

समयसार सिद्धि

भाग- ६

श्री महावीर कुंदकुंद दिगंबर जैन परमागममंदिर

ॐ

श्री सीमंधरदेवाय नमः
श्री निज शुद्धात्मने नम

समयसार सिद्धि

भाग-८

अध्यात्मयुगपुरुष

प. पू. गुरुदेवश्री कान्ठ स्वामीना

समयसारञ्च शास्त्र उपरना १८ मी वजतना मोक्ष
अधिकारनी गाथा २८८ थी ३०७ तथा तेना श्लोको उपर
अने सर्वविशुद्धज्ञान अधिकारनी गाथा ३०८ थी ३३१
तथा तेना श्लोको उपर थयेला ४० मंगलमयी प्रवचनो

: प्रकाशक तथा प्राप्ति स्थान :

श्री सीमंधर कुंडकुंड कडान आध्यात्मिक ट्रस्ट

योगीनिकेतन प्लोट 'स्वरुचि' सवाणी डोलनी शेरीमां,

निर्मला कोन्वेन्ट रोड, राजकोट-३६०००७.

टेली नं. ०८३७४१००५०८ / (०२८१) २४७७७२८ / २४७७७२८

કહાન સંવત
૩૦

વીર સંવત
૨૫૩૬

વિક્રમ સંવત
૨૦૬૬

ઈ. સ.
૨૦૧૦

પ્રકાશન

મહા સુદ-૫, વસંતપંચમીના પવિત્ર દિને
તા. ૨૦-૦૧-૨૦૧૦

પ્રથમ આવૃત્તિ - ૧૫૦૦ પડતર કિંમત - રૂ. ૧૬૦/- મૂલ્ય - રૂ. ૬૦/-

પ્રાપ્તિ સ્થાન

- રાજકોટ :** શ્રી દિગંબર જૈન સ્વાધ્યાય મંદિર ટ્રસ્ટ
૫, પંચનાથ પ્લોટ, શ્રી કાનજી સ્વામી માર્ગ, રાજકોટ-૩૬૦૦૦૧. ટેલી. નં. ૨૨૩૧૦૭૩
શ્રી સીમંધર કુંદકુંદ કહાન આધ્યાત્મિક ટ્રસ્ટ
યોગીનિકેતન પ્લોટ 'સ્વરુચિ' સવાણી હોલની શેરીમાં, નિર્મલા કોન્વેન્ટ રોડ,
રાજકોટ - ૩૬૦૦૦૭. ટેલી. નં. ૦૮૩૭૪૧૦૦૫૦૮ / (૦૨૮૧) ૨૪૭૭૭૨૮
- મુંબઈ :** (૧) શ્રી શાંતિભાઈ ઝવેરી
૮૧, નિલામ્બર, ૩૭, પેડર રોડ, મુંબઈ-૪૦૦૦૨૬ ટેલી. નં. ૨૩૫૧૬૬૩૬/૨૩૫૨૪૨૮૨
(૨) શ્રી મહેન્દ્રભાઈ મહેતા
'સાકેત' સાગર કોમ્પ્લેક્ષ, સાંઈબાબા નગર, જે.બી. ખોટ સ્કૂલ પાસે, બોરીવલી (વે.),
મુંબઈ-૪૦૦૦૮૨ ટેલી. નં. ૨૮૦૫૪૦૬૬/૦૮૮૨૦૩૨૦૧૫૮
(૩) શ્રી ભરતભાઈ સી. શાહ
૮૦૫/૮૦૬ યોગી રેસીડેન્સી, એક્સર રોડ, યોગીનગર, બોરીવલી (વે.) મુંબઈ-૮૨
ટેલી. નં. ૨૮૩૩૦૩૪૫/૦૮૩૨૨૨૮૨૧૬૬
(૪) શ્રી વિજયભાઈ મગનલાલ બોટાદરા
બી-૨૭, 'મહાવીર પ્રકાશ' ૨ જે માળે, વલ્લભબાગ (એક્ષટેન્શન લેન) ઘાટકોપર (ઇસ્ટ), મુંબઈ
ટેલી. ૦૨૨-૨૫૦૬૮૭૮૦
- કલકત્તા :** શ્રી પ્રકાશભાઈ શાહ
૨૩/૧, બી. જસ્ટીસ દ્રારકાનાથ રોડ, ખાલસા સ્કૂલ સામે, ભવાનીપુર, કલકત્તા-૨૦.
ટેલી. નં. ૦૩૩-૨૪૮૬૮૫૧૮/૦૮૮૩૦૩૩૧૦૧૦
- સુરેન્દ્રનગર :** ડૉ. દેવેન્દ્રભાઈ એમ. દોશી
જૂના ટ્રોલી સ્ટેશન સામે, દર્શન મેડીકલ સ્ટોર સામે, સુરેન્દ્રનગર. ટેલી. નં. ૨૩૧૫૬૦

Thanks & our Request

Shree Samaysaar Siddhi Part 9 has been kindly donated by Shree Simandhar Kundkund Kahan Aadhyatmik Trust – Rajkot who have paid for it to be “electronised” and made available on the internet.

Our request to you:

1) Great care has been taken to ensure this electronic version of **Samaysaar Siddhi Part – 9** is a faithful copy of the paper version. However if you find any errors please inform us on rajesh@AtmaDharma.com so that we can make this beautiful work even more accurate.

2) Keep checking the version number of the on-line shastra so that if corrections have been made you can replace your copy with the corrected one.

પ્રસ્તાવના

મંગલં ભગવાન્ વીરો મંગલં ગૌતમો ગણી ।
મંગલં કુન્દકુન્દાર્યો જૈનધર્મોઽસ્તુ મંગલમ્ ।।

મહાવિદેહક્ષેત્રમાં સદેહે વિહરમાન ત્રિલોકનાથ વીતરાગ સર્વજ્ઞ પરમદેવાધિદેવ શ્રી સીમંધર ભગવાનની દિવ્ય દેશનાનો અપૂર્વ સંયચ કરી ભરતક્ષેત્રમાં લાવનાર સીમંધર લઘુનંદન, જ્ઞાન સામ્રાજ્યના સમ્રાટ, ભરતક્ષેત્રના કળિકાળ સર્વજ્ઞ એટલે કે શુદ્ધાત્મામાં નિરંતર કેલિ કરનાર હાલતાં ચાલતાં સિદ્ધ આચાર્ય શ્રી કુંદકુંદદેવ થયા. જેઓ સંવત ૪૯ માં સદેહે મહાવિદેહક્ષેત્રમાં ૮ દિવસ ગયા હતા. મહાવિદેહક્ષેત્રમાં ત્રિલોકનાથ સર્વજ્ઞદેવના શ્રીમુખેથી વહેતી શ્રુતામૃતરૂપી જ્ઞાનસરિતાનો તથા શ્રુતકેવળીઓ સાથે થયેલી આધ્યાત્મિક સૂક્ષ્મ ચર્ચાનો અમૂલ્ય ભંડાર સંઘરીને ભરતક્ષેત્રમાં આવી પંચપરમાગમ આદિ આધ્યાત્મિક શાસ્ત્રોની રચના કરી. તેમાંનું એક શ્રી સમયસારજી દ્વિતીય શ્રુતસ્કંધનું સર્વોત્કૃષ્ટ અધ્યાત્મ શાસ્ત્ર છે. જેમાં શ્રી કુંદકુંદાર્યો ૪૧૫ માર્મિક ગાથાઓની રચના કરી છે. આ શાસ્ત્ર સૂક્ષ્મ દષ્ટિપ્રધાન ગ્રંથાધિરાજ છે.

શ્રી કુંદકુંદાર્ય બાદ એક હજાર વર્ષ પછી અધ્યાત્મના અનાહત પ્રવાહની પરિપાટીમાં આ અધ્યાત્મના અમૂલ્ય ખજાનાના ઊંડા હાદને સ્વાનુભવગમ્ય કરી શ્રી કુંદકુંદદેવના જ્ઞાનહૃદયને ખોલનાર સિદ્ધપદ સાધક મુનિવર સંપદાને આત્મસાત કરી નિજ સ્વરૂપ સાધનાના અલૌકિક અનુભવથી પંચપરમાગમાદિનું સિદ્ધાંત શિરોમણિ શાસ્ત્ર સમયસારજી છે તેની ૪૧૫ ગાથાની ટીકા કરવાનું સૌભાગ્ય તથા તેમાં રહેલા સૂક્ષ્મ ને ગૂઢ રહસ્ય ને તેનો મર્મ અપૂર્વ શૈલીથી આચાર્ય શ્રી અમૃતચંદ્રદેવે ‘આત્મખ્યાતિ’ નામક ટીકા કરી ખોલ્યો ને તેના ઉપર ૨૭૮ માર્મિક મંગળ કળશો તથા પરિશિષ્ટની રચના કરી.

આ શાસ્ત્રનો ભાવાર્થ જયપુર સ્થિત સૂક્ષ્મજ્ઞાન ઉપયોગી પંડિત શ્રી જયચંદ્રજીએ કરેલો છે.

વર્તમાન આ કાળમાં મોક્ષમાર્ગ પ્રાયે; લોપ થયો હતો. મિથ્યાત્વનો ઘોર અંધકાર છવાયેલો હતો. જૈન દર્શનના મૂળભૂત સિદ્ધાંતો મૃતપ્રાય: થયા હતા. પરમાગમો મોજૂદ હોવા છતાં તેના ગૂઢ રહસ્યોને સમજાવનાર કોઈ ન હતું. તેવામાં જૈનશાસનના નભોમંડળમાં એક મહાપ્રતાપી વીરપુરુષ અધ્યાત્મમૂર્તિ, અધ્યાત્મસૃષ્ટા, આત્મજ્ઞસંત અધ્યાત્મ યુગપુરુષ, નિષ્કારણ કરુણાશીલ, ભવોદ્ધિ તારણહાર, ભાવિ તીર્થાધિરાજ પરમ પૂજ્ય સદ્ગુરુદેવ શ્રી કાનજીસ્વામીનો ઉદય થયો.

જેમણે આ આચાર્યોના જ્ઞાનહૃદયમાં સંચિત ગૂઢ રહસ્યોને પોતાના જ્ઞાનવૈભવ દ્વારા શ્રુતામૃત રસપાન કરી આચાર્યોની મહામહિમ ગાથાઓમાં ભરેલા અર્થગાંભીર્યને સ્વયંની જ્ઞાનપ્રભા દ્વારા સરળ સુગમ ભાષામાં ચરમસીમાએ મૂર્તિમંત કર્યા.

મિથ્યાદર્શન મિથ્યાજ્ઞાનના ઘોર તિમિરને નષ્ટ કરવા એક તેજોમય અધ્યાત્મ દીપકનો

સુવર્ણમય ઉદય થયો. જેમણે પોતાની દિવ્યામૃત ચૈતન્યરસીલી વાણી દ્વારા શુદ્ધાત્મસિંધુના અસ્ખલિત સાતિશય શુદ્ધ પ્રવાહને વહેતો કર્યો. તેઓશ્રીએ જૈનધર્મના મૂળભૂત સિદ્ધાંતોને અતિ સ્પષ્ટપણે, અવિરુદ્ધતાપૂર્વક ભવ્યજીવોને ભવતાપવિનાશક પરમશાંતિ પ્રદાયક પ્રવચનગંગા દ્વારા તેઓશ્રી પોતાની સાતિશય વાણીથી રેલાવતા રહ્યા. વિરોધીઓના વિરોધનો પણ જંગલમાં ફરતા કેસરી સિંહની જેમ અધ્યાત્મના કેસરી સિંહ બની નિડરપણે છતાં નિષ્કારણ કરુણાવંત ભાવે સામનો કરી વિરોધીઓ પણ ‘ભગવાનઆત્મા’ છે તેવી દૃષ્ટિથી જગતના જીવો સમક્ષ અધ્યાત્મના સૂક્ષ્મ ન્યાયોને પ્રકાશિત કર્યાં.

શ્રી સમયસારજી શાસ્ત્ર પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના હાથમાં સંવત ૧૯૭૮ ના ફાગણ માસમાં આવ્યું. આ સમયસારજી હાથમાં આવતાં જ ઝવેરીની પારખુ નજર સમયસારના સૂક્ષ્મ ભાવો ઉપર પડી અને તેમાં દૃષ્ટિ પડતાં, સહજ જ અંતરના ઊંડાણમાંથી કરુણાશીલ કોમળ હૃદય બોલી ઊઠ્યું. અરે ! આ તો અશરીરી થવાનું શાસ્ત્ર છે. અનાદિનો અપ્રતિબુદ્ધ જીવ પ્રતિબુદ્ધ કેમ થાય તેનું સંપૂર્ણ રહસ્ય ને શુદ્ધાત્માનો સંપૂર્ણ ખજાનો આ શાસ્ત્રમાં ભરેલો છે.

આ શાસ્ત્રનું રહસ્ય ખરેખર તો અધ્યાત્મ યુગપુરુષ પૂજ્ય કાનજીસ્વામીના હાથમાં આ શાસ્ત્ર આવ્યા બાદ જ ચરમસીમાએ પ્રકાશિત ને પ્રદર્શિત થયું. ૪૫-૪૫ વર્ષ સુધી સુવર્ણપૂરીમાં ‘સોનગઢ’ મુકામે અધ્યાત્મની હેલી નીતરતી ચાલી.

પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીએ ૧૯૭૮ થી ૧૯૯૧ (૧૩) વર્ષ સુધી ગુપ્તમંથન કરી જ્ઞાનવૈભવનો સંપૂર્ણ નિયોડ આ શાસ્ત્રમાંથી શોધી કાઢ્યો અને ફરમાવ્યું કે :-

- ✽ સમયસાર તો દ્વિતીય શ્રુતસ્કંધનું સર્વોત્કૃષ્ટ સર્વોચ્ચ આગમોનું પણ આગમ છે.
- ✽ સમયસાર તો સિદ્ધાંત શિરોમણિ-અદ્વિતીય અજોડ ચક્ષુ ને આંધળાની આંખ છે.
- ✽ સમયસાર તો સંસાર વિષવૃક્ષને છેદવાનું અમોઘ શાસ્ત્ર છે.
- ✽ સમયસાર તો કુંદકુંદાચાર્યથી કોઈ એવું શાસ્ત્ર બની ગયું. જગતના ભાગ્ય કે આવી ચીજ ભરતક્ષેત્રમાં રહી ગઈ. ધન્ય કાળ !
- ✽ સમયસારની એક એક ગાથા ને આત્મખ્યાતિ ટીકાએ આત્માને અંદરથી ડોલાવી નાખ્યો છે. સમયસારની આત્મખ્યાતિ જેવી ટીકા દિગંબરમાં પણ બીજા કોઈ શાસ્ત્રોમાં નથી. એના એક એક પદમાં કેટલી ગંભીરતા, ખોલતાં ખોલતાં પાર ન આવે એવી વાત અંદર છે.
- ✽ સમયસાર તો સત્યનું ઉદ્ઘાટન છે. ભારતનું મહારત્ન છે.
- ✽ સમયસાર જેના થોડા શબ્દોમાં ભાવોની અદ્ભુત ને અગાધ ગંભીરતા ભરેલી છે.
- ✽ સમયસાર તો ભરતક્ષેત્રનો પ્રવચનનો સર્વોત્કૃષ્ટ બાદશાહ છે. આ સાર શાસ્ત્ર કહેવાય.
- ✽ સમયસાર તો જગતના ભાગ્ય, સમયસારરૂપી ભેટણું જગતને આપ્યું. સ્વીકાર નાથ ! હવે સ્વીકાર ! ભેટ પણ દે, એ પણ સ્વીકારે નહીં ?
- ✽ સમયસાર તો વૈરાગ્યપ્રેરક પરમાર્થ સ્વરૂપને બનાવનાર વીતરાગી વીણા છે.
- ✽ સમયસારમાં તો અમૃતચંદ્રાચાર્યે એકલા અમૃત રેડ્યા છે અમૃત વહેવરાવ્યા છે.
- ✽ સમયસાર એકવાર સાંભળીને એમ ન માની લેવું કે આપણે સાંભળ્યું છે. એમ નથી બાપુ !

આ તો પ્ર... વચનસાર છે એટલે આત્મસાર છે વારંવાર સાંભળવું.

- ✽ સમયસાર ભરતક્ષેત્રની છેલ્લામાં છેલ્લી અને ઊંચામાં ઊંચી સત્તને પ્રસિદ્ધ કરનારી ચીજ છે. ભરતક્ષેત્રમાં સાક્ષાત કેવળજ્ઞાનનો સૂર્ય છે. સમયસારે કેવળીના વિરહ ભૂલાવ્યા છે.
- ✽ સમયસારની મૂળભૂત એક એક ગાથામાં ગજબ ગંભીરતા પાર ન પડે એવી ચીજ છે. એક એક ગાથામાં હીરામોતી ટાંકેલા છે.
- ✽ સમયસારમાં તો સિદ્ધના ભણકારા સંભળાય છે. શાશ્વત અસ્તિત્વની દષ્ટિ કરાવનારું પરમહિતાર્થ શાસ્ત્ર છે. સમયસાર એ તો સાક્ષાત પરમાત્માની દિવ્યધ્વનિ, ત્રણલોકના નાથની આ દિવ્યધ્વનિ છે.

આવા અપૂર્વ સમયસારમાંથી પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીએ પોતાના નિજ સમયસારરૂપી શુદ્ધાત્માને અનુભવીને ફરમાવ્યું કે આત્મા આનંદનો પહાડ છે. જ્ઞાયક તો મીઠો મહેરામણ આનંદનો ગંજ ને સુખનો સમુદ્ર છે. ન્યાયોનો ન્યાયાધીશ છે. ધર્મનો ધોધ એવો ધર્મી છે. ધ્રુવ પ્રવાહ છે. જ્ઞાનની ધારા છે. ત્રણ લોકનો નાથ ચૈતન્યવૃક્ષ અમૃતફળ છે. વાસ્તવિક વસ્તુ છે. સદાય વિકલ્પથી વિરામ જ એવો નિર્વિકલ્પ જેનો મહિમા છે એવો ધ્રુવધામ ધ્રુવની ધખતી ધગશ છે. ભગવાન આત્મા ચિંતામણિ રત્ન, કલ્પવૃક્ષ ને કામધેનુ છે. ચૈતન્ય ચમત્કારી વસ્તુ છે. અનંત ગુણોનું ગોદામ-શક્તિઓનું સંગ્રહાલય ને સ્વભાવનો સાગર છે.

સનાતન દિગંબર મુનિઓએ પરમાત્માની વાણીનો ધોધ ચલાવ્યો છે. જૈનધર્મ સંપ્રદાય વાડો ગચ્છ નથી વસ્તુના સ્વરૂપને જૈન કહે છે.

પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીએ શાસ્ત્રના અર્થ કરવાની જે પાંચ પ્રકારની પદ્ધતિ શબ્દાર્થ, મતાર્થ, આગમર્થ, ન્યાર્થ ને ભાવાર્થ છે તે અપનાવીને ક્યાં કઈ અપેક્ષાએ કથન કરવામાં આવ્યું છે તેનું યથાર્થ જ્ઞાન આપણને મુમુક્ષુ સમુદાયને કરાવ્યું. આ પ્રવચનગંગામાં ઘણા આત્માર્થીઓ પોતાના નિજ સ્વરૂપને પામ્યા, ઘણા સ્વરૂપની નિકટ આવ્યા ને આ વાણીના ભાવો ગ્રહણ કરીને ઘણા આત્માર્થીઓ જરૂર આત્મદર્શન પામશે જ. તેની નિરંતર અમૃત ઝરતી વાણીમાં જ તેમની અસાધારણ પ્રતિભાનો ખ્યાલ આવે છે.

પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી સમયસારમાં ફરમાવે છે કે સમયસાર બે જગ્યાએ છે એક પોતાનો શુદ્ધાત્મા છે તે સમયસાર છે ને ઉત્કૃષ્ટ નિમિત્તપણે સમયસારજી શાસ્ત્ર છે. આ શાસ્ત્રમાં પોતાનો નિજ સમયસારરૂપી શુદ્ધાત્મા બતાવવામાં આવ્યો છે. એક એક ગાથાના અર્થ કરતાં પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી એવા ભાવવિભોર થઈ જાય છે કે તેમાંથી તેને નીકળવું મુશ્કેલ પડે છે.

પૂજ્ય બહેનશ્રી ચંપાબહેન વચનામૃતમાં પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી વિશે ફરમાવે છે કે પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીનું દ્રવ્ય તો અલૌકિક ને મંગળ છે. તેમનું શ્રુતજ્ઞાન ને વાણી આશ્ચર્યકારી છે. તેઓશ્રી મંગળમૂર્તિ, ભવોદધિ તારણહાર ને મહિમાવંત ગુણોથી ભરેલા છે. તેમણે ચારે બાજુથી મુક્તિનો માર્ગ પ્રકાશ્યો, તેમનો અપાર ઉપકાર છે તે કેમ ભૂલાય ? પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીને તીર્થંકર જેવો ઉદય વર્તે છે. પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીએ અંતરથી માર્ગ પ્રાપ્ત કર્યો બીજાને માર્ગ બતાવ્યો તેથી તેમનો મહિમા આજે તો ગવાય છે પરંતુ હજારો વર્ષો સુધી પણ ગવાશે.

પૂજ્ય બેન શાંતાબેન ફરમાવે છે કે જેમ મહાવિદેહક્ષેત્રમાં તીર્થંકર પરમાત્માનો સાક્ષાત્ ઉપકાર છે તેવી જ રીતે ભરતક્ષેત્રમાં પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીનો એટલો જ ઉપકાર છે કારણ કે જે ભવનો અંત તીર્થંકરદેવની સમીપમાં ન આવ્યો તે ભવનો અંત જેમના પ્રતાપે થાય તે પરમકૃપાળુ સદ્ગુરુદેવને અત્યંત ભક્તિથી વારંવાર નમસ્કાર હો. નમસ્કાર હો.

પૂજ્ય નિહાલચંદ્રજી સોગાની કે જેઓને પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીનું એક જ પ્રવચન સાંભળતા ભવના અભાવરૂપ સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ સોનગઢ સુવર્ણપૂરી મુકામે થઈ. તેઓ ફરમાવે છે કે પૂજ્ય ગુરુદેવના એક કલાકના પ્રવચનમાં પૂરેપૂરી વાત આવી જાય છે. બધી વાતનો ખુલાસો પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીએ તૈયાર કરી આપ્યો છે તેથી કોઈ વાત વિચારવી પડતી નથી. નહિં તો સાધક હોય તોપણ બધી તૈયારી કરવી પડે.

‘શ્રી સીમંધર કુંદકુંદ કહાન આધ્યાત્મિક ટ્રસ્ટ’ ની રચના સ્વ. ચંદુલાલ ખીમચંદ મહેતાના સ્મરણાર્થે બેન સરોજબેન ચંદુલાલ મહેતા પરિવાર રાજકોટ દ્વારા કરવામાં આવી છે. આ ટ્રસ્ટની પ્રવૃત્તિમાં પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના પ્રવચનો પ્રકાશિત કરવાનું કાર્ય કરવામાં આવશે.

આ પરિવારને આદરણીય પૂ. શ્રી લાલચંદભાઈ મોદી-રાજકોટ દ્વારા જ આધ્યાત્મિક માર્ગમાં પ્રવેશની પ્રેરણા તથા આધ્યાત્મિક મહામંત્રોનું રસપાન થયું હોય આ પરિવાર તેમનો અત્યંત ઋણી છે. પૂ. લાલચંદભાઈ હંમેશાં આ પરિવારને કહેતા કે તમો બધા પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના ભવભ્રમણનો થાક ઊતારનારા મૂળત્વને સાંભળી ને સમજો. તેઓશ્રી ફરમાવતા કે તને ‘જાણનારો જણાય છે ખરેખર પર જણાતું નથી’ તેમ અમે જાણીએ છીએ, હવે તો સ્વીકાર કરી લે. આવા આવા ઘણા મહામંત્રો જેમાં બાર અંગનો સાર ભરેલો છે તેવા મહામંત્રો તથા પૂ. ભાઈશ્રીની અધ્યાત્મની સૂક્ષ્મ સિદ્ધાંતિક સચોટ શૈલીથી જ આ પરિવાર અધ્યાત્મમાં ઓતપ્રોત થયો હોય તેઓશ્રીનો અત્યંત આભારી છે.

આવા અપૂર્વ અનુપમ શ્રી સમયસારજી શાસ્ત્રની મોક્ષ અધિકારની ગાથાઓ ૨૮૮ થી ૩૦૭ તથા તેના શ્લોકો ઉપર અને સર્વ વિશુદ્ધજ્ઞાન અધિકારની ગાથા ૩૦૮ થી ૩૩૧ તથા તેના શ્લોકો ઉપર પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના સળંગ પ્રવચનો નં. ૩૫૭ થી ૩૮૬ (૪૦) પ્રવચન સમયસાર સિદ્ધિ ભાગ-૮માં અક્ષરશઃ પ્રકાશિત કરવામાં આવ્યા છે. આ પ્રવચનોમાં ૫ હિન્દી પ્રવચનો ગુજરાતીમાં ભાષાંતર કરી પ્રકાશિત કરવામાં આવ્યા છે. પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીએ જાહેરસભામાં સમયસાર ૧૯ વખત વાંચ્યું અને ખાનગીમાં તો સેંકડો વખત વાંચ્યું છે. અને અંદરમાં તો... તેમને આમાં કેટલો માલ દેખાણો હશે. કોઈવાર દોઢ વર્ષ કોઈવાર બે વર્ષ કોઈવાર અઢી વર્ષ તેમ ૧૯ વખત ૪૫ વર્ષમાં જાહેરમાં વાંચ્યું છે. આ પ્રવચનો પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીની ૪૫ વર્ષની સોનગઢ સુવર્ણપૂરીમાં થયેલી સાધનાના નિચોડરૂપ માખણ છે. જેમ જેમ જ્ઞાનીની જ્ઞાન સ્થિરતા વૃદ્ધિગત્ત થતી જાય છે તેમ તેમ એકને એક ગાથાના પ્રવચન પણ ફરી લેવામાં આવે તો નવા નવા ભાવો આવે છે. તેથી જ ૧૮મી વખતના પ્રવચનો સંકલિત થઈને પ્રકાશિત થયા હોવા છતાં આ અંતિમ પ્રવચનો પ્રકાશિત કરવાનો ભાવ આવેલ છે. ટોટલ ૪૮૭ પ્રવચનો ૧ થી ૧૧ ભાગમાં ક્રમબદ્ધ શૃંખલારૂપે પ્રકાશિત થશે.

પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી ફરમાવે છે કે પાંચમાં આરાના છેડા સુધી જે કોઈ જીવ સમ્યગ્દર્શન પામશે તેને આ વીતરાગની વાણી નિમિત્ત થશે. આ વાણી સીધી સીમંધર ભગવાનની વાણી છે. આમાં એક અક્ષર ફરે તો બધું ફરી જાય.

આ સમગ્ર પ્રવચનો પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીની સી. ડી. ઉપરથી અક્ષરશઃ ઉતારવામાં આવેલા છે. ત્યારબાદ જ્યાં જ્યાં જરૂર પડે ત્યાં કૌંસ કરી વાક્યો પૂરા કરેલાં છે. ટેઈપ ઉપરથી ઉતારવાનું કાર્ય શ્રી નિલેષભાઈ જૈન, ભાવનગર દ્વારા તથા સમગ્ર પ્રવચનોને ફરીથી સી.ડી. ઉપરથી સાંભળી ચેક કરી પ્રુફ રિડીંગનું કાર્ય શ્રી ચેતનભાઈ મહેતા, રાજકોટ દ્વારા પૂર્ણ થયેલ છે તે બદલ સંસ્થા સર્વેનો આભાર માને છે. આ પ્રવચનોનાં પ્રકાશનમાં કાંઈ ક્ષતિ ન રહે તે માટે અમોએ વારંવાર પ્રવચનો સાંભળી લખાણ શુદ્ધિ કરી છે છતાં કોઈપણ ક્ષતિ રહી હોય તો તે અમારો દોષ છે તે બદલ અમો ક્ષમા ચાહીએ છીએ.

‘સમયસાર સિદ્ધિ’ ભાગ-૯ ના પ્રવચનોનું સમગ્ર કોમ્પ્યુટરાઈઝડ ટાઈપસેટિંગનું કાર્ય શ્રી નિલેષભાઈ જૈન, ભાવનગર દ્વારા તથા પુસ્તક પ્રિન્ટિંગ બાઈન્ડિંગનું સંપૂર્ણ કાર્ય શાર્પ ઓફસેટવાળા શ્રી ધર્મેશભાઈ શાહ-રાજકોટ દ્વારા તથા કલર પેઈજનું કામ ડોટ એડવાળા શ્રી કમલેશભાઈ સોમપુરા-રાજકોટ દ્વારા થયું હોય સંસ્થા તેમનો આભાર માને છે.

પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીએ આ પંચમકાળમાં અમૃત વરસાવ્યા છે. અધ્યાત્મની હેલી વરસાવી મોક્ષના માંડવા રોપ્યા છે. આવા અતિ અપૂર્વ માર્મિક શાસ્ત્રની ગાથાઓના ખૂબ જ સરળ ભાષામાં આચાર્યોના ગૂઢભાવોને રજૂ કરી મુમુક્ષુ સમાજ ઉપર અપૂર્વ ઉપકાર કર્યો છે. ‘ભગવાન આત્મા’ કહીને પ્રત્યેક જીવને વીતરાગી કરુણાથી સંબોધન કરનાર પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી અમ બાળકોના અનંત અનંત ઉપકારી ધર્મપિતા છે. બસ તેમનો ઉપકાર તો આપણે સૌ તેમણે બતાવેલા શુદ્ધાત્માનું રસપાન કરીને જ વાળી શકીએ.

સમયસાર સિદ્ધિ ભાગ-૯ માટે શ્રી ઠેં જીતેન્દ્રભાઈ વાધરના સ્મરણાર્થે છગનલાલ કાળીદાસ વાધર પરિવાર જામનગરનો સહયોગ પ્રાપ્ત થયેલ છે તથા એક મુમુક્ષુભાઈ તરફથી પણ સહયોગ પ્રાપ્ત થયેલ છે. તે બદલ ટ્રસ્ટ તેમનો આભાર માને છે.

આ પુસ્તક <http://www.AtmaDharma.com> પર મૂકેલ છે.

ટ્રસ્ટી

શ્રી સીમંધર કુંદકુંદ કહાન આધ્યાત્મિક ટ્રસ્ટ
રાજકોટ

અનુક્રમણિકા

પ્રવચન નં.	તારીખ	ગાથા/શ્લોક નં.	પેઈજ નં.
૩૫૭	૧-૧૨-૭૯	શ્લોક-૧૮૦, ગાથા ૨૮૮ થી ૨૯૦	૦૦૨
૩૫૮	૨-૧૨-૭૯	ગાથા-૨૮૮ થી ૨૯૨	૦૧૫
૩૫૯	૪-૧૨-૭૯	ગાથા-૨૯૩ (H)	૦૨૯
૩૬૦	૫-૧૨-૭૯	ગાથા-૨૯૪	૦૪૨
૩૬૧	૬-૧૨-૭૯	ગાથા-૨૯૪	૦૫૨
૩૬૨	૭-૧૨-૭૯	ગાથા-૨૯૪ તથા કળશ-૧૮૧ (H)	૦૬૨
૩૬૩	૮-૧૨-૭૯	ગાથા-૨૯૫ તથા કળશ-૨૮૧ (H)	૦૭૫
૩૬૪	૯-૧૨-૭૯	ગાથા-૨૯૫ થી ૨૯૬	૦૮૮
૩૬૫	૧૦-૧૨-૭૯	ગાથા-૨૯૭ (H)	૧૦૨
૩૬૬	૧૨-૧૨-૭૯	ગાથા-૨૯૭ તથા કળશ-૧૮૨	૧૧૨
૩૬૭	૧૩-૧૨-૭૯	શ્લોક-૧૮૨, ગાથા-૨૯૮-૨૯૯	૧૨૩
૩૬૮	૧૪-૧૨-૭૯	ગાથા-૨૯૮ થી ૨૯૯	૧૩૭
૩૬૯	૧૫-૧૨-૭૯	ગાથા-૨૯૮ થી ૨૯૯	૧૪૭
૩૭૦	૧૬-૧૨-૭૯	શ્લોક ૧૮૩-૧૮૪	૧૬૧
૩૭૧	૧૭-૧૨-૭૯	શ્લોક-૧૮૪, ગાથા-૩૦૦ (H)	૧૭૫
૩૭૨	૧૮-૧૨-૭૯	શ્લોક-૧૮૫, ૧૮૬, ગાથા-૩૦૧ થી ૩૦૩	૧૮૭
૩૭૩	૨૦-૧૨-૭૯	ગાથા-૩૦૧ થી ૩૦૫	૨૦૨
૩૭૪	૨૧-૧૨-૭૯	ગાથા-૩૦૪ થી ૩૦૭ તથા શ્લોક-૧૮૭	૨૧૪
૩૭૫	૨૨-૧૨-૭૯	ગાથા-૩૦૬ થી ૩૦૭	૨૩૧
૩૭૬	૨૩-૧૨-૭૯	શ્લોક-૧૮૮-૧૮૯, ગાથા-૩૦૬ થી ૩૦૭	૨૪૩
૩૭૭	૨૪-૧૨-૭૯	શ્લોક-૧૮૯ થી ૧૯૧	૨૫૮
૩૭૮	૨૫-૧૨-૭૯	શ્લોક-૧૯૨, ૧૯૩	૨૭૩

પ્રવચન નં.	તારીખ	ગાથા/શ્લોક નં.	પેઈજ નં.
૩૭૯	૨૭-૧૨-૭૯	શ્લોક-૧૯૪, ગાથા-૩૦૮ થી ૩૧૧	૨૮૭
૩૮૦	૨૮-૧૨-૭૯	ગાથા-૩૦૮ થી ૩૧૧	૩૦૩
૩૮૧	૦૧-૦૨-૮૦	ગાથા-૩૦૮ તથા શ્લોક-૧૯૩-૧૯૪,	૩૧૭
૩૮૨	૦૨-૦૨-૮૦	ગાથા-૩૦૮ થી ૩૧૧	૩૨૫
૩૮૩	૦૩-૦૨-૮૦	ગાથા-૩૦૮ થી ૩૧૧	૩૩૬
૩૮૪	૦૪-૦૨-૮૦	શ્લોક-૧૯૫, ગાથા-૩૦૮ થી ૩૧૩	૩૪૬
૩૮૫	૦૫-૦૨-૮૦	ગાથા-૩૧૨ થી ૩૧૫	૩૫૯
૩૮૬	૦૬-૦૨-૮૦	શ્લોક-૧૯૬, ગાથા-૩૧૪ થી ૩૧૬	૩૭૨
૩૮૭	૦૭-૦૨-૮૦	શ્લોક-૧૯૭, ગાથા-૩૧૬ થી ૩૧૭	૩૮૪
૩૮૯	૧૯-૦૫-૮૦	ગાથા-૩૧૭ થી ૩૧૮	૩૯૭
૩૯૦	૨૦-૦૫-૮૦	શ્લોક-૧૯૮, ગાથા-૩૧૮	૪૧૦
૩૯૧	૨૧-૦૫-૮૦	ગાથા-૩૧૯-૩૨૦	૪૨૪
૩૯૮	૦૮-૦૨-૮૦	ગાથા-૩૨૦	૪૩૮
૩૯૨	૨૩-૦૫-૮૦	શ્લોક-૧૯૯, ગાથા-૩૨૦	૪૪૮
૩૯૩	૨૪-૦૫-૮૦	શ્લોક-૧૯૯, ગાથા-૩૨૧ થી ૩૨૩	૪૬૧
૩૯૪	૨૬-૦૫-૮૦	શ્લોક-૨૦૦, ગાથા-૩૨૪ થી ૩૨૭	૪૭૮
૩૯૫	૨૭-૦૫-૮૦	શ્લોક-૨૦૧-૨૦૨, ગાથા-૩૨૮ થી ૩૨૯	૪૯૩
૩૯૬	૨૯-૦૫-૮૦	શ્લોક-૨૦૩, ગાથા-૩૨૮ થી ૩૪૪	૫૧૦

શ્રી સમયસારજી સ્તુતિ

(હરિગીત)

સંસારી જીવનાં ભાવમરણો ટાળવા કરુણા કરી,
સરિતા વહાવી સુધા તણી પ્રભુ વીર ! તેં સંજીવની;
શોષાતી દેખી સરિતને કરુણાભીના હૃદયે કરી,
મુનિકુંદ સંજીવની સમયપ્રાભૂત તણે ભાજન ભરી.

(અનુષ્ટુપ)

કુંદકુંદ રચ્યું શાસ્ત્ર, સાથિયા અમૃતે પૂર્યાં,
ગ્રંથાધિરાજ ! તારામાં ભાવો બ્રહ્માંડના ભર્યાં.

(શિખરણી)

અહો ! વાણી તારી પ્રશમરસ-ભાવે નીતરતી,
મુમુક્ષુને પાતી અમૃતરસ અંજલિ ભરી ભરી;
અનાદિની મૂર્છા વિષ તણી ત્વરાથી ઊતરતી,
વિભાવેથી થંભી સ્વરૂપ ભણી દોડે પરિણતિ.

(શાર્દૂલવિકીડિત)

તું છે નિશ્ચયગ્રંથ ભંગ સઘળા વ્યવહારના ભેદવા;
તું પ્રજ્ઞાછીણી જ્ઞાન ને ઉદયની સંધિ સહુ છેદવા;
સાથી સાધકનો, તું ભાનુ જગનો, સંદેશ મહાવીરનો,
વિસામો ભવકલાંતના હૃદયનો, તું પંથ મુક્તિ તણો.

(વસંતતિલકા)

સૂણ્યે તને રસનિબંધ શિથિલ થાય,
જાણ્યે તને હૃદય જ્ઞાની તણાં જણાય;
તું રુચતાં જગતની રુચિ આળસે સૌ,
તું રીઝતાં સકલજ્ઞાયકદેવ રીઝે.

(અનુષ્ટુપ)

બનાવું પત્ર કુંદનનાં, રત્નોના અક્ષરો લખી;
તથાપિ કુંદસૂત્રોનાં અંકાયે મૂલ્ય ના કદી.

શ્રી સદ્ગુરુદેવ-સ્તુતિ

(હરિગીત)

સંસારસાગર તારવા જિનવાણી છે નૌકા ભલી,
જ્ઞાની સુકાની મળ્યા વિના એ નાવ પણ તારે નહીં;
આ કાળમાં શુદ્ધાત્મજ્ઞાની સુકાની બહુ બહુ દોઢલો,
મુજ પુણ્યરાશિ ફળ્યો અહો ! ગુરુ કહાન તું નાવિક મળ્યો.

(અનુષ્ટુપ)

અહો ! ભક્ત ચિદાત્માના, સીમંધર-વીર-કુંદના !
બાહ્યાંતર વિભવો તારા, તારે નાવ મુમુક્ષુનાં.

(શિખરિણી)

સદા દષ્ટિ તારી વિમળ નિજ ચૈતન્ય નીરખે,
અને જ્ઞપ્તિમાંડી દરવ-ગુણ-પર્યાય વિલસે;
નિજાલંબીભાવે પરિણતિ સ્વરૂપે જઈ ભળે,
નિમિત્તો વહેવારો ચિદધન વિષે કાંઈ ન મળે.

(શાર્દૂલવિકીડિત)

હૈયું 'સત સત, જ્ઞાન જ્ઞાન' ધબકે ને વજ્રવાણી છૂટે,
જે વજ્રે સુમુમુક્ષુ સત્ત્વ ઝળકે; પરદ્રવ્ય નાતો તૂટે;
- રાગદ્વેષ રુચે ન, જંપ ન વળે ભાર્વેદ્રિમાં - અંશમાં,
ટંકોત્કીર્ણ અકંપ જ્ઞાન મહિમા હૃદયે રહે સર્વદા.

(વસંતતિલકા)

નિત્યે સુધાઝરણ ચંદ્ર ! તને નમું હું,
કરુણા અકારણ સમુદ્ર ! તને નમું હું;
હે જ્ઞાનપોષક સુમેઘ ! તને નમું હું,
આ દાસના જીવનશિલ્પી ! તને નમું હું.

(સ્ત્રગ્ધરા)

ઊંડી ઊંડી, ઊંડેથી સુખનિધિ સતના વાયુ નિત્યે વહંતી,
વાણી ચિન્મૂર્તિ ! તારી ઉર- અનુભવના સૂક્ષ્મ ભાવે ભરેલી;
ભાવો ઊંડા વિચારી, અભિનવ મહિમા ચિત્તમાં લાવી લાવી,
ખોયેલું રત્ન પામું, - મનરથ મનનો; પૂરજો શક્તિશાળી !

* ડો. ગાંગુલી :- આત્મજ્ઞાન થવાથી એ વ્રતાદિ રાગ છે એમ ભાસે છે પણ પહેલા તો જલ્દી આત્મજ્ઞાન થતું નથી ને ?

પૂ. ગુરુદેવશ્રી : જલ્દીનો અર્થ-એનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. રાગ શું છે ? આત્મા શું છે ? આત્મા શું છે ? હું કાયમી ટકનાર ચીજ કેવી છું ? વગેરે અભ્યાસ કરી જ્ઞાન કરી રાગથી ભિન્ન આત્માનો અનુભવ કરવો એ પહેલી વસ્તુ છે. આત્માને જાણ્યા વિનાના એના ક્રિયાકાંડ બધા રણમાં પોક મૂકવા સમાન છે. આત્મા અંદર આનંદસ્વરૂપ ભગવાન ચૈતન્યતેજનો પુંજ પ્રભુ છે. તેનું જ્ઞાન ન હોય. અંદર દશાનું વેદન ન હોય ત્યાં સુધી એના ક્રિયાકાંડ બધાં જૂઠા છે. સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરવું દુર્લભ છે. પહેલા સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન હોવો જોઈએ. ૨૬૨.

— પરમાગમસાર

ॐ

શ્રી પરમાત્મને નમઃ

શ્રીમદ્ ભગવત્કુંદકુંદાચાર્યદેવ પ્રણીત શ્રી સમયસાર

સમયસાર સિદ્ધિ

(અધ્યાત્મયુગપુરુષ પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામીના
શ્રી 'સમયસાર' ઉપર પ્રવચન)
(ભાગ-૯)

- ૮ -

મોક્ષ અધિકાર

અથ પ્રવિશતિ મોક્ષઃ ।

(શિખરિણી)

દ્વિધાકૃત્ય પ્રજ્ઞાક્રકચદલનાદ્વન્ધપુરુષૌ
નયન્મોક્ષં સાક્ષાત્પુરુષમુપલમ્બૈકનિયતમ્ ।
ઇદાનીમુન્મજ્જત્સહજપરમાનન્દસરસં
પરં પૂર્ણ જ્ઞાનં કૃતસકલકૃત્યં વિજયતે ॥૧૮૦॥

કર્મબંધ સૌ કાપીને, પહોંચ્યા મોક્ષ સુથાન;

નમું સિદ્ધ પરમાત્મા, કરું ધ્યાન અમલાન.

પ્રથમ ટીકાકાર આચાર્યદેવ કહે છે કે 'હવે મોક્ષ પ્રવેશ કરે છે'.

જેમ નૃત્યના અખાડામાં સ્વાંગ પ્રવેશ કરે છે તેમ અહીં મોક્ષતત્ત્વનો સ્વાંગ પ્રવેશ કરે છે. ત્યાં જ્ઞાન સર્વ સ્વાંગને જાણનારું છે, તેથી અધિકારના આદિમાં આચાર્યદેવ સમ્યગ્જ્ઞાનના મહિમારૂપ મંગલ કરે છે :-

શ્લોકાર્થ :- [इदानीम्] હવે (બંધ પદાર્થ પછી), [प्रज्ञा-क्रकच-दलनात् बन्ध-पुरुषौ द्विधाकृत्य] પ્રજ્ઞારૂપી કરવત વડે વિદારણ દ્વારા બંધ અને પુરુષને દ્વિધા (જુદા જુદા-બે) કરીને, [पुरुषम् उपलम्भ-एक-नियतम्] પુરુષને-કે જે પુરુષ માત્ર *અનુભૂતિ વડે જ નિશ્ચિત છે તેને- [साक्षात् मोक्षं नयत्] સાક્ષાત્ મોક્ષ પમાડતું થકું, [पूर्ण ज्ञानं विजयते] પૂર્ણ જ્ઞાન જયવંત પ્રવર્તે છે. કેવું છે તે જ્ઞાન? [उन्मज्जत्-सहज-परम-आनन्द-सरसं] પ્રગટ થતા સહજ પરમ આનંદ વડે સરસ અર્થાત્ રસયુક્ત છે, [परं] ઉત્કૃષ્ટ છે, અને [कृत-सकल-कृत्यं] કરવા યોગ્ય સમસ્ત કાર્યો જેણે કરી લીધાં છે (-જેને કાંઈ કરવાનું બાકી રહ્યું નથી) એવું છે.

ભાવાર્થ :- જ્ઞાન બંધ-પુરુષને જુદા કરીને, પુરુષને મોક્ષ પમાડતું થકું, પોતાનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ પ્રગટ કરીને જયવંત પ્રવર્તે છે. આમ જ્ઞાનનું સર્વોત્કૃષ્ટપણું કહેવું તે જ મંગળવચન છે. ૧૮૦.

પ્રવચન નં. ૩૫૭ શ્લોક-૧૮૦, ગાથા ૨૮૮ થી ૨૯૦ શનિવાર, માગશર સુદ ૧૩, તા. ૦૧-૧૨-૧૯૭૯

‘સમયસાર’ ‘મોક્ષ અધિકાર’. ટીકાકાર પોતે હિન્દી ટીકાકાર જરી માંગલિક કરે (છે).

કર્મબંધ સૌ કાપીને, પહોંચ્યા મોક્ષ સુથાન;

નમું સિદ્ધ પરમાતમા, કરું ધ્યાન અમલાન.

‘કર્મબંધ સૌ કાપી...’ સિદ્ધ ભગવાન અનંતા થયા એણે કર્મબંધને કાપ્યા. નિમિત્તથી કથન છે ને? ‘પહોંચ્યા મોક્ષ સુથાન...’ પોતાની પરમાનંદરૂપી દશા, આત્માના અતીન્દ્રિય આનંદનો લાભ એવો જે મોક્ષ, એ એવા સુથાનને પામ્યા. ‘નમું સિદ્ધ પરમાતમા,...’ એવા સિદ્ધ પરમાત્માને હું નમસ્કાર કરું છું. ‘ધ્યાન અમલાન.’ મલિન રહિત ધ્યાનથી હું નમસ્કાર કરું (છું). જ્ઞાનાનંદ સ્વભાવમાં એકાગ્રતાથી ત્યાં હું ધ્યાન કરું છું.

હવે ‘પ્રથમ ટીકાકાર આચાર્યદેવ કહે છે કે ‘હવે મોક્ષ પ્રવેશ કરે છે.’ જેમ નૃત્યના અખાડામાં સ્વાંગ પ્રવેશ કરે છે તેમ અહીં મોક્ષતત્ત્વનો સ્વાંગ...’ આ પણ પર્યાય છે ને? એટલે એક સ્વાંગ છે, આત્માનો એક સ્વાંગ છે. આસ્રવ-સંવર-નિર્જરા જેમ સ્વાંગ છે એમ આ પણ એક ભોખ (છે), વસ્તુ ત્રિકાળ છે. ‘મોક્ષતત્ત્વનો સ્વાંગ પ્રવેશ કરે છે. ત્યાં જ્ઞાન સર્વ સ્વાંગને જાણનારું છે,...’ સર્વ સ્વાંગને. મોક્ષ સ્વાંગને શું, બધા સ્વાંગને (જાણનારું છે).

* જેટલું સ્વરૂપ-અનુભવન છે તેટલો જ આત્મા છે.

‘તેથી અધિકારના આદિમાં આચાર્યદેવ સમ્યગ્જ્ઞાનના મહિમારૂપ મંગળ કરે છે.’ સમ્યગ્જ્ઞાનની મહિમારૂપ મંગળ કરે છે. ૧૮૦.

દ્વિધાકૃત્ય પ્રજ્ઞાક્રકચદલનાદ્વન્ધપુરુષૌ
 નયન્મોક્ષં સાક્ષાત્પુરુષમુપલમ્બૈકનિયતમ્ ।
 ઇદાનીમુન્મજ્જત્સહજપરમાનન્દસરસં
 પરં પૂર્ણ જ્ઞાનં કૃતસકલકૃત્યં વિજયતે ॥૧૮૦॥

આહાહા...! પૂર્ણ, પૂર્ણનું માંગલિક કરે છે. ‘હવે (બંધ પદાર્થ પછી),...’ ‘પ્રજ્ઞા-ક્રકચ-દલનાત્ બન્ધ-પુરુષૌ દ્વિધાકૃત્ય...’ ભેગી વિધિ પણ મુકી, કે મોક્ષ કેમ થાય? કે ‘પ્રજ્ઞારૂપી કરવત વડે...’ રાગ અને આત્માના સ્વભાવ વચ્ચે પ્રજ્ઞારૂપી કરવત મુકવી. આહાહા...! એક કોર (ગામ) રાગ ને એક કોર રામ-આત્મા, બે વચ્ચે પ્રજ્ઞારૂપી કરવત (મુકવી). લાકડામાં જેમ કરવતથી બે કટકા કરે છે એમ આ ‘દ્વિધાકૃત્ય...’ ‘વિદારણ દ્વારા બંધ અને પુરુષને દ્વિધા (જુદા જુદા-બે) કરીને,...’ આહાહા...! આ ક્રિયા, મોક્ષ થવાની ક્રિયા આ (છે).

પ્રજ્ઞારૂપી ચક્ર વડે, કરવત વડે રાગ અને સ્વભાવને ભિન્ન કરવા એ એનો ઉપાય અને એનું ફળ મોક્ષ (છે). વ્યવહારની તો વાતેય આમાં ન આવી. વ્યવહાર છે, વ્યવહાર છે, કીધો. બંધ છે કીધું ને? બંધ છે, ભાવબંધ (છે). રાગ-દ્વેષ આદિ ભાવબંધ છે. તેને અને સ્વભાવને પ્રજ્ઞારૂપી કરવત વડે ભિન્ન કરીને. હવે આ આકરું પડે. એથી લોકો ક્રિયા ઉપર ચડી ગયા.

અંતરમાં અનંત ગુણ સંપન્ન પરમાત્મા બિરાજે છે. રાગ-વિકાર-વિકલ્પ તે કૃત્રિમ એક સમયની ઉપાધિ છે, ઉપાધિ છે. એ ઉપાધિ અને સ્વભાવની વચ્ચે સંધી છે, સાંધ છે, તડ છે, એક નથી. એથી એની અંદર પ્રજ્ઞા-ચક્ર વડે, પ્રજ્ઞા-કરવત વડે બેને ભિન્ન કરવા. આહાહા...! મોક્ષનો આ માર્ગ, કે રાગ ઉપરથી લક્ષ છોડી અને સ્વભાવ ઉપર દષ્ટિ કરવી એ રાગ અને સ્વભાવ વચ્ચેની કરવત પ્રજ્ઞા છીણી છે, એ વડે મોક્ષ થાય છે. આહાહા...! આમાં કોઈ વ્રત ને તપ ને અપવાસ ને દાન ને દયા ને ભક્તિ ને પૂજા (કાંઈ ન આવ્યું).

એ તો કીધું ને? ‘ભાવપાહુડ’માં ૮૩ ગાથામાં. ‘કુંદકુંદાચાર્યે’ ‘ભાવપાહુડ’ ૮૩ ગાથા(માં કહ્યું કે), આ વ્રત, ભક્તિ, પૂજા, વૈયાવૃત્ત્ય, દયા, દાન એ કાંઈ જૈન ધર્મ નથી. એમ કહ્યું છે. લે! છે? ‘અષ્ટપાહુડ’ અહીં છે કે નહિ? ‘ભાવપાહુડ’ એ નીકળ્યું પણ ૭૦ મી ગાથા. પેલી કેટલામી કીધી? ૮૩.. ૮૩.

પૂયાદિસુ વયસહિયં પુણ્યં હિ જિણેહિં સાસણે ભણિયં ।

મોહક્ષોહવિહીણો પરિણામો અપ્પાણો ધમ્મો ॥૮૩॥

જૈન શાસનમાં અનંત તીર્થકરોએ, અનંત કેવળીઓએ ‘ઇસપ્રકાર કહા હૈ કિ-પૂજા આદિકમં ઔર વ્રતસહિત હોના હૈ વહ તો ‘પુણ્ય’ હી હૈ...’ વ્રત અને પૂજા એ પુણ્ય

છે, પુણ્ય છે, ધર્મ નહિ. આહાહા...! 'મોહકે ક્ષોભસે રહિત...' મોહના ક્ષોભથી રહિત. એ ક્ષોભ છે. કહે છે, કે વ્રત, પૂજા.. બધા લેશે. અહીં જુઓ!

'લૌકિક જન તથા અન્યમતી કઈ કહતે હૈં કિં પૂજા આદિક શુભક્રિયાઓંમૈં ઓર વ્રતક્રિયાસહિત હૈં વહ જિનધર્મ હૈ, પરન્તુ એસા નહીં હૈ। જિનમતમૈં જિનભગવાનને ઇસપ્રકાર કહા હૈ કિ-પૂજાદિકમૈં ઓર વ્રતસહિત હોના હૈ વહ તો 'પુણ્ય' હૈ, ઇસમૈં પૂજા ઓર આદિ શબ્દસે ભક્તિ, વંદના, વૈયાવૃત્ત્ય આદિક...' બધું પુણ્ય છે. આહાહા...! કરવાનું આ હવે એ તો કહે છે પુણ્ય છે. અને એ ઉપદેશ ચાલે છે. 'પૂયાદિસુ...'નો અર્થ કર્યો, 'પૂયાદિસુ...' છે ને? આદિ 'પૂયાદિસુ...'માં એ બધું આવ્યું. ભક્તિ પણ આવી, વંદના આવી, વૈયાવૃત્ત્ય 'યહ તો દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રકે લિયે...' એ પરદ્રવ્ય, દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર પરદ્રવ્ય છે. એના નિમિત્તને લક્ષે આ છે માટે તે પુણ્ય છે, ધર્મ નહિ. આહાહા...! ૮૩ મી ગાથામાં છે.

મુમુક્ષુ :- આટલી બધી પૂજા કરી એ પાણીમાં ગઈ?

ઉત્તર :- ના, ના પાણીમાં નથી ગઈ, પુણ્ય બંધાણું. પુણ્ય બંધાણું છે, ભવ મળ્યો છે રખડવાનો. મફતમાં નથી ગયું. ભવ મળ્યો છે રખડવાનો. ભવ મળે એનાથી સંસાર મળે. મોક્ષ ન થાય, ધર્મ ન થાય. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- કરવી કે ન કરવી?

ઉત્તર :- કરવાની ક્યાં વાત છે? અહીંયાં તો આત્માને એનાથી ભિન્ન પાડીને (જુદો) કરવો. એ ન કરી શકે ત્યાં સુધી એવો વિકલ્પ હો, પણ એ વિકલ્પ પુણ્યબંધનું કારણ છે, ધર્મ નથી. આહાહા...! કરવા જેવું નથી, કરવા લાયક નથી. વસ્તુના સ્વરૂપ તરફ ઢળતા, પૂર્ણ ન ઢળે ત્યારે એવા વિકલ્પ હો, પણ છે એ પુણ્ય બંધનું કારણ. છે?

પૂજા, ભક્તિ, વંદન, વૈયાવૃત્ત્ય આદિ એ તો દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રને (માટે થાય છે) અને 'ઔર ઉપવાસ આદિક વ્રત હૈં, ઉપવાસ આદિક વ્રત હૈં વહ શુભક્રિયા હૈ, ઇનમૈં આત્માકા રાગસહિત શુભપરિણામ હૈ ઉસસે પુણ્યકર્મ હોતા હૈ,...' પુણ્ય છે. જૈન શાસનમાં એને પુણ્ય કહ્યું છે. જૈન શાસનમાં અનંતા તીર્થકરો, અનંતા કેવળીઓએ એને ધર્મ કહ્યો નથી. કહો 'યશપાલજી'! આ બધું લઈને તો એ બેઠા છે, ધર્મ. બે-ચાર પડિમા લેવા ને સમ્યગ્દર્શન નહિ. વ્રત લઈ લ્યો, પડિમા લઈ લ્યો, પૂજા કરો, ભક્તિ કરો, વંદન (કરો)... આહાહા...! 'ઉપવાસ આદિક વ્રત હૈં વહ શુભક્રિયા હૈ, ઇનમૈં આત્માકા રાગસહિત શુભપરિણામ હૈ ઉસસે પુણ્યકર્મ હોતા હૈ ઇસલિયે ઇનકો પુણ્ય કહતે હૈં। ઇસકા ફલ સ્વર્ગાદિક ભોગોંકી પ્રાપ્તિ હૈ।' સ્વર્ગાદિ ભવ મળે, મોક્ષ મળે નહિ. સ્વર્ગમાંથી નીકળીને પાછો મોક્ષ થાય એમેય નહિ. એ તો રખડવાના રસ્તા છે. આહાહા...!

એ અહીં કહ્યું. 'બ્રહ્મારૂપી કરવત વડે વિદ્યારણ દ્વારા બંધ અને પુરુષને દ્વિધા (જુદા જુદા-બે) કરીને,...' આહાહા...! એ તો શાંતિના કામ છે, બાપુ! કોઈ એ વ્રત કરી નાખવા,

અપવાસ કરી નાખવા એ અહીંયાં વસ્તુ નથી. આત્મા અંદર આનંદ સ્વરૂપ પ્રજ્ઞા પ્રકાશનો પુંજ, પ્રજ્ઞા પ્રકાશનો પુંજ, તેના તરફ ઢળી અને રાગ તરફથી પાછો વળી બે વચ્ચે ભેદ પાડી અને સ્વરૂપમાં એકાગ્રતા કરવી એ મોક્ષનો ઉપાય છે. આહાહા..!

એથી એનો અર્થ એવો નથી, કે શુભ છોડીને અશુભ કરવું. એવો અર્થ નથી. પણ એ શુભ છે એ પુણ્યબંધ સંસાર છે. એને છોડીને અંદરમાં જાવું, શુદ્ધ સ્વરૂપમાં જાવું એ વધારે (કરવાનું છે). આ અધિકાર ‘સમયસાર’માં આવે છે ને કે, ભાઈ! આમ કહ્યું એટલે આ લોકો નીચે નીચે કેમ ઉતરે છે? શુભને અમે બંધ કારણ કહ્યા એને છોડીને અશુભમાં કેમ જાય છે? શુભ છોડીને શુદ્ધતા અંતરમાં કેમ જાતા નથી? ઊર્ધ્વ ઊર્ધ્વ શબ્દ છે ને ત્યાં? ઊર્ધ્વ ઊર્ધ્વ કેમ જાતા નથી? આહા..! આકરું કામ છે બહુ. એ જૈન ધર્મ જ નથી. પૂજા, ભક્તિ, દાન, દયા, વ્રત, અપવાસ એ જૈનશાસન ધર્મ જ નથી. અહીં તો બધા કહે, ‘દયા તે ધર્મની વેલડી, દયા તે ધર્મની ખાણ.’ આ વળી અહીં કહે કે, ભગવાનની ભક્તિ ને પૂજા કરતાં કરતાં કલ્યાણ થાય. બંધ કરતાં કરતાં અબંધ થાય, એવું જૈન શાસનમાં કહ્યું નથી. લોકોએ કલ્પીત કરીને એવો માર્ગ ચલાવ્યો છે. આહા..! છે?

‘બંધ અને પુરુષને...’ પુરુષ એટલે આત્મા, બંધ એટલે રાગ. પૂજા-ભક્તિ આદિનો રાગ ભાવબંધ. એને અને આત્માને આહાહા..! દ્વિધા કરીને-બેને જુદા પાડીને. આહાહા..! આવી વાત છે. ત્યારે કેટલાક એમ કહે છે, કે હજી પણ નીચલે દરજ્જે લૌકિક નીતિના સુધારા તો કરવા ઘો, નૈતિક જીવન તો કરવા ઘો. પાઠરું આ (કરવાનું)? બાપુ! એવું અનંતવાર કર્યું છે, નૈતિક જીવન અનંતવાર કર્યા છે. જૈનના સાધુ તરીકે દ્રવ્યલીંગી પણ અનંતવાર થયો છે પણ રાગ અને આત્મા ભિન્ન છે એનું ભાન, સમકિત કદિ કર્યું નથી. ભવના અભાવ કરવા હોય તો આ છે બાકી તો બધું સંસાર છે. નીતિનો સુધારો ને બહારનું આ કરવું ને તે કરવા ને...

અહીં તો પુરુષ અને બંધને દ્વિધા કહીને પુરુષને ‘ઉપલમ્મ-એક-નિયતમ્’ આ પુરુષ એટલે આત્મા, આત્માને પુરુષ કહ્યો છે. આત્માને ‘કે જે પુરુષ માત્ર અનુભૂતિ વડે જ નિશ્ચિત છે...’ આહાહા..! જેટલું સ્વરૂપ અનુભવન છે, જેટલું અનુભવમાં આવે છે એટલો આત્મા છે. છે આત્મા દ્રવ્ય આખું, એ અનુભવમાં આવે આનંદનો એટલો આત્મા ગણવો. રાગનો અનુભવ એ સંસાર છે. આહાહા..!

આમાં તકરારો લે (કે) વ્યવહાર સાધન છે ને ‘જયસેનાચાર્યદેવે’ વ્યવહાર સાધન કહ્યું છે, નિશ્ચય સાધ્ય છે, વ્યવહાર કારણ છે. એ તો કાલે આવ્યું હતું ને? કથનમાત્ર કારણ છે. કહેવામાત્ર કારણ છે, કારણ છે નહિ આહાહા..! એવો વ્યવહાર તો અનંતવાર કર્યો.

બંધ અને આત્માને દ્વિધા કરીને આત્માને-પુરુષને અનુભૂતિ વડે નિશ્ચિત છે. ‘માત્ર’- એ શબ્દ લીધો છે. આત્મા માત્ર અનુભૂતિ વડે જ પ્રાપ્ત થાય એવો છે. કોઈ રાગની ક્રિયા

ને દયા-દાનના, વ્રતના વિકલ્પથી પ્રાપ્ત થાય એવો આત્મા છે જ નહિ. આહાહા...! છે કે નહિ એમાં? શું કીધું છે?

પુરુષ એટલે આત્માને ‘માત્ર અનુભૂતિ વડે જ...’ અનુભૂતિ વડે જ. આહાહા...! ભગવાન આનંદ સ્વરૂપ છે એની અનુભૂતિમાત્ર. માત્ર જ કીધું એટલે બીજી કોઈ ચીજ એને સાધન નથી. આહાહા...! અનુભૂતિમાત્ર જ. ‘વડે જ...’ પાછું ‘જ’ કહ્યું છે, એકાંત કહ્યું છે. કથંચિત્ અનુભૂતિ વડે, કથંચિત્ વ્યવહાર વડે એમ નથી કહ્યું. સ્યાદાદ માર્ગ છે, અનેકાંત છે. કથંચિત્ નિશ્ચયથી ને કથંચિત્ વ્યવહારથી એ અનેકાંત નથી, એ ફૂદડીવાદ છે. અનેકાંત તો એ કે, એકલી અનુભૂતિમાત્રથી છે, વ્યવહારથી નથી એનું નામ અનેકાંત છે. આહાહા...! બહુ વાતમાં ફેર. છે અંદર, દેખો!

‘જે પુરુષમાત્ર અનુભૂતિ વડે જ...’ જેટલું સ્વરૂપ અનુભવન છે તેટલો અનુભવ કરીને. ‘પુરુષમ્ ઉપલભ્મ’ આહાહા...! તેને આત્માને પ્રાપ્ત કરવો. ‘તેને- ‘સાક્ષાત્ મોક્ષં નયત્...’ સાક્ષાત્ મોક્ષ પમાડતું થકું...’ ‘નયત્’ એટલે પમાડતું. આહાહા...! રાગથી ભિન્ન પડી એકલા અનુભૂતિમાત્રથી જ આત્મા ‘સાક્ષાત્ મોક્ષં નયત્’ મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે. એ સિવાય બીજી રીત છે નહિ. આહાહા...!

જુની રૂઢીના માણસ સાંભળનારા હોય એને એવું લાગે કે, આ તે આહા...! આ ક્યાંથી આવું શું કાઢ્યું? માર્ગ આવો છે, ભાઈ! અનંત કાળથી એવા શુભાશુભભાવો અનંતવાર કર્યા, અનંતવાર કર્યા. અનંતવાર એના સ્વર્ગ-નરક મળ્યા. ભવભ્રમણ ન ટળ્યું. ભવભ્રમણ ટળવાનું (ન થયું). ભવભ્રમણ.. ભવ જેને હજી વ્હાલો લાગે છે, ભવ ટાળવો એ હજી ઠીક પડતું નથી એને તો એ જ રસ લાગે. પણ આ ભવ છે એ કલંક છે. ચૈતન્યમૂર્તિ આનંદનો કંદ હીરો એને આ મેલ, માંસ ને હાડકાનું શરીર, એમાં રહેવું એ કલંક છે. આહાહા...! મરી ગયેલા ગધેડાના ચામડામાં મેસુબને વીંટવો એ કરતાં પણ આ ભગવાન સચ્ચિદાનંદ પ્રભુ અનાકુળ આનંદ ને અનાકુળ શાંતિ ને વીતરાગની મૂર્તિ (છે) એને આ માંસ ને હાડકામાં ભેગો રાખવો (એ) કલંક છે. આહાહા...! આવી વાતું છે.

‘પૂર્ણ જ્ઞાનં વિજયતે’ અનુભૂતિમાત્રથી જ આત્માને મોક્ષ પમાડતું અને તે જ્ઞાન ‘પૂર્ણ જ્ઞાન જયવંત પ્રવર્તે છે.’ જે જ્ઞાન પૂર્ણ થયું, જ્ઞાન એટલે આખો આત્મા, જે રાગથી ભિન્ન પડી આત્માની અનુભૂતિથી, આત્માની અનુભૂતિથી, આત્માના અનુભવથી જે મોક્ષ પ્રાપ્ત થયો એ મોક્ષ જયવંત વર્તે છે. એમ ને એમ સદા સાદિઅનંત રહે છે. આહાહા...! એને ભવ કરવા પડતા નથી અથવા ઘણો કાળ રહ્યા પછી ભવ કરવો પડે કે દુનિયામાં પાપ વધે તો અવતાર કરીને આવવું પડે એવું છે નહિ. આહાહા...!

‘પૂર્ણ જ્ઞાન જયવંત પ્રવર્તે છે.’ આહાહા...! એવું જે આત્માનું પૂર્ણ જ્ઞાન પ્રગટ્યું, જેવું પૂર્ણ સ્વરૂપ છે એવું અનુભૂતિથી પૂર્ણ સ્વરૂપ પર્યાયમાં પ્રગટ્યું એ પ્રગટ્યું, એ પ્રગટ્યું એ

જયવંત વર્તે છે. આહાહા...! 'કેવું છે તે જ્ઞાન?' 'ઉન્મજ્જત્-સહજ-પરમ-આનન્દ-સરસં' 'પ્રગટ થતાં સહજ પરમ આનંદ વડે...' 'ઉન્મજ્જત્' છે ને? 'ઉન્મજ્જત્' પ્રગટ થયું, 'ઉન્મજ્જત્' બહાર આવ્યું આમ. 'પ્રગટ થતા...' અંદરમાં શક્તિરૂપે આનંદ ને જ્ઞાન ને શાંતિ હતી, શક્તિરૂપે તો પ્રભુ પરમાત્મા જ છે, શક્તિરૂપે હતું એ પ્રગટરૂપે થયું. આહાહા...!

'પ્રગટ થતા સહજ પરમ આનંદ વડે...' સ્વભાવિક આનંદ સહિત જ્ઞાન પ્રગટ્યું થયું. મોક્ષમાં અતીન્દ્રિય આનંદ ફળ છે, અતીન્દ્રિય આનંદનું ફળ મોક્ષમાં છે. અનુભૂતિ કરતાં, જુદો પડતા, મોક્ષ થતાં અનુભૂતિ જેનું ફળ છે, અનંત આનંદનું ફળ જેનું છે. આહાહા...! આવો મોક્ષનો અધિકાર છે, ભાઈ! આહાહા...! 'સહજ પરમ આનંદ વડે સરસ (રસવાળુ) અર્થાત્ રસયુક્ત છે, ઉત્કૃષ્ટ છે,...' એ જ્ઞાન આનંદ સહિત ઉત્કૃષ્ટ પ્રગટ્યું છે. એનાથી હવે કોઈ ઊંચી ચીજ છે નહિ. આહાહા...! માંગલિક કર્યું છે. 'કૃત-સકલ-કૃત્યં...' 'કરવાયોગ્ય સમસ્ત કાર્યો જેણે કરી લીધાં છે...' જે કાંઈ કરવાનું હતું પૂર્ણાનંદની પર્યાય, પૂર્ણ જ્ઞાનની પર્યાય એ થઈ ગઈ છે. હવે કરવાનું હતું એ બધું કર્યું છે. એ કૃત કૃત્ય છે. કૃત કૃત્ય. કાર્ય કરવાને બાકી કાંઈ છે નહિ. આહાહા...!

પહેલા તો મોક્ષતત્ત્વ કહેવું કોને? છે તો પર્યાય, પર્યાયમાં જે અનંત આનંદ, અનંત જ્ઞાન, અનંત શાંતિ, અનંત વીતરાગતા અને કૃત કૃત્ય-કાંઈ બાકી નથી કરવાનું એવી તો જેની પર્યાય છે, એના દ્રવ્ય-ગુણની વાતો શું કરવી!! આહાહા...! એના દ્રવ્ય ને ગુણ તો ત્રિકાળી શક્તિના સામર્થ્યથી ભરેલા છે. આહાહા...! એમાં કાંઈ ઓછું-વતું થાતું નથી.

'કરવાયોગ્ય સમસ્ત કાર્યો...' બધા કાર્ય, એમ. કરવાયોગ્ય એ શું કાર્ય હતા? બીજાના કરવા યોગ્ય કાર્ય હતા એના? બીજાને ઉદ્ધાર કરવાના, બીજાને મોક્ષમાર્ગ બતાવવાના એ કાર્ય હતા એના? આહાહા...! કરવાયોગ્ય તો અનુભૂતિ કરીને પૂર્ણ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું એ કરવા યોગ્ય હતું. આહાહા...! અંતર આનંદ સ્વરૂપ ભગવાન અતીન્દ્રિય આનંદથી ભરેલો (છે) એની એકાગ્રતાથી કરવા યોગ્ય જે મોક્ષ તે કાર્યો. એ જ કરવા યોગ્ય છે, કરવા યોગ્ય એ હતું એ કર્યું. બાકી શું કરવા યોગ્ય આ દયા ને દાન ને સુધારો ને વધારો ને, બધાને સુધારવા, બધાને એક કરવા.. આહાહા...! આ બધા ભાગલા પડ્યા છે જુદા જુદા એને એક કરવા, આમ કરવું, તેમ કરવું એ કાંઈ કરવા યોગ્ય હતું નહિ. આહાહા...! એવો અર્થ નીકળ્યો કે નહિ? એવું કાંઈ કરવા યોગ્ય હતું નહિ, કરવા યોગ્ય આ હતું. અનુભૂતિથી પૂર્ણ આનંદની પ્રાપ્તિ કરવા યોગ્ય હતી તે કરી, હવે કરવાનું કાંઈ બાકી રહ્યું નહિ. આહાહા...!

આ લૌકિક સાથે આકરું પડે, વાદ-વિવાદમાં ચડે. એકાંત છે, એમાં એકાંત છે. વ્યવહારથી પણ થાય, નિશ્ચયથી પણ થાય, નિમિત્તથી પણ થાય, ઉપાદાનથી પણ થાય એનું નામ અનેકાંત છે. એકાંત છે, 'સોનગઢ'નું એકાંત છે એમ કહે છે. 'સોનગઢ'નું કહે છે કે આ ભગવાનનું છે? આહાહા...!

અહીં તો કરવા યોગ્ય જે કહે છે કરવા યોગ્ય હતું ઈ એટલે શું? કે, કરવા યોગ્ય તો આ જ હતું. દરેકને કરવા યોગ્ય આ છે. રાગથી ભિન્ન પડી અનુભૂતિ દ્વારા, આત્માની અનુભૂતિ દ્વારા પૂર્ણ મોક્ષની પર્યાય આનંદ સહિત પ્રગટ કરવાની છે પછી કાંઈ કરવાનું બાકી રહેતું નથી. એ જ કરવા યોગ્ય છે બાકી બીજું કાંઈ કરવા યોગ્ય છે નહિ. આહાહા...! આ બધી મંડળીઓ ને દયા મંડળી થાય છે ને? દાન મંડળી. દાનનો અધિપતિ પ્રમુખ થઈને દાન ઉઘરાવે, પૈસા ઉઘરાવે. દયા મંડળી (ચલાવે), ફલાણાનું શિક્ષા મંડળ, ફલાણાની દુનિયાની નીતિ નૈતિક શિખવે. અહીં તો બધી ના પાડે છે. કરવા યોગ્ય તો આ એક છે. આહાહા...!

અરે...! આવો મનુષ્ય ભવ અનંતે કાળે મળ્યો, વિંખાય જશે. ભાઈ! પરમાણુ નહિ રહે, વિંખાય જશે. એકલો ચાલ્યો જાઈશ. ભાવ ઊંધા કર્યા હશે, પરમાં કર્તાબુદ્ધિના ને રાગના અભિમાન ને રાગથી કલ્યાણ થાય ને વ્યવહાર કરતાં નિશ્ચય થાય ને એવા મિથ્યાત્વભાવથી ચાર ગતિમાં રખડશે. આહાહા...! આકરું કામ છે, વીતરાગ માર્ગ આકરો છે.

કહે છે, કરવા યોગ્ય હોય તો આ એક છે એમ કહે છે. બીજું કાંઈ કરવા યોગ્ય નથી. આહાહા...! છે? 'કૃત-સકલ-કૃત્યં' કરવા યોગ્ય ઈ વ્યાખ્યામાં એમ કીધું છે, કે કરવા યોગ્ય તો આ જ છે. અનુભૂતિ જ કરવા યોગ્ય છે એ પૂર્ણ દશા કરી લીધી, બસ! આહાહા...! માંગલિક કર્યું છે.

મુમુક્ષુ :- મંગળ વચન લખ્યું છે.

ઉત્તર :- મંગળ વચન છે, મંગળ વચન. આહાહા...! હે આત્મા! રાગના ભાવ બંધનથી છૂટી અનુભૂતિમાત્ર આત્માનો અનુભવ કરીને પૂર્ણ મોક્ષના અનંત આનંદના લાભરૂપ મોક્ષને પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય (છે) તે કરવા લાયક છે. આહાહા...! બાકી કાંઈ કરવા લાયક નથી. આહાહા...! કૃત કૃત્ય કહીને ગજબ કામ કર્યું છે. 'કૃત-સકલ-કૃત્યં...' કરવા યોગ્ય બધા કર્યા. આહાહા...! કરવા યોગ્ય હતા આ, એ બધા કર્યા. બીજા એકેય કરવા યોગ્ય (નથી). આહાહા...! શબ્દોમાં ગંભીરતા (ઘણી છે). આ જ કરવા યોગ્ય છે. આહાહા...! બાકી તો હાડકા, ચામડા પડ્યા રહેશે, બાપા! મસાણામાં સળગશે, ચાલ્યો જાશે અહીંથી. આહાહા...! એ પાપના અભિમાન, પુણ્યના અભિમાન, પુણ્યના ફળના અભિમાન, રાગના આચરણના અભિમાન, આટલા વ્રત કર્યા ને આટલા અપવાસ કર્યા, આટલા દાન કર્યા, કરોડના દાન કર્યા ને બે કરોડના દાન કર્યા. બાપુ! એ બધું શું છે? ભાઈ! આહાહા...! આટલું વાંચ્યું, આટલાને સમજાવ્યા, આટલા મારાથી સમજ્યા. અહીં કહે છે, કરવા યોગ્ય હોય તો આ એક છે, બાપા! આહાહા...! ગજબ કર્યો છે ને! આચાર્યોની દશા, કથનની પદ્ધતિ, ગજબ છે!

અનુભૂતિ પ્રજ્ઞા છીણી વડે રાગના ભાવને ભલે પુણ્યનો, દયા-દાનનો, વ્રતનો (ભાવ હોય) પણ એ રાગ બંધન છે, એ બંધનથી છૂટો પડી અને આત્મામાં જ્ઞાનને વધારી અનુભૂતિથી પૂર્ણ સ્વરૂપ આત્મલાભ લે એ કરવા યોગ્ય છે. આહાહા...! હવે આ બધાને પુસ્તક આપવા

ને પુસ્તક લેવા ને દેવા એ બધું કરવા યોગ્ય નથી? શાસ્ત્રજ્ઞાન પણ કરવા યોગ્ય નથી? કહે છે, એ વિકલ્પ છે, ભાઈ! આહાહા...! ગજબ વાત છે.

ભગવાન અંદર અતીન્દ્રિય આનંદનો નાથ, અતીન્દ્રિય જ્ઞાનનો સાગર, અતીન્દ્રિય પૂર્ણ પુરુષાર્થનો પિંડ એને પૂર્ણ પુરુષાર્થની પર્યાય પ્રગટ કરવી ને અનંતા લાભની પર્યાયને પ્રાપ્ત કરવી (અને) તે અનુભૂતિથી (પ્રાપ્ત કરવી) એમ બે કારણ મુક્યા. ફલાણાથી થાય, વ્યવહારથી થાય એમ નહિ. અનુભૂતિથી જ માત્ર આ કરવા યોગ્ય છે. તે આ કહ્યું. આહાહા...! કેટલું નાખ્યું છે. આહાહા...!

આચાર્યોએ ગજબ કામ કર્યા છે, પરમેશ્વર જેવા કામ કર્યા છે. આહા...! એણે કાંઈ કર્યું નથી. એ તો કહે (છે), અમે કાંઈ કર્યું નથી, અમે તો મારો અનુભૂતિથી મોક્ષ કર્યો છે. આહાહા...! અમે તો ટીકા પણ બનાવી નથી ને શાસ્ત્ર પણ બનાવ્યા નથી. આહાહા...! જ્ઞાન સ્વરૂપ ભગવાન શું કરે? આત્મા તો જ્ઞાન ને આનંદમૂર્તિ પ્રભુ (છે) એ શું કરે? જે થાય તેને પોતામાં રહીને જાણે એમ કહેવું વ્યવહાર છે. આહાહા...! એને ઠેકાણે થાય એમાં મારો હાથ છે, પરના કાર્ય થાય એમાં મારો કાંઈ અધિકાર ડહાપણ છે, એનો અધિકારી છું. આહાહા...! મંડળનો નાયક છું, બધા મંડળને વ્યવસ્થિત રીતે ચલાવીએ છીએ.

અહીં તો ગજબ કામ કર્યું છે. અનુભૂતિથી આનંદના રસ સહિત જ્ઞાન જે પૂર્ણ પ્રગટે, તે કરવા યોગ્ય હતું તે કર્યું, બાપા! આહાહા...! બીજી વાત યાદ કરી નથી. થોડાને સમજાવવા, આમ કરવું, આમ કરવું (એ કાંઈ નહિ). ‘મોક્ષમાર્ગપ્રકાશક’માં કહ્યું છે ને? ભગવાને પણ ઉપદેશ કર્યો છે, તો અમે ઉપદેશનો ઉપદેશ કરીએ છીએ. વ્યવહાર આવે ત્યારે વાત કરે. ઉપદેશ, આઠમાં અધ્યાયમાં (આવે છે). ઉપદેશ. આહા...! ભાઈ! કોણ ઉપદેશ કરે? આહાહા...! કોણ ઉપદેશ સાંભળે? એ ક્યાં પૂર્ણાનંદનો નાથ ઓછો છે તે સાંભળીને એ પ્રગટે. આહાહા...! આ ક્યાં પૂર્ણમાં ઓછું છે કે બીજાને સમજાવે તો એને કાંઈ લાભ થાય. આહાહા...! આવું છે.

‘(-જેને કાંઈ કરવાનું બાકી રહ્યું નથી)...’ છે ને કૌસમાં? ‘(-જેને કાંઈ કરવાનું બાકી રહ્યું નથી) એવું છે.’ આહાહા...! વસ્તુ પ્રત્યે મહા માંગલિક કર્યું. જીવને કરવાનું હોય તો પોતાનું અનુભૂતિનું હિત, અનુભૂતિથી મોક્ષ થાય તે કરવા યોગ્ય છે. આહાહા...! બાકી બધી વાતો ઊડાડી દીધી. વ્યવહારની વાતો આવે ત્યારે આવે, કહેવાય, એથી કરીને એ વ્યવહારથી એને આત્માને લાભ થાય (એમ નથી). આહાહા...! ‘અમૃતચંદ્રાચાર્યદેવ’ ટીકા કરતાં તો એમ બોલે છે, ટીકા શબ્દોથી બની, બાપુ! હું તો મારા સ્વરૂપમાં છું, હું તો મારા જ્ઞાનમાં છું. હું કાંઈ વિકલ્પમાં આવ્યો નથી, હું શબ્દમાં આવ્યો નથી તો આવ્યા વિના મારાથી બને શી રીતે? એને કારણે ટીકા બની ગઈ. આહાહા...! મારું કાર્ય નથી. ‘સમયસાર’ જેવી ટીકા ‘અમૃતચંદ્રાચાર્ય’ એ કહે કે, મારાથી બની નથી. આહાહા...! એમાં વળી પેલા લોકો કળશકાર એમ કહે કે, નિર્માનથી એમ કહે છે. પણ ઇ કહે છે ઇ નિર્માનથી તો છે પણ એ કરવું

એ પર્યાય પ્રગટી ઇ પ્રગટી હવે પછી પાછી પડતી નથી. આહાહા...! જ્યવંત વર્તે છે. માંગલિક બહુ કર્યું, ઉત્તમ માંગલિક કર્યું બધું. આહાહા...!

‘આમ જ્ઞાનનું સર્વોત્કૃષ્ટપણું કહેવું...’ એમ આત્માનું સર્વોત્કૃષ્ટપણું (કહેવું). ભગવાનઆત્મા બધી ચીજોને જાણનાર (છે). ચીજ છે તે જાણતી નથી, શરીર છે તે જાણતું નથી. આ તો માટી છે, વાણી માટી જાણતી નથી. જાણનારો તો જ્ઞાન ભગવાન છે. જેમાં જણાય છે તે આત્મા છે એવો સર્વોત્કૃષ્ટ સ્વરૂપ તે આત્મા છે. આહાહા...! આહાહા...! ‘જ્ઞાનનું સર્વોત્કૃષ્ટપણું કહેવું તે જ મંગળવચન છે.’ આહાહા...! આ માંગલિક છે. પૂર્ણ જ્ઞાન આત્મા પ્રગટ થઈ ગયો. પોતાનો અનુભવ કરીને, જ્ઞાનનો અનુભવ કરીને જ્ઞાન પૂર્ણ થયું એ જ્યવંત પ્રવર્તે છે, એ જ માંગલિક છે. ‘મોક્ષ અધિકાર’ની શરૂઆતમાં આ માંગલિક કર્યું.

* આત્મામાં પંચમહાવ્રત, ભક્તિ વગેરેના પરિણામ થાય તે શુભરાગ છે, તે આસ્રવ છે. તે રાગને આસ્રવ પણ માનવો ને તેને જ સંવર પણ માનવો તે ભ્રમ છે. એક શુભરાગ છે તે જ આસ્રવનું અને સંવરનું બન્નેનું કારણ કેમ થાય ? મિશ્રભાવનું જ્ઞાન સમ્યગ્દષ્ટિને જ હોય છે. સમ્યગ્દષ્ટિને પણ જે રાગ છે તે ધર્મ નથી. સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર રાગરહિત છે તે જ ધર્મ છે. હું જ્ઞાયક છું એવા સ્વભાવના શ્રદ્ધા-જ્ઞાનથી જેટલો વીતરાગભાવ થયો તે સંવર ધર્મ છે. ને તે જ સમયે જે રાગ છે તે આસ્રવ છે, એક જ સમયમાં આવા બન્ને ભાવો મિશ્રરૂપ છે, તે બન્નેને ભિન્ન ભિન્ન ધર્મો જીવ ઓળખે છે. પહેલા વ્યવહાર અને પછી નિશ્ચય એમ નથી. વ્યવહારનો શુભરાગ તો આસ્રવ છે, આસ્રવ તે સંવરનું કારણ કેમ થાય ? પહેલો વ્યવહાર, તે વ્યવહાર કરતાં કરતાં નિશ્ચય થાય એવી દષ્ટિથી તો સનાતન જૈન પરંપરામાંથી જુદા પડીને શ્વેતામ્બરો નીકળ્યા. અને દ્વિગમ્બર સંપ્રદાયમાં રહીને પણ કોઈ એમ માને કે રાગ કરતાં કરતાં ધર્મ થશે, વ્યવહાર કરતાં કરતાં નિશ્ચય થશે તો એમ માનનાર પણ શ્વેતામ્બર જેવા જ અભિપ્રાયવાળો છે, તેને દ્વિગમ્બર જૈન ધર્મની ખબર નથી. ૯૫૫.

– પરમાગમસાર

ગાથા-૨૮૮ થી ૨૯૦

જહ ણામ કો વિ પુરિસો બંધણયમ્હિ ચિરકાલપડિબદ્ધો ।
 તિવ્વં મંદસહાવં કાલં ચ વિયાણદે તસ્સ ॥૨૮૮॥
 જહ ણ વિ કુણદિ છેદં ણ મુચ્ચદે તેણ બંધણવસો સં ।
 કાલેણ ઉ બહુગેણ વિ ણ સો ણરો પાવદિ વિમોક્ખં ॥૨૮૯॥
 ઇય કમ્મબંધણાણં એદેસટિહ્મપયહિમેવમણુભાગં ।
 જાણંતો વિ ણ મુચ્ચદિ મુચ્ચદિ સો ચેવ જદિ સુદ્ધો ॥૨૯૦॥
 યથા નામ કશ્ચિત્પુરુષો બન્ધનકે ચિરકાલપ્રતિબદ્ધઃ ।
 તીવ્રમન્દસ્વભાવં કાલં ચ વિજાનાતિ તસ્ય ॥૨૮૮॥
 યદિ નાપિ કરોતિ છેદં ન મુચ્યતે તેન બન્ધનવશઃ સન્ ।
 કાલેન તુ બહુકેનાપિ ન સ નરઃ પ્રાન્પોતિ વિમોક્ષમ્ ॥૨૮૯॥
 ઇતિ કર્મબન્ધનાનાં પ્રદેશસ્થિતિપ્રકૃતિમેવમનુભાગમ્ ।
 જાનન્નપિ ન મુચ્યતે મુચ્યતે સ ચૈવ યદિ શુદ્ધઃ ॥૨૯૦॥

આત્મબન્ધયોર્દ્વિધાકરણં મોક્ષઃ । બન્ધસ્વરૂપજ્ઞાનમાત્રં તદ્દેતુરિત્યેકે, તદસત્; ન કર્મબદ્ધસ્ય
 બન્ધસ્વરૂપજ્ઞાનમાત્રં મોક્ષહેતુઃ, અહેતુત્વાત્, નિગડાદિબદ્ધસ્ય બન્ધસ્વરૂપજ્ઞાનમાત્રવત્ । એતેન
 કર્મબન્ધપ્રપञ્ચરચનાપરિજ્ઞાનમાત્રસન્તુષ્ટા ઉત્થાપ્યન્તે ।

હવે, મોક્ષની પ્રાપ્તિ કઈ રીતે થાય છે તે કહે છે. તેમાં પ્રથમ તો, જે જીવ બંધનો
 છેદ કરતો નથી પરંતુ માત્ર બંધના સ્વરૂપને જાણવાથી જ સંતુષ્ટ છે તે મોક્ષ પામતો નથી-
 એમ કહે છે :-

જ્યમ પુરુષ કો બંધન મહીં પ્રતિબદ્ધ જે ચિરકાળનો,
 તે તીવ્ર-મંદ સ્વભાવ તેમ જ કાળ જાણે બંધનો, ૨૮૮.
 પણ જો કરે નહિ છેદ તો ન મુકાય, બંધનવશ રહે,
 ને કાળ બહુયે જાય તોપણ મુક્ત તે નર નહિ બને; ૨૮૯.

ત્યમ કર્મબંધનનાં પ્રકૃતિ, પ્રદેશ, સ્થિતિ, અનુભાગને

જાણે છતાં ન મુકાય જીવ, જો શુદ્ધ તો જ મુકાય છે. ૨૯૦.

ગાથાર્થ :- [યથા નામ] જેવી રીતે [બન્ધનકે] બંધનમાં [ચિરકાલપ્રતિબદ્ધઃ] ઘણા કાળથી બંધાયેલો [કશ્ચિત્ પુરુષઃ] કોઈ પુરુષ [તસ્ય] તે બંધનના [તીવ્રમન્દસ્વભાવં] તીવ્ર-મંદ (આકરા-ઢીલા) સ્વભાવને [કાલં ચ] અને કાળને (અર્થાત્ આ બંધન આટલા કાળથી છે એમ) [વિજાનાતિ] જાણે છે, [યદિ] પરંતુ જો [ન અપિ છેદં કરોતિ] તે બંધનને પોતે કાપતો નથી [તેન ન મુચ્યતે] તો તેનાથી છૂટતો નથી [તુ] અને [બન્ધનવશઃ સન્] બંધનવશ રહેતો થકો [બહુકેન અપિ કાલેન] ઘણા કાળે પણ [સઃ નરઃ] તે પુરુષ [વિમોક્ષમ્ ન પ્રાપ્નોતિ] બંધનથી છૂટવારૂપ મોક્ષને પામતો નથી; [ઇતિ] તેવી રીતે જીવ [કર્મબન્ધનાનાં] કર્મ-બંધનોનાં [પ્રદેશસ્થિતિપ્રકૃત્મ્ એવમ્ અનુભાગમ્] પ્રદેશ, સ્થિતિ, પ્રકૃતિ તેમ જ અનુભાગને [જાનન્ અપિ] જાણતાં છતાં પણ [ન મુચ્યતે] (કર્મબંધથી) છૂટતો નથી, [ચ યદિ સઃ એવ શુદ્ધઃ] પરંતુ જો પોતે (રાગાદિને દૂર કરી) શુદ્ધ થાય [મુચ્યતે] તો જ છૂટે છે.

ટીકા :- આત્મા અને બંધનું દ્વિધાકરણ (અર્થાત્ આત્મા અને બંધને જુદા જુદા કરવા) તે મોક્ષ છે. ‘બંધના સ્વરૂપનું જ્ઞાનમાત્ર મોક્ષનું કારણ છે (અર્થાત્ બંધના સ્વરૂપને જાણવામાત્રથી જ મોક્ષ થાય છે)’ એમ કેટલાક કહે છે, તે અસત્ છે; કર્મથી બંધાયેલાને બંધના સ્વરૂપનું જ્ઞાનમાત્ર મોક્ષનું કારણ નથી, કેમકે જેમ બેડી આદિથી બંધાયેલાને બંધના સ્વરૂપનું જ્ઞાનમાત્ર બંધથી છૂટવાનું કારણ નથી તેમ કર્મથી બંધાયેલાને કર્મબંધના સ્વરૂપનું જ્ઞાનમાત્ર કર્મબંધથી છૂટવાનું કારણ નથી. આથી (-આ કથનથી), જેઓ કર્મબંધના પ્રપંચની (-વિસ્તારની) રચનાના જ્ઞાનમાત્રથી સંતુષ્ટ છે તેમને ઉત્થાપવામાં આવે છે.

ભાવાર્થ :- બંધનું સ્વરૂપ જાણવાથી જ મોક્ષ છે એમ કોઈ અન્યમતિ માને છે. તેમની એ માન્યતાનું આ કથનથી નિરાકરણ જાણવું, જાણવામાત્રથી જ બંધ નથી કપાતો, બંધ તો કાપવાથી જ કપાય છે.

ગાથા-૨૮૮ થી ૨૯૦ ઉપર પ્રવચન

‘હવે, મોક્ષની પ્રાપ્તિ કઈ રીતે થાય છે,’ મોક્ષની પ્રાપ્તિની વિશેષ (વાત કરે છે). પેલું ટૂંકું કહ્યું હવે એનો વિસ્તાર કરે છે. ‘તેમાં પ્રથમ તો, જે જીવ બંધનો છેદ કરતો નથી...’ અંદર રાગ, પુણ્ય, પાપ, દયા, દાનના ભાવ થાય તેને છેદતો નથી, તેની ચિંતા કર્યા કરે,

તેની વિચારણા કર્યા કરે, તેમાં રોકાય જાય એને ધર્મ ન થાય. આહાહા...! 'તેમાં પ્રથમ તો, જે જીવ બંધનો છેદ કરતો નથી...' કહે છે, ભાષા તો એમ કહે છે, કે કદાચિત્ શાસ્ત્ર જાણે પણ બંધને છેદ કરતો નથી તેને કાંઈ વળે એવું નથી. શાસ્ત્રમાંથી જાણે. કારણ કે, અનંતા ભવ થયા. મનુષ્યપણાના થયા, શાસ્ત્રજ્ઞાન કર્યા, અગિયાર અંગ કર્યા, નવ પૂર્વ કર્યા, મોટો રાજા થયો, શેઠિયો થયો, ગરીબ થયો, રાંક થયો, ભિખારી થયો, કાગડો થયો, કુતરો થયો, નારકી થયો. આહાહા...! એવા અનંતા અનંતા ભવ કર્યા. એમાં મનુષ્યપણે જ્ઞાન કર્યું હોય. આહા...!

તે માત્ર 'બંધનો છેદ કરતો નથી પરંતુ માત્ર બંધના સ્વરૂપને જાણવાથી જ...' બંધને જાણે. કર્મની પ્રકૃતિ આમ છે ને એકસો અડતાલીસ (પ્રકૃતિ) આવી છે ને એની સત્તા આટલી છે ને સ્થિતિ આટલી છે ને અનુભાગ આટલો છે ને આમાં આ ગુણસ્થાન આટલી બંધ પડે ને આટલી ટળે. એમાં તારું શું વળે? આહાહા...! શ્વેતાંબરમાં એ શ્લોક આવે છે. 'બંધણં છેદિદા' બંધનને છેદવું એ ઉપાદેય વાત આવે. 'સૂયગડાંગ' ની પહેલી ગાથા. પહેલું પદ ભૂલી ગયા, નહિતર બધું મોઢે હતું. 'બંધનં પરિચારિણાં' 'સૂયગડાંગ' ની પહેલી ગાથા છે. બંધનને જાણવું. પણ જાણવું એમાં બંધન છેદાય શી રીતે? આ જાણ્યું, કે આ ચીજ ઝેર છે. લ્યો! ઝેર ખાતો હોય ને જાણ્યું હોય (પછી) ખાય તો ઇ જાણ્યું છે જ ક્યાં? એમ જાણવામાં આવી પણ છતાં પોતાનું માને (તો એ) ઝેર ખાય છે. જાણવામાં આવ્યું, કે આ ચીજ છે, આ ચીજ છે ને આ ચીજ જુદી જુદી છે.

'પ્રથમ તો જે જીવ બંધનો છેદ કરતો નથી પરંતુ માત્ર બંધના સ્વરૂપને જાણવાથી જ સંતુષ્ટ છે તે મોક્ષ પામતો નથી...' આહાહા...! બંધને જાણવામાત્રથી કાંઈ મોક્ષ પામતો નથી. અબંધસ્વરૂપ ભગવાનઆત્માને જાણવાથી મોક્ષ થાય છે. શ્વેતાંબરમાં એ વાત વધારે આવે. 'સૂયગડાંગ' ની પહેલી ગાથા છે. 'બંધનં પરિચારિણા' મોઢે હતું, ભૂલી જઈએ છીએ. કર્મની પ્રકૃતિ ને આ બંધન ને આ આ ને આ આ ને અને કર્મની બહુ અનુભાગ ને સ્થિતિ ને પહેલે ગુણસ્થાને આટલી પ્રકૃતિ બંધાય ને આટલો રસ પડે ને આટલી સ્થિતિ હોય ને બીજે આટલી હોય ને ત્રીજી આવી હતી ને ચોથી આટલી (હોય) પણ એ બંધનું જાણવાથી એમાં આત્માને શું? છેદ્યા વિના? બંધને જુદા કર્યા વિના લાભ ક્યાં આવ્યો? બંધને જાણવામાં લાભ શું થયો તને? એ વાત 'બંધના સ્વરૂપને જાણવાથી જ સંતુષ્ટ છે તે મોક્ષ પામતો નથી-એમ કહે છે.' ગાથા છે હવે, એ પછી કહેવાશે.

(શ્રીતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

પ્રવચન નં. ૩૫૮ ગાથા-૨૮૮ થી ૨૯૨ રવિવાર, માગશર સુદ ૧૪, તા. ૦૨-૧૨-૧૯૭૯

સમયસાર ‘મોક્ષ અધિકાર’ પહેલી ગાથાઓ છે ને?

जह णाम को वि पुरिसो बंधणयम्हि चिरकालपडिबद्धो ।

तिव्वं मंदसहावं कालं च वियाणदे तस्स ॥२८८॥

जइ ण वि कुणदि च्छेदं ण मुच्चदे तेण बंधणवसो सं ।

कालेण उ बहुगेण वि ण सो णरो पावदि विमोक्खं ॥२८९॥

इय कम्मबंधणाणं एदेसटिइपयडिमेवमणुभागं ।

जाणंतो वि ण मुच्चदि मुच्चदि सो चेव जदि सुद्धो ॥२९०॥

નીચે હરિગીત.

જ્યમ પુરુષ કો બંધન મહીં પ્રતિબદ્ધ જે ચિરકાળનો,

તે તીવ્ર-મંદ સ્વભાવ તેમ જ કાળ જાણે બંધનો. ૨૮૮.

પણ જો કરે નહિ છેદ તો ન મુકાય, બંધનવશ રહે,

ને કાળ બહુયે જાય તોપણ મુક્ત તે નર નહિ બને; ૨૮૯.

ત્યમ કર્મબંધનનાં પ્રકૃતિ, પ્રદેશ, સ્થિતિ, અનુભાગને

જાણે છતાં ન મુકાય જીવ, જો શુદ્ધ તો જ મુકાય છે. ૨૯૦.

ટીકા :- ‘આત્મા અને બંધનું દ્વિધાકરણ...’ આત્મા અને બંધન-રાગ એનું બે જુદાપણું કરવું એ મોક્ષ છે. શ્વેતાંબરમાં ‘સૂયગડાંગ’ માં પહેલી ગાથા છે. કાલે યાદ નહોતી આવી, સવારમાં યાદ આવી. ‘બુજેજતિવુટીજા’ એવું છે. ‘બુજેજતિવુટીજા’ બંધનને જાણ તો કર્મથી છૂટીશ. એ વાતની અહીં ના પાડે છે. કાલ યાદ નહોતું આવ્યું, પહેલી લીટી આજ સવારમાં વળી યાદ આવી. ‘બુજેજતિવુટીજા’ બંધનને જો જાણ તો કર્મથી તૂટીશ. અહીં કહે છે બંધનને લાખ, કરોડ જાણ પણ છેદ નહિ તો તૂટશે નહિ. આહા..!

દ્વિધાકરણ કહ્યું ને? આત્મા અને બંધને દ્વિધાકરણ (એટલે) બેનું જુદા કરવું કરે નહિ ત્યાં સુધી તેનો મોક્ષ થાય નહિ. ગમે એટલી પ્રકૃતિ, પ્રદેશ, સ્થિતિ, અનુભાગ કર્મના જાણે એથી શું જાણ્યું? આત્મા અને બંધનું દ્વિધા કરવું, બે કરવું, જુદા પાડવું ‘તે મોક્ષ છે.’ અને ‘બંધના સ્વરૂપનું જ્ઞાનમાત્ર...’ એકલા બંધના સ્વરૂપનું જ્ઞાનમાત્ર ‘મોક્ષનું કારણ છે (અર્થાત્ બંધના સ્વરૂપને જાણવામાત્રથી જ મોક્ષ થાય છે)’ એમ કેટલાક કહે છે, ‘...’ એ વાત લીધી છે એમાં શ્વેતાંબરમાં વળી વિશેષ વાત છે, બંધનને જાણ, બસ! એટલે મુક્તિ થશે. જાણ્યે

મુક્તિ થાય કે બંધને છોડે (મુક્તિ) થાય? આહા...! શુદ્ધ, શુદ્ધ લીધું છે ને? ચૈતન્ય શુદ્ધ રાગ રહિત પવિત્રતાનો પિંડ પ્રભુ એવો શુદ્ધ સ્વરૂપનો અનુભવ કર તો મુક્ત થઈશ. બાકી એકલા કર્મની પ્રકૃતિના, સ્થિતિ, અનુભાગ, પ્રદેશ ગમે તેટલા જાણે એથી કરીને મુક્તિ છે નહિ. એ તો બંધું બંધનું કારણ છે.

એથી કહે છે, કેટલાક લોકો એમ કહે છે, 'તે અસત્ છે; કર્મથી બંધાયેલાને બંધના સ્વરૂપનું જ્ઞાનમાત્ર મોક્ષનું કારણ નથી, કેમ કે જેમ બેડી આદિથી બંધાયેલાને બંધના સ્વરૂપનું જ્ઞાનમાત્ર બંધથી છૂટવાનું કારણ નથી...' બેડી નાખી હોય, (એનું) અહીં જ્ઞાન થયું કે, બેડી છે. તેથી કાંઈ બેડીથી છૂટી જાય? બેડી મને નાખી છે, આ બેડી છે એમ જાણ્યું એથી કાંઈ છૂટે નહિ. 'કેમ કે જેમ બેડી આદિ બંધાયેલાને બંધના સ્વરૂપનું જ્ઞાનમાત્ર...' બંધના સ્વરૂપનું એકલું જાણવું. 'બંધથી છૂટવાનું કારણ નથી તેમ કર્મથી બંધાયેલાને કર્મબંધના સ્વરૂપનું જ્ઞાનમાત્ર કર્મબંધથી છૂટવાનું કારણ નથી.' કર્મ આવા છે ને પ્રકૃતિ આવી છે ને સ્થિતિ આમ છે. શ્વેતાંબરમાં એ ઘણું છે. એક સાધુ બહુ (જાણકાર) હતો, કર્મનો અભ્યાસ ઘણો. ગયા હતા ને ન્યાં? 'રતનચંદ્રજી' પાસે. દિગંબર નહિ? એની પાસે એ ભણવા ગયા હતા. એને કર્મ પ્રકૃતિનું ઘણું (જ્ઞાન હતું) પણ એથી શું થયું?

જાણનારને જાણ્યો નહિ, જાણનાર ચૈતન્ય આનંદ સ્વરૂપ એના જ્ઞાન અને ભાન વિના બંધનથી ત્રણકાળમાં મુકાય નહિ. આહાહા...! ગમે એટલા કર્મ પ્રકૃતિના પલાખા, આંકડા ગમે એ શિષ્યો હોય એથી બંધન છૂટે નહિ. બેડીનો દૃષ્ટાંત આપ્યો ને? આ કારણથી 'જેઓ કર્મબંધના પ્રપંચની (-વિસ્તારની)...' કર્મનો ખુબ વિસ્તાર સમજે. આમ પ્રકૃતિ ને આમ સ્થિતિ ને રસ ને પહેલે ગુણસ્થાને આમ છે ને બીજે સત્તા આમ છે ને ત્રીજે આમ છે ને ચોથે આમ છે. એથી કરીને શું? એ '(-વિસ્તારની) રચનાના જ્ઞાનમાત્રથી સંતુષ્ટ છે તેમને ઉત્થાપવામાં આવે છે.' આહાહા...!

'કુંદકુંદાર્ય' વખતે તો શ્વેતાંબર નીકળી ગયેલા ને? અને એનું કથન વિશેષ કર્મ ઉપર હતું. કર્મને જાણવું, એને જાણવું, આને જાણવું. કર્મને જાણવામાં શું થયું? કર્મ તો જડ છે. એ કર્મથી ભિન્ન કરવું. ભિન્ન કરવું ક્યારે થાય? કે આત્માનું જ્ઞાન કરે અને પછી રાગથી જુદું પડવાનું જ્ઞાન કરે તો અંદર જ્ઞાન થાય. આ રાગ છે ને આટલી પ્રકૃતિ છે ને આ પ્રદેશ છે (એના જ્ઞાનથી શું થયું?)

મુમુક્ષુ :- આખો કરણાનુયોગ ઉડાડી દીધો.

ઉત્તર :- ઉડાડી નહિ, એ ચારેય અનુયોગનું જ્ઞાન હો. પણ કર્મ ને રાગથી ભિન્ન પડે ત્યારે મુક્તિ થાય. આજે એ આવ્યું છે. ચાર અનુયોગોનું જ્ઞાન જોઈએ, ચારેય અનુયોગોનું (જ્ઞાન જોઈએ). જ્ઞાન એ જુદી વસ્તુ છે. એને જાણવું કરવું ભલે જાણે. પણ મૂળ બંધનને છોડવાની ક્રિયા વિના (એ જાણવું શું કામનું?) એ બંધનને ક્યારે છોડે? કે અખંડ અભેદ

ચૈતન્ય જ્ઞાન, આનંદ લક્ષણવાળુ અને આ રાગાદિ દુઃખ અને બંધનનું કારણ (છે) એમ ભિન્ન જાણે તો છેદે, તો જુદો પડે. આહા...! આકરું કામ છે.

એક જગ્યાએ રહે, એક સ્થળે રહે, એક ક્ષેત્રે રહે, સાથે ને સાથે રહે. કર્મ ને આત્મા જ્યાં જાય ત્યાં ભેગા (રહે). આહા...! એથી કહ્યું ને કે, એને જે છેદે એ પોતાના બંધનને મારે છે, બંધુને મારે છે, બંધુ. સાથે રહેલા બિચારાને મારે છે. ‘પરમાત્મપ્રકાશ’માં કહ્યું છે. અહીં તો કહે છે જીવ અને આત્મા એક જ વસ્તુ છે. આત્મા કર્મ એને જુદા પાડવાની ક્રિયા વિના તેની મુક્તિ થાય નહિ. બેને જાણવામાત્રથી થાય નહિ. આહા...! એ કીધું.

ભાવાર્થ :- ‘બંધનું સ્વરૂપ જાણવાથી જ મોક્ષ છે એમ કોઈ અન્યમતી માને છે.’ છે એ વિશેષ. ‘તેમની એ માન્યતાનું આ કથનથી નિરાકરણ જાણવું. જાણવામાત્રથી જ બંધ નથી કપાતો...’ બેડીમાં પકડાણો છું (એમ) જાણ્યું એમાં બેડી છૂટી જાય? ‘બંધ તો કાપવાથી જ કપાય છે.’ બંધને જાણવાથી કપાતો નથી. આહા...! ‘હંસરાજભાઈ’ ને કર્મનો અભ્યાસ હતો. ‘અમરેલી’વાળા ‘હંસરાજ’ નહિ? ‘રામજી હંસરાજ’. એને પ્રકૃતિનો અભ્યાસ હતો, વાતું કર્યા કરે. આનું આમ છે ને આનું આમ છે ને આનું આમ છે. તત્ત્વની કાંઈ ખબર ન મળે. આહાહા...!

વિશેષ આનું જ્ઞાન ન પણ હોય. આત્મા સચ્ચિદાનંદ પ્રભુ અનાકુળ આનંદ સ્વરૂપ સદા સર્વદા જેનું એક જ લક્ષણ આનંદ છે એવા આનંદને પકડ્યા વિના બંધનથી છૂટાય નહિ. એ આનંદને પહેલો સમ્યગ્દર્શનમાં પકડવો પછી આનંદમાં સ્થિર થવું ને સ્થિરતા વિશેષ વધવી. પણ એ આનંદ સ્વરૂપ છે, એ અતીન્દ્રિય આનંદ સ્વરૂપ આત્મા (છે). બાકી બધા ભાવો, શુભઅશુભ ભાવો દુઃખરૂપ છે. એ દુઃખરૂપ ભાવ અને આનંદરૂપ ભાવ બેને દ્વિધા કરવું, જુદા પાડવા એ મુક્તિનો, છેદવાનો ઉપાય છે. આહાહા...! ક્રિયાકાંડ કર એ તો રાગ છે. એનાથી જુદું પાડવું એ મોક્ષનું કારણ છે. રાગ એ મોક્ષનું કારણ છે નહિ. ‘જાણવામાત્રથી જ બંધ નથી કપાતો, બંધ તો કાપવાથી જ કપાય છે.’ લ્યો!

* આ જાણનારમાંથી આનંદ અને શાંતિ આવે છે, એના શબ્દની ભલે ખબર ન હોય પણ એના ભાવનું ભાન બરાબર (સમ્યક્દષ્ટિ તિર્યચને) હોય છે. શબ્દો આવડતા હોય પણ ભાવનું ભાસન ન હોય, તેને જીવતત્ત્વની ખબર નથી તેનાથી ઉલટું ભલે નામની ખબર ન હોય પણ આત્માને સ્વપણે અને અજીવ પુદ્ગલને પરપણે શ્રદ્ધે તો તેને સમ્યગ્દર્શન થાય છે. આ રીતે સામાન્યપણે જીવ-અજીવનું શ્રદ્ધાન (સમ્યક્દષ્ટિ) તિર્યચોને પણ હોય છે. ૯૬૮.

ગાથા-૨૯૧

જહ બંધે ચિંતંતો બંધણબદ્ધો ણ પાવદિ વિમોક્ષં ।
 તહ બંધે ચિંતંતો જીવો વિ ણ પાવદિ વિમોક્ષં ॥૨૯૧॥
 યથા બન્ધાંશ્ચિન્તયન્ બન્ધનબદ્ધો ન પ્રાપ્નોતિ વિમોક્ષમ્ ।
 તથા બન્ધાંશ્ચિન્તયન્ જીવોઽપિ ન પ્રાપ્નોતિ વિમોક્ષમ્ ॥૨૯૧॥

બન્ધચિન્તાપ્રબન્ધો મોક્ષહેતુરિત્યન્યે, તદપ્યસત્; ન કર્મબદ્ધસ્ય બન્ધચિન્તાપ્રબન્ધો મોક્ષહેતુઃ, અહેતુત્વાત્, નિગડાદિબદ્ધસ્ય બન્ધચિન્તાપ્રબન્ધવત્ । एतेन કર્મબન્ધવિષયચિન્તાપ્રબન્ધાત્મકવિશુદ્ધ-ધર્મધ્યાનાન્ધબુદ્ધયો બોધ્યન્તે ।

બંધના વિચાર કર્યા કરવાથી પણ બંધ કપાતો નથી એમ કહે છે :-

બંધન મઠી જે બદ્ધ ને નહિ બંધચિંતાથી છૂટે,
 ત્યમ જીવ પણ બંધો તણી ચિંતા કર્યાથી નવ છૂટે. ૨૯૧.

ગાથાર્થ :- [યથા] જેમ [બન્ધનબદ્ધઃ] બંધનથી બંધાયેલા પુરુષ [બન્ધાન્ ચિન્તયન્] બંધોના વિચાર કરવાથી [વિમોક્ષમ્ ન પ્રાપ્નોતિ] મોક્ષ પામતો નથી (અર્થાત્ બંધથી છૂટતો નથી), [તથા] તેમ [જીવઃ અપિ] જીવ પણ [બન્ધાન્ ચિન્તયન્] બંધોના વિચાર કરવાથી [વિમોક્ષમ્ ન પ્રાપ્નોતિ] મોક્ષ પામતો નથી.

ટીકા :- ‘બંધ સંબંધી વિચારશુંબલા મોક્ષનું કારણ છે’ એમ બીજા કેટલાક કહે છે, તે પણ અસત્ છે; કર્મથી બંધાયેલાને બંધ સંબંધી વિચારની શુંબલા મોક્ષનું કારણ નથી, કેમકે જેમ બેડી આદિથી બંધાયેલાને તે બંધ સંબંધી વિચારશુંબલા (વિચારની પરંપરા) બંધથી છૂટવાનું કારણ નથી તેમ કર્મથી બંધાયેલાને કર્મબંધ સંબંધી વિચારશુંબલા કર્મબંધથી છૂટવાનું કારણ નથી. આથી (-આ કથનથી), કર્મબંધ સંબંધી વિચારશુંબલાત્મક વિશુદ્ધ (-શુભ) ધર્મધ્યાન વડે જેમની બુદ્ધિ અંધ છે તેમને સમજાવવામાં આવે છે.

ભાવાર્થ :- કર્મબંધની ચિંતામાં મન લાગ્યું રહે તોપણ મોક્ષ થતો નથી. એ તો ધર્મધ્યાનરૂપ શુભ પરિણામ છે. જેઓ કેવળ શુભ પરિણામથી જ મોક્ષ માને છે તેમને અહીં ઉપદેશ છે કે-શુભ પરિણામથી મોક્ષ થતો નથી.

ગાથા-૨૯૧ ઉપર પ્રવચન

‘બંધના વિચાર કર્યા કરવાથી...’ હવે વિચાર કરવો, લ્યો! બંધની ચિંતા કર્યા કરવી એથી કાંઈ બંધ કપાય? ‘પણ બંધ કપાતો નથી એમ હવે કહે છે -’

जह बंधे चिंतंतो बंधणबद्धो ण पावदि विमोक्खं।

तह बंधे चिंतंतो जीवो वि ण पावदि विमोक्खं।।२९१।।

બંધન મહીં જે બદ્ધ ને નહિ બંધચિંતાથી છૂટે,

ત્યમ જીવ પણ બંધો તણી ચિંતા કર્યાથી નવ છૂટે. ૨૯૧.

ટીકા :- ‘બંધ સંબંધી વિચારશૃંખલા મોક્ષનું કારણ છે’ એમ બીજા કેટલાક કહે છે,...’ એમ કહે, બંધનું જાણવું, માત્ર બંધના વિચારમાં રહ્યા કરવું, કર્મના વિચારમાં, કર્મના વિચારમાં (રહેવું) એમ. બંધના સંબંધી વિચારનું આહાહા...! વિચારશૃંખલા-વિચારની પરંપરા ‘મોક્ષનું કારણ છે’ એમ બીજા કેટલાક કહે છે, તે પણ અસત્ છે;...’ આહાહા...! ‘કર્મથી બંધાયેલાને બંધ સંબંધી વિચારની શૃંખલા મોક્ષનું કારણ નથી,...’ બંધનું જાણપણું તો કારણ નહિ પણ બંધનો વારંવાર... વારંવાર... વારંવાર... વિચાર કર્યા કરવો એ તો વિકલ્પ છે. એ કાંઈ મોક્ષનું કારણ નથી. કાલે એક લેખ આવ્યો છે, ‘ચારે અનુયોગનું જ્ઞાન કરવું.’ ટાઈમ હોય તો ચારે અનુયોગનું જ્ઞાન કરવું બરાબર છે.

મુમુક્ષુ :- દ્રવ્યાનુયોગનું જ્ઞાન તો પહેલામાં પહેલું કરવું જોઈએ.

ઉત્તર :- હા. દ્રવ્યાનુયોગનું જ્ઞાન કરે તો એ દષ્ટિએ બીજા અનુયોગોની રીત શું છે એ સમજાય. ‘મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક’માં કહ્યું છે, કે દ્રવ્યદષ્ટિ, દ્રવ્યાનુયોગની દષ્ટિ જો મળે તો એ દષ્ટિએ પછી બીજા અનુયોગ વાંચે તો એને કઈ દષ્ટિએ કહેવાણું છે એ સમજાય. પણ મૂળ દષ્ટિ નથી અને એની મેળાએ (વાંચે) તો પોતાની કલ્પનાથી માને. ‘મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક’માં છે. મૂળ વાત તો ત્યાં દ્રવ્યાનુયોગમાં છે. મુખ્ય વાત છે તેનું હજી જ્ઞાન નથી અને એ દષ્ટિ શું છે એની ખબર નથી. એ દષ્ટિ કર્યા વિના બીજા અનુયોગો વાંચે તો દષ્ટિને ખતવ્યા વિના બીજે ઠેકાણે ખતવી નાખે. દ્રવ્યાનુયોગની દષ્ટિ મળી હોય તો બધાનો સાર પાછો અભેદ સામાન્ય ઉપર કરવાનો છે. ગમે એટલી વાત ને વિચાર ને વાત આવે, લાખ વાત આવે, બધી વાત આવે, ભલે આવે પણ એનો સાર અભેદ ચૈતન્ય સ્વરૂપ જેમાં આવ્યું ને? ‘નિયમસાર’ માં ન કીધું? વિપરીત, વિપરીત. ‘વિપરીતના પરિહાર અર્થે’ એ ‘નિયમસાર’ માં આવ્યું. ત્યાં પછી નીચે અર્થ કર્યો છે-વિપરીત અને ભેદ, બેયના નાશ (અર્થે), ભેદ પણ નાશ (કરવાયોગ્ય) છે. ભેદ પણ વિકલ્પ છે. ભલે જાણે, જાણે પણ છતાં

સરવાળો પાછો અંત ક્યાં? એકરૂપ સ્વનો, ચૈતન્યનો આશ્રય લઈ દષ્ટિ કરે પછી સ્વરૂપમાં ઠરે એ મોક્ષનું કારણ છે. બાકી લાખ વાતની વાત ગમે એટલી હોય. ચાર અનુયોગમાં ઘણા પ્રકાર હોય, કર્મમાં ઘણા પ્રકારની વાતું છે.

અહીં કહે છે, કે એ કર્મનો વિચાર કર્યા કરવો, વિચારની શૃંખલા મુક્તિનું મુખ્ય કારણ છે. છે ને? તો તે પણ અસત્ છે, જૂઠી વાત છે કહે છે. ‘કર્મથી બંધાયેલાને બંધ સંબંધી વિચારની શૃંખલા મોક્ષનું કારણ નથી...’ બેડીનો દાખલો આપ્યો હતો ને પહેલો? બેડી બંધાયેલાને બેડીના જ્ઞાનથી બેડી છૂટતી નથી. એમ બેડીનો વિચાર કર્યા કરવાથી કાંઈ બેડી છૂટતી નથી. આહાહા...! ‘કેમ કે જેમ બેડી આદિથી બંધાયેલાને તે બંધ સંબંધી વિચારશૃંખલા (વિચારની પરંપરા) બંધથી છૂટવાનું કારણ નથી...’ બેડીનો વિચાર કરે કે આ બેડી આવી છે ને આ બેડી આવી છે ને આ બેડી આવી છે. આહાહા...! એથી કરીને શું? ‘તેમ કર્મથી બંધાયેલાને કર્મબંધ સંબંધી વિચારશૃંખલા...’ વિચારની પરંપરા. એનો જ વિચાર કર્યા કરે (કે) આ સત્તા ને આ ઉદય ને આટલી ઉદીરણા, આ ગુણસ્થાને આટલી ઉદીરણા ને આ ગુણસ્થાને આટલી સત્તા ને આ ગુણસ્થાને આટલો ઉદય ને... એ બધી જાણવાની વાતનો વિચાર કર્યા કરે એથી કર્મબંધથી છૂટે નહિ.

‘તેમ કર્મથી બંધાયેલાને કર્મબંધ સંબંધી વિચારશૃંખલા કર્મબંધથી છૂટવાનું કારણ નથી. આથી (-આ કથનથી), કર્મબંધ સંબંધી વિચારશૃંખલાત્મક વિશુદ્ધ (-શુભ) ધર્મધ્યાન વડે...’ શુભ કીધું ને? વ્યવહાર. જુઓ! ધર્મધ્યાન કીધું, વ્યવહાર. નિશ્ચય ધર્મધ્યાન તો આત્માના આશ્રયે થાય. આ તો વિકલ્પ છે એને વ્યવહાર ધર્મનો આરોપ કરીને વાત કરી છે. અહીં વળગે કે, જુઓ! શુભને પણ વ્યવહારધર્મ કહ્યો છે. વિશુદ્ધ (-શુભ), વિશુદ્ધ ધર્મધ્યાન વડે એમ. વિશુદ્ધનો અર્થ અહીંયાં શુભ છે. કારણ કે વિશુદ્ધના અર્થ ઘણાં થાય છે ને? વિશુદ્ધના અર્થ શુદ્ધ થાય છે, પવિત્રતા થાય. આ ઠેકાણે વિશુદ્ધનો અર્થ શુભ છે.

‘એ (-શુભ) ધર્મધ્યાન વડે જેમની બુદ્ધિ અંધ છે...’ આહાહા...! એ વિચારના શુભભાવમાં જ અટકી ગયો છે. એ આંધળો છે. આહાહા...! છે? એને આત્મા શું છે એની ખબર નથી. મૂળ ચીજની ખબર વિના કર્મની વિચારણામાં ગમે એટલો જાય, ઊંડો ઉતરે પણ એ અંધ છે, આંધળો છે. આત્માને જાણ્યો નથી માટે આંધળો છે. આત્માને જાણ્યો હોય ને પછી બીજું જ્ઞાન ભલે થોડું હોય તોપણ તે દેખતો છે. આહાહા...! વિશેષ જ્ઞાન ન પણ હોય.

‘શિવભૂતિ’ અણગાર. (એમને) માતુષ, મારુષ એટલા શબ્દો પણ યાદ રહેતા નહોતા. માતુષ, મારુષ-રાગ કરીશ નહિ, દ્વેષ કરીશ નહિ. એ શબ્દ યાદ રહેતા નહોતા. ભાવ અંદર હતો. આત્માથી ભિન્ન ભાવનું ભાન હતું. આહાહા...! કહો! મારુષ માતુષ. મારુષ એટલે કોઈની સાથે દ્વેષ કરવો નહિ, કોઈ સાથે રાગ કરવો નહિ. એટલા શબ્દ હતા એ પણ યાદ રહ્યા નહિ. એમાં એક બાઈ વળી અડદની દાળના ફોતરા આમ કાઢતી (હતી).

એમાં એક બાઈએ પૂછ્યું કે, શું કરો છો બેન? કે, માષતુષ ભિન્ન કરીએ છીએ. માસ એટલે અડદ ને તુષ એટલે ફોતરા. હવે ઇ સાંભળીને અંદર કેવળજ્ઞાન થઈ ગયું. આહાહા...! મુનિ તો હતા, ભાવમુનિ હતા. ધારણામાં જાણપણું નહોતું. બાકી અંતરમાં પાંચ સમિતિ, ગુપ્તિનું સમ્યગ્જ્ઞાન હતું. દ્રવ્યશ્રુત નહોતું. આહાહા...! દ્રવ્યશ્રુતના માતુષ ને મારુષ એ શબ્દ પણ યાદ નહોતા રહેતા. પણ અંદરમાં (યાદ નહોતું રહેતું). બાઈએ પૂછ્યું, શું કરો છો બેન? કે, આ માષ એટલે અડદ અને ફોતરા બે જુદા કરીએ છીએ. માષતુષ. એમાં અંદરમાં ઊતરી ગયા. અહો...! ચૈતન્યમૂર્તિ માષ અડદ છે અને પુણ્ય ને પાપના વિકલ્પ એ પોતે ફોતરા છે. અને અંદર ઊતરી ગયા, કેવળ પામ્યા. આવે છે ને વાત? કહો, હવે એને કાંઈ બીજું જાણપણું નહોતું, કરણાનુયોગનું (જાણપણું) નહોતું. આહાહા...! સમ્યગ્જ્ઞાન હતું. આત્માને રાગથી ભિન્ન જાણ્યો હતો પણ હજી ભિન્ન કરીને પૂર્ણ કરવું એ નહોતું. એમાં આ જ્યારે શબ્દ સાંભળ્યો-મારુષ, માતુષ ઓહો...! આ તો માષ અડદ (અને) તુષ ફોતરા. અડદની દાળ કરે ને? છડી દાળ, છડી ધોળી ફોતરા કાઢીને એમ આ દયા, દાન આદિ વિકલ્પો બધા ફોતરા છે. ભગવાન અંદર ચિદાનંદ એ નિર્મળ કસ વસ્તુ છે એમ અંતરમાં ભાન હતું એમાં અંદર ઊતરી ગયા, કેવળ થઈ ગયું. આહાહા...!

કહો, ચાર અનુયોગનું જ્ઞાન પણ નહોતું, આટલા શબ્દોનું જ્ઞાન નહોતું. કાલ કો'કનો મોટો લેખ આવ્યો છે. ચાર અનુયોગનું જ્ઞાન કરવું ને એકાંતે આત્મા આત્મા કરતાં હોય અને દ્રવ્યાનુયોગનું (જ્ઞાન) કરતા હોય તો એને એકાંત છે. બધાનું કરવું જોઈએ. અરે...! તું સાંભળને, ભાઈ! આહાહા...! શક્તિ હોય તો કરે, વખત હોય (તો) જાણપણું સ્વાધ્યાય (કરે) પણ કરવાનું તો આ છે. આહાહા...! ગમે તેટલું જાણ્યું પણ જાણીને કરવાનું શું? એ આવ્યું હતું ને? વ્યવહારનયમાં આવ્યું હતું ને કાલે? નહિ? કરવાનું હતું તે કર્યું કૃત કૃત્ય થઈ ગયું, કરવાનું હતું તે કર્યું માટે કૃત્યકૃત્ય થઈ ગયા. કરવાનું હતું શું? કે રાગથી ભિન્ન પડીને સ્વરૂપમાં સ્થિર થવું એ કરવાનું હતું. આહાહા...! મોટી વિદ્વતા ને સભારંજન કરતાં ન આવડે, આહાહા...! એની સાથે કાંઈ સંબંધ નથી. આહાહા...!

અંતરનો ભગવાન નાળીયેરમાં જેમ જુદો ગોળો (હોય), નાળીયેરમાં જેમ જુદો (ગોળો છે) એમ આત્મા રાગના ભાવથી તદ્દન જુદો ગોળો છૂટો પડ્યો છે. આહાહા...! એવું જ્યાં ભાન અને અનુભવ થયો એને બીજું જ્ઞાન વિશેષ ન હોય, કરણાનુયોગનું શું (પણ) દ્રવ્યાનુયોગનું વિશેષ (જ્ઞાન) ન હોય. આહાહા...! એક આત્મા સ્વરૂપ, મારે અને વિકલ્પને પણ સંબંધ નથી, શુભઅશુભ રાગ ને વિકલ્પને પણ સંબંધ નથી એવો મારો ભાવ અંદર ચૈતન્ય ભિન્ન છે એવું ભાન કરીને ઠરે (એમાં) બધું આવી ગયું. એ કરવાનું હતું તે કર્યું. એ કૃત કૃત્ય થઈ ગયો, કૃત કૃત્ય થઈ ગયો એટલે કરવાનું હતું ઇ એણે કર્યું. મોટી મોટી વાતું કરે ને.. આહાહા...! ઝીણી વાત બહુ, ભાઈ! બહારના જાણપણામાં અભિમાન થઈ

જાય, અભિમાન. અમે જાણીએ છીએ, આ આમ જાણીએ છીએ, કર્મને જાણીએ છીએ ને કથાનુયોગને જાણીએ છીએ ને ગણિતાનુયોગને જાણીએ છીએ. અરે..! બાપુ! હો. ભગવાનઆત્માને જાણીને ઠરવું એ એક જ વાત છે. એમાં કાંઈ બીજી જરૂર નથી. આહાહા..!

ચૈતન્ય સ્વરૂપ, આનંદ સ્વરૂપ ગોળો ભિન્ન છે. જેને રાગના નાનામાં નાનો વિકલ્પ (આવે) એને ને એને કાંઈ સંબંધ નથી, એને અડતો નથી. આહાહા..! એવો ગોળો છૂટો પડ્યો છે. એવું ભાન કરે એણે બધું કર્યું. એનાથી જુદો પડીને કેવળ પામ્યા એને કૃત્ય થઈ ગયું, બધું કર્યું. કરવાનું હતું તે કર્યું. કૃત કૃત્ય કીધુંને? કૃત કૃત્ય-કાર્ય કરવાના હતા એ કર્યા. આહા..! શું કરવાના હતા? આ. વસ્તુ ભગવાનઆત્મા પૂર્ણાનંદ સ્વરૂપ શુદ્ધ પરમ પારિણામિક નિરંજન નિજ પરમાત્મ તત્ત્વ એને પકડ્યો અને એમાં ઠરવું એ કરવાનું હતું. આહાહા..! બાર અંગ ભણે કે અગિયાર અંગ ભણે કે પાંચ સમિતિ, ગુપ્તિ ભણે. ભણી ભણીને કરવાનું તો આ છે, એ ન કર્યું તો કાંઈ કર્યું નથી. આહાહા! હવે ઓલા ઇ જાણપણામાં ઠરાવે, કાલે બહુ વાત આવી છે એક પુસ્તકમાં કે ચાર અનુયોગ ભણવા, વાંચવા. એકાંત દ્રવ્યાનુયોગનું નહિ. આત્મા આત્મા નહિ કરો.

‘શિવભૂતિ’ (મુનિને) તો આત્માનું ભાન (હતું). એ સિવાય દ્રવ્યશ્રુતની ધારણા પણ નહોતી. મારુષ ને માતુષ એટલા શબ્દ પણ યાદ નહોતા રહેતા. આહાહા..! માલ જે હતો એ સાથે રહેતો. અતીન્દ્રિય આનંદ જેનું એક લક્ષણ છે એમ આવ્યું હતું ને કાલે? અતીન્દ્રિય આનંદ જેનું એક લક્ષણ છે. અતીન્દ્રિય આનંદ જે સર્વાર્થસિદ્ધમાં પણ નથી. આત્મજ્ઞાન છે એટલો આનંદ છે. રાગ છે એમાં એ આનંદ નથી. એવો અતીન્દ્રિય આનંદ એકરૂપ લક્ષણ જેનું. આહા..! તેમાં દુઃખ-રાગ નામ દુઃખ, વિકલ્પ નામ દુઃખ (નથી). ભણતરના નામે પણ વ્યભિચારિણી બુદ્ધિ થાય. આહાહા..!

એક કોર વ્યભિચારિણી (કહે). શાસ્ત્રમાં બુદ્ધિ રોકે (તેને) વ્યભિચારિણી કીધી છે. એક કોર જાણવાની શક્તિ હોય તો મૂળ મુદ્દો રાખીને જાણે, મૂળ મુદ્દાને ભૂલે નહિ. મૂળ મુદ્દાને અધિકાય આપે, બહારના જાણપણાને અધિકતા આપે નહિ, અધિકપણું આપે નહિ ને અધિકપણું આપે તો પોતાનું અધિકપણું ચાલ્યું જાય છે. આહાહા..! વસ્તુ એવી (છે). એકલો પ્રભુ જેને એક વિકલ્પની પણ જરૂર નથી. આહાહા..! બીજા ધારણાના જ્ઞાનની તો જરૂર નથી પણ જેને ગુણ-ગુણીના ભેદનો વિકલ્પ થાય એની પણ એને જરૂર નથી. એવો જે અભેદ ભગવાન એને રાગથી જુદો પાડીને અનુભવવો અને પછી ઠરીને મોક્ષ લેવો એ કરવાનું કર્તવ્ય છે. આહાહા..! બાકી પછી અનેક પ્રકારે હોય છે. ઇ કહેશે.

‘(-શુભ) ધર્મધ્યાન વડે...’ છે? વિશુદ્ધનો અર્થ કર્યો. નહિતર વિશુદ્ધનો અર્થ તો શુદ્ધ પણ થાય છે. પવિત્રતા પણ થાય છે. પણ અહીં વિશુદ્ધ એટલે શુભ, શુભ એટલે ચિંતા, રાગ. રાગરૂપી ‘ધર્મધ્યાન વડે જેમની બુદ્ધિ અંધ છે...’ અહીં તો કહે છે. આહાહા..! એ

વિકલ્પની બુદ્ધિમાં જ રોકાય ગયા છે, એમાં જ આંધળા થઈ ગયા છે. જોનારને જાણતો નથી, નહિ જોનારમાં-આંધળામાં રોકાઈ ગયો. આહાહા...! વિકલ્પમાત્ર આંધળા-અજ્ઞાન છે. એમાં જ્ઞાનનો અંશ નથી. અજ્ઞાન એટલે વિપરીત નહિ, જ્ઞાનનો અંશ નથી. એથી એની સાથે જ્ઞાનને કાંઈ સંબંધ નથી.

જ્ઞાન સ્વરૂપી ભગવાન, આનંદ સ્વરૂપી. જ્ઞાન ને આનંદ એના મુખ્ય બે લક્ષણો. એ સિવાય જે ચીજ વિકલ્પ આદિ બિલકુલ પર ચીજ છે. આહાહા...! એમાં જે રોકાય છે, કર્મ પ્રકૃતિ ને એના વિચાર ને એની ધારણામાં (રોકાય છે) એ આંધળા છે. આહાહા...! 'તેમને સમજાવવામાં આવે છે.' આંધળા છે એને સમજાવવામાં આવે છે, કે તું ચિંતા કર્યા કરે શુભભાવ, એનાથી તને કાંઈ કલ્યાણ થાય એવું નથી. કર્મની પ્રકૃતિ ને રસ ને... આહાહા...! કર્મની વાત મોટી છે ને? પહેલે ગુણસ્થાને આટલી પ્રકૃતિ સત્તામાં હોય, ઉદયમાં આટલી હોય, કોઈને સત્તા ૧૪૮ હોય, કોઈને સમકિત નહિ થયું હોય એને થોડી હોય, એને ઉદયમાં થોડી હોય સત્તા વધારે હોય એને ઉદયમાં થોડી હોય. આહાહા...! એને આટલું બંધન થાય, સત્તા, ઉદય ને બંધન એક એક ગુણસ્થાને (લે) એમ ચૌદ ગુણસ્થાને વાત લે છે. જાણવાની વાત આવે, જાણવાની... પણ વખત ન હોય તો કરવાનું તો આ છે. કરી કરીને કરવાનું તો અહીં છે. આહાહા...!

એવા આંધળાને સમજાવે છે એમ કહે છે. રાગમાં જ આંધળા થઈ ગયા છે. ચિંતા શુભભાવ, અમારે શુભભાવ તો છે ને! કર્મની વિચારણામાં અમે રોકાઈએ છીએ ને! અમે ક્યાં સંસારની, બાયડી-છોકરાની ચિંતામાં ક્યાં રોકાણા છીએ? એમ. એ ન્યાં રોકાણા કે અહીં રોકાણા બધું એક જાત છે. આહાહા...! આકરું કામ બહુ. શુભ ને અશુભ બેય બંધનું કારણ છે અને જાત એક છે-રાગ. આહાહા...! પ્રભુ અંદર વીતરાગ સ્વરૂપ તદ્દન જાત જુદી છે. એની દૃષ્ટિનો અનુભવ અને સ્થિરતા એ જ કરવાનું મુખ્ય છે. એ કર્યું એણે બધું કર્યું, એ કર્યું નથી એણે કાંઈ કર્યું નથી. આહાહા...!

'વિશુદ્ધ ધર્મધ્યાન વડે જેમની બુદ્ધિ અંધ છે તેમને સમજાવવામાં આવે છે.' તેમને સમજાવવામાં આવે છે. લ્યો! એક કોર 'સમાધિશતક' માં એમ કહે, કે જે અજ્ઞાની છે એ બીજા સમજાવે તોપણ નહિ સમજે, એની મેળાએ નહિ સમજે ને બીજો સમજાવે તોપણ નહિ સમજે. આવે છે ને? 'સમાધિશતક'. આહાહા...! ઊંઘી સમજણ જેની છે એ તો બીજાથી પણ સમજશે નહિ અને પોતાથી સમજશે નહિ. અહીં તો ઉપદેશની શૈલી ચાલે છે. ત્યાં એમ પણ કહેવામાં આવે કે એવા આંધળાઓને અંધ બુદ્ધિ છોડાવવા સમજાવવામાં આવે છે. કોઈને તો એમ લાગે કે, આ વિરુદ્ધ છે. 'સમાધિશતક' એમ કહે, કે બીજાને સમજાવવાનો વિકલ્પ છે એ ઉન્માદ છે, ઉન્માદ છે. આહાહા...! અહીં કહે છે, બીજાને સમજાવવામાં આવે છે. હેતુફેર છે, ભાઈ!

ભાવાર્થ :- ‘કર્મબંધની ચિંતામાં મન લાગ્યું રહે,...’ કર્મબંધનની ચિંતામાં મન લાગ્યું રહે ‘તોપણ મોક્ષ થતો નથી.’ ત્યાં ને ત્યાં મન ચોંટી રહે, બીજા વિચારો ન જ આવે અને કર્મ બંધનની ચિંતામાં જ રોકાય રહે તો પણ તેને મુક્તિ ને ધર્મ થતો નથી. ‘એ તો ધર્મધ્યાનરૂપ શુભ પરિણામ છે.’ વ્યવહાર ધર્મધ્યાન, હોં! તે ધર્મધ્યાનરૂપ શુભ પરિણામ છે. એટલે ધર્મધ્યાન તો કહ્યું ત્યારે ધર્મધ્યાન છે ને? એ તો વ્યવહાર ધર્મધ્યાન છે. એટલે નથી તેને કહ્યું છે. વ્યવહાર ધર્મ એટલે ધર્મ નથી તેને જાણવા, જ્ઞાન કરાવવા માટે કહ્યું છે. આહાહા...! ‘જેઓ કેવળ શુભ પરિણામથી જ મોક્ષ માને છે...’ શુભ પરિણામથી મોક્ષ માને છે. બસ! કર્મના વિચાર કરવા, આ વિચાર કરવા, આના વિચાર કરવા.

મુમુક્ષુ :- ‘શ્રીમદ્’ માં આવે છે કે ‘કર વિચાર તો પામ.’

ઉત્તર :- ઈ તો ઈ આત્માના વિચાર કર તો પામ, ત્યાં આત્માની વાત છે. આત્મા આનંદ સ્વરૂપ છે એકલો જ્ઞાન સ્વરૂપ (છે). કર વિચાર-તેનું જ્ઞાન કર તો પામ. તેનું જ્ઞાન. વિચાર એટલે જ્ઞાન. આહા...! પામ એમ કીધું છે ને? ‘કર વિચાર તો પામ’ ત્યાં વિચાર એટલે વિકલ્પ નથી. અંદર સ્વરૂપનો વિચાર કર, અંદર જ્ઞાનમાં અસંખ્ય પ્રદેશી અનંત ગુણનો ધણી અનંતકાળથી ગરીબાઈથી રખડે છે, દીનપણે રખડે છે, દીન થઈને માગે છે, આ આપો... આ આપો... આ આપો. ભર્યું છે તેમાંથી લેતો નથી. જે જેમાં નથી એને માગે છે. આહાહા...! ભગવાન અનંત ગુણથી ભર્યો છે, પ્રભુ! ભરેલો પૂર્ણ પરમાત્મા (છે) એમાંથી લેતો નથી ને બહારની વસ્તુ જેમાં છે નહિ, જેમાં તું છે નહિ તેને માગ્યા કરે છે. આહાહા...! ઝીણું બહુ પડે. માર્ગ એવો ઝીણો (છે).

‘કેવળ શુભ પરિણામથી જ મોક્ષ માને છે...’ એમાં વળી કોઈ કહે, કેવળ નહિ. ભલે એકલા શુદ્ધ ને પછી શુભ બેયથી મોક્ષ થાય. ઈ એમ કહેવાય. નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગ જ્યાં છે ત્યાં વ્યવહાર શુભ પરિણામને મોક્ષમાર્ગ વ્યવહારથી કહેવાય. કેવળ શુદ્ધતાના ભાન વિના, શુદ્ધતા, સ્વભાવની શુદ્ધતા વિના એકલા શુભ પરિણામથી જ મોક્ષ માને છે એટલે કે દ્રવ્ય ઉપર તો જરીએ લક્ષ કરતો જ નથી અને પરદ્રવ્ય તરફના વલણમાં જ એકલો, બધો કાળ ગુમાવે છે. આહાહા...! ભરપૂર ભરેલો ભગવાન, અનંત ગુણનો ભરેલો ભગવાન, એની સામું જોતો નથી. જેમાં કાંઈ નથી ને એમાં તું પણ નથી ને તારામાં નથી. એના પરિણામમાં મોક્ષ પ્રાપ્ત માને. ‘તેમને અહીં ઉપદેશ છે કે-શુભ પરિણામથી મોક્ષ થતો નથી.’ લ્યો!

ગાથા-૨૯૨

કસ્તર્હિ મોક્ષહેતુરિતિ ચેત્ -

જહ બંધે છેત્તૂણ ય બંધનબદ્ધો દુ પાવદિ વિમોક્ષં ।

તહ બંધે છેત્તૂણ ય જીવો સંપાવદિ વિમોક્ષં ॥૨૯૨॥

યથા બન્ધાંશિષ્ટ્વા ચ બન્ધનબદ્ધસ્તુ પ્રાપ્નોતિ વિમોક્ષમ્ ।

તથા બન્ધાંશિષ્ટ્વા ચ જીવઃ સમ્પ્રાપ્નોતિ વિમોક્ષમ્ ॥૨૯૨॥

કર્મબદ્ધસ્ય બન્ધચ્છેદો મોક્ષહેતુઃ, હેતુત્વાત્, નિગહાદિબદ્ધસ્ય બન્ધચ્છેદવત્ । એતેન ઉભયેઽપિ પૂર્વે આત્મબન્ધયોર્દ્વિધાકરણે વ્યાપાર્યેતે ।

‘જો બંધના સ્વરૂપના જ્ઞાનમાત્રથી પણ મોક્ષ નથી અને બંધના વિચાર કરવાથી પણ મોક્ષ નથી) તો મોક્ષનું કારણ કયું છે?’ એમ પૂછવામાં આવતાં હવે મોક્ષનો ઉપાય કહે છે :-

બંધન મહીં જે બદ્ધ તે નર બંધછેદનથી છૂટે,

ત્યમ જીવ પણ બંધો તાણું છેદન કરી મુક્તિ લહે. ૨૯૨.

ગાથાર્થ :- [યથા ચ] જેમ [બન્ધનબદ્ધઃ તુ] બંધનથી બંધાયેલો પુરુષ [બન્ધાન્ શિષ્ટ્વા] બંધોને છેદીને [વિમોક્ષમ્ પ્રાપ્નોતિ] મોક્ષ પામે છે, [તથા ચ] તેમ [જીવઃ] જીવ [બન્ધાન્ શિષ્ટ્વા] બંધોને છેદીને [વિમોક્ષમ્ સમ્પ્રાપ્નોતિ] મોક્ષ પામે છે.

ટીકા :- કર્મથી બંધાયેલાને બંધનો છેદ મોક્ષનું કારણ છે, કેમ કે જેમ બેડી આદિથી બંધાયેલાને બંધનો છેદ બંધથી છૂટવાનું કારણ છે તેમ કર્મથી બંધાયેલાને કર્મબંધનો છેદ કર્મબંધથી છૂટવાનું કારણ છે. આથી (-આ કથનથી), પૂર્વે કહેલા બન્નેને (-જેઓ બંધના સ્વરૂપના જ્ઞાનમાત્રથી સંતુષ્ટ છે તેમને અને જેઓ બંધના વિચાર કર્યા કરે છે તેમને-) આત્મા અને બંધના દ્વિધાકરણમાં વ્યાપાર કરાવવામાં આવે છે (અર્થાત્ આત્મા અને બંધને જુદા જુદા કરવા પ્રત્યે લગાડવામાં-જોડવામાં-ઉદ્દમ કરાવવામાં આવે છે).

ગાથા-૨૯૨ ઉપર પ્રવચન

‘(જો બંધના સ્વરૂપના જ્ઞાનમાત્રથી પણ મોક્ષ નથી...)’ બંધના સ્વરૂપમાં જ્ઞાન(માત્રથી પણ મોક્ષ નથી). પહેલી ત્રણ ગાથા આવી ને? બંધના સ્વરૂપના જ્ઞાનમાત્રથી પણ મોક્ષ નથી. આહા...! ‘(અને બંધના વિચાર કરવાથી પણ મોક્ષ નથી)...’ એમાં ને એમાં વિચાર કર્યા કરે પણ એમાં મોક્ષ નથી. આહાહા...! ‘મોક્ષ અધિકાર’ છે ને અહીંયાં? ‘તો મોક્ષનું કારણ કયું છે?’ એમ પૂછવામાં આવતાં...’ એમ આવું સાંભળીને જેની જિજ્ઞાસા થઈ હોય, કે બંધના જ્ઞાનથી મુક્તિ નહિ, બંધના વિચારપણાથી પણ મુક્તિ નહિ. ત્યારે હવે મુક્તિ થાય શી રીતે? એમ જેને અંતરમાં સમજવાની જિજ્ઞાસા, ધગશ છે એને આ ઉત્તર દેવામાં આવે છે. આહાહા...! ‘હવે મોક્ષનો ઉપાય કહે છે :-’

जह बंधे छेत्तूण य बंधणबद्धो दु पावदि विमोक्खं ।

तह बंधे छेत्तूण य जीवो संपावदि विमोक्खं ।।२९२।।

બંધન મહી જે બદ્ધ તે નર બંધછેદનથી છૂટે,

ત્યમ જીવ પણ બંધો તણું છેદન કરી મુક્તિ લહે. ૨૯૨.

(બંધ છેદનથી છૂટે અહીં વજન છે) બંધનો નાશ કરવાથી થાય. બંધનો વિચાર કરવાથી, બંધનું જ્ઞાન કરવાથી નહિ. બંધને છેદવાથી થાય. આહાહા...! એટલે કે શુદ્ધ સ્વરૂપ ચૈતન્ય છે તેમાં અંદર સમાવાથી મુક્તિ થાય. કાંઈ બંધના જ્ઞાનથી નહિ ને બંધના વિચારથી નહિ. સ્વરૂપના જ્ઞાનથી ને સ્વરૂપના વિચારથી, વિચાર એટલે એકાગ્રતા, એનાથી થાય. આહા...!

ટીકા :- ‘કર્મથી બંધાયેલાને બંધનો છેદ મોક્ષનું કારણ છે,...’ અસ્તિથી (વાત) લીધી. ‘કર્મથી બંધાયેલાને બંધનો છેદ મોક્ષનું કારણ છે. કેમ કે જેમ બેડી આદિથી બંધાયેલાને બંધનો છેદ બંધથી છૂટવાનું કારણ છે...’ બેડીનું જ્ઞાન કરવાથી નહિ ને બેડીની ચિંતા કરવાથી નહિ પણ બેડીને છેદવાથી (મુક્તિ) થાય છે. આહા...! ‘કર્મથી બંધાયેલાને બંધનો છેદ...’ બંધનો છેદ. આહાહા...! મોક્ષનો ઉપાય છે.

‘કેમ કે જેમ બેડી આદિથી બંધાયેલાને બંધનો છેદ બંધથી છૂટવાનું કારણ છે તેમ કર્મથી બંધાયેલાને કર્મબંધનો છેદ કર્મબંધથી છૂટવાનું કારણ છે.’ આહા...! ‘આથી (-આ કથનથી), પૂર્વે કહેલા બન્નેને (-જેઓ બંધના સ્વરૂપના જ્ઞાનમાત્રથી સંતુષ્ટ છે તેમને અને જેઓ બંધના વિચાર કર્યા કરે છે તેમને-)...’ બંધનનું જ્ઞાન કર્યું એટલે જાણે થયું... ઓહો...! આનું આમ છે ને આનું આમ છે ને આનું આમ છે.

‘આત્મા અને બંધના દ્વિધાકરણમાં...’ આહાહા...! એનું જ્ઞાન ને એકલા વિચાર, બે નહિ. એના ‘દ્વિધાકરણમાં વ્યાપાર કરાવવામાં આવે છે’ કરાવવામાં આવે છે. ત્યો! આ કરવું. આત્મા ને બંધના દ્વિધા-બે જુદું કરવાનો વ્યાપાર કરાવવામાં આવે છે. આહાહા...! ‘(અર્થાત્ આત્માને બંધને જુદો જુદો કરવા પ્રત્યે લગાડવામાં આવે છે, ત્યાં જોડવામાં આવે છે).’ બંધનું જ્ઞાન ને બંધના વિચાર કરતાં છોડીને બંધને છેદવામાં કે છોડવામાં, જોડવામાં ત્યાં આવે છે. ‘ઉદમ કરાવવામાં આવે છે.’ આટલા શબ્દો વાપર્યા છે.

‘આત્મા અને બંધને જુદા જુદા કરવા પ્રત્યે લગાડવામાં...’ પાઠમાં આવ્યું હતું ને અભ્યાસ કરવા, વ્યાપાર કરાવવામાં આવે છે. એની વ્યાખ્યા કરી, કે આત્મા ને બંધને જુદા કરવામાં એક તો ઈ કે, ‘(જુદા જુદા કરવા પ્રત્યે લગાડવામાં-જોડવામાં-ઉદમ કરાવવામાં આવે છે).’ જુદા કરવાનો ઉદમ. આનું જ્ઞાન ને વિચાર નહિ. એને જુદા કરવાનો ઉદમ. આહાહા...! આત્મા તરફનું વલણ અને રાગથી ભિન્ન એ રીતે જુદા કરવામાં, એને જુદા લગાડવામાં, જુદા જોડવામાં, ઉદમ કરાવવામાં આવે છે.

‘માત્ર આ જ (અર્થાત્ બંધનો છેદ જ) મોક્ષનું કારણ કેમ છે?’ હવે શિષ્યને શંકા હતી કે એકાંત આ, એકાંત આ એક જ વાત? કાંઈ બીજી વાત છે કે નહિ? અનેક અનેક અનેક છે કે નહિ? અનેકાંત છે કે નહિ? આહાહા...! ‘માત્ર આ જ (અર્થાત્ બંધનો...)’ આહાહા...! છે ને? માથે શિષ્યનો પ્રશ્ન છે. માથે સંસ્કૃત છે ‘કિમયમેવ મોક્ષહેતુ’ આજ મોક્ષનો એકાંત હેતુ? એ તો એકાંત થઈ ગયું, એક જ કારણ મોક્ષનો હેતુ? બે કારણ ખરા કે નહિ કાંઈ? મોક્ષના માર્ગ બે છે ને? બે નથી, મોક્ષનો માર્ગ બે નથી, માર્ગ એક છે. બે તો કથન કરવામાં આવ્યું છે. આરોપથી કથન છે, બે મોક્ષના માર્ગ નથી. એટલે શિષ્યને પ્રશ્ન થયો છે, કે આ માત્ર આ જ? એક જ? બંધનો છેદ જ મોક્ષનું કારણ એક જ કેમ છે? બે કારણ ક્યાંક આવ્યા છે ને ઘણે ઠેકાણે? ‘એમ પૂછવામાં આવતા...’ એનો ઉત્તર કહેશે.

(શ્રીતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

* જીવ અર્થ છે ને જ્ઞાયકપણું તેનો ભાવ છે, અજીવ તે અર્થ છે ને અચેતનપણું- જડપણું તેનો ભાવ છે, સંવર-નિર્જરા તે અર્થ છે ને વીતરાગતા તેનો ભાવ છે આસ્રવ-બંધ તે અર્થ છે ને મલિનતા તેનો ભાવ છે, કેવળજ્ઞાન પર્યાય તે અર્થ છે ને ત્રણ કાળ-ત્રણ લોકને એક સમયમાં જાણે એવો તેનો ભાવ છે. એ પ્રમાણે ‘અર્થ’ ને અને તેના ‘તત્ત્વ’ ને જાણે તો યથાર્થ શ્રદ્ધા થાય, માટે તત્ત્વાર્થ શ્રદ્ધાને સમ્યગ્દર્શનનું લક્ષણ કહ્યું છે. ૯૬૩.

— પરમાગમસાર

ગાથા-૨૯૩

કિમયમેવ મોક્ષહેતુરિતિ ચેત્ -

બંધાણં ચ સહાવં વિયાણિદું અપ્પણો સહાવં ચ ।

બંધેસુ જો વિરજ્જદિ સો કમ્મવિમોક્ષણં કુણદિ ।।૨૯૩।।

બન્ધાનાં ચ સ્વભાવં વિજ્ઞાયાત્મનઃ સ્વભાવં ચ ।

બન્ધેષુ યો વિરજ્યતે સ કર્મવિમોક્ષણં કરોતિ ।।૨૯૩।।

ય એવ નિર્વિકારચૈતન્યચમત્કારમાત્રમાત્મસ્વભાવં તદ્વિકારકારકં બન્ધાનાં ચ સ્વભાવં વિજ્ઞાય, બન્ધેભ્યો વિરમતિ, સ એવ સકલકર્મમોક્ષં કુર્યાત્ । એતેનાત્મબન્ધયોર્દ્વિધાકરણસ્ય મોક્ષહેતુત્વં નિયમ્યતે ।

‘માત્ર આ જ (અર્થાત્ બંધનો છેદ જ) મોક્ષનું કારણ કેમ છે ?’ એમ પૂછવામાં આવતાં હવે તેનો ઉત્તર કહે છે :-

બંધો તણો જાણી સ્વભાવ, સ્વભાવ જાણી આત્મનો,

જે બંધ માંડી વિરક્ત થાયે, કર્મમોક્ષ કરે અહો ! ૨૯૩.

ગાથાર્થ :- [બન્ધાનાં સ્વભાવં ચ] બંધોના સ્વભાવને [આત્મનઃ સ્વભાવં ચ] અને આત્માના સ્વભાવને [વિજ્ઞાય] જાણીને [બન્ધેષુ] બંધો પ્રત્યે [યઃ] જે [વિરજ્યતે] વિરક્ત થાય છે, [સઃ] તે [કર્મવિમોક્ષણં કરોતિ] કર્મોથી મુકાય છે.

ટીકા :- જે, નિર્વિકારચૈતન્યચમત્કારમાત્ર આત્મસ્વભાવને (આત્માના સ્વભાવને) અને તેને (અર્થાત્ આત્માને) વિકાર કરનારા એવા બંધોના સ્વભાવને જાણીને, બંધોથી વિરમે છે, તે જ સર્વ કર્મોથી મુકાય છે. આથી (- આ કથનથી), આત્મા અને બંધનું દ્વિધાકરણ જ મોક્ષનું કારણ છે એવો નિયમ કરવામાં આવે છે (અર્થાત્ આત્મા અને બંધને જુદા જુદા કરવા તે જ મોક્ષનું કારણ છે એમ નક્કી કરવામાં આવે છે).

પ્રવચન નં. ૩૫૯ ગાથા-૨૯૩ મંગળવાર, માગશર વદ ૧, તા. ૦૪-૧૨-૧૯૭૯

[મૂળ પ્રવચન હિન્દીમાં થયેલ છે તેનું ગુજરાતી ભાષાંતર કરેલ છે.]

‘સમયસાર’ ૨૯૩ ગાથા, ૨૯૩ છે ને? તેનો ઉપોદ્ઘાત છે ને? શિષ્યનો પ્રશ્ન છે, ‘માત્ર આ જ (અર્થાત્ બંધનો છેદ જ) મોક્ષનું કારણ કેમ છે?’ શું કહ્યું? કે, આ આત્મા અને રાગાદિ જે બંધનું કારણ, રાગાદિ બંધનું કારણ (અને) આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ બેનું દ્વિધાકરણ-ભિન્નતા કરવી એ મોક્ષનું કારણ છે. (એમ કહ્યું તો) શિષ્યનો પ્રશ્ન છે, કે માત્ર આ જ મોક્ષનું કારણ? બીજું કોઈ નહિ? રાગ યાદે તો દયા, દાન ને વ્રત, ભક્તિનો રાગ હો, તો રાગ બંધનું કારણ છે અને એનાથી જુદો જ્ઞાનસ્વભાવી આત્મા છે. બન્નેને ભિન્ન કરવા એ જ માત્ર બંધ છેદનું કારણ છે? આ શિષ્યનો પ્રશ્ન છે. આ જ બંધને છેદવાનું કારણ છે? બીજું કોઈ કારણ નથી? ‘એમ પૂછવામાં આવતાં હવે તેનો ઉત્તર કહે છે :-’ ૨૯૩.

बंधाणं च सहावं वियाणिदुं अप्पणो सहावं च ।

बंधेषु जो विरज्जदि सो कम्मविमोक्खणं कुणदि ।। ૨૯૩ ।।

બંધો તણો જાણી સ્વભાવ, સ્વભાવ જાણી આત્મનો,

જે બંધ માંડી વિરક્ત થાયે, કર્મમોક્ષ કરે અહો ! ૨૯૩.

ટીકા :- ‘જે, નિર્વિકારચૈતન્યચમત્કારમાત્ર આત્મસ્વભાવ...’ આત્મા તો નિર્વિકાર ચૈતન્યસ્વભાવમાત્ર છે. એ કોઈ રાગ, દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ આદિ રાગ છે એ સ્વરૂપ નથી. રાગ તો બંધનું કારણ છે. આહાહા...! ‘નિર્વિકારચૈતન્યચમત્કારમાત્ર...’ ચમત્કાર નામ સ્વ અને પરને પોતામાં રહીને જાણે એવો ચૈતન્યચમત્કારમાત્ર આત્મા એ ‘(આત્માના સ્વભાવને) અને તેને (અર્થાત્ આત્માને) વિકાર કરનારા એવા બંધોના સ્વભાવને...’ એ પુણ્ય અને પાપના ભાવ આત્માને વિકાર કરનારા છે. આહાહા...! એ કોઈ મોક્ષનું કારણ નથી. વ્યવહાર દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિના પરિણામ આવે છે પરંતુ એ બંધનું કારણ છે. એ કોઈ મોક્ષનું કારણ નથી. આહાહા...!

એ ‘બંધોના સ્વભાવને જાણીને,...’ આત્માનો સ્વભાવ ચૈતન્યચમત્કાર અને બંધનો સ્વભાવ રાગ, દ્વેષ, પુણ્ય-પાપ વિકલ્પ (છે) એ બન્નેના સ્વભાવ ભિન્ન જાણીને ‘બંધોથી વિરમે છે,...’ જાણીને વિરક્ત થાય છે. આત્મા ચૈતન્યસ્વરૂપ જાણકસ્વભાવ (છે), રાગ અચેતન અંધકારસ્વરૂપ બંધસ્વરૂપ બન્નેને ભિન્ન જાણીને બંધથી વિરક્ત થાય છે. આહાહા...! આવી વાત છે.

વ્યવહાર રત્નત્રય છે એ પણ બંધનું કારણ છે, રાગ છે. આત્મા ચૈતન્યચમત્કાર માત્ર

છે તેમાં રાગ નથી. એ રાગથી પોતાનો ચૈતન્યચમત્કાર ભિન્ન જાણીને બંધથી વિરક્ત થવું. આહાહા...! ભાષા બહુ ટૂંકી પણ ભાવ બહુ (ઊંડા છે). કહે છે ને કે, ભાઈ! આવો વ્યવહાર કરો, વ્યવહાર કરતા કરતા નિશ્ચય થશે. ભગવાન ના પાડે છે, કે એમ વાત નથી. વ્યવહાર બંધનું કારણ છે. એ બંધના કારણનો છેદ કરવો અને પછી બંધથી વિરક્ત થવું એ મોક્ષનું કારણ છે. આહાહા...! છે?

‘નિર્વિકારચૈતન્યચમત્કારમાત્ર આત્મસ્વભાવને...’ આત્મસ્વભાવ આ-નિર્વિકાર ચૈતન્યચમત્કાર. અને આત્માને ‘વિકાર કરનારા...’ એ પુણ્ય અને પાપના ભાવ શુભ-અશુભભાવ આત્માને વિકાર કરનારા છે. મોક્ષમાં સહાય કરવાવાળા નથી. મોક્ષમાર્ગમાં સહાય કરનારા નથી. વિકાર કરનારા છે. આહાહા...! ‘વિકાર કરનારા એવા બંધોના સ્વભાવને જાણીને, બંધોથી વિરમે છે...’ એ બંધ એટલે રાગભાવ, ચાહે તો વ્યવહારનો રાગ હો, દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ, કામ, ક્રોધ, દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની ભક્તિ એ પણ રાગ છે. રાગ આત્માને વિકાર કરનાર છે. રાગ, આત્માને શાંતિ અને સમ્યગ્દર્શન પ્રગટ કરનાર નથી. આહાહા...! રાગ તો વિકાર કરનાર છે તો વિકાર કરનારથી વિરક્ત થા. એનાથી અંદર વિરક્ત થા, એ તરફનું લક્ષ છોડી દે અને ચૈતન્યચમત્કાર સ્વભાવ છે ત્યાં દષ્ટિ લગાવી દે. આહાહા...! આવો માર્ગ છે.

‘તે જ સર્વ કર્મોથી મુકાય છે.’ કોણ? ચૈતન્યચમત્કાર આત્માનો સ્વભાવ જાણીને રાગને બંધનું કારણ અને વિકારનું કારણ જાણીને, રાગને વિકારનું કારણ જાણીને વિરક્ત થાય છે, રાગથી ભિન્ન પડે છે તે મુક્તિ પ્રાપ્ત કરે છે. છે? ‘તે જ સર્વ કર્મોથી મુકાય છે.’ આહાહા...! આવી ચોખ્ખી વાત છે. એમાં થોડો વ્યવહાર દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ, પૂજા, જાત્રાનો ભાવ ધર્મમાં મદદ કરશે એમ નથી. એ તો વિકાર કરનારા છે. રાગ તો વિકાર (કરનાર છે). આવે છે, જાણવો કે વિકાર કરનારા છે પણ એનાથી વિરક્ત થવું તે સર્વ કર્મોથી મુક્ત થવાનો ઉપાય છે. તેનાથી વિરક્ત થવું એ પૂર્ણ કર્મથી મુક્ત થવાનો ઉપાય છે. આહાહા...! આકરું કામ (છે). અપૂર્વ વાત છે ને!

અનંતકાળમાં કદી કર્યું નથી. અનંતકાળ. ‘મુનિવ્રત ધાર અનંત બૈર ત્રૈવેયક ઉપજાયો પણ આતમજ્ઞાન બિન લેશ સુખ ન પાયો’ મુનિવ્રત ધારણ કર્યા, અઠ્યાવીસ મૂળગુણ પાળ્યા, પંચ મહાવ્રત પાળ્યા, નગ્નપણું લીધું, હજારો રાણી છોડી જંગલમાં વસ્યો. ‘મુનિવ્રત ધાર અનંત બૈર ત્રૈવેયક ઉપજાયો’ સ્વર્ગમાં ગયો પણ ‘આતમજ્ઞાન બિન’ રાગથી ભિન્ન આત્માના અનુભવ વિના ‘લેશ સુખ ન પાયો’ એ પંચ મહાવ્રતના પરિણામ અને અઠ્યાવીસ મૂળગુણના ભાવ એ બધો રાગ દુઃખરૂપ છે. આહાહા...! આકરી વાત છે.

મુમુક્ષુ :- કાલે તો એને વિષકુંભ કીધો.

ઉત્તર :- ઝેર કીધા, ઝેર કીધું, દુઃખ કીધું. આહાહા...! બંધનું કારણ કહ્યું, બંધનું સ્વરૂપ

કહ્યું, બંધસ્વરૂપ જ કીધું. બંધનું લક્ષણ શું? કહ્યું ને? કે, રાગાદિ બંધનું લક્ષણ, આત્માનું ચૈતન્ય લક્ષણ. બેય જુદું જુદું આવી ગયું. આહાહા..! કામ, આકરું કામ. આકરાનો અર્થ આ અપૂર્વ વાત છે. પૂર્વે કદી કરી નથી. અનંતકાળ અનંતકાળ વીતી ગયો. પંચ મહાવ્રત અનંતવાર લીધા. દીક્ષા લીધી, નગ્ન મુનિ થયો, દિગંબર થયો, અઠ્યાવીસ મૂળગુણ પાળ્યા પણ એ તો બધો રાગ છે. રાગથી સ્વર્ગ મળે. કર્મથી મુક્તિ ન મળે. કર્મથી તો મુક્તિ એ રાગ બંધનું કારણ જાણીને, ચાહે તો એ વ્યવહાર રત્નત્રયનો રાગ હોય, દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની ભક્તિ, દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની શ્રદ્ધાનો રાગ બંધનું કારણ જાણીને વિરક્ત થવું એ એક મુક્તિ થવાનું કારણ છે. ઇ આવ્યું ને?

‘તે જ સર્વ કર્મોથી મુકાય છે.’ છે કે નહિ અંદર? આહાહા..! ‘સર્વ કર્મોથી મુકાય છે.’ આહાહા..! ‘તે જ...’. ‘આથી (-આ કથનથી), આત્મા અને બંધનું દ્વિધાકરણ જ મોક્ષનું કારણ છે એવો નિયમ કરવામાં આવે છે...’ રાગ મોક્ષનું કારણ નથી, મોક્ષના માર્ગમાં મદદગાર નથી. રાગ અને આત્માનું દ્વિધાકરણ-ભિન્નતા કરવી, ભેદ કરવો. આહાહા..! વ્યવહાર રત્નત્રયનો રાગ, એનાથી પણ ભિન્નતા કરવી. કેમ કે એ રાગ છે. નિશ્ચય રત્નત્રય છે એ ચૈતન્યમત્કાર પરિણતિ નિર્મળ છે. વ્યવહાર એ રાગ છે. રાગથી વિરક્ત થઈ.. આહાહા..! કર્મથી મુક્ત થવું એ એક જ ઉપાય છે. એવો નિયમ કરવામાં આવે છે.

‘આત્મા અને બંધનું દ્વિધાકરણ...’ પૃથકકરણ. આત્મા અને રાગનું પૃથકકરણ-ભિન્નપણું. આહાહા..! અંદર ચૈતન્યસ્વરૂપ આનંદસ્વરૂપ, જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા (છે) અને રાગ બંધસ્વરૂપ (છે) એ બેનું દ્વિધાકરણ-બેને પૃથક્ કરવા. વ્યવહારથી નિશ્ચય થાય છે એવી વાત અહીંયાં નથી કરી. એ દ્વિધાકરણ-પૃથકકરણ જ. છે? ‘જ’ શબ્દ છે. ‘આત્મા અને બંધનું દ્વિધાકરણ જ...’ આત્મા આનંદ અને જ્ઞાનસ્વરૂપ ચૈતન્ય (છે) અને રાગ એ વિકાર સ્વરૂપ (છે), બેને ભિન્ન કરવું જ, બેને જુદા પાડવું જ. એકાંત કર્યું. આહાહા..!

‘મોક્ષનું કારણ છે...’ ભિન્ન-પૃથક્ કરવા એ મોક્ષનું કારણ છે. સાથે લઈને વ્યવહાર મોક્ષનું કારણ છે, એમ છે નહિ. આહાહા..! આકરું કામ છે. અત્યારે તો લોકોને પસંદ પડે એવી વાતું કરી રાજી રાજી રાખે. વ્યવહાર આમ થાય, વ્યવહાર કરતા કરતા થાય, પહેલા રાગની મંદતા હોય, દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ, પૂજા, એ કરતા કરતા નિશ્ચય થાય, એવી પ્રરૂપણા કરે છે. એ પ્રરૂપણા જૈનશાસનથી તદ્દન વિરુદ્ધ છે. આહાહા..! સાંભળનારને ખબર ન હોય અને માથે કહેનાર હોય એને જી.. હા.. કરે.

અહીં તો કહે છે, કે રાગ ચાહે તો ભગવાન પ્રત્યેની ભક્તિનો રાગ (હોય) કે પંચ મહાવ્રતના વિકલ્પનો રાગ (હોય), રાગ અને આત્માનું દ્વિધાકરણ, જુદા કરવા એ એક જ મુક્તિનો ઉપાય છે, એવો નિયમ છે. એવો નિયમ આ છે. બીજો નિયમ કરવા જાય તો નિયમ બને એવો નથી, એમ કહે છે. આહાહા..! છે ને એમાં? છે કે નહિ? ‘એવો નિયમ

કરવામાં આવે છે...' 'આત્મા અને બંધનું દ્વિધાકરણ જ મોક્ષનું કારણ છે...' આહાહા...!

'(આત્મા અને બંધને જુદા જુદા કરવા તે જ મોક્ષનું કારણ છે એમ નક્કી કરવામાં આવે છે).' આહાહા...! પહેલા તો સમ્યગ્દર્શનમાં, અનુભવમાં આ નિર્ણય કરવો કે રાગ અને આત્માને ભિન્ન કરવા એ જ મુક્તિની શરૂઆત ઉપાય છે અને પૂર્ણ થવાનો પણ આ જ ઉપાય છે. વિરક્ત થવું એ એક જ ઉપાય છે. રક્ત થવું (એ ઉપાય નથી). દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિનો રાગ આવે પણ એમાં રક્ત થવું એ બંધનું કારણ છે. વિરક્ત થવું એ મુક્તિનું કારણ છે. આહાહા...! આવું આકરું લાગે.

* પ્રશ્ન :- આત્મા પરમાં તો કાંઈ ફેરફાર ન કરી શકે એ તો ઠીક, પણ પોતાની પર્યાયોમાં ફેરફાર કરવામાં પણ તેનો કાબુ નહિ ?

ઉત્તર :- અરે ભાઈ ! જ્યાં દ્રવ્યને નક્કી કર્યું ત્યાં વર્તમાન પર્યાય પોતે દ્રવ્યમાં વળી જ ગઈ. પછી તારે કોને ફેરવવું છે? મારી પર્યાય દ્રવ્યમાં અંતર્મુખ થઈ ગઈ, તે પર્યાય હવે ક્રમેક્રમે નિર્મળ જ થયા કરે છે અને શાંતિ વધતી જાય છે. આ રીતે પર્યાય પોતે જ્યાં દ્રવ્યમાં અંતર્મગ્ન થઈ ગઈ ત્યાં તેને ફેરવવાનું ક્યાં રહ્યું ? તે પર્યાય પોતે દ્રવ્યના કાબુમાં આવી જ ગયેલી છે. પર્યાય આવશે ક્યાંથી? દ્રવ્યમાંથી, માટે જ્યાં આખા દ્રવ્યને કાબુમાં લઈ લીધું (—શ્રદ્ધા—જ્ઞાનમાં સ્વીકારી લીધું) ત્યાં પર્યાયો કાબુમાં આવી જ ગઈ એટલે કે દ્રવ્યના આશ્રયે પર્યાયો સમ્યક્ નિર્મળ જ થવા માંડી. જ્યાં સ્વભાવ નક્કી કર્યો ત્યાં જ મિથ્યાજ્ઞાન ટળીને સમ્યક્જ્ઞાન થયું, મિથ્યાશ્રદ્ધા પલટીને સમ્યગ્દર્શન થયું.—એ પ્રમાણે નિર્મળ પર્યાય થવા માંડી તે પણ વસ્તુનો ધર્મ છે. વસ્તુનો સ્વભાવ ફર્યો નથી. ને પર્યાયોના ક્રમની ધારા તૂટી નથી. દ્રવ્યના આવા... આવા સ્વભાવનો સ્વીકાર કરતાં પર્યાયની નિર્મળ ધારા શરૂ થઈ ગઈ ને જ્ઞાનાદિનો અનંતો પુરુષાર્થ તેમાં ભેગો જ આવી ગયો.

સ્વ કે પર કોઈ દ્રવ્યને, કોઈ ગુણને કે કોઈ પર્યાયને ફેરવવાની બુદ્ધિ જ્યાં ન રહી ત્યાં જ્ઞાન જ્ઞાનમાં જ ઠરી ગયું એટલે એકલો વીતરાગી જ્ઞાતા ભાવ જ રહી ગયો, તેને અલ્પકાળમાં મુક્તિ થાય જ. બસ ! જ્ઞાનમાં જ્ઞાતાદૃષ્ટાપણું રહેવું તે જ સ્વરૂપ છે, તે જ બધાનો સાર છે. અંતરની આ વાત જેને ખ્યાલમાં ન આવે તેને ક્યાંક પરમાં કે પર્યાયમાં ફેરફાર કરવાનું મન થાય છે. જ્ઞાતાભાવને ચૂકીને ક્યાંય પણ ફેરફાર કરવાની બુદ્ધિ તે મિથ્યાબુદ્ધિ છે. ૨૬૩.

 गुथु-२८४

केनात्मबन्धौ द्विधा क्रियेते इति चेत् -

जीवो बंधो य तहा छिज्जंति सलक्खणेहिं णियएहिं ।

पण्णाछेदणएण दु छिण्णा णाणत्तमावण्णा ॥२९४॥

जीवो बन्धश्च तथा छिद्येते स्वलक्षणाभ्यां नियताभ्याम् ।

प्रज्ञाछेदनकेन तु छिन्नौ नानात्वमापन्नौ ॥२९४॥

आत्मबन्धयोर्द्विधाकरणे कार्ये कर्तुरात्मनः करणमीमांसायां, निश्चयतः स्वतो भिन्नकरणासम्भवात्, भगवती प्रज्ञैव छेदनात्मकं करणम् । तथा हि तौ छिन्नौ नानात्वमवश्यमेवापद्येते; ततः प्रज्ञयैवात्मबन्धयोर्द्विधाकरणम् । ननु कथमात्मबन्धौ चेत्यचेतकभावेनात्यन्तप्रत्यासत्तेरेकीभूतौ भेदविज्ञानाभावादेकचेतकवद्वयवह्नियमाणौ प्रज्ञया छेतुं शक्येते ? नियतस्वलक्षणसूक्ष्मान्तः सन्धिसावधाननिपातनादिति बुध्येमहि । आत्मनो हि समस्तशेषद्रव्यासाधारणत्वाच्चैतन्यं स्वलक्षणम् । तत्तु प्रवर्तमानं यद्यदभिव्याप्य प्रवर्तते निवर्तमानं च यद्यदुपादाय निवर्तते तत्तत्समस्तमपि सहप्रवृत्तं क्रमप्रवृत्तं वा पर्यायजातमात्मेति लक्षणीयः, तदेकलक्षणलक्ष्यत्वात्; समस्तसहक्रमप्रवृत्तानन्तपर्यायाविनाभावित्वाच्चैतन्यस्य चिन्मात्र एवात्मा निश्चेतव्यः, इति यावत् । बन्धस्य तु आत्मद्रव्यासाधारणा रागादयः स्वलक्षणम् । न च रागादय आत्मद्रव्यसाधारणतां विभ्राणाः प्रतिभासन्ते, नित्यमेव चैतन्यचमत्कारादतिरिक्तत्वेन प्रतिभासमानत्वात् । न च यावदेव समस्तस्वपर्यायव्यापि चैतन्यं प्रतिभासित तावन्त एव रागादयः प्रतिभान्ति, रागादीनन्तरेणापि चैतन्यस्यात्मलाभसम्भावनात् । यत्तु रागादीनां चैतन्येन सहैवोत्प्लवनं तच्चेत्यचेतकभावप्रत्यासत्तेरेव, नैकद्रव्यत्वात्; चेत्यमानस्तु रागादिरात्मनः, प्रदीप्यमानो घटादिः प्रदीपस्य प्रतीपकतामिव, चेतकतामेव प्रथयेत्, न पुना रागादिताम् । एवमपि तयोरत्यन्तप्रत्यासत्त्या भेदसम्भावनाभावादनादिरस्त्येकत्वव्यामोहः, स तु प्रज्ञयैव छिद्यत एव ।

‘આત્મા અને બંધ શા વડે દ્વિધા કરાય છે (અર્થાત્ ક્યા સાધન વડે જુદા કરી શકાય છે)?’ એમ પૂછવામાં આવતાં હવે તેનો ઉત્તર કહે છે :-

જીવ બંધ બન્ને, નિયત નિજ નિજ લક્ષણે છેદાય છે,
પ્રજ્ઞાછીણી થકી છેદતાં બન્ને જુદા પડી જાય છે. ૨૯૪.

ગાથાર્થ :- [જીવઃ ચ તથા બન્ધઃ] જીવ તથા બંધ [નિયતાભ્યામ્ સ્વલક્ષણાભ્યાં] નિયત સ્વલક્ષણોથી (પોતપોતાનાં નિશ્ચિત લક્ષણોથી) [છિદ્યેતે] છેદાય છે; [પ્રજ્ઞાછેદનકેન] પ્રજ્ઞારૂપી છીણી વડે [છિન્નૌ તુ] છેદવામાં આવતાં [નાનાત્વમ્ આપન્નૌ] તેઓ નાનાપણાને પામે છે અર્થાત્ જુદા પડી જાય છે.

ટીકા :- આત્મા અને બંધને દ્વિધા કરવારૂપ કાર્યમાં કર્તા જે આત્મા તેના ^૧કરણ સંબંધી મીમાંસા કરવામાં આવતા, નિશ્ચયે (નિશ્ચયનયે) પોતાથી ભિન્ન કરણનો અભાવ હોવાથી ભગવતી પ્રજ્ઞા જ (-જ્ઞાનસ્વરૂપ બુદ્ધિ જ) છેદનાત્મક (-છેદનના સ્વભાવવાળું) કરણ છે. તે પ્રજ્ઞા વડે તેમને છેદવામાં આવતાં તેઓ નાનાપણાને અવશ્ય પામે છે; માટે પ્રજ્ઞા વડે જ આત્મા અને બંધનું દ્વિધા કરવું છે (અર્થાત્ પ્રજ્ઞારૂપી કરણ વડે જ આત્મા ને બંધ જુદા કરાય છે).

(અહીં પ્રશ્ન થાય છે કે -) આત્મા અને બંધ કે જેઓ *ચેત્યચેતકભાવ વડે અત્યંત નિકટતાને લીધે એક (-એક જેવા-) થઈ રહ્યા છે, અને ભેદવિજ્ઞાનના અભાવને લીધે, જાણે તેઓ એક ચેતક જ હોય એમ જેમનો વ્યવહાર કરવામાં આવે છે (અર્થાત્ જેમને એક આત્મા તરીકે જ વ્યવહારમાં ગણવામાં આવે છે) તેઓ પ્રજ્ઞા વડે ખરેખર કઈ રીતે છેદી શકાય ?

(તેનું સમાધાન આચાર્યદેવ કરે છે :-) આત્મા અને બંધના નિયત સ્વલક્ષણોની સૂક્ષ્મ અંતઃસંધિમાં (અંતરંગની સંધિમાં) પ્રજ્ઞાછીણીને સાવધાન થઈને પટકવાથી (-નાખવાથી, મારવાથી) તેમને છેદી શકાય છે અર્થાત્ જુદા કરી શકાય છે એમ અમે જાણીએ છીએ.

આત્માનું સ્વલક્ષણ ચૈતન્ય છે, કારણ કે તે સમસ્ત શેષ દ્રવ્યોથી અસાધારણ છે (અર્થાત્ અન્ય દ્રવ્યોમાં તે નથી). તે (ચૈતન્ય) પ્રવર્તતું થકું જે જે પર્યાયને વ્યાપીને પ્રવર્તે છે અને નિવર્તતું થકું જે જે પર્યાયને પ્રહણ કરીને નિવર્તે છે તે તે સમસ્ત સહવર્તી કે કમવર્તી પર્યાયો આત્મા છે એમ લક્ષિત કરવું - લક્ષણથી ઓળખવું (અર્થાત્ જે જે ગુણપર્યાયોમાં ચૈતન્યલક્ષણ વ્યાપે છે તે તે સમસ્ત ગુણપર્યાયો આત્મા છે એમ જાણવું) કારણ કે આત્મા

૧. કરણ = સાધન; કરણ નામનું કારક.

૨. મીમાંસા = ઊંડી વિચારણા; તપાસ; સમાલોચના.

* આત્માચેતક છે અને બંધ ચેત્ય છે; અજ્ઞાનદશામાં તેઓ એકરૂપ અનુભવાય છે.

તે જ એક લક્ષણથી લક્ષ્ય છે (અર્થાત્ ચૈતન્યલક્ષણથી જ ઓળખાય છે.) વળી સમસ્ત સહવર્તી અને ક્રમવર્તી અનંત પર્યાયો સાથે ચૈતન્યનું અવિનાભાવીપણું હોવાથી ચિન્માત્ર જ આત્મા છે એમ નિશ્ચય કરવો. આટલું આત્માના સ્વલક્ષણ વિષે.

(હવે બંધના સ્વલક્ષણ વિષે કહેવામાં આવે છે :-) બંધનું સ્વલક્ષણ તો આત્મદ્રવ્યથી અસાધારણ એવા રાગાદિક છે. એ રાગાદિક આત્મદ્રવ્ય સાથે સાધારણપણું ધરતા (-ધારણ કરતા-) પ્રતિભાસતા નથી, કારણ કે તેઓ સદાય ચૈતન્યચમત્કારથી ભિન્નપણે પ્રતિભાસે છે. વળી જેટલું, ચૈતન્ય આત્માના સમસ્ત પર્યાયોમાં વ્યાપતું પ્રતિભાસે છે, તેટલા જ, રાગાદિક પ્રતિભાસતા નથી, કારણ કે રાગાદિક વિના પણ ચૈતન્યનો આત્મલાભ સંભવે છે (અર્થાત્ રાગાદિક ન હોય ત્યાં પણ ચૈતન્ય હોય છે). વળી જે, રાગાદિકનું ચૈતન્ય સાથે જ ઊપજવું થાય છે તે ચેત્યચેતકભાવની (-જ્ઞેયજ્ઞાયકભાવની) અતિ નિકટતાને લીધે જ છે, એકદ્રવ્યપણાને લીધે નહિ; જેમ (દીપક વડે) પ્રકાશવામાં આવતા ઘટાદિક (પદાર્થો) દીપકના પ્રકાશકપણાને જ જાહેર કરે છે - ઘટાદિકપણાને નહિ, તેમ (આત્મા વડે) ચેતવામાં આવતા રાગાદિક (અર્થાત્ જ્ઞાનમાં જ્ઞેયરૂપે જણાતા રાગાદિક ભાવો) આત્માના ચેતકપણાને જ જાહેર કરે છે - રાગાદિકપણાને નહિ.

આમ હોવા છતાં તે બન્નેની (-આત્માની અને બંધની) અત્યંત નિકટતાને લીધે ભેદસંભાવનાનો અભાવ હોવાથી અર્થાત્ ભેદ નહિ દેખાતો હોવાથી (અજ્ઞાનીને) અનાદિકાળથી એકપણાનો વ્યામોહ (ભ્રમ) છે; તે વ્યામોહ પ્રજ્ઞા વડે જ અવશ્ય છેદાય છે.

ભાવાર્થ :- આત્મા અને બંધ બન્નેને લક્ષણભેદથી ઓળખી બુદ્ધિરૂપી છીણીથી છેદી જુદા જુદા કરવા.

આત્મા તો અમૂર્તિક છે અને બંધ સૂક્ષ્મ પુદ્ગલપરમાણુઓનો સ્કંધ છે તેથી બન્ને જુદા છન્નસ્થના જ્ઞાનમાં આવતા નથી, માત્ર એક સ્કંધ દેખાય છે (અર્થાત્ બન્ને એકપિંડરૂપ દેખાય છે); તેથી અનાદિ અજ્ઞાન છે. શ્રી ગુરુઓનો ઉપદેશ પામી તેમનાં લક્ષણ જુદાં જુદાં અનુભવીને જાણવું કે ચૈતન્યમાત્ર તો આત્માનું લક્ષણ છે અને રાગાદિક બંધનું લક્ષણ છે તોપણ માત્ર જ્ઞેયજ્ઞાયકભાવની અતિ નિકટતાથી તેઓ એક જેવા થઈ રહ્યા દેખાય છે. તેથી તીક્ષ્ણ બુદ્ધિરૂપી છીણીને - કે જે તેમને ભેદી જુદા જુદા કરવાનું શસ્ત્ર છે તેને - તેમની સૂક્ષ્મ સંધિ શોધીને તે સંધિમાં સાવધાન (નિષ્પ્રમાદ) થઈને પટકવી. તે પડતાં જ બન્ને જુદા જુદા દેખાવા લાગે છે. એમ બન્ને જુદા જુદા દેખાતાં, આત્માને જ્ઞાનભાવમાં જ રાખવો અને બંધને અજ્ઞાનભાવમાં રાખવો. એ રીતે બન્નેને ભિન્ન કરવા.

ગાથા-૨૯૪ ઉપર પ્રવચન

શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે, ‘આત્મા અને બંધ શા વડે દ્વિધા કરાય છે...’ સાધન શું? ભિન્ન કરવાનું સાધન શું? રાગ ચાહે તો વ્યવહાર રત્નત્રય, દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની શ્રદ્ધાનો રાગ, પંચ મહાવ્રતનો રાગ, શાસ્ત્ર ભણવાનો રાગ અને ભગવાન ચૈતન્યચમત્કારને દ્વિધા કરવા એ ઉપાય છે. પણ એનું સાધન શું? એમ કહે છે, એમ પૂછે છે. બેને જુદા કરવાનું કરણ.. કરણ, કર્તાનું કરણ-સાધન શું? છે? ‘આત્મા અને બંધ શા વડે દ્વિધા કરાય છે (અર્થાત્ કયા સાધન વડે જુદા કરી શકાય છે?) એમ પૂછવામાં આવતાં...’ અંતરમાં આવી જિજ્ઞાસા થાય છે કે આત્માને રાગથી ભિન્ન કરવો એનું સાધન શું? આવો પ્રશ્ન જેના હૃદયમાં ઉત્પન્ન થાય છે તેને આ ઉત્તર દેવામાં આવે છે. હવે આ ગાથા જે કહેવામાં આવે છે તેના ઉત્તરસ્વરૂપ છે. જેને અંતરમાં પ્રશ્ન ઉઠ્યો હોય (તેને ઉત્તર દેવાય છે).

‘આત્મા અને બંધ શા વડે દ્વિધા કરાય છે (અર્થાત્ કયા સાધન વડે જુદા કરી શકાય છે?)...’ સાધન શું? કરણ શું? ‘એમ પૂછવામાં આવતા...’ આવો પ્રશ્ન કરવામાં આવતા, જેને આવી જિજ્ઞાસા થાય છે તેને આ ઉત્તર દેવામાં આવે છે. મોટી ગાથા છે. ૨૯૪.

जीवो बंधो य तहा छिज्जंति सलक्खणेहिं गियएहिं ।

पण्णाछेदणएण दु छिण्णा णाणत्तमावण्णा ।।२९४।।

જીવ બંધ બન્ને, નિયત નિજ નિજ લક્ષણે છેદાય છે,

પ્રજ્ઞાછીણી થકી છેદતાં બન્ને જુદા પડી જાય છે. ૨૯૪.

‘આત્મા અને બંધને દ્વિધા કરવારૂપ કાર્યમાં કર્તા...’ તો આત્મા છે. કર્તા તો આત્મા છે ને? રાગથી આત્મા ચૈતન્યસ્વરૂપને ભિન્ન કરવામાં કર્તા તો આત્મા છે. ‘તેના કરણ સંબંધી મીમાંસા કરવામાં આવતાં,...’ હવે કર્તા, રાગથી આત્માને ભિન્ન કરનાર કર્તા આત્મા છે પણ ભિન્ન કરવામાં સાધન શું? એ સાધનની વિચારણા કરવામાં આવતાં.. છે? મીમાંસા=વિચારણા. કરણ=સાધન; કરણ નામનું કારક. મીમાંસા=ઊંડી વિચારણા; તપાસ; સમાલોચના. ઊંડી વિચારણા. ઊંડી વિચારણા કરે છે કે રાગ અને આત્માના દ્વિધાકરણમાં સાધન શું? એમ પ્રશ્ન થતાં ઊંડી વિચારણા કરવામાં આવતા, ઊંડો વિચાર કરવામાં આવતા શું મળે છે? કહે છે.

‘નિશ્ચયથી (નિશ્ચયનયે) પોતાથી ભિન્ન કરણનો અભાવ હોવાથી...’ આત્મા રાગથી ભિન્ન

કરવામાં આવતા નિશ્ચયથી તેનું સાધન આત્માથી ભિન્ન નથી. રાગથી ભિન્ન કરવામાં આત્મા કર્તા છે, રાગથી ભિન્ન કરવામાં આત્મા કર્તા છે તો કર્તાથી કરણ ભિન્ન નથી. આત્માથી તેનું કરણ-સાધન ભિન્ન નથી. આહાહા...! વ્યવહાર રાગ મંદ કરવો, શુભ મંદ કરવા એ સાધન એમ નથી કહ્યું. એ સાધન-બાધન કહ્યું નથી. વ્યવહાર સાધન, નિશ્ચય સાધ્ય એમ તો અહીંયાં કહ્યું નથી. કોઈ ઠેકાણે કહ્યું હોય એ બીજી વાત છે. એ તો જ્ઞાન કરવાની વાત છે. પૂર્વાપર વિરોધ (વાત) હોય? અહીં તો નિષેધ કરે છે.

‘આત્મા અને બંધને દ્વિધા કરવારૂપ કાર્યમાં કર્તા જે આત્મા...’ કરનારો તો આત્મા (છે). ‘તેના કરણ સંબંધી મીમાંસા કરવામાં આવતાં, નિશ્ચયે (નિશ્ચયનયે) પોતાથી ભિન્ન કરણનો અભાવ હોવાથી...’ આત્મા કર્તા, રાગની ક્રિયાના પરિણામથી ભિન્ન કરવાનું કરણ ‘ભગવતી પ્રજ્ઞા જ (-જ્ઞાનસ્વરૂપ બુદ્ધિ જ) છેદનાત્મક (-છેદનના સ્વભાવવાળું) કરણ છે.’ રાગથી ભિન્ન કરવામાં જ્ઞાન-પ્રજ્ઞાછીણી, પ્રજ્ઞાછીણી સાધન છે. આહાહા...! આવી વાતું.

રાગ, પુણ્ય-પાપનો રાગ વિકાર કરનાર (અને) ભગવાનઆત્મા નિર્વિકારી, એને ભિન્ન કરવામાં કર્તા આત્મા, રાગથી ભિન્ન કરવામાં કર્તા આત્મા છે તો કર્તાનું સાધન-કરણ કોણ? સાધન ભગવતી પ્રજ્ઞા. એ કર્તાથી અભિન્ન છે. એ આત્માની સાથે કરણ છે. કરણ સાધન, બીજું કોઈ સાધન નથી. રાગથી ભિન્ન કરવામાં રાગ સાધન નથી. વ્યવહાર રત્નત્રયથી આત્માને ભિન્ન કરવામાં વ્યવહાર રત્નત્રય જરીયે સાધન નથી એમ કહે છે. આહાહા...! અત્યારે તો વ્યવહાર.. વ્યવહાર ચાલે છે. વ્યવહાર કરો, વ્યવહાર કરો, વ્યવહારથી નિશ્ચય થશે. આવી વાત (કરે). અહીં ભગવાન ના પાડે છે.

કર્તા ભગવાન ચૈતન્યસ્વરૂપ, રાગ બંધસ્વરૂપ બેને જુદા કરવામાં કર્તા આત્મા અને કરણ પણ આત્મા છે. આત્માની પ્રજ્ઞાછીણી એ કરણ (છે). રાગથી ભિન્ન કરવામાં રાગ આત્મામાં નથી એવી પ્રજ્ઞાછીણી-જ્ઞાનની છીણી, રાગ અને આત્મા વચ્ચે પ્રજ્ઞાછીણી, એ સંધિમાં પ્રજ્ઞાછીણી મારવી એ કરણ છે. આહાહા...! આ બધા બીજા સાધન ક્યાં ગયા? આ બધા મંદિર કરાવવા, જાત્રા કરવી, સમ્મેદશીખર ને ગીરનાર ને શેત્રુંજય.. ગજરથ કાઢવા, રથયાત્રા કાઢવી એ બધું ક્યાં ગયું? એ તો એને કારણે થાય છે, એ કાંઈ સાધન-જ્ઞાન છે નહિ. આહાહા...! આકરું કામ બહુ.

મુમુક્ષુ :- આપે સ્પષ્ટ કરી આપ્યું.

ઉત્તર :- અપૂર્વ વાત તો આ છે.

બે વાત લીધી ને? કે જેટલો પુણ્ય અને પાપનો રાગ છે એ વિકાર કરનાર છે. આમ વાત લીધી. ચાહે તો દયા, દાન, ભક્તિ, વ્રત, પૂજા આદિ ભગવાનની ભક્તિ કે પાંચ નવકારનું સ્મરણ (કરવું) એ વિકાર (છે), રાગ છે એ વિકાર કરવાવાળો છે. આહાહા...! અને ભગવાનઆત્મા તો ચૈતન્યમત્કાર, નિર્વિકારીચૈતન્યમત્કાર છે. પોતે પોતામાં રહીને પોતાને

અને પરને જાણે એવો ચૈતન્યમત્કાર છે. રાગ કરે એવું એનું સ્વરૂપ છે જ નહિ. આહાહા...! આવી વાત છે.

કર્તા-કરવાવાળો, એ પુણ્યના પરિણામથી ભિન્ન કરનાર, બંધથી વિરક્ત થનાર કર્તા આત્મા (છે). કરણ શું? કરણ એ આત્માની પ્રજ્ઞાછીણી. આત્મા સમુચ્ચય (કહીને) કર્તા આખો લીધો. આ પ્રજ્ઞાછીણી વર્તમાન (લીધી). રાગ અને આત્મા વચ્ચેની પ્રજ્ઞાછીણી. બે વચ્ચે સંધિમાં છીણી મારવી એ જ્ઞાન. આહાહા...! આવું કામ છે. આકરું લાગે પછી કહે, વ્યવહારના કાંઈક કાંઈક દોકડા ખરા કે નહિ?

મુમુક્ષુ :- બંધના સોએ સો દોકડા.

ઉત્તર :- બંધના કીધા ને? વિકાર કરવાવાળાના દોકડા સોળે સોળ આના છે. વ્યવહાર વિકાર કરવાવાળો છે. એનાથી ભિન્ન પાડવાનો કર્તા આત્મા છે અને કરણ પ્રજ્ઞાછીણી છે. વર્તમાન જ્ઞાનની દશા રાગથી ભિન્ન પાડવાની પ્રજ્ઞાછીણી (છે). આહાહા...! છે કે નહિ અંદર?

મુમુક્ષુ :- પ્રજ્ઞા જ.

ઉત્તર :- એ જ છે, એક જ સાધન છે. જુઓને! આહાહા...!

‘પોતાથી ભિન્ન કરણનો અભાવ હોવાથી ભગવતી પ્રજ્ઞા જ...’ ‘જ’ કહ્યું છે ને? ભગવતી પ્રજ્ઞા છે પર્યાય. વર્તમાન રાગથી ભિન્ન પાડવાની જ્ઞાનની પર્યાય. એ ભગવતી પ્રજ્ઞા જ. એક જ વાત. ‘જ’. આહાહા...! ‘ભગવતી પ્રજ્ઞા જ (-જ્ઞાનસ્વરૂપ બુદ્ધિ જ)...’ જ્ઞાનની પર્યાયને આત્મા તરફ વાળવી, રાગ તરફથી છોડવી એ એક પ્રજ્ઞા સાધન છે. આહાહા...! બાહ્યલક્ષી જે રાગ છે તેનાથી લક્ષ છોડી અને સ્વરૂપ જ્ઞાન ચૈતન્યમૂર્તિ પ્રભુ તરફ લક્ષ કરવું એ વર્તમાન જ્ઞાનની પર્યાય છીણીનું કામ છે. એ રાગનું કામ નથી, એ દ્રવ્યનું કામ નથી. દ્રવ્ય કર્તા છે, દ્રવ્ય તો ધ્રુવ છે. એ વર્તમાન જ્ઞાનની પર્યાય છે એ કરણ છે. જે વર્તમાન પ્રજ્ઞાછીણી છે એ કરણ-સાધન છે. આહાહા...!

કથંચિત્ સ્યાદ્વાદ કરો, અનેકાંત કરો કે આમ પણ થાય અને આમ પણ થાય, આમ પણ થાય અને આમ પણ થાય. એ સ્યાદ્વાદ નથી. આનાથી જ થાય, બીજાથી ન થાય એનું નામ સ્યાદ્વાદ અનેકાંત છે. આહાહા...! માણસને આકરું (લાગે). હજી સંસારના કામથી નવરો થાય નહિ. એમાં વળી આ ભક્તિ-ભક્તિના પરિણામને પણ બંધના કારણ (કહે). આહાહા...! આવે, હોય છે, સમ્યગ્દષ્ટિને પણ એ ભાવ આવે પણ એનાથી જુદું પડવું એ સાધન છે. એ (રાગ) પોતે સાધન નથી. આહાહા...! પ્રજ્ઞાછીણી વડે જુદું પડવું એ સાધન છે. આહાહા...! જાજી સભા (ભરાય), એ વ્યવહારની વાતું કરે. આમ કરે, આમ પળાય, આમ દયા પાળવી, ભગવાનની ભક્તિ કરવી, ભગવાનનું સ્મરણ કરવામાં ક્યાં નુકસાન છે? ભગવાનનું સ્મરણ કરવું. પણ સ્મરણ કરવું એ પોતે વિકલ્પ છે, રાગ છે. આત્માનું સ્વદ્રવ્ય સન્મુખ છોડીને પરદ્રવ્ય સન્મુખ થવું, ચાહે તો ત્રણલોકના નાથ હોય અને એની

વાણી હોય, એની સન્મુખ થતાં રાગ જ થાય. આકરું કામ છે, ભાઈ!

અહીં એ કહે છે, એક જ પ્રજ્ઞાછીણી, ‘ભગવતી પ્રજ્ઞા જ...’ ‘જ’ કીધું ને? એકાંત કીધું ને? કથંચિત્ પ્રજ્ઞાછીણી ને કથંચિત્ રાગ, મંદ રાગ સાધન, મંદ રાગ કથંચિત્ સાધન અને કથંચિત્ રાગથી ભિન્ન પડવાની પ્રજ્ઞા સાધન એમ કહ્યું નથી. મંદ રાગ વ્યવહાર સાધન, વ્યવહાર સાધન, વ્યવહાર સાધન એમ કહ્યું નથી. આહાહા...! ‘ભગવતી પ્રજ્ઞા જ...’ પ્રજ્ઞા જ, પ્રજ્ઞા જ ‘છેદનાત્મક (-છેદનના સ્વભાવવાળું) કરણ છે.’ રાગથી ભિન્ન કરવામાં જ્ઞાનની પ્રજ્ઞાછીણી એ એક જ કરણ છે. એક સાધન આ છે, બીજું કોઈ સાધન નથી. આહાહા...! બહારની વ્યવહારની વાતું કરે તો લોકો બહુ ખુશી થાય, રાજી થાય. આમ કરવું, ભક્તિ કરવી, પ્રભુની પૂજા (કરવી). હળવે હળવે રાગ મંદ થતા થતા સમકિત થઈ જાય, સમકિત થતા પછી ચારિત્ર થાય, પછી મુક્તિ થાય. એ બધી વાત અસત્ય છે. આહાહા...!

પહેલેથી જ રાગથી બિલકુલ અંશે પણ લાભ નથી. એ રાગથી ભિન્ન કરવું એમાં લાભ છે. રાગને સાથે રાખવો એમાં લાભ નથી. આમ છે. તેથી શબ્દ લીધો ને? ભગવતી પ્રજ્ઞા.. આહાહા...! એ જ છેદનસ્વરૂપ, છેદનસ્વભાવવાળું કરણ છે. આહાહા...! બીજી રીતે કહીએ તો સ્વભાવ સન્મુખ થવું એથી વિભાવથી વિમુખ થઈ જવું એ એક જ સાધન છે. આહાહા...! પર્યાયમાં સ્વભાવ સન્મુખ થવું અને રાગથી વિમુખ થવું. એ વિમુખ થવું એ પણ અપેક્ષાએ છે. આમ સ્વભાવ ચૈતન્યસ્વરૂપ છે, આનંદકંઠ સચ્ચિદાનંદ પ્રભુ તરફ ઝુકાવ કરવો, એ તરફ વળવું એ જ રાગથી જુદું પડવાનો ઉપાય છે. આહાહા...! બીજું કોઈ કરણ-ઉપાય છે નહિ.

કરણાનુયોગના શાસ્ત્ર ભર્યા છે, ચરણાનુયોગના શાસ્ત્ર છે, ચરણાનુયોગમાં છે આમ કરવું, આમ કરવું. બાર વ્રત આમ, પંચ મહાવ્રત આમ બધું નથી આવતું? એ બધા વિકલ્પ આવે છે એનું જ્ઞાન કરાવ્યું છે. જ્યાં સુધી પૂર્ણ વીતરાગ ન હોય ત્યાં સુધી સ્વભાવની દષ્ટિ હોવા છતાં, સ્વભાવ સન્મુખ હોવા છતાં પૂર્ણ સન્મુખ જ્યાં સુધી નથી ત્યાં સુધી વચ્ચે આવા વિકલ્પ હોય છે, આવે છે. એનું જ્ઞાન કરાવ્યું છે. આહાહા...! વ્યવહારથી આદરણીય પણ એમાં કહેવામાં આવે. એનો અર્થ કે નિશ્ચયથી તે આદરણીય છે નહિ. આહાહા...! જાણવાલાયક છે, વ્યવહાર આવે, હોય પણ જાણવાલાયક છે. બાકી તો છેદવાલાયક છે, જાણીને છેદવાલાયક છે, જુદા પાડવા લાયક છે, એકઠા રાખવાલાયક નથી. આહાહા...! આવું આકરું કામ, લ્યો! સમ્મેદશીખરની જાત્રા કરે તો કલ્યાણ થાય કે નહિ?

મુમુક્ષુ :- અંદરમાં સમ્મેદશીખરની યાત્રા કરે તો થાય.

ઉત્તર :- આ સમ્મેદશીખર અહીં (અંદર) છે. બહાર સમ્મેદશીખર (જાત્રાનો ભાવ) તો શુભભાવ છે. એ ભક્તિ ને જાત્રા એ તો બધો શુભ પુણ્યભાવ બંધનું કારણ છે. એ બંધને છેદવો એ મુક્તિનું કારણ છે. એ બંધભાવ મુક્તિનું કારણ નથી. આવું આકરું કામ

છે. આહાહા...!

‘(-છેદનના સ્વભાવવાળું) કરણ છે.’ જોયું? છેદનના સ્વભાવવાળું. રાગને જુદું પાડવાના સ્વભાવવાળું કરણ તો પ્રજ્ઞાછીણી છે. એ એનો સ્વભાવ છે, પ્રજ્ઞાછીણીનો સ્વભાવ છે, રાગનો સ્વભાવ નથી. આહાહા...! ‘તે પ્રજ્ઞા વડે તેમને છેદવામાં આવતાં...’ જ્ઞાનની પર્યાય અંતરમાં વાળતા અને રાગથી વિમુખ થતાં ‘તેમને છેદવામાં આવતાં તેઓ નાનાપણાને અવશ્ય પામે છે:..’ જરૂર જુદાપણું, નાનાપણું એટલે જુદાપણું (થાય છે). અનેક છે તે અનેક થઈ જાય છે. આત્મા આત્માપણે રહે છે, રાગ રાગપણે થઈ જાય છે. રાગ અને આત્મા એકપણે થતા નથી. આહાહા...! અધિકાર તો બહુ સારો આવ્યો છે.

‘નાનાપણાને અવશ્ય પામે છે:..’ એટલે બેય તદ્દન ભિન્ન પડી જાય છે. રાગ અને આત્મા તદ્દન ભિન્ન અનેકપણાને પ્રાપ્ત થાય છે. નાના એટલે અનેક. રાગ રાગરૂપે, આત્મા આત્મારૂપે (થઈ જાય છે). પ્રજ્ઞાછીણીથી આત્માને રાગથી ભિન્ન પાડતા રાગ રાગરૂપે, આત્મા આત્મારૂપે અનેકપણે, અનેકરૂપે થઈ જાય છે. એકરૂપે જે ભાવ હતા તે અનેકરૂપે થઈ જાય છે. આહાહા...! આવો માર્ગ આકરો. માણસને નવરાશ મળે નહિ.

એક તો સાચુ સાંભળવા મળે નહિ. વ્યવહાર.. વ્યવહાર... વ્યવહાર કરો, વ્યવહાર કરો, વ્યવહાર કરો, બસ! એ સાંભળવાનું મળે. એમાં કૂચે મરી જાય, થઈ રહ્યું. જિંદગી પૂરી થઈને ચાલ્યા જાય. આહા...! એવો વ્યવહાર તો અનંતવાર જૈન મુનિ થયો, દિગંબર મુનિ (થયો). પંચ મહાવ્રત (પાળ્યા). ‘મુનિવ્રત ધાર અનંત ભૈર ઐવેયક ઉપજાયો’ એવો મુનિ અનંતવાર થયો. નગ્ન મુનિ, અઠ્યાવીસ મૂળગુણ પાળ્યા, પંચ મહાવ્રત પાળ્યા પણ એ ધર્મ છે એમ માનીને કર્યું. એ મિથ્યાદષ્ટિ છે. આહાહા...! રાગથી ભિન્ન મારી ચીજ તદ્દન જુદી છે. એનું જ્ઞાન કર્યું નહિ. એથી એને સુખ મળ્યું નહિ. પંચ મહાવ્રત અને અઠ્યાવીસ મૂળગુણમાં પણ દુઃખ મળ્યા, દુઃખ. પંચ મહાવ્રતના પરિણામ, એ આસ્રવ છે અને આસ્રવ છે તે દુઃખ છે. આવ્યું કે નહિ એમાં? ‘લેશ સુખ ન પાયો.’ ‘મુનિવ્રત ધાર અનંત ભૈર ઐવેયક ઉપજાયો, પણ આતમજ્ઞાન બિન લેશ સુખ ન પાયો.’ એક જરીયે આત્માનું સુખ મળ્યું નહિ. દુઃખ છે, એકલું દુઃખ. આહાહા...! પંચ મહાવ્રતના પરિણામ એ દુઃખ (છે). માણસને આકરું પડે. બાર વ્રતના પરિણામ દુઃખ, ભક્તિના પરિણામ, ભગવાનની ભક્તિના પરિણામ, ભગવાનના સ્મરણના પરિણામ, પૂજા, ભક્તિના પરિણામ એ દુઃખ (છે). રાગ છે ને? એ દુઃખ (છે). આહાહા...! આકરી વાત છે.

‘માટે પ્રજ્ઞા વડે જ...’ જ્યારે એમ કહ્યું ને? ‘પ્રજ્ઞા વડે તેમને છેદવામાં આવતાં તેઓ નાનાપણાને અવશ્ય...’ જરૂર, અવશ્ય જ, જરૂર જુદાપણાને પ્રાપ્ત થાય છે. બે એક રહેતા નથી. જ્ઞાનછીણી મારીને ભિન્ન પડવાથી એક રહેતા નથી. આહાહા...! ‘માટે પ્રજ્ઞા વડે જ આત્મા...’ જ્ઞાનની પર્યાય દ્વારા અંતર્મુખ થઈને ‘બંધનું દ્વિધા કરવું છે...’ આહાહા...! બંધનું

દ્વિધા કરવું થાય છે. આત્મા અને બંધને દ્વિધા પ્રજ્ઞા દ્વારા જ. એમ આવ્યું ને? 'પ્રજ્ઞા વડે જ આત્મા અને બંધનું દ્વિધા કરવું છે (અર્થાત્ પ્રજ્ઞારૂપી કરણ વડે જ આત્મા ને બંધ જુદા કરાય છે).' આહાહા...! એમ અમે જાણીએ છીએ, એમ નીચે કહેશે, નીચે કહેશે. ત્રીજા પેરેગ્રાફમાં છે. 'તેમને છેદી શકાય છે અર્થાત્ જુદા કરી શકાય છે એમ અમે જાણીએ છીએ.' આહાહા...!

'(અહીં પ્રશ્ન થાય છે કે-) આત્મા અને બંધ કે જેઓ ચેત્યચેતકભાવ વડે અત્યંત નિકટતાને લીધે એક (-એક જેવા) થઈ રહ્યા છે,...' શું કહે છે? આત્મા ચેતક છે, જાણનાર છે. બંધ એ ચેત્ય છે, જાણવાલાયક છે. રાગાદિ ભાવ આવે એ જાણવાલાયક છે. આહાહા...! એ જાણેલો પ્રયોજનવાન આવ્યું. આત્મા જાણનાર છે અને બંધ ચેત્ય છે. આત્મા ચેતક છે. છે ને? નીચે છે. આત્મા ચેતક છે. ચેતનાર, જાણનાર (છે) અને બંધ ચેત્ય છે. જાણવાલાયક છે. બંને અજ્ઞાનદશામાં તેઓ એકરૂપ અનુભવાય છે. શું કહે છે?

રાગ છે એ ચેત્ય છે, જાણવાલાયક છે અને આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ છે. એમ બન્ને ભિન્ન ચીજ છે. પરંતુ ભેદજ્ઞાનના અભાવને કારણે બન્ને એક દેખાય છે. રાગ અને આત્મા એક લાગે છે. ચેત્ય અને ચેતક. જાણવાલાયક અને જાણનાર બેય એક લાગે છે. આહાહા...! ગાથા બહુ (સારી આવી). ચેત્ય-ચેતક. આહાહા...! આત્મા ચૈતન્યસ્વરૂપ ચેતક અને દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ આદિના ભાવ, એ ચેત્ય છે, જાણવાલાયક છે. પણ ભેદજ્ઞાનના અભાવે ચેતક અને ચેત્ય બેય એક દેખાય છે. જાણવાલાયક ચીજ અને જાણનાર છે ભિન્ન, છતાં અજ્ઞાનને કારણે બેય એક દેખાય છે. જાણનારી ચીજ અને જાણનાર બેય એક લાગે છે. આહાહા...!

વ્યવહાર રત્નત્રય એ ચેત્ય છે, જાણવાલાયક છે અને આત્મા ચેતક છે, જાણનાર છે. (રાગ) જાણવાલાયક છે, આ (આત્મા) જાણનાર છે. ચેત્ય-ચેતક આમ એકસાથે રહે છે. નિકટ છે અને ભિન્ન પાડવાની ભેદજ્ઞાન શક્તિ નથી તેથી બન્ને એક લાગે છે. આત્મા અને રાગ એક છે. જાણવાલાયક અને જાણનાર એક લાગે છે. આહાહા...! જાણનાર આત્મા અને જાણવાલાયક રાગ બેય અજ્ઞાનભાવે એક લાગે છે. છે બન્ને જુદા. આહાહા...!

'ચેત્યચેતકભાવ વડે...' આહાહા...! 'અત્યંત નિકટતાને લીધે...' બહુ નજીક છે. કેમકે એના પ્રદેશમાં છે. પર્યાયમાં રાગ (છે). આહાહા...! પર્યાયમાં રાગ અને પર્યાય જ્ઞાન છતાં એ જ્ઞાનની પર્યાય આ બાજુ ન ઢળતા જાણવાલાયક છે તેને જાણવામાં રોકાતા એ જાણનાર અને જાણવાલાયકને એક માનતા-ચેત્યચેતકને એકરૂપે માને છે. વ્યવહાર છે એ ચેત્ય છે, જાણવાલાયક છે. આત્મા ચેતક-જાણનાર છે, બેય એક નથી. આહાહા...! આવું બધું ઝીણું. માર્ગ એવો છે, ભાઈ! છે એમાં? છે કે નહિ?

'ચેત્યચેતકભાવ વડે અત્યંત નિકટતાને લીધે એક (-એક જેવા) થઈ રહ્યા છે,...' એક

જેવા થઈ રહ્યા છે, એક થયા નથી. એક જેવા થયેલા દેખાય છે. એક થયા નથી. જાણનાર ચૈતન્ય અને રાગ જાણવાલાયક એક જેવા દેખાય છે, એક થયા નથી, એક છે નહિ. જેટલો વ્યવહાર રત્નત્રયનો રાગ અને ભગવાન ચૈતન્ય બેય એક જેવા દેખાય છે, એક છે નહિ. આહાહા...! ‘અને ભેદવિજ્ઞાનના અભાવને લીધે,...’ રાગ અને આત્મા ભિન્ન છે એવા ભેદવિજ્ઞાનના અભાવને લીધે, બેના ભેદવિજ્ઞાનના અભાવને લીધે. આહાહા...! ‘જાણે કે તેઓ એક ચેતક જ હોય એમ જેમનો વ્યવહાર કરવામાં આવે છે...’ એટલે કે જાણે કે આ રાગ (થાય છે એ) હું આત્મા જ છું. રાગ પુણ્યાદિ છે એ આત્મા જ છે, જુદી ચીજ છે નહિ એમ અજ્ઞાનીને ભાસે છે. આહાહા...! બહુ ઝીણી વાત આવી. ‘એમ જેમનો વ્યવહાર કરવામાં આવે છે...’ જાણવાલાયક અને જાણનાર જાણે એક છે એમ વ્યવહાર કરવામાં આવે છે. એવો ‘વ્યવહાર કરવામાં આવે છે...’ આહાહા...! ‘(જેમને એક આત્મા તરીકે જ વ્યવહારમાં ગણવામાં આવે છે)’ જાણે રાગ આત્મા જ છે, રાગ દયા, દાનના વિકલ્પ એ આત્મા જ છે. ત્યાં નજર છે ને? નજર ત્યાં છે. ‘(વ્યવહારમાં ગણવામાં આવે છે) તેઓ...’ આહાહા...! ‘પ્રજ્ઞા વડે ખરેખર કઈ રીતે છેદી શકાય?’ એક જેવા દેખાય એને કેમ છેદાય? કહે છે. અને નિકટ છે. રાગ છે ત્યાં જ્ઞાન છે અને જ્ઞાન છે ત્યાં રાગ છે. એક જેવા દેખાય છે. ચેત્ય અને ચેતક ભિન્ન છે છતાં ચેત્ય ચેતક જેવું દેખાય. આ મારું છે એમ દેખાય. એવું છે (તો તેમને) ‘પ્રજ્ઞા વડે ખરેખર કઈ રીતે છેદી શકાય?’ એને પ્રજ્ઞા દ્વારા ભિન્ન કઈ રીતે થાય? એમ શિષ્યનો પ્રશ્ન છે એનો ઉત્તર વિશેષ કહેશે...

(શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

પ્રવચન નં. ૩૬૦ ગાથા-૨૯૪ બુધવાર, માગશર વદ ૨, તા. ૦૫-૧૨-૧૯૭૯

‘સમયસાર’ ૨૯૪ (ગાથા). શિષ્યનો પ્રશ્ન છે કે આત્મા અને બંધ બે, એક જેવા અંદર દેખાય છે. બંધ છે એ ચેત્ય છે-જાણવાલાયક છે અને ચેતન તે જાણનાર છે. છતાં નજીકપણાને લઈને ચેત્ય અને ચેતક એક જેવા દેખાય છે તો તેને જુદા કેમ પાડવા? એમ પ્રશ્ન છે. છે ને? એક ચેતક જ હોય એમ જેમનો વ્યવહાર દેખાય છે. ‘તેઓ પ્રજ્ઞા વડે ખરેખર કઈ રીતે છેદી શકાય?’ પ્રશ્ન પહેલો સમજાય છે?

આ આત્મા જે છે એ તો ચેતક જાણનાર.. જાણનાર.. જાણનાર.. જાણનાર (છે) અને બંધ એ રાગાદિ છે, એ ચેત્ય છે એટલે જાણવાલાયક છે. એ જાણનાર નથી, જાણનાર નથી. જાણવાલાયક છે અને જેની બહુ નિકટતાને લઈને ચેત્ય-ચેતક જાણે બેય જાણનાર જ હોય એમ દેખાય છે. પહેલા પ્રશ્ન (સમજાય છે)? બહુ ઝીણી વાત છે, ભાઈ! એ બે

ચીજ અંદર જુદી છે એમ જુદી શી રીતે કરવી? એક જેવું દેખાય એને જુદું શી રીતે કરવું? કારણ કે અત્યંત નિકટપણે ચેત્ય અને ચેતક સાથે જ છે. જાણનારો ચૈતન્ય અને જણાવાયોગ્ય પુણ્ય, પાપ, દયા, દાન, રાગ-દ્વેષ વિકાર પરિણામ એ સાથે ને સાથે જ છે. જે સમયે જ્ઞાનની પર્યાય ઉત્પન્ન થાય એ જ સમયે રાગાદિ ઉત્પન્ન થાય છે. કાળ એક છે, નિકટ છે. જાણનાર અને જણાવાયોગ્ય બેય ભિન્ન છે તો તેને ભિન્ન શી રીતે કરવા? ભેગા દેખાય છે ને. સમજાય છે કાંઈ? આકરું કામ છે.

શરીર, વાણી, મનની વાત નથી. શરીર, વાણી, મન, પૈસો, લક્ષ્મી, સ્ત્રી, કુટુંબ એ તો પર છે. એ તો આત્માની પર્યાયમાં (પણ) નથી. એ તો પર છે, એ તો આત્મામાં છે જ નહિ. આત્માની પર્યાયમાં રાગ અને દ્વેષ, પુણ્ય અને પાપ, દયા ને દાન, વ્રત ને ભક્તિ, કામ ને ક્રોધ એવા પરિણામ એની પર્યાયમાં ઊપજે છે પણ છે તે જણાવાલાયક. જાણનાર નથી. જાણનાર તો ચેતક છે. એ ચેતક જાણનાર અને જણાવાયોગ્ય, એની નિકટતાને લઈને બેય જાણે ચેતક હોય, બેય આત્મા હોય એમ લાગે છે. સમજાય છે કાંઈ? આવી ઝીણી વાતું છે. હવે એને કેમ જુદા પાડવા? જુદા છે એને જુદા પાડવા, એ કાંઈ પ્રશ્ન નથી. શરીર, વાણી, કર્મ, સ્ત્રી, કટુંબ-પરિવાર, લક્ષ્મી એ તો પર છે. પર છે એ તો જુદા જ છે. એ તારા દ્રવ્ય-ગુણમાં તો નથી પણ તારી પર્યાયમાં પણ એ ચીજ નથી. આહાહા..!

તારી પર્યાય જે વર્તમાન અવસ્થા છે એમાં જણાવાલાયક વિકારની ઉત્પત્તિ થાય છે અને જાણનારો ચૈતન્ય છે. એટલો નિકટ સંબંધ છે. એથી કરીને જાણનાર અને જણાવાયોગ્ય બે જુદા છે તેમ જણાતા નથી. બે એક છે, ચેતક છે, ચેતક છે એમ બેય જાણનાર છે, જણાવાયોગ્ય અને જાણનાર એમ નહિ, બેય જાણનાર છે એમ દેખાય છે. સમજાય છે કાંઈ? આહાહા..! ધર્મનું ઝીણું રૂપ અત્યારે કરી મૂક્યું સ્થૂળ રૂપ. બધું ઊંધું, અવળું અને આ રીતે ધર્મને સમજવો.

‘(તેનું સમાધાન આચાર્યદેવ કરે છે :-)’ છે? કે, ‘આત્મા અને બંધનાં નિયત સ્વલક્ષણોની...’ કહે છે, ભલે નિકટ-નજીક છે. આત્મા જ્ઞાનાનંદસ્વરૂપ છે, જાણનાર-દેખનાર આનંદ છે અને રાગ, દયા, દાન, કામ, ક્રોધાદિ એ વિકાર છે. બેયના ‘આત્મા અને બંધનાં નિયત સ્વલક્ષણો...’ બેયના સ્વલક્ષણો જુદા છે. એક જેવું દેખાય છતાં બેયના લક્ષણ જુદા છે. રાગાદિનું લક્ષણ જુદું છે, ચૈતન્યનું લક્ષણ જુદું છે. આહાહા..! આવી વાતું હવે. ‘આત્મા અને બંધના નિયત...’ નિશ્ચય. ખરેખર બેયના સ્વલક્ષણો ‘સૂક્ષ્મ અંતઃસંધિમાં...’ સૂક્ષ્મ અંતઃસંધિમાં. જાણનાર અને રાગ, દયા, દાન, કામ, ક્રોધાદિ જણાવાયોગ્ય એ બેની વચ્ચે સૂક્ષ્મ સંધિ છે. બેય એક નથી. બે વચ્ચે સાંધ-તડ છે. આહાહા..! આવો માર્ગ હવે.

સૂક્ષ્મ અંતઃસંધિ. અંતરંગની સંધિમાં ‘પ્રજ્ઞાછીણીને સાવધાન થઈને...’ જાણનાર જે પર્યાય છે તે પ્રજ્ઞાછીણીને રાગ અને જ્ઞાનની વચ્ચે મારતા બેય જુદા પડી જાય છે. કારણ કે બેય

એક નથી. બે જાતના એક નથી, બેના લક્ષણ એક નથી, બેનું સ્વરૂપ એક નથી. બેનું સ્વરૂપ, બેના લક્ષણો, બેના ભાવો બેય જુદા જાત છે. આહાહા...! વિકાર જે છે તે પર દિશા તરફના વલણથી થાય છે અને જ્ઞાન છે તે અંતરમાંથી થાય છે. એમ અંતર સૂક્ષ્મ અંતઃસંધિ-અંતરંગની સાંધમાં. બેયના સ્વલક્ષણો જાણીને આત્માનું લક્ષણ જ્ઞાન અને બંધનું લક્ષણ રાગ, એમ બેના સ્વલક્ષણો જુદા જાણીને. આહાહા...! 'પ્રજ્ઞાણીણીને સાવધાન થઈને...' પટકવી. એટલે કે જ્ઞાનની પર્યાય જે પર તરફ વળેલી છે એ જ્ઞાનની પર્યાયને સ્વ તરફ વાળવી. એ બેની વચ્ચે સંધિ કરવાનો-સાંધ કરવાનો ઉપાય છે. આહાહા...!

આત્મા ચૈતન્યમૂર્તિ છે તેની વર્તમાન જે જ્ઞાનની દશા છે તે દશા અનાદિથી રાગ તરફ વળેલી છે. (ધ્યેય) જે જેનું લક્ષ નથી, જેનું લક્ષણ નથી એવા રાગ તરફ પર્યાય વળેલી છે. તેથી જેનું લક્ષણ જ્ઞાન છે, લક્ષ આત્મા છે એ જ્ઞાનના લક્ષણ વડે કરીને લક્ષ તરફ દોરવું. આહાહા...! આવી ઝીણી વાત છે. ધર્મ સૂક્ષ્મ છે, ભાઈ! વર્તમાનમાં તો બધી ગડબડી ચાલી છે. બહારથી આ કરો, વ્રત કરો ને તપ કરો ને અપવાસ કરો ને... એ બધી ક્રિયાકાંડો છે. એ તો રાગ છે, એ તો જણાવાયોગ્ય છે એ કંઈ વસ્તુ નથી. એ આત્માની ચીજ નથી, એ આત્માનું લક્ષણ નથી.

આત્મા સ્વલક્ષણ એટલે જ્ઞાન દ્વારા જણાય, બંધ રાગ દ્વારા જણાય. બેયને જાણીને જ્ઞાનની પર્યાયને બે વચ્ચે પટકવી એટલે? જ્ઞાનની પર્યાયને સ્વ તરફ વાળવી. એ બે વચ્ચે પટકવી એમ કહેવામાં આવે છે. આહાહા...! સમજાય છે? આવો વીતરાગનો માર્ગ છે. લોકોએ બહારથી કરી મૂક્યો કે દયા પાળો, વ્રત કરો, ભક્તિ કરો, અપવાસ કરો. અરે...! એ બધું તો અભવિ પણ અનંતવાર કરે છે. અનંતવાર કર્યું એ કંઈ જન્મ-મરણ મટવાનો ઉપાય નથી. એ તો જન્મ-મરણ થવાનો ઉપાય છે. સંસાર, ઘોર સંસાર કલ્થો નહિ? આહાહા...!

જે શુભભાવ છે એ પણ ચેત્ય છે, જણાવાલાયક છે, ઘોર સંસાર છે, દુઃખરૂપ છે. ભગવાનઆત્મા ઘોર જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, સુખરૂપ છે. આહાહા...! અને તે જ્ઞાનના લક્ષણે જાણી શકાય છે. આવો બેમાં ફેર છે. આવું ઝીણું છે. ધીમે ધીમે સમજવું, બાપુ! વીતરાગમાર્ગ અચિંત્ય, અલૌકિક અને અપૂર્વ છે. પૂર્વે કદી કર્યો નથી એવી એ ચીજ છે. અપૂર્વ-પૂર્વે કદી અનંત અનંત કાળના પરિભ્રમણમાં એક સેકંડ પણ (ધર્મ) કર્યો નથી. બેને ભિન્ન પાડવાની ક્રિયા એક સેકંડ કરી નથી. ભિન્ન પાડવાની ક્રિયા કરે તો એની મુક્તિ થયા વિના રહે નહિ. પછી ભવભ્રમણ રહે નહિ. એકાદ-બે ભવ હોય પણ પછી ભવભ્રમણ ન રહે. આહાહા...! બીજી કોઈ ક્રિયાકાંડને લઈને ભવભ્રમણ બંધ થઈ જાય (એમ નથી). એ ક્રિયાકાંડ પોતે ભવભ્રમણ છે, ક્રિયાકાંડ જે છે એ પોતે સંસાર છે, ઘોર સંસાર છે. આહાહા...! દયા, દાન, ભક્તિ, વ્રત, તપ એ જે વિકલ્પ ઉઠે છે રાગ, એ ઘોર સંસાર છે. કેમકે એનાથી ગતિ મળે છે, ચાર ગતિ રખડવાની (મળે છે). એમાંથી જન્મ-મરણનો અંત આવતો નથી. આહાહા...!

તેથી જાણવાયોગ્ય જે રાગ છે અને જાણનાર જે છે, એ જાણનારને જાણવાયોગ્ય ચીજ તરફથી વાળીને, પાછી વાળીને એ પર્યાયને જાણવાયોગ્ય છે તેમાં વાળવી. જાણવાયોગ્ય છે ત્યાં વળેલી છે એને એ જ્ઞાનની પર્યાયની અવસ્થાને, પર્યાય એટલે અવસ્થા. પર્યાય સાંભળી ન હોય કેટલાકે, એની અવસ્થા જે વર્તમાન દશા, તે દશા રાગ ઉપર વળેલી છે, ચેત્ય ઉપર ચેતક વળેલો છે, એ ચેતકને ચેતક તરફ વાળવો. આહાહા..! આ બેને જુદા પાડવાનો ઉપાય છે. આ ધર્મ છે, આ મુક્તિનો ઉપાય છે. કહો, 'યશપાલજી'! આવી વાતું ઝીણી બહુ. બહારમાં ને બહારમાં બહારની પ્રવૃત્તિ (કરે). ત્યાગ દેખે, લૂગડા છોડે, નગ્ન થાય (એમાં) ધર્મ માની લે. આહાહા..!

મુમુક્ષુ :- કષાય પાતળો કરે તો અંતર્મુખ થવાય ને?

ઉત્તર :- બિલકુલ જૂઠી વાત. સંસાર પાતળો કરે ત્યારે સંસારથી રહિત થવાય ને? ઝેર પાતળું કરે ત્યારે અમૃત તરફ જવાય ને? આહાહા..! આકરી વાત (છે).

ચૈતન્ય ભગવાન અંદર બિરાજે છે, ચમત્કારીક ચીજ છે એની તો એને કિંમત જ નથી અને એ રાગ અને મંદ-તીવ્રતાની કિંમત (છે). એ કહ્યું નહિ? એ કહ્યું નહોતું? ('પ્રવચનસાર') ૭૭ ગાથા. શુભ અને અશુભ બે ભાવમાં કંઈ ફેર માને એ ઘોર હિંડંતિ સંસાર. હિંડંતિ સંસાર, ઘોર સંસારમાં રખડશે. વીતરાગને જગતની શું પડી છે? આહાહા..! પુણ્ય અને પાપના ભાવમાં વિશેષ નથી, બેમાં કાંઈ તફાવત નથી, બેય બંધના કારણ છે, બેય સંસાર છે, બેય ઝેર છે, બેય અમૃતથી વિરુદ્ધ ભાવ છે એમાં એકને ઠીક માનવો અને એકને અઠીક માનવો, પુણ્ય ઠીક છે અને પાપ અઠીક છે (એમ જે માને છે એને) ભગવાન 'કુંદકુંદાચાર્યદેવ' કહે છે, કે 'હિંડિદિ ઘોરમપારં સંસારં મોહસંછળ્ણો' 'હિંડિદિ ઘોરમપારં સંસારં મોહસંછળ્ણો' એ મિથ્યાત્વથી ઢંકાઈ ગયો છે. પુણ્ય-પાપથી રહિત ભગવાન છે એને એ જાણતો નથી. શુભ-અશુભભાવથી અંદર ભગવાન ભિન્ન છે એને જાણતો નથી. એ પુણ્ય ને ઠીક અને પાપને અઠીક માને છે. બેમાં તફાવત માને છે, બેમાં વિશેષતા માને છે, કંઈક બેમાં ફેર છે, શુભભાવ અને અશુભભાવ બેમાં કાંઈક ફેર છે એમ માને છે એ ઘોર સંસારમાં રખડશે. બેય ઝેર છે, બેય રાગ છે, બેય સંસાર છે, બેય દુઃખ છે, બેય આકુળતા છે, બેય પરજન્ય ભાવ છે, બેયની દિશા પર તરફ વળે છે. સ્વ તરફની દિશા નથી. આહાહા..!

'આત્મા અને બંધનાં નિયત...' નિશ્ચય, સાચા સ્વલક્ષણ, સાચું સ્વલક્ષણ. રાગનું સાચું સ્વલક્ષણ બંધ, આત્માનું સાચું લક્ષણ જ્ઞાન. એ બેના સાચા લક્ષણ જાણીને. આહાહા..! 'સૂક્ષ્મ અંતઃસંધિ...' આહાહા..! બે જુદા પડી જાય છે માટે બે વચ્ચે સાંધ છે, બેય એક થયા નથી. દ્રવ્યસ્વરૂપ જે ચૈતન્યદ્રવ્ય વસ્તુ છે એ જાણવાયોગ્ય જે રાગ, દયા, દાન આદિ એ રૂપ થયો નથી, (એક) માન્યો છે. આહાહા..! આવો ઉપદેશ કોઈ દિ' સાંભળ્યો ન હોય

એને એવું લાગે કે આ શું છે પણ? આ તે જૈનની વાત હશે? આ વીતરાગની વાત હશે? ક્યાંની હશે આ? ભાઈ! તે વીતરાગમાર્ગ સાંભળ્યો નથી, ભાઈ! આહાહા..!

જૈન પરમેશ્વર ત્રિલોકનાથ વીતરાગદેવ પરમ દેવાધિદેવ એમ ફરમાવે છે તેમ સંતો ફરમાવે છે. આહાહા..! પ્રભુ! તું જાણનાર છો ને! જાણનારમાં કંઈ ખામી, ઓછી છે નહિ. જાણનાર આખો ભર્યો છે ને! આહાહા..! અને જાણનારની સામે રાગ જણાવાયોગ્ય છે ને. એ પણ ક્ષણિક છે, જણાવાયોગ્ય છે એ ક્ષણિક છે. એ જણાવાયોગ્ય જણાય અને ખરી જાય છે. આહાહા..! જાણનારો જાણીને ટકી રહે છે. જાણનારો જાણીને સ્થિર રહે છે. રાગાદિ જણાય છે એ જણાવાયોગ્ય જણાયને ખરી જાય છે. આહાહા..! એ તારી ચીજ નથી. આહાહા..! ઝીણું પડે, ભાઈ! બીજું શું થાય? માર્ગ તો આ છે. લોકોએ બીજો કરી નાખ્યો છે ને એટલે આ વળી 'સોનગઢે' નવી લપ ક્યાંથી કાઢી? એમ કેટલાક કહે છે. આહાહા..! એકાંત છે, એકાંત છે એમ કહે છે. વાત સાચી. સાચી પ્રભુ! તારી વાત સાચી છે. એકાંત છે. આત્મા તરફની વાણી, આત્મા તરફનો ભાવ એકાંત છે. આહાહા..!

પ્રજ્ઞાછીણી એટલે? કે, જ્ઞાનની દશાને રાગ તરફ અનાદિથી વળેલી છે, જેની છે તે તરફ વળેલી નથી, જેમાં જે નથી, જેની નથી, તેને જાણવાયોગ્યમાં રોકાઈ ગઈ છે. એને પોતાની પર્યાયને પોતામાં વાળ. આહાહા..! જાણનારને જાણનારમાં વાળ એ પ્રજ્ઞાછીણી છે. આહાહા..! ભાષા ટુંકી છે પણ આખો માર્ગ સમાડી દીધો છે. આખો મોક્ષનો માર્ગ આ છે, ધર્મ આ છે.

રાગ દયા, દાન, ચાહે તો ભગવાનની ભક્તિનો વિકલ્પ હોય કે ગુણ-ગુણી ભેદનો વિકલ્પ (હોય) એ એક કોર સંસાર (છે અને) એક કોર મુક્તસ્વરૂપ પ્રભુ (છે). આત્મા એ ત્રિકાળી મુક્ત સ્વરૂપ છે, રાગ એ બંધસ્વરૂપ છે. બેના સ્વલક્ષણ જાણીને રાગ તરફથી જ્ઞાનની પર્યાયને જેની છે તેના તરફ વાળીને, તેણે બંધ અને આત્મા વચ્ચે છીણી મારી. (આ) પ્રજ્ઞાછીણી. આહાહા..! ભાષા તો સાદી આવી છે પણ હવે માર્ગ તો આવો છે, ભાઈ! પાંચ-પચીસ હજાર રૂપિયા દાનમાં દઈએ એમાંથી કંઈ મોક્ષ થાય કે નહિ?

મુમુક્ષુ :- તો તો પૈસાવાળાનો મોક્ષ થાય, બીજાને રખડી મરે.

ઉત્તર :- પૈસા ગોતવા પડે, પૈસા પાછા લેવા-દેવા એ ઉપાધિ.. આહાહા..! જે જેમાં નથી તેને દેવું-લેવું એ આત્માનો અધિકાર છે? આહાહા..! ભગવાનઆત્મામાં એ પૈસો છે નહિ, પૈસો પૈસામાં છે. હજી આ જણાવાયોગ્ય રાગ છે એ તો હજી આત્માની પર્યાયમાં છે. પૈસો તો આત્માની પર્યાયમાં પણ નથી. એના દ્રવ્ય-ગુણમાં તો નથી એની વિચારની ધારામાં પૈસો નથી, પૈસો પૈસામાં-જડમાં છે. આહાહા..! એ થઈ ગયો ધણી અત્યારે. પૈસો જ્યાં પાંચ-પચાસ લાખ ને કરોડ, બે કરોડ, પાંચ કરોડ થાય ત્યાં આહાહા..! મોટા મોટા સાંભળ્યા નથી? 'શાંતિલાલ ખુશાલ'. બે અબજ ચાલીસ કરોડ. 'ગોવા.. ગોવા!' આપણા

દશાશ્રીમાળી વાણિયા, ‘પાણસણા’ના. ક્ષણમાં મરી ગયો. મમતા.. મમતા. ‘શાહૂજી’ ‘શાંતિવાલ શાહૂ’ ‘શાંતિપ્રસાદ’ ‘દિલ્હી’ ચાલીસ કરોડ. ગુજરી ગયા, કાંઈ લઈ ન ગયા. આ ‘ચીમનભાઈ’ના શેઠ વૈષ્ણવ (છે), પચાસ કરોડ (છે). હમણા ‘મુંબઈ’ આવ્યા હતા. પચાસ કરોડ ધૂળ છે ને! પચાસ કરોડમાંથી દસ કરોડ આપે તો કાંઈ ધર્મ થાય? કાંઈક ઉધ્ધાર થાય કે નહિ? ત્યારે હવે ન આપવા ને? આપવા, ન આપવાનો પ્રશ્ન ક્યાં છે? લોભ ઘટાડે, પુણ્ય થાય. લોભ ઘટાડે તો પુણ્ય થાય. પણ પુણ્ય છે એ સંસાર છે. એનાથી ધર્મને સહાય મળે (એમ નથી). ધર્મ ધુરંધર (કહેવાય). આહાહા..!

હમણા એક દેરાવાસી સાધુ આવ્યા હતા ને? કીધું, નામ શું? (તો કહ્યું), ‘ધર્મધુરંધર’, ‘ધર્મધુરંધરવિજય’ આચાર્યપદવીમાં છે, જુવાન છે. અહીં આવ્યા હતા. અરે..! કોને ધર્મધુરંધર કહેવા? બાપુ! આહાહા..! હજી તો સમકિતના ઠેકાણા નહિ એને ધર્મ ધુરંધર (કહે).

મુમુક્ષુ :- હજી ગૃહીત મિથ્યાત્વનો જ અભાવ થયો નથી.

ઉત્તર :- શું થાય? ભાઈ! અતડા થઈ જાય. આખી દુનિયાથી અતડા થઈ જાય, જુદા પડે ત્યારે આ તો બેસે એવું છે. ક્યાંય ભેળસેળ રાખીને મેળ રાખે તો મળે એવું નથી. એ તો ‘મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક’માં કહ્યું નથી? ઈ યાદ આવ્યું હતું. ત્યાં હમણા ‘હુકમીચંદજી’ ‘શાંતિસાગર’ ને આચાર્યપદ મળ્યું છે ને? ત્યાં ‘હુકમીચંદજી’ ગયા હતા ને? લાખો માણસમાં ભાષણ આપ્યા. ‘હસ્તિનાપુર’. બધા અનુકૂળ. બીજા એક ‘જયસાગર’ છે એ તો અહીં આવ્યા હતા. બધા અનુકૂળ, કોઈ પ્રતિકૂળ વિરોધ નહિ. વાત એક છે, માર્ગ આ જ છે, એમ. એને આચાર્યપદવી આપી ‘શાંતિસાગર’ને, ‘હુકમીચંદજી’ને નાળિયેર મળ્યું.

‘મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક’ શાસ્ત્રમાં આવે છે ને? પોતા કરતા ક્રિયામાં વધારે હોય, હોય ભલે મિથ્યાત્વી પણ તેને વ્યવહાર સહિત ભક્તિ કરે. છે ને? છે? શું? ‘મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક’ માં. ‘મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક’ માં છે. પણ વ્યવહારમાં ચોખ્ખું જોઈએ ને? આ તો એને માટે કરેલો આહાર લે, ચોકા કરીને લે એ વ્યવહાર પણ ક્યાં છે? આમ બીજી રીતે અનુકૂળ. જે કહે એ વાત સાચી છે, ‘સોનગઢ’ કહે એ સાચી વાત છે, માર્ગ એ છે એમ કહે. અને ભાઈ ‘હુકમીચંદજી’ કહે એને અનુમોદે. લાખો માણસ ભેગા થયા હતા. ‘હુકમીચંદ’ને પોતાને નાળિયેર મુક્યું પોતે. ... હતી. બીજી રીતે વ્યવહાર ઠીક પણ આહાર-પાણી ચોકા કરીને લે છે. બહારનો બીજો વ્યવહાર ભલે ઠીક હોય, પ્રરૂપણા ઠીક હોય, આ ઠીક હોય પણ આ ઠીક ન હોય એનું શું? ચોકા કરીને આહાર લે એના તો વ્યવહારના પણ ઠેકાણા નથી. ઘણા માણસો, લાખો માણસોએ એમનું સાંભળ્યું, ‘હુકમીચંદજી’ નું સાંભળ્યું અને બધા સાધુઓ..

અહીં તો ના પાડે છે. એને માટે કરેલો આહાર લે, વ્યવહારમાં ફેર છે. નિશ્ચયમાં ભલે ફેર હોય, વ્યવહાર ચોખ્ખો હોય તો ‘મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક’ માં આવે છે. એમ કે સમકિતી

હોય એ મિથ્યાદષ્ટિને પણ પગે લાગે. પણ એનો બહારનો વ્યવહાર ઊંચો હોય. જેમ નિર્ધન માણસ, એક પૈસાવાળો હોય એ મોટો કહેવાય, એમ. દાખલો આપ્યો છે ને એમાં 'મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક' માં? આ તો મોટો ફેર (છે), બીજો તો ઠીક. એ વાત તો ઠીક. અનુકૂળ છે, પ્રતિકૂળ વિરોધ ન કરે. પણ આહારમાં મુશ્કેલી ભારે અત્યારે. અહીં તો આપણે ઇ આવ્યું, આધાકર્મી, ઉદ્દેશિક પચખે નહીં તેને ત્યાગ નથી. આવ્યું કે નહિ? ગમે તે હોય. આધાકર્મી, ઉદ્દેશિકનો ત્યાગ નથી તેને તેર જાતના પર્યાખાણ નથી. થઈ રહ્યું. આહાહા..! આવી વાત આકરી ભારે, ભાઈ! એક કોર હા પાડી અને એ ચોખ્ખું હોય તો. ભલે વ્યવહાર અંદર મિથ્યા દેખાય, ઊંડે ઊંડે વિચારતા પણ વ્યવહાર ચોખ્ખો હોય..

અહીં તો કહે છે, કે વ્યવહાર છે એ રાગ છે. એ પ્રજ્ઞાછીણી વડે છેદવો. એટલે કે પ્રજ્ઞાછીણીને તેના તરફથી ખસેડવી. એટલે કે પર્યાયબુદ્ધિ છોડવી, એનો અર્થ ઇ. જ્ઞાનની પર્યાય જે રાગ ઉપર છે એ પર્યાયબુદ્ધિ છે. એ પર્યાયને દ્રવ્ય તરફ વાળવી એ રાગ અને આત્મા વચ્ચે છીણી છે, પ્રજ્ઞાછીણી એને કહેવાય. છે? 'પ્રજ્ઞાછીણીને સાવધાન થઈને...' સાવધાન થઈને. આહાહા..! અંદર ધીરજ કેટલી જોઈએ! સાવધાન.

જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા, રાગરૂપ બંધ, બે (વચ્ચે) ફેર કરવો, જ્ઞાનને ન્યાંથી દૂર કરવું, આત્મા તરફ વાળવું એ પ્રજ્ઞાછીણી. આહાહા..! એ પ્રજ્ઞાછીણી વડે સાવધાન થઈને પટકવાથી, નાખવાથી તેમને છેદી શકાય છે. આહાહા..! આચાર્ય મહારાજ પોતે કહે છે, 'અમૃતચંદ્રાચાર્ય' પોતે કહે છે, 'કુંદકુંદાચાર્ય' કહે છે. આહાહા..! નાનાપણું પામી જાય છે, પાઠ (છે). 'કુંદકુંદાચાર્ય' નો શબ્દ છે. બે જુદા પડી જાય છે. 'અમૃતચંદ્રાચાર્ય' અર્થ કર્યો કે, 'જુદા કરી શકાય છે એમ અમે જાણીએ છીએ.' આહાહા..! જ્ઞાનસ્વભાવ ભગવાનને રાગથી પાછો વાળીને સ્વભાવ તરફ વાળવો એમ પ્રજ્ઞાછીણી મારવી. એનાથી જુદા પડી શકે છે એમ અમે જાણીએ છીએ, કહે છે. આહાહા..! આવી વાત હવે. વ્રત કરવા, અપવાસ કરવા, આંબેલું કરવી, ઓળી.. ઓળી.. ઓળી (કરવી).

મુમુક્ષુ :- વિચારો આવ્યા જ કરે, સંધિ દેખાય નહિ તો શું કરવું?

ઉત્તર :- આવ્યા કરે, એ પોતે જુદો નથી પાડતો માટે આવ્યા કરે છે. એની મેળાએ કાંઈ આવ્યા નથી કરતા. ઊંધા પુરુષાર્થથી આવ્યા જ કરે. પુરુષાર્થ ત્યાં હોય ત્યાં સુધી વળ્યા જ કરે. વાળતો નથી માટે આવ્યા કરે છે. આહાહા..! એવી ઝીણી વાત છે. સ્વરૂપ ઝીણું છે પણ માર્ગ આ છે. આ માર્ગ વિના છૂટકો નથી. બીજા ગમે એ રીતે મનાવે અને માને એથી કરીને કંઈ રસ્તો નહિ નીકળે. આહાહા..!

'એમ અમે જાણીએ છીએ.' કેટલાક એમ કહે છે, કે નિશ્ચય સમકિત જણાય નહિ. અત્યારે એમ કહે છે. વ્યવહાર જણાય માટે વ્યવહાર કરો. નિશ્ચય ભગવાન કેવળી જાણે. આહાહા..! 'જ્ઞાનમતિ' એમ કહે છે, કે આપણે ભવિ છીએ કે અભવિ? કાળલબ્ધિ પાકી

છે કે નથી પાકી એ તો કેવળી જાણે. અહીં આચાર્ય કહે છે, કે અમે જાણીએ છીએ. આહાહા...! બહુ ફેર, ઘણો ફેર. આખા ફેરફાર છે.

રાગ અને જ્ઞાન બે જુદા (છે). એક સુખરૂપ અને એક દુઃખરૂપ. એક આકુળતારૂપ અને એક અનાકુળતારૂપ. આહાહા...! એક અચેતન અને એક ચેતન. શુભ-અશુભભાવ અચેતન. ચેતનનો અંશ એમાં નથી. ચેતનનો અંશ જે છે તેને દ્રવ્ય તરફ વાળ. એ રાગમાં ચેતનનો અંશ નથી. આહાહા...! પર તરફ વળેલી વૃત્તિઓ જે છે એમાં જ્ઞાનનો અંશ નથી. માટે તેના (તરફથી) પાછો ફર. આહાહા...! આજે તો આ મુદ્દાની વાત છે.

હવે લક્ષણની વાત કરે છે. માથે એમ કહ્યું ને? ‘આત્મા અને બંધના નિયત સ્વલક્ષણો...’ નિશ્ચય બેના લક્ષણ શું? એનાથી જાણીને જુદું પાડ. હવે લક્ષણની વાત કરે છે. લક્ષણ શું? ‘આત્માનું સ્વલક્ષણ ચૈતન્ય છે...’ આહાહા...! જે કાયમ છે. જાણનાર.. જાણનાર.. જાણનાર.. જાણનાર જાણનાર એ એનું લક્ષણ છે. અસ્તિત્વ ને અરૂપીપણું ને એ એનું મુખ્ય લક્ષણ નથી કાંઈ. (યથાર્થ) લક્ષણ આ છે. કારણ કે અસ્તિત્વ ને અમૂર્તપણું તો બીજા દ્રવ્યમાં પણ છે. ‘આત્માનું સ્વલક્ષણ ચૈતન્ય છે...’ એ તો જાણનાર-દેખનાર, જાણનાર-દેખનાર, જાણનાર-દેખનાર ચૈતન્ય લક્ષણ છે. આહાહા...!

‘કારણ કે તે સમસ્ત શેષ દ્રવ્યોથી અસાધારણ છે (અર્થાત્ અન્ય દ્રવ્યોમાં તે નથી).’ જાણવું તે અન્ય દ્રવ્યોમાં નથી. ભલે બીજા આત્મામાં છે, પણ આ જાણવું તે એ દ્રવ્યમાં નથી. જડમાં તો નથી પણ આ જાણવું જે છે, જે રાગથી પાછું વળે એવું જ્ઞાન એ ચેતન એ આ જાત છે તે ન્યાં નથી. ન્યાં એની જુદી છે. આહાહા...! ‘સમસ્ત શેષ દ્રવ્યોથી અસાધારણ છે (અર્થાત્ અન્ય દ્રવ્યોમાં તે નથી).’ અન્ય દ્રવ્યમાં એ નથી.

‘તે ચૈતન્ય...’ હવે લક્ષણને સ્પષ્ટ કરે છે. ચૈતન્ય લક્ષણ એટલે શું? એને સ્પષ્ટ કરે છે. કે ચૈતન્ય લક્ષણ એ આત્મા. ‘તે (ચૈતન્ય) પ્રવર્તતું થકું...’ ગુણ.. ગુણ લીધો. ચૈતન્યનો ગુણ. ‘(ચૈતન્ય) પ્રવર્તતું થકું જે જે પર્યાયને વ્યાપીને પ્રવર્તે છે...’ પર્યાય શબ્દે અહીં ગુણ (લેવો). જે જે ગુણને વ્યાપીને પ્રવર્તે છે. આ ગુણ છે, આ ગુણ, સહવર્તી ગુણ. આહાહા...! ‘તે (ચૈતન્ય) પ્રવર્તતું થકું...’ જે જે ભેદને. એ ગુણભેદ છે ને? ચૈતન્યમાં એ ગુણ છે તેને વ્યાપીને પ્રવર્તે છે. ચૈતન્ય દ્રવ્ય જે છે એ ગુણને વ્યાપીને પ્રવર્તે છે. કાયમ (એમ પ્રવર્તે છે). આહાહા...!

‘જે જે પર્યાયને વ્યાપીને પ્રવર્તે છે...’ ગુણ.. ગુણ. સ્વદ્રવ્ય. ચૈતન્યદ્રવ્ય જે જે પર્યાયને વ્યાપીને પ્રવર્તે એટલે ગુણ. ‘અને નિવર્તતું થકું જે જે પર્યાયને ગ્રહણ કરીને...’ જે જે નવી પર્યાયને ગ્રહણ કરીને જૂની પર્યાયથી નિવર્તે છે. આહાહા...! થોડામાં પણ ઘણું ભર્યું છે. ‘નિવર્તતું થકું...’ પર્યાય ફરે છે, ચૈતન્યની પર્યાય તો ફરે છે. રાગ છે એ જણાવાલાયક છે અને જાણનાર (પોતે). પણ જાણનારની પર્યાય ફરે છે, બદલે છે, પલટે છે. એ

જણાવાયોગ્યમાં જાણતું નથી. અત્યારે આ, હોં! બાકી ખરેખર પર્યાયને પર્યાય જાણે છે. આહાહા...!

‘નિવર્તતું થકું જે જે પર્યાયને ગ્રહણ કરીને નિવર્તે છે તે તે સમસ્ત સહવર્તી...’ એ પર્યાયને પ્રવર્તતું થકું કીધું એ સહવર્તી, સાથે રહેનારા ગુણો. ચૈતન્ય દ્રવ્ય એ ચૈતન્ય ગુણમાં સાથે રહેતું પ્રવર્તે છે. કાયમ રહેનારું છે. આહાહા...! દ્રવ્ય-ગુણ ને ત્રણ નાખ્યા. ચૈતન્યદ્રવ્ય એ ચૈતન્ય ગુણ જે સ્વભાવ સહવર્તીમાં વ્યાપીને પ્રવર્તે છે. આહાહા...! ‘તે સમસ્ત સહવર્તી કે કમવર્તી પર્યાયો...’ જે જે પર્યાયને ગ્રહીને નિવર્તે છે, નવી પર્યાયને ગ્રહીને નિવર્તે છે. આહાહા...! નિવર્તીને ગ્રહે છે એમ ન લીધું. સમજાણું કાંઈ? નવી પર્યાયને ગ્રહીને નિવર્તે છે. અસ્તિ પાછી રાખવી છે. પર્યાય વિનાનું રહેતું નથી. છોડીને ગ્રહે છે (એમ હોય તો) ત્યાં પર્યાયનું અસ્તિત્વ રહેતું નથી. અહીં પર્યાયનું અસ્તિત્વ પર્યાયમાં છે એ ગ્રહણ કરે છે, નવી પર્યાય ઉત્પન્ન કરે છે અને જૂની નિવર્તે છે. સમય એક છે. આહાહા...! આવું ઝીણું આવ્યું. એને સંયોગ કીધો ને? ‘પંચાસ્તિકાય’. જે પર્યાય ઉત્પન્ન થાય છે એ સંયોગ છે, વ્યય થાય છે તે વિયોગ છે. આહાહા...! ચૈતન્યદ્રવ્યની સાથે ગુણ તો સાથે સદાય છે. ચેતનની સાથે ચૈતન્યપણાનો ગુણ સદાય સાથે પ્રવર્તે જ છે અને પર્યાય છે એ નવી પર્યાયને ગ્રહણ કરતી, નવી પર્યાયને ગ્રહણ કરતી નિવર્તે છે. નવીની અસ્તિ પર્યાય તો રાખે છે. આહાહા...! પહેલું પર્યાયને અસ્તિપણે રાખીને ગ્રહીને નિવર્તે છે. નવી પર્યાયને ગ્રહતું જૂની પર્યાયથી નિવર્તે છે. આહાહા...!

‘તે તે સમસ્ત સહવર્તી કે કમવર્તી પર્યાયો આત્મા છે...’ એ સહવર્તી ગુણો ચૈતન્યની સાથે કાયમ રહેનારા, સહ-સાથે રહેનારા ગુણો અને કમે કમે નિવર્તન ઉપજાવીને ઉપજતા થકા છોડે એ પર્યાય, તે બધા આત્મા છે. એ સહવર્તી અને કમવર્તી પર્યાયો આત્મા છે. બેય આત્મા છે. આહાહા...! પેલો રાગ (આત્મા) નહિ. આ આત્માનું લક્ષણ કહેવું છે ને? આત્મા ચૈતન્ય ગુણ જે ત્રિકાળ સહવર્તી (છે) તેને વ્યાપીને પ્રવર્તે છે. આહાહા...! અને નવી પર્યાયને ઉત્પન્ન કરીને નિવૃત્તે છે. ગ્રહણ કરીને નિવૃત્તે છે. એ બધી સહવર્તી અને કમવર્તી પર્યાયો આત્મા છે. આ લક્ષણ કીધું. આત્માનું આ લક્ષણ બાંધ્યું. આહાહા...! હવે આવી ધર્મની ઝીણી વાતું. લોકોને બહારથી ધર્મ માની લેવો (છે). જેમાં આત્માની નિર્મળ પર્યાય કે ગુણ પણ નથી અને એને ધર્મ માનવો! આહાહા...!

તે બધું આત્મા જ છે. તે જ એક લક્ષણથી લક્ષ છે. તે જ આત્મા તે જ એક લક્ષણ. લક્ષણ એક (છે). જ્ઞાનલક્ષણથી લક્ષ (થાય છે). ચૈતન્યલક્ષણથી જ ચૈતન્ય ઓળખાય છે. બીજું કોઈ એમાં લક્ષણ નથી.

‘વળી સમસ્ત સહવર્તી અને કમવર્તી અનંત પર્યાયો સાથે...’ આહાહા...! સમસ્ત સહવર્તી ગુણો અને કમવર્તી પર્યાયો. કમવર્તી પર્યાયો એટલે ભેદો લીધા. સહવર્તી પણ પર્યાય લધી

(કેમ કે) ભેદ છે ને? સહવર્તી, ક્રમવર્તી અનંત પર્યાયો. ‘ચૈતન્યનું અવિનાભાવીપણું હોવાથી...’ આત્માનું અનંત ગુણો અને અનંતી પર્યાય સાથે અવિનાભાવ છે. એના વિના ચેતન ન હોય અને ચેતન વિના એ ન હોય. ચેતન વિના ચૈતન્યનો સહવર્તી ગુણ અને પર્યાય ન હોય અને ગુણ ને પર્યાય વિના ચેતન ન હોય. એ અવિનાભાવ (કહેવાય છે).

‘સાથે ચૈતન્યનું અવિનાભાવીપણું હોવાથી ચિન્માત્ર જ આત્મા છે...’ જ્ઞાન-જાણક સ્વભાવ, જાણક સ્વભાવમાત્ર આત્મા છે. એ કોઈનું કંઈ કરનારો, કોઈથી કંઈ લેનારો આત્મા નથી. આત્મા બોલનારો ને આત્મા ચાલનારો એ આત્મા નથી. રાગ એ આત્મા નથી પછી વળી બોલવાનું ક્યાંથી (આત્મા હોય)? આહાહા...! ‘ચિન્માત્ર જ આત્મા છે એમ નિશ્ચય કરવો.’ એમ નિર્ણય કરવો. ‘આટલું આત્માના સ્વલક્ષણ વિષે.’ આટલું આત્માના સ્વલક્ષણ વિષે કહ્યું.

હવે બંધનું લક્ષણ (કહે છે). ‘(હવે બંધના સ્વલક્ષણ વિષે કહેવામાં આવે છે :-) બંધનું સ્વલક્ષણ તો આત્મદ્રવ્યથી અસાધારણ એવા રાગાદિક છે.’ અહીં રાગાદિ લીધા, વિકાર લીધા, પરિણામ લીધા. ભાવાર્થમાં જરી કર્મ રજકણ લેશે. ‘બંધનું સ્વલક્ષણ તો આત્મદ્રવ્યથી અસાધારણ...’ આત્મદ્રવ્યમાં બિલકુલ નથી. આત્મદ્રવ્યમાં ગુણ કે પર્યાયમાં બિલકુલ નથી. એવો અસાધારણ રાગ, પુણ્ય, દયા, દાન, કામ, ક્રોધ ભાવ એ બંધનું લક્ષણ છે. આહાહા...! બંધના લક્ષણથી અબંધ સંવર ને નિર્જરા થાય એવું કહેવામાં આવે છે. બંધથી સંવર, નિર્જરા થાય. અહીં કહે છે, બંધથી બંધ થાય. સંવર, નિર્જરા તો આત્માના સ્વભાવના આશ્રયથી થાય. આહાહા...! પણ શુભભાવ પાતળો પડે એમાં અશુભની નિર્જરા થાય ને? પણ અશુભની નિર્જરા થાય એમાં શું થયું? બધી અશુભની કંઈ નિર્જરા થાય છે? થોડી થાય. શુભબંધન ભેગું છે. એ તો બંધન જ છે. શુભભાવ તો સંસારનું કારણ કહ્યું.

‘એ રાગાદિક આત્મદ્રવ્ય સાથે સાધારણપણું ધરતા (-ધારણ કરતા) પ્રતિભાસતા નથી,...’ આત્મા સાથે રાગ-દ્વેષ સાથે દેખાતા નથી. જ્યાં જ્યાં આત્મા ત્યાં ત્યાં રાગ એમ દેખાતું નથી. જ્યાં જ્યાં આત્મા ત્યાં ત્યાં જ્ઞાન એમ દેખાય છે. આહાહા...! ‘કારણ કે તેઓ સદાય ચૈતન્યચમત્કારથી...’ પુણ્ય અને પાપના ભાવ દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ આદિના ભાવ ‘સદાય ચૈતન્યચમત્કારથી ભિન્નપણે પ્રતિભાસે છે.’ ચૈતન્યના ચમત્કારથી જુદા ભાસે છે. આહાહા...!

એ શુભભાવ આત્માથી જુદા ભાસે છે. (શિષ્ય) કહેતો હતો, ચેત્યચેતકને લઈને નિકટપણાને લઈને એક જેવા ભાસે છે. એમ કહ્યું હતું ને? રાગ ચેત્ય છે અને આત્મા ચેતક છે. એથી જાણે એક હોય, નિકટ હોય એમ દેખાતું હતું પણ એક છે નહિ. આત્મા અને રાગ બે ચીજ તદ્દન જુદી છે. એના લક્ષણ તદ્દન જુદા છે.

‘ચૈતન્ય આત્માના સમસ્ત પર્યાયમાં વ્યાપતું પ્રતિભાસે છે,...’ જાણવું-દેખવું એવું ચૈતન્ય એ આત્માના દરેક સમયમાં પ્રતિભાસે છે. ‘તેટલા જ, રાગાદિક પ્રતિભાસતા નથી,...’ તેટલા

કાંઈ રાગ-દ્વેષ (પ્રતિભાસતા નથી). જ્યાં જ્યાં આત્મા ત્યાં રાગ-દ્વેષ દેખાતા નથી. સિદ્ધ થયા, કેવળી થયા ત્યાં રાગ દેખાતો નથી. આહાહા...! ‘કારણ કે રાગાદિક વિના પણ ચૈતન્યનો આત્મલાભ સંભવે છે...’ રાગ-દ્વેષ વિના પણ એકલો આત્મા ભગવાન રહે છે. દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ, કામ, ક્રોધના પરિણામ વિનાનો આત્મા છે. એના વિના પણ એકલો આત્મા.. છે ને? ‘આત્મલાભ સંભવે છે (અર્થાત્ રાગાદિક ન હોય ત્યાં પણ ચૈતન્ય હોય છે).’ પણ સાથે કેમ ઊપજે છે? એની વ્યાખ્યા વિશેષ આવશે... (શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

પ્રવચન નં. ૩૬૧ ગાથા-૨૯૪ ગુરુવાર, માગશર વદ ૩, તા. ૦૬-૧૨-૧૯૭૯

‘સમયસાર’ ૨૯૪ ગાથા છે. પાંચમો પેરેગ્રાફ ચાલે છે ને? અહીં આવ્યું છે. ‘કારણ કે રાગાદિક વિના પણ ચૈતન્યનો આત્મલાભ સંભવે છે...’ શું કહે છે? રાગ ન હોય તોપણ આત્મા તો એકલો રહી શકે છે. એટલે રાગ એ કાંઈ આત્માનું સ્વરૂપ નથી. રાગ વિના એકલો આત્માનો લાભ-મોક્ષનો મળી શકે છે એટલે રાગ કાંઈ આત્માની ચીજ નથી.

હવે કહે છે, કે ત્યારે કે, આમ રાગ સાથે ઉત્પન્ન થાય છે ને? ‘રાગાદિકનું ચૈતન્ય સાથે જ...’ જ્યાં જ્ઞાન ઊપજે છે તે જ કાળે રાગ ઊપજે છે. એક સમયે સાથે છે. રાગ-દ્વેષનું ચૈતન્ય સાથે જ (ઊપજવું થાય છે). ઝીણી વાત છે, ભાઈ! અહીં તો જેટલો વ્યવહાર દયા, દાન, ભક્તિ, વ્રત આદિના પરિણામ એ બધા રાગ છે, એ આત્મામાં જાણવા લાયક છે, એ આત્માની ચીજ નથી. એનાથી આત્માને જરીએ લાભ નથી. કેમ ? કે ‘રાગાદિકનું ચૈતન્ય સાથે જ ઊપજવું થાય છે...’ છે?

આત્મા જ્ઞાન સ્વરૂપ વસ્તુ છે એ જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થાય તે જ સમયે રાગ, દ્વેષ આદિ દયા, દાન, વ્રતનો વિકલ્પ ઉત્પન્ન થાય. સમય તો એક જ છે. ‘તે ચેત્યચેતકભાવની (જ્ઞેયજ્ઞાયકભાવની) અતિ નિકટતાને લીધે જ છે,...’ આમ કેમ છે? એક સાથે બેય ઊપજે. જ્ઞાન, આત્મા છે જ્ઞાન સ્વરૂપ, એ જ્ઞાનની પર્યાય ઊપજે અને સાથે રાગની ઊપજે એમ કેમ? એ અતિ નિકટતાને લઈને અને ચેત્યચેતકપણાને લઈને. એટલે? રાગ છે એ જણાવા યોગ્ય છે, આત્મા જાણનાર છે. આત્મા ચેતક છે, રાગ ચેત્ય છે-જણાવા લાયક છે. આવો સંબંધ હોવાથી નજીકપણું લાગે છે. એ રાગ ને આત્મા જાણે એક હોય એમ લાગે છે. આહાહા...! આકરું કામ. જેટલો વ્યવહારનો રાગ દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ, તપ, પૂજા એ બધો રાગ (છે). આત્માની દશા, આત્મા તો જ્ઞાન સ્વરૂપ, આનંદ સ્વરૂપ (છે). જે સમયે જ્ઞાન ઊપજે છે તે સમયે રાગ પણ સાથે ઊપજે (છે). એક સાથે ઊપજે છે એનું કારણ કે, ઇ તો ચેત્યચેતકપણાને લઈને છે. રાગ છે એ જણાવા લાયક છે અને આત્મા જાણનાર

છે. બેય એક નથી. આહાહા...! ભારે...!

જેને દુનિયા અત્યારે વ્યવહાર સાધન કહીને ધર્મ કહે છે. દયા પાળો, વ્રત કરો, અપવાસ કરો, તપ કરો, ભક્તિ કરો, પૂજા કરો એમ કહીને લોકો ધર્મ કહે છે. એને અહીંયાં ભગવાન રાગ કહીને આત્મામાં જાણવા લાયક એવી બીજી ચીજ છે, એ આત્માની ચીજ નથી (એમ કહે છે). આત્મા ચેતક છે, જાણનાર છે અને રાગ જણાવા લાયક બીજી ચીજ જુદી છે, બે થઈને એક ચીજ નથી. આહાહા...! આવું આકરું કામ. આ વ્રત ને તપ ને ભક્તિ ને પૂજા ને દાન ને દયા ને એવો જે ભાવ આવે કહે છે, કે એ રાગ છે. તો થાય છે કેમ? કે, ચેત્યચેતકપણને લઈને. એ જ્ઞેય છે ને આ જ્ઞાયક છે. રાગ છે (એ) જણાવા લાયક છે અને આત્મા જાણનાર છે એને કારણે નિકટથી દેખાવામાં આવે છે. અજ્ઞાનીને બે એક જેવું લાગે છે. અજ્ઞાની રાગની ક્રિયાથી આત્માને લાભ થાય એમ જાણે છે. આહાહા...! આકરું કામ ઘણું કહે છે. જેને લોકો ધર્મ માને એ કહે છે, કે અહીં વિકાર છે. એ તો એક જાણવા લાયક ચીજ છે. ઇ વ્યવહાર જાણેલો પ્રયોજનવાન છે એ વાતને અહીં સિદ્ધ કરી છે. વ્યવહાર આવે, હોય છે પણ જાણેલો પ્રયોજનવાન છે. આહાહા...! છે?

એ ચેત્ય અને ચેતકપણની-ચેતક એટલે કે જ્ઞાયક. ચેત્ય એટલે કે જ્ઞેય અને ચેતક એટલે કે જ્ઞાયક. છે? ચેત્યચેતક-ચેત્ય એટલે જ્ઞેય, જણાવા લાયક અને ચેતન-ચેતક એટલે જાણનાર. એ બેની અતિ નિકટતાને લીધે જ છે. બેય એક સમયે અને એક ક્ષેત્રે છે. શું કીધું ઇ? આત્મા જ્ઞાનાનંદ સ્વરૂપ છે અને આ રાગ ઉત્પન્ન થાય એ વિકાર બંધ લક્ષણ છે, ઇ બંધનું લક્ષણ છે. આત્માનું જ્ઞાન લક્ષણ છે. બે લક્ષણો જુદા હોવાથી ચીજ બેય જુદી છે. છતાં નજીકપણું એક ક્ષેત્રે ને એક કાળે (છે). જાણનાર અને જણાવા યોગ્ય એક સમયે હોવાથી અજ્ઞાનીને એ રાગ મારી ચીજ છે અથવા રાગથી મને લાભ થશે એમ અજ્ઞાનીને ભેદજ્ઞાન નથી તેથી એમ માને છે. આહાહા...! આવી વાત છે. આ જુના માણસને શું? ‘ઝવેરચંદભાઈ’ એ સાંભળ્યું હોય બધું ઇ સાંભળ્યું હોય. વ્રત પાળવા, તપસ્યા કરવા ને આ કરવું ને... ‘આંકડિયા’માં શું હોય ન્યાં? એ અહીં કહે છે વ્રત ને તપ ને અપવાસ ને ભક્તિ ને ભગવાનનું સ્મરણ કરવું ને એ બધો રાગ છે. એ રાગ છે તે ચેત્ય છે એટલે કે જ્ઞેય છે અને આત્મા તે ચેતક છે એટલે કે એને જાણનારો જ્ઞાયક છે. બે ચીજ જુદી છે. આહાહા...! હવે આવું કે દિ’ સાંભળવાનું (મળે)? સમજે નહિ ને જન્મ-મરણથી છૂટે નહિ. આહાહા...! છે?

એક લીટીમાં કેટલું સમાડ્યું! જોયું? આહા...! એ રાગ અને દ્વેષનું ‘ચૈતન્ય સાથે જ...’ આત્માના જ્ઞાનની દશા સાથે જ ‘ઊપજવું થાય છે...’ ક્ષેત્ર એક છે, કાળ એક છે, ભાવ ભિન્ન છે. ભગવાનઆત્મા ચેતન, જાણક સ્વભાવ છે અને એ દયા, દાન, વ્રત, રાગાદિના પરિણામ એ ચેત્ય નામ જાણવા લાયક છે, એ જ્ઞેય છે. જ્ઞાયક આત્મા છે (અને) એ જ્ઞેય

છે. જ્ઞેય અને જ્ઞાયક બેય એક નથી. પણ સાથે, એક સાથે ઉત્પન્ન થાય એથી અજ્ઞાનીને ભ્રમ ઊપજે છે, કે રાગ પણ મારી ચીજ છે અને એ રાગ કરતાં મને કાંઈ લાભ થશે એમ અજ્ઞાની અનાદિથી મિથ્યાશ્રદ્ધામાં માની રહ્યો છે. કહો, ‘યશપાલજી’! આ તો બધો વ્યવહાર ઊડી જાય છે. આહાહા...! ઊડી નથી જતો. રહે છે, છે તો ખરો. નથી તો પછી જાણવા લાયક કીધું કોને? જાણવા લાયક (તો કહ્યું). વ્યવહાર, રાગ જાણવા લાયક છે પણ જાણનાર એનાથી જુદી ચીજ છે. આહા...! જાણનારથી એ જુદી ચીજ છે અને રાગથી જાણનાર જુદી ચીજ છે. બે ચીજ તદ્દન જુદી છે. આહા...!

જ્ઞાયક.. ચૈતન્ય તો જ્ઞાયક છે. શરીર ને વાણીની વાત તો અહીં લીધી નથી. એ તો પરવસ્તુ તદ્દન જુદી (છે). સ્ત્રી, કુટુંબ, પરિવાર, ધંધો, વેપાર એની તો વાત લીધી નથી (કેમ કે) એ તો પરવસ્તુ તદ્દન ભિન્ન છે. એને તો આત્મા માને કે, હું કરું. તોપણ કરી શકતો નથી. આ માને તો કરે, માન્યતા કરી શકે, રાગ મારો છે એમ માન્યતા કરી શકે પણ પરચીજ મારી છે એમ કરે તો એ પરચીજ એની થાય નહિ. એ રાગ માને, મારો છે એમ માને પણ રાગ એનો થાય નહિ પણ માની શકે છે. આહાહા...! આવું ઝીણું કામ છે.

‘રાગાદિક...’ એટલે દ્વેષાદિ. રતિ, અરતિ, વિષય વાસના, ભક્તિ આદિના ભાવ એ બધા રાગાદિકમાં જાય છે. એ ‘ચૈતન્ય સાથે જ...’ ચૈતન્ય સાથે જ, સાથે, એક સાથે ઉત્પન્ન ‘ઊપજવું થાય છે તે ચેત્યચેતકભાવની (-જ્ઞેયજ્ઞાયકભાવની)...’ ચેત્ય એટલે જ્ઞેય ને ચેતક એટલે જ્ઞાયક. ચેત્ય એટલે વિકાર ને ચેતક એટલે નિર્વિકારી ચૈતન્ય. એ બેને જાણનાર અને જણાવા યોગ્ય એટલો સંબંધ છે, બાકી બીજો સંબંધ એને કાંઈ છે નહિ. આહાહા...! વ્યવહાર કરતાં કરતાં નિશ્ચય થાય એવો કોઈ રીતે એમાં સંબંધ છે નહિ. આહાહા...! હા, વ્યવહાર છે, વ્યવહાર આવે, હોય, ચીજ છે પણ એ ચેતકને જાણવા લાયક છે. આહાહા...! અને તે કેમ એમ થાય છે? એક સાથે ઊપજે છે માટે. જ્ઞાનની પર્યાય ઊપજે એ જ કાળે અને એ જ ક્ષેત્રે રાગની ઊપજે. ભાવ જુદો, ભાવ જુદો, હોં! આહાહા...! હવે આવી ઝીણી વાત. ભગવાનનું સ્મરણ કરવું જામો અરિહંતાણાં, જામો સિદ્ધાણાં... કહે છે, કે એ સ્મરણ કરવું એ રાગ છે. રાગ છે એ ચેત્ય છે, ચેત્ય છે એટલે જ્ઞેય છે, જ્ઞેય છે એટલે કે જ્ઞાયકથી ભિન્ન છે. જાણનાર આત્માથી એ ચીજ જુદી છે અને જણાવા યોગ્ય ચીજથી જ્ઞાયકભાવ જુદો છે. આહાહા...!

‘ચેત્યચેતકભાવની અતિ નિકટતાને લીધે જ છે,...’ બહુ નજીક (છે અને) એક સાથે ઊપજે (છે) એથી લોકોને ભ્રમ પડે છે, કે દયા, દાન, વ્રતનો વિકલ્પ જે ઉઠે એ જીવનો છે એમ ભ્રમ ઉત્પન્ન થાય છે. આહાહા...! જે કાંઈ કરી શકતા, કરી શકે એ કહે છે એ તું નહિ. તું તો જ્ઞાયક ચૈતન્ય સ્વરૂપ છો, જાણનાર-દેખનાર છો. એ સિવાય વધારે જો અંદર નાખ્યું કે, રાગનો કર્તા (હું તો) મરી ગયો. મિથ્યાત્વ થાશે. ચૈતન્યને તેં મારી

નાખ્યો. આહા...! ભયંકર ભાવમરણ ઊભું કર્યું. એ રાગની ક્રિયા મારી છે ને રાગથી મને લાભ થાય એણે રાગથી ભિન્ન ચેતન છે તેને તેણે હણી નાખ્યો. એ ચેતન નહિ પણ એમ કે રાગવાળો એ ચેતન છે (એમ માન્યું). આહાહા...! આવું આકરું છે. જુવાનીયાઓને પણ આ આકરું પડે એવું છે. જુવાનીયા ઝટ પકડે. જૂના આગ્રહ ન હોય તો. વૃદ્ધને તો જૂના આગ્રહ હોય તો છોડવું આકરું પડે. આહાહા...!

એક લીટીમાં કેટલું નાખ્યું છે! જેટલા વિકલ્પો ઉઠે ચાહે તો પરમેષ્ટીનું સ્મરણ, પંચપરમેષ્ટીનું સ્મરણ, નવકાર... પેલું શું કહે છે? આનુપૂર્વી. આનુપૂર્વી નથી (કરતા)? હામો અરિહંતાણં, હામો આઈરિયાણં (એમ) આડીઅવળી (બોલે). બરાબર, બરાબર ધ્યાન રાખીને વાંચે. કહે છે, રાગ છે. એ રાગ છે તે આત્માની જાત નથી, એ આત્મા ને રાગ ભિન્ન છે અને તેથી તે રાગ જાણવા લાયકમાં જણાય છે અને આત્મા એનો જાણનાર છે એમ જણાય છે. આહાહા...! આમાં મોટો ગોટો. રાગ આમ થાય, વ્યવહારથી આમ થાય, વ્યવહારથી આ થાય, વ્યવહારથી નિશ્ચય થાય, વ્યવહાર કરતાં કરતાં નિશ્ચય થાય. આહાહા...! (એ) છોડીને એ પણ એક અપેક્ષાથી કથન છે. બાકી તો જ્ઞાયક સ્વરૂપમાં એકાગ્ર થાય છે એટલે રાગ ઉત્પન્ન થતો નથી, એ રાગને છોડે છે એમ કહેવામાં આવે છે. આહાહા...! કોઈ કહે, આવું ક્યાંથી કાઢ્યું? (શ્રોતા :- આપે અંદરથી કાઢ્યું.) વીતરાગ માર્ગમાં છે આ? આ શેમાં છે આ? આ કોનું પુસ્તક છે?

આ 'સમયસાર' છે. બે હજાર વર્ષ પહેલા કરેલા. 'કુંદકુંદાચાર્ય' કરેલું છે. એ તીર્થંકર પાસે ગયા હતા. 'સીમંધર' ભગવાન બિરાજે છે, મહાવિદેહમાં બિરાજે છે પ્રભુ, અત્યારે બિરાજે છે. આહા...! એની પાસે ગયા હતા. આઠ દિ' રહ્યા હતા ને આ શાસ્ત્ર આવીને બનાવ્યું છે. આહાહા...! એની ટીકા કરનાર 'અમૃતચંદ્રાચાર્ય' ભલે ભગવાન પાસે નહોતા ગયા પણ અંદર આ ભગવાન પાસે ગયા હતા. આહાહા...! ભારે વાત!

એક લીટીમાં કેટલું ભર્યું છે! એક તો એક વાત, કે રાગાદિ એક વાત. બીજું ચૈતન્ય બે વાત, ત્રીજું સાથે જ ઊપજે છે ત્રણ વાત. એક સાથે જ ઊપજે છે, ત્રણ વાત. તે ચેત્યચેતકપણાને કારણે. આમ કેમ છે? કે ઇ તો જણાવા લાયક છે ને આત્મા જાણનાર છે, એને કારણે નજીકથી એક સમયમાં ઉત્પન્ન થાય છે. આહાહા...!

બીજી રીતે (કહીએ તો) જે રાગ જે સમયે ઉત્પન્ન થાય છે તે જ સમયે તે રાગનું જ્ઞાન ઉત્પન્ન પોતાથી જ થાય છે. શું કહ્યું ઇ? રાગ જે કાંઈ દયા, દાન, ભક્તિ આદિનો વિકલ્પ ઉત્પન્ન થાય તે જ સમયે તે રાગની હયાતી (છે) માટે એનું જ્ઞાન થાય છે એમ નહિ. એ જ્ઞાન-ગુણની પર્યાય જ પોતે સ્વપરપ્રકાશકપણે તે સમયે પ્રગટે છે. તેથી તેને જાણનાર કહી અને રાગને જણાવા યોગ્ય કહેવામાં આવ્યો છે. આહાહા...!

બરેબર તો આત્મા જ પોતે પોતાની પર્યાયને જાણે છે. જાણનારનો કર્તા આત્મા પોતે

છે, પર્યાયનો એ વ્યવહાર છે. પર્યાય પર્યાયની કર્તા છે. એ રાગને લઈને નહિ, દ્રવ્ય-ગુણને લઈને નહિ. જાણવાની પર્યાય કર્તા-કર્મથી પોતે સ્વતંત્ર ઊભી થાય છે. એની સાથે રાગને મેળવવો, ભેળવવો અને રાગ છે એ મારો છે એમ માનવું એ મિથ્યાત્વ નામ આત્માના સ્વરૂપની હિંસા છે. આત્માના સ્વરૂપની હિંસા છે. અર..ર..! આવી વાતું હવે.

હવે કહે છે, પહેલા નિષેધ કર્યો કે, એ ‘અતિ નિકટતાને લીધે જ છે, એકદ્રવ્યપણાને લીધે નહિ;...’ શું કીધું ઇ? જાણનાર ચૈતન્ય ભગવાન અને દયા, દાનના વિકલ્પો જે રાગ બેય એક દ્રવ્ય નહિ, દ્રવ્ય બેય જુદા છે. આહાહા..! બેય પદાર્થ જુદા છે, બેય તત્ત્વ જુદા છે. પેલું આસ્રવ તત્ત્વ, પુણ્ય તત્ત્વ, પાપ તત્ત્વ છે, આ આત્મતત્ત્વ છે. બેય તત્ત્વ જુદી ચીજ છે. એક વસ્તુ નથી. નવ તત્ત્વમાં પણ એમ આવે છે કે નહિ? દયા, દાન, વ્રતના પરિણામ એ પુણ્ય તત્ત્વ છે. હિંસા, જૂઠું, ચોરી, ધંધા-વેપારના પરિણામ એ પાપ તત્ત્વ છે. ભગવાન તો એ પુણ્ય-પાપ તત્ત્વથી જુદો જ્ઞાયક તત્ત્વ છે. એટલે બે તત્ત્વ તદ્દન જુદા છે. એટલે ઇ સાથે ઊપજે છે એ એક દ્રવ્યપણાને લીધે નહિ. એક સાથે, એક કાળે, એક ક્ષેત્રે, જ્ઞાન ઊપજે ને રાગ ઊપજે એ એક દ્રવ્યપણાને લઈને નહિ, એક વસ્તુપણાને લઈને નહિ. બે થઈને એક પદાર્થપણાને લઈને નહિ. આહાહા..! છે?

‘જેમ...’ આહાહા..! ‘(દીપક વડે) પ્રકાશવામાં આવતા...’ હવે બહુ ઝીણી વાત આવશે. આહાહા..! ‘દીવા વડે પ્રકાશવામાં આવતા ઘટાટિક...’ ઘડો, રથ, પાણી આદિ ગમે તે ચીજ એ ‘(દીપક વડે) પ્રકાશવામાં આવતા ઘટાટિક (પદાર્થો) દીપકના પ્રકાશકપણાને જ જાહેર કરે છે...’ આહાહા..! એ દીપકપણાને જ જાહેર કરે છે, એ ઘટ-પટને જાહેર નથી કરતાં. ઘટ-પટ તો ઘટ-પટમાં રહ્યા. ઘડો આદિ જાહેર કરતાં નથી. કેમકે એ તો એનામાં રહ્યા. એ સંબંધીનું અહીં જ્ઞાન પોતાનું છે તેને જાહેર કરે છે. કારણ કે, એ પોતામાં રહ્યું. આહાહા..!

ફરીને, દીવો છે એ બીજી ચીજને પ્રકાશે છે એમ નથી. ઇ પોતાની પ્રકાશની ચીજ જ પ્રકાશે છે. દીવાનો સ્વભાવ જ સ્વને પરને પ્રકાશવાનો છે, પોતે એને લઈને પ્રકાશે છે, એ બીજી ચીજને પ્રકાશે છે એમ નહિ. આહાહા..! ઝીણું આવ્યું બહુ. હવે સિદ્ધાંત આવશે, આ તો દષ્ટાંત આપ્યો.

‘તેમ (આત્મા વડે) ચેતવામાં આવતા...’ આત્મા વડે જાણવામાં આવતા જે રાગાદિ, દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ, કામ, ક્રોધના પરિણામ જાણવામાં આવતા એ ‘રાગાદિક (અર્થાત્ જ્ઞાનમાં જ્ઞેયરૂપે જણાતા રાગાદિક ભાવો) આત્માના ચેતકપણાને જ જાહેર કરે છે...’ એ શું કહે છે? આહાહા..! આત્મા પોતાને જાણે છે અને રાગાદિ થાય એને જાણે છે. એ જાણવાને જાણવાની પર્યાયને જ પ્રકાશે છે, પરને નહિ, રાગાદિને નહિ. ઝીણી વાત છે. આહાહા..!

દીવો બીજી ચીજને પ્રકાશતો નથી. કારણ કે, બીજી ચીજમાં એ પેસતો નથી. એ પોતાની

ચીજમાં રહીને પ્રકાશે છે એટલે એ તો દીવાના પ્રકાશને પ્રકાશે છે. આહાહા...! એમ આત્મા રાગ, દયા, દાન, કામ, ક્રોધના પરિણામમાં પેસીને જાણતો નથી, એમાં તન્મય થઈને જાણતો નથી. તન્મય તો પોતાની પર્યાયમાં થઈને જાણે છે. એથી તે પ્રકાશે છે એ પોતાની જ્ઞાનની પર્યાયને પ્રકાશે છે, રાગાદિને પ્રકાશતો નથી. આહાહા...! આવું ઝીણું છે. ક્યાં લઈ ગયા!

આત્માનો સ્વભાવ સ્વતઃ સ્વયં સ્વ-પરપ્રકાશક હોવાથી પરને લઈને પરને પ્રકાશે છે એમ નથી. પરને લઈને પરને પ્રકાશે છે એમ નથી. પરને ને પોતાને પ્રકાશે છે એ પોતાને પ્રકાશે છે, પોતાની પર્યાયને પ્રકાશે છે, એ પર ચીજને પ્રકાશતો નથી. આહાહા...! સમજાય છે આમાં કાંઈ? બહુ ઝીણું છે, બાપુ!

જેમ દીપક વડે પ્રકાશવામાં આવતા ઘડો, મકાન કોઈ પણ ચીજ સામી હોય તે, દીવો સામે સર્પ હોય એને પ્રકાશે છે. એ સર્પને પ્રકાશતો નથી. એ સર્પ સંબંધી પોતાનો પ્રકાશ, જે દીવાનો પ્રકાશ એને પ્રકાશે છે. કારણે કે, સર્પ સાથે દીવાના પ્રકાશનું તન્મયપણું નથી. આહાહા...!

એમ આત્મા જ્ઞાનાનંદ પ્રભુ રાગ, દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ, કામ પરિણામ થાય તેને પ્રકાશતો નથી. પહેલું કીધું હતું કે, એને જણાય. જણાવા યોગ્ય છે ને આ જાણનાર (છે). એમ કહીને હવે કહે છે, કે એ જણાવા યોગ્ય છે એ પણ વ્યવહારથી કહ્યું હતું. બાકી એને પ્રકાશતો નથી. પોતાના પર્યાયમાં દ્વિરૂપતાને પ્રકાશે છે. પોતાને પ્રકાશે છે ને રાગને પ્રકાશે છે એ દ્વિરૂપતાને પ્રકાશે એ પોતાનો પ્રકાશ છે. આહાહા...! આવી વાત છે. ઝીણું પડે એવું છે. માર્ગ તો આ છે, ભાઈ! અત્યારે તો ગડબડ ચાલી છે બધી, ધર્મના નામે ગડબડ કર ગોટા બહારથી ચલાવ્યા. આહા...!

અહીં તો કહે છે, પ્રભુ! એક વાર સાંભળ કે, તું એક ચૈતન્ય છો કે નહિ? છો તો તારો સ્વભાવ જાણવું એ છે કે નહિ? એ જાણવું છે તો જાણવું સ્વ-પરપ્રકાશકપણે છે કે એકલા સ્વપણે જ છે? જ્યારે સ્વ-પરપ્રકાશકપણે જાણવું છે તો એ પરને પ્રકાશે છે કે પોતાને પ્રકાશે છે? સ્વ-પરપ્રકાશકપણું પોતાને પ્રકાશે છે. આહાહા...! આવું ઝીણું. ક્યાં લઈ ગયા? રાગનો કર્તા નહિ, જ્ઞાનસ્વરૂપી પ્રભુ ચેતન પ્રભુ આત્મા એ દયા, દાન, રાગનો કર્તા તો નહિ પણ એનો જાણનાર પણ નહિ. આહાહા...! અહીં લઈ ગયા. જાણનાર કહ્યો હતો એના જાણવામાં એ આવે છે માટે. ખરેખર તો એ પોતાના જ્ઞાનને પ્રકાશે છે. સ્વ-પરપ્રકાશક પોતાની શક્તિ છે એને વિસ્તારે છે, એ રાગાદિને વિસ્તારતો નથી. ચૈતન્યનો સ્વ-પરપ્રકાશક વિસ્તાર પોતાના જ્ઞાનને વિસ્તારે છે, પરવસ્તુ જ્ઞેયને વિસ્તારતો નથી. આહાહા...! આવું ઝીણું છે. આ કઈ જાતનો ધર્મ? આવો વીતરાગનો જૈનધર્મ હશે? પેલી ઇચ્છામી પડિકમ્મણા... એમાં આવે મિચ્છામિ દુક્કડમ.... એ સમજવામાં પણ આવે. તસ્સસૂતરી કરણેન, ... અપ્પાણં વોસરે.. છેલ્લે આવે અપ્પાણં વોસરે. અપ્પાણં કોણ? અને વોસરે કોણ? એની પણ ખબર

ન મળે. આહાહા..!

અહીંયાં મર્યાદા આત્માના ગુણની મર્યાદા લીધી છે. એ આત્માના ગુણની મર્યાદા ચૈતન્યની સ્વ-પરપ્રકાશક છે. એ પરને પ્રકાશે છે એમ જાહેર નથી કરતું પણ પર સંબંધી પોતાનો જે પર પ્રકાશક સ્વભાવ છે એ સ્વ-પરપ્રકાશક છે એને પ્રકાશે છે. આહાહા..! આવું હવે સાંભળવું મુશ્કેલ પડે, એ બેસાડવું કઠણ.

પહેલા તો એ લીધું કે, રાગ, પુણ્ય ને પાપનો ભાવ થાય એ ચેત્ય છે, જણાવા લાયક છે, બસ! એટલું કીધું. આત્મા જાણનાર છે એટલું કહ્યું. એ એક સાથે ઉત્પન્ન થાય છે, એક કાળે ને એક ક્ષેત્રે છતાં બેય ભિન્ન ચીજ છે. પેલી જણાવા યોગ્ય ચીજ છે, આ જાણવા યોગ્ય છે. હવે અહીં તો કહે છે, કે એ જણાવા યોગ્ય ચીજ છે એ વાત કહી હતી પણ એ આના પ્રકાશમાં પ્રકાશે છે, એ પોતાનો પ્રકાશ છે. એ ચીજને પ્રકાશતો નથી. એ પોતાનો ચૈતન્યનો સ્વ-પરપ્રકાશક (પ્રકાશ છે) તેને પ્રકાશે છે. આહાહા..! આવી વાતું છે. ઝીણું પડે થોડું પણ સમજવા જેવું આ છે. બહારની વાતું સાંભળી સાંભળીને તો ઘણા વર્ષ ગાળ્યા. આહાહા..! પણ સત્ય વાત પરમેશ્વર ત્રિલોકનાથ (આમ ફરમાવે છે).

જ્ઞાન સ્વરૂપી આત્મા, જ્ઞાન સ્વરૂપી આત્મા એ જ્ઞાન જ્ઞેયમાં ક્યાં તન્મય થાય છે? જ્ઞેય સંબંધીનું જે જ્ઞાન પોતાનું છે તેમાં એ તન્મય છે. તેથી તે પોતે પોતાના જ્ઞાનને સ્વ-પરપ્રકાશકને વિસ્તારે છે, વિસ્તારે છે, પરનો વિસ્તાર કરતો નથી. આહાહા..! હવે આને વખત કે દિ' મેળવવો આવું સમજવા માટે? આહા..!

ચૈતન્યદ્રવ્ય ભગવાન સ્વરૂપ ચૈતન્ય પ્રકાશ છે. ચૈતન્ય ચમત્કારી વસ્તુ છે, ચૈતન્ય ચમત્કારી વસ્તુ છે. ચમત્કારી એટલે પોતામાં રહીને અનંતને પ્રકાશે છે. છતાં અનંતને પ્રકાશે છે એમ કહેવું એ અપેક્ષા છે. અનંતને પોતાના ભાવને પ્રકાશે છે અનંતને. પોતાની પર્યાયમાં અનંતા જણાય એ અનંતને પ્રકાશે છે. આહાહા..! સમજાય છે આમાં? આકરું કામ છે બાપુ! કાંઈ 'કલકત્તે-ફલકત્તે' મળે એવું નથી. 'દિલ્હી ને કલકત્તે' બધેથી ધૂળ મળે એવું છે ન્યાં. આહાહા..!

પ્રભુ! તું કેવડો છો? ક્યાં છો? કે, જણાય એવા પદાર્થમાં હું નથી, જણાય એવા પદાર્થમાં હું નથી. ક્યાં છો? હું તો મારા સ્વ-પરપ્રકાશકના પર્યાયમાં હું છું. આહાહા..! ગજબ છે ને! આવી શૈલી સંતોએ જગતને સાદી ભાષામાં, ટૂંકી ભાષામાં, સાદી ભાષામાં ચૈતન્ય ચમત્કારને આમ મોઢા આગળ મુક્યો, મોઢા આગળ (મૂક્યો છે). આ બધું જણાય છે? કે ના. જ્ઞાનની પર્યાયમાં આ બધું (જણાય છે?) અહીં તો સૂક્ષ્મપણે અંદરનો રાગ લીધો, આ બધું જણાય છે જ્ઞાનમાં? કે ના. એ ચૈતન્યનો સ્વભાવ છે કે પ્રકાશવું. એના અસ્તિત્વમાં રહીને પ્રકાશે છે તે પોતાના જ્ઞાનને પ્રકાશે છે. આ ચીજોમાં એ જ્ઞાન જાતું નથી, તેમ તે ચીજને લઈને અહીં જ્ઞાનનો પ્રકાશ થતો નથી, એ ચીજને લઈને અહીં પ્રકાશ થતો નથી, આ પ્રકાશ

ત્યાં જતો નથી તેમ આ પ્રકાશ... આહાહા...! અનંત છે માટે અનંતને પહોંચી વળે તો અનંતને જાણે, અનંતને પહોંચી વળે તો અનંતને જાણે, ત્રણકાળને પહોંચી વળે તો ત્રણકાળને જાણે... આહાહા...! એમ નથી. સમજાણું કાંઈ? આ તો મંત્ર છે, ભાઈ! એ પોતાના અનંત ભાવ જાણવાનો જે સ્વભાવ છે, એ સ્વભાવમાં અનંતા જણાય છે. એ સ્વભાવમાં અનંતા જણાય છે એ પોતાની પર્યાય જણાય છે, પર નહિ, પરને તો અડતુંય નથી. આહાહા...! આવું સ્વરૂપ છે. આવું સાંભળ્યું હતું કે નહિ? આહાહા...!

જન્મ-મરણ કરી કરીને બાપા! ચોરાશીના અવતાર અનંતા ભવ કરી કરીને મરી ગયો છે. થાક્યો નહિ, થાક્યો નહિ. પાછો વળતો નથી. ન્યાં બહારને બહારની નજરું, આહાહા...! હજી તો બહાર કરવાની નજરું એક વાત, પછી બહારને જાણવાની નજરું બે વાત. આહાહા...! પછી મારામાં જણાય છે તે એ જણાય છે, એ ત્રીજી વાત. હવે અહીં કહે છે, કે મારામાં જણાય છે તે હું જણાઉં છું, એ ચોથી વાત. આહાહા...! ભાષા તો સાદી છે. ભાવ સમજાય એવા છે કે નહિ? 'યશપાલજી'! આવો માર્ગ છે, બાપા! આહાહા...!

અરે...! આ મનુષ્ય દેહ તો ચાલ્યો જશે, મનુષ્ય દેહની રાખ થઈ જશે. આ તો રાખ છે, માટી, ધૂળ, રાખ છે, મસાણમાં રાખ આટલી પણ નહિ થાય. આટલી થઈને પવન આવશે એટલે...

રજકણ તારા રખડશે અને જેમ રખડતી રેત

નરતન પછી ક્યાં પામીશ ક્યાં? નરતન પછી ક્યાં પામીશ ક્યાં?

ચેત ચેત ચેત નર ચેત.

પ્રભુ! તારે કરવાનું આ છે, ભાઈ! કાળ આવ્યો છે આવો. આહા...! હવે પછી ક્યાં જઈશ? બાપુ! ક્યાં જઈને શું કરીશ તું? મનુષ્યપણું હારીને જો ઢોરમાં ક્યાંય ચાલ્યો ગયો (તો) અનંત કાળે પાછું માણસપણું મળવું મુશ્કેલ (છે). ઢોર મરીને માંસ ખાયને જાય નરકે. આહાહા...! એ નીકળીને સિંહ થાય, મરીને પાછા ન્યાં જાય ને આવા અનંતા ભવ કર્યાં, બાપુ! મૂળ ચીજને અમને એ સમજાય નહિ, અમને એ ઝીણી પડે, અમને આમ (થાય), એમ કરીને કાઢી નાખ્યું અને જગતની ચીજ જે જાણવા યોગ્ય નથી ખરેખર એમાં ઊંડો ઊતરી ગયો, ઊંડો. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- સહેલું પડે છે.

ઉત્તર :- સહેલું માને છે, સહેલું કાંઈ પડતું નથી. સહેલું તો અહીં છે. જાણનારો ભગવાન પોતે ક્ષણે ક્ષણે પોતે, પોતે અને પરને પોતાના કારણે પોતે પ્રકાશે છે. આહાહા...!

સ્વ-પરપ્રકાશક શક્તિ હમારી, તાતે વચનભેદ ભ્રમ ભારી,

જ્ઞેયશક્તિ દ્વિવિધા પ્રકાશી, નિજરૂપા પરરૂપા ભાસી.

જ્ઞેય બે છે પણ ખરેખર તો જ્ઞેય આ ભાસે છે. ચૈતન્ય જ્ઞેય છે. એ ચૈતન્ય જ્ઞેયમાં

પ્રકાશ છે અને એ પ્રકાશથી પોતે પ્રકાશે છે. પરથી પ્રકાશે છે (એમ નથી). પરથી પ્રકાશે છે? આહાહા...! એનું અસ્તિત્વ જ એટલું મોટું છે કે પોતામાં રહીને પરને અડ્યા વિના પરનું અસ્તિત્વ છે માટે પોતાને જાણે છે એટલું બધું એમેય નહિ. પોતાના અસ્તિત્વની સત્તા જ એટલી છે, કે પર અનંત છે તેને અડ્યા વિના સ્વ-પરપ્રકાશકને પ્રકાશે છે. એ પરપદાર્થને પ્રકાશતો નથી, સ્વને પ્રકાશે છે. આહાહા...! આવી વસ્તુ છે. આટલી લીટીમાં ઘણું ભર્યું છે, ઘણું ભર્યું છે. અહીંથી ઉપાડીને આખો આજનો પેરેગ્રાફ જ આખો સરસ છે. આહા...!

એ થયું ને? 'રાગાદિકનું ચૈતન્ય સાથે જ ઊપજવું થાય છે તે ચેત્યચેતકભાવની અતિ નિકટતાને લીધે જે...' નિકટતાને લીધે, એકપણાને લઈને નહિ. આહાહા...! 'એકદ્રવ્યપણાને લીધે નહિ;...' આહા...! જેમ દીવા વડે પ્રકાશવામાં આવતા ઘડો, સર્પ, વીંછી આહાહા...! દીવાના પ્રકાશમાં જણાય, આ સર્પ છે, વીંછી છે. છતાં એ દીવાના પ્રકાશને પ્રકાશે છે, સર્પને નહિ. પ્રકાશને જાહેર કરે છે કે આને ને આના બેયને પ્રકાશને જાહેર કરે છે. એમ ભગવાનઆત્મા... આહાહા...! 'ચેતવામાં આવતા રાગાદિક (અર્થાત્ જ્ઞાનમાં શેયરૂપે જણાતા રાગાદિક ભાવો) આત્માના ચેતકપણાને જ જાહેર કરે છે...' આહાહા...! રાગાદિક છે એને જાણનારું ચૈતન્ય છે એમ જાહેર કરે છે. આહાહા...! રાગ તો આંધળો છે. રાગમાં ક્યાં જાણવાની શક્તિ છે? એ જાણવાની શક્તિ છે તેને પ્રસિદ્ધ કરે છે, એ રાગને પ્રસિદ્ધ જ્ઞાન કરતું નથી. આહાહા...! આવું છે. કાને પડવું મુશ્કેલ. અરે...! ક્યાંનું ક્યાં જાવું? ક્યાં રખડ્યો ને ક્યાં રઝળ્યો?

'આત્માના ચેતકપણાને જ...' ભાષા જોઈ? શું કહે છે ઈ? રાગાદિકને નહિ. 'આત્માના ચેતકપણાને જ જાહેર કરે છે-રાગાદિકપણાને નહિ.' આહાહા...! ગજબ કામ કર્યું છે ને! આવી આવી વાત ક્યાંય નથી. દિગંબર સંપ્રદાય સિવાય અને આ સમયસાર સિવાય ક્યાંય વાત નથી. આહાહા...! કહે છે, કે 'આત્માના ચેતકપણાને જ જાહેર કરે છે...' 'જ' શબ્દ છે ને? સામાને (પ્રકાશે છે) એમ નહિ. આહાહા...! એ તો ચૈતન્યનું સ્વ-પરપ્રકાશકપણું વિશાળ છે, વિશાળ છે, એની સત્તા જ વિશાળ છે એ વિશાળતાને જાહેર કરે છે. વિશાળતામાં વિશાળ વસ્તુ જાહેર કરે છે એમ નહિ. આહાહા...! સાંભળવા જોગ આ વાત છે. આહાહા...!

'આમ હોવા છતાં...' છે તો આમ. આત્માના પ્રકાશમાં આત્માનો પ્રકાશ જ જાહેર કરે છે, રાગાદિકને નહિ. આહાહા...! એ નજીકમાં નજીક ભલે એક સમયે ને એક ક્ષેત્રે ઉત્પન્ન થાય. આહાહા...! એને પણ જાહેર કરતો નથી. પોતાની પ્રકાશની દ્વિરૂપતા-એને ને પોતાને પ્રકાશે એવી પોતાની શક્તિને પ્રકાશે છે. આહાહા...! 'ચેતકપણાને જ જાહેર કરે છે...' શબ્દ મુક્યો છે, જોયો? એકાંત કર્યું અહીં. પરને જાહેર કરે છે નહિ, પોતાને જ જાહેર કરે છે. આહાહા...! સંતોની શૈલી.. જે વાત કરે તે વાતને એક આમ (સિદ્ધ કરે છે).

'પોતે ચેતકપણાને જ જાહેર કરે છે...' જણાય તેને નહિ. એ જણાતું નથી. એ સંબંધીનું

જ્ઞાન અહીં જણાય છે. એ સંબંધીનું અહીં જ્ઞાન પોતાનું પોતાથી થયું છે એ જણાય છે. આહાહા...! આવી વાત! ‘જ’ શબ્દ પડ્યો છે ને? ‘આત્માના ચેતકપણાને જ જાહેર કરે છે-રાગાદિપણાને નહિ.’ અરે...! પરને તો નહિ પણ એક ક્ષેત્રે ને એક કાળે ઉત્પન્ન થાય તેને પણ નહિ. આહાહા...!

ત્રણલોકના નાથની વાણી છે. મુનિ, ભગવાનની વાણી કહી રહ્યા છે. આહાહા...! ત્રણલોકનો નાથ બિરાજે છે. આહાહા...! એકસાથે ઉત્પન્ન થાય છે એને પણ (પ્રકાશતું નથી). બીજી ચીજ તો એક સાથે ઉત્પન્ન થાતી નથી, પણ આ રાગ-દ્વેષ, દયા-દાન એક સમયમાં જ્ઞાન ને રાગ એક સાથે ઉત્પન્ન થાય એને પણ જ્ઞાન એને જાહેર નથી કરતું, જ્ઞાન જ્ઞાનને જાહેર કરે છે. આહાહા...! પર તો પર (રૂપે) રહી ગયા. આ તો રાગ તો એક ક્ષેત્રે ને એક કાળે ઉત્પન્ન થાય. પેલા તો પરક્ષેત્ર ને એનો કાળ પર છે, પર વસ્તુ બધી. શરીર, વાણી, મન, કર્મ, સ્ત્રી, કુટુંબ, પરિવાર, આખી દુનિયા, ધંધો એ તો પર રહ્યા, એની તો અહીં કાંઈ વાત જ નહિ. આહાહા...! પણ એક સાથે ઉત્પન્ન થાય એને પણ પ્રકાશે છે એમ કહેવું કહે છે, એ વ્યવહાર કહ્યો. ખરેખર પોતાના પ્રકાશને પ્રકાશે છે. આહાહા...! ચૈતન્યની સ્વ-પર પ્રકાશવાની શક્તિ છે તેને પ્રકાશે છે, પરને પ્રકાશે છે એમ નહિ, પરને જાહેર કરે છે એમ નહિ. પોતાની સ્વ-પરપ્રકાશક (શક્તિ છે) તેને જાહેર કરે છે. આજનું જરી ઝીણું છે. આહા...! કહો, ‘દેવીલાલજી’! આવી વાતું છે.

‘આમ હોવા છતાં...’ છે તો આમ, કહે છે. એક સાથે ઉત્પન્ન થાય એ ચીજને પણ જાણે છે એમ કહેવું એ વ્યવહાર (છે), પોતાને પ્રકાશે છે તે નિશ્ચય (છે). આહાહા...! જે ચીજ પરક્ષેત્રે, પરકાળ ને પરભાવથી છે એની વાત તો અહીં કાંઈ (કરી જ નથી). આહાહા...! ‘આમ હોવા છતાં તે બન્નેની (-આત્માની અને બંધની) અત્યંત નિકટતાને લીધે...’ અત્યંત નિકટ. એક સમયે સાથે ને ક્ષેત્ર સાથે. આહાહા...! ‘ભેદસંભાવનાનો અભાવ હોવાથી...’ અજ્ઞાનીને ભેદજ્ઞાનનો અભાવ હોવાથી. આહાહા...! ‘આમ હોવા છતાં...’ એમ કહ્યું, જોયું? વસ્તુ તો આમ છે, વસ્તુની સ્થિતિ તો આ રીતે છે.

‘આમ હોવા છતાં બન્નેની અત્યંત નિકટતાને લીધે ભેદસંભાવનાનો અભાવ હોવાથી...’ રાગ અને આત્મા તદ્દન ભિન્ન છે. આહાહા...! એ દયા, દાન, ભક્તિ, વ્રતનો વિકલ્પ જે રાગ છે એનાથી ભગવાનઆત્મા તદ્દન ભિન્ન છે. અરે...રે...! કેમ બેસે? હજી શરીરથી જુદો બેસવો કઠણ પડે. આ શરીરથી જુદો. એ તો તદ્દન જુદી ચીજ (છે). આ તો માટી છે ને પેલો ચૈતન્ય છે. અહીં તો એક સાથે ઉત્પન્ન થાય એવા રાગ ને દ્વેષ, દયા ને દાન, વ્રત ને ભક્તિ એવો વિકારભાવ એને નહિ જાણતા પોતાને જાણે છે એવું જ સ્વરૂપ છે, એવું જ સ્વરૂપ છે. ‘આમ હોવા છતાં...’ એમ કીધું ને? આવું સ્વરૂપ છે એમ. આ સ્વરૂપ તો આવું જ છે. એટલે ‘આમ હોવા છતાં...’ એમ કીધું ને?

‘તે બન્નેની અત્યંત નિકટતાને લીધે ભેદસંભાવનાનો અભાવ હોવાથી અર્થાત્ ભેદ નહિ દેખાતો હોવાથી...’ અંદર દયા, દાનના પરિણામ રાગ છે, વિકાર છે ને ભગવાનઆત્મા ભિન્ન છે. આહાહા...! એ પરને પણ પ્રકાશતો નથી, પોતાને પ્રકાશે છે. એવું હોવા છતાં, આમ હોવા છતાં, વસ્તુની મર્યાદા આમ હોવા છતાં... આહાહા...! વસ્તુની સ્થિતિ આવી હોવા છતાં ‘ભેદસંભાવનાનો અભાવ હોવાથી...’ ભેદજ્ઞાનના અભાવને લઈને ‘ભેદ નહિ દેખાતો હોવાથી...’ રાગ અને આત્મા જુદા અજ્ઞાનીને દેખાતા નથી. શરીર ને વાણી આ તો જડ, માટી, ધૂળ છે. બાયડી, છોકરા, પૈસા તો ક્યાંય-ક્યાંય ધૂળ બહાર રહી ગઈ. આહાહા...!

‘આમ હોવા છતાં...’ એટલે સમજાણું? છે તો આમ, કે આત્મા પોતાને પ્રકાશે છે. છે તો આમ. આમ હોવા છતાં પણ અત્યંત નિકટ રાગ, દયા, દાન, વ્રતનો વિકલ્પ જે ઉઠે એની અત્યંત નિકટતાને લઈને ભેદનો અભાવ હોવાથી જુદાપણું ‘ભેદ નહિ દેખાતો હોવાથી (અજ્ઞાનીને) અનાદિ કાળથી એકપણાનો વ્યામોહ (ભ્રમ) છે;...’ અનાદિથી. રાગ એ મારો ને રાગ એ મારું કર્તવ્ય છે એ અનાદિનો અજ્ઞાનીનો ભ્રમણા ને મિથ્યાભ્રમ છે.

‘તે વ્યામોહ...’ આ રીતે હોવા છતાં તે વ્યામોહ તોડવાની એક જ રીત છે. ‘પ્રજ્ઞા વડે જ...’ જોયું? વડે જ (કહ્યું). અને એ પણ એક જ. ‘પ્રજ્ઞા વડે જ અવશ્ય છેદાય છે.’ એ જ્ઞાનની પર્યાયને પોતાના તરફ વાળતા તેનાથી જુદા પડી જાય છે. રાગ અને જ્ઞાનની પર્યાય બે તદ્દન જુદી પ્રજ્ઞા વડે પડે છે, બીજો કોઈ ઉપાય છે નહિ.

(શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

પ્રવચન નં. ૩૬૨ ગાથા-૨૮૪, કળશ-૧૮૧ શુક્રવાર, માગશર વદ ૫, તા. ૦૭-૧૨-૧૯૭૯

[નોંધ :- મૂળ પ્રવચન હિન્દીમાં છે તેનો ગુજરાતી અનુવાદ કરેલ છે]

‘સમયસાર’ છેલ્લો ભાવાર્થ છે. છેલ્લી લીટી છે ને? છેલ્લી, છેલ્લી. ‘આત્મા અને બંધ બન્નેને...’ સૂક્ષ્મ વાત છે. આત્મા અને બંધન ‘બન્નેને લક્ષણભેદથી ઓળખી...’ બેના લક્ષણ જુદા જુદા જાણીને ‘બુદ્ધિરૂપી છીણી...’ પ્રજ્ઞારૂપી છીણી-સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપી અનુભવ. રાગથી ભિન્ન પોતાનો જ્ઞાનસ્વભાવ, એનો અનુભવ-એ છીણી. પોતાના અનુભવથી છેદીને ‘જુદા જુદા કરવા.’ તેનું નામ સમ્યગ્દર્શન અને તેનું નામ ધર્મ કહે છે.

જિનેશ્વરદેવ પરમેશ્વર ત્રિલોકનાથ પરમાત્માના શ્રીમુખે આ વાત આવે છે, કે આત્માનું લક્ષણ જાણીને કે આ તો જ્ઞાનલક્ષણવાળો આત્મા છે અને બંધનનું લક્ષણ રાગ છે. ચાહે તો શુભરાગ હો કે અશુભરાગ હો. બન્ને રાગ બંધનનું લક્ષણ છે. બેના લક્ષણભેદ જાણીને બંનેને ભિન્ન કરીને, બંનેને જુદા કરીને પોતાના આત્માના અનુભવમાં આવવું તેનું નામ

સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને ધર્મની શરૂઆત છે. આહાહા...! આવી વાત છે. એ આવ્યું ને? આ બાજુ.

‘આત્મા તો અમૂર્તિક છે...’ ભગવાનઆત્મામાં તો રંગ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ છે નહિ. એ અમૂર્તિક આત્મા છે. એમાં શરીર નહિ, વાણી નહિ, મન નહિ, કર્મ નહિ, પુણ્ય નહિ, પાપ નહિ, રંગ નહિ, રાગ નહિ. એ એવી ચીજ અંદર આત્મા અમૂર્તિક છે. ‘અને બંધ સૂક્ષ્મ પુદ્ગલપરમાણુઓનો સ્કંધ છે...’ અહીંયાં પરમાણુની વાત લીધી છે પણ મૂળ તો રાગની (વાત) છે. ‘તેથી બન્ને જુદા છન્નસ્થના જ્ઞાનમાં...’ છન્નસ્થને અલ્પ જ્ઞાનમાં (આવતા નથી). આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ છે અને રાગસ્વરૂપ એ બંધસ્વરૂપ છે એમ ભિન્ન જાણવામાં આવતા નથી. આહાહા...!

અનાદિકાળથી અનંત અનંત કાળથી ચોરાશીના અવતારમાં રખડતાં ચૈતન્યમૂર્તિ જ્ઞાનસ્વરૂપ છે એ તો જાણવું-દેખવું સ્વભાવ છે. અને આ દયા, દાન, વ્રત, કામ, ક્રોધ ભાવ એ રાગ છે. એ રાગ બંધભાવ છે. એ બંધનું લક્ષણ છે. તો બંધના લક્ષણને અને આત્માના લક્ષણને બન્નેના લક્ષણ ભિન્ન જાણીને બંધના લક્ષણથી પોતાનું સ્વરૂપ ભિન્ન જાણવું, પોતાના સ્વરૂપનો ભિન્ન અનુભવ કરવો. એ શુભ-અશુભભાવ તો વિકાર છે. તેનાથી (ભિન્ન) પોતાના આત્માનો અનુભવ કરવો તેનું નામ પરથી છેદ કરવાની વાત છે. આહાહા...! ઝીણી વાત બહુ.

અજ્ઞાની છન્નસ્થને આત્મા અમૂર્તિક છે અને પુદ્ગલ એ રાગ-દ્વેષ આદિ, પરમાણુ આદિ છે એ બેની અજ્ઞાનીને ભિન્નતા ભાસતી નથી. ‘માત્ર એક સ્કંધ દેખાય છે...’ એક જ પિંડ દેખાય છે. આત્મા અને રાગ એક જ છે એમ દેખાય છે. (ખરેખર તો) રાગ તો વિકાર છે. ચાહે તો દયા, દાન, વ્રતનો વિકલ્પ રાગ હોય, એ વિકાર છે. રાગ અને ભગવાનઆત્મા બેના લક્ષણ તદ્દન ભિન્ન છે. બેની ભિન્નતા અજ્ઞાનીને નહિ જણાતા ‘એક સ્કંધ દેખાય છે...’ બે એકરૂપ છે એમ અનાદિથી માને, ભિન્ન જાણતો નથી. કારણ કે ‘(બન્ને એકપિંડરૂપ દેખાય છે); તેથી અનાદિ અજ્ઞાન છે.’ એ તો અનાદિ અજ્ઞાન છે. આહાહા...!

રાગ ચાહે તો શુભરાગ હો કે અશુભ હો, એ તો બંધનું લક્ષણ છે અને ભગવાનઆત્માનું લક્ષણ તો જ્ઞાન અને આનંદ છે. એ આનંદ ને જ્ઞાનના લક્ષણનો અનુભવ કરીને રાગના લક્ષણને ભિન્ન કરવું અને પોતાના અનુભવમાં આવવું એ બેને ભિન્ન કરવાની ક્રિયા છે. આહાહા...! શું કરવું? બહારની જે ક્રિયા છે એમાં તો શુભભાવ છે. ભક્તિ, પૂજા, દાન, દયા, વ્રત, ભક્તિ એ બધો શુભભાવ રાગ છે, એ કંઈ ધર્મ નથી. આહાહા...! એ રાગ બંધલક્ષણ છે અને આત્મા જ્ઞાનલક્ષણ છે. બેના ભિન્ન લક્ષણ જાણીને જ્ઞાનનો અનુભવ કરવો અને રાગને છોડવો એ ધર્મની ક્રિયા કહેવાય છે. આહાહા...! આવી ઝીણી વાત છે. લોકોને હજી સ્થૂળ વાતની ખબર નથી. બહારની વાતમાં માની બેસે.

‘તેથી અનાદિ અજ્ઞાન છે.’ શા માટે? કે રાગ છે એ સૂક્ષ્મ છે. એ રાગ શુભરાગ હો કે અશુભરાગ હો. દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિનો રાગ હો કે હિંસા, જૂઠું, ચોરીનો રાગ હો, બન્ને રાગ સૂક્ષ્મ છે, પર તરફનું વલણ છે, એ તરફનો ઝુકાવ છે. અને આત્મા તો જ્ઞાનસ્વરૂપ, આનંદસ્વરૂપ અંતરમાં ઝુકાવ છે. એમ બેના લક્ષણ ભિન્ન જાણીને પોતાને રાગથી ભિન્ન કરવો એનું નામ પ્રથમ ધાર્મિક સમ્યગ્દર્શનની ક્રિયા છે. આહાહા..! એ સમ્યગ્દર્શનની ક્રિયા વિના રાગાદિ બંધું છે એ બંધનું કારણ છે. એમાં કાંઈ ધર્મ-બર્મ છે નહિ. ઝીણી વાત છે, બહુ સૂક્ષ્મ વાત છે.

‘શ્રી ગુરુઓનો ઉપદેશ પામી...’ શું કહે છે? શ્રી ગુરુનો ઉપદેશ એ છે કે રાગથી ભિન્ન તારી ચીજ છે એને ઓળખ. દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિનો રાગ આવે છે એ રાગ છે એ બંધ લક્ષણ છે, તેનાથી તારી ચીજ અંદર ભિન્ન છે. એમ ગુરુઓનો ‘કુંદકુંદાચાર્ય’, ‘અમૃતચંદ્રાચાર્ય’ દિગંબર આચાર્યોનો આ ઉપદેશ છે. આહાહા..! એ રાગ બંધનું લક્ષણ જાણીને રાગથી ભિન્ન પોતાના જ્ઞાનનો અનુભવ કરવો એ રાગથી ભિન્ન કરવાની કળા છે. આહાહા..! સમજાય છે કાંઈ?

‘શ્રી ગુરુઓનો ઉપદેશ પામી તેમનાં લક્ષણ જુદાં જુદાં અનુભવીને...’ એમના લક્ષણ ભિન્ન ભિન્ન અનુભવ કરીને જાણવા જોઈએ. એ રાગ છે એ બંધલક્ષણ છે અને આત્મા જ્ઞાનલક્ષણ છે. એ જાણવું-દેખવું (થાય છે) એ આત્મા છે અને રાગ ઉત્પન્ન થાય છે એ બંધું બંધ લક્ષણ છે. શ્રી ગુરુનો ઉપદેશ પામી બેના ભિન્ન ભિન્ન લક્ષણ જાણીને. છે?

‘ચૈતન્યમાત્ર તો આત્માનું લક્ષણ છે અને રાગાદિક બંધનું લક્ષણ છે...’ આહાહા..! આત્મા એ જાણન-દેખન, આનંદ એ તેનું સ્વરૂપ છે અને આ દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ, કામ, ક્રોધના ભાવ એ બંધનું લક્ષણ છે, રાગ છે, એ તો રાગ છે. આહાહા..! શ્રી ગુરુઓનો ઉપદેશ આ છે કે બેને ભિન્ન કર તો તારું કલ્યાણ થશે. નહિતર કલ્યાણ થશે નહિ. આહાહા..! આવી વાત. નવરાશ ફૂરસદ ન મળે. જે બહાર શરીર, વાણી, મન તો ભિન્ન છે. આ તો જડ છે, માટી-ધૂળ છે, વાણી માટી છે, મન પણ અહીં એક પરમાણુ માટી છે. આ બહારની બધી ચીજ તો માટી, પર છે. પૈસો, લક્ષ્મી, આબરુ એ તો જડ છે. એનાથી તો આત્મા ભિન્ન છે, એની સાથે તો કાંઈ સંબંધ નથી. પણ પર્યાયમાં રાગ ને દ્વેષ થાય છે એનો પર્યાયબુદ્ધિમાં સંબંધ છે. પર્યાયબુદ્ધિ-અવસ્થાબુદ્ધિમાં જે રાગ અને દ્વેષ ભાવ, પુણ્ય-પાપ થાય છે એની સાથે સંબંધ છે. એને એકત્વ માને છે. આત્મા અને રાગને એકત્વ માને છે એ અજ્ઞાન છે. એ અજ્ઞાનને છેદવાનો ઉપાય બેના લક્ષણ ભિન્ન જાણીને રાગથી ભિન્ન આત્માનો અનુભવ કરવો એ એને છેદવાનો ઉપાય છે. આહાહા..! આવું ઝીણું છે. વીતરાગ માર્ગ સર્વજ્ઞદેવ પરમેશ્વર ત્રિલોકનાથ જિનેશ્વરની આ આજ્ઞા છે. સંતો તો આડતિયા થઈને વાત કરે છે પણ વાત છે સર્વજ્ઞ પરમાત્માની.

જિનેશ્વરદેવ ત્રિલોકનાથની આ આજ્ઞા છે, કે બેના ભિન્ન લક્ષણ જાણીને દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ, તપસ્યા આદિનો રાગ છે એ તો વિકલ્પ રાગ છે. એને ભિન્ન જાણીને પોતાનું સ્વરૂપ એનાથી ભિન્ન જ્ઞાતા છે એમ જાણીને જ્ઞાનનો અનુભવ કરવો, રાગનો અનુભવ ન કરવો. એમ ભિન્ન પાડીને પોતાના સ્વરૂપનો અનુભવ કરવો એ બેને છેદવાનો ઉપાય છે. આહાહા..! આ વાત સાંભળવી કઠણ પડે. કરી તો ક્યાંથી કરી શકે? અનંત કાળ થયા. બહારની (કડાકૂટ કરી), આ કરો, આ કરો, આ કરો.

ભગવાનની ભક્તિ એ શુભરાગ છે, વ્રતાદિ એ રાગ છે, પાંચ પરમેષ્ઠીનું સ્મરણ કરવું એ પણ રાગ છે. આહા..! પંચ મહાવ્રતના પરિણામ પણ રાગ છે. એ રાગ બંધનું લક્ષણ છે એ આત્માનું લક્ષણ નહિ. એનાથી આત્મા જણાતો નથી. એટલે શું કહ્યું? કે જે કંઈ શુભરાગાદિ અનેક પ્રકારના આવ્યા એનાથી આત્મા જણાતો નથી. કેમ કે એ આત્માનું લક્ષણ નથી. આહાહા..! એ તો જ્ઞાતા ચૈતન્યસ્વરૂપ સચ્ચિદાનંદ પ્રભુ સત્ જ્ઞાન અને આનંદનો પિંડ છે. ભગવાન તો જ્ઞાન અને આનંદનું દળ છે. એનો અનુભવ કરવો અને રાગને ભિન્ન કરવો એ અનુભવની ક્રિયા અને ભેદ કરવાની ક્રિયા છે. આહાહા..! આવી વાત એકદમ (આવી છે). અનંતકાળ થયો, ચોરાશી લાખ (યોનિમાં) અનંત વાર દેવ થયો, અનંત વાર દેવ થયો, અનંત વાર મુનિ પણ થયો. પંચ મહાવ્રતધારી મુનિ અનંતવાર થયો પણ એ રાગની ક્રિયાને ધર્મ માન્યો. પણ એ રાગથી ભિન્ન મારી ચીજ છે, જ્ઞાનાનંદ સ્વભાવ મારો વીતરાગ સ્વભાવ છે એનો અનુભવ કર્યો નહિ. અને અનુભવ કર્યા વિના જન્મ-મરણના અંત આવ્યા નહિ. આહાહા..! છે?

‘ચૈતન્યમાત્ર તો આત્માનું લક્ષણ છે...’ આહાહા..! ‘અને રાગાદિક બંધનું લક્ષણ છે...’ શુભ-અશુભરાગ એ તો બંધનું લક્ષણ છે. આહાહા..! વ્રત, તપ, ભક્તિ, પૂજા, દાન, દયા એ બધો રાગ છે અને રાગ એ બંધનું લક્ષણ છે. આવે છે પણ એ જાણવાલાયક છે, આદરવાલાયક નથી. આહાહા..! આવી આકરી વાત છે. અંદર છે? ‘તોપણ માત્ર જ્ઞેયજ્ઞાયકભાવની અતિ નિકટતાથી...’ દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિનો રાગાદિ ઉત્પન્ન થાય છે અને આત્મા સાથે જ્ઞાન છે. તો જ્ઞાન અને રાગ એકસાથે છે અને એક સમયમાં બન્ને ઉત્પન્ન થાય છે અને ક્ષેત્ર એક છે તે કારણે બન્ને એક છે એમ અજ્ઞાની માને છે.

‘અતિ નિકટતાથી તેઓ એક જેવા થઈ રહ્યા દેખાય છે.’ છે? આહાહા..! જ્ઞાનસ્વરૂપી આનંદસ્વરૂપી ભગવાનઆત્મા તો અતીન્દ્રિય આનંદ સ્વરૂપ છે. રાગ એ તો દુઃખસ્વરૂપ છે પણ બેની નજીકતાને કારણે બન્ને એક દેખાય છે, બેને ભિન્ન જોતો નથી. છે? ‘તેથી તીક્ષ્ણ બુદ્ધિરૂપી છીણીને...’ આહાહા..! જ્યારે તેમને ભિન્ન કરવા હોય તો અને પોતાનો અનુભવ કરવો હોય તો અને સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરવું હોય તો એ રાગને આત્માની સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી ભિન્ન કરવો. ‘તીક્ષ્ણ બુદ્ધિરૂપી છીણી...’ તીક્ષ્ણ બુદ્ધિરૂપી છીણી... છીણીથી ‘કે જે

તેમને ભેદી જુદા જુદા કરવાનું શસ્ત્ર છે...' રાગ અને આત્માને ભિન્ન કરવાનું તો આ પ્રજ્ઞા છે એ એક શસ્ત્ર છે. પ્રજ્ઞા એક શસ્ત્ર (છે). આહાહા..!

'તેની સૂક્ષ્મ સંધિ શોધીને...' બહુ ઝીણી વાત, ભાઈ! આત્મા સચ્ચિદાનંદ પ્રભુ વીતરાગમૂર્તિ આત્મા છે. ત્રિકાળ ભગવત્સ્વરૂપ અંદર છે અને રાગ એ બંધસ્વરૂપ છે. બેની વચ્ચે તીક્ષ્ણ છીણી બુદ્ધિ, તીક્ષ્ણ ઝીણી સૂક્ષ્મ બુદ્ધિ. આહાહા..! છે? તીક્ષ્ણ બુદ્ધિ-ઝીણી બુદ્ધિ. ઝીણી બુદ્ધિરૂપી છીણી. 'કે જે તેમને ભેદી જુદા જુદા કરવાનું શસ્ત્ર છે તેને-તેમની સૂક્ષ્મ સંધિ શોધીને તે સંધિમાં સાવધાન (નિષ્પ્રમાદ) થઈને પટકવી.' આહાહા..! બહુ ઝીણી વાતું છે.

આત્મા આનંદ સ્વરૂપ અતીન્દ્રિય આનંદમૂર્તિ (છે). એમાં રાગ ઉત્પન્ન થાય છે એ બધું દુઃખ છે, આકુળતા છે, બંધ છે. બે વચ્ચે સૂક્ષ્મ તીક્ષ્ણ બુદ્ધિ પટકવાથી.. આહા..! બેને જુદા કરવાથી સમ્યગ્દર્શન થાય છે. ધર્મની પહેલી સીડી, ધર્મનું પહેલું સોપાન. રાગ અને આત્મા વચ્ચે તીક્ષ્ણ બુદ્ધિ નાખીને છેદીને ભિન્ન કરવા એ પ્રથમ ધર્મની સીડી છે. એ વિના ધર્મ-બર્મ છે નહિ. સમ્યગ્દર્શન વિના આ ભક્તિ ને પૂજા ને દાન ને યાત્રા એ બધા શુભભાવ છે, રાગ છે, બંધનું કારણ છે, ધર્મ નહિ. આહાહા..! આકરી વાત પડે.

મુમુક્ષુ :- આપે સહેલી કરી દીધી. સમજાવીને ઘણી સહેલી કરી દીધી.

ઉત્તર :- અભ્યાસ નથી ને, બાપા! આહાહા..!

આ શરીર ભિન્ન છે, આ તો માટી છે. એમ અંદર પુણ્ય અને પાપના ભાવ, શુભ ને અશુભરાગ ચૈતન્યના સ્વભાવથી તદ્દન ભિન્ન છે. બેય એક ચીજ છે નહિ. આહાહા..! પણ બેની વચ્ચે તીક્ષ્ણ બુદ્ધિ-છીણી (પટકે અર્થાત્) જ્ઞાનને ભિન્ન કરે અને રાગને ભિન્ન કરે એવી તીક્ષ્ણ સૂક્ષ્મ બુદ્ધિ વડે... આહાહા..! બેને જુદા કરવા. છે? આહાહા..!

'તીક્ષ્ણ બુદ્ધિરૂપી છીણીને-કે જે તેમને ભેદી જુદા જુદા કરવાનું શસ્ત્ર છે તેને-તેમની સૂક્ષ્મ સંધિ શોધીને...' સૂક્ષ્મ સંધિ. રાગની ઉત્પત્તિ અને જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ એક સમયે (થાય છે) પણ સૂક્ષ્મ સંધિ, બે વચ્ચે સાંધ છે, સંધિ છે. બેય એક નથી. રાગ અને ભગવાનઆત્મા એક નથી. રાગ તત્ત્વ પુણ્ય-પાપ તત્ત્વ છે અને આત્મા જ્ઞાયક તત્ત્વ અંદર ભિન્ન છે. આહાહા..! ખબર નથી ને અનાદિથી એમ ને એમ ચાલે છે, ચાર ગતિમાં રખડે છે. 'મુનિવ્રત ધાર અનંત બૈર ત્રૈવેયક ઉપજાયો' 'છ ઢાળા' માં આવે છે, 'છ ઢાળા'. 'મુનિવ્રત ધાર' મુનિપણું લીધું, અઠ્યાવીસ મૂળગુણ પાળ્યા, પંચ મહાવ્રત પાળ્યા, અઠ્યાવીસ મૂળગુણ ચોખ્ખા પાળ્યા. એને માટે ચોકા કરીને આહાર બનાવ્યો હોય તો પ્રાણ જાય તોપણ ન લે. એવી પંચ મહાવ્રત અને અઠ્યાવીસ મૂળગુણની ક્રિયા અનંતવાર કરી, પણ એ તો રાગ છે, એ તો બંધનું લક્ષણ છે. એનાથી ભિન્ન આત્માના ચૈતન્ય લક્ષણને ભિન્ન ન જાણ્યું એટલે ભિન્ન અનુભવ કર્યો નહિ. પ્રજ્ઞાછીણી નામ અનુભવથી ભિન્ન ન કર્યા. આહાહા..! આવું આકરું લાગે, લ્યો!

‘સાવધાન (નિષ્પ્રમાદી) થઈને પટકવી. તે પડતાં જ બન્ને જુદા જુદા દેખાવા લાગે છે.’ આહાહા...! જાણક, આનંદ સ્વભાવ અને રાગ અજ્ઞાન, દુઃખ સ્વભાવ. આત્મા જાણન અને આનંદ સ્વભાવ અને રાગ અજ્ઞાન અને દુઃખ સ્વભાવ, બેને ભિન્ન કરતા ભિન્ન દેખાય છે. આહાહા...! છે? ‘ભિન્ન ભિન્ન દેખાવા લાગે છે.’ આહાહા...! ‘એમ બન્ને જુદા જુદા દેખાતાં, આત્માને જ્ઞાનમાત્રમાં જ...’ આત્માને જ્ઞાનસ્વરૂપ અનુભવમાં રાખવો. આહાહા...! રાગમાં જોડવો નહિ. આવી વાત છે, ભાઈ! સૂક્ષ્મ વાત છે. જિનેશ્વર વીતરાગ ત્રિલોકનાથ તીર્થંકરદેવની સૂક્ષ્મ વાણી છે. આહાહા...!

કહે છે, કે જેટલા ભક્તિ, વ્રત, તપ, અપવાસ આદિ નામ સ્મરણ આદિ (થાય) એ બધો રાગ છે. એ રાગ બંધ લક્ષણ છે અને એનાથી ભિન્ન ભગવાન અંદર આનંદ અને જ્ઞાન લક્ષણ છે. જ્યાં સુધી આનંદનો અનુભવ ન થાય ત્યાં સુધી રાગનો અનુભવ છે, ત્યાં સુધી આત્માનો અનુભવ નથી. આહાહા...! શું કહ્યું? ‘બન્ને જુદા જુદા દેખાવા લાગે છે.’ એમ કીધું ને? ‘એમ બન્ને જુદા જુદા દેખાતાં, આત્માને જ્ઞાનભાવમાં જ રાખવો અને બંધને અજ્ઞાનભાવમાં રાખવો. આ રીતે બન્નેને ભિન્ન કરવા.’ રાગ જે વિકલ્પ ઉત્પન્ન થાય છે એ અજ્ઞાન અને દુઃખરૂપ છે અને આત્મા જ્ઞાન ને આનંદરૂપ છે. આહાહા...! બેના ભિન્ન લક્ષણ જાણીને આત્માને જ્ઞાનના અનુભવમાં રાખવો (અને) રાગથી ભિન્ન પાડવો. તેનું નામ આત્મજ્ઞાન, આત્મદર્શન, સમ્યગ્દર્શન ત્યાંથી ધર્મની શરૂઆત થાય છે. ત્યારે ધર્મની શરૂઆત થાય છે. નહિતર ધર્મ-બર્મ છે નહિ. બહારના પુણ્ય બંધન થાય, શુભભાવ કરે તો પુણ્યબંધન થાય. સાથે મિથ્યાત્વ છે (એમાં) ધર્મ માને છે. ચાર ગતિમાં રખડે છે. ચોરાશીના અવતારમાં રખડશે. આહાહા...! આ તો અર્થકાર ‘જયચંદ પંડિતે’ કર્યું છે, હોં! આહા...!

‘આત્માને જ્ઞાનભાવમાં જ રાખવો અને બંધને અજ્ઞાનભાવમાં રાખવો.’ આહાહા...! પણ બેને જાણ્યા વિના (જુદા) શી રીતે રાખે? બે જણાય ક્યારે? કે રાગ જે પર તરફ જાય છે એમાં દુઃખ છે અને આત્મા આત્મા તરફ જાય છે તો ત્યાં જ્ઞાન અને આનંદ છે. અહીં જ્ઞાન અને આનંદ છે અને રાગમાં અજ્ઞાન (છે), રાગ અજ્ઞાન છે. રાગમાં જ્ઞાન નથી. ચાહે તો દયા, દાન, ભક્તિ, જાત્રા આદિનો રાગ હો, એ રાગમાં જ્ઞાન નથી. રાગ તો અચેતન છે. જ્ઞાનસ્વરૂપનો અભાવ છે અને દુઃખ છે. આત્મા જ્ઞાન અને આનંદ છે. આહાહા...! આવી ઝીણી વાત છે. ધર્મ ઝીણો છે, બાપુ! જિનેશ્વરદેવ વીતરાગ પરમેશ્વરનો માર્ગ લોકોએ સ્થૂળ કરી નાખ્યો. બહારથી મનાવી લીધો છે. જાત્રા કરો ને ભક્તિ કરો ને વ્રત કરો ને તપ કરો, થઈ ગયો ધર્મ. અહીં કહે છે, કે એ બધા ભાવ શુભભાવ, રાગ છે, એ બંધ લક્ષણ છે. બંધ લક્ષણને ધર્મ માનવો એ મિથ્યાત્વ છે. મિથ્યાત્વ અનંત સંસારનું કારણ છે. આહાહા...! ઝીણી વાત છે, ભાઈ! એ અહીં કહ્યું, ‘એ રીતે બન્નેને ભિન્ન કરવા.’

શ્લોક-૧૮૧

(સ્રગ્ધરા)

પ્રજ્ઞાછેત્રી શિતેયં કથમપિ નિપુણૈઃ પાતિતા સાવધાનૈઃ
 સૂક્ષ્મેઽન્તઃસન્ધિબન્ધે નિપતતિ રમસાદાત્મકર્મોભયસ્ય ।
 આત્માનં મગ્નમન્તઃસ્થિરવિશદલસદ્ધામ્નિ ચૈતન્યપૂરે
 બન્ધં ઇજ્ઞાનભાવે નિયમિતમભિતઃ કુર્વતી ભિન્નભિન્નૌ ॥૧૮૧॥

હવે આ અર્થનું કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :- [ઇયં શિતા પ્રજ્ઞાછેત્રી] આ પ્રજ્ઞારૂપી તીક્ષ્ણ છીણી [નિપુણૈઃ] પ્રવીણ પુરુષો વડે [કથમ્ અપિ] કોઈ પણ પ્રકારે (યત્નપૂર્વક) [સાવધાનૈઃ] સાવધાનપણે (નિષ્પ્રમાદપણે) [પાતિતા] પટકવામાં આવી થકી, [આત્મ-કર્મ-ઉભયસ્ય સૂક્ષ્મે અન્તઃસન્ધિબન્ધે] આત્મા અને કર્મ બન્નેના સૂક્ષ્મ અંતરંગ સંધિના બંધમાં (-અંદરની સાંધના જોડાણમાં) [રમસાત્] શીઘ્ર [નિપતતિ] પડે છે. કેવી રીતે પડે છે? [આત્માનમ્ અન્તઃ-સ્થિર-વિશદ-લસદ્-ધામ્નિ ચૈતન્યપૂરે મગ્નમ્] આત્માને તો જેનું તેજ અંતરંગમાં સ્થિર અને નિર્મળપણે દેદીધ્યમાન છે એવા ચૈતન્યપૂરમાં (ચૈતન્યના પ્રવાહમાં) મગ્ન કરતી [ચ] અને [બન્ધમ્ અજ્ઞાનભાવે નિયમિતમ્] બંધને અજ્ઞાનભાવમાં નિશ્ચળ (નિયત) કરતી-[અભિતઃ ભિન્નભિન્નૌ કુર્વતી] એ રીતે આત્મા અને બંધને સર્વ તરફથી ભિન્ન ભિન્ન કરતી પડે છે.

ભાવાર્થ :- અહીં આત્મા અને બંધને ભિન્ન ભિન્ન કરવારૂપ કાર્ય છે. તેનો કર્તા આત્મા છે. ત્યાં કરણ વિના કર્તા કોના વડે કાર્ય કરે? તેથી કરણ પણ જોઈએ. નિશ્ચયનયે કર્તાથી ભિન્ન કરણ હોતું નથી; માટે આત્માથી અભિન્ન એવી આ બુદ્ધિ જ આ કાર્યમાં કરણ છે. આત્માને અનાદિ બંધ જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મ છે, તેમનું કાર્ય ભાવબંધ તો રાગાદિક છે અને નોકર્મ શરીરાદિક છે. માટે બુદ્ધિ વડે આત્માને શરીરથી, જ્ઞાનાવરણાદિક દ્રવ્યકર્મથી તથા રાગાદિક ભાવકર્મથી ભિન્ન એક ચૈતન્યભાવમાત્ર અનુભવી જ્ઞાનમાં જ લીન રાખવો તે જ (આત્મા ને બંધનું) ભિન્ન કરવું છે. તેનાથી જ સર્વ કર્મનો નાશ થાય છે, સિદ્ધપદને પમાય છે, એમ જાણવું. ૧૮૧.

શ્લોક-૧૮૧ ઉપર પ્રવચન

‘હવે આ અર્થનું કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે :-’ ‘અમૃતચંદ્રાચાર્ય’ કાવ્ય કહે છે.
 પ્રજ્ઞાછેત્રી શિતેયં કથમપિ નિપુણૈઃ પાતિતા સાવધાનૈઃ
 સૂક્ષ્મેઽન્તઃસન્ધિબન્ધે નિપતતિ રમસાદાત્મકર્મોભયસ્ય ।
 આત્માનં મગ્નમન્તઃસ્થિરવિશદલસદ્ધામ્નિ ચૈતન્યપૂરે
 બન્ધં યાજ્ઞાનભાવે નિયમિતમભિતઃ કુર્વતી મિન્નમિન્નૌ ॥૧૮૧॥

[ઇયં શિતા પ્રજ્ઞાછેત્રી] ‘આ પ્રજ્ઞારૂપી તીક્ષ્ણ છીણી...’ જ્ઞાનસ્વરૂપી ભગવાન છે. વર્તમાન જ્ઞાનની દશા તે રાગરૂપી વિકારની સાથે એકત્વ છે તે સંસાર છે, મિથ્યાત્વ છે. શું કહ્યું? ભગવાનઆત્મા જ્ઞાન ને આનંદ સ્વરૂપ છે. અતીન્દ્રિય આનંદ અને અતીન્દ્રિય જ્ઞાન વીતરાગ મૂર્તિ આત્મા સ્વભાવ છે. એને રાગ અને પુણ્ય સાથે એકત્વ માનવું એ મિથ્યાત્વ છે. એ રાગ અને આત્મા (વચ્ચે) ‘પ્રજ્ઞારૂપી તીક્ષ્ણ છીણી...’ જે અનુભવરૂપી તીક્ષ્ણ છીણી. રાગની ક્રિયાથી આત્મા ભિન્ન છે એમ તીક્ષ્ણ છીણી વડે, તીક્ષ્ણ અનુભવ વડે, આત્મા તરફના ઝુકાવ વડે રાગના ઝુકાવથી છૂટવાથી, પર્યાયબુદ્ધિ ઉપરથી છૂટવાથી, દ્રવ્યબુદ્ધિ ઉપર આવવાથી એમ કહે છે. આહાહા..!

‘પ્રજ્ઞારૂપી તીક્ષ્ણ છીણી પ્રવીણ પુરુષો વડે...’ છે અંદર? પ્રવીણ પુરુષો દ્વારા. સમ્યગ્દષ્ટિ પ્રવીણ પુરુષ છે. પ્રવીણ પુરુષ દ્વારા રાગ અને આત્માને ભિન્ન કરે છે. આહાહા..! દાણા અને કાંકરા જેમ ભિન્ન કરે છે. કાંકરા અને દાણા. ઘઉં ને કાંકરા ભિન્ન કરે છે. એમ પુણ્ય અને પાપરૂપી ભાવ કાંકરા છે અને ભગવાનઆત્મા-દાણા જ્ઞાન અને આનંદરૂપી દળ છે. આહાહા..! બે વચ્ચે પ્રજ્ઞાછીણી વડે ‘પ્રવીણ પુરુષો વડે...’ ડાહ્યા પુરુષો વડે. એનું નામ પ્રવીણ પુરુષ છે. બીજી વાત ભલે જાણતો ન હોય, વિશેષ ન જાણે પણ રાગ અને આત્માને ભિન્ન જાણવાની દશા કરતો હોય એ પ્રવીણ પુરુષ છે. આહાહા..!

‘પ્રવીણ પુરુષો વડે કોઈ પણ પ્રકારે (-યત્નપૂર્વક)...’ પુરુષાર્થથી. રાગ તરફના વલણને.. વલણ કહે છે ને? ઝુકાવ. જે રાગ, શુભરાગ આવે છે તે તરફનો ઝુકાવ છોડી જાયક સ્વભાવ ચૈતન્ય ઉપર ઝુકાવ કરીને, આહા..! ‘પ્રવીણ પુરુષો વડે કોઈ પણ પ્રકારે (-યત્નપૂર્વક) સાવધાનપણે (-નિષ્પ્રમાદપણે) પટકવામાં આવી થકી,...’ આહાહા..! આત્મા અંદર આત્મદળ (છે). જેમ રૂનું ધોકડું હોય છે. ધોકડાને શું કહે છે? રૂનું મોટું ધોકડું હોય છે એમ આત્મા જ્ઞાન ને આનંદ ને શાંતિનો ધોકડો છે. અનંત જ્ઞાન, અનંત શાંતિ, અનંત સ્વચ્છતા, અનંત પ્રભુતા, અનંત આનંદ, અનંત વીતરાગતા, અનંત સ્વચ્છતા, અનંત અકર્તૃત્વ, અભોક્તૃત્વ

આદિ શક્તિ અનંત અનંત અંદર ભરી છે. આહાહા...! એ તરફની જાણવાની કોઈ દરકાર નહિ અને બહારનું આ કરવું, આ કરવું ને આ કરવું ને આ કરવું એના ઉપર વલણ. ભક્તિ ને પૂજા ને દાન ને દયા ને જાત્રા. એ તો બધો શુભભાવ છે, રાગ છે, એ કોઈ ધર્મ નથી. આવે, અશુભથી બચવા આવે પણ ધર્મ નહિ. આહાહા...! આવું કામ. વાણિયાને આ ધંધા કરવામાં આવું આકરું પડે કે નહિ? 'શાંતિભાઈ'! 'હીરાભાઈ' ગયા લાગે છે? 'હીરાભાઈ' સાત ટિકીટ લેવાના છે. પાંત્રીસ હજાર રૂપિયા. ત્યાં આવવા માટે. એમ કહેતા હતા. ભાઈને સાથે લઈ જવાના છે. સાત ટિકીટ પાંચ હજાર રૂપિયાની. ૪૭૦૦ ની એક ટિકીટ છે ને? એ સાત ટિકીટ લેવાના છે. ગયા. 'આફ્રિકા' આવવા માટે. આહાહા...! અહીં આત્મામાં આવવા માટે પ્રજ્ઞાછીણી મારવાની છે. અહીં તો એમ કહે છે. આહાહા...! પૈસા હોય ન હોય એની સાથે કાંઈ (સંબંધ નથી). આહાહા...!

સ્વદેશ.. આહાહા...! બેનની ચોપડીમાં આવી ગયું છે ને? અરે...! અમે પરદેશમાં ક્યાં આવી ચડ્યા? આત્મા આનંદસ્વરૂપ અતીન્દ્રિય જ્ઞાનની મૂર્તિ (છે) ન્યાંથી છૂટીને શુભભાવમાં આવવું, શુભ અને અશુભમાં આવવું એ પરદેશમાં આવવું છે. આહાહા...! આવે છે? બેનની ચોપડીમાં આવે છે. અરે...! અમે ક્યાં આવી ચડ્યા? ક્યાં અમારો દેશ ને ક્યાં આ રાગ? આહાહા...! જેને અન્યમતિ વાંચીને આનંદ પામે છે. અન્યમતિ, હોં! અહીં ગોપનાથ છે એના મઠનો અધિપતિ છે. એના હાથમાં આ પુસ્તક ગયું. અહીંનું ન્યાં એના હાથમાં (આવ્યું). વાંચીને તો આમ ખુશી ખુશી (થઈ ગયો). ઓ...હો...હો...! ભારે વસ્તુ આ તે કોઈ! અમારા ઉપનિષદમાં છે એના કરતા સુંદર સામગ્રી આમાં ભરી છે. બેનની ચોપડીમાં. અન્યમતિનો બાવો, મઠનો અધિપતિ. સત્યને કબુલ કરતાં અસત્ય માણસ (ભલે) હોય. એમાં વાડાનું શું (કામ છે)? અહીં વાડો ક્યાં છે?

અંદર આત્મા જે છે, સર્વજ્ઞ પરમાત્મા ત્રિલોકનાથે કહ્યો તે આત્મા (છે). એનાથી વિરુદ્ધ દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ આદિના પરિણામ એ રાગ, વિકાર બંધ લક્ષણ છે. બેને જુદા પાડવા આ માર્ગ (છે). આ માર્ગમાં વાડો ક્યાં છે ન્યાં? કે નાત-જાત પણ ક્યાં છે કે ફલાણી નાત કે હરિજન ન પામી શકે ને વાણિયો પામી શકે એવું કાંઈ નથી. હરિજન પણ આ પામી શકે છે. આહાહા...! મઠાધિપતિએ બહુ વખાણ કર્યાં છે. ખુશી થઈ ગયો છે આમ. વખાણ કરતા કરતા થાકતો નહોતો એવું લખ્યું છે. વાંચતા એને ઉલ્લાસ આવતો કે ઓ...હો...હો...! આ લખાણ!

મુમુક્ષુ :- રત્ન કણિકા જ ભરી છે.

ઉત્તર :- હા. આ આત્મા વસ્તુ છે ને? વસ્તુ છે ને! છે તો અંદર કોઈ શક્તિ, ગુણ, સ્વભાવ છે કે નહિ? વસ્તુ છે તો કોઈ શક્તિ, સ્વભાવ, ગુણ, સત્ત્વ, તત્ત્વ, ગુણ છે કે નહિ? તો એ વસ્તુ આત્મા છે તો એમાં અનંત શક્તિ છે. જ્ઞાન, આનંદ, શાંતિ, સ્વચ્છતા,

વિભુતા (આદિ) અનંત અનંત શક્તિઓ છે. અનંત શક્તિનો પિંડ આત્મા છે. આહાહા...! એને આ રાગના બંધના લક્ષણથી જુદો અનુભવવો. આહાહા...! જુદો પાડીને, પ્રજ્ઞાછીણીથી જુદો પાડી જુદો અનુભવવો એનું નામ આત્માની પ્રાપ્તિ છે. એનું નામ આત્મજ્ઞાન છે, એનું નામ આત્માનું દર્શન-સમકિત છે. એ વિના બધા થોથા છે, એકડા વિનાનાં મીંડા છે. લાખ જાત્રાઓ કરે ને કરોડો, અબજો રૂપિયા ખર્ચે, ભક્તિ, પૂજા કરે ને મંદિરો સ્થાપે એ બધા શુભભાવ છે, ધર્મ નહિ. આહાહા...!

ધર્મ તો એ રાગથી ભિન્ન પાડીને ચૈતન્યસ્વરૂપને અનુભવવો એનું નામ પરમાત્મા ત્રિલોકનાથ જિનેશ્વરદેવ ધર્મ કહે છે. એનું નામ જૈનધર્મ છે. જૈનધર્મ કોઈ વાડો નથી, કોઈ પક્ષ નથી. વસ્તુનું સ્વરૂપ છે એવું ભગવાને જોયું, જોયું એવું કહ્યું. આહાહા...! સર્વજ્ઞદેવ ત્રિલોકનાથ બિરાજે છે, મહાવિદેહમાં પ્રભુ બિરાજે છે. ‘સીમંધર’ ભગવાન અત્યારે બિરાજે છે. એવા વીસ તીર્થકરો બિરાજે છે. લાખો કેવળીઓ બિરાજે છે. મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં જીવતી જ્યોત બિરાજે છે. બધા ભગવાનનું કથન આ છે. અને ‘કુંદકુંદાચાર્ય’ સંવત ૪૯ માં ત્યાં ગયા હતા. બે હજાર વર્ષ થયા. ‘કુંદકુંદાચાર્ય’ દ્વિગંબર મુનિ ત્યાં ગયા હતા, આઠ દિવસ રહ્યા હતા. ત્યાંથી આવીને આ બનાવ્યું છે. આહાહા...! ભગવાનનો આ સંદેશ છે. તમને બેસે, ન બેસે સ્વતંત્ર છે. તમારા બહારના આગ્રહને લઈને બહારના એટલા બધા આગ્રહ અંદરથી ગરી ગયા છે. ભગવાનની ભક્તિ કરીએ તો ધર્મ થાય, પૂજા કરીએ તો ધર્મ થાય, ભગવાનનું મંદિર સ્થાપીએ ને ધર્મ થાય, વરઘોડા કાઢીએ, ગજરથ કાઢીએ તો ધર્મ થાય. બધી વાતું ખોટી છે. એમાં રાગની મંદતા કરે તો પુણ્ય થાય. પણ પુણ્ય છે એ રાગ છે. રાગ છે એ બંધનું સ્વરૂપ છે. રાગ છે એ અબંધસ્વરૂપ આત્માનું એ સ્વરૂપ નથી. આહાહા...! આવું આકરું કામ છે. ‘ઝવેરચંદભાઈ’! ન્યાં તમારે આંકિડયા-ફાકિડિયામાં આવું સાંભળ્યું નથી. આહાહા...! બહુ આકરી વાત છે ભાઈ!

પહેલું તો બેસવું (કઠણ પડે). હજી આ વાત સાચી છે કે નહિ એ બેસવું કઠણ પડે. જો આવું હોય તો આ બધો વ્યવહાર? આ બધો વ્યવહાર કરે છે ઈ? કયો વ્યવહાર છે? સાંભળને હવે. નિશ્ચય વિનાના વ્યવહાર બધા એકડા વિનાના મીંડા છે. લાખ મીંડા હોય અને એકડો ન હોય તો સંખ્યામાં ન ગણાય. એમ સમ્યગ્દર્શન વિના જેટલી ક્રિયાકાંડ મંદ રાગની કરે એ બધી ગણતરી ધર્મમાં ન આવે. આહાહા...! સમ્યગ્દર્શન એ એકડો છે. એ સમ્યગ્દર્શન રાગથી ભિન્ન પડીને આત્માનો અનુભવ કરવો એનું નામ સમ્યગ્દર્શન છે. આહાહા...! આવી વાત છે. ભાષા તો સાદી છે, પ્રભુ! ભાષા તો સાદી છે. ભાવ ભલે આકરા છે. ભાષા બહુ એવી આકરી નથી. સાધારણ માણસને અભ્યાસ પણ ન મળે, વ્યવહારનો અભ્યાસ ન મળે. સવારે ભગવાનના દર્શન ને ભક્તિ કર્યા ને જય નારાયણ રાડુ પાડીને.. ભગવાન... ભગવાન... થઈ ગયો ધર્મ જાણે. એ વાણી પણ જડ, એ ભક્તિનો ભાવ એ

રાગ. આત્મા એનાથી તદ્દન ભિન્ન છે. આહાહા...! આવી વાત છે. એ અહીં પરમાત્મા ‘અમૃતચંદ્રાચાર્ય’ મુનિ હજાર વર્ષ પહેલા થયા. બે હજાર વર્ષ પહેલા ‘કુંદકુંદાચાર્ય’ દિગંબર મુનિ (થયા), આ ‘અમૃતચંદ્રાચાર્ય’ હજાર વર્ષ પહેલા થયા એમની આ ટીકા છે. એમનો આ શ્લોક છે. આહાહા...!

‘કોઈ પણ પ્રકારે (–યત્નપૂર્વક) સાવધાનપણે (નિષ્પ્રમાદપણે) પટકવામાં આવી થકી, આત્મા અને કર્મ–બન્નેના સૂક્ષ્મ અંતરંગ સંધિના બંધમાં...’ આહાહા...! મોટા પથરા હોય છે ને? પથરાને સંધિ હોય, સાંધ હોય. એમાં સુરંગ નાખે, સુરંગ. લાલ કે ધોળી ઝીણી દોરી હોય. એ સાંધ. એમ આત્મા અને દયા, દાન, ભક્તિના પરિણામના રાગ વચ્ચે સંધિ–સાંધ છે. તડ.. વચ્ચે તડ છે. તડને શું કહે? ધારી. બે તદ્દન ભિન્ન છે. બે વચ્ચે સાંધ છે. એ કહે છે, જુઓને!

જુઓ! શું કીધું? ‘આત્મા અને કર્મ–બન્નેના સૂક્ષ્મ અંતરંગ સંધિ...’ અંતરંગ સંધિ. આહાહા...! ‘સંધિના બંધમાં શીઘ્ર પડે છે.’ એક સમય લાગે છે, બસ! આહાહા...! એ રાગનો વિકલ્પ વિકાર અને આત્મા નિર્વિકારી સ્વરૂપ, આનંદ સ્વરૂપ–બે વચ્ચે પ્રજ્ઞાછીણી પડવામાં એક સમય લાગે છે. એક સમયાંતરમાં દર્શન થઈ જાય છે, કહે છે. આહાહા...! બીજું બધું કરે પણ આ મૂળ છે ઈ ન કરે ત્યાં સુધી ભવછેદ ન થાય, ભાઈ! આહાહા...! દુનિયા માને, મનાવે. માનીને લોકો રાજી થાય પણ એથી કાંઈ વસ્તુ નહિ મળે. આહાહા...! સંસારનું પરિભ્રમણ ચોરાશીના અવતાર કરી કરીને થાકીને અનંતા અવતાર કર્યા. એકેન્દ્રિયના, બેઠન્દ્રિયના, ત્રેઠન્દ્રિયના, નરકના, તિર્યંતના અનંતા અવતાર કર્યા. એ મિથ્યાત્વને લઈને એ અનંતા અવતાર થયા. જ્યાં સુધી એ મિથ્યાત્વ છેદે નહિ ત્યાં સુધી એના અનંતા અવતાર ટળશે નહિ. આહાહા...! એ મિથ્યાત્વ છેદવાની ક્રિયા આ છે. રાગ અને આત્મ લક્ષણ ભિન્ન જાણીને અંતર આત્માનો અનુભવ કરવો. રાગથી ભિન્ન જાણીને આત્માની પ્રજ્ઞાછીણી મારીને અનુભવ કરવો એ સમ્યગ્દર્શન પામવાની રીત છે. આહાહા...! આ તો હજી સમ્યગ્દર્શન ચોથું ગુણસ્થાન. શ્રાવક પાંચમું તો હજી આઘી દશા (છે). એની દશા તો આનંદ વધારે (હોય) અને અલૌકિક હોય. મુનિની તો વાત જ શું કરવી! સાચા મુનિ જે સંત મુનિ (હોય) એને તો અંતર આનંદનો ઉભરો આવતો હોય. અતીન્દ્રિય આનંદની અંદર ભરતી આવે. દરિયામાં જેમ પાણીની ભરતી આવે એમ ભરતી આવે છે. એ મુનિપણું તો અલૌકિક! બાપુ! અત્યારે તો.. આહા...! હજી શ્રદ્ધાના ઠેકાણા નથી ત્યાં મુનિપણા તો આઘા રઘા, ભાઈ!

અહીં એ કહે છે, ‘સંધિના બંધમાં શીઘ્ર પડે છે.’ શીઘ્ર પડે છે એટલે જેમ રાગથી ભિન્ન આમ જાણ્યો એ જ સમયમાં જુદો પડી જાય. એમ. ઉપયોગમાં ભલે અસંખ્ય સમય લાગે પણ અંદરમાં તો એક સમયમાં જુદો પડી જાય છે, એમ કહે છે. આહાહા...! આત્મા અતીન્દ્રિય આનંદ સ્વરૂપ અને રાગ બંધ સ્વરૂપ, એની વચ્ચે પ્રજ્ઞાનો અનુભવ કરતા એક

સમયમાં જુદો પડી જાય છે. આહાહા...! આ શ્લોક છે. ‘અમૃતચંદ્રાર્ય’ દિગંબર સંત મુનિ જંગલવાસી. મુનિઓ જંગલમાં રહેતા. આહાહા...!

‘કેવી રીતે પડે છે? આત્માને તો જેનું તેજ અંતરંગમાં સ્થિર...’ હવે શું કહે છે? આત્મા સ્થિર ધ્રુવ છે ત્યાં દષ્ટિ જાય છે. સ્થિર ધ્રુવ આનંદસ્વરૂપ ભગવાન, અતીન્દ્રિય આનંદ સ્વરૂપ ઉપર દષ્ટિ જાય છે. આહાહા...! ‘આત્માને તો જેનું તેજ અંતરંગમાં સ્થિર અને નિર્મળપણે દેદીપ્યમાન છે...’ આહાહા...! ભગવાન તો ચૈતન્યપ્રકાશ ધ્રુવ દેદીપ્યમાન, જેની નિર્મળતા છે એવો ચૈતન્યપ્રકાશ ભગવાન ભર્યો છે. આહાહા...! ચંદ્ર અને સૂર્યના તેજ જડના છે. આ ચૈતન્યના પ્રકાશના તેજ છે. એક એક આત્મામાં એવા અનંતા તેજનો પ્રકાશ અંદર ભર્યો છે. આહાહા...! એ બેને જુદા પાડતા...

‘જેનું તેજ...’ (એટલે) આત્માનું. ‘અંતરંગમાં સ્થિર...’ રાગ છે એ તો કમે કમે ભિન્ન ભિન્ન ભિન્ન થઈ જાય છે અને આ તો સ્થિર ધ્રુવ.. ધ્રુવ ભગવાન અંદર છે. ‘સ્થિર અને નિર્મળપણે દેદીપ્યમાન છે એવા ચૈતન્યપૂરમાં (ચૈતન્યના પ્રવાહમાં) મગ્ન કરતી...’ એવો ચૈતન્યપ્રવાહ એટલે ચૈતન્ય ધ્રુવ. ચૈતન્ય.. ચૈતન્ય.. ચૈતન્ય.. ચૈતન્ય.. ચૈતન્ય.. ચૈતન્ય.. ચૈતન્ય... ચૈતન્ય... ચૈતન્ય... ચૈતન્ય... એવો જે કાયમ રહેનારો ધ્રુવ પ્રવાહ (છે) ત્યાં દષ્ટિ પડે છે. ત્યાં પ્રજ્ઞાછીણી પડે છે, એમ કહે છે. આહાહા...! આકરું કામ છે. (આ) ગાથા.

‘(ચૈતન્યના પ્રવાહમાં) મગ્ન કરતી અને બંધને અજ્ઞાનભાવમાં નિશ્ચળ (નિયત) કરતી...’ આહાહા...! એ પ્રજ્ઞાછીણી એટલે અનુભવ. આત્માને આનંદમાં લીન કરતી અને બંધને રાગમાં (નિશ્ચિત) કરીને. રાગને અજ્ઞાનભાવમાં કરે છે. રાગ અજ્ઞાનભાવ છે. એમાં આત્માનું જ્ઞાનસ્વરૂપ જે છે (તે નથી). એ રાગ છે તે અજ્ઞાન છે. રાગમાં જ્ઞાનનો કણ નથી, રાગ તો અંધકાર છે. પ્રભુ ચૈતન્યજ્યોત દેદીપ્યમાન છે, ત્યારે રાગનો ભાવ, ચાહે તો દયા, દાન, ભક્તિ, વ્રત, તપનો રાગ હો પણ એ રાગ અંધકાર છે, અજ્ઞાન છે. અજ્ઞાન છે એટલે એમાં જ્ઞાન નથી. આહાહા...! એ જ્ઞાનજ્યોતથી વિરુદ્ધ ભાવ અંધકાર છે. આવી વાત સાંભળવી કઠણ પડે. નવા માણસ બિચારા આ બધું કરતા હોય તો જાણે ધર્મ.. ધર્મ કરતા હોય. ભક્તિ ને ભગવાનની સામે રાડચું પાડી ને.. જાણે ધર્મ કરીએ છીએ. એને આ કહેવું. આકરું પડે કે નહિ? આહાહા...! માર્ગ આમ છે, બાપુ! અહીં કાંઈ કોઈની સફારશ લાગુ પડતી નથી. વીતરાગ માર્ગમાં કોઈની સફારશ લાગુ નથી પડતી. વીતરાગ સર્વજ્ઞ પરમાત્માએ જે કહ્યું તેને કોઈની અપેક્ષા છે નહિ. એ વાત છે એ રીતે કહી છે અને એ રીતે અનુભવ કરે તેને ધર્મ થાય એવું છે. આહાહા...!

અંતરંગમાં સ્થિર કરતી અને ‘બંધને અજ્ઞાનભાવમાં નિશ્ચળ (નિયત) કરતી...’ રાગ છે એ બંધ છે. એ બંધમાં નિશ્ચળ કરતી કે એ તો બંધ છે. આ અબંધ સ્વરૂપ જ્ઞાન છે. અબંધ સ્વરૂપ આત્મા છે અને રાગ તે બંધસ્વરૂપ છે. એમ પ્રજ્ઞાછીણી બેને જુદી પાડતી..

આહાહા...! ‘(નિયત) કરતી...’ જુદી નિશ્ચય કરતી. ‘અમિતઃ મિત્રમિન્નૌ કુર્વતી’ ‘એ રીતે આત્મા અને બંધને સર્વ તરફથી ભિન્ન ભિન્ન કરતી પડે છે.’ આહાહા...! બેને જુદા જુદા કરતી-કરતી પડે છે. આવી વાત કેવી? આવો ઉપદેશ કઈ જાતનો? પેલું તો આમ કરો ને આ કરો ને આમ કરો ને આ કરો ને આ કરો ને આ કરો (હતું). અહીં કરો કરો કાંઈ નથી. કરવાનો રાગ છે અને રાગ કરું ત્યાં તો મૃત્યુ છે, આત્માનું મૃત્યુ છે. આત્મા તો જ્ઞાતા-દૃષ્ટા છે. એ રાગને કરે ત્યાં તો આત્માની શાંતિની હાનિ (થાય છે), હણાય છે. આહાહા...! આકરું કામ છે, પ્રભુ! સાધારણ પ્રાણીને બિચારાને હજી આજીવિકા માંડ ભેગી થાતી હોય. આજીવિકા માટે રોકાય એમાં આવી વાતું સાંભળવા પણ ક્યાંય મળે નહિ. સાંભળવા મળે તો સમજાય નહિ. આ શું કહે છે પણ આત્મા? આત્મા.. આત્મા.. આત્મા.. આવો આત્મા ને આવો રાગ. આહાહા...!

શરીર, વાણી, મન તો આત્માની પર્યાયમાં પણ નથી. શરીર, વાણી, મન આત્માની પર્યાય-અવસ્થા છે ને? એમાં પણ નથી. એની પર્યાયમાં રાગ ને દ્વેષ છે. એ પર્યાયબુદ્ધિ છોડીને દ્રવ્યબુદ્ધિ કરતા ભિન્ન પડી જાય છે. આહાહા...! આમ કહેવું છે. આ તો ભિન્ન જ છે. આ શરીર, વાણી તો જડ છે, ભિન્ન છે, ભિન્ન જ છે. બાયડી, છોકરા, કુટુંબ, કબીલો, ધંધો-વેપાર એ તો તદ્દન ભિન્ન ભિન્ન જ છે. પણ પર્યાયમાં તારા પુરુષાર્થની ઊંધાઈથી જે રાગ અને દ્વેષના, પુણ્ય-પાપના પરિણામ થાય, તેને જ્ઞાન તરફ વાળીને તેનાથી જુદો પડી જા. આહાહા...! ઈ છે ને?

‘અમિતઃ મિત્રમિન્નૌ કુર્વતી’ ‘એ રીતે આત્મા અને બંધને સર્વ તરફથી ભિન્ન ભિન્ન કરતી પડે છે.’ રાગ અને આત્મા એક માન્યા છે, માન્યું છે એ માન્યતા છે, છે નહિ. રાગ તત્ત્વ ભિન્ન છે. નવ તત્ત્વ છે ને? જીવ, અજીવ, આસ્રવ, બંધ, પુણ્ય-પાપ બંધ, સંવર, નિર્જરા, મોક્ષ. તો આસ્રવ તત્ત્વ, પુણ્ય-પાપ તત્ત્વ જુદું છે અને જ્ઞાયક તત્ત્વ જુદું છે. જ્ઞાયક તત્ત્વ પુણ્યરૂપે થયું નથી, પાપરૂપે થયું નથી. એને પુણ્ય અને પાપરૂપે માનવો એ જ મિથ્યાત્વ છે. આહાહા...! અને એને છેદવું અને જુદું છે એવું જુદું પાડવું એનું નામ સમકિત છે. વિશેષ કહેશે...

(શ્રીતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

* અજ્ઞાનીને સાચી ઉદાસીનતા હોતી નથી. પરદ્રવ્યના ગુણદોષ ન ભાસે તો સાચી ઉદાસીનતા થાય. પરદ્રવ્યના દોષને અને ગુણને તો બરાબર જાણે છે. પણ પરદ્રવ્ય મને હિતકર છે કે અહિતકર છે એમ માને નહિ તેનું નામ પરદ્રવ્યના ગુણ દોષ ન ભાસે એમ સમજવું. શુભાશુભભાવ નુકશાનકારક છે. અને ત્રિકાળી સ્વભાવ લાભદાયક છે. એ સિવાય જગતનો કોઈપણ પદાર્થ આત્માને લાભ નુકશાનનું કારણ નથી. એમ સમજવું તે સાચી ઉદાસીનતા છે. ૮૯૧. – પરમાગમસાર

પ્રવચન નં. ૩૬૩ ગાથા-૨૯૫ કળશ-૧૮૧ શનિવાર, માગશર વદ ૫, તા. ૦૮-૧૨-૧૯૭૯

નોંધ :- મૂળ પ્રવચન હિન્દીમાં છે તેનો ગુજરાતી અનુવાદ કરેલ છે.

‘સમયસાર’ ૧૮૧ કળશ છે તેનો ભાવાર્થ ચાલે છે. શું કહે છે? સૂક્ષ્મ વાત છે. સમયસાર છે સમયસાર.

ભાવાર્થ :- ‘અહીં આત્મા અને બંધને ભિન્ન ભિન્ન કરવારૂપ કાર્ય છે.’ જે આત્મા છે અંદર એ તો શુદ્ધ ચિદાનંદ જ્ઞાનાનંદ મૂર્તિ છે અને શરીર, વાણી, મન એ તો જડ કર્મ છે અને પુણ્ય-પાપના ભાવ છે એ તો વિકાર છે તો વિકારથી અને શરીરાદિથી તો આત્મા અંદર ભિન્ન છે. તો જેને ભિન્ન કરવા હોય, સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરવું હોય તેને આત્મા અને બંધને ભિન્ન ભિન્ન કરવાનું કાર્ય છે. આ કાર્ય છે. કાર્ય કરવાનું શું છે? કે આત્મા અને રાગાદિને ભિન્ન કરવા એ કાર્ય છે. ઝીણી વાત છે. ધર્મ એને કહે છે, કે રાગાદિ ભાવ, વિકાર અંદર ઉત્પન્ન થાય છે તેનાથી ભિન્ન આત્મા જ્ઞાનાનંદ સહજાત્મસ્વરૂપ (છે) એ આત્માને અને રાગને ભિન્ન કરવા એ કાર્ય કરવાનું છે. આહાહા...! ત્યારે એ સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરે છે. ધર્મની પહેલી સીઢી, ધર્મનું પહેલું સોપાન.

‘આત્મા અને બંધને ભિન્ન ભિન્ન કરવારૂપ કાર્ય છે. તેનો કર્તા આત્મા છે.’ ભિન્ન કરવાનો કર્તા તો આત્મા છે. ‘ત્યાં કરણ વિના કર્તા કોના વડે કાર્ય કરે?’ કરણ-સાધન જોઈએ ને? સાધન. સાધન વિના કર્તા, સાધન વિના કોનાથી ભિન્ન કરશે? સાધન શું છે? આત્મા અને રાગાદિ ભાવ એનાથી ભિન્ન કરવામાં કર્તા આત્મા છે પણ કર્તા આત્માને સાધન શું છે? આહાહા...! આ પ્રશ્ન છે, શિષ્યનો આ પ્રશ્ન છે. કોના દ્વારા કાર્ય કરશે? કર્તા આત્મા કોના દ્વારા કાર્ય ભિન્ન કરશે? આહાહા...! સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરવામાં નવ તત્વથી આત્મા ભિન્ન છે, રાગ-દ્વેષ, પુણ્ય-પાપ આદિ ભાવથી તો ભિન્ન છે. તો ભિન્ન કરનાર કર્તા તો આત્મા (છે) પણ કર્તાને સાધન શું? સાધન વિના કર્તા શું કરશે?

કહે છે, કે ‘કર્તા કોના વડે કાર્ય કરે?’ સમજાય છે કાંઈ? સૂક્ષ્મ છે, ભાઈ! તત્ત્વદષ્ટિ સૂક્ષ્મ (છે). જૈન પરમેશ્વર જિનેશ્વરદેવ ત્રિલોકનાથનો માર્ગ બહુ સૂક્ષ્મ છે. અંતરમાં રાગ ઉત્પન્ન થાય છે તેનાથી પણ આત્મા ભિન્ન છે. ભિન્ન કરનાર કર્તા આત્મા છે. તો કર્તા કરણ નામ કોના દ્વારા કાર્ય કરશે? ‘તેથી કરણ પણ જોઈએ.’ કર્તા આત્મા, રાગ અને દયા, શુભાશુભભાવથી ભિન્ન કરવામાં કર્તા આત્મા છે તો કરણ કોણ? કયા સાધનથી કરશે? (તો કહે છે), કરણ પણ આવશ્યક છે. સાધનની પણ જરૂર છે.

‘નિશ્ચયનયે કર્તાથી ભિન્ન કરણ હોતું નથી;...’ નિશ્ચયદષ્ટિએ, વાસ્તવિક દષ્ટિથી જુઓ તો કર્તા આત્મા, તે રાગથી ભિન્ન કરનાર કર્તા તેનું કરણ-સાધન કર્તાથી ભિન્ન નથી હોતું. કર્તાથી કરણનું સાધન ભિન્ન નથી હોતું. છે? ‘નિશ્ચયનયે કર્તાથી ભિન્ન કરણ હોતું નથી;...’ આહાહા...! ‘માટે આત્માથી અભિન્ન એવી આ બુદ્ધિ...’ અનુભવ. રાગથી ભિન્ન કરવાની જ્ઞાન-પ્રજ્ઞા. જ્ઞાનરૂપી છીણી. એ પ્રજ્ઞારૂપી છીણી-અનુભવ એ રાગથી ભિન્ન કરવાનું કરણ-સાધન છે. કર્તા આત્મા છે પણ એ રાગાદિથી ભિન્ન કરવાનું કરણ-સાધન પ્રજ્ઞા એટલે તેનાથી ભિન્ન કરવાનો અનુભવ એ સાધન છે. આહાહા...! સૂક્ષ્મ વાત છે, ભાઈ! અનંત અનંત કાળ ચોરાશીના અવતારમાં ગયો પણ કદી એણે સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કર્યું નહિ. સમ્યગ્દર્શન વિના બધા ક્રિયાકાંડ કર્યા તો એનાથી તો પુણ્યબંધ થાય અને સ્વર્ગ આદિ મળે પણ એની ચાર ગતિ ટળે નહિ.

અહીંયાં કહે છે, કે કર્તા આત્મા (છે). રાગ અને શરીરાદિથી ભિન્ન કરવામાં સાધન કોણ? કે કર્તાથી ભિન્ન સાધન હોતું નથી. કર્તા આત્મા તો પ્રજ્ઞા-અનુભવ, રાગથી ભિન્ન અનુભવ એ સાધન છે. રાગથી પુણ્ય-પાપના ભાવથી, શુભ-અશુભભાવથી, શરીરથી ભિન્ન કરવાનું સાધન અનુભવ છે. રાગથી ભિન્ન કરવાનો અનુભવ, આત્માનો અનુભવ એ સાધન છે. આહાહા...! ઝીણી વાત છે, ભાઈ! આ મૂળ વાત છે. અનંત કાળ થયો પણ એણે આ વાત કરી જ નથી. ઉપર ઉપર ક્રિયાકાંડ કર્યા. દયા ને વ્રત ને ભક્તિ ને પૂજા ને દાન ને દયા ને એ તો બધો રાગ છે.

અહીં તો રાગથી ભિન્ન કરનાર કર્તા આત્મા અને એનું કરણ-સાધન આત્માનો અનુભવ કરવો (એ સાધન છે). રાગથી ભિન્ન કરી જ્ઞાન-પ્રજ્ઞા સાધન દ્વારા અનુભવ કરી ભિન્ન કરવો એ સાધન છે. આહાહા...! આવી ઝીણી વાત છે. સૂક્ષ્મ વાત છે. બહારથી માને છે કે આમ કરવું ને આમ કરવું એ કોઈ સાધન નથી. એ તો શુભરાગ હોય તો પુણ્ય બંધાશે, એનાથી સંસાર મળશે.

અહીં તો રાગથી ભિન્ન કરનાર કર્તા આત્મા, તેનું કરણ એટલે સાધન કર્તાથી ભિન્ન હોતું નથી (એમ કહે છે). તો એ સાધન કયું? કર્તા આત્મા અને એનો અનુભવ કરવો, રાગથી ભિન્ન થઈને ભિન્ન અનુભવ કરવો એ કર્તાનું કરણ રાગથી ભિન્ન કરવાનું સાધન છે. સમજાય છે કાંઈ? કોઈની ગુજરાતીની માંગણી હતી. કાલે હિન્દી ચાલ્યું હતું ને? એ તો ગુજરાતી અને હિન્દી ભાષા (ગમે તે હોય) ભાવ તો જે ઝીણા હોય એ આવેને? ભાવ બીજા ક્યાંથી આવે? ભાઈ! આહાહા...!

નિશ્ચયનયથી કર્તા આત્મા, રાગથી ભિન્ન કરવાનું તેનું સાધન, આત્માથી ભિન્ન સાધન હોતું નથી. ‘માટે આત્માથી અભિન્ન એવી આ બુદ્ધિ...’ એટલે જ્ઞાન, અનુભવ. રાગથી ભિન્ન કરવાનો અનુભવ એ સાધન છે. આહાહા...! ઝીણી વાત બહુ. અનંતકાળ અનંતકાળ થયો.

ચોરાશીમાં રખડતા રખડતા કદી સમ્યગ્દર્શન કેમ પમાય એની ખબર પણ નથી. બહારની પ્રવૃત્તિમાં ધર્મ માની લીધો.

અહીંયાં તો પરમાત્મા જૈન પરમેશ્વર ત્રિલોકનાથ એમ કહે છે, કે રાગ જે દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ, પૂજા આદિનો ભાવ (થાય) એ રાગ છે, બંધન છે. તેનાથી ભિન્ન કરનાર કર્તા આત્મા છે. કર્તાથી ભિન્ન કરવાનું સાધન જુદું નથી હોતું. કર્તા આત્મા તો એનું સાધન પ્રજ્ઞા એટલે અનુભવ (છે). રાગથી ભિન્ન કરવાનો આત્માનો અનુભવ એ સાધન છે. આહાહા...! સમજાય છે કાંઈ? છે?

‘બુદ્ધિ જ આ કાર્યમાં કારણ છે.’ પ્રજ્ઞા-જ્ઞાનની પર્યાય. જે જ્ઞાનની દશા રાગ સન્મુખ છે એ જ્ઞાનની પર્યાયને સ્વભાવ સન્મુખ કરવી, એ અનુભવ આત્માને રાગથી ભિન્ન કરવાનું સાધન છે. આહાહા...! આવી ઝીણી વાત છે, બાપુ! વીતરાગ માર્ગ... જિનેશ્વર ત્રિલોકનાથ પરમાત્માનું આ ફરમાન છે.

‘આત્માને અનાદિ બંધ જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મ છે,...’ આત્માને અનાદિ જ્ઞાનાવરણીય આઠ કર્મનું બંધન છે. અનાદિથી છે. એકેન્દ્રિયથી નિગોદમાં પડ્યો હતો ત્યારથી તેને આઠ કર્મોનો બંધ છે. ‘તેમનું કાર્ય ભાવબંધ તો રાગાદિક છે...’ એ દ્રવ્યબંધ જે જડકર્મ છે તેનું કાર્ય શું? કરે તો રાગ-દ્વેષ એ એનું કાર્ય છે. જ્ઞાનાવરણીય આદિ (કર્મ) અનાદિથી આત્મા સાથે બંધાયેલા છે. એ જડ કર્મ છે. તેનું કાર્ય શું? કરે તો કાર્ય શું? રાગ-દ્વેષ ને પુણ્ય ને પાપ એનું કાર્ય છે. આત્મા કરે તો એને આત્માનું કાર્ય કહેવામાં આવે છે. એનું કાર્ય તો એ છે. એનું કાર્ય કોઈ ધર્મ છે એમ નથી. આહાહા...! ‘તેનું કાર્ય ભાવબંધ તો રાગાદિક છે અને નોકર્મ શરીરાદિક છે.’ આ શરીરાદિ કર્મનું ફળ છે. આ શરીર, વાણી, મન આ જડ માટી, ધૂળ. માટી છે, આ તો પુદ્ગલ માટી છે. આત્મા તો તદ્દન ચૈતન્ય ભગવાન અંદર ભિન્ન છે. અરૂપી છે, વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ વિનાની ચીજ છે. રાગ ને દ્વેષ, પુણ્ય-પાપના વિકારભાવથી રહિત ચીજ અંદર છે. કેમ કે નવ તત્ત્વમાં વિકાર તત્ત્વ રાગ ને પુણ્ય-પાપ બીજી ચીજ છે. આત્મતત્ત્વ નવ તત્ત્વમાં ભિન્ન ચીજ છે. એ ચીજને ભિન્ન પાડવાનો ઉપાય (શું)? એ રાગથી ભિન્ન કરવાનો ઉપાય છે-અનુભવ. સ્વસન્મુખ થવું, પરથી વિમુખ થવું એવી પ્રજ્ઞાછીણી. આત્માની સન્મુખ થઈને અનુભવ કરવો એ રાગથી ભિન્ન પડવાનું સાધન છે. કેમ કે અનાદિકાળથી આઠ કર્મ તો પડ્યા છે. તેનું કાર્ય રાગ-દ્વેષ તો કરે છે અને શરીર મળે છે.

‘માટે બુદ્ધિ વડે...’ અંદરમાં જ્ઞાનની દશા દ્વારા. આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, આત્મા જ્ઞાન સ્વ-સ્વરૂપ છે. સ્વ ભાવ છે. આત્માનો જ્ઞાન સ્વ ભાવ છે, પોતાનો આત્માનો તો જ્ઞાનસ્વભાવ છે. એ સ્વભાવ દ્વારા ‘આત્માને શરીરથી, જ્ઞાનાવરણાદિક દ્રવ્યકર્મથી તથા (પુણ્ય-પાપ) રાગાદિક ભાવકર્મથી ભિન્ન...’ કરવો. આ ધર્મની રીત આકરી છે, ભાઈ! અત્યારે તો બધું બહારમાં

ચાલ્યું છે. બહારની પ્રવૃત્તિ કરતા કરતા થશે. અહીં તો પરમાત્મા કહે છે, કે અંદર રાગની પ્રવૃત્તિ થાય છે તેનાથી ભિન્ન થા. ભિન્ન થવું. ચૈતન્યસ્વરૂપ... કહ્યું ને?

‘એક ચૈતન્યભાવમાત્ર...’ એક ચૈતન્યભાવમાત્ર. જાણન.. જાણન.. જાણન.. જાણન સ્વભાવમાત્ર આત્મા. એ આત્મામાં રાગ નહિ, પુણ્ય નહિ, પાપ નહિ, આસ્રવ નહીં, શરીર નહિ. એક ચૈતન્યસ્વભાવમાત્ર અનુભવ ‘અનુભવી...’ ચૈતન્યસ્વભાવમાત્ર આત્માને અનુભવી ‘જ્ઞાનમાં જ લીન રાખવો...’ એ જ્ઞાનસ્વભાવમાં લીન રાખવો એ રાગથી ભિન્ન કરવાનો ઉપાય છે. આહાહા..! આ ધર્મ છે. ઝીણી ચીજ છે, ભાઈ! છે? અંદર છે કે નહિ?

‘તે જ (આત્મા ને બંધનું) ભિન્ન કરવું છે.’ રાગથી ભિન્ન પડી પોતાના જ્ઞાનસ્વભાવમાં.. આત્મા સ્વ ભાવ, પોતાનો ભાવ જે જ્ઞાન છે એમાં એકાગ્ર રહેવું તે રાગથી ભિન્ન કરવાનો ઉપાય છે. આહાહા..! આ માર્ગ છે. વીતરાગ ત્રિલોકનાથ જિનેશ્વર પરમેશ્વરનો આ હુકમ છે. આકરું પડે, અપૂર્વ લાગે. પૂર્વે કોઈ દિ’ કર્યું નથી, પૂર્વે કદી અંતરની વાત સાંભળી નથી. અંતર આત્મા શું ચીજ છે? અને આ જડ શું છે? દયા, દાન, વ્રતના પરિણામ તો રાગ છે. રાગ જુદી ચીજ છે, શરીર જુદી ચીજ છે, આત્મા જુદી ચીજ છે. આહાહા..! એ આત્મા અને બંધને ભિન્ન કરવાના છે.

‘તેનાથી જ સર્વ કર્મનો નાશ થાય છે,...’ એ રાગ ને કર્મથી આત્માને, ચૈતન્ય સ્વભાવથી ભિન્ન કરી અનુભવ કરવો એ જ આઠ કર્મનો નાશ કરવાનો ઉપાય છે. આહાહા..! અંતરનો અનુભવ. ‘વસ્તુ વિચારત ધ્યાવતૈ મન પાવે વિશ્રામ, રસ સ્વાદત સુખ ઉપજે, અનુભવ તાકો નામ.’ ‘બનારસીદાસ’ નું કાવ્ય છે. ‘વસ્તુ વિચારત ધ્યાવતે’ વસ્તુ સ્વભાવ આત્મા આનંદ અને જ્ઞાનાદિ એ એનો સ્વ-પોતાનો ભાવ છે, તેનો વિચાર કરી એકાગ્ર થાય છે તો ‘વસ્તુ વિચારત ધ્યાવતૈ મન પાવે વિશ્રામ’ મનના વિકલ્પ છે એ તૂટી જાય છે, વિશ્રામ પામી જાય છે. ‘રસ સ્વાદત સુખ ઉપજે’ અને એ સ્થાનમાં આત્માના આનંદરસનો સ્વાદ આવે છે. આનંદનો સ્વાદ (આવે છે). રાગનો સ્વાદ તો અનાદિથી ચાલ્યો આવે છે. પુણ્ય ને પાપનો સ્વાદ અનાદિથી ચાલ્યો આવે છે, એ તો પહેલા કહ્યું. એ છોડીને નિજ રસ, જ્ઞાનાનંદ રસ, ચૈતન્ય સ્વભાવનો રસ, એનો અનુભવ કરવો તેનું નામ અનુભવ છે અને એ અનુભવ પ્રજ્ઞાછીણી છે. એ અનુભવ પ્રજ્ઞાછીણી નામ રાગથી ભિન્ન કરવાનો ઉપાય છે. આહાહા..! આવો માર્ગ છે.

અને ‘સિદ્ધપદને પમાય છે, એમ જાણવું.’ આ ઉપાયથી પરમાત્મપદ, ઇમો સિદ્ધાણં એવા સિદ્ધપદની પ્રાપ્તિ આ ઉપાયથી થાય છે, બીજો કોઈ ઉપાય છે નહિ. જે રાગાદિ, પુણ્ય, દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ, કામ, ક્રોધના ભાવ એ બધા વિકાર છે, એ વિકાર તત્ત્વથી નિર્વિકારી ચૈતન્ય સ્વભાવ આત્મા અંદર ભિન્ન છે. એ ચૈતન્યસ્વભાવનો અનુભવ કરવો, તેનો સ્વાદ લેવો, એના આનંદનું વેદન કરવું એ કર્મબંધન છેદવાનો ઉપાય છે. આહાહા..! આવી ઝીણી વાત છે. આ તો કાલે આવી ગયું હતું, ગાથા તો આવી ગઈ, એનો આ ભાવાર્થ (ચાલ્યો).

 ગાથા-૨૯૫

આત્મબન્ધૌ દ્વિધા કૃત્વા કિં કર્તવ્યમિતિ ચેત્ -

જીવો બંધો ય તહા છિજ્જંતિ સલક્ષણેહિં ણિયણ્હિં ।

બંધો છેદેદવ્વો સુદ્ધો અપ્પા ય ઘેત્તવ્વો ॥૨૯૫॥

જીવો બન્ધશ્ચ તથા છિદ્ધેતે સ્વલક્ષણાભ્યાં નિયતાભ્યામ્ ।

બન્ધશ્ચેત્તવ્યઃ શુદ્ધ આત્મા ચ ગૃહીતવ્યઃ ॥૨૯૫॥

આત્મબન્ધૌ હિ તાવન્નિયતસ્વલક્ષણવિજ્ઞાનેન સર્વથૈવ છેત્તવ્યૌ; તતો રાગાદિલક્ષણઃ સમસ્ત એવ બન્ધો નિર્મોક્તવ્યઃ; ઉપયોગલક્ષણઃ શુદ્ધ આત્મૈવ ગૃહીતવ્યઃ । એતદેવ કિલાત્મબન્ધયોર્દ્વિ-ધાકરણસ્ય પ્રયોજનં યદ્વન્ધત્યાગેન શુદ્ધાત્મોપાદાનમ્ ।

‘આત્મા અને બંધને દ્વિધા કરીને શું કરવું’ એમ પૂછવામાં આવતાં હવે તેનો ઉત્તર કહે છે :-

જીવ બંધ જ્યાં છેદાય એ રીત નિયત નિજ નિજ લક્ષણે,

ત્યાં છોડવો એ બંધને, જીવ ગ્રહણ કરવો શુદ્ધને. ૨૯૫.

ગાથાર્થ :- [તથા] એ રીતે [જીવઃ બન્ધઃ ચ] જીવ અને બંધ [નિયતાભ્યામ્ સ્વલક્ષણાભ્યાં] તેમના નિશ્ચિત સ્વલક્ષણોથી [છિદ્ધેતે] છેદાય છે. [બન્ધઃ] ત્યાં, બંધને [છેત્તવ્યઃ] છેદવો અર્થાત્ છોડવો [ચ] અને [શુદ્ધઃ આત્મા] શુદ્ધ આત્માને [ગૃહીતવ્યઃ] ગ્રહણ કરવો.

ટીકા :- આત્મા અને બંધને પ્રથમ તો તેમનાં નિયત સ્વલક્ષણોના વિજ્ઞાનથી સર્વથા જ છેદવા અર્થાત્ ભિન્ન કરવા; પછી, રાગાદિક જેનું લક્ષણ છે એવા સમસ્ત બંધને તો છોડવો અને ઉપયોગ જેનું લક્ષણ છે એવા શુદ્ધ આત્માને જ ગ્રહણ કરવો. આ જ ખરેખર આત્મા અને બંધને દ્વિધા કરવાનું પ્રયોજન છે કે બંધના ત્યાગથી (અર્થાત્ બંધનો ત્યાગ કરી) શુદ્ધ આત્માનું ગ્રહણ કરવું.

ભાવાર્થ :- શિષ્યે પૂછ્યું હતું કે આત્મા અને બંધને દ્વિધા કરીને શું કરવું? તેનો આ ઉત્તર આપ્યો કે બંધનો તો ત્યાગ કરવો અને શુદ્ધ આત્માનું ગ્રહણ કરવું.

ગાથા-૨૯૫ ઉપર પ્રવચન

‘આત્મા અને બંધને દ્વિધા કરીને શું કરવું’ હવે શિષ્યનો પ્રશ્ન છે. ભગવન! આત્માને રાગથી દયાથી, પુણ્ય-પાપના ભાવથી ભિન્ન કરીને શું કરવું જોઈએ? કોને ગ્રહણ કરવું જોઈએ? છે? ‘એમ પૂછવામાં આવતાં હવે તેનો ઉત્તર કહે છે :-’ આવો પ્રશ્ન થાય કે આ રાગાદિ પુણ્ય-પાપના ભાવ જે અંદર થાય છે તેનાથી આત્મા ભિન્ન છે તો એનાથી ભિન્ન પડીને કરવું શું? એમ કહે છે. છે? ‘દ્વિધા કરીને શું કરવું’ જુદા પાડીને કરવું શું? કોને ગ્રહણ કરવું અને કોને છોડવું? એમ પ્રશ્ન છે. આહાહા...! આ શિષ્યનો પ્રશ્ન છે કે અંદર ભગવાનઆત્મા ચૈતન્યહીરો સચ્ચિદાનંદ પ્રભુ, સત્ શાશ્વત નિત્ય આનંદ અને જ્ઞાનનો દરિયો ભગવાન (છે) તેનો અનુભવ કરીને રાગથી ભિન્ન પડવું, તો ભિન્ન કરીને કરવું શું? આ પ્રશ્ન છે.

जीवो बंधो य तहा छिज्जंति सलक्खणेहिं णियएहिं ।

बंधो छेदेदव्वो सुद्धो अप्पा य घेतव्वो ।।२९५।।

જીવ બંધ જ્યાં છેદાય એ રીત નિયત નિજ નિજ લક્ષણે,

ત્યાં છોડવો એ બંધને, જીવ ગ્રહણ કરવો શુદ્ધને. ૨૯૫.

ટીકા :- ‘આત્મા અને બંધને પ્રથમ તો તેમનાં નિયત સ્વલક્ષણોના વિજ્ઞાનથી સર્વથા જ છેદવા...’ પહેલા ભિન્ન કરવા જોઈએ. આહાહા...! પહેલામાં પહેલું તારું ધર્મનું કર્તવ્ય હોય તો (આ છે). આ...હા...! આત્મા અને બંધ એટલે રાગાદિને પ્રથમ તો તેમનાં નિયત સ્વલક્ષણ. (અર્થાત્) રાગ બંધનું લક્ષણ છે અને ભગવાનનું-આત્માનું જ્ઞાન લક્ષણ છે. આત્માનું જાણન.. જાણન.. જાણન આનંદ લક્ષણ છે. રાગનું બંધ લક્ષણ છે. બેના ભિન્ન લક્ષણ જાણીને જ્ઞાનથી સર્વથા જ છેદ કરવો. આહા...! જ્ઞાનની દશામાં અંતર ઝુકાવ કરીને રાગથી વિમુખ થઈને આત્મામાં ભેદ કરવો જોઈએ.

‘પછી, રાગાદિક જેનું લક્ષણ છે...’ પુણ્ય અને પાપ, રાગના વિકલ્પ જેનું લક્ષણ છે ‘એવા સમસ્ત બંધને તો છોડવો...’ જોઈએ. આહાહા...! દ્વિધા કરીને કરવું શું? બેને જુદા પાડીને કરવું શું? કે બંધને છોડવો. આહાહા...! ચાહે તો એ પુણ્યભાવ હો કે પાપ હો, શુભ-અશુભભાવ બન્ને બંધના કારણ છે. શુભ અને અશુભભાવ બન્ને બંધના કારણ છે. બન્ને બંધરૂપ છે અને ભગવાનઆત્મા તેનાથી ભિન્ન ચૈતન્યસ્વરૂપી અબંધ સ્વરૂપ છે. બેને ભિન્ન કરવા. પહેલા ભિન્ન કરવા જોઈએ. ‘સમસ્ત બંધને તો છોડવો...’ આહાહા...! બેને જુદા કરીને બંધ એટલે રાગાદિ જે પરિણામ બંધના કારણ છે તેને તો દષ્ટિમાંથી છોડવા.

ઝીણી વાત છે, ભાઈ! સૂક્ષ્મ વાત છે. આહાહા..!

અંતરમાં આત્મા આનંદસ્વરૂપ પ્રભુ જ્ઞાન ને આનંદની મૂર્તિ આત્મા (છે). અતીન્દ્રિય અનંત જ્ઞાન, અતીન્દ્રિય અનંત આનંદ, અતીન્દ્રિય અનંત શાંતિ, વીતરાગતા અનંત.. અનંત.. પ્રભુતા એમાં ભરી છે. એવી અનંત શક્તિઓનો ભંડાર ભગવાન, એને રાગથી ભિન્ન કરીને.. આહાહા..! આ કરવું. ભિન્ન કરીને રાગને છોડવો. ભિન્ન કર્યા વિના છોડે શું? સમજાય છે કાંઈ? સૂક્ષ્મ વાત છે, ભાઈ!

અનંત કાળ થયો, ચોરાશી લાખ યોનિ(માં ભટક્યો), અનંતવાર નવમી ઐવેયક ગયો. સ્વર્ગમાં નવમી ઐવેયકના અનંત ભવ કર્યા. મુનિવ્રત ધારણ કર્યા. ‘મુનિવ્રત ધાર અનંત બૈર ઐવેયક ઉપજાયો’ અનંતવાર મુનિ થયો પણ આત્મજ્ઞાન કર્યું નહિ. આત્મજ્ઞાન જે રાગથી ભિન્ન છે તે ન કર્યું. રાગની ક્રિયાને જ ધર્મ માન્યો. આહાહા..! ‘મુનિવ્રત ધાર અનંત બૈર ઐવેયક ઉપજાયો, પણ આત્મજ્ઞાન બિન લેશ સુખ ન પાયો’ આત્મા આનંદસ્વરૂપ ભગવાન (છે) અને રાગ આકુળતા સ્વરૂપ દુઃખ (છે) બેનું ભેદજ્ઞાન ન કર્યું. આહાહા..! બેને અનાદિથી એકરૂપ માને છે તે માન્યતા ચાલી આવે છે, કદી ભિન્નતા કરી નહિ. આહાહા..! અને ભિન્ન કર્યા વિના છોડવું ને ગ્રહણ કરવું એ ક્યાંથી આવે? ભિન્ન પાડ્યા વિના એકને છોડવું અને એકને ગ્રહણ કરવું એ ભિન્ન પાડ્યા વિના ક્યાંથી થાય? પહેલા ભિન્ન પાડવા. આહાહા..! ઝીણી વાત છે, ભાઈ!

આ તો વીતરાગમાર્ગ છે. પરમેશ્વર જિનેશ્વરદેવ ત્રિલોકનાથ ભગવાનની વાણી છે. ‘સીમંધર’ ભગવાન પાસે ‘કુંદકુંદાચાર્ય’ ગયા હતા. સંવત ૪૯ ‘કુંદકુંદાચાર્ય’ દિગંબર સંત મુનિ છે, દિગંબર મુનિ (છે). સંવત ૪૯ માં ભગવાન પાસે ગયા હતા. ભગવાન બિરાજે છે. મહાવિદેહમાં બિરાજે છે. ‘સીમંધરસ્વામી’ તીર્થંકરદેવ, એક કરોડ પૂર્વનું આયુષ્ય (છે) અને પાંચસો ધનુષનો દેહ છે, બે હજાર હાથ ઊંચા ભગવાન મહાવિદેહમાં શરીરપણે બિરાજે છે, હજી શરીર છે. ત્યાં સંવત ૪૯ માં ગયા હતા, આઠ દિવસ ત્યાં રહ્યા હતા. ત્યાંથી આવીને આ શાસ્ત્ર બનાવ્યા. આ શાસ્ત્ર બનાવ્યા પછી એક હજાર વર્ષે આ ‘અમૃતચંદ્રાચાર્ય’ ટીકા કરી, શાસ્ત્રનું સ્પષ્ટીકરણ કર્યું કે શાસ્ત્રમાં શું કહેવું છે. એનું સ્પષ્ટીકરણ કર્યું.

કહે છે, કે પહેલા કરવું શું? આહાહા..! શાસ્ત્રને કહેવું છે શું? ભગવાનને શું કહેવું છે? ભગવાનની વાણી શું કહે છે? એ વાણી એમ કહે છે, કે પ્રથમ તો આત્મા અને વિકારને ભિન્ન કરવા. આહાહા..! બંધભાવનું લક્ષણ રાગ છે તેને ભિન્ન કરવા. આત્માનું લક્ષણ જ્ઞાન છે. જ્ઞાનથી રાગને ભિન્ન કરી બેને ભિન્ન કરી રાગને છોડવો. આહાહા..! જે બન્નેને અનાદિથી એકરૂપ માન્યા છે, કદી ભિન્ન કર્યા જ નથી તો છોડે કેવી રીતે? આહાહા..! ભિન્ન પાડીને રાગને છોડવો. છે?

‘સમસ્ત બંધને તો છોડવો...’ ‘સમસ્ત’ શબ્દ છે. વિકલ્પમાત્ર, ગુણ-ગુણી ભેદનો વિકલ્પ,

રાગ ઉઠે છે તેને પણ છોડવો. આહાહા...! સમસ્ત બંધને છોડવો. ઝીણી વાત છે, ભાઈ! શુભભાવ દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ એ રાગ તો બંધ છે જ પણ ગુણ-ગુણીના ભેદનો વિકલ્પ, રાગ ઉઠે છે તે પણ સમસ્ત બંધ છે, એ બંધને છોડવો. આહાહા...! સમસ્ત બંધને છોડવો. સમસ્તમાં શું બાકી રહ્યું? કોઈપણ રાગનો કણ, શુભ કે અશુભ, બધું બંધનું કારણ છે તો સમસ્ત બંધને છોડવો જોઈએ. બંધને છોડવો જોઈએ. આહાહા...! જેને હિત કરવું છે તેણે જુદા પાડીને એકને છોડવો. આહાહા...!

‘અને ઉપયોગ જેનું લક્ષણ છે...’ આત્માનું લક્ષણ તો ઉપયોગ જાણવું-દેખવું છે. એનું લક્ષણ કોઈ રાગ, દયા, દાન એ એનું લક્ષણ નથી, એ તો બંધનું લક્ષણ છે. આહાહા...! ‘ઉપયોગ જેનું લક્ષણ છે...’ આત્માને જાણવું-દેખવું જેનું લક્ષણ છે. એ ‘ઉપયોગ જેનું લક્ષણ છે એવા શુદ્ધ આત્માને જ...’ શુદ્ધ આત્માને જ ‘ગ્રહણ કરવો.’ જોઈએ. આહાહા...! બહુ વાત થોડી પણ ઘણી (ઊંડી). જેને સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરવું હોય, પ્રથમ ધર્મ-સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરવો હોય તેણે શું કરવું એ વાત ચાલે છે. સમ્યગ્દર્શન વિના તો જ્ઞાન અને ચારિત્ર હોતા જ નથી.

સમ્યગ્દર્શન પહેલા કેમ થાય છે? કે બંધનો જે ભાવ રાગાદિ છે, ચાહે તો શુભરાગ હો કે અશુભરાગ હો, બન્ને બંધના લક્ષણ છે. એ બંધના લક્ષણને છોડી ચૈતન્ય લક્ષણને ભિન્ન કરવું. ભિન્ન કરી સમસ્ત બંધને છોડવો. આહાહા...! ઝીણી વાતું આવી. બહારનું છોડવું હોય તો છોડે, પણ એ બહારનું તો છૂટેલું પડ્યું જ છે. કે દિ’ ગ્રહ્યું હતું? શરીર, વાણી, મન, પૈસો, લક્ષ્મી, સ્ત્રી એ તો બહાર પડ્યા જ છે. એ તેં ગ્રહ્યા છે કે દિ’ કે છોડે? આહાહા...! ગ્રહ્યા છે એણે પુણ્ય અને પાપ, વિકાર (તે પણ) પર્યાયમાં-અવસ્થામાં-દશામાં. એ વિકારને ગ્રહ્યો છે તો વિકારને બંધ લક્ષણ જાણી અને ચૈતન્ય આત્માને જ્ઞાન લક્ષણ જાણી, બેને ભિન્ન કરી અને રાગને છોડવો, બંધને છોડવો. આહાહા...! બાયડી, છોકરા છોડવા એમ નથી કહ્યું. એ તો છૂટેલા પડ્યા જ છે, એ ક્યાં એના હતા? એનામાં ક્યાં હતા? ને એના ક્યાં હતા? ને એમાં ઈ ક્યાં હતો? આહાહા...! આવી વાત આકરી છે.

‘સમસ્ત બંધને તો છોડવો...’ કોઈ પણ બંધનો અંશ છે એ રાખવાલાયક નથી. આહાહા...! જે ભાવે તીર્થંકર ગોત્ર બંધાય એ ભાવ બંધનું કારણ છે. એને પણ છોડવો. આહા...! દષ્ટિમાંથી છોડવો. ઝીણી વાત છે, ભગવાન! શું થાય? પ્રભુનો માર્ગ તો વીરાનો છે. આ કંઈ કાયરનો માર્ગ નથી. આ કાંઈ સમજે નહિ, ખબર નહિ અને ધર્મ થઈ જાય? જીવ કોને કહે? પુણ્ય કોને કહે? પાપ કોને કહે? પુણ્ય કોને કહે? આત્મા કોને કહે? એની કાંઈ ખબર નહિ અને ધર્મ થઈ જાય? આહાહા...!

અહીં તો કહે છે, અંદરમાં બેના લક્ષણ. પુણ્ય અને પાપના ભાવ એ બંધનું લક્ષણ છે અને આત્માનું લક્ષણ જ્ઞાન છે. એ જાણન, એ આત્મા છે. એમ બેના લક્ષણથી ભિન્ન

કરી રાગને છોડવો. બંધનું જે લક્ષણ કહ્યું તેને છોડવું અને ચૈતન્ય લક્ષણ જે ભગવાનઆત્મા છે... જુઓ! છે? ‘ઉપયોગ જેનું લક્ષણ છે...’ જે જાણે, જાણે અને દેખે એ જેનું લક્ષણ છે. દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ, પૂજા એ તો રાગ છે, એ કંઈ આત્માનું લક્ષણ, સ્વરૂપ નથી, એ તો બંધનું લક્ષણ છે. આહાહા..!

મુમુક્ષુ :- રાગને પોતાના આત્માથી ભિન્ન જાણી લીધો પછી છોડવું અને ગ્રહણ કરવું ક્યાં રહ્યું?

ઉત્તર :- પણ એ વિશેષ સમજાવવું છે ને! ભિન્ન કર્યું એટલે પછી આને (ગ્રહવું) અને પેલાને (રાગને) છોડવો. એમ. રાગ અને દ્વેષ બંધનું લક્ષણ છે અને હું ચૈતન્યલક્ષણ ઉપયોગ છું એમ પરથી ભિન્ન કર્યું, ભિન્ન કરીને તે તરફનું લક્ષણ છોડવું. લક્ષણ છોડવું એ જ છોડવું કહેવામાં આવ્યું છે. એનું લક્ષણ છોડવું તેને છોડવું કહેવામાં આવે છે. ઉપયોગ લક્ષણ ચૈતન્ય એ તો જાણન.. જાણન.. જાણન.. જાણન, જાણન, જાણન-દેખન ઉપયોગ તે આત્માનું લક્ષણ છે. પુણ્ય-પાપના ભાવ એ તો બંધનું લક્ષણ છે. આહાહા..! ઝીણું ભારે, ભાઈ! પકડાવું કઠણ. એક તો હજી મળવું કઠણ, સાંભળવું કઠણ. સાંભળવામાં મળે આ કરો, આ કરો, આ કરો, ફલાણું કરો. જાત્રા કરો, ભક્તિ કરો, પૂજા કરો, વ્રત કરો, કરો, કરો ને કરો આવે. એ તો બધો રાગ છે. આવે, અશુભથી બચવા આવે. પણ એ કંઈ ધર્મ નથી. આહાહા..!

એ રાગના લક્ષણને બંધ લક્ષણ જાણી અને આત્માનું ઉપયોગ લક્ષણ જાણી બેને ભિન્ન કરીને રાગનો સંબંધ બંધ છે એ સમસ્ત બંધને છોડવો અને ઉપયોગરૂપી જે આત્માનું લક્ષણ છે એવા શુદ્ધાત્માને... જુઓ! ‘એવા શુદ્ધાત્માને...’ આહાહા..! આત્મામાં પુણ્ય-પાપ, દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ છે જ નહિ, એ તો વિકારમાં ગયું, એ તો બંધમાં ગયા, રાગના લક્ષણમાં ગયા. ભગવાનઆત્મા શુદ્ધ અંદર ચૈતન્ય છે તેને ગ્રહણ કરવો અને રાગાદિ જે ઉઠે, પુણ્ય ને પાપની લાગણી (ઉઠે) એ બંધ છે, તેને છોડવા. આત્માને ગ્રહણ કરવો અને આને છોડવા. ભિન્ન પાડીને ગ્રહણ કરવું અને છોડવું આ. આહાહા..! આવી વાત ઝીણી છે. માર્ગ તો હોય એ આવે ને? દુનિયા માને એટલે કાંઈ માર્ગ આવી જાય?

વીતરાગ ત્રિલોકનાથ જિનેશ્વરદેવ પરમેશ્વર, એની આજ્ઞામાં જે આવ્યું છે એ માર્ગ છે. દુનિયા પોતાની કલ્પનાથી માને કે આ ધર્મ થઈ ગયો, બહારની ક્રિયાકાંડ કરવાથી ધર્મ થઈ ગયો, એ ધર્મ નથી. છે ને વાત?

‘સમસ્ત બંધ...’ બંધનું લક્ષણ રાગ. ચાહે તો શુભરાગ હો કે અશુભરાગ હો. એ બંધનું લક્ષણ છે. એ બંધ લક્ષણને ભિન્ન કરીને ઉપયોગ લક્ષણને ગ્રહણ કરીને બંધને છોડવો. આહાહા..! અને ઉપયોગ લક્ષણ શુદ્ધ આત્માને ગ્રહણ કરવો, એમ. ‘ઉપયોગ જેનું લક્ષણ છે એવા શુદ્ધ આત્માને...’ આહાહા..! એ રાગના વિકલ્પથી, રાગથી ભિન્ન શુદ્ધ આત્મા

ગ્રહણ કરવો. એની સન્મુખ થઈને તેમાં અભિન્ન થવું. આહાહા...! આનું નામ ધર્મ છે. જિનેશ્વર વીતરાગ પરમેશ્વર ત્રિલોકનાથ અનંત તીર્થકરો આમ કહે છે. એ વર્તમાન તીર્થકર ભગવાન મહાવિદેહમાં પણ આ જ કહે છે.

‘સીમંધર’ ભગવાન જે કહે છે એ અહીંયાં આવ્યું છે. ‘કુંદકુંદાચાર્ય’ સંવત ૪૯ માં ત્યાં ગયા હતા. દિગંબર મુનિ, સંવત ૪૯, બે હજાર વર્ષ થયા. ભગવાન પાસે ગયા હતા. ભગવાન તો બિરાજે છે. આયુષ્ય કરોડ પૂર્વનું છે. અબજો વર્ષ ગયા અને હજી અબજો વર્ષ છે. આગામી ચોવીશીમાં તેરમા તીર્થકર થશે ત્યારે મોક્ષ જશે અને ગયા કાળના વીસમા તીર્થકર ‘મુનિસુવ્રત’ થયા ત્યારે તો દીક્ષા (લીધી) હતી. પ્રભુનું કરોડ પૂર્વનું આયુષ્ય છે, મહાવિદેહમાં સમવસરણમાં બિરાજે છે, સભા ભરાય છે. ઇન્દ્રો આવે છે, દેવો આવે છે, જંગલમાંથી નાગ ને વાઘ ને સિંહ બધા સાંભળવા આવે છે. આહાહા...! એ ભગવાનની દિવ્યધ્વનિમાં આ આવ્યું. એ ‘કુંદકુંદાચાર્ય’ ગ્રહણ કરીને આ શાસ્ત્ર બનાવ્યા. આહાહા...! અજાણ્યા માણસને આકરું લાગે. બહારનું સાંભળ્યું હોય, વ્રત કરો, તપ કરો, અપવાસ કરો, ભક્તિ કરો, પૂજા કરો, જાત્રા કરો ધર્મ થઈ જશે. અહીં કહે છે, કે એ બધી ક્રિયાઓ છે એ રાગની છે.

પ્રભુ આત્મા તો જ્ઞાન અને આનંદ સ્વરૂપ છે, આનંદ સ્વરૂપ છે. એ તો બધું રાગ સ્વરૂપ છે. રાગ સ્વરૂપથી ભગવાનને ભિન્ન કરીને, ભગવાન (એટલે) પોતાનો ભગવાન, હોં! આત્મા. આહાહા...! સર્વ પ્રકારના રાગનો સંબંધ છોડવો અને ઉપયોગ લક્ષણ એવો આત્મા, શુદ્ધ આત્મા, રાગ વિનાનો શુદ્ધ આત્મા પવિત્ર આનંદકંદ પ્રભુ છે, એનો અનુભવ કરવો. ગ્રહણ કરવો એટલે અનુભવ કરવો. રાગને છોડવો અને આ શુદ્ધ આત્માનો અનુભવ કરો. આહાહા...! આવી વાત છે, ભાઈ! માર્ગ ઝીણો છે, બાપા!

પ્રભુનો માર્ગ ‘વીરનો માર્ગ છે શુરાનો, એ કાયરના નહિ કામ’ વીર્યહીન કાયરના એ કામ નહિ, બાપા! આ તો વીર જીવોના કામ છે. આહાહા...! જેને અંતરમાં વીર્ય સ્ફૂરે છે, રાગ લક્ષણ બંધનું જાણે અને આત્માનું લક્ષણ જ્ઞાન ઉપયોગને જાણે ત્યારે ભેદ પાડીને આત્માને ગ્રહણ કરે એ વીરનું લક્ષણ છે. આહાહા...! બાકી બહારની લડાઈ કરીને ઘણાને હણે એને જોદ્ધો કહેવાય, એ તો બધા બાળ છે, બાળક છે. આહા...! વીર તો આ છે. આહાહા...!

આત્મા જ્ઞાનાનંદ પ્રભુ, અતીન્દ્રિય આનંદ સ્વરૂપ પ્રભુ, વીતરાગ મૂર્તિ આત્માનો અનુભવ કરીને રાગથી ભિન્ન કરીને ગ્રહણ કરવો, અનુભવવો અને રાગને છોડવો, આ વીતરાગની આજ્ઞા છે. વીતરાગનો આ માર્ગ, જૈનશાસનનો આ માર્ગ છે. એ સિવાય વિરુદ્ધ કહે એ જૈનશાસન, માર્ગ નથી. આહાહા...! કઈણ વાત છે, ભગવાન! શું થાય?

માણસને દરકાર નહિ. અરે...રે...! આવો મનુષ્યભવ ચાલ્યો જાય છે. અનંત ભવ કર્યા અને નહિ સમજે તો હજી નરક, નિગોદના અનંત ભવ કરશે. આહાહા...! એને ભવભ્રમણનો

ત્રાસ પણ નથી. ભવભ્રમણનો ડર લાગે તો અંદર આત્મામાં જાય. આહા...! ભવભયથી ડરે, ભવભયથી ડરે આવે છે ને? (ભવભયથી) ડરી ચિત્ત આવે છે. 'યોગસાર'માં. આહાહા...! ચોરાશીના અવતાર કરતા કરતા અનંત અવતારમાં જૈનનો સાધુ પણ અનંતવાર થયો. દિગંબર સાધુ પંચ મહાવ્રતધારી, અઠ્યાવીસ મૂળગુણ ધરનાર અનંત વાર થયો, પણ એ તો અઠ્યાવીસ મૂળગુણ અને પંચ મહાવ્રત તો આસ્રવ અને રાગ છે. એ તો બંધનું લક્ષણ છે. આહાહા...! એનાથી ભિન્ન આત્મા ઉપયોગ જાણન.. જાણન-દેખન ઉપયોગ લક્ષણ, એવો શુદ્ધ આત્મા જેમાં રાગનો જરીયે વળગાડ નથી, જે ભાવે તીર્થંકર ગોત્ર બંધાય એ રાગનો પણ આત્મા સાથે જરીયે વળગાડ નહિ, આહાહા...! એવો શુદ્ધ આત્મા.. છે? 'આત્માને જ ગ્રહણ...' પાછો એમ શબ્દ છે. એવા 'આત્માને જ...' એવા આત્માનો જ અનુભવ કરવો, બાકી બધું છોડવું. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- અનુભવનો સ્વાદ કેવો હોય છે?

ઉત્તર :- કીધું નહિ, આનંદ. રાગનો સ્વાદ દુઃખ અને આત્માનો સ્વાદ આનંદ. જ્યાં સુધી રાગનો સ્વાદ છે ત્યાં સુધી આકુળતા છે અને આનંદનો સ્વાદ આવતા એ આકુળતાનો સ્વાદ જણાય જાય છે, હોય છે ખરો. આત્મા આનંદસ્વરૂપ છે, અતીન્દ્રિય આનંદનો સાગર પ્રભુ છે. આહાહા...! અતીન્દ્રિય આનંદની મૂર્તિ આત્મા છે. એનો અનુભવ થતાં આનંદ જેનું મુખ્ય લક્ષણ છે. એ કહ્યું ને હમણા? 'વસ્તુ વિચારત ધ્યાવતે, રસ સ્વાદત સુખ ઊપજે'. આહાહા...!

જ્યાં સુધી આત્માનો આનંદનો સ્વાદ નથી ત્યાં સુધી રાગનો સ્વાદ છે અને જેટલો રાગનો, પુણ્ય-પાપનો સ્વાદ છે એટલો દુઃખરૂપ અને આકુળતા છે, એ આત્માની જાતનો નહિ. અને એ પુણ્ય ને પાપની જાતથી ભિન્ન આત્માની જાત, તેનો સ્વાદ અને તેનું સ્વરૂપ આનંદ છે. ભિન્ન પડતા, રાગથી ભિન્ન પડતા પ્રથમ સમ્યગ્દર્શનમાં અતીન્દ્રિય આનંદનો સ્વાદ આવે ત્યારે એ સ્વાદ આવ્યો એ આત્માને છે. રાગનો સ્વાદ છે એ આકુળતા દુઃખનો (સ્વાદ છે). આહાહા...! ત્યારે એને સમ્યગ્દર્શન કહેવાય. સમ્યગ્દર્શન વસ્તુની સ્થિતિ ઉપયોગમય ચૈતન્ય છે એમ જાણ્યું તો એમાંથી એનો નમૂનો પર્યાયમાં પણ જેટલા અનંત ગુણ છે એ અનંત ગુણમાંથી એક અંશ સર્વ વ્યક્તિ પ્રગટ થાય છે. જેટલા અનંત શુદ્ધ ગુણ છે તેને ગ્રહણ કરવાથી, તેનો અનુભવ કરવાથી અનંત ગુણનો એક અંશ વ્યક્ત-પ્રગટ થાય છે. ત્યારે આનંદનો સ્વાદ આવે છે ત્યારે જાણ્યું કે, આ આત્મા. રાગનો સ્વાદ એ આકુળતા દુઃખ (છે). આહાહા...! બાકી જાણપણું ગમે એટલું કર્યું હોય એની સાથે કાંઈ સંબંધ નથી. અગિયાર અંગનું જાણપણું કર્યું.

રાગ અને આત્મા, બેનો સ્વાદ ભિન્ન છે. બેનો સ્વાદ ભિન્ન ન જણાય ત્યાં સુધી આત્મા અગિયાર અંગનું જ્ઞાન કરે તોપણ એ અજ્ઞાન છે. આહાહા...! વાતું આકરી છે,

ભાઈ! આહાહા..!

મુમુક્ષુ :- શાંતિ અને આનંદ એક જ છે કે બે છે?

ઉત્તર :- શાંતિ ચારિત્રની સ્થિતિ છે, આનંદ સુખની સ્થિતિ છે. શાંતિ છે એ ચારિત્રનો ભાગ છે. ચારિત્ર છે ને? શાંતિ. ચારિત્ર એટલે શાંતિ એટલે અકષાય ભાવ. એ ચારિત્રનો ભાવ શાંતિ છે અને આનંદનો ભાવ એ સુખ છે. બેય ભિન્ન છે. આહાહા..! આવું આકરું સાંભળવું. માર્ગ આવો છે, ભાઈ! જેને સાંભળવા મળે નહિ એ ક્યાં અંદર કરે અને કે દિ' વિચારે? ભટક્યા ભટક ચારેકોર રખડ્યા રખડ કરે છે. વસ્તુ અંદર પડી છે. ન્યાં જવું છે એ તરફ જાતો નથી અને બહારમાં ભટક્યા ભટક કર્યા કરે છે. આહાહા..!

એકલો બેઠો કોઈની સાથે સંબંધ નહિ, ક્યાંય જવું નહિ, કોઈ ક્ષેત્રે નહિ, કોઈ કાળમાં નહિ, કોઈ ભાવમાં નહિ. પોતાના ઉપયોગ લક્ષણ ચૈતન્ય સ્વરૂપમાં આરૂઢ થવું. આહાહા..! એક એને ગ્રહણ કરવો એનું નામ અનુભવ અને સમ્યગ્દર્શન છે. છે?

'શુદ્ધ આત્માને જ ગ્રહણ કરવો. આ જ ખરેખર આત્મા અને બંધને દ્વિધા કરવાનું પ્રયોજન છે...' બેને જુદા પાડવાનું પ્રયોજન શું? રાગ અને પોતાના આત્માને જુદા પાડવાનું પ્રયોજન શું? કે, રાગને છોડવો અને સ્વભાવનો અનુભવ કરવો એ પ્રયોજન છે. આહાહા..! આવું કામ છે. 'શાંતિભાઈ'! ન્યાં તો બધા પૈસા આડે, ધૂળ આડે હાખ નથી, 'કલકત્તા'માં. આ ને આ પૈસા... આહાહા..!

દેહદેવળમાં ચૈતન્યદેવ, આ દેહદેવળમાં ચૈતન્યદેવ હીરો અનંત અનંત ગુણથી ભરેલો ભગવાન છે. આહાહા..! જેના ગુણની સંખ્યાનો પાર નથી એવો ચૈતન્યહીરો એને ઉપયોગથી પકડીને, એનાથી વિરુદ્ધ રાગાદિ છે એ બંધ લક્ષણ છે. અનુપયોગ કહો કે બંધ લક્ષણ કહો, તેનું લક્ષણ છોડી દઈને, આ બાજુ ગ્રહણ કરીને આત્માને અનુભવવો. આહાહા..! એ પ્રયોજન છે. બે જુદા પાડવાનું પ્રયોજન આ છે. સમજાય છે કાંઈ? આહાહા..!

જેમ લાડવામાં કોઈ લાકડાની કણી આવી ગઈ હોય, ચીરોડી.. ચીરોડીની, એને જુદી પાડવાનો હેતુ શું? કે, એને છોડીને લાડવો ખાવો એ પ્રયોજન છે. આહાહા..! એમ ભગવાનઆત્મા અનંત અનંત આનંદકંદ પ્રભુ છે, જેની જગતને ગંધેય નથી, જેની ખબરું પણ નથી કે અંદર આત્માનું શું સ્વરૂપ છે, બહારની વાતું (કરી), આત્મા મૂકીને બહારની બધી કડાકૂટમાં પડ્યા અને અનંત કાળ એણે વીતાવ્યો, પણ સ્વરૂપને અને પરને બેને ભિન્ન પાડવાની કળા ગ્રહણ કરી નહિ અને ગ્રહણ કરી નહિ તેથી પરને છોડ્યું નહિ અને પરને છોડ્યું નહિ માટે સ્વને ગ્રહણ કર્યો નહિ. આહા..! છે ને?

'ખરેખર આત્મા અને બંધને દ્વિધા કરવાનું પ્રયોજન છે કે કે બંધના ત્યાગથી...' ભાષા તો સમજાણીને? 'બંધના ત્યાગથી (અર્થાત્ બંધનો ત્યાગ કરી) શુદ્ધ આત્માનું ગ્રહણ કરવું.' ગ્રહણ કરવાનો અર્થ અનુભવવો. બંધનો ત્યાગ (કરવો). બંધ ઉપરનું લક્ષણ છોડી, ત્યાગનો

અર્થ છે. બંધના લક્ષણ ઉપરથી ઉપયોગ હટાવીને આત્માનું લક્ષણ ગ્રહણ કરીને આત્માનો અનુભવ કરવો એ ભિન્ન કરવાનું પ્રયોજન છે અને એ પ્રયોજનથી મુક્તિની સિદ્ધિ થાય છે.

(શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

* દ્રવ્યલિંગી વિષયસેવન છોડી તપશ્ચરણાદિ કરે છે તોપણ તે અસંયમી છે. સિદ્ધાંતમાં અસંયત એટલે અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ અને દેશસંયત એટલે પાંચમાં ગુણસ્થાનવાળા શ્રાવક કરતાં દ્રવ્યલિંગી મુનિને હલકો કહ્યો છે. કેમ કે એને પહેલું ગુણસ્થાન છે. દ્રવ્યલિંગી દિગંબર સાધુ નવકોટિએ બ્રહ્મચર્ય પાળે, મંદકષાય કરે પણ આત્માનું ભાન નથી તેથી તેને ચોથા પાંચમાં ગુણસ્થાનવાળા જ્ઞાની કરતાં હીન કહ્યો છે.

પ્રશ્ન :- અસંયત-દેશસંયત સમ્યગ્દષ્ટિને કષાયોની પ્રવૃત્તિ હોય છે. જ્ઞાનીને રાજપાટ હોય, લડાઈમાં કદાચ ઊભો હોય, એવી કષાયની પ્રવૃત્તિ હોય છે અને દ્રવ્યલિંગીને એવી કષાયની પ્રવૃત્તિ દેખાતી નથી. દ્રવ્યલિંગી મુનિ ગ્રેવેયક સુધી જાય છે. અને ચોથા-પાંચમાંવાળો જ્ઞાની સોળમા સ્વર્ગ સુધી જાય છે માટે તેનાથી દ્રવ્યલિંગીને હીન કેમ કહ્યો ? દ્રવ્યલિંગીને ભાવલિંગથી હલકો કહો પણ ચોથા ગુણસ્થાનવાળા કરતાં હીન શા માટે કહો છો ?

સમાધાન :- અસંયત-દેશસંયત સમ્યગ્દષ્ટિને કષાયોની પ્રવૃત્તિ તો છે. પરંતુ શ્રદ્ધામાં તેને કોઈ પણ કષાય કરવાનો અભિપ્રાય નથી. પર્યાયમાં કષાય થાય છે. અને તે હેય માને છે. દ્રવ્યલિંગીને તો શુભકષાય કરવાનો અભિપ્રાય હોય છે. અને શ્રદ્ધાનમાં એને ભલો પણ જાણે છે. જ્ઞાનીનાં અને અજ્ઞાનીનાં અભિપ્રાયમાં મોટો ફેર છે. અજ્ઞાની મંદકષાયને ઉપાદેય માને છે, તેને એક પણ ભવનો નાશ થતો નથી. સમ્યગ્દષ્ટિ કષાયને હેય માને છે. તેથી તેણે અનંત ભવોનો નાશ કર્યો છે. માટે અભિપ્રાયની અપેક્ષાએ ચોથા તથા પાંચમાં ગુણસ્થાનવાળા જ્ઞાની કરતાં દ્રવ્યલિંગીને હલકો કહ્યો છે. દ્રવ્યલિંગીને વૈરાગ્ય પણ ઘણો હોય છે. પણ અભ્યંતરમાં દષ્ટિ કષાય ઉપર છે. અકષાય સ્વભાવની દષ્ટિ તેને નથી તેથી તે મંદ કષાયરૂપ પરિણામને ઉપાદેય માને છે. જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીના અભિપ્રાયમાં ઉગમણો આથમણો (પૂર્વ-પશ્ચિમ)નો ફેર છે. માટે જ્ઞાની કરતાં દ્રવ્યલિંગી મુનિને કષાય ઘણો છે - એમ કહેલ છે. ૮૯૫.

- પરમાગમસાર

પ્રવચન નં. ૩૬૪ ગાથા-૨૯૫ થી ૨૯૬ રવિવાર, માગશર વદ ૬, તા. ૦૯-૧૨-૧૯૭૯

‘સમયસાર’ ગાથા ૨૯૫ એનો ભાવાર્થ છે, ભાવાર્થ. ૨૯૫ ગાથા વંચાય ગઈ છે, એનો ભાવાર્થ છે, જરી સૂક્ષ્મ છે. ‘શિષ્યે પૂછ્યું હતું...’ શિષ્યનો પ્રશ્ન હતો ‘કે આ આત્મા અને બંધને દ્વિધા કરીને શું કરવું?’ મુખ્ય સવાલ છે, જરી જીણો (છે). આત્મા જ્ઞાનાનંદ સ્વરૂપ છે, ત્રિકાળ જેનો સ્વભાવ, સ્વ-ભાવ, સ્વ નામ પોતાનો ભાવ આત્માનો સ્વભાવ શુદ્ધ ચૈતન્ય આનંદઘન છે અને રાગ ને પુણ્ય ને દયા, દાન, કામ, ક્રોધનો ભાવ એ રાગ છે એ બંધનું લક્ષણ છે, એ બંધનું સ્વરૂપ છે. એ બેને જુદા કરીને, જેને કલ્યાણ કરવું હોય એણે પહેલા જુદા કરવા પડશે. આહાહા..!

આ શરીર આદિ તો માટી છે. આ તો માટી, ધૂળ જડ છે એ કાંઈ ચૈતન્ય નથી, અંદર જાણનારો અંદર જુદો છે. એ જાણનારો અને એમાં થતાં દયા, દાન ને પુણ્ય-પાપના ભાવ બેય ચીજ અંદર ભિન્ન છે. આ શરીર ને માટી તો ભિન્ન છે પણ અંદર દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ, પૂજા, કામ, ક્રોધ(ના) ભાવ થાય એ પણ બંધ લક્ષણવાળા, રાગવાળા લક્ષણ છે. એ રાગને બંધમાં નાખી અને આત્માને જ્ઞાન સ્વરૂપે લઈ જાણનાર તે આત્મા અને રાગ તે બંધ સ્વરૂપ છે એમ બેને અંદર દ્વિધા કરીને, દ્વિધા નામ બે છે તેને બે રીતે કરીને. ઝીણી વાત છે, પ્રભુ! ધર્મ કાંઈ સાક્ષાત સાધારણ વાત નથી. આહા..! ધર્મ અલૌકિક ચીજ છે.

અંદર ચૈતન્ય સ્વરૂપ છે એ અતીન્દ્રિય અનંત જ્ઞાન ને અનંત આનંદ ને શાંતિથી ભરેલો સ્વભાવ છે. એને અને પુણ્ય ને પાપના ભાવને બેને વિલક્ષણતા છે, બેનું લક્ષણ એક નથી, બેનું લક્ષણ વિ-લક્ષણ છે. વિલક્ષણ નામ વિપરીત લક્ષણ છે. આહાહા..! જેને આત્મા ને વિકારને ભિન્ન કરવા હોય એણે બેને આ રીતે લક્ષણ જાણી, કે હું જાણનાર ચૈતન્ય, જાણનાર જ્ઞાન, આનંદ તે હું અને આ રાગ થાય છે દયા, દાન, કામ, ક્રોધ આદિ ભાવ એ બંધ ભાવ ને વિકાર (છે). જેને પ્રથમ આત્માનું સમ્યગ્દર્શન કરવું હોય... ઝીણી વાત છે, પ્રભુ! ધર્મની જેને પ્રથમ શરૂઆત કરવી હોય, પૂર્ણતા તો પછી વાત, હજી શરૂઆત ન હોય ત્યાં પૂર્ણતા ક્યાં હોય? શરૂઆત કરવી હોય તો અહીંથી શરૂઆત થાય છે. ઝીણી વાત છે, પ્રભુ! આહાહા..!

આત્મા અને (બંધ) બન્નેને દ્વિધા કરી. બેને બે છે તેમ અંદરમાં કરવા. આહાહા..! એટલે? કે જ્ઞાન ગુણ જે ત્રિકાળ છે તેની જે વર્તમાન વિચાર આદિ દશા છે એ દશા અનાદિથી રાગ તરફ ઢળેલી છે, પુણ્ય ને પાપ, કામ અને ક્રોધ આદિ વિકાર તરફ ઢળેલી છે એને આત્મા તરફ વાળવી. આહાહા..! આવું કામ આકરું કામ છે, પ્રભુ! એ દશા જે પર તરફ

વળેલી છે, જેની છે તેની એને ખબર નથી. એટલે શું કહ્યું? જેની એ પર્યાય છે, જાણવાની દશા છે, જેની દશા છે તેની દિશા કોણ છે એ શું એને એણે જાણ્યું નથી. આહાહા...! ઝીણી વાત છે, પ્રભુ! એ રાગને પોતાના જાણી, પુણ્ય ને પાપના ભાવ દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ, કામ ક્રોધ એ રાગને પોતાના જાણી અને જ્ઞાન સ્વરૂપી ચૈતન્ય છે તેને ભૂલી, ભગવાનને ભૂલી અને રાગની ભક્તિ કરે છે. આહાહા...!

જેને જેને કલ્યાણ પ્રથમ કરવું હોય એણે પહેલામાં પહેલું શું કરવું? ઝીણી વાત છે, ભગવાન! આહાહા...! પહેલા એ કરવું-આત્મા ને રાગને દ્વિધા કરવા. બે છે તેને બેરૂપે ભિન્ન પાડવા. જેમ કાંકરા અને ઘઉં બે જુદા છે તેમ જુદા પાડવા. પછી શું કરવું એ પછી કહેશે. એમ રાગનો ભાવ ચાહે તો દયાનો, દાનનો, ભક્તિનો, પરમાત્માનું સ્મરણ, પંચપરમેષ્ઠીનું સ્મરણ પણ રાગ છે, પ્રભુ! પરદ્રવ્ય તરફનો ઝુકાવ છે તેટલો રાગ છે, સ્વદ્રવ્ય જે વસ્તુ ચૈતન્ય અનંત આનંદકંદ પ્રભુ છે તેના તરફનો ઝુકાવ તે ધર્મ અને નિર્મળ દશા છે અને પરદ્રવ્ય તરફનો જેટલો ઝુકાવ એટલો રાગ છે. સમજાય છે કાંઈ? આવી વાત છે, ભગવાન! અહીં ઝીણી વાત છે, બાપા! આહા...! અનંત કાળ થયા કોઈ દિ' કર્યું નથી. બાકી બધું કર્યું ભક્તિ કરી અનંતવાર, મંદિરો બનાવ્યા, કરોડો રૂપિયા ખર્ચ્યા, ભક્તિ કરી, પૂજા કરી, દાન, સ્મરણ કર્યાં. એ કોઈ નવી ચીજ નથી. આહાહા...!

નવી ચીજ તો આ પરમાત્મા ત્રિલોકનાથ જિનેશ્વરદેવ જૈન પરમેશ્વર એમ ફરમાવે છે, પ્રભુ! રાગ અને આત્મા બેને તેં કોઈ દિ' દ્વિધા કર્યાં નથી. બેને જુદા પાડ્યાં નથી અને જુદા કેમ પડે તેના લક્ષણની તને ખબર નથી, તેના લક્ષણની તને ખબર નથી. પર તરફનો જેટલો રાગાદિ જાય એ બધું બંધનનું લક્ષણ છે. આહાહા...! અને ભગવાન અંદર ચૈતન્ય સ્વરૂપ અનંત અનંત ગુણનું નિધાન, ખાણ ચૈતન્ય હીરલો પડ્યો છે, ભગવત સ્વરૂપ છે અંદર, પરમેશ્વર સ્વરૂપ આત્મા છે. જો ન હોય તો પરમાત્મા પર્યાયમાં, અવસ્થામાં પરમેશ્વર થાય છે એ પર્યાયમાં પરમેશ્વર આવ્યા ક્યાંથી? કાંઈ બહારથી આવે છે? આહાહા...! પ્રાપ્તની પ્રાપ્તિ હોય છે. અંદર હોય છે તે બહાર આવે છે. એમ આત્માના દ્રવ્યમાં, વસ્તુમાં એ પરમાત્મપણું પડ્યું છે. આહા...! કેમ બેસે? માપ કરતાં આવડે નહિ ને! આહા...! ઝીણી વાત છે, પ્રભુ!

એ પર તરફનો વિકલ્પ જેટલો ઉઠે તે રાગ છે અને ભગવાનઆત્મા તો જ્ઞાન ને આનંદ સ્વરૂપ છે. અતીન્દ્રિય આનંદની મૂર્તિ પ્રભુ છે. આ ઈન્દ્રિયોમાં જે વિષય કલ્યાય છે, મનાય છે એ તો દુઃખ છે. પર તરફમાં સુખ મનાય છે એ તો દુઃખ છે. ભ્રમણામાં અજ્ઞાનીઓએ દુઃખને સુખ માન્યું છે. ભગવાનઆત્મામાં અતીન્દ્રિય આનંદ પડ્યો છે. એ અતીન્દ્રિય આનંદની ઊલટી દશા તે દુઃખ છે. વિષયનું જે દુઃખ છે એ અતીન્દ્રિય આનંદની ઊલટી દશાનું દુઃખ છે. એની ઊલટી દશાનું આત્મામાં સુખ છે. આહાહા...! સમજાય છે કાંઈ?

એ કહે છે, કે દ્વિધા કરીને શું કરવું? એવો શિષ્યનો પ્રશ્ન (છે). પ્રભુ! આપે કીધા તે લક્ષણ વડે બેને જુદા પાડવા, કે રાગનું લક્ષણ બંધ છે, ભગવાનઆત્માનું લક્ષણ જ્ઞાન ને આનંદ (છે). એ જાણવું... જાણવું... જાણવું... જાણવું... જાણવું... એ જાણનાર આત્મા છે અને જેમાં જણાય નહિ એવો રાગ, પર તરફનો રાગ છે એ રાગ તો અંધકાર છે. રાગ નથી જાણતો પોતાને, રાગ નથી જાણતો આત્માને. રાગ છે દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિનો એ અંધકાર છે. આહાહા...! અરે...! આવી વાત, પ્રભુ! આકરી પડે. એ અંધકાર અને ચૈતન્ય પ્રકાશને બેને અંદર પહેલા જુદા પાડવા. બેના ભિન્ન ભિન્ન લક્ષણ વડે કરીને (જુદા પાડવા). રાગનું લક્ષણ બંધ છે અને ભગવાનઆત્માનું લક્ષણ જ્ઞાન ને આનંદ છે. આહાહા...! આવી વાતું. હવે આવો ઉપદેશ. સમાજમાં ક્યાં પડ્યા હોય બિચારા ગળા સુધી ગરી ગયા છે અંદર. એક તો ધંધો આખો દિ' ચોવીસ કલાક પાપનો, આ કર્યું ને આ કર્યું ને આ કર્યું ને આ કર્યું ને, આ વકીલો વકીલાતમાં, ડોક્ટરો ડોક્ટરપણામાં બધા પાપમાં (પડ્યા છે).

મુમુક્ષુ :- અસીલોનું તો ભલું કરે ને વકીલ?

ઉત્તર :- ધૂળેય કરતાં નથી. એ મોટા વકીલ હતા. ૩૫ વર્ષ પહેલા બરસો રૂપિયા લેતા એક કોર્ટમાં. બધા પાપ. અહીં તો ચોખ્ખી વાત છે. 'રામજીભાઈ'ના વખાણ બહુ કરે. 'અમદાવાદ'માં નથી પેલા ભાઈ ઓળખો છો? 'મંગળભાઈ', 'મંગળભાઈ' નથી? 'અમદાવાદ'માં વકીલ છે ને? 'અમદાવાદ'માં વકીલ છે, 'મંગળભાઈ' આવે છે આપણે. એ 'રામજીભાઈ'ના બહુ વખાણ કરે. એના વખતે તો 'રામજીભાઈ' હતા. એ બરસો રૂપિયા (લે) પણ એની તો છાપ પડતી.

મુમુક્ષુ :- આપે તો અભિમાનના થોથા કાઢી નાખ્યા...

ઉત્તર :- એ બધી અભિમાનની છાપ હતી. અમે અસીલને જીતાવી શકીએ છીએ, કોર્ટમાં જજ પાસે દલીલ આપી શકીએ છીએ, કે આવા... શું કહેવાય ઇ? કાયદો. આ કાયદાનો ખુલાસો ફલાણે ઠેકાણે આમ થયો છે, ફલાણે ઠેકાણે આમ થયો છે. માટે એનો ખુલાસો આમ થવો જોઈએ. એવી બધી દલીલો આપે વકીલો. આહાહા...! એ બધી પાપની દલીલો છે. એ...ઇ...! (આ તો) દુનિયાથી જુદી વાત છે, પ્રભુ! દુનિયાને તો જાણીએ છીએને. દુનિયાને તો ખૂબ જાણીએ છીએ, ૭૨ વર્ષથી. આ તો ૯૦ વર્ષ થયા, શરીરને તો ૯૦ થયા, ગર્ભનું ૯૧ ચાલે છે. ગર્ભનું ૯૧ મું ચાલે છે. જન્મનું ૯૦ મું ચાલે છે. ગર્ભના સવા નવ મહિના અહીંના ગણવા ને? આહાહા...! દુકાન ઉપર પાંચ વર્ષ રહ્યા. દુકાન 'પાલેજ'માં છે ને! 'ભરૂચ' અને 'વડોદરા' વચ્ચે. બધું ઘણું કરેલું દુકાન ઉપર. નાની ઉંમરમાં, હોં! ૧૮ વર્ષની ઉંમરથી ૨૩, પાંચ વર્ષ દુકાન ચલાવી. મોટી દુકાન છે, અત્યારે મોટી દુકાન છે, ૪૦ લાખ રૂપિયા છે, ચાર લાખની પેદાશ છે.

મુમુક્ષુ :- એ પછી નવી દુકાનમાં બધા ને ...

ઉત્તર :- તે દિ' એવડી મોટી નહોતી.

મુમુક્ષુ :- ના અત્યારે નવી દુકાનમાં બધાને ...

ઉત્તર :- પછી આ નવી દુકાન માંડી આ તો. અમારા ભાગીદારના છોકરાઓ છે. ચાલીશ લાખ રૂપિયા છે, વર્ષની ચાર લાખની પેદાશ છે. દુકાન, મોટી દુકાન છે. (સંવત) ૧૯૫૯ની સાલની દુકાન છે. આ દેશમાંથી ત્યાં ગયેલા. આ દેહનો જન્મ અહીં 'ઉમરાળા' (થયો). અગિયાર માઈલ છે ને! ૧૩ વર્ષની ઉંમર ૫૯ સાલ, ૪૬માં જન્મ. ૫૯ માં ત્યાં ગયેલા. ચાર વર્ષ પિતાજી હતા ત્યાં સુધી પિતાજીએ દુકાન ચલાવી પછી પાંચ વર્ષ મારે ભાગીદારમાં ચલાવવી પડી. પછી ૬૮ માં છોડી દીધી. એટલે બધું ઘણું જોયું, ઘણું જોયું છે. વેપાર, માણસ... વકીલાત એક જોઈ નથી પણ વકીલાત કરવાને વકીલ કર્યા હતા, વકીલો દલીલો જોઈ હતી, વકીલોનું બધું સાંભળ્યું હતું.

અમારે (સંવત) ૧૯૬૩ ની સાલમાં વકીલનો કેસ ચાલ્યો હતો. એક ખોટો કેસ હતો. એક મહિનો કેસ ચાલ્યો. 'પાલેજ' થી 'વડોદરા'. ત્રણ હજારનો પગારદાર મોટો હતો. મહિને ત્રણ હજાર પગાર તે દિ', હોં! ૬૩ ની સાલ.

મુમુક્ષુ :- ૭૩ વર્ષ પહેલા.

ઉત્તર :- હા. મોટો કેસ ચાલેલો પણ અંતે કેસ ખોટો હતો. એણે પોતે લખી દીધું, કેસ ખોટો છે તદ્દન. અફીણનો ખોટો કેસ હતો, ખોટો તદ્દન. બધું ઘણું જોયું, ઘણું કર્યું છે. આ જુદી ચીજ છે, બાપુ! આહાહા..!

એ રાગનો કણિયો દયા, દાન, ભક્તિ, પરમાત્માનું નામ સ્મરણ એ પણ રાગનો કણિયો એનાથી આત્માને ભિન્ન જાણવો પડશે. આહાહા..! એને દ્વિધા કરવું પડશે, પ્રભુ! એ બે એક નથી. એક હોય તો એનાથી જુદું પડે નહિ. પરમાત્મા સિદ્ધ થાય છે એને રાગ હોતો નથી. કેમકે એની ચીજ નથી. એ તો ઉપરની ઉપાધિની ચીજ છે. આહાહા..! એ ઉપાધિની ચીજથી આત્મા ભિન્ન કર્યો. શિષ્યે પૂછ્યું, દ્વિધા કરીને કરવું શું પછી? બે કર્યા જુદા લ્યો અંદર.

'તેનો આ ઉત્તર આપ્યો કે બંધનો તો ત્યાગ કરવો...' રાગ જે પરલક્ષી રાગ થાય તેના લક્ષને છોડી દેવું. આહાહા..! 'અને શુદ્ધ આત્માનું ગ્રહણ કરવું.' શુદ્ધ પ્રભુ અંદર સચ્ચિદાનંદ પ્રભુ છે. વીતરાગ સર્વજ્ઞ પરમેશ્વર ત્રિલોકનાથે જે આત્મા અંદર શુદ્ધ પવિત્ર જોયો છે, સર્વજ્ઞ સ્વરૂપી આત્મા છે એને ગ્રહણ કરવો. રાગને છોડવો અને સ્વરૂપને ગ્રહણ કરવું. એ બે ભિન્ન કરવાનું પ્રયોજન આ છે. આહાહા..! આવો ઉપદેશ છે.

શું કીધું? પ્રભુ! કે રાગનો ભાવ અને પ્રભુનો ચૈતન્ય ભાવ જ્ઞાન બેને અંદર જુદા પાડવા. જુદો અનુભવ કરવો, પ્રજ્ઞાછીણી દ્વારા રાગથી જુદો આત્માનો અનુભવ કરવો. જ્ઞાન દ્વારા ભિન્ન પાડવા. આત્માને અનુભવવો અને રાગને છોડવો, એમ શિષ્યને આ ઉત્તર આપ્યો.

સમજાય છે કાંઈ? આહા..!

હવે, ‘(આત્મા અને બંધને ભિન્ન તો પ્રજ્ઞા વડે કર્યા...)’ જરીક ઝીણી વાત છે, ભગવાન! વાત તો અલૌકિક છે, બાપુ! આહાહા..! આખા જગતથી જુદી જાત છે. આહાહા..! કહે છે પ્રભુ! આત્મા અને રાગ ભાવ બંધ બેને પ્રજ્ઞા વડે ભિન્ન તો કર્યા. અનુભવ દ્વારા રાગ તરફનું વલણ છોડી અને અંતર ચૈતન્ય સ્વરૂપના વલણના ઝુકાવથી પ્રજ્ઞા વડે, અનુભવ વડે આત્માનો અનુભવ કર્યો. આહાહા..! આનું નામ સમ્યગ્દર્શન-ધર્મની પહેલી સીડી, ધર્મની શરૂઆત આ. બાકી બધા ફાંફાં, ફાંફાં, થોથા, થોથા. આહાહા..! ઝીણી વાત, ભાઈ!

અનંત કાળમાં અનંત અનંત ભવ કર્યા. અનાદિનો આત્મા રહ્યો ક્યાં? ભવભ્રમણમાં એક એક અવતારમાં ચોરાશી લાખ યોનિ, એ એક એક યોનિમાં એણે અનંત અવતાર કર્યા છે. એ અવતારના દુઃખોનું વર્ણન શાસ્ત્ર કરે તો આંખમાંથી આસું ચાલ્યા જાય. એવા દુઃખ તો પ્રભુ તેં સહન કર્યા છે. ટાણા આવ્યા ત્યારે મુકી દીધી વાતને. બહારના મભા ને હો હા (કરી). એમાં ઘુંચાય ગયો ને રહી ગઈ પેલી ચીજ રહી ગઈ. આહાહા..! ટાણા નહોતા ત્યારે તો બહારમાં જ હતો પણ ટાણા આવ્યા ત્યારે તે બહારમાં આમ મભામાં રોકાય ગયો, કાં બાયડી-છોકરાને રાજી રાખવામાં ને કાં ધંધામાં. છ, સાત, આઠ કલાક ધંધો ને છ, સાત કલાક ઊંધ ને થઈ રહ્યું. કલાક-બલાક વખત મળે, સાંભળવા જાય એમાં વળી સાંભળવાનું એવું મળે કે, આ કરો, દયા કરો, વ્રત કરો, ભક્તિ કરો ધર્મ થાશે. સાંભળવાનું એવું મળે. એટલે એ તો એનું એ થયું-સંસાર. આહાહા..!

અહીં કહે છે, કે બેને જુદા કર્યા. છે? ‘પરંતુ આત્માનું ગ્રહણ શા વડે કરાય?’ બે જુદા પાડ્યા કે અંદર, રાગ જુદો, પ્રભુ ચૈતન્ય સ્વરૂપ જુદો. હવે એને જુદા પાડ્યા પણ ગ્રહણ શા વડે કરવો? એને પકડવો શી રીતે? આહાહા..! જુદા પાડ્યા ને પકડવો શી રીતે? ભગવાન જ્ઞાન સ્વરૂપી ચૈતન્ય બિંબ પ્રભુ જાણનાર પોતાની સત્તામાં રહીને પરને ને સ્વને જાણનાર, જાણનારો તે જ આત્મા. પરવસ્તુ ભિન્ન, પરવસ્તુના નિમિત્તથી પોતામાં થયેલા રાગ-દ્વેષ આદિ એ પણ ભિન્ન. હવે જ્યારે જુદા પાડ્યા ત્યારે શું કરવું? ‘આત્માને ગ્રહણ શા વડે કરાય? એવા પ્રશ્નની તથા તેના ઉત્તરની ગાથા કહે છે.’ એક ગાથામાં બન્ને આવશે.

* વાંચવું સાંભળવું આદિ બહારથી બધું કરે પણ એનાથી શું ? એને પોતાથી અંદરથી હા આવવી જોઈએ કે રાગ તે હું નહિ અને જ્ઞાયક સ્વરૂપ ધ્રુવવસ્તુ તે જ હું એમ એના અસ્તિત્વની અંદરથી હા આવે. હા એટલે સ્વભાવની પ્રતીત કરીને હા આવે ત્યારે એના કલ્યાણની શરૂઆત થાય. ૨૭૮.

— પરમાગમસાર

ગાથા-૨૯૬

કહ સો ધિપ્પદિ અપ્પા પણ્ણાએ સો દુ ધિપ્પદે અપ્પા ।

જહ પણ્ણાઈ વિભત્તો તહ પણ્ણાએવ ઘેત્તવ્વો ।।૨૯૬।।

કથં સ ગૃહ્યતે આત્મા પ્રજ્ઞયા સ તુ ગૃહ્યતે આત્મા ।

યથા પ્રજ્ઞયા વિભક્તસ્તથા પ્રજ્ઞયૈવ ગૃહીતવ્યઃ ।।૨૯૬।।

નનુ કેન શુદ્ધોઽયમાત્મા ગૃહીતવ્યઃ? પ્રજ્ઞયૈવ શુદ્ધોઽયમાત્મા ગૃહીતવ્યઃ, શુદ્ધસ્યાત્મનઃ સ્વયમાત્માનં ગૃહ્ણતો, વિભજત ઇવ, પ્રજ્ઞૈકકરણત્વાત્ । અતો યથા પ્રજ્ઞયા વિભક્તસ્તથા પ્રજ્ઞયૈવ ગૃહીતવ્યઃ ।

(‘આત્મા અને બંધને ભિન્ન તો પ્રજ્ઞા વડે કર્યા પરંતુ આત્માને ગ્રહણ શા વડે કરાય?’- એવા પ્રશ્નની તથા તેના ઉત્તરની ગાથા કહે છે :-

એ જીવ કેમ ગ્રહાય? જીવ ગ્રહાય છે પ્રજ્ઞા વડે;

પ્રજ્ઞાથી જ્યમ જુદો કર્યો, ત્યમ ગ્રહણ પણ પ્રજ્ઞા વડે. ૨૯૬.

ગાથાર્થ :- (શિષ્ય પૂછે છે કે-) [સઃ આત્મા] તે (શુદ્ધ) આત્મા [કથં] કઈ રીતે [ગૃહ્યતે] ગ્રહણ કરાય? (આચાર્યભગવાન ઉત્તર આપે છે કે-) [પ્રજ્ઞયા તુ] પ્રજ્ઞા વડે [સઃ આત્મા] તે (શુદ્ધ) આત્મા [ગૃહ્યતે] ગ્રહણ કરાય છે. [યથા] જેમ [પ્રજ્ઞયા] પ્રજ્ઞા વડે [વિભક્તઃ] ભિન્ન કર્યો, [તથા] તેમ [પ્રજ્ઞયા એવ] પ્રજ્ઞા વડે જ [ગૃહીતવ્યઃ] ગ્રહણ કરવો.

ટીકા :- શુદ્ધ એવો આ આત્મા શા વડે ગ્રહણ કરવો? પ્રજ્ઞા વડે જ શુદ્ધ એવો આ આત્મા ગ્રહણ કરવો; કારણ કે શુદ્ધ આત્માને, પોતે પોતાને ગ્રહતાં, પ્રજ્ઞા જ એક કરણ છે-જેમ ભિન્ન કરતાં પ્રજ્ઞા જ એક કરણ હતું તેમ. માટે જેમ પ્રજ્ઞા વડે ભિન્ન કર્યો તેમ પ્રજ્ઞા વડે જ ગ્રહણ કરવો.

ભાવાર્થ :- ભિન્ન કરવામાં અને ગ્રહણ કરવામાં કરણો જુદાં નથી; માટે પ્રજ્ઞા વડે જ આત્માને ભિન્ન કર્યો અને પ્રજ્ઞા વડે જ ગ્રહણ કરવો.

ગાથા-૨૯૬ ઉપર પ્રવચન

૨૯૬ ગાથા.

कह सो घिप्पदि अप्पा पण्णाए सो दु घिप्पदे अप्पा ।

जह पण्णाइ विभत्तो तह पण्णाएव घेत्तव्वो ॥२९६॥

એ મૂળ શ્લોક (થયો), નીચે હરિગીત.

એ જીવ કેમ ગ્રહાય? જીવ ગ્રહાય છે પ્રજ્ઞા વડે;

પ્રજ્ઞાથી જયમ જુદો કર્યો, ત્યમ ગ્રહણ પણ પ્રજ્ઞા વડે. ૨૯૬.

અધિકાર તો સારો આવ્યો છે, પણ હવે શું થાય? વર્તમાનમાં આખી લાઈન જ ફરી ગઈ છે. ધર્મના નામની આખી લાઈન જ (ફરી ગઈ). પેલા કહે, પૂજા કરો, ભક્તિ કરો ને આ કરો ને આ કરો, વ્રત કરો, અપવાસ કરો, તપસ્યા કરો, દયા કરો.

મુમુક્ષુ :- વકીલને તો ઉડાડ્યા પણ પૂજા, ભક્તિ પણ ઉડાડી.

ઉત્તર :- વકીલનું પણ જૂઠું અને આ પણ જૂઠું. બેય જૂઠું. અહીં ક્યાં સફારશ લાગુ પડે એમ છે? આહાહા...! અરે...! ભાઈ! ઈ રાગ છે ને? બાપુ! પોતાના સ્વભાવ સન્મુખમાં ન રહેતા બહારમાં આમ લક્ષ જાવું એ તો રાગ છે. પંચ પરમેષ્ઠીનું સ્મરણ પણ રાગ, પંચ પરમેષ્ઠીની ભક્તિ પણ રાગ, એ પ્રતિમા ને મંદિરની ભક્તિ કરવી એ પણ રાગ. આવે, અશુભથી બચવા આવે, પણ છે બંધ. આહાહા...! આકરું પડે. જગતને હજી પાપથી નિવૃત્તિ ન મળે એમાં પુણ્યની તો (વાત) ક્યાં રહી? અહીં તો કહે છે, પાપ અને પુણ્ય બેય બંધના કારણ છે. બેમાં જરીયે ફેર છે નહિ. આહાહા...!

ટીકા :- ‘શુદ્ધ એવો આ આત્મા શા વડે ગ્રહણ કરવો?’ ટીકા છે ને? શુદ્ધ કેમ કીધો? કે જે પુણ્ય ને પાપના ભાવ છે શુભ-અશુભ એ તો રાગમાં જાય છે, એ આત્મામાં નથી. આત્મા તો શુદ્ધ ચૈતન્યમૂર્તિ શુદ્ધ છે. રાગ, પુણ્ય-પાપના ભાવ તો મેલ ને મળ છે, મેલ ને મળ છે, અશુચિ અને જડ છે. પુણ્ય ને પાપના ભાવ અશુચિ છે, મેલ છે અને જડ છે. કેમ? કે જે રાગ છે એ પોતે પોતાને જાણતો નથી, તે રાગ આત્મા જોડે પડ્યો છે એને જાણતો નથી માટે રાગ છે એ અંધકાર છે. ચાહે તો શુભ રાગ હોય પણ એ અંધકાર છે ને જડ છે. આહાહા...! ન્યાયથી સમજાય છે? માર્ગ આમ છે, ભાઈ!

‘શુદ્ધ એવો આ આત્મા...’ શુદ્ધ-રાગ વિનાનો આત્મા અંદર શુદ્ધ ચૈતન્યમૂર્તિ પ્રભુ! વસ્તુ છે ને? તત્ત્વ છે ને? સત્તા છે ને? અસ્તિત્વ છે ને? અસ્તિત્વ સત્તા છે તો કાંઈ ચીજ છે કે નહિ? ચીજ છે તો કોઈ એનો સ્વભાવ હોય કે નહિ? સાકર હોય એનો સ્વભાવ

ગળપણ ન હોય એમ બને? એમ છે આત્મા. તો એનો કોઈ સ્વભાવ હોય કે નહિ? તો છે ભગવાનઆત્મા સત્તા છે, હોવાપણે છે એનો સ્વ-ભાવ, સ્વ નામ પોતાનો ભાવ તો જ્ઞાન, દર્શન ને આનંદ છે. આહાહા...! ભાષા તો સાદી છે, બાપુ! ભાવ આકરા છે. વસ્તુ તો આવી છે. આહાહા...! સાંભળ્યું ન હોય, પહેલું વહેલું (સાંભળે) એને તો એવું લાગે કે, આ તે શું છે પણ આ? આ બધું ચાલે છે એને મીંડા વાળે છે બધા. ‘બાબુભાઈ’! આહાહા...!

કીધું હતું નહિ? હમણાં ‘બેંગલોર’માં એક નવું મંદિર બનાવ્યું ને? બાર લાખ નોંધાણા. ત્યાં અમે હતા, પંચ કલ્યાણક કર્યા, મોટું મંદિર કર્યું છે. એક જણાએ આઠ લાખ આપ્યા ને એક જણાએ ચાર લાખ આપ્યા. એક ‘ભભુતમલ’ છે. હમણાં આવ્યા હતા ને? આપણે અહીં નવું મકાન (-મંદિર) કરવા મુહૂર્ત કર્યું ને? આ પાંચમે. સવા લાખ રૂપિયા આપ્યા. ત્યાં આઠ લાખ આપ્યા. બે કરોડ રૂપિયા છે. મારવાડી ‘સાયલા’ના છે. આ ‘લીમડી’ નું ‘સાયલા’ નહિ. એણે આઠ લાખ આપ્યા. દેરાવાસી શ્વેતાંબર (છે) પણ બનાવ્યું દ્વિગંબર ધર્મ(નું મંદિર). આમાં પ્રેમ થઈ ગયો ને આ સાંભળ્યું અને એને રસ પડ્યો. ચાર લાખ (બીજાએ આપ્યા). સ્થાનકવાસી છે ‘જુગરાજજી’. મહાવીર મારકીટ ‘મુંબઈ’માં મહાવીર મારકીટ છે. એ કરોડપતિ સ્થાનકવાસી છે. એણે ચાર લાખ (આપ્યા). બાર લાખનું મંદિર બનાવ્યું. પણ કહ્યું કે, જો ભાઈ! તારા બાર લાખ શું પંદર લાખ (ખર્ચે) પણ છે શુભભાવ, ધર્મ નહિ. એનાથી તને કલ્યાણ થઈ જાય ને જન્મ-મરણ મટી જાય એ (વાત) અહીં નથી. આહાહા...!

આકરું લાગે દુનિયાને, આખી દુનિયાની લાઈન જ ફરી ગઈ છે. લાઈન લાઈન. રેલના પાટા હોય છે કે નહિ? જોયા છે? બીજે પાટે (ગાડી) લઈ જવી હોય તો એક પાતળો પાટો હોય છે. પાતળો પાટો હોય. અમારા ‘પાલેજ’ની જોડે સ્ટેશન (છે). પાટા હોય ને? પાટો હોય. ચડાવવું હોય બીજે એ આમ પાતળો પાટે આમ કરીને ચડાવી દે. બીજે પાટે ચડાવી દે. જોયું છે? આહા...! એમ આત્માને પાટે મુકીને બીજે પાટે ચડાવી દીધું છે. શુભભાવ દયા, દાન ને વ્રત ભક્તિ આદિ. હજી એની પણ કેટલાકને તો નવરાશ નથી. પણ એ રસ્તે ચડાવી દીધો, બીજે પાટે ચડાવી દીધો. ધર્મનો પાટો રહી ગયો. આહાહા...!

એ અહીં કહે છે, ‘શુદ્ધ એવો આ આત્મા...’ કેમ શુદ્ધ કીધો? કે દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિના પરિણામ રાગ હતા એ તો અશુદ્ધ છે, એ આત્મામાં નથી. માટે આત્મા શુદ્ધ છે. એ રાગ વિનાનો છે એ આત્મા અંદર શુદ્ધ ચૈતન્ય છે. આહાહા...! ચૈતન્ય હીરો અનંત ગુણથી ભરેલો અનંત શક્તિનો સાગર, અનંત શક્તિનો સમૂહ, અનંત ગુણનો સાગર ને અનંત ગુણનું ધામ, અનંત ગુણનું ગોદામ (છે). આ ગોદામ હોતા નથી મોટા મોટા? ‘મુંબઈ’માં મોટા ગોદામ હોય છે. બધા જોયા છે, ઘણા મોટા ગોદામ. આ આત્મા અંદર મોટો ગુણનો ગોદામ છે. જ્ઞાન, દર્શન, આનંદ આદિ સંખ્યાએ અનંત ગુણનો ગોદામ છે એ. આહાહા...! એ એક વર પડ્યો રહ્યો (અને) જાન જોડી દીધી. ઈ જાન ન કહેવાય. એ માણસના ટોળા

કહેવાય. વર હોય તો જાન કહેવાય. એમ આત્મા ભેગો હોય આત્માનું ભાન હોય, સમ્યગ્દર્શન હોય તો પછી દયા, દાન ને વ્રત આદિનો ભાવ હોય છે તો એ રાગ કહેવાય. રાગ વ્યવહાર, તો વ્યવહાર કહેવાય. જાણવા માટે, આદરવા માટે નહિ. આહાહા..!

અહીં કહે છે, ‘શુદ્ધ એવો આ આત્મા...’ આત્મા તો શુદ્ધ સ્વરૂપ એ આત્મા (છે). કારણ કે નવ તત્ત્વ છે ને? જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આસ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ અને મોક્ષ. તો જે દયા, દાન, વ્રત, પરિણામ એ પુણ્ય છે. હિંસા, જૂઠું, ચોરી, વિષય, ભોગ, વાસના, કામ, ક્રોધ, લાભ, રળવું એ પાપ છે. એ બે આસ્રવ છે. એનાથી આત્મા તો ભિન્ન તત્ત્વ છે. નવ તત્ત્વમાં એ તત્ત્વ તે ભિન્ન તત્ત્વ છે. એને અહીંયાં શુદ્ધ આત્મા કહ્યો છે. સમજાણું કાંઈ? શુદ્ધ આત્મા, ‘શુદ્ધ એવો આ આત્મા...’ આ આત્મા. ભાષા આમ (છે). ભગવાન નહિ, ભગવાન ભગવાન પાસે રહ્યા.

‘શુદ્ધ એવો આ આત્મા...’ પ્રત્યક્ષ. ‘આ’ પ્રત્યક્ષ બતાવે છે. આહાહા..! ‘શા વડે ગ્રહણ કરવો?’ એમ પ્રશ્ન છે. પ્રજ્ઞા વડે જ શુદ્ધ એવો આ આત્મા ગ્રહણ કરવો;...’ આહાહા..! પ્રજ્ઞા એટલે જ્ઞાનના અનુભવ દ્વારા આત્માને પકડવો. આહાહા..! રાગ ને પુણ્ય ને પાપના ભાવને ભિન્ન કરી અને જ્ઞાનના અનુભવ દ્વારા આત્માને પકડવો, એને ગ્રહવો એટલે અનુભવવો. આવી વાત હવે. માર્ગ તો આ છે. આપણે તો અહીં ૪૫ વર્ષથી ચાલે છે આ. અહીં તો ૪૫ વર્ષ થયા. ૪૫ વર્ષની ઉંમરે અહીંયાં આવ્યા હતા. ૪૫ આ થયા. શરીરને ૮૦ થયા, શરીરને હોં! આત્મા તો અનાદિઅનંત છે. આહાહા..! આ વાત તો ૪૫ વર્ષથી ચાલે છે. અને આ તરફથી, આપણા તરફથી તો લગભગ ૨૨ લાખ પુસ્તક છપાણા છે. ૮ લાખ ‘જયપુર’થી (છપાણા). ૩૦ લાખ તો પુસ્તક છપાણા છે. અને આ હવે ટેપ રેકોર્ડિંગ ઉતારે છે ને? એવા ટેપ રેકોર્ડિંગ ૩૩ હજાર છપાણા છે. ઘણો પ્રચાર છે ને! ઠેઠ ‘આફ્રિકા’, ‘લંડન’, ‘અમેરીકા’ બધે એ પહોંચી ગયું છે. બધે વાંચન ચાલે છે. થોડું થોડું ન્યાં પરદેશમાં અનાર્ય દેશમાં તો... અહીં આર્ય દેશમાં પણ હજી સમજવાને મુશ્કેલી પડે ત્યાં બિચારા અનાર્ય (દેશમાં તો)...

અહીં તો (કહે છે), ‘શુદ્ધ એવો આત્મા શા વડે ગ્રહણ કરવો? પ્રજ્ઞા વડે જ...’ ‘જ’ છે? એ શુભ રાગ વડે નહિ અનુભવાય. આહાહા..! એ જ્ઞાનની પર્યાય જે છે એ પર્યાય જે રાગ તરફ વળેલી છે તે જ્ઞાનને (જ્ઞાનપર્યાયને) અંદરમાં વાળવી અને એ જ્ઞાન દ્વારા એને અનુભવવો. આહાહા..! હવે આવી વાતું, આવો ધર્મ કઈ જાતનો આ? નવો ધર્મ હશે આ? જૈન ધર્મ હશે આવો? બાપુ! અનાદિનો માર્ગ તો આ છે. વીતરાગ પરમેશ્વર જિનેશ્વરદેવનું કથન તો આ છે. એમની હુકમ-આજ્ઞા તો આ છે. લોકોએ પોતાની કલ્પનાથી ઊંધા અર્થ કરીને બીજી રીતે ચલવે એથી કરીને કાંઈ સત્ય અસત્ય થઈ જાય? સત્ય તો સત્ય જ રહેશે. આહાહા..!

ઈ શુદ્ધ આત્મા, રાગ વિનાનો આત્મા. દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિના પરિણામ રાગ છે. એ રાગ બંધનમાં જાય છે. એ વિનાનો આત્મા જે ‘શુદ્ધ એવો આ આત્મા શા વડે ગ્રહણ કરવો? પ્રજ્ઞા વડે જ શુદ્ધ એવો આ આત્મા ગ્રહણ કરવો;...’ આહાહા...! જ્ઞાનની અવસ્થા દ્વારા, જ્ઞાનના અનુભવ દ્વારા આત્માને પકડવો, અનુભવવો. આહાહા...! એ રાગ ને પુણ્ય ને પાપના ભાવથી પકડાય એવો નથી. કારણ કે, એમાં એ ચીજ નથી. આહાહા...! ભાષા તો સહેલી છે પણ હવે ભાવ તો જે હોય એ હોય બીજા લાવવા ક્યાંથી? આથી કાંઈ સહેલું હશે કે નહિ બીજું? બાપુ! સહેલું કહો તો આ ને આધું કહો તો આ. માર્ગ આ છે. ‘એક હોય ત્રણકાળમાં પરમાર્થનો પંથ’ વીતરાગ પરમેશ્વર જિનદેવ એનો આ માર્ગ એક અનાદિનો અનંત કાળનો એ છે.

ભગવાન બિરાજે છે, ‘સીમંધર સ્વામી’ ભગવાન મહાવિદેહમાં બિરાજે છે ત્યાંથી આવેલી આ વાત છે. આહાહા...! ‘કુંદકુંદાર્યાર્ય’ સંવત ૪૯ માં ત્યાં ગયા હતા. ત્યાંથી આવીને આ શાસ્ત્રો બનાવ્યા છે. ભગવાનનો આ હુકમ છે એમ આચાર્ય વચ્ચે આડતીયા થઈને વાત કરે છે. આહાહા...!

‘પ્રજ્ઞા વડે જ શુદ્ધ એવો...’ આહા...! રાગ વડે દયા, દાન ને વ્યવહાર કરતાં કરતાં, દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ કરતાં કરતાં આમ આત્મા જણાશે એમ ન કીધું. આહાહા...! પહેલા રાગ મંદ પાળો, દયા પાળો, વ્રત કરો, ભક્તિ, પૂજા વગેરે (કરો), દુકાનના પાપના (પરિણામ) છોડીને પુણ્યના પરિણામ કરો તો પુણ્યના પરિણામ કરતાં કરતાં આગળ વધીને અંદર જવાશે એમ ન કીધું. આહાહા...! એ તો ‘પ્રજ્ઞા વડે જ...’ અનુભવ વડે જ. પ્રજ્ઞા એટલે અનુભવ. રાગનો અનુભવ નહિ ને આત્માનો અનુભવ. અનુભવ વડે જ એકાંત કીધું છે. કથંચિત્ રાગ દ્વારા અનુભવાય ને કથંચિત્ પ્રજ્ઞા દ્વારા જણાય એમ ન કહ્યું, અનેકાંત એમ ન કર્યું, લોકો અનેકાંત એને કહે છે. વ્યવહારથી પણ થાય, નિશ્ચયથી પણ થાય. અહીં તો કહે કે, નિશ્ચયથી થાય ને વ્યવહારથી ન થાય એનું નામ અનેકાંત છે. આહાહા...!

આ કહ્યું, ‘પ્રજ્ઞા વડે જ શુદ્ધ એવો આ આત્મા ગ્રહણ કરવો; કારણકે શુદ્ધ આત્માને, પોતે પોતાને ગ્રહતાં,...’ શુદ્ધ સ્વરૂપ રાગ વિના, પુણ્ય ને પાપના વિકલ્પ ને રાગ વિનાનો આત્મા પ્રભુ અંદર ‘તે શુદ્ધ આત્મા પોતે પોતાને ગ્રહતાં, પ્રજ્ઞા જ એક કરણ છે...’ પોતાને પકડતા, અનુભવતા એક પ્રજ્ઞા-જ્ઞાનની દશા જ એક સાધન છે, બીજું સાધન કોઈ છે નહિ. આહાહા...! વ્યવહાર સાધન કહો અને નિશ્ચય સાધ્ય કહો એમ નથી. આહા...! છે? ‘પ્રજ્ઞા જ એક કરણ છે...’ રાગથી ભિન્ન પાડવાનો અનુભવ એક જ સાધન છે. આહાહા...! કહો ‘કલ્યાણજીભાઈ’! આવી માર્ગ છે આ. એક જ માર્ગ છે. કથંચિત્ આ ને કથંચિત્ આ એમ નહિ. આહાહા...!

‘પ્રજ્ઞા જ એક કરણ છે...’ કર્તા આત્મા, રાગથી ભિન્ન કરવામાં કરણ-સાધન પ્રજ્ઞા-

અનુભવ. આહાહા...! પર તરફના વલણવાળી વૃત્તિ, પર તરફમાં, પર દ્રવ્યમાં પછી ભલે દેવ-ગુરુ ને શાસ્ત્ર એના તરફની વળેલી વૃત્તિ તે રાગ છે એનાથી રહિત જે શુદ્ધ આત્મા. આહાહા...! એ પ્રજ્ઞા વડે એક જ કરણ છે. જુદું પાડીને અનુભવ (કરવા) માટે એક જ સાધન છે, આ એક જ સાધન છે એમ કહે છે. આહાહા...! છે એમાં? નહિ? ‘જ’ શબ્દ છે ને? પ્રજ્ઞા જ, સમ્યક્ અનુભવ, રાગથી ભિન્ન પ્રજ્ઞા વડે જ, અનુભવ દ્વારા જ એક કરણ છે, એક સાધન આ છે. આહાહા...! ભાષા તો બહુ સહેલી છે પણ હવે ભાવ કરવાની કાંઈ દરકાર (નથી). અનંત કાળ ગયો, ચોરાશીના અવતારમાં મનુષ્યપણું અનંતવાર પામ્યો. અબજોપતિ અનંતવાર થયો છે, અબજોપતિ અનંતવાર થયો. મરીને પછી ગયા ભૂંડામાં, નરકમાં. આહાહા...! ભગવાનઆત્મા શુદ્ધ ચૈતન્ય, એને રાગથી જુદો પાડવામાં પ્રજ્ઞા અનુભવ એક જ સાધન છે, બીજું સાધન નથી. આહાહા...! છે કે નહિ એમાં? પ્રજ્ઞા જ એક કરણ છે. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- અત્યારે અતીન્દ્રિય જ્ઞાન તો છે નહિ.

ઉત્તર :- કોને?

મુમુક્ષુ :- અત્યારે અમને અતીન્દ્રિય જ્ઞાન તો છે નહિ પછી શું કરવાનું?

ઉત્તર :- અતીન્દ્રિય જ્ઞાન કરવાનું, કરવાનું કહે છે આ. નથી તે શું? હવે ઇન્દ્રિય જ્ઞાન તરફથી છૂટીને અતીન્દ્રિય તરફ વળવું એમ કહે છે, નથી માટે આમ કરવું એમ કહે છે. આહાહા...! સમજાય એવી ભાષા તો છે, બાપા! ભાષા તો સાદી છે, ભાવ તો જેમ છે એમ છે. આહાહા...! કઠણ પડે (પણ) માર્ગ તો આ છે. આહા...!

મુમુક્ષુ :- માનસીક જ્ઞાનને અંદર બાજુ ઝુકાવવું?

ઉત્તર :- માનસીક જ્ઞાન નહિ, માનસીક જ્ઞાન આ બાજુ (પર તરફ) ઢળી ગયેલું છે. આ બાજુ (સ્વ તરફ) ઢાળવું એમાં માનસીકપણું આવે નહિ, ત્યાં આત્મિક (જ્ઞાન) આવે. આહાહા...! આ તો પ્રજ્ઞા વડે કીધું ને? આત્મા આવ્યો ને? માનસીક ન આવ્યું એમાં. આહાહા...! સામે પુસ્તક છે ને? શેનો અર્થ ચાલે છે એ ખબર પડે. આહાહા...! મારગડા બાપા! જુદા છે પ્રભુ! આહાહા...! પ્રભુ! તારી પ્રભુતાનો માર્ગ જુદો છે, પ્રભુ! આહા...! સાધારણમાં એને વેડફી નાખ્યો છે, અરે...! વખત ચાલ્યો જાય છે. આહાહા...! પોતાનું (કરવાનું) બાકી રહી જાય છે, બાકી બીજું કરવામાં રોકાઈને બધો વખત ચાલ્યો જાય છે. આહાહા...! જે કરવાનું પોતાને માટે છે એ પડચું રહે છે. પરને માટે, એ મમતા પોતે પર માટે કરતો નથી, પરમાં પોતાની મમતા છે. આહા...! છોકરાઓને ભણાવવા ને બાયડીને રાજી રાખવી, છોડીઓને ઠેકાણે પાડવી ને છોકરાને ઠેકાણે પાડવા ને સારે ઠેકાણેથી કન્યા મેળવવીને. આહાહા...! આરે...! આરે...! ગજબ કર્યો છે ને! પોતે પડચો રહ્યો એકલો. મારે મને ક્યાં ઠેકાણે પાડવો (એ વિચાર્યું નહિ). આહાહા...! આ બધાને ઠેકાણે પાડવા. એ તો પુણ્ય લઈને આવ્યા હશે

એ પ્રમાણે એનું થાશે. તારું કર્યે કાંઈ થાય છે? આહાહા...! એ તો મફતનો અભિમાન કરે છે. એ તો એના પુણ્ય હશે એમ એને લઈને થયા કરશે. આહાહા...! અરે...! આહાહા...! કેવી વાત કરી છે!

‘શુદ્ધ આત્માને, પોતે પોતાને ગ્રહતાં,...’ આહાહા...! શુદ્ધ આત્માને, પોતે પોતાને અનુભવતા ‘પ્રજ્ઞા જ એક કરણ છે...’ કરણ એટલે સાધન, હોં! ‘જેમ ભિન્ન કરતાં પ્રજ્ઞા જ એક કરણ હતું તેમ.’ આહાહા...! રાગથી જુદું પાડવામાં પ્રજ્ઞા અનુભવ એક જ કરણ-સાધન હતું. આહાહા...! ચૈતન્યસ્વરૂપ પ્રકાશનો પુંજ પ્રભુ, ચૈતન્યના પ્રકાશના નૂરનું પૂર પડ્યું છે આત્મા, ચૈતન્યના પ્રકાશનું પૂર છે આત્મા અને રાગ છે એ અંધકાર છે. ચાહે તો દયા, દાન ને વ્રત, ભક્તિનો રાગ (હોય) એ અંધકાર છે. આહાહા...! એ અંધકારથી જુદું પાડવામાં એક પ્રજ્ઞા જ કરણ હતું. છે ને?

‘જેમ ભિન્ન કરતાં પ્રજ્ઞા જ એક કરણ હતું તેમ.’ જુદું પાડવામાં પણ એક પ્રજ્ઞા અનુભવ જ સાધન હતું. આહાહા...! ‘તેમ. માટે જેમ પ્રજ્ઞા વડે ભિન્ન કર્યો તેમ પ્રજ્ઞા વડે જ ગ્રહણ કરવો.’ અનુભવ જ્ઞાન દ્વારા જ્યારે જુદો પાડ્યો તો જ્ઞાન દ્વારા અનુભવ કરવો. આકરી વાત છે આવી. વાત તો બહુ સારી આવી છે, ગાથા તો સારી આવી છે બરાબર. આ પકડવું તો એને છે ને! બાપા! આહાહા...!

‘જેમ ભિન્ન કરતાં પ્રજ્ઞા જ એક કરણ હતું...’ ન્યાંય કરણ એક જ હતું. જુદું પાડવામાં પણ એક જ પ્રજ્ઞા જ એક કરણ-સાધન હતું. આહાહા...! તેમ. આહાહા...! અનુભવ કરવા ગ્રહણ કરવા માટે એક જ સાધન છે. વળી રાગની મંદતા હતી માટે અનુભવ થાય ને આત્માને પકડાય ને રાગની, કષાયની મંદતા કરતાં કરતાં પકડાય એમ કાંઈ છે નહિ. આહાહા...! આ અત્યારનું છપાયેલું નથી, આ તો બે હજાર વર્ષ પહેલાનું પુસ્તક છે અને આ અભિપ્રાય તો અનાદિ કાળનો ચાલે છે. તીર્થંકરદેવ, ત્રિલોકનાથ અનાદિકાળના છે. ત્રણકાળમાં, ત્રણકાળને જાણનારાનો વિરહ કોઈ દિ’ હોય નહિ. એ શું કહ્યું? આ ત્રણકાળ છે-ભૂત, ભવિષ્ય ને વર્તમાન, ત્રણકાળને ત્રણકાળના જાણનારનો વિરહ કોઈ દિ’ હોય નહિ. જેવા ત્રણકાળ છે એવા ત્રણકાળને જાણનારા પણ અનાદિના છે. આહાહા...! જેમ અનાદિની આ ચીજ વસ્તુ છે એમ ત્રણકાળના જ્યાં સર્વજ્ઞ ભગવાન પણ અનાદિના છે. સમજાણું કાંઈ? એમના આ વચનો છે. દુનિયાને બેસે ન બેસે, દુનિયા સ્વતંત્ર છે, રખડવામાં સ્વતંત્ર છે અને છોડવામાં સ્વતંત્ર છે.

કર્તા એને કહીએ સ્વતંત્રપણે, સ્વતંત્રપણે કરે તે કર્તા, કર્તાની વ્યાખ્યા આ છે. સ્વતંત્રપણે કોઈની અપેક્ષા રાખ્યા વિના કરે તે કર્તા. એમ આત્મા રાગથી ભિન્ન પાડવામાં કર્તા પરની અપેક્ષા રાખ્યા વિના ભિન્ન પાડવાનો કર્તા આત્મા સ્વતંત્ર છે. આહાહા...! એને પરની અપેક્ષા છે નહિ. આહાહા...! જેમ ભિન્ન કરતાં પ્રજ્ઞા જ એક કરણ હતું તેમ. તેમ ગ્રહણ કરતાં

પ્રજ્ઞા એક જ સાધન છે. ‘માટે જેમ પ્રજ્ઞા વડે ભિન્ન કર્યો તેમ પ્રજ્ઞા વડે જ ગ્રહણ કરવો.’ ગ્રહણ એટલે અનુભવ કરવો. આહાહા...! સમજાય છે ભાષા? ભાષા તો સાદી છે. આહાહા...! નવરાશ ક્યાં છે માણસને? ફરસદ ન મળે.

મુમુક્ષુ :- આ પ્રજ્ઞા તો નવું ઊપજેલું જ્ઞાન છે.

ઉત્તર :- હા નવું છે, પ્રજ્ઞા અનુભવ છે. પર્યાયનો અનુભવ છે, નવું છે.

મુમુક્ષુ :- નવું કેમ ઊપજે?

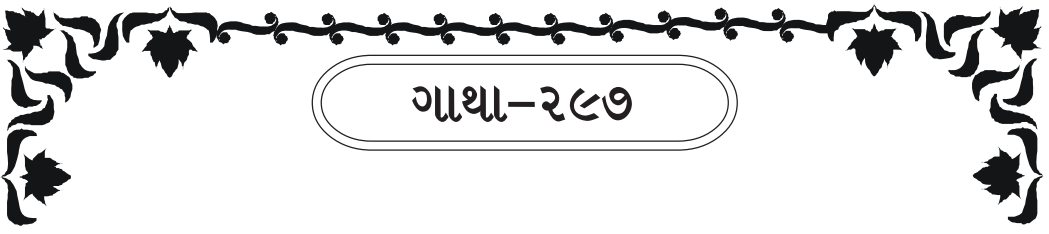
ઉત્તર :- પર્યાય પોતે ઊપજે છે, નવી ક્ષણે ઉત્પન્ન થાય છે. પોતે સ્વતંત્રપણે ઉત્પન્ન થાય છે. કર્તા થઈને, કર્મ થઈને, કરણ થઈને ષટ્કારક થઈને પ્રજ્ઞા ઉત્પન્ન થાય છે. એ વાત બહુ ઝીણી પડશે. એ આવશે, એ હવે હમણાં આવશે પછી. એ પ્રજ્ઞા જે થાય, રાગથી જુદું પડવાની જ્ઞાનની પર્યાય (જે થાય) એ સ્વતંત્ર કર્તા, તેને પરની અપેક્ષા નહિ. સ્વતંત્ર કર્મ-કાર્ય એ પોતાનું-પોતાનું કાર્ય પોતાથી (થાય છે). સ્વતંત્ર કરણ-સાધનપણું સ્વતંત્ર (છે) તેને પરની અપેક્ષા નહિ. ઇ સ્વતંત્ર પોતા માટે કરે છે. ઇ પોતા માટે કરે છે એ સંપ્રદાન છે. પોતાથી કરે છે એ અપાદાન છે. પોતાને આધારે કરે છે તે અધિકરણ છે. છ બોલ છે. કર્તા, કર્મ, કરણ, સંપ્રદાન, આપાદાન, અધિકરણ. સાત વિભક્તિ આવે છે ને? સાત વિભક્તિ આવે છે. સાતમાં પછી સંબોધન (આવે) હે આત્મા! ને એમ આવે. એના પહેલા આ છ બોલ છે. એ છ વિભક્તિ આમાં ઉતારી છે. આહાહા...!

ભાવાર્થ :- ‘ભિન્ન કરવામાં અને ગ્રહણ કરવામાં કરણો જુદાં નથી;...’ બેય સાધન એક જ છે. જુદા પાડવાનું સાધન ને ગ્રહણ કરવાનું સાધન એક જ છે. ‘માટે પ્રજ્ઞા વડે જ આત્માને ભિન્ન કર્યો અને પ્રજ્ઞા વડે જ ગ્રહણ કરવો.’ વિશેષ કહેશે...

(શ્રીતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

* કાળનયે જેની સિદ્ધિ સમય પર આધાર રાખે છે એટલે સમ્યગ્દર્શન, સમ્યક્ચારિત્ર, કેવળજ્ઞાન આદિ જે સમયે થવાના છે તે જ સમયે થાય છે. જે કાળે જે થવાનું તે જ કાળે તે થાય. પણ એનો અર્થ એમ નથી કે પુરુષાર્થ વિના થઈ જાય ! કાળનયને દેખનાર સાધકની દ્રષ્ટિ કાળ ઉપર નથી પણ સ્વભાવ ઉપર હોય છે. તેથી કાળનયથી જાણે છે કે જે સમયે ચારિત્ર પ્રગટ થવાનું છે તે સમયે જ પ્રગટ થશે. જે કાળે કેવળજ્ઞાન થવાનું છે તે જ કાળે થશે. કોઈ મુનિ લાખો વર્ષ ચારિત્ર પાળે ને કેવળજ્ઞાન થતા વાર લાગે. કોઈ મુનિને અલ્પકાળમાં કેવળજ્ઞાન થઈ જાય. તેથી લાંબો કાળ ચારિત્ર પાલન કરનાર મુનિને અધીરજ થતી નથી. તે જાણે છે કે કેવળજ્ઞાન થવાનું જ છે તે સ્વકાળે થશે. ૨૮૨.

— પરમાગમસાર

 ગાથા-૨૯૭

કથમયમાત્મા પ્રજ્ઞયા ગૃહીતવ્ય્વ્ય ઇતિ ચેત્ -

પણ્ણાએ ઘિત્ત્વો જો ચેદા સો અહં તુ ણિચ્છયદો ।

અવસેસા જે ભાવા તે મજ્ઞ પરે ત્તિ ણાદવ્વા ।।૨૯૭।।

પ્રજ્ઞયા ગૃહીતવ્યો યશ્ચેતયિતા સોઽહં તુ નિશ્ચયતઃ ।

અવશેષા યે ભાવાઃ તે મમ પરા ઇતિ જ્ઞાતવ્યાઃ ।।૨૯૭।।

યો હિ નિયતસ્વલક્ષણાવલમ્બિન્યા પ્રજ્ઞયા પ્રવિભક્તશ્ચેતયિતા, સોઽયમહં; યે ત્વમી અવશિષ્ટા અન્યસ્વલક્ષણલક્ષ્યા વ્યવહિયમાણા ભાવાઃ, તે સર્વેઽપિ ચેતયિતૃત્વસ્ય વ્યાપકસ્ય વ્યાપ્યત્વમનાયાન્તોઽત્યન્તં મત્તો ભિન્નાઃ । તતોઽહમેવ મયૈવ મહ્યમેવ મત્ત એવ મચ્ચેવ મામેવ ગૃહ્ણામિ । યત્કિલ ગૃહ્ણામિ તચ્ચેતનૈકક્રિયત્વાદાત્મનશ્ચેતય એવ; ચેતયમાન એવ ચેતયે, ચેતયમાનેનૈવ ચેતયે, ચેતયમાનાયૈવ ચેતયે, ચેતયમાનાદેવ ચેતયે, ચેતયમાને એવ ચેતયે, ચેતયમાનમેવ ચેતયે । અથવા-ન ચેતયે; ન ચેતયમાનશ્ચેતયે, ન ચેતયમાનેન ચેતયે, ન ચેતયમાનાય ચેતયે, ન ચેતયમાનાચ્ચેતયે, ન ચેતયમાને ચેતયે, ન ચેતયમાનં ચેતયે; કિન્તુ સર્વવિશુદ્ધચિન્માત્રો ભાવોઽસ્મિ ।

હવે પૂછે છે કે-આ આત્માને પ્રજ્ઞા વડે કઈ રીતે ગ્રહણ કરવો? તેનો ઉત્તર કહે છે :-

પ્રજ્ઞાથી ગ્રહવો-નિશ્ચયે જે ચેતનારો તે જ હું,

બાકી બધા જે ભાવ તે સૌ મુજ થકી પર-જાણવું. ૨૯૭.

ગાથાર્થ :- [પ્રજ્ઞયા] પ્રજ્ઞા વડે [ગૃહીતવ્યઃ] (આત્માને) એમ ગ્રહણ કરવો કે- [યઃ ચેતયિતા] જે ચેતનારો છે [સઃ તુ] તે [નિશ્ચયતઃ] નિશ્ચયથી [અહં] હું છું, [અવશેષાઃ] બાકીના [યે ભાવાઃ] જે ભાવો છે [તે] તે [મમ પરાઃ] મારાથી પર છે [ઇતિ જ્ઞાતવ્યઃ] એમ જાણવું.

ટીકા :- નિયત સ્વલક્ષણને અવલંબનારી પ્રજ્ઞા વડે જુદો કરવામાં આવેલો જે ચેતક (-ચેતનારો), તે આ હું છું; અને અન્ય સ્વલક્ષણોથી લક્ષ્ય (અર્થાત્ ચૈતન્યલક્ષણ સિવાય બીજા લક્ષણોથી ઓળખાવાયોગ્ય) જે આ બાકીના વ્યવહારરૂપ ભાવો છે, તે બધાય, ચેતકપણરૂપી વ્યાપકના વ્યાપ્ય નહિ થતા હોવાથી, મારાથી અત્યંત ભિન્ન છે. માટે હું

જ, મારા વડે જ, મારા માટે જ, મારામાંથી જ, મારામાં જ, મને જ ગ્રહણ કરું છું. આત્માની, ચેતના જ એક ક્રિયા હોવાથી, 'હું ગ્રહણ કરું છું' એટલે 'હું ચેતું જ છું;' ચેતતો જ (અર્થાત્ ચેતતો થકો જ) ચેતું છું, ચેતતા વડે જ ચેતું છું, ચેતતા માટે જ ચેતું છું, ચેતતામાંથી જ ચેતું છું, ચેતતામાં જ ચેતું છું, ચેતતાને જ ચેતું છું. અથવા-નથી ચેતતો; નથી ચેતતો થકો ચેતતો, નથી ચેતતા વડે ચેતતો, નથી ચેતતા માટે ચેતતો, નથી ચેતતામાંથી ચેતતો, નથી ચેતતામાં ચેતતો, નથી ચેતતાને ચેતતો; પરંતુ સર્વવિશુદ્ધ ચિન્માત્ર (ચૈતન્યમાત્ર) ભાવ છું.

ભાવાર્થ :- પ્રજ્ઞા વડે ભિન્ન કરવામાં આવેલો જે ચેતક તે આ હું છું અને બાકીના ભાવો મારાથી પર છે; માટે (અભિન્ન છ કારકોથી) હું જ, મારા વડે જ, મારા માટે જ, મારામાંથી જ, મારામાં જ, મને જ ગ્રહણ કરું છું. 'ગ્રહણ કરું છું' એટલે 'ચેતું છું', કારણ કે ચેતવું તે જ આત્માની એક ક્રિયા છે. માટે હું ચેતું જ છું; ચેતનારો જ, ચેતનાર વડે જ, ચેતનાર માટે જ, ચેતનારમાંથી જ, ચેતનારમાં જ, ચેતનારને જ ચેતું છું. અથવા દ્રવ્યદષ્ટિએ તો-છ કારકોના ભેદ પણ મારામાં નથી, હું તો શુદ્ધ ચૈતન્યમાત્ર ભાવ છું.-આ પ્રમાણે પ્રજ્ઞા વડે આત્માને ગ્રહણ કરવો અર્થાત્ પોતાને ચેતનાર તરીકે અનુભવવો.

પ્રવચન નં. ૩૬૫ ગાથા-૨૯૭ સોમવાર, માગશર વદ ૭, તા. ૧૦-૧૨-૧૯૭૯

[જેટલું પ્રવચન હિન્દીમાં છે તેનું ગુજરાતી ભાષાંતર કરેલ છે.]

'સમયસાર' ૨૯૭. 'હવે પૂછે છે કે-આ આત્માને પ્રજ્ઞા વડે કઈ રીતે ગ્રહણ કરવો?'

पण्णाए घित्तव्वो जो चेदा सो अहं तु णिच्छयदो।

अवसेसा जे भावा ते मज्झ परे त्ति णादव्वा।।२९७।।

પ્રજ્ઞાથી ગ્રહવો-નિશ્ચયે જે ચેતનારો તે જ હું,

બાકી બધા જે ભાવ તે સૌ મુજ થકી પર-જાણવું. ૨૯૭.

'પંચાસ્તિકાય' ની ૬૨ ગાથામાં વિકારના ષટ્કારક લીધા છે. દરેક દ્રવ્ય ને ગુણ તો ત્રિકાળ (છે) પણ જે સમયે જે પર્યાય દ્રવ્યની જે ક્ષણે થવાની તે ક્ષણે તે પર્યાય થશે. તે ૬૨ ગાથામાં વિકારી પર્યાયના ષટ્કારક લીધા. અહીંયાં નિર્વિકારી (પર્યાયના) ષટ્કારક લે છે. ૨૯૭. વાત તો જે સમયે જે પર્યાય થવાની એ 'પ્રવચનસાર' માં ૧૦૧ ગાથા, જે ક્ષણે છ દ્રવ્યનો જે પર્યાય ઉત્પન્ન થવાનો છે તે ક્ષણે ઉત્પન્ન થશે અને તે ઉત્પન્ન (થવામાં) પરની અપેક્ષા નથી. દ્રવ્યધ્રુવની ને વ્યયની પણ જેને (ઉત્પાદને) અપેક્ષા નથી. ઝીણી વાત બહુ, બાપુ! ઓહોહો...!

એક તો છ દ્રવ્ય, તેનો તે સમયનો જે સમયનો પર્યાય છે તે સમયે જ થાય અને

તે પણ ષટ્કારકના પરિણમનથી થાય. એને નિમિત્તની અપેક્ષા તો નથી પણ એને દ્રવ્ય-ગુણની અપેક્ષા નથી. ઝીણું છે બહુ. આહા...! ૬૨ ગાથામાં વિકારી પરિણમનના ષટ્કારક ચાલ્યા છે, કે વિકાર પોતાથી કર્તા પોતે, તે જ સમયે. બીજો આડોઅવળો સમય નહિ. તે જ સમયે વિકાર કર્તા, વિકાર કાર્ય, વિકાર કરણ-સાધન, વિકાર પોતા માટે, વિકાર પર્યાયથી વિકાર અને પર્યાયને આધારે વિકાર અને પર્યાયરૂપી કાર્ય, કર્મ પણ તે સમયે. એક સમયમાં (ષટ્કારક છે).

એ મોટી ચર્યા ૩૩ વર્ષ પહેલા ચાલી હતી ને? ‘વર્ણીજી’ સાથે. વિકારી પર્યાય થઈ એ ષટ્કારક પોતાથી થાય છે, પરથી થાય છે એમ નથી. કર્મથી પણ નહિ. મોટો વાંધો આવ્યો હતો, મોટો. અરે...! કર્મથી નહિ? તો તો સ્વભાવ થઈ જાય. પર્યાયનો સ્વભાવ જ છે. મોટી ચર્યા ચાલી હતી. વિકારના ભાવ હતા. આમાં હવે આવે છે નિર્વિકારના. આમાં ૨૯૭ માં નિર્વિકારી દ્રવ્યની સમ્યગ્દર્શન આદિની પર્યાય નિર્મળ થાય એ ષટ્કારકથી સ્વતંત્ર થાય છે. આહા...! આવી ઝીણી વાતું.

૬૨ (ગાથામાં) વિકારની વાત છે અને અહીંયાં નિર્વિકારની વાત છે. બાકી છે તો દરેક દ્રવ્યની જે સમયે જન્મક્ષણ છે, ઉત્પત્તિનો એનો કાળ છે તે સમયે ષટ્કારકથી પરિણમતી તે પર્યાય ઊભી થાય છે, જેને નિમિત્તની અપેક્ષા તો નથી. એનો મોટો વાંધો છે ને અત્યારે? નિમિત્તથી થાય, નહિતર એકાંત થઈ જાય છે. ‘વિદ્યાનંદજી’ એ હમણાં એમ કહ્યું. અધ્યાત્મ એકાંત એમ કહે છે, કે નિમિત્તથી થાય નહિ. નિમિત્તથી નૈમિત્તિક થાય છે. ભગવાનની વાણી છે તો જ્ઞાન થાય છે. વાણી ન હોય તો જ્ઞાન થાય? અહીં કહે છે, કે જે સમયે તેને જ્ઞાન થવાનું તે ષટ્કારકના પરિણમનથી સ્વતંત્ર પોતે થવાનું. હવે આવી વાત છે. આહાહા...! હવે એને વાણિયાને આટલે બધે પહોંચવું. વેપાર-ધંધા આડે નવરાશ ન મળે. ‘ચંદુભાઈ’! અહીં સુધી પહોંચવું. આહાહા...!

ભગવાને કહેલા છ દ્રવ્ય છે. સર્વજ્ઞ પરમેશ્વર જિનેશ્વરદેવે છ દ્રવ્ય જોયા છે. જાતિ છ (છે), સંખ્યા અનંત (છે). એ દરેક દ્રવ્યનો તે તે સમયનો પર્યાય સત્ છે. તે તે સમયનો તે પર્યાય સત્ છે અને સત્ છે એને હેતુ ન હોઈ શકે. એ વાત અહીંયાં ૨૯૭ માં સિદ્ધ કરે છે. અહીં નિર્વિકારીને સિદ્ધ કરે છે. આહાહા...! ૬૨ માં વિકારીને સિદ્ધ કર્યું. ‘પ્રવચનસાર’ માં કોઈ પણ છ દ્રવ્યની ઉત્પત્તિ ને વ્યય, ઉત્પત્તિની દશા, વિકાર કે અવિકાર તેની જન્મક્ષણે જ પોતે ઉત્પન્ન થાય. એવો વસ્તુનો સ્વભાવ ‘પ્રવચનસાર’ કહે છે. એટલે વીતરાગની વાણી એમ કહે છે. આહાહા...! ક્યાં પહોંચવું એને? આવી ઝીણી વાત છે, ભાઈ! એ અહીં કહે છે.

ટીકા :- ‘નિયત સ્વલક્ષણને અવલંબનારી...’ જડ અને ચૈતન્યના નિશ્ચય સ્વલક્ષણને અવલંબનારી પ્રજ્ઞા. જોયું? પ્રજ્ઞા કેવી છે? કે જે જડ અને ચૈતન્યના જે લક્ષણ છે એને એ બરાબર જાણે છે. પ્રજ્ઞા તેના લક્ષણને જાણે છે. જડના લક્ષણને અને આત્માના લક્ષણને,

રાગના લક્ષણને, ચૈતન્યના લક્ષણને (જાણે છે). અહીં તો એ બેય લેવું છે. રાગ એ બંધનું લક્ષણ છે, જ્ઞાન ચૈતન્યનું લક્ષણ છે. એને નિયત-નિશ્ચય લક્ષણ છે એ. બેયના નિશ્ચય લક્ષણ છે. 'નિયત સ્વલક્ષણને...' પોતાના લક્ષણને 'અવલંબનારી પ્રજ્ઞા વડે જુદો કરવામાં આવેલો છે જે ચેતક (-ચેતનારો)...' જુદો કરવામાં આવ્યો જે ચેતનારો. આહાહા..!

બહુ ઝીણું. સમજવું તો પડશે ને? ઝીણું પડે કે.. ભવ ચાલ્યા જાય છે અને પાછા અનંત ભવમાં ક્યાં જશે? આ ન સમજ્યો અને જો આ સમ્યક્ દોરો ન પરોવ્યો તો દોરા વિનાની સોય ખોવાઈ જશે. દોરા વિનાની સોય ક્યાં જશે? ખોવાઈ જશે. પણ દોરો પરોવ્યો હશે તો કદાચિત્ ચકલી એના માળામાં લઈ ગઈ હશે તો 'આ લાલ દોરો રહ્યો, સોય ન્યાં લાગે છે' (એમ) દોરા સહિત સોય હશે તો ખોવાઈ નહિ જાય. એમ સમ્યગ્જ્ઞાન વિનાનો આત્મા ચોરાશીમાં ખોવાઈ જશે. સમજાય છે કાંઈ? સમ્યગ્જ્ઞાન વિના ચોરાશીના અવતારમાં ખોવાઈ જશે. ગમે એ ક્રિયાકાંડ કરે. દયા ને વ્રત ને ભક્તિ ને પૂજા એ બધા ભાવ રાગ છે, એ તો સંસાર છે, એ કંઈ ધર્મ નથી. આહાહા..!

અહીં તો કહે છે, ગમે ઈ બહારની ક્રિયા કરે પણ અંતરમાં આત્માને રાગથી ભિન્ન પાડીને જ્ઞાનની દશા નહિ પ્રગટે ત્યાં સુધી એનું પરિભ્રમણ મટશે નહિ. એ પણ નિયત લક્ષણે પ્રજ્ઞા વડે જુદો કરવામાં આવેલો જે ચેતક (-ચેતનારો) તે આ હું છું;...' રાગથી જુદો કર્યો. રાગનું લક્ષણ બંધ છે. ભગવાનઆત્માનું લક્ષણ જ્ઞાન છે. એવા બે લક્ષણથી બેને જુદા પાડ્યા. પાડીને 'આ હું છું' એમાં ચેતનારો તે હું છું. જાણનારો તે હું છું. રાગ ને પુણ્ય-પાપના ભાવ એ હું નહિ. એ તો બંધનું સ્વરૂપ છે. આહાહા..! અહીં જાવું એને. છે?

'(-ચેતનારો) તે આ હું છું;...' તે આ હું છું. ચેતનારો-જાણનારો.. જાણનારો.. જાણનારો (હું છું). રાગ તે બંધનું કારણ ને બંધનું લક્ષણ છે. એ ચેતનારો નથી, એ તો આંધળા છે. એનાથી હું જુદો ચેતનારો આ હું છું. 'અને અન્ય સ્વલક્ષણોથી લક્ષ્ય...' રાગ ને પુણ્ય દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિના ભાવ એ તેના બંધના લક્ષણથી લક્ષ્ય છે. બંધના લક્ષણથી જાણવાલાયક છે. લક્ષ એટલે જાણવાલાયક. બંધના લક્ષણથી જાણવાલાયક છે. આહાહા..! ભગવાનઆત્માને જ્ઞાન લક્ષણથી જાણવાલાયક છે અને રાગાદિ છે એને બંધના લક્ષણથી જાણવાલાયક છે. આહાહા..! આવી વાત હવે આકરી પડે પછી 'સોનગઢ' ને નામે કહે ને કે, 'સોનગઢ' નિશ્ચય કહે છે, એકાંત કહે છે, એકાંત કહે છે. એની વાત સાચી છે. અહીં તો એકાંત સત્ય જ કહે છે. આરોપની વ્યવહારની વાતો બધી જાણવાલાયક છે, એ કોઈ આદરવા લાયક નથી. વ્યવહારની વાત હોય છે, વ્યવહાર હોય છે, નિમિત્ત પણ હોય છે પણ એ બધું જાણવાલાયક છે, આદરવા લાયક નથી. આહાહા..! આદરવા લાયક તો હું બંધના લક્ષણથી જુદો ચેતનારો તે હું છું. આહાહા..!

'અને અન્ય સ્વલક્ષણોથી લક્ષ્ય (અર્થાત્ ચૈતન્યલક્ષણ સિવાય બીજા લક્ષણોથી

ઓળખાવાયોગ્ય) જે આ બાકીના વ્યવહારરૂપ ભાવો...' આહાહા...! એ દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ, અપવાસ, પૂજા, નામસ્મરણ એ બધા બંધના કારણ રાગ છે. એ રાગ બંધનું લક્ષણ છે. આહાહા...! છે? અન્ય સ્વભાવલક્ષણોથી લક્ષ્ય છે. એ આત્માના લક્ષણથી લક્ષ્ય નથી. આત્માના લક્ષણથી (નહીં) અન્ય લક્ષણોથી લક્ષ્ય છે. આત્મા ચૈતન્ય લક્ષણે લક્ષ્ય છે ત્યારે આ એનાથી અન્ય લક્ષણે લક્ષ્ય છે. અન્ય લક્ષણ એટલે રાગ અને અચેતન લક્ષણે એ લક્ષ્ય છે. આહાહા...! આવું છે.

અન્ય સ્વ એનું લક્ષણ છે. અન્યનું પણ સ્વલક્ષણ છે. દયા, દાન, વ્રત, કામ, ક્રોધ ભાવ એ બંધનું લક્ષણ છે, એ બંધભાવનું લક્ષણ છે. ભગવાનઆત્માનું જ્ઞાનલક્ષણ છે. એ અન્ય લક્ષણોથી લક્ષ્ય 'અર્થાત્ ચૈતન્યલક્ષણ સિવાય બીજા લક્ષણોથી ઓળખાવાયોગ્ય) જે આ બાકીના વ્યવહારરૂપ ભાવો...' છે, જોયું? આહાહા...! વ્યવહારરૂપ ભાવો. જેટલી વૃત્તિઓ, વિકલ્પો ઊઠે, ચાહે તો ભગવાનની ભક્તિ હો, પાંચ નવકાર (ગણતો હોય) કે ભગવાનની પૂજા હોય, એ બધો રાગ છે. એ રાગ એના લક્ષણથી જાણવાયોગ્ય છે-સ્વલક્ષણોથી જાણવાલાયક છે. એને આત્માના ચૈતન્ય લક્ષણથી જાણવાલાયક નથી. આહાહા...! એવા 'વ્યવહારરૂપ ભાવો છે...' એ પણ છે. વ્યવહાર નથી એમ નહિ, પણ એ વ્યવહાર છે એ જાણવાલાયક છે, વ્યવહાર છે એ આદરવા લાયક નથી અને વ્યવહાર કરતા નિશ્ચય થાય એવું ત્રણકાળમાં નથી. કારણ કે વ્યવહારનું નિજ લક્ષણ સ્વભાવથી ભિન્ન અન્ય લક્ષણ એનું છે. સ્વલક્ષણ એનું ભિન્ન છે, આનું સ્વલક્ષણ ભિન્ન છે. એમ પ્રજ્ઞા વડે કરીને જુદું જાણીને. આહાહા...! આમાં ક્યારે નવરાશ મળે? 'ચંદુભાઈ'! ધંધા-પાણી આખો દિ' કરવા. ચોખા, દાણા, આ ફલાણા, ઠીકણા.. અમારે ન્યાં 'પાલેજ' માં છે ને? 'મનસુખ' ને મોટી દુકાન (છે). કેટલા અનાજ ભર્યા હોય. મોટી આમ વખાર ભરી હોય. મોટા ધંધા આખો દિ'. આહાહા...! અરે...! આમાં આ નવરાશ ક્યાં મળે?

હું કોણ? મારા લક્ષણે કરીને લક્ષિત હું કોણ? અને મારા લક્ષણથી અન્ય ભાવ, એના ભાવના સ્વલક્ષણો. એના ભાવના સ્વલક્ષણોથી લક્ષિત. એના ભાવના સ્વલક્ષણોથી જાણવાયોગ્ય અને આત્માના સ્વલક્ષણથી જાણવાયોગ્ય આત્મા. આહાહા...! બધા વ્યવહાર ભાવો છે. છે, હોં! પાછા નથી એમ નહિ. નિશ્ચય જ એકલો છે અને વ્યવહાર નથી એમ નહિ. વ્યવહાર હોય છે. વ્યવહાર આવે છે, પણ છે એ બંધનું કારણ. આહાહા...! નિશ્ચય પણ છે અને ચેતનારો.. ચેતનારો.. ચેતના લક્ષણ વડે લક્ષિત પણ છે અને રાગ બંધના લક્ષણવાળો બંધભાવ પણ છે. બેય છે, પણ વ્યવહારથી નિશ્ચય થાય છે એમ નથી. વ્યવહાર તે ધર્મ નથી. આહાહા...! જેટલો વ્યવહાર દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ, જાત્રા, પૂજા એ ધર્મ નથી. એ રાગ બંધ લક્ષણવાળું સ્વરૂપ છે. છે ખરું. લખ્યું છે ને? આહાહા...! કેટલું સ્પષ્ટ છે!

'તે બધાય, ચેતકપણારૂપી વ્યાપકના વ્યાપ્ય નહિ થતા હોવાથી,...' શું કહે છે? ભગવાન

ચેતક છે, જાણનાર છે. એ તો જાણનાર-દેખનાર પ્રભુ આત્મા છે. એ જાણનાર-દેખનાર આત્માના વ્યાપકના વ્યાપ્ય. ફરીને, હિન્દી ફરીને.

‘નિયત સ્વલક્ષણને અવલંબનારી પ્રજ્ઞા વડે જુદો કરવામાં આવેલો...’ શું કહે છે? સમજ્યા? કે આત્મા અને રાગ જે દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ, પૂજાનો રાગ અને આત્મા જ્ઞાયક, બે ભિન્ન ચીજ છે. નવ તત્ત્વમાં રાગાદિ ભિન્ન ચીજ છે અને આત્મા રાગથી ભિન્ન ચીજ છે. તો કહે છે, કે નિશ્ચય સ્વલક્ષણનું અવલંબન કરનારી. જીવનું અને રાગનું સ્વલક્ષણને ભિન્ન કરનારી પ્રજ્ઞા, જ્ઞાન, જ્ઞાન દશા. એ દ્વારા (જુદો) કરવામાં ‘આવેલો જે ચેતક (—ચેતનારો),...’ ચેતનસ્વરૂપ આત્મા છે ‘તે આ હું છું’ ધર્મી જીવ એને કહીએ કે જે રાગાદિ ભાવ છે તેનાથી ભિન્ન હું ચેતનારો છું, હું રાગ નહિ. વ્યવહાર રાગ આવે છે પણ એ મારી ચીજ નહિ. આહાહા...! ભારે! મને એનાથી લાભ થતો નથી. વ્યવહાર આવે છે, વ્યવહાર છે, પણ એનાથી મને ધર્મ થાય છે એવો ભાવ છે નહિ. ઝીણી વાત છે, ભાઈ! વીતરાગ માર્ગ... અત્યારે તો લોકોને સ્થૂળ કરી નાખ્યું એટલે આ એવું લાગે કે આ શું કહે છે? મગજમાં બેસે નહિ. બહારની ક્રિયાકાંડમાં મરી ગયા એકલા. આત્મા—ચૈતન્ય અને રાગ—જડ ભિન્ન (છે) એની તો કંઈ ખબરું ન મળે.

એ કહે છે, ‘તે આ હું છું’ ચેતનારો આત્મા હું છું. ‘અને અન્ય સ્વલક્ષણોથી લક્ષ્ય...’ પોતાના ચૈતન્ય લક્ષણથી અન્ય લક્ષણવાળા રાગ જે દયા, દાન, ભક્તિ, પૂજા, વ્રત, જાત્રા તેનો જે રાગ ભાવ છે એ તો અન્ય સ્વલક્ષણ—અનેરા તેના લક્ષણ વડે જણાવાયોગ્ય છે. એના લક્ષણથી જણાવાયોગ્ય છે. આહાહા...! ‘જે આ બાકીના વ્યવહારરૂપ ભાવો છે.’ એ વ્યવહારરૂપ બધા ભાવો છે, આત્મા જ્ઞાયક સિવાય. ચેતનારો હું છું, ચેતવાવાળો હું છે, હું જાણનારો છું, હું દેખનારો છું. એ સિવાય જેટલા રાગાદિ વિકલ્પ ઊઠે છે, પુણ્ય, શુભ-અશુભભાવ બધા મારા લક્ષણ નથી. એ બાકીના વ્યવહાર ભાવ છે.

‘તે બધાય, ચેતકપણારૂપી વ્યાપકના વ્યાપ્ય નહિ થતા હોવાથી,...’ શું કહે છે? જુઓ! આહાહા...! ભગવાનઆત્મા ચૈતન્યસ્વરૂપ (છે). એમાં દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ, કામ, ક્રોધના પરિણામ ચેતનસ્વરૂપમાં વ્યાપક થઈને વ્યાપ્ય થતા નથી. આત્મા અવસ્થાથી અને રાગાદિ વ્યાપ્ય નામ અવસ્થા, એમ થતું નથી. આહાહા...! આવું આ છે, પ્રભુ! આકરી વાત છે. છે? ‘ચેતકપણારૂપી વ્યાપકના વ્યાપ્ય નહિ થતા હોવાથી,...’ ભગવાન ચેતનારો, જાણનાર-દેખનાર એ આત્મા, એ વ્યાપક. એ પ્રસરવાવાળો, વિસ્તરવાવાળો. પણ રાગ અને દ્વેષ, દયા ને દાન, વ્રત ને ભક્તિના ભાવ તે ચેતક—આત્માના વ્યાપ્ય નથી, આત્માનું કાર્ય નથી, આત્માના ભાવ નથી. આહાહા...! આવી વાત છે. લોકોને બિચારાને સાંભળવા મળ્યું નથી. નિશ્ચય શું? સત્ય શું? વ્યવહારની ક્રિયાકાંડમાં મશગુલ અને એમાં ને એમાં જિંદગી કાઢીને મિથ્યાત્વનું પોષણ કરે છે. એ કહે છે.

‘વ્યાપકના વ્યાપ્ય નહિ થતા હોવાથી,...’ આત્મા ત્રિકાળી વ્યાપક, રાગાદિ તેની વ્યાપ્ય અવસ્થા થતી નથી. વ્યવહાર રત્નત્રયનો જેટલો રાગ છે, દેવ-ગુરુ-ધર્મની શ્રદ્ધા, દયા, દાનના ભાવ, પૂજાના ભાવ એ ભાવ વ્યાપક આત્માના (વ્યાપ્ય નથી). વ્યાપક કર્તા અને વ્યાપ્ય કાર્ય, એમ છે નહિ. ભાષા સમજાય છે? આહાહા...! ‘ચેતકપણાપ્રપી વ્યાપકના વ્યાપ્ય નહિ થતા હોવાથી...’ એ એની દશા નહિ. આહાહા...! શરીર, વાણી, મન તો જડ છે, એની ક્રિયા તો પોતાની છે નહિ, પણ અંદરમાં દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિના પરિણામ છે એ પોતાનું વ્યાપ્ય-પોતાની પર્યાય નથી, પોતાનું કાર્ય નહિ, પોતાનું કર્તવ્ય નહિ. આત્મા કર્તા અને એ વ્યવહાર વિકાર પર્યાય કર્મ-કાર્ય, એમ છે નહિ. આહાહા...! છે કે નહિ અંદર? આવી વાત છે, ભાઈ! સત્ય માર્ગ તો આ રહ્યો. લોકોએ પછી આ કરો, આ કરો, આ કરો... કરી કરીને નિશ્ચય થશે. વ્યવહાર કરો કરો પછી નિશ્ચય થશે એવી પ્રરૂપણા મિથ્યા પ્રરૂપણા છે. મિથ્યાદષ્ટિની મિથ્યા પ્રરૂપણા છે તો મિથ્યાત્વનું પોષક છે. ધર્મની વાત ત્યાં નથી.

અહીંયાં કહે છે, ચેતક જે વ્યાપક આત્મા, એનું વ્યાપ્ય નામ કાર્ય-અવસ્થા. રાગ વ્યવહાર રત્નત્રયનો રાગ, દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની શ્રદ્ધાનો રાગ, પંચ મહાવ્રતનો રાગ, શાસ્ત્રજ્ઞાનનો રાગ એ આત્માનું વ્યાપ્ય-આત્માની અવસ્થા નથી. આત્મા ચેતક છે એની અવસ્થા ચેતના છે, આ રાગ એની અવસ્થા થતી નથી. આહાહા...! કોઈ દિ’ સાંભળ્યું ન હોય. ‘ચંદુભાઈ’! આવી વાત છે. વચ્ચે ભાવ આવે, શુભ આવે, હોય છે, ભક્તિ, મંદિર (બંધાવવા) પણ એ બંધના કારણ છે, એ ધર્મ નહિ. પૂર્ણ વીતરાગ ન હોય તો વ્યવહાર આવે છે પણ વ્યવહાર સાધન નથી. આહાહા...! વ્યવહાર એ બંધનું કારણ છે. એ આત્મા વ્યાપકનું વ્યાપ્ય નહિ. આત્મા કર્તાનું રાગ પુણ્ય-પાપ, દયા, દાન કાર્ય નહિ. આત્મા વ્યાપક દ્રવ્ય, તેની વિકારી અવસ્થા વ્યાપ્ય-કાર્ય નહિ. આહાહા...! છે કે નહિ અંદર? જુઓ!

‘વ્યાપકના વ્યાપ્ય નહિ થતા હોવાથી, મારાથી અત્યંત ભિન્ન છે.’ મારાથી અત્યંત ભિન્ન છે. આહાહા...! એ શુભ-અશુભભાવ દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ, પૂજા, કામ, ક્રોધ, જાત્રાનો ભાવ એ રાગ છે. એ ધર્મી એમ સમજે છે કે મારાથી અત્યંત ભિન્ન છે. એ મારી ચીજ નહિ, મારામાં એ નથી, હું એનો સ્વામી નહિ, મારું એ વ્યાપ્ય નામ કાર્ય નહિ. થાય છે. આહાહા...! આવું કામ આકરું બહુ. ‘અત્યંત ભિન્ન છે.’ આહા...!

‘માટે હું જ, મારા વડે જ,...’ લ્યો, ઠીક! ‘હું જ...’ એ કર્તા. હું કર્તા છું. કોનો? ‘હું જ, મારા વડે જ,...’ ચેતન દ્વારા, જ્ઞાન દ્વારા. ‘મારા માટે જ,...’ મારા માટે. મારામાં રાખવા માટે. જ્ઞાન દ્વારા જ્ઞાનની પર્યાય કરીને મારામાં રાખવા માટે. આહાહા...! ધર્મી-સમ્યગ્દષ્ટિ એને કહીએ કે જે પોતાનો ચૈતન્ય સ્વભાવ તે પોતા માટે, પોતા દ્વારા જ, પોતામાં જ. પોતામાં—જ્ઞાનમાં. જ્ઞાન દ્વારા જ, જ્ઞાન માટે, પોતામાં રાખવા માટે, પોતાથી. પોતાથી થી-થકી. એ પર્યાય પોતાથી થઈ છે. કોઈ રાગની મંદતા થઈ કે વ્યવહાર થયો માટે નિશ્ચય

થયો એમ નથી. આહાહા...! છે કે નહિ અંદર? આવી ઝીણી વાતું છે. પાછા પંદર-પંદર લાખના મંદિર બનાવવા. 'આફ્રિકા'માં પંદર લાખનું મંદિર (થાય છે). પંદર લાખનો બીજો ખર્ચ, ત્રીસ લાખનો ખર્ચ. એથી વધારે ખર્ચ છે. પંદર લાખ તો બીજા ખર્ચ છે. એ સિવાય બીજો ખર્ચ છે. કહે છે, એ ક્રિયા તો પરની જડની છે. એમાં તારો ભક્તિનો ભાવ હો તો શુભ છે, ધર્મ નહિ. આહાહા...! આવી વાત છે. છે?

'મારામાંથી જ,...' મારામાંથી જ. થી-થકી. 'મારામાં જ,...' એ આધાર. એ જ્ઞાન, આનંદ મારામાં જ, મારા આધારે ઉત્પન્ન થાય છે. એનો કોઈ રાગ અને વ્યવહાર રત્નત્રય આધાર છે (એમ નથી). વ્યવહાર આધાર છે તો પોતામાં સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર ઉત્પન્ન થાય છે એમ છે નહિ. આહાહા...! 'મારામાં જ,...' છે? 'મને જ...' કર્મ... કર્મ. 'મને જ...' મારું કાર્ય એ છે. મારું કાર્ય જ્ઞાન કરવું, જાણવું-દેખવું એ મારું કર્મ...કર્મ-કાર્ય છે. સમજાય છે કાંઈ? પહેલા કર્તા લીધું હતું. કર્તાથી કર્મ છેલ્લે લીધું.

હું ચૈતન્ય કર્તા છું, મારા ચૈતન્ય દ્વારા, ચૈતન્ય વડે, ચૈતન્યથી, ચૈતન્યના આધારે, ચૈતન્યને માટે હું ચેતું છું. હું તો, મારું તો જાણવું-દેખવું તે કાર્ય છે. આહાહા...! આવી વાત છે. છે કે નહિ અંદર? 'સમયસાર' કોઈ વાર વાંચ્યું છે કે નહિ? 'ચંદુભાઈ'! આ વાંચ્યું છે કે નહિ? ધંધા આડે ક્યાં નવરાશ પણ મળે?

મુમુક્ષુ :- આપ જે કહો છે એ બરાબર છે.

ઉત્તર :- એ તો પહેલેથી કહે છે. પ્રેમ તો છે ને! પણ માર્ગ એવો છે, બાપા! આખી દુનિયાથી જુદી જાત છે. સંપ્રદાયમાં તો એ વાત સાંભળવા મળતી નથી. આહાહા...! ન્યાં તો આ કરો, આ કરો, આ કરો. ભક્તિ કરો, જાત્રા કરો, પૂજા કરો, જાઓ તમને ધર્મ થઈ જશે.

અહીં તો કહે છે, કે ભક્તિ, પૂજા, દાન, દયા, વ્રત, તપ એ ભાવ કાર્ય મારું નહિ. એ મારું વ્યાખ્ય-અવસ્થા નહિ, એ મારું કર્મ નહિ. આહાહા...! મારું કર્મ તો આ છેલ્લે આવ્યું ને? આહા...! 'મને જ ગ્રહણ કરું છું,...' આહાહા...! આ મારું કાર્ય છું. હું તો જ્ઞાનનો અનુભવ કરું છું. જ્ઞાનનો અનુભવ કરું છું, જ્ઞાનને જાણું છું, એ મારું કાર્ય છે. 'ઝવેરચંદભાઈ'! સાંભળ્યું છે કોઈ દિ'? આહાહા...! આવો માર્ગ (છે). બહુ ફેરફાર (થઈ ગયો). બાપુ! વીતરાગ માર્ગ જન્મ-મરણ રહિત, ભવભ્રમણ રહિત થવાનો માર્ગ કોઈ બીજો છે. આહાહા...! દુનિયા તો જેનાથી ભવભ્રમણ થાય એ ભાવને ધર્મ કહે છે. દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ, તપ, પૂજા, ભક્તિ ભાવ એ તો રાગ છે, સંસાર છે, પરિભ્રમણનું કારણ છે. તેને લોકો ધર્મ કહે છે.

પરમાત્મા જિનેશ્વરદેવ એમ કહે છે, કે એ કોઈ મારા ભાવ જ નથી, મારું કાર્ય નહિ, હું કર્તા નહિ, મારું કાર્ય નહિ. આહાહા...! નિર્મળ પર્યાયનો હું કર્તા છું, નિર્મળ પર્યાય મારું કાર્ય છે, વીતરાગી પર્યાય મારા આધારે ઉત્પન્ન થાય છે, વીતરાગ પર્યાયથી વીતરાગતા ઉત્પન્ન થાય છે, વીતરાગતાના આધારે વીતરાગતા ઉત્પન્ન થાય છે. રાગ વીતરાગતાના

આધારે ઉત્પન્ન થતો નથી. આ પર્યાયની સ્વતંત્રતા, હોં! આ પર્યાયની વાત ચાલે છે. આહાહા...! દ્રવ્ય તો ત્રિકાળી છે. એ દ્રવ્યમાં તો કંઈ હલનચલન છે નહિ. એની પર્યાય જે છે, પર્યાય-અવસ્થા જે છે એ મારી અવસ્થા છે. એમ ધર્મી માને છે. અજ્ઞાનીને એની કાંઈ ખબર નથી. એ તો અધર્મી અધર્મ છે. અધર્મમાં અનાદિથી પડ્યો છે, અધર્મ કરે છે. ધર્મ-બર્મ નહિ. આહાહા...!

‘આત્માની, ચેતના જ એક ક્રિયા...’ છે. શું કહે છે? હવે ક્રિયા લીધી. આત્માની ક્રિયા શું? આ શરીર-બરીર, ચાલવું એ ક્રિયા? એ તો જડની ક્રિયા છે. બોલવું એ ક્રિયા તો જડની ક્રિયા છે. ભગવાનની ભક્તિનો રાગ આવ્યો, જાત્રાનો રાગ આવ્યો એ આત્માની ક્રિયા? ના. એ તો રાગની ક્રિયા છે. આત્માની એ ક્રિયા નહિ. આહાહા...! ‘આત્માની, ચેતના જ...’ ‘જ’ શબ્દ વાપર્યો છે. એકાંત શબ્દ વાપર્યો છે. ‘આત્માની ચેતના જ એક ક્રિયા...’ છે. જાણવું-દેખવું, જાણવું-દેખવું, જાણવું-દેખવું એ આત્માની એક ક્રિયા છે. રાગાદિ એની ક્રિયા નહિ. શરીર, વાણીની ક્રિયા તો એની છે જ નહિ. ઓહોહો...! કેટલું સમાડ્યું છે! થોડા શબ્દોમાં દિગંબર સંતોએ, દિગંબર સંતોએ ઘણી ગૂઢ ભાષા અને ઘણી ગંભીર ભાષામાં સમજાવ્યું છે. લોકોને દરકાર ન મળે. પોતાના સંસારમાં પરિભ્રમણમાં અનાદિથી પડ્યો છે. એનું એ પરિભ્રમણ કરે. અવતાર કર્યા કરે, નરક ને નિગોદ. નરક ને નિગોદના ભવ અનંત કર્યા અને અનંત કરશે. જ્યાં સુધી આ રાગને આત્માથી ભિન્ન (નહિ કરે કે) આ રાગ મારું કાર્ય નહિ, રાગ મારું કર્તવ્ય નહિ, રાગ મારા આધારે નહિ, રાગ મારાથી નથી (ત્યાં સુધી પરિભ્રમણ નહિ મટે). આહાહા...! મિથ્યાત્વને લઈને ઊંધી માન્યતા, એ રાગથી ધર્મ થાય એ મિથ્યાત્વની શ્રદ્ધા, ઊંધી માન્યતા એ ગર્ભમાં ગળાવાની માન્યતા છે. ઊંધા સંસારમાં રખડવાની. આહાહા...! આવી વાતું છે. ચાર ગતિમાં રખડવાની એ ક્રિયા છે. અહીંયાં આપણે થઈ ગયું છે, ઘોર સંસારનું મૂળ છે. શુભભાવ આવે એ પણ ઘોર સંસારનું મૂળ છે. હોય, આવે, અશુભથી બચવા આવે પણ છે સંસાર, ઘોર સંસાર. એ દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિના, પૂજાના ભાવ પણ ઘોર સંસાર છે. આહાહા...! આપણે આવી ગયું છે. ‘નિયમસાર’. આહાહા...! આ વાત જીરવી જાય નહિ, કદી સાંભળી નથી. કદી કરી નથી. કરી તો ક્યાંથી હોય? સાંભળી નથી. જિંદગી બહારનું સાંભળવાની ક્રિયામાં ગઈ. સત્યની ક્રિયા શું છે એ સાંભળી નથી. આહાહા...!

‘આત્માની, ચેતના જ...’ આત્માની જાણવાની, જાણન-દેખન, જાણવા-દેખવાની પરિણતિ, જ્ઞાન જાણવા-દેખવાની દશા એ એક એની ક્રિયા (છે). રાગ જે દયા, દાન, વ્રત, જાત્રાનો, ભક્તિનો રાગ એ આત્માની ક્રિયા નહિ. એ આત્માની ક્રિયા નહિ, એ તો રાગની જડની ક્રિયા (છે). આહાહા...! પછી રાડ નાખે ને! ‘સોનગઢ’ આમ કહે છે, ‘સોનગઢ’ આમ કહે છે. ‘સોનગઢ’ કહે છે કે ભગવાન કહે છે? ભગવાનની વાણી પણ તે સાંભળી નથી માટે

તને બીજું લાગે. આ તો ભગવાન જિનેશ્વરદેવ ત્રણલોકના નાથ તીર્થંકરદેવની વાણી છે. 'સીમંધરસ્વામી' ભગવાન બિરાજે છે. મહાવિદેહમાં બિરાજે છે. ત્યાં આ 'કુંદકુંદાચાર્ય' સંવત ૪૯ માં ગયા હતા, ત્યાંથી આ લઈને આવ્યા છે અને આ બનાવ્યું છે. દુનિયાને જિરવવું કઠણ પડે, પણ માર્ગ આ છે. બીજો કોઈ માર્ગ માને તો એ બધું મિથ્યાત્વ છે. આહાહા...! બહારથી માને, બહારની ક્રિયાકાંડથી કોઈ ધર્મ માને તો મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાન, સંસાર છે. એ ચાર ગતિમાં રખડવાની ક્રિયા છે. આ કોણ માને? આહાહા...!

'આત્માની, ચેતના જ એક ક્રિયા હોવાથી, હું ગ્રહણ કરું છું એટલે હું ચેતું જ છું...' આહાહા...! હવે છ કારક લગાવે છે. 'હું ચેતું જ છું' હું તો ચેતનારો કર્તા છું. આહાહા...! હું તો ચેતનારો કર્તા છું. હું ચેતના જ છું, હું તો ચેતનારો જ છું. હું દયા, દાન, વ્રત નહિ. આહાહા...! આવી વાત સાંભળીને તો રાડ નાખી જાય. બિચારા નવરાશ ન મળે ધંધા આડે, પાપ આડે. નવરો થાય કલાક તો ભગવાની ભક્તિ, પૂજા કરી આવે. જામો અરિહંતાણં, જામો સિદ્ધાણં.. થઈ ગયું, જાઓ! રખડો. એવું તો અનંતવાર કર્યું.

આ આત્મા અંદર છે. રાગથી ભિન્ન ચીજ છે એનું જ્ઞાન કર્યું નહિ અને એની ભિન્નતા કદી કરી નહિ. ભેદજ્ઞાન કર્યું નહિ. રાગની ક્રિયા અને આત્માની જ્ઞાનક્રિયા, બેનું ભેદજ્ઞાન કદી કર્યું નહિ. આહાહા...! અને ભેદજ્ઞાન વિના એની ચાર ગતિ મટી નહિ. ચોરાશીના અવતારમાં રખડીને પરિભ્રમણ કરે છે. આહાહા...!

'હું ચેતું જ છું' છે? 'ચેતતો જ (અર્થાત્ ચેતતો થકો જ) ચેતું છું...' ચેતતો થકો ચેતું છું, એમ. 'ચેતતા વડે જ ચેતું છું, ચેતતા માટે જ ચેતું છું...' એ સંપ્રદાન છે. ચેતતો થકો ચેતું છું. થી-થકી છે. અને 'ચેતતામાંથી જ ચેતું છું.' એ આધાર છે. 'ચેતતામાં જ ચેતું છું.' એ કર્મ છે, કાર્ય છે. આત્માનું કાર્ય શું? 'ચેતતામાં જ ચેતું છું.' એ કાર્ય છે. આહાહા...! છેલ્લો શબ્દ કર્મ છે, પહેલો શબ્દ કર્તા છે. હું કર્તા, મારું કર્મ ચેતના. જાણવું-દેખવું એ મારું કાર્ય છે. રાગ ને દયા, દાન ને વ્રત પરિણામ એ મારા કાર્ય નહિ. એ ધર્મી એને કાર્ય માને નહિ અને માને તો એ ધર્મી નહિ. આહાહા...! આવું આકરું પડે.

છ બોલ થયા. હું ચેતના જ છું એટલું સાધારણ. 'ચેતતો થકો જ ચેતું છું' એ કર્તા. 'ચેતતા વડે જ ચેતું છું...' મારા દ્વારા જ ચેતું છું-કરણ. 'ચેતતા માટે જ ચેતું છું'-પોતાને માટે. (એ) સંપ્રદાન. 'ચેતતામાંથી જ ચેતું છું...' 'ચેતતામાં જ ચેતું છું.' પોતાને માટે ચેતું છું. અને 'ચેતતાને જ ચેતું છું.' 'ચેતતામાંથી જ ચેતું છું.' એ આધાર. 'ચેતતામાં જ ચેતું છું' અને 'ચેતતાને જ ચેતું છું.' એ કર્મ. આહાહા...! કર્મ એટલે આ જડ નહિ, હોં! આ જડ કર્મ એ નહિ. તેમ રાગ દયા, દાન થાય એ કર્મ અહીં નહિ. આહાહા...! અહીં તો જાણવું-દેખવું એ મારું કર્મ છે-કાર્ય છે. સમ્યગ્દષ્ટિ-ધર્મી એમ માને છે. એથી ઊલટું માને એ મિથ્યાદષ્ટિ જૈન નહિ. આહાહા...! જૈન નામ ધરાવે પણ જૈન છે નહિ. જૈન વીતરાગભાવથી

ઉત્પન્ન થાય છે. રાગભાવથી ઉત્પન્ન થાય એમ માને એ જૈન નહિ. આહાહા...! આવી વાત છે. એક વ્યાખ્યાન પણ કઠણ પડે. આહાહા...!

હું મારો કર્તા, મારા માટે, મારા વડે, મારાથી, મારે આધારે, મને, હું જાણું છું. આહાહા...! આ પર્યાયના ષટ્કારક છે, હોં! દ્રવ્યના નહિ. દ્રવ્ય-ગુણ તો ત્રિકાળ છે. જેમ દર ગાથામાં વિકારના છ કારક લીધા હતા એમ અહીં અવિકારના લીધા છે. ‘મોક્ષ અધિકાર’ છે ને? આહાહા...! સમજણ કઠણ પડે, ભાઈ! શું થાય? માર્ગ બીજો નથી. અત્યારે તો બધું બીજું ચાલ્યું છે. આખી ગડબડ ઊંધી. રાગને, વિકારને ધર્મ માનીને (ચાલ્યું છે), જે જૈનધર્મ છે જ નહિ એને ધર્મ માનીને, અમે ધર્મી છીએ એમ માનીને પડ્યા છે. રખડતા રામ છે. ચાર ગતિમાં રખડનારા, પરિભ્રમણ કરનારા છે. આહાહા...!

અહીં પ્રભુ કહે છે, ‘કુંદકુંદાચાર્યે’ કહ્યું, એની ટીકા ‘અમૃતચંદ્રાચાર્યે’ કરી, કે ભગવાન આમ કહે છે. પરમાત્મા ત્રિલોકનાથની આ વાણી છે. મહાવિદેહમાં પ્રભુ એમ કહેતા હતા એ અહીંયાં હું કહું છું. આહાહા...! એ છ કારક વ્યવહારથી લીધા. હજી એ પણ વ્યવહાર. આહાહા...! ગજબ છે ને! પર્યાયમાં ષટ્કારક નિર્મળપણે થવું એ પણ ભેદ પડ્યો એટલો એ વ્યવહાર થયો. આહાહા...! પરનો વ્યવહાર, દેહ, વાણીનો તો ક્યાંય રહી ગયો. દયા, દાન, વ્રતના પરિણામ, વ્યવહારનો રાગ તો ક્યાંય રહી ગયો. અહીંયાં નિર્મળ પર્યાય ષટ્કારકના પરિણમનનો વ્યવહાર એ પણ નહિ. હું તો અભેદ છું. આહાહા...! છે?

‘નથી ચેતતો,...’ ભેદ-ભેદ નથી. હું ચેતતો નથી. ‘નથી ચેતતો થકો ચેતતો,...’ કેવળ ચેતતો થકો ચેતું છું એમ નહિ. ભાગેય નહીં. ‘નથી ચેતતા વડે ચેતતો, નથી ચેતતા માટે ચેતતો, નથી ચેતતામાંથી ચેતતો, નથી ચેતતામાં ચેતતો, નથી ચેતતાને ચેતતો...’ છેલ્લું કર્મ (લીધું). એ ષટ્કારકના ભેદ નથી. આહા...! પર્યાયમાં ષટ્કારક ભેદ પડે છે. કર્તા, કર્મ, કરણ, સંપ્રદાન, અપાદાન, અધિકરણ. એક સમયની નિર્મળ પર્યાયમાં ધર્મીને ષટ્કારક પડે છે પણ એ હું નથી, હું તો અભેદ છું. આહાહા...!

હવે આ સાંભળી જાય, આગ્રહવાળાને સંપ્રદાયવાળાને આગ્રહ હોય. બિચારાને ખબર પણ ન મળે ધર્મ કોને કહેવો? એ તો વાડામાં પડ્યા ને આ અમે ભક્તિ, પૂજા કરી.. થઈ ગયો ધર્મ. ધૂળેય ધર્મ નથી. વીતરાગ ધર્મ તો વીતરાગભાવથી ઉત્પન્ન થાય. રાગભાવથી ઉત્પન્ન થાય એ વીતરાગભાવ હોય? એ જિનધર્મ હોય? જૈનધર્મ તો વીતરાગભાવથી ઉત્પન્ન થાય. તો વીતરાગભાવની પર્યાયની ષટ્કારકની આ વાત કરી. વીતરાગભાવના ષટ્કારક ઉત્પન્ન કીધા. છતાં એ ષટ્કારક એ ભાવ વ્યવહાર, ભેદ છે. હું તો અભેદ છું. આહાહા...! છે? ‘પરંતુ સર્વવિશુદ્ધ ચિન્માત્ર (—ચૈતન્યમાત્ર) ભાવ છું.’ સર્વવિશુદ્ધ ચિન્માત્ર ભાવ છું, ભેદ પણ નહિ. હું તો શુદ્ધ સર્વવિશુદ્ધ માત્ર છું. એમ સમકિતી આ રીતે ભાવના ભાવે છે. વિશેષ કહેશે..

(શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

પ્રવચન નં. ૩૬૬ ગાથા-૨૯૭, શ્લોક ૧૮૨, બુધવાર, માગશર વદ ૯, તા. ૧૨-૧૨-૧૯૭૯

ભાવાર્થ :- ‘પ્રજ્ઞા વડે ભિન્ન કરવામાં આવેલો...’ છે? આ આત્મા જેને આત્માનું હિત કરવું હોય એણે શું કરવું અને કઈ વિધિએ કરવું એ વાત ચાલે છે. આત્મા ‘પ્રજ્ઞા વડે ભિન્ન કરવામાં...’ આવ્યો. પહેલું તો ઇ (કરવાનું છે). રાગના વિકલ્પથી પ્રજ્ઞા ભિન્ન એટલે અનુભવથી-જ્ઞાનના અનુભવથી તેને પહેલો જુદો કરવો. આહાહા...! એની પહેલી શું ક્રિયા હશે? પહેલી ક્રિયા આ કે, પ્રજ્ઞા-જ્ઞાન વડે, અનુભવ વડે રાગથી આત્માને ભિન્ન-જુદો કરવો. આહાહા...! આવી વાત.

‘ભિન્ન કરવામાં આવેલો જે ચેતક...’ એમ ભિન્ન કરવામાં આવેલો એવો જે ચેતક, ચેતનારો, જાણનાર-દેખનારો ‘તે આ હું છું...’ તે આ હું છું. ‘તે આ હું છું’ પ્રજ્ઞા વડે ભિન્ન કરવામાં આવેલો જે પોતાના અનુભવ દ્વારા, જ્ઞાન અનુભવ દ્વારા, જ્ઞાનનો અનુભવ એ રાગથી ભિન્ન છે. અનુભવ દ્વારા ભિન્ન કરવામાં આવ્યો એ હું ચેતક, ચેતનારો હું તો જાણનાર-દેખનારો તે હું છું. ‘અને બાકીના ભાવો મારાથી પર છે;...’ એ દયા, દાનના, વ્રતના વિકલ્પ આદિ છે એ પણ મારાથી ભિન્ન છે. આહાહા...! આવી ક્રિયા. ‘માટે...’ માટે એટલે? ભિન્ન કરવામાં આવેલો એવો ચેતક હું છું અને બાકીના ભાવો મારાથી પર છે માટે-આ કારણે. સમજાય છે કાંઈ? આહા...! જ્ઞાનમાં અનુભવ દ્વારા આત્માને ભિન્ન કરવામાં આવેલો તે જ હું છું. તેનાથી બીજા પરભાવો બધા પર છે. આમ કરવાથી.

‘માટે (અભિન્ન છ કારકોથી) હું જ...’ એ ભિન્ન કરવામાં કર્તા હું જ. આહાહા...! એ મારી પર્યાય જ કર્તા છે, રાગ ને વ્યવહાર રત્નત્રય કોઈ કર્તા નથી. મારી નિર્મળ સમ્યગ્દર્શનની અનુભવની પર્યાયમાં રાગાદિની કોઈની અપેક્ષા નથી. હું જ કર્તા સ્વતંત્ર છું. આહાહા...! છે? હું જ સ્વતંત્ર કર્તા છું એટલે? કે રાગથી ભિન્ન કરીને ચેતક તે હું કર્તા સ્વતંત્રપણે એ કામ મેં સ્વતંત્ર કર્તા થઈને કર્યું છે, કોઈની અપેક્ષા એમાં છે નહિ. કર્મ મોળા પડે કે દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર મળે તો આ થાય એમ નહિ. આહાહા...! આવું કામ છે. હું જ પોતે કર્તા છું. ‘હું જ’ એમાં કોઈની અપેક્ષા છે નહિ. આહાહા...!

અને તે પણ ‘મારા વડે જ...’ છે. કરણ... કરણ. હું મારા વડે કામ કરું છું. અનુભવ, રાગથી ભિન્ન પુણ્ય, દયા, દાનના વિકલ્પથી ભિન્ન અનુભવ હું એકલો કર્તા (થઈને) મારા વડે એટલે પોતે, કરણ પોતે સાધન છે, બીજું કોઈ સાધન છે નહિ. આહાહા...! શું ટીકા છે ને! ‘મારા માટે જ...’ તે મેં અનુભવ કર્યો. ચેતકને રાગથી ભિન્ન પાડ્યો અને ચેતકથી ભિન્ન રાગાદિને જાણ્યા એ મારા માટે કર્યું છે, કોઈને માટે કામ નથી. આહાહા...! એ સંપ્રદાન.

મેં મને મારે માટે મેં દાન આપ્યું. મને મેં દાન આપ્યું. આહાહા...! એ રાગથી ભિન્ન કરીને ચેતકને જાણ્યો એ દાન મેં મને લેનાર પણ હું ને દેનાર પણ હું. આહાહા...!

‘મારા માટે જ, મારામાંથી જ,...’ એ કોઈ રાગમાંથી કાઢ્યું છે આવું એ કાંઈ નથી. એ મારા આત્મસ્વભાવમાંથી જ મેં આ કાઢ્યું છે. આહાહા...! આવો માર્ગ હવે. ‘મારામાંથી...’ આત્મા જે ચેતક છે ચેતક, ચેતક ચેતનારો જે છે તે તેનાથી. તેનાથી મેં કામ લીધું છે. આહાહા...! ‘મારામાંથી જ, મારામાં જ,...’ આહા...! મારે આધારે. મારામાં, મારે આધારે મેં કામ કર્યું છે. મારા કામ માટે કોઈનો આધાર નથી. આહાહા...! એક એક ગાથા ચડતી ઊંચી આવે છે. આહાહા...! આવી વાત છે.

જેણે આત્મા રાગથી ભિન્ન કર્યો છે, કરેલો છે તેની વાત અહીંયાં ચાલે છે અને કરેલો ન હોય એણે પહેલો રાગથી ભિન્ન કરવો. પ્રજ્ઞા વડે, અનુભવ વડે ભિન્ન કરવો. અને તે કરવામાં કર્તાપણે હું છું. એ ભિન્ન કરવામાં કર્તાપણામાં બીજાની કોઈની સહાય છે નહિ. કર્તા એને કહીએ સ્વતંત્રપણે કરે તે કર્તા. એ હું સ્વતંત્રપણે કર્તા (છું). મારા ચેતના સ્વભાવને મેં રાગથી ભિન્ન કર્યો એ મારા સ્વતંત્ર સ્વભાવથી (કર્યો) અને તે મારા વડે (કર્યો). સાધન પણ મારા વડે મેં કર્યું. સાધન કોઈ બીજું નથી, એની મદદમાં સાધન કોઈ બીજું હોય એમ નથી. આહાહા...! અને તે મારે માટે, એમ આવ્યું ને? મારા વડે એ સાધન કીધું, મારા માટે સંપ્રદાન થયું. દાન.. દાન. મારે માટે મેં કર્યું છે, મારા માટે મેં કર્યું છે. કો’કને માટે મેં આ કર્યું છે (કે) મને આ થાય છે પછી ઉપદેશ દર્શન, પછી લોકોને સમજાવીશ ને માટે મેં આ કર્યું છે એમ નથી. આહાહા...! છે કે નહિ અંદર? એ મારા માટે જ. એ ભેદ કરીને અનુભવ કર્યો એ મેં મારા માટે કર્યો છે. હવે અનુભવ કર્યો માટે બીજાને સમજાવીશ ને, અને એને માટે અનુભવ કર્યો એમ નથી. આહાહા...!

‘મારામાંથી જ...’ અપાદાન. મારામાંથી મેં આ કાઢ્યું છે. કાંઈ પરથી નથી. મારામાં સમૃદ્ધિ (ભરેલી છે). ચૈતન્ય સમૃદ્ધિથી ભરેલો ભગવાન છે. પોતાના જ્ઞાન ને આનંદ આદિ અનંત સ્વભાવથી (ભરેલો છે). જેનો સ્વભાવ છે એને હદ નથી એવા સ્વભાવથી ભરેલી સમૃદ્ધિવાળો આત્મા, એ આત્મા. આહાહા...! મારામાંથી મેં કાઢ્યું છે. ભેદજ્ઞાન મેં કર્યું ને આત્મા કાઢ્યો એ મારામાંથી કાઢ્યો છે, કાંઈ પરમાંથી કાઢ્યો નથી. આહાહા...!

‘મારામાં જ...’ આધાર. મારામાં જ, મારે આધારે કામ મેં કર્યું છે. મારે આધારે મેં કામ કર્યું છે, કોઈના આધારે મેં કામ કર્યું નથી. આહાહા...! ગાથા તો બહુ ઊંચી છે. ભાષા પણ સાદી છે પણ હવે ભાવ એવા છે. આહાહા...! આ બધી બહારની પ્રવૃત્તિ જે છે એ તો એકકોર પડી રહી. જેમાં વિકલ્પની પ્રવૃત્તિથી પણ ભિન્ન છે, મારાથી એ ભિન્ન છે એથી મારે એને માટે કોઈ સાધન, એની મદદ લેવી એમ, મેં મારામાં જ એને આધારે મેં કાંઈ કામ કર્યું છે (કે) રાગની મંદતા કરી... ક્યાં ગયા? ‘દેવીલાલજી’! રાગની મંદતા

કાંઈ કરી એના આધારે મેં કામ લીધું છે, એમ નથી ને એમાં? આહા...!

‘મારામાં જ...’ આહાહા...! ગજબ કામ કરે છે! આચાર્યોએ જગતને તારવા, ભગવાન કરાવવા. પોતે ભગવાન થવાના છે ને ભગવાન કરવા... ભગવાન થાવ બધા પ્રભુ! આ દુઃખના રસ્તે, પંથે ન જાવ, નાથ! દુઃખને પંથે ત્યાં તો નિગોદ ને નરકના પંથ છે. જેના ફળમાં પરભાવના ફળમાં તો કલેશ છે. આવ્યું હતું ને? એ કલેશરૂપી શરીર છે. એના ફળ તો નરક ને નિગોદ છે. એ રસ્તે પ્રભુ! હવે ન જા. હવે આ રસ્તો લે. આહાહા...! અને ભગવાન થા! આહાહા...! આચાર્યોની કરુણા...!

‘મારામાંથી જ...’ મેં આ કાઢ્યું છે. આ ‘મને જ ગ્રહણ કરું છું.’ એ કર્મ છે, કર્મ એટલે કાર્ય. મને જ ગ્રહણ કર્યું ને મેં મારું જ કાર્ય કર્યું છે. એ મેં મારું જ કાર્ય કર્યું છે એમ કહે છે. સમજાય છે કાંઈ? આહાહા...! મને જ ગ્રહણ કર્યો એટલે કે મેં મને જ અનુભવ્યો છે, મેં મને જ અનુભવ્યો છે, મેં મારું જ કાર્ય કર્યું છે. મેં મારા અનુભવનું કાર્ય મેં મારાથી મેં-મેં કર્યું છે. આહાહા...! આવી ભાષા સાંભળવી... ‘યશપાલજી’! આહાહા...! અલોકિક વાત છે. સાંભળે તો એને બેસે તો હળવે હળવે રુચે, આગળ વધે પણ સાંભળવાનું જ્યાં મળે નહિ ત્યાં શું કરવું? અને એ પ્રાણી પણ બિચારા દુઃખી થાય... આહાહા...! એ કાંઈ ઠીક કહેવાય? કોઈ પણ પ્રાણી નરક ને નિગોદમાં (જાય એ ઠીક નથી). આહાહા...! ભર્યે ભંડારે સુખી એ દુઃખમાં દુઃખી થાય એ ઠીક હોય? ઠીક કહેવાય? આહાહા...!

‘મને જ ગ્રહણ કરું છું.’ એટલે? ‘ગ્રહણ કરું છું’ એટલે (મને જ) ચેતું છું.’ એ કર્મ-કાર્ય છે. હું મારું જ કાર્ય કરું છું, હું મારું જ કાર્ય કરું છું. અનુભવનું-રાગથી ભિન્નનું કાર્ય મેં મારા માટે જ મેં કર્યું છે અને મારું એ કાર્ય છે. આહાહા...! આચાર્યોએ પણ કેટલી કલ્પના-કરુણા કરીને કર્યું છે! આહાહા...! આવી છે કલ્પના-વિકલ્પ, પણ કરુણામાં કેટલો...! આહાહા...! આવો પ્રભુ તને બેસે ન બેસે, આખી દુનિયા સૃષ્ટિ આ રીતે સાંભળો ને આ રીતે સમજો ને એમાં જાવ. ત્યાં દોરાય જાવ, આમ બહાર દોરાય ગયા છે. આહાહા...! દોરનારે દોર્યા નથી, તું પોતે દોરાય ગયો છો. એ પોતે તું અહીં અંદરમાં દોરાય જા. એ જ માટે કીધું ને અહીંયાં? કે, હું મને જ ચેતું છું. આહાહા...! મારું કાર્ય મને ચેતું એ મારું કાર્ય છે. મારું બીજું કોઈ કાર્ય છે નહિ. રાગ ને વ્યવહાર રત્નત્રય કરવો એ કોઈ મારું કાર્ય નથી. આહાહા...!

માણસને આકરું લાગે. આ સાંભળ્યું ન હોય કોઈ દિ’ એને તો એમ લાગે પણ બાપુ! ભગવાન! તારો માર્ગ તો આ છે. બીજે ગમે એ રીતે ચડાવી દીધા હોય એ રસ્તે પ્રભુ સુખી નહિ થા. કારણ કે સુખનો પંથ તો સુખી પોતે છે. સુખથી ભરેલો ભગવાન, અનંત સુખથી ભરેલો ભગવાન છે. અતીન્દ્રિય અનંત આનંદથી ભરેલો ભગવાન છે. એને મુકીને તું બીજે રસ્તે સુખી નહિ થા. આહાહા...! એને રસ્તે જા તને ત્યાં આનંદ (થશે) અને સુખી

થાઈશ. એ સુખના પંથે દોરવાની વાત કરીએ છીએ. આહાહા...! છે કે નહિ અંદર? આવી વાતું છે.

‘કારણ કે ચેતવું તે જ આત્માની એક ક્રિયા છે.’ જુઓ! આહાહા...! ગજબ કરે છે ને! એક જ ક્રિયા--ચેતવું એ એક જ ક્રિયા આત્માની છે. જાણવા-દેખવા, આનંદની ક્રિયા-પર્યાય એ એક જ ક્રિયા જીવની છે. આહાહા...! પરનું કરવું, દેહનું, વાણી, મનનું કરવું એ તો કયાંય રહી ગયું પણ વિકલ્પનું કરવું એ પણ આત્માની ક્રિયા નથી. આહાહા...! આત્માની એક ક્રિયા--‘ચેતવું તે જ...’ નિશ્ચયથી કહ્યું. એ જ, એકાંતે એ જ. કારણ કે, ચેતવું તે એકાંત જ આત્માની એક ક્રિયા છે. આહાહા...! આવું તો વાંચ્યું ન હોય. વાંચ્યું હશે તમારા મામાએ? આહાહા...! આવી ઘરમાં વસ્તુ-નિધાન પડ્યા છે.

‘ચેતવું તે જ આત્માની એક ક્રિયા છે. માટે હું ચેતું જ છું;...’ આ કર્તા (કલ્પો). ‘હું ચેતું જ છું; ચેતનારો જ,...’ ચેતું જ છું. હું ચેતનારો ચેતું એટલું. ‘ચેતનારો જ...’ કર્તા. ચેતનારો જ-કર્તા. હું ચેતું છું એ ચેતનારો જ ચેતું છું. આહાહા...! ‘ચેતનાર વડે જ...’ ચેતું છું. એ કરણ. સાધન શું? ચેતનારનું ચેતવાનું સાધન શું? સાધન-સાધન-કારણ શું? ઉપાય શું? કે, ચેતના વડે જ હું ચેતું છું, ચેતના વડે જ ચેતું છું. આહાહા...! આવું તો યાદ રહે એવું (નથી). પૂછે કે શું સાંભળ્યું? કહેતા હતા, કાંઈક છ કારક હતા ને આમ હતું ને આમ હતું. આ કારક નિશાળમાં આવે છે. ચોથી, પાંચમી ચોપડી... કર્તા, કર્મ, કરણ... સાત વિભક્તિ આવે છે ને? છ વિભક્તિ અને સાતમી સંબોધન છે. હે માણસ! હે મનુષ્ય! એમ કરીને. અહીં છનું કામ છે. ચોથી, પાંચમી ચોપડીમાં આ આવતું, પણ ઇ પરીક્ષા દઈને ભૂલી ગયા હોય પછી શું કામ હોય? પરીક્ષા પૂરતું કામ હોય ને ત્યાં? આહાહા...!

ચેતના વડે (એ) કરણ. ચેતના વડે જ સાધું-ચેતું (છું). ચેતનારો જ ચેતે છે. ચેતનારો જ ચેતે છે એ કર્તા. ચેતના જ વડે ચેતે છે (એ) કરણ. ચેતનાર માટે એ સંપ્રદાન, દાન દાન દીધું, દાન દીધું. એ પોતે દાન દેનારો ને પોતે દાન લેનારો. આહા...! બીજાને દાન દેવાની ક્રિયા એ કાંઈ આત્મા કરી શકતો નથી દાનની ક્રિયા. ભાવ એમાં હોય એ શુભ છે. ભલે તીર્થકરદેવ છન્નસ્થ હોય અને આહાર પાણી આપે ઇ ક્રિયા તો શરીર, જડની છે, પણ અંદરમાં ભાવ થાય એ શુભ છે, એ આત્માની ક્રિયા નથી, એ ચેતનાની ક્રિયા નથી. આહાહા...!

‘ચેતનાર માટે જ...’ મારે માટે હું ચેતું છું. આહાહા...! ‘ચેતનારમાંથી જ...’ ચેતું છું. આમાંથી. થી-થકી અપાદાન છે. ચેતનારમાંથી-આમાંથી હું ચેતું છું, રાગમાંથી, પુણ્યમાંથી નહિ, વ્યવહાર રત્નત્રયમાંથી ચેતું છું એ નહિ. આહાહા...! ચેતનારમાંથી જ (ચેતું છું). જરી ઝીણું (છે). છ બોલ ઝીણા મુક્યા છે. પહેલા થોડા આવ્યા છે, હજી આવશે, હજી વિશેષ આવશે. આહાહા...! વખત ક્યારે મળે? ક્યારે હજી સાંભળવા મળે ને ક્યારે કરે? અરે...!

વખત ચાલ્યો જાય છે. આહાહા..!

આ ‘મનસુખ’નો છોકરો, ભાઈ! સાંભળ્યું ને? ‘મનસુખ’નો છોકરો પડીને મરી ગયો. પોતે મૂંઝાણો હશે. મગજ પણ એવું સાધારણ હતું, પરણ્યો હતો પણ એ છોડીને છોડી દીધી. છોડી એવી હતી. મગજ એવું (હતું). દોઢ વાગે ઉપરથી પડતું મુક્યું. આહાહા..! અરે..રે..! આવો મનુષ્ય દેહ. ‘જોબાળીયા’ના ઘરમાં આવ્યા ને એને આ થયું, કહો! પડતું મુક્યું ઉપરથી, મરી ગયો. બીજા નંબરનો. આ ‘હિંમતભાઈ’નો સૌથી નાનામાં નાના ભાઈનો દીકરો. આહાહા..! માણસ મૂંઝાય જાય છે ને. આંખે કાંઈ કાચું હતું. આમ બહાર દેખાય નહિ, મગજ પણ એવું હતું. અરે..રે..! આવી સ્થિતિ. એવી સ્થિતિ અનંતવાર ભજી ગઈ, ભગવાન! આ કર્યું નહિ. કરવાના કર્યા નહિ, નહિ કરવામાં ઘૂંચી ગયો. આહાહા..! કરવા માટે વખત મેળવ્યો નહિ. જે કરવું છે એને માટે વખત મેળવ્યો નહિ. નથી કરવાનું, એમાં કરી શકતો નથી એમાં અભિમાન કરી કરીને વખત ગાળ્યો એમાં (ને) એમાં. આહાહા..!

અહીં કહે છે, કે ‘ચેતનાર માટે જ, ચેતનારમાંથી જ,...’ અંદરમાંથી ચેતું છું. હું મારામાંથી (ચેતું છું). રાગમાંથી ને પુણ્યથી ને વ્યવહારમાંથી નહિ. અને ‘ચેતનારમાં જ, ચેતનારને જ ચેતું છું,...’ ચેતનારમાં એ આધાર આવ્યો. આહાહા..! પેલું થી-થકી અપાદાન હતું—ચેતનારમાંથી. આ ચેતનારમાં (એટલે) આધાર (થયો). મારે આધારે મેં ચેત્યું છે. આહાહા..! મારે આધાર કોઈ રાગનો, નિમિત્તનો, દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રનો આધાર કોઈ છે જ નહિ. આહાહા..! માણસને એ આકરું પડે હોં! માર્ગ તો પણ આવો છે, પ્રભુ!

વીતરાગ ત્રણલોકના નાથ જિનેશ્વર અનંત તીર્થકરો, વર્તમાન વીસ તીર્થકરો બિરાજે છે. લાખો કેવળીઓ બિરાજે છે. બધાનો આ ધ્વનિ છે. આહાહા..! દુનિયાની કાંઈ એને પડી નથી. સત્ય હતું એ બહાર આવ્યું, આમ સત્ય છે, ભાઈ! અને તેને તું પહોંચને, બાપા! આ અસત્યમાં રખડીને મરી ગયો રખડી રખડીને. આહાહા..! બહારની હોંશુ ને બહારમાં ઉત્સાહ ને બહારમાં જાણે આનંદ અને આનંદ આવતો હોય જાણે, મજા પડતી હોય, બધી બહારની વાતું બોલતા, ચાલતા વાતું કરતાં... દેવનો દીકરા ઉતર્યો જાણે ઉપરથી... વાતું કરે. આહાહા..! આ ઘરની વાત આખી મૂળ રહી ગઈ. આહાહા..!

ઈ અહીં કહે છે, ‘ચેતનારમાંથી જ, ચેતનારમાં જ,...’ આધાર. અને ‘ચેતનારને જ ચેતું છું.’ એ કર્મ, કર્મ—કાર્ય, કાર્ય. મારું કાર્ય તો ચેતનારને ચેતવું છે એ મારું કાર્ય છે. આહાહા..! આ કરી દો ને આ મોટો માણસ થયો માટે આ કામ કરે. ગામમાં વડીલ મોટો હોય, બધાને સલાહ આપે ને ગામમાં તકરાર હોય (તો) જઈને ભાંગે ને માણસ બહુ પેલો કહેવાય માણસ, બાપુ! કાંઈ નથી. આહાહા..!

અહીં તો કહે છે, ‘ચેતનારમાં જ, ચેતનારને જ ચેતું છું.’ ચેતનારને જ એ કર્મ થયું, કર્મ એટલે કાર્ય. ચેતનારને જ ચેતું છું. આહાહા..!

મુમુક્ષુ :- ધ્રુવ સ્વભાવને જ ચેતે છે.

ઉત્તર :- એકલો ચૈતન્ય સ્વભાવ. પર્યાયમાં (ચેતે છે). છે તો ધ્રુવ. પણ પર્યાયમાં (ચેતે છે). આ બધી પર્યાયની વ્યાખ્યા છે. છએ કારકો પર્યાયના છે. લક્ષ છે ભલે ધ્રુવ ઉપર, લક્ષ ધ્રુવ ઉપર, ધ્યેય ધ્રુવ ઉપર પણ છે આ ષટ્કારકો પર્યાયના. આહાહા...! પર્યાય ને ધ્રુવ વળી શું (હશે) બે? આહાહા...! કાયમ રહેનારી ચીજ જે છે એ ધ્રુવ કહેવાય અને વિચાર પલટે છે, પર્યાયો બદલાય એ પર્યાય કહેવાય. એ બદલે તેમાં છ કારક થાય. ધ્રુવમાં તો છે નહિ. એ તો ષટ્કારક શક્તિરૂપે છે. ષટ્કારક છે ખરા, ધ્રુવમાં પણ ષટ્કારક છે ખરા પણ સ્વભાવ શક્તિ સત્ત્વ, સત્ત્વ, સત્ત્વ રૂપે છે, હયાતી રૂપે છે અને આ તો પરિણમનરૂપે છે. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ? ધ્રુવ સ્વભાવ તો અપરિણમન છે. ત્રિકાળી સ્વભાવ છે એ અપરિણમન છે અને આ જે ક્રિયા ચાલે છે એ પરિણમનની ચાલે છે. લક્ષ છે ધ્રુવ (ઉપર), ધ્યેય ધ્રુવ (છે) પણ પર્યાયમાં આ ષટ્કારક પરિણમન છે. આહાહા...!

‘અથવા...’ (પહેલા) ષટ્કારક કીધા. (હવે કહે છે) ‘અથવા દ્રવ્યદષ્ટિએ તો...’ એ તો પર્યાય દષ્ટિથી છ કારકની વાત કરી. પર્યાયથી, પર્યાય બદલે છે એના ષટ્કારકની વાત કરી. કારણ કે કાર્ય, કારણ બધું પરિણમન બધું એમાં છે. પરિણમનનું કારણ, હોં! ત્રિકાળને કારણ કહેવાય એ તો અપેક્ષાથી (કહેવાય છે). કારણ ને કરણ ને કાર્ય થાવું ને બધું સાધન ને પોતે પર્યાયમાં જ છે એ બધું. આહાહા...! સમજાય એવું છે, હોં! ભાષા (સાદી છે). કેમ ‘ઝવેરચંદભાઈ’! ભાષા તો સાદી છે, સમજાય એવું છે. આહાહા...! આ કરવા જેવું છે, બાપુ! દેહ ચાલ્યો જશે. આહા...! છે ક્યાં? એનો ક્યાં હતો? અને એનામાં ક્યાં હતો? એ તો દેહ દેહમાં છે. આહા...! આત્માની પર્યાયમાં પણ દેહ નથી. દ્રવ્ય-ગુણમાં તો નથી પણ એની પર્યાયમાં દેહ નથી, દેહ તો દેહમાં છે. પર્યાયમાં તો રાગ ને દ્વેષ ને વિકાર છે પણ એ પણ અહીં મારું કર્તવ્ય નથી. હું તો એનો જાણનાર-દેખનાર (છું). એ પણ મારામાં જાણવા-દેખવાના સ્વભાવ દ્વારા જાણું-દેખું છું. આહાહા...! એ જાણવા-દેખવાની ષટ્ ક્રિયા મારી મારાથી થાય છે. એ રાગાદિ છે એટલે જાણું છું એ નહિ. એ જાણવાની ક્રિયા પણ મારી, મારાથી, મારાને લઈને મારી તાકાતને લઈને થાય છે. આહાહા...! એ પર્યાય દષ્ટિની છ (કારકની) પહેલા વાત કરી. કાર્ય તો પર્યાયમાં થાય છે ને? મોક્ષ, સંસાર, દુઃખ, સંસારની કલ્પના, મોક્ષનો માર્ગ બધું પર્યાયમાં થાય, ધ્રુવમાં એ થતું નથી.

હવે અહીં કહે છે, કે પર્યાયના ષટ્કારક ભલે હો પણ દ્રવ્યદષ્ટિએ તો છ કારકોના ભેદ પણ મારામાં નથી. આહાહા...! એ ભેદ જ નથી. હું તો એકરૂપ જ્ઞાયક ત્રિકાળ છું. આહાહા...! ભલે માને છે પર્યાય પણ હું તો એકરૂપ જ્ઞાયક છું, ષટ્કારક (પરિણામ) મારામાં નથી. આહાહા...!

‘છ કારકોના ભેદ પણ મારામાં નથી, હું તો શુદ્ધ ચૈતન્યમાત્ર ભાવ છું.’ જોયું? ત્રિકાળી,

હોં! હું તો શુદ્ધ ચૈતન્યમાત્ર ભાવ છું, ત્રિકાળી ચૈતન્યમાત્ર ભાવ છું. આહાહા...! એ સમ્યગ્દર્શનનો વિષય છે, એ સમ્યગ્દર્શનનું ધ્યેય છે. આહાહા...! અરે...! આવી મીઠી મધુરી વાત, અમૃતની એવી વાત સાંભળવા મળે નહિ અને સાંભળવા મળે તો એમ કહે કે, એ તો એકાંત છે, એકાંત છે અને અમારી ક્રિયાજડને ક્રિયાજડ કહે છે. અરે...! પ્રભુ! સાંભળને ભાઈ! શરીરની ક્રિયા તો જડ છે જ પણ અહીં તો અંદર દયા, દાનના વિકલ્પ થાય તે જડ ને અચેતન છે. આહાહા...! અને ક્લેશ છે. આહાહા...! બેસવું ન બેસવું સ્વતંત્ર છે. બેઠે છૂટકો (છે), પ્રભુ! સત્ને પંથે આવ્યા વિના સુખી નહિ થવાય, સત્ને પંથે આવ્યા વિના સુખી ન થવાય, અસત્ને પંથે આવ્યે દુઃખથી નહિ મુકાય. આહાહા...! આમાં કોઈની સફારશ હાલે એવું નથી. આમાં કોઈની કાંઈ... ભાઈ! અમને ઘણાં માનતા હતા અને ઘણી મોટપ હતી, અમે મોટા (હતા). તારી મોટપ અહીં નીચે કહેશે. એ નીચે કહેશે.

‘ચિન્મુદ્રાઢિક્તનિર્વિભાગમહિમા...’ એ એનો મહિમા છે, મોટપ છે. કળશ છે ને કળશ? કળશમાં ચોથી લીટી છે. કળશ. એ તારી મહિમા ને મોટપ તો પ્રભુ! આહાહા...! નિર્વિભાગ મહિમા એ મોટપ છે. અભેદમાં ભાગ જ ન પાડવા એ તારી મોટપ છે. આહાહા...! મોટી પદવી મળી ગઈ રાજાની ને ફલાણાની ને ઢીંકણાની ને આની ને (એ મોટપ નથી). આહાહા...! નિર્વિભાગ-ષ્ટકારકના ભાગ જ પાડવા નહિ. એવો અભેદ સ્વરૂપ ભગવાન એ તારી મહિમા છે, એ તારી મોટપ છે. એ મોટપનો અધિકારી, મોટપ તો તને છે. એ મોટપનો અધિકારી તું તને છે. આહાહા...! કોની મોટપ પ્રભુ તારે લેવી છે? દુનિયા મોટો કહે ને વખાણે એમાં તારા દાળિયા શું થાય એવું છે? બાપા! આહાહા...! કહેશે આમાં. પેલા ષ્ટકારક કહ્યા ખરા ને એટલે કહેશે કે, એ ષ્ટકારકથી રહિત નિર્વિભાગ-જેના ભાગ નથી એવી તારી મોટપ છે. આહાહા...! આવો ઉપદેશ પણ થોડો, પણ બાપુ અમૃત છે. વસ્તુ આ છે. એને બેસાડે છૂટકો છે. આહા...! સત્ને રસ્તે ગયે સત્ મળે એવું છે. અસત્ને પંથે પડ્યે કોઈ સત્ મળે? માને તો એથી કરી બાપુ મળી જાય કાંઈ? બાપુ! ભાઈ! આહાહા...!

‘છ કારકોના ભેદ પણ મારામાં નથી, હું તો શુદ્ધ ચૈતન્યમાત્ર ભાવ છું.-આ પ્રમાણે પ્રજ્ઞા વડે આત્માને ગ્રહણ કરવો અર્થાત્ પોતાને ચેતનાર તરીકે અનુભવવો.’ લ્યો! શ્લોક શ્લોક ૧૮૨ને?

* મમ્ અને ગલ. પુણ્ય - પાપનો રાગ તે હું ને તેનું ફળ તે હું એવો અહંકાર તે મમ્ અર્થાત્ વિપરીત અભિપ્રાય, તેનો નાશ તે ગલ એટલે કે તે મંગલ છે. પહેલો અર્થ અસ્તિથી છે. આ બીજો અર્થ નાસ્તિથી છે. મિથ્યાત્વનો નાશ તે મમ્ + ગલ = મંગલ છે. ૨૮૪.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

મિત્વા સર્વમપિ સ્વલક્ષણબતાદ્દેતું હિ યચ્છક્યતે
 ચિન્મુદ્રાઙ્કિતનિર્વિભાગમહિમા શુદ્ધશ્ચિદેવાસ્મ્યહમ્ ।
 મિદ્યન્તે યદિ કારકાણિ યદિ વા ધર્મા ગુણા વા યદિ
 મિદ્યન્તાં ન મિદાસ્તિ કાચન વિભૌ ભાવે વિશુદ્ધે ચિતિ ॥૧૮૨॥

હવે આ અર્થનું કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :- [યત્ મેતું હિ શક્યતે સર્વમ્ અપિ સ્વલક્ષણબલાત્ મિત્વા] જે કાંઈ ભેદી શકાય છે તે સર્વને સ્વલક્ષણના બળથી ભેદીને, [ચિન્મુદ્રા-અઙ્કિત-નિર્વિભાગ-મહિમા શુદ્ધઃ ચિદ્ એવ અહમ્ અસ્મિ] જેનો ચિન્મુદ્રાથી અંકિત નિર્વિભાગ મહિમા છે (અર્થાત્ ચૈતન્યની છાપથી ચિહ્નિત વિભાગરહિત જેનો મહિમા છે) એવો શુદ્ધ ચૈતન્ય જ હું છું. [યદિ કારકાણિ વા યદિ ધર્માઃ વા યદિ ગુણાઃ મિદ્યન્તે, મિદ્યન્તામ્] જો કારકોના, અથવા ધર્મોના, અથવા ગુણોના ભેદો પડે, તો ભલે પડે; [વિભૌ વિશુદ્ધે ચિતિ ભાવે કાચન મિદા ન અસ્તિ] પરંતુ *વિભુ એવા શુદ્ધ (-સમસ્ત વિભાવોથી રહિત-) ચૈતન્યભાવમાં તો કોઈ ભેદ નથી. (આમ પ્રજ્ઞા વડે આત્માને ગ્રહણ કરાય છે.)

ભાવાર્થ :- જેમનું સ્વલક્ષણ ચૈતન્ય નથી એવા પરભાવો તો મારાથી ભિન્ન છે, માત્ર શુદ્ધ ચૈતન્ય જ હું છું. કર્તા, કર્મ, કરણ, સંપ્રદાન, અપાદાન અને અધિકરણરૂપ કારકભેદો, સત્ત્વ, અસત્ત્વ, નિત્યત્વ, અનિત્યત્વ, એકત્વ, અનેકત્વ આદિ ધર્મભેદો અને જ્ઞાન, દર્શન આદિ ગુણભેદો જો કથંચિત્ હોય તો ભલે હો; પરંતુ શુદ્ધ ચૈતન્યમાત્ર ભાવમાં તો કોઈ ભેદ નથી. -આમ શુદ્ધનયથી અભેદરૂપે આત્માને ગ્રહણ કરવો. ૧૮૨.

* વિભુ = દેહ; અચળ; નિત્ય; સમર્થ; સર્વ ગુણપર્યાયોમાં વ્યાપક.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

મિત્વા સર્વમપિ સ્વલક્ષણબતાન્દ્રેતું હિ યચ્છક્યતે
 ચિન્મુદ્રાઙ્કિતનિર્વિભાગમહિમા શુદ્ધશ્ચિદેવાસ્મ્યહમ્ ।
 મિદ્યન્તે યદિ કારકાણિ યદિ વા ધર્મા ગુણા વા યદિ
 મિદ્યન્તાં ન મિદાસ્તિ કાચન વિભૌ ભાવે વિશુદ્ધે ચિતિ ॥૧૮૨॥

આહાહા...! જુઓને શબ્દ મૂક્યા છે! નિર્વિભાગ મહિમા. ‘અમૃતચંદ્રાચાર્યે’ અમૃત રેડ્યા છે. આહાહા...! હવે એને કાષ્ટાસંઘી કહે. પ્રભુ... પ્રભુ! શું કરે છે? ભાઈ! આહાહા...! એની વાત આકરી છે એટલે બિચારા જાણે બીજા પંથમાં નાખી દઈએ અને જે સાધન બતાવે કે, વ્યવહાર સાધન છે, નિશ્ચય સાધ્ય છે એને પરંપરામાં નાખી દઈએ. આહાહા...! પરંપરા ઇ હતી એમ કહે. અરે...! ભગવાન! આ પાઠ તો ટીકા પાઠ પોતાનો છે ‘કુંદકુંદાચાર્ય’નો. ‘કુંદકુંદાચાર્ય’ના અર્થ (કર્યા છે). ‘પણ્ણાં ઘિત્ત્વો જો ચેદા સો અહં તુ ણિચ્છયદો । અવસેસા જે ભાવા...’ એમાંથી કાઢ્યું છે. ૨૯૭ (ગાથા) એમાંથી આ બધું કાઢ્યું. ‘પણ્ણાં ઘિત્ત્વો જો ચેદા સો અહં...’ એ તો સિદ્ધાંત છે. આહાહા...! ‘કુંદકુંદાચાર્ય’નું લખેલું છે.

કળશનો અર્થ. ‘યત્ મેતું હિ શક્યતે સર્વમ્ અપિ સ્વલક્ષણબલાત્ મિત્વા...’ ‘જે કાંઈ ભેદી શકાય છે...’ ભાષા આમ છે. ‘જે કાંઈ ભેદી શકાય છે...’ એટલે જે કાંઈ જુદું પાડી શકાય છે. ‘તે સર્વને સ્વલક્ષણના બળથી ભેદીને...’ આહાહા...! એ શરીર, વાણી, મન તો પરલક્ષણ છે પણ દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિના પરિણામ પણ સ્વલક્ષણે બંધ છે. આહાહા...! જે ભેદી શકાય ‘તે સર્વને સ્વલક્ષણના બળથી ભેદીને...’ એનું ભેદ વ્યવહારનું લક્ષણ બીજું છે, નિશ્ચયનું લક્ષણ બીજું છે. આહાહા...!

‘જે કાંઈ ભેદી શકાય છે તે સર્વને...’ આહાહા...! ષટ્કારક કીધા એને પણ છોડી દે. આહાહા...! આ ‘અમૃતચંદ્રાચાર્ય’ની ટીકા કળશ છે. ‘સ્વલક્ષણના બળથી ભેદીને...’ એના બેયના લક્ષણો જુદા છે એ લક્ષણના બળથી જુદા પાડીને. વ્યવહારનું લક્ષણ, નિશ્ચયનું લક્ષણ, રાગનું લક્ષણ, ચૈતન્યનું લક્ષણ બેયના જુદા લક્ષણ છે અને જુદા ‘સ્વલક્ષણના બળથી ભેદીને...’ અમથું નહિ, બેયના સ્વલક્ષણના બળથી ભેદીને. બેયના લક્ષણ જુદા છે. વ્યવહારનું લક્ષણ જુદું, નિશ્ચયનું લક્ષણ જુદું. આહાહા...! નિમિત્તનું લક્ષણ જુદું, શુદ્ધ ઉપાદાનનું લક્ષણ જુદું. આહાહા...!

‘જે કાંઈ...’ જે કાંઈ લીધું છે ને? એટલે જેટલું જે છે, (જે) કાંઈ ભેદી શકાય છે તે. જે કાંઈ છૂટું પાડી શકાય છે તે. પરથી જુદું, રાગથી જુદું, ષટ્કારકથી પણ જુદું. આહાહા...! તે સર્વને ‘સ્વલક્ષણના બળથી...’ પાછું અમથું મફત નહિ. બેયના લક્ષણો જુદા છે. એકનું ભેદ, એકનું અભેદ. એકનું પર, એકનું સ્વ. એકનું અચેતન, એકનું ચેતન. આહાહા...! આ બેયના લક્ષણ જુદા જુદા જાણીને. આહા...!

‘સર્વમ્ અપિ સ્વલક્ષણબલાત્...’ છે ને? ‘બલાત્’ શબ્દ પડ્યો છે, ડોં! જોયું? ‘સ્વલક્ષણના બળથી...’ બેયના ભિન્ન લક્ષણના જોરથી. ભગવાન ચૈતન્ય લક્ષણે લક્ષિત છે, રાગ બંધ લક્ષણે લક્ષિત છે. બેયના સ્વલક્ષણ પોતાના લક્ષણના બળથી. લક્ષણના જોરથી જુદા પાડીને. આહાહા...! આવો ઉપદેશ હવે.

‘ચિન્મુદ્રા-અડિકત-નિર્વિભાગ-મહિમા શુદ્ધઃ ચિદ્ એવ અહમ્ અસ્મિ...’ ‘જેનો ચિન્મુદ્રાથી અંકિત...’ ચિન્મુદ્રા (અર્થાત્) જ્ઞાન જેની મુદ્રા-લક્ષણ છે, જ્ઞાન જેની છાપ છે, જ્ઞાન જેની મુદ્રા છે. આહાહા...! જ્ઞાનમુદ્રાથી અંકિત એટલે લક્ષણવાળું. ‘નિર્વિભાગ મહિમા...’ નિર્વિભાગ મહિમા. આહાહા...! ‘(અર્થાત્ ચૈતન્યની છાપથી ચિહ્નિત...)’ મુદ્રા કીધી હતી ને? (એટલે) ‘ચૈતન્યની છાપથી ચિહ્નિત...’ જાણક સ્વભાવ ચૈતન્યની છાપથી ભિન્ન, જુદું. ‘(ચૈતન્યની છાપથી ચિહ્નિત વિભાગરહિત જેનો મહિમા છે)...’ ભાગ જેનો છે નહિ એવી જેને મોટપ છે. ભગવાન પ્રભુની મોટપનો પાર ન મળે, જેમાં ભેદની પણ જ્યાં જરૂર નથી. આહાહા...! એવી જેની મોટપ છે, એવો મોટો પ્રભુ છે ઈ. આહાહા...!

જેની જ્ઞાન છાપ, જ્ઞાનની જેમાં છાપ છે. રાગાદિમાં તો અચેતનની છાપ છે, બંધ લક્ષણની છાપ છે. આહાહા...! નિર્વિભાગ મહિમા (એટલે) ભાગ પાડવા નહિ જેમાંથી એવો નિર્વિભાગ. એની મહિમા છે, મોટપ છે, મોટપ છે. અભેદ એ મોટપ છે, ભેદ મોટપ નથી કહે છે. આહાહા...! એ વસ્તુ અભેદ છે, સામાન્ય છે, એક છે, ધ્રુવ છે, અચળ છે, એ એકરૂપ જેની મહિમા છે. આહા...! એનાથી તે મહિમા-મોટપ છે.

‘એવો શુદ્ધ ચૈતન્ય જ હું છું.’ આહાહા...! જેના બે ભાગ જ પડતા નથી એવો શુદ્ધ ચૈતન્યમૂર્તિ તે હું છું. આહાહા...! ધર્માએ આમ મંથન કરીને મેળવવું. ધર્માએ મંથન કરીને આમ ભગવાનને મેળવવો, એમ કહે છે. આહાહા...! ચૈતન્યની છાપથી લક્ષણવાળું વિભાગરહિત જેનો મહિમા (છે). એક તો ચૈતન્ય છાપ કીધી અને બીજી વિભાગરહિત કીધી, બે વાત કરી. એક તો ચૈતન્ય ચિહ્ન છે, જેનું ચૈતન્ય લક્ષણ છે, ચૈતન્ય જેની છાપ છે, એમાં છાપ પાડેલી છે. આહાહા...! અને નિર્વિભાગ જેનો મહિમા છે, અભેદ જેની ચીજ છે. આહા...! અજાણ્યા માણસને આવું આકરું લાગે. સાંભળ્યું ન હોય. આવું કહેશે, જૈન માર્ગ હશે આવો? વીતરાગના માર્ગમાં તો દયા પાળો ને વ્રત કરો એવું સાંભળ્યું હોય ‘છોટાભાઈ’! આવું ક્યાંથી કાઢ્યું? આવું? અરે...! પ્રભુ! વીતરાગ ત્રણલોકના નાથ જિનેશ્વરદેવનો તો આ માર્ગ છે. આ માર્ગ છે, બીજો માર્ગ નથી. પ્રભુ! ભલે દુનિયા માને, મનાવે, સંખ્યા ગમે તેટલી હો, માર્ગ તો પ્રભુ આ છે. આહાહા...!

અંદર ભગવાન ચૈતન્ય મુદ્રા-છાપવાળો અને જેની નિર્વિકાર મોટપ છે. ભેદ ન પડવો, ભેદ વિભાગ ન કરવો એ એની મોટપ છે. આહાહા...! પ્રભુની મોટપ તો એ છે. અભેદ એ એની મોટપ છે. આહાહા...! ભેદ પાડવો એ એની મોટપ નથી. આહાહા...! એવો શુદ્ધ છે.

ચૈતન્ય હું છું, 'એવો શુદ્ધ ચૈતન્ય હું છું.' 'યદિ...' હવે આવે છે, 'કારકાણિ વા યદિ ધર્માઃ વા યદિ ગુણાઃ ભિદ્યન્તે, ભિદ્યન્તામ્...' ભલે છ કારકો હો. કર્તા, કર્મ, કરણ, સંપ્રદાન, અપાદાન, અધિકારણ છ હો. હો, પણ હું તો નિર્વિભાગ અભેદ છું. આહાહા...! એવા ભાગ ભલે પડે તો પડો, વસ્તુમાં ભાગ નથી. એવી વસ્તુ અંદર અખંડ... આહાહા...! ચૈતન્ય વજનો પિંડ જેને રાગ અડતો નથી, ભેદ પડતો નથી. આહાહા...! એવો નિર્વિભાગ ચૈતન્ય તે હું છું એમ જાણતા ભલે કારકો હો. કર્તા, કર્મ, કરણ એવા પવિત્રતાના કારકો, હોં! અપવિત્રતાના નહિ. નિર્મળ પરિણતિ ચૈતન્યની ક્રિયા, ચૈતન્ય કર્તા, ચૈતન્ય કર્મ, ચૈતન્ય આધાર, ચૈતન્ય વડે, ચૈતન્યને માટે, ચૈતન્યને ચેતે એ બધી ક્રિયા હો ભલે પણ મારા વસ્તુ સ્વરૂપમાં એ નથી. આહાહા...!

ક્યાં સુધી લઈ જવા એને? એકકોર પુણ્યથી ધર્મ નથી ત્યાં લઈ ગયા. દયા, દાન, વ્રત અને ભક્તિ, પૂજા-બૂજા ધર્મ નહિ. હવે અહીંથી એક તો ભડકે. એમાંથી વળી આ ષટ્કારકમાં નિર્મળ પરિણતિ પણ તારી નહિ એ (સાંભળીને) ભડકે. આહાહા...! અરે...! ધર્મો-અસ્તિત્વ ને અનિત્ય ને નિત્ય ને એવા જે ધર્મો હો. હો તે હો પણ વસ્તુમાં એ ભેદ નથી. આહા...! અસ્તિત્વ આદિ ધર્મ, નિત્ય-અનિત્યાદિ ધર્મ અને ગુણ, દર્શન-જ્ઞાન આદિ ગુણ. જ્ઞાન, દર્શન, આનંદ એ ગુણ (છે) અને નિત્ય-અનિત્યાદિ એ ધર્મ કહેવાય. ધર્મ એટલે એના અપેક્ષિત રહેનારા ભાવો. હો, કારકો હો, ભેદો હો, ધર્મો હો. ધર્મો એટલે આ ધર્મ, હોં! એમાં રહેલા ભાવો અને 'ગુણોના ભેદો પડે, તો ભલે પડો;...'

'વિમૌ વિશુદ્ધે...' આહાહા...! 'પરંતુ વિભુ...' વ્યાપક. (વિભુ અર્થાત્) દેહ, અચળ, નિત્ય સમર્થ સર્વ ગુણમાં વ્યાપક 'એવા શુદ્ધ...' એવો જે શુદ્ધ, વિભુ એવો શુદ્ધ, દેહ એવો શુદ્ધ, અચળ એવો શુદ્ધ, નિત્ય એવો શુદ્ધ, સમર્થ એવો શુદ્ધ, સર્વ ગુણ પર્યાયોમાં વ્યાપક શુદ્ધ. '(-સમસ્ત વિભાવોથી રહિત-)...' આહાહા...! 'ચૈતન્યભાવમાં તો કોઈ ભેદ નથી.' આહાહા...! એકલો ચૈતન્યમાત્ર સ્વભાવ અરૂપી પણ પદાર્થ છે ને? અરૂપી પણ સત્તા, ચૈતન્ય સત્તા છે ને? એને ગુણોના, ધર્મોના અને કારકોના ભેદ પડે તો પડો. વસ્તુ તો વસ્તુ છે. ચેતનામાત્રમાં ભેદ-ભેદ છે નહિ. આહાહા...! એ સમ્યગ્દર્શનનો વિષય છે. આહાહા...! આ ભેદ કારકના ગુણોના, ધર્મોના ભેદ પણ સમ્યગ્દર્શનનો વિષય નહિ. આહાહા...!

અહીં તો સમ્યગ્દર્શનને દેવ-ગુરુ-ધર્મની શ્રદ્ધા સમ્યગ્દર્શન (કહે). નવ તત્ત્વની ભેદવાળી શ્રદ્ધા (તે સમ્યગ્દર્શન). હવે વ્રત કરો એટલે ચારિત્ર થઈ જાય. અરે...! પ્રભુ! શું કરે છે? જીવન ચાલ્યા જાય છે, બાપા! એ મોંઘુ પડે પણ એકવાર કરવું પડશે, ભાઈ! આહાહા...! દુનિયાની સાથે નહિ ચલાય. દુનિયા દુઃખને ડુંગરે પડે છે તારાથી નહિ પડાય, પ્રભુ! આહાહા...! દુનિયા તો દુઃખને દરિયે દોડે છે. આહાહા...! પ્રભુ! તારે જો આ બધું કરવું હોય તો આ કરવું પડશે.

એ 'ચૈતન્યભાવમાં તો કોઈ ભેદ નથી.' એ કારકના કારકો, છ કારકો પર્યાયમાં હોય, ગુણ-જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર હો, નિત્ય-અનિત્ય આદિ અપેક્ષિત ધર્મ હોય પણ ચૈતન્યમાત્રમાં તો કાંઈ ભેદ નથી. 'આમ પ્રજ્ઞા વડે આત્માને ગ્રહણ કરાય છે.)' આમ જ્ઞાન અનુભવ વડે આત્માને અનુભવવો એ વસ્તુનો સાર છે. (શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

પ્રવચન નં. ૩૬૭ શ્લોક-૧૮૨, ગાથા-૨૮૮ થી ૨૮૯ ગુરુવાર, માગશર વદ ૧૦, તા. ૧૩-૧૨-૧૯૭૯

'સમયસાર' ૨૮૭ ગાથાના કળશ પછી ભાવાર્થ છે. છેલ્લો ભાવાર્થ છે ને? 'જેમનું સ્વલક્ષણ...' ચૈતન્યનું સ્વલક્ષણ ચૈતન્ય છે, જડનું ચૈતન્ય લક્ષ નથી. 'જેમનું સ્વલક્ષણ ચૈતન્ય નથી...' (એટલે કે) જડનું. 'એવા પરભાવો તો મારાથી ભિન્ન છે,...' એટલે કે શરીર, વાણી, મન તો ભિન્ન છે પણ પુણ્ય ને પાપના ભાવમાં પણ ચૈતન્યપણું નથી, એથી એ મારાથી ભિન્ન છે. આહાહા...! 'માત્ર શુદ્ધ ચૈતન્ય જ હું છું.' ધર્માત્મા આત્માને એવો જાણે છે, અનુભવે છે, કે શુદ્ધ ચૈતન્ય જ હું છું, પરભાવ હું નહિ. કેમ કે, એ ચૈતન્ય નથી. દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિના પરિણામમાં પણ ચૈતન્યપણું નથી. એ અંધારું જડ છે, અચેતન છે. આહા...! 'શુદ્ધ ચૈતન્ય જ હું છું.' એક વાત.

'કર્તા, કર્મ, કરણ, સંપ્રદાન, અપાદાન અને અધિકરણરૂપ કારકભેદો,...' જે ક્રિયાના કારકો, ભેદો. ક્રિયાના, હોં! દ્રવ્યના નહિ. દ્રવ્ય જે વસ્તુ છે એ તો શુદ્ધ ચૈતન્ય વસ્તુ છે. હવે આ જે છ કારક છે એ પર્યાયમાં થાય છે. કર્તા, કર્મ આદિ વિસ્તાર ગયો છે અને હજી આવશે. એ ષટ્કારક ભેદો ભલે હો પણ હું એ રૂપે નથી, હું તો ત્રિકાળ અભેદ છું. એમ સમ્યગ્દષ્ટિએ ધર્મની ભાવના એમ કરવી. આહાહા...! એ કારકભેદો ભલે હો. પર્યાયમાં ષટ્કારકના પરિણામના પર્યાયમાં (કારકો) હો. તેમ જ 'સત્ત્વ, અસત્ત્વ, નિત્યત્વ, અનિત્યત્વ, એકત્વ, અનેકત્વ આદિ...' ધર્મ એટલે અપેક્ષિત ભાવો. નિત્યપણું અપેક્ષિત છે, નિત્યપણું ગુણ નથી. અનિત્યપણું અપેક્ષિત છે, (અનિત્યપણું) કોઈ ગુણ નથી. ગુણ હોય તો એની પર્યાય જોઈએ. એટલે નિત્ય ને અનિત્ય, સત્ત્વ અને અસત્ત્વ એટલે અસ્તિત્વ અને નાસ્તિત્વપણું. અસ્તિત્વ-નાસ્તિત્વ ગુણ છે પણ અસ્તિત્વ, નાસ્તિત્વ અપેક્ષિતપણું એ બધા 'નિત્યત્વ, અનિત્યત્વ, એકત્વ, અનેકત્વ આદિ ધર્મભેદો...' એવા આત્મામાં અપેક્ષિત ધર્મો હો, ભલે હો કહે છે.

'અને જ્ઞાન, દર્શન આદિ ગુણભેદો જો કથંચિત્ હોય...' ધર્મ જુદો, ગુણ જુદા. ધર્મ નિત્ય, અનિત્ય, એકત્વ, અનેકત્વને ધર્મ કહીએ. ધર્મ એટલે આ મોક્ષનો માર્ગ એ અહીં વાત નથી. અંદર આત્મામાં રહેલા અપેક્ષિત ભાવો. એ નિત્ય, અનિત્ય, એક, અનેક એ

અપેક્ષિત ધર્મો છે અને જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, આનંદ એ એના કાયમ રહેનારા ગુણ છે. એટલે ધર્મ ને ગુણમાં ભેદ છે. ગુણ અપેક્ષાએ ધર્મ થાય અપેક્ષિતથી, પણ ધર્મ તે અપેક્ષિત એ ગુણ ન થાય. એ ઝીણી વાત છે. ‘આલાપ પદ્ધતિ’ માં એ આવ્યું છે. ગુણ છે એને અપેક્ષાથી કહેવાય. અપેક્ષાથી કહે તો ધર્મ કહેવાય પણ અસ્તિત્વ ધર્મને ગુણ ન કહેવાય.

એ ભેદો હો ‘પરંતુ શુદ્ધ ચૈતન્યમાત્ર ભાવમાં તો કોઈ ભેદ નથી.’ શુદ્ધ ચૈતન્યમાત્ર દ્રવ્ય સ્વભાવ જે સમકિતનો વિષય છે, એવો જે શુદ્ધ ચૈતન્યમાત્ર ભાવ એમાં તો કર્તા, કર્મ, કરણ એવા ષટ્કારકો પણ નથી, નિત્ય-અનિત્ય અપેક્ષિત ધર્મો પણ નથી, જ્ઞાન, દર્શન ગુણો પણ નથી. ઝીણી વાત છે. આહા...! અર્પૂર્વ વાત છે, ભાઈ! આ ‘મોક્ષ અધિકાર’ છે ને? આહાહા...!

એ ‘ભાવમાં તો કોઈ ભેદ નથી. -આમ શુદ્ધનયથી અભેદરૂપે આત્માને ગ્રહણ કરવો.’ આમ શુદ્ધનયથી અભેદરૂપે આત્માને અનુભવવો. ભેદ કાઠી નાખી (અનુભવવો). રાગાદિ ભાવ, .. ભાવ છે એ તો અચેતન કહ્યા. હવે એનામાં રહેલા કારક ભેદો કર્તા, કર્મ આદિ અપેક્ષિત ધર્મ નિત્ય, અનિત્ય આદિ, જ્ઞાન-દર્શન-ગુણ આદિ. એ ભેદ હો તો હો, વસ્તુમાં ભેદ નથી. સમ્યગ્દર્શનનો જે વિષય આત્મા, સમ્યગ્દર્શનનું જે ધ્યેય આત્મા, એમાં તો આ ધર્મ ને ગુણ ને ભેદો ને ષટ્કારકના ભેદો છે નહિ. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ? હજી અહીં વાંધા તકરારો બહારમાં (કરે). વ્યવહાર દયા, દાન ને વ્રત, ભક્તિથી કલ્યાણ થાય. એની તો અહીં વાત જ નથી. એને તો કહે છે, કે એ પરભાવ અચેતન છે. પણ ચૈતન્યમાં પર્યાયમાં રહેલા કારકો અને અપેક્ષિત ધર્મો ને સાક્ષાત ગુણો, એ ભેદ પણ દ્રવ્યમાં નથી. સમ્યગ્દર્શનનો વિષય જે દ્રવ્ય છે એમાં એ ભેદ નથી. સમજાય છે કાંઈ? આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- એવો કોણ સમ્યગ્દર્શનનો વિષય છે જેમાં ભેદ નથી?

ઉત્તર :- માને છે. આ રાગથી માને છે ને રાગથી લાભ થાય ને... તો વળી ગુણ-ભેદ તો ક્યાંય રહી ગયા. દયા, દાન ને વ્રત, ભક્તિ કરીએ, વ્રત, અપવાસ કરીએ તો કલ્યાણ થાય. એ રાગ તો અચેતન ભાવ (છે). એને પોતાનો માને છે. એમાં કારક ભેદની વાત તો ક્યાં આવી? ગુણભેદ ને ધર્મભેદની તો વાત ક્યાં રહી? આહાહા...!

અહીં તો કહે છે, એ પરના નિમિત્તથી થતાં વિકારી ભાવો એ તો આત્મામાં છે નહિ પણ આત્મામાં જે નિત્ય, અનિત્ય આદિ ધર્મો છે અને કર્તા, કર્મ, આદિ કારકો છે અને ગુણો છે એ પણ ભેદ નથી. આહા...! એ બધા વ્યવહારનયના ભેદ છે. નિશ્ચયના વિષયમાં સમ્યગ્દર્શનનો દ્રવ્ય જે વિષય છે તે દ્રવ્યના અભેદમાં તે ભેદ છે નહિ. આહાહા...! આવું આકરું કામ છે. ‘-આમ શુદ્ધનયથી અભેદરૂપે આત્માને ગ્રહણ કરવો.’ અનુભવવો. અભેદ એકલો શુદ્ધ ચૈતન્ય અભેદ ધર્મ, ગુણ ને કારકના ભેદ વિના એકલો અભેદ છે તેને ગ્રહણ કરવો-અનુભવવો. સમજાણું આમાં કાંઈ?

ગાથા-૨૯૮-૨૯૯

પળ્ળાઁ ઘિત્તવ્વો જો દઢ્ઢા સો અહં તુ ણિચ્છયદો ।
 અવસેસા જે ભાવા તે મજ્ઝ પરે ત્તિ ણાદવ્વા ।।૨૯૮ ।।
 પળ્ળાઁ ઘિત્તવ્વો જો ણાદા સો અહં તુ ણિચ્છયદો ।
 અવસેસા જે ભાવા તે મજ્ઝ પરે ત્તિ ણાદવ્વા ।।૨૯૯ ।।

પ્રજ્ઞયા ગૃહીતવ્યો યો દ્રષ્ટા સોઽહં તુ નિશ્ચયતઃ ।
 અવશેષા યે ભાવાઃ તે મમ પરા ઇતિ જ્ઞાતવ્યાઃ ।।૨૯૮ ।।
 પ્રજ્ઞયા ગૃહીતવ્યો યો જ્ઞાતા સોઽહં તુ નિશ્ચયતઃ ।
 અવશેષા યે ભાવાઃ તે મમ પરા ઇતિ જ્ઞાતવ્યાઃ ।।૨૯૯ ।।

ચેતનાયા દર્શનજ્ઞાનવિકલ્પાનતિક્રમણાચ્ચેતયિતૃત્ત્વમિવ દ્રષ્ટૃત્વં જ્ઞાતૃત્વં ચાત્મનઃ સ્વલક્ષણમેવ । તતોઽહં દ્રષ્ટારમાત્માનં ગૃહ્ણામિ । યત્કિલ ગૃહ્ણામિ તત્પશ્યામ્યેવ; પશ્યન્નેવ પશ્યામિ, પશ્યતૈવ પશ્યામિ, પશ્યતે એવ પશ્યામિ, પશ્યત એવ પશ્યામિ, પશ્યત્યેવ પશ્યામિ, પશ્યન્તમેવ પશ્યામિ । અથવા-ન પશ્યામિ; ન પશ્યન્ પશ્યામિ, ન પશ્યતા પશ્યામિ, ન પશ્યતે પશ્યામિ, ન પશ્યતઃ પશ્યામિ, ન પશ્યતિ પશ્યામિ, ન પશ્યન્તં પશ્યામિ; કિન્તુ સર્વવિશુદ્ધો દઢ્માત્રો ભાવોઽસ્મિ । અપિ ચ-જ્ઞાતારમાત્માનં ગૃહ્ણામિ । યત્કિલ ગૃહ્ણામિ તજ્જાનામ્યેવ; જાનન્નેવ જાનામિ, જાનતૈવ જાનામિ, જાનતે એવ જાનામિ, જાનત એવ જાનામિ, જાનત્યેવ જાનામિ, જાનન્તમેવ જાનામિ । અથવા-ન જાનામિ; ન જાનન્ જાનામિ, ન જાનતા જાનામિ, ન જાનતે જાનામિ, ન જાનતો જાનામિ, ન જાનતિ જાનામિ, ન જાનન્તં જાનામિ; કિન્તુ સર્વવિશુદ્ધો જ્ઞપ્તિમાત્રો ભાવોઽસ્મિ ।

(આત્માને શુદ્ધ ચૈતન્યમાત્ર તો ગ્રહણ કરાવ્યો; હવે સામાન્ય ચેતના દર્શનજ્ઞાન-સામાન્યમય હોવાથી અનુભવમાં દર્શનજ્ઞાનસ્વરૂપ આત્માને આ પ્રમાણે અનુભવવો-એમ કહે છે :-

પ્રજ્ઞાથી ગ્રહવો-નિશ્ચયે જે દેખનારો તે જ હું,
 બાકી બધા જે ભાવ તે સૌ મુજ થકી પર-જાણવું. ૨૯૮.
 પ્રજ્ઞાથી ગ્રહવો-નિશ્ચયે જે જાણનારો તે જ હું,
 બાકી બધા જે ભાવ તે સૌ મુજ થકી પર-જાણવું. ૨૯૯.

ગાથાર્થ :- [પ્રજ્ઞયા] પ્રજ્ઞા વડે [ગૃહીતવ્યઃ] એમ ગ્રહણ કરવો કે- [યઃ દ્રષ્ટા]

જે દેખનારો છે [સઃ તુ] તે [નિશ્ચયતઃ] નિશ્ચયથી [અહમ્] હું છું, [અવશેષાઃ] બાકીના [યે ભાવાઃ] જે ભાવો છે [તે] તે [મમ પરાઃ] મારાથી પર છે [ઇતિ જ્ઞાતવ્યાઃ] એમ જાણવું.

[પ્રજ્ઞયા] પ્રજ્ઞા વડે [ગૃહીતવ્યઃ] એમ ગ્રહણ કરવો કે - [યઃ જ્ઞાતા] જે જાણનારો છે [સઃ તુ] તે [નિશ્ચયતઃ] નિશ્ચયથી [અહમ્] હું છું, [અવશેષાઃ] બાકીના [યે ભાવાઃ] જે ભાવો છે [તે] તે [મમ પરાઃ] મારાથી પર છે [ઇતિ જ્ઞાતવ્યાઃ] એમ જાણવું.

ટીકા :- ચેતના દર્શનજ્ઞાનરૂપ ભેદોને ઉલ્લંઘતી નહિ હોવાથી, ચેતકપણાની માફક દર્શકપણું અને જ્ઞાતાપણું આત્માનું સ્વલક્ષણ જ છે. માટે હું દેખનારા આત્માને ગ્રહણ કરું છું. ‘ગ્રહણ કરું છું’ એટલે ‘દેખું જ છું;’ દેખતો જ (અર્થાત્ દેખતો થકો જ) દેખું છું, દેખતા વડે જ દેખું છું, દેખતા માટે જ દેખું છું, દેખતામાંથી જ દેખું છું, દેખતામાં જ દેખું છું, દેખતાને જ દેખું છું. અથવા-નથી દેખતો; નથી દેખતો થકો દેખતો, નથી દેખતા વડે દેખતો, નથી દેખતા માટે દેખતો, નથી દેખતામાંથી દેખતો, નથી દેખતામાં દેખતો, નથી દેખતાને દેખતો; પરંતુ સર્વવિશુદ્ધ દર્શનમાત્ર ભાવ છું. વળી એવી જ રીતે-હું જાણનારા આત્માને ગ્રહણ કરું છું. ‘ગ્રહણ કરું છું’ એટલે ‘જાણું જ છું;’ જાણતો જ (અર્થાત્ જાણતો થકો જ) જાણું છું, જાણતા વડે જ જાણું છું, જાણતા માટે જ જાણું છું, જાણતામાંથી જ જાણું છું, જાણતામાં જ જાણું છું, જાણતાને જ જાણું છું. અથવા-નથી જાણતો; નથી જાણતો થકો જાણતો, નથી જાણતા વડે જાણતો, નથી જાણતા માટે જાણતો, નથી જાણતામાંથી જાણતો, નથી જાણતામાં જાણતો, નથી જાણતાને જાણતો; પરંતુ સર્વવિશુદ્ધિ શક્તિમાત્ર (જાણનક્રિયામાત્ર) ભાવ છું. (આમ દેખનારા આત્માને તેમ જ જાણનારા આત્માને કર્તા, કર્મ, કરણ, સંપ્રદાન, અપાદાન અને અધિકરણરૂપ કારકોના ભેદપૂર્વક ગ્રહણ કરીને, પછી કારકભેદોનો નિષેધ કરી આત્માને અર્થાત્ પોતાને દર્શનમાત્ર ભાવરૂપે તેમ જ જ્ઞાનમાત્ર ભાવરૂપે અનુભવવો અર્થાત્ અભેદરૂપે અનુભવવો.)

(ભાવાર્થ :- આ ત્રણ ગાથાઓમાં, પ્રજ્ઞા વડે આત્માને ગ્રહણ કરવાનું કહ્યું છે. ‘ગ્રહણ કરવું’ એટલે કોઈ અન્ય વસ્તુને ગ્રહવાની-લેવાની નથી; ચેતનાનો અનુભવ કરવો, તે જ, આત્માનું ‘ગ્રહણ કરવું’ છે.

પ્રથમની ગાથામાં સામાન્ય ચેતનાનો અનુભવ કરાવ્યો હતો. ત્યાં, અનુભવ કરનાર, જેનો અનુભવ કરવામાં આવે તે, જેના વડે અનુભવ કરવામાં આવે તે-ઇત્યાદિ કારકભેદરૂપે આત્માને કહીને, અભેદવિવક્ષામાં કારકભેદનો નિષેધ કરી, આત્માને એક શુદ્ધ ચૈતન્યમાત્ર કહ્યો હતો.

હવે આ બે ગાથાઓમાં દ્રષ્ટા અને જ્ઞાતાનો અનુભવ કરાવ્યો છે, કારણ કે ચેતનાસામાન્ય

દર્શનજ્ઞાનવિશેષોને ઉલ્લંઘતી નથી. અહીં પણ, છ કારકરૂપ ભેદ-અનુભવન કરાવી, પછી અભેદ-અનુભવનની અપેક્ષાએ કારકભેદ દૂર કરાવી, દ્રષ્ટાજ્ઞાતામાત્રનો અનુભવ કરાવ્યો છે.)

(ટીકા :-) અહીં પ્રશ્ન થાય છે કે-ચેતના દર્શનજ્ઞાનભેદોને કેમ ઉલ્લંઘતી નથી કે જેથી ચેતનારો દ્રષ્ટા તથા જ્ઞાતા હોય છે? તેનો ઉત્તર કહેવામાં આવે છે :- પ્રથમ તો ચેતના પ્રતિભાસરૂપ છે. તે ચેતના દ્વિરૂપતાને અર્થાત્ બે-રૂપપણાને ઉલ્લંઘતી નથી, કારણ કે સમસ્ત વસ્તુઓ સામાન્યવિશેષાત્મક છે. (બધીયે વસ્તુઓ સામાન્યવિશેષસ્વરૂપ છે, તેથી તેમને પ્રતિભાસનારી ચેતના પણ બે-રૂપપણાને ઉલ્લંઘતી નથી.) તેનાં જે બે રૂપો છે તે દર્શન અને જ્ઞાન છે. માટે તે તેમને (-દર્શનજ્ઞાનને) ઉલ્લંઘતી નથી. જો ચેતના દર્શન જ્ઞાનને ઉલ્લંઘે તો સામાન્યવિશેષને ઉલ્લંઘવાથી ચેતના જ ન હોય (અર્થાત્ ચેતનાનો અભાવ થાય). તેના અભાવમાં બે દોષ આવે-(૧) પોતાના ગુણનો નાશ થવાથી ચેતનને અચેતનપણું આવી પડે, અથવા (૨) વ્યાપકના (-ચેતનાના-) અભાવમાં વ્યાપ્ય એવા ચેતનનો (આત્માનો) અભાવ થાય. માટે તે દોષોના ભયથી ચેતનાને દર્શનજ્ઞાનસ્વરૂપ જ અંગીકાર કરવી.

ગાથા-૨૮૮ તથા ૨૮૯ ઉપર પ્રવચન

કૌંસમાં. ‘આત્માને શુદ્ધ ચૈતન્યમાત્ર તો ગ્રહણ કરાવ્યો; હવે સામાન્ય ચેતના...’ જે ચેતના જે આત્માનો ત્રિકાળ ગુણ છે એ ચેતનાના બે પ્રકાર છે. આત્મામાં ચેતના નામનો ગુણ ત્રિકાળ છે, એ ચેતના ગુણમાં બે પ્રકાર છે-દર્શન અને જ્ઞાન. આહાહા...! ‘દર્શનજ્ઞાન-સામાન્યમય હોવાથી અનુભવમાં દર્શનજ્ઞાનસ્વરૂપ આત્માને આ પ્રમાણે અનુભવવો-એમ કહે છે.’ ૨૮૮ અને ૨૮૯.

પણ્ણાઁ ઘિત્ત્વો જો દઢ્ઢા સો અહં તુ ણિચ્છયદો ।

અવસેસા જે ભાવા તે મજ્ઞ પરે ત્તિ ણાદલ્લા ।।૨૯૮ ।।

પણ્ણાઁ ઘિત્ત્વો જો ણાદા સો અહં તુ ણિચ્છયદો ।

અવસેસા જે ભાવા તે મજ્ઞ પરે ત્તિ ણાદલ્લા ।।૨૯૯ ।।

હરિગીત.

પ્રજ્ઞાથી ગ્રહવો-નિશ્ચયે જે દેખનારો તે જ હું,

બાકી બધા જે ભાવ તે સૌ મુજ થકી પર-જાણવું. ૨૮૮.

પ્રજ્ઞાથી ગ્રહવો-નિશ્ચયે જે જાણનારો તે જ હું,

બાકી બધા જે ભાવ તે સૌ મુજ થકી પર-જાણવું. ૨૮૯.

એની ટીકા. ઝીણો વિષય છે થોડો, ઠેઠનો ઝીણો વિષય લઈ ગયા છે. વિકાર તો

છે નહિ પણ ભેદ પણ વસ્તુમાં નથી. ત્યારે કહે છે, વસ્તુ છે એમાં બે ભેદ છે ને? આત્મા ચેતના વસ્તુ છે એમાં બે ભેદ છે ને? (તો કહે છે), એ ભેદ તો બરાબર છે, એ ભેદ નથી એમ નહિ. આ ભેદો કાઢી નાખ્યા. કારકોના, ધર્મના, ગુણની અપેક્ષાના કાઢી નાખ્યા. પણ આત્મા ચેતના ગુણ છે એ ચેતનાના બે પ્રકાર છે—દર્શન અને જ્ઞાન. એ બે માંથી ભેદ કાઢી નાખવો ને એક જ રાખવો એમ નહિ રહે. બેય એનું વસ્તુનું સ્વરૂપ જ છે. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ? બધા ભેદ કાઢી નાખતા આ ભેદ પણ કાઢી નાખવો એમ નથી એમ કહે છે. એ ભેદ કાઢી નાખતા આખા ચેતનાનો નાશ થાય છે. એ ચેતના જ બે પ્રકારે છે, આત્માનો જે જાણવું-દેખવું એવો ચેતક સ્વભાવ એ બે પ્રકારે છે, દર્શન અને જ્ઞાન. છે? ટીકા આવીને?

ટીકા :- ‘ચેતના દર્શનજ્ઞાનરૂપ ભેદોને ઉલ્લંઘતી નહિ હોવાથી,...’ શું કહે છે? કે તમે આટલા બધા ભેદો કાઢી નાખ્યા પણ આ ભેદ નહિ નીકળી શકે. ગુણભેદ કાઢી નાખ્યા, ધર્મભેદ કાઢી નાખ્યા, વિકાર કાઢી નાખ્યા પણ ચેતનાના બે પ્રકાર છે જ્ઞાન ને દર્શન એ નીકળી નહિ શકે. એ તો એનું સ્વરૂપ જ છે. સમજાય છે કાંઈ? આહાહા...! આવી દયા પાળવી ને વ્રત પાળવા સહેલું સટ હતું. આવી ઝીણી વાતું. સહેલું હતું રખડવાનું. રાગની ક્રિયા તો ક્લેશ ને દુઃખ છે. ચાહે તો ભગવાનની ભક્તિ હો, વ્રત, નિયમ હોય એ રાગ છે ને રાગ છે તે ક્લેશ છે, ક્લેશ છે તે દુઃખ છે. આહાહા...! એની વાત તો એકકોર રહી પણ અહીં તો કહે છે, કે એનામાં જે ગુણભેદ લીધા ને ધર્મભેદ ને કારકભેદ રહ્યા એ કાઢી નાખ્યા. એ કાઢી નાખતા ભેગું ચેતનાના બે ભેદ છે એ કાઢી નહિ નખાય, એ તો એનું સ્વરૂપ છે. સમજાય છે કાંઈ?

‘ચેતના દર્શનજ્ઞાનરૂપ ભેદોને ઓળંગતી-ઉલ્લંઘતી નહિ હોવાથી, ચેતકપણાની માફક...’ ચેતના જેમ આત્મામાં ત્રિકાળ છે તેમ ચેતનાનું ‘દર્શકપણું અને જ્ઞાતાપણું આત્માનું સ્વલક્ષણ જ છે.’ આહાહા...! ગુણભેદ ઘણા કાઢી નાખ્યા. ગુણ, દર્શન, ચારિત્ર ને એવા ઘણા (ભેદો કાઢી નાખ્યા) પણ આ ચેતના જે છે એના બે ભેદને કાઢી નહિ શકાય. એ એનો સ્વભાવ છે. આહા...! શું શૈલી! સમજાય છે કાંઈ? આહા...!

એ ‘ચેતના દર્શનજ્ઞાનરૂપ ભેદોને ઓળંગતી-ઉલ્લંઘતી નહિ હોવાથી ચેતકપણાની માફક...’ જેમ ચેતન, ચેતના ત્રિકાળ એકરૂપ છે અને તે જીવનું સ્વરૂપ છે એમ આ દર્શનપણું ને જ્ઞાનપણું આત્માનું સ્વલક્ષણ જ છે. એનું સ્વરૂપ જ એ છે. ભલે બે પ્રકાર હો, દર્શન ને જ્ઞાન, પણ એનું સ્વરૂપ જ એ છે. બહુ ઝીણું છે, બાપુ! હવે એના ષટ્કારક ઝીણા આવશે. આહાહા...!

‘માટે હું દેખનારા આત્માને ગ્રહણ કરું છું.’ દેખનારા આત્માને ગ્રહણ-અનુભવુ છું, ધર્મી એમ કહે (છે), હું તો દેખનારા આત્માને અનુભવુ છું, ભેદને નહિ. રાગને તો નહિ પણ કારક ભેદને અને ગુણભેદને, ધર્મભેદને નહિ. આહાહા...! પણ ચેતનાના ભેદને હું અનુભવુ

છું. કારણે કે એ તો મારું સ્વલક્ષણ સ્વરૂપ જ છે, ભલે બે હો, દર્શન અને જ્ઞાન. આહાહા...! સ્યાદ્વાદની શૈલી તો જુઓ!

‘ચેતકપણાની માફક દર્શકપણું અને જ્ઞાતાપણું આત્માનું સ્વલક્ષણ જ છે. માટે હું દેખનારા આત્માને ગ્રહણ કરું છું.’ અનુભવું છું. દેખનારો જે ભગવાનઆત્મા એને જ હું તો દેખું છું. “ગ્રહણ કરું છું...” એટલે ‘દેખું જ છું:...” આહાહા...! ‘દેખતો જ (અર્થાત્ દેખતો થકો જ) દેખું છું...’ અહીંથી શરૂ થયું. કર્તા, આ કર્તા છે. દેખતો જ, દેખતો થકો દેખું છું, મારા સ્વરૂપને દેખતો થકો દેખું છું. આહાહા...! છે? બીજી વાત તો કાઢી નાખી પણ આ વાત તો રાખી. બે છે એમાં. એથી કહે છે, કે દેખનાર એ દેખું છું, દેખતો જ દેખું (છું). એ કર્તા (છે). એ કર્તા, કર્મ, કરણ છ કારક છે એમાં પહેલું આ કર્તા (છે). આહા...! દેખતો થકો દેખું છું. હું તો કર્તા સ્વતંત્રપણે દેખતો થકો દેખું છું. મારા દેખવામાં કોઈ પરની અપેક્ષા નથી. આહાહા...! આવું ઝીણું હવે. વ્યવહારના રસવાળાને આવું ઝીણું એકાંત લાગે. કીધુંને?

‘(દેખતો થકો જ) દેખું છું...’ એ કર્તા. દેખતો થકો એટલે દેખતો જ, દેખતો થકો દેખું છું. આહાહા...! હું દેખતો થકો દેખું છું. હું પરની અપેક્ષાએ ને આંખ અને પાંચ ઇન્દ્રિયની અપેક્ષાએ દેખું છું એ નહિ. આહાહા...! હું પરને દેખું છું એ નહિ. થોડું ઝીણું છે. દેખતો થકો જ દેખું છું એ કર્તા છે. હું સ્વતંત્રપણે દેખતો થકો દેખું છું, મારા દેખવા માટે કોઈની અપેક્ષા છે નહિ. મારા, મને દેખવા માટે કોઈની અપેક્ષા છે નહિ, એમ કહે છે. મને મારા દેખવા માટે, કર્તાપણામાં સ્વતંત્રપણે કર્તા હોવાથી મારા દેખવામાં કોઈની અપેક્ષા છે નહિ. આહાહા...! આવી વાતું હવે.

‘દેખતો જ દેખું છું...’ એક વાત. ‘દેખતો થકો જ દેખું છું...’ પર વડે દેખતો થકો એ નહિ, ઇન્દ્રિયો વડે નહિ, મન વડે નહિ, પરપદાર્થ વડે દેખતો થકો પરને દેખું છું એમ પણ નહિ. આહાહા...! ઝીણી વાત છે, ભાઈ! વીતરાગની અપૂર્વ વાત છે. સર્વજ્ઞ વીતરાગ જેવો (એવો) સૂક્ષ્મ માર્ગ છે, કે જગતને એકાંત જેવું લાગે. એકાંત છે, એકાંત છે એમ કરે છે, લોકો કહે છે. વાત સાચી છે. સમ્યક્ એકાંત આ જ છે. દેખતો થકો દેખું છું. હું કર્તા દેખતો થકો, સ્વતંત્રપણે દેખતો થકો દેખું છું. મારા દેખવામાં પરની કોઈ અપેક્ષા છે જ નહિ. આહાહા...! મને મારા દેખવા માટે પરની અપેક્ષા છે જ નહિ. ઇન્દ્રિયોની, મનની, રાગની કે ભેદની અપેક્ષા છે જ નહિ. આહાહા...! આવું સ્વરૂપ હવે, આવું પચાવવું. આખો દિ’ ધંધામાં નવરાશ ન મળે. આહાહા...! ઇ તમારા પેલા છોકરાની વાત હતી? તે દિ’ આખો દિ’ દુકાને બેઠો હતો. દુકાને બેઠો હતો આખો દિ’. રાત્રે દોઢ વાગ્યો, પડતું મુક્યું ને મરી ગયો. આહાહા...!

આ પહેલો બોલ કર્તાનો બોલ છે. કર્તા એને કહીએ, કે સ્વતંત્રપણે કરે તે કર્તા.

પરની અપેક્ષા રાખ્યા વિના નિરપેક્ષપણે, સ્વતંત્રપણે કર્તા થઈને કરે તેનું નામ કર્તા. તો કહે છે, કે હું તો દેખતો થકો દેખું છું, પરની અપેક્ષા રાખ્યા વિના દેખતો થકો દેખું છું. આહાહા..!

‘દેખતા વડે જ દેખું છું...’ એ કરણ-સાધન આવ્યું, કે દેખનારને સાધન શું? દેખનાર દેખે છે તેને સાધન શું? કે દેખવા વડે, મારા દેખવા વડે મારું સાધન છે. આહાહા..! મને દેખવા માટે મારું સાધન છે. આહાહા..! બહુ ધ્યાન રાખે તો પકડાય એવું છે, બાપુ! આ તો આખો માર્ગ જુદો છે બહુ. આહા..! ‘દેખતા વડે જ દેખું છું...’ મારો સ્વભાવ દેખવું છે, એ દેખવું છે એ જ મારું સ્વરૂપ. દેખતા માટે દેખું છું, દેખતા વડે (દેખું છું). દેખતા થકા દેખું એ કર્તા. દેખતા વડે દેખું એ કરણ-સાધન. દેખવામાં મારું સાધન શું? કે, સાધન હું. હું સાધન, બીજું કોઈ સાધન નહિ. ‘દેખતા વડે જ દેખું છું...’ આહાહા..! સાંભળવું, આ યાદ રાખવું પાછું મુશ્કેલ. આહાહા..!

‘દેખતા માટે જ દેખું છું...’ ત્રીજો બોલ. દેખતા માટે, મારા માટે દેખું છું, પર માટે દેખું છું એમ છે નહિ. હું મારા માટે મને દેખું છું. હું પરને દેખું છું એ વાત છે નહિ. આહાહા..! આવી વાત હવે, પછી લોકો એકાંત કહે ને? વસ્તુ આવી છે. શું કીધું ઇ? ‘દેખતા વડે જ દેખું છું...’ દેખનારા વડે દેખું છું. મારું કોઈ સાધન ઇન્દ્રિય ને મન કે પુસ્તક ને પાના એનાથી દેખાય છે એમ નથી. આહાહા..! ‘દેખતા વડે જ...’ ‘જ’ છે ને? પેલામાં પણ ‘જ’ હતો. ‘દેખતો જ દેખું છું’ એ ‘જ’ હતો. કર્તા, કર્તા. ‘દેખતો જ દેખું છું’ એ કર્તા સ્વતંત્ર જ. ‘દેખતા વડે જ દેખું છું...’ દેખતા વડે જ દેખું છું, દેખનાર વડે દેખું છું. એ પરવસ્તુ દેખનાર નથી કાંઈ. એના વડે હું પરને તો દેખતો નથી પણ હું પર વડે મને દેખતો નથી. હું તો મારા વડે મને દેખું છું. આહાહા..! આવું ઝીણું છે. ભાષા તો સાદી છે, ભાષા પકડાય એવી છે, નથી પકડાય એવી નથી. શું ન પકડે આત્મા? આહાહા..!

‘દેખતા વડે જ દેખું છું...’ દેખનાર વડે દેખું છું. ઇન્દ્રિયો વડે ને પર વડે હું દેખતો નથી. આહાહા..! આ આંખ્યું છે, મન છે માટે દેખું છું? ના. હું તો દેખતા વડે દેખું છું. મારું સાધન તો મારામાં છે. મારું કર્તાપણું પહેલું એ પણ હું અને સાધન પણ હું છું. મારું સાધન દેખવા માટે બીજું કોઈ સાધન છે નહિ. આહાહા..! આજે થોડું ઝીણું આવ્યું છે. આ બધા આવ્યા છે અમારા ‘કાંતિભાઈ’ ને બેય. આજે નવું છે.

કહે છે, કે હું મારા વડે દેખું છું. આહાહા..! અને ‘દેખતા માટે જ દેખું છું...’ દેખતા માટે દેખું છું, કો’ક માટે દેખું છું એમ નહિ. હું દેખું છું તો કાંઈક મને લખવામાં કામ આવશે, જાણવામાં લખવામાં આવશે, હું જાણી લઉં તો પુસ્તક બનાવવામાં કામ આવશે એમ નહિ. આહાહા..! જીરવવું કઠણ પડે. શું કીધું ઇ? ‘દેખતા માટે જ દેખું છું...’ દેખનારો જે આત્મા એને માટે હું દેખું છું, કો’કને માટે હું દેખતો નથી. આહાહા..! મને આવડે તો હું લખું, મને આવડે તો હું બીજાને સમજાવી દઉં, આવડે તો હું કાંઈક પુસ્તકોની રચના

કરું એ મારામાં છે જ નહિ કાંઈ. આહાહા...! થોડું પણ સત્ત્વ સત્ છે. થોડું પણ થોડા શબ્દમાં પણ પરમ સત્ય (છે). સર્વજ્ઞ ભગવાન જિનેશ્વરદેવ એનું કહેવું સત્ય પણ ઝીણું બહુ બાપુ! અપૂર્વ વાત છે. ‘દેખતા માટે જ દેખું છું...’ એ સંપ્રદાન છે. ષટ્કારકમાં પહેલું કર્તા હતું પછી કરણ હતું, પછી આ સંપ્રદાન લીધું. મારા માટે દેખું છું, હું દેખું છું એ કો’કના માટે નહિ. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- દીકરા-દીકરીઓનું કે દિ’ કામ કરે?

ઉત્તર :- દીકરા-દીકરી હતા કે દિ’? અહીં દીકરો-દીકરી નથી. પણ અહીં તો શાસ્ત્ર લખવા માટે જાણી લઉં એમ પણ નથી એમ કહે છે. ખૂબ દેખી લઉં (તો) શાસ્ત્ર લખાય, અહીં તો એમ પણ નથી. આહાહા...! ખૂબ દેખી લઉં તો પછી વાત સારી પ્રરૂપણ થઈ શકે, શાસ્ત્ર સભા ભરાય શકે એ માટે હું નથી દેખતો. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- આનંદ પ્રાપ્ત કરવા માટે દેખું છું?

ઉત્તર :- પોતાને માટે જ. ભાઈ! જે કંઈ આનંદ કહો, દેખવું કહો, શ્રદ્ધા કહો, સમકિત કહો પોતાની પર્યાય, પોતાને દેખવા માટે હું દેખું છું, મારે માટે હું દેખું છું. મને મારે માટે દેખું છું, હું કોઈને માટે દેખું છું એ છે નહિ. આહાહા...! છે કે નહિ? સામે પુસ્તક છે?

મુમુક્ષુ :- એમાં છે પણ સમજાતું નથી. આપ સમજાવો.

ઉત્તર :- સંતોએ તો કરુણા ઘણી કરી છે, દિગંબર સંતોએ... ઓહોહો...! સત્યની આટલી બધી જાહેરાત મૂકી, એને દુનિયાની દરકાર નથી. આ રીતે કહેતા દુનિયા અમને એકાંત માની લેશે કે નહિ અને એકાંત કહેશે કે નહિ, એની દરકાર એને નથી. વસ્તુ સત્ય આ છે. આહાહા...! શું આવ્યું?

આ ત્રીજો બોલ આવ્યો ને? ‘દેખતા માટે જ...’ એમ શબ્દ છે ને? બધામાં ‘જ’ છે. મારા માટે જ દેખું છું. આહાહા...! મને યાદ રહે તો હું પુસ્તક લખી શકું, યાદ રહે તો હું વ્યાખ્યાન કરી શકું. (એમ પરને) માટે હું દેખતો નથી. આહાહા...! ‘દેવીલાલજી’! આવી વાતું છે, બાપુ! આહાહા...! વીતરાગ સર્વજ્ઞ પરમેશ્વર એના સિવાય આ વાત ક્યાંય છે નહિ. પણ એને સમજનારા, એના સંપ્રદાયમાં રહેલા સમજનારા કો’ક હોય. આહા...! આવી ચીજ બાપુ! ઝીણી બહુ છતાં.... આહાહા...!

ધર્મધ્યાનનો અવાય વિચાર કરતાં ધર્મી વિચાર કરે (છે), બધા ભગવાન થાઓ, કોઈ વિરુદ્ધ ન રહો, દુઃખ ન રહો પ્રભુ! બધા આત્મા ભગવાન થાઓ! ધર્મ ધ્યાનનો અવાય બોલ છે. ધર્મ ધ્યાન આજ્ઞા વિજય, અવાય વિજય, એમાં-‘દ્રવ્ય સંગ્રહ’ માં એવો બોલ લીધો, કે મારું પણ પૂરું પડી જાઓ, પૂરું થઈ જાવ. બધા ભગવાન થાઓ. કોઈ વિરોધી ન રહો, કોઈ અલ્પમાં ન રહો, કોઈ વિરુદ્ધ દશામાં ન રહો. બધા ભગવાન છે, ભગવાન થઈ જાઓ. આહાહા...! આવી વાત છે.

એ ત્રીજો બોલ થયો ને? દેખતા માટે જ દેખું છું, એ સંપ્રદાન થયું. એટલે? હું મારે માટે દેખું છે, હું દેખીને એ પર્યાય મારામાં રાખું છું. લેનાર પણ હું ને દેનાર પણ હું. હું લેનાર ને દેનાર કો'કને એમ નહિ. આહાહા...! મારા દેખવાનો લેનાર પણ હું ને દેનાર પણ હું. આહાહા...! ડોલાવી નાખ્યો છે, હલાવી નાખ્યો છે એને. ફાટ... ફાટ અંદર અભેદ અને ભેદ વચ્ચે છીણી માર, અભેદ ભગવાન આવો છે. આહાહા...! અને તે પણ સર્વ ભગવાન થાઓ. કોઈ વિરુદ્ધમાં ન રહો, દુઃખમાં ન રહો, બાપુ! તમે દુઃખમાં રહો એ કાંઈ અનુમોદવા જેવું છે? કે આ બહુ વિપરીત શ્રદ્ધા કરે છે માટે બહુ દુઃખી થશે. અરે...! ભાઈ! દુઃખી ન થાઓ, પ્રભુ! સુખી થાવ. આહાહા...! સત્ને માર્ગે આવી જાવ, સુખી થાવ. આહાહા...! સર્વે જીવા, એવો શાસ્ત્રમાં પાઠ છે. આહાહાહા...!

મુમુક્ષુ :- આવી કરુણા તો રાખવીને?

ઉત્તર :- એ અકષાય કરુણા છે. એ જ્ઞાતાપણાનો અકષાય સ્વભાવ એવો છે. હું પૂર્ણ જ્ઞાતા થઈ ગયો, જ્ઞાતા પૂર્ણ થઈ જાય. આહાહા...! હું પણ પૂર્ણ જ્ઞાતા-દૃષ્ટા થઈ જાઉં, બધા ભગવાનો (થઈ જાઓ). પણ અભવિ? અભવિ-ભવિ મારા દશામાં લક્ષમાં નથી. એ પણ આત્મા છે. આહાહા...! વિષમતા કંઈ ન રહો, વિરુદ્ધતા કંઈ ન રહો. બધા પ્રભુ બની જાવ. આહાહા...! ધર્મધ્યાનનો બોલ લીધો છે. 'દ્રવ્ય સંગ્રહ' માં અવાય વિજય (આવે છે). આહાહા...! એવા બે, ત્રણ બોલ છે. સત્ત્વે જીવા આમ કરો એ બોલ છે 'સમયસાર'માં અને ૩૮ ગાથામાં સર્વ જીવો આમાં આવી જાવ. 'મજ્જમ' લોકાલોક જાણનારો આત્મા ત્યાં આવી જાવ, આવી જાવ, બીજે ન જાવ. આહાહા...! વીતરાગ માર્ગ, બાપુ! આ કાંઈ ધમાલની વાત નથી. ધમાલ થાય, મોટા ભાષણ આપે, માણસો ખૂબ ભરાય માટે વીતરાગતા વધી જાય ને એવી આ ચીજ નથી, પ્રભુ! આહાહા...!

હું કાંઈ ભણી લઉં તો કહેવા થાય, મારું ગુજરાન ચાલે, આજીવિકા ચાલે અને કાંઈક મારે દુનિયામાં રહેવું છે, નભી શકું એ માટે હું દેખતો નથી. આહાહા...! જવાબદારીની શરતું આપે છે. 'યશપાલજી'! શરતું આપે છે, શરતું. પ્રભુ! તારે કલ્યાણ કરવું હોય તો આ શરત છે, આ શરત રાખ. આહાહા...!

'દેખતા માટે જ દેખું છું...' આહાહા...! 'દેખતામાંથી જ દેખું છું...' અપાદાન. મારામાંથી દેખું છું, પરમાંથી કાંઈ દેખતો નથી. પર વસ્તુ સામે દેખાય છે માટે એમાંથી અહીં દેખાય છે એમ નથી. એ મારામાંથી દેખાય છે. આહાહા...! આ પરવસ્તુ જણાય છે? તો (કહે છે), ના ના. એ તો જ્ઞાનની પર્યાય ને દર્શનની પર્યાય અહીં થાય છે એ જણાય છે. આહાહા...! એ દેખતામાંથી દેખાય છે. દેખનારો છે એમાંથી દેખાય છે. એ બીજી ચીજો એ કાંઈ આ ચીજ બીજી ચીજ નથી કે દેખનારી દેખે. આહાહા...! હલાવી નાખે છે એકવાર તો, સંસાર ભૂલાવી દે. આહાહા...!

ઇ ચોથો બોલ છે. ‘દેખતામાંથી જ દેખું છું...’ ‘માંથી જ’ એ અપાદાન છે. આનાથી... આનાથી... આનાથી... આ થકી. આનાથી, આના થકી. એમ આત્માથી, આત્મા થકી. આત્માથી આત્મા થકી. આહાહા...! આત્માથી આત્મા થકી જ દેખું છું, આત્માથી અને આત્મા થકી જ દેખું છું. આહાહા...! ગજબ વાત છે. દિગંબર સંતો.... બીજા કાંઈ દુનિયામાં રહે નહિ. એમણે જે કહ્યું એવું ક્યાંય કોઈ પંથમાં ક્યાંય નથી. એને સમજનારા એના પક્ષમાં જન્મ્યા એને કઠણ (પડે). આહાહા...! બીજે તો ક્યાંય છે નહિ. આહા...! આ કોઈ પક્ષ નથી, આ કોઈ વાડો નથી, આ કોઈ કહેવાની ને સમજાવવાની એકલી બહારની રીત નથી. વસ્તુનું સ્વરૂપ આ છે. આહા...! જેવું સ્વરૂપ છે તેવું જાહેર કરે છે. આહાહા...!

ભગવાન! આહાહા...! દેખતામાંથી દેખું છું. દેખતો છે એમાંથી દેખું છું. આહા...! બહાર વડે દેખું છું, આ વડે, દીવા વડે દેખું છું, સૂરજ વડે દેખું છું ને ફલાણા વડે દેખું છું, પ્રકાશ વડે દેખું છું... આહા...! આ શાસ્ત્રના પાના વડે દેખું છું. ના ના. આહાહા...! એ રીત ક્યાં છે? પ્રભુ! આહાહા...! આવી વાત સંતો જગતની પાસે મુક્તા બેડર નાગા બાદશાહથી આઘા. દુનિયાની કાંઈ દરકાર નથી કે આ રીતે કહેતા લોકો કેમ માનશે? સત્ તો આ છે, માનો ન માનો, માનો જ તમે, આ પ્રમાણે કરો જ તે, એમ કહે છે એ તો. આહાહા...!

‘દેખતામાંથી જ દેખું છું...’ દેખનાર હું. અંદર ખાણ છે, દેખનારની ખાણ છે આત્મા, એમાંથી દેખું છું. આહાહા...! ‘દેખતામાં જ દેખું છું...’ એ આધાર-અધિકરણ. દેખતામાં જ દેખું છું, દેખતામાં દેખું છું. કોઈને આધારે દેખતો નથી, મારે આધારે મારાથી દેખું છું, મારા આધારે મારાથી દેખું છું. શું આ તે વાત હશે આવી? આહાહા...! આવો માર્ગ છે, પ્રભુ! આહા...! છે? આહા...! ‘દેખતામાં જ દેખું છું...’ હું તો દેખતામાં દેખું છું, આ દેખાય છે એમાં દેખું છું નહિ. આહાહા...! વાત તો ભગવાન ત્રણલોકના નાથ જિનેશ્વરદેવ એણે તો અમૃત વરસાવ્યા છે, પ્રભુ! દિવ્યધ્વનિમાં અમૃત મૂક્યા છે. જગતને પચાવવા કઠણ પડે. પણ પચાવવું પડશે, પ્રભુ! દુઃખી થઈને આવા ચોરાશીના અવતારમાં રખડે છે. ક્યાંય સુખ નથી, એકલા દુઃખ... દુઃખ. એ પૈસાવાળા દુઃખી બિયારા ભિખારા. એ કરોડપતિ, અબજોપતિ રાંકા, બિયારા રાંકા છે. એને આત્માની લક્ષ્મીની ખબર નથી. ધૂળની ને બહારની આબરુની લક્ષ્મીની જરૂર (છે) એને શાસ્ત્રકારે ભિખારા, વરાંકા કહ્યા છે. ભિખારી પ્રભુ માંગણ છો. આ લાવો... આ લાવો... આ લાવો... આ લાવો... આ લાવો... પણ મારે કાંઈ ન જોવે, મારી પાસે છે એ બધું અહીં છે. આહાહા...! ગુરુ એમ કહે છે કે મારી પણ તને જરૂર નથી. દેવ એમ કહે છે, મારી પણ તને જરૂર નથી. આહાહા...!

‘દેખતામાં જ દેખું છું...’ ને દેખનાર છું એમાંથી દેખું છું ને. ભગવાનના આશ્રયે દેખું છું કે ભગવાનના શાસ્ત્રને આધારે દેખું છું એમ છે નહિ. આહાહા...! આવું ઝીણું પડે પણ શું થાય? આ જે વસ્તુ અધિકાર આવે એ આવે ને? માર્ગ તો આ છે, બાપુ! આહાહા...!

શું આચાર્યોએ કામ કર્યા છે! આહા...! જગતને એ કહે છે, કે આ શબ્દો મારા નથી. એ તો ભાષાની રચના થઈ છે, બાપુ! એ ટીકાની ભાષા જડની જડે રચિ છે, મેં-અમે નથી રચી. આહાહા...! એ તો પરમાણુની રચના ટીકા છે. એ વિકલ્પ આવ્યો છે એ પણ મારો નથી, એ તો વિકાર છે. આહાહા...! અને અમે તો સ્વરૂપગુપ્ત, જ્ઞાનમાં ગુપ્ત છીએ ને! બહાર નીકળતા નથી ને, જ્ઞાન બહાર (આવતા નથી). આહાહા...! સમજાય છે કાંઈ? આહા...! દેખતામાંથી દેખું (છું), એ પાંચમો બોલ થયો.

‘દેખતામાં જ દેખું છું...’ દેખતામાં જ દેખું છું. દેખતામાં જ આધાર થયો, આધાર. દેખતામાં જ દેખું છું, દેખતામાં દેખું છું, આધાર મારો દેખવામાં મારો મને છે. મને મારો દેખવામાં આધાર મારો મને છે. મારો મને દેખવામાં આધાર કોઈનો છે નહિ. આહાહા...! બહુ વાત સરળ આવી છે. આહાહા...! વ્યવહારના રસિયા તો એકાંત આવી વાત સાંભળીને તો ધ્રુજી ઉઠે. અર...ર...ર...! આ એકાંત (છે). વ્રત ને જાત્રા, ભક્તિ, પૂજા (એને) તો કહે છે, કે રાગ છે, એ તો કલેશ છે, એ તો દુઃખ છે, એ તો આત્માથી દૂર છે. આવે, પણ હેય તરીકે આવે, દુઃખ તરીકે લાગે. આહાહા...!

‘દેખતામાં જ દેખું છું...’ આધાર આવ્યો, આધાર. દેખતામાં જ દેખું છું, દેખતામાં દેખું છું, જે દેખાય છે એ ચીજને દેખું છું એમ નહિ. આહાહા...! દેખતામાં જ દેખું છું, દેખનારને જ દેખું છું, દેખતામાં જ દેખું છું. આહાહા...! ગજબ કામ કર્યા છે ને! દિગંબર સંતોએ જંગલમાં રહી (આ કામ કર્યા છે). પોતે તો મોક્ષ પધારવાના પણ જગતને મોક્ષ જાહેર કરી ગયા છે. બાપુ! આ રીતે મોક્ષ થશે, બીજી રીતે નહિ થાય. આહાહા...! એ પાંચમો બોલ થયો.

હવે મારું કાર્ય શું? મારું કર્મ કર્મ. કર્મ એટલે કાર્ય. ‘દેખતાને જ દેખું છું.’ દેખવું એ મારું કાર્ય છે, એ મારું કર્મ છે. આહાહા...! એક જડ કર્મ, એક શરીર-વાણીની ક્રિયા કર્મ, એક દયા-દાનરૂપી કર્મ, એક આ કર્મ. પેલા કર્મ તો છે જ નહિ આત્મામાં. આહાહા...! છે? ‘દેખતાને જ દેખું છું, દેખતાને જ દેખું છું.’ હું તો દેખતાને દેખું છું એ કાર્ય થયું. દેખનારનું કાર્ય દેખવું તે કાર્ય તેનું છે. પોતા માટે દેખવું તે તેનું કાર્ય છે. આહાહા...! ગજબ કામ કર્યું છે ને! થોડું પણ ઘણું કરીને વાંચવું. થોડું લખ્યું ઘણું કરીને વાંચવું. તમારે કાગળમાં લખે છે કે નહિ? એમ આ થોડું લખ્યું ઘણું કરીને જાણવું. આહાહા...! ગંભીરતાનો પાર નથી, ટીકાની ઊંડપનો... ઊંડપનો પાર નથી. આહાહા...!

દેખતાને જ દેખું છું, એ કર્મ-કાર્ય થયું, મારું કાર્ય-દેખતાને દેખું એ મારું કાર્ય. રાગ મારું કાર્ય નહિ, પરના મારા કાર્ય નહિ. આહાહા...! શરીરને હલાવું, બોલવું એ મારું કાર્ય નહિ. બાયડી, છોકરાને સાચવવા એ મારું કાર્ય નહિ. આહાહા...! દેખતાને જ દેખું એ મારું કાર્ય છે. દેખતાને જ દેખું છું એ મારું કર્મ. કર્મ એટલે કાર્ય. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- સર્વદર્શીપણું ક્યાં રહ્યું?

ઉત્તર :- એ સમ્યગ્દષ્ટિપણું, એ બધું સમ્યગ્જ્ઞાન, મોક્ષ કહો જે કહો ઇ છે.

મુમુક્ષુ :- સર્વદર્શી, સર્વદર્શી.

ઉત્તર :- સર્વ બધું એમાં આવી ગયું. આહા...! કારણ કે આના પછી ‘સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન અધિકાર’ શરૂ કરશે ને? તેથી છેલ્લે શબ્દ આવશે ને? કે હું તો સર્વ વિશુદ્ધ છું. આહાહા...! આવી ગયું ને પહેલું આપણે? પહેલા આવી ગયું છે, આમાં આવશે. આમાં આવશે, જુઓ! ‘સર્વવિશુદ્ધિ જ્ઞાતિમાત્ર (જાણનક્રિયામાત્ર) ભાવ છું.’ પાછળથી આવે છે. પહેલું આવી ગયું છે પણ આમાં આવશે. દષ્ટામાં આવશે. જુઓ! ચોથી લીટી. ચાલે છે એનાથી પાંચમી, ચોથી લીટી. ‘પરંતુ સર્વવિશુદ્ધિ જ્ઞાતિમાત્ર ભાવ છું.’ આહાહા...! પહેલા આવી ગયું ને આમાં આ છે. આમાં આ અધિકારમાં આ છે. એ અધિકાર એને માટે કર્યો છે. સર્વવિશુદ્ધ અધિકારનો આ ઉપોદ્દ્યાત ચાલે છે. આહાહા...! ધીમે ધીમે સમજવાનું આ છે, બાપુ! આ કાંઈ ઉતાવળે આંબા પાકી જાય, એકદમ મોટી વાતું કરે, મોટી આ થાય ને આમ થાય ને... આહાહા...! સંસ્કૃત ને વ્યાકરણ ને છંદ ને ગાયન ને રંગ ને રાગ ને શાસ્ત્રને સંગીતમાં ઉતારીને ગાવા ને એ બધી ક્રિયાઓ તો જડની, પરની છે. આહા...! એમાં થતો રાગ છે કદાચિત્ શુભ રાગ હો તો એ પુણ્ય છે, એ કાંઈ આત્મા નથી ને આત્માનો ધર્મ પણ નથી તેમ એનાથી આત્માનો ધર્મ થતો પણ નથી. આહાહા...!

આવી ગયો છઠ્ઠો બોલ? ‘દેખતાને જ દેખું છું.’ એ છઠ્ઠો બોલ છે. પહેલું કર્તા હતું, છેલ્લું કર્મ છે અને ચાર વચમાં નાખ્યા. પહેલું કર્તા હતું. કયો? ‘દેખતો થકો દેખું’ એ કર્તા છે, ‘દેખતા વડે દેખું’ એ કરણ, એ એનું કરણ. ‘દેખતા માટે દેખું’ એ સંપ્રદાન, ‘દેખતામાંથી દેખું’ તે દેખતામાંથી દેખું, માંથી દેખું એ અપાદાન, ‘દેખતામાં દેખું’ દેખતામાં દેખું એ અધિકરણ, દેખતાને દેખું એ કર્મ, છ બોલ છે. આહાહા...! સમજાય એટલું સમજવું, ભાઈ! આ અધિકાર તો જે આવ્યો હોય એનું સ્પષ્ટિકરણ થાય ને?

ચરણાનુયોગ ને કરણાનુયોગ બધામાં વ્યવહારની વાત આવે પણ એ બધી જાણવા લાયક છે. આદરવા લાયક તો આ એક જ ચીજ છે. કોઈ કહે કે, આ ચારેય અનુયોગમાં કહ્યું. પણ ચારેય અનુયોગમાં કહ્યું છે શું? કથાનુયોગમાં કથાઓ કહી દીધી અહીંથી આ, આમ થયું, આનું આમ થયું, આનું આમ થયું ને આનું થાશે. એ શું સૂચવ્યું? એ બધું ક્રમબદ્ધ સૂચવ્યું. જે આમ થયું ને આમ થશે, થશે આમ એ બધું ક્રમબદ્ધ સૂચવે છે. આહાહા...! એનો અર્થ એ કે, એ બધું જ્ઞાતા-દષ્ટાપણું સૂચવે છે. એમાં એ અકર્તાપણું સૂચવે છે. આહાહા...! પણ એ દ્રવ્યાનુયોગની દષ્ટિ વિના એ ત્રણ અનુયોગ વાંચે તો પોતાની કલ્પનાથી અર્થ કરે. જ્ઞાનાવરણીયથી જ્ઞાન રોકાય. ન્યાં એમ અર્થ કરે. અહીં કહે છે, કે એ વાત જૂઠી છે. જ્ઞાનાવરણીયથી રોકાય તે તો જૂઠું પણ જ્ઞાન હીણું પડે છે એ પણ જૂઠું. જ્ઞાન તો જ્ઞાન

જ છે. એમાં હીણું પડવું અંદર વસ્તુમાં હીણું-બીણું કાંઈ છે જ નહિ. પર્યાયમાં હીણું છે એ જાણવા લાયક છે. આહાહા...! આવી ઝીણી વાતું છે.

અથવા... હવે છ કારક કીધા, છ કારકો અસ્તિથી બતાવ્યા. પર્યાયમાં હોં! પર્યાયમાં, દ્રવ્યમાં નહિ. દ્રવ્ય તો દ્રવ્ય ધ્રુવ છે. પર્યાયમાં આવા ષટ્કારક (છે). ‘અથવા-નથી દેખતો;...’ ભેદ નથી હવે કહે છે. દેખતો થકો, દેખતો કર્તા હતો ને? એ નકાર કર્યો. ‘નથી દેખતો થકો દેખતો;...’ આ નથી દેખતો થકો એ કર્તા. નથી દેખતો એ સાધારણ. ‘નથી દેખતો થકો દેખતો, નથી દેખતા વડે દેખતો (કરણ), નથી દેખવા માટે દેખતો (સંપ્રદાન), નથી દેખતામાંથી દેખતો (અપાદાન), નથી દેખતામાં દેખતો (આધાર)...’ દેખતામાંથી થી થકી. ‘નથી દેખતાને દેખતો;...’ દેખતાને દેખતો નથી, લે! ઠીક! પરને તો દેખતો નથી પણ દેખનારને દેખતો નથી. ભેદ, ભેદ કાઢી નાખ્યો. હું તો સર્વવિશુદ્ધ દર્શનજ્ઞાન સ્વરૂપ છું. આહાહા...!

પહેલી તો નિસ્પૃહ દર્શનવિશુદ્ધિ થવી એ મૂળ ચીજ છે. એની વાત મૂકીને બધી વાતું બહારની આમ છે ને તેમ છે ને ફલાણું છે ને ઢીંકણું છે ને આ છે ને આ છે ને. આહાહા...! અરે...! દુનિયામાં એવી બધી વાતું છે. મૂળ વાત તો આ છે, ભવના અંતની વાત તો આ છે. ભવના અંત વિના એને ક્યાંય પરિભ્રમણ મટશે નહિ ને દુઃખ ટળશે નહિ. આહાહા...! ભગવાન તો અનાદિઅનંત રહેશે જ તે. એ કાંઈ નાશ પામે એવો નથી. ભવિષ્યમાં જે દષ્ટિ હશે તે પ્રમાણે રહેશે. જો દષ્ટિ રાગ અને ભેદને ઉપર દષ્ટિ હશે તો એ રખડતો ચાર ગતિમાં એમ રહેશે અને અભેદ ઉપર દષ્ટિ હશે તો થોડા કાળમાં પૂર્ણ અભેદ થઈને ભેદનો નાશ કરીને કેવળ પામશે. આહાહા...! વસ્તુની સ્થિતિ આ છે.

અહીં હવે છનો નકાર કર્યો. ‘નથી દેખતો થકો દેખતો, નથી દેખતા વડે દેખતો, નથી દેખતા માટે દેખતો, નથી દેખતામાંથી દેખતો, નથી દેખતામાં દેખતો, નથી દેખતાને દેખતો; પરંતુ સર્વવિશુદ્ધ દર્શનમાત્ર ભાવ છું.’ ઠીક! જુઓ! આવ્યું. દર્શનનું આવ્યું. ‘પરંતુ સર્વવિશુદ્ધ દર્શનમાત્ર ભાવ છું.’ પૂર્ણ વિશુદ્ધ સર્વ દર્શનમાત્ર આત્મા છું, એવા ભેદ-ભેદ મારા સ્વરૂપમાં નથી. આહાહા...! એને અહીં લઈ જવો. ક્યાં પડ્યો છે ને ક્યાં લઈ જવો એને. ઉપદેશો ઘણી જાતના, એમાંથી આવો ઉપદેશ આવે ત્યારે એકાંત લાગે એને, એકાંત લાગે. કારણ કે, એના મગજમાં પેસે નહિ, મગજમાં સાંભળ્યું ન હોય અને આ કઈ પદ્ધતિથી કહેવાય છે એ પદ્ધતિ પકડવી કઠણ પડે. આહાહા...!

કહે છે, કે હું દેખતા માટે દેખતો નથી. પરને માટે (દેખતો નથી). મારે માટે દેખું છું. મને દેખું છું, મારે માટે દેખું છું. આહાહા...! છે ને છેલ્લું? છેલ્લું અહીં કીધું, નથી દેખતાને દેખતો, નથી દેખતાને દેખતો. જોયું? કર્મ કાઢી નાખ્યું. ‘પરંતુ સર્વવિશુદ્ધ દર્શનમાત્ર ભાવ છું. વળી એવી જ રીતે...’ દર્શનનું ઉતાર્યું એમ જાણતામાં ઉતારવાની વાત છે.

(શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

પ્રવચન નં. ૩૬૮ ગાથા-૨૯૮, ૨૯૯ શુક્રવાર, માગશર વદ ૧૦, તા. ૧૪-૧૨-૧૯૭૯

‘સમયસાર’ અહીં ‘સર્વવિશુદ્ધ દર્શનમાત્ર ભાવ...’ ત્યાં સુધી આવી ગયું. ધર્મી એમ વિચારે છે અને એને ધર્મી કહીએ, કે સર્વવિશુદ્ધ દર્શનમાત્ર ભાવ હું છું. હું તો સર્વવિશુદ્ધ દર્શનમાત્ર ભાવ આત્મા છું. છ કારકના ભેદ કર્યા એ પણ વ્યવહાર જાણવા લાયક (છે), આદરણીય નથી. આદરણીય તો સર્વવિશુદ્ધ દર્શનમાત્ર, દર્શનમાત્ર (ભાવ છું). માત્ર કહેતા કોઈ છ કારક ભેદ, ધર્મ, ગુણભેદ આદિ મારામાં નથી. ધર્મ ભેદ કીધાને? નિત્ય-અનિત્ય, એક-અનેક ધર્મ. એ પણ મારામાં નથી. જ્ઞાન, દર્શન આદિ ગુણનો ભેદ પણ મારામાં નથી. હું તો સર્વવિશુદ્ધ, આહા...! દર્શનમાત્ર છું. છ કારક કહી વ્યવહાર બતાવ્યો, જણાવ્યો, જાણવા લાયક વ્યવહાર છે. ટીકાકાર ‘રાજમલ’ (વ્યવહારને) વચનમાત્ર કહે છે. વચનથી કહેવા માત્ર છે. વસ્તુ તો અભેદ છે, એમાં કાંઈ ભેદ પડતો નથી. ફક્ત કથન સમજાવવા માટે વ્યવહારનો ભેદ પડે છે. બાકી વસ્તુ તો સર્વવિશુદ્ધ દર્શનમાત્ર વસ્તુ છે એ જ આદરણીય અને ઉપાદેય છે. છ કારકના ભેદો પણ, આહાહા...! આદરણીય નહિ. કહો! અહીં લઈ જવું છે. હવે જ્ઞાનની વાત આવે છે.

‘વળી એવી જ રીતે-હું જાણનારા આત્માને...’ હું જાણનારો જે આત્મા એને જ અનુભવું છું. ‘ગ્રહણ કરું છું.’ એટલે અનુભવું છું. હું... આહાહા...! જાણનાર આત્માને, જાણનારા આત્માને, જાણનાર આત્મા છે ને જાણનાર આત્માને જાણું છું. આહાહા...! જાણનાર આત્માને જાણું છું. જણાવા યોગ્ય વસ્તુથી આત્માને જાણું છું એ હું નહિ. એટલે કે “ગ્રહણ કરું છું” એટલે ‘જાણું જ છું;’ જાણતો જ...’ હવે કારક ઊતારે છે. એક તો સાધારણ વસ્તુ કીધી. જાણનાર આત્માને અનુભવું છું, એને ગ્રહણ કરું છું. એ પહેલી સામાન્ય વાત કરી, હવે છ કારક કરે છે. આહા...!

‘જાણતો જ (અર્થાત્ જાણતો થકો જ) જાણું છું...’ એ કર્તા છે. હું જાણતો જ જાણું છું, જણાવાયોગ્ય ચીજથી જાણું છું કે મન ને ઇન્દ્રિયથી જાણું છું એ હું નહિ. આહાહા...! હજી તો દયા, દાન ને વ્રત, ભક્તિના પરિણામ પણ કયાંય બંધના કારણમાં રહી ગયા, આ તો પર વડે જાણવું એ પણ નહિ અને પરને જાણવું એ પણ નહિ. એ પણ પરની અપેક્ષા આવી, ભેદ આવ્યો. આહાહા...! હું જાણતો જ, જાણતો જ જાણું છું. એટલે? જાણતો થકો જ જાણું છું. આહાહા...! બહુ ઝીણું. દયા પાળી શકું છું કે વ્રત કરી શકું છું કે ભગવાનની ભક્તિ કરી શકું છું કે એ હું નહિ. આહા...! હું તો જાણતો થકો (એ) કર્તા. કર્તા સ્વતંત્રપણે કરે તે કર્તા. હું જાણતો થકો, જાણતો સ્વતંત્રપણે જાણતો કર્તા હું છું. મારા જાણવા માટે

કોઈ પરની અપેક્ષા છે નહિ. આહાહા...! આવું ઝીણું હવે.

બહારની વાતું તો ક્યાંય રહી ગઈ. દેહની ક્રિયા ને વાણીની ક્રિયા એ તો જડમાં ગઈ. દયા, દાન ને રાગાદિ પરિણામ પણ અચેતનમાં ગયા. આહા...! આ તો હજી વ્યવહાર એની પર્યાયમાં છ પ્રકાર પડે એની વાત કરે છે. પછી પર્યાયમાંથી કાઢી નાખીને એકલા દ્રવ્યની દૃષ્ટિ કરે છે. આહાહા...! નિમિત્તથી છોડાવી, રાગથી છોડાવી, પર્યાયથી પણ છોડાવી, આહાહા...! દ્રવ્યદૃષ્ટિ જે ત્રિકાળ દ્રવ્ય છે તે દૃષ્ટિ તે સમ્યગ્દર્શન છે. આહાહા...! આવી ચીજ ઝીણી છે.

ઇ પહેલો બોલ છે. ‘જાણતો જ જાણું છું...’ એટલે? જાણતો જ જાણું છું એટલે? મારા જાણવા માટે કોઈ બીજાની અપેક્ષા નથી. જાણતો જ જાણું છું. કર્તા છે ને? જાણતો જ હું જાણું છું, સ્વને જાણતો જ હું જાણું છું. સ્વને હોં! સ્વને જાણતો જ હું જાણું છું, સ્વને જાણતા માટે, કર્તા માટે કોઈની અપેક્ષા છે નહિ. આ પણ હજી વ્યવહાર છે. વ્યવહાર એટલે પર્યાયના ભેદ છે. પર્યાયમાં ષટ્કારક ઉભા થાય છે, દ્રવ્યમાં નહિ, દ્રવ્ય તો અભેદ વસ્તુ છે. દૃષ્ટિ તો અભેદની કરાવવી છે પણ આ દ્વારા જણાવીને પછી છોડાવે છે, કે એ ભેદ-પર્યાયના ષટ્કારકના ભેદ પણ તારામાં નથી.

શરીર, વાણી, મન ને કર્મ, સ્ત્રી, કુટુંબ, પૈસા, આબરુ તો તારામાં નથી અને તું તેમાં નથી. આહાહા...! અને દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિના પરિણામ પણ તારામાં નથી, તું તેમાં નથી, તે તારામાં નથી. પણ પર્યાયના છ ભેદ છે એ પર્યાયમાં છે. પેલું તો પર્યાયમાં પણ નથી, પર્યાયમાંથી કાઢી નાખ્યું. આહાહા...! પર્યાય અવસ્થામાં ભેદ છે, દ્રવ્યમાં નથી. દ્રવ્યની દૃષ્ટિ કરતાં સમ્યગ્દર્શન થાય, ભેદની દૃષ્ટિ કરતાં વિકલ્પ ઉઠે. પણ ભેદ આવે, જણાવે, પહેલો જાણવામાં એ આવે. આહા...! તો પહેલો બોલ ઇ જાણતો જ જાણું છું, જાણતો જ જાણું છું. આહાહા...! કર્તા.

‘જાણતા વડે જ જાણું છું...’ બીજો બોલ એ કરણ છે, કરણ-સાધન. મારા જાણવા માટે સાધન શું? કે, જાણવા માટે જ જાણું છું. સાધન મારા, મારા સાધન માટે મને જાણું છું, સાધન હું છું. આહાહા...! મારા સાધન માટે પરની કોઈ અપેક્ષા છે નહિ. એ પણ હજી વ્યવહાર છે. આવી આકરી વાત છે. આવો માર્ગ હવે. જૂની (વાત) હજી પકડી હોય એને આ કઠણ પડે. ‘જાણતા વડે જ...’ દરેકમાં ‘જ’ છે, હોં! પહેલામાં હતું ને? જાણતો જ જાણું છું. પર્યાયમાં પણ તે નિશ્ચય છે. રાગાદિની અપેક્ષા એને નથી. એમ. પર્યાયમાં જાણતો જાણું છું તેમાં રાગના વિકલ્પની અપેક્ષા નથી. આહાહા...! આ અત્યારે કહે છે ને કે, વ્યવહાર સાધન ને નિશ્ચય સાધ્ય. વ્યવહાર જોઈએ, વ્યવહાર સાધન છે. અહીં કહે છે, કે વ્યવહારની તો અહીં વાત પણ નથી. આહાહા...!

આ તો હું મને જાણું છું અથવા જાણતો જ જાણું છું એ જ હજી વ્યવહાર છે. કર્તા

એ પર્યાયનો વ્યવહાર છે. પર્યાય પોતે વ્યવહાર છે, દ્રવ્ય પોતે નિશ્ચય છે. આહાહા...! જાણતા વડે જ જાણું છું, જાણતા વડે, ઇન્દ્રિયો વડે ને મન વડે... આહાહા...! કે ભગવાનની વાણી વડે જાણું છું એમ પણ નહિ, અહીં તો એ કહ્યું, ત્યો! દિવ્યધ્વનિ દ્વારા હું મને જાણું છું. હમણાં ઇ આવ્યું છે, કે દિવ્યધ્વનિથી પણ ન જાણે એ તે એકાંત મિથ્યાત્વી છે. નિમિત્તને માનતા નથી. એને (જે વાત) બેઠી હોય એ કહે. જે લાઈનમાં બેઠી હોય એને એ રૂપે જ આત્મા તો થઈ ગયો ને એ વખતે. આહાહા...! દિવ્યધ્વનિથી જ્ઞાન ન થાય.

મુમુક્ષુ :- આ જીવને તો ન થયું?

ઉત્તર :- કોઈને ન થાય. દિવ્યધ્વનિ દ્વારા કોઈને ન થાય, દિવ્યધ્વનિ પર છે. એની અહીં વાત જ નથી. અહીં તો કહે છે, કે ‘જાણતા વડે જ જાણું છું,...’ એ નિમિત્ત વડે જાણું છું, વાણી વડે જાણું છું, દિવ્યધ્વનિ વડે જાણું છું એ હું નહિ. આહાહા...! આકરું કામ ભાઈ છે. ‘કનુભાઈ’! વાત એવી આવી. આહાહા...! વીતરાગ માર્ગ કોઈ એવો છે. આહાહા...! ઠરી જવાની વાતું છે, બાપુ! આહાહા...!

‘જાણતા વડે જ જાણું છું,...’ એ સંસ્કૃત ને વ્યાકરણ ને બધું ભણ્યો માટે જાણવામાં આવ્યું... આહાહા...! એમ નહિ. ‘જાણતા વડે જ જાણું છું,...’ આહાહા...! એમ શાસ્ત્રમાં ચાર અનુયોગમાં કર્મથી આવે, જ્ઞાનાવરણીયથી જ્ઞાન આમ થાય, ચરણાનુયોગમાં વ્રત ને નિયમની વાત આવે. આ કથાનુયોગમાં આના આ ભવ થયા ને આના આ ભવ થયા (એ) બધી વાત આવે પણ કહે છે, કે એ બધી વાત વ્યવહારની છે. અહીં તો જાણતા વડે જાણે છે આત્મા એ કથા દ્વારા નહિ.... આહાહા...! એ દ્રવ્યાનુયોગના શાસ્ત્ર દ્વારા નહિ. આહાહા...! આવી વાતું સહન થવી (કઠણ પડે).

‘જાણતા વડે જ જાણું છું,...’ જ છે ને? એકાંત કરે છે, એકાંત. અનેકાંત નહિ. જાણતા વડે પણ જાણું છું અને ન જણાય એવી પર ચીજથી પણ હું જાણું છું, એ અનેકાંત નથી. જાણતા વડે જ જાણું છું અને બીજી ચીજ વડે નથી જાણતો એનું નામ અનેકાંત છે. આહાહા...! ઝીણી વાત છે, ભાઈ! આ ગાથાઓ જ એવી છે. બહુ ઝીણી. આહા...! જાણતા, જાણતો, જાણનારો એ વડે જ જાણું છું. જ્ઞાન દ્વારા જાણું છું, એ વડે જાણું છું. મનથી નહિ, નિમિત્તથી નહિ, આહાહા...! ગુરુથી નહિ, દેવથી નહિ, શાસ્ત્રથી નહિ. આહાહા...! આ વાત જીવવડી.. વીતરાગનો મૂળ માર્ગ આવો છે, પ્રભુ! આહાહા...!

જાણતા વડે જ, જાણતા વડે જ. કથંચિત્ જાણતા વડે ને કથંચિત્ જાણાવયોગ્ય વસ્તુ વડે જાણું છું, જણાય છે વસ્તુ તે વડે કથંચિત્ જાણું છું એમ નથી. આહાહા...! ઝીણું પડે પણ હવે કાને સાંભળવું તો ખરું. અમારે ‘કાંતિભાઈ’ ને ‘કનુભાઈ’ બરાબર આવ્યા છે ને તાકડે. આ ઝીણી વાતું (આવે છે). આહાહા...! ભારે અદ્ભૂત વાત છે, બાપા! આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- ઘણું ઝીણું પણ બહુ સ્પષ્ટીકરણ આવે છે.

ઉત્તર :- સત્ય, સત્ય જ આ છે, બાપા! વસ્તુની સ્થિતિ જ આ મર્યાદા છે. વીતરાગ એમ પોતે કહે છે, કે હું પણ તારા જાણવામાં મારી અપેક્ષા નથી. આહાહા...! હવે બીજો કોણ કહે આ? આહાહા...! ત્રણલોકનો નાથ એમ કહે કે મારી વાણી અને હું એ વડે તું જાણ એવો તું છો નહિ, એવો તું છો નહિ. આહાહા...! તું તો જાણતા વડે જ જાણો છો. જાણનારો છે એ વડે તું જાણો છો એવો તું છો. આહાહા...! કહો, ‘યશપાલજી’! આવી ઝીણી વાતું છે. જૂની ક્રિયાકાંડવાળાને લાગે આકરું. હવે છે એ બધી ખબર નથી? આહા...! બહુ સરસ વાત. આહાહા...! આ એ પણ વ્યવહાર. હજી આ ભેદ પાડવા એ પણ વ્યવહાર. ભગવાનથી જાણું છું, દિવ્યધ્વનિથી જાણું છું એ તો ક્યાંય ક્યાંય રહી ગઈ વાત. આહાહા...! હમણા છાપામાં એ આવ્યું હતું. ‘વિદ્યાનંદજી’! અહીંની વાત (આવી હતી કે) દિવ્યધ્વનિથી નિમિત્ત-નિમિત્તથી જ્ઞાન ન માને તે એકાંત મિથ્યાત્વ છે. પ્રભુ! તને ખબર નથી.

મુમુક્ષુ :- એમની ભાષાને સિંહનાદ કહી છે.

ઉત્તર :- સિંહનાદ. એમ કે સિંહનાદ કર્યો. ‘ઇન્દોર’માં સિંહનાદ કર્યો કે, આ એકાંત છે. દિવ્યધ્વનિથી જ્ઞાન ન થાય એમ માનનાર એકાંત છે. ‘કનુભાઈ’! ‘વિદ્યાનંદ’ છે ને? ‘ઇન્દોર’માં અત્યારે દસ દસ હજાર માણસ (ભેગા થાય છે). સમાજને ખબર ન મળે, સમાજ એમ ને એમ પડ્યો છે. ઓઘે ઓઘે જિંદગી ચાલી જાય છે. આહા...! આવું સત્ય એને લક્ષ, સાંભળવામાં ન આવે તો વિચાર કે દિ’ કરે? વિચાર કે દિ’ કરે? આહાહા...!

‘જાણતા વડે જ જાણું છું...’ બે બોલ થયા. કર્તા અને કરણ. કરણ આ બીજો બોલ એ કરણ છે. કરણ એટલે સાધન. મારા જાણતા વડેનું સાધન હું છું. આહાહા...! કરણ, કરણ ષટ્કારક છે—કર્તા, કર્મ, કરણ, સંપ્રદાન, અપાદાન, અધિકરણ એ છ બોલ છે. આહાહા...! સંતો વર્ણવીને જગતને જાહેર કરે છે. જગતને બેસે, ન બેસે સ્વતંત્ર છે. વિરોધ કરે તો પણ ઈ સ્વતંત્ર છે. એને ન બેસે તો વિરોધ કરે. ‘જામે જિતની બુદ્ધિ હૈ ઈતનો દિયે બતાય, વાંકો બુરો ન માનીએ ઔર કહાંસે લાય’ એનું બુરુ ન માનવું. એની બેઠી એ વાત કહે, બીજી લાવે ક્યાંથી? આહા...!

હવે ત્રીજો બોલ—સંપ્રદાન. આહાહા...! ‘જાણતા માટે જ જાણું છું...’ હું તો મારા માટે જાણું છું, જાણતા માટે જ જાણું છું. આહાહા...! હું પર માટે જાણું છું (એમ નથી). આહાહા...! સમજાય છે કાંઈ? ત્રીજો બોલ. ‘જાણતા માટે જ જાણું છું...’ ઈ સંપ્રદાન છે. ષટ્કારકમાં સંપ્રદાન (છે). પોતે પોતાને દીધું. જાણતા માટે જ જાણું છું, જાણનાર માટે હું જાણું છું. આહા...! મને મારા માટે જાણું છું, મને મારા માટે જાણું છું. આહાહા...! આમાં લખ્યું છે તો આમાં કાંઈ ના તો પાડી શકાય નહિ કે, ‘સોનગઢ’વાળા એમ કહે છે ને ફલાણાવાળા એમ કહે છે. ભગવાન આમ કહે છે હવે એમ લેને તું. આહાહા...!

અરે...! આવા અવસર પ્રભુ! ક્યારે મળે? મનુષ્યભવ અનંત કાળે મળે. એમાં અનંત

કાળે આર્ય દેશ (મળવો).પાછો અનંત કાળે જૈનનો સંપ્રદાય, એમાં પછી સત્ય વાણી કાને મળવી. આહાહા...! અને મળ્યા પછી પણ સાંભળીને એના તરફનું લક્ષ છોડીને અંતરમાં આવવું. આહાહા...! 'દેવીલાલજી' આહાહા...! બાપુ! આવું પણ છે આવી રીતે રીત એમ પકડે તો ખરો. પહેલી શ્રદ્ધામાં આ રીત છે એમ પકડે તો અંતર્મુખ થવાનો પ્રયત્ન કરે. પણ રીત જ પકડતા આવડે નહિ એ કરે શું? આહાહા...! અરે...! આત્મા આવો દુઃખી થાય બિચારા. આહાહા...!

તમારો છોકરો કેટલો બિચારો અહીં સાંભળતો, હોં! 'મનસુખ'નો. સાંભળતો. કોણ જાણે શું થઈ ગયું? ૩૫ વર્ષની ઉંમર બિચારાની, પડીને મરી ગયો. 'મુંબઈ'માં ચોથે માળથી રાત્રે દોઢ વાગે પડતું મુક્યું. આહા...! અર...ર...! અહીં સાંભળતો, સાંભળવા આવતો, વાંચતો પણ શું થયું? સંસાર દશા એવી (છે), બાપા! આહાહા...! એવા ભાવો તો અનંતવાર વીતી ગયા છે, પ્રભુ! આહાહા...! જૈનનો દ્વિગંબર દ્રવ્યલિંગી સાધુ પણ અનંતવાર થઈ ગયો. અનંતવાર પંચ મહાવ્રત, અઠ્યાવીસ મૂળગુણ અનંતવાર પાળ્યા પણ એ તો બધી રાગની ક્રિયા (છે), પ્રભુ! એ કાંઈ આત્મા નથી. ત્યાં વીતરાગ ભાવ આવ્યો નહિ એમાં અને વીતરાગનો માર્ગ વીતરાગ ભાવથી પ્રગટ થાય છે. આહા...! એ રાગથી પ્રગટ થતો નથી. આહાહા...!

'જાણતા માટે જ...' એમ. બધામાં ('જ' લખ્યું છે). આહાહા...! કથન તો જુઓ! દરકાર વિનાના, જેને દુનિયાની દરકાર નથી. સમાજ શું કરશે ને શું કહેશે? શું માનશે? ને શું આનું ધોરણ કહીને બહાર પાડશે ઘરે લ્યો! આવું? બસ! જાણતા માટે જ જાણું છું? મારા માટે તો હું જાણું છું, હું તો મારા માટે જાણું છું. કોઈને માટે નહિ, કોઈને કહેવા માટે, કોઈને સમજાવવા માટે... આહાહા...! વિદ્વત્તાની પરીક્ષા દેવા માટે, ભણીને પરિક્ષાની શું કહેવાય? આ આપેને કાંઈક? પદવી પદવી. પદવી આપેને? આહાહા...! આ તો આ પદવી તો પોતાને લેવાની હોય છે, સમકિતરૂપી પદવી. એને માટે પોતે આ જાતનો વિચાર હજી તો વ્યવહારમાં કરે છે. આહાહા...! જેને સમ્યગ્દર્શન પદવી, પદવી કીધી છે. સમ્યગ્દર્શનને પદવી કીધી છે. આહાહા...!

'જાણતા માટે જ જાણું છું...' આહાહા...! જાણનાર! મારે માટે હું જાણું છું, હું તો મારા માટે જ જાણું છું. આહાહા...! મને જ જાણું છું, મારા વડે જાણું છું, મારા માટે જ જાણું છું. આહાહા...! છે ને? એ જાણતા શબ્દ મારા માટે (છે). મારા માટે જ જાણું છું. પહેલો શબ્દ એ આવ્યો હતો ને? જાણતો જાણું છું એટલે હું પોતે મને માનતો જાણું છું, મને માનતો જાણું છું, મને હું માનતો જાણું છું. મારા વડે મને જાણું છું, મારા વડે મને જાણું છું, મારા માટે મને જાણું છું, મારા માટે મને જાણું છું. આહાહા...! (એ) સંપ્રદાન થયું.

સંપ્રદાન એટલે? એ પર્યાય મારા માટે મેં પ્રગટ કરી અને મેં રાખી. મેં દાન આપ્યું મને મારી પર્યાયને. આહાહા...! મારી પર્યાયને મેં દાન આપ્યું, મારા માટે મેં જાણ્યું એ.

એ પણ હજી વ્યવહાર છે, કહે છે. આહાહા...! આવો માર્ગ. પછી સંપ્રદાયની દૃષ્ટિમાં તો આ વાત કોઈ દિ' સાંભળી ન હોય તેથી એને એમ લાગે આ તો એકાંત છે, એકાંત છે... એકાંત છે. 'સોનગઢ'નું એકાંત છે. કહે, ભાઈ! પ્રભુ! તને ખબર નથી, બાપા! આ માર્ગ ભાઈ! વીતરાગનો કોઈ જુદો છે. આહાહા...!

ત્રણ લોકના નાથ જિનેશ્વરદેવની શૈલી કોઈ અલૌકિક છે, ક્યાંય છે નહિ. અહીં તો કહે છે, કે એ સંસ્કૃત ને વ્યાકરણ ને જાણું તો હું મને જાણી શકું એવો હું નથી. આહાહા...! 'શિવભૂતી' મુનિને મા રુષ ને મા તુષ એટલા શબ્દ યાદ નહોતા આવતા, એટલા શબ્દ પણ ધારણામાં નહોતા રહેતા. છતાં અંદરમાં એક બાઈને આમ જોઈ કે, આ શું કરે છે? આ દાળ, અડદની દાળ શું કહેવાય? ફોતરા કાઢે ને ધોળી, ધોળી આપણે ભાષામાં શું કહે છે? છડી, છડી. છડી દાળ કરતી હતી. પાંદડા કાઢે, ફોતરા જુદા (કાઢતી હતી). એક બાઈએ પુછ્યું શું કરે છે? એ એને કાને પડ્યું. માષ તુષ. પેલું હતું મા રુષ-મા તુષ. એટલે કોઈ ઉપર દ્વેષ કરીશ નહિ, કોઈ ઉપર રાગ કરીશ નહિ—મા રુષ-મા તુષ. એમ આ માષ તુષમાંથી અંદર વિચારમાં આવીને કેવળજ્ઞાન લીધું. આહાહા...! બીજું કાંઈ યાદ રહેતું નહોતું. આહાહા...! એક આવ્યો એક, એક આવ્યો હાથમાં. ભગવાન પૂર્ણાનંદનો નાથ હું તો મારે માટે જાણવાનો પ્રયત્ન કરું છું એમ જ્યાં થયું ત્યાં ફટ દઈને કેવળજ્ઞાન થઈ ગયું. આહાહા...! ત્રણલોકનો નાથ કેવળજ્ઞાની (થઈ ગયા). મા તુષ-મા રુષના શબ્દો યાદ ન રહે એ કેવળજ્ઞાન પામે! એવી આત્મામાં તાકાત છે, કે પરની અપેક્ષાની કોઈ જરૂર નથી. આહાહા...! એટલું સામર્થ્ય આત્મામાં ભર્યું છે કે જેને કોઈ શબ્દની જરૂર નથી એવી ઈ તાકાત છે. આહાહા...!

એથી અહીંયાં કહે છે, જાણતા માટે જ જાણું છું. એ મારા માટે જ જાણું છું. આહા...! મને કાંઈક આવડે તો હું દુનિયાને કહી શકું ને સમજાવી શકું, બોલી શકું નહિતર મુંગા જેવું લાગે. આહાહા...! એ નહિ, એ મારું કામ નહિ. આહાહા...! જાણતા માટે હું તો મારે માટે જાણું છું. જાણવાની ક્રિયા જે મારે માટે થાય છે. આહાહા...! છે હજી ક્રિયા—પર્યાય. આહાહા...! ગજબ કામ કર્યું છે ને! આચાર્યોએ પણ સમાજ કેમ રહેશે? સમાજ કેવડી ને કેટલી બુદ્ધિવાળો? એમાં આ તો પંચમ આરામાં વાત કરે છે. આ તો હજી તો એક હજાર વર્ષ પહેલા થયા આ 'અમૃતચંદ્રાચાર્ય' એ આ પંચમ આરાના જીવને આ વાત કરે છે. એમ નથી કે, આ ચોથા આરાની 'સમયસાર' ની વાતો ચોથા આરા માટે છે. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- મુનિ માટે છે.

ઉત્તર :- અરે...! આત્મા માટે છે. આત્મા માટે આ વાત છે. આ નવસો, હજાર વર્ષ પહેલા 'અમૃતચંદ્રાચાર્ય' થયા. એ આ જગત પાસે આમ મુકે છે. આહાહા...! એ પણ એમ કહે છે, કે એ ટીકા હું મુકતો નથી, ડોં! આહાહા...! એ શબ્દો હું કરતો નથી, ડોં! એ મારું કાર્ય નહિ, ભાઈ! આહાહા...! એ તો શબ્દોથી બને છે, એનો શબ્દોનો કાળ સ્વકાળ

છે, શબ્દોમાં ભાષા થવાની જન્મક્ષણ છે (તેથી) થાય છે. હું તો જ્ઞાન સ્વરૂપ છું. મારામાંથી કાંઈ હું રાગમાં ને વાણીમાં આવતો નથી કે એને બનાવું. આહાહા..!

જાણતા માટે, મારા માટે જ જાણું છું. મારા માટે જ. બધા માટે ‘જ’ લીધો છે, હોં! પર માટે નહિ, કહેવા માટે નહિ, સંભળાવવા માટે નહિ. આહાહા..! વિદ્વતા માટે નહિ, પદવી લેવા માટે નહિ. આહાહા..! ત્રણ બોલ થયા ને? એ કર્તા, કરણ, સંપ્રદાન ત્રણ થયા. ‘જાણતામાંથી...’ અપાદાન. આમાંથી-જ્ઞાનમાંથી મેં જાણ્યું. ‘જાણતામાંથી જ જાણું છું,...’ જ્ઞાનમાંથી જાણું છું, નિમિત્તમાંથી નહિ, શબ્દોમાંથી નહિ, વાણીમાંથી નહિ. આહાહા..! ગજબ વાત છે. એ વીતરાગના દર્શન થયા ને વીતરાગની વાણી સાંભળી એનાથી હું મને જાણું છું એમ નહિ. આહાહા..! છે? જાણતામાંથી જાણનારો છે એમાંથી જાણું છું. આહાહા..! થોડા શબ્દોમાં પણ ભરેલું (છે). ભગવાન! આહાહા..!

‘જાણતા માટે જ, જાણતામાંથી જ જાણું છું,...’ જાણનારમાંથી, જાણનારમાંથી જાણું છું. પરની સહાયથી જાણું છું, મને સારા નિમિત્ત મળ્યા માટે જાણું છું, એમ નહિ. આહાહા..! પુસ્તકો ઘણા સારા મળ્યા માટે હું જાણું છું એમ નહિ. હું તો જાણનારમાંથી જાણું છું. જાણનારો ભગવાન અંદર બિરાજે (છે), ચૈતન્ય સર્વજ્ઞ પ્રભુ છે. એ સર્વજ્ઞ સ્વભાવ છે જેનો, સર્વજ્ઞ સ્વભાવ (છે) એમાંથી હું તો જાણું છું. આહાહા..! છે? જાણતામાંથી એ અપાદાન. થી થકી, થી થકી. અપાદાન છે ને? થી, થી થકી. જાણતામાંથી જ કહો કે જાણતા થકી કહો. જાણતા થકી જાણું છું. આહાહા..! એ અપાદાન થયું.

‘જાણતામાંથી જ જાણું છું, જાણતામાંથી જ જાણું છું,...’ આહાહા..! વાણીમાંથી, શબ્દોમાંથી, દેવ-ગુરુમાંથી જાણું છું? ના. આહાહા..! ગજબ વાત છે. આવી વાત તો કાને પડવી એ કોઈ વખતે ભાગ્યશાળીને પડે એવું છું, એવું તત્ત્વ છે. આહા..! ચૈતન્યનો બિંબ પડ્યો છે ને! પ્રભુ! બિંબ શું એ તો સર્વજ્ઞ સ્વભાવી છે ને! સર્વજ્ઞ સ્વભાવ જ જેનો છે ને! એમાંથી બધું જાણે છે. આહાહા..! જેમાં સર્વજ્ઞ, સર્વજ્ઞપણું નથી એમાંથી જાણવાનું મળે ક્યાંથી? આહાહા..! સર્વજ્ઞપણું સ્વભાવ મારો છે એમાંથી જાણવાનું મને મળે છે. આહાહા..! છે? જાણતામાંથી, જાણનારો જે સર્વજ્ઞ સ્વભાવ એમાંથી જ જાણું છું, એમાંથી જ જાણું છું. ‘જ’ એકાંત કીધું છે. કથંચિત્ એનાથી અને કથંચિત્ બહારથી એમ કહે ને? કે, ના ના. એ નહિ. આહાહા..!

એક ભગવાનઆત્માની કિંમત તો જુઓ! આહાહા..! એ અનંત આનંદ ને અનંત જ્ઞાનનું દળ છે, પ્રભુ! એના સ્વભાવના સામર્થ્યનો પાર નથી. જેને પ્રગટ કરવા માટે શક્તિમાં બધું પડ્યું છે. એની સામું જોતા જ પ્રગટ થાય એવું છે. પરની સામું જોતા પ્રગટ થાય એવું નથી. આહાહા..! આવો ઉપદેશ. પેલા કહે, વ્રત કરો ને અપવાસ કરો ને આ કરો ને ચોવીહાર કરો, કંદમૂળ ન ખાવ, છ પરબી પાળો, છ પરબી બ્રહ્મચર્ય પાળો. થઈ ગયો ધર્મ. અરે..!

બાપા! ધર્મ ભાઈ! એવો જૈન ધર્મ વીતરાગમાર્ગ એવો નથી. એ અલૌકિક છે, લૌકિકથી બધોય બહાર છે. આહાહા...! લૌકિકની સાથે ક્યાંય મેળ ખાય એવો નથી. એવો પ્રભુનો માર્ગ છે, ભાઈ! આહા...!

‘જાણતામાંથી જ જાણું છું...’ આહાહા...! એ અપાદાન થયું. આધાર, અધિકરણ. ‘જાણતામાં જ જાણું છું...’ એ આધાર. એ જાણતામાં જ જાણું છું, જાણતામાં જ જાણું છું. મન વડે જાણું છું, કો’કનો આધાર (છે એમ) કાંઈ આધાર નથી. મને મારા જાણવા માટે કોઈનો આધાર જરીએ નથી. આહાહા...! અમૃત રેડ્યા છે. સત્ય તો સત્ય જ છે પણ વાણી દ્વારા આવી વાત આવી. આહાહા...! જે વાણી એને અડે નહિ, એ જ્ઞાન વાણીને અડે નહિ છતાં વાણીમાં સ્વપર કહેવાની તાકાત છે તેથી વાણી આવી છે. સ્વપર કહેવાની તાકાત, ભગવાનની સ્વપર જાણવાની તાકાત. આત્માની સ્વપર જાણવાની તાકાત, વાણીમાં સ્વપર કહેવાની તાકાત. બન્ને ડોં! સ્વપર કહેવાની તાકાત. આહાહા...!

‘જાણતામાં જ જાણું છું...’ આધાર-અધિકરણ. મારા જાણવાનો આધાર કોણ? જાણતો, જાણનારો એ મારામાં આધાર છે. મારે જાણવામાં આધાર કોણ? કે, જાણનારો પોતે આધાર છે. આહાહા...! જાણતામાંથી જાણતો. આહા...! ‘જાણતામાં જ જાણું છું...’ જાણતામાં જ જાણું છું, જાણનારમાં જ જાણું છું. આહાહા...! મન દ્વારા જાણું છું એ નહિ. એ ક્યાં જાણનાર છે. આહાહા...! ઈ પાંચમો બોલ થયો.

છહો (કારક) કાર્ય. કર્મ, કર્મ. પહેલો કર્તા લીધો હતો એ કર્તાનું કર્મ કોણ? કર્મ એટલે કાર્ય. કર્તા કરનારો એમ કહીને પછી ચાર બોલ લીધા પછી કરનારનું કાર્ય શું? કરનારનું કર્તાનું કાર્ય શું? આહાહા...! કે, ‘જાણતાને જ જાણું છું.’ એ કાર્ય, એ કર્મ. કર્મ એટલે કાર્ય. ‘જાણતાને જ જાણું છું.’ હું તો જાણતાને જ જાણું છું, પરજ્ઞેયને નહિ. આહાહા...! પરને જાણતો નથી. ગજબ વાત છે. પર છે એ ભિન્ન રહી ગયો છે. ભિન્ન છે એનું સત્ત્વ જ ભિન્ન છે. ભિન્ન છે એને જાણવું એમ કહેવું એ તો અસદ્ભૂત વ્યવહારનય છે. આહાહા...!

‘જાણતાને જ જાણું છું.’ જાણતાને જ જાણું છું, જાણનારને જ જાણું છું. આહાહા...! છહો કર્મ, કર્મ (કારક ચાલે છે). કર્મ એટલે કાર્ય. કર્તા, કરણ, સંપ્રદાન, અપાદાન, અધિકરણ અને કર્મ-આ છ બોલ. આહાહા...! આવું ‘કાન્તિભાઈ’! સાંભળ્યું ન હોય કોઈ દિ’. જય નારાયણ કરતો હોય ને.. ભક્તિ કરો, દેરાસર કરો, પૂજા કરો. દેરાસરમાં એ ને સ્થાનકવાસીમાં આ. સામાયિક કરો ને પોષા કરો ને... શું કરે? આ વસ્તુ મોંઘી બહુ પડે. એને બિચારાને સુખી તો થાવું છે ને! કંઈ દુઃખી તો થવા (નથી માગતો). આહા...! આત્મા દુઃખી થાય એ કોઈની ભાવના હોય? પણ ખબર ન મળે. સુખી થવાના રસ્તા, એનો પંથ ને એનો પગર પગર કયે રસ્તે જાવું એની ખબર ન મળે. આહાહા...! પગર નથી કહેતા? જે રસ્તે

આમ માણસના પગર-પગ પડ્યા હોય ને ત્યાં ત્યાં જાય ત્યાં રસ્તો મળી જાય. એમ જે રસ્તે ભગવાન ગયા છે એ રસ્તો અહીંયાં બતાવ્યો. એ રસ્તે જા તો તને અંદર ભગવાન મળશે. આહાહા...! ત્યાં પરમાત્માનો પગર છે. આહાહા...! છેલ્લું કીધું ને? શું (કીધું)?

‘જાણતાને જ જાણું છું.’ જાણતાને જ જાણું છું, પરને નહિ. આહાહા...! પરને હું નથી જાણતો. કારણ કે, મારી પર્યાયમાં પર સંબંધીનું જ્ઞાન મારાથી, મારામાં, મારા વડે થાય છે. પરનું પર વડે ને પર વડે મારામાં થાય છે એમ નહિ. આહાહા...! આવો બોલ છે. જાણતાને જ, જાણનારને જ, માનનારને જ, દેખનારને જ, ઠરનારને જ, આનંદને જ જાણું છું. આહાહા...! છ બોલ થઈ ગયા. એ પર્યાયના બોલ છ કીધા. આત્માની પર્યાયમાં છ બોલ કીધા. પરવસ્તુ નહિ, પરની અપેક્ષા નહિ, રાગની અપેક્ષા નહિ, પર્યાયમાં નિર્મળ પર્યાય, નિર્મળ પર્યાય (છે). આ નિર્મળ પર્યાયના ષટ્કારક છે. મલિન પર્યાયના ષટ્કારક ‘પંચાસ્તિકાય’ ની ૬૨ ગાથામાં (કહ્યા). વિકારી પર્યાયના ષટ્કારક. કર્તા આત્મા, કર્મ આત્મા વિકારી. એ ‘પંચાસ્તિકાય’ ૬૨ મી ગાથામાં (કહ્યા). આ નિર્મળ પર્યાયના ષટ્કારક છે પણ એ પણ ત્રિકાળી દ્રવ્યમાં નથી. આહાહા...! અહીં સુધી એને જાવું. આહાહા...! કેટલી ધીરજ જોઈએ. શાંતિ, ધીરજ. જે રસ્તો છે તે રસ્તાને કેમ સાફ કરીને અંદર જાવું? આહાહા...! એમાં કોઈ પરની અપેક્ષા આવે નહિ. આહાહા...! એવો ભગવાનઆત્મા...

મુમુક્ષુ :- અંતરમાં તો કોઈની સલાહ કામ કરે નહિ.

ઉત્તર :- અંતરમાં આ જ કામ કરે. અંદર જાય તો આ કામ કરે. બીજું કોઈ કરી શકે જ નહિ. આ આકરું પડે એટલે શું થાય? પહેલું એનું શ્રદ્ધામાં તો લે, શ્રદ્ધા તો પાકી કરે કે, આ પ્રકારે અંદર થાય તો જ કલ્યાણ થાય એવું છે, એ સિવાય કોઈ રીતે કલ્યાણનો પંથ છે નહિ. ભલે સમ્યગ્દર્શન પછી (થાય) પણ એના પહેલા વિકલ્પ સહિત નિર્ણય તો કરે. વિકલ્પ, વિકલ્પ રાગ સહિત નિર્ણય આવે છે ને પહેલો? તેરમી ગાથામાં ને બધે આવે છે, તેરમી ગાથામાં આવે છે. નય, નિક્ષેપ, પ્રમાણથી પહેલો નિર્ણય કરે, વિકલ્પ આવે, હોય. પણ પછી એને છોડીને, એ વિકલ્પ છે તે પણ અભૂતાર્થ છે. આહાહા...!

અરે...રે...! આવું ક્યારે સાંભળે? ૫૦-૫૦ વર્ષ, ૬૦-૬૦ વર્ષ ચાલ્યા જાય ને સાંભળ્યું ન હોય. જિંદગી એમ ને એમ ચાલી જાય છે, જાવું છે ક્યાં? બાપા! આહા...! દેહ છોડીને અહીંથી જાવું છે. ભવિષ્યમાં અનંત કાળ રહેવું છે. એ આ ઊંધી શ્રદ્ધા ને ઊંધી માન્યતામાં રહેશે. અનંત કાળ એ માન્યતામાં રહેશે. આહાહા...! એને કે દિ’ સાંભળવાનો પાછો પ્રસંગ આવશે? કે દિ’ માણસ થાય ને કે દિ’ સાંભળવાનો પ્રસંગ (આવે)? એમાં પણ આ જૈન પરમેશ્વરનો સાંભળવાનો પ્રસંગ, તે પણ જૈન પરમેશ્વરનો પણ સાચું સાંભળવાનો પ્રસંગ (ક્યારે મળે)? આહાહા...! એવી દુર્લભ ચીજ છે. આહા...!

ઇ છ બોલ પર્યાયના કહ્યા. નિર્મળ પર્યાયના છ (કારક) કીધા એ પણ વ્યવહાર છે.

આહાહા..! એ સદ્ભૂત વ્યવહાર છે. રાગાદિ છે એ અસદ્ભૂત વ્યવહાર છે. નિમિત્ત આદિ તો તદ્દન પર છે. એ તો અસદ્ભૂત ઉપચાર છે. આહાહા..!

હવે છ કાઢી નાખે છે. ‘અથવા-નથી જાણતો;...’ કર્તા કાઢી નાખ્યું. ‘નથી જાણતો થકો જાણતો,....’ એ કર્તા કાઢી નાખ્યો. ‘નથી જાણતા વડે જાણતો,....’ નથી જાણતારૂપે એ કર્તા કીધો, નથી જાણતો એ સામાન્ય વાત લીધી. ‘નથી જાણતા થકો જાણતો,....’ એ કર્તા કાઢી નાખ્યું. ‘નથી જાણતા વડે જાણતો,....’ એ કરણ. ‘નથી જાણતા માટે જાણતો,....’ એ સંપ્રદાન. ‘નથી જાણતામાંથી જાણતો,....’ એ અપાદાન ‘નથી જાણતામાં જાણતો,....’ એ આધાર. ‘નથી જાણતાને જાણતો;...’ એ કર્મ, કર્મ. એ છ એ પર્યાયોના ભેદો છે તે મારામાં નથી. આહાહા..!

દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ તો આત્મામાં છે નહિ. આહાહા..! પણ નિર્મળ પર્યાયના ષટ્કારકો પણ દ્રવ્યમાં નથી. કેમકે પર્યાય ને દ્રવ્ય બે સ્વતંત્ર ચીજ છે. પર્યાય દ્રવ્યને જાણે બરાબર પૂરી રીતે છતાં પર્યાયમાં દ્રવ્ય આવે નહિ. આહાહા..! પર્યાય, સમ્યગ્દર્શનની પર્યાય દ્રવ્યને પૂરું જાણે, પૂરું માને, જેવડું છે તેટલું માને એટલું સમ્યગ્દર્શનમાં બળ છે છતાં એ સમ્યગ્દર્શનની પર્યાય દ્રવ્યમાં જાય નહિ ને દ્રવ્યમાં સમ્યગ્દર્શનની પર્યાય આવે નહિ. સમ્યગ્દર્શનની પર્યાયમાં દ્રવ્ય આવે નહિ. આહાહા..! આવી વાતું હવે ક્યાંય સાંભળવા મળવું મુશ્કેલ અને પછી બેસવું કઠણ પડે. એ પ્રસંગ જ લીધા નથી ને. આહાહા..!

‘પરંતુ સર્વવિશુદ્ધિ જ્ઞપ્તિમાત્ર...’ હું તો ‘સર્વવિશુદ્ધિ જ્ઞપ્તિમાત્ર (જાણનક્રિયામાત્ર) ભાવ છું.’ આ ત્રીજો બોલ આવ્યો. પહેલા ચેતનારમાં આવ્યું હતું, ચેતનારમાં સર્વવિશુદ્ધિ ચેતનમાત્ર છું. પછી દર્શનમાં આવ્યું હતું સર્વવિશુદ્ધિ દર્શનમાત્ર છું, આ જ્ઞાનમાં આવ્યું સર્વવિશુદ્ધિ જ્ઞપ્તિમાત્ર જાણન ક્રિયામાત્ર ભાવ છું. આહા..! ત્રિકાળી જ્ઞાનમાત્ર સ્વભાવ તે હું છું. ‘(આમ દેખનારા આત્માને તેમ જ જાણનારા આત્માને કર્તા, કર્મ, કરણ, સંપ્રદાન, અપાદાન અને અધિકરણરૂપ...’ ક્રિયાના કારક કહેવાયા. કર્તા ભલે લેવો પણ એ કર્તા દ્રવ્ય નહિ, પર્યાય. પર્યાય કર્તા, પર્યાય કર્મ, પર્યાય કરણ, પર્યાય સંપ્રદાન, પર્યાય અપાદાન, પર્યાય આધાર. એ કર્તા આત્મા ને પર્યાય કાર્ય એ અહીં નહિ. અહીં તો પર્યાય કર્તા, પર્યાય કર્મ, પર્યાય કરણ, પર્યાય સંપ્રદાન, પર્યાય અપાદાન, પર્યાય અધિકરણ અને કાર્ય-કર્મ. આહાહા..!

આવો એક કલાક. ઝીણું પડ્યું લ્યો! આવો માર્ગ છે. કોઈ દિ’ વાડામાં તો સાંભળવા મળવું મુશ્કેલ પડે. અમારે સંપ્રદાય તો બહુ ઊંચો હતો. ‘બોટાદ’ સંપ્રદાયના ‘હિરાજી મહારાજ’ (એમની) બહુ ઊંચી ક્રિયા (કરતા). એવી ક્રિયા કે, એને માટે પાણીનો બિંદુ બને તો ન લે. એવી એની વ્હોરવાની ક્રિયા. કપડું-બપડું સામું લાવીને ઘરે આપે તો ન લે. લેવા જાય ત્યાં પણ ક્યાંક દાણો-બાણો કચરાય જાય, ગુવારનો કાંઈક કટકો પડ્યો હોય ને પગ હેઠે આવે તો વસ્ત્ર ન લે. બહુ સખત ક્રિયા હતી. આ વસ્તુ સાંભળી નહોતી. આહાહા..! ‘હિરાજી

મહારાજ' હતા. છેતાલીસ વર્ષની દીક્ષા, બાર વર્ષની ઉંમરે લીધેલી. અઠાણુ વર્ષે ગુજરી ગયા. પણ આ શબ્દ કાને પડ્યા નહોતા. આહાહા...! હતું નહિ ને? નહિતર જીવ ભદ્રિક હતો, જીવ બહુ શાંત, કષાય મંદ. આહાહા...! એને પણ આવું સાંભળવા મળ્યું નહિ. આહાહા...! ક્યાં ગયા હશે? ભાઈએ નહિ જોયા હોય, નહિ? જૂના સ્થાનકવાસી હોય એણે જોયા હોય ને? તમે નહિ જોયા હોય. (સંવત) ૧૯૭૪ માં ગુજરી ગયા ને? ત્યાં 'કાંપ' માં હેઠે બાળ્યા ને? પુલની નીચે. (સંવત) ૧૯૭૪, ચૈત્ર વદ આઠમે ગુજરી ગયા, નોમે સવારમાં બાળ્યા. આહા...! આ આવા શબ્દો (સાંભળવા ન મળ્યા). છેતાલીસ વર્ષની દીક્ષા, છ છ ગાવનો વિહાર કરીને આવે. પોતે હાથે વ્હોરવા જાય, શિષ્યોને ન કહે. જાતે જાય અને જાતે નિર્દોષ લઈને આવે પણ વસ્તુની ખબર ન મળે. આહાહા...! ચીજ કોઈ બીજી રહી ગઈ.

અહીં એ કહે છે. આમ છ બોલને (કહ્યા). છે? 'કારકોના ભેદપૂર્વક ગ્રહણ કરીને, પછી કારકભેદોનો નિષેધ કરી આત્માને અર્થાત્ પોતાને દર્શનમાત્ર ભાવરૂપે તેમ જ જ્ઞાનમાત્ર ભાવરૂપે અનુભવવો અર્થાત્ અભેદરૂપે અનુભવવો..' લ્યો! છ કારક કાઢી નાખીને (અનુભવવો). વિશેષ કહેશે...

(શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

પ્રવચન નં. ૩૬૯ ગાથા-૨૯૮, ૨૯૯ શનિવાર, માગશર વદ ૧૧, તા. ૧૫-૧૨-૧૯૭૯

'સમયસાર' ૨૯૮ ને ૨૯૯ ગાથા, ભાવાર્થ છે.

'(ભાવાર્થ :- આ ત્રણ ગાથાઓમાં, પ્રજ્ઞા વડે આત્માને ગ્રહણ કરવાનું કહ્યું છે.' પ્રજ્ઞા નામ જ્ઞાન દ્વારા જ્ઞાનથી આત્માનો અનુભવ કરવો. રાગાદિ છે એ બધી ક્રિયા વિકાર છે એનાથી ભિન્ન પડીને જ્ઞાન દ્વારા આત્માને ગ્રહણ કરવો એટલે અનુભવવો. છે ને? "ગ્રહણ કરવું" એટલે કોઈ અન્ય વસ્તુને ગ્રહવાની-લેવાની નથી; ચેતનાનો અનુભવ કરવો, તે જ, આત્માનું 'ગ્રહણ કરવું' છે.' અનુભવ છે. પહેલી ગાથામાં આમ આવ્યું. પહેલી ગાથામાં બે પ્રકાર આવ્યા હતા. મને ને મારા માટે ને મારા માટે એમ ભાષા આવી હતી અને પછી ચેતના માટે ને ચેતનામાં એવી ભાષા આવી. બે બોલ આવ્યા હતા.

૨૯૭ ગાથા. બે બોલ આવ્યા હતા. મારાથી, છે ને એમાં? હું જ મારા વડે, મારા માટે, મારામાંથી, મારામાં, મને, એમ એ શબ્દ સમુચ્ચ લઈ, પહેલું સમુચ્ચ લીધું ઇ, પહેલા મારા માટેનું (લીધું), પછી ચેતનાનું લીધું. પહેલા પોતે સામાન્ય લીધું કે, મારા માટે હું કરું છું. હવે ઇ છે શું? કે, ચેતના. એના છ કારક લીધા. સમુચ્ચય પોતાના છ કારક લીધા પછી ચેતનામાં છ લીધા, ચેતનાના બે ભાગ-દર્શન ને જ્ઞાન. એ એક એકના છ ભાગ લીધા. ષટ્કારકના ચોવીસ બોલ આવ્યા છે એમાં ચાર વખત.

અહીં 'પ્રથમની ગાથામાં સામાન્ય ચેતનાનો અનુભવ કરાવ્યો હતો.' અંદરમાં મને, મારા માટે એમ છે પછી ચેતના માટે, ચેતનામાં એ પછી. 'ત્યાં, અનુભવ કરનાર, જેનો અનુભવ કરવામાં આવે તે, જેના વડે અનુભવ કરવામાં આવે તે-ઇત્યાદિ કારકભેદરૂપે આત્માને કહીને, અભેદવિવક્ષામાં...' ભેદ વડે પર્યાયના છ કારકો બતાવ્યા પણ અભેદ કથનમાં 'કારકભેદનો નિષેધ કરી, આત્માને એક શુદ્ધ ચૈતન્યમાત્ર કહ્યો હતો.' આવું ઝીણું છે. છ કારકાના ભેદો એ પણ નહિ, એ વ્યવહાર છે. આહા...!

કાલે કહ્યું હતું ને? કે આત્માના વિકલ્પો ઉઠે એ તો નહિ, નયના વિકલ્પો ઉઠે એ તો નહિ પણ ધ્યાનની ધારામાં પર્યાય ઉઠે છે એ નહિ. ત્રિકાળ જ્ઞાયકભાવ છું એનો અનુભવ કરવો. પછી એમ લીધું કે છ કારક, આ ષટ્કારક છે એ નહિ. ધર્મ સત્ય-સત્ય, એક-અનેક, દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાય, ઉત્પાદ-વ્યય એ નહિ અને પછી ગુણ, જ્ઞાન, દર્શન એ નહિ. આહાહા...! એ છે ખરું. જાણવા જોગ છે, આદરવા જોગ એ નથી. આહાહા...! અભેદ ચૈતન્ય વસ્તુ જેમાં ષટ્કારકની પર્યાય પણ ઉપર તરે છે, અંતરમાં નથી. આહા...! એવા અભેદની દૃષ્ટિ કરાવી.

'હવે આ બે ગાથાઓમાં દૃષ્ટા અને જ્ઞાતાનો અનુભવ કરાવ્યો છે,...' મારું અને ચેતન આમાં એમ કરીને સમજાવ્યું. હવે આ દૃષ્ટા ને જ્ઞાતાનું આવ્યું. 'કારણ કે ચેતનાસામાન્ય દર્શનજ્ઞાનવિશેષોને ઉલ્લંઘતી નથી.' કેમ? બે કેમ કીધું? ચેતનામાં આવી જતું હતું. પહેલા બોલમાં ૨૯૭ માં ચેતના આવી જતું હતું. ચેતના, ચેતનાને ને ચેતના માટે (એ આવી જતું હતું) પછી એમાં બે ભાગ શાના પાડ્યા તમે? 'અહીં પણ, છ કારકરૂપ ભેદ-અનુભવન કરાવી...' ચેતના દર્શન, જ્ઞાન વિશેષો ઓળંગતી નથી માટે. એ ચેતના પણ દર્શન ને જ્ઞાન બેને ઓળંગતી નથી. આહાહા...! આવી ઝીણી વાત છે. ચેતન એનો જે મૂળ સ્વભાવ ત્રિકાળી ચેતના એ ચેતનામાં બે પ્રકાર દર્શન ને જ્ઞાન. એ ચેતના દર્શન-જ્ઞાનને ઓળંગતી નથી. માટે ચેતનાના છ પ્રકાર પાડી અને એના બે ભેદ દર્શન ને જ્ઞાન પાડી ને એક એકના છ છ બોલ આ કારણે કહ્યા છે. સમજાણું કાંઈ આમાં?

મુમુક્ષુ :- આટલા બધા ભેદ પાડવાથી તો રાગ ઉત્પન્ન થાય.

ઉત્તર :- ભેદો છે, પર્યાય છે, દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય છે કે નહિ? ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રુવ છે કે નહિ? પર્યાયમાં ષટ્કારક પર્યાયરૂપે છે કે નહિ? છે પણ તેનું લક્ષ છોડાવ્યું છે. કારણ કે, એ ભેદ છે. આહાહા...! અખંડ આનંદ પ્રભુ જ્ઞાયક છે એની દૃષ્ટિ કરતાં સમ્યગ્દર્શન થાય. આ ભેદના લક્ષે તો રાગ ઉત્પન્ન થાય. આહાહા...! આકરું કામ છે, ભાઈ! અપૂર્વ વાત છે ને? બાપુ! આકરાની વ્યાખ્યા-અપૂર્વ. પૂર્વે કોઈ દિ' કર્યું નથી. આહા...! અનંત કાળમાં રુચિપૂર્વક સાંભળ્યું પણ નથી. એવી આ ચીજ રહી ગઈ છે. એ ચીજને માટે અહીંયાં સ્પષ્ટ કરે છે. આહાહા...!

પ્રથમ હું મને મારા માટે, મારા વડે વગેરે (કહ્યું). પછી ચેતના વડે, ચેતનાને એ વડે એ બે બોલ એમાં નાખ્યા. પછી આ ૨૯૮-૨૯૯માં બે બોલ આ નાખ્યા. એ ચેતનાને જે કરાવ્યું હતું, ચેતનામાં બે ગુણ છે, ચેતના એકરૂપ નથી. બીજા બધા ભેદો કાઢી નાખ્યા પણ ચેતના દર્શન ને જ્ઞાન ભેદરૂપ, બે રૂપે છે એ નીકળી શકતા નથી. એ તો એનું સ્વરૂપ છે. આહાહા..! સમજાય છે આમાં? ઝીણી વાત છે. ક્યાંય આવી વાત સાંભળવા મળે નહિ, લોકોને મુશ્કેલી પડે. આકરું લાગે. પેલું બીજું સહેલું લાગે.

ક્યાં સત્ છે? બાપુ! સત્ય વસ્તુ જે છે પ્રભુ! જે સચ્ચિદાનંદ ઉત્પાદવ્યયધ્રુવયુક્તં સત્ એમાં ત્રિકાળી સત્ છે. ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રુવ ત્રણે નહિ. આહા..! દ્રવ્ય-ગુણ ને પર્યાય એવા ત્રણ (ભેદ) પણ નહિ. એક દ્રવ્ય ને એક સત્રૂપે ત્રિકાળ એનો પર્યાયમાં અનુભવ કરવો. છતાં પર્યાય ઉપર લક્ષ નહિ, લક્ષ તો દ્રવ્ય ઉપર છે. આહાહા..! આવો ઝીણો માર્ગ છે, બાપુ! પહેલો વિકલ્પથી એનો પાકો નિર્ણય કરવો. દૃઢતાથી પાકો (નિર્ણય કરવો કે) માર્ગ તો આ જ છે. બીજી કોઈ વાત કરતા હોય તો એ વાત માર્ગ નથી. આહાહા..! વ્રત પાળો ને અપવાસ કરો ને ભક્તિ કરો ને કલ્યાણ થશે એ માર્ગ નથી એ તો મિથ્યાત્વ માર્ગ છે. આહાહા..! ગજબ વાત છે. આકરું કામ છે.

અહીંયાં તો આવા છ કારક પર્યાયમાં પડે એ પણ આશ્રય કરવા લાયક નથી. વ્યવહાર છે, જાણવા લાયક છે, આદરવા લાયક નથી. એમ વસ્તુના ત્રણ પ્રકાર છે—દ્રવ્ય, ગુણ ને પર્યાય પણ એ ત્રણ ભેદ જાણવા લાયક છે. આદરવા લાયક તો દ્રવ્ય, ત્રિકાળી સત્ એક જ આદરવા લાયક છે. આહાહા..! ઉત્પાદ-વ્યય ને ધ્રુવ એ વસ્તુનું સ્વરૂપ છે છતાં ઉત્પાદ ને વ્યય તે જાણવા લાયક છે. આદરવા લાયક તો ત્રિકાળી ધ્રુવ અભેદ છે તે આદરવા લાયક છે. આરે.. આરે..! આવી ઝીણી વાત છે. પછી માણસ એકાંત કહે ને? વસ્તુને સમજે નહિ.

દષ્ટિ, દષ્ટિનો વિષય બહુ અલૌકિક છે. દષ્ટિ અને દષ્ટિનો વિષય પહેલા એને સિદ્ધ કરવા માગે છે પછી દષ્ટિમાં આવ્યા પછી એમાં રમત કેમ કરવી એ ચારિત્ર છે. પણ હજી દષ્ટિ જ અભેદ શું છે, એની વસ્તુમાં વસ્તુ જ શું છે એની ખબર નથી તો એ રમે ને ટકે શેમાં? આ તો વસ્તુ આવી અભેદ છે એમાં ષટ્કારકના પરિણામના ભેદનો પણ જેમાં વ્યવહારનો નિષેધ છે. આહાહા..! ભેદ પાડીને સમજાવ્યું. બીજો કોઈ ઉપાય નથી. વ્યવહારથી સમજાવ્યા વિના કોઈ ઉપાય નથી. આવે છે ને? વ્યવહાર, વ્યવહાર ઉપદેશ કે ઉપદેશ તો વ્યવહારથી જ થાય પણ તે વ્યવહાર આદરણીય નથી. એ આઠમી-નવમી ગાથામાં કીધું છે. આત્મા કોણ છે? કે, આત્મા દર્શન, જ્ઞાન ને ચારિત્રને પ્રાપ્ત થાય તે છે. આટલો ભેદ પાડીને વ્યવહાર કર્યો છતાં ત્યાં કહ્યું કે અમે ભેદ પાડીને કહ્યું પણ અમારે ને તારે બેયને ભેદ આદરવા લાયક નથી. આઠમી-નવમી ગાથામાં કહ્યું છે. આહા..! આવો માર્ગ

ભારે, બાપા! એમ અહીંયાં ભેદ પાડીને સમજાવ્યું પણ આદરવા લાયક તો એક ચૈતન્ય સ્વરૂપ ત્રિકાળ જ્ઞાયક ભાવ તે એક જ આદરણીય છે.

હવે, એમાં ચેતના છે એને કોઈ બે ભેદ કરી એના પણ બે ભેદ કાઢી નાખે, બીજા ભેદ કાઢી નાખતા આ પણ કાઢી નાખે તો એ વાત પણ ખોટી છે. એ ચેતન એની જે ચેતના એનો સ્વભાવ જ દર્શન ને જ્ઞાન બે છે. એનું સ્વરૂપ જ સામાન્ય ને વિશેષ છે. દર્શન સામાન્ય છે, જ્ઞાન વિશેષ છે. આહાહા...! દરેક વસ્તુ સામાન્ય વિશેષ છે, તો ચેતના પણ સામાન્ય વિશેષ છે. સામાન્ય દર્શન ને વિશેષ જ્ઞાન. આહાહા...! એથી ચેતનાને પણ દર્શન, જ્ઞાનના બે ભેદથી સમજાવ્યા અને બે ભેદ છે પણ ખરા. એ બે ભેદ કોઈ કાઢી નાખે તો ચેતનાનો નાશ થતાં ચેતનનો નાશ થશે. રાગને કાઢી નાખતા આત્માની સિદ્ધિ થશે. ભેદને કાઢી નાખતા અભેદની દૃષ્ટિ થશે પણ ચેતનાના બે ભેદ કાઢી નાખતા ચેતનનો નાશ થશે. આહાહા...! સમજાય છે કાંઈ? આવી વાતું હવે. ઝીણી વાત છે. ભગવાન! અપૂર્વ વાત છે, પ્રભુ!

મુનિરાજ ‘કુંદકુંદાચાર્યદેવ’ ભગવાન પાસે ગયા હતા ને મુનિ ભાવલિંગી સંત હતા, ભાવલિંગી સંત હતા. આહાહા...! સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર ત્રણના અનુભવમાં સ્વસંવેદન પ્રચુર હતું. એ જગતની પાસે આ જાહેર કરે છે. એની ટીકા કરનાર ‘અમૃતચંદ્રાચાર્ય’ પણ એવા જ હતા. એ જગતને જાહેર કરે છે, પ્રભુ! તું સ્વરૂપે છો એમાં ત્રણ પ્રકાર છે ખરા- દ્રવ્ય, ગુણ ને પર્યાય. ઉત્પાદ, વ્યય ને ધ્રુવ. તેમ પર્યાયમાં ષટ્કારક ઉત્પન્ન થાય એ પણ છે છતાં તે નિષેધ કરવા લાયક છે. આહાહા...! જે હોય એનો નિષેધ થાય કે ન હોય એનો નિષેધ થાય? તો એનો નિષેધ કરતાં ચેતનામાં બે ભેદ છે એનો જો નિષેધ કરવા જાઈશ તો ચેતનનો નાશ થઈ જશે. આહાહા...! કહો, ‘ઝવેરચંદભાઈ’! કોઈ દિ’ આ તમારા ‘આંકડીયા’ માં ક્યાંય સાંભળ્યું નથી. કાલે પૂછતા હતા, કબુતરને દાણા નાખવાનું શું? એ ભાવ અંદર હોય છે, શુભ અનુકંપાનો ભાવ હોય પણ એ પુણ્ય છે, ધર્મ નહિ. આહાહા...! એ તો ધર્મ નહિ પણ આ છ પ્રકારના કારક ઉપર લક્ષ જાય તો વિકલ્પ ઉઠે છે એ પણ ધર્મ નહિ.

આત્માના ત્રણ ભેદ છે અંદર વસ્તુ દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાય (છે), એ ત્રણના ભેદ ઉપર લક્ષ જાય તોય ધર્મ નહિ, ત્યાં વિકલ્પ ઉઠશે. ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રુવ એ એનો સ્વભાવ છે, એનું વસ્તુનું સ્વરૂપ છે છતાં એ ત્રણનો વિચાર કરવા જશે તો વિકલ્પ ઉઠશે... આહા...! રાગ ઉઠશે. આહાહા...! એથી પહેલા કહી ગયા છે ને? કે, એમાં એ ભેદ તો છે નહિ, વિકલ્પો છે નહિ, નયના વિકલ્પો એમાં નથી કે નિશ્ચયનયથી આવો છે ને વ્યવહારથી આવો છે ને અભેદથી આવો છે ને ભેદથી આવો છે, એવા નયના વિકલ્પો પણ પ્રભુ આત્મામાં નથી. અને ધ્યાનાવલીના ભેદ જે ધ્યાનની પર્યાય પ્રગટે, એ પ્રગટે છે, એ તો પર્યાય (છે), એનામાં

શુદ્ધિની વૃદ્ધિ થાય છે. એ એકરૂપ રહેતું નથી માટે એ પણ આદરવા લાયક નથી. આહાહા...! એ પણ વ્યવહાર છે. ગજબ કામ છે, ભાઈ! ધ્યાનાવલી પર્યાયને વ્યવહાર કહેવો એને ઠેકાણે હજી તો દયા, દાન ને વ્રત ને ભક્તિ ને વ્યવહાર કહીને છોડવા લાયક (કહીએ) ત્યાં તો રાડ નાખે, રાડ નાખે છે. હાય..હાય..! ત્યારે હવે કરવું શું? એ તો આવ્યું હતું ને? એ નિષેધ કર્યું છે પણ એને શરણ પ્રભુ અંદર છે. શુભ ને અશુભનો બેનો નિષેધ કર્યો છતાં ચૈતન્ય સ્વભાવ અંદર નિત્યાનંદનો નાથ પ્રભુ વીતરાગમૂર્તિ શરણભૂત છે. આહાહા...! આખી વસ્તુને ભૂલીને તું જાણે કે, આ શુભાશુભ છોડ્યો તો હવે ક્યાં જાવું? અહીં જાવું. આહાહા...! આખી ચીજ પડી છે ત્યાં જાવું. કૃત્રિમ વિકલ્પ ઉઠે છે તેને છોડી દેવા. આહાહા...! આ એ વાત કરી. છે?

‘દષ્ટા અને જ્ઞાતાનો અનુભવ કરાવ્યો છે, કારણ કે ચેતના સામાન્ય દર્શનજ્ઞાનવિશેષોને ઉલ્લંઘતી નથી.’ ચેતનની ચેતના, ભગવાનઆત્માની ચેતના જે શક્તિ... આહાહા...! ભગવાન ચેતન સ્વરૂપ છે એની જે ચેતના શક્તિ છે એ બે જ્ઞાન દર્શનને ઓળંગતી નથી. ‘અહીં પણ, છ કારકરૂપ ભેદ-અનુભવન કરાવી,...’ ભલે ત્યાં આગળ ચેતનાના ભેદ પાડ્યા ને દર્શન-જ્ઞાનના ભેદ સમજાવ્યા છતાં ‘પછી અભેદ-અનુભવનની અપેક્ષાએ કારકભેદ દૂર કરાવી,...’ એ છ કારકોને પણ દૂર કરાવી (એમ) ચેતનામાં ભેદને દૂર કરાવી એમ નહિ. ચેતનાના ભેદ તો દર્શન-જ્ઞાન છે તો એનું સ્વરૂપ છે પણ એના ષટ્કારકો જે છે તે ભેદ દૂર કરાવી. આવી વાત. માણસને રળવા માટે જોવે તો ચોવીસ કલાક માથાકુટ કરીને પચાસ-પચાસ સાંઈઠ, સીત્તેર-સીત્તેર વર્ષ એમાં કાઢે પછી શરીર બહુ ઘરડુ થઈ જાય તો પછી ન જઈ શકે, ચાલી શકે અને આને માટે કરવું હોય કે, ભાઈ! આ શું છે પણ આ? આ સત્ છે શું? આટલો ફેર? એની તુલના કરવા માટે વખત લેવો હોય તો વખત મળે નહિ. આહાહા...! આ બહુ ઊંચી વાત આવી છે.

‘(દષ્ટાજ્ઞાતામાત્રનો અનુભવ કરાવ્યો છે.)’ હવે ટીકા.

‘(ટીકા:-) અહીં પ્રશ્ન થાય છે કે-ચેતના દર્શનજ્ઞાનભેદોને કેમ ઉલ્લંઘતી નથી કે જેથી ચેતનારો દષ્ટા તથા જ્ઞાતા હોય છે?’ શું કીધું ઇ? આત્મા ચેતન છે એની ચેતના છે એ પણ દષ્ટા ને જ્ઞાતા બેરૂપે કેમ થઈ જાય? આહાહા...! સમજાય છે કાંઈ? આ પ્રશ્ન કર્યો. પ્રશ્ન સમજવો પણ કઠણ પડે. આહાહા...! ‘વિરલા જાણે તત્ત્વને વિરલા સાંભળે કોઈ’ ‘વિરલા સાંભળે કોઈ’ ‘કાર્તિકેયાનુપ્રેક્ષા’ માં એવો પાઠ આવે છે. ‘કાર્તિકેસ્વામી’ મહાન મુનિ થઈ ગયા. ‘વિરલા સાંભળે કોઈ’ તત્ત્વની વાત તો કોઈ વિરલ સાંભળે અને વિરલા જાણે, અને વિરલા શ્રદ્ધા કરે. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- સંભળાવનારા પણ વિરલા જ હોય.

ઉત્તર :- એ વિરલા... આહાહા...! ભારે વાતું બહુ, બાપુ! વાદવિવાદે પાર પડે એવું

નથી. એથી તો 'નિયમસાર'માં 'કુંદકુંદાચાર્યે' કહ્યું, પ્રભુ! તું સમય, સ્વસમય એટલે જૈન સંપ્રદાયની સાથે કે અન્ય સંપ્રદાયની સાથે વાદવિવાદ કરીશ નહિ. કેમકે એટલા બધા ભેદ ને નિશ્ચય ને વ્યવહારમાં પડે. વ્યવહારમાં છે એ વ્યવહાર મુકે, આ વ્યવહાર રહ્યો, આ વ્યવહાર રહ્યો, પણ વ્યવહાર છે એ છોડવા લાયક છે કે આદરવા લાયક છે?

લખાણમાં વ્યવહાર(ના) કથનનો પાર નથી. એ અગિયારમી ગાથામાં આવી ગયું છે. હસ્તાવલંબ જાણીને ભગવાને વ્યવહાર ઘણો કહ્યો છે પણ તેનું ફળ સંસાર છે. અગિયારમી ગાથામાં અર્થમાં આવી ગયું છે. આહાહા..! આ તો પરમાત્માની કથા છે, પ્રભુ! આ કાંઈ વાર્તા નથી, કથા-વાર્તા નથી. આ તો ત્રિલોકનાથ સર્વજ્ઞદેવ પરમાત્મા, એના મુખથી નીકળેલી ધ્વનિ છે એનો આ તો સાર છે. આ કોઈની કલ્પનાથી કે છદ્મસ્થે કરેલું એ વસ્તુ નથી, બાપુ! આહાહા..! બહુ ધીરેથી, શાંતિથી સાંભળે તો એને પકડાય એવું છે. નહિતર તો વાત એકાંત લાગે, એકાંત લાગે એવી વાત છે. એ ખબર છે, બાપુ! આહા..! ઘણા વર્ષથી તો બહારનું સાંભળીએ છીએ કે એકાંત છે, એ એકાંત છે. કાલે હજી આવ્યું હતું, કાળલબ્ધિ નથી. કહો! 'મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક' નો આધાર આપ્યો છે. કાળલબ્ધિ અને ભવિતવ્ય કંઈ વસ્તુ જ નથી. માટે હોનહાર ટાણે થાય એવું કાંઈ નથી. આહાહા..! ભગવાન સર્વજ્ઞ પરમાત્માએ દીઠું એમ થશે. 'જે જે દેખી વીતરાગને તે તે હોંશી વિરા.' આહાહા..! 'કાહે હોત અધિરા. અનહોની કંઈ હોસે નહિ' ઇ નહિ માને. ઇ માનવા જાય તો સર્વજ્ઞ સિદ્ધ (થાય), કમબદ્ધ સિદ્ધ થઈ જાય અને આત્માનો પુરુષાર્થ સિદ્ધ થાય. આત્મા તરફ એનું વલણ થાય ત્યારે એને કમબદ્ધ બેસે. આહાહા..! એવી વાતું છે, બહુ ઝીણી, ભગવાન! આહા..!

શું કીધું આ? 'અહીં પ્રશ્ન થાય છે કે-ચેતના દર્શનજ્ઞાનભેદોને કેમ ઉલ્લંઘતી નથી કે જેથી ચેતનારો દષ્ટા તથા જ્ઞાતા હોય છે?' એમ. ચેતન એવો આત્મા, ચેતના એવો એનો ગુણ એ ગુણ બે ભેદને ઓળંગતો નથી તો જેથી આત્મા પણ દષ્ટા ને જ્ઞાતા બેરૂપે થઈ જાય છે. ચેતનાને બે રૂપે ઠરાવવા જાઓ છો ત્યાં આત્મા પણ બે રૂપે થઈ જશે. સમજાણું કાંઈ? આ પ્રશ્નકારનો પ્રશ્ન છે. પ્રશ્ન હજી સમજવો જોઈએ કે નહિ? આહાહા..! પ્રશ્ન શું છે? કે ચેતના, આ ચેતન ભગવાનઆત્મા એમાં ચેતના એનો ત્રિકાળી ગુણ છે. અહીં તો કહે છે ચેતના વ્યાપક છે ને આત્મા વ્યાપ્ય છે એમ કહેશે. ચેતના જે છે ત્રિકાળ રહેનાર છે અને આત્મા એનું વ્યાપ્ય છે. નહિતર આત્મા વ્યાપક ને પર્યાય વ્યાપ્ય એ તો બરાબર છે. પણ આ તો અહીં ચેતના ગુણ છે એ ત્રિકાળ રહેનાર તે વ્યાપક છે, આમ પ્રસરનાર (છે) અને આત્મા વ્યાપ્ય છે. જો ચેતનાનો નિષેધ કરતાં આત્મા વ્યાપ્ય છે તેનો નિષેધ થઈ જશે. સમજાણું કાંઈ? આ પ્રશ્નકારનો પ્રશ્ન છે. પ્રશ્ન હજી સમજવો જોઈએ કે નહિ? આહાહા..!

પ્રશ્ન શું છે? કે ચેતના, આ ચેતન ભગવાનઆત્મા એમાં ચેતના એનો ત્રિકાળી ગુણ

છે. અહીં તો કહેશે ચેતના વ્યાપક છે ને આત્મા વ્યાપ્ય છે એમ કહેશે. ચેતના જે છે એ ત્રિકાળ રહેનાર છે ને આત્મા એનું વ્યાપ્ય છે. નહિતર આત્મા વ્યાપક અને પર્યાય વ્યાપ્ય એ તો બરાબર છે, પણ આ તો ચેતના ગુણ છે એ ત્રિકાળ રહેનાર તે વ્યાપક છે, આમ પ્રસરનાર (છે) અને આત્મા વ્યાપ્ય છે. ચેતનાનો નિષેધ કરતાં આત્મા વ્યાપ્ય છે તેનો નિષેધ થઈ જશે. આહાહા..! આવી વાતું છે. આવો ઉપદેશ? જૈન પરમેશ્વરે આવો કર્યો હશે? અમે તો સાંભળીએ કે, સામાયિક કરો, પોષા કરો, પડિકમણા કરો, ઇચ્છામિ પડિકમણા કરો, તસ્સૂતરી.. લ્યો! આઠમ પોષા કરો, ચોવિહાર કરો, છ પરબી દયા પાળો, બ્રહ્મચર્ય પાળો, છ પરબી કંદમૂળ ન ખાવા. અરે..! પ્રભુ! સાંભળ, ભાઈ! એ બધી વાતું મંદ રાગની ક્રિયાની વાતું છે, બાપા! એ ધર્મ જુદી ચીજ છે, ભાઈ! આહાહા..! એ પ્રભુની વાતું પ્રભુ જુદી જાતની છે. આહાહા..! એને શાંતિથી પૂર્વનો આગ્રહ છોડીને મધ્યસ્થ ભાવથી આ તો સાંભળવા જેવું છે, ભાઈ! આહાહા..!

અમારે તો ઘણા વર્ષથી આ કમબદ્ધની વાત ચાલે છે. બે હજારની સાલમાં વિસ્તારથી કરી હતી. અમસ્તો પણ અમારે તો આ પરિચય (હતો). પિતાજીની દુકાન ઘરની હતી ને. ‘પાલેજ’ ‘પાલેજ’ છે ને? એટલે હું તો ત્યાં આ શાસ્ત્રો વાંચતો. એક પરમહંસ અને એક કુબેરના એલા કુબેર શું કહેવાય ઇ? કબીરના સાધુ આવ્યા હતા. આ તો ઘણા વર્ષની વાત છે. (સંવત) ૧૯૬૬-૧૯૬૭. અમે તો જૈન ખરા ને અને અમારી ન્યાં પ્રસિદ્ધિ (હતી). અમારી દુકાનની પાછળ એક ધર્મશાળા (હતી) ન્યાં એ ઉતરેલા. ઇ બેને થાતી ચર્યા. મોટી ચર્યા થઈ. આ તો ૧૯૬૫-૧૯૬૬ ની વાત છે. પેલો કબીર કહે કે ઈશ્વર કર્તા નથી, પેલો કહે, કર્તા છે. લાવો સિદ્ધ કરીએ. કર્તા ન માને તો ખોટું છે. પેલો કહે, પણ મને સમજાવો. ઈશ્વર જ્યારે કર્તા છે તો ઈશ્વરે આ બધું કર્યું ત્યારે ક્યાં હતા? નહોતું ત્યારે ઉભા હતા ક્યાં ઇ? અને અમે જૈન લોકો. નાની ઉંમર ને તે દિ’ તો અઢાર-ઓગણીસ વર્ષની (ઉંમર હતી). અમારી સામું જોઈને પેલો કબીરવાળો જૈનોને જોઈને કહે, કેમ ભાઈ! એ ઈશ્વર કર્તા હોય તો આ વસ્તુ નહોતી ત્યારે ઉભા હતા ક્યાં? એને કોણે બનાવ્યો? જમીન નહોતી, આકાશ નહોતું, કાંઈ નહોતું ત્યારે ક્યાં ઉભો રહ્યો? આ તો ઘણા (વર્ષ પહેલાની વાત છે). આહાહા..! નાની ઉંમરમાંથી બધી ચર્યા સાંભળતા. કીધું, વાત સાચી, ભાઈ! ઈશ્વર કર્તા હોય તો આ બધી ચીજ નહોતી તો આ સામગ્રી આવી ક્યાંથી? લાવ્યા ક્યાંથી? એ ઈશ્વર ઉભો ક્યાં રહ્યો? અને પછી સામગ્રી ક્યાંથી લાવ્યો? આવી ચર્યા તો તે દિ’ની ચાલે છે. ૧૯૬૪ ને ૧૯૬૫ ની સાલથી. આહાહા..! તેમાં રસ લઈએ, દુકાન છોડીને સાંભળીએ. શું કહે છે આ લોકો? આપણે જૈન કહેવાઈએ એટલે એ લોકો જૈન સામું જોઈને કહે, આ જૈન લોકો ઈશ્વરમાં માનતા નથી. આહા..!

મુમુક્ષુ :- સરસ ન્યાય કાઢ્યો.

ઉત્તર :- ન્યાયથી કીધું છે. પેલાએ કીધું, તું મારો શિષ્ય થા તો સમજાવું. પણ પહેલું સમજ્યા વિના? એક કબીરનો સાધુ હતો અને એક હતો પરમહંસ વેદાંતી. મોટા બે હતા. ત્યાં ધર્મશાળા છે એમાં ઉતરેલા. અમારી દુકાનની પાછળ છે. અમને ખબર પડી એટલે ગયા, અમે સાંભળવા ગયા હતા. પહેલેથી રસ હતો ને એ તો! કબીરનો સાધુ આવે તો જાતા, સાંભળવા જઈએ. કબીરનો જુવાન સાધુ આવતો. બહુ વૈરાગ્ય, બહુ વૈરાગ્ય. જિન ત્યાં બહાર જિન છે એમાં ઉતરેલા અને બહુ વૈરાગ્યથી વાત કરે. ફોનોગ્રામ.. શું કહેવાય આ? હાર્મોનિયમ. બહુ વૈરાગ્યથી (બોલતા), તત્ત્વ બીજી વાત છે પણ એની વૈરાગ્યની વાતું બહુ કરે તો અમે સાંભળવા જતા. પણ આ તત્ત્વ બાપુ! કાંઈ જુદી વાત છે. આ તો વીતરાગ સર્વજ્ઞ પરમાત્મા જિનેશ્વરદેવ સિવાય ક્યાંય છે નહિ. એના વાડામાં રહેલાને હજી સમજાતું નથી. વર્ષ કાઢ્યા કેટલાય તોપણ હજી ગોટા ઉઠે અંદર. આહાહા..!

અહીં જુઓને શિષ્યનો પ્રશ્ન કેવો છે? શિષ્યના પ્રશ્નમાં મર્મ છે, કે જ્યારે તમે આ આત્મા ચેતન છે એની ચેતનાના બે પ્રકાર કહેશો દષ્ટા-દર્શન ને જ્ઞાન તો આત્મા પણ દષ્ટા ને જ્ઞાતા એક છે એ બે રૂપે થઈ જશે. પ્રશ્ન બરાબર સમજાય છે? સમજવું જોઈએ ને, બાપુ! આ એમ ને એમ માની લેવું એ કોઈ વસ્તુ છે? વીતરાગ તો કહે છે 'નૈયાવયમ' પાંચમા શ્રમણ સૂત્રમાં આવે છે. શ્રમણ સૂત્ર નથી આવતું? પાઠમાં 'નૈયાવયમ'. કોને ખબર અર્થની? એ તો હાંકે રાખે ગડીયાને. થઈ ગયા પડિકમણા ને ચાલો. ધૂળેય નથી. પડિકમણા પણ નથી ને પરચખાણ પણ નથી, બાપુ! એ સમ્યગ્દર્શન કોઈ ચીજ એવી છે. એના વિના બધા એકડા વિનાના મીંડા લાખ-કરોડ કરે તોય સંખ્યામાં ન આવે. આહા..! એ આ સમ્યગ્દર્શનની શુદ્ધિની વાત છે.

શિષ્યે એમ પ્રશ્ન કર્યો, કે ચેતના-ચેતનની ચેતના, ચેતનની ચેતના... આ શું? આત્મા ચેતન છે તેની ચેતના ગુણ ત્રિકાળ, એ જો દર્શન ને જ્ઞાનમય બે હોય, ભેદોને ઓળંગતી ન હોય તો જેથી ચેતનારો પણ દષ્ટા ને જ્ઞાતા થઈ જાય. તો આત્મા એક છે એ બે રૂપે થઈ જાય-દષ્ટા ને જ્ઞાતા. આહાહા..! સમજાય છે કાંઈ આમાં? ભાષા તો સાદી છે, ભાવ તો પ્રભુ છે એ છે. આહાહા..!

'તેનો ઉત્તર કહેવામાં આવે છે :-' એનો ઉત્તર ટીકાકાર છે આ તો આચાર્યની વાત છે. જેને આવો પ્રશ્ન ઉદ્ભવ થાય તેને અમે આ ઉત્તર દઈએ છીએ. સાંભળવા ખાતર સાંભળે અને અંદરમાં સમજવાની દરકાર કરે નહિ કે, આ શું કહેવા માગે છે, એને નહિ. જેને જિજ્ઞાસા થઈ છે, કે પ્રભુ આત્મા અમે ચેતન કહીએ તો એની ચેતના એનો ગુણ કહીએ. તો ગુણ કહીએ તો ચેતનાના પણ બે ભેદ થઈ ગયા, દર્શન ને જ્ઞાન. તો દર્શન ને જ્ઞાન બે ભેદ થઈ ગયા તો આત્મા પણ દષ્ટા ને જ્ઞાતા થઈ ગયો. એકલો દષ્ટા રહ્યો નહિ, જ્ઞાતા એકલો ન રહ્યો. દષ્ટા અને જ્ઞાતા બે રૂપે થઈ ગયો. એ પણ ભેદમાં આવી

ગયો. આહાહા..! આ શિષ્યનો પ્રશ્ન છે. આહાહા..! કોઈપણ બોલ વિચારીને તુલના કરીને માનવું જોઈએ, એમ ને એમ માને એ તો અનાદિ કાળથી કાળ કાઢ્યા છે, બાપા! ભવ અનંત કર્યા. આહાહા..!

‘પ્રથમ તો ચેતના પ્રતિભાસરૂપ છે.’ ઉત્તર ઉત્તર. ઝીણું તો છે, પ્રભુ! અપૂર્વ વાત છે, નાથ! પણ હવે સમજવી તો પડશે ને એને. આહાહા..! વીતરાગ જૈન પરમેશ્વર, જેને ત્રિકાળ જ્ઞાન (થયું છે), પરમાત્મા સાક્ષાત્ બિરાજે છે. મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં તો સાક્ષાત્ બિરાજે છે. ‘મહાવીર’ ભગવાન એ તો મોક્ષમાં પધાર્યા. એ જ્ઞાનો સિદ્ધાંશમાં ગયા. ચોવીસ તીર્થંકરો અત્યારે જ્ઞાનો અરિહંતાણમાં નથી, જ્ઞાનો સિદ્ધાંશમાં ગયા. અને આ ‘સીમંધર’ ભગવાન બિરાજે છે તે જ્ઞાનો અરિહંતાણમાં છે. સિદ્ધને વાણી હોય નહિ, શરીર હોય નહિ, તેને ઉપદેશ હોય નહિ. આ તો ભગવાન છે, બિરાજે છે, અરિહંત પદે છે, ચાર કર્મનો નાશ કર્યો, ચાર કર્મ બાકી (છે), શરીર ને વાણી બેય છે. વાણી નીકળે છે, સવાર, બપોર, રાત છ-છ ઘડી વાણી નીકળે છે, ઇન્દ્રો સાંભળે. ઇન્દ્રો, વાઘ, નાગ, માણસો ત્યાં પ્રભુ પાસે સાંભળવા જાય છે. અત્યારે મહાવિદેહમાં મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં (છે). આહાહા..!

મુમુક્ષુ :- મહાવિદેહક્ષેત્ર આ બાજુ આવ્યું?

ઉત્તર :- હા. આ બાજુ આવ્યું.

મુમુક્ષુ :- ક્યાં સુધી જઈએ તો આવે?

ઉત્તર :- નજર લાંબી કરે તો લક્ષમાં આવે. આ શરીર ન જઈ શકે, શરીર જઈ નહિ શકે. એ તો ‘કુંદકુંદાર્યાર્ય’ ગયા હતા, સંવત ૪૯. આ દેહે ગયા હતા. ભગવાન પાસે સમવસરણમાં આઠ દિવસ રહ્યા હતા. ત્યાં તો પાંચસો ધનુષનો દેહ છે. ભગવાનને પાંચસો ધનુષ બે હજાર હાથ ઊંચો (દેહ છે). ‘સીમંધર’ પ્રભુ અત્યારે બે હજાર હાથ ઊંચા છે. અને આ ‘કુંદકુંદાર્યાર્ય’ ૪૯માં ગયા, બે હજાર (વર્ષ પહેલા), ચાર હાથ ઊંચા. એ શું કહેવાય પેલું નાનું? તીડ, તીડ. તીડ જેવું લાગે. નાનું તીડ બેઠું હોય (એવું લાગે). પ્રભુને ચક્રવર્તીએ પૂછ્યું, પ્રભુ! આ તીડ જેવો માણસ છે કોણ? નાનો. આહા..! આ સંવત ૪૯ની વાત છે.

મુમુક્ષુ :- આપ કહો છો, બીજા તો એને ધર્મ જ કહે છે.

ઉત્તર :- દુનિયા કહે, સ્વતંત્ર છે. ‘જેમાં જિતની બુદ્ધિ હૈ ઇતનો દિયો બતાય, વાંકો બુરો ન માનીએ ઔર કહાં સે લાય?’ જે એને બેઠું એ કહે, બીજું ક્યાંથી લાવે બિચારા? એ પ્રભુ છે. આહાહા..! પ્રભુતાની ખબર નથી, અંદર પ્રભુ છે કેવડો ને કેટલો (એની ખબર નથી). આહાહા..! શિષ્યનો પ્રશ્ન જુઓને કેવડો છે?

પ્રભુ! જ્યારે આ ચેતનને આત્માને તમે ચેતના ગુણ કહી અને બે ભેદ પાડશો તો ચેતન એવો જે ભગવાન એના બે ભેદ પડી જાશે, એ દષ્ટા ને જ્ઞાતા થઈ જશે. આહાહા..! કેટલો વિચાર કરીને પ્રશ્ન છે. છે તો આચાર્ય ને આચાર્ય પોતે કહેનારા. આહાહા..! સમજાય

એવું છે, ભગવાન! ન સમજાય એવું પ્રભુ નથી. આ તો પ્રભુ પ્રભુને વાત કરે છે. તું પ્રભુ છો, ભગવાન! અંદર પ્રભુ છે, પરમેશ્વર છે. આત્મા અંદર પરમેશ્વર સ્વરૂપ છે. આહા...! એને આ કહે છે. કંઈ આ જડને ને શરીરને નથી (કહેતા). આ તો માટી છે, ધૂળ છે. તેમ દયા, દાનના પરિણામ થાય એ તો રાગ છે એને આ કાંઈ કહેતા નથી. રાગ કાંઈ જાણે? રાગને કહે આ? એ રાગનો જાણનાર પ્રભુ અંદર છે એને આ તો કહે છે. આહાહા...!

એવો જેનો પ્રશ્ન ઉઠ્યો 'તેનો ઉત્તર કહેવામાં આવે છે :- પ્રથમ તો ચેતના પ્રતિભાસરૂપ છે.' સાંભળ! જે ચેતન ભગવાન એની જે ચેતના શક્તિ-ગુણ, એ પ્રતિભાસરૂપ છે. પ્રતિભાસ એટલે કે એમાં જ્ઞાન થાય, જણાય, દેખાય એવું. હવે 'તે ચેતના દ્વિરૂપતાને અર્થાત્ બે-રૂપપણાને ઉલ્લંઘતી નથી,...' એ પ્રતિભાસરૂપ છે, એ પ્રતિભાસરૂપ છે એ બેરૂપને ઓળંગતી નથી. ખુબી કરશે. ઈ પ્રતિભાસરૂપ છે એ બેરૂપને ઓળંગતી નથી આહાહા...!

'કારણ કે સમસ્ત વસ્તુઓ સામાન્યવિશેષાત્મક છે.' આહાહા...! દરેક વસ્તુ સામાન્યવિશેષ (છે). સામાન્ય એટલે દ્રવ્યરૂપે, વિશેષ એટલે પર્યાયરૂપે. એ રૂપે દરેક વસ્તુ એવી છે. સામાન્ય-વિશેષ. પરમાણુ હો, આત્મા હો, પરમેશ્વર હો, સિદ્ધ હો, કેવળજ્ઞાની હોય. કેવળજ્ઞાન એ પર્યાય છે એનો આત્મા તે દ્રવ્ય છે. દરેક વસ્તુ સામાન્યવિશેષ સ્વરૂપ જ છે. આહાહા...! પહેલી અહીં ખુબી કેવી કહી કે, પ્રતિભાસરૂપે એવું સિદ્ધ કરવું છે. એમાં બે પ્રકારે પ્રતિભાસ થાય-દર્શન ને જ્ઞાન એમ સિદ્ધ કરવું છે. ચેતનની ચેતનામાં પ્રતિભાસ સ્વભાવ છે, પ્રતિભાસ એટલે જે સામે છે તે પોતામાં પોતાથી જણાય તેવો એનો સ્વભાવ છે. એ પ્રતિભાસના બે પ્રકાર છે એ હવે બતાવવા છે.

'ચેતના દ્વિરૂપતાને બે-રૂપપણાને ઓળંગતી નથી, કારણ કે સમસ્ત વસ્તુઓ સામાન્યવિશેષાત્મક છે.' બધીયે વસ્તુઓ સામાન્ય એટલે દર્શન અને વિશેષ એટલે જ્ઞાનસ્વરૂપ છે-આત્મા. અને પરમાણુ આદિ દ્રવ્ય સામાન્ય અને ગુણ-પર્યાય વિશેષ. એ સામાન્યવિશેષ દરેક વસ્તુ એવી છે. આહાહા...! આવો ઉપદેશ હવે. અજાણ્યા માણસને તો એવું લાગે કે, શું આ જૈન પરમેશ્વરની વાત હશે આ? આપણે તો જ્યાં હોય ત્યાં વાતું કરીએ કે આમ કરો, સામાયિક કરો ને પોષા કરો, આ છોડો ને આ મૂકો ને આ મૂકો... બધી વાતું ક્રિયાકાંડની, કર્તાબુદ્ધિની બધી વાતું છે, બધી અજ્ઞાનની, અજ્ઞાનની (વાતું છે). એ જ્ઞાનની વાતું બાપા! એ કોઈ સર્વજ્ઞ ત્રિલોકનાથની જુદી છે. એની સાથે કોઈ ક્યાંય મેળ ખાય એવો નથી. આહાહા...!

કહે છે 'સમસ્ત વસ્તુઓ સામાન્યવિશેષાત્મક છે. (બધીયે વસ્તુઓ સામાન્યવિશેષસ્વરૂપ છે, તેથી...' પરમાણુ પણ સામાન્ય વિશેષ (સ્વરૂપ છે). દ્રવ્ય છે અને તેના ગુણ ને પર્યાય ભેદ પણ છે, વિશેષ છે. 'તેથી તેમને પ્રતિભાસનારી ચેતના...' શું કીધું ઈ? દરેક ચીજ સામાન્યવિશેષસ્વરૂપ છે તેથી તેને ચેતનારી, પ્રતિભાસ કરનારી ચેતના પણ બે રૂપે છે. આહાહા...! આ લોજીકથી-ન્યાયથી તો (વાત) છે. ભગવાનનો માર્ગ તો લોજીક-ન્યાયથી છે.

એમ ને એમ માની લેવી એ વસ્તુ કાંઈ નથી. આહાહા..!

દરેક ચીજ સામાન્ય વિશેષ (સ્વરૂપ છે). કાયમ રહીને અવસ્થા બદલે છે એ બે પ્રકાર જ છે. ત્યારે દરેક ચીજ જ્યારે બે પ્રકારરૂપે છે તો એને જાણનારી ચીજ પણ બે પ્રકારે છે. આહાહા..! છે? ત્યારે 'તેનાં જે બે રૂપો છે તે દર્શન ને જ્ઞાન છે.' સામાન્યવિશેષ દરેક ચીજ છે એને જાણનારી ચેતના પણ બે રૂપે છે, જાણવું ને દેખવું. એ બે રૂપે દર્શન ને જ્ઞાન છે. 'માટે તે તેમને ઉલ્લંઘતી નથી...' ચેતના, દર્શન અને જ્ઞાન, દેખવું ને જાણવું એને ચેતના ઓળંગતી નથી. કારણ કે, દરેક વસ્તુ સામાન્યવિશેષ છે તો પોતે પણ સામાન્યવિશેષ છે.

દરેક વસ્તુ સામાન્યવિશેષ છે, આત્મા પણ સામાન્યવિશેષ છે. દરેક વસ્તુ સામાન્યવિશેષ છે તો ચેતના પણ સામાન્યવિશેષરૂપ છે. એ સામાન્યવિશેષને પ્રતિભાસ કરનારી જાણનારી પણ, જેમ સામાન્યવિશેષ (વસ્તુ છે), એમ આ જાણનારી (ચેતના) પણ સામાન્યવિશેષ બે રૂપે છે. સમજાય છે? આહા..!

ફરીને, શિષ્યનો પ્રશ્ન થયો કે પ્રભુ! ચેતના કહીને તમે બે ભાગ પાડી દ્યો છો-દર્શન ને જ્ઞાન તો પછી આત્મા પણ બે રૂપે થઈ જશે-દષ્ટા ને જ્ઞાતા. આત્મા એકરૂપ છે એના બે રૂપ થઈ જશે. આહાહા..! સાંભળ, ભાઈ! કઈ અપેક્ષા છે એ? દરેક વસ્તુ સામાન્યવિશેષસ્વરૂપ છે. ત્રિકાળ રહેવું અને વિશેષ વર્તમાન ગુણ અને પર્યાયના ભેદરૂપ પણ છે. તો દરેક વસ્તુ સામાન્યવિશેષરૂપ છે તેને જાણનારી ચેતના પણ સામાન્યવિશેષરૂપ છે. પ્રતિભાસ-જે છે, છે તેનો પ્રતિભાસ. જે વસ્તુ છે ઈ ત્યાં ને ત્યાં રહી પણ એનો પ્રતિભાસ કરનારી ચેતના પણ બે રૂપે છે. માટે વસ્તુ પણ સામાન્યવિશેષ છે, તેની જાણનારી ચેતના પણ સામાન્યવિશેષ છે. આહાહા..! હવે આવું ધ્યાન કરવું ને... 'ઝવેરચંદભાઈ'! કોઈ દિ' દુકાનમાં ને છોકરામાં સાંભળ્યું નહોતું આવું ક્યાંય. આહાહા..! આવો માર્ગ, આ તો શાંતિનો માર્ગ છે, બાપા! આ કોઈ વાડો નથી, કોઈ પક્ષ નથી. આ જૈન ધર્મ કોઈ પંથ નથી, પક્ષ નથી, જૈન ધર્મ તો વસ્તુનું સ્વરૂપ છે. વસ્તુ જેવી છે તેવી જાણી છે તેવી કહી છે તેનું નામ જૈન ધર્મ. એ કોઈ પક્ષ નથી કે, અમે આમ કહીએ ને તમે તેમ કહો છો એવી અહીંયાં વાત નથી.

અહીં તો ભગવાને ત્રણકાળ ત્રણલોકની જે ચીજો છે તે જોઈ છે એ વસ્તુ સામાન્યવિશેષ છે તો એની જાણનારી ચેતના પણ સામાન્યવિશેષ છે. એ વસ્તુનું સ્વરૂપ છે. એ કોઈ પક્ષપાત કે એની વાત નથી. આહા..! એકલા ન્યાયો ઘણા આવ્યા. ભાષા તો સાદી છે. એ પકડાય, પકડે તો પકડાય એવું છે, બાપુ! આહા..! અરે..! આવો વખત કે દિ' મળશે? પ્રભુ! માણસપણું મળ્યું એમાં વીતરાગની સાચી વાત... આહાહા..! અરે..રે..! સાચી (વાત) સાંભળવા મળે નહિ એ કે દિ' વિચારે ને કે દિ' રુચિ કરે ને બેસે? આહાહા..! અને જીવન ચાલ્યા જાય છે. આહા..! દરરોજ સાંભળીએ છીએ, ફલાણો મરી ગયો ને ફલાણો મરી ગયો, ફલાણો

મરી ગયો. આહા...! એ તો દેહની સ્થિતિ પુરી થાય ત્યાં શું થાય? આહા...! દેહની તો મર્યાદા છે. આ તો જેટલો કાળ રહેવાની, બરાબર એટલો જ કાળ તે સમયે જ છૂટવાની છે. જે ક્ષેત્રે, જે કાળે, જે સંયોગે છૂટવાની તે તે કાળે બરાબર છૂટવાની. એમાં લાખ ઇન્દ્રો ઉતરે કે કોઈ ડોક્ટરો ઇન્જેક્શન લગાવે તો એક સમય વધે (એમ) ત્રણકાળમાં નથી. ડોક્ટરના દેહ છૂટી જાય છે. આહા...! મોટો આ સર્જન હતો, ડોક્ટર. ‘ભાવનગર’ હેમ.. કેવા? ‘હેમંતકુમાર’ મોટો હોશીયાર હતો ‘પાટણી’ ના સગા હતા. ‘પ્રભાશંકર પાટણી’ નહિ? ‘પ્રભાશંકર પાટણી’ અહીં આવ્યા હતા, વ્યાખ્યાન સાંભળવા આવ્યા હતા. ‘પ્રભાશંકર’ પોતે આવ્યા હતા ને આ પણ આવ્યા હતા, આ પણ બે-ત્રણવાર આવ્યા હતા. આવે તો ખરા આસપાસના બધા દરબાર પણ આવ્યા હતા. ‘પાલીતાણા’ દરબાર, ‘કૃષ્ણકુમાર’ દરબાર બધા વ્યાખ્યાનમાં આવેલા. એકવાર સાંભળવા આવી જાય, મોટું નામ સાંભળીને (આવી જાય).

અહીં કહે છે, કે આ વસ્તુ... આહાહા...! ચેતન, તું ચેતન છો કે નહિ? તો ચેતનની ચેતના શક્તિ (છે). ચેતન તો શક્તિવાન છે. હવે એની શક્તિ શું? ચેતનની શક્તિ ચેતના છે. હવે ચેતના શક્તિ બે રૂપે કેમ? કે, બધી ચીજો સામાન્યવિશેષરૂપે છે તો એની જાણનારી ચેતના પણ બે રૂપે હોય તો બે રૂપને બે રૂપે જાણે. જેવું સામાન્યવિશેષ દ્રવ્ય પર્યાય છે તે રીતે જાણે તો દ્રવ્ય પર્યાયનું જ્ઞાન સાચું થાય. આહાહા...! ઝીણું પડે પણ શું થાય? માર્ગ તો આવો છે.

‘(બધીયે વસ્તુ સામાન્યવિશેષસ્વરૂપ છે, તેથી તેમને...)’ કોને? સામાન્યવિશેષ વસ્તુને. ‘(પ્રતિભાસનારી ચેતના પણ બે-રૂપપણાને ઓળંગતી નથી.)’ આહાહા...! ન્યાય તો જુઓ! જાણવા યોગ્ય વસ્તુ જ્યારે સામાન્યવિશેષ છે તો એને જાણનારી ચેતના પણ બે રૂપને ઓળંગતી નથી. એનું પણ સામાન્યવિશેષ બે રૂપ સ્વરૂપ જ છે, એનું સ્વરૂપ જ એ છે. ‘(ચેતના પણ બે રૂપપણાને ઉલ્લંઘતી નથી.)’ તેનાં જે બે રૂપો છે તે દર્શન અને જ્ઞાન છે.’ આહાહા...! પુણ્ય ને પાપ ને રાગ ને દ્વેષની તો અહીં વાત છે જ નહિ. દયા, દાન ને વ્રત, ભક્તિ એ બધા પરિણામ રાગમાં વિકારમાં જાય છે. ધર્મમાં નહિ, ધર્મના સાધનમાં-ફાધનમાં એ કોઈ છે નહિ. આહાહા...! આ લાખો રૂપિયાના મંદિરો બનાવવા ને... એ તો બનવાને કાળે બને, બાપુ! એનો ભાવ હોય એ શુભભાવ હોય છે, શુભભાવ પુણ્ય છે, ધર્મ-બર્મ નહિ. ધર્મ કોઈ જુદી ચીજ છે, બાપુ! આહા...!

‘આટે તે તેમને (-દર્શનજ્ઞાનને) ઉલ્લંઘતી નથી.’ કેમકે ચેતનની ચેતના જ્યારે જાણ પ્રતિભાસરૂપ છે એટલે કે બીજી ચીજો છે તેને જાણવાનો સ્વતઃ સ્વતઃ પોતાથી સ્વભાવ છે ત્યારે બીજી ચીજ પણ સામાન્યવિશેષ છે તેને જાણનારી ચેતના પણ સ્વતઃ બે રૂપે સ્વભાવે છે. સામાન્ય ને વિશેષ, દર્શન ને જ્ઞાન એવા બે રૂપે સ્વભાવ એનો છે. આહાહા...! એક એક ગાથા એવી છે આ બધી. આહા...! ઉખેડી નાખે આખો સંસાર. અંદર એકલો ભગવાન

ઊભો રહે છે. ચેતન દષ્ટા, જ્ઞાતા ભગવાનઆત્મા. આહા...!

‘જો ચેતના દર્શન જ્ઞાનને ઉલ્લંઘે તો સામાન્યવિશેષને ઉલ્લંઘવાથી...’ શું કહે છે? ચેતનની ચેતના પ્રતિભાસરૂપ છે. જે ચીજ છે તેને જાણવાના સ્વભાવવાળી છે. એ એને લઈને નહિ પણ એનો પોતાનો જાણવાનો સ્વભાવ છે. પોતાથી પોતાને જાણવાનો પોતાનો સ્વભાવ છે. ત્યારે જે સામાન્યવિશેષસ્વરૂપ છે એ પોતાને જાણવાના સ્વભાવવાળી પોતે ચીજ પણ બે સ્વરૂપે છે. ચેતના, દર્શન ને જ્ઞાનરૂપ. તેના અભાવમાં... આહાહા...! ઓળંગવાથી. ચેતના જો સામાન્યવિશેષને છોડી દે તો ‘ચેતના જ ન હોય (અર્થાત્ ચેતનાનો અભાવ થાય). તેના અભાવમાં બે દોષ આવે...’ ચેતનાનો અભાવ થતાં ચેતનાના બે પ્રકાર છે સામાન્યવિશેષ, વસ્તુ સામાન્યવિશેષ છે એટલે જાણનાર સામાન્યવિશેષ છે, સામાન્યવિશેષને જો ચેતના ઓળંગે, ચેતનની ચેતના, હોં! રાગ-દ્વેષ ને પુણ્ય-પાપની અહીં વાત નથી. આહાહા...!

‘(૧) પોતાના ગુણનો નાશ થવાથી ચેતનને અચેતનપણું આવી પડે,...’ ચેતનાનો સ્વભાવ દર્શન જ્ઞાન છે. એ બે રૂપને જો ઓળંગે તો ચેતના વિનાની ચેતન જડ થઈ જાય. આહા...! ‘(૧) પોતાના ગુણનો નાશ થવાથી ચેતનને અચેતનપણું આવી પડે,...’ ચેતનને જે ચેતના બે પ્રકારે સ્વભાવ છે એ ન હોય તો ચેતન, ચેતના વિના ચેતન જડ થઈ જાય. જાણનારનો બે પ્રકારનો સ્વભાવ છે – સામાન્યવિશેષ, એનો જો અભાવ કરો તો ચેતનનો જ અભાવ થઈ જાય. ન્યાય સમજાય છે? પ્રભુનો માર્ગ ન્યાયથી, લોજીકથી (છે). એમ ને એમ માની લેવું એમ નહિ. ભગવાન તો કહે, અમે કહીએ છીએ એને કસોટીએ ચડાવી, ન્યાયની તુલનાએ ત્રાજવા તોળી, ન્યાયના ત્રાજવાએ તોળી, ન્યાયના ત્રાજવાએ તોળીને માનજે. એમ ને એમ ઓઘેઓઘે માનીશ નહિ કે પાંચ શેર છે ને સાત શેર છે, તોળીને માનજે. આ પાંચ શેર છે, આ સવા પાંચ શેર, આ સાડા પાંચ શેર છે. આહાહા...!

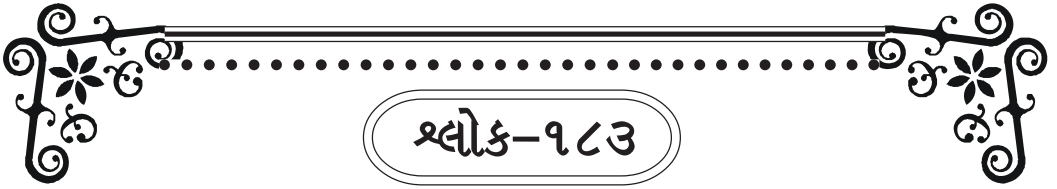
એમ જે ચીજ જેવી રીતે છે તેને જોનારી ચીજ ચેતના છે એ પણ સામાન્યવિશેષસ્વરૂપ છે. સામાન્યવિશેષને ઓળંગે તો ચેતનાનો અભાવ થઈ જાય, ચેતનાનો અભાવ થતાં ચેતનને જ અચેતનપણું આવી પડે. તો ચેતન છે તે અચેતન થઈ જાય. આહાહા...! આજે જરી ઝીણી વાત છે. ધીમે ધીમે સમજવું.

અથવા ‘(૨) વ્યાપકના (-ચેતનાના-) અભાવમાં વ્યાપ્ય એવા ચેતનનો (આત્માનો) અભાવ થાય.’ આહાહા...! દર્શન જ્ઞાન ચેતના છે એ વ્યાપક છે, કાયમ રહેનારી અનાદિ અનંત (છે). જો એનો અભાવ થઈ જાય (તો) વ્યાપ્ય એવો જે આત્મા એનો અભાવ થઈ જાય. આહાહા...! પહેલા એમ કહ્યું કે, એનો અભાવ થાય તો ચેતનને અચેતનપણું આવી પડે અને બીજું એમ કહ્યું કે, એનો અભાવ થાય તો ચેતનનો જ અભાવ થઈ જાય. વ્યાપ્ય એવા ચેતનનો અભાવ થઈ જાય. કારણ કે, વ્યાપક એવી ચેતના તો નાશ થઈ ગઈ તો એના નાશથી, વ્યાપકના નાશથી વ્યાપ્ય એવો જે આત્મા એનો પણ નાશ થઈ જાય. એકલા

ન્યાય ભર્યા છે. આહાહા...! વાણિયાને ધંધા આડે નવરાશ ન મળે. ભલે પાંચ, પચાસ લાખ ભેગા કરે ધૂળ, એમાં રાજી રાજી થઈ જાય કે, આહાહા...! આપણે કમાણા. ધૂળમાંય કાંઈ કમાણા નથી, ગમાણા છે, ગુમાવ્યું છે ગુમાવ્યું અંદરથી. આહાહા...!

બે દોષ કીધા. ચેતના સામાન્યવિશેષ સ્વભાવને જાણનારી હોવાથી સામાન્યવિશેષસ્વરૂપ છે. એ સામાન્યવિશેષસ્વરૂપ ચેતનાનો જો અભાવ થાય તો ચેતન અચેતન થઈ જાય, એક દોષ ઈ. અને બીજો ચેતના વ્યાપક છે એનો અભાવ થતાં આત્મા વ્યાપ્ય છે તેનો અભાવ થઈ જાય. આહાહા...! પહેલો ચેતનાનો અભાવ કીધો પછી ચેતન ચેતનનો જ અભાવ કીધો. છે? આહાહા...! 'આટે તે દોષોના ભયથી ચેતનાને દર્શનજ્ઞાનસ્વરૂપ જ અંગીકાર કરવી.' એ દોષોના કારણે ચેતનાને દર્શનજ્ઞાનસ્વરૂપ અંગીકાર કરવી. દષ્ટા-જ્ઞાતા આત્મા છે. જાણનાર-દેખનાર છે ભગવાનઆત્મા. કોઈનું કરવું નથી, લેવું નથી, દેવું નથી, દેવાનો રાગ પણ નહિ, પુણ્ય પણ નહિ ને પાપ પણ નહિ. એ એના છે જ નહિ. એ તો જ્ઞાતા ને દષ્ટા આત્મા છે. એને તે રીતે જાણવો ને અનુભવવો એનું નામ સમ્યગ્દર્શન છે.

(શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

શ્લોક-૧૮૩

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

અદ્વૈતાપિ હિ ચેતના જગતિ ચેદ્ દગ્જ્ઞપ્તિરૂપં ત્યજેત્
 તત્સામાન્યવિશેષરૂપવિરહાત્સાઽસ્તિત્વમેવ ત્યજેત્ ।
 તત્યાગે જહતા ચિત્તોઽપિ ભવતિ વ્યાપ્યો વિના વ્યાપકા-
 દાત્મા ચાન્તમુપૈતિ તેન નિયતં દગ્જ્ઞપ્તિરૂપાઽસ્તુ ચિત્ ॥૧૮૩॥

હવે આ અર્થનું કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :- [જગતિ હિ ચેતના અદ્વૈતા] જગતમાં ખરેખર ચેતના અદ્વૈત છે [અપિ ચેત્ સા દગ્જ્ઞપ્તિરૂપં ત્યજેત્] તોપણ જો તે દર્શનજ્ઞાનરૂપને છોડે [તત્સામાન્યવિશેષરૂપવિરહાત્] તો સામાન્યવિશેષરૂપના અભાવથી [અસ્તિત્વમ્ એવ ત્યજેત્] (તે ચેતના) પોતાના અસ્તિત્વને જ છોડે; [તત્-ત્યાગે] એમ ચેતના પોતાના અસ્તિત્વને

છોડતાં, (૧) [ચિત્તઃ અપિ જહતા ભવતિ] ચેતનને જડપણું આવે અર્થાત્ આત્મા જડ થઈ જાય, [ચ] અને (૨) [વ્યાપકાત્ વિના વ્યાપ્યઃ આત્મા અન્તમ્ ઉપૈતિ] વ્યાપક વિના (ચેતના વિના-) વ્યાપ્ય જે આત્મા તે નાશ પામે (-આમ બે દોષ આવે છે). [તેન ચિત્ત નિયતં દગ્જ્ઞપ્તિરૂપા અસ્તુ] માટે ચેતના નિયમથી દર્શનજ્ઞાનરૂપ જ હો.

ભાવાર્થ :- સમસ્ત વસ્તુઓ સામાન્યવિશેષાત્મક છે. તેથી તેમને પ્રતિભાસનારી ચેતના પણ સામાન્યપ્રતિભાસરૂપ (-દર્શનરૂપ) અને વિશેષપ્રતિભાસરૂપ (-જ્ઞાનરૂપ) હોવી જોઈએ. જો ચેતના પોતાની દર્શનજ્ઞાનરૂપતાને છોડે તો ચેતનાનો જ અભાવ થતાં, કાં તો ચેતન આત્માને (પોતાના ચેતનાગુણનો અભાવ થવાથી) જડપણું આવે, અથવા તો વ્યાપકના અભાવથી વ્યાપ્ય એવા આત્માનો અભાવ થાય. (ચેતના આત્માની સર્વ અવસ્થાઓમાં વ્યાપતી હોવાથી વ્યાપક છે અને આત્મા ચેતન હોવાથી ચેતનાનું વ્યાપ્ય છે. તેથી ચેતનાનો અભાવ થતાં આત્માનો પણ અભાવ થાય.) માટે ચેતના દર્શનજ્ઞાનસ્વરૂપ જ માનવી.

અહીં તાત્પર્ય એવું છે કે-સાંખ્યમતી આદિ કેટલાક લોકો સામાન્ય ચેતનાને જ માની એકાંત કહે છે, તેમનો નિષેધ કરવા માટે 'વસ્તુનું સ્વરૂપ સામાન્યવિશેષરૂપ છે તેથી ચેતનાને સામાન્યવિશેષરૂપ અંગીકાર કરવી' એમ અહીં જણાવ્યું છે. ૧૮૩.

પ્રવચન નં. ૩૭૦ શ્લોક-૧૮૩, ૧૮૪ રવિવાર, માગશર વદ ૧૨, તા. ૧૬-૧૨-૧૯૭૯

'સમયસાર' શ્લોક-૧૮૩. શ્લોક છે ને?

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

અદ્વૈતાપિ હિ ચેતના જગતિ ચેદ્ દગ્જ્ઞપ્તિરૂપં ત્યજેત્
તત્સામાન્યવિશેષરૂપવિરહાત્સાઽસ્તિત્વમેવ ત્યજેત્ ।
તત્યાગે જહતા ચિત્તોઽપિ ભવતિ વ્યાપ્યો વિના વ્યાપકા-
દાત્મા ચાન્તમુપૈતિ તેન નિયતં દગ્જ્ઞપ્તિરૂપાઽસ્તુ ચિત્ ।।૧૮૩।।

ઝીણો વિષય છે થોડો. 'જગતિ હિ ચેતના અદ્વૈતા' 'જગતમાં ખરેખર ચેતના અદ્વૈત છે...' અહીં તો આત્માની વાત કરવી છે. ચાર બોલે વાત તો થઈ ગઈ છે. આ આત્મા છે એનો ચેતના ગુણ છે. ચેતન છે ચેતન, એનો ચેતના ગુણ (છે). એ ચેતના ગુણ છે એ વસ્તુ તરીકે ભલે એક છે છતાં 'અપિ ચેત્ સા દગ્જ્ઞપ્તિરૂપં ત્યજેત્' 'તોપણ જો તે દર્શનજ્ઞાનરૂપને છોડે...' છે એકરૂપ ચેતના, પણ એના રૂપ બે છે-દર્શન અને જ્ઞાન. આહા...!

રાગ ને વિકલ્પ ને શરીર, વાણીની અહીં વાત છે નહિ, એ તો બધી પરચીજ છે

એટલે એના ઉપર દષ્ટિની કાંઈ જરૂર છે નહિ. દષ્ટિનો વિષય જે ચેતન એ ચેતનની ચેતના, આમ ચેતન એકરૂપ (છે) છતાં ચેતના છે એના બે રૂપ છે. એ દ્વૈતપણું છે છતાં અદ્વૈત, દષ્ટિ અદ્વૈત છે. બેપણાથી એનો ભાગ પડી જાય છે એમ નહિ. કેમકે એ ચેતના દર્શન-જ્ઞાનને જો છોડે... આહાહા...! ચેતન એવો જે પ્રભુ એની ચેતના જે શક્તિ ગુણ એ બે પણું એનું જો છોડે, દર્શન અને જ્ઞાન એવા બે એનો સ્વભાવ છે. આહાહા...!

આ કેમ વાત કરે છે? કે, બધા ભાગ તો કાઢી નાખ્યા. પરવસ્તુ પણ કાંઈ સમકિતનો વિષય નથી. તેમ અંતરમાં રાગ-દ્વેષ થાય એ પણ સમકિતનો વિષય નથી. તેમ પર્યાયના ભેદ પડે તો એ પણ તેનો વિષય નથી. હવે વિષય છે ચેતન પણ છતાં ચેતનમાં ચેતનાનું રૂપ બે છે. આમ ભલે ભાગ કાઢી નાખ્યા પણ આમાં આ ભાગ નીકળે એવો નથી એમ કહે (છે). સમજાય છે કાંઈ?

ચેતનનું રૂપ ચેતના, એ ચેતના બે પ્રકારે (છે). આમ ચેતના અદ્વૈત એક છે છતાં તેના રૂપ બે છે—દર્શન અને જ્ઞાન. આહાહા...! જો તે બેને છોડે ‘તો સામાન્યવિશેષરૂપના અભાવથી...’ તો સામાન્ય ને વિશેષ તો વસ્તુનું સ્વરૂપ છે, ચેતના પણ સામાન્ય ને વિશેષ સ્વરૂપે છે. સામાન્ય દર્શન ને વિશેષ જ્ઞાન, એ બેને છોડે તો એ ચેતના છૂટી જાય. સામાન્યવિશેષના અભાવથી ચેતના પોતાના અસ્તિત્વને છોડે. ચેતના પોતાનો હોવાપણાનો નકાર થઈ જાય. આ એવી વાત છે. આવો ઉપદેશ છે, લ્યો! કરવું ને પરનું કરવું નહિ કાંઈ, પરથી થતું નથી કાંઈ. હવે રહે છે ભગવાનઆત્મા એક ચેતન, એની ચેતનાનું રૂપ પણ એક જ રૂપ નથી. ચેતના તરીકે એક પણ એના રૂપ બે છે. એક એક કરતાં એક બધા જ કરી નાખે, બે નથી જ, તો તો એ ચેતનાનું રૂપ જ રહી શકે નહિ. આહાહા...! એક... એક... એક... એમ કરતાં કરતાં ચેતના પણ એક જ પ્રકાર છે અને એના બે ગુણ નથી એના તો એ ચેતના જ રહેતી નથી. આહાહા...! ઝીણું ભારે.

બે રૂપ કાઢી નાખ્યું બીજું, છ કારકો કાઢી નાખ્યા, કોઈ વિકલ્પો બીજા કાઢી નાખ્યા, નયના વિકલ્પો કાઢી નાખ્યા, ધ્યાનાવલીની પર્યાય પણ દ્રવ્યમાંથી કાઢી નાખી. આહાહા...! પણ દ્રવ્ય જે ચેતન દ્રવ્ય એની ચેતના જે ગુણ એમાંથી બે ભેદ કાઢી નાખે તો ચેતના ન રહે અને ચેતના ન રહે તો ચેતન પણ નહિ રહે. એકલો ન્યાયનો વિષય છે, ભાઈ! વાણિયાને આકરું પડે, વેપાર-ધંધા આડે નવરાશ નહિ. આહાહા...! શું કહે છે સમજાય છે? બધું કાઢી નાખીને દષ્ટિનો વિષય ચેતન છે એ રાખ્યો. સમ્યગ્દર્શનનો વિષય ચેતન છે પણ કોઈ એમ કહે કે, ચેતનનો વિષય છે એ ચેતનની ચેતનાથી એક જ રૂપે છે, કારણ કે ચેતન એક છે તો એની ચેતના પણ એક જ રૂપે છે તો કહે છે, કે એમાં એને મોટી ભૂલ પડશે. ન્યાં બે પણું છે એને કાઢી નાખશે તો ભૂલ પડશે. આહા...! બીજું બધું કાઢી નાખ્યું. વિકલ્પ, દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ, પૂજા-કૃજા એ કોઈ ધર્મ નથી, એ કોઈ આત્માની

ચીજ નથી, પણ આત્મા ચેતન છે તેની અદ્વૈત ચેતના અદ્વૈત એનું એકરૂપ છે પણ એકરૂપ હોવા છતાં એના રૂપ બે છે—દર્શન અને જ્ઞાન. દર્શન ને જ્ઞાન બે છે એમ જો છોડે તો ચેતના જ છૂટી જાય છે, અભાવ થઈ જાય છે. ચેતનાનો અભાવ થતાં ચેતનાનો ધરનાર ચેતનનો પણ અભાવ થઈ જાય છે. ન્યાય સમજાય છે? આહાહા...! આવી વાત છે.

‘સામાન્યવિશેષરૂપના અભાવથી (તે ચેતના) પોતાના અસ્તિત્વને જ છોડે;...’ એટલે? ચેતનાનું સામાન્ય-વિશેષ બે રૂપ છે. એને એક જ રૂપ નાખો તો એ ચેતના છૂટી જશે, ચેતનાનો અભાવ થશે અને ચેતનાનો અભાવ થતાં ચેતન દ્રવ્યનો પણ અભાવ થશે. આહાહા...! આવી વાતું છે. ધર્મને નામે આવી ઝીણી વાતું.

છ કારક કાઢી નાખ્યા. પર્યાયના ભેદ, નિર્મળ ચેતનાના છ ભેદ, હોં! નિર્મળ પર્યાયના, એ કાઢી નાખ્યા. વિકાર તો ક્યાંય કાઢી નાખ્યો. સંયોગ તો એના અસ્તિત્વમાં, પર્યાયના અસ્તિત્વમાં પણ નથી. આહાહા...! એના અસ્તિત્વમાં વિકાર છે એને કાઢી નાખ્યો, એની પર્યાયના અસ્તિત્વમાં કર્તા, કર્મ, કરણ છ પ્રકાર પડે છે એને કાઢી નાખ્યા પણ હવે એના અસ્તિત્વમાં ચેતના છે એના પણ બે ભાગ કાઢી નાખે તો ચેતન નહિ રહે. આહાહા...! ‘શશીભાઈ’! ઝીણી વાતું છે. આહા...! કેમ? કે દરેક ચીજનું સ્વરૂપ સામાન્ય અને વિશેષ છે. સામાન્યવિશેષ એટલે કે દ્રવ્ય છે તે સામાન્ય છે અને ગુણ પર્યાય તે વિશેષ છે તો દરેક વસ્તુ સામાન્ય ને વિશેષ સ્વરૂપ જ છે. જ્યારે દરેક વસ્તુ સામાન્ય ને વિશેષ આ રીતે છે તો એને પ્રતિભાસ કરનારી ચેતના પણ સામાન્ય ને વિશેષ બે રૂપે છે. એટલે બે રૂપમાં એકરૂપ કરી નાખે તો એ ચેતના નહિ રહે. આવું ઝીણું છે.

આ દયા ને વ્રત ને ભક્તિ ને પૂજા ને એ તો વળી ક્યાંય ગયું. એ તો કહે (છે) ધર્મ નહિ, પણ એના ભાગ પાડ્યા એ સમકિતનો વિષય નહિ. ભાગ પાડ્યા પર્યાયના, નિર્મળના હોં! કર્તા, કર્મ, કરણ, સંપ્રદાન, એ પણ સમકિતનો વિષય નહિ પણ ત્રણે એનો વિષય નહિ એમ કરતાં કરતાં ચેતનની ચેતના છે એ પણ બે ગુણ છે એનો એ વિષય તે સમકિતનો નહિ (એમ કરીને) કાઢી નાખો તો નહિ પાલવે. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ? આહાહા...! ઝીણી વાત છે.

‘મોક્ષપાહુડ’ છે ને? આ મોક્ષ (અધિકાર) છે ને? ‘મોક્ષપાહુડ’ તો લક્ષમાં આવી ગયું. કાળાદિ લબ્ધિ છે ને? ભાઈ! ‘મોક્ષપાહુડ’માં ‘કુંદકુંદાર્ય’ની પોતાની કાળાદિ લબ્ધિની ગાથા છે. ‘મોક્ષપાહુડ’ની ૨૪ મી ગાથા છે. ‘કાલાઈલદ્વીપ’ હવે પેલો એક જણ કહે કે કાળલબ્ધિ હોય નહિ. આવા ને આવા કાંઈક કાંઈક, કાંઈક કાંઈક કલ્પનાથી બધા ઉઠાવે છે. વાસ્તવિક તત્ત્વની સ્થિતિ વિના દર્શનશુદ્ધિ થાય નહિ અને દર્શનશુદ્ધિ વિના ધર્મની શરૂઆત થાય નહિ ને શરૂઆત વિના પછીનો ચારિત્ર ભાગ એ એને થાય જ નહિ. હજી વસ્તુની શરૂઆત જ નથી ત્યાં વળી ચારિત્ર તો પછી રહ્યું. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ?

એટલે અહીં કહે છે, કે દરેક વસ્તુ સામાન્યવિશેષ સ્વરૂપ છે તો એની જાણનારી ચેતના પણ સામાન્ય ને વિશેષ સ્વરૂપ જ છે અને સામાન્યવિશેષ સ્વરૂપ બે રૂપ થઈ ગયા અને બે રૂપ તમને ન ગોઠતા હોય ને એકરૂપ કરી નાખ તો એ ચેતના જ નહિ રહે, સામાન્યવિશેષ સ્વરૂપ જ ચેતના છે. આહાહા...! એકલો ન્યાય ઘૂંટ્યો છે.

‘સામાન્યવિશેષરૂપના અભાવથી (તે ચેતના) પોતાના અસ્તિત્વને જ છોડે; એમ ચેતના પોતાના અસ્તિત્વને છોડતાં, (૧) ચેતનને જડપણું આવે...’ શું કહે છે? ચેતન એવો જે ભગવાન એની ચેતના બે રૂપે છે—દર્શન ને જ્ઞાન. એ બે રૂપને જો છોડે તો ચેતના છૂટી જાય તો ચેતનને ચેતના છૂટતા ચેતન જડ થઈ જાય. ઝીણી વાત છે, ભાઈ! ચેતન એવો જે ભગવાન એનો ચેતના એવો જે ગુણ એનું બે રૂપ કાઢી નાખો તો ચેતના વિનાનું ચેતન જડ થઈ જાય. કારણ કે આમાં ચેતનામાં બે રૂપ છે અને બે રૂપ કાઢી નાખ ને એક જ રૂપ છે એમ માન તો ચેતના ન રહે તો ચેતન જ ન રહે. ન્યાય સમજાય છે? આહાહા...! ‘શાંતિભાઈ’! આવું ઝીણું કે દિ’ ચોપડામાં જોયું નથી, વાંચ્યું નથી કાંઈ નક્કી કર્યું છે કે દિ’? આહાહા...! નહિ? સંપ્રદાયમાં જન્મ્યા એ પ્રમાણે કર્યું વળી એટલા ભાગ્યશાળી કે પાછું ફેરવ્યું કે માર્ગ તો આ લાગે છે. પણ માર્ગ પાછો શું છે અંદર? માર્ગ તો અંદર ચેતનમાં છે, મોક્ષનો માર્ગ ચેતનની પર્યાય છે. એ ચેતનની પર્યાય છે એટલે ચેતન છે એ ચેતના ગુણવાળો છે અને ચેતના ગુણના બે પ્રકાર રહી ગયા—દર્શન ને જ્ઞાન. અને દર્શન-જ્ઞાનનું બે રૂપ તું કાઢી નાખતા, એકરૂપને લોભે બે કાઢી નાખતા ચેતના વિના ચેતન નહિ રહે અથવા રહેશે તો ચેતન જડ થઈ જશે. ચેતના વિના ચેતન જડ થઈ જશે. સમજાય છે કાંઈ? આવો માર્ગ છે પ્રભુ! આહાહા...!

એનામાં તો પ્રભુતા પૂર્ણ પડી છે, પ્રભુ! આવી વાત તો શું કેવળજ્ઞાન લેવાની તાકાત છે. એક સમયમાં કેવળજ્ઞાન લે એવી તાકાત એનામાં પડી છે. આહાહા...! ઇ દરેકનો આત્મા એવો છે કે એક સમયમાં કેવળજ્ઞાન લે એટલી તાકાત પડી છે અંદર. હવે એવા આત્મા ને આટલો ને આવડો માનવો હજી કઠણ પડે. સમજવાની દરકાર ન કરે, પ્રભુ! શરૂઆત ક્યાંથી થશે? શરૂઆતથી આવીને એનું પૂર્ણપણું રૂપ ક્યાંથી આવશે? આહાહા...! સમજાય છે કાંઈ?

‘ચિત્તઃ અપિ જહતા ભવતિ’ જ્યારે ચેતનની ચેતનાના બે રૂપ કાઢી નાખ અને દરેક વસ્તુ સામાન્યવિશેષરૂપ છે તો એને જાણનારી ચેતના પ્રતિભાસ કરનારી પણ બે રૂપે છે. સામાન્યદ્રવ્ય ને પર્યાયને બેયને જાણનારી છે. એ બેને જાણનારીને કાઢી નાખ તો ચેતનાના ગુણ વિના ચેતન એકલો જડ થઈ જશે. ચેતનાનો અભાવ થતાં ચેતનનો પણ અભાવ થઈ જશે. આવા ન્યાયના વિષય, ‘કનુભાઈ’! હવે આ વાણિયાને શીખવું. આહાહા...! પેલા વેપાર-ધંધા મુકીને આ બધું આ કરવું, નક્કી કરવું, આ કરવું પડશે. ધંધા હોળી તો આખી દિ’

ચાલે છે. આહાહા..!

ભગવાનઆત્મા એકરૂપે છે પણ એની ચેતના એકરૂપે નથી. ચેતન એકરૂપ છે પણ એનો ગુણ જે ચેતના છે એ એકરૂપે નથી એ અહીંયાં સિદ્ધ કરવું છે. એ બે રૂપ છે. બે કાઢતા... કાઢતા... કાઢતા... ચેતનાના બે રૂપને પણ કાઢી નાખીશ તો ચેતના વિના ચેતન જ નહીં રહે. કારણ કે સૌનું સામાન્ય ને વિશેષ સ્વરૂપ છે. સામાન્યવિશેષ સ્વરૂપમાં વિશેષને કાઢી નાખતા એકલું સામાન્ય રહેશે નહિ. ન રહેતા, ચેતના ન રહેતા ચેતન પણ નહિ રહી શકે. આહાહા..! કેવો ન્યાય આપ્યો છે ને! ભાષા તો સાદી છે, ભાવ તો ભાઈ ઝીણા છે. વ્રત પાળો ને દયા કરો ને પડિમા લઈ લ્યો ને સહેલુંસટ હતું. એમાં શું કરવું હતું? રાગની ક્રિયા બધા અંગીકાર કરે ને રાગ (કરે). આહાહા..! આ તો પ્રભુને પકડવો છે, કહે છે. આહાહા..!

એ પ્રભુ ચેતન છે અને એ પ્રભુનો ચેતના ગુણ છે તો સમકિતનો વિષય તો અભેદ ને એક છે તો એનો વિષય છે ચેતન એની ચેતનાને પણ એકરૂપે તું ગણી નાખીશ તો ચેતન નહિ રહે. આહાહા..! ચેતના બે રૂપે છે. બે રૂપ ધરનાર ચેતન તે સમ્યગ્દર્શનનો વિષય છે. ચેતના બે રૂપે ધારણ કર્યું છે દર્શન ને જ્ઞાન, સામાન્યવિશેષ, એને ધરનાર ચેતન છે એ વિષય સમકિતનો વિષય છે. આહાહા..! એના વિષયમાં બેય ચેતના અંદર આવી ગઈ. સમજાય છે કાંઈ?

મુમુક્ષુ :- પ્રયોજનભૂત વાત છે.

ઉત્તર :- મૂળ વાત છે, પ્રયોજનભૂત વાત છે. જરી ઝીણી વાત છે. આહાહા..!

‘એમ ચેતના પોતાના અસ્તિત્વને છોડતાં, (૧) ચેતનને જડપણું આવે અર્થાત્ આત્મા જડ થઈ જાય, અને...’ આહાહા..! શું આ શ્લોક આચાર્યે જ્યારે કર્યા હશે એનું હૃદય શું (હશે)! આહા..! ‘વ્યાપકાત્ વિના વ્યાપ્યઃ આત્મા અન્તમ્ ઉપૈતિ’ ‘વ્યાપક વિના...’ અહીં તો ચેતના વ્યાપક છે. આત્મા વ્યાપક અહીં નથી ગણવો. ચેતના કાયમ રહેનારી, કાયમ રહેનારી દર્શન-જ્ઞાનરૂપે સામાન્ય, સામાન્યવિશેષરૂપે ચેતના છે બે રૂપે પણ રહેનારી છે કાયમ, અનાદિઅનંત. એ ચેતનાનું બે રૂપ રહેનારું છે એ અનાદિ અનંત છે. એ જો બે રૂપ એનું કાઢી નાખ ને એક જ રૂપ લે તો ચેતના છે એ વ્યાપક છે અને આત્મા છે તે વ્યાપ્ય છે. તો ચેતનાનું વ્યાપકપણું-બે પણું કાઢી નાખ તો વ્યાપ્ય આત્મા પણ નહિ રહે. અત્યારે વ્યાપક આત્માને નથી કહેવો. નહિ તો બીજે ઠેકાણે આત્મા વ્યાપક અને પર્યાય વ્યાપ્ય એમ આવે. સમજાણું કાંઈ? આવ્યું હતું ને આપણે? હમણાં કાંઈક વ્યાપક ને વ્યાપ્ય આમાં આવ્યું હતું કે પેલામાં? વ્યાપ્ય-વ્યાપક નહિ? પેલામાં આવ્યું હતું? ‘નિયમસાર’માં આવ્યું હતું? ચેતના વ્યાપક. આત્મા વ્યાપક છે અને પર્યાય વ્યાપ્ય છે. ઈ વ્યાપક-વ્યાપ્ય આવ્યું હતું. પેલામાં આવ્યું હશે. તાજે તાજુ ઘણી વાર મગજમાં આવ્યું હોય એટલે એ તાજે તાજુ લાગે.

વ્યાપક ને વ્યાપ્ય આવ્યું હતું. આત્મા વ્યાપક અને પર્યાય વ્યાપ્ય એમ આવ્યું હતું.

મુમુક્ષુ :- ‘કર્તા-કર્મ અધિકાર’માં.

ઉત્તર :- ના, ના. આપણે હમણાં અહીં આવ્યું હતું. આ તો હમણાં જ આવ્યું હતું. બે, ત્રણ, ચાર દિ’ માં આવ્યું હતું. ક્યાંક આવ્યું હતું.

મુમુક્ષુ :- ૨૯૪ ગાથા.

ઉત્તર :- ૨૯૪ ગાથા. આહાહા...! ક્યાં આવ્યું? વ્યાપક વ્યાપ્ય આવ્યું હતું, શબ્દ ક્યાં આવ્યો? ૨૯૭. આવ્યું હતું. હમણાં જ આવ્યું હતું. હા બસ ઇ, જુઓ! જુઓ! ‘ચેતકપણારૂપી વ્યાપકના વ્યાપ્ય નહિ થતાં હોવાથી,...’ જોયું? બસ, આ શબ્દ. હમણાં આવ્યું હતું. ‘ચેતકપણારૂપી વ્યાપકના વ્યાપ્ય નહિ થતાં હોવાથી,...’ રાગાદિ તે એના વ્યાપ્ય થતાં નથી, એમ કહે છે. ‘નિયત સ્વલક્ષણને અવલંબનારી પ્રજ્ઞા વડે જુદો કરવામાં આવેલો જે ચેતક (ચેતનારો), તે આ હું છું; અને અન્ય સ્વલક્ષણોથી લક્ષ્ય (અર્થાત્ ચૈતન્યલક્ષણ સિવાય બીજાં લક્ષણોથી ઓળખાવાયોગ્ય) જે આ બાકીના વ્યવહારરૂપ ભાવો...’ રાગાદિ વ્યવહારરત્નત્રય ‘તે બધાય, ચેતકપણારૂપી વ્યાપકના વ્યાપ્ય નહિ થતાં હોવાથી,...’ બસ, આ. કીધું આ હમણાં આવ્યું હતું. શું કીધું? ૨૯૭ માં ચોથી લીટી, ટીકાની ચોથી લીટી.

શું કીધું? આહાહા...! ‘ચેતકપણારૂપી વ્યાપક...’ બધાય જેટલા રાગાદિ જે છે એ ‘ચેતકપણારૂપી વ્યાપકના વ્યાપ્ય નહિ થતાં હોવાથી, મારાથી અત્યંત ભિન્ન છે.’ રાગ અને દ્વેષ, દયા ને દાન, પુણ્ય ને પાપના વિકલ્પો ચેતકપણાના વ્યાપકનું વ્યાપ્ય અવસ્થા એ નથી. વ્યાપ્ય અવસ્થા છે ત્યાં. એ મારી વ્યાપ્ય અવસ્થા નથી માટે મારાથી એ જુદા છે. આહાહા...! અહીં આત્માને વ્યાપક કીધો ને પર્યાયને વ્યાપ્ય કીધી છે. સમજાણું કાંઈ? અને રાગ-દ્વેષને વ્યાપ્ય મારી નથી, રાગ-દ્વેષ મારી વ્યાપ્ય અવસ્થા નથી, મારી વ્યાપ્ય અવસ્થા નિર્મળ છે. હું વ્યાપક આત્મા, વ્યાપક આત્મા એની નિર્મળ પર્યાયમાં એ વ્યાપ્ય નામ અવસ્થા છે. મારી નિર્મળ પર્યાયથી વ્યાપ્ત તે મારી અવસ્થા છે. રાગાદિ મારી પર્યાય વ્યાપ્ય એ છે નહિ. આહાહા...! કીધું હમણાં આવ્યું હતું. યાદશક્તિ એટલી બધી ક્યાંથી હોય? મગજમાં ભાવ યાદ રહે, અહીં ચોખ્ખું છે.

શું કીધું? જેટલા પુણ્ય-પાપ, દયા-દાન, વ્રત, ભક્તિના ભાવ (થાય) એ વ્યવહારરૂપ ભાવો તે બધાય ચેતકપણારૂપી વ્યાપક, ચેતક એવો જે આત્મા એનાથી વ્યાપક એટલે પ્રસરનાર. એનું વ્યાપ્ય નહિ થતાં. એની પર્યાય જ નહિ, એ એની પર્યાય જ નહિ. આહાહા...! છે? હવે અહીંયાં બીજું લેવું છે. અહીં ‘વ્યાપક વિના વ્યાપ્ય જે આત્મા...’ શું કીધું ત્યાં? શું કીધું અહીં? ન્યાં એમ કીધું વ્યાપક આત્મા-દ્રવ્ય વ્યાપક એટલે પ્રસરનાર અને વ્યાપ્ય એટલે અવસ્થા. વિકારી અવસ્થા એનું વ્યાપ્ય નથી. એનું વ્યાપ્ય નિર્વિકારી અવસ્થા (થાય એ) એની અવસ્થા છે. આત્મા અવસ્થાથી (છે) એની નિર્વિકારી વ્યાપ્ય અવસ્થા છે. એને પર્યાયને

ત્યાં વ્યાપ્ય કીધું છે. સમજાણું કાંઈ? આહા...!

અહીંયાં ચેતનાને વ્યાપક કીધું છે અને આત્માને વ્યાપ્ય કીધું છે. છે? 'વ્યાપક વિના...' વ્યાપક એટલે ચેતના. ચેતનાને વ્યાપક કીધો, ન્યાં વ્યાપક કીધો છે આત્મા. ૨૯૭માં વ્યાપક એટલે પ્રસરનાર દ્રવ્ય, દ્રવ્ય, વસ્તુ એ વ્યાપક, પર્યાય વ્યાપ્ય. દ્રવ્ય વ્યાપક, પર્યાય વ્યાપ્ય. ત્યાં આત્માને દ્રવ્યને ચેતનને વ્યાપક કહી અને પર્યાયને વ્યાપ્ય, નિર્મળ પર્યાયને વ્યાપ્ય કીધી છે. અહીં કહે છે ચેતના તે વ્યાપક છે, આત્મા વ્યાપ્ય છે. સમજાય છે કાંઈ આમાં? આવી ઝીણી વાતું. ભાઈ! અમારે ધર્મ કરવો છે પણ ધર્મ કે દિ' થાય? સમજ્યા વિના તને ધર્મ કેમ થાતો હતો? ક્યાંકનું ક્યાંક લગાવી દે. ધર્મ ક્યાંથી થાતો હતો?

ચેતન વસ્તુ ત્રિકાળ છે. નિશ્ચયથી તો એ જ વ્યાપક છે અને પર્યાય તેની વ્યાપ્ય એટલે અવસ્થા છે. પર્યાયે વ્યાપ્ય એટલે અવસ્થા, વ્યાપક એટલે દ્રવ્ય. અહીંયાં બીજી રીતે કહેવું છે, કે ચેતનની ચેતનાના બે ગુણો જે દર્શન ને જ્ઞાન છે એને બે ન માન ને એક જ માન તો ચેતના નહિ રહે. ચેતના ન રહેતા ચેતન જ નહિ રહે તો ચેતના વ્યાપક છે અને ચેતન આત્મા વ્યાપ્ય છે. અરે...! આવું છે. કહો, પકડાય છે કે નહિ આમાં? ૨૯૭ માં એ કહ્યું અને અહીં આમાં ૨૯૮-૨૯૯ ના (૧૮૩) કળશમાં આ આવ્યું. ઇ અપેક્ષા છે ને અહીંયાં? કઈ અપેક્ષા છે એમ જાણવું જોઈએને? આહાહા...!

ભગવાન અનંત ગુણનો ધણી ચૈતન્ય નિર્મળાનંદ પ્રભુ, એના અનંત ગુણો નિર્મળ છે. એ નિર્મળ વ્યાપક થઈને નિર્મળ વ્યાપ્ય થાય, એની અવસ્થા નિર્મળ થાય પણ એ વ્યાપક થઈને એની અવસ્થા વિકારી વ્યાપ્ય થાય એવું એનું સ્વરૂપ નથી. એ તો ૭૫-૭૬ ગાથામાં લીધું ને? ભાઈ! 'કર્તા-કર્મ અધિકાર' માં લીધું છે. આ તો અહીંયાં આપણે આવી ગયું હતું ઇ વાત યાદ કરાવી છે. ભાઈ! 'કર્તા-કર્મ' માં આ લીધું છે. આહાહા...! આત્મા વ્યાપક છે અને નિર્મળ પર્યાય એની વ્યાપ્ય છે. વિકારી પર્યાય એની વ્યાપ્ય અવસ્થા નથી. ઇ તો ત્યાં કર્તા-કર્મમાં શરૂઆતમાં વાત કરી. આ તો આપણે આમાં કીધું હમણાં આવ્યું હતું ને. સમજાય છે કાંઈ? ત્યાં એમ લીધું છે, કે આત્મા વ્યાપક, નિર્મળ પર્યાય વ્યાપ્ય. વિકાર-બિકાર એ આત્માનું વ્યાપ્ય છે જ નહિ. પુણ્ય-પાપના પરિણામ તો આત્માને જાણવાલાયક વચનમાત્ર, વ્યવહારમાત્ર જાણવા લાયક છે. આહાહા...! અને કર્તાનું કર્મ એટલે કર્તા વ્યાપક અને કર્મ એટલે વ્યાપ્ય અવસ્થા, નિર્મળ અવસ્થા તે કર્મ નામ કાર્ય નામ વ્યાપ્ય અને નિર્મળ વસ્તુ તે વ્યાપક. એ નિર્મળ વસ્તુની દૃષ્ટિ થઈ એથી વ્યાપકનું વ્યાપ્ય નિર્મળ જ હોય, એનું વ્યાપ્ય વિકાર ન હોય. સમજાય છે કાંઈ આમાં? આહાહા...!

અહીં બીજી અપેક્ષા કહેવી છે. અહીં તો અદ્વૈત ચેતના અદ્વૈત હોવા છતાં તેનું રૂપ બે છે-દર્શન ને જ્ઞાતા-જ્ઞાન અને એને લઈને આત્મા પણ દૃષ્ટા ને જ્ઞાતા છે. જો ઇ ચેતનાનું એક જ રૂપ ગણ કે મારે બે નહિ... બે નહિ... બે નહિ... બે નહિ... દ્વૈત નહિ, તો તો

સાંખ્યમતિ (થઈ જઈશ). એ નીચે કહેશે. સામાન્ય ચેતનને સાંખ્યમતિ આદિ, નીચે આવશે. સામાન્ય પ્રાણી એને એકલા એક જ ગુણ તરીકે ગણે છે એવું વસ્તુનું સ્વરૂપ નથી. આ તો સર્વજ્ઞ પરમાત્મા, એણે જે વસ્તુ જોઈ એ સામાન્ય ને વિશેષ (સ્વરૂપ જોઈ છે). સામાન્ય એટલે દ્રવ્ય અને વિશેષ એટલે પર્યાય. સામાન્ય એટલે દર્શન અને વિશેષ એટલે જ્ઞાન. અહીં પર્યાય લીધી છે. એમ પણ લીધું છે, ‘રાજમલજી’ એ ટીકામાં પર્યાય લીધી છે. ભાઈ! નહિતર અહીં વિશેષ એટલે ગુણ-જ્ઞાન છે, સામાન્ય એટલે દર્શન (છે). ‘રાજમલ’ માં વિશેષને પર્યાય લીધી, સામાન્યને દ્રવ્ય દર્શન લીધું છે. એટલે એ અપેક્ષાએ ઠીક છે. ‘રાજમલ’ ની ટીકા, ‘કર્તા-કર્મ’ માં.

અહીં કહે છે કે તું ચેતન છો ને પ્રભુ! ચેતનની ચેતના જે જાણવા-દેખવાનો પ્રતિભાસ જેમાં થાય છે એ બે રૂપે છે, એ બે રૂપે છે એમાંથી તું એકરૂપ જો કરવા જા તો એ ચેતના નહિ રહે, ચેતના નહિ રહે તો ચેતનાનો ધરનાર ચેતન જડ થઈ જશે. સમજાણું કાંઈ? એકલા ન્યાયનો વિષય છે. આહાહા...! વેપારીને નવરાશ ન મળે. બે ઘડી ગયો હોય સામાયિક પડિકમણા કરીને માથે જે કહેતા હોય એ સાંભળ્યું ને જ્ય નારાયણ (કરે), એ થઈ રહ્યું જાવ. આહાહા...! માર્ગ પ્રભુનો જુદો, બાપા! વીતરાગ સર્વજ્ઞ...

મુમુક્ષુ :- આખી જિંદગી વેપારમાં કાઢી.

ઉત્તર :- એમાં કાઢી. તુલના કરવાનો વખત ક્યાં લે છે ઈ? કે, શું કહે છે આ? બીજા શું કહે છે, આ શું કહે છે, એ બેમાં ફેર શું છે? ફેર હોય તો કારણ શું છે? આહાહા...!

અહીં પરમાત્મા કહે છે તે સંતો જગતને કહે છે, કે ભાઈ! ચેતનાના બે રૂપ છે. દર્શન અને જ્ઞાન. એ જો વ્યાપક, જો એનો નિષેધ થઈ જાય, વ્યાપક એટલે ચેતના એનો બે રૂપનો નિષેધ થઈ જાય તો એના વિના વ્યાપ્ય એટલે આત્મા તે નાશ પામે. આહાહા...! સમજાણું આમાં? અને અહીંયાં વ્યાપ્યને આત્મા કીધો છે. નહિતર વ્યાપ્ય છે તે પર્યાય છે પણ અહીં એમ કહેવું નથી. ચેતના કાયમ રહેનારી છે અને એને અવલંબે આત્મા છે. ચેતના કાયમ રહેનારી (છે) એટલે ચેતનાને વ્યાપક કહીને આત્માને વ્યાપ્ય કહ્યો છે. સમજાણું કાંઈ? આહાહા...! ધીમેથી વિચારવું. આ તો મનન કરીને, વિચારીને માનવા જેવું છે. આ કોઈ વાર્તા કથા નથી કે આ કોઈ સાધારણ વાત નથી. આ તો સર્વજ્ઞદેવ પરમેશ્વર, એના મૂળ તત્ત્વના ગહન ગંભીર તત્ત્વ કેવડું છે, કેમ (છે) તેની વાત છે અહીં તો. આહાહા...! દુનિયા કંઈની કંઈ પડી હોય અને વસ્તુ ક્યાંય રહી ગઈ છે. લોકોએ વસ્તુની દરકાર કરી નથી. આહા...!

‘વ્યાપ્ય જે આત્મા તે નાશ પામે (—આમ બે દોષ આવે છે).’ શું બે દોષ આવે? કે, ચેતના, જે ચેતનની ચેતના, ચેતન એટલે આત્મા એની ચેતનાના બે રૂપમાંથી એક રૂપ ગણો તો ઈ ચેતના નહિ રહે. ચેતના નહિ રહેતા તો ચેતન જડ થઈ જશે. એક (એ

દોષ આવે). અને ચેતના વ્યાપક વિના આત્મા વ્યાપ્ય (નહિ રહે). ચેતના નહિ રહે તો આત્મા નહિ રહે. કારણ કે, આ ચેતના વ્યાપક છે ને આત્મા વ્યાપ્ય છે. આહાહા...! સમજાણું આમાં કાંઈ? આવી ભાષા બધી કઈ જાતની આ? હજી વાદ-વિવાદ તો બહારના. વ્યવહાર પહેલો જોઈએ ને પછી નિશ્ચય થાય ને પછી આ થાય ને પછી આ થાય ને. અરે...! પ્રભુ! ક્યાં અટક્યો? બાપા! પ્રભુ! તારા હિતના માર્ગની વાત છે, પ્રભુ!

આ તો જિનેશ્વર ત્રિલોકનાથ તીર્થંકરદેવની વાણી છે. એને માટે બહુ તૈયારી જોઈએ, સમજવા માટે પ્રયત્ન જોઈએ, સમજવા માટે નિવૃત્તિ લેવી જોઈએ. આહાહા...! આવું તત્ત્વ છે. ગમે તે ગડબડ રહી ગઈ હશે તો થઈ રહ્યું, પછી ચોરાશીના અવતારમાંથી બાપા! નીકળવાનો અવસર માંડ મળ્યો. અહીં મનુષ્યપણું (મળ્યું) જો ચાલ્યો ગયો પછી થઈ રહ્યું મળવું મુશ્કેલ છે. આહાહા...! આવો અવસર ફરીને આવવો (મુશ્કેલ છે). આહાહા...!

‘માટે ચેતના નિયમથી દર્શનજ્ઞાનરૂપ જ હો.’ આ બે દોષ આવે છે ને? કીધા ને? એક તો ચેતનાના બે રૂપ ન માન તો ચેતના નહિ રહે અને ચેતના નહિ રહે તો ચેતન પણ નહિ રહે. કારણ કે, ચેતના વ્યાપક છે ને ચેતન વ્યાપ્ય છે. વ્યાપકનો નાશ થશે તો વ્યાપ્યનો પણ નાશ થઈ જશે. આહાહા...! આખી ભાષા જરી સિદ્ધાંતિક ભાષા છે. તાત્વિક વાત છે ને?

ભાવાર્થ :- ‘સમસ્ત વસ્તુઓ સામાન્યવિશેષાત્મક છે.’ છ દ્રવ્ય ભગવાને જોયા છે. ભગવાન જિનેશ્વરદેવ પરમાત્મા ત્રિલોકનાથ, એણે છ દ્રવ્ય જોયા છે. સંખ્યાએ અનંત અને જાતિએ છ. જાતિ છ-જીવ, પુદ્ગલ, ધર્માસ્તિ, અધર્માસ્તિ, આકાશ અને કાળ. સંખ્યાએ અનંત. જીવ અનંત, પુદ્ગલ અનંત, કાળ અસંખ્ય, ધર્માસ્તિ, અધર્માસ્તિ, આકાશ એક એક. એમ ભગવાન સર્વજ્ઞદેવ ત્રિલોકનાથ જિનેશ્વરદેવે છ દ્રવ્ય જોયા. એ છએ દ્રવ્યો સમસ્ત વસ્તુઓ એટલે છએ દ્રવ્યો. એમ આવું ને? સમસ્ત દ્રવ્ય એટલે છએ દ્રવ્યો. સામાન્યવિશેષસ્વરૂપ છે, દ્રવ્યપર્યાયરૂપ વસ્તુ છે. આહાહા...!

‘તેથી તેમને પ્રતિભાસનારી...’ તેથી તે દ્રવ્ય સામાન્ય વિશેષને જાણનારી ‘ચેતના પણ સામાન્યપ્રતિભાસરૂપ (-દર્શનરૂપ) અને વિશેષ-પ્રતિભાસરૂપ...’ છે? ‘સામાન્યપ્રતિભાસરૂપ (-દર્શનરૂપ) અને વિશેષપ્રતિભાસરૂપ (-જ્ઞાનરૂપ) હોવી જોઈએ.’ આ તો ન્યાય મુક્યો છે. આહાહા...! આ જરી ઝીણું પડ્યું. સાધારણ બહેનું દીકરીઓ બિચારી નવરી ન થાય. આખો દિ’ રાંધવું ને છોકરા સાચવવા ને એમાં આવી વાતું હવે.. આહાહા...! આદમી પણ કે દિ’ નવરા છે? ‘જ્યોતિ’ ધંધા આડે કે દિ’ નવરો થાય છે ત્યાં? આહાહા...!

કહે છે, આ જગતમાં જેટલી ચીજો છે, અનંત (ચીજો) ભગવાને જોઈ એ સામાન્ય ને વિશેષરૂપ છે, દ્રવ્ય ને પર્યાયરૂપ છે. દરેકમાં દ્રવ્ય ત્રિકાળી છે અને પર્યાય છે, બે રૂપે છે. તેને પ્રતિભાસનારી-તેને જાણનારી, જેવી ચીજ છે તેવો અહીં ભાસ થાય એવી પ્રતિભાસ

કરનારી જે આત્માની ચેતના તે પણ સામાન્ય પ્રતિભાસરૂપ છે. સામાન્ય પ્રતિભાસરૂપ એટલે દર્શનરૂપ અને વિશેષ પ્રતિભાસરૂપ એટલે જ્ઞાનરૂપ હોવી જોઈએ.

‘જો ચેતના પોતાની દર્શનજ્ઞાનરૂપતાને છોડે...’ જો ઇ ચેતના સામાન્યવિશેષ એવા દર્શનજ્ઞાનને છોડે તો ચેતનાનો જ અભાવ થાય. કારણ કે, સામાન્યવિશેષ સ્વરૂપ છે. ચેતનાનું એક જ રૂપ ગણે અને બે ન ગણે તો એ વસ્તુનો ચેતનાનો નાશ થઈ જાય. ચેતનાનો હજી તો, વાત હોં! ચેતન પછી. આહાહા...! આવું ક્યાં ‘શાંતિભાઈ’! હતું? આમાં તમારે ક્યાં ‘નાગનેશ’માં ક્યાંય (હતું)? સાંભળ્યું છે ક્યાં? આહાહા...! આવો માર્ગ પ્રભુનો છે, બાપુ! બહુ ઝીણો, પ્રભુ! અનંત કાળમાં રખડવામાં અનંત અનંત કાળ વિત્યો, ભાઈ! એ અનંતનો અંત નહિ એટલો આદિ વિનાનો કાળ... આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- પહેલા જાણે ને પછી દેખે કે પહેલા દેખે ને પછી જાણે?

ઉત્તર :- એ પહેલા જાણે પછી પ્રતીત થાય. જાણ્યા વિના પ્રતીત શેની? એ તો પહેલામાં ૧૭ મી ગાથામાં આવી ગયું. અને આમાં આવ્યું હતું. જાણે ત્યારે પ્રતીત કરે, આમાં ‘શ્રીમદ્’ માં આવ્યું હતું. આપણે ૧૭ મી ગાથામાં આવ્યું હતું. પહેલો આત્મા જાણે પછી જાણીને પછી પ્રતીત કરે. વસ્તુ સ્વરૂપ જાણ્યા વિના પ્રતીત કોની? શું આ ચીજ છે એ તો જ્ઞાનમાં આવી નહિ અને પ્રતીત-શ્રદ્ધા કરો, શેની શ્રદ્ધા કરે? ગધેડાના શીંગડાની? ત્યાં ૧૭-૧૮ ગાથામાં એ દાખલો આપ્યો છે. આહાહા...! આવી વાતું, આ ઉપદેશ. આવો માર્ગ છે, બાપા!

હિતના પંથ પ્રભુ! બહુ જુદી જાતના છે. દુનિયાને એમ લાગે કે, આ તે આવું શું હશે આ? આવી વાતું ક્યાં આ જૈન ધર્મની આવી વાતું હશે? જૈન ધર્મમાં તો છ કાયની દયા પાળો, વ્રત કરો, અપવાસ કરો, છ પરબી પાળો, છ તીથીએ બ્રહ્મચર્ય પાળો, છ તીથીએ કંદમૂળ ન ખાવ. હવે એ તો વાતું ચાલતી હતી, બાપુ! એમાં આટલી વાતમાં અત્યાર સુધી આવી? પણ હજી મૂળ ચીજને જાણ્યા વિના તારો ત્યાગ-બ્યાગ ક્યાંથી આવ્યો? મિથ્યાત્વના ત્યાગ વિના અવ્રતનો ત્યાગ આવ્યો ક્યાંથી? પહેલો હજી મિથ્યાત્વનો ત્યાગ નથી ત્યાં અવ્રત ને પ્રમાદનો ત્યાગ આવ્યો ક્યાંથી? આહાહા...! ભાષા તો સાદી છે, પ્રભુ! સમજાય એવું છે, ધ્યાન રાખે તો પકડાય એવું છે, જરી ઝીણું લાગે.

‘જો ચેતના પોતાની દર્શનજ્ઞાનરૂપતાને છોડે...’ ભાવાર્થની ત્રીજી લીટી. ‘તો ચેતનાનો જ અભાવ થતાં, કાં તો ચેતન આત્માને (પોતાના ચેતનાગુણનો અભાવ થવાથી) જડપણું આવે...’ એક આવ્યું ને? એ આવી ગયું પહેલું. ‘અથવા તો વ્યાપકના અભાવથી વ્યાપ્ય...’ વ્યાપક એવી ચેતના એના ‘અભાવથી વ્યાપ્ય એવા આત્માનો અભાવ થાય.’ છે? પેલા ઘરે ‘સમયસાર’ છે, વાંચ્યું હશે કે નહિ ત્યાં? વાંચ્યું નથી ત્યારે ઘરે ઘડિયાળ ફેરવ્યા કરો છો. આહા...! ઘડિયાળને તો બહુ ફેરવ્યા કરે. આ સંચો આમ ને આ સંચો આમ. આ ઘડિયાળનો કાંટો ક્યાં ફેરે છે કે નહિ એને? આહાહા...! આ બહુ સરસ વાત છે. આજે રવિવાર છે.

કેટલાક આવ્યા છે, 'ભાવનગર'થી આવે છે ને? 'જયંતિભાઈ' નથી આવ્યા લાગતા. હેં? આવ્યા છે? 'ભાવનગર'વાળા 'જયંતિભાઈ' નથી આવ્યા, નથી, નથી. ભાઈ આવ્યા છે 'પ્રવિણભાઈ' આવ્યા છે, 'શાન્તિભાઈ' આવ્યા છે. એ તો દેખાય ને! નજર દેખાય ને! આહાહા..!

'(ચેતના આત્માની સર્વ અવસ્થાઓમાં વ્યાપતી હોવાથી...)' હવે વ્યાપક કેમ કીધું? ખરેખર તો વ્યાપક આત્મા જોઈએ, એમ ચેતનાને કેમ કીધું? તો કહે છે, '(ચેતના આત્માની સર્વ અવસ્થાઓમાં વ્યાપતી હોવાથી વ્યાપક છે અને આત્મા ચેતન હોવાથી ચેતનાનું વ્યાપ્ય છે.)' આહાહા..! ચેતના દરેક અવસ્થામાં હોવાથી વ્યાપક છે. આત્માની ત્રણેય કાળમાં ચેતના હોવાથી તે વ્યાપક છે અને તે આત્મા (ચેતન હોવાથી) ચેતનાનું વ્યાપ્ય છે. આત્મા ચેતન હોવાથી ચેતનાનું વ્યાપ્ય-અવસ્થા છે. ચેતના અવસ્થા એટલે ચેતનાનું કાર્ય છે.

'(તેથી ચેતનાનો અભાવ થતાં આત્માનો પણ અભાવ થાય.)' થોડું ઝીણું લાગે પણ વિચારવું, ઘરે વાંચવું આ, અહીં ન સમજાય તો ઘરે વાંચવું થોડું, થોડી નવરાશ લેવી. એ.. 'જીતુભાઈ'! ઝીણું પડે આ. આ ગાથા આખી વાંચવી પછી વિચારવી અને મેળવવું. આહાહા..! '(આત્મા ચેતન હોવાથી ચેતનાનું વ્યાપ્ય છે. તેથી ચેતનાનો અભાવ થતાં આત્માનો પણ અભાવ થાય.) માટે ચેતના દર્શનજ્ઞાનસ્વરૂપ જ માનવી.' આહા..! એકરૂપ... એકરૂપ... એકરૂપ... એકરૂપ... અમે કહીએ છીએ એટલે એકરૂપમાં તને ચેતના પણ એકરૂપ લાગે તો એમ નથી.

એકરૂપ માનવું... એકરૂપ માનવું... એકરૂપ માનવું... એમ વારંવાર કહે. અભેદ માનવું, અભેદનો વિષય લેવો. અભેદમાં ચેતનાના બે પ્રકાર પડી જાય છે. પણ ઇ અભેદમાં બે આવી જાય છે અંદર. આહાહા..! ચેતનાનો ચેતન આધાર, ચેતનનો વિષય કર્તા, ચેતના દર્શનજ્ઞાનમય છે એની પણ પ્રતીતિ ભેગી આવી જાય છે. આહા..! 'કનુભાઈ'! આવું છે, ઝીણું બહુ. 'કાન્તિભાઈ'! ક્યાં આવું-આવું સાંભળ્યું હતું ન્યાં ક્યાંય? આહાહા..! આકરું લાગે પણ વસ્તુ બાપુ! આવી છે. પ્રભુ તારી પ્રભુતા પ્રગટવાનો રસ્તો કોઈ અલૌકિક છે. બાકી તો જિંદગી કાઢી છે એ તો... આહાહા..!

'અહીં તાત્પર્ય એવું છે કે-સાંખ્યમતી આદિ કેટલાક લોકો...' સાંખ્યમતી આદિ કેટલાક લોકો 'સામાન્ય ચેતનાને જ માની એકાંત કહે છે,...' એક ચેતનાને એક જ રૂપ માની એના બે રૂપ ન માનીને એકાંત માને છે. શું કીધું સમજાણું? સાંખ્યમતી આદિ કેટલાક લોકો સામાન્ય એકલું સામાન્ય... સામાન્ય... સામાન્ય... કરવા જાય ત્યાં સામાન્ય ને વિશેષ બે ગુણો જે છે એ રહી જાય છે. વિશેષ પર્યાય છે પણ એ એક કોર રાખો પણ સામાન્યવિશેષ બે ગુણો જે છે, એકલું સામાન્ય કરવા જતા ગુણો રહી જાય છે. આહાહા..! સમજાય એટલું સમજવું, પ્રભુ! તારો પાર નથી, તારા ચમત્કારની-ચેતનની ચમત્કારની સ્થિતિનો પાર નથી.

આહા...!

ટીકાકાર પોતે એમ કહે છે, બપોરના ટીકાકાર (કહે છે), અરે...! અમે મંદબુદ્ધિ ક્યાં આ ટીકા કરીએ? ગણધર ને આચાર્યથી ચાલી આવી છે. આહાહા...! ‘પદ્મપ્રભમલધારી’ મુનિ જેવા પણ એમ કહે અમે મંદ બુદ્ધિ તે ક્યાં? આહાહા...! આવે છે ને? ભાઈ! ટીકા ઠેઠથી ચાલી આવે છે. અમે તે મંદબુદ્ધિ ક્યાં? પણ મારા વિકલ્પમાં વારંવાર રહ્યા કરે છે, આનું સ્પષ્ટ થાય, ટીકા થાય.. ટીકા સ્પષ્ટ થાય એટલે આ થાય છે. આહાહા...! થાય છે, હોં! કરાય છે એમ નહિ. આહાહા...! હવે આવું સાંભળીને કેટલાકને તો એવું થાય. ‘સોનગઢ’વાળા તો એકાંત જ વાતું કરે છે. એક નિશ્ચયની... નિશ્ચયની... નિશ્ચયની... કહે લોકો, બાપા! ગમે એમ કહે, ભાઈ! બાપુ! તારા ઘરની વાત છે, પ્રભુ! પરમાત્મા તારા ઘરની માટે વાત કરે છે, પ્રભુ! તને વખત ન મળે માટે કાંઈ વસ્તુ સ્થિતિ બદલાય જશે? વસ્તુ તો જેમ છે એમ છે. જે રીતે છે એ રીતે પકડવામાં નહિ આવે તો કાંઈ વસ્તુ નહિ બદલાય.

તારો કાળ ચાલ્યો જાશે, બાપા! આહા...! વખત ચાલ્યો જાય છે. મરણ આવીને ઊભા રહે, બિચારા જુઓને! ‘મખ્ખનલાલજી’ જેવા બિચારા... આહા...! ‘દાસ’ ગુજરી ગયા. ‘પરષોત્તમદાસ’ બિચારાને પ્રેમ હતો. આહા...! સ્થિતિ પૂરી થાય, એમાં મરી ક્યાં ગયો છે? કોણ મરે છે? એ તો દેહનો વિયોગ થયો એટલી વાત છે. મરે કોણ ને જીવે કોણ? આહાહા...! ત્રિકાળ તત્ત્વ છે ત્યાં ઉત્પાદ-વ્યય પણ ત્યાં ગૌણ છે. આહા...!

અહીં તો ત્રિકાળી ચીજમાં ઉત્પાદ-વ્યયને પણ સંયોગ કીધો છે. એની નિર્મળ પર્યાય થાય ને? આત્મામાં સમકિત ને મોક્ષમાર્ગ થાય તો એને સંયોગ કીધો છે. ધ્રુવને એ પર્યાયનો સંયોગ થયો અને પૂર્વની પર્યાય વ્યય થઈ ગઈ એને વિયોગ કીધો છે. ‘પંચાસ્તિકાય’માં એ જ્ઞેયનું સ્વરૂપ બતાવતા એમ બતાવ્યું (કે) જ્ઞેય આમ છે. આહાહા...! જ્યાં પોતાના દ્રવ્યમાં સંયોગ-વિયોગ પર્યાયથી ગણ્યો એને પરના સંયોગ-વિયોગને સંબંધ શું છે? આહાહા...! સ્ત્રી, કુટુંબ, શરીર, વાણી, મન, પૈસો, લક્ષ્મી, મકાન એ તો ક્યાંય રહી ગયા, ક્યાંય. આહા...! એને સંયોગ-વિયોગમાં નાખ્યા નથી, એનો ગ્રહણ-ત્યાગ આત્મામાં છે જ નહિ. આહાહા...! આ તો પર્યાય થાય તેને સંયોગ કીધો ને જાય તેને વિયોગ કીધો. આહાહા...!

અહીં કહે છે, એ પર્યાયને વિશેષને ન માને અને એકલા સામાન્યને માને તો તો એકાંત થઈ જાય છે. ‘તેમનો નિષેધ કરવા માટે ‘વસ્તુનું સ્વરૂપ સામાન્યવિશેષરૂપ છે તેથી ચેતનાને સામાન્યવિશેષરૂપ અંગીકાર કરવી’ એમ અહીં જણાવ્યું છે.’

‘હવે આગળના કથનની સૂચનારૂપ શ્લોક કહે છે :-’ લ્યો! પપ મીનીટ તો થઈ ગઈ એમાં. આહાહા...! પણ સમજાય એવું છે, બાપુ! તારા ઘરની વાત છે, પ્રભુ! તું ત્યાં ગયો નથી, જ્યાં છે ત્યાં ગયો નથી, જ્યાં છે ત્યાં નજર કરી નથી, પ્રભુ! તેથી તને મોંઘુ લાગે, આકરું લાગે, કઠણ લાગે, જાણે આ તે ન હોય એવું લાગે. એમ નથી ભાઈ! મહા પ્રભુ

છો. સત્તા ચૈતન્ય સત્તા અસ્તિત્વ મહા પ્રભુ અસ્તિત્વ છે. છે એ કોઈ સ્વભાવથી ખાલી હોઈ શકે નહિ. વસ્તુ છે, તું વસ્તુ છો, પ્રભુ! અસ્તિ છે. અસ્તિ જે વસ્તુ છે તે સ્વભાવથી ખાલી હોય નહિ. જેમ અસ્તિ ત્રિકાળ છે તેમ તેનો સ્વભાવ પણ ત્રિકાળ છે. આહાહા...! એની પર્યાય વર્તમાન અવસ્થા તે વિશેષ પર્યાય છે. આહાહા...!

શ્લોક-૧૮૪

(इन्द्रवज्रा)

एकश्चित्चिन्मय एव भावो
 भावाः परे ये किल ते परेषाम् ।
 ग्राह्यस्ततश्चिन्मय एव भावो
 भावाः परे सर्वत एव हेयाः ॥१८४॥

હવે આગળના કથનની સૂચનારૂપ શ્લોક કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :- [ચિત્તઃ] ચૈતન્યનો (આત્માનો) તો [એકઃ ચિન્મયઃ એવ ભાવઃ] એક ચિન્મય જ ભાવ છે, [યે પરે ભાવાઃ] જે બીજા ભાવો છે [તે કિલ પરેષામ્] તે ખરેખર પરના ભાવો છે; [તતઃ] માટે [ચિન્મયઃ ભાવઃ એવ ગ્રાહ્યઃ] (એક) ચિન્મય ભાવ જ ગ્રહણ કરવાયોગ્ય છે, [પરે ભાવાઃ સર્વતઃ એવ હેયાઃ] બીજા ભાવો સર્વથા છોડવાયોગ્ય છે. ૧૮૪.

શ્લોક-૧૮૪ ઉપર પ્રવચન

एकश्चित्चिन्मय एव भावो
 भावाः परे ये किल ते परेषाम् ।
 ग्राह्यस्ततश्चिन्मय एव भावो
 भावाः परे सर्वत एव हेयाः ॥१८४॥

શ્લોકાર્થ :- ‘ચિત્ત:’ ‘ચૈતન્યનો (આત્માનો) તો...’ ‘એક: ચિન્મય: એવ ભાવ:’ ‘એક ચિન્મય જ ભાવ છે,...’ આહાહા...! એ તો જ્ઞાનમય ભાવ છે, ચૈતન્યમય ભાવ છે. ભાવ છે ને? ભાવવાન છે ને પ્રભુ? સ્વભાવવાન છે ને? વસ્તુ છે એ સ્વભાવવાન છે તો એનો સ્વભાવ હોય કે નહિ? તો એ એનો ચિન્મય સ્વભાવ છે. આહાહા...! જાણવું-દેખવું એવો ચિન્મય એનો ત્રિકાળી સ્વભાવ છે. કોઈ રાગ, દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ પરિણામ એ કોઈ એનો સ્વભાવ નથી કાંઈ. આહાહા...! આવો માર્ગ. ‘જે બીજા ભાવો છે તે ખરેખર પરના ભાવો છે;...’ એ દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ આદિ જે ભાવે તીર્થંકર ગોત્ર બંધાય એ ભાવો પર ભાવ છે, એ આત્માનો ભાવ નથી. આહાહા...! વ્રતના પરિણામના વિકલ્પ જે અપવાસના એ વિકલ્પ (આવે) એ પરભાવ છે, એ તારો સ્વભાવ નથી. આહાહા...!

‘માટે...’ ‘ચિન્મય: ભાવ: એવ ગ્રાહ્ય:’ ‘(એક) ચિન્મય ભાવ જ ગ્રહણ કરવાયોગ્ય છે,...’ જ્ઞાન સ્વભાવ ભગવાન, જ્ઞાન સ્વરૂપ ચૈતન્ય જ્ઞાન જાણક સ્વભાવ, સ્વભાવ... સ્વભાવવાનનો સ્વભાવ, સ્વભાવવાન જ્યારે અસ્તિત્વ ને સત્તા છે તો એનો ચિન્મય સ્વભાવ પણ અસ્તિત્વ ને સ્વભાવ છે. બીજો એનો કોઈ સ્વભાવ રાગ-દ્વેષ, પુણ્ય-પાપ આદિ એનો સ્વભાવ છે નહિ. શરીર, વાણી, મન ને આ જડ તો કયાંય રહી ગયા. આહાહા...!

‘તે ખરેખર પરના ભાવો છે;...’ જોયું? ચૈતન્ય છે એ સ્વનો ભાવ છે. બીજા ‘પરે ભાવા’ એ પર ભાવ છે. આહાહા...! ‘માટે...’ ‘ચિન્મય: ભાવ: એવ ગ્રાહ્ય:’ ‘(એક) ચિન્મય ભાવ જ ગ્રહણ કરવાયોગ્ય છે,...’ જ્ઞાન સ્વરૂપી ભગવાન એ જ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે. ‘પરે ભાવા: સર્વત: એવ હેયા:’ ‘બીજા ભાવો સર્વથા છોડવાયોગ્ય છે.’ છે ને? ‘સર્વત:’ છે ને? કથંચિત્ આદરણીય ને કથંચિત્ છોડવાયોગ્ય એમ નથી કહ્યું. વ્યવહાર જેટલા છે દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ એ સર્વથા છોડવાયોગ્ય છે. કારણ કે, એ બંધના કારણ છે. વિશેષ કહેશે...
(શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

* સ્વસમય અને પરસમય સાથે વાદ-વિવાદ કરવા યોગ્ય નથી. તું તારા આત્માનો અનુભવ કર. પરની સાથે વાદ-વિવાદમાં પડવા જેવું નથી. નિધાન પામીને નિજ વતનમાં જઈ ભોગવવા કહ્યું છે માટે પોતાની નિધિ પામી પોતે એકલા ભોગવવા જેવું છે. ૨૯૦.

– પરમાગમસાર

પ્રવચન નં. ૩૭૧ શ્લોક-૧૮૪, ગાથા-૩૦૦ સોમવાર, માગશર વદ ૧૩, તા. ૧૭-૧૨-૧૯૭૯

[નોંધ :- મૂળ પ્રવચન હિન્દીમાં છે તેનો ગુજરાતી અનુવાદ કરેલ છે]

‘સમયસાર’ ૧૮૪ કળશ ચાલે છે. કળશ છે, કળશ. ૧૮૪ કળશ છે.

एकश्चित्श्चिन्मय एव भावो

भावाः परे ये किल ते परेषाम्।

ग्राह्यस्ततश्चिन्मय एव भावो

भावाः परे सर्वत एव हेयाः।।૧૮૪।।

આહાહા...! બહુ ટૂંકું. ‘ચૈતન્યનો (આત્માનો) તો...’ આ ચૈતન્ય જે આત્મા છે એ ચૈતન્યનો તો ‘એક ચિન્મય જ ભાવ છે,...’ એક જ્ઞાનમય ભાવ છે. તેનો સ્વભાવ તો જ્ઞાનમય ભાવ (છે). પુણ્ય ને પાપ, દયા ને દાન, વ્રત ને ભક્તિ એ ભાવ કંઈ આત્માનો સ્વભાવ નથી. આહાહા...! આ ‘મોક્ષ અધિકાર’ છે ને? ચૈતન્યનો નામ આત્માનો ‘એક ચિન્મય જ...’ ‘એક ચિન્મય જ ભાવ છે,...’ ચૈતન્ય સ્વભાવ એક જ આત્માનો સ્વભાવ (છે). કોઈ દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ, પૂજા, કામ, ક્રોધ એ આત્માના ભાવ છે જ નહિ. એ સર્વ ભાવ હેય (છે). સર્વ છોડવાલાયક છે. આહાહા...! આ આકરું લાગે.

‘યે પરે ભાવાઃ’ એ ચિન્મય સિવાય ‘યે પરે ભાવાઃ’ અનેશ ભાવ. ‘તે કિલ પરેષામ્’ ‘તે ખરેખર પરના ભાવો છે;...’ આહાહા...! શુભ અને અશુભભાવ પણ પરભાવ છે. દયા, દાન, ભક્તિ, વ્રત, પૂજા આદિ ભાવ આવે છે, હોય છે પણ છે પરભાવ, આત્માનો સ્વભાવ નહિ અને આત્માનો ધર્મ નહિ. ‘ખરેખર પરના ભાવો છે; માટે (એક) ચિન્મય ભાવ જ ગ્રહણ કરવાયોગ્ય છે,...’ એક જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા એ અનુભવ કરવાલાયક છે. ધર્મ કરવાલાયક હોય તો આ છે. જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા, જ્ઞાન જાણન સ્વભાવ સત્તા આત્મા, તેને ગ્રાહ્ય નામ અનુભવ કરવાલાયક છે. લ્યો, આ મોક્ષનો માર્ગ. છે ને? પહેલું તો એમ કીધું કે આત્મા ચિન્મય ભાવ, બીજા અન્ય ભાવ. એટલી વ્યાખ્યા કરી.

હવે બેમાં ગ્રાહ્ય શું? બેમાં ગ્રાહ્ય ચિન્મય ભાવ એ ગ્રહણ કરવાયોગ્ય છે. ‘ચિન્મય ભાવ જ...’ એમ છે ને? આહાહા...! ‘ચિન્મયઃ એવ’ એમ શબ્દ પડ્યો છે ને? આહાહા...! જાણન-દેખન ભાવ એ ચેતનનો ભાવ (છે), એ ગ્રહણ કરવાલાયક છે, અનુભવ કરવાલાયક છે, આદર કરવાલાયક છે. એ આશ્રય કરવાલાયક છે, સેવન કરવાલાયક છે. આહાહા...! ગ્રહણ કરવાયોગ્ય છે.

‘યે પરે ભાવા:’ અન્ય ભાવ ચાહે તો દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ જે ભાવે તીર્થંકર ગોત્ર બંધાય એ ભાવ, એ અન્ય ભાવ સર્વથા ત્યાજ્ય છે. આહાહા...! જ્ઞાનીને પોતાનો ત્રિકાળી ચૈતન્ય સ્વભાવ એ એક ગ્રહણ કરવા લાયક છે. એ અંતરમાં અનુભવ કરવાલાયક છે તો તેને ધર્મ થાય છે. ચિન્મય ભાવ સિવાય બીજા કોઈ પણ વિકલ્પ ઊઠે રાગ, વ્યવહાર-વ્યવહાર રત્નત્રયનો રાગ પણ હેય છે. આહાહા...! આવો ઝીણો માર્ગ (છે). દેવ, ગુરુ ને શાસ્ત્રની શ્રદ્ધા, પંચ મહાવ્રતના પરિણામ, શાસ્ત્રનું વાંચવું આદિ વિકલ્પ એ બધા પરભાવ છે. એ નિજભાવ નહિ. આહાહા...! એ પરભાવ સર્વથા, એમ શબ્દ છે ને? ‘સર્વત:’. કથંચિત્ આદરણીય છે અને કથંચિત્ છોડવાલાયક છે, એમ નથી. આવે છે, જ્યાં સુધી વીતરાગ ન થાય ત્યાં સુધી આત્મજ્ઞાનપૂર્વક આત્માના અનુભવપૂર્વક, આત્મા ચિન્મયના આદરપૂર્વક રાગ આવે છે પણ રાગ હેય છે. એ રાગ આત્માને શરણ નથી, એ આત્માનો ધર્મ નહિ. એ રાગ આત્માના ધર્મનું કારણ નથી. આવી વાત છે. છે કે નહિ? આકરું પડે. માણસને માંડ હજી નવરાશ (મળે).

મુમુક્ષુ :- વ્રત અને મહાવ્રતને કેવા કહેવા?

ઉત્તર :- રાગ કહેવા, હેય કહેવા, ઝેર કહેવા, વિકાર કહેવો. એ તો આવ્યું છે ને? વિકલ્પ ઊઠે એ ઘોર સંસાર છે. ‘નિયમસાર’ માં આવી ગયું છે.

આત્મા સચ્ચિદાનંદ પ્રભુ જ્ઞાન અને આનંદનો સાગર છે, અનંત અનંત પવિત્ર ગુણનો પિંડ છે એ એક જ ધર્મીને અનુભવ કરવાલાયક અને આદર કરવાલાયક છે અને એ સિવાય જેટલા ભાવ છે, ૧૪૮ પ્રકૃતિ બંધનનું કારણ એવા જે ભાવ, એ બધા હેય છે. આહાહા...! બધું છોડવાલાયક છે. પાઠ છે? ‘પરે ભાવા: સર્વત: એવ હેયા:’ બધા ભાવો સર્વત: સર્વથા પ્રકારે હેય છે. કથંચિત્ આદરણીય છે અને કથંચિત્ છોડવાલાયક છે એમ નથી. આહાહા...! સર્વથા ત્યાજ્ય છે. બહુ ટૂંકું કહ્યું. ‘મોક્ષ અધિકાર’ છે.

આ કળશ ‘અમૃતચંદ્રાચાર્ય’ નો છે. ‘અમૃતચંદ્રાચાર્ય’ કહે છે, ચિન્મય ભાવ, જ્ઞાન સ્વભાવ ભાવ, જ્ઞાન સ્વભાવ, ચૈતન્ય સ્વભાવ ભાવ એ આત્માનો ચૈતન્ય સ્વભાવ તે ભાવ છે. આત્માનો ચૈતન્ય સ્વભાવ તે ભાવ છે. એ સિવાય બધા પરભાવ છે. આટલી બે વાત કરી પછી કહ્યું કે, આત્માનો ચૈતન્યભાવ છે તે જ્ઞાનભાવ છે તે જ ગ્રહણ કરવાલાયક છે અથવા અનુભવ કરવાલાયક છે અથવા સેવન ને આશ્રય કરવાલાયક છે. આત્માનો આશ્રય કરીને એ જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરવાલાયક છે. આહાહા...! એ સિવાય જેટલા ભાવ છે, ચાહે તો ભગવાનની ભક્તિ, જાત્રા, સમ્મેદશીખરની જાત્રા, ગિરનારની, પાલીતાણાની જાત્રાનો ભાવ, બધો રાગ હેય છે. પુણ્યબંધનું કારણ છે, ધર્મ નથી. આહાહા...! આકરું પડે. માર્ગ તો આ છે. હવે ૩૦૦ ગાથા.

 ગાથા-૩૦૦

કો ગામ ભગિજ્જ બુહો ગાદું સવ્વે પરાઇએ ભાવે ।
 મજ્જમિણં તિ ય વયણં જાણંતો અપ્પયં સુદ્ધં ॥૩૦૦॥
 કો નામ ભગેદુધઃ જ્ઞાત્વા સર્વાન્ પરકીયાન્ ભાવાન્ ।
 મમેદમિતિ ચ વચનં જાનન્નાત્માનં શુદ્ધમ્ ॥૩૦૦॥

યો હિ પરાત્મનોર્નિયતસ્વલક્ષણવિભાગપાતિન્યા પ્રજ્ઞયા જ્ઞાની સ્યાત્, સ ખલ્વેકં ચિન્માત્રં
 ભાવમાત્મીયં જાનાતિ, શેષાંશ્ચ સર્વાનેવ ભાવાન્ પરકીયાન્ જાનાતિ । એવં ચ જાનન્ કથં
 પરભાવાન્મમામી ઇતિ બ્રૂયાત્ ? પરાત્મનોર્નિશ્ચયેન સ્વસ્વામિસમ્બન્ધસ્યાસમ્ભવાત્ । અતઃ સર્વથા
 ચિદ્રાવ એવ ગૃહીતવ્યઃ, શેષાઃ સર્વે એવ ભાવાઃ પ્રહાતવ્યા ઇતિ સિદ્ધાન્તઃ ।

હવે આ ઉપદેશની ગાથા કહે છે :-

સૌ ભાવ જે પરકીય જાણે, શુદ્ધ જાણે આત્મને,
 તે કોણ જ્ઞાની ‘મારું આ’ એવું વચન બોલે ખરે? ૩૦૦.

ગાથાર્થ :- [સર્વાન્ ભાવાન્] સર્વ ભાવોને [પરકીયાન્] પારકા [જ્ઞાત્વા] જાણીને
 [કઃ નામ બુધઃ] કોણ જ્ઞાની, [આત્માન્] પોતાને [શુદ્ધમ્] શુદ્ધ [જાનમ્]
 જાણતો થકો, [ઇદમ્ મમ] ‘આ મારું છે’ (-‘આ ભાવો મારા છે’) [ઇતિ ચ વચનમ્]
 એવું વચન [મનેત્] બોલે?

ટીકા :- જે (પુરુષ) પરના અને આત્માના નિયત સ્વલક્ષણોના વિભાગમાં પડનારી
 પ્રજ્ઞા વડે જ્ઞાની થાય, તે ખરેખર એક ચિન્માત્ર ભાવને પોતાનો જાણે છે અને બાકીના
 સર્વ ભાવોને પારકા જાણે છે. આવું જાણતો થકો (તે પુરુષ) પરભાવોને ‘આ મારા છે’
 એમ કેમ કહે? (ન જ કહે;) કારણ કે પરને અને પોતાને નિશ્ચયથી સ્વસ્વામિસંબંધનો અસંભવ
 છે. માટે, સર્વથા ચિદ્ભાવ જ (એક) ગ્રહણ કરવાયોગ્ય છે, બાકીના સમસ્ત ભાવો છોડવાયોગ્ય
 છે-એવો સિદ્ધાંત છે.

ભાવાર્થ :- લોકમાં પણ એ ન્યાય છે કે-જે સુબુદ્ધિ હોય, ન્યાયવાન હોય, તે પરનાં
 ધનાદિકને પોતાનાં ન કહે. તેવી જ રીતે જે સમ્યગ્જ્ઞાની છે, તે સમસ્ત પરદ્રવ્યોને પોતાનાં
 કરતો નથી, પોતાના નિજભાવને જ પોતાનો જાણી ગ્રહણ કરે છે.

ગાથા-૩૦૦ ઉપર પ્રવચન

को गाम भणिज्ज बुहो गादुं सव्वे पराइए भावे ।

मज्झमिणं ति य वयणं जाणंतो अप्पयं सुद्धं ।।३००।।

નીચે હરિગીત,

સૌ ભાવ જે પરકીય જાણે, શુદ્ધ જાણે આત્મને,

તે કોણ જ્ઞાની 'મારું આ' એવું વચન બોલે ખરે? ૩૦૦.

વચન નહિ પણ માન્યતા. ભાષા વચનથી લીધી છે.

ટીકા :- 'જે (પુરુષ)...' પુરુષ શબ્દે આત્મા. 'પરના અને આત્માના નિયત સ્વલક્ષણોના વિભાગમાં...' પરના એટલે પુણ્ય-પાપના ભાવ અને આત્મા ચૈતન્ય ભાવ. એ નિયત એટલે નિશ્ચય સ્વલક્ષણ. બેયના નિશ્ચય સ્વલક્ષણ છે. નિયત છે ને? બેયના નિશ્ચય સ્વલક્ષણ ભિન્ન છે. આહાહા...! એના વિભાગમાં, બેના નિશ્ચય સ્વલક્ષણના વિભાગમાં 'પડનારી...' પડવાવાળી, પડવાવાળી. બે વિભાગમાં પડનારી. 'પ્રજ્ઞા વડે જ્ઞાની થાય,...' છે. એ પ્રજ્ઞા દ્વારા જ્ઞાની થાય છે. આહાહા...! કોઈ શાસ્ત્રજ્ઞાન ને એ જ્ઞાન કોઈ જ્ઞાન નથી. આહાહા...!

આત્માનું સ્વલક્ષણ જ્ઞાન અને રાગનું લક્ષણ બંધ, બેયના નિશ્ચય સ્વલક્ષણ (છે). છે ને? 'વિભાગમાં પડનારી...' 'સ્વલક્ષણોના વિભાગમાં...' વિભાગમાં એટલે ભાગમાં 'પડનારી પ્રજ્ઞા વડે જ્ઞાની થાય,...' છે. ઓહોહો...! કેટલું ભણે તો જ્ઞાની થાય? કેટલું વાંચે તો જ્ઞાની (થાય)? જ્ઞાની એને કહીએ કે આત્માનું ચૈતન્યમય જ્ઞાન અને એ સિવાય પરના ભાવ રાગાદિ બધા વિકલ્પ છે, (એ) બેના વિભાગમાં પડનારી પ્રજ્ઞા, એ પ્રજ્ઞા દ્વારા જ્ઞાની થાય છે. છે? 'પડનારી પ્રજ્ઞા વડે જ્ઞાની થાય,...' છે. આહાહા...! બહુ ટૂંકી વાત છે. ત્યારે ધર્મી થાય છે. જ્ઞાની નામ ધર્મી.

ધર્મની પ્રથમ શરૂઆત, ધર્મની પ્રથમ શરૂઆત-આત્મા અને રાગ કે જે પર છે, તેમાં વિભાગ કરનારી પ્રજ્ઞા, બેને એકરૂપ માનનારું મિથ્યાત્વ, બેને એક માનવાવાળું મિથ્યાત્વ, બેને વિભાગ કરી ભિન્ન કરનારી પ્રજ્ઞા, એ પ્રજ્ઞા દ્વારા જ્ઞાની થાય છે. આહાહા...! જ્ઞાની શબ્દે? વળી કોઈ એમ કહે કે જ્ઞાની એટલે એ તો ઊંચી વાત, પણ અમારે તો ધર્મ કરવો છે. પણ એ જ્ઞાની કહો કે ધર્મી કહો. આહાહા...!

જે કોઈ આત્મા પરના અને આત્માના નિશ્ચય સ્વલક્ષણ-બેના નિશ્ચય સ્વલક્ષણ, નિશ્ચયથી

બેયના લક્ષણ. આત્માનું ચિન્મય લક્ષણ છે, રાગાદિનું ભાવબંધ લક્ષણ છે. નિશ્ચય સ્વલક્ષણ, તેનો વિભાગ તેમાં પડનારી પ્રજ્ઞા દ્વારા. આહાહા..! આ ધર્મની શરૂઆત. કેટલું ભણ્યો અને કેટલું વાંચ્યું એમ કહ્યું નથી. અંતરમાં રાગ અને આત્મા બે વચ્ચે સાંધ છે, બેમાં વિભાગ કરનારી પ્રજ્ઞા દ્વારા બેને ભિન્ન કરે છે ત્યારે જ્ઞાની થાય છે, ત્યારે ધર્મી થાય છે. આહાહા..! સમજાય છે? આવી વાત છે, ભાઈ! દુનિયા તો બહારથી આ દયા, દાન ને ભક્તિ, પૂજા ને જાત્રાને ધર્મ મનાવી બેસે છે. એ ધર્મ નથી. એ તો એક પાપથી બચવા શુભભાવ આવે છે. પાપથી, અશુભથી બચવા નબળાઈથી શુભભાવ આવે છે, પણ છે હેય, ગ્રાહ્ય નથી. આહાહા..! ગ્રાહ્ય નામ ગ્રહણ કરવાલાયક, અનુભવ કરવાલાયક એ નથી. અનુભવ કરવાલાયક તો એક આત્માનો ચિન્મય ભાવ એ અનુભવ કરવાલાયક છે. આહા..! શેષ ભાવ છોડવાલાયક છે. (આજે) સોમવાર છે. બહારના છોકરા છે? (શ્રોતા :- વાંકાનેરના છે) સમજાય છે કાંઈ?

આત્મા અને રાગ, બેના ભિન્ન ભિન્ન લક્ષણ બરાબર જાણીને વિભાગ કરનારી, બેને બે રૂપે કરનારી. બેમાં એકત્વ કરનારો મિથ્યાત્વભાવ છે. બેને ભિન્ન કરનારી, બે વચ્ચે પડનારી પ્રજ્ઞા, પ્રજ્ઞાછીણી વડે જે જ્ઞાની થાય છે. આહાહા..! ભાષા તો જુઓ! આટલું શાસ્ત્ર ભણ્યો કે આટલું કર્યું ને.. આહાહા..! એમ નથી કહ્યું.

આ આત્મા સર્વજ્ઞ પરમેશ્વર, જૈન પરમેશ્વરે આત્મા જ્ઞાનમય જોયો છે. જ્ઞાન ચિન્મય આત્મા અને રાગ દયા, દાન આદિ રાગ એ વિકાર છે. બે વચ્ચે પડનારી પ્રજ્ઞાછીણી દ્વારા જે જ્ઞાની થાય છે એ જ્ઞાની છે. આહાહા..! સમજાય છે કાંઈ? 'તે ખરેખર એક ચિન્માત્ર ભાવને પોતાનો જાણે છે...' આમ વિભાગમાં પડનારી પ્રજ્ઞા દ્વારા જ્ઞાની થાય છે 'તે ખરેખર એક ચિન્માત્ર ભાવને પોતાનો જાણે છે...' જાણન.. જાણન.. જાણન-દેખન એવો આત્મા. આ તો જડ છે. પુણ્ય-પાપ પણ જડ છે, અચેતન છે, એ કંઈ જાણતા નથી. જાણનારો જે આત્મા છે તેને જે ગ્રહે છે તે ચિન્માત્ર ભાવને પોતાનો જાણે છે. તેને પોતાનો જાણે, આહાહા..! 'અને બાકીના સર્વ ભાવોને પારકા જાણે છે.' અજીવના (જાણે). આહાહા..! એ શુભ ને અશુભભાવ એ પણ અજીવના ભાવ છે, જીવના ભાવ નહિ.. આહાહા..!

જીવનો ભાવ તો ચેતનમય, જાણન-દેખનમય આત્માનો ભાવ છે. એ સિવાય જેટલા ભાવ છે તે બધા જડના અજીવના ભાવ છે. આહાહા..! આવી વાત આકરી છે. ભગવાનની ભક્તિ, ઇમો અરિહંતાણં.. ઇમો અરિહંતાણં, સમ્મેદશીખરની જાત્રા, પંચ મહાવ્રતના પરિણામ, પોતા સિવાય શાસ્ત્રના ભણતર બધા પર છે, બધું અજીવ છે, એ જીવ નહિ. આહાહા..! અંદર છે કે નહિ? આકરી વાત છે, ભાઈ! ધર્મ કોઈ સાધારણ વાત નથી. આહાહા..!

આ તો સવારે સાંભળ્યું કે, ખ્રીસ્તીની, મુસલમાનની અને બૌદ્ધની વસ્તી ઘણી છે, કહે છે. બૌદ્ધની પણ બહુ વસ્તી છે અને અફઘાન આ મુસલમાનની બહુ વસ્તી છે અને ખ્રીસ્તીની, આહાહા..! ત્રણે માંસ ખાનારા. અર..ર..ર..! બહારથી જુઓ તો ભપકા. એના

ગુરુ પાંચ-પાંચ કરોડ રૂપિયાની મોટરમાં (બેસે) અને મરીને નરકે જાય, બાપા! અર..ર..! એણે સાંભળ્યું ન હોય શું કરે? આહાહા..! ખ્રીસ્તી લોકો તો ગાયનું માંસ ખાય. બૌદ્ધ ગાયનું માંસ ન ખાય, બીજું માંસ ખાય. આહાહા..! એમાં અવતાર ને એમાં જિંદગી (ગાળો). કેટલી મોટી વસ્તી છે, કહે છે. આ દુનિયામાં હિન્દુસ્તાનની હિન્દી વસ્તી તો બહુ થોડી, બહુ થોડી. પેલી તો ઘણી વસ્તી (છે). બૌદ્ધ કરતા ખ્રીસ્તીની અને મુસલમાનની વસ્તી ઘણી. આહાહા..! અરે...! બિચારાને ક્યારે અવસર મળે? આવી વાત સાંભળવાનો અવસર ન હોય. આહાહા..! દુર્લભ વસ્તુ છે. મળી એને દરકાર નથી અને નથી મળી એને બિચારાને વિરહ છે, સાંભળવા મળતી નથી. આહાહા..!

અહીં તો પરમાત્મા જિનેશ્વરદેવ એમ કહે છે, કે એક ચિન્મયભાવને પોતાનો જાણવો. સ્ત્રી, કુટુંબ, પરિવાર તો પરના છે. કર્મ પરના છે, પુણ્ય-પાપ ભાવ પરના છે. અહીં તો પર્યાય પણ ગણી નથી. ચિન્મયભાવ, ત્રિકાળી ચિન્મયભાવ જ્ઞાન સ્વભાવ ભગવાનઆત્માને એકને પોતાનો જાણવો. એ જ્ઞાનસ્વભાવ જે ભગવાનઆત્મા અંદર ચૈતન્યમૂર્તિ છે, આ (શરીર) તો જડ (છે). જે જાણનારી ચીજ આ છે એમ જે જાણે છે, આ છે, શરીર છે એમ શરીરને ખબર છે? વાણીને ખબર છે? આને ખબર છે? ખબર તો ચેતનને છે કે આ છે. એ તો ચેતનને ખબર છે. એ ચેતનસત્તા ચિન્મય જે ભાવ ત્રિકાળ (છે)... આહાહા..! એ પોતાનો સ્વભાવ છે. છે? ચિન્મય ભાવને પોતાનો જાણવો, એને પોતાનો માનવો. આહાહા..! દુનિયાની પડમાં ક્યાંય પડીશ નહિ. બધા પ્રપંચ ને... આહાહા..! આકરું કામ છે.

આત્મા અંદર ચિન્મય ભગવાનઆત્મા જાણનારો અંદર બિરાજે છે. જે જગતની ચીજ છે એને તો ખબર નથી, જે જાણનારો છે એ આત્મા છે, જાણનારો એ આત્મા છે. આ ચીજ જડ આદિ છે એ તો જડ છે. બીજા આત્મા છે એ ભલે જાણવામાં આવે પણ આ જ્ઞાન એ નહિ. આ જ્ઞાન જે છે કે જે બધાને જાણનાર છે એ જ્ઞાનને પોતાનું જાણવું. આહાહા..! આકરી વાતું છે. ભાષા થોડી પણ ભાવ ઘણા ગંભીર છે. અનંતકાળથી કર્યું નથી. આહાહા..!

ખરેખર એમ કહ્યું ને? 'ખરેખર એક ચિન્માત્ર ભાવ...' ભાષા જોઈ? એકાંત નથી થઈ જતું? 'ખરેખર એક ચિન્માત્ર ભાવને પોતાનો...' જાણવો. ચિન્મયભાવ જ, જ્ઞાનમય ભાવને જ પોતાનો (જાણવો). એકાંત એક જ ચિન્મયભાવ પોતાનો જાણવો, બીજા એક પણ નહિ. રાગનો કણ તીર્થંકર ગોત્ર બાંધે એ કણ પોતાનો નહિ. આહાહા..! શું કહ્યું? પહેલા તો બે ભાગ પાડ્યા. જ્ઞાની થયો તો એ જ્ઞાની શું જાણે છે? જ્ઞાની થયો એ જ્ઞાની શું જાણે છે? કે ખરેખર એક ચિન્માત્ર ભાવ (પોતાનો જાણે છે). જાણન સ્વભાવ.. જાણન સ્વભાવ.. જાણન સ્વભાવ.. ચૈતન્યનો ચેતનસ્વભાવને એકને જ પોતાનો જાણે છે. આહાહા..! તો પછી આ બાયડી, છોકરાનું શું સમજવું? બાયડી, છોકરા કોના હશે? આહાહા..! એ તો એના નથી પણ એના પ્રત્યેનો રાગ છે એ પણ એનો નથી. એ ચીજ તો એની નથી પણ એના

પ્રત્યેનો રાગ છે એ પણ એનો નથી. આહાહા..!

અહીં તો ચિન્મયભાવ કહીને, જેટલું અંગ્રેજીનું જાણપણું, આ બધી બહારની ભાષા, અનેક પ્રકારની ભાષા છે ને? તામિલ ને કન્નડીને વગેરે એ બધી ભાષાનું જ્ઞાન એ જ્ઞાન જ નથી. અંગ્રેજી ભણી ભણીને મોટો ૨૫-૩૦ ઉંમરનો થયો પણ એ જ્ઞાન જ નથી. જ્ઞાની તેને પોતાનું જ્ઞાન માનતો જ નથી. આહાહા..!

મુમુક્ષુ :- જ્ઞાનીની દુનિયા જુદી છે.

ઉત્તર :- વાત જ જુદી છે. આહાહા..!

અહીંયાં તો ચિહ્નીમાં ત્યાં સુધી કહ્યું નહિ? જેટલું પરસત્તાવલંબી જ્ઞાન છે તે આત્માનું જ્ઞાન જ નથી. એ બંધનું કારણ છે. ‘પરમાર્થ વ્યનિકા’ ‘બનારસીદાસ’. ‘મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક’ માં પાછળ ત્રણ ચિહ્ની છે. જેટલું પરાવલંબી જ્ઞાન છે તે બધું બંધનું કારણ છે. ધર્મી તેને મોક્ષનું કારણ માનતા નથી. આહાહા..! દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિના પરિણામ તો મોક્ષનું કારણ નથી પણ જેટલું પરાવલંબી જ્ઞાન છે, જેમાં આત્માનો આશ્રય નથી, આત્માના આશ્રય વિના જેટલું પરાવલંબી જ્ઞાન થાય એ બધું અચેતન છે, બંધનું કારણ છે. આહાહા..! આવી વાત આકરી પડે એવી છે. પછી લોકો એકાંત કહે. એમાં કાંઈ હરકત નથી. ‘સોનગઢ’ નું એકાંત છે, એકાંત છે. અંદર અનેકાંત રાખતા નથી. આહાહા..! વ્યવહારથી પણ કથંચિત્ લાભ છે, નિમિત્તથી પણ કથંચિત્ લાભ છે (એમ માને તો) અનેકાંત થાય છે. અહીં કહે છે, કે વ્યવહારથી, નિમિત્તથી જરીયે લાભ ન થાય એ અનેકાંત છે. આહાહા..!

મુમુક્ષુ :- સાચું સમ્યક્ એકાંત અહીં છે.

ઉત્તર :- એકાંત આત્મામાં છે. આહાહા..! છે?

‘ખરેખર...’ વાસ્તવમાં, ખરેખર, નિશ્ચયથી એક ચિન્માત્ર ભાવ, જ્ઞાનમાત્ર ભાવ. જ્ઞાનની સાથે આનંદ આદિ બધા અનંત ગુણ આવી ગયા. જ્ઞાનની પ્રધાનતાથી વાત કરી. ચિન્માત્ર ભાવ. ભાવ છે ને? એ ચિન્માત્ર ભાવ છે. ‘ભાવને પોતાનો જાણે છે...’ તેને પોતાનો જાણે છે. આહાહા..!

આમાં શાસ્ત્રના વાદવિવાદ કરે. આ વાત બતાવે તો કહે, એ તો નિશ્ચયની છે, બીજે વ્યવહારની વાત છે કે નહિ? પણ શું વ્યવહારની વાત છે? છે એ વ્યવહારને જાણવાલાયક છે. વ્યવહારની વાત ચરણાનુયોગમાં, કરણાનુયોગમાં બધે આવે. એ છે, વસ્તુ નથી? વ્યવહારનયનો વિષય નથી? વ્યવહારનય નથી? નય છે, નયનો વિષય છે પણ એ જાણવાલાયક છે, આદરવા લાયક નથી. આહાહા..! વ્રત, તપ, ભક્તિ, ગુરુ, જ્ઞાન, ગુરુને સાંભળવા, એમનો વિનય કરવો એ બધું શાસ્ત્રમાં આવે. ન આવે? આવે પણ એનો અર્થ શું? આહાહા..! શાસ્ત્રમાં તો ત્યાં સુધી આવે કે શાસ્ત્ર છે એ આપ્તપુરુષથી નીકળ્યા છે. માટે આપ્તપુરુષ વંદનીય ઉપકારી છે. આવે છે ને આપણે? ‘નિયમસાર’ માં પહેલો શ્લોક. પહેલા શ્લોકમાં શરૂઆતમાં

આવે છે. આવે, આવે પણ જાણવું જોઈએ ને કઈ અપેક્ષા છે? એક જ વાત કરે એ કંઈ ચાલે? કેટલામી ગાથા છે? છઠ્ઠી ગાથા પછી.

‘ઇષ્ટ ફળની સિદ્ધિનો ઉપાય સુબોધ છે...’ છઠ્ઠી ગાથા થઈ ગઈ પછી ઘણા શ્લોકો છે. એક, બે અને ત્રણ. એમાં આ આવ્યું છે કે ‘ઇષ્ટ ફળની સિદ્ધિનો ઉપાય સુબોધ છે...’ સમ્યગ્જ્ઞાન છે. ‘(અર્થાત્ મુક્તિની પ્રાપ્તિનો ઉપાય સમ્યગ્જ્ઞાન છે), સુબોધ સુશાસ્ત્રથી થાય છે...’ જુઓ! સમ્યગ્જ્ઞાન સુશાસ્ત્રથી થાય છે. હવે એક કોર એમ કહે કે નિમિત્તથી જ્ઞાન થાય નહિ. એ વખતે પોતાને જ્ઞાનની પર્યાય થવાની છે ત્યારે પેલાને નિમિત્ત કહેવાય છે. આહાહા...! નિમિત્તથી કથન છે પણ એને પકડે. આ કહ્યું, જુઓ! ‘સુબોધ સુશાસ્ત્રથી થાય છે...’ પેલામાં ના પાડે છે કે નિમિત્તથી આત્મામાં કાંઈ થાય નહિ. જે ક્ષણે આત્મામાં પોતાની પર્યાય થવાની છે તે ઉપાદાન પોતાનું છે, ક્ષણિક કમબદ્ધમાં પર્યાય આવવાની તે આવી છે. ત્યારે સામી ચીજ ભલે હો તો એને નિમિત્ત કહેવાય છે. પણ એનાથી અહીં થાય છે (એમ નથી). (એનાથી થયું હોય તો) પછી આણે કર્યું શું? દ્રવ્ય નકામું હતું?

જો નિમિત્તે પર્યાય કરી, નિમિત્તથી થઈ તો દ્રવ્ય નકામું એટલે પર્યાય વિનાનું હતું? પર્યાયવાળું દ્રવ્ય છે, પર્યાય છે. બસ! થઈ રહ્યું તો સામે નિમિત્ત પણ છે. આહાહા...! શાસ્ત્રમાં તો આવા શબ્દો ઘણા આવે. જુઓ! ‘સુશાસ્ત્રની ઉત્પત્તિ આપ્તથી થાય છે; માટે તેમના પ્રસાદને લીધે...’ જુઓ! ‘આપ્તપુરુષ બુધજનો વડે પૂજવાયોગ્ય છે (અર્થાત્ મુક્તિ સર્વજ્ઞદેવની કૃપાનું ફળ હોવાથી સર્વજ્ઞદેવ જ્ઞાનીઓ વડે પૂજનીય છે), કેમ કે કરેલા ઉપકારને સાધુ પુરુષો (સજજનો) ભૂલતા નથી.’ એ વ્યવહાર છે. ભગવાનની વાણી નિમિત્ત છે. જ્ઞાન તો તે ક્ષણે પોતાને તે ઉત્પન્ન થવાનો જન્મક્ષણ છે. જ્ઞાનની પર્યાયની ઉત્પત્તિનો જન્મક્ષણ છે. ત્યારે સામે નિમિત્ત કહેવાય છે. જન્મક્ષણ તો પોતાથી થયેલો, પોતાથી થાય છે. નિમિત્તથી નહિ, વીતરાગની વાણીથી નહિ અને વીતરાગથી પણ નહિ. અરે.. અરે..! આવી વાત?

અહીં કહે કે સુશાસ્ત્રથી (આપ્તથી) થાય અને સુશાસ્ત્રથી સુબોધ થાય, એનાથી જ્ઞાન થાય. ‘યશપાલજી’! એક કોર આ લખ્યું હોય એનો નકાર કરવો પાછો. બાપુ! વ્યવહારના વચનો, નિશ્ચયના કેવા વચનો હોય છે? એ તો અગિયારમી ગાથામાં કહ્યું છે ને? કે નિમિત્તને હસ્તાવલંબ જાણીને ભગવાને પણ ઘણું કહ્યું છે પણ તેનું ફળ સંસાર છે. અગિયારમી ગાથામાં આવે છે. નિમિત્તને હસ્તાવલંબ જાણી, ટેકો જાણી અને નિમિત્ત દેખીને શાસ્ત્રમાં ઘણી વાત કરી છે પણ તેનું ફળ સંસાર (છે). આહાહા...! આકરી વાતું. અહીં કહે છે, સુબોધ થાય છે, શાસ્ત્રથી થાય છે. અહીં કહે કે સુબોધ પોતાની જ્ઞાનની પર્યાયથી થાય છે ત્યારે શાસ્ત્રને નિમિત્ત કહેવાય છે. આહાહા...! શું થાય? ભાઈ! બધી વાત આમ છે.

અહીં તો (કહે છે), ‘ખરેખર એક ચિન્માત્ર ભાવને પોતાનો જાણે છે...’ આહાહા...! ‘અને બાકીના સર્વ ભાવોને પારકા જાણે છે.’ આહાહા...! એ શાસ્ત્ર તરફના વલણવાળું જ્ઞાન

પણ પરનું છે. આહાહા...! જેમાં સ્વ આશ્રય આવે નહિ અને સ્વ આશ્રય વિના અતીન્દ્રિય આનંદનો સ્વાદ આવે નહિ. એ અતીન્દ્રિય આનંદના સ્વાદ વિનાનું જ્ઞાન તે જ્ઞાન, જ્ઞાન જ નથી, કહે છે. આહાહા...! સમજાય છે કાંઈ? જેમાં સ્વ આવે નહિ અને સ્વ જેનો આશ્રય જ્ઞાન આવે એમાં ભેગો આનંદ પણ આવે. આહાહા...! તે પ્રજ્ઞા વડે ભિન્ન કરેલું જ્ઞાન તે જ્ઞાન પોતાનું છે, તેમાં આનંદ ભેગો આવે એ પોતાનો છે. આહાહા...! સમજાય છે આમાં? ત્યાં તો એવું કીધું. સુબોધ તો સુશાસ્ત્રથી થાય.

મુમુક્ષુ :- નિમિત્તનું જ્ઞાન કરાવ્યું.

ઉત્તર :- નિમિત્ત કોણ હતું (તેનું) જ્ઞાન છે, શાસ્ત્ર છે, ભગવાન છે, વાણી છે, નિમિત્ત છે. વસ્તુ નથી? પણ એનાથી થાય છે એમ નથી. એનાથી થાય તો અહીં પર્યાય વિનાનું દ્રવ્ય છે? કોઈ દ્રવ્ય પોતાની પર્યાયરૂપી કાર્ય વિનાનું નકામું દ્રવ્ય છે? કે જે એના કાર્યને નિમિત્ત કરે? આહાહા...! આવી વાત છે. થોડું ઝીણું પડે પણ હવે શું થાય? બાપુ! માર્ગ તો આવો છે. દુનિયામાં માનનારા થોડા નિકળે. આહાહા...! પેલી વ્યવહારની વાતું માનનારા ઘણા નીકળે. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- ઘણા હોય. માણસો પણ ઘણા છે, લ્યોને! ‘અફઘાનિસ્તાન’ ના મુસલમાનના એકલા ગંજ. આખું મુસલમાન, ‘પાકિસ્તાન’ આખું મુસલમાન, ખ્રિસ્તી માંસ ખાનારા, બૌદ્ધ પણ માંસ ખાનારા. અર...ર...ર...! પ્રભુ... પ્રભુ...! એને આ વાણી ને આ ક્યાં (સાંભળવા મળે)? ઓહોહો...! મોટી વસ્તી. હિન્દુસ્તાનમાં પણ કંઈ બધા માંસ નહિ ખાનારા નથી. માંસ ખાનારા પણ છે. હિન્દુસ્તાનમાં પણ મુસલમાન તો ખરા પણ હિન્દુ પણ માંસ ખાનારા છે. આહાહા...! અરે...રે...! જ્યાં માંસનો ખોરાક છે ત્યાં તો નરક છે. આહાહા...! ભવિદ્ર નારકી છે એમ શાસ્ત્રમાં પાઠ છે. શાસ્ત્રમાં એવો પાઠ છે, ભવિદ્ર નારકી છે. મરીને જવાનો છે ને (એટલે) અત્યારથી એને ભવિદ્ર નારકી કહેવો, કહે છે. અર...ર...ર...! બહારમાં દેખાવ તો જુદો હોય. આહાહા...! પાંચ-પાંચ કરોડની મોટર (હોય). એના પ્રમાણમાં મકાન, મહેલ પણ મોટો હશે કે નહિ? આહાહા...! અરે...રે...! એથી શું થયું?

પોતાનું કોણ? પોતાનું કોણ? પોતાનો તો જ્ઞાનસ્વભાવ જે ચૈતન્ય રાગથી ભિન્ન કર્યો, પ્રજ્ઞાછીણી વડે રાગથી, પુણ્યથી ભિન્ન કર્યો તે જ્ઞાન પોતાનું છે. આહાહા...! ‘અને બાકીના સર્વ...’ એ સિવાય બધા. બાકીના અને સર્વ. ‘ભાવોને પારકા જાણે છે.’ આહાહા...! એ ખરેખર તો રાગ ને એ બધું અજીવ છે. જીવ સ્વભાવ જ નહિ, જીવ જ નહિ. આહાહા...! વ્રત ને તપ ને ભક્તિ, પૂજા, દાનનો વિકલ્પ આવે પણ એમાં જીવપણાનો, ચૈતન્ય સ્વભાવનો અભાવ છે. ચિન્મયભાવ જ્ઞાનમય ચૈતન્ય જ્યોતિ સ્વયં જ્યોતિ સુખધામ, એવી સ્વયં ચૈતન્યજ્યોતિનો તો રાગમાં અભાવ છે. એ અપેક્ષાએ, ચૈતન્યજ્યોતિની અપેક્ષાએ રાગને

તો અચેતન અને જડ કલ્પો છે. આહાહા...! આવું છે.

એક બાજુ કહે કે, રાગ છે એ આત્માનું વ્યાપ્ય છે અને આત્મા વ્યાપક છે, એમ પણ કહે. આત્મા વ્યાપક છે અને રાગ એનું વ્યાપ્ય છે, જડ એનું વ્યાપ્ય નથી. એ વ્યાપ્ય અવસ્થા આત્માની છે. એને પરથી જુદો બતાવવો હોય ત્યારે એ બતાવે પણ પાછો રાગથી જુદો બતાવવો હોય ત્યારે રાગ પર છે અને તું ચૈતન્ય પર છે (એમ કહે). આહાહા...! આવા બધા ભંગ પડે. પછી એમાંથી એકાંત તાણે. આહાહા...!

અહીં તો ચોખ્ખું કહે છે, ‘બાકીના સર્વ ભાવોને પારકા જાણે છે.’ પોતાના નહિ, બીજાના જાણવા. જીવના નહિ ત્યારે અજીવના જાણવા. આહાહા...! એ રાગાદિ ભાવ જીવના નહિ, અજીવના જાણવા. જે ભાવે તીર્થંકરગોત્ર બંધાય એ જીવનો નહિ, એ ભાવ અજીવ છે. આહાહા...! ગજબ વાત છે. ‘બાકીના સર્વ ભાવોને પારકા જાણે છે. આવું જાણતો થકો...’ આવું જાણતો થકો, આ પ્રકારે જાણનારો, સ્વ અને પરને ભિન્ન જાણતો થકો. હું તો ચિન્મય આત્મા છું અને મારાથી રાગાદિ ભિન્ન છે એ બધા અચેતન પર છે. આહાહા...! એ બીજાના છે. એ બીજાના છે, મારા નહિ. આહાહા...! ઉત્પન્ન થાય છે આત્માની પર્યાયમાં, છતાં એ બીજાના છે. પરવસ્તુ જે પર્યાયમાં નથી એ તો બીજાની છે જ, પણ પર્યાયમાં દયા, દાન, વ્રત, વિકાર ઉત્પન્ન થાય છે એ બધા બીજાના છે એમ જાણવું.

‘આવું જાણતો થકો...’ આમ જાણતો થકો ‘(તે પુરુષ) પરભાવોને ‘આ મારા છે’ એમ કેમ કહે?’ કહે એટલે કેમ માને? કહે એ તો કથનની શૈલી છે. ‘(તે પુરુષ) પરભાવોને...’ રાગાદિ વિકલ્પને, ચાહે તો શાસ્ત્રનું જ્ઞાન હો, એનો વિકલ્પ હો. આહાહા...! એકલી ચૈતન્યમય વસ્તુ ભગવાન પૂર્ણાનંદ સ્વરૂપ, પૂર્ણ જ્ઞાનસ્વરૂપ, પૂર્ણ.. પૂર્ણ સ્વરૂપ, હોં! જ્ઞાનમય છે છતાં અપૂર્ણ નહિ, પૂર્ણ જ્ઞાનસ્વરૂપ, પૂર્ણ આનંદસ્વરૂપ વસ્તુ એવી છે. પછી પ્રતીતિ અને જ્ઞાનમાં આવે ત્યારે ભલે અપૂર્ણતા, પર્યાય અપૂર્ણ થાય. આહાહા...! વસ્તુ પૂર્ણ જ્ઞાન અને પૂર્ણ આનંદ સ્વરૂપ (છે). એમ જાણનારો ‘(તે પુરુષ) પરભાવોને ‘આ મારા છે’ એમ કેમ કહે?’ એમ કેમ માને ? કહેનો અર્થ એમ લેવો. આહાહા...!

જે પોતાનો ચિન્મય ભાવ છે એ સિવાય રાગાદિ બીજાના ભાવ છે. એ બીજાના ભાવને પોતાના કેમ માને? આહાહા...! બીજાના ભાવ છે તેનાથી પોતામાં લાભ થશે, વ્યવહાર રત્નત્રય બીજાના ભાવ છે તે બીજાના ભાવથી પોતામાં લાભ થશે એમ વાત નથી. આહાહા...! પોતાના સ્વભાવથી પોતામાં લાભ થાય છે. પોતાના ભાવથી પોતામાં લાભ થાય છે. પરના ભાવથી પોતામાં લાભ થાય છે એમ કદી નથી. આહાહા...! જૂની વાત સાંભળી હોય ને જૂની વાતનું પોષણ હોય એને આ સાંભળીને એમ થઈ જાય કે આ શું કહે છે આ બધું? શું કહે છે આ? આ પરમેશ્વર કહે છે, જિનેશ્વરદેવની આ વાણી છે, જે સંતો દિગંબર સંતો બહાર પાડે છે કે ભગવાન આમ કહેતા હતા અને એવી ચીજ છે. આહાહા...! એમ (પોતાના)

કેમ માને?

‘આવું જાણતો થકો (તે પુરુષ) પરભાવોને...’ એટલે રાગાદિને પોતાના કેમ માને? ન જ માને. ‘કારણ કે પરને અને પોતાને નિશ્ચયથી સ્વસ્વામિસંબંધનો અસંભવ છે.’ લ્યો, અહીં આવ્યું. ૪૭ શક્તિમાં છેલ્લી આવી છે ને? સ્વસ્વામિસંબંધ શક્તિ. અહીંથી આવી, આમાંથી કાઢી. આહાહા...! શું કહે છે? ‘કારણ કે પરને અને પોતાને નિશ્ચયથી સ્વસ્વામિસંબંધનો અસંભવ છે.’ રાગ સ્વ અને એનો આત્મા સ્વામિ એમ અસંભવ છે. વ્યવહાર રત્નત્રયનો રાગ પોતાનો અને આત્મા તેનો સ્વામિ એમ અસંભવ છે. આહાહા...! હવે એ વ્યવહાર રત્નત્રય સાધન અને નિશ્ચય સાધ્ય, એમ ‘જયસેનાચાર્ય’ ની ટીકામાં બહુ આવે. એ તો નિમિત્તનું જ્ઞાન કરાવ્યું છે. આહાહા...! નિમિત્ત એક હોય છે, વસ્તુ છે. વ્યવહારનો વિષય નથી? વ્યવહારનો વિષય નથી તો નય શું? નય છે એ તો વિષયી છે. નય છે એ વિષયી (છે), વિષયને જાણનારી (છે). જાણનારી છે તો એનો વિષય છે કે નહિ? વ્યવહાર વિષય છે પણ છોડવા લાયક છે. આહાહા...! આવી વાત છે. નવા માણસને તો એવું લાગે કે આ કેવો શેનો માર્ગ હશે? આ વીતરાગનો માર્ગ છે. જિનેશ્વરદેવ પરમેશ્વર, તેમને કહેનારા ‘કુંદકુંદાચાર્ય’ આડતિયા થઈને માર્ગ કહે છે. આ ‘કુંદકુંદાચાર્ય’ કહે છે. ભગવાન પાસે ગયા હતા. ૨૦૦૦ વર્ષ પહેલા આઠ દિવસ રહ્યા હતા. ત્યાંથી આવીને આ બનાવ્યું કે ભગવાન આમ કહે છે. ભગવાનનો આ માર્ગ છે. આહાહા...! કેમ? આહાહા...!

પોતામાં સ્વસ્વામિસંબંધનો ગુણ છે. શું કહ્યું? આ આત્મામાં સ્વસ્વામિસંબંધ નામનો એક ગુણ છે તો એ ગુણ સ્વ પોતાની શુદ્ધતા, દ્રવ્ય શુદ્ધ, ગુણ શુદ્ધ અને પર્યાય શુદ્ધ, એ સ્વ એનો સ્વામિ આત્મા છે. પણ વિકાર સ્વ અને આત્મા એનો સ્વામિ એમ છે નહિ. શું કહ્યું? આત્મામાં એક અનાદિઅનંત સ્વામિસંબંધ નામનો ગુણ છે. અંદર ગુણ છે. ૪૭ શક્તિમાં છેલ્લી છે. સ્વ, પોતાના દ્રવ્ય, ગુણ અને પર્યાય સ્વ નામ શુદ્ધ જે પવિત્ર-શુદ્ધ છે એ સ્વ, તેનો આત્મા સ્વામિ છે. પરંતુ અંદર વિકાર થાય છે તે પોતાનું સ્વ નહિ તો તેનો સ્વામિ નહિ. વ્યવહારનો આત્મા સ્વામિ નથી. વ્યવહાર આત્માનું સ્વ નહિ, વ્યવહાર આત્માની પોતાની ચીજ નથી. આહાહા...! આવી વાત છે. આ શક્તિ કાઢી છે ને? એ અહીંથી કાઢી છે. આહાહા...!

‘પરભાવોને ‘આ મારા છે’ એમ કેમ કહે? કારણ કે...’ પરભાવોને પોતાના માને નહિ કેમ? એ દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિના વિકલ્પ આવે છે તેને સમકિતી પોતાના માનતો નથી એ કેમ? ‘કારણ કે...’ હવે કારણ આપે છે. ‘પરને અને પોતાને નિશ્ચયથી સ્વસ્વામિસંબંધનો અસંભવ છે.’ પરમાં અને પોતામાં નિશ્ચયથી સ્વસ્વામિસંબંધનો અસંભવ છે. પરચીજ મારી છે અને હું આત્મા તેનો સ્વામિ છું એમ અસંભવ છે. આહાહા...! અહીં હવે સ્ત્રી મારી, દીકરો મારો ને દીકરી મારો, મકાન મારું ને આબરુ મારી ને પુસ્તક મારા ને ચોપડા મારા,

દાગીના મારા, કપડાં મારા (માને). આહાહા...! અહીં કહે છે કે વ્યવહાર રત્નત્રય પણ બીજાના છે, પોતાના નથી. પોતાના નથી તો સ્વસ્વામિસંબંધનો અસંભવ છે. કારણ કે બેનો સંબંધ જ નથી. બેમાં સ્વસ્વામિસંબંધનો અભાવ છે. તેનું સ્વ અને તેનો સ્વામિ જડ અને આત્મા સ્વ અને તેનો સ્વામિ ચૈતન્ય. આત્મા ચૈતન્ય અને તેનો સ્વામિ ચેતન. આહાહા...! આવી ચોખ્ખી વાતું છે. વાણિયાને તુલના કરવાનો વખત મળે નહિ. ધંધા આડે, પાપ આડે, પરના આડે, પરનું કરવા માટે રોકાય. આહાહા...! બાયડી માટે કરું, છોકરા માટે, છોકરું માટે, ફલાણા માટે. છોકરા-છોકરી ‘ત્રંબકભાઈ’ ને નથી તો ભાઈની લીધી. આ તો દાખલો છે, બધા લે છે ને બીજા પણ કરે છે કે નહિ? છોકરાને લે. આહાહા...!

અહીં તો કહે છે, કે જ્યાં પોતાનું સ્વરૂપ નથી અને પરનું સ્વરૂપ જે છે તો પરમાં અને પોતામાં સ્વસ્વામિસંબંધનો અસંભવ છે. તો અસંભવ હોવાથી પર મારું છે એમ કેમ માને? સમજાય છે કાંઈ? આહાહા...! થોડા થોડા શબ્દમાં પણ ઘણું ભર્યું છે. આવું જાણતો થકો કે બાકીના સર્વ પર છે અને હું સ્વ ચિન્મય છું. ‘પરભાવોને ‘આ મારા છે’ એમ કેમ કહે? કારણ કે...’ કેમ ન માને? ‘પરને અને પોતાને નિશ્ચયથી સ્વસ્વામિસંબંધનો અસંભવ છે.’ એ મારું સ્વ અને એનો હું સ્વામિ... આહાહા...! રાગ સ્વ અને રાગનો સ્વામિ આત્મા એમ અસંભવ છે. વ્યવહાર રત્નત્રય જે રાગ, દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની શ્રદ્ધા આદિ વ્યવહાર રત્નત્રય રાગ એ મારું સ્વ અને હું તેનો સ્વામિ, તેનો અસંભવ છે. આહાહા...! આ તો બહુ ચોખ્ખું કરતા કરતા ન્યાં જાય છે. આહાહા...!

‘પરને અને પોતાને...’ આહાહા...! પરનું સ્વ તે અને તેનો સ્વામિ એ છે. અને પોતાનું સ્વ આ આત્મા અને તેનો સ્વામિ હું છું. આહાહા...! ‘પરને અને પોતાને નિશ્ચયથી સ્વસ્વામિસંબંધનો અસંભવ છે.’ આહાહા...! વ્યવસ્થાપકો દરેક ચીજની વ્યવસ્થા કરે છે તેની અહીં ના પાડે છે. વ્યવસ્થાપક છે એ સૌની વ્યવસ્થા કરે. એ તારી ચીજ ક્યાં છે કે તું બીજાની વ્યવસ્થા કરે? સમજાય છે કાંઈ? વ્યવસ્થાપક સ્થાપે છે કે નહિ? ફલાણું કામ તમારે કરવું, ફલાણું કામ તમારે કરવું.. આ વ્યવસ્થા તમને સોંપીએ છીએ, આ વ્યવસ્થા તમને સોંપાય છે. લગ્ન હોય ત્યારે મોટા સારા લગ્નમાં પચીસ-પચાસ હજાર ખર્ચવા હોય (ત્યારે કહે), આ ફલાણી ચીજ લાવવાની તમને સોંપીએ છીએ, ફલાણું તમે (લાવો), સ્વતંત્ર જાઓ, વ્યવસ્થા તમારે કરવાની. અહીં કહે છે, વ્યવસ્થા કોઈ કરી શકતું નથી. આહાહા...! કેમકે વ્યવસ્થા છે એ પરચીજ છે. તેની વ્યવસ્થા હું કેમ કરું? આહા...! કેમ કે પરમાં જે વ્યવસ્થા થાય છે તે તેનું સ્વ અને તે તેનો સ્વામિ છે. હું તેનો સ્વ અને સ્વામિ છું નહિ. આહાહા...! ભારે આકરું કામ. આ બધા વ્યવસ્થાપકો વ્યવસ્થા કરનારાઓ સ્થાપના હોય ૨૫-૫૦ માણસ હોય, તમને મુખ્ય સ્થાપીએ છીએ. તમારી આજ્ઞા પ્રમાણે બધું કામ થશે. તમે હુકમ કરશો એમ બધાને કરવું પડશે. અહીં કહે છે, કે એ વાત સાચી નથી. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- લગ્નનું કામ હોય તો કોઈને સોંપવું જ પડે.

ઉત્તર :- કોણ સોંપે? જેને સોંપે એ ક્યાં એનું કામ લગ્નનું કરી શકે છે? એ તો એની ક્રિયા એને કારણે થાય છે. આહાહા...! પરની ક્રિયા પરને કારણે થાય છે. એક એક રજકણની પર્યાય એક એક રજકણ ને તે કાળે જન્મક્ષણે તેની પર્યાય પરમાણુમાં થાય, એમાં બીજો શું કરે? આહાહા...! આકરું લાગે તો ખરું. વ્યવહારના રસિકને, વ્યવહાર સાંભળ્યો હોય, એકલો વ્યવહાર સાંભળ્યો હોય (એને આકરું લાગે). એમ નહિ, વ્યવહાર હોય છે, પણ નિશ્ચય હોય ત્યાં વ્યવહાર હોય છે. એ જાણવા લાયક છે, આદરવા લાયક નથી. આહાહા...!

‘માટે, સર્વથા ચિદ્ભાવ જ...’ સર્વથા (કહ્યું છે), જોયું? જ્ઞાનભાવ જ ‘ગ્રહણ કરવાયોગ્ય છે...’ એક માત્ર જ્ઞાનસ્વભાવ જ અનુભવ કરવાલાયક છે. ગ્રહણ કરવાલાયકનો અર્થ અનુભવ કરવાલાયક છે. એક જ્ઞાનસ્વભાવ ચૈતન્યસ્વભાવ તે હું છું, તે ગ્રહણ કરવાલાયક છે. ‘બાકીના સમસ્ત ભાવો છોડવાયોગ્ય છે...’ એ સિવાયના સમસ્ત ભાવો (છોડવા યોગ્ય છે) ‘એવો સિદ્ધાંત છે.’ એવો સિદ્ધાંત છે. વસ્તુની સિદ્ધિ એમ છે. વસ્તુની સિદ્ધિ આ રીતે થાય છે, એવો સિદ્ધાંત છે. વિશેષ કહેશે... (શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

પ્રવચન નં. ૩૭૨ શ્લોક-૧૮૫, ૧૮૬, ગાથા-૩૦૧ થી ૩૦૩ રવિવાર, માગશર વદ ૧૪, તા. ૧૮-૧૨-૧૯૭૯

ભાવાર્થ :- ‘લોકમાં પણ એ ન્યાય છે કે-જે સુબુદ્ધિ હોય, ન્યાયવાન હોય, તે પરનાં ધનાદિકને પોતાનાં ન કહે.’ લૌકિકમાં પણ ન્યાયવાળો ને સજ્જન હોય એ પરધન, પરસ્ત્રી, પર મકાનને પોતાના ન કરે, કહે એનો અર્થ પોતાના ન માને. ‘તેવી જ રીતે જે સમ્યગ્જ્ઞાની છે, તે સમસ્ત પરદ્રવ્યોને પોતાનાં કરતો નથી. પોતાના નિજભાવને જ પોતાનો જાણી ગ્રહણ કરે છે.’ આહાહા...! જ્ઞાનસ્વરૂપી ચૈતન્યબ્રહ્મ આત્મા આનંદરસથી ભરેલ ભગવાન, એને જ પોતાને નિજ માનીને બીજાને છોડી દે છે. પોતાને જાણી ગ્રહણ કરે છે ને બીજાને છોડી દે છે. બહુ ટૂંકું. આહાહા...! શ્લોક ૧૮૫. અહીં ઘણી વાર વંચાય ગયેલો ને એટલે જાણે વંચાય ગયો (એમ લાગ્યું).

શ્લોક-૧૮૫

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

સિદ્ધાન્તોડયમુદાત્તચિત્તચરિતૈર્મોક્ષાર્થિભિઃ સેવ્યતાં
શુદ્ધં ચિન્મયમેકમેવ પરમં જ્યોતિઃ સદૈવાસ્મ્યહમ્ ।
એતે યે તુ સમુલ્લસન્તિ વિવિધા ભાવાઃ પૃથગ્લક્ષણા-
સ્તેઽહં નાસ્મિ યતોઽત્ર તે મમ પરદ્રવ્યં સમગ્રા અપિ ॥૧૮૫॥

હવે આ અર્થનું કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :- [ઉદાત્તચિત્તચરિતૈઃ મોક્ષાર્થિભિઃ] જેમના ચિત્તનું ચરિત્ર ઉદાત્ત (-ઉદાર, ઉચ્ચ, ઉજ્જવળ) છે એવા મોક્ષાર્થીઓ [અયમ્ સિદ્ધાન્તઃ] આ સિદ્ધાંતને [સેવ્યતામ્] સેવન કરો કે - '[અહમ્ શુદ્ધં ચિન્મયમ્ એકમ્ પરમં જ્યોતિઃ એવ સદા એવ અસ્મિ] હું તો શુદ્ધ ચૈતન્યમય એક પરમ જ્યોતિ જ સદાય છું; [તુ] અને [એતે યે પૃથગ્લક્ષણાઃ વિવિધાઃ ભાવાઃ સમુલ્લસન્તિ તે અહં ન અસ્મિ] આ જે ભિન્ન લક્ષણવાળા વિવિધ પ્રકારના ભાવો પ્રગટ થાય છે તે હું નથી, [યતઃ અત્ર તે સમગ્રાઃ અપિ મમ પરદ્રવ્યમ્] કારણ કે તે બધાય મને પરદ્રવ્ય છે'. ૧૮૫.

શ્લોક-૧૮૫ ઉપર પ્રવચન

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

સિદ્ધાન્તોડયમુદાત્તચિત્તચરિતૈર્મોક્ષાર્થિભિઃ સેવ્યતાં
શુદ્ધં ચિન્મયમેકમેવ પરમં જ્યોતિઃ સદૈવાસ્મ્યહમ્ ।
એતે યે તુ સમુલ્લસન્તિ વિવિધા ભાવાઃ પૃથગ્લક્ષણા-
સ્તેઽહં નાસ્મિ યતોઽત્ર તે મમ પરદ્રવ્યં સમગ્રા અપિ ॥૧૮૫॥

'જેમના ચિત્તનું ચરિત્ર...' જેમનો અભિપ્રાય 'ઉદાત્ત (-ઉદાર, ઉચ્ચ, ઉજ્જવળ) છે...' ચરિત્ર એટલે અભિપ્રાય જેનો. 'એવા મોક્ષાર્થીઓ...' જેમના અભિપ્રાયની ઊંચાઈ છે, જેનું

ચિત્ત ઊંચું એટલે અભિપ્રાયમાં ઊંચો છે. એવો અભિપ્રાયવાળો સમ્યગ્જ્ઞાની ‘અયમ્ સિદ્ધાન્તઃ’ ‘આ સિદ્ધાંતને સેવન કરો...’ એટલે આ સિદ્ધાંતનો આશ્રય કરો. સેવન કરો એટલે આશ્રય કરો મૂળ તો. આહાહા...! શું? ‘કે-‘અહમ્ શુદ્ધં ચિન્મયમ્ એકમ્ પરમં જ્યોતિઃ એવ સદા એવ અસ્મિ’ ‘હું તો શુદ્ધ ચૈતન્યમય એક પરમ જ્યોતિ જ સદાય છું;...’ આહાહા...! ‘હું તો શુદ્ધ ચૈતન્યમય...’ શુદ્ધ ચૈતન્યમય વસ્તુ છે ને? પદાર્થ છે ને? તત્ત્વ છે તો એ શુદ્ધ ચૈતન્યમય દ્રવ્ય છે.

સત્ય અભિપ્રાયવંતે એ આશ્રય લેવો અને એ સેવા કરવી ‘કે-હું તો શુદ્ધ ચૈતન્યમય એક પરમ જ્યોતિ જ સદાય છું;...’ પરમ જ્યોતિ. ચૈતન્યની (જ્યોતિ). અગ્નિની ને દીવાની જ્યોતિ નહિ. પરમ જ્યોતિ-ચૈતન્ય. જળહળ જ્યોતિ અંદર ચૈતન્યમય એ જ્યોતિ તે હું છું. આહાહા...! ‘જ્યોતિ જ...’ એમ શબ્દ છે ને? પરમ ‘એક પરમ જ્યોતિ જ...’ આટલું વજન છે. એક જ છું, જેમાં ભેદ નથી. અને તે એક છે. પરમ છે, એક છે અને તે સદાય એક જ છે, ‘જ’ છે. આહાહા...! હવે આત્મા કોને કહેવો એની ખબર ન મળે, આત્મા સાંભળ્યો ન હોય. આહાહા...!

ધર્મ અને કહીએ કે, જે આત્મા ચૈતન્યમય પ્રભુ સદા શુદ્ધ એક પરમ જ્યોતિ સદાય છું; એવી જેની દૃષ્ટિ છે તેને અહીંયાં સમ્યગ્જ્ઞાની ધર્મી કહે છે. જેને એની ખબર નથી તે બધા અજ્ઞાની અધર્મી છે. આહાહા...! આકરું કામ છે.

‘હું તો શુદ્ધ ચૈતન્યમય એક પરમ જ્યોતિ જ...’ ‘એક પરમ જ્યોતિ જ સદાય છું;...’ એક સ્વરૂપે હું છું એમાં ભેદ પણ નથી. મતિ ને શ્રુત પર્યાયના ભેદ છે. હું તો પરમ જ્યોતિ સદાય એક છું. ‘અને ‘એતે યે પૃથગ્લક્ષણાઃ વિવિધાઃ ભાવાઃ સમુલ્લસન્તિ તે અહં ન અસ્મિ’ ખૂબી શું છે કે ‘આ જે ભિન્ન લક્ષણવાળા વિવિધ પ્રકારના ભાવો...’ ‘સમુલ્લસન્તિ’ ‘પ્રગટ થાય છે...’ એ કંઈ કાયમી ચીજ નથી, આ કાયમી ચીજ છે. સદાય ચૈતન્ય, ચૈતન્ય જ્યોતિ, પરમ જ્યોતિ સદાય છે, એ હું છું. આહાહા...! પછી આ વેપાર-ધંધા કરવા કે દિ’? વકીલાત ક્યારે કરવી? આ ડોક્ટરપણું... ‘નવરંગભાઈ’ નથી? ગયા? ચાલ્યા ગયા હશે. ‘નવરંગભાઈ’ ન્યાં કેમ બેઠા?

મુમુક્ષુ :- ટેકો, ટેકો લઈને.

ઉત્તર :- ટેકો ઠીક. કહો, સમજાણું કાંઈ? આહા...!

હું તો એક જ ભાવ છું, જે સદા રહેનાર તે એક જ હું (છું). સદા રહેનાર તે એક જ હું અને આ પ્રગટ થતા ભાવ તે હું નહિ. ભાષા જુઓ તો, આહાહા...! એ કાયમ રહેતી ચીજ નથી. દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ, કામ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, રાગ આદિ એ કંઈ સદા રહેનારી ચીજ નથી. એથી ભાષા એમ વાપરી છે, કે એ ભિન્ન લક્ષણવાળા, મારા સ્વરૂપથી ભિન્ન-જુદા લક્ષણવાળા વિવિધ પ્રકારના, પાછા એક જ પ્રકાર પણ નથી. પેલો

એક પ્રકાર હતો. હંતું ને એમાં?

‘ચૈતન્યમય એક પરમ જ્યોતિ જ સદાય છું;...’ સદાય પરમ જ્યોતિ એક ચૈતન્યમય છું. એની સામે આ ભિન્ન લક્ષણવાળા મારાથી જુદા લક્ષણવાળા એટલે એક પ્રકાર નહિ પણ વિવિધ પ્રકારના. આહાહા...! કોઈ વખતે દયા ને કોઈ વખતે હિંસા ને કોઈ વખતે ચોરી ને કોઈ વખતે વિષય ને કોઈ વખતે બ્રહ્મચર્યનો વિકલ્પ આવા વિવિધ પ્રકારના ભાવો એ પણ પ્રગટ થાય છે. પેલામાં સદા હંતું. આહાહા...! એકરૂપ સદાય ચૈતન્ય હંતું ત્યારે અહીં કહે છે કે અનેકરૂપે ભિન્ન લક્ષણવાળા પ્રગટ થાય છે. વિકલ્પો ભિન્ન ભિન્ન જાત તે હું નથી. આહાહા...! શબ્દો થોડા પણ ઘણું સમાવેશ કર્યું છે.

એક બાજુ હું તો શુદ્ધ ચૈતન્યમય (છું). ચૈતન્યવાળો એમ નહિ, ચૈતન્યમય, ચૈતન્યમય અભેદ અને તે પણ એક, તે પણ પરમ જ્યોતિ, ઉત્કૃષ્ટ જ્યોતિ છે, તે પણ સદાય રહેનાર છે. આહાહા...! તે હું છું ‘અને આ જે ભિન્ન લક્ષણવાળા...’ એટલે શું? ચૈતન્ય કીધું હંતું ને? ચૈતન્યમય, એનાથી આ ભિન્ન લક્ષણવાળા વિવિધ પ્રકારના, અનેક પ્રકારના વિકલ્પો ઊઠે છે. આહાહા...! શુભ-અશુભ વિકલ્પની જાત ઉત્પન્ન થાય છે એમ કહે છે. તે ‘ભાવો પ્રગટ થાય છે...’ તે પણ તે ભાવો પ્રગટ થાય છે, પ્રગટ થાય છે. છે ખરા. એક બાજુ આ છું ને એક બાજુ આ છે. આહાહા...! ‘તે હું નથી,...’ છે એ, તે હું નથી. આહાહા...! આટલે બધે જાવું ને આખો દિ’ આ કરવું, હવે શું કરવું આમાં? આહાહા...!

ધર્મને નામે વખત લે. કાં ભક્તિ કરી લે. કલાક ભગવાનની ભક્તિ, પૂજા (કરે), થઈ ગયું, લ્યો! ધર્મ થઈ ગયો. એ શુભભાવ પણ ઠેકાણા વિનાનો હોય, એક સરખો શુભભાવ (ન હોય). તેને ધર્મ માને. હવે એ કે દિ’ તરે? કે દિ’ ઉધરે? આહાહા...! તે નવા નવા (ઉત્પન્ન થાય છે). કાંઈ વસ્તુના સ્વરૂપમાં એ ચીજ નથી એમ કહે છે. વસ્તુના સ્વરૂપમાં તો ચૈતન્યમય, શુદ્ધ ચૈતન્યમય આ પરમ જ્યોતિ છે. એ તો પરમ જ્યોતિમય સદાય છે એમાં આ ચીજ નથી. એ વિવિધ પ્રકારના પાછા અનેક પ્રકારના. આહાહા...! કંઈનો કંઈ વિકલ્પ ઉઠતો હોય. એ પ્રગટ થાય છે. એક તો સદાય રહેતા નથી તે પ્રગટ થાય છે અને છે ખરા, નથી એમ નહિ. આહાહા...!

‘તે હું નથી, કારણ...’ ‘યતઃ અત્ર તે સમગ્રાઃ અપિ મમ પરદ્રવ્યમ્’ આહાહા...! ‘કારણ કે તે બધાય...’ એ દયા, દાન ને વ્રતનો વિકલ્પ પણ આવે, એ બધાય મને પરદ્રવ્ય છે. આહાહા...! ધર્મ તો નહિ, પોતાના નહિ, પરદ્રવ્ય છે. પોતાના દ્રવ્ય ગુણ તો નહિ, પર્યાય નહિ. આહાહા...! તે બધા મને છે ખરા, ‘મને પરદ્રવ્ય છે.’ આહાહા...! એમાં વળી પાંચ પચાસ લાખ, કરોડ, બે કરોડ, પાંચ કરોડ પૈસા થઈ જાય (તો) મગજ ફરી જાય, ગાંડા થઈ જાય, ગાંડા, ઘેલા. આહાહા...! આનું આમ કરો, આનું આમ કરો, આમ કરો. લાવ આ કરો... એમાં છોકરાના લગન હોય ને દસ કરોડ રૂપિયા હોય અને દસ-પંદર લાખ

ખરચવા હોય... જોઈ લ્યો, તમારે એ તો પાગલ. આહાહા..!

મુમુક્ષુ :- આપણે એને પાગલ કહી તો ઇ આપણને પાગલ કહે ને!

ઉત્તર :- દુનિયા તો પાગલ છે. પાગલની સંખ્યાવાળા પાગલ શાને કહે? પાગલની સંખ્યાવાળા તો પાગલમાં એને ગણે-પોતાની જાતમાં ગણે. આહાહા..!

અહીં કહે છે, એ બધાય મને (પરદ્રવ્ય છે) પણ મારું સ્વદ્રવ્ય ચૈતન્યમય જ્યોતિ એનાથી તેના લક્ષણો ભિન્ન છે. ભિન્ન લક્ષણને કારણે અને વિવિધ પ્રકારે ઉત્પન્ન થતાં, પ્રગટ થતાં (હોવાને) કારણે તે મારી સાથે કાયમ રહેનારી ચીજ નહિ માટે તે ‘મને પરદ્રવ્ય છે.’ આહાહા..! રાગ ને દયા-દાનના પરિણામને પરદ્રવ્ય કીધા. આહાહા..! આ વ્રતના પરિણામ ને ભક્તિના પરિણામ ને પૂજાના પરિણામ ને દયા-દાનના પરિણામ એ વસ્તુમાં નથી, નવા પ્રગટ થાય છે અને તેથી તે પરદ્રવ્ય છે. હું જેમ સદાય સ્વદ્રવ્ય રહેનારો છું તેમ એ સદાય રહેનાર નથી. પ્રગટ થાય ને જાય, પ્રગટ થાય ને જાય એ મારા નથી. આહાહા..! આવું કામ આકરું છે. અપૂર્વ વાત છે. મુક્તિ-મોક્ષ ને મોક્ષનો માર્ગ તો અપૂર્વ છે ને? પૂર્વે કર્યો હોય એ જાતનો હોય તો તો મુક્તિ થવી જોઈએ ને? અનંત કાળમાં એક સેકન્ડ માત્ર પણ સમ્યગ્દર્શન કર્યું નથી. અનંતા... અનંતા... અનંતા... અનંતા... અનંતા... ચોવીશી... અનંતા ભવ કર્યા પણ કોઈ એક સમય પણ આત્મા તરફ એણે જોયું નથી. આહાહા..!

તે ભાવો પ્રગટ થાય છે તે, ‘તે હું નથી,...’ છે તો ખરા. વસ્તુ નથી એમ નહિ, વ્યવહાર છે ખરો પણ તે હું (નથી). તે, તે હું નથી. કેમકે એ પરદ્રવ્ય છે, ઉત્પન્ન થાય છે, કાયમ રહેનારી ચીજ નથી. ઉત્પન્ન થાય ને વ્યય થઈ જાય છે. એ કાંઈ સ્વદ્રવ્ય (જે) સદાય રહેનારી ચીજ છે એની એ જાત છે નહિ. આહાહા..! હું સદાય રહેનારો ચૈતન્યમય પ્રભુ, શુદ્ધ ચૈતન્યમય પાછો, હોં! તે પણ એકરૂપ અને પરમ જ્યોતિ. આહાહા..! એ સદાય રહેનારો હું (છું), એની સાથે ક્ષણે ક્ષણે નવા નવા ઉત્પન્ન થતાં વિવિધ અનેક પ્રકારના ભાવો તે મારા લક્ષણથી ભિન્ન લક્ષણવાળા અને વિવિધ પ્રકારના ઉત્પન્ન થતાં (ભાવ છે) તેથી તે પરભાવ બધાય મને પરદ્રવ્ય છે. આહાહા..!

અહીં તો વ્યવહાર રત્નત્રયના રાગને પણ પરદ્રવ્ય કીધો છે. આહાહા..! કેમકે એ પણ ભિન્ન... ભિન્ન... ભિન્ન... વિકલ્પ ઉત્પન્ન થાય છે. ભિન્ન ભિન્ન કાળે દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની ભક્તિ તરફના વલણનો ભાવ ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારનો થાય છે. ‘તે બધાય મને પરદ્રવ્ય છે.’ આહાહા..! આ ‘અમૃતચંદ્રાચાર્ય’ નો કળશ છે, ‘અમૃતચંદ્રાચાર્ય’ એનો આ કળશ છે. એથી લોકોને આ આકરું લાગે ને પેલાને કે, વ્યવહાર સાધક હોય તો સાધ્ય થાય એને ઠેકાણે કહે છે કે આ વ્યવહાર પરદ્રવ્ય, પરદ્રવ્ય છે અને વિવિધ પ્રકારના ઉત્પન્ન થતાં પર લક્ષણવાળા છે. આહાહા..! વસ્તુની સ્થિતિ તો આ જ છે પણ જેને એ પક્ષમાં ગોઠે નહિ એને એ ‘અમૃતચંદ્રાચાર્ય’ તો બહુ વાત બીજી જાતની કરી. ‘જયસેનાચાર્ય’ બરાબર

કહી છે. સાધક કીધો છે, વ્યવહાર સાધક (કીધો છે). કેટલી વાર, સેંકડો વાર કીધો છે. વ્યવહાર સાધક, નિશ્ચય સાધ્ય, વ્યવહાર સાધક, નિશ્ચય સાધ્ય. અહીં કહે છે, કે વ્યવહાર જે કહીએ છીએ એ છે ખરો પણ વિવિધ પ્રકારના વિકલ્પોની લાગણી ભિન્ન ભિન્ન કાળે, ભિન્ન ભિન્ન જાત ઉત્પન્ન થાય એ મારી ચીજ નહિ. હું સદાય રહેનાર ચૈતન્ય (છું). એ મારી ચીજ નહિ. આહાહા...! એ તો મને પરદ્રવ્ય છે. આહા...! હવે બીજો શ્લોક, શ્લોક તો બોલાય ગયો.

શ્લોક-૧૮૬

(અનુષ્ટુપ)

પરદ્રવ્યગ્રહં કુર્વન્ બધ્યેતૈવાપરાધવાન્ ।

બધ્યેતાનપરાધો ન સ્વદ્રવ્યે સંવૃતો યતિઃ ॥૧૮૬॥

હવે આગળના કથનની સૂચનાનો શ્લોક કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :- [પરદ્રવ્યગ્રહં કુર્વન્] જે પરદ્રવ્યને ગ્રહણ કરે છે [અપરાધવાન્] તે અપરાધી છે [બધ્યેત એવ] તેથી બંધમાં પડે છે, અને [સ્વદ્રવ્યે સંવૃતઃ યતિઃ] જે સ્વદ્રવ્યમાં જ સંવૃત છે (અર્થાત્ જે પોતાના દ્રવ્યમાં જ ગુપ્ત છે-મગ્ન છે-સંતૃષ્ટ છે, પરદ્રવ્યને ગ્રહતો નથી) એવો યતિ [અનપરાધઃ] નિરપરાધી છે [ન બધ્યેત] તેથી બંધાતો નથી. ૧૮૬.

શ્લોક-૧૮૬ ઉપર પ્રવચન

પરદ્રવ્યગ્રહં કુર્વન્ બધ્યેતૈવાપરાધવાન્ ।

બધ્યેતાનપરાધો ન સ્વદ્રવ્યે સંવૃતો યતિઃ ॥૧૮૬॥

‘જે પરદ્રવ્યને ગ્રહણ કરે છે...’ આહાહા...! એ વ્યવહાર રત્નત્રયનો રાગ છે એ પણ મારા છે એમ જે ગ્રહણ કરે છે એટલે કે અનુભવે છે. કોઈ કહે પરદ્રવ્ય તો ગ્રહણ કરી શકાતું નથી. અહીં તો રાગ ને દ્વેષના પરિણામને પણ પરદ્રવ્ય કહીને એને અનુભવે છે, ગ્રહણ કરે છે એમ કહ્યું. પરવસ્તુને ગ્રહણ કરે છે એમ કાંઈ અત્યારે છે નહિ. પરવસ્તુનો

ગ્રહણત્યાગ તો આત્મામાં છે જ નહિ. આહાહા...! એક પણ રજકણ ગ્રહણ કરે ને છોડે એ તો આત્મામાં છે નહિ. એ તો પરદ્રવ્ય સ્વતંત્ર છે. એને કાળે એની પર્યાય થાય ને એને કાળે એની પર્યાય જાય એમાં તારો અધિકાર, વ્યવહારનો અધિકાર પણ તારો નથી. આહાહા...!

એ પરદ્રવ્યને જે ગ્રહણ નામ અનુભવ કરે છે 'તે અપરાધી...' ચોર, ગુનેગાર છે. આહાહા...! રાગ ભાવ આવ્યો, વિવિધ પ્રકારની મલિનતાની દશા ઉત્પન્ન થઈ, ક્લેશ થયો, દુઃખ થયું એને મારા તરીકે જે માને છે... આહા...! એટલે કે મારા તરીકે જે અનુભવે છે તે જીવ તો અપરાધી છે. તે જીવ અપરાધી ગુનેગાર છે. આહાહા...! આવી વાત આકરી લાગે, એ 'અમૃતચંદ્રાચાર્ય' ને કાઢી નાખે. અને અહીંની વાત માટે 'જયસેનાચાર્ય' ની (ટીકા) પસંદ કરે. ૩૨૦ ગાથા 'જયસેનાચાર્ય' ની પસંદ કેમ કરી? એક પંડિતે એમ કહ્યું કે, ઇ કેમ ગ્રહણ કર્યું? એમને બંધબેસતું (છે) માટે ગ્રહણ કર્યું છે. પણ 'જયસેનાચાર્ય' ગમે તે વાત કરી (હોય), વ્યવહારથી વિરુદ્ધ કાંઈ હોય નહિ. કોઈ આચાર્યથી કોઈ આચાર્યનું કથન વિરુદ્ધ ન હોય દિગંબર સંતોનું, કથનની પદ્ધતિ ફેર હોય. આહાહા...! ફક્ત ત્યાં વ્યવહારને જાહેર કરે છે કે વ્યવહાર છે. તેથી એને સાધકનો આરોપ અપાય છે. જેને અહીં નકાર કર્યો એને આરોપ કરી, આરોપ કરીને સાધક કહ્યું છે. આહાહા...! અરે...! અરે...! આવું ક્યાં પણ એટલે બધે ભંગજાળ પડે.

ભાઈ! પ્રભુ તું પણ શુદ્ધ ચૈતન્ય દ્રવ્ય છો કે નહિ? વસ્તુ છે કે નહિ? અને વસ્તુ છે એ સદાય રહેનારી છે કે નહિ? સદાય રહેનારી છે તે શુદ્ધ છે કે નહિ? હવે એને અશુદ્ધતા છે એ તો પરદ્રવ્ય તરીકે છે, એની ચીજ છે જ નહિ. આહાહા...! સમજાય છે કાંઈ?

એથી કહે છે, કે 'જે પરદ્રવ્યને ગ્રહણ કરે છે તે અપરાધી છે તેથી બંધમાં પડે છે,...' આહાહા...! વ્યવહારના ભાવને પણ મારા માને તો એ અપરાધી છે અને બંધમાં પડે છે. ન્યાં એમ કહે કે, વ્યવહાર સાધન ને (નિશ્ચય) સાધ્ય. અહીં એમ કહે કે એ વ્યવહારથી બંધાય છે. એ તો સાધકનું જ્ઞાન કરાવ્યું, પ્રભુ! આગળ ન જા, એને આગળ ન લઈ જા હવે કે એનાથી આમ થાશે, અંદરમાં જવાશે. એને છોડીને (અંદર) જવાશે. આહાહા...! અશુદ્ધતાને લઈને શુદ્ધતામાં જવાશે? દુઃખને લઈને સુખમાં જવાશે? આકુળતાને લઈને અનાકુળતામાં જવાશે? વ્યવહારનો જેટલો રાગાદિ છે એ બધો આકુળતા ને દુઃખ છે. ભગવાન તો સદાય અનાકુળ આનંદનો નાથ છે. આહાહા...! જેના આનંદને માટે કોઈ પણ પદાર્થની અપેક્ષા જેને છે જ નહિ. આહાહા...! નિરપેક્ષ આનંદથી ભરેલો છે. આહાહા...! એ હું સ્વદ્રવ્ય છું. એનાથી જે વિવિધ પ્રકારના ભાવો મારી એક જાતથી, મારા લક્ષણથી ભિન્ન ભિન્ન જે જાતની વૃત્તિઓ ઊઠે છે એ બધી પકડનાર, અનુભવ કરનાર, અપરાધી, ગુનેગાર છે,

એ અપરાધી બંધાય છે. આહાહા...! એ વ્યવહાર છે એને પોતાનો અનુભવે તો એ અપરાધી ગુનેગાર બંધાય છે એમ કહે છે. આકરી વાતું બહુ આવી. આહાહા...!

‘સ્વદ્રવ્યે સંવૃતઃ યતિઃ’ ‘જે સ્વદ્રવ્યમાં જ સંવૃત છે...’ એટલે પોતાના સ્વદ્રવ્યને અનુભવે છે, સ્વદ્રવ્યમાં ગુપ્ત છે. આહાહા...! ‘(અર્થાત્ જે પોતાના દ્રવ્યમાં જ ગુપ્ત છે-મગ્ન છે-સંતુષ્ટ છે,...)’ ચૈતન્ય સ્વરૂપ ભગવાન જ્ઞાયક સ્વરૂપ એમાં જ જે અનુભવમાં લીન છે. આહાહા...! ‘(પરદ્રવ્યને ગ્રહતો નથી)...’ એ રાગને અનુભવતો નથી, રાગને ગ્રહતો નથી. આહાહા...! માણસને આવું એકાંત લાગે. જોવે નહિ, આમ વાંચે નહિ, વિચારે નહિ. ભાઈ! ભવથી મુક્ત થવાનો માંડ માંડ ભવ મળ્યો. આહાહા...! આ ભવ તો ભવ રહિત થવા માટે ભવ છે, એને ઠેકાણે ભવના ભાવને પોતાના જાણીને સેવવા, આહાહા...! એ તો એની એ દશા છે.

‘સ્વદ્રવ્યે સંવૃતઃ યતિઃ’ પણ જે કોઈ સંત અથવા આત્મા સ્વદ્રવ્યમાં જે સંવૃત છે, પોતાના ચૈતન્યમય આનંદમાં જે મગ્ન છે એ ‘નિરપરાધી છે...’ આહાહા...! છે? તે ‘નિરપરાધી છે...’ જોયું? એવા મુનિઓ. યતિ એટલે આ જતિ જ નહિ. પોતાના સ્વરૂપની જતના કરનાર, પોતાના સ્વરૂપની જતના કરનાર એ નિરપરાધી છે. આહાહા...! કોઈનું કરી દે છે ને કો’કને ઉપકાર કરે છે ને કો’કનું ભલું કરી દે છે ને ઘણાને ઉપકાર કરે છે ને ઘણાની સેવા કરે છે તે નિરપરાધી છે એમ નથી કહ્યું. એને તો અપરાધી કહ્યો છે. અર...ર...! ગજબ વાત. બીજાની સેવા કરે ને અનુકંપા કરે, બીજાને મદદ કરે ને બીજાના દુઃખ ટાળે, આહાર-પાણી આપે, આહાર આપે, ઔષધ આપે ને... એ ભાવ તો આવે, કહે છે. પણ એ તો વિવિધ પ્રકારના ભાવમાં જાય છે. એકરૂપ ભાવમાં એ કાંઈ આવતા નથી. આહા...! એ વિવિધ પ્રકારના ભાવો તો અપરાધ છે. અર...ર...! આવી વાત. અપરાધ છે એ ગુનેગાર છે, એ બંધાય છે.

‘નિરપરાધી છે તેથી બંધાતો નથી.’ ‘એવો યતિ નિરપરાધી છે...’ પોતાના સ્વરૂપને જ શ્રદ્ધા-જ્ઞાનમાં રમે છે. આહાહા...! રાગને અડતો નથી, રાગને અનુભવતો નથી. આ સચ્ચિદાનંદ પ્રભુ એને જે અનુભવે છે તે નિરપરાધી બંધાતો નથી. બંધ ને અબંધની વ્યાખ્યા ટૂંકી કરી નાખી. વ્યવહારને અનુભવે છે તે બંધાય છે ને નિશ્ચયને અનુભવે છે તે બંધાતો નથી. લ્યો! ટૂંકી વાત આ. આહાહા...! યાહે તો વ્યવહાર દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની ભક્તિનો વ્યવહાર હો (પણ) વ્યવહારમાં રક્ત છે તે બંધાય છે. આહાહા...! અને સ્વદ્રવ્યમાં... જેટલું પરદ્રવ્ય ઉપર લક્ષ જાય છે એટલો એ ગુનેગાર છે, એટલો એ અપરાધી છે, એ બંધનમાં છે. જેટલો સ્વદ્રવ્યમાં સંવૃત છે, સ્વદ્રવ્યનો આશ્રય અવલંબન લઈને અંદર જેટલે અંશે મગ્ન છે તેટલે અંશે તે નિરપરાધી છે, તેટલે અંશે તે અબંધ છે, એને બંધ છે નહિ. આહાહા...! આવી વાતું.

અહીં તો કહે પરની દયા પાળવાનો ભાવ, દયા પાળી શકતો નથી પણ ભાવ (આવે) એ અપરાધ છે. આહાહા...! બહુ સ્પષ્ટ કરવા જાય (તો) ‘પુરુષાર્થસિદ્ધિ ઉપાય’ માં હિંસા કીધી છે. પરની દયાનો ભાવ એ રાગ છે ને રાગ છે તે સ્વરૂપની હિંસા છે. આહાહા...! આવી વાતું. બહાર જાય તો બધી બીજી જાતની વાતું સાંભળે. હવે તો આનો પ્રચાર પણ થયો છે. પરદેશમાં પ્રચાર ગયો ને! ‘આફ્રિકા’માં ગયો લ્યો! ‘આફ્રિકા’માં ત્રીસ લાખ ઉપર ખરચવાની તૈયારી થઈ ગઈ છે. ત્રીસ લાખ ઉપર ખરચવાને તૈયાર થઈ ગયા છે. એક આ વસ્તુ છે એ તરફના વલણની જિજ્ઞાસા છે. આ શું છે ભઈ આ?

* સ્વરૂપની લીલા જાત્યાંતર છે. મુનિની દશા અલૌકિક જાત્યાંતર છે. મુનિરાજ સ્વરૂપના બાગમાં લીલા કરતાં કરતાં એટલે કે સ્વરૂપના બાગમાં રમતાં રમતાં કર્મનો નાશ કરે છે. દુઃખી થતાં થતાં નહિ પણ સ્વરૂપમાં રમતાં રમતાં કર્મનો નાશ કરે એવી તેમની જાત્યાંતર દશા છે-લીલા છે. સ્વરૂપ જ જેનું આસન છે, સ્વરૂપ જ જેની બેઠક છે, સ્વરૂપ જ જેનો આહાર છે, સ્વરૂપ જ જેનું વિચરવું છે, સ્વરૂપ જ જેની લીલા છે. અંતરના આનંદની રમતુંમાં ચડ્યો તેની લીલા જાત્યાંતર છે. અરે! સમ્યગ્દષ્ટિની લીલા પણ જાત્યાંતર છે. કોઈ સમ્યગ્દષ્ટિ લડાઈમાં હોય ને ત્યાંથી ઘેર આવી ધ્યાનમાં બેસતાં નિર્વિકલ્પ આનંદને અનુભવે છે. અરે ! કોઈવાર લડાઈનાં પ્રસંગમાં હોય ને વખત મળતાં ધ્યાનમાં આવી જાય અરે ! સંસારના અશુભ ભાવમાં પડ્યા હોયને ત્યાંથી ખસીને બીજી ક્ષણે ધ્યાનમાં બેસતાં નિર્વિકલ્પતા આવી જાય છે. એ વસ્તુ અંદર પડી છે. તેના મહાત્મ્યના જોરથી નિર્વિકલ્પતા આવી જાય છે. આહાહા! રાગની ભિન્નતા થઈને. સ્વરૂપની એકતા થઈને. આનંદના ખજાનાના તાળા ખુલી ગયા છે એ અશુભ ભાવના પ્રસંગમાંથી ખસીને ધ્યાનમાં નિર્વિકલ્પ આનંદમાં આવી જાય છે. એ બધો ચમત્કાર પૂર્ણાનંદનો નાથ જાણ્યો તેનો છે. સમ્યગ્દર્શનમાં પૂર્ણાનંદનો નાથ જાણ્યો તેનો છે. સમ્યગ્દર્શનમાં પૂર્ણાનંદનો નાથ આખો કબજે થઈ ગયો છે એ એની જાત્યાંતર લીલા છે. અરે ! કોઈ જીવ નિગોદમાંથી નીકળીને આઠ વર્ષે સમ્યક્દર્શન પામી તુરત મુનિ થઈ સ્વરૂપમાં એકાગ્ર થતાં અંતર્મુહૂર્તમાં કેવળજ્ઞાન પામે ને અંતર્મુહૂર્તમાં દેહ છૂટતાં સિદ્ધ થઈ જાય. આહાહા ! સ્વરૂપની જાત્યાંતર લીલા જ કોઈ અદ્ભુત છે. અને સમ્યગ્દર્શન વિનાના વ્રત કરે, તપ કરે, ઘરબાર છોડી મુનિ થાય. તોપણ એની લીલા જાત્યાંતર નથી. સંસારની લીલા હતી તેની તે જ છે. ૩૬૩.

ગાથા-૩૦૧ થી ૩૦૩

થેયાદી અવરાહે જો કુવ્વદિ સો ડ સંકિદો ભમદિ ।
 મા બજ્જેજ્જં કેણ વિ ચોરો તિ જણમ્હિ વિયરંતો ॥૩૦૧॥
 જો ણ કુણદિ અવરાહે સો ણિસ્સંકો દુ જણવદે ભમદિ ।
 ણ વિ તસ્સ બજ્જિદું જે ચિંતા ઉપ્પજ્જદિ કયાઇ ॥૩૦૨॥
 એવમ્હિ સાવરાહો બજ્જામિ અહં તુ સંકિદો ચેદા ।
 જઇ પુણ ણિરાવરાહો ણિસ્સંકોહં ણ બજ્જામિ ॥૩૦૩॥
 સ્તેયાદીનપરાધાન્ યઃ કરોતિ સ તુ શલ્કિતો ભ્રમતિ ।
 મા બધ્યે કેનાપિ ચૌર ઇતિ જને વિચરન્ ॥૩૦૧॥
 યો ન કરોત્યપરાધાન્ સ નિશ્શલ્કસ્તુ જનપદે ભ્રમતિ ।
 નાપિ તસ્ય બદ્ધું યચ્ચિન્તોત્પદ્યતે કદાચિત્ ॥૩૦૨॥
 એવમસ્મિ સાપરાધો બધ્યેઽહં તુ શલ્કિતશ્ચેતયિતા ।
 યદિ પુનર્નિરપરાધો નિશ્શલ્કોઽહં ન બધ્યે ॥૩૦૩॥

યથાત્ર લોકે ય એવ પરદ્રવ્યગ્રહણલક્ષણમપરાધં કરોતિ તસ્યૈ બન્ધશલ્કા સમ્ભવતિ,
 યસ્તુ તં ન કરોતિ તસ્ય સા ન સમ્ભવતિ; તથાત્માપિ ય એવાશુદ્ધઃ સન્ પરદ્રવ્યગ્રહણલક્ષણમપરાધં
 કરોતિ તસ્યૈવ બન્ધશલ્કા સમ્ભવતિ, યસ્તુ શુદ્ધઃ સંસ્તં ન કરોતિ તસ્ય સા ન સમ્ભવતીતિ
 નિયમઃ । અતઃ સર્વથા સર્વપરકીયભાવપરિહારેણ શુદ્ધ આત્મા ગૃહીતવ્યઃ, તથા સત્યેવ
 નિરપરાધત્વાત્ ।

હવે આ કથનને દષ્ટાંતપૂર્વક ગાથામાં કહે છે :-

અપરાધ ચૌર્યાદિક કરે જે પુરુષ તે શંકિત ફરે,
 કે લોકમાં ફરતાં રખે કો ચોર જાણી બાંધશે; ૩૦૧.
 અપરાધ જે કરતો નથી, નિઃશંક લોક વિષે ફરે,
 ‘બંધાઉં હું’ એવી કદી ચિંતા ન થાયે તેહને. ૩૦૨.

ત્યમ આત્મા અપરાધી 'હું બંધાઉં' એમ સંક છે,
ને નિરપરાધી જીવ 'નહિ બંધાઉં' એમ નિ:શંક છે. ૩૦૩.

ગાથાર્થ :- [ય:] જે પુરુષ [સ્તેયાદીન્ અપરાધાન્] ચોરી આદિ અપરાધો [કરોતિ] કરે છે [સ: તુ] તે ' [જને વિચરન્] લોકમાં ફરતાં [મા] રખે [કેન અપિ] મને કોઈ [ચૌર: इति] ચોર જાણીને [વધ્યે] બાંધશે-પકડશે' એમ [શલ્કિત: ભ્રમતિ] શંકિત ફરે છે; [ય:] જે પુરુષ [અપરાધાન્] અપરાધ [ન કરોતિ] કરતો નથી [સ: તુ] તે [જનપદે] લોકમાં [નિશ્શલ્ક: ભ્રમતિ] નિ:શંક ફરે છે, [યદ્] કારણ કે [તસ્ય] તેને [વદ્ધું ચિન્તા] બંધાવાની ચિંતા [કદાચિત્ અપિ] કદાપિ [ન ઉત્પદ્યતે] ઊપજતી નથી. [એવમ્] એવી રીતે [ચેતયિતા] અપરાધી આત્મા ' [સાપરાધ: અસ્મિ] હું અપરાધી છું [વધ્યે તુ અહમ્] તેથી હું બંધાઈશ' એમ [શલ્કિત:] શંકિત હોય છે, [યદિ પુન:] અને જો [નિરપરાધ:] નિરપરાધી (આત્મા) હોય તો ' [અહં ન વધ્યે] હું નહિ બંધાઉં' એમ [નિશ્શલ્ક:] નિ:શંક હોય છે.

ટીકા :- જેમ આ જગતમાં જે પુરુષ, પરદ્રવ્યનું ગ્રહણ જેનું લક્ષણ છે એવો અપરાધ કરે છે તેને જ બંધની શંકા થાય છે અને જે અપરાધ કરતો નથી તેને બંધની શંકા થતી નથી, તેમ આત્મા પણ જે અશુદ્ધ વર્તતો થકો, પરદ્રવ્યનું ગ્રહણ જેનું લક્ષણ છે એવો અપરાધ કરે છે તેને જ બંધની શંકા થાય છે અને જે શુદ્ધ વર્તતો થકો અપરાધ કરતો નથી તેને બંધની શંકા થતી નથી-એવો નિયમ છે. માટે સર્વથા સર્વ પારકા ભાવોના પરિહાર વડે (અર્થાત્ પરદ્રવ્યના સર્વ ભાવોને છોડીને) શુદ્ધ આત્માને ગ્રહણ કરવો, કારણ કે એમ થાય ત્યારે જ નિરપરાધપણું થાય છે.

ભાવાર્થ :- જો માણસ ચોરી આદિ અપરાધ કરે તો તેને બંધનની શંકા થાય; નિરપરાધને શંકા શા માટે થાય? તેવી જ રીતે જો આત્મા પરદ્રવ્યના ગ્રહણરૂપ અપરાધ કરે તો તેને બંધની શંકા થાય જ; જો પોતાને શુદ્ધ અનુભવે, પરને ન ગ્રહે, તો બંધની શંકા શા માટે થાય? માટે પરદ્રવ્યને છોડી શુદ્ધ આત્માનું ગ્રહણ કરવું. ત્યારે જ નિરપરાધ થવાય છે.

ગાથા-૩૦૧ થી ૩૦૩ ઉપર પ્રવચન

'હવે આ કથનને દષ્ટાંતપૂર્વક ગાથામાં કહે છે :-' હવે 'કુંદકુંદાચાર્ય'ની ગાથા.
થેયાદી અવરાહે જો કુલ્લદિ સો ડ સંકિદો મમદિ।
મા વજ્જેજ્જં કેણ વિ ચોરો ત્તિ જણમ્હિ વિચરંતો।।૩૦૧।।

જો ણ કુણદિ અવરાહે સો ણિસ્સંકો દુ જણવદે ભમદિ ।
 ણ વિ તરસ બજ્ઝિદું જે ચિંતા ઉપ્પજ્જદિ કયાઇ ॥૩૦૨॥
 એવમ્હિ સાવરાહો બજ્ઝામિ અહં તુ સંકિદો ચેદા ।
 જઇ પુણ ણિરાવરાહો ણિસ્સંકોહં ણ બજ્ઝામિ ॥૩૦૩॥
 નીચે હરિગીત.

અપરાધ યૌર્વાદિક કરે જે પુરુષ તે શંકિત ફરે,
 કે લોકમાં ફરતાં રખે કો ચોર જાણી બાંધશે; ૩૦૧.
 અપરાધ જે કરતો નથી, નિ:શંક લોક વિષે ફરે,
 ‘બંધાઉં હું’ એવી કદી ચિંતા ન થાયે તેહને. ૩૦૨.
 ત્યમ આત્મા અપરાધી ‘હું બંધાઉં’ એમ સશંક છે,
 ને નિરપરાધી જીવ ‘નહિ બંધાઉં’ એમ નિ:શંક છે. ૩૦૩.

આહાહા...! આ ‘મોક્ષ અધિકાર’ છે.

ટીકા :- ‘જેમ આ જગતમાં જે પુરુષ, પરદ્રવ્યનું ગ્રહણ જેનું લક્ષણ છે...’ પોતાનું દ્રવ્ય નથી ને પરદ્રવ્યનું ગ્રહણ જેનું લક્ષણ. પરવસ્તુ, કોઈ પણ પરવસ્તુ લે. જેનું લક્ષણ છે એવો અપરાધ કરે છે. ‘પરદ્રવ્યનું ગ્રહણ જેનું લક્ષણ છે એવો અપરાધ કરે છે...’ કપડું, દાગીનો, કોઈ પકવાન, કો’કની કોઈ ચીજ પડી હોય તો લઈ લે, એ તો ચોર કહેવાય. આહાહા...! ‘જગતમાં જે પુરુષ, પરદ્રવ્યનું ગ્રહણ જેનું લક્ષણ છે એવો અપરાધ કરે છે તેને જ બંધની શંકા થાય છે...’ આહાહા...! એને બંધની શંકા થાય કે, અરે...! ક્યાંક મને પકડશે, કોઈ મને પકડશે એમ ચિંતા એને થાય. કો’ક જાણી ગયું હશે કે આ મેં આ વસ્તુ લીધી છે. આ વસ્તુ મેં લીધી એમ કોઈ જાણી જશે, એમ.

‘અને જે અપરાધ કરતો નથી...’ આહાહા...! બિલકુલ કોઈ પરની ચીજને અડતો પણ નથી, લેતો નથી ‘તેને બંધની શંકા થતી નથી,...’ એ નિ:શંક છે. મેં કોઈનું કાંઈ લીધું નથી એટલે હું કાંઈ બંધાવ અને કોઈ મને પકડે એમ છે નહિ. આહાહા...! ચોરીને કરે એને શંકા પણ હોય કોઈ જોઈ ગયું હશે? બહાર કોઈ ઊભુ હતું? આમ અંદર બારણામાંથી ઊભા થઈને જોયું હશે કે આ મેં એમાંથી લીધું? એમ એને શંકા પડે. જેણે કાંઈ લીધું નથી એને શંકા શી? આહાહા...! (જેણે લીધું હોય) તેને બંધની શંકા થાય પણ ‘જે અપરાધ કરતો નથી તેને બંધની શંકા થતી નથી,...’ એ દષ્ટાંત કહ્યો, એ તો દષ્ટાંત દીધો. હવે સિદ્ધાંત.

‘તેમ આત્મા પણ જે અશુદ્ધ વર્તતો થકો,...’ આહાહા...! ટીકા! ભગવાનઆત્મા પુણ્ય ને પાપના પરિણામમાં વર્તતો થકો. અશુદ્ધમાં બેય આવ્યા. પુણ્યના દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિના

પરિણામ પણ અપરાધમાં આવી ગયા. આહાહા..! છે? ક્યારનું આ લખાણ છે? અહીંનું છે? આહાહા..! આ તો અનાદિનું છે. અનાદિ તીર્થકરોનો અભિપ્રાય (છે). ‘કુંદકુંદાચાર્ય’ની ગાથા, ‘અમૃતચંદ્રાચાર્ય’ની ટીકા છે. હજાર વર્ષ પહેલા ‘અમૃતચંદ્રાચાર્ય’ થઈ ગયા, ‘કુંદકુંદાચાર્ય’ બે હજાર વર્ષ પહેલા થયા, એનો અર્થ છે. સાંભળ્યું ન હોય એને નવું લાગે એટલે કાંઈ નવું થઈ જાય? એ તો અનાદિની આ વાત છે. આહાહા..!

કહે છે... આહાહા..! ‘તેમ આત્મા પણ જે અશુદ્ધ વર્તતો થકો...’ આહાહા..! ગજબ વાત કરે છે ને! પ્રભુ! શુદ્ધ ચૈતન્યમય આત્મા એ પુણ્યના પરિણામમાં અશુદ્ધપણે પણ વર્તતો હોય, દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ, પૂજામાં પણ વર્તતો હોય અને આત્માની ખબર ન મળે કે, હું કોણ છું. આહાહા..! છે? ‘અશુદ્ધ વર્તતો...’ અશુદ્ધમાં એ આવ્યું. પુણ્ય અને પાપ, શુભ અને અશુભ બેય ભાવ અશુદ્ધ છે. જે પ્રાણી અશુદ્ધમાં વર્તતો થકો. વર્તતો થકો કહીને પોતાના પુરુષાર્થથી વર્તતો થકો છે, કર્મથી નહિ. કર્મને લઈને આ અશુદ્ધપણે વર્તે છે એમ નહિ. આહાહા..! અને અશુદ્ધપણે પુણ્યપણે વર્તે છે માટે ધર્મ છે એમ નહિ. આહાહા..! છે કે નહિ અંદર?

મુમુક્ષુ :- છે પણ ઉકેલીને આપ બતાવો પછી ખબર પડે.

ઉત્તર :- આહાહા..! જેમ પરદ્રવ્યનું ગ્રહણ કરનાર અપરાધી છે અને બંધની શંકા થાય. એમ જે આત્મા અશુદ્ધપણે વર્તે છે. આહાહા..! પરદ્રવ્યની ક્રિયા કરી શકે કે એ તો પ્રશ્ન અહીં છે નહિ, અહીં તો અશુદ્ધપણે વર્તતો થકો એમ છે. પોતાના પરિણામમાં, પુણ્ય-પાપના ભાવમાં વર્તતો થકો. વેપાર કરી શકે છે કે આ ધંધો કરી શકે છે કે બાયડી-છોકરાને સાચવી શકે છે કે રાખી શકે છે કે એ પ્રશ્ન છે નહિ. એને રાખવું ન રાખવું એવો જે ભાવ એ અશુદ્ધ ભાવ (છે). આહાહા..! ત્યારે શું કરવું હવે? બાયડી છોકરા નાખી દેવા? આહાહા..! તે તો એને કારણે દ્રવ્ય-આત્મદ્રવ્ય ઊભુ છે, એનું શરીર પણ એને કારણે પરમાણુ ઊભા છે. તું એમ માની લે કે, આ મારા છે. તો એ તો મફતનો ચોર છો. આહાહા..!

મુમુક્ષુ :- જાજા રૂપિયા ભેગા કર્યા એ મોટો ચોર?

ઉત્તર :- હજાર શું લાખ-કરોડ કરે નહિ. આહાહા..! આકરું કામ છે, ભાઈ! પ્રભુ તો શુદ્ધ ચૈતન્યમય છે ને! પ્રભુ! એને મુકીને જે એનામાં નથી (તેને પોતાના માને છે). કાયમી ચીજ સદા રહેનારી, શુદ્ધ ચૈતન્યપણે સદા રહેનારી, ત્રિકાળ રહેનારી, ત્રિકાળ ટકનારી એ ચીજને અશુદ્ધપણે દયા, દાન ને વ્રત, ભક્તિના પરિણામમાં વર્તાવે. આહાહા..! જ્ઞાનીને આવે પણ એ એને જાણે. એમાં વર્તતો વ્યવહારે કહેવાય પણ એમાં જાણે. આદરે (કે) એને આદરવા લાયક છે એમ (માને) નહિ. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ?

ધર્મીને પણ શુભભાવ તો આવે, આવે છતાં તેને જાણે કે આ અપરાધ છે, ગુનો છે, અશુદ્ધ છે, મારી ચીજમાં એનો મેળ નથી, મેળ વિનાની ચીજ છે. આવે છે ને કળશમાં?

મેળવાળી નથી. ઇ આવે છે, બે ત્રણ ઠેકાણે કળશમાં, ગાથામાં આવે છે. મારે ને એને મેળવાળું નથી. આહાહા...! દૂધમાં છાશ પડે તો મેળ કહેવાય, દહિ થાય. એમ મારામાં આવસ્તુ આવે તો મને લાભ થાય એવો એ નથી. એ તો નુકશાન કરનાર છે. આહાહા...! ભારે આકરી વાત. શુભભાવ દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિનો, પડિમાનો શુભભાવ એ એમાં વર્તતો થકો. આહાહા...! ગજબ કર્યું છે એમાં. એને પરદ્રવ્યને ગ્રહણ કરે એ વાત આમાં લીધી નથી. ફક્ત અશુદ્ધમાં વર્તતો થકો, બસ! આ વાત લીધી. કારણ કે, આત્મા સિવાય જે જે પરદ્રવ્ય છે એને ગ્રહી શકતો નથી. ગ્રહી શકતો નથી, મુકતો નથી. પોતાના પરિણામમાં અશુદ્ધમાં વર્તતો થકો એ અજ્ઞાન ભાવે કરી શકે છે. આહાહા...! પરચીજનું લેવું-મુકવું તો અજ્ઞાન ભાવે પણ કરી શકતો નથી. કોઈને આ ચીજ દેવી કે લેવી એ તો અજ્ઞાન ભાવે પણ કરી શકતો નથી. એ તો પરચીજ છે, પરચીજને જવું-આવવું એ તો એને આધીન છે. આહાહા...! આવું સાંભળે ત્યાં (એમ થાય) આવો જૈન ધર્મ હશે?

પેલા કહે, ‘દયા તે સુખની વેલડી, દયા તે સુખની ખાણ અનંતા જીવ મુક્તિએ ગયા...’ અરે...! બાપા! એ કઈ દયા તારી? આહાહા...! એ પરની દયાના ભાવપણે જે વર્તે છે એ અશુદ્ધપણે વર્તે છે. સમજાણું આમાં? પરની દયા કરી શકતો નથી પણ પરની દયાના ભાવપણે જે વર્તે છે એ અશુદ્ધપણે વર્તે છે, એ રાગ છે. અર..ર..ર...! આવી વાતું કોઈ દિ’ સાંભળી ન હોય. નવું (કાઢ્યું એમ કહે). નવું નથી, પ્રભુ! અનાદિનો જિનેશ્વરદેવ તીર્થંકર પરમાત્મા અનાદિથી (આમ કહે છે). મહાવિદેહમાં તો તીર્થંકરનો વિરહ કોઈ દિ’ પડે જ નહિ. મહાવિદેહમાં તો સદાય તીર્થંકરનો એ ઉપદેશ ચાલુ જ છે, અનાદિથી ચાલુ છે. આહા...! ત્યાં તો વિરહ પડે નહિ. અત્યારે પણ ભગવાન ત્યાં છે. આહાહા...! આ ભાષા આકરી છે.

પરને ગ્રહે છે એ વાત તો ન લીધી. કારણ કે પરને ગ્રહે છે, મુકે છે એ તો લઈ શકતો નથી પણ અશુદ્ધપણે વર્તી શકે છે. રાગ ને દ્વેષપણે (વર્તી શકે છે). હું આ દયા પાળુ ને હું ભક્તિ કરું ને પૂજા કરું એવો ભાવ, એવા અશુદ્ધભાવપણે જે વર્તે છે... છે? ‘તેમ આત્મા પણ...’ પણ એટલે કેમ? પેલો દાખલો આપ્યો એટલે. ચોરીનો દાખલો આપ્યો. ‘તેમ આત્મા પણ જે અશુદ્ધ વર્તતો થકો,...’ આહાહા...! ‘પરદ્રવ્યનું ગ્રહણ જેનું લક્ષણ છે...’ ઇ આ અશુદ્ધ વર્તતો થકો ઇ, ડોં! એ પરદ્રવ્યનું ગ્રહણ-અનુભવ એવો અપરાધ કરે છે, પરદ્રવ્યનો અનુભવ ‘જેનું લક્ષણ છે એવો અપરાધ કરે છે...’ આહાહા...! રાગ, દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિના પરિણામ પણ પરદ્રવ્ય છે. આવું આકરું કામ. એ પરદ્રવ્યના ભાવપણે જે વર્તે છે એ પરદ્રવ્યનું ગ્રહણ કરે છે. એ પરદ્રવ્ય જે રાગાદિ તેનું લક્ષણ છે એવો અપરાધ કરે છે. આહાહા...! આકરી વાત.

પુણ્ય-પાપમાં કહ્યું છે ને કે તમે જ્યારે શુભ-અશુભ બેયનો નિષેધ કરો પછી એને કરવું શું પણ ત્યારે? રહ્યું શું હવે? બસ, સમાય ગયું બેયમાં? આખો ભગવાન રહી ગયો.

શુભ-અશુભ તો નવું ઉત્પન્ન થાય, ઉત્પન્ન થાય ને જાય. એ તો એ જ વસ્તુ હતી? એનો નિષેધ કરતાં ભગવાન અંદર છે કે નહિ? સદાય ત્રિકાળ ભગવાન છે ત્યાં વર્તે છે, એ તો અમૃતનો સ્વાદ લે છે. શુભાશુભ પરિણામને ઝેરને છોડે છે એ અમૃતને સેવે છે. આહાહા...! ઇ બ્રહ્માનંદને અનુભવે છે. ઝેરના દુઃખને છોડી દે છે. આહાહા...!

દુનિયાથી બધું વિરુદ્ધ લાગે. બધી ધમાલ ચાલતી હોય... બબ્બે હજાર, પાંચ પાંચ હજાર માણસ (ભેગા થાય). આમ કરો... આમ કરો... આમ કરો... આમ કરો... એકબીજાને મદદ કરો. વ્યવહાર સમજાવે ત્યારે આવે પણ એ જાણવા લાયક છે. સમજાણું? ઇ તો દાખલો આવ્યો હતો ને ત્યાં 'દાન અધિકાર'માં? કે, પૈસા મળ્યા, કાગડાને જે ઉકડીયા મળ્યા એ કાગડો એકલો ખાતો નથી. એમ તને પુણ્યને લઈને મળ્યા ને એકલો ખા તો કાગડામાંથી જાઈશ. ઇ આવો ઇ જાતનો શુભભાવ હોય છે એમ બતાવે છે. ખરેખર એ આદરણીય અને અંગીકાર કરવા લાયક છે એમ નથી. અર...ર...ર...! આવી વાતું હવે. એકકોર આચાર્ય એમ કહે કે, એને દાનમાં કાગડાની પેટે ખરચવું. કાગડો એકલો ન ખાય, એમ તને મળ્યું હોય એમાંથી ધર્મમાં દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની ભક્તિમાં, મંદિરમાં એમાં ખરચવું. આહા...! પણ છે એ પુણ્ય, છે એ શુભ, છે એ અપરાધ. અર...ર...ર...! એ અશુભથી બચવાને માટે શુભ આવે એવી વાત જણાવે છે. પણ ત્યાં ને ત્યાં ચોંટી રહે, અટકી રહે (તો) ઇ તો અનાદિનો છે ત્યાં ને ત્યાં ઉભો છે. આહાહા...!

અહીં તો (કહે છે), અશુદ્ધ પણે વર્તતો થકો. પોતે વર્તતો થકો છે ને? પરદ્રવ્યનું ગ્રહણ એ લક્ષણ છે એ તો અપરાધ છે. રાગ અને દ્વેષ, પુણ્ય ને પાપના ભાવ પોતાના છે એમ અનુભવવા એ અપરાધ છે. આહાહા...! એ પરનો અનુભવ એવું જે લક્ષણ એ તો અપરાધ કરે છે. આહાહા...! ગજબ છે. 'અમૃતચંદ્રાચાર્ય' ની વાણી સ્પષ્ટ કરી છે, ચોખવટ કરે છે. 'કુંદકુંદાચાર્ય' કહ્યું છે. અંદરમાં નથી કહ્યું? એને તો સ્પષ્ટ કરે છે. છે અહીંયાં અપરાધી ન આવ્યું?

एवमिह सावराहो बज्जामि अहं तु संकिदो चेदा।

जइ पुण गिरावराहो गिस्संकोहं ण बज्जामि।।३०३।।

પાઠ છે, એ કાંઈ ઘરનું કહેતા નથી. એમાં છે એનું સ્પષ્ટીકરણ કરે છે. આહાહા...! ગળે ઉતરવું કઠણ પડે. કારણ કે, એક તો દરકાર (નથી), સંસારના આખા કામ આડે નવરો નથી. નવરો થાય તો કલાક સાંભળવા જાય તો મળે એવું કે, દયા પાળો, વ્રત કરો, ભક્તિ કરો એ ધર્મ છે. હવે એમાં અહીં એમ કહે કે, દયા પાળો એ રાગ ને હિંસા છે, એ દયાનો ભાવ એ અપરાધ છે, ગુનેગાર છે. શું કરવું આનું? થોડું ઘણું પોચું કરો. 'હિંમતભાઈ' લાવ્યા હતા. 'મુંબઈ' તમે લાવ્યા હતા? 'મુંબઈ' શું કહેવાય ઇ? 'પુનમચંદ ઘાંસીલાલ'. મંદિર છે ને? કાલબાદેવી રોડ. 'પુનમચંદ ઘાંસીલાલ' એ સમાચાર લાવ્યા હતા (કે) સ્વામીજી થોડું

ઓછું કરે તો અમે કરીએ એમ કરીને આપણે ભેગા થઈ જઈએ. કહો, થોડું થોડું માં ને માં કહે અને થોડું માં ને બાયડી કહે તો આપણે ભેગા થઈ જઈએ. એમ કહેવાય? અર...ર...! માતા તો માતા જ છે. એમ સત્ય તો સત્ય જ છે અને અસત્ય તો અસત્ય જ છે. આહા...! એ અસત્ય કોઈ દિ' કંઈ પણ સત્યમાં આવી જાય (એમ બને નહિ). આહાહા...! આકરું કામ છે. લોકો એટલું સાંભળે છે. આહાહા...!

‘પરદ્રવ્યનું ગ્રહણ જેનું લક્ષણ...’ પરદ્રવ્યના ગ્રહણની વ્યાખ્યા એટલી કે અશુદ્ધપણે વર્તતો થકો. અશુદ્ધપણે વર્તવું છે એ જ પરદ્રવ્યનું ગ્રહણ છે. પરદ્રવ્ય પરવસ્તુને ગ્રહે છે કે મુકે છે એ વાત નથી. સમજાણું કાંઈ? આહાહા...! શુદ્ધ સ્વરૂપ જે ભગવાન એમાં અશુદ્ધને ગ્રહવો, અનુભવવો એ જ ગ્રહણ છે. આહાહા...! હવે કાંઈ કરતાં નથી એના કરતાં બિચારા થોડું-ઘણું કરે છે એ કરવા દોને એને, કેટલાક વળી એમ કહે છે. ‘શાંતિભાઈ’! એમ કરીને શુભ છોડીને અશુભમાં જવાની વાત છે નહિ. આ તો શુભ છે એ શું ચીજ છે એ જણાવે છે, શુભને છોડીને અશુભ કરવું એમ અહીં વાત છે નહિ. પણ પોતે શુભ છે એ છે શું? છે અપરાધ, અશુદ્ધતા. એને તું જો ધર્મ ને ગુણ માન તો મિથ્યાદષ્ટિપણે ચાર ગતિમાં રખડવું પડશે. આહાહા...! એ કહ્યું ને? ‘પરદ્રવ્યનું ગ્રહણ...’ પણ એ અશુદ્ધપણે વર્તતો એ પરદ્રવ્યનું ગ્રહણ (છે). ‘એવો અપરાધ કરે છે તેને જ બંધની શંકા થાય છે...’ તેને બંધની શંકા થાય કે, આ હું બંધાવ છું. બીજું સવળું લેશે. (શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

પ્રવચન નં. ૩૭૩ ગાથા-૩૦૧ થી ૩૦૫ ગુરુવાર, પોષ સુદ ૧, તા. ૨૦-૧૨-૧૯૭૯

‘સમયસાર’ ૩૦૧, ૩૦૨, ૩૦૩. (ટીકા) ફરીને.

ટીકા :- ‘જેમ આ જગતમાં જે પુરુષ, પરદ્રવ્યનું ગ્રહણ જેનું લક્ષણ...’ પરદ્રવ્યનું ગ્રહણ એટલે પરદ્રવ્યને પોતાનું માનીને અનુભવવું. ‘એવો અપરાધ કરે છે તેને જ બંધની શંકા થાય છે અને જે અપરાધ કરતો નથી તેને બંધની શંકા થતી નથી,...’ દષ્ટાંતમાં તો એમ આવે ને કે પરદ્રવ્યને ગ્રહણ કરે છે. ‘તેમ આત્મા પણ...’ પેલામાં ગ્રહણ કરે છે એમ હતું અને આમાં ‘આત્મા પણ જે અશુદ્ધ વર્તતો થકો,...’ સિદ્ધાંત અહીં છે. અશુદ્ધ વર્તતો થકો. પર્યાયમાં મેલ અશુદ્ધ ભાવ... આહા...! શુભ-અશુભભાવ એ જે અશુદ્ધ ભાવ એ પણે વર્તતો થકો, ‘પરદ્રવ્યનું ગ્રહણ જેનું લક્ષણ છે...’ એ પરદ્રવ્યનો અનુભવ એવો જે અપરાધ કરે છે... ‘એવો અપરાધ કરે છે તેને જ બંધની શંકા થાય છે અને જે શુદ્ધ વર્તતો થકો અપરાધ કરતો નથી, શુદ્ધ વર્તતો થકો અપરાધ કરતો નથી તેને બંધની શંકા થતી નથી-

એવો નિયમ છે. માટે સર્વથા સર્વ પારકા ભાવોના પરિહાર વડે...' અહીં શબ્દ આખો સિદ્ધાંત છે. 'સર્વથા સર્વ પારકા ભાવોના પરિહાર વડે (અર્થાત્ પરદ્રવ્યના સર્વ ભાવોને છોડીને) શુદ્ધ આત્માને ગ્રહણ કરવો,...' ગ્રહણ કરે એટલે અનુભવે. આહાહા...! આત્મા આનંદ અખંડ જ્ઞાનાનંદ (છે) એને અનુભવે. એ સિવાય સર્વથા સર્વ પર ભાવોના પરિહાર. સર્વથા અને સર્વ પારકા ભાવો. આહાહા...! એ ચાહે તો પરમાત્મા પ્રત્યે (ભક્તિનો ભાવ હો), એ બધા પારકા ભાવ (છે).

આત્મા અખંડ જ્ઞાનાનંદ એના અનુભવ સિવાય 'સર્વથા સર્વ પારકા ભાવોના પરિહાર વડે (અર્થાત્ પરદ્રવ્યના સર્વ ભાવોને છોડીને) શુદ્ધ આત્માને ગ્રહણ કરવો,...' શુદ્ધ આત્માને અનુભવવો. આહાહા...! અશુદ્ધ વર્તતો થકો એટલે એ અશુદ્ધ અનુભવતો હતો. આત્માને પુણ્ય ને પાપના વિકલ્પથી મલિનતાને અનુભવતો હતો. એ અપરાધ છે, એક ગુનો છે. આ શુદ્ધ આત્માને અનુભવવો. એમાં વિકલ્પ-બિકલ્પ, પુણ્ય બધું બહારમાં આવી ગયું. ચાહે તો તીર્થંકર ગોત્ર બાંધે એ બધું બહારમાં આવી ગયું. 'સર્વથા સર્વ પારકા ભાવોના...' સર્વ પારકા ભાવોના 'પરિહાર વડે (અર્થાત્ પરદ્રવ્યના સર્વ ભાવોને છોડીને) શુદ્ધ આત્માને...' અનુભવ કરવો. સમજાવવું છે ને એમાં? સમજાવવાના બે પ્રકાર આવે ને? હેય ને ઉપાદેય. બાકી હેય ને ઉપાદેય પણ વ્યવહાર છે. સમજાવવામાં એ વિના ઉપાય ન મળે. નહિતર આ છોડ ને આ ગ્રહણ કર એ પણ હજી વ્યવહાર છે. આહાહા...! જ્યાં પરની અપેક્ષા આવી ને? બે આવ્યા ને? એ વ્યવહાર છે. પણ સમજાવવું છે તો એ વિના બીજો શું થાય ઉપાય? આહા...! શુદ્ધ આત્માને અનુભવ કરવો, એને છોડીને. રાગ માત્રને હેય જાણી અને શુદ્ધ આત્માને અનુભવવો.

'કારણ કે એમ થાય ત્યારે જ નિરપરાધપણું થાય છે.' ત્યારે નિરપરાધી થાય. ભારે આકરું કામ. આહાહા...! એક આત્મા સિવાય, અખંડ જ્ઞાનાનંદ સ્વરૂપ એ સિવાય વિકલ્પની વૃત્તિનો અંશ પણ મલિન ને પરદ્રવ્ય છે, એ સ્વદ્રવ્ય નથી. એથી સમજાવવાની શૈલીમાં તો શું આવે? કે, રાગાદિ પરદ્રવ્યને છોડી અને આત્મા જ્ઞાનાનંદ છે તેને અનુભવવો. કથન ઉપદેશ શૈલીનો બીજો કોઈ ઉપાય ન મળે. આહાહા...! શુદ્ધ આત્માને અનુભવ કરવો. 'કારણ કે એમ થાય ત્યારે જ નિરપરાધપણું થાય છે.' શુદ્ધ અખંડ જ્ઞાનાનંદ સ્વરૂપી આત્મા, એનો અનુભવ સ્વસન્મુખ થઈને થાય તે જ એક નિરપરાધપણું છે. એકાંત અને એકાંત આ છે. આહાહા...! એ સિવાય વિકલ્પમાત્ર પરદ્રવ્ય તરીકે ગણીને છોડવા લાયક છે. સમજાવવાની શૈલીમાં તો (બીજું શું આવે?)

ભાવાર્થ :- 'જો માણસ ચોરી આદિ અપરાધ કરે તો તેને બંધનની શંકા થાય; નિરપરાધને શંકા શા માટે થાય?' જે અપરાધ કરતો નથી એને શંકા થાય નહિ. 'તેવી જ રીતે જો આત્મા પરદ્રવ્યના ગ્રહણરૂપ...' પર તરફના વલણના વિકલ્પમાં આવે અને 'અપરાધ કરે

તો તેને બંધની શંકા થાય જ;...' આહાહા...! પરદ્રવ્યને કાંઈ ગ્રહણ કરી શકતો નથી. પરદ્રવ્યનો ગ્રહણ ત્યાગ આત્મામાં નથી. ફક્ત સ્વદ્રવ્ય તરફનું લક્ષ છોડી અને પરદ્રવ્યના લક્ષે જે વિકાર કરે, તેને અનુભવે એ પરદ્રવ્યને અનુભવે છે એમ કહેવામાં આવે છે. આહાહા...! આવો માર્ગ (છે).

‘આત્મા પરદ્રવ્યના ગ્રહણરૂપ અપરાધ કરે તો તેને બંધની શંકા થાય જ;...' આ રીતે. પરદ્રવ્ય તરફનું લક્ષ કરે અને સ્વનો આશ્રય છોડે એ જ બંધનું કારણ થાય. ત્યારે એ બંધની શંકા ઉત્પન્ન થાય. આહાહા...! ‘જો પોતાને શુદ્ધ અનુભવે,...’ એટલે કે જેવો શુદ્ધ છે એવો જ અનુભવે. એ મલિન છે નહિ કંઈ, મલિનતા તો માન્યતામાં ઉભી કરે છે. રાગાદિ મલિન (ભાવ) વસ્તુમાં નથી, વસ્તુ તો શુદ્ધ પવિત્ર છે. એ શુદ્ધ આત્માનો અનુભવ કરવો. ત્યારે જ નિરપરાધ થવાય છે. કેટલા લખાણ! વ્યવહારના પાર ન મળે. ચરણાનુયોગના ‘રત્નકરંડ શ્રાવકાચાર’ ને કેટલા વ્રત પાળવા ને અતિચાર ટાળવા ને... આ કરવું ને આ કરવું. વચ્ચે આવે એનું જ્ઞાન કરાવ્યું છે. બાકી તો એ વ્રતનો વિકલ્પ છે એ પણ અપરાધ છે. આહાહા...! એ પરદ્રવ્યમાં જાય છે, શુદ્ધ આત્માના અનુભવમાં એ આવે નહિ. શુદ્ધ આત્માનો અનુભવ કરવો ‘ત્યારે જ નિરપરાધ થવાય છે.’

* નિર્વિકલ્પ અનુભવમાં સમ્યગ્દષ્ટિ નિરંતર રહી શકતા નથી એટલે તેને શાસ્ત્રાભ્યાસ વગેરેનો ભાવ આવે છે. નિર્વિકલ્પ અનુભવની અપેક્ષાએ તે શુભરાગને હેય કહ્યો છે. નિર્વિકલ્પ અનુભવમાં રહેવું તે તો ઉત્તમ જ છે. પણ છન્નસ્થનો ઉપયોગ નીચેની દશામાં આત્મસ્વરૂપમાં લાંબો કાળ લાગતો નથી. માટે જ્ઞાનની વિશેષ નિર્મળતા માટે શાસ્ત્રાભ્યાસમાં બુદ્ધિ જોડવી યોગ્ય છે. નિશ્ચયાભાસી તો તેનો સર્વથા નિષેધ કરે છે, પણ અરે ભાઈ! તને બીજો રાગ તો આવે છે ! તો શાસ્ત્રાભ્યાસ વગેરેમાં પણ ઉપયોગ જોડવો તે યોગ્ય છે. તેમાં જે રાગ છે તે દોષ છે, પણ તીવ્ર ઉપયોગ જોડવો તે યોગ્ય છે. તેમાં જે રાગ છે તે દોષ છે, પણ તીવ્ર રાગની અપેક્ષાએ શાસ્ત્રાભ્યાસમાં જોડાવું યોગ્ય છે. સમ્યગ્દર્શન થયું ત્યાં કાંઈ તદ્દન વીતરાગતા થઈ જતી નથી. સમ્યગ્દર્શન પછી પણ રાગ તો આવે છે. જો નિર્વિકલ્પ આનંદમાં જ્ઞાનપર્યાય એકાગ્ર થઈ જાય તો તો તે બરાબર છે, પણ જ્યારે નિર્વિકલ્પ આનંદમાં ન રહેવાય ત્યારે સ્વાધ્યાય, પૂજા, દેવ-ગુરુની ભક્તિ વગેરે પ્રશસ્ત કાર્યો છોડીને વિકથા વગેરે નિંદનીક કામમાં જોડાય તો મહા અનર્થ થાય. ૯૮૩.

 ગાથા-૩૦૪-૩૦૫

કો હિ નામાયમપરાધઃ ?—

સંસિદ્ધિરાધસિદ્ધં સાધિયમારાધિયં ચ એયદ્વં ।
 અવગદરાધો જો ખલુ ચેદા સો હોદિ અવરાધો ॥૩૦૪॥
 જો પુણ ણિરાવરાધો ચેદા ણિસ્સંકિઓ ઉ સો હોઝ ।
 આરાહણાઙ્ગિચ્ચં વટ્ટેઙ્ગિ અહં તિ જાણંતો ॥૩૦૫॥
 સંસિદ્ધિરાધસિદ્ધં સાધિતમારાધિતં ચૈકાર્થમ્ ।
 અપગતરાધો યઃ ખલુ ચેતયિતા સ ભવત્યપરાધઃ ॥૩૦૪॥
 યઃ પુનર્નિરપરાધશ્ચેતયિતા નિશ્શાઙ્કિતસ્તુ સ ભવતિ ।
 આરાધનયા નિત્યં વર્તતે અહમિતિ જાનન્ ॥૩૦૫॥

પરદ્રવ્યપરિહારેણ શુદ્ધસ્યાત્મનઃ સિદ્ધિઃ સાધનં વા રાધઃ । અપગતો રાધો યસ્ય ચેતયિતુઃ સોઽપરાધઃ । અથવા અપગતો રાધો યસ્ય ભાવસ્ય સોઽપરાધઃ, તેન સહ યશ્ચેતયિતા વર્તતે સ સાપરાધઃ । સ તુ પરદ્રવ્યગ્રહણસન્દ્રાવેન શુદ્ધાત્મસિદ્ધયભાવાદ્વન્ધશઙ્કાસમ્ભવે સતિ સ્વયમશુદ્ધત્વાદનારાધક એવ સ્યાત્ । યસ્તુ નિરપરાધઃ સ સમગ્રપરદ્રવ્યપરિહારેણ શુદ્ધાત્મસિદ્ધિસન્દ્રાવાદ્વન્ધશઙ્કાયા અસમ્ભવે સતિ ઉપયોગૈકલક્ષણશુદ્ધ આત્મૈક એવાહમિતિ નિશ્ચિન્વન્ નિત્યમેવ શુદ્ધાત્મસિદ્ધિલક્ષણયારાધનયા વર્તમાનત્વાદારાધક એવ સ્યાત્ ।

હવે પૂછે છે કે આ 'અપરાધ' એટલે શું? તેના ઉત્તરમાં અપરાધનું સ્વરૂપ કહે છે :-

સંસિદ્ધિ, સિદ્ધિ, રાધ, આરાધિત, સાધિત-એક છે,
 એ રાધથી જે રહિત છે તે આત્મા અપરાધ છે; ૩૦૪.
 વળી આત્મા જે નિરપરાધી તે નિઃશંકિત હોય છે,
 વર્તે સદા આરાધનાથી, જાણતો 'હું' આત્મને. ૩૦૫.

ગાથાર્થ :- [સંસિદ્ધિરાધસિદ્ધમ્] સંસિદ્ધિ, *રાધ, સિદ્ધ, [સાધિતમ્ આરાધિતં ચ] સાધિત અને આરાધિત - [એકાર્થમ્] એ શબ્દો એકાર્થ છે; [યઃ ખલુ ચેતયિતા]

જે આત્મા [અપગતરાધઃ] ‘અપગતરાધ’ અર્થાત્ રાધથી રહિત છે [સઃ] તે આત્મા [અપરાધઃ] અપરાધ [ભવતિ] છે.

[પુનઃ] વર્ણી [યઃ ચેતયિતા] જે આત્મા [નિરપરાધઃ] નિરપરાધ છે [સઃ] તે [નિશ્શાઙ્કિતઃ ભવતિ] નિઃશંક હોય છે; [અહમ્ ઇતિ જાનન્] ‘શુદ્ધ આત્મા તે જ હું છું’ એમ જાણતો થકો [આરાધનયા] આરાધનાથી [નિત્યં વર્તતે] સદા વર્તે છે.

ટીકા :- પરદ્રવ્યના પરિહાર વડે શુદ્ધ આત્માની સિદ્ધિ અથવા સાધન તે રાધ. જે આત્મા ‘અપગતરાધ’ અર્થાત્ રાધ રહિત હોય તે આત્મા અપરાધ છે. અથવા (બીજો સમાસવિગ્રહ આ પ્રમાણે છેઃ) જે ભાવ રાધ રહિત હોય તે ભાવ અપરાધ છે; તે અપરાધ સહિત જે આત્મા વર્તતો હોય તે આત્મા સાપરાધ છે. તે આત્મા, પરદ્રવ્યના ગ્રહણના સદ્ભાવ વડે શુદ્ધ આત્માની સિદ્ધિના અભાવને લીધે બંધની શંકા થતી હોઈને સ્વયં અશુદ્ધ હોવાથી, અનારાધક જ છે. અને જે આત્મા નિરપરાધ છે તે, સમગ્ર પરદ્રવ્યના પરિહાર વડે શુદ્ધ આત્માની સિદ્ધિના સદ્ભાવને લીધે બંધની શંકા નહિ થતી હોવાથી ‘ઉપયોગ જ જેનું એક લક્ષણ છે એવો એક શુદ્ધ આત્મા જ હું છું’ એમ નિશ્ચય કરતો થકો શુદ્ધ આત્માની સિદ્ધિ જેનું લક્ષણ છે એવી આરાધનાથી સદાય વર્તતો હોવાથી, આરાધક જ છે.

ભાવાર્થ :- સંસિદ્ધિ, રાધ, સિદ્ધિ, સાધિત અને આરાધિત-એ શબ્દોનો અર્થ એક જ છે. અહીં શુદ્ધ આત્માની સિદ્ધિ અથવા સાધનનું નામ ‘રાધ’ છે. જેને તે રાધ નથી તે આત્મા સાપરાધ છે અને જેને તે રાધ છે તે આત્મા નિરપરાધ છે. જે સાપરાધ છે તેને બંધની શંકા થાય છે માટે તે સ્વયં અશુદ્ધ હોવાથી અનારાધક છે; અને જે નિરપરાધ છે તે નિઃશંક થયો થકો પોતાના ઉપયોગમાં લીન હોય છે તેથી તેને બંધની શંકા નથી, માટે ‘શુદ્ધ આત્મા તે જ હું છું’ એવા નિશ્ચયપૂર્વક વર્તતો થકો સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર અને તપના એક ભાવરૂપ નિશ્ચય આરાધનાનો આરાધક જ છે.

ગાથા-૩૦૪ અને ૩૦૫ ઉપર પ્રવચન

‘હવે પૂછે છે કે આ ‘અપરાધ’ એટલે શું?’ શિષ્યનો પ્રશ્ન છે, કે અપરાધ એટલે શું? ગુનો કોને કહેવો? ‘તેના ઉત્તરમાં અપરાધનું સ્વરૂપ કહે છે :-’

સંસિદ્ધિરાધસિદ્ધં સાધિયમારાધિયં ચ ઇયદ્વં ।

અવગદરાધો જો ખલુ ચેદા સો હોદિ અવરાધો ॥૩૦૪॥

જો પુણ ગિરાવરાધો ચેદા ગિસ્સંકિઓ ડ સો હોઝ ।

આરાહણાઝ ગિચ્ચં વટ્ટેઝ અહં તિ જાણતો ।।૩૦૫ ।।

સંસિદ્ધિ, સિદ્ધિ, રાધ, આરાધિત, સાધિત-એક છે,

એ રાધથી જે રહિત છે તે આત્મા અપરાધ છે; ૩૦૪.

વળી આત્મા જે નિરપરાધી તે નિ:શંકિત હોય છે,

વર્તે સદા આરાધનાથી, જાણતો 'હું' આત્મને. ૩૦૫.

ટીકા :- 'પરદ્રવ્યના પરિહાર વડે...' એટલે પરદ્રવ્યના આશ્રયના ત્યાગથી 'શુદ્ધ આત્માની સિદ્ધિ...' શુદ્ધ આત્માનું આરાધન. આહાહા...! 'અથવા સાધન...' આત્માની સિદ્ધિ કહો કે સાધન કહો બધું એકાર્થ છે. આત્મા અખંડ જ્ઞાનાનંદ શુદ્ધ સ્વરૂપ (છે) તેની સિદ્ધિ થવી, તેનું સાધન થવું-વીતરાગ ભાવ (થવો) 'તે રાધ. છે જે આત્મા 'અપગતરાધ' અર્થાત્ રાધ રહિત હોય તે આત્મા અપરાધ છે.' આવા રાધ રહિત એટલે શુદ્ધ આત્માની સિદ્ધિનું સાધન એવા રાધથી રહિત હોય એ આત્મા અપરાધ છે. આહાહા...! શું કીધું સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :- ધર્મી પોતાને શુદ્ધ અનુભવે છે.

ઉત્તર :- 'પરદ્રવ્યના પરિહાર વડે...' હેય-ઉપાદેય કહેવું છે ને? ઉપાય સમજાવવું શી રીતે? આત્માનું સાધન ને શુદ્ધની સિદ્ધિ, એનું સેવન કરવું એટલે આશ્રય લેવો એ 'અપગતરાધ' છે. એ રાધ રહિત હોય તે આત્મા અપરાધ છે. એવા રાધ રહિત હોય તે અપરાધ છે. આત્માના આશ્રયની સેવા સિવાય જે કંઈ રાગાદિમાં જાય તે બધો અપરાધ છે. આશ્રય કહો કે સેવા કહો. સ્વદ્રવ્ય જે શુદ્ધ ચૈતન્ય તેના આશ્રય ને સેવન વિના જેટલો રાગાદિમાં જાય તેટલો તેને અપરાધ છે. આહાહા...! એ રાધ રહિત છે માટે ગુનેગાર છે. આહાહા...! આવું સ્વરૂપ (છે).

'તે આત્મા અપરાધ છે. અથવા...' બીજો એનો અર્થ કર્યો છે. 'બીજો સમાસવિગ્રહ આ પ્રમાણે છે:) જે ભાવ રાધ રહિત હોય...' જે આત્માના સેવન વિનાનો ભાવ હોય, આત્માના આશ્રય વિનાનો જે ભાવ હોય 'તે ભાવ અપરાધ છે;...' પહેલા એમ કહ્યું કે, રાધ રહિત હોય તે આત્મા અપરાધ છે. હવે અહીં એમ કહ્યું, 'જે ભાવ રાધ રહિત હોય તે ભાવ અપરાધ;...' 'તે ભાવ અપરાધ છે...' આહા...! જ્ઞાનાનંદ સ્વરૂપ સ્વભાવ સ્વરૂપ, એનાથી વિરુદ્ધ જે કંઈ રાગ એ રાધ રહિત, સેવન રહિત છે. આત્માના આશ્રય રહિત છે. આહાહા...! 'તે ભાવ અપરાધ છે;...' આત્માના આશ્રય વિનાનો ભાવ તે ભાવ અપરાધ છે.

આત્માનો રાધ, સેવન, સિદ્ધિ, આશ્રય એ વિનાનો ભાવ. ગમે તે પ્રકારનો શુભ કે અશુભ વિકલ્પ ઊઠે એ આત્માના આશ્રય વિનાનો ભાવ (છે) એ જ અપરાધ ને ગુનેગાર છે. ઓહોહો...! આકરું કામ પડે. આ તો અપૂર્વ વાત છે. બહારમાં તો પ્રવૃત્તિમાં મનાય.

ત્યારે દેખાય ને એ દેખાય એટલે કરે, અને એ તો કરી શકે. ભાવ, ભાવ હોં!

અહીંયાં તો કહે છે, જે ભાવ રાધ રહિત હોય, આત્માના આશ્રય, સેવન વિનાનો જે ભાવ હોય, જે આત્માના અવલંબન વિનાનો ભાવ હોય, જે ભાવમાં પરદ્રવ્યનો આશ્રય ને અવલંબન આવે તે ભાવ અપરાધ છે. આહાહા...! આવી ટૂંકી વાત, બહુ ટૂંકી કરી.

પહેલામાં કહ્યું હતું ને? પહેલામાં તો એ કહ્યું હતું. 'પરદ્રવ્યના પરિહાર વડે શુદ્ધ આત્માની સિદ્ધિ અથવા સાધન...' એમ અસ્તિ કરીને (કહ્યું). એ રાધ રહિત હોય તે આત્મા અપરાધ છે. અને આ સીધો અર્થ એ કર્યો 'જે ભાવ રાધ રહિત હોય તે ભાવ અપરાધ છે;...' જેમાં આત્મા ચિદાનંદ ભગવાન અખંડ આનંદના આશ્રયમાં, સેવનમાં, અવલંબનમાં આવ્યો નથી તે બધો ભાવ અપરાધ અને ગુનો છે. આહાહા...! માણસને આવું આકરું પડે. વાડામાં તો એમ કહે, ઇરીયાવહી કરો, પડિકમણ કરો, સામાયિક થઈ જાય. લ્યો! આહાહા...! અહીંયા તો કહે, ઇરીયાવહી કરવા જાવ તો વિકલ્પ ઊઠે એ અપરાધ છે. આહાહા...! તતસૂતરી કરણેન, પ્રાયશ્ચિત કરણેન એ બોલવા જાવ ત્યાં વિકલ્પ ઉઠે છે એ અપરાધ છે. આવી વાત છે.

એક જ સિદ્ધાંત કહ્યો-આત્મા આનંદ અને અખંડાનંદ પ્રભુ, જ્ઞાન ને આનંદનો પૂર્ણ સ્વભાવ એના આશ્રય વિનાનો જેટલો પરનો આશ્રય (છે) એ બધો અપરાધ છે, ગુનો છે. આહાહા...! જે ભાવે તીર્થંકર ગોત્ર બંધાય એ ભાવ પણ અપરાધ છે. આહાહા...! કારણ કે, એ આત્માનો આશ્રય એમાં નથી. એમાં પરનો આશ્રય આવ્યો. આહાહા...! આકરું પડે ભાઈ! લોકને શું થાય? વસ્તુ તો આ છે. છેલ્લો 'મોક્ષ અધિકાર' છે ને? ચોખવટ એકદમ ચોખ્ખી કરી નાખી.

આત્મા ચૈતન્ય અખંડ આનંદ પ્રભુ એનો આશ્રય ને સેવન એ રાધ છે, તે નિરપરાધ છે. એ રાધ વિનાનો જે ભાવ જેટલો ઉઠે એ બધો અપરાધ (છે) અને પરદ્રવ્યનો આશ્રય અવલંબનથી આહાહા...! છે કે નહિ આમાં? આવું ન કરવું ત્યારે કરવું શું? આખો દિ' કરવું આ ધંધો મુકીને થોડું બે ઘડી સામાયિક કરીને બેસે, ણમો અરિહંતાણં, ણમો સિદ્ધાણં... તો એમાં તો એમ થાય કે, સામાયિક કરી, સાંજે પડિકમણુ કર્યું, મિચ્છામિ દુક્કડમ્. ધર્મ કર્યો ધર્મ.

ધર્મ તો એને કહીએ જે અખંડાનંદ જ્ઞાનાનંદ સ્વરૂપ તેનો આશ્રય, તેનું અવલંબન, તેની સન્મુખતાની એકાગ્રતા એ એક જ રાધ ધર્મ છે. રાધ એટલે સેવન ને ધર્મ છે. એ 'રાધ રહિત હોય તે ભાવ...' હોં! ભાવ. વસ્તુ નહિ, પરદ્રવ્ય એ નહિ. પરદ્રવ્ય કાંઈ ગુનો નથી, પરદ્રવ્ય સ્વતંત્ર જગતની ચીજ છે. આહાહા...! સ્ત્રી, કુટુંબ, પરિવાર, પૈસો, લક્ષ્મી, શરીર, વાણી, મન, કર્મ એ તો પરદ્રવ્ય છે, એ કાંઈ ગુનો નથી, એ તો પરદ્રવ્યની વસ્તુ છે. એના રહિત આત્માની સેવા રહિતનો ભાવ અપરાધ છે. અહીં તો એટલી વાત (છે).

આહાહા..! એમાં ને એમાં એની સેવા તે નિરપરાધ છે ને એની સેવાના વિનાનો ભાવ તે અપરાધ છે, બસ! બીજા પદાર્થની સાથે કાંઈ સંબંધ નથી. આહાહા..!

‘તે અપરાધ સહિત જે આત્મા વર્તતો હોય...’ પેલામાં આવી ગયું હતું ને? અશુદ્ધ વર્તતો થકો. તો અહીં એ આવ્યું. ‘તે અપરાધ સહિત જે આત્મા વર્તતો હોય...’ આહાહા..! આત્મા જ્ઞાન અને આનંદ સ્વરૂપ (છે) એ સિવાય વર્તે તે અપરાધ અને ‘તે અપરાધ સહિત જે આત્મા વર્તતો હોય તે આત્મા સાપરાધ છે.’ ‘તે આત્મા સાપરાધ છે.’ આહાહા..! પાંચ નવકાર ગણવા ને ભગવાનની સામું જોવું ને... એ બધો ભાવ અપરાધ છે, કહે છે. આહાહા..! નવરો થાય તો હામો અરિહંતાણં (બોલે). અનુપૂર્વી ગણે. ચોપડી આવે છે ને? અનુપૂર્વી ગણે એટલે થઈ ગયો ધર્મ. કહે છે, એ આત્માના આશ્રય વિનાનો વિકલ્પ છે, એ ગુનો ને અપરાધ છે. આવી વાત છે. અત્યાર સુધી સાંભળ્યું એનું શું કરવું? આહાહા..!

‘તે અપરાધ સહિત જે આત્મા વર્તતો હોય તે આત્મા સાપરાધ છે. તે આત્મા, પરદ્રવ્યના ગ્રહણના સદ્ભાવ વડે...’ તે આત્મા પરદ્રવ્યનું ગ્રહણ એટલે રાગાદિ તેના ‘સદ્ભાવ વડે શુદ્ધ આત્માની સિદ્ધિના અભાવને લીધે...’ ત્યાં શુદ્ધ આત્માની સિદ્ધિ, રાધ, સેવન એના અભાવને લીધે. છે ને અર્થ? નીચે અર્થ આવી ગયો. છે ને? રાધ. નીચે રાધના અર્થ કર્યા છે. આરાધના-અંદર આત્માની સેવા કરવી એ આરાધના (છે). વિકલ્પ વિનાની આત્માની સેવા એ આત્માની પ્રસન્નતા (છે). રાગ થાય તે અપ્રસન્નતા. એ આત્માની અપ્રસન્નતા છે. આ આત્માનો આશ્રય, જ્ઞાન ને આનંદ એનો આશ્રય તે પ્રસન્નતા, તે આત્માની કૃપા. છે ને નીચે અર્થ. એ આત્માની એ કૃપા. આહાહા..! નીચે કૂટનોટમાં છે. આરાધના, પ્રસન્નતા, કૃપા... કૃપા... એ આત્માની કૃપા થઈ. આત્માનું સેવન કરવું એ આત્માની કૃપા. રાગ એ આત્માની અકૃપા. આત્માનું એક સેવન કરવું એ પ્રસન્નતા (છે), રાગ છે તે અપ્રસન્નતા (છે). આહાહા..! સિદ્ધિ-સ્વભાવની સિદ્ધિ, ચૈતન્ય સ્વરૂપની, પુણ્ય-પાપ સહિત આત્માની સિદ્ધિ. એ આરાધના, એ સેવના, પૂર્ણતા. એ રાધ સેવના એ પૂર્ણતા. છે બધે આરાધન, આરાધન. છતાં એને પૂર્ણતા કીધી. એને સિદ્ધ કરવું, એ નિર્મળ પરિણામનું સિદ્ધ થવું અને તે પૂર્ણ કરવું. એ બધું રાધના અર્થમાં જાય છે. આહાહા..!

‘તે આત્મા, પરદ્રવ્યના ગ્રહણના સદ્ભાવ વડે...’ ગ્રહણનો અર્થ અનુભવ. પરદ્રવ્ય કાંઈ ગ્રહી-પકડી શકતો નથી. પરદ્રવ્ય મારા એનો આશ્રય એનું નામ ગ્રહણ. પરદ્રવ્યના ગ્રહણનો અનુભવ. એ રાગનો અનુભવ એ પરદ્રવ્યનું ગ્રહણ. આહા..! ‘પરદ્રવ્યના ગ્રહણના સદ્ભાવ વડે...’ આહાહા..! ‘શુદ્ધ આત્માની સિદ્ધિના અભાવને લીધે...’ જેમાં શુદ્ધ આત્મા વિકલ્પ વિનાનો, રાગ વિનાનો (છે) એની સિદ્ધિનો અભાવ છે. પરદ્રવ્યના ગ્રહણમાં, વિકલ્પમાં આત્માની સિદ્ધિનો અભાવ છે. એને ‘લીધે બંધની શંકા થતી હોઈને...’ એને બંધની શંકા થાય, અબંધ તો જોયો નથી. આહાહા..! આત્મા અબંધ સ્વરૂપ છે એ તો જોયું નથી. ‘જો પરસદિ અપ્પાણં

અબદ્ધપુટું' ૧૪મી-૧૫મી ગાથા. જૈન શાસન એણે જોયું કહેવાય. જેણે આત્માને અબદ્ધ સ્પૃષ્ટ જોયો, દેખ્યો, અનુભવ્યો એ જૈન શાસન, એ આરાધના, એ રાધ. આહાહા...! અને એના વિરાધનો ભાવ

'સિદ્ધિના અભાવને લીધે બંધની શંકા થતી હોઈને સ્વયં અશુદ્ધ હોવાથી,...' રાગનો ભાવ સ્વયં અશુદ્ધ હોવાથી. પરદ્રવ્યના અવલંબનથી થતો સ્વયં અશુદ્ધ ભાવ છે. આહાહા...! કાંઈ આધાર, કાંઈ સાધન-બાધન કાંઈ (નહિ). કીધું ને એ સાધન કીધું ને ઇ. આત્માનો આશ્રય કરવો એ આત્માનું સાધન. એ સાધન (છે). આહાહા...! આવી ગયું ને? સાધન નીચે આવી ગયું. અર્થમાં આવી ગયું. આરાધના આવી. 'પરદ્રવ્યના પરિહાર વડે શુદ્ધ આત્માની સિદ્ધિ અથવા સાધન તે રાધ...' છે. એ સાધન છે. આહાહા...!

'બંધની શંકા થતી હોઈને સ્વયં અશુદ્ધ હોવાથી,...' સ્વયં અશુદ્ધ હોવાથી. કોઈ કર્મ કારણે કે પરને કારણે નહિ. પોતે જ અશુદ્ધ હોવાથી. શુભ-અશુભભાવના મલિન પરિણામમાં એકાકાર ઠરવાથી, 'સ્વયં અશુદ્ધ હોવાથી, અનારાધક જ છે.' એ આત્માનો અસેવક છે, રાગનો સેવક છે. આત્માનો અસેવક છે, રાગનો સેવક છે. આહાહા...! આવી વાતું હવે. 'સ્વયં અશુદ્ધ હોવાથી, અનારાધક જ છે.' જોયું? 'જ' શબ્દ મુક્યો છે. 'અનારાધક જ છે.' આહાહા...! વિકલ્પ માત્ર તેનું સેવન કરવાથી-મારા છે એમ માનવાથી, એમાં લાભ છે એમ માનવાથી, મારી ચીજ છે એમ માનવાથી (તે) અનારાધક જ છે. અશુદ્ધ હોવાથી અનારાધક જ છે. એ આરાધક નથી, એ આત્માની સેવા કરનારો નથી, એ વિકારની સેવા કરનારો છે. આહાહા...! આવું આકરું કામ છે.

'અને જે આત્મા નિરપરાધ છે તે, સમગ્ર પરદ્રવ્યના પરિહાર વડે...' આહાહા...! સ્વદ્રવ્યના આશ્રય સિવાય. આરાધક જીવ સિદ્ધિ રાધનું સેવન કરનાર આત્માનો 'સમગ્ર પરદ્રવ્યના પરિહાર વડે...' વીતરાગ એમ કહે કે, મારા આશ્રય ને આધાર વિના. આહાહા...! સમગ્ર પરદ્રવ્ય, બધા પરદ્રવ્ય એટલે ભગવાન તીર્થંકર ને એની વાણી, એ બધા પરદ્રવ્ય. આવું કામ છે. સમગ્ર બધા 'પરદ્રવ્યના પરિહાર વડે...' મુનિ પોતે કહે છે, કે અમે પણ પરદ્રવ્ય છીએ. પરદ્રવ્યના પરિહાર વડે-અમારી સામું જોયા વિના. આહાહા...! અંદર જો, અંદર ભગવાન છે. આહા...! 'સમગ્ર પરદ્રવ્યના પરિહાર વડે શુદ્ધ આત્માની સિદ્ધિના સદ્ભાવને લીધે...' અંદર ભગવાન છે, જ્ઞાન સ્વભાવ છે, આનંદ સ્વભાવ છે, વીતરાગ સ્વભાવ છે, તે બધા નિત્ય સ્વભાવ છે. આહાહા...! તે સ્વભાવની સેવના. જુઓ! આહાહા...!

'સમગ્ર પરદ્રવ્યના પરિહાર વડે શુદ્ધ આત્માની સિદ્ધિના સદ્ભાવને લીધે...' શુદ્ધ આત્માની સિદ્ધિ એટલે ઇ એકાગ્રતા, સ્વસ્વભાવની એકાગ્રતા, વિકલ્પ વિનાની નિર્વિકલ્પ દશા. આહાહા...! 'એ શુદ્ધ આત્માની સિદ્ધિના સદ્ભાવને લીધે બંધની શંકા નહિ થતી હોવાથી...' ધર્મીને બંધની શંકા નહિ થતી હોવાથી. આહાહા...! રાગનો વિકલ્પ ઊઠે છે એ પણ મારો નથી,

એ પરનો છે, હું તો ચૈતન્ય શુદ્ધ સ્વરૂપ છું એવી જેની આશ્રય દષ્ટિ દ્રવ્ય ઉપર છે એને પરદ્રવ્યના પરિહાર વડે બંધની શંકા થતી નથી. મને બંધ થશે એમ શંકા થતી નથી. આહાહા...! છે? આહાહા...! બહુ ટૂંકું. 'શુદ્ધ આત્માની સિદ્ધિના સદ્ભાવને લીધે બંધની શંકા નહિ થતી હોવાથી...' આહાહા...!

'ઉપયોગ જ જેનું એક લક્ષણ છે...' રાગ ને વિકલ્પ, પંચ મહાવ્રતના પરિણામ ને તીર્થંકર ગોત્ર બાંધે, ષોડશ પ્રકારે ભાવના, પંચ મહાવ્રત ને પંચ મહાવ્રતની ભાવના ને... 'ભાવ પાહુડ'માં આવે. આમ કરવું, આમ કરવું જણાવે. પણ કહે છે, કે એ બધો અપરાધ છે. આહાહા...! આવી વાત સાંભળવી કઠણ પડે. ભગવાન તો કહી ગયા છે, અનાદિ કાળથી આ કહેતા આવ્યા છે, આ કાંઈ નવી વાત નથી. અનંત કાળથી તીર્થંકરો તો મહાવિદેહમાં અનાદિથી કહેતા જ આવ્યા છે. આહા...! એ જ આ વાત છે. એને છોડીને ઘરની બધી વાતું કલ્પનાથી કરે. સાંભળનારાને ખબર ન હોય, જય નારાયણ આહાહા...! બહુ સારી વાત કરી, બહુ સારી વાત કરી. આહા...!

'ઉપયોગ જ જેનું એક લક્ષણ છે...' જોયું? એ રાગ થાય, જેનાથી બંધાય એ રાગ પણ આત્માનું લક્ષણ નથી. આહાહા...! પંચમ આરાના મુનિ જગતને જાહેર કરે છે, હજાર વર્ષ પહેલા (કહી ગયા છે). કોઈ એમ કહે કે, આ તો ચોથા આરાની વાતું છે. પંચમ આરાના સાધુ પંચમ આરાના શ્રોતાને વાત કરે છે. ધર્મને કાંઈ આરો નડતો નથી. પાંચમા આરાના છેડે પણ સારા ભાવલિંગી સંત થશે. આહાહા...! છેડે, હોં! કાળ ક્યાં નડે છે?

'ઉપયોગ જ જેનું એક લક્ષણ છે...' એક જ લક્ષણ છે. બે લક્ષણ નથી. રાગ એનું લક્ષણ અને ઉપયોગ એનું લક્ષણ (એમ) બે (લક્ષણ નથી). દયા, દાન, વ્રત આદિનો ભાવ પણ આત્માને સાધન છે અને ઉપયોગ પણ સાધન છે, (એમ) બે નથી. 'ઉપયોગ જ જેનું એક લક્ષણ છે...' આહાહા...! 'એવો એક શુદ્ધ આત્મા...' ઉપયોગ જ જેનું એક લક્ષણ છે. જાણવું-દેખવું એક ઉપયોગ એ જ જેનું આત્માનું લક્ષણ છે, એવો એક શુદ્ધ આત્મા. એવો એક શુદ્ધ આત્મા. ઉપયોગ જ જેનું એક લક્ષણ છે એવો એક શુદ્ધ આત્મા. એક શુદ્ધ આત્મા, જોયું? આહાહા...! 'એક શુદ્ધ આત્મા જ હું છું...' આહાહા...! આ ધર્મીની આ દષ્ટિ હોય છે. આહાહા...! ઉપયોગ આત્મા ને શુદ્ધ આત્મા એ તો પડ્યો રહ્યો એકકોર, આ કરો ને આ કરો ને આ કરો ને આ કરો (એમાં) જિંદગી ચાલી જાય છે. આહાહા...!

'ઉપયોગ જ જેનું એક લક્ષણ છે...' રાગ રહિત જાણવું-દેખવું એક એનું લક્ષણ છે. એવો એક શુદ્ધ આત્મા, એવો એક શુદ્ધ આત્મા. 'એવો એક શુદ્ધ આત્મા જ હું છું...' વચ્ચે રાગાદિ હું નથી. આહાહા...! પંચ મહાવ્રતના પરિણામ તે હું નથી, જે ભાવે તીર્થંકર ગોત્ર બંધાય તે હું નથી. આહાહા...! જે ભાવે આહારક શરીર બંધાય, મુનિને સર્વાર્થસિદ્ધનું આયુષ્ય બંધાય એ હું નથી. આહાહા...! આવી વાત છે. એક એક ગાથા ચડતી છે પણ

દરકાર જેને આત્માનું કરવાની હોય એની આ વાત છે. બહારની વાતું બહારમાં તો ચાલ્યા કરે છે. આહા..!

‘એવો એક શુદ્ધ આત્મા જ હું છું’ એમ નિશ્ચય કરતો થકો...’ છે? એમ નિર્ણય કરતો થકો. હું એક શુદ્ધ આત્મા ઉપયોગ જ છું. જાણવું-દેખવું ઉપયોગ જ એક લક્ષણ મારું છું એવો આત્મા છું, એવો નિર્ણય કરતો થકો. આહાહા..! પરનું ભલું કરી દઉં ને પરથી મારામાં ભલું થાય ને એ કોઈ ચીજ મારામાં છે જ નહિ. આહાહા..! તો પછી આ શાસ્ત્ર બનાવવા ને ઉપદેશ દેવો (એ) એને કારણે બને છે, ભાઈ! ઉપદેશ ને ભાષા ભાષાને કારણે, શાસ્ત્ર એની ભાષાને કારણે બને. આત્મા એને બનાવે એવું છે નહિ. આહાહા..!

‘એક શુદ્ધ આત્મા જ હું છું’ એમ નિર્ણય કરતો થકો શુદ્ધ આત્માની સિદ્ધિ જેનું લક્ષણ છે...’ શુદ્ધ આત્માની સિદ્ધિ, સાધન, આરાધન, કૃપા, પ્રસન્નતા ‘જેનું લક્ષણ છે એવી આરાધનાથી સદાય વર્તતો હોવાથી,...’ એવી આરાધના. ‘શુદ્ધ આત્માની સિદ્ધિ જેનું લક્ષણ છે એવી આરાધના....’ આહાહા..! ‘શુદ્ધ આત્માની સિદ્ધિ જેનું લક્ષણ...’ શુદ્ધ પવિત્ર નિર્મળ આનંદકંઠ અખંડાનંદ પ્રભુ એવી જે સિદ્ધિ, એનું જે લક્ષણ ‘એવી આરાધનાથી સદાય વર્તતો હોવાથી, ધર્મી આરાધક જ છે.’ આરાધક જ છે. આહાહા..! આવી વાતું છે. હવે આમાં વાદ-વિવાદે વાદ કરો (એમ કહે). તમારું એકાંત છે માટે વાદ કરો. જુઓ શાસ્ત્રમાં (લખ્યું છે). શાસ્ત્રમાં વ્યવહાર બહુ લખ્યો છે, લે ને! પણ એ વ્યવહારનું ફળ સંસાર છે. વ્યવહારથી સમજાવ્યા વિના બીજો ઉપાય ન મળે. આત્માને વાણી ન મળે, વિકલ્પ ન મળે હવે એને સમજાવવો શી રીતે? એટલે ભેદ પાડીને સમજાવવું, હેય અને ઉપાદેય કરીને સમજાવવું એ સિવાય ઉપાય નથી. છતાં તે આદરણીય, ભેદ આદરણીય નથી. હેય ને ઉપાદેય એવી બુદ્ધિ, વ્યવહાર એ આદરણીય નથી. આહાહા..!

આદરણીય તો આ એક જ (છે). છે? ‘શુદ્ધ આત્માની સિદ્ધિ જેનું લક્ષણ છે એવી આરાધનાથી સદાય વર્તતો હોવાથી, આરાધક જ છે.’ આ એક જ પ્રકારે વર્તતો થકો આરાધક છે, બીજો પ્રકાર એને નથી. આહાહા..! વ્યવહારમાં થોડો આવે તો જરી એને વિશ્રામ મળે, એમ કહેતા ને એક ફેરી? ‘છોટાભાઈ’ બ્રહ્મચારી હતા. ‘છોટાલાલ’ બ્રહ્મચારી. પછી છોડી દીધું. મારી ભૂલ છે. વ્યવહાર આવે ત્યારે થોડો વિશ્રામ મળે પછી વળી અંદર નિશ્ચયમાં જવાય. વ્યવહારમાં આવે ત્યારે દુઃખ લાગે, દુઃખ લાગે પછી સુખમાં જવાય. આહાહા..! આવી વાતું છે.

‘શુદ્ધ આત્માની સિદ્ધિ જેનું લક્ષણ છે એવી આરાધનાથી... એવી આરાધનાથી સદાય વર્તતો...’ પાછો સદાય વર્તતો. ચોવીસે કલાક, ઊંઘમાં પણ. અંદરથી ભિન્ન પડ્યો છે પછી ઊંઘમાં પણ ભિન્ન જ છે. આહાહા..! આવું કામ છે. એક જ નિશ્ચયની વાત જ કરે છે, (એમ લોકો) કહે (છે). નિશ્ચય કહે છે એ પણ એ કહે છે એ વ્યવહાર નથી? એ જ

વ્યવહાર છે. કહેવું છે એ વ્યવહાર છે, વિકલ્પ છે એ વ્યવહાર છે, આવો આત્મા છે એમ વિકલ્પ ઉઠીને કહેવું એ બધો વ્યવહાર છે. વ્યવહાર હોય છે પણ આદરણીય નથી. આહાહા...! જાણવા લાયક છે. આહાહા...! એક જ ગાથાએ કેટલું કામ કર્યું, જુઓને! આહાહા...!

પહેલું આ કરવું ને પછી આ થાય ને પહેલા અશુભમાંથી ખસીને શુભમાં આવે તો એને જરી શુદ્ધમાં જવાને ઠીક પડે. (એવી) કાંઈ આમાં તો વાત આવી નહિ. આહાહા...! અને છેલ્લો શુભભાવ હોય, છેલ્લો અશુભ ન હોય. અંતર દષ્ટિ થતાં અનુભવમાં જતા પહેલા શુભભાવ હોય પણ તેથી (એ) સાધન છે એમ નથી. હોય છેલ્લો વિકલ્પ શુભ જ હોય પછી એને છોડીને અંદર જાય ત્યારે તેનું આરાધન થાય. આહાહા...! ક્યાં ગયા 'દેવીલાલ' ગયા? સમજાણું કાંઈ? આહાહા...! આવો માર્ગ છે. આરાધક જ, આ આરાધક જ છે. આહા...!

ભગવાનઆત્મા નિર્મળાનંદ સંકલ્પ-વિકલ્પના ભાવથી રહિત નિર્વિકલ્પ અખંડ વીતરાગ એની સેવના એટલે આરાધના એટલે કે એકાગ્રતા એટલે કે એનો આશ્રય ઇ એક જ આરાધવા લાયક છે, એક જ કરવા લાયક છે. આહાહા...! આ એકાંત લાગે કે નહિ? 'યશપાલજી'! બીજાને લાગે. શું કહેવાય તમારો દેશ? 'મહારાષ્ટ્ર'. 'મહારાષ્ટ્ર' માં આમ કરો ને આમ કરો ને આ કરો, ક્રિયા કરે. આહાહા...! આકરું કામ છે, ભાઈ! હોય છે પણ એ કાંઈ વસ્તુ નથી. એને તો વસ્તુ નથી એમ કીધી છે.

જેમ સ્વની અપેક્ષાએ પરવસ્તુ નથી... શું કીધું ઇ? જેમ સ્વ છે એ અપેક્ષાએ પર અવસ્તુ છે, એમ નિશ્ચયની અપેક્ષાએ વ્યવહાર અવસ્તુ છે, વ્યવહારની અપેક્ષાએ વ્યવહાર છે. નિશ્ચયની અપેક્ષાએ વ્યવહાર અવસ્તુ છે. વ્યવહારની અપેક્ષાએ વ્યવહાર છે, વ્યવહાર નથી એમ નહિ પણ વ્યવહાર નિશ્ચયની અપેક્ષાએ અવસ્તુ છે. આહાહા...! સ્વ ઉપાદાનની અપેક્ષાએ નિમિત્ત અવસ્તુ છે. એ અવસ્તુ છે એ આત્માને-વસ્તુને મદદ શી રીતે કરે? આહાહા...! એમ શુદ્ધ ઉપાદાન સ્વભાવ શુદ્ધની અપેક્ષાએ વ્યવહાર છે એ અશુદ્ધ છે, એ અવસ્તુ છે, તો વસ્તુને અવસ્તુ મદદ શી રીતે કરે? આહાહા...! ગજબ વાત છે. એક તો વસ્તુ કહેવી. એ તીર્થંકર ભગવાન છે પણ આ આત્માની અપેક્ષાએ નથી, એ અદ્રવ્ય છે. આ દ્રવ્ય છે તો એ અપેક્ષાએ બીજી વસ્તુ અદ્રવ્ય છે. અર...ર...ર...! આહાહા...!

પંચપરમેષ્ઠી પણ અદ્રવ્ય છે, એની અપેક્ષાએ દ્રવ્ય છે. આની અપેક્ષાએ અદ્રવ્ય છે. શુદ્ધ ઉપાદાનની અપેક્ષાએ નિમિત્ત અવસ્તુ છે, નિમિત્તમાત્ર વસ્તુ અવસ્તુ છે. નિમિત્તની અપેક્ષાએ નિમિત્ત છે, વસ્તુ છે. પોતાની અપેક્ષાએ અવસ્તુ છે. એમ શુદ્ધ ઉપાદાનની અપેક્ષાએ વ્યવહાર છે પણ એ વ્યવહાર શુદ્ધ ઉપાદાનની અપેક્ષાએ અવસ્તુ છે, વ્યવહારની અપેક્ષાએ વ્યવહાર છે. આરે.. આરે.. આવી વાતું કોઈ દિ' સાંભળી ન હોય.

સ્વચતુષ્ટયમાં આવે છે ને? સપ્તભંગી, સપ્તભંગી. સ્વદ્રવ્ય, સ્વક્ષેત્ર, સ્વકાળ, સ્વભાવથી અસ્તિ છે. પરદ્રવ્ય, પરક્ષેત્ર, પરકાળ ને પરભાવથી નાસ્તિ છે. સપ્તભંગી આવે છે. આહાહા...!

ગજબ વાત કરે છે ને! એમ વ્યવહાર વ્યવહારની અપેક્ષાએ છે, સ્વની અપેક્ષાએ વ્યવહાર અવસ્તુ છે. એને નુકશાનકારક કે લાભદાયક નથી માટે અવસ્તુ છે. આહાહા...! શું એની શૈલી! મીઠી-મધુરી અમૃત ધારા (વહે છે). આહાહા...!

કહે છે, કે અમૃત સાગર ભગવાન, એની અપેક્ષાએ રાગ ઝેર છે. ઝેરની અપેક્ષાએ ઇ છે, અમૃત સાગરની અપેક્ષાએ ઇ નથી. આહાહા...! ગજબ વાત છે. ભગવાન અખંડ અમૃત સાગર છે એની અપેક્ષાએ રાગ, દયા, દાનનો રાગ વસ્તુ જ નથી, અવસ્તુ છે, અદ્રવ્ય છે, અક્ષેત્ર છે, અકાળ છે, અભાવ છે. આહાહા...! કળશ ટીકાવાળા તો બહુ લાંબું લઈ ગયા છે. આત્મા ત્રિકાળની અપેક્ષાએ છે, વર્તમાન પર્યાયની અપેક્ષાએ નહિ, પર્યાય પરદ્રવ્ય છે. આહાહા...! ઇ પરકાળ છે. ત્રિકાળ વસ્તુ એ સ્વકાળ છે, વર્તમાન પર્યાય એ પરકાળ છે, પર્યાયની અપેક્ષાએ પર્યાય છે. આહાહા...!

અહીં કહે છે... આહા...! એક જ શુદ્ધ આત્માની અપેક્ષાએ અશુદ્ધપણું છે એની અપેક્ષાએ (છે), આની અપેક્ષાએ નથી. એક જ શુદ્ધ આત્માનું લક્ષણ જેનું 'એવી આરાધનાથી સદાય વર્તતો...' જોયું? સદાય વર્તતો. કોઈ ક્ષણ, સમય એમ નહિ સદાય. સ્વપણે છું અને પરપણે નથી, એ સદાય વર્તતો થકો. આહાહા...! આમાં કેટલું યાદ રાખવું? સદાય વર્તતો હોવાથી. આહાહા...! સ્વ શુદ્ધ અખંડ આનંદપણે છું અને અશુદ્ધ મલિનપણે નથી એ અપેક્ષાએ સદાય વર્તતો થકો 'આરાધક જ છે.' એને આરાધક કહેવામાં આવે છે. એને આત્માની સેવા કરનારો કહેવામાં આવે છે. પરની સેવા કરી શકતો નથી. પરની સેવા કરો, પરની સેવા કરો. કોણ કરી શકે? પરની સેવા ઇ રાગની. રાગ ને પુણ્યના પરિણામની સેવા એ પરની સેવા અને સ્વની શુદ્ધની સેવા એ સ્વની સેવા. એ રીતે સ્વની સેવા તે આરાધક છે.

(શ્રીતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

પ્રવચન નં. ૩૭૪ શ્લોક-૧૮૭, ગાથા-૩૦૪ થી ૩૦૭ શુક્રવાર, પોષ સુદ ૨,
તા. ૨૧-૧૨-૧૯૭૯

૩૦૪ ને ૩૦૫ છે ને? એનો ભાવાર્થ છે.

ભાવાર્થ :- 'સંસિદ્ધિ, રાધ, સિદ્ધિ, સાધિત અને આરાધિત-એ શબ્દોનો અર્થ એક જ છે.' બધા પર્યાય વાચક છે, પર્યાય વાચક એટલે ભિન્ન ભિન્ન અક્ષરો પણ અર્થ એક જ છે, 'એ શબ્દોનો અર્થ એક જ છે. અહીં શુદ્ધ આત્માની સિદ્ધિ...' શુદ્ધ આત્માની સિદ્ધિ એટલે સાધકપણું 'અથવા સાધનનું નામ 'રાધ' છે.' અહીં સાધનની વાત છે. પૂરું થઈ ગયેલાની વાત નથી. અંતર આત્માનું અખંડ જ્ઞાનાનંદ સ્વરૂપ તેની એકાગ્રતાનું સેવન અથવા આશ્રય

તેને અહીંયાં સાધન કહેવામાં આવે છે, આ સાધન છે. 'જેને તે રાધ નથી તે આત્મા સાપરાધ છે...' જેને એ રાધ નથી એટલે સેવના નથી, આત્માનો આશ્રય નથી, આત્માનું અવલંબન નથી અને વિકલ્પ આદિનું અવલંબન ને આશ્રય છે એ બધા સાપરાધી ગુનેગાર છે. આહાહા...!

શુદ્ધ આત્માની સિદ્ધિ 'જેને તે રાધ નથી તે આત્મા સાપરાધ છે...' આહાહા...! વિકલ્પ માત્ર કર્મકૃત ભાવ (છે), એ ધર્મકૃત ભાવ નહિ. એ સર્વ ભાવ સાપરાધ છે, એ અપરાધમાં જાય છે, ગુનામાં જાય છે. 'અને જેને તે રાધ છે...' રાધ એટલે સેવન, આશ્રય. આત્મા અખંડ જ્ઞાનાનંદનો જ્યાં આશ્રય છે તે આત્મા નિરપરાધ છે. જેનો દ્રવ્ય સ્વભાવ... કાલે આવી ગયું, કે ત્રિકાળી નિરુપાધિ સ્વભાવ છે તેથી તે નિરાવરણ દર્શન-જ્ઞાન વડે જ એ સેવના જણાય એવો છે. શું કહ્યું ઇ? આત્મા ત્રિકાળ નિરુપાધિ સ્વરૂપ છે તેથી તેનું લક્ષ અથવા સેવન આશ્રય નિરાવરણ જ્ઞાન ને દર્શન દ્વારા તેનું સેવન-આશ્રય કરી શકાય. આહાહા...! કાલે આવ્યું હતું નહિ? આવ્યું હતું ને કાલે?

આત્મા ત્રિકાળી નિરુપાધિ સ્વભાવ છે. તે નિરાવરણ જ્ઞાન-દર્શનની પર્યાયથી જ આશ્રય ને સેવન કરવા લાયક છે. સમજાય છે કાંઈ? આહાહા...! વિકલ્પ, જેટલો ઉઠે રાગ એ બધું પરદ્રવ્ય ને બંધનું કારણ છે, ઝેર છે. અમૃત સ્વરૂપ, અમૃત સ્વરૂપ આત્મા એમાં છે એ ભાવથી જણાય એવો છે, એમાં નથી એનાથી જણાય એવો નથી. સમજાય છે કાંઈ? એનામાં જ્ઞાન, દર્શન, આનંદ, શાંતિ, વીતરાગતા ભરેલી છે તો એ એ સ્વભાવ દ્વારા જણાય એવો છે, એમાં છે તે દ્વારા જણાય એવો છે, એમાં નથી તે દ્વારા જણાય એવો નથી. આહાહા...! આવું ઝીણું, ઝીણું પડે. અપૂર્વ વાત તો આ છે.

એ અહીં કીધું, 'તે આત્મા સાપરાધ છે અને જેને તે રાધ છે...' એટલે સ્વભાવનું આરાધન છે એટલે કે તે વીતરાગ ત્રિકાળી સ્વભાવ છે એવો જ પર્યાયમાં સ્વભાવ થવાથી તેનું સેવન, આરાધન થાય છે. આહાહા...! તે આત્મા નિરપરાધી છે. પોતે નિરુપાધિ સ્વભાવ અખંડાનંદ જ્ઞાન સ્વરૂપ પ્રભુ તે અખંડ જ્ઞાનની પર્યાય જે સ્વભાવિક છે એનાથી તે જણાય એવો છે. છે એમાં, એનામાં જે છે એનાથી જણાય એવો છે, એનામાં નથી એનાથી જણાય એવો નથી. આ ટૂંકી ભાષા. સમજાણું કાંઈ? આહાહા...! જે એનામાં સ્વભાવ છે તે સ્વભાવની પર્યાય દ્વારા જ સ્વભાવ જણાય એવો છે. કારણ કે ઇ એનામાં છે તે ભાવથી તે જણાય, એનામાં નથી તે ભાવથી તે જણાય નહિ. આહાહા...!

કાલે તો ત્યાં સુધી આવ્યું હતું. કે નિશ્ચયની અપેક્ષાએ વ્યવહાર નથી જ. કેમકે નિશ્ચયમાં વ્યવહાર નથી. સ્વદ્રવ્યની અપેક્ષાએ પરદ્રવ્ય અદ્રવ્ય છે, સ્વદ્રવ્યની અપેક્ષાએ પરદ્રવ્ય અદ્રવ્ય છે. તીર્થંકરનો આત્મા પણ આ સ્વદ્રવ્યની અપેક્ષાએ અદ્રવ્ય છે. આહાહા...! એમ નિશ્ચયની અપેક્ષાએ વ્યવહાર પણ નથી જ. નિશ્ચયની અપેક્ષાએ વ્યવહાર નથી જ. વ્યવહારની અપેક્ષાએ

વ્યવહાર છે. આ રીતે, આ રીતે. સ્વની અપેક્ષાએ વ્યવહાર નથી જ, એમાં છે નહિ. જેમ પરદ્રવ્ય સ્વની અપેક્ષાએ અદ્રવ્ય છે. એમ સ્વ નિશ્ચયની અપેક્ષાએ રાગ વ્યવહાર તે અદ્રવ્ય છે અથવા અનિશ્ચય અથવા એ ભાવ નથી. પણ એની અપેક્ષાએ એ ભાવ છે, વ્યવહારની અપેક્ષાએ વ્યવહાર છે પણ વ્યવહારની અપેક્ષાએ લાભ થાય એમ નહિ. વ્યવહાર છે ખરો, પર્યાય પોતે વ્યવહાર છે ને દ્રવ્યમાં પર્યાય નથી. છતાં અહીં તો એમ કહે છે, કે સ્વભાવ જે છે તે સ્વભાવની નિરાવરણ પર્યાય દ્વારા તે સ્વભાવ લક્ષિત થઈ શકે છે, કે જે પર્યાય એમાં નથી. આહાહા..!

ફરીને, જે વસ્તુ છે એ ત્રિકાળ નિરાવરણ નિરુપાધિ સ્વરૂપ જ છે, વીતરાગ સ્વરૂપ જ છે. એમાં જે પર્યાય છે એ દ્રવ્યમાં નથી. આહાહા..! તો એમાં નથી તો એના દ્વારા જણાય ખરો પાછો. આહાહા..! અપેક્ષા તો કેટલી! એનામાં પર્યાય દ્રવ્યમાં નથી પણ જણાય તો એ પર્યાય દ્વારા જ જણાય. આહાહા..! પર્યાય વિના દ્રવ્ય હોય નહિ ક્યાંય કોઈ દિ' ત્રણકાળમાં. એટલે જણાય ત્યારે એ પર્યાય દ્વારા જણાય છે, પર્યાયમાં દ્રવ્યનું સ્વરૂપ જેવડું છે, જેટલું છે તેટલું જણાય છે છતાં તે દ્રવ્ય પર્યાયમાં આવતું નથી, છતાં તે દ્રવ્યમાં પર્યાયની નાસ્તિ છે અને પર્યાયમાં દ્રવ્યની નાસ્તિ છે. આહાહા..! આવું ઝીણું છે.

મુમુક્ષુ :- ઇન્દ્રજાળ જેવું લાગે.

ઉત્તર :- ઇન્દ્રજાળ છે. કહ્યું છે ને ત્યાં કહ્યું છે. પ્રભુ! એકકોર તમે કારક નથી એમ કહો, આહાહા..! વળી ધર્મ નથી, ગુણ નથી એમ કહો. ધર્મ નથી એટલે? નિત્ય-અનિત્ય, એક-અનેક એવા અપેક્ષિત ધર્મો છે પણ વસ્તુમાં નથી. કારકો પર્યાયમાં છે, કારકો ષટ્કારકરૂપે પર્યાય પરિણમે છે, અસ્તિપણે પોતે જ પોતાથી, હોં! દ્રવ્યની અપેક્ષા નહિ. નિમિત્તની અપેક્ષા તો નહિ, દ્રવ્યની અપેક્ષા નહિ. એ પર્યાય ષટ્કારકરૂપે પરિણમે છે છતાં આ પર્યાયના ષટ્કારક છે તે દ્રવ્યમાં નથી. દ્રવ્યના ષટ્કારક ધ્રુવ છે એ જુદા છે. આહાહા..! આ તો ષટ્કારકનું પર્યાયનું પરિણમન જે છે તે દ્રવ્યમાં નથી, છતાં ષટ્કારકનું પરિણમન છે તેમાં દ્રવ્યનું જેટલું અને જેવડું સામર્થ્ય છે એટલું પર્યાયમાં જણાય અને શ્રદ્ધામાં આવી જાય છે. આહાહા..! આવું આકરું છે. માર્ગ અંતર ચીજ તો અલૌકિક વાત છે, ભાઈ! ત્રણલોકમાં એના જેવી કોઈ ચીજ જ મોટી નથી. એક આત્મા, એક આત્મા ત્રણલોકમાં એના જેવી કોઈ મોટી ચીજ નથી. આહાહા..! એવો જે ભગવાનઆત્મા એનું જે રાધ, રાધ એટલે સેવન, સેવન એટલે એનો આશ્રય. આહાહા..! છતાં એ સેવનની પર્યાય અને આશ્રય દ્રવ્યને અડતું નથી. આહાહા..!

મુમુક્ષુ :- અડ્યા વિના સેવન થાય?

ઉત્તર :- પર્યાયથી થાય, પણ પર્યાયમાં દ્રવ્ય આવે નહિ ને દ્રવ્યને પર્યાય અડે નહિ. પર્યાયનું અસ્તિત્વ દ્રવ્યના અસ્તિત્વમાં જાય નહિ, દ્રવ્યનું અસ્તિત્વ સત્તા પર્યાયની સત્તામાં

આવે નહિ.

મુમુક્ષુ :- કથંચિત્?

ઉત્તર :- કથંચિત્ નહિ, સર્વથા. કથંચિત્ તો ઇ કે, પર્યાય પર્યાયમાં છે, પર્યાય દ્રવ્યમાં નથી એમ. પણ કથંચિત્ પર્યાય દ્રવ્યમાં છે ને કથંચિત્ દ્રવ્યમાં પર્યાય નથી એમ નહિ. આહાહા...! માર્ગ બહુ ઝીણો, બાપુ!

અહીં એ કહે છે રાધ. જેણે આત્માનું સેવન કર્યું, સેવન એટલે આશ્રય લીધો. આશ્રય લીધો એટલે? પર્યાયે સ્વતંત્ર કર્તા થઈને લક્ષ કર્યું, બસ! ઇ આશ્રય. પર્યાયે સ્વતંત્ર કર્તા થઈને લક્ષ કર્યું એટલો આશ્રય. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- એ સ્વનું લક્ષ કર્યું કે પરનું?

ઉત્તર :- દ્રવ્યનું લક્ષ કર્યું. દ્રવ્યનું. પર્યાયે લક્ષ કર્યું દ્રવ્યનું પણ પર્યાયે પર્યાયમાં રહી કર્તાપણે સ્વતંત્રપણે રહીને લક્ષ કર્યું, દ્રવ્યમાં પેઠા વિના.

મુમુક્ષુ :- પર્યાય ને દ્રવ્ય તો એક બીજાથી પર છે ને? માટે પરનું લક્ષ કર્યું?

ઉત્તર :- હા લક્ષ, લક્ષ ન થાય? ઇ પર આવે નહિ. આ જ્ઞાનમાં આ જણાય છે એ ચીજ જણાતી નથી, જ્ઞાન જણાય છે, જ્ઞાનની પર્યાય જણાય છે. એ જણાય છે ક્યાં? એની સાથે આ જ્ઞાન ક્યાં તન્મય છે? જ્ઞાનની પર્યાય આ પર સાથે તન્મય ક્યાં છે? પોતે પર્યાય તન્મય પોતાની સાથે છે અને પરની સાથે તો અતન્મય છે, અભાવ છે.

મુમુક્ષુ :- પોતાની સાથે તન્મય નથી?

ઉત્તર :- પર્યાય તો પર્યાયમાં તન્મય છે.

મુમુક્ષુ :- દ્રવ્યમાં તન્મય છે ને?

ઉત્તર :- નહિ. પર્યાય પર્યાયમાં તન્મય છે, એમ કીધું. દ્રવ્યમાં કીધું નથી. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- દ્રવ્યનો સ્વાંગ ધારણ કર્યો એમ કહેવાય સાહેબ!

ઉત્તર :- ઇ તો એમાં શું? દરેક પર્યાયનો સ્વાંગ જ છે. ‘સમયસાર’માં દરેક ઠેકાણે આવ્યું. એક એક લેખમાં કે આ પુણ્ય સ્વાંગ પહેરીને આવ્યું, મોક્ષ સ્વાંગ લઈને આવ્યું. એ તો સ્વાંગ તો દરેક પર્યાય (છે), સ્વાંગ એટલે પર્યાય. આહાહા...!

અહીં રાધ છે તે આત્મા નિરપરાધ છે. એ પર્યાયે જેને આત્માના લક્ષથી તેનું જ્ઞાન કર્યું અથવા તેનો આશ્રય કર્યો. તેની સેવા કરી એનો અર્થ ઇ કે એનો આશ્રય કર્યો. ‘મૂદત્યમસ્સિદો’ આવે છે ને? અગિયારમી ગાથા. ભાષાના પ્રકાર ઘણા પ્રકાર પણ એનો મૂળ હેતુ શું છે? કે, આ આમ જે લક્ષ છે એ લક્ષ આમ કર્યું, એ પર્યાયે આત્માનું સેવન કર્યું એમ કહેવાય. આહાહા...! ઝીણી વાત બહુ, ભાઈ! બહારના આ ક્રિયાકાંડમાં રોકાય ગયેલા, રોકાયને ન્યાં ને ન્યાં પડ્યા બિચારા જિંદગી ચાલી જાય છે. આહાહા...! સત્ય જે રીતે છે, જે રીતે સત્ય છે તે રીતે હાથમાં ન આવે ને આડીઅવળી ક્રિયાકાંડમાંથી પ્રાપ્ત

કરવા મથે). ઇ તો કાલે આવી ગયું હતું આપણે, ભગવાન તો ક્રિયા-સર્વ ક્રિયાકાંડના આલંબનથી રહિત છે. સર્વ ક્રિયાકાંડના રાગ ને દયા ને દાન ને વ્રત ને ભક્તિ ને પૂજા ને ગજરથ કાઢવા ને બધી ક્રિયાકાંડથી પ્રભુ રહિત છે. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- શુદ્ધરૂપે પરિણમવું ઇ ક્રિયાકાંડ?

ઉત્તર :- ઇ ક્રિયાકાંડ નહિ, ઇ એક છે ક્રિયા પણ ક્રિયાકાંડ એ નહિ. પર્યાય છે એ ક્રિયા છે, દ્રવ્ય છે તે નિષ્ક્રિય છે, પર્યાય છે તે સક્રિય છે પરિણમનની અપેક્ષાએ. રાગની અપેક્ષાએ નિર્મળ પર્યાય નિષ્ક્રિય છે. આરે...! કેટલી વાત કરવી? રાગની અપેક્ષાએ સમ્યગ્દર્શનની નિર્મળ પર્યાય નિષ્ક્રિય છે પણ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ તે સક્રિય છે, બદલે છે. આવું છે. આહાહા...! સમજાય છે કાંઈ? ધીમેથી સમજવું, ભાઈ! માર્ગ આવો છે. આહાહા...! અરે...! આવા ટાણા ક્યારે મળે? ભાઈ! આ તો માંડ મનુષ્ય ભવ (મળ્યો). એમાં વીતરાગની મૂળ વાણી... આહાહા...! કાને પડવી, સાંભળવી ભાગ્યવાનને પડે એવું છે. આહાહા...!

સત્-ઉત્પાદ-વ્યય ને ધ્રુવ ત્રણ સત્ છે. ત્રણ સત્. એક દ્રવ્યના ત્રણ સત્ હોવા છતાં એક સત્ બીજા સત્ની અપેક્ષા રાખતું નથી. ઇ તો ઘણી વાર કહેવાય ગયું છે. ૧૦૧ ગાથા, 'પ્રવચનસાર' ૧૦૧ ગાથા. ઉત્પાદને, વ્યય અને ધ્રુવની અપેક્ષા નથી. આહાહા...! આખી પર્યાયને તો નથી, આખી પર્યાય ઉત્પાદ-વ્યય બે, પણ એક એક ભાગ ઉત્પાદને, વ્યય ને આશ્રય દ્રવ્યની અપેક્ષા નથી. સત્ તેને સિદ્ધ કરવું છે. સત્ છે, છે તેને હેતુ હોઈ શકે નહિ. છે એને સિદ્ધ કરવા માટે હેતુ હોઈ શકે નહિ. છે ઇ છે, નિરપેક્ષ અપેક્ષા વિના છે.

અહીંયાં જે રાધનું કીધું ઇ સેવન એટલે એનો અર્થ આશ્રય, બસ! રાધ છે તે આત્મા નિરપરાધ છે. એટલે કે આત્મા જે છે, એણે પર્યાયમાં જેણે દ્રવ્યનો આશ્રય કર્યો છે એ નિરપરાધ છે. ઇ સેવના કહો કે આશ્રય કહો. આહાહા...! 'જે સાપરાધ છે તેને બંધની શંકા થાય છે.' આહાહા...! જે રાગને સેવે છે, રાગ વિનાનો અબંધ સ્વરૂપ ભગવાન એને ભૂલી જાય છે, એને બંધની શંકા થાય છે. કેમ? કે જે વસ્તુ છે તે અબંધ સ્વરૂપ છે અને રાગ છે તે બંધ સ્વરૂપ છે. એટલે રાગ જેણે પોતાનો માન્યો એને બંધની શંકા થાય છે. આહાહા...! જે રાગ આત્માનો નથી (તેને પોતાનો માને છે).

કહ્યું નહિ? કાલ કહ્યું હતું, વ્યવહાર નિશ્ચયમાં નથી. નિશ્ચયમાં વ્યવહાર છે જ નહિ. નિશ્ચયની અપેક્ષાએ વ્યવહાર છે જ નહિ, વ્યવહારની અપેક્ષાએ વ્યવહાર છે. આહાહા...! સ્વદ્રવ્યની અપેક્ષાએ પરદ્રવ્ય છે જ નહિ, પરદ્રવ્યની અપેક્ષાએ પરદ્રવ્ય છે. નિશ્ચયની અપેક્ષાએ વ્યવહાર છે જ નહિ, વ્યવહારની અપેક્ષાએ વ્યવહાર છે. આહાહા...! આવું સ્વરૂપ હવે. ઇ ચીજ જ એવી છે.

ત્રણ અંશ હોવા છતાં દરેક અંશ નિરાલંબન છે. ઉત્પાદ-વ્યય ને ધ્રુવયુક્તં સત્. દ્રવ્ય

સત્, ગુણ સત્, પર્યાય સત્, સત્નો વિસ્તાર. ('પ્રવચનસાર') ૧૦૭ ગાથા. એ સત્નો વિસ્તાર છે. છતાં તે તે એક એક પર્યાય કે એક ગુણ, દ્રવ્ય કોઈની અપેક્ષા રાખતું નથી. આહાહા...! અપેક્ષા રાખે (તો) એ સત્ની સિદ્ધિ થઈ શકે જ નહિ. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- પર્યાય ગુણની હોવા છતાં ગુણની અપેક્ષા નથી.

ઉત્તર :- હા. ઝીણી વાતો પડે, ભાઈ! પર્યાયના ષટ્કારકો છે એ સ્વતંત્ર ષટ્કારક દ્રવ્ય ને ગુણની અપેક્ષા વિના કામ કરે છે. છતાં પ્રશ્ન તો મગજમાં ઉઠ્યા હોય ઘણા, કે ષટ્કારક છે એમાં એક કારક બીજાની અપેક્ષા રાખે છે કે નહિ? ઇ તો ભેગું છે ને? ભેગું છે. એક જ સમયમાં ભેગું છે ને? પ્રશ્ન ઉઠ્યા હોય ને ઘણા. આવતા આવતા આવ્યું હોય એ આવે. આહા...! ષટ્કારક પર્યાયમાં છે એ એક એક કારક ખરેખર તો છે ઇ છે. એક પર્યાયમાં અનંતા અવિભાગ પ્રતિચ્છેદ છે. એ એક એક અવિભાગ પ્રતિચ્છેદ પર અવિભાગ પ્રતિચ્છેદની અપેક્ષા રાખતું નથી. એવું એ સત્નું સ્વરૂપ છે. આહાહા...!

અહીં એ કહે છે, જેને એ આત્મઆશ્રય નથી, પર્યાયને આત્માનો આશ્રય નથી એટલે પર્યાયમાં આત્માનું સેવન નથી, પર્યાયમાં આત્માનું આરાધન નથી, આ પર્યાયમાં આત્માનું સાધન નથી... છે? (તે) 'સાપરાધ છે તેને બંધની શંકા થાય છે.' જે અપરાધી જીવ છે તેને શંકા થાય છે. નિરપરાધીને (બંધની શંકા થતી નથી). 'ખાટે તે સ્વયં અશુદ્ધ હોવાથી...' કેમ? કહે છે બંધની શંકા કેમ? કે રાગને જ લક્ષમાં લીધો છે ને રાગને સેવે છે. આહાહા...! એ અશુદ્ધ હોવાથી ચાહે તો શુભ રાગ હોય પણ શુભ રાગનું લક્ષણ ન્યાં જ પડ્યો છે તેથી 'અશુદ્ધ હોવાથી અનારાધક છે;...' આહાહા...! આવું ઝીણું છે. એને સમજવું પડશે કે નહિ? ભાઈ! ગમે એવું ઝીણું છે એ છે ને? ઝીણું પણ છે ને? છે એને જાણવું છે એમાં છે ને પ્રશ્ન (શું)? આહાહા...! અને જાણનાર જાણનારને જાણે છે. આહાહા...! જાણનાર જાણનારને જાણે છે, જાણનાર જણાય છે તેને જાણતો નથી. આહાહા...! એની પોતાની પર્યાયની સત્તા છે તેને તે જાણે છે. આહાહા...!

'સ્વયં અશુદ્ધ હોવાથી અનારાધક છે;...' શું કીધું ઇ? એ રાગનો વિકલ્પ ચાહે તો દયા, દાન ને વ્રત, ભક્તિ આદિનો હોય કે ભગવાનના સ્મરણનો (હોય) એ અશુદ્ધ છે અને અશુદ્ધ મારું છે એમ સેવન કર્યું છે તે અનારાધક છે, એ આત્માનો આરાધક નથી, એ આત્માનો આશ્રય નથી, આત્માનું સેવન નથી. આહાહા...! છે કે નહિ? 'ધીયા'! ન્યાં નથી તમારે ધીમાં નથી. અહીં છે, અહીં બીજી જાતમાં છે. ધી ક્યાં એની ધીયા તો ઓળખ છે. લાકડા છે ને? શું છે? પતરા, લોઢાનો વેપાર. આહાહા...!

'અશુદ્ધ હોવાથી અનારાધક છે;...' પરને પોતાનું માને છે ઇ માન્યતા પરને લઈને નહિ, અશુદ્ધ હોવાથી સાપરાધી છે. અનારાધ જોયું? એ પરને, પરવસ્તુને માને છે એ તો પોતે પોતાને કારણે અશુદ્ધ છે, પરવસ્તુને કારણે અશુદ્ધ નથી. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ?

‘અને જે નિરપરાધ છે તે નિઃશંક થયો થકો પોતાના ઉપયોગમાં લીન હોય છે...’ જોયું? ઉપયોગમાં લીન છે, પર્યાયે એકાગ્ર છે, દ્રવ્ય તરફ પર્યાયની એકાગ્રતા છે. એ રાગ તરફ વલણ છે નહિ. આહાહા...! રાગનું સેવન નથી, રાગનો આશ્રય નથી. આહાહા...! જ્યાં સ્વભાવની સત્તાનું સેવન છે ત્યાં રાગની સત્તા જ નથી. નિરાલંબન એવી આત્મદશા એ નિરાગી આત્માના આશ્રયથી નિરાગી થઈ છે પોતાથી, ફક્ત આમ લક્ષ કર્યું છે, આશ્રય કર્યો છે એટલું. માટે તે નિરાગી દશા તે સ્વતંત્ર નિરપરાધી છે. આહાહા...!

‘માટે ‘શુદ્ધ આત્મા તે જ હું છું’ છે? રાગ નહિ, પુણ્ય નહિ, દયા-દાન ભગવાનનું સ્મરણ, ભગવાનને યાદ કરવા... આહાહા...! તો પોતાની યાદને ભૂલી જાય છે, કહે છે. ભલે સ્વરૂપના ભાન સહિત હોય પણ છતાં તેટલી અસ્થિરતા છે. આહાહા...! (પોતાને) ભૂલીને ભગવાનને સંભારે એ તો મિથ્યાત્વનો અપરાધ છે, પણ ભૂલ્યા વિના સંભારે તો પણ રાગનો અપરાધ છે. કહો, ‘ચંદુભાઈ’! આવી વાત છે. આહાહા...! માર્ગ બહુ અલૌકિક છે.

‘શુદ્ધ આત્મા તે જ હું છું...’ એ કોણ કહે છે? પર્યાય માને છે. માને છે પર્યાય ને? ‘શુદ્ધ આત્મા તે જ હું છું એવા નિશ્ચયપૂર્વક વર્તતો...’ પર્યાય દેખો! ‘થકો સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર અને તપના એક ભાવરૂપ નિશ્ચય આરાધનાનો આરાધક જ છે.’ લ્યો! ઇ ત્રણની એક નિર્વિકલ્પ દશા. ‘શુદ્ધ આત્મા તે જ હું છું એવા નિશ્ચયપૂર્વક વર્તતો થકો...’ આહાહા...! સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર, પર્યાય પર્યાયમાં સ્વતંત્ર કામ કરે છે. એ પર્યાયે પોતે દ્રવ્યનું આમ લક્ષ કર્યું છે પણ છતાં પર્યાય એમાં ભળી ગઈ નથી, તેમ દ્રવ્ય પર્યાયમાં ભળીને આવી ગયું નથી.

ઇ તો ૪૯ ગાથામાં આવ્યું હતું. અવ્યક્ત જે છે એ વ્યક્તને સ્પર્શતું નથી, (દ્રવ્ય) પર્યાયને સ્પર્શતું નથી એમ કહે છે. ૪૯ ગાથા, અવ્યક્તના બોલ છ બોલ. વ્યક્ત-અવ્યક્તનું એક સાથે જ્ઞાન હોવા છતાં વ્યક્તને તે સ્પર્શતો નથી. વ્યક્ત એટલે પ્રગટ પર્યાય. અરે...! ત્યાં સુધી કીધું... આહાહા...! દ્રવ્યને અડ્યા વિના, સ્પર્શ્યા વિના શુદ્ધ પર્યાય તે જ આત્મા છે. કીધું છે? ૨૦ મો બોલ. એ શુદ્ધ પર્યાય છે એ જ આત્મા છે. વેદનમાં જે નિર્મળ શુદ્ધ પર્યાય આવી એ આત્મા (છે). એ પર્યાય દ્રવ્યને અડતી નથી. આહાહા...! અલિંગગ્રહણ ૨૦ મો બોલ છે. આહાહા...!

જે પર્યાયે દ્રવ્યનો આશ્રય કરી અને વીતરાગતા પ્રગટ કરી તે વીતરાગતા તે જ આત્મા છે, એ જ આત્મા (છે). પ્રગટ પર્યાય જે છે એ જ આત્મા છે. આહાહા...! બધે ઠેકાણે દ્રવ્ય આત્મા... દ્રવ્ય આત્મા... દ્રવ્ય આત્મા (કહે), અહીં (કહે છે), પર્યાય આત્મા. વેદનમાં અમારે તો આવ્યું (એ આત્મા). ધ્રુવ વેદનમાં આવતું નથી, વેદનમાં તો પર્યાય આવે છે. આહાહા...! એટલે પર્યાયનું વેદન છે એ જ આત્મા. અને એ પર્યાય સામાન્ય દ્રવ્યને સ્પર્શતી નથી. પ્રત્યભિજ્ઞાનનું કારણ એવું જે દ્રવ્ય, પ્રત્યભિજ્ઞાનનું કારણ એટલે કે આ છે એ હતું,

તે છે ને છે તે રહેશે એવું જે પ્રત્યભિજ્ઞાનનું કારણ એવું જે સામાન્ય દ્રવ્ય એને સ્પર્શ્યા વિના, એને અડ્યા વિના શુદ્ધ વેદન પર્યાય આનંદની છે તે આત્મા છે. આહાહા..!

મુમુક્ષુ :- તાદાત્મ્ય સંબંધ પણ કહો છો અને એને સ્પર્શી નહિ, બે વાત કેમ બને?

ઉત્તર :- તાદાત્મ્ય સંબંધ કોની સાથે? એ તો પરની અપેક્ષાએ, પરથી જુદું પાડવાની અપેક્ષાએ. સ્વથી તો તાદાત્મ્ય છે નહિ. પર્યાય પર્યાયમાં છે, દ્રવ્ય દ્રવ્યમાં છે. આહાહા..! આકરી વાત છે. ત્યાં તો ત્યાં સુધી કીધું કે પર્યાય દ્રવ્યને અડતી નથી એવી જે શુદ્ધ પર્યાય પ્રગટ છે, પ્રગટ પર્યાય છે, દ્રવ્ય તો અપ્રગટ છે, અવ્યક્ત છે. આહાહા..! એ પર્યાય પોતે જ આત્મા છે, બસ! એ જ કહે છે, હું આત્મા છું. આહાહા..! આકરું કામ છે, ભાઈ! સત્યને સમજવું અને સત્યને નિસ્પૃહપણે ફક્ત લક્ષમાં વાત લેવી તે કઠણ છે. આહા..! એકકોર દ્રવ્ય... દ્રવ્ય... દ્રવ્ય... દ્રવ્ય... કરે ને એકકોર કહે કે એ શુદ્ધ પર્યાય એ દ્રવ્ય છે. મારે તો સેવનમાં આનંદ આવ્યો અને જે કાંઈ પરિણતિ આવી પ્રગટ વેદનમાં તે આત્મા, બસ! આહાહા..! ૨૦ મો બોલ.

મુમુક્ષુ :- ૩૨૦ મી (ગાથામાં) બોલમાં એ પર્યાય...

ઉત્તર :- એ પર્યાય એમ કહે છે, કે હું તો ત્રિકાળ નિરાવરણ અખંડાનંદ એક અવિનશ્વર પ્રત્યક્ષ પ્રતિભાસમય શુદ્ધ પારિણામિક પરમભાવલક્ષણ નિજ પરમાત્મદ્રવ્ય તે હું છું, પર્યાય એમ કહે છે. લક્ષ કરે છે. આ પર્યાય એમ કહે છે આ હું છું. અંદર પર્યાયમાં શ્રદ્ધા ને જ્ઞાન આવી ગયું છે ને એનું? દ્રવ્યનું સામર્થ્ય જેટલું છે એટલું પર્યાયમાં આવી ગયું છે એટલે પર્યાય કહે છે કે આ હું છું. પ્રગટ પર્યાય! આહાહા..! વાત તો આકરી બહુ, ભાઈ! જગતને સમજવી ને કઠણ (૫૩). આહાહા..!

મુમુક્ષુ :- એક બાજુ કહે દ્રવ્ય જ આત્મા અને એક બાજુ કહે પર્યાય જ આત્મા.

ઉત્તર :- પર્યાય આત્મા. આહાહા..! માટે 'શુદ્ધ આત્મા તે જ હું છું' એવા નિશ્ચયપૂર્વક વર્તતો થકો સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર અને તપના એક ભાવરૂપ નિશ્ચય આરાધનાનો આરાધક જ છે.' લ્યો!

શ્લોક-૧૮૭

(માલિની)

અનવરતમનન્તબધ્યતે સાપરાધઃ
 સ્પૃશતિ નિરપરાધો બન્ધનં નૈવ જાતુ।
 નિયતમયમશુદ્ધં સ્વં ભજન્સાપરાધો
 ભવતિ નિરપરાધઃ સાધુ શુદ્ધાત્મસેવી ॥૧૮૭॥

નનુ કિમનેન શુદ્ધાત્મોપાસનપ્રયાસેન? યતઃ પ્રતિક્રમણાદિનૈવ નિરપરાધો ભવત્યાત્મા; સાપરાધસ્યાપ્રતિક્રમણાદેસ્તદનપોહકત્વેન વિષકુમ્ભત્વે સતિ પ્રતિક્રમણાદેસ્તદપોહકત્વેનામૃતકૃમ્ભત્વાત્। ઉક્તં ચ વ્યવહારાચારસૂત્રે-અપ્પઙ્કિકમળમપ્પઙ્કિસરણં અપ્પઙ્કિહારો અધારણા ચેવ। અણિયત્તી ય અણિંદાગરહાસોહી ય વિસકુંભો ॥૧॥ પઙ્કિકમળં પઙ્કિસરણં પરિહારો ધારણા ણિયત્તી ય। ણિંદા ગરહા સોહી અટ્ટવિહો અમયકુંભો દુ ॥૨॥

હવે આ અર્થનું કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :- [સાપરાધઃ] સાપરાધ આત્મા [અનવરતમ્] નિરંતર [અનન્તૈઃ] અનંત પુદ્ગલપરમાણુરૂપ કર્મોથી [બધ્યતે] બંધાય છે; [નિરપરાધઃ] નિરપરાધ આત્મા [બન્ધનમ્] બંધનને [જાતુ] કદાપિ [સ્પૃશતિ ન એવ] સ્પર્શતો નથી જ. [અયમ્] જે સાપરાધ આત્મા છે તે તો [નિયતમ્] નિયમથી [સ્વમ્ અશુદ્ધં ભજન્] પોતાને અશુદ્ધ સેવતો થકો [સાપરાધઃ] સાપરાધ છે; [નિરપરાધઃ] નિરપરાધ આત્મા તો [સાધુ] ભલી રીતે [શુદ્ધાત્મસેવી ભવતિ] શુદ્ધ આત્માનો સેવનાર હોય છે. ૧૮૭.

(હવે વ્યવહારનયાવલંબી અર્થાત્ વ્યવહારનયને અવલંબનાર તર્ક કરે છે કે :-) 'એવો શુદ્ધ આત્માની ઉપાસનાનો પ્રયાસ (મહેનત) કરવાનું શું કામ છે? કારણ કે પ્રતિક્રમણ આદિથી જ આત્મા નિરપરાધ થાય છે; કેમ કે સાપરાધને, જે અપ્રતિક્રમણ આદિ છે તે, અપરાધને દૂર કરનારાં નહિ હોવાથી, વિષકુંભ છે, માટે જે પ્રતિક્રમણ આદિ છે તે, અપરાધને દૂર કરનારાં હોવાથી, અમૃતકુંભ છે. વ્યવહારાચારસૂત્રમાં (-વ્યવહારને કહેનારા આચારસૂત્રમાં) પણ કહ્યું છે કે -'

અપ્પઙ્કિકમળમપ્પઙ્કિસરણં અપ્પઙ્કિહારો અધારણા ચેવ।

અણિયત્તી ય અણિંદાગરહાસોહી ય વિસકુંભો ॥૧॥

પડિકમણં પડિસરણં પરિહારો ધારણા ગિયત્તી ય।

ણિંદા ગરહા સોહી અદ્વિહો અમયકુમ્ભો દુ।।૨।।

[અર્થ :- અપ્રતિક્રમણ, અપ્રતિસરણ, અપરિહાર, અધારણા, અનિવૃત્તિ, અનિંદા, અગર્હા અને અશુદ્ધિ-એ (આઠ પ્રકારનો) વિષકુંભ અર્થાત્ ઝેરનો ઘડો છે. ૧.]

પ્રતિક્રમણ, પ્રતિસરણ, પરિહાર, ધારણા, નિવૃત્તિ, નિંદા, ગર્હા અને શુદ્ધિ-એ આઠ પ્રકારનો અમૃતકુંભ છે. ૨.]

શ્લોક-૧૮૭ ઉપર પ્રવચન

‘હવે આ અર્થનું કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે :-’ ૧૮૭ કળશ.

અનવરતમનન્તબધ્યતે સાપરાધઃ
સ્પૃશતિ નિરપરાધો બન્ધનં નૈવ જાતુ।
નિયતમયમશુદ્ધં સ્વં મજન્સાપરાધો
મવતિ નિરપરાધઃ સાધુ શુદ્ધાત્મસેવી।।૧૮૭।।

‘સાપરાધ આત્મા નિરંતર...’ ‘અનન્તૈઃ’ ‘અનંત પુદ્ગલપરમાણુરૂપ કર્મોથી બંધાય છે;...’ આહાહા...! જેની ગણતરી થઈ શકવી કઠણ, કહે છે. એ રાગને પોતાનો માનનાર, વિકલ્પને પોતાનો અનુભવનાર, ભગવાન એકકોર પડ્યો રહ્યો, એ જીવને ‘નિરંતર અનંત પુદ્ગલપરમાણુરૂપ કર્મોથી બંધાય છે;...’ કહ્યો, પાછા નિરંતર અને અનંત. રાગનો વિકલ્પ છે એ મારો છે એમ જે સેવન અને આશ્રય કરે છે એ નિરંતર અનંત પરમાણુથી (બંધાય છે). આહાહા...! એક સમયનો અપરાધ અને પરમાણુ અનંતા બંધ તરીકે થાય કહે છે. સમજાણું કાંઈ? સ્વસ્વરૂપને ભૂલી અને રાગ જ વિકલ્પ છે તે હું, એવો જે સાપરાધી પ્રાણી નિરંતર

૧. પ્રતિક્રમણ = કરેલા દોષોનું નિરાકરણ કરવું તે

૨. પ્રતિસરણ = સમ્યક્ત્વાદિ ગુણોમાં પ્રેરણા

૩. પરિહાર = મિથ્યાત્વાદિ દોષોનું નિવારણ

૪. ધારણા = પંચનમસ્કારાદિ મંત્ર, પ્રતિમા વગેરે બાહ્ય દ્રવ્યોના આલંબન વડે ચિત્તને સ્થિર કરવું તે

૫. નિવૃત્તિ = બાહ્ય વિષયકષાયાદિ ઇચ્છામાં વર્તતા ચિત્તને પાછું વાળવું તે

૬. નિંદા = આત્મસાક્ષીએ દોષોનું પ્રગટ કરવું તે

૭. ગર્હા = ગુરુસાક્ષીએ દોષોનું પ્રગટ કરવું તે

૮. શુદ્ધિ = દોષ થતાં પ્રાયશ્ચિત્ત લઈને વિશુદ્ધિ કરવી તે

અંતર વિના સમયે સમયે અનંત પુદ્ગલપરમાણુરૂપ કર્મોથી, ગણતરી નહિ એટલા પરમાણુની સંખ્યાથી બંધાય છે. આહાહા...! કઠણ છે, ભાઈ! 'સમયસાર' (લ્યો), ગમે તે લ્યો, 'નિયમસાર' લ્યો, વસ્તુ સ્થિતિ કોઈ અલૌકિક છે. આહાહા...!

અંદર સમજવા માટે દ્રવ્ય અને પર્યાય બે. આહાહા...! દ્રવ્ય એવો એક વજ્ર કિલ્લો છે કે પર્યાય એનાથી ઉપર તરે છે. આવે છે? કળશમાં પહેલા કળશમાં શરૂઆતમાં (આવે છે). દ્રવ્ય ઉપર પર્યાય તરે છે, ઉપર તરે છે. આહાહા...! આવે છે ને પહેલા શરૂઆતમાં? આહાહા...! પર્યાયનો પ્રવેશ દ્રવ્યમાં છે જ નહિ. છતાં પર્યાય દ્રવ્યને પૂરું જાણ્યા વિના રહેતી નથી. આહાહા...! આવી ચીજ સાધારણ માણસને તો કઠણ પડે એવું આકરું લાગે.

‘બંધાય છે; નિરપરાધ આત્મા બંધનને કદાપિ સ્પર્શતો નથી જ...’ સ્પર્શે તો કોઈ અડતો નથી, સ્પર્શતો નથી. બંધાતો નથી અને નથી સ્પર્શતો એમ કહેવામાં આવે છે. અમથો આત્મા કાંઈ બંધન જડને સ્પર્શતો નથી. પરમાણુને આત્મા કાંઈ સ્પર્શતો નથી, અડતો નથી. એ ત્રીજી ગાથામાં આવી ગયું છે. દરેક દ્રવ્ય પોતાના ધર્મ એટલે ગુણ-પર્યાયને સ્પર્શે છે, ચુંબે છે પણ પરને ચુંબતું નથી. આહાહા...! અહીંયાં સ્પર્શનો અર્થ ઈ બંધનમાં આવતો નથી, બંધનને કદાપિ પામતો નથી એમ. સ્પર્શતો નથી એનો અર્થ ઈ. નિરપરાધી આત્મા રાધ વિનાની ચીજ નિર્મળાનંદ પ્રભુ એવું પર્યાયમાં ભાન થયું એવો નિરપરાધી આત્મા. આહાહા...! એ કર્મથી બંધાતો નથી, એમ. સ્પર્શતો નથી એનો અર્થ ઈ.

‘જે સાપરાધ આત્મા છે તે તો નિયમથી પોતાને અશુદ્ધ સેવતો થકો...’ આહાહા...! અશુદ્ધ સેવતો થકો એટલે આત્માને અશુદ્ધ સેવતો થકો, પર્યાય અશુદ્ધ છે તેને સેવતો થકો એ સેવતો થકો એમ કહે છે. પર્યાયમાં રાગ છે, વિકલ્પ છે એને સેવતો થકો એ અશુદ્ધ આત્માને સેવતો થકો એમ કહેવામાં આવે છે. આહાહા...! પોતાને અશુદ્ધ સેવતો થકો એમ કહેવામાં આવે છે. પોતાને એટલે દ્રવ્યને નહિ. પર્યાયમાં રાગને સેવે છે એ પોતાના પર્યાયને સેવે છે એટલે પોતાનો-અશુદ્ધતાનો આશ્રય લે છે. તે સાપરાધી છે, એ અપરાધી, ગુનેગાર છે. આહાહા...!

‘નિરપરાધ આત્મા તો ભલી રીતે...’ ‘સાધુ’નો અર્થ કર્યો. ‘નિરપરાધ આત્મા તો...’ ‘સાધુ’ એટલે ‘ભલી રીતે...’ ‘શુદ્ધાત્મસેવી ભવતિ’ ‘શુદ્ધ આત્માનો સેવનાર હોય છે.’ આહાહા...! સેવનારનો અર્થ આશ્રય, સેવનારની વ્યાખ્યા જ આશ્રય છે. આહાહા...! એને સેવનાર કહે, અનુભવનાર કહે, અનેક ભાષા આવે. આહાહા...! નિયમથી નિરપરાધી આત્મા સારી રીતે એમ. શુદ્ધ આત્માનો સેવનાર હોય છે. શુદ્ધ આત્માને જ પોતાનો જાણે છે, રાગના વિકલ્પને પોતાના જાણતો નથી. આહાહા...! શુદ્ધ પર્યાય છે એને પોતાની જાણે છે. એ શુદ્ધ પર્યાય તે જ હું છું, આત્મા એ જ છે પણ અશુદ્ધ છે તે હું નથી અને જે અશુદ્ધ છે ઈ હું છું એમ માને છે તે અપરાધી, ગુનેગાર છે. આહાહા...! આવી વાત જગતને કઠણ

પડે. મૂળ વાત તો આ છે. હવે વિષય બદલે છે.

‘(હવે વ્યવહારનયાવલંબી અર્થાત્ વ્યવહારનયને અવલંબનાર તર્ક કરે છે કે :-) ‘એવો શુદ્ધ આત્માની ઉપાસનાનો પ્રયાસ (મહેનત) કરવાનું શું કામ છે?’ પહેલું પડિકમણું કરીએ નહિ. આ વ્યવહારનું પડિકમણું, વ્યવહાર, વ્યવહારથી શુદ્ધ થશે. પાધરો શુદ્ધ... શુદ્ધ... શુદ્ધ... કરવા, કહેવા મંડો છો. એમ કહે છે. ‘શુદ્ધ આત્માની ઉપાસનાનો પ્રયાસ કરવાનું શું કામ છે? કારણ કે પ્રતિકમણ આદિથી જ આત્મા નિરપરાધ થાય છે;...’ પ્રતિકમણ (એટલે) આ વ્યવહાર પ્રતિકમણ, ડોં! વ્યવહાર પ્રતિકમણ, વ્યવહાર પ્રતિમા આદિ વંદન, એનાથી આત્મા શુદ્ધ થશે, નિરપરાધ થશે.

‘કેમકે સાપરાધને, જે અપ્રતિકમણ આદિ છે, તે અપરાધને દૂર કરનારાં નહિ હોવાથી,...’ અપરાધી જીવને અપ્રતિકમણ એટલે હજી શુભમાં આવતો નથી, અશુભમાં છે એવા જીવને ‘અપરાધને દૂર કરનારાં નહિ હોવાથી, વિષકુંભ છે,...’ એને તો વિષકુંભ ઝેર છે. શુભભાવમાં નથી આવતો ને અશુભમાં રહે છે એને તો ઝેરના, ઝેરના ઘડા છે. અશુભ, અશુભ ડોં! આ તો વ્યવહારનયને અવલંબનારો કહે છે. આહાહા...! માટે જે સૂત્રમાં, ‘વ્યવહારાચારસૂત્રમાં (વ્યવહારને કહેનારા આચારસૂત્રમાં પણ કહ્યું છે કે-’ પડિકમણું આદિ અમૃત છે એમ કીધું છે. વ્યવહાર પ્રતિકમણ, ડોં! વ્યવહાર સૂત્રમાં વ્યવહાર પ્રતિકમણને અમૃત કીધું છે માટે અમને પહેલું સેવવા દોને. હવે શુદ્ધ શુદ્ધની પાધરી ક્યાં માંડી તમે, એમ કહે છે. આપણા વ્યવહાર સૂત્રમાં કહ્યું છે. ચરણાનુયોગમાં વ્યવહાર પ્રતિકમણ, વ્યવહાર પ્રતિમા, વંદન, પૂજા એને બધાને અમૃત કીધું છે. ઈ તો કરવા દો પહેલું, પછી શુદ્ધ થઈ જશે. આહાહા...!

‘માટે જે પ્રતિકમણ છે તે, અપરાધને દૂર કરનારાં હોવાથી,...’ કોણ? વ્યવહાર પ્રતિકમણ. વ્યવહાર પ્રતિકમણ આદિ આઠ બોલ છે ને નીચે? એ આઠેય બોલ અપરાધને દૂર કરનારા એટલે અશુભને દૂર કરનારા (છે). વ્યવહારાવલંબીનો પક્ષ છે. ‘અમૃતકુંભ છે.’ એ શુભભાવ તે અમૃતકુંભ છે અને શાસ્ત્રમાં પણ છે, આ રહ્યું શાસ્ત્રમાં, જુઓ! ચરણાનુયોગમાં આ ઠેકાણે છે, આ ઠેકાણે છે. બધે છે હવે સાંભળને. ‘વ્યવહારાચારસૂત્રમાં (વ્યવહારને કહેનારા આચારસૂત્રમાં-) પણ કહ્યું છે કે -’

અપ્પડિકમણમપ્પડિસરણં અપ્પડિહારો અધારણા ચેવ ।

અણિયત્તી ય અણિંદાગરહાસોહી ય વિસકુમ્મો ।।૧।।

એ નિશ્ચયનું અપ્રતિકમણ છે વ્યવહાર અનાદિનું, અનાદિનું. હવે વ્યવહાર પ્રતિકમણ આ.

પડિકમણં પડિસરણં પરિહારો ધારણા ણિયત્તી ય ।

ણિંદા ગરહા સોહી અદ્ધવિહો અમયકુમ્મો દુ ।।૨।।

વ્યવહારશાસ્ત્રમાં શુભભાવ વિનાનો અશુભ ભાવ છે તેને અપડિકમણું કહ્યું છે અને શુભભાવને વ્યવહારશાસ્ત્રમાં પ્રતિકમણ કહ્યું છે અને શુભભાવને વ્યવહાર શાસ્ત્રમાં અમૃતકુંભ

કહ્યું છે. આહાહા...! તો ઈ પહેલું કરવા ઘો ને. પાધરો શુભ બેય આવા છે, આવા છે આમ કરીને અરે...! સાંભળ તો ખરો. આહાહા...! લ્યો! છે ને?

‘અપ્રતિક્રમણ, અપ્રતિસરણ, અપરિહાર, અધારણા, અનિવૃત્તિ, અનિદા, અગર્હા અને અશુદ્ધિ-એ (આઠ પ્રકારનો) વિષકુંભ અર્થાત્ ઝેરનો ઘડો છે. ૧.’ વ્યવહારશાસ્ત્રમાં અશુભભાવ છે એ ઝેરનો ઘડો છે. અને શુભભાવ ૧. પ્રતિક્રમણ - કરેલા દોષોનું નિરાકરણ. શુભભાવ. ૨. પ્રતિસરણ - સમ્યક્ત્વાદિ ગુણોમાં પ્રેરણા. શુભભાવ, ૩. પરિહાર - મિથ્યાત્વાદિ દોષોનું નિવારણ. ગૃહીત મિથ્યાત્વાદિ. ૪. ધારણા - પંચનમસ્કારાદિ મંત્ર, પ્રતિમા વગેરે બાહ્ય દ્રવ્યોના આલંબન વડે ચિત્તને સ્થિર કરવું. વ્યવહાર ધારણા એ અમૃત છે. ૫. નિવૃત્તિ - બાહ્ય વિષયકષાયાદિ ઇચ્છામાં વર્તતા ચિત્તને પાછું વાળવું તે. એ અમૃત છે શુભભાવ. ૬. નિદા - આત્મસાક્ષીએ દોષોનું પ્રગટ કરવું તે. એ શુભભાવ એ અમૃત છે. શિષ્યનો પ્રશ્ન છે, હોં! ૭. ગર્હા - ગુરુસાક્ષીએ દોષોનું પ્રગટ કરવું. એ શુભભાવ. ૮. શુદ્ધિ - દોષ થતાં પ્રાયશ્ચિત્ત લઈને વિશુદ્ધિ કરવી. શુભભાવ. શાસ્ત્રમાં એ અમૃત કીધું છે, કહે છે. અને તમે પાધરી માંડી શુદ્ધતા... શુદ્ધતા... શુદ્ધતા...

મુમુક્ષુ :- પુણ્ય પાપને ધોઈ નાખે એ વાત તો સહેલી લાગે.

ઉત્તર :- પુણ્ય ને પાપ બેય એક જાત છે. ‘પ્રવચનસાર’માં કહ્યું ને એક ગાથામાં? બેમાં વિશેષ માને તે ગંભીર સંસારમાં ઊંડો ઉતરશે. ગહન, ગહન સંસારમાં ઊંડો ઉતરશે. ‘પ્રવચનસાર’ ૭૭ ગાથા. પુણ્ય ને પાપ બેમાં વિશેષ માનશે, વિશેષ એટલે ફેર છે એમ માનશે, શુભ અને અશુભ બેમાં ફેર છે એમ માનશે (તે) ઘોર સંસારમાં હિડંતી. એ પાઠ છે. આવું છે. વસ્તુસ્થિતિ જ આવી છે ત્યાં વસ્તુ જ એવી છે. તદ્દન નિર્મળાનંદ પ્રભુ, જેમાં રાગની ગંધ નથી. જે ભાવે તીર્થંકર ગોત્ર બંધાય એ ભાવ પણ રાગ છે, એ પણ ઝેર છે, એ પણ અધર્મ છે. આહાહા...! વસ્તુસ્થિતિ આવી છે.

વ્યવહાર શાસ્ત્રમાં કહ્યું હોય, નિશ્ચય સહિત હોય છે. નિશ્ચય સહિત હોય છે એવા વ્યવહારવાળાને આ નિશ્ચયનો આરોપ કરીને અમૃત કીધું હોય. નિશ્ચય સહિત વ્યવહાર જેનો છે તેનો નિશ્ચયનો અમૃતનો આરોપ આપીને વ્યવહારને અમૃત કીધું છે. એને પેલો વ્યવહારનયવાળો પકડે, જુઓ! આમાં કીધું છે કે નહિ? પણ એ તો આરોપીત કરીને અમૃત કીધું છે. નિશ્ચયનો આરોપ કરીને (કહ્યું છે). આહા...! એકલા સમકિત વિનાના ને શુદ્ધ વિનાના શુભની તો અહીં વાત જ નથી, એ તો એકલો સંસાર છે. આહાહા...! ઝીણી વાત છે. એ આવ્યું ને?

માથે આઠ બોલ છે ‘નિદા, ગર્હા અને શુદ્ધિ એ આઠ પ્રકારનો અમૃતકુંભ છે. ૨.1’

‘ઉપરના તર્કનું સમાધાન આચાર્યભગવાન (નિશ્ચયનયની પ્રધાનતાથી) ગાથામાં કરે છે :- પહેલા એણે વ્યવહારનયના શાસ્ત્રનો આધાર આપ્યો. વ્યવહારનયના શાસ્ત્રમાં લખાણ બહુ

છે. એ તો કલ્પો નથી ૧૧મી ગાથામાં? કે, હસ્તાવલંબ જાણીને વ્યવહારનો (ઉપદેશ) શાસ્ત્રમાં જિનવરની આજ્ઞામાં પણ વ્યવહાર ઘણો કલ્પો છે પણ એનું ફળ સંસાર છે. આવે છે ને? આહાહા...! શું થાય? વાદવિવાદે પાર (પડે એવું નથી). વ્યવહારના લખાણ (આવે એટલે આ) કહે છે, આણે કીધું ઈ વાત સાચી છે. વ્યવહારના સૂત્રમાં શુભભાવને અમૃત કીધો છે. પણ કોને? જેને નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન છે, એવું સાચું અમૃત છે એને શુભભાવનો વ્યવહાર અમૃતનો આરોપ આપ્યો છે. આહા...! જેને અજ્ઞાનનું ભાનેય નથી, જેને હજી ધર્મ શું છે (એની ખબર નથી) એવા અજ્ઞાનીને શુભભાવ તો એકલો ઝેર ને ઝેરનો ઘડો કીધો છે. આહાહા...! આવું હવે માનવું... આવો જૈન ધર્મ હશે આવો? બાપુ! જૈન ધર્મ કોઈ અલૌકિક છે. જૈન ધર્મ કોઈ વાડો નથી, કોઈ પક્ષ નથી એ તો વસ્તુનો પંથ છે, વસ્તુનો પંથ છે. આહાહા...! એના ઉત્તરની ગાથા.

* પ્રશ્ન :- ધ્રુવમાં એકાગ્રતા કરવા ધ્રુવને ક્યાં શોધવો?

ઉત્તર :- એ પોતે જ ધ્રુવસ્વરૂપ વસ્તુ છે. વસ્તુ છે જ એને ક્યાં શોધવા જવું છે? એક સમયની પર્યાય છે એ કોના આધારે છે? વસ્તુ છે, છે ને છે. એક સમયની પર્યાયમાં પહેલા ધ્રુવ વસ્તુનું મહાત્મ્ય આવવું જોઈએ. સર્વજ્ઞે જેના ગુણગાન કર્યા છે એવી અનંત અપાર અપાર મહિમાવાળી ચીજ આત્મા છે કોણ? કે જેના સામર્થ્યનો પાર નથી, જેની આશ્ચર્યતાનો, અદ્ભુતતાનો પાર નથી, જેની શક્તિઓનો પાર નથી એવી મહિમાવાળી વસ્તુનો જ્ઞાન પર્યાયમાં નિર્ણય કરતાં એ ધ્રુવ વસ્તુનો મહિમા આવે છે. એ મહિમા આવતાં આવતાં જેવું સ્વરૂપ છે એવો મહિમા આવતાં પર્યાય ધ્રુવમાં ઢળી જાય છે. આહાહા ! અનંત અનંત ગુણનો પિંડ પ્રભુ છે. એના દરેક ગુણો મુક્ત સ્વરૂપ છે, વીતરાગ સ્વરૂપ છે. એનું જ્ઞાન થઈને પ્રતીત થઈ એટલે બસ ! ખલાસ થઈ ગયું. મુક્તિ પ્રતીતમાં આવી એટલે હાથમાં આવી ગઈ. ૪૪૫.

— પરમાગમસાર

गुथा-३०६-३०७

अत्रोच्यते -

पडिकमणं पडिसरणं परिहारो धारणा णियत्ती य।
 णिंदा गरहा सोही अड्वविहो होदि विसकुंभो ॥३०६॥
 अप्पडिकमणमप्पडिसरणं अप्परिहारो अधारणा चैव।
 अणियत्ती य अणिंदागरहासोही अमयकुंभो ॥३०७॥
 प्रतिक्रमणं प्रतिसरणं परिहारो धारणा निवृत्तिश्च।
 निन्दा गर्हा शुद्धिः अष्टविधो भवति विषकुम्भः ॥३०६॥
 अप्रतिक्रमणमप्रतिसरणमपरिहारोऽधारणा चैव।
 अनिवृत्तिश्चानिन्दाऽगर्हाऽशुद्धिरमृतकुम्भः ॥३०७॥

यस्तावदज्ञानिजनसाधारणोऽप्रतिक्रमणादिः स शुद्धात्मसिद्धयभावस्वभावत्वेन स्वयमेवापराधत्वाद्विषकुम्भ एव; किं तस्य विचारेण? यस्तु द्रव्यरूपः प्रतिक्रमणादिः स सर्वापराधविषदोषापकर्षणसमर्थत्वेनामृतकुम्भोऽपि प्रतिक्रमणाप्रतिक्रमणादिविलक्षणाप्रतिक्रमणादिरूपां तीर्तीयकीं भूमिमपश्यतः स्वकार्यकरणासमर्थत्वेन विपक्षकार्यकारित्वाद्विषकुम्भ एव स्यात्। अप्रतिक्रमणादिरूपा तृतीया भूमिस्तु स्वयं शुद्धात्मसिद्धिरूपत्वेन सर्वापराधविषदोषाणां सर्वङ्कषत्वात् साक्षात्स्वयममृतकुम्भो भवतीति व्यवहारेण द्रव्यप्रतिक्रमणादेरपि अमृतकुम्भत्वं साधयति। तथैव च निरपराधो भवति चेतयिता। तदभावे द्रव्यप्रतिक्रमणादिरप्यपराध एव। अतस्तृतीयभूमिकयैव निरपराधत्वमित्यवतिष्ठते। तत्प्राप्त्यर्थं एवायं द्रव्यप्रतिक्रमणादिः। ततो मेति मंस्था यत्प्रतिक्रमणादीन् श्रुतिस्त्याजयति, किन्तु द्रव्यप्रतिक्रमणादिना न मुञ्चति, अन्यदपि प्रतिक्रमणाप्रतिक्रमणाद्यगोचराप्रतिक्रमणादिरूपं शुद्धात्मसिद्धिलक्षणमतिदुष्करं किमपि कारयति। वक्ष्यते चात्रैव-कम्मं जं पुव्वकयं सुहासुहमणेयवित्थरविसेसं। ततो णियत्तदे अप्पयं तु जो सो पडिक्कमणं ॥ इत्यादि।

ઉપરના તર્કનું સમાધાન આચાર્યભગવાન (નિશ્ચયનયની પ્રધાનતાથી) ગાથામાં કરે છે :-

પ્રતિક્રમણ ને પ્રતિસરણ, વળી પરિહરણ, નિવૃત્તિ, ધારણા,
વળી શુદ્ધિ, નિંદા, ગર્હણા-એ અષ્ટવિધ વિષકુંભ છે. ૩૦૬.
અણપ્રતિક્રમણ, અણપ્રતિસરણ, અણપરિહરણ, અણધારણા,
અનિવૃત્તિ, અણગર્હા, અનિંદા, અશુદ્ધિ-અમૃતકુંભ છે. ૩૦૭.

ગાથાર્થ :- [પ્રતિક્રમણમ્] પ્રતિક્રમણ, [પ્રતિસરણમ્] પ્રતિસરણ, [પરિહારઃ] પરિહાર, [ધારણા] ધારણા, [નિવૃત્તિઃ] નિવૃત્તિ, [નિન્દા] નિંદા, [ગર્હા] ગર્હા [ચ શુદ્ધિઃ] અને શુદ્ધિ- [અષ્ટવિધઃ] એ આઠ પ્રકારનો [વિષકુમ્ભઃ] વિષકુંભ [ભવતિ] છે (કારણ કે એમાં કર્તાપણાની બુદ્ધિ સંભવે છે).

[અપ્રતિક્રમણમ્] અપ્રતિક્રમણ, [અપ્રતિસરણમ્] અપ્રતિસરણ, [અપરિહારઃ] અપરિહાર, [અધારણા] અધારણા, [અનિવૃત્તિઃ] અનિવૃત્તિ, [અનિન્દા] અનિંદા, [અગર્હા] અગર્હા [ચ એવ] અને [અશુદ્ધિઃ] અશુદ્ધિ- [અમૃતકુમ્ભઃ] એ અમૃતકુંભ છે (કારણ કે એમાં કર્તાપણાનો નિષેધ છે-કાંઈ કરવાનું જ નથી, માટે બંધ થતો નથી).

ટીકા :- પ્રથમ તો જે અજ્ઞાનીજનસાધારણ (અર્થાત્ અજ્ઞાની લોકોને સાધારણ એવાં) અપ્રતિક્રમણાદિ છે તેઓ તો શુદ્ધ આત્માની સિદ્ધિના અભાવરૂપ સ્વભાવવાળાં હોવાને લીધે સ્વયમેવ અપરાધરૂપ હોવાથી વિષકુંભ જ છે; તેમનો વિચાર કરવાનું શું પ્રયોજન છે? (તેઓ તો પ્રથમ જ ત્યાગવાયોગ્ય છે.) અને જે દ્રવ્યરૂપ પ્રતિક્રમણાદિ છે તેઓ સર્વ અપરાધરૂપી વિષના દોષોને ઘટાડવામાં (-ક્રમે ક્રમે મટાડવામાં) સમર્થ હોવાથી અમૃતકુંભ છે (એમ વ્યવહાર આચાર્યસૂત્રમાં કહ્યું છે) તોપણ પ્રતિક્રમણ-અપ્રતિક્રમણાદિથી વિલક્ષણ એવી અપ્રતિક્રમણાદિરૂપ ત્રીજી ભૂમિને નહિ દેખનાર પુરુષને તે દ્રવ્યપ્રતિક્રમણાદિ (અપરાધ કાપવારૂપ) પોતાનું કાર્ય કરવા અસમર્થ હોવાને લીધે વિપક્ષ કાર્ય (અર્થાત્ બંધનું કાર્ય) કરતાં હોવાથી વિષકુંભ જ છે. જે અપ્રતિક્રમણાદિરૂપ ત્રીજી ભૂમિ છે તે, સ્વયં શુદ્ધાત્માની સિદ્ધિરૂપ હોવાને લીધે સર્વ અપરાધરૂપી વિષના દોષોને સર્વથા નષ્ટ કરનારી હોવાથી, સાક્ષાત્ સ્વયં અમૃતકુંભ છે અને એ રીતે (તે ત્રીજી ભૂમિ) વ્યવહારથી દ્રવ્યપ્રતિક્રમણાદિને પણ અમૃતકુંભપણું સાધે છે. તે ત્રીજી ભૂમિથી જ આત્મા નિરપરાધ થાય છે. તેના (અર્થાત્ ત્રીજી ભૂમિના) અભાવમાં દ્રવ્ય-પ્રતિક્રમણાદિ પણ અપરાધ જ છે. માટે, ત્રીજી ભૂમિથી જ નિરપરાધપણું છે એમ ઠરે છે. તેની પ્રાપ્તિ અર્થે જ આ દ્રવ્યપ્રતિક્રમણાદિ છે. આમ હોવાથી એમ ન માનો કે (નિશ્ચયનયનું) શાસ્ત્ર દ્રવ્યપ્રતિક્રમણાદિને છોડાવે છે. ત્યારે શું કરે છે? દ્રવ્યપ્રતિક્રમણાદિથી છોડી દેતું નથી (-અટકાવી દેતું નથી, સંતોષ મનાવી દેતું નથી); તે સિવાય બીજું પણ, પ્રતિક્રમણ-અપ્રતિક્રમણાદિથી અગોચર અપ્રતિક્રમણાદિરૂપ, શુદ્ધ આત્માની સિદ્ધિ જેનું લક્ષણ છે એવું,

અતિ દુષ્કર કાંઈક કરાવે છે. આ શાસ્ત્રમાં જ આગળ કહેશે કે - *કમ્મં જં પુવ્વકયં સુહાસુહમણેયવિત્થરવિસેસં । તત્તો ણિયત્તદે અપ્પયં તુ જો સો પહ્વિકમમણં ।। (અર્થ :- અનેક પ્રકારના વિસ્તારવાળાં જે પૂર્વે કરેલાં શુભાશુભ કર્મ છે તેમનાથી જે પોતાના આત્માને નિવર્તવે છે તે આત્મા પ્રતિક્રમણ છે.) વગેરે.

ભાવાર્થ :- વ્યવહારનયાવલંબીએ કહ્યું હતું કે-‘લાગેલા દોષોનું પ્રતિક્રમણ આદિ કરવાથી જ આત્મા શુદ્ધ થાય છે, તો પછી પ્રથમથી જ શુદ્ધ આત્માના આલંબનનો ખેદ કરવાનું શું પ્રયોજન છે? શુદ્ધ થયા પછી તેનું આલંબન થશે; પહેલેથી જ આલંબનનો ખેદ નિષ્ફળ છે.’ તેને આચાર્ય સમજાવે છે કે :- જે દ્રવ્યપ્રતિક્રમણાદિક છે તે દોષનાં મટાડનારાં છે, તોપણ શુદ્ધ આત્માનું સ્વરૂપ કે જે પ્રતિક્રમણાદિથી રહિત છે તેના આલંબન વિના તો દ્રવ્યપ્રતિક્રમણાદિક દોષસ્વરૂપ જ છે, દોષ મટાડવાને સમર્થ નથી; કારણ કે નિશ્ચયની અપેક્ષા સહિત જ વ્યવહારનય મોક્ષમાર્ગમાં છે, કેવળ વ્યવહારનો જ પક્ષ મોક્ષમાર્ગમાં નથી, બંધનો જ માર્ગ છે. માટે એમ કહ્યું છે કે-અજ્ઞાનીને જે અપ્રતિક્રમણાદિક છે તે તો વિષકુંભ છે જ; તેમની તો વાત જ શી? પરંતુ વ્યવહારચારિત્રમાં જે પ્રતિક્રમણાદિક કહ્યાં છે તે પણ નિશ્ચયનયે વિષકુંભ જ છે, કારણ કે આત્મા તો પ્રતિક્રમણાદિકથી રહિત, શુદ્ધ, અપ્રતિક્રમણાદિ-સ્વરૂપ જ છે.

ગાથા-૩૦૬ અને ૩૦૭ ઉપર પ્રવચન

પહિકમણં પહિસરણં પરિહારો ધારણા ણિયત્તી ય ।

ણિંદા ગરહા સોહી અટ્ટવિહો હોદિ વિસકુંભો ।।૩૦૬ ।।

પેલો જે વિષકુંભ કહેતો હતો એ શુભભાવ વિનાના અશુભભાવ વાળાના મિથ્યાદષ્ટિના જીવને કહેતો હતો. અહીં સમકિતદષ્ટિ જીવવાળા શુભભાવને વિષકુંભ કહ્યો છે. અને

અપ્પહિકમણમપ્પહિસરણં અપ્પરિહારો અધારણા ચેવ ।

અણિયત્તી ય અણિંદાગરહાસોહી અમયકુંભો ।।૩૦૭ ।।

શુદ્ધ નિશ્ચયના આશ્રયની પવિત્રતા પર્યાયમાં પ્રગટી છે. શુદ્ધ પર્યાય તેને જ્યાં આત્મા કહ્યો હતો, કે શુદ્ધ પર્યાય જે છે એ જ આત્મા છે, એ શુદ્ધ પર્યાયને અહીં અમૃતકુંભ

* જુઓ ગાથા ૩૮૩-૩૮૫; ત્યાં નિશ્ચયપ્રતિક્રમણ વગેરેનું સ્વરૂપ કહ્યું છે.

કીધો છે. અને એ અમૃતની અપેક્ષાએ શુભ ત્યાં હોય એને અમૃતનો આરોપ કરીને અમૃત કીધું છે. પણ જ્યાં સમ્યગ્દર્શન ને જ્ઞાન નથી અને શુભભાવમાં એકલો છે એ તો એકલું ઝેર છે. આહાહા...! આવો માર્ગ હવે. આ તો ઉગીને ઊભા થયા હોય ત્યાં... આ કરો... આ કરો... આ કરો... આ કરો... એવી વાતું (કરે). અહીં તો કહે છે, કરવું ત્યાં મરવું છે. આ કરું, આ કરું એવો જે વિકલ્પનો કર્તા... આહાહા...! એ તો જ્ઞાન સ્વરૂપ ભગવાન છે એને કર્તાપણું સોપવું એ મિથ્યાત્વ છે. ચક્રવર્તીને મહેલમાંથી સાવરણીથી મેલ કાઢી નાખજે (એમ કહેવા જેવું) છે. આહાહા...! ઝીણી વાત છે, ભાઈ!

પ્રતિક્રમણ ને પ્રતિસરણ, વળી પરિહરણ, નિવૃત્તિ, ધારણા,
વળી શુદ્ધિ, નિંદા, ગર્હણા-એ અષ્ટવિધ વિષકુંભ છે. ૩૦૬.
અણપ્રતિક્રમણ, અણપ્રતિસરણ, અણપરિહરણ, અણધારણા,
અનિવૃત્તિ, અણગર્હા, અનિંદા, અશુદ્ધિ-અમૃતકુંભ છે. ૩૦૭.

ટીકા :- ‘પ્રથમ તો જે અજ્ઞાનીજનસાધારણ (અર્થાત્ અજ્ઞાની લોકોને સાધારણ એવાં) અપ્રતિક્રમણાદિ છે...’ જેને હજી મિથ્યાદષ્ટિપણું છે, અજ્ઞાન છે, જે રાગને, પુણ્યને ધર્મ માની બેઠા છે એ લોકોના તો ‘અપ્રતિક્રમણાદિ છે તેઓ તો શુદ્ધ આત્માની સિદ્ધિના અભાવરૂપ સ્વભાવવાળાં હોવાને લીધે સ્વયમેવ અપરાધરૂપ હોવાથી વિષકુંભ જ છે;...’ એ તો ઝેર છે જ. મિથ્યાદષ્ટિ શુભભાવ કરતાં હોય અને મિથ્યાદષ્ટિપણું તો પડ્યું છે અંદર એના શુભભાવને તો અમે વિષકુંભ કહીએ છીએ, એ તો ઝેરનો ઘડો જ છે એની વાત અમે કરતાં નથી હવે. આહાહા...! આવી વાત છે. ‘તેમનો વિચાર કરવાનું શું પ્રયોજન છે?’ અનાદિથી મિથ્યાત્વમાં શુભભાવ-શુભભાવ કરે છે એ તો અનાદિ રખડે છે.

પ્રવચન નં. ૩૭૫ ગાથા-૩૦૬ થી ૩૦૭ શનિવાર, પોષ સુદ ૩, તા. ૨૨-૧૨-૧૯૭૯

‘સમયસાર’ ૩૦૬ અને ૩૦૭ એની ટીકા. થોડું ચાલ્યું છે. ફરીને ‘પ્રથમ તો જે અજ્ઞાનીજનસાધારણ (અર્થાત્ અજ્ઞાની લોકોને સાધારણ એવાં) અપ્રતિક્રમણાદિ છે...’ એટલે શું? અનાદિનું જેને અજ્ઞાન અને રાગ-દ્વેષ રૂપી અપ્રતિક્રમણ છે. અપ્રતિક્રમણના બે ભેદ છે. (૧) અજ્ઞાનીનું અપ્રતિક્રમણ અને (૨) જ્ઞાનીનું અપ્રતિક્રમણ. એ પ્રતિક્રમણ શુભભાવથી રહિત, એ જ્ઞાનીનું અપ્રતિક્રમણ. અને શુભ ને અશુભભાવ બેય મારા એવા મિથ્યાદષ્ટિ જીવને અનાદિનું અજ્ઞાન (છે) એ અજ્ઞાનીનું અપ્રતિક્રમણ. એ અપ્રતિક્રમણ આદિ છે.

એટલે શું કહે છે? એને પંચ નવકાર, પંચ પરમેષ્ઠીનું સ્મરણ હોય છે, પરમેષ્ઠીના

જાપ જપે છે, દોષ હોય તેનું પ્રાયશ્ચિત લે છે. એવો અનાદિથી અજ્ઞાની મિથ્યાદષ્ટિ એમ કરે છે એ તો અપ્રતિક્રમણ છે, અજ્ઞાન છે એની સાથે કાંઈ સંબંધ નથી. એનો અહીં વિચાર કરવાની જરૂર નથી. આહાહા...! મિથ્યાદષ્ટિ અજ્ઞાની અનાદિથી પંચ પરમેષ્ઠીનું ભજન, મંત્ર, સ્મરણ, જાપ એવું કરે છે છતાં મિથ્યાદષ્ટિ એને ધર્મ માને છે તેથી તેને દ્રવ્ય અપ્રતિક્રમણ, અજ્ઞાનીનું દ્રવ્ય અપ્રતિક્રમણ કહ્યું છે. આહાહા...!

‘(તેઓ તો પ્રથમ જ ત્યાગવાયોગ્ય છે)...’ કહે છે, એ વિચાર કરવાનું શું કામ છે? એકલા જે વ્યવહાર કરે છે નિશ્ચય વિના એની તો અમે વાત કરતા નથી. સમજાણું કાંઈ? આત્મા સહજાત્મસ્વરૂપ અતીન્દ્રિય આનંદ (સ્વરૂપ છે) એના વેદન વિના, એને જ્ઞેય બનાવ્યા વિના જે કાંઈ શુભ ક્રિયા પંચ પરમેષ્ઠીને નમસ્કાર, વંદન, પ્રતિક્રમણ આદિ કરે એની તો અમે અહીં વાત કરતા નથી. એ તો એકલું ઝેર છે. આહાહા...! ‘(તેઓ તો પ્રથમ જ ત્યાગવાયોગ્ય છે.)’

‘અને જે દ્રવ્યરૂપ પ્રતિક્રમણાદિ છે...’ હવે સમકિતના. મુનિના, સમકિતીના- આત્મજ્ઞાનીના જે દ્રવ્ય પ્રતિક્રમણ આદિ પંચપરમેષ્ઠીનું સ્મરણ, મંત્ર, જાપ, પરમેષ્ઠીની પૂજા વગેરે જે દ્રવ્ય અપ્રતિક્રમણ છે. ‘તેઓ સર્વ અપરાધરૂપી વિષના દોષોને ઘટાડવામાં (-ક્રમે ક્રમે મટાડવામાં) સમર્થ...’ શું કહ્યું એ? જેની આત્મ દષ્ટિ થઈ છે, આત્મજ્ઞાનનો અનુભવ પ્રત્યક્ષ થયો છે એ જીવને આ પંચ પરમેષ્ઠીનું સ્મરણ, વંદન વગેરે સર્વ અપરાધના વિષના દોષોને ઘટાડવા... અશુભ ઘટે છે ને? અશુભ, એ અપેક્ષાએ ઘટાડવા કહ્યું. પણ કોને? કે નિશ્ચય જેની દષ્ટિ અનુભવમાં થઈ છે, આત્માનો અનુભવ છે એને આ વ્યવહાર દોષ ઘટાડવાને સમર્થ કહેવામાં આવે છે. સમજાય છે કાંઈ? આહા...! દોષોને ઘટાડવા ને? મટાડવા. એ મટાડવાનો અર્થ ઈ ક્રમે ક્રમે મટાડવું. એકલું મટાડવું એમ નહિ. કારણ નિશ્ચય તો સાથે છે જ. શુદ્ધ ચૈતન્ય જ્ઞાતા-દષ્ટાનો અનુભવ તો છે જ, એની સાથે આવા દ્રવ્ય પ્રતિક્રમણ આદિ હોય, પંચ પરમેષ્ઠીનું સ્મરણ આદિ (હોય) તો એ અશુભ ઘટે છે એ અપેક્ષાએ દોષ એક દેશ તે ઘટાડવાને સમર્થ છે. આહાહા...!

તેથી તેને ‘અમૃતકુંભ છે...’ શું કીધું ઈ? એમ કે વ્યવહાર શાસ્ત્રોમાં વ્યવહાર પ્રતિક્રમણ ને વ્યવહાર ભગવાનની પૂજા ને સ્મરણને અમૃતકુંભ કહ્યું છે. શિષ્યે પ્રશ્ન કર્યો હતો ને? વ્યવહાર શાસ્ત્રમાં તો એને અમૃતકુંભ કહ્યો છે અને તમે એને ઝેર કહો છો, વિષકુંભ કહો છો. ભાઈ! કઈ અપેક્ષાએ કહ્યું છે? ભાઈ! વ્યવહાર શાસ્ત્રમાં નિશ્ચયવાળાને વ્યવહારથી અમૃતકુંભ છે એમ કહ્યું છે. સમજાય છે કાંઈ? વ્યવહાર શાસ્ત્રમાં પણ નિશ્ચય આત્માના અનુભવ નિર્વિકલ્પ દષ્ટિવંતને જે વ્યવહાર આવે એને અમૃતકુંભ વ્યવહાર શાસ્ત્રમાં કહ્યો છે. ‘(એમ વ્યવહાર આચાર્યસૂત્રમાં કહ્યું છે)...’ સમજાય છે આમાં?

‘તોપણ પ્રતિક્રમણ-અપ્રતિક્રમણાદિથી વિલક્ષણ...’ આહાહા...! એ શુભભાવ મિથ્યાદષ્ટિનો

પંચ (પરમેષ્ઠીનું) સ્મરણ આદિ અને પ્રતિક્રમણ વ્યવહાર સમક્રિતીનો, સમક્રિતીનો વ્યવહાર પ્રતિક્રમણ આદિ પંચપરમેષ્ઠીનું સ્મરણ આદિ. એનાથી 'વિલક્ષણ એવી અપ્રતિક્રમણાદિરૂપ ત્રીજી ભૂમિને...' આ પ્રતિક્રમણ નિર્મળની વાત છે. પહેલું અપ્રતિક્રમણ મિથ્યાદષ્ટિની અપેક્ષાએ હતું અનાદિનું. આહા...! 'એવી અપ્રતિક્રમણાદિરૂપ ત્રીજી ભૂમિને...' એવી શુભ અને અશુભ બેયથી રહિત શુદ્ધ સ્વરૂપ, એને નહિ જાણનારને, એને નહિ દેખનારને.

'નહિ દેખનાર પુરુષને તે દ્રવ્યપ્રતિક્રમણાદિ (અપરાધ કાપવારૂપ) પોતાનું કાર્ય કરવા અસમર્થ હોવાને લીધે...' શું કહે છે? જ્યાં સમ્યગ્દર્શન આત્મા અનંત જ્ઞાન, અખંડ આનંદકંદ એવા પૂર્ણાનંદની જ્યાં અંદર ભાન ને દશા નથી એની તો વાત શું કરીએ. સમજાણું? પણ જેને પૂર્ણાનંદની દષ્ટિ છે, આત્મજ્ઞાન છે એને પણ વ્યવહાર પ્રતિક્રમણાદિ ત્રીજી ભૂમિને, એને ત્રીજી ભૂમિને નહિ દેખનારને તો વ્યવહાર પ્રતિક્રમણ પણ કહેવાતું નથી. નિશ્ચય દ્રવ્યને નથી દેખનારો એને તો દ્રવ્ય પ્રતિક્રમણ આદિ નથી કહેતા. છે?

'પ્રતિક્રમણ-અપ્રતિક્રમણાદિથી વિલક્ષણ...' આ અપ્રતિક્રમણ એટલે અજ્ઞાનીનું અનાદિનું. અને પ્રતિક્રમણ એટલે શુભભાવ. એનાથી 'વિલક્ષણ એવી અપ્રતિક્રમણાદિરૂપ ત્રીજી ભૂમિને નહિ દેખનાર પુરુષને તે દ્રવ્યપ્રતિક્રમણાદિ (અપરાધ કાપવારૂપ) પોતાનું કાર્ય કરવા અસમર્થ હોવાને લીધે...' શું કહે છે? જેને નિશ્ચય સ્વભાવ આનંદકંદ પ્રભુ છે એનો જ્યાં અનુભવ ને ભાન નથી એને તો એ વ્યવહાર પ્રતિક્રમણ દોષ ઘટાડવાને પણ સમર્થ નથી. એ તો આ ત્રીજી ભૂમિવાળાને એમ કહે છે દોષ ઘટાડવાને સમર્થ એ વ્યવહારથી કહેવામાં આવ્યું છે. સમજાય છે કાંઈ? આવું અટપટુ છે.

અજ્ઞાનીના જે એકલા દ્રવ્ય પ્રતિક્રમણ, પાંચ પરમેષ્ઠીનું સ્મરણ, પ્રતિમા મંદિર સ્થાપન, મંદિર પૂજા એ અપ્રતિક્રમણ અજ્ઞાનીના એની વાત તો અમે અહીં કરતા નથી. આહાહા...! હવે રહી વાત નિશ્ચયવાળાની વ્યવહાર પ્રતિક્રમણની. એ નિશ્ચયવાળો જે છે, દષ્ટિ નિશ્ચય થઈ છે એનું વ્યવહાર પ્રતિક્રમણ દોષ ઘટાડવાને સમર્થ છે. છતાં ત્રીજી ભૂમિ નહિ દેખનારને તે વિષકુંભ ને ઝેર છે. આહાહા...! આવું છે. આવી ગયું હતું ને આપણે? આઠ બોલ આવી ગયા છે, આઠ બોલ આવી ગયા છે ને?

'કરેલા દોષનું નિરાકરણ, સમ્યક્ત્વાદિ ગુણોમાં પ્રેરણા, મિથ્યાત્વાદિ દોષોનું નિવારણ, પંચનમસ્કારાદિના મંત્ર (જપવા), પ્રતિમા વગેરે બાહ્ય દ્રવ્યોના આલંબન વડે ચિત્તને સ્થિર કરવું (એ બધો શુભભાવ), નિવૃત્તિ-બાહ્ય વિષયકષાયાદિ ઇચ્છામાં વર્તતા ચિત્તને પાછું વાળવું એ શુભભાવ, આત્મસાક્ષીએ દોષોનું પ્રગટ કરવું એ શુભભાવ છે, ગુરુસાક્ષીએ દોષોનું પ્રગટ કરવું એ શુભભાવ છે, શુદ્ધિ-દોષ થતાં પ્રાયશ્ચિત લઈને વિશુદ્ધિ કરવી એ શુભભાવ છે,...' શુભ. પણ એ શુભભાવ સમક્રિતીના દોષ ઘટાડવાને વ્યવહારે દોષ અશુભ ઘટે એમ કહેવાય છે પણ ત્રીજી ભૂમિ જ્યાં નથી એને તો એ પ્રતિક્રમણ આદિ દોષ ઘટાડવાને સમર્થ જરીએ

નથી. સમજાણું કાંઈ? આવી વાતું, લ્યો!

‘ત્રીજી ભૂમિને નહિ દેખનાર,...’ આહાહા...! નિર્વિકલ્પ ભગવાનઆત્મા વીતરાગમૂર્તિ પ્રભુ એકલો આનંદનો રસકંદ એકલો એ જેને અનુભવમાં નથી એના તો દ્રવ્ય જે વ્યવહાર પ્રતિક્રમણ આદિ છે એ દોષ ઘટાડવાને સમર્થ નથી. દોષ ઘટાડવાને સમર્થ કીધા હતા પણ કોને? સમ્યગ્દષ્ટિ પહેલી ભૂમિકા, જેને ત્રીજી ભૂમિકા છે એના વ્યવહાર ને દોષ ઘટાડવા વ્યવહારે કહ્યું હતું. પણ જેને સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન નથી એના વ્યવહાર પ્રતિક્રમણના વ્યવહાર પંચ મંત્ર આદિ (દોષ ઘટાડવા સમર્થ નથી). આહાહા...! છે? ‘પોતાનું કાર્ય કરવા અસમર્થ હોવાથી...’ આહાહા...! એ દ્રવ્યનું પોતાનું કાર્ય ખરેખર નિશ્ચય સહિત હોય તો એ ઘટાડવા માટે કાર્ય છે. નિશ્ચય દષ્ટિ હોય તો વ્યવહાર જે છે એ ઘટાડવા માટે છે, એ પોતાનું કાર્ય નિશ્ચય ભૂમિકા વિના કરી શકતું નથી અને એકલું બંધનું ઝેરનું કામ કરે છે. આહાહા...! સમજાય છે?

મુમુક્ષુ :- થોડું અટપટું તો લાગે છે.

ઉત્તર :- અટપટું લાગે છે? કીધું ને આ, કે અજ્ઞાનીના અપ્રતિક્રમણની વાત તો અમે વિચાર કરતાં નથી. મિથ્યાદષ્ટિ જે પુણ્યને ધર્મ માને, રાગને ધર્મ માને એવા મિથ્યાદષ્ટિની તો અમે વાત (કરતા નથી). એનો શુભભાવ હોય, એને શુભભાવ હોય પણ એની તો અમે વાત કરતાં નથી. બાકી રહ્યો એ સમકિતી એને આત્મજ્ઞાનમાં ભૂમિકા આત્મજ્ઞાનની થઈ, છતાં સ્થિર થઈ શકતો નથી તો એને પડિક્રમણનો વ્યવહાર, વ્યવહાર પંચ (પરમેષ્ઠીનું) સ્મરણ આવે અને તે વ્યવહાર દોષ ઘટાડવાને સમર્થ છે. દોષ ઘટાડવાને, હોં! દોષનો અભાવ કરવાને નહિ. ક્રમે ક્રમે પેલો અશુભ ઘટે છે એટલે અમે (કહ્યું) પણ જે ત્રીજી ભૂમિ નથી, આત્મદર્શન ને આત્મજ્ઞાન નથી એને તો એ વ્યવહાર દોષ ઘટાડવાને સમર્થ નથી પણ એકલા ઝેર છે. કહો, હવે અટપટું ક્યાં આમાં રહ્યું? અટપટું નથી. સમજાણું કે નહિ કાંઈ? આહાહા...!

પહેલી વાત તો ઈ કરી. સીધી સાદી ભાષા છે, કે અનાદિથી આત્માના અજ્ઞાનને લઈને અજ્ઞાનની ભૂમિકામાં જે કાંઈ એ શુભભાવ કરે એનો તો અહીંયાં અમે વિચાર કરતા નથી, એ તો એકલું ઝેર છે. એટલે એનો તો અમે અહીં વિચાર કરતા નથી. હવે વિચાર એ કહીએ છીએ, કે આત્મજ્ઞાન સહિત જેને એ વ્યવહાર પ્રતિક્રમણ આદિ હોય એને દોષ ઘટાડવાને સમર્થ છે. ઘટાડવા, હોં! મટાડવા નહિ, ઘટાડવા. પણ એને પણ-ત્રીજી ભૂમિકા દેખતો હોય એને. જેને સમ્યગ્દર્શન ને સમ્યગ્જ્ઞાન નથી એના દ્રવ્ય પ્રતિક્રમણ પંચ પરમેષ્ઠીનું સ્મરણ, મંત્ર, જાપ, પ્રતિમા પૂજા, પ્રતિમાનું સ્થાપન એ બધો સમ્યગ્દર્શન વિના એ શુભભાવ પોતાનું કાર્ય કરવા એટલે દોષ ઘટાડવા સમર્થ નથી. છે?

‘દ્રવ્યપ્રતિક્રમણાદિ (અપરાધ કાપવારૂપ) પોતાનું કાર્ય કરવા અસમર્થ હોવાને લીધે વિપક્ષ કાર્ય (અર્થાત્ બંધનું કાર્ય)...’ કરે છે. એકલું બંધનું જ કાર્ય કરે છે. સમજાણું આમાં કાંઈ?

આહા...! ભાષા તો સાદી છે પણ હવે પકડવું તો (એને છે). અનાદિનો અજ્ઞાની જેને કાંઈ આત્મજ્ઞાન શું છે, વસ્તુ અંદર આખી પડી છે પ્રભુ પરમેશ્વર છે, ભગવાન છે, વીતરાગ છે, ત્રિલોકનાથ ત્રણલોકમાં એના જેવી કોઈ મોટી ચીજ નથી, એવો આ આત્મા (છે) એની જેને અનાદિથી ખબર નથી, એક અનાદિથી લીધી, એના જે શુભભાવ છે એની તો અમે વાત કરતા નથી. કારણ કે, એ તો મિથ્યાદષ્ટિ અને શુભભાવ એ તો ઝેર ચાર ગતિમાં રખડવાનો છે. આહાહા...! પણ જ્યાં જોર દેવાનું છે ત્યાં જોર દેતો નથી એની આ વાત નથી કરતા. હવે જોર દેવાનું છે જ્યાં આત્મા ઉપર, નિર્વિકલ્પ આત્માની દષ્ટિ ને જ્ઞાન જેને થયા છે એના વ્યવહાર પંચ નમસ્કાર આદિ હોય એ દોષ ઘટાડવાને સમર્થ છે. પણ જો એને ત્રીજી ભૂમિકા ન હોય, સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન ન હોય તો એ દોષ ઘટાડવાનું પોતાનું કાર્ય કરવા અસમર્થ છે. દોષ ઘટાડવાનું પોતાનું કાર્ય કરવા ત્રીજી ભૂમિકાને અભાવે અસમર્થ છે. વિપક્ષ કાર્ય કરે (છે) એટલે બંધનું કામ કરે છે. ઘટાડવાને બદલે એકલું વિષનું કામ કરે છે. સમજાય છે કાંઈ?

મુમુક્ષુ :- જ્ઞાનીના વ્યવહારથી તો અજ્ઞાન ને દોષ ઘટે.

ઉત્તર :- કીધું ને જ્ઞાનીનો વ્યવહાર દોષ ઘટાડવાને સમર્થ છે. નિશ્ચયથી તો એ ઝેર છે પણ આમ અશુભ ઘટે છે એ અપેક્ષાએ અને દષ્ટિની અપેક્ષા રાખીને એને જરી વ્યવહાર શાસ્ત્રમાં અમૃત કીધું છે. એ અહીં અમૃત છે એનો આરોપ આપ્યો છે. બાકી એ પણ છે તો ઝેર જ. જ્ઞાનીના એ શુભભાવ ઝેર છે. આહાહા...! પંચ પરમેષ્ટીનું સ્મરણ કરે, મંત્ર જાપ કરે ઐં... ઐં... ઐં... ઐં... જાપ કરે, લ્યો! ઇમો અરિહંતાણં, ઇમો અરિહંતાણં માળા ફેરવે. એવા અજ્ઞાનીના અશુભભાવનો તો અમે વિચાર કરતા નથી. ફક્ત જ્ઞાનીને જ્યારે અંતરમાં ઠરી શકતો નથી છતાં ભાન છે, કે હું તો જ્ઞાતા-દષ્ટા ને આનંદ છું, એવા જીવને જે વ્યવહાર પ્રતિક્રમણ ને વ્યવહાર પંચ પરમેષ્ટીનું સ્મરણ આવે એ નિશ્ચય અહીં છે માટે આને દોષ ઘટાડવાને વ્યવહાર થોડો સમર્થ છે. જરીક અશુભ ઘટે છે ને? એને અશુભ ઘટે છે. અહીં મિથ્યાત્વ ગયું છે એટલે આને અશુભ ઘટે છે. એને એટલો ઘટાડવા સમર્થ છે પણ એને પણ જો ત્રીજી ભૂમિકામાં દષ્ટિ ન રહે તો એ દોષ ઘટાડવાનું કાર્ય કરી શકતો નથી, વિપક્ષ કાર્ય કરે છે એટલે બંધનું કામ કરે છે. આહાહા...! આવું બધું અટપટું છે.

અત્યારે તો આત્મા શું એ તો પડ્યો રહ્યો, આત્મા મુકીને બધી વાતું (કરે). ભક્તિ કરો ને પૂજા કરો ને પ્રતિમા કરો ને સ્થાપના કરો ને દેરાસર ને પંચ પરમેષ્ટીના જાપ કરો. આહાહા...! ટીકા પણ એવી બનાવી છે ને! આહાહા...!

એ ત્રીજી ભૂમિને નહિ દેખનાર, સમ્યગ્દષ્ટિ વિના આખો આત્મા પૂર્ણ છે એને નહિ જોનાર, નહિ માનનાર ને નહિ અનુભવનાર એવા પુરુષને 'તે દ્રવ્યપ્રતિક્રમણાદિ...' જે વ્યવહાર પ્રતિક્રમણ પહેલા દોષ ઘટાડવાને સમર્થ કહ્યા હતા, દોષ ઘટાડવાને સમર્થ કહ્યા હતા તે

જ પ્રતિક્રમણ આદિ 'પોતાનું કાર્ય કરવા અસમર્થ...' દોષ ઘટાડવાનું કાર્ય કરવાને અસમર્થ. આહાહા...! એ તો સમ્યગ્દર્શન હોય, અનુભવ હોય એને શુભભાવમાં અશુભ ઘટાડવામાં સમર્થ છે. આહાહા...! સામે છે, પુસ્તક છે ને? ક્યા શબ્દનો અર્થ થાય છે? અહીં તો એવી વાત છે. મૂળ રાખીને વાત છે.

જ્યાં આત્મજ્ઞાન જ નથી ને આત્મદર્શન નથી, નિર્વિકલ્પ પ્રતીતિ અનુભવની નથી તે જીવના શુભભાવ છે એ દોષ ઘટાડવાને તો સમર્થ નથી પણ વિપક્ષ કાર્ય (એટલે કે) બંધ કરવાને સમર્થ છે. આહાહા...! ત્રીજી ભૂમિ છે એ તો સર્વથા દોષને મટાડવાને સમર્થ છે. દૃષ્ટિ સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન આદિ જે છે એ તો સર્વ દોષને મટાડવાને સમર્થ છે. એ જીવને જે વ્યવહાર હોય છે એ દોષને કમે ઘટાડવા માટે સમર્થ છે. આહાહા...! અને એ ત્રીજી ભૂમિ જો નથી ને એકલા જો આ વ્યવહાર આદિ એને હોય તો જે ઘટાડવાનું કાર્ય કરવું હતું એ ન કરી શકતા બંધનું કાર્ય કરે એવો સ્વભાવ છે. આહાહા...! સમજાય છે? ભાષા તો સાદી છે પણ વાત ચાલતી નહિ એટલે પ્રવૃત્તિ.. પ્રવૃત્તિ.. પ્રવૃત્તિ.. પ્રવૃત્તિ, પ્રવૃત્તિ વિના અંદર એકલો અક્રિય ભગવાન છે, પોતે અક્રિય વસ્તુ છે. પર્યાય ભલે સક્રિય અક્રિય કહેવાય, રાગની અપેક્ષાએ નિર્મળ પર્યાયને અક્રિય કહેવાય, ત્રિકાળની અપેક્ષાએ નિર્મળ પર્યાયને સક્રિય કહેવાય પણ વસ્તુ જે છે એ તો અક્રિય જ છે. ત્રિકાળ વસ્તુ જે છે... આહાહા...! એ પલટતી નથી, બદલતી નથી, ઘટતી નથી, વધતી નથી, ઓછા-વત્તાપણું એમાં થતું નથી. આહાહા...!

એકરૂપ વસ્તુ ભગવાન પરમાત્મા બિરાજે છે એનું જેને જ્ઞાન નથી ને એકલો અનાદિથી અજ્ઞાની પ્રતિક્રમણ વ્યવહાર ને પંચ પરમેષ્ટી, મંદિર ને મંદિરની પૂજા ને પંચપરમેષ્ટીનું સ્મરણ ને જાપ... જાપ... જાપ જપો. આહાહા...! ઝૂં કાર... એનો કાગળ આવ્યો છે. કેટલી વાર મેં ઓમકાર જપ્યો મહારાજ એનું ફળ શું? એવું આવ્યું હતું. લાખ-કરોડવાર જપે નહિ, આત્માના જ્ઞાન વિના શુભભાવ થાય એ એકલા બંધનું કારણ છે. સમજાણું કાંઈ? આહા...!

તે પ્રતિક્રમણાદિ, તે પ્રતિક્રમણ એટલે પહેલા જે પ્રતિક્રમણ દોષ ઘટાડવાને સમર્થ કહ્યા હતા તે જ પ્રતિક્રમણાદિ નિશ્ચય વિના, ત્રીજી ભૂમિકા વિના 'પોતાનું કાર્ય કરવા અસમર્થ...' વ્યવહારનું કાર્ય દોષ ઘટાડવામાં એ અસમર્થ છે. આહાહા...! પણ 'વિપક્ષ કાર્ય (અર્થાત્ બંધનું કાર્ય) કરતાં હોવાથી વિષકુંભ જ છે.' આહાહા...! કેટલું સમાડી દીધું છે એમાં! જેને ત્રીજી ભૂમિકા-પુણ્ય-પાપથી, શુભ-અશુભથી રહિત એવો આત્મા એની જેને દૃષ્ટિ ને જ્ઞાન નથી એના જેટલા પડિક્રમણા, પંચ પરમેષ્ટી, સ્મરણ, મંત્ર-બંત્ર, જાપ-જાપ, ભક્તિ, વ્રત, પૂજા બધા દોષને ઘટાડવાને, એનું કાર્ય ઈ ઘટાડવાનું હતું નિશ્ચય હોય તો, એને ઠેકાણે બંધનું કારણ થાય. ઘટાડવાનું કાર્ય નહિ (કરીને) બંધનું (કારણ) થાય. આહાહા...!

'વિષકુંભ જ છે. જે અપ્રતિક્રમણાદિરૂપ ત્રીજી ભૂમિ છે...' શુભ ને અશુભ રહિત.

એ શુદ્ધ પરિણામ જે છે, પંચ પરમેષ્ઠીના સ્મરણાદિથી રહિત એવો જે શુભ-અશુભ રહિત છે. આહાહા...! 'તે, સ્વયં શુદ્ધાત્માની સિદ્ધિરૂપ હોવાને લીધે...' ઇ તો સ્વયં એનું સ્વરૂપ જ એવું છે. 'શુદ્ધાત્માની સિદ્ધિરૂપ હોવાને લીધે સર્વ અપરાધરૂપી વિષના દોષોને સર્વથા નષ્ટ કરનારી હોવાથી,...' નિશ્ચય સહિતના વ્યવહારને દોષ ઘટાડવા કીધું હતું. જરી અશુભ ઘટે. અહીં કહે છે, કે ત્રીજી ભૂમિકા કેવી છે? આહાહા...! 'સર્વ અપરાધરૂપી વિષના દોષોને સર્વથા નષ્ટ કરનારી હોવાથી,...' સમજાણું કાંઈ? આટલા બધા બોલો હવે યાદ રાખવા ક્યાં? આહાહા...!

કહે છે, કે ત્રીજી ભૂમિકા એવી ચીજ છે, શુભ-અશુભભાવ રહિત આત્મા નિર્વિકલ્પ દષ્ટિ, નિર્વિકલ્પ જ્ઞાન, વીતરાગી દષ્ટિ એવો સ્વભાવ છે એનો, કે 'સર્વ અપરાધરૂપી વિષના દોષોને...' નિશ્ચય સહિત વ્યવહારવાળાને વ્યવહાર દોષ ઘટાડવાને સમર્થ કીધું હતું. હવે અહીં તો ત્રીજી ભૂમિકાને સર્વ અપરાધરૂપી ઝેરના દોષોને 'સર્વથા નષ્ટ કરનારી હોવાથી...' ઠીક! પેલું ઘટાડવા-બટાડવાનું અહીં નહિ હવે. આહાહા...!

'સર્વ અપરાધરૂપી વિષ...' એક તો ઇ. પુણ્ય ને પાપ બેય. અને તે પણ સર્વથા. પેલા વ્યવહારમાં ઘટાડવાનું હતું, નિશ્ચય સહિત વ્યવહારમાં. આ એકલો નિશ્ચય છે. આત્મા દષ્ટિમાં લીધો છે, નિર્વિકલ્પ વૃત્તિ થઈ છે, અનુભવમાં આનંદ વર્તે છે એને જે કંઈ શુભ (છે), એ એને ઇ ત્રીજી ભૂમિકાવાળાને, ત્રીજી ભૂમિકાવાળા સહિત વ્યવહારવાળાને દોષ ઘટાડવાનું કહ્યું હતું. અહીં ત્રીજી ભૂમિકા સર્વથા, સર્વ દોષને નાશ કરવાને સમર્થ છે (એમ કહ્યું). 'સર્વથા નષ્ટ કરનારી હોવાથી,...' છે? આહાહા...! ત્રીજી ભૂમિકા જે 'સ્વયં શુદ્ધાત્માની સિદ્ધિ...' શુદ્ધ આત્મા પવિત્ર પ્રભુ નિર્મણાનંદ એવી જે પ્રતીતિ સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાનમાં થઈ... આહાહા...! એ એને હોવાને લીધે 'સર્વ અપરાધરૂપી વિષના દોષોને...' ખૂબી આ છે. આહાહા...! સર્વ અપરાધરૂપી વિષના દોષ, ઝેરના દોષ. એ પુણ્ય પણ અપરાધરૂપી ઝેર છે. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- ઉપર પણ સર્વ અપરાધરૂપી વિષના દોષો, અહીંયાં પણ સર્વ અપરાધરૂપી વિષના દોષો કહ્યું છે.

ઉત્તર :- આ પણ વિષના દોષ છે. અપ્રતિક્રમણવાળો અજ્ઞાની તો સર્વથા છે.

મુમુક્ષુ :- સર્વ અપરાધરૂપી વિષના દોષો..

ઉત્તર :- વિષના દોષોને ઘટાડવા કીધું ને. સર્વ અપરાધરૂપી વિષના (દોષોને) ઘટાડવાને. એટલે એ સમકિત સહિત, સમકિત સહિત રાગ શુભરાગ છે એ સર્વ દોષોને ઘટાડવા, સર્વ અપરાધરૂપી વિષના દોષોને ઘટાડવા, પણ સર્વ અપરાધરૂપી વિષને સર્વથા ઘટાડવા સમર્થ નહિ.

મુમુક્ષુ :- જ્ઞાનીનો વ્યવહાર પુણ્ય અને પાપના બન્ને દોષોને (ઘટાડવા સમર્થ છે?)

ઉત્તર :- બંનેનો અભાવ છે. નિશ્ચય, નિશ્ચય. વ્યવહાર નહિ નિશ્ચય. જ્ઞાનીનો વ્યવહાર

સર્વથા દોષ ઘટાડવા (સમર્થ) એટલું. સર્વથા દોષ નહિ. જેટલા દોષ છે એટલા અશુભ થોડા ઘટે. ત્યાં એકલું પુણ્ય છે, પાપ નથી. આહા...! જ્ઞાનીના વ્યવહારમાં એકલું પુણ્ય છે એટલે એને દોષ ઘટાડવા કહેવામાં આવ્યું છે. અહીં સર્વથા, ત્યાં સર્વ એટલું કહ્યું. અપરાધને સર્વ વિશેષણ છે. અહીં તો... આહાહા...! 'સર્વ અપરાધરૂપી વિષના દોષોને સર્વથા નષ્ટ કરનારી હોવાથી...' આમ છે. સમજાય છે કાંઈ? નિશ્ચય સમકિત ને અનુભવ સહિતના વ્યવહાર એ વ્યવહાર. વ્યવહાર કેવો છે? દોષને સર્વથા નાશ કરનારો નથી, દોષને ઘટાડવા સમર્થ છે. સર્વ દોષનો અંશ ઘટે છે, અંશ. અને નિશ્ચય સહિત જે એકલો નિશ્ચય છે—ત્રીજી ભૂમિકા એ સર્વ દોષોને સર્વથા નષ્ટ કરનાર છે. આહાહા...! છે કે નહિ? અંદર છે? આહાહા...! ગંભીર ટીકા, 'અમૃતચંદ્રાચાર્ય'ની ઘણી ગંભીર (ટીકા). આહાહા...!

'ત્રીજી ભૂમિ છે તે, સ્વયં શુદ્ધાત્માની સિદ્ધિરૂપ હોવાને લીધે...' પોતે શુદ્ધ આત્મા છે એની દષ્ટિ ને જ્ઞાનમાં સિદ્ધિ જ છે. એને લીધે સર્વ અપરાધરૂપી વિષ, સર્વ અપરાધ પુણ્ય-પાપ બધું તેને 'સર્વથા નષ્ટ કરનારી હોવાથી, સાક્ષાત્ સ્વયં અમૃતકુંભ છે,...' 'સાક્ષાત્ સ્વયં અમૃતકુંભ છે...' પેલા વ્યવહારને અમૃતકુંભ કહ્યું હતું. નિશ્ચયવાળાને વ્યવહાર શાસ્ત્રમાં વ્યવહાર શુભભાવને અમૃત કહ્યું છે, અમૃત. વ્યવહાર શાસ્ત્રમાં અમૃત કહ્યું એ આરોપ દર્શને (કહ્યું છે).

'મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક' માં આવે છે ને? નિશ્ચય સમકિત છે એને વ્યવહાર સમકિતનો આરોપ અપાય છે. છે રાગ, રાગ કોઈ સમકિતની પર્યાય નથી પણ નિશ્ચય સમકિત છે તેને વ્યવહાર સમકિતનો આરોપ અપાતો નથી. એમ અહીંયાં જેને નિશ્ચય વસ્તુ છે એને વ્યવહારમાં દોષ ઘટાડવામાં, સર્વ દોષો થોડો ઘટાડવાને સમર્થ છે, સર્વથા દોષને નહિ. દોષોને થોડો ઘટાડવા સમર્થ છે. ભલે સર્વ દોષ હો પણ સર્વ દોષોને સર્વથા નહિ, સર્વ દોષોને જરી ઘટાડવા સમર્થ છે. નિશ્ચય અનુભવ સહિત શુભભાવ હોય એને. અને ત્રીજી ભૂમિકા છે એ તો સર્વ દોષોને સર્વથા નષ્ટ કરનાર છે. આહાહા...! આ આવું ઘરે કોઈ દિ' વાંચ્યું ન હોય. ક્યાં નવરાશ ક્યાં છે? આહાહા...! આ તો બે ગાથા છે—૩૦૬ ને ૩૦૭. આહા...!

મુમુક્ષુ :- શુભ હોવા છતાં શુભને હેય માને તો દોષ ઘટે?

ઉત્તર :- પણ હેય માને ક્યારે? અહીં ઉપાદેય થયું હોય તો હેય માનેને? એકલો હેય આવ્યો ક્યાંથી? અંતર શુદ્ધ સ્વભાવના ઉપાદેયપણે જાણે ત્યારે રાગને હેય તરીકે જાણે. એકલો જ રાગ દેખાય છે ત્યાં હેય તરીકે ક્યાં આવ્યું ન્યાં? ઇ તો જે છે ઇ છે, ઇ ઉપાદેય છે એ તો. ઝીણી વાત છે, ભાઈ! માર્ગ બહુ ઝીણો.

મુમુક્ષુ :- નિશ્ચય પ્રગટ થાય ત્યારે જ વ્યવહાર હેય થયો કહેવાય?

ઉત્તર :- ત્યારે જ વ્યવહાર કહેવાય, વળી વ્યવહાર શેનો કહેવાય? ત્યારે દોષ ઘટાડવાને,

દોષ ઘટાડવાને સર્વથા નહિ, દોષ ઘટાડવાને (સમર્થ છે). ત્રીજી ભૂમિકા સર્વ દોષ સર્વથા મટાડવાને એટલે નાશ કરવાને (સમર્થ છે). આહાહા...! સમજાણું કાંઈ? સામે પુસ્તક છે, વાંચવું જોઈએ, વાંચીને આવવું જોઈએ.

અમારા નિશાળના માસ્તર હતા તે એમ કહેતા. તે દિ' પોણો સો વર્ષ પહેલાની વાત છે. જે પાઠ તમારે લેવો છે એ વાંચીને આવજો મારી પાસે. બૈરા નહોતા એકલા હતા, રાંધતા. એ રાંધે અને પછી છોકરા ખાસ ખાસ હોંશિયાર હોય ને (એવા) બે ત્રણને બોલાવે અને એને રાંધતા રાંધતા શીખવે. ઇ જે શીખવાનું હોય ઇ એમ કહે કે વાંચીને આવજો. એટલે તમે શું એમાંથી સમજ્યા અને અહીંથી હું શું કહું છું એનો તને આંતરો લાગશે. સમજાણું કાંઈ? આહા...! એક હતો બ્રાહ્મણ. 'નરોત્તમ' કરીને માસ્તર હતા. પોણો સો વર્ષ પહેલાની વાત છે. ૭૮ વર્ષ (થયા).

મુમુક્ષુ :- ગુરુદેવ! અમને તો આપ શિખામણ આપો છો કે વાંચીને આવવું.

ઉત્તર :- વાંચવું જે કહે છે એમ કીધું. તો પછી એણે પોતે શું પકડ્યું ને અહીં શું નીકળે છે એનો આંતરો (ખબર પડે). આહાહા...! મેં તો આનો અર્થ આવો કાઢ્યો હતો પણ આ તો અર્થ બીજો નીકળ્યો. એને આંતરો પડે એટલે વધારે ધારણામાં આવે. આહાહા...!

'સર્વ અપરાધરૂપી વિષના દોષોને સર્વથા નષ્ટ કરનારી હોવાથી,...' પેલામાં સર્વ દોષ છે પણ સર્વ દોષોનો ઘટાડવા હતું, અહીં સર્વથા છે, ત્યાં ઘટાડવાનું હતું. ત્યાં સર્વ દોષ છે એ અહીં સર્વ દોષ છે, ઇ સર્વ દોષમાં બેય સરખા છે. પેલામાં ઘટાડવામાં હતું, અહીં નાશ કરવામાં (સમર્થ) છે. સમજાણું કાંઈ? આહા...! આની પરીક્ષા લેવાતી હોય તો ખબર પડે કે, આ કેટલું ધારણામાં છે. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- જ્ઞાનીને બન્ને દોષ ઘટે?

ઉત્તર :- એને દોષ ઘટ્યો છે એને એનો વ્યવહાર સહેજ દોષ ઘટાડે છે. અશુભ છે એને અશુભ ઘટે છે. મિથ્યાદષ્ટિને પોતે અશુભ બધું છે. મિથ્યાદષ્ટિ પોતે જ અશુભ છે એમાં અશુભ ઘટે ક્યાંથી? આહાહા...! મિથ્યાત્વ પોતે જ અશુભ છે એટલે એના શુભમાંથી અશુભ ઘટે એ પ્રશ્ન જ ક્યાં (છે)? એટલે અહીંયાં એમ લીધું છે. મિથ્યાદષ્ટિના શુભભાવની તો વાત અમે કરતા જ નથી. ફક્ત સમ્યગ્દષ્ટિના શુભભાવની વાત કરતા નિશ્ચય જેને સમ્યગ્દર્શન છે તેનો વ્યવહાર સર્વ દોષને, દોષો સર્વ, પણ સર્વ દોષને અંશે અંશે ઘટાડે છે. અહીં ત્રીજી ભૂમિકા સર્વથા ઘટાડે, પેલી અંશે ઘટાડે, ત્રીજી ભૂમિકા સહિત છે માટે. આહાહા...! સમજાણું?

મુમુક્ષુ :- જ્ઞાનીને શુભના બળે દોષ ઘટે કે દષ્ટિના બળે દોષ ઘટે?

ઉત્તર :- ઇ દષ્ટિનું બળ છે તેથી ઘટે છે. નિશ્ચયથી તો એમ ઘટે છે. દષ્ટિનું બળ છે ને એને લઈને અહીં એક દેશ અંશે ઘટે છે. દષ્ટિ જ્યાં નથી ત્યાં તો જરીએ ઘટવું-

ફટવું (થતું નથી), પોતે જ અશુભ છે ત્યાં ઘટે શું? મિથ્યાત્વ પોતે જ એકલો અશુભ છે. આહાહા...! લોકોને આ વીતરાગ માર્ગ સાંભળવો કઠણ પડે, સાંભળ્યો ન હોય. આહાહા...! સંપ્રદાયમાં તો ઇ વાત ચાલે આ કરો... આ કરો... આ કરો... વ્યવહાર કરો, બીજી વાત કાંઈ ન મળે. ભક્તિવાળાને ભક્તિ ચાલે, ભક્તિ કરો પરમેશ્વરની ને ગુરુની ખૂબ ધૂન લગાવો. કહે છે, કે એ મિથ્યાદષ્ટિને એ ધૂન છે એવાના શુભભાવની તો અમે વાત કરતા નથી. લ્યો! આહાહા...! પણ જે સમ્યગ્દષ્ટિ છે એને સમ્યક્નું જોર આવ્યું છે એથી તેને આ જે શુભભાવ છે, એમાં આ અશુભ છે મિથ્યાત્વ તદ્દન અશુભ છે એ તો નાશ થઈ ગયો છે એથી તેના શુભમાં અશુભના દોષનો અંશ, અંશ ઘટે છે. અને ત્રીજી ભૂમિકા એકલી અનુભવે છે એને સર્વ દોષો સર્વથા (નાશ કરે છે). પેલાને, સર્વ દોષોને ઘટાડતો હતો. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- અશુભનો અભાવ તો એકલા મુનિને જ થાય.

ઉત્તર :- અશુભનો અભાવ સમક્રિતીને હોય છે. શુભ ને અશુભ બેય નિર્વિકલ્પ અનુભવમાં નથી. અને નિર્વિકલ્પ દષ્ટિ થઈ છતાં જ્યારે શુભભાવ હોય ત્યારે એટલો અશુભ ઘટ્યો છે, અંશે ઘટ્યો છે. આહાહા...! આવો માર્ગ પકડવો કઠણ પડે, એ ક્યારે રુચિમાં લે? આહાહા...! બહારથી માનીને બેસી જાય, જિંદગી કાઢે. આહાહા...!

હવે ઇ કહે છે, જુઓ! ‘સાક્ષાત્ સ્વયં અમૃતકુંભ છે...’ કોણ? ત્રીજી ભૂમિકા, નિર્વિકલ્પ દશા, નિર્વિકલ્પ સમક્રિત, નિર્વિકલ્પ જ્ઞાન એ સાક્ષાત્ અમૃતકુંભ છે. ઇ શું કીધું? સાક્ષાત્ કેમ કીધું? કે, વ્યવહાર શાસ્ત્રમાં નિશ્ચયવાળાને વ્યવહાર અમૃતકુંભ કહ્યો છે પણ આ તો સાક્ષાત્ અમૃતકુંભ છે. નિશ્ચયનો અનુભવ છે એ તો સાક્ષાત્ અમૃતકુંભ છે અને નિશ્ચય સહિત જે વ્યવહાર છે એને પણ વ્યવહાર શાસ્ત્રમાં (અમૃત કુંભ કહ્યો છે). એ તો શિષ્યનો પ્રશ્ન હતો, શિષ્યનો એ પ્રશ્ન ગાથા મૂકીને હતો કે, વ્યવહારમાં અમૃતકુંભ કહ્યું છે ને તમે આ શું માંડી એકલી? ઝેર... ઝેર... ઝેર... કહી કહીને (શું માંડી છે?) વ્યવહાર શાસ્ત્રમાં અમૃતકુંભ કહ્યું છે ને? એ તો પ્રશ્ન છે એનો પહેલો. ભાઈ! એ વ્યવહાર અમૃતકુંભ કહ્યો છે એ અમૃતકુંભ ભગવાન ત્રીજી ભૂમિકા જેને છે એના વ્યવહારને અમૃતકુંભનો આરોપ દીધો છે. છે તો એ પણ ઝેર. આહાહા...!

સમક્રિતીના શુભભાવને પણ ઝેર કીધો પણ અમૃતનો આરોપ આપ્યો, નિશ્ચય અમૃત થયું છે એનો આરોપ (આપ્યો). સમક્રિત નિશ્ચય થયું છે એને દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની શ્રદ્ધાના રાગને વ્યવહાર સમક્રિત કહે. તો હવે રાગ ક્યાં ને વ્યવહાર સમક્રિત ક્યાં? એ તો રાગની પર્યાય છે, વ્યવહાર સમક્રિત એ છે એ તો રાગની પર્યાય છે, એ કાંઈ સમક્રિતની પર્યાય નથી. આહાહા...! આવે છે ને ‘મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક’માં? નિશ્ચય ને વ્યવહાર આભાસ. નિશ્ચય, વ્યવહારાભાસમાં આવે છે. આહા...! નિશ્ચય એકલો છે એની વાત જુદી. નિશ્ચય સહિત વ્યવહાર હોય છે એ બરાબર છે. એને અંશે ઘટે છે અને એકલો ત્રીજી ભૂમિકામાં રમે છે એને

સર્વ દોષો સર્વથા નષ્ટ થયા છે. નિશ્ચયવાળો વ્યવહારમાં છે એને સર્વ દોષો અંશે ઘટ્યા છે. આહાહા..!

આવી વાત છે. ‘અને એ રીતે (તે ત્રીજી ભૂમિ)...’ જોયું? જે પુણ્ય-પાપ રહિતનો જે નિર્વિકલ્પ ભાવ સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન ને નિર્વિકલ્પ ભૂમિકા ‘(તે ત્રીજી ભૂમિ) વ્યવહારથી દ્રવ્યપ્રતિક્રમણાદિને પણ અમૃતકુંભપણું સાધે છે.’ જોયું? એ ત્રીજી અમૃતકુંભ ભૂમિ થઈ છે એથી ત્રીજી ભૂમિની અપેક્ષાથી જ આત્મા... છે ને? ‘વ્યવહારથી દ્રવ્યપ્રતિક્રમણાદિને પણ અમૃતકુંભપણું સાધે છે.’ આહાહા..! એ ત્રીજી ભૂમિકાવાળાના વ્યવહારને અમૃતકુંભ કહેવાય છે. એમ. પણ જેને ત્રીજી ભૂમિકા જ નથી એને વ્યવહાર અમૃતકુંભ ક્યાંથી આવ્યો? આરોપથી કહેવું છે એ આરોપ જ કોનો પણ કરવો? વસ્તુ નિશ્ચય છે નહિ, તો નિશ્ચયનો આરોપ કોને દેવો? નિશ્ચય હોય એને વ્યવહાર આવે એને આરોપ દેવાય. નિશ્ચય સમકિત હોય એને દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની શ્રદ્ધાનો રાગ, છે રાગ, કાંઈ સમકિતની પર્યાય નથી. છતાં તેને વ્યવહાર સમકિત કહેવાય. એમ આ ત્રીજી ભૂમિકા વિના એકલો (વ્યવહાર) આવે એની વાત નથી. ત્રીજી ભૂમિકા છે એને જે વ્યવહાર આવે એ દોષને અંશે ઘટાડે અને ત્રીજી ભૂમિકા તો એકલી અમૃતકુંભ છે. અને એ ત્રીજી ભૂમિકા સહિતવાળાનો વ્યવહાર ઇ કીધો. જોયું?

‘વ્યવહારથી દ્રવ્યપ્રતિક્રમણાદિને પણ અમૃતકુંભપણું સાધે છે.’ જોયું? શું કહ્યું ઇ? એ રીતે ત્રીજી ભૂમિ એટલે સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન વ્યવહારથી ઇ ત્રીજી ભૂમિ ‘વ્યવહારથી દ્રવ્ય-પ્રતિક્રમણાદિને પણ અમૃતકુંભપણું સાધે છે.’ ઠીક! આહાહા..! વાત તો અહીં (એ છે કે) એકલો આત્માનો આશ્રય લીધો એને પછી વ્યવહાર આવે એને ઘટાડે છે એમ કહેવાય. પણ જ્યાં આત્માનો આશ્રય જ નથી, વસ્તુ ભગવાન તો ઇ છે, આશ્રય તો એને ઓથે જાવું છું. આશ્રય કહો, અવલંબન કહો, આધાર કહો. મૂળ ચીજને પડખે તો ચડ્યો નથી તો બીજી ચીજને એને અમૃતનો આરોપ શી રીતે આપવો? આહાહા..! પહેલી ચીજને અમૃતકુંભને રસ્તે ચડ્યો છે એના વ્યવહારને ત્રીજી ભૂમિકા અમૃતકુંભપણે સાધે છે. છે?

એ ત્રીજી ભૂમિ વ્યવહારથી, વ્યવહારથી હોં! વ્યવહાર પ્રતિક્રમણ આવે છે ને? એ દ્રવ્ય પ્રતિક્રમણાદિને પણ કેમ કીધું? નિશ્ચય અમૃત તો પોતે છે પણ એ નિશ્ચય ભૂમિકાને પણ, નિશ્ચય છે માટે એને પણ વ્યવહારથી અમૃતકુંભપણું સાધે છે. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ? ‘એ રીતે તે ત્રીજી ભૂમિ...’ ત્રીજી ભૂમિ એટલે સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર. વ્યવહારથી, એ ત્રીજી ભૂમિ વ્યવહારથી. એ ત્રીજી ભૂમિ... ત્રીજી ભૂમિ એટલે શું? સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર. આત્માનો આશ્રય લીધો છે એ દશા ત્રીજી ભૂમિ. પરનો એકલો આશ્રય છે એ વ્યવહાર ભૂમિ. એ નિશ્ચય વિનાની વ્યવહાર ભૂમિની વાત અહીં નહિ. હવે અહીં તો નિશ્ચયનો, સ્વનો આશ્રય લીધો છે પણ હજી અધૂરો છે એથી પરનો આશ્રય જરી આવે છે એથી પણ ત્રીજી ભૂમિકા અમૃત સ્વરૂપ છે ઇ પોતે વ્યવહારને વ્યવહારથી અમૃતકુંભપણે સાધે છે. આહાહા..!

‘અમૃતકુંભપણું સાધે છે. તે ત્રીજી ભૂમિથી જ આત્મા નિરપરાધ થાય છે.’ જોયું? ભલે ત્રીજીવાળાનો વ્યવહાર હોય પણ શુદ્ધ નિરપરાધ તો ત્રીજી ભૂમિકાથી જ થાય છે. એકલા વ્યવહારથી નિરપરાધી થતો નથી. ‘ત્રીજી ભૂમિથી જ...’ ત્રીજી ભૂમિથી જ, એકાંત લીધું. વ્યવહારથી તો નહિ. ‘આત્મા નિરપરાધ થાય છે. તેના અભાવમાં...’ આહાહા...! નિશ્ચયના અભાવમાં, સ્વના આશ્રયના અભાવમાં. જ્યાં સ્વદ્રવ્યનો આશ્રય નથી એના અભાવમાં ‘દ્રવ્ય-પ્રતિક્રમણાદિ પણ અપરાધ જ છે.’ એ દ્રવ્યપ્રતિક્રમણ અપરાધ જ છે. આહાહા...! નિરપરાધી તો ભગવાન છે. એનો આશ્રય લીધો છે એ નિરપરાધ છે. એ ત્રીજી ભૂમિકા વ્યવહારે અમૃતકુંભ કહેવાય છે. આહાહા...! બાકી એના અભાવમાં દ્રવ્યપ્રતિક્રમણ... આહાહા...! પાંચ નવકારને ગણવા, સ્મરણ કરવું. નામ ઠું... ઠું... ઠું... ઠું..., જાપ... જાપ (કરવા), પંચપરમેષ્ઠીનો જાપ સવારથી સાંજ સુધી ચોવીસ કલાક (કરે), એ બધું નિશ્ચયના ‘અભાવમાં દ્રવ્યપ્રતિક્રમણાદિ પણ અપરાધ જ છે.’ આહાહા...! આ તો અત્યારનું નથી, આ તો હજાર વર્ષ પહેલાની ટીકા છે. બે હજાર વર્ષ પહેલાનો આ આશય છે. અનાદિનો આશય આ છે. આહા...! વસ્તુસ્થિતિ જ અનાદિની આ છે. આહાહા...!

‘માટે, ત્રીજી ભૂમિથી જ નિરપરાધપણું છે એમ ઠરે છે.’ માટે ત્રીજી ભૂમિથી જ નિરપરાધપણું છે. સ્વનો આશ્રય લઈને જે દષ્ટિ-જ્ઞાન પ્રગટે તે જ નિરપરાધ છે. હવે જરીક વાત કરે છે. વ્યવહાર આવે છે. ‘તેની પ્રાપ્તિ અર્થે જ આ દ્રવ્યપ્રતિક્રમણાદિ છે.’ એ દ્રવ્યપ્રતિક્રમણ વખતે પણ લક્ષ તો દ્રવ્ય ઉપર હોવું જોઈએ. પ્રાપ્ત તો દ્રવ્યને કરવું છે. દ્રવ્યપ્રતિક્રમણમાં ન્યાં ને ન્યાં રોકાવું નથી એમ કહે છે. આહાહા...! શું કીધું? દ્રવ્યપ્રતિક્રમણ વ્યવહાર સ્મરણ પંચપરમેષ્ઠી વગેરે છે. ‘તેની પ્રાપ્તિ અર્થે જ આ દ્રવ્યપ્રતિક્રમણાદિ છે.’ નિશ્ચયની પ્રાપ્તિ અર્થે વ્યવહાર (છે). આમાંથી કાઢે.

અહીં તો એમ કહે છે, કે જ્યાં નિશ્ચયની દષ્ટિ હોય ત્યાં વ્યવહાર હોય છે ત્યારે જ એને વ્યવહાર કહેવામાં આવે છે અને વ્યવહારનું સફળપણું ત્યારે કહેવાય કે ન્યાંથી છૂટીને નિશ્ચયમાં આવે તો. ઇ આપણે ‘નિયમસાર’માં આવી ગયું છે. વ્યવહારનું સફળપણું, જે વ્યવહાર સાંજના પડિકમણા કરે, આચાર્યે જે પડિકમણા બાંધ્યા એ કરે, પણ સફળપણું ક્યારે? કે, એનાથી રહિત થઈને નિશ્ચયમાં આવે ત્યારે સફળપણું કહેવાય. આહાહા...! ‘નિયમસાર’માં ઇ શબ્દ છે, ‘નિયમસાર’માં આવી ગયું છે. આહાહા...! ‘તેની પ્રાપ્તિ અર્થે જ આ દ્રવ્યપ્રતિક્રમણાદિ છે.’ એટલે કે ન્યાં રોકાવાનું નથી પણ એને ને એને છોડીને નિશ્ચયમાં જવાનું છે. એને માટે વ્યવહાર વચ્ચે વિકલ્પ આવે છે. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- ઇ સાધન ખરું ને.

ઉત્તર :- ઇ સાધન-જ્ઞાન ઇ વ્યવહાર, વ્યવહાર સાધન આરોપ. નિશ્ચય સાધન છે ત્યાં વ્યવહાર સાધનનો આરોપ (કરાય છે). નિશ્ચય અંતરથી રાગથી રહિતનું સાધન છે

તેને વ્યવહારનું આ સાધન, વ્યવહારનો આરોપ અપાય છે. આમાંથી ઘણું બધું નીકળે છે. નિશ્ચય હોય એને વ્યવહાર પ્રતિક્રમણાદિને વ્યવહાર પ્રતિક્રમણ કહેવાય છે. વ્યવહાર અમૃતકુંભ પણ કહેવાય છે. આહાહા..!

‘તેની પ્રાપ્તિ અર્થે...’ એટલે શુભ-અશુભ છોડીને જવું છે તો ત્રીજી ભૂમિકાએ, પણ વચમાં આવો વિકલ્પ આવે એને છોડીને નિશ્ચયમાં જાય તો એનું સફળપણું વ્યવહારનું કહેવાય. એને છોડીને જાય. આહા..! એથી એનાથી પ્રાપ્તિ થાય એમ કહેવામાં આવે છે. આહાહા..! ‘આમ હોવાથી એમ ન માનો કે (નિશ્ચયનયનું) શાસ્ત્ર દ્રવ્યપ્રતિક્રમણાદિને છોડાવે છે.’ આહાહા..! ઇ છોડાવે છે એમ ન માનો. ‘ત્યારે શું કરે છે? દ્રવ્યપ્રતિક્રમણાદિથી છોડી દેતું નથી...’ તેને ત્યાં અટકાવતું નથી, ત્યાં એને ઊભા નથી રાખતા.

‘(-અટકાવી દેતું નથી, સંતોષ મનાવી દેતું નથી); તે સિવાય બીજું પણ, પ્રતિક્રમણ-અપ્રતિક્રમણાદિથી અગોચર...’ આહાહા..! આ પ્રતિક્રમણ એટલે અજ્ઞાન, હોં પહેલા. પ્રતિક્રમણ-અપ્રતિક્રમણ તે ત્રીજી ભૂમિકા અપ્રતિક્રમણ પાછી. આ પ્રતિક્રમણ છે અજ્ઞાનનું અને પછીનું અપ્રતિક્રમણ છે એ સમ્યગ્દર્શન ને સમ્યગ્જ્ઞાન. એ ‘પ્રતિક્રમણ-અપ્રતિક્રમણાદિથી અગોચર અપ્રતિક્રમણાદિરૂપ, શુદ્ધ આત્માની સિદ્ધિ જેનું લક્ષણ છે...’ આહાહા..! ‘એવું, અતિ દુષ્કર કાંઈક કરાવે છે.’ આ શુભને છોડાવી દેતું નથી પણ ન્યાંથી જઈને અંદરમાં જવું એ દુષ્કર કરાવે છે. એ કરાવે છે. શુભ છોડીને અશુભમાં જવું એ તો પ્રશ્ન નથી પણ શુભમાં આવ્યો છે એને ન્યાંથી છોડીને અંદરમાં જવાય એવી વાત કરે છે. વિશેષ કહેશે...

(શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

પ્રવચન નં. ૩૦૬, શ્લોક ૧૮૮, ૧૮૯, ગાથા-૩૦૬ થી ૩૦૭ રવિવાર, પોષ સુદ ૫, તા. ૨૩-૧૨-૧૯૭૯

૩૦૬ અને ૩૦૭, એનો છેલ્લો ભાગ છે. ‘આ શાસ્ત્રમાં જ આગળ કહેશે...’ આ ‘મોક્ષ અધિકાર’ છે ને? ‘*કમ્મં જં પુલ્લકયં સુહાસુહમણેય-વિત્થરવિસેસં। તત્તો ણિયત્તદે અપ્પયં તુ જો સો પહ્લિક્કમણં।।’ (અર્થ:- અનેક પ્રકારના વિસ્તારવાળાં જે પૂર્વે કરેલાં શુભાશુભ કર્મ છે...’ પુણ્ય ને પાપના ભાવ જે પૂર્વે કર્યા હોય એ શુભાશુભ કર્મ ‘તેમનાથી જે પોતાના આત્માને નિવર્તાવે છે તે આત્મા પ્રતિક્રમણ છે.’) આહાહા..! શુભ-અશુભભાવથી ખસીને સ્વભાવનો આશ્રય લે એને પ્રતિક્રમણ કહેવામાં આવે છે. પ્રતિક્રમણ (એટલે) આ એકલી ભાષા બોલવી ને એનો વિકલ્પ એ કાંઈ પ્રતિક્રમણ નથી. વસ્તુ સ્વરૂપની દૃષ્ટિ કરી, એ તો પહેલી છે પછી શુભાશુભભાવથી નિવૃત્તિ લેવી અને સ્વભાવમાં રહેવું એનું નામ પ્રતિક્રમણ છે.

ભાવાર્થ :- ‘વ્યવહારનયાવલંબીએ કહ્યું હતું કે - ‘લાગેલા દોષનું પ્રતિક્રમણ આદિ કરવાથી જ આત્મા શુદ્ધ થાય છે,...’ શું કહે છે? વ્યવહારનયના પક્ષવાળાએ એમ કહ્યું હતું, વ્યવહારનયના શાસ્ત્રમાં એમ છે કે વ્યવહાર પ્રતિક્રમણ એ બધા અમૃત છે અને તમે ઝેર કહો છો. વ્યવહાર શાસ્ત્રમાં વ્યવહાર પ્રતિક્રમણ, ભગવાનની પ્રતિમા પંચ પરમેષ્ઠીનું સ્મરણ વગેરે શુભભાવને વ્યવહાર શાસ્ત્રમાં અમૃત કહ્યું છે. આહા...! છે ને? ‘તો પછી પ્રથમથી જ શુદ્ધ આત્માના આલંબનનો ખેદ કરવાનું શું પ્રયોજન છે?’ શુદ્ધ આત્મા અંદરમાં એકદમ લેવો પાધરો એવું કષ્ટ ઉઠાવવાનું શું કામ છે? શુભ છે એ જ અમૃત છે, શુભ ક્રિયાકાંડનો ભાવ શુભ એ અમૃત છે. વ્યવહારનયમાં કહ્યું છે.

‘શુદ્ધ થયા પછી તેનું આલંબન થશે; પહેલેથી જ આલંબનનો ખેદ નિષ્ફળ છે.’ ‘તેને આચાર્ય સમજાવે છે...’ આવો જેને પ્રશ્ન ઉઠ્યો હોય એને સમજાવે છે ‘કે :- જે દ્રવ્યપ્રતિક્રમણાદિક છે તે દોષનાં મટાડનારાં છે,...’ નિશ્ચય સહિત. નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન ને જ્ઞાન શુદ્ધ ચિદાનંદ આત્મા એના ભાનની ભૂમિકામાં સ્થિર રહી શકે નહિ તો એને શુભભાવ આવે તો એ શુભભાવ દોષના મટાડનારા છે. અશુભ દોષને મટાડે છે પણ શુભ પોતે છે એને મટાડતા નથી, એ તો બંધનું કારણ છે. આહાહા...!

‘તોપણ શુદ્ધ આત્માનું સ્વરૂપ કે જે પ્રતિક્રમણાદિથી રહિત છે...’ શું કહે છે? વ્યવહાર પ્રતિક્રમણ, વ્યવહાર પ્રતિમા, વ્યવહાર પંચ સ્મરણ પાંચ પરમેષ્ઠીનું એ બધું વ્યવહાર ક્યારે હોય કે, શુદ્ધ આત્માનું સ્વરૂપ કે જે પ્રતિક્રમણાદિથી રહિત છે. ઇ પ્રતિક્રમણ નામ શુભભાવથી રહિત એનું સ્વરૂપ છે. આહાહા...! જેટલી ક્રિયાકાંડનો શુભભાવ કહેવાય છે એનાથી તો ભગવાન તદ્દન ભિન્ન છે. કારણ કે, પેલું તો પુણ્ય તત્ત્વ છે, આ આત્મ તત્ત્વ છે. બેય તત્ત્વનું સામર્થ્ય ભિન્ન ભિન્ન છે.

‘તેના આલંબન વિના...’ ત્રિકાળી જ્ઞાયકમૂર્તિ પ્રભુ જે અનંત બળનો ધણી, અનંત ગુણનો વિશ્વાસુ એવો જે આત્મા ‘તેના આલંબન વિના તો દ્રવ્યપ્રતિક્રમણાદિક દોષ સ્વરૂપ છે,...’ આહા...! દોષ-દોષની વાત લીધી છે, ભાઈ! સર્વથા મટાડે એ વાત અહીં ન લીધી. દોષને જરીક ઘટાડે. નિશ્ચય સહિત, સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન સહિત હોય તો અશુભભાવ ઘટે, એટલો ઘટાડે. અને નિશ્ચયનું જ્ઞાન ને સ્થિરતા હોય, શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપની રમણતા (હોય) તો એ તો શુભાશભ દોષને સર્વથા નષ્ટ કરે. આહાહા...! આવી આકરી વાત છે.

ભલે કહે છે, કે નિશ્ચય પ્રતિક્રમણ સહિત. નિશ્ચય નામ આત્માના અવલંબન સહિત શુભરાગ આવે એને વ્યવહારે કહેવાય, વ્યવહારે દોષ મટાડવાનું કારણ કહેવાય. ‘કારણ કે નિશ્ચયની અપેક્ષા સહિત જ...’ આહાહા...! અને એના વિના, ‘તેના આલંબન વિના તો દ્રવ્યપ્રતિક્રમણાદિક દોષ સ્વરૂપ જ છે,...’ આહા...! જેને આ આત્મા અંદર નિર્મળ, નિર્લેપ પરમ પરમેશ્વર અનંત આનંદ ને જ્ઞાનથી ભરેલો (છે) તેનો પૂર્ણ વિશ્વાસ સમ્યગ્દર્શન અને

અંતર આનંદનો ભાવ (પ્રગટ થયા હોય) એવા સહિત જ. આહાહા...! દોષ સ્વરૂપ છે, દોષ મટાડવાને સમર્થ નથી.

‘નિશ્ચયની અપેક્ષા સહિત જ...’ એકલા નિશ્ચય વિના વ્યવહારને વ્યવહાર કહેતા નથી એમ કહે છે. આત્માનું જ્યાં નિશ્ચય, જ્ઞાન ને આનંદ નથી તેવા વ્યવહાર પ્રતિક્રમણ, વ્યવહાર વંદના, ભગવાનની સ્તુતિ, પંચપરમેષ્ઠીનું સ્મરણ એને નિશ્ચય વિના અમે વ્યવહાર કહેતા નથી. આહાહા...! ‘કારણ કે નિશ્ચયની અપેક્ષા સહિત જ...’ આહા...! સ્વના આશ્રય સહિત જ ‘વ્યવહારનય મોક્ષમાર્ગમાં છે,...’ આહાહા...! શું કીધું? નિશ્ચય એટલે સ્વદ્રવ્ય ચૈતન્યમૂર્તિ અનંત ગુણ, અનંત જ્ઞાન ને આનંદનો સાગર એના અવલંબન ને આશ્રય વિના એકલો વ્યવહાર (હોય) તેને વ્યવહાર કહેતા નથી.

‘દ્રવ્યપ્રતિક્રમણાદિક દોષસ્વરૂપ જ છે, દોષ મટાડવાને સમર્થ નથી; કારણ કે...’ દ્રવ્યપ્રતિક્રમણ (એટલે) આ વ્યવહાર કરે છે ને? એ બધા દોષરૂપ છે, કહે છે. દોષ મટાડવાને સમર્થ છે એમ કહ્યું હતું એ કોને? એ નિશ્ચય વિનાના વ્યવહાર એકલા કરે એને નહિ. આહાહા...! આત્માના શુદ્ધ અવલંબન વિના જેટલા દ્રવ્યપ્રતિક્રમણ ને પ્રત્યાખ્યાન વ્યવહાર પંચ પરમેષ્ઠીનું સ્મરણ, જાપ, જામો અરિહંતાણં (બોલે) એ બધું નિશ્ચય વિના એકલું ઝેર છે, બંધનું કારણ છે. આહાહા...! છે ને?

‘તેના આલંબન વિના તો દ્રવ્યપ્રતિક્રમણાદિક દોષસ્વરૂપ જ છે, દોષ મટાડવાને સમર્થ નથી; કારણ કે નિશ્ચયની અપેક્ષા સહિત જ...’ જુઓ! કેટલો ખુલાસો કર્યો છે! ‘વ્યવહારનય મોક્ષમાર્ગમાં (હોય) છે,...’ અંતર આલંબન સહિત. ચૈતન્ય સ્વરૂપના આનંદ સ્વરૂપનો અનંત બળનો ધણી એવો જેને અંતરમાં વિશ્વાસ દષ્ટિમાં આવ્યો છે એ અનંત બળ છે. એનામાં વીર્ય અનંત છે. એ અનંત બળનો ધણી રાગને તાબે ન થાય. એ સ્વભાવને તાબે થાય એવી જેને દષ્ટિ ને અનુભવ છે એવા જીવને વ્યવહારનય મોક્ષમાર્ગમાં વ્યવહારે કહેવામાં આવ્યો છે. આહાહા...! નિશ્ચય સહિત હોય તો તેને વ્યવહારમાં વ્યવહાર કહેવામાં આવ્યો છે. નિશ્ચય આત્માનું જ્ઞાન, દર્શન જેને નથી અને પ્રતિક્રમણ ને બધું લાખ કરી કરીને મરી જાય, સુકાય જાય એ બધું દોષ સ્વરૂપ જ છે. આહાહા...!

આત્મજ્ઞાન વિના જેટલી ક્રિયાકાંડના રાગની મંદતાની ક્રિયા કરે એ બધું દોષ સ્વરૂપ છે. કેમ? કે ‘નિશ્ચયની અપેક્ષા સહિત જ વ્યવહારનય મોક્ષમાર્ગમાં છે,...’ વ્યવહાર મોક્ષમાર્ગમાં છે એટલે આત્માનો મોક્ષમાર્ગ શુદ્ધ ચૈતન્ય છે એની દષ્ટિ, જ્ઞાન થયા છે એને રાગની મંદતાનો ભાવ હોય. એવા નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગમાં વ્યવહાર મોક્ષમાર્ગ હોય છે. વ્યવહારનય મોક્ષમાર્ગમાં હોય છે. એટલે છે. છે દોષરૂપ, છે બંધનું કારણ પણ નિશ્ચય જ્યાં આત્મજ્ઞાન છે ત્યાં એવો વ્યવહાર હોય છે તો એને વ્યવહાર કહેવામાં આવે છે. છે બંધનું કારણ. સમકિતીને પણ દોષ તો બંધનું જ કારણ છે. આહાહા...! શુભભાવ દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ,

પૂજા, પાંચ ભગવાનનું સ્મરણ એ બધું નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન વિના, નિશ્ચય આત્માના ભાન વિના બધું દોષરૂપ છે. આહાહા...! આવું આકરું કામ. અહીંયાં અત્યારે તો આત્મા પડ્યો રહ્યો એકલો. બહારની ક્રિયાકાંડમાં પ્રવૃત્તિ કરે હામો અરિહંતાણં, હામો સિદ્ધાણં, તિક્ષ્ણુત્તો.. થઈ ગઈ સામાયિક.

અહીં કહે છે નિશ્ચય વિનાનો વ્યવહાર એકલો દોષરૂપ છે. નિશ્ચય સહિત હોય તો મોક્ષમાર્ગમાં એ વ્યવહાર આવે છે, આવે છે. એમ કીધું ને? જુઓને? વ્યવહાર મોક્ષમાર્ગમાં છે. વ્યવહાર મોક્ષમાર્ગ ઈ છે એમ નથી કહ્યું. વ્યવહાર મોક્ષમાર્ગમાં છે. જ્યારે નિશ્ચયનો આશ્રય લીધો છે ત્યારે વચ્ચે રાગ આવે છે એ વ્યવહાર મોક્ષમાર્ગમાં છે એટલું. આહાહા...! કહ્યું સમજાણું? વ્યવહાર (તે) મોક્ષમાર્ગ નહિ. પણ મોક્ષમાર્ગમાં અંતરનું આલંબન લઈને શુદ્ધ થયો છે એને વ્યવહાર છે. તેને વ્યવહારનય મોક્ષમાર્ગમાં નિશ્ચયવાળાને વ્યવહાર છે. નિશ્ચય જ્યાં આત્માનું જ્ઞાન નથી તેનો તો વ્યવહાર એકલો દોષસ્વરૂપ છે. આહાહા...! આકરું કામ. બધી ક્રિયા પ્રવૃત્તિ આખો દિ' સવાર (થી સાંજ) સુધી સંસારની કરે અને એકાદ કલાક આ કરે. સામાયિક કરે, પોષા, સાંજે એક કલાક પડિકમણું કરી લે, લ્યોને! થઈ ગયા જાણે પાપ રહિત. એ બધાય દોષસ્વરૂપ છે.

ચૈતન્ય સ્વરૂપ આનંદ સચ્ચિદાનંદ પ્રભુ અનાકુળ આનંદનો કંદ આત્મા છે. અરે..રે...! આહાહા...! આત્મા અનંત જ્ઞાન, અનંત દર્શન, અનંત આનંદ, અનંત વીર્ય, અનંત શાંતિ એનો પિંડ આત્મા અંદર છે. આહાહા...! એના દષ્ટિ ને અનુભવ વિના જેટલી ક્રિયાકાંડ કરવામાં આવે એ બધી ક્રિયાકાંડ દોષસ્વરૂપ છે, આત્માને જરીએ લાભદાયક નથી. આહાહા...! 'નિશ્ચયની અપેક્ષા સહિત જ વ્યવહારનય મોક્ષમાર્ગમાં (હોય) છે.' અનુભવ જ્યાં આત્માનો હોય છે, સચ્ચિદાનંદ પ્રભુ અતીન્દ્રિય આનંદમૂર્તિ પ્રભુ છે... આહાહા...! અતીન્દ્રિય જ્ઞાનથી ભરેલો ભગવાન છે આત્મા, એનો અનુભવ થયો અને અતીન્દ્રિય આનંદનો સ્વાદ આવ્યો, આત્મા અતીન્દ્રિય આનંદમય છે, એ અતીન્દ્રિય આનંદનો સ્વાદ આવ્યો એની ભૂમિકામાં આવે તેને વ્યવહારનય કહેવામાં આવે છે. આહાહા...! આવું આકરું કામ છે.

'કેવળ વ્યવહારનો જ પક્ષ મોક્ષમાર્ગમાં નથી,...' આત્મજ્ઞાન, આત્મજ્ઞાન વિના, આત્મ અનુભવ વિના કેવળ એકલી ક્રિયાકાંડ જે વ્યવહાર એ મોક્ષમાર્ગમાં છે જ નહિ. આહાહા...! આવું આકરું કામ છે. મૂળ ... નથી, ભગવાન છે એમાં અતીન્દ્રિય આનંદ અનંત પડ્યો છે, અનંત જ્ઞાન છે. અનંતા ગુણનો વિશ્વાસ કરે એવો અનંત વિશ્વાસ નામનો એ ગુણ છે. અનંત વિશ્વાસ નામનો એટલે શ્રદ્ધા નામનો ગુણ છે. એવા અનંતા અનંતા ગુણને બળ આપનાર વીર્ય છે. એવો અનંત બળવંત એવો ભગવાનઆત્મા એ પુણ્ય ને પાપ, દયા ને દાનના વિકલ્પથી પાર છે. આહાહા...! એના ભાન વિના એકલી વ્યવહાર ક્રિયાકાંડ છે એ એકલી દોષ સ્વરૂપ છે. જરીએ લાભ નથી, આત્માને માટે જરીએ લાભ નથી. આહાહા...!

છે? 'કેવળ વ્યવહારનો જ પક્ષ મોક્ષમાર્ગમાં નથી,...' આત્માના અનુભવ વિના, સમ્યગ્દર્શન વિના, આત્મજ્ઞાન વિના એકલો વ્યવહારનો પક્ષ તે મોક્ષમાર્ગમાં છે નહિ, 'બંધનો જ માર્ગ છે.' આહાહા...! આત્મજ્ઞાન વિનાના જેટલી ક્રિયાકાંડ છે ચાહે તો પરમેશ્વરની ભક્તિ હો, પરમેશ્વરની વાણી સાંભળતો હોય, પરમેશ્વરની વાણી વિચારતો હોય એ બધા વિકલ્પો ને રાગ છે, એ બધા બંધ પક્ષમાં છે. આહાહા...! એ ધર્મ પક્ષમાં નથી. આવી વાતું આકરી.

'માટે એમ કહ્યું છે કે-અજ્ઞાનીને જે અપ્રતિક્રમણાદિક છે...' મિથ્યાદષ્ટિના જે અનાદિના અશુભભાવ અજ્ઞાન સહિતના જે છે તે તો અપ્રતિક્રમણ છે, 'તે તો વિષકુંભ છે જ;...' અજ્ઞાનીના અપ્રતિક્રમણાદિ છે એ તો ઝેર છે. આહાહા...! 'તેમની તો વાત જ શી?' કરવી. જેને આત્માનું અવલંબન નથી આવ્યું, આત્માનું ભાન નથી આવ્યું એવા આત્મજ્ઞાન વિનાના ક્રિયાકાંડીઓની તો અમે વાત કરતા જ નથી. કારણ કે એ તો એકલા બંધમાં, ઝેરમાં પડ્યા છે. પ્રભુ અમૃત સ્વરૂપ છે, આત્મા અંદર અમૃતનો સાગર છે. એનાથી વિકલ્પ જેટલો ઊઠે ચાહે તો દયા, દાન ને ભગવાનની ભક્તિની વૃત્તિ ઊઠે, એ વૃત્તિ ઊઠે એ ઝેર છે. આત્મા અમૃત સાગરની સામે એ ઝેર છે. આહાહા...!

'તેમની તો વાત જ શી? પરંતુ વ્યવહારચારિત્રમાં જે પ્રતિક્રમણાદિક કહ્યાં છે...' એણે પ્રશ્ન કર્યો હતો ને? કે, વ્યવહાર શાસ્ત્રમાં એ પ્રતિક્રમણને શુભભાવને તો અમૃત કીધું છે, અમૃતકુંભ કીધો છે. અમૃતકુંભ તો કેમ (કીધો)? કે 'વ્યવહારચારિત્રમાં જે પ્રતિક્રમણાદિક કહ્યાં છે તે પણ નિશ્ચયનયે વિષકુંભ જ છે,...' છે તો ઝેર. વિષકુંભ, વિષનો-ઝેરનો ઘડો છે. અર...ર...ર...! આવી વાત. આત્મજ્ઞાન, જે અંદર દેહથી તો ભિન્ન છે, પણ અંદરમાં પુણ્ય ને પાપના શુભ-અશુભભાવ એનાથી પણ ભિન્ન છે એવું સ્વસ્વરૂપનું જેને જ્ઞાન નથી, સ્વસ્વરૂપનો જેને આનંદનો સ્વાદ આવ્યો નથી, એવાને 'નિશ્ચયનયે વિષકુંભ જ છે,...' એ રાગાદિ બંધ. અને જ્ઞાનીને પણ વ્યવહાર વિષકુંભ જ છે. આહા...! છે?

'તે પણ નિશ્ચયનયે તો વિષકુંભ જ છે,...' જ્ઞાનીને પણ. અજ્ઞાનીની તો વાત શું કરવી, એ તો ઝેર છે એકલું. શ્રદ્ધાએ ઝેર છે ને ચારિત્રે પણ શુભભાવ ઝેર છે. અહીંયાં નિશ્ચયની દષ્ટિવંતને પણ જેટલા શુભભાવ પ્રતિક્રમણ આદિના હોય તેને પણ વિષકુંભ જ કહ્યા છે, ઝેરના ઘડા કહ્યા છે. આહાહા...! હવે આમાં નિર્ણય કરવાનો વખત મળે નહિ કે આ શું સત્ય છે, શું અસત્ય છે? ધંધા આડે નવરાશ ન મળે, પાપના ધંધા આખો દિ'. આહાહા...!

અહીં કહે છે, પ્રભુ! એકવાર થોડી નિવૃત્તિ લે. આહાહા...! અનંત કાળે માંડ મનુષ્યપણું મળ્યું છે, અનંતા ભવ કરી ચુક્યો છો, પ્રભુ! આહાહા...! એક એક ભવ, ચોરાશી લાખ યોનીમાં એક એક યોનીમાં અનંતા ભવ કર્યા છે. આહાહા...! નરકના અનંતા, મનુષ્યના અનંતા, દેવના અનંતા, કીડાના અનંતા, કાગડાના અનંતા, કુતરાના અનંતા, અત્યાર સુધી અનંતા અનંતા ભવ કર્યા, પ્રભુ! આ ભવ પહેલા ભવ... ભવ... ભવ... ભવ... ભવ... ભવ...

ભવ... ભવ... કોઈ દિ' ભવ રહિત નથી થયો. આહાહા...! તો એ ભવરહિત થવાની ક્રિયા કોઈ અલૌકિક હોવી જોઈએ ને! આ ભગવાનની પૂજા કરી ને ભક્તિ કરી અને ટોકરી વગાડી જય નારાયણ! એ કાંઈ ધર્મ નથી. એ તો એક અશુભભાવથી બચવા શુભભાવ આવે. સમજાય છે કાંઈ? અશુભભાવથી બચવા જ્ઞાનીને (શુભભાવ આવે). અજ્ઞાનીની તો વાત છે જ નહિ, કહે છે. આહાહા...!

જ્ઞાનીને આત્મજ્ઞાન છે તેને પણ ભક્તિ, ભગવાનનું સ્મરણ એવો શુભભાવ આવે, એ અશુભથી બચવા, પણ છે દોષસ્વરૂપ. એ શુભભાવ પણ જ્ઞાનીને પણ છે દોષ સ્વરૂપ. પણ એ દોષ સ્વરૂપ અશુભથી બચવા માટે આવે. આહાહા...! આવી વાતું, ચરણાનુયોગમાં જેટલી ક્રિયાકાંડની વ્યાખ્યા આવતી હોય એ બધી નિશ્ચયનયે તો કહે છે ઝેર છે. આહાહા...! અજ્ઞાનીની તો વાત કરતા જ નથી પણ જ્ઞાનીને પણ આત્મજ્ઞાનમાં સ્થિરતા રહી શકતી નથી ત્યારે એને અશુભથી બચવા ભક્તિ-પૂજા-નામ સ્મરણનો શુભભાવ આવે પણ એને પણ દોષ સ્વરૂપ છે, એને પણ બંધનું કારણ છે. આહાહા...!

જેટલો આત્મા(નો) આશ્રય થયો છે એટલો અબંધ છે, જેટલો પરનો આશ્રય રહે છે એટલો બંધ છે એવી મિશ્ર અવસ્થા છે. પૂર્ણ દશા થતાં એકલો આત્મા(નો) આશ્રય છે. ત્યાં રાગાદિ નથી. કેવળીની કોઈની ભક્તિ કરવી, વિનય કરવો, નમસ્કાર કરવો એ કેવળીને હોતું નથી. સમજાણું કાંઈ? 'ગુરુ રહ્યા છદ્મસ્થ પણ વિનય કરે ભગવાન' આવે છે ને? એમ નથી. એ શ્વેતાંબરની ઝળક છે. કેવળી હોય એને પછી... કેવળ ચૈતન્યજ્યોતિ ઝળહળ સ્વભાવ જે ભર્યો છે એ પર્યાયમાં ઉછળી ગયો, પૂરો આવી ગયો. કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, અનંત આનંદ, અનંત વીર્ય, અનંત શાંતિ એને હવે વંદન કોને કરવું? ને એને એ કંઈ ક્રિયા હોય નહિ. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ?

'કારણ કે આત્મા તો પ્રતિકમણાદિકથી રહિત,...' શુભભાવથી રહિત છે પ્રભુ તો. શુભભાવ છે એ તો પુણ્યમાં જાય છે, અશુભભાવ છે હિંસા, જૂઠું, ચોરી, વિષય, ભોગ, વાસના એ પાપમાં જાય છે. દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ, પૂજા એ પુણ્યમાં જાય છે, એ આત્મા નથી કાંઈ. એ તો વિકલ્પ છે, એ તો વૃત્તિઓ ઊઠે છે. આહા...! 'આત્મા તો પ્રતિકમણાદિકથી રહિત, શુદ્ધ, અપ્રતિકમણાદિસ્વરૂપ જ છે.' આ અપ્રતિકમણ સ્વરૂપ એ પવિત્ર છે. અજ્ઞાનીનું અપ્રતિકમણ સ્વરૂપ એકલું પાપ છે. શબ્દ બેયને અપ્રતિકમણ છે. પણ અજ્ઞાનીનું અપ્રતિકમણ એકલું મિથ્યાત્વ સહિત એકલું ઝેર છે અને આ જ્ઞાનીનું અપ્રતિકમણ એટલે કે પુણ્યથી રહિત, શુભથી રહિત સ્વભાવમાં સ્થિરતા તે અપ્રતિકમણ છે-ત્રીજી ભૂમિ (છે).

અતો હતાઃ પ્રમાદિનો ગતાઃ સુખાસીનતાં
 પ્રલીનં ચાપલમુન્મૂલિતમાલમ્બનમ્ ।
 આત્મન્યેવાલાનિતં ચ ચિત્ત-
 માસમ્પૂર્ણવિજ્ઞાનઘનોપલબ્ધેઃ ॥૧૮૮॥

હવે આ કથનના કળશરૂપે કાવ્ય કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :- [અતઃ] આ કથનથી, [સુખ-આસીનતાં ગતાઃ] સુખે બેઠેલા (અર્થાત્ એશઆરામ કરતા) [પ્રમાદિનઃ] પ્રમાદી જીવોને [હતાઃ] હત કહ્યા છે (અર્થાત્ મોક્ષના તદ્દન અનધિકારી કહ્યા છે), [ચાપલમ્ પ્રલીનમ્] ચાપલ્યનો (-વિચાર વિનાના કાર્યનો) પ્રલય કર્યો છે (અર્થાત્ આત્મભાન વિનાની ક્રિયાઓને મોક્ષના કારણમાં ગણી નથી), [આલમ્બનમ્ ઉન્મૂલિતમ્] આલંબનને ઉખેડી નાખ્યું છે (અર્થાત્ સમ્યગ્દષ્ટિના દ્રવ્યપ્રતિક્રમણ વગેરેને પણ નિશ્ચયથી બંધનું કારણ ગણીને હેય કહ્યાં છે), [આસમ્પૂર્ણ-વિજ્ઞાન-ઘન-ઉપલબ્ધેઃ] જ્યાં સુધી સંપૂર્ણ વિજ્ઞાનઘન આત્માની પ્રાપ્તિ ન થાય ત્યાં સુધી [આત્મનિ એવ ચિત્તમ્ આલાનિતં ચ] (શુદ્ધ) આત્મારૂપી થાંભલે જ ચિત્તને બાંધ્યું છે (-વ્યવહારના આલંબનથી અનેક પ્રવૃત્તિઓમાં ચિત્ત ભમતું હતું તેને શુદ્ધ ચૈતન્યમાત્ર આત્મામાં જ લગાડવાનું કહ્યું છે કારણ કે તે જ મોક્ષનું કારણ છે). ૧૮૮.

શ્લોક-૧૮૮ ઉપર પ્રવચન

‘હવે આ કથનના કળશરૂપે કાવ્ય કહે છે :-’

અતો હતાઃ પ્રમાદિનો ગતાઃ સુખાસીનતાં
 પ્રલીનં ચાપલમુન્મૂલિતમાલમ્બનમ્ ।
 આત્મન્યેવાલાનિતં ચ ચિત્ત-
 માસમ્પૂર્ણવિજ્ઞાનઘનોપલબ્ધેઃ ॥૧૮૮॥

‘આ કથનથી,...’ ‘સુખ-આસીનતાં ગતાઃ’ ‘સુખે બેઠેલા (અર્થાત્ એશઆરામ કરતા)

પ્રમાદી જીવોને હત કહ્યા છે...' આહાહા...! જેને કંઈ આત્માનું જ્ઞાન પણ નથી ને વ્યવહારે શુભ નથી એવા અજ્ઞાનીઓને તો હત કહ્યા છે. આહાહા...! પ્રભુ! તું ક્યાં જઈશ? દેહ છૂટીને આત્મા કાંઈ નાશ થાય એવો નથી. આત્મા તો અવિનાશી છે અંદર. આ દેહ નાશવાન છે તે રાખ થાશે પછી તું ક્યાં જાઈશ? ક્યે ઠેકાણે ઉતારા કરીશ? અજ્ઞાનીને એના વિચાર પણ ન મળે. આહાહા...! એવા જીવોને તો હત કહ્યા છે. હત એટલે ધિક્કારવા જેવા. આહાહા...! એને તે આત્માનો કાંઈ વિચાર પણ નથી કે, અરે...! આત્મા છે અંદર, સત્તા છે, સત્ છે, અસ્તિત્વ છે, એમાં ગુણો જે શક્તિ છે અનંત શક્તિ ભરી છે. એવા અનંત શક્તિનો સાગર નાથ એનો તને વિચારે નહિ, વિકલ્પે નહિ. એવા જીવોને તો હત-તિરસ્કાર કીધા છે. છે ને? '(અર્થાત્ મોક્ષના તદ્દન અનધિકારી કહ્યા છે),...' આહાહા...!

'ચાપલ્યનો (-વિચાર વિનાના કાર્યનો) પ્રલય કર્યો છે (અર્થાત્ આત્મભાન વિનાની ક્રિયાઓને મોક્ષના કારણમાં ગણી નથી),...' આહાહા...! ભગવાનઆત્મા, એનું જ્યાં જ્ઞાન નથી, આત્મજ્ઞાન નથી એ આત્મભાન વિનાની જેટલી ક્રિયા છે, ચાહે તો ભગવાનના સ્મરણ ને લાખો-કરોડો રૂપિયા મંદિર માટે ખર્ચે, મંદિર બનાવે, મોટા વરઘોડા કાઢે ને કરોડો રૂપિયા ખર્ચે. ઇ આત્મભાન વિનાની ક્રિયા મોક્ષના કારણમાં ગણી નથી, એ ક્રિયા મોક્ષમાર્ગમાં નથી. આહાહા...! આવું કામ છે.

'આલમ્બનમ્ ઉન્મૂલિતમ્' 'આલંબનને ઉખેડી નાખ્યું છે (અર્થાત્ સમ્યગ્દષ્ટિના દ્રવ્યપ્રતિક્રમણ વગેરેને પણ નિશ્ચયથી બંધનું કારણ ગણીને હેય કહ્યાં છે),...' શું કીધું ઇ? કે, સમ્યગ્દષ્ટિને પણ પરના આલંબનથી બંધ થાય છે એમ નિષેધ કરીને એ આલંબન છોડાવી દીધું છે, ઉખેડી નાખ્યું છે. જેટલો પરદ્રવ્યનો આશ્રય થશે,... એ તો 'મોક્ષ પાહુડ'માં ઘણીવાર કહીએ છીએ. ૧૬મી ગાથા 'પરદવાદો દુગ્ગઈ સદ્વાદો હુ સુગ્ગઈ' આવા બે શબ્દ પડ્યા છે 'કુંદકુંદાચાર્ય'. 'પરદવાદો' જેટલા અમે દેવ ને ગુરુ, શાસ્ત્ર છીએ એ અમારી સામું જેટલું જોઈને રાગ થાય એ બધી ચેતનગતિને બગાડે છે. આહાહા...! આકરી વાતું. દેવ, ગુરુ ને શાસ્ત્ર એમ કહે છે, અમે તારાથી પરદ્રવ્ય છીએ. અમારા ઉપર જેટલું તારું લક્ષ જાશે (તેટલો) રાગ થશે. એને રાગને દુર્ગતિ કહી છે. રાગથી ભલે કોઈ પૈસા મળે, આ શેઠિયાઓ ધૂળ કહેવાય અને કોઈ દેવ થાય છતાં એને ગણતરીમાં ગણી નથી. આહાહા...!

'આલંબનને ઉખેડી નાખ્યું છે (અર્થાત્ સમ્યગ્દષ્ટિના દ્રવ્યપ્રતિક્રમણ વગેરેને પણ નિશ્ચયથી બંધનું કારણ ગણીને હેય કહ્યાં છે),...' આહાહા...! સમક્રિતી છે, જ્ઞાની છે એને પણ વ્યવહારનું આલંબન આવે છે છતાં તે આલંબનને બંધનું કારણ ગણીને હેય કહ્યું છે. ભાવ આવે, પૂર્ણ વીતરાગ ન હોય તો આત્મજ્ઞાન સહિત ભૂમિકામાં રાગ હોય, છતાં તે આલંબનનો પણ નિષેધ કર્યો છે. એ આલંબનનો પણ નિષેધ કર્યો છે.

એક ભગવાનનું પૂર્ણ આલંબન લેવું. ભગવાન એટલે આત્મા. સચ્ચિદાનંદ પ્રભુ સત્

શાશ્વત ચિદાનંદ જ્ઞાન ને આનંદ અખંડાનંદ પ્રભુ અંદર બિરાજે છે. આહાહા...! એવા આત્માના આલંબન સિવાય બીજા આલંબનને ઉખેડી નાખ્યા છે. આહા...! આ તો સમ્યગ્દષ્ટિના આલંબનને છોડાવ્યું છે, કહે છે. વ્યવહાર છે ને? મિથ્યાદષ્ટિની તો અહીં વાત કરી જ નથી. શું કરવી? બેય દોષવાળા. દષ્ટિનું ભાન નથી ને અહીંયાં એકલો શુભભાવ કરે એ તો એકલું પાપ ને ઝેર છે બધું. આહાહા...! જેને આત્મા અમૃતનો સાગર નાથ એનો અંતર પૂર્ણ અનંત વિશ્વાસ આવીને જે આનંદનો સ્વાદ આવ્યો છે એવા આનંદના સ્વાદિને, અતીન્દ્રિય આનંદના રસીલા જ્ઞાનીને પણ પર તરફના આલંબનને છોડાવ્યું છે. સમજાણું કાંઈ?

‘આલંબનને ઉખેડી નાખ્યું છે (અર્થાત્ સમ્યગ્દષ્ટિના દ્રવ્યપ્રતિક્રમણ વગેરે,...)’ આહાહા...! પંચ પરમેષ્ઠીના સ્મરણને ઉખેડી નાખ્યું છે. પંચ પરમેષ્ઠી પર છે. એના ઉપર લક્ષ જશે તો વિકલ્પ, રાગ જ થશે. આહાહા...! બહુ ઝીણી વાત છે, ભગવાન! માર્ગ કઠણ છે, ભાઈ! અપૂર્વની વાતું છે. એવી વાતું છે. દુનિયા આખી વાતું કરે છે. આ કરો ને આ કરો ને આ કરો ને આ કરો. પરની સેવા કરો ને પરનો ઉપકાર કરો ને પરોપકાર કરો. ધૂળેય સેવા કરી શકતો નથી. પર ઉપકાર પરનો ઉપકાર કરે કે તારો? પર એટલે પ્રધાન આત્મા તું, એનો ઉપકાર કરને! આહા...!

મિથ્યાદષ્ટિના એકલા ચાપલ્યપણાને તો છોડાવ્યું છે. આહાહા...! ઇ ચાપલ્ય છે. સ્વરૂપ તરફનું આલંબન જરીએ નથી. પણ જેને સ્વરૂપ તરફનું આલંબન છે એને પણ જે પરનું આલંબન જેટલું આવે એને પણ છોડાવ્યું છે. આહાહા...! માર્ગ આકરો છે, બાપા! દુનિયાને તો કઠણ પડે. થઈ રહ્યું ત્યારે, બસ! અમારે આ બધું પુણ્ય? ધર્મ નહિ? ત્યારે ધર્મ શી રીતે અમારે કરવો? આહાહા...! ભાઈ! તને ખબર નથી. એ બધા ક્રિયાકાંડ કાંઈ ધર્મ નથી.

અંદરમાં એ રાગથી ભિન્ન ભગવાન બિરાજે છે ચૈતન્ય, ચૈતન્ય ચમત્કારી વસ્તુ અંદર છે. અનંત ગુણથી ભરેલી ચમત્કારી ચીજ છે. એના અવલંબનથી, એકાગ્રતાથી જે અનુભવ થાય એ નિશ્ચયથી મોક્ષમાર્ગમાં ગણાય છે. એને પણ જેટલું વ્યવહારનું આલંબન આવે એ પણ બંધનું કારણ છે. તેથી તેને આલંબનને છોડાવ્યું છે. આહાહા...! આવી વાત છે. ‘હેય કલ્યાં છે...’

‘આસમ્પૂર્ણ-વિજ્ઞાન-ઘન-ઉપલબ્ધે:’ ‘જ્યાં સુધી સંપૂર્ણ વિજ્ઞાનઘન આત્માની પ્રાપ્તિ ન થાય...’ આહાહા...! પહેલા કહે છે, કે ભલે અનુભવ થયો પણ હજી પૂર્ણ વીતરાગ જ્યાં સુધી ન થાય... કારણ કે, એનું સ્વરૂપ જ વીતરાગ મૂર્તિ આત્મા છે. અકષાય સ્વરૂપ, અકષાય સ્વરૂપ કહો કે વીતરાગ સ્વરૂપ કહો કે રાગ ને દ્વેષના ભાવ રહિત જ પ્રભુનું સ્વરૂપ છે. એવા સ્વરૂપમાં નીચેથી અનુભવથી થોડું કરે પણ હજી એને રાગ આવે. ‘જ્યાં સુધી સંપૂર્ણ વિજ્ઞાનઘન આત્માની પ્રાપ્તિ ન થાય ત્યાં સુધી (શુદ્ધ) આત્મારૂપી થાંભલે જ ચિત્તને બાંધ્યું છે...’ આહાહા...! છે? વ્યવહારમાં વિકલ્પ જાતો હોય એને છોડીને અહીં આત્મામાં

થાંભલે બાંધ્યો છે.

ચૈતન્ય ભગવાન પૂર્ણાનંદ પ્રભુ છે. આહાહા...! જેનો આનંદ છે એ પૂર્ણ છે, અતીન્દ્રિય આનંદથી ભરેલો છે, અતીન્દ્રિય જ્ઞાનનો સાગર છે, અતીન્દ્રિય વીર્ય અનંત બળનો ધણી છે. એને પામર તરીકે માનવો ને પામર તરીકેની ક્રિયામાં પોતાને લાભ માનવો... આહાહા...! એ દષ્ટિ મિથ્યાત્વ છે. આહાહા...! આવું આકરું કામ છે. ‘(શુદ્ધ) આત્મારૂપી થાંભલે જ ચિત્તને બાંધ્યું છે...’ સમકિતીને પણ એમ કહે છે. આહાહા...! થંભ અંદર પડ્યો છે. વજ્રબિંબ ચૈતન્યબિંબ આત્મતત્ત્વ અનંત... અનંત... અનંત... શાંતિનો સાગર એ બિંબ છે. એ સમકિતીને પણ વ્યવહારના આલંબન છોડાવીને એક ચીજનું આલંબન કરાવ્યું છે. નિશ્ચય સત્યનું આલંબન કરાવ્યું છે. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- આવડો મોટો થાંભલો ખોવાય ક્યાં ગયો?

ઉત્તર :- ખોવાય ગયો. એની નજર ક્યાં કરે છે? નજર કરે તો દેખાય ને! નજર તો કરતો નથી. ખોવાય ગયો છે ક્યાં? પરનું માહાત્મ્ય આવે છે એવું સ્વનું માહાત્મ્ય તો આવતું નથી. આહાહા...! દયા ને દાન ને ભક્તિ ને પૂજા ને ધમાલ કરે તમારે, નગારા વગાડે ને આ વગાડ્યા ને... એનું બધું માહાત્મ્ય આવે પણ પ્રભુ અંદર નિર્વિકલ્પ નિષ્ક્રિય ભગવાન બિરાજે છે, છે પણ નજર કરતો નથી. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- જો આત્મા ઇન્દ્રિયગમ્ય હોત તો બહુ મજા આવે.

ઉત્તર :- પણ વસ્તુ, વસ્તુ જ ઇન્દ્રિયગમ્ય(નથી), ઇન્દ્રિય જ નથી ને એમાં. ઇ તો અનિન્દ્રિય વસ્તુ છે. ભગવાન તો અનિન્દ્રિય વસ્તુ છે અંદર. આ ઇન્દ્રિયો તો પર જડ માટી ધૂળ છે. અને ભાવેન્દ્રિય છે એક એક ઇન્દ્રિય એક વિષયને જાણનારી એ પણ પર છે. અંદર ભગવાન પૂર્ણાનંદનો નાથ તો અનિન્દ્રિયનો સાગર છે. આહાહા...!

ઇ ૩૧મી ગાથામાં આવી ગયું છે. ‘જો ઇંદિયે જિગિતા’ ૩૧મી ગાથા. આ ઇન્દ્રિય સામું જોવું નહિ, ભાવેન્દ્રિય સામું જોવું નહિ અને ભાવેન્દ્રિયનો વિષય... આહાહા...! દેવ-ગુરુ ને શાસ્ત્ર, ત્રણલોકનો નાથ તીર્થંકરદેવ એમ કહે છે, કે તમારે હિસાબે અમે પણ ઇન્દ્રિયમાં જાઈએ છીએ. માટે અમારું લક્ષ પણ છોડીને અનિન્દ્રિયમાં જા. આહાહા...! તું તારે આલંબને જા તો મારા જેવો પરમાત્મા થઈ જાઈશ. એમ છે, વસ્તુ સ્વરૂપ આમ છે પણ અત્યારે ગડબડ બહુ થઈ ગઈ છે, બાપુ! આહાહા! પંડિતો નામ ધરાવે, વિદ્વાન નામ ધરાવે ને ગોટા વાળે બધા. આહાહા...! અહીં વિદ્વતાનું કામ નથી, અહીં પંડિતાયનું કામ નથી, અહીં તો અંતર વસ્તુ છે તેની દષ્ટિ ને રુચિનું કામ છે. આહાહા...! બીજાને સમજાવતા આવડે પણ નહિ. એની સાથે સંબંધ કાંઈ છે નહિ.

પોતે ભગવાન પૂર્ણાનંદનો નાથ ગ્યો ક્યાં? ઇ પૂછતા હતા તમારે ‘ભગવાનજી’ વકીલ. ‘રામજીભાઈ’ના મિત્ર પૂછતા હતા કે આવા વખાણ કરો છો. તો ધોયેલ મૂળો ગ્યો ક્યાં?

એમ કહેતા હતા. ધોયેલ મૂળો! અરે..! ભગવાન એમ ન કહેવાય. પ્રભુ! અંદર આત્મા આનંદનો કંદ છે, પ્રભુ! ભાઈ! તેં કોઈ દિ' સાંભળ્યો નથી, તેં કોઈ દિ' અંદર જોયું નથી. એ વસ્તુ છે કે નહિ? વસ્તુ છે તો વસ્તુમાં વસેલા ગુણ છે કે નહિ? અનંત ગુણ એમાં વસેલા, રહેલા છે. એમાં અનંતી શાંતિ ને અનંત આનંદ, અતીન્દ્રિય જ્ઞાન અનંતુ ભર્યું છે. આહાહા..!

મુમુક્ષુ :- અત્યારે દુષ્કાર કાંઈ કરાવે છે.

ઉત્તર :- ઇ આ દુષ્કાર કહે એટલે આ. ત્રીજામાં જાય એટલે...

મુમુક્ષુ :- માન ઘટી જ ગયું છે.

ઉત્તર :- શુભનું માન ઘટાડી દીધું. દુષ્કર કરાવે છે એટલે? મહા પુરુષાર્થવાળો છે ઇ કરાવે છે એમ કહે છે. શુભને છોડાવીને અશુભમાં લઈ જતા નથી પણ શુભને છોડાવીને અંદર શુદ્ધમાં લઈ જાય છે. એ દુષ્કર છે એટલે મહા પુરુષાર્થ માગે છે, એમ કહે છે. છે, બધુંય છે. આહાહા..! શું થાય? ભાઈ! બહુ ફેરફાર થઈ ગયો એટલે અત્યારે આખું... આહાહા..!

'(-વ્યવહારના આલંબનથી અનેક પ્રવૃત્તિઓમાં ચિત્ત ભમતું હતું...)' સમક્રિતી જ્ઞાનીનું પણ મન બહારમાં ભમતું હતું. આહાહા..! આ મંદિર ને મંદિરની પ્રતિષ્ઠા ને એ બધો વિકલ્પ છે. આહાહા..! એય..! શુભરાગ છે. 'આઙ્કિકા'માં મંદિર થયું ને? પંદર લાખનું. પંદર લાખનું મંદિર થયું છે અને બીજો ખર્ચ (છે). એકંદર બીજાને જમાડવાના ને આદિ પંદર લાખ બીજા થયા છે. ત્રીસ લાખનો ખર્ચ છે. પેલી પૂનમે 'આઙ્કિકા' જાવું છે. આ પોષ સુદ પૂનમ, બુધવાર. ચૌદસે રાત્રે ત્યાં.. બેસીને. 'ચંદુભાઈ' સાથે છે ત્યાં. આહાહા..! શુભભાવ, એને પણ કહ્યું હતું કે શુભભાવ છે. તમે ત્રીસ લાખ ને લાખ કરોડ ખર્ચો માટે ધર્મ થઈ જાય (એમ નથી). આહા..!

મુમુક્ષુ :- મંદિર બંધાવે એને તો અહીં ચાપલ્ય કહ્યું. વિચાર વિનાની ક્રિયા.

ઉત્તર :- ઇ ચાપલ્ય પણ અજ્ઞાનીની ક્રિયા કીધી, ચાપલ્ય એટલે અજ્ઞાનીની. ચાપલ્યપણું એ ચાપલ્ય છે, અંદર એણે વસ્તુ જોઈ નથી. એટલે એકલું ચાપલ્યપણું અજ્ઞાનમાં જ નાખી દીધું છે. આહા..! એ તો 'બેંગલોર'માં 'ભભુતમલ' નહિ? એણે આઠ લાખ નાખ્યા. આઠ લાખ એણે, ચાર લાખ 'જુગરાજજી' એ (નાખ્યા). બાર લાખનું મંદિર બનાવ્યું. હું ત્યાં હતો ને! બનાવ્યું પણ આઠ લાખ એક જણાએ આપ્યા. આપણે કોઈને કહેતા નથી કે, અહીં ઘો ને કરો. કીધું નથી કોઈને. એની મેળાએ થવું હોય એ થાય, ન થવું એ ન થાય. બાર લાખનું કર્યું ને ત્રણ લાખ બીજા ખર્ચોને પંદર લાખનું મંદિર કર્યું છે. એને પહેલેથી કહ્યું હતું કે, જુઓ ભાઈ! આ તમે કરો છો એમાં ભાવ શુભ હોય તો પુણ્ય થશે. ધર્મ તો આત્માને અવલંબે થાય છે, પરને અવલંબે ધર્મ ત્રણકાળમાં નથી. ત્યારે આઠ લાખ

આપ્યા હતા એક રકમે. હમણાં આવ્યા હતા ને? એણે સવા લાખ આપ્યા હમણાં. વાણિયો બે કરોડ રૂપિયા છે, બે કરોડ રૂપિયા છે તો આઠ લાખ ખર્યા. કુદરતે એવું બન્યું કે, એને સોળ દિ' મારામાં રહેવું પડ્યું. એમાં ભાવ વધી ગયો તો બે કરોડનું જે સ્ટીલ હતું એના ચાલીસ લાખ વધારે પેદા થઈ ગયા. આઠ લાખ ખર્યા એના ચાલીસ લાખ આવ્યા. ભાવ વધી ગયો. પેલા કામમાં રહી ગયા ને આ બાજુ ભાવ વધી ગયા. પડ્યું રહ્યું ને ભાવ વધી ગયો. પણ એ ગમે તે પાંચ કરોડ શું દસ કરોડ, ધૂળ કરોડ હોય એનાથી કાંઈ ધર્મ થાય (એમ નથી), એનાથી પુણ્ય પણ નથી. એમાં રાગ મટાડે તો પુણ્ય થાય, રાગ ઘટાડે તો પુણ્ય થાય. લક્ષ્મીથી પુણ્ય ન થાય, લક્ષ્મી તો જડ છે, માટી, ધૂળ છે. આહાહા...!

ખરેખર તો લક્ષ્મી પરિગ્રહ પાપ છે. ચોવીસ પરિગ્રહમાં લક્ષ્મીને પાપ કહ્યું છે. આહાહા...! પણ એ પ્રત્યે તીવ્ર રાગ હોય ઇ કરતાં રાગ મંદ કરે, દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની ભક્તિ આદિ (કરે તો) પુણ્ય થાય. ભવ ઘટે નહિ, ચોરાશીના ભવ તો માથે ઉભા હોય, માથે. આહાહા...! આમાં અમારા પૈસાની કાંઈ કિંમત નહિ? પૈસાની ધૂળની શું કિંમત છે? એ તો ધૂળ છે. આ પુદ્ગલ છે, માટી છે, એવી એ માટી છે. એની સાથે શું સંબંધ છે? અહીં તો પુણ્યનો ભાવ દયા, દાન આદિનો જે ભાવ, પુણ્યનો ભક્તિ આદિનો ભાવ... આહા...! એનું આલંબન છોડાવ્યું છે. આહાહા...! અંદર ચૈતન્ય ભગવાન બિરાજે છે ત્યાં પ્રવેશ કર, ત્યાં પ્રભુ પાસે જા અને આ પામર પાસેથી ખસી જા. આહાહા...!

કહ્યું ને? '(વ્યવહારના આલંબનથી અનેક પ્રવૃત્તિઓમાં ચિત્ત ભમતું હતું તેને શુદ્ધ ચૈતન્યમાત્ર આત્મામાં જ લગાડવાનું કહ્યું છે કારણ કે તે જ મોક્ષનું કારણ છે).' વ્યવહાર મોક્ષનું કારણ નથી. આહાહા...! ઇ શાસ્ત્ર લખવાના, શાસ્ત્ર પ્રરૂપણા કરવી, શાસ્ત્રને સંભાળવા એ બધો ભાવ શુભરાગ છે, એ કાંઈ ધર્મ નથી. આહાહા...! ગજબ વાત છે. જગતને પચવું (કઠણ પડે). આહાહા...! આખી જિંદગી બીજી રીતે ગાળી હોય એમાં આ (વાત પચવવી). શાસ્ત્ર સાચા, વીતરાગના શાસ્ત્ર, સર્વજ્ઞદેવ ત્રિલોકનાથ પરમેશ્વરની દિવ્યધ્વનિ પણ પરદ્રવ્ય છે. પરદ્રવ્યનો આશ્રય હશે એને શુભભાવ થાશે. એ પરદ્રવ્ય આવા, હોં! સ્ત્રી, કુટુંબ આદિ પરદ્રવ્ય ઉપર લક્ષ જશે એને પાપ થાશે. ધંધામાં, સ્ત્રી, પૂત્રમાં, બાયડીને રાજી રાખવામાં આ ધંધો કરે આખો દિ' એમાં એકલું પાપ (છે). આહાહા...! આમાં પુણ્ય. દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની ભક્તિ પુણ્ય (છે), ધર્મ નહિ. આહા...!

'તે જ મોક્ષનું કારણ છે.' ચૈતન્યમાત્ર આત્મામાં લગાડવું. આહાહા...! ચૈતન્યમાત્ર આત્મા. ચૈતન્યમાત્ર કેમ કહ્યો? કે, એકલો જાણન-દર્શન, દષ્ટા-જ્ઞાતાનો પિંડ (છે). એમાં તો રાગની ગંધ નથી. દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિનો રાગ છે એની ગંધ ચૈતન્યમાં નથી. એવો અંદર ભગવાન ભિન્ન બિરાજે છે. આહાહા...! ચૈતન્યમાત્ર એટલે બીજી કોઈ ચીજ નથી એમાં. એકલું જ્ઞાન ને આનંદ, બસ! આહાહા...! એવો જે ચૈતન્યમાત્ર આત્મા એમાં ચિત્ત લગાડવું કહ્યું છે.

આહાહા...! છે ને? 'કારણ કે તે જ મોક્ષનું કારણ છે.'

'અહીં નિશ્ચયનયથી પ્રતિક્રમણાદિકને વિષકુંભકલાં...' નિશ્ચયનયથી પ્રતિક્રમણ, સામાયિક વ્યવહાર કરવો એ બધાને ઝેરના ઘડા કલા. 'તેથી કોઈ ઊલટું સમજી પ્રતિક્રમણાદિકને છોડી પ્રમાદી થાય તો તેને સમજાવવાને કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે :-' શુભને છોડી અશુભમાં જાય એ તો મહા પાપમાં વધારે ગયો. અહીંયાં તો શુભને છોડીને અંદર શુદ્ધમાં જા, એ માટે બતાવ્યું છે. શુભ છોડીને અશુભમાં આવવું એમ કહેવાનો આશય છે નહિ અહીંયાં. આહાહા...! છે? અહીં ગાથા છે.

શ્લોક-૧૮૯

(વસન્તતિલકા)

યત્ર પ્રતિક્રમણમેવ વિષં પ્રણીતં
તત્રાપ્રતિક્રમણમેવ સુધા કુતઃ સ્યાત્ ।
તત્કિં પ્રમાદ્યતિ જનઃ પ્રપતન્નઘોઽધઃ
કિં નોર્ધ્વમૂર્ધ્વમધિરોહતિ નિષ્પ્રમાદઃ ॥૧૮૯॥

અહીં નિશ્ચયનયથી પ્રતિક્રમણાદિકને વિષકુંભ કલાં અને અપ્રતિક્રમણાદિકને અમૃતકુંભ કલાં તેથી કોઈ ઊલટું સમજી પ્રતિક્રમણાદિકને છોડી પ્રમાદી થાય તો તેને સમજાવવાને કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :- [યત્ર પ્રતિક્રમણમ્ એવ વિષં પ્રણીતં] (અરે! ભાઈ,) જ્યાં પ્રતિક્રમણને જ વિષ કહ્યું છે, [તત્ર અપ્રતિક્રમણમ્ એવ સુધા કુતઃ સ્યાત્] ત્યાં અપ્રતિક્રમણ અમૃત ક્યાંથી હોય? (અર્થાત્ ન જ હોય.) [તત્] તો પછી [જનઃ અધઃ અધઃ પ્રપતન્ કિં પ્રમાદ્યતિ] માણસો નીચે નીચે પડતા થકા પ્રમાદી કાં થાય છે? [નિષ્પ્રમાદઃ] નિષ્પ્રમાદી થયા થકા [ઊર્ધ્વમ્ ઊર્ધ્વમ્ કિં ન અધિરોહતિ] ઊંચે ઊંચે કાં ચડતા નથી?

ભાવાર્થ :- અજ્ઞાનાવસ્થામાં જે અપ્રતિક્રમણાદિક હોય છે તેમની તો વાત જ શી? અહીં તો, શુભપ્રવૃત્તિરૂપ દ્રવ્યપ્રતિક્રમણાદિનો પક્ષ છોડાવવા માટે તેમને (દ્રવ્યપ્રતિક્રમણાદિને) તો નિશ્ચયનયની પ્રધાનતાથી વિષકુંભ કલાં છે કારણ કે તેઓ કર્મબંધના જ કારણ છે, અને પ્રતિક્રમણ-અપ્રતિક્રમણાદિથી રહિત એવી ત્રીજી ભૂમિ, કે જે શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ છે તેમ જ પ્રતિક્રમણાદિથી રહિત હોવાથી અપ્રતિક્રમણાદિરૂપ છે, તેને અમૃતકુંભ કહી છે અર્થાત્ ત્યાંના અપ્રતિક્રમણાદિને અમૃતકુંભ કલાં છે. ત્રીજી ભૂમિમાં ચડાવવા માટે આ ઉપદેશ

આચાર્યદેવે કર્યો છે. પ્રતિક્રમણને વિષકુંભ કહ્યાં સાંભળીને જેઓ ઊલટા પ્રમાદી થાય છે તેમના વિષે આચાર્યદેવ કહે છે કે-‘આ માણસો નીચા નીચા કેમ પડે છે? ત્રીજી ભૂમિમાં ઊંચા ઊંચા કેમ ચડતા નથી?’ જ્યાં પ્રતિક્રમણને વિષકુંભ કહ્યું ત્યાં તેના નિષેધરૂપ અપ્રતિક્રમણ જ અમૃતકુંભ હોઈ શકે, અજ્ઞાનીનું નહિ. માટે જે અપ્રતિક્રમણાદિ અમૃતકુંભ કહ્યાં છે તે અજ્ઞાનીના અપ્રતિક્રમણાદિ ન જાણવાં, ત્રીજી ભૂમિના શુદ્ધ આત્મામય જાણવાં. ૧૮૯.

શ્લોક-૧૮૯ ઉપર પ્રવચન

યત્ર પ્રતિક્રમણમેવ વિષં પ્રણીતં
તત્રાપ્રતિક્રમણમેવ સુધા કુતઃ સ્યાત્
તત્કિં પ્રમાદ્યતિ જનઃ પ્રપતન્નઘોડધઃ
કિં નોર્ધ્વમૂર્ધ્વમધિરોહતિ નિષ્પ્રમાદઃ ॥૧૮૯॥

‘(અરે! ભાઈ,) જ્યાં પ્રતિક્રમણને જ વિષ કહ્યું છે,...’ જ્યાં શુભભાવના પ્રતિક્રમણને ઝેર કહ્યું છે. આહાહા...! વ્યવહાર પ્રત્યાખ્યાન, વ્યવહાર પ્રતિક્રમણ, વ્યવહાર ત્યાગ એવા ભાવને શુભભાવને ઝેર કહ્યું છે. આહાહા...! બાયડી-છોકરા છોડે ને દુકાન-બુકાન છોડે ને ત્યાગી થાય ને થઈ ગયો ધર્મી. ધૂળેય નથી, સાંભળને! એ તો ત્યાગ જ છે. પર કે દિ’ ગરી ગયું છે તારામાં? પરનો તો ત્યાગ જ છે. અંતરમાં રાગ અને દ્વેષ એ મારા, એ માન્યતા એ મહા મિથ્યાત્વ છે. એને લઈને અહીં કહે છે ‘જ્યાં પ્રતિક્રમણને જ વિષ કહ્યું છે, ત્યાં અપ્રતિક્રમણ અમૃત ક્યાંથી હોય?’ ત્યાં અશુભભાવમાં આવવું એ અમૃત ક્યાંથી હોય? એમ કહે છે. શુભભાવને જ્યાં અમે ઝેર કહ્યું તો એમાંથી અશુભમાં આવવું, અજ્ઞાનમાં આવવું એ ક્યાંથી આવી ગયું? ઝેરમાં ઝેર છે. શુભ છોડીને અશુભમાં આવવું એ કાંઈ વાત અહીં નથી. અહીં તો ઊંચે ઊંચે ચડવાની વાત છે, નીચે પડવાની વાત નથી. આહાહા...! કોઈ અવળો અર્થ લે તો આ કહે છે, કે તને ખબર નથી. અમે તો આ શુભભાવને છોડાવીને વાસ્તવિક ધર્મમાં લઈ જવા (માંગીએ છીએ), જેમાં જન્મ-મરણના અંત છે, જેમાં ભવના છેડા છે. આહાહા...! એવો જ્યાં ભગવાનઆત્મા (બિરાજે છે) એનું આલંબન કરવા શુભને ઝેર કહ્યું છે. શુભને ઝેર જાણીને છોડીને અશુભમાં જા તો તારી ઊંધી દષ્ટિ થાશે, એ માટે આ કહ્યું નથી કાંઈ. આહાહા...! છે?

‘જ્યાં પ્રતિક્રમણને જ વિષ કહ્યું છે, ત્યાં અપ્રતિક્રમણ અમૃત ક્યાંથી હોય?’ અપ્રતિક્રમણ કોણ? અજ્ઞાન. અજ્ઞાનીના શુભાશુભભાવ તે બધું અપ્રતિક્રમણ છે, અજ્ઞાનીની વાત છે. ‘(અર્થાત્ ન જ હોય.) તો પછી માણસો નીચે નીચે પડતા...’ આહાહા...! શુભભાવને જ્યારે અમે

ઝેર કહીએ ત્યારે એમાંથી ઉતરીને વળી અશુભમાં જા, એમ નીચે નીચે ક્યાં ઉતરતો જાય છે? બાપુ! શું કરે છે તું આ? આહાહા...! એવો પ્રમાદ કરવાનું અહીં કહ્યું નથી. અહીં તો શુભમાં ધર્મ માનતો હોય એને શુદ્ધની સાથે સંબંધ કરાવ્યો છે.

‘માણસો નીચે નીચે પડતા થકા પ્રમાદી કાં થાય છે? નિષ્પ્રમાદી થયા થકા...’ આહાહા...! એ શુભભાવ પણ પ્રમાદ છે. અશુભભાવ તો પ્રમાદ છે જ. શુભભાવ જે દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ, પૂજા, દાન, પંચ પરમેષ્ઠીનું સ્મરણ ઔં... ઔં... ઔં... ઔં... ઔં... ઔં... ઔં... ઔં... ઔં... ઔં... હજાર વાર, લાખ વાર, કરોડ વાર (કરે) એ બધો શુભભાવ છે, ધર્મ નહિ.

મુમુક્ષુ :- પ્રમાદ તો છઠ્ઠા ગુણસ્થાનમાં છે.

ઉત્તર :- ઇ જ કહે છે ને પ્રમાદ છઠ્ઠા ગુણસ્થાને છે. ઇ વ્યવહાર છે માટે છોડાવ્યો છે એને. ઇ જ કહે છે આ. છઠ્ઠે ગુણસ્થાને શુભભાવ આવે છે.

મુમુક્ષુ :- અહીં તો દયા, દાનને પણ પ્રમાદ કીધો ને?

ઉત્તર :- બધો પ્રમાદ જ છે. પંચ મહાવ્રતના પરિણામ પ્રમાદ છે. ઝીણી વાત છે, ભગવાન! રાગમાત્ર પ્રમાદ છે. છઠ્ઠે ગુણસ્થાને રાગ હોય છે એટલો પ્રમાદ છે. એ છૂટીને અપ્રમાદ થાય ત્યારે સાતમું થાય છે. આહાહા...!

અહીં તો ઇ કહે છે, કે ‘માણસો નીચે નીચે પડતા થકા પ્રમાદી કાં થાય છે?’ શુભને અમે જ્યાં બંધનું કારણ કહ્યું એથી એને છોડીને અશુભમાં જા, એમ કોણે કહ્યું તને? નીચે નીચે ક્યાં ઉતરી જા છે? આહાહા...! ‘નિષ્પ્રમાદી થયા થકા...’ શુભભાવને પણ છોડીને અંતર જાવું, જ્યાં નિર્મળાનંદ પ્રભુ બિરાજે છે. આહાહા...! એ પ્રભુના ભેટા કર ને! એ માટે કહ્યું છે. અશુભ કર, શુભને છોડીને અશુભ કર એમ કહ્યું છે? આહાહા...! અંદર ભગવાનઆત્મા સચ્ચિદાનંદ પ્રભુ સત્ શાશ્વત, આ વસ્તુ તો શાશ્વત, આત્મા તો શાશ્વત છે. નવો ઊપજતો નથી, નાશ થતો નથી, સ્વભાવથી ખાલી નથી. આહાહા...! એવા ભગવાનઆત્માનું આલંબન લેવા માટે શુભને અમે ઝેર કહ્યું છે. પણ એને છોડીને પ્રમાદી થઈને અશુભમાં જા એ તો તારો સ્વચ્છંદ છે. છે?

‘નિષ્પ્રમાદિ થયા થકા...’ એમ. ‘ऊर्ध्वम् ऊर्ध्वम् किं न अधिरोहति’ ‘ઊંચે ઊંચે કાં ચડતા નથી?’ આહાહા...! આગળ વધીને સ્વરૂપનો આશ્રય કેમ લેતા નથી? ઇ શુભ છોડીને, મુનિને પણ શુભ આવે એને છોડીને સાતમે અપ્રમત્તમાં જવાનું કહ્યું છે. રાગને હેય કરીને છોડવાનું કહ્યું. ‘પ્રવચનસાર’માં આવે છે ને પહેલા ભાગમાં? રાગ હેય છે. રાગ છઠ્ઠે આવે છે પણ હેય છે. એને છોડીને અપ્રમાદ થાય છે. ત્યારે તે મોક્ષનો માર્ગ કહેવાય છે. રાગમાત્ર બંધનું કારણ છે. રાગ રહિત ભગવાન અંદર વીતરાગ મૂર્તિ અજ્ઞાનથી રહિત એકલો જ્ઞાનનો પિંડ છે, એનો આશ્રય લેવો એ ધર્મ છે, બીજો ધર્મ છે નહિ.

(શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

પ્રવચન નં. ૩૭૭ શ્લોક ૧૮૯ થી ૧૯૧, સોમવાર, પોષ સુદ ૬, તા. ૨૪-૧૨-૧૯૭૯

‘સમયસાર’ (શ્લોક-૧૮૯ નો) ભાવાર્થ છે ને? છેલ્લી ગાથાઓ છે. છેલ્લી ગાથાઓ છે. છેલ્લી ગાથાઓનો ભાવાર્થ છે. ‘અજ્ઞાનાવસ્થામાં જે અપ્રતિક્રમણાદિક હોય છે...’ મિથ્યાદષ્ટિપણે જે પ્રતિક્રમણાદિ શુભભાવ હોય છે ‘તેમની તો (અહીંયા) વાત જ શી?’ એમની તો અહીંયાં વાત છે નહિ. જેને દષ્ટિ મિથ્યાત્વ છે અને પ્રતિક્રમણાદિકનો શુભભાવ હોય છે. ભાવાર્થ છે ને? ‘અહીં તો, શુભપ્રવૃત્તિરૂપ દ્રવ્યપ્રતિક્રમણાદિનો પક્ષ છોડાવવા માટે તેમને...’ આહા...! આ તો શુભપ્રવૃત્તિરૂપ સમક્રિતીને પણ ‘દ્રવ્યપ્રતિક્રમણાદિનો પણ પક્ષ છોડાવવા માટે તેમને (દ્રવ્યપ્રતિક્રમણાદિને) તો નિશ્ચયનયની પ્રધાનતાથી વિષકુંભ કહ્યાં છે...’ સમક્રિતીના વ્યવહાર પ્રતિક્રમણ જે છે, પંચ પરમેષ્ઠીનું સ્મરણ, પંચ પરમેષ્ઠીની ભક્તિ એ સમક્રિતીના શુભ વ્યવહારને ઝેર કીધું છે. અજ્ઞાનીને તો મિથ્યાત્વ છે એટલે એની વાત અહીં નથી. આહાહા...! તેમ આ શુભભાવને ઝેર કહ્યું છે એટલેથી અટકાવવું નથી. આગળ વધારે છે, ભાઈ! શુભભાવ છે એ છોડીને અંદરમાં જા, આત્માનો આશ્રય લે. તો એ સમયનું પ્રતિક્રમણ છે. શુભભાવ છોડાવીને કાંઈ ન્યાં અટકાવી રાખે છે એમ નથી, આગળ વધારવા માગે છે. અથવા શુભભાવ છોડીને અશુભમાં જા એમ કહેવા માગતા નથી. આહા...!

‘શુભપ્રવૃત્તિરૂપ દ્રવ્યપ્રતિક્રમણ...’ દ્રવ્ય વ્યવહાર જેટલી દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ, પૂજા એ બધો વ્યવહારનો ‘પક્ષ છોડાવવા માટે તેમને (દ્રવ્યપ્રતિક્રમણાદિને) તો નિશ્ચયનયની પ્રધાનતાથી વિષકુંભ કહ્યાં છે કારણ કે તેઓ કર્મબંધના જ કારણ છે,...’ વ્યવહાર પ્રતિક્રમણાદિ, વ્યવહાર સામાયિક, વ્યવહાર ભગવાનનું સ્તવન, વંદન એ કર્મ બંધના જ કારણ છે. આહાહા...! વ્યવહારમાત્ર સ્વના આશ્રય વિના થાય છે, તેથી પરના આશ્રયે ભાવ થાય એ બધા બંધના જ કારણ છે. આહાહા...!

‘અને પ્રતિક્રમણ-અપ્રતિક્રમણાદિથી રહિત એવી ત્રીજી ભૂમિ,...’ પ્રતિક્રમણ એટલે શુભભાવની પ્રવૃત્તિ અને અપ્રતિક્રમણ એટલે અજ્ઞાનીનું અપ્રતિક્રમણ, બેયથી રહિત અહીંયાં બતાવે છે. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ? એક તો જ્ઞાનીના દ્રવ્યપ્રતિક્રમણ અને અજ્ઞાનીનું અપ્રતિક્રમણ. અપ્રતિક્રમણ એટલે મિથ્યાત્વ સહિત જે શુભરાગ એ બધું અપ્રતિક્રમણ છે. એનાથી ‘રહિત એવી ત્રીજી ભૂમિ, કે જે શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ છે...’ અપ્રતિક્રમણ ત્રીજી (ભૂમિ) છે શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ છે. ન્યાં લઈ જવા, ચડવા માટે આ વાત કરી છે. શુભને છોડવા માટે વાત અટકાવી નથી દેતું એટલું કે, ભાઈ! આ શુભ કર્યું એટલે ત્યાં અટકી જા, એ અટકવા નથી દેતા. ન્યાંથી ખસીને શુદ્ધમાં જા તો કલ્યાણ થાય નહિતર શુભમાં કલ્યાણ

છે નહિ. આહાહા..!

‘શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ છે તેમ જ પ્રતિકમણાદિથી રહિત હોવાથી અપ્રતિકમણાદિરૂપ છે,...’ કેમકે શુભ પ્રવૃત્તિનો પ્રતિકમણનો શુભરાગ, પંચપરમેષ્ઠીનું સ્મરણ આદિ નથી ત્યાં એક આત્માનું અવલંબન છે માટે તેને અમૃતકુંભ કહ્યું છે. આહાહા..! અહીં સુધી પહોંચવું. હજી તો વ્યવહારે નિવૃત્તિ મળે નહિ. અહીં તો કહે વ્યવહારે મળે ને પ્રવૃત્તિ કરે તોપણ એ ઝેર છે.

ત્રીજી ભૂમિમાં ચડાવવા અજ્ઞાનીનું આ પ્રતિકમણ છે એ તો એને છોડાવ્યું. જ્ઞાનીનું શુભ પ્રવૃત્તિનું પ્રતિકમણ છે એ છોડાવીને ત્રીજી ભૂમિકા એટલે શુભથી શુદ્ધમાં જવા માટે એને એ અપ્રતિકમણ કહ્યું છે. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ? આહાહા..! ત્રીજી ભૂમિ કે જે શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપ છે. પેલો રાગ હતો એ આત્મસ્વરૂપ નહોતું. દ્રવ્ય ભગવાનની પ્રતિમા, પૂજન વગેરે જે છે એ બધો રાગ હતો, એ કાંઈ ધર્મ નહોતો. આહાહા..! છતાં જ્ઞાનીને આવે, શુભભાવ વચ્ચે આવે એ જાણે કે આ અશુભથી બચવા શુભ આવે. એને ધર્મ ન માને, શુભભાવ ન આવે એમેય નહિ અને શુભભાવ ધર્મ માનવો એમેય નહિ. આહાહા..! આવું છે.

શાસ્ત્રમાં આવે ત્યારે તો બધું આવે. જિન મંદિર (બનાવે), એક આટલી પણ ચોખા જેટલી પ્રતિમા પધરાવે તો કેટલા પુણ્ય થાય એમ આવે. ઘણી વાતું થાય. શુભની વાત કરે ત્યારે શુભ તો આવે કે નહિ? દાનની વાત કરે ત્યારે આવે. કાંઈ એકલો ખાઈશ નહિ કંઈ ભાગ પાડજે. ધર્મના નામનો ભાગ પાડજે, એકલો ખાઈશ નહિ. એ પૈસાનો ભાગ તે શુભભાવ છે. શુભભાવ આવે છે, હોય છે પણ એ ધર્મ નથી એ માટે ત્રીજી ભૂમિકા અપ્રતિકમણ જે વ્યવહાર પ્રતિકમણથી રહિત છે તેને અહીંયાં ધર્મ બતાવ્યો, પ્રતિકમણ બતાવ્યું છે, અપ્રતિકમણને પ્રતિકમણ બતાવ્યું છે.

મુમુક્ષુ :- શુદ્ધમાંથી પાછા ન પડવું.

ઉત્તર :- એમાં રહેવું એમ. ન્યાં રહેવું. અપ્રતિકમણ, એ જ, અપ્રતિકમણ એ જ ખરું પ્રતિકમણ છે એમ કહે છે. શુભભાવમાં, જે દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ, પૂજા આદિ શુભભાવ એ બધો વ્યવહાર પુણ્યબંધનું કારણ છે. આહાહા..! પુણ્યબંધ છે એ કાંઈ ધર્મ નથી.

અપ્રતિકમણ બે પ્રકારના કીધા. એક અજ્ઞાનીનું પ્રતિકમણ કે જેને મિથ્યાત્વ સહિત ભલે શુભભાવ હોય પણ એની વાત નહિ. એ જ્ઞાનીનું અપ્રતિકમણ એ શુભભાવની પ્રવૃત્તિને છોડીને શુદ્ધમાં જાય એ જ્ઞાનીનું અપ્રતિકમણ. અને જ્ઞાનીનું વ્યવહાર પ્રતિકમણ એ નિશ્ચય સ્વભાવના ભાન સહિત શુભભાવ આવે એને વ્યવહાર પ્રતિકમણ કહે. અજ્ઞાનીને તો વ્યવહાર-નિશ્ચય એકેય નથી. આહાહા..! આવી વાત છે.

‘ત્રીજી ભૂમિ, કે જે શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ છે તેમ જ પ્રતિકમણાદિથી રહિત હોવાથી અપ્રતિકમણાદિરૂપ છે,...’ છે? ‘તેને અમૃતકુંભ કહી છે...’ આહાહા..! ભગવાન તો અમૃતનો

ઘડો ભર્યો છે એમાંથી થોડો ઉછાળીને પર્યાયમાં શુદ્ધતા લાવ તો એ અમૃતનો ઘડો છે. ભગવાન તો અમૃતનો સાગર છે. આત્માના ધ્રુવ સ્વભાવમાં તો એકલું અમૃત પૂર્ણ પડ્યું છે. આહા...! અનંત બળ સહિત, અનંત આનંદ પડ્યો છે. એ તો એકકોર રહ્યું. પણ જે કાંઈ એને શુભરાગમાંથી ખસી અને શુદ્ધમાં આવે ઇ શુદ્ધની પરિણતિને પણ અહીંયાં અમૃતકુંભ કીધું છે, શુદ્ધની અવસ્થાને પણ અમૃતકુંભ કહ્યું છે. આહા...!

શિષ્યનો પ્રશ્ન હતો ને? વ્યવહારને અમૃતકુંભ કહ્યા છે ને શાસ્ત્રમાં? કે, ભાઈ! એ તો જ્ઞાનીના વ્યવહારને અમૃતકુંભ જે શુદ્ધતા છે એનો આરોપ દઈને એને વ્યવહાર અમૃતકુંભ કહ્યું છે. અમૃતકુંભ. નિશ્ચય અપ્રતિક્રમણ છે તેને વ્યવહારના અપ્રતિક્રમણને અમૃતનો આરોપ આપ્યો છે. બાકી અમૃત નથી એ ઝેર છે. આહાહા...! આવી વાતું, લ્યો! માંડ માંડ કરતા નવરાશ પણ મળતી ન હોય, 'શાંતિભાઈ'! ધંધા આદિ આવું ન હોય તો પણ કહે છે એ ઝેર છે.

મુમુક્ષુ :- એક બાજુ તો ઝેર કહે ને એક બાજુ દોષ ઘટાડે, એમ કહે. એમ બે વાત કેમ બને?

ઉત્તર :- કીધું ને. દોષ ઘટે એ કઈ અપેક્ષાએ કીધું? કે, અશુભ નથી એ અપેક્ષાએ કહ્યું છે, પણ છે એ તો ઝેર છે. અશુભ ઘટ્યું ને? શુભમાં અશુભનો ઘટાડો થયો ને? એટલું બંધન ઓછું એટલે એ અપેક્ષાએ એને ઘટાડવાનું કહ્યું. સર્વથા દોષના ઘટાડવાનું નહિ, દોષના અંશને ઘટાડવા સમર્થ અંશ. તીવ્ર જે રાગમાં દોષ હતો એ મંદ રાગમાં ઓછો દોષ થાય છે, એમ. આહાહા...! દોષ રહિત તો શુભ ને અશુભ રાગ રહિત જે આત્માની દશા, શુદ્ધ ચૈતન્યની નિર્મળ નિર્દોષ દશા એ જ અમૃતકુંભ અને એ જ અપ્રતિક્રમણરૂપ પ્રતિક્રમણ છે. આહાહા...!

જેટલો વ્યવહાર શાસ્ત્રમાં આવે એ બધા વ્યવહારને અહીં તો ઝેરનો ઘડો કીધો છે. આવે, હોય ખરો, જ્ઞાનીને હોય છે, જાણે છે, કે આ મારી નબળાઈ છે અને એને લઈને આ ભાવ આવે છે. ખટકે, દુઃખ થાય, ખટકે પણ નબળાઈને લઈને આવે છે. એનો અંતર આદર નથી. આહા...! 'તેને અમૃતકુંભ કહી છે અર્થાત્ ત્યાંનાં અપ્રતિક્રમણાદિને અમૃતકુંભ કહ્યાં છે.' 'અમૃતકુંભ કહી છે અર્થાત્ ત્યાંના અપ્રતિક્રમણાદિને...' એટલે સ્વરૂપની સ્થિરતા શુભભાવથી રહિત થઈને અંતરમાં શુદ્ધ ઉપયોગમાં આવવું એને અમૃતકુંભ કહ્યું છે. અશુભ ઉપયોગ. શુભ ઉપયોગ, અને શુદ્ધ ઉપયોગ એ ત્રણ પ્રકારનો વેપાર. એમાં અશુભ ઉપયોગ તો પાપબંધનું કારણ છે, શુભ ઉપયોગ પુણ્યબંધનું કારણ (છે) અને શુદ્ધ ઉપયોગ ધર્મનું કારણ (છે). આહાહા...! આવી વાત છે.

'ત્રીજી ભૂમિમાં ચડાવવા માટે આ ઉપદેશ આચાર્યદેવે કર્યો છે.' હેઠે ઉતારવા કર્યો નથી, એમ કહે છે. શુભભાવ છોડીને તું અશુભમાં આવ એમ નથી. એ શુભની ભૂમિકા

પુણ્યબંધની છે એને છોડીને અંદર દ્રવ્ય સ્વભાવનું અંતર અવલંબન લે. પ્રભુ ભગવાન પૂર્ણ આનંદથી ભરેલો છે, અનંત બળ સંપન્ન છે, અનંત જ્ઞાન સંપન્ન છે, અનંત શાંતિ-આનંદ સંપન્ન છે, અનંત અનંત ગુણનો ધણી, અનંત ગુણ સંપન્ન છે તેનો આશ્રય લે ત્યારે શુદ્ધતા થાય. આહાહા...! આવી વાત હવે.

આચાર્યદેવ કહે છે, કે ‘પ્રતિક્રમણાદિને વિષકુંભ કઠ્ઠાં સાંભળીને...’ જુઓ! ‘જેઓ ઊલટા પ્રમાદી થાય છે...’ કે, આ તો .. આવે છે માટે શુભ કરીએ કે અશુભ કરીએ ગમે તે કરો. એમ નહિ. આહાહા...! સમજાય છે કાંઈ? શુભ પડિક્રમણ કરવા આવે ને? શુભ કરે ને? પછી બીજા કેટલાક એ વખતે ફરવા નીકળી જાય. તો કહે છે, એમ અમે નથી કહ્યું. શુભ પડિક્રમણને છોડીને આમ ફરવા નીકળવું, અશુભભાવ, એ તો અશુભભાવ છે. એમ અમે નથી કહ્યું. આહાહા...! અમે તો શુભભાવને છોડીને શુદ્ધમાં જા. અંતર ભગવાન બિરાજે છે તેનો આશ્રય લે, તેનું અવલંબન લે તો તારી શુદ્ધતા પ્રગટશે અને ધર્મ થશે. એ માટે આ વાત કરી છે. આહાહા...! માર્ગ ભારે.

તેના વિષે-ઊલટા પ્રમાદી થાય તેને આચાર્ય એવું કહે છે, શુભને જ્યારે ઝેર કહ્યું એટલે પ્રમાદી થઈને પછી શુભની દરકાર કરે નહિ પછી શુભ સેવે એવા પ્રમાદીને ‘આચાર્યદેવ કહે છે કે-‘આ માણસો નીચા નીચા કેમ પડે છે?’ નીચે કેમ ઉતરે છે પાછા? આહાહા...! આહાહા...! ‘ત્રીજી ભૂમિમાં ઊંચા ઊંચા કેમ ચડતા નથી?’ ત્રીજી અપ્રતિક્રમણ એટલે શુભ-અશુભભાવ રહિત એમાં કેમ આવતા નથી? ‘જ્યાં પ્રતિક્રમણને વિષકુંભ કહ્યું ત્યાં તેના નિષેધરૂપ અપ્રતિક્રમણ જ અમૃતકુંભ હોઈ શકે...’ કહે છે, જ્યાં વ્યવહાર પ્રતિક્રમણાદિને ઝેરનો ઘડો કીધો ત્યાં નિશ્ચયરૂપ એનો એ વ્યવહારનો નિષેધરૂપ, વ્યવહારના નિષેધરૂપ અપ્રતિક્રમણ જ અમૃતકુંભ છે. વ્યવહારને છોડીને બીજામાં જાવું એ કાંઈ અમૃતકુંભ નથી. શું કીધું ઇ? વ્યવહારના પ્રતિક્રમણાદિને છોડીને બીજે રસ્તે અશુભમાં જાવું, એમ અહીં કહ્યું નથી. આહાહા...! છે?

‘ત્રીજી ભૂમિમાં ઊંચા ઊંચા કેમ ચડતા નથી?’ જ્યાં પ્રતિક્રમણને વિષકુંભ કહ્યું ત્યાં તેના નિષેધરૂપ અપ્રતિક્રમણ જ અમૃતકુંભ હોઈ શકે, અજ્ઞાનીનું નહિ.’ આહાહા...! જેની દૃષ્ટિ જ હજી મિથ્યાત્વમાં છે એ શુભ છોડીને અશુભમાં રખડે એને માટે એમ કહ્યું નથી, ભાઈ! આહા...! ‘માટે જે અપ્રતિક્રમણાદિ અમૃતકુંભ કઠ્ઠાં છે તે અજ્ઞાનીના અપ્રતિક્રમણાદિ ન જાણવાં,...’ અપ્રતિક્રમણ એ અજ્ઞાનીનું નહિ, જ્ઞાનીના અપ્રતિક્રમણની વાત છે. પ્રતિક્રમણ રહિત શબ્દ આવ્યો ને? અપ્રતિક્રમણ. એટલે જ્ઞાનીનું એ અપ્રતિક્રમણ. શુભભાવરૂપી પ્રતિક્રમણ એનાથી રહિત તે અપ્રતિક્રમણ. અજ્ઞાનીનું અપ્રતિક્રમણ ન સમજવું. સમજાય છે?

એ અજ્ઞાનીના ન જાણવા, ‘ત્રીજી ભૂમિનાં શુદ્ધ આત્મામય જાણવાં.’ લ્યો! અમૃત કીધું છે તો ત્રીજી ભૂમિકાને કીધું છે. શુભ છોડીને અશુભમાં જાય એમ નથી કહ્યું. ભલે શુભ

ને અશુભ બેય બંધના કારણ છે છતાં નિશ્ચય દષ્ટિ હોવા છતાં પણ શુભભાવ આવે, પણ અશુભની તો અહીં વાત જ નથી. શુભ આવે એને છોડીને નિશ્ચય અંતરમાં જાવું એને અહીંયાં અપ્રતિક્રમણ કહ્યું છે. અજ્ઞાનીની પ્રતિક્રમણ રહિત દશા એ અપ્રતિક્રમણ એ આ નહિ. અજ્ઞાનીના શુભભાવ રહિત, જે સમ્યગ્દર્શન નથી એવાને જે પડિક્રમણ હોવા છતાં તે અપ્રતિક્રમણ છે, એ આ અપ્રતિક્રમણ નહિ. આ તો શુભભાવ છે પણ એને છોડાવીને અંદર સ્થિરતામાં જાય. એને અમૃતકુંભ કહ્યા છે. આહાહા...! આકરું કામ છે, ભાઈ! શ્લોક ૧૯૦.

શ્લોક-૧૯૦

(પૃથ્વી)

પ્રમાદકલિતઃ કથં ભવતિ શુદ્ધભાવોઽલસઃ
 કષાયભરગૌરવાદલસતા પ્રમાદો યતઃ ।
 અતઃ સ્વરસનિર્ભરે નિયમિતઃ સ્વભાવે ભવન્
 મુનિઃ પરમશુદ્ધતાં વ્રજતિ મુચ્યતે વાઽચિરાત્ ॥૧૯૦॥

હવે આ અર્થને દઢ કરતું કાવ્ય કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :- [યતઃ કષાય-ભર-ગૌરવાત્ અલસતા પ્રમાદઃ] કષાયના ભાર વડે ભારે હોવાથી આળસુપણું તે પ્રમાદ છે, તેથી [યતઃ પ્રમાદકલિતઃ અલસઃ શુદ્ધભાવઃ કથં ભવતિ] તેથી એ પ્રમાદયુક્ત આળસભાવ શુદ્ધભાવ કેમ હોઈ શકે? [અતઃ સ્વરસનિર્ભરે સ્વભાવે નિયમિતઃ ભવન્ મુનિઃ] માટે નિજ રસથી ભરેલા સ્વભાવમાં નિશ્ચળ થતો મુનિ [પરમશુદ્ધતાં વ્રજતિ] પરમ શુદ્ધતાને પામે છે [વા] અથવા [અચિરાત્ મુચ્યતે] શીઘ્ર-અલ્પ કાળમાં (કર્મબંધથી) છૂટે છે.

ભાવાર્થ :- પ્રમાદ તો કષાયના ગૌરવથી થાય છે માટે પ્રમાદીને શુદ્ધ ભાવ હોય નહિ. જે મુનિ ઉદમથી સ્વભાવમાં પ્રવર્તે છે તે શુદ્ધ થઈને મોક્ષને પામે છે. ૧૯૦.

શ્લોક-૧૯૦ ઉપર પ્રવચન

શ્લોક-૧૯૦.

પ્રમાદકલિતઃ કથં ભવતિ શુદ્ધભાવોઽલસઃ

કષાયભરગૌરવાદલસતા પ્રમાદો યતઃ ।

અતઃ સ્વરસનિર્ભરે નિયમિતઃ સ્વભાવે ભવન્

મુનિઃ પરમશુદ્ધતાં વ્રજતિ મુચ્યતે વાઽચિરાત્ ॥૧૯૦॥

‘કષાય-ભર-ગૌરવાત્ અલસતા પ્રમાદઃ’ અર્થ : ‘કષાયના ભાર વડે ભારે હોવાથી આળસુપણું તે પ્રમાદ છે,...’ આહાહા...! એ પંચ મહાવ્રતના પરિણામ ને એ બધા ભાર વ્રતના (પરિણામ) એ બધો પ્રમાદ છે. આહાહા...! ત્રિકાળી શુદ્ધની અપેક્ષાએ એ પ્રમાદ છે. ‘કષાયના ભાર વડે...’ જુઓ! કષાયનો ભાર છે. ‘ભર’ ‘કષાય-ભર’ ભાર, ઇ કષાયનો ભર છે. જેમ ગાડુ ભર્યું હોય ને ઘાસનું? એમ આ કષાયથી ભરેલું છે એમ કહે છે. ‘કષાયના ભાર વડે ભારે હોવાથી આળસુપણું તે પ્રમાદ છે,...’ આહાહા...! આ પોષા આદિ કરે ને? ગૃહસ્થો. અમારે ‘બોટાદ’માં બહુ થાતા. પોષા આદિ કરે પછી આખો દિ’ સૂઈ રહે. એક વ્યાખ્યાન વખતે બેસે જરીક વાર, બાકી પછી સૂઈ રહે. પોષા કર્યા, પૌષધ. એક તો અસમર્થ હોય એટલે જરીક વ્યાખ્યાનમાં બેસે, બસ! બાકી સૂઈ જાય. થઈ ગયો પોષો. પૌષધ.. પૌષધ. અરે...! ક્યાં પૌષધ છે. આહા...!

‘કષાયના ભાર વડે ભારે હોવાથી...’ અહીં તો કહે છે, કે કષાયનો ભાવ એ પોતે આળસ છે. આહાહા...! એ કષાયભાવમાં ઉદમ કરે છે. પ્રવૃત્તિ કરે છે હોંશથી, હરખથી છતાં તે આળસુ છે, સ્વ માટે તે આળસુ છે. આહાહા...! બહારને માટે આમ હરખ-શોકથી કામ એકદમ લે. આમ કરો... આમ કરો... આમ કરો... આમ કરો... આહા...! એમ પુરુષાર્થ બતાવે. અહીં કહે છે એ બધો ‘કષાયના ભાર વડે ભારે હોવાથી આળસુપણું તે પ્રમાદ છે,...’ આહાહા...! આ ધંધા-પાણીમાં રોકાવું આળસ છે એમ કહે છે. ઉત્સાહથી કરે છે ને કામ? હોંશથી કરે ને? આળસ છે. પ્રભુ પાસે જાતો નથી માટે આળસુ છો. આહાહા...!

શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપ અમૃતથી ભરેલો ભગવાન અંદર એની પાસે ન જતા અશુભભાવની પ્રવૃત્તિમાં હોંશીલો, હોંશની પ્રવૃત્તિમાં હરખનો, હરખમાં કાળ ગાળે છે એ તો પાપી છે, પાપના ભારવાળો છે. આહાહા...! ‘યતઃ પ્રમાદકલિતઃ અલસઃ શુદ્ધભાવઃ કથં ભવતિ’ ‘એ પ્રમાદયુક્ત આળસભાવ શુદ્ધભાવ કેમ હોઈ શકે?’ આહાહા...! એ અશુદ્ધ, અશુભભાવ તો આળસ છે પણ શુભભાવ પણ આળસ છે. શુભભાવ પણ આળસમાં જાય છે. આહાહા...! છઠ્ઠે ગુણસ્થાને

પ્રમાદી કહ્યા છે, પંચ મહાવ્રત ને અઠ્યાવીસ મૂળગુણ (પાળે છે) એને પ્રમાદી કહ્યા. એ વિકલ્પ છે એ બધો પ્રમાદ છે. અંદરમાં સ્થિર થાય તે અપ્રમાદ છે. આહાહા..!

‘અતઃ સ્વરસનિર્ભરે સ્વભાવે નિયમિતઃ ભવન્ મુનિઃ’ ‘માટે નિજ રસથી ભરેલા સ્વભાવમાં...’ નિજ રસથી ભરેલો સ્વભાવ. આત્મા છે એ નિજ આનંદ ને શાંતિના રસથી ભરેલો છે. આહાહા..! રાગાદિ તો ઉપર ઉપર પર્યાયમાં તરે છે. વસ્તુ છે એ તો નિજ રસથી ભરેલી, આનંદ, જ્ઞાન, શાંતિના રસથી પૂર્ણ આમ ભરેલી છે, એવો એ આત્મા છે. આહાહા..! ‘નિજ રસથી ભરેલા...’ જોયું? ભગવાનના રસથી એમ નહિ. સ્વરસ છે ને? ભગવાનની સ્તુતિ ને ભગવાનની (ભક્તિ) એ પરરસ છે, શુભભાવ છે. આ તો નિજ રસ નિર્ભર આહા..! પોતાના રસથી નિર્ભર ભરેલો એવો જે સ્વભાવ. આહાહા..!

‘નિશ્ચળ થતો...’ એવા ‘સ્વભાવમાં નિશ્ચળ થતો મુનિ...’ ‘પરમશુદ્ધતાં વ્રજતિ’ ‘પરમ શુદ્ધતાને પામે છે...’ લ્યો! આહાહા..! એ શુભ છોડીને અંદરમાં શુદ્ધતાને પામે એ આળસ વિનાનો અપ્રમાદી કહેવામાં આવે છે. માટે પ્રમાદીની પ્રવૃત્તિના પરિણામ જેટલા સ્વભાવમાંથી ખસી જાય એ બધા પરિણામને આળસુ ને આળસ કહ્યા છે. આહા..! વ્યવહાર શાસ્ત્રમાં આવે, ‘ભાવ પાહુડ’માં આવે છે. આમ ષોડશ ભાવના ભાવવી, પાંચ મહાવ્રતમાં અતિચાર ન કરવો, એવો વ્યવહાર વગેરે આવે. એ બધું અશુભ ટાળવા, અશુભને ટાળવા માટે એ વાત આવે. પરંતુ આવેલી વાત છે એ તો બંધનું કારણ છે. ‘ભાવ પાહુડ’નો અધિકાર ઘણો, વ્યવહાર નાખ્યા છે.

નિશ્ચયના, આત્માના ભાન સહિત વ્યવહાર આવે છે છતાં એ વ્યવહાર બંધનું કારણ છે અને નિશ્ચય વિનાનો જે વ્યવહાર એને તો વ્યવહાર પણ કહેતા નથી. આહાહા..! ‘નિજ રસથી ભરેલા સ્વભાવમાં નિશ્ચળ થતો મુનિ...’ ‘પરમશુદ્ધતાં વ્રજતિ’ ‘પરમ શુદ્ધતાને પામે છે અથવા...’ ‘અચિરાત્ મુચ્યતે’ ‘શીઘ્ર-અલ્પ કાળમાં (કર્મબંધથી) છૂટે છે.’ એ જીવ અલ્પકાળમાં કર્મથી છૂટે છે. એમાં કમબદ્ધ ક્યાં ગયું? અલ્પકાળમાં છૂટે ત્યારે? એમાં આવ્યું એ. આ તો આવું કરે એને અલ્પકાળમાં કેવળ થાય એવી એ સ્થિતિ છે એમ બતાવે છે. બાકી છે તો બધું કમમાં, કમબદ્ધ છે. ‘અચિરાત્’ એટલે વચ્ચે કાળ તોડીને અંદર આડું-અવળું થઈ જાય છે એમ નથી. આહા..! આવો જે અપ્રમાદ દશામાં રહેનારો એની કમબદ્ધમાં દશા જ એવી છે (કે) થોડા કાળે કેવળ પામે. એમ કીધું ને? ‘અચિરાત્ મુચ્યતે’ ‘શીઘ્ર-અલ્પ કાળમાં (કર્મબંધથી) છૂટે છે.’ એ અચિરાત્ કહો, શીઘ્ર કહો એમ ઘણા શબ્દ આવે. પણ એનો અર્થ એ કે, તે કાળને પછી એને વાર નથી એટલું બતાવવા અચિરાત્ ને શીઘ્ર શબ્દ વાપર્યા છે. પણ અચિરાત્ ને શીઘ્ર (એટલે) પર્યાય આડી-અવળી થઈ જાય અને કમ તુટીને એકદમ થઈ જાય એમ નથી. આહાહા..! એવું છે.

કમબદ્ધ માને પછી તો આળસુ થઈ જશે. કમબદ્ધ માને એ સ્વતંત્ર પુરુષાર્થી થશે.

આહાહા...! જે સમયે જે પર્યાય જ્યાં થવાની ત્યાં થાય એને ઇન્દ્ર ને નરેન્દ્ર ફેરવી ન શકે, જિનેન્દ્ર પણ પોતાની પર્યાય આડી-અવળી ન કરી શકે. આહાહા...! એમ જેનો અંતરમાં નિર્ણય થાય તો દ્રવ્યનો આશ્રય થાય. સમજાય છે કાંઈ? દ્રવ્યનો આશ્રય થાય એ પુરુષાર્થ છે, મહા પુરુષાર્થ એ જ છે. આહાહા...! વસ્તુ જે ભગવાન પૂર્ણાનંદ એમાં જે પુરુષાર્થ જાય એ જ પુરુષાર્થ છે. આહાહા...! કમબદ્ધમાં આળસુપણું થાય છે, એ વખતે જે થવાનું હશે એ થાશે (પરંતુ એમ નથી) એમાં પુરુષાર્થ છે. પેલામાં આવ્યું નથી?

જે જે દેખી વીતરાગને તે તે હોંશી વીરા,

અનહોની કબહુ ન હોંશે કાહે હોત અધિરા.

એ પુરુષાર્થ બતાવે છે. કમબદ્ધ છે એમાં વીતરાગતા કેમ છોડે છે તું? આહાહા...! એની પર્યાય જે સમયે થવાની તે થાય છે. તું તેનો જાણનાર ને દેખનાર રહે. આહાહા...!

ભાવાર્થ :- ‘પ્રમાદ તો કષાયના ગૌરવથી થાય છે...’ ભાર, કષાયના ભારથી થાય. ‘માટે પ્રમાદીને શુદ્ધ ભાવ હોય નહિ.’ પ્રમાદિ આળસુને શુદ્ધભાવ હોય નહિ. આહાહા...! ‘જે મુનિ ઉદમથી સ્વભાવમાં પ્રવર્તે છે...’ જુઓ! અહીં ઉદમ આવ્યો. એમાં આવ્યું હતું કે નહિ? પેલામાં આવ્યું હતું. ‘નિજ રસથી ભરેલા સ્વભાવમાં નિશ્ચળ થતો...’ થકો. આવ્યું હતું ને? નિજ રસથી ભરેલા સ્વભાવમાં. પુરુષાર્થ તો આવ્યો ત્યાં. ભલે કમબદ્ધ છે પણ એ કમબદ્ધમાં આ પુરુષાર્થ ભેગો આવ્યો છે. આહાહા...! નિજ રસથી ભરેલા સ્વભાવમાં તેની દષ્ટિ છે, એની કમબદ્ધ એટલે પર્યાય ઉપર દષ્ટિ નથી. આહાહા...! આવો ઝીણો માર્ગ.

‘મુનિ ઉદમથી સ્વભાવમાં પ્રવર્તે છે...’ આહા...! ઘણા વર્ષ પહેલા એક ફેરી પ્રશ્ન ચાલ્યો હતો. ‘ઉત્તરાધ્યયન’ માં આવે છે ને? ‘સમયં ગોયં મા પમાઈ’ એક અધ્યયન આવે છે. ‘સમયં ગોયં મા પમાઈ’ હે ગૌતમ! સમયમાત્રનો પ્રમાદ કરીશ નહિ. ત્યારે ઇ કહે કે, કેવળી છે ઇ પણ ઉદમ ક્યારે થશે એની ખબર છે, એ ઉદમ કરવાનું કેમ કહે? ‘ઉત્તરાધ્યયન’ માં આવે છે. ‘ઉત્તરાધ્યયન’ નું સૂત્ર છે. ‘સમયં ગોયં મા પમાઈ’ હે ગૌતમ! સમયનો પ્રમાદ કરીશ નહિ. ઇ કહે કે, વીતરાગ તો જાણે છે કે આ વખતે આને પુરુષાર્થ થશે. તો ઇ શું કરવા પુરુષાર્થ કરવાનું કહે? કે, વાણીમાં ઇ જ આવે, કીધું. કારણ કે પુરુષાર્થપૂર્વક સ્વભાવમાં ગયા છે અને વિકલ્પ હતો એનું પુણ્ય બંધાણું છે અને એ પુણ્ય બંધમાંથી વાણીમાં એ જ આવે. આહાહા...! ઘણા વર્ષની વાત છે આ તો. ભગવાનની આજ્ઞા જ એ આવે. થવાનું હશે એ થાશે માટે હમણાં કાંઈ કરવું નહિ એમ નહિ. આહાહા...! એય ‘ચીમનભાઈ’! ઘણી ઘણી અમારે તો માથે વીતી ગયેલા ને ઘણા પ્રકાર. ઘણા સામે નડેલા. ‘...’ મેં એ તો કીધેલું, જુઓ! આ શું કીધું છે? ભગવાન ગણધર કહે છે, કે સમયમાત્રનો પ્રમાદ ન કરવો. આહા...!

ભગવાને દીઠું એમ થાશે એ વાત ચાલી હતીને અમારે? (સંવત) ૧૯૭૨ માં ઇ ઉઠ્યું

હતું 'લાઠી' માં. ૭૩ નું ચોમાસુ 'દામનગર' હતું, (ત્યાંથી) ઊઠીને 'લાઠી' ગયા હતા. ૭૪. 'હિરાજમહારાજ' ઉપર ઉભા ઉભા આમ પાતરુ લૂતા હતા અને ભાઈ 'મૂળચંદ્રજી' કહેતા હતા જે થવાનું હશે તે થશે ઇ કહે કે, મહારાજ તમે પણ આ ઉભા ઉભા કરો છો ને આ ફુટી જાય, તુટી જાય, આવું થાય ત્યારે... કહે, ભાઈ! થવાનું હોય એ થાય. ઇ પહેલા મારામાં અનુકૂળ હતા. મૂળ નિર્ણય એકેય નહિ ને. એમ કે, ભગવાને તો પાતરા લૂવા, સાફ કરવા, પ્રમાદ ન કરવો. પાતરા-ફાતરા હતા જ કે દિ' મુનિને? પણ એમ હતું કે, એને બરાબર ઉભા ઉભા લુઓ છો એ વીતરાગની આજ્ઞા નથી. વીતરાગની આજ્ઞા બેઠા... ત્યારે 'હિરાજમહારાજે' એને બિચારાને જવાબ એવો આપ્યો, ભોળા માણસ, કહે, ફુટવાનું હશે એ ફુટશે. પછી એમાં સામે જવાબ આપ્યો કે, ભગવાને આજ્ઞા કરી છે કે નહિ? અમારે આ વાત (સંવત) ૧૯૭૨ માં થયેલી એ વાત અહીં અથડાણી. બે વચ્ચે અથડાણી. આહાહા...! અરે...! ભાઈ! બનવાનું હશે એ બનશે એમાં એની નજર ક્યાં જાય? બનેલી છે ચીજ, જે પ્રભુ નિત્યાનંદ આહાહા...! નિત્યાનંદ સહજાનંદ પ્રભુ આત્મા એના ઉપર જેની દષ્ટિ છે તેને જે થવા કાળે થાય તેનો તે જ્ઞાતા છે. આહાહા...! દષ્ટિમાં જ્યાં પર્યાયબુદ્ધિ ને રાગબુદ્ધિ છે, તેને ફેરવવાની બુદ્ધિ ને કરવાની બુદ્ધિ હોય જ એને. આહાહા...! ઘણા પ્રકારની શૈલી એવી (આવે).

અહીં ઇ કહે છે, 'મુનિ ઉદમથી સ્વભાવમાં પ્રવર્તે છે...' એ આવ્યું ને ભાવાર્થમાં? ઉદમથી સ્વભાવમાં પ્રવર્તે છે. અચિરાત્ કીધું હતું ને એટલે એનો અર્થ કર્યો છે. 'તે શુદ્ધ થઈને મોક્ષને પામે છે.' ધર્માત્મા અંદર પોતામાં ઉદમ કરે છે. કમબદ્ધમાં અનંતી સ્વતંત્રતા છે અને એ અનંતી સ્વતંત્રતા સ્વસન્મુખ વળે છે. એ સ્વસન્મુખ શુદ્ધતામાં વળે છે તેમાં કર્મબંધનો નાશ થાય છે. આહાહા...! એવો ઉદમ છે. આહા...! 'મુનિ ઉદમથી સ્વભાવમાં પ્રવર્તે છે...' જોયું? ઉદમથી સ્વભાવમાં પ્રવર્તે છે. જે ત્રિકાળ સ્વભાવ છે એમાં ઉદમથી પ્રવર્તે છે. ઘણા વાંધા આવતા.

આચારાંગમાં એક ટુકડો છે. મોઢે હતું ને આચારાંગ. 'આજ્ઞાએગે ચોવીસ ઠાણા', 'આજ્ઞાએગે જોગઠાણા', 'અજ્ઞાણા એગે જોગઠાણા', અજ્ઞાએગે નોઠાણા પાંચમા અધ્યયનમાં શબ્દ છે. કેટલાક ભગવાનની આજ્ઞામાં આળસુ અને આજ્ઞા બહાર પુરુષાર્થ એ માણસ હોય એવો આચારાંગનો શબ્દ ટૂકડો છે. તે દિ' તો બધું મોઢે હતું ને! 'આજ્ઞાયે' પુરુષાર્થ અને 'આજ્ઞાણાએણ' એમાં પુરુષાર્થ નહિ. 'આજ્ઞાયેગે સોળસઠાણા' એટલે ભગવાનની આજ્ઞાએ ઉપસ્થિત રહેવું અને આજ્ઞા બહારમાં ઉપસ્થિત છોડી દેવું. ત્યારે ભગવાને આ કીધું ને કે સમયમાત્ર પુરુષાર્થ કરવો. એ ઉદમ છે. આહા...! એ 'આજ્ઞાયે સોગઠાણા' છે ઇ ભગવાનની આજ્ઞાએ ઉપસ્થિત છે. આચારાંગમાં પહેલા ભાગમાં છે. મોઢે હતું. કેટલામું અધ્યયન છે? દસમું છે. 'સમયં ગોયં મા પમાઈ' આહાહા...! માણસોને સત્ ઉપર આવવું, પોતાનો આગ્રહ

છોડવો ભારે કઠણ. જે પકડ્યું એમાંથી ખસી જવું કઠણ પડે.

અહીં કહે છે, કે 'મુનિ ઉદ્યમથી સ્વભાવમાં પ્રવર્તે છે...' એ કમબદ્ધમાં પુરુષાર્થ જ આવ્યો અંદર. એ કમબદ્ધમાં પુરુષાર્થ સ્વભાવ તરફ વર્તે એનું નામ કમબદ્ધ થયું. એની દષ્ટિ કમબદ્ધ પર્યાય ઉપર ન હોય. આહાહા...! સમજાય છે કાંઈ? 'તે શુદ્ધ થઈને મોક્ષને પામે છે.'

શ્લોક-૧૯૧

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

ત્યક્ત્વાઽશુદ્ધિવિધાયિ તત્કિલ પરદ્રવ્યં સમગ્રં સ્વયં
સ્વદ્રવ્યે રતિમેતિ યઃ સ નિયતં સર્વાપરાધચ્યુતઃ ।
બન્ધધ્વંસમુપેત્ય નિત્યમુદિતઃ સ્વજ્યોતિરચ્છોચ્છલ-
ચ્ચૈતન્યામૃતપૂરપૂર્ણમહિમા શુદ્ધો ભવન્મુચ્યતે ॥૧૯૧॥

હવે, મુક્ત થવાનો અનુક્રમ દર્શાવતું કાવ્ય કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :- [યઃ કિલ અશુદ્ધિવિધાયિ પરદ્રવ્યં તત્ સમગ્રં ત્યક્ત્વા] જે પુરુષ ખરેખર અશુદ્ધતા કરનારું જે પરદ્રવ્ય તે સર્વને છોડીને [સ્વયં સ્વદ્રવ્યે રતિમ્ એતિ] પોતે પોતાના સ્વદ્રવ્યમાં લીન થાય છે, [સઃ] તે પુરુષ [નિયતમ્] નિયમથી [સર્વ-અપરાધ-ચ્યુતઃ] સર્વ અપરાધોથી રહિત થયો થકો, [બન્ધ-ધ્વંસમ્ ઉપેત્ય નિત્યમ્ ઉદિતઃ] બંધના નાશને પામીને નિત્ય-ઉદિત (સદા પ્રકાશમાન) થયો થકો, [સ્વ-જ્યોતિઃ-અચ્છ-અચ્છલત્-ચૈતન્ય-અમૃત-પૂર-પૂર્ણ-મહિમા] સ્વજ્યોતિથી (પોતાના સ્વરૂપના પ્રકાશથી) નિર્મળપણે ઊછળતો જે ચૈતન્યરૂપ અમૃતનો પ્રવાહ તેના વડે પૂર્ણ જેનો મહિમા છે એવો [શુદ્ધઃ ભવન્] શુદ્ધ થતો થકો, [મુચ્યતે] કર્મોથી છૂટે છે-મુક્ત થાય છે.

ભાવાર્થ :- જે પુરુષ, પહેલા સમસ્ત પરદ્રવ્યનો ત્યાગ કરી નિજ દ્રવ્યમાં (આત્મસ્વરૂપમાં) લીન થાય છે, તે પુરુષ સર્વ રાગાદિક અપરાધોથી રહિત થઈ આગામી બંધનો નાશ કરે છે અને નિત્ય ઉદ્યરૂપ કેવળજ્ઞાનને પામી, શુદ્ધ થઈ, સર્વ કર્મનો નાશ કરી, મોક્ષને પામે છે, આ, મોક્ષ થવાનો અનુક્રમ છે. ૧૯૧.

શ્લોક-૧૯૧ ઉપર પ્રવચન

‘હવે, મુક્ત થવાનો અનુક્રમ દર્શાવતું કાવ્ય કહે છે :-’

ત્યક્ત્વાઽશુદ્ધિવિધાયિ તત્કિલ પરદ્રવ્યં સમગ્રં સ્વયં

સ્વદ્રવ્યે રતિમેતિ યઃ સ નિયતં સર્વાપરાધચ્યુતઃ ।

બન્ધધ્વંસમુપેત્ય નિત્યમુદિતઃ સ્વજ્યોતિરચ્છોચ્છલ-

ચ્ચૈતન્યામૃતપૂરપૂર્ણમહિમા શુદ્ધો ભવન્મુચ્યતે ॥૧૯૧॥

આ બધું ‘મોક્ષ અધિકાર’નું છેલ્લું છે. ગાથા પૂરી થઈ ગઈ, છેલ્લા કળશો છે. ‘યઃ કિલ અશુદ્ધિવિધાયિ પરદ્રવ્યં તત્ સમગ્રં ત્યક્ત્વા’ ‘જે પુરુષ ખરેખર અશુદ્ધતા કરનારું જે પરદ્રવ્ય...’ આહાહા...! સ્વદ્રવ્ય સિવાય પરદ્રવ્ય છે એમાં અશુદ્ધનું કારણ છે. ચાહે તો તીર્થંકરનું સ્મરણ કરે, ચાહે તીર્થંકરને યાદ કરે. આહાહા...! એ તીર્થંકર પણ પરદ્રવ્ય છે. આહાહા...! આકરી વાત છે. ભાષા કેવી (છે), જુઓ! ખરેખર ‘જે પુરુષ ખરેખર અશુદ્ધતા કરનારું જે પરદ્રવ્ય...’ પરદ્રવ્ય અશુદ્ધતાનું કરનારું નથી પણ પરદ્રવ્ય તરફનું લક્ષ અશુદ્ધતાનું કારણ છે. સમજાણું કાંઈ? અશુદ્ધતાનું કારણ પરદ્રવ્ય છે એમ માને. આહાહા...! એ પરદ્રવ્યનું લક્ષ છે તે અશુદ્ધતાનું કારણ છે એમ કહેવું છે. પરદ્રવ્ય છે એ તો નિમિત્તમાત્ર છે, અડતું નથી. એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યને અડતું નથી. કર્મ અને આત્મા બે વચ્ચે તો અત્યંત અભાવ પડ્યો છે, મોટી વજની ભીંત પડી છે. એમાં એકબીજાને અડે એ ક્યાંથી અડે? આહાહા...! તો લખ્યું છે ને આ?

‘જે પુરુષ ખરેખર અશુદ્ધતા કરનારું જે પરદ્રવ્ય તે સર્વને છોડીને...’ અહીં તો ઇ કહેવું છે. પરદ્રવ્ય તરફનું લક્ષ છોડીને. પરદ્રવ્યને ગ્રહણ કરવું નથી ને છોડવું પણ નથી. એ પરદ્રવ્ય તો પરદ્રવ્યમાં છે. આહાહા...! પરદ્રવ્ય આત્માને નુકશાન કરનારું નથી. અહીં તો આ કીધું અશુદ્ધતા કરનારું છે. ‘જે પુરુષ ખરેખર અશુદ્ધતા કરનારું જે પરદ્રવ્ય તે સર્વને છોડીને...’ એટલે તે તરફનું લક્ષ છોડીને. સ્વદ્રવ્ય સિવાય પરદ્રવ્ય જેટલા હોય એ બધા પરદ્રવ્યથી લક્ષ છોડી દઈને. ‘સ્વયં સ્વદ્રવ્યે રતિમ્ એતિ’ આહાહા...! ‘પોતે પોતાના સ્વદ્રવ્યમાં લીન થાય છે,...’ ‘સ્વયં સ્વદ્રવ્યે રતિમ્ એતિ’ પામે છે. આહાહા...!

એકલો ભગવાનઆત્મા શુભના વિકલ્પ રહિત, નિર્વિકલ્પ આનંદનો સાગર એવું જે સ્વદ્રવ્ય એ સ્વદ્રવ્ય લીધું છે, પર્યાય નહિ. સ્વદ્રવ્યમાં, પોતાના સ્વદ્રવ્યમાં લીન થાય એ પર્યાય છે. આહા...! સ્વદ્રવ્યમાં લીન થાય છે એ પર્યાય છે. સ્વદ્રવ્ય તો અનંત ગુણનો ભંડાર

ધ્રુવ પડ્યું છે. એનો આશ્રય લેતા એમાં લીન થાય છે. આહાહા...! હવે આ દ્રવ્યાનુયોગમાં પણ આવું આવે, લ્યો! તો ચરણાનુયોગમાં તો બીજું આવે. આનાથી આમ થાય, વ્યવહારથી આમ થાય, ફલાણાથી આમ થયું, ગાળ આપી માટે આમ થયું ને પેલાએ માર્યું ને તલવારથી કટકા કર્યા ને ફલાણું કર્યું ને... આહાહા...! એ બધું આવે. આવે એનું સ્પષ્ટીકરણ કરવું જોઈએ.

એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યને કદી અડે નહિ. એક દ્રવ્યને બીજા દ્રવ્ય વચ્ચે અત્યંત અભાવરૂપી શીલા પડી છે. અત્યંત અભાવ. આહાહા...! એથી પરદ્રવ્ય નુકસાન કરનારું નથી પણ પરદ્રવ્યનો આશ્રય લેવો એ નુકસાન કરનાર છે. ઓહોહો...! આ શાસ્ત્રમાં પણ લક્ષ જાય એટલો રાગ થાય, શાસ્ત્ર પરદ્રવ્ય છે. ‘પદ્મનન્દિ પંચવિંશતિ:’માં કીધું છે, કે જે બુદ્ધિ શાસ્ત્રમાં જાય એ વ્યભિચારની બુદ્ધિ છે. ‘પદ્મનન્દિ પંચવિંશતિ:’. અર્થ કર્યો છે ને? ‘વજુભાઈ’એ અર્થ કર્યો છે ને? ‘પદ્મનન્દિ પંચવિંશતિ:’. ‘અમદાવાદ’થી કર્યો હતો, કોણે કર્યો? ‘પદ્મનન્દિ પંચવિંશતિ:’નો અર્થ કર્યો છે ને? ‘છોટાલાલ’ ‘છોટાભાઈ’, ‘વજુભાઈ’એ કર્યો છે? કે ‘છોટાભાઈ’એ? ‘છોટાભાઈ’ ગુજરી ગયા ને? એમાં એનો અર્થ છે. અહીં નથી. ‘અમદાવાદ’થી કર્યો છે, ભાઈ! કોણે કર્યો છે? ‘પદ્મનન્દિ પંચવિંશતિ:’નો અર્થ કર્યો છે ને? ‘છોટાલાલ’, ‘છોટાભાઈ’ ‘વજુભાઈ’ એ કર્યો છે કે ‘છોટાભાઈ’એ? ‘છોટાભાઈ’ ગુજરી ગયા, નહિ? એમાં અર્થ છે. અહીં નથી. આહા...!

બહુ ટૂંકું. ‘ય: કિલ અશુદ્ધિવિધાયિ પરદ્રવ્યં તત્ સમગ્રં ત્યક્ત્વા’ આહાહા...! અને ‘સ્વયં સ્વદ્રવ્યે રતિમ્ एति’ આહાહા...! આ ટૂંકામાં આ છે, બાકી બધો વિસ્તાર (છે), એની ટીકાનો વિસ્તાર છે. આત્મા સિવાય જેટલા પરદ્રવ્ય છે તેના ઉપર લક્ષ જતાં અશુદ્ધતા જ ઉત્પન્ન થશે. સ્ત્રી, કુટુંબ, પરિવાર ઉપર લક્ષ જશે તો અશુભ અશુદ્ધતા થશે. દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર ઉપર લક્ષ જતા અશુદ્ધ શુભભાવ ઉત્પન્ન થશે. આહાહા...! આવી વાતું છે હવે. જે માંડ કરતાં પણ ન હોય નિવૃત્તિથી એને આ કહેવું આવું છે. ભાઈ! બાપુ! ભવના આભાવ (કરવાના) મારગડા કોઈ જુદા. આહાહા...!

હમણાં તો આ સડક ઉપર કૂતરા કચડાય જાય છે. કોણ જાણે શું હમણાંથી મોટા મોટા ડાઘા. ખટારા નીકળતા હશે. મરી જાય, માથે ફરી જાય. પાછા અવતરે જ્યાં-ત્યાં તિર્યચમાં. આહા...! આવા અવતાર અનંત કર્યા છે, પોતે, હોં! આહાહા...! સ્વરૂપનો શું સ્વભાવ છે અને એનું શું માહાત્મ્ય છે તેની મહિમા આવી નથી અને સ્વની મહિમા આવ્યા વિના રાગની મહિમા તૂટતી નથી. આહાહા...! સ્વનું માહાત્મ્ય આવ્યા વિના શુભ રાગનું માહાત્મ્ય કે મહિમા છૂટતો નથી. આહાહા...!

‘સ:’ ‘તે પુરુષ નિયમથી સર્વ અપરાધોથી રહિત થયો થકો,...’ આહાહા...! જે પરદ્રવ્યથી ખસીને સ્વદ્રવ્યમાં રમે છે એ સર્વ અપરાધથી રહિત થયેલો છે. આહાહા...! એક સ્વદ્રવ્ય

ને એક પરદ્રવ્ય, બે વાત. પછી એક તો સ્વદ્રવ્યનો આશ્રય લે તો એ કલ્યાણનું કારણ છે. પરદ્રવ્યનો આશ્રય લે એ અશુદ્ધતાનું કારણ છે, અકલ્યાણનું કારણ છે. આવે, આવે તો ખરો ને! 'ભરત' અને 'બાહુબલીજી' સમકિતી હતા છતાં લડાઈ કરી. એવો ચારિત્રમોહનો ઉદય હોય. આહાહા...! સ્વામીપણે ન થાય, સ્વસ્વામીસંબંધ રાગ સાથે ન હોય, ધર્મીને સ્વસ્વામીસંબંધ પોતાના ગુણ ને પવિત્ર સાથે હોય છે. અજ્ઞાનીને સ્વ રાગ અને રાગનું ફળ એ એનો સ્વામી હોય છે. આહાહા...! પુણ્ય અને પુણ્યના ફળ તરીકે પૈસા ને અનુકૂળ સામગ્રી મળી એટલે એને એમ થાય કે, ઓહોહો...! હું કેટલાનો ધણી, હું કેટલાનો માલિક છું. કેટલાનો માલિક? એકેયનો માલિક નથી, કલ્પનાથી તેં માન્યું છે. આહાહા...!

અહીં એ કહે છે, જે 'સ્વદ્રવ્યમાં લીન થાય છે, તે પુરુષ નિયમથી સર્વ અપરાધોથી રહિત થયો થકો,...' છે? 'સર્વ-અપરાધ-ચ્યુતઃ' સ્વદ્રવ્યનો આશ્રય લ્યે છે એ સર્વ અપરાધથી ચ્યુત થાય છે. આહાહા...! 'પુરુષાર્થ સિદ્ધિ' માં કહ્યું છે, કે પરની દયાનો ભાવ, પરની દયાનો ભાવ એ રાગ હિંસા છે. કારણ કે, પરને કરી શકતો નથી. એની ક્રિયા તો એને આયુષ્ય હોય તો નભે. ફક્ત તને ભાવ આવે એ રાગ છે, રાગ છે એ સ્વરૂપની હિંસા છે, 'અમૃતચંદ્રાર્ય' 'પુરુષાર્થ સિદ્ધિ ઉપાય' માં (કહે છે). આહાહા...! આ બધા સેવાભાવી ને પાંજરાપોળવાળા ને વ્યવસ્થાપક, વ્યવસ્થા કરનાર વ્યવસ્થાપકને આકરું લાગે એવું છે. વ્યવસ્થાપક કહે ને અમે આ વ્યવસ્થા કરીએ છીએ, આ વ્યવસ્થા કરીએ. વ્યવસ્થા ચાલી જ રહી છે એમાં વ્યવસ્થા કરવી છે ક્યાં? પદાર્થમાં વ્યવસ્થા-વિશેષે અવસ્થા જે સમયે જે થવાની તે અવસ્થા વિશેષે થયા જ કરે છે. એમાં બીજો એની વ્યવસ્થા કરે એ બનતું નથી. બધી જુદી જાત છે, ભાઈ! આહાહા...! પણ માન્યે છૂટકો છે તે વિના જન્મ-મરણ મટે એવું નથી. શું કીધું?

મુમુક્ષુ :- આરામ કરવાની વાત છે.

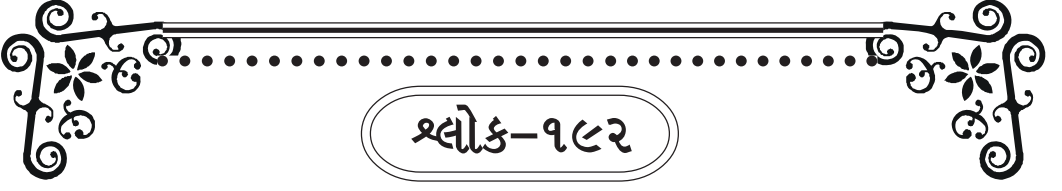
ઉત્તર :- અંદરમાં આરામની વાત છે. (આરામ) બહારમાં ક્યાં હતો? આહા...!

'સર્વ અપરાધોથી રહિત થયો થકો,...' 'વન્ધ-ધ્વંસમ્ ઉપેત્ય નિત્યમ્ ઉદિતઃ' 'બંધના નાશને પામીને નિત્ય-ઉદ્દિત (સદા પ્રકાશમાન) થયો થકો,...' આહાહા...! સદા પ્રકાશમાન. પ્રભુ તો ત્રિકાળ પ્રકાશમાન વસ્તુ છે. નિત્ય પરમાર્થ પરિપૂર્ણ સ્વરૂપ ભગવાન નિત્ય પ્રકાશમાન ધ્રુવ છે. આહા...! એ પરનો આશ્રય છોડીને સ્વનો આશ્રય કરનાર છે. નિત્ય પ્રકાશમાન જ્યોતિ પ્રગટશે એમ કહે છે. છે? 'નિત્યમ્ ઉદિતઃ' (સદા પ્રકાશમાન) થયો થકો,...' આહાહા...! અંદર પુરુષાર્થથી એ સ્વભાવ તરફ ઢળ્યો છે. એથી નિત્ય પ્રકાશમાન એવો આત્મા પ્રગટ થયો હોવાથી 'સ્વ-જ્યોતિઃ-અચ્છ-અચ્છલત્-ચૈતન્ય-અમૃત-પૂર-પૂર્ણ-મહિમા' આહાહા...! 'સ્વજ્યોતિથી પોતાની જ્યોતિ ચૈતન્ય જ્યોતિ (પોતાના સ્વરૂપના પ્રકાશથી) નિર્ભળપણે...' એ પોતે પ્રકાશની જ્યોતિ એ પોતે છે.

‘સ્વજ્યોતિથી (પોતાના સ્વરૂપના પ્રકાશથી) નિર્મળપણે ઊછળતો...’ આહાહા...! ‘જે ચૈતન્યરૂપ અમૃતનો પ્રવાહ...’ આહાહા...! કહે છે, કે જે પરદ્રવ્યનો આશ્રય છોડી સ્વદ્રવ્યના આશ્રયમાં જાય છે એને બંધનનો નાશ થઈ આ બાજુ આત્મા ખીલી નીકળે છે. બંધનનો આ બાજુ નાશ થાય છે અને આ બાજુ ખીલી નીકળે છે. આહાહા...! છે ને? આહાહા...! ‘નિર્મળપણે ઊછળતો ચૈતન્યરૂપ અમૃતનો પ્રવાહ,...’ અમૃતનો પ્રવાહ છે, કહે છે. આહા...! જેમ પાણીનો પ્રવાહ આમ ચાલ્યો જાય એમ આ ધ્રુવ... ધ્રુવ... ધ્રુવ... ધ્રુવ... ધ્રુવ... ધ્રુવ... અનિત્યની પર્યાય એમ જાણે કે, આ નિત્ય ધ્રુવ... ધ્રુવ... ધ્રુવ... ધ્રુવ... ધ્રુવ... ધ્રુવ (છે). એ આમ આમ પ્રવાહ છે. આડો પ્રવાહ નથી, પાણીનો પ્રવાહ આમ આડો જાય છે. આનો પ્રવાહ ધ્રુવ... ધ્રુવ... ધ્રુવ... ધ્રુવ... ધ્રુવ... ધ્રુવ... ધ્રુવ... એ પર્યાય એને જોવે છે. એ સ્વજ્યોતિથી...આહાહા...! ‘જે ચૈતન્યરૂપ અમૃતનો પ્રવાહ તેના વડે પૂર્ણ જેનો મહિમા છે...’ પૂર્ણ સ્વરૂપ કહે છે ને? તદ્દન પરદ્રવ્યનું આલંબન પૂર્ણ છોડીને સ્વદ્રવ્યનું પૂર્ણ આલંબન લઈને પૂર્ણ જેનો મહિમા ‘એવો શુદ્ધ થતો થકો,...’ લ્યો! ‘કર્મોથી છૂટે છે-મુક્ત થાય છે.’ ‘મોક્ષ અધિકાર’ છે ને? કર્મોથી છૂટે છે. મુક્ત થાય છે.

ભાવાર્થ :- ‘જે પુરુષ, પહેલા સમસ્ત પરદ્રવ્યનો ત્યાગ કરી...’ ઉપદેશમાં શું આવે? પહેલું એકકોર કહે કે, પરદ્રવ્યનો ત્યાગગ્રહણ આત્મામાં નથી. અહીં તો ત્યાં સંયોગ છે એટલે એમ બતાવે છે. ‘સમસ્ત પરદ્રવ્યનો ત્યાગ કરી નિજ દ્રવ્યમાં (આત્મસ્વરૂપમાં) લીન થાય છે,...’ નિજ દ્રવ્ય આનંદકંદ પ્રભુ એમાં જે ‘લીન થાય છે, તે પુરુષ સર્વ રાગાદિક અપરાધોથી રહિત થઈ...’ સર્વ રાગાદિક અપરાધ. પુણ્ય ને પાપ આદિ બેય. ‘આગામી બંધનો નાશ કરે છે...’ ભવિષ્યનું બંધન છે તેનો એ નાશ કરે છે.

‘અને નિત્ય ઉદયરૂપ કેવળજ્ઞાનને પામી,...’ જોયું? પેલો અર્થ કર્યો ઈ ‘નિર્મળપણે ઊછળતો જે ચૈતન્યરૂપ અમૃતનો પ્રવાહ તેના વડે પૂર્ણ જેનો મહિમા છે...’ ઈ. ‘નિત્ય ઉદયરૂપ કેવળજ્ઞાનને પામી, શુદ્ધ થઈ, સર્વ કર્મનો નાશ કરી, મોક્ષને પામે છે. આ, મોક્ષ થવાનો અનુક્રમ છે.’ આ મોક્ષ થવાનો આ અનુક્રમ છે. પહેલા સમસ્ત પરદ્રવ્યનો ત્યાગ કરી નિજ દ્રવ્યમાં લીન થાય, તે પુરુષ સર્વ રાગાદિક અપરાધોથી રહિત થઈ આગામી બંધનો નાશ કરે. આ ક્રમ. ‘અને નિત્ય ઉદયરૂપ કેવળજ્ઞાનને પામી, શુદ્ધ થઈ, સર્વ કર્મનો નાશ કરી, મોક્ષને પામે છે. આ, મોક્ષ થવાનો અનુક્રમ છે.’ (શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

(મન્દ્રાક્રાન્તા)

બન્ધચ્છેદાત્કલયદતુલં મોક્ષમક્ષયમેત-
 ત્રિત્યોદ્યોતસ્ફુટિતસહજાવસ્થમેકાન્તશુદ્ધમ્ ।
 એકાકારસ્વરસમરતોઽત્યન્તગમ્भीરધીરં
 પૂર્ણ જ્ઞાનં જ્વલિતમચલે સ્વસ્ય લીનં મહિમ્નિ ॥૧૯૨॥

હવે મોક્ષ અધિકાર પૂર્ણ કરતાં તેના અંતમંગળરૂપે પૂર્ણ જ્ઞાનના મહિમાનું (સર્વથા શુદ્ધ થયેલા આત્મદ્રવ્યના મહિમાનું) કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :- [બન્ધચ્છેદાત્ અતુલમ્ અક્ષયમ્ મોક્ષમ્ કલયત્] કર્મબંધના છેદથી અતુલ અક્ષય (અવિનાશી) મોક્ષને અનુભવતું, [નિત્ય-ઉદ્યોત-સ્ફુટિત-સહજ-અવસ્થમ્] નિત્ય ઉદ્યોતવાળી (જેનો પ્રકાશ નિત્ય છે એવી) સહજ અવસ્થા જેની ખીલી નીકળી છે એવું, [એકાન્ત-શુદ્ધમ્] એકાંતશુદ્ધ (-કર્મનો મેલ નહિ રહેવાથી જે અત્યંત શુદ્ધ થયું છે એવું), અને [એકાકાર-સ્વ-રસ-મરતઃ અત્યન્ત-ગમ્भीર-ધીરમ્] એકાકાર (એક જ્ઞાનમાત્ર આકારે પરિણમેલા) નિજરસની અતિશયતાથી જે અત્યંત ગંભીર અને ધીર છે એવું [એતત્ પૂર્ણ જ્ઞાનમ્] આ પૂર્ણ જ્ઞાન [જ્વલિતમ્] જળહળી ઊઠવું (સર્વથા શુદ્ધ આત્મદ્રવ્ય જાજ્વલ્યમાન પ્રગટ થયું); [સ્વસ્ય અચલે મહિમ્નિ લીનમ્] પોતાના અચળ મહિમામાં લીન થયું.

ભાવાર્થ :- કર્મનો નાશ કરી મોક્ષને અનુભવતું, પોતાની સ્વાભાવિક અવસ્થારૂપ, અત્યંત શુદ્ધ, સમસ્ત જ્ઞેયાકારોને ગૌણ કરતું, અત્યંત ગંભીર (જેનો પાર નથી એવું) અને ધીર (આકુળતા વિનાનું) - એવું પૂર્ણ જ્ઞાન પ્રગટ દેદીપ્યમાન થયું, પોતાના મહિમામાં લીન થયું. ૧૯૨.

ટીકા :- આ રીતે મોક્ષ (રંગભૂમિમાંથી) બહાર નીકળી ગયો.

ભાવાર્થ :- રંગભૂમિમાં મોક્ષતત્ત્વનો સ્વાંગ આવ્યો હતો. જ્યાં જ્ઞાન પ્રગટ થયું ત્યાં તે મોક્ષનો સ્વાંગ રંગભૂમિમાંથી બહાર નીકળી ગયો.

જ્યોં નર કોય પર્યો દઢબંધન બંધસ્વરૂપ લખે દુખકારી,
 ચિંત કરે નિતિ કેમ કટે યહ તૌઊ છિદે નહિ નેક ટિકારી;

છેદનકૂં ગહિ આયુધ ધાય ચલાય નિશંક કરૈ દુય ધારી,
યોં બુધ બુદ્ધિ ધસાય દુધા કરિ કર્મ રુ આતમ આપ ગહારી.

આમ શ્રી સમયસારની (શ્રીમદ્ભગવત્કુંદકુંદાચાર્યદેવપ્રણીત શ્રી સમયસાર પરમાગમની) શ્રીમદ્ અમૃતચંદ્રાચાર્યદેવવિરચિત આત્મખ્યાતિ નામની ટીકામાં મોક્ષનો પ્રરૂપક આઠમો અંક સમાપ્ત થયો.

પ્રવચન નં. ૩૭૮, શ્લોક-૧૯૨, ૧૯૩, મંગળવાર, પોષ સુદ ૭, તા. ૨૫-૧૨-૧૯૭૯

‘સમયસાર’ ૧૯૨ કળશ.

બન્ધછેદાત્કલયદતુલં મોક્ષમક્ષય્યમેત-

ન્નિત્યોદ્યોતસ્ફુટિતસહજાવસ્થમેકાન્તશુદ્ધમ્ ।

एकाकारस्वरसभरतोऽत्यन्तगम्भीरधीरं

पूर्णं ज्ञानं ज्वलितमचले स्वस्य लीनं महिम्नि ।। ૧૯૨ ।।

છેલ્લો કળશ છે ને એ તો? આનો છેલ્લો કળશ છે. ‘બન્ધછેદાત્ અતુલમ્’ ‘કર્મબંધના છેદથી અતુલ અક્ષય (અવિનાશી) મોક્ષને અનુભવતું,...’ જ્ઞાન, પૂર્ણ જ્ઞાન. આહાહા...! જેણે પંચાચારથી સમ્યગ્જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, વીર્ય, તપ એવા પંચાચાર શુદ્ધ, હોં! એનાથી જેને પરમ શુદ્ધ ઉપયોગ પ્રગટ્યો છે. આહાહા...! એને અહીંયાં આચાર્ય, ઉપાધ્યાય ને સાધુ કીધા છે. એને અહીંયાં કહે છે, કે ‘મોક્ષને અનુભવતું,...’ (એ) જ્યારે આ પ્રમાણે પરમ શુદ્ધ ઉપયોગમાં રમે છે એને મોક્ષ થાય છે. તો એ જ્ઞાન ‘મોક્ષને અનુભવતું, [નિત્ય-ઉદ્યોત-સ્ફુટિત-સહજ-અવસ્થમ્] નિત્ય ઉદ્યોતવાળી સહજ અવસ્થા...’ નિત્ય ઉદ્યોત હોવાથી કાયમ રહેનારું છે. એ જ્ઞાન જે કેવળજ્ઞાન મોક્ષમાં થયું એ તો કાયમ રહેનારું છે.

‘(જેનો પ્રકાશ નિત્ય છે એવી) સહજ અવસ્થા જેની,...’ ‘(જેનો પ્રકાશ નિત્ય છે એવી) સહજ અવસ્થા જેની ખીલી નીકળી છે...’ એ પર્યાયમાં અવસ્થા ખીલી નીકળી છે. આહાહા...! ‘એવું, એકાંતશુદ્ધ...’ લ્યો! આમાં અનેકાંત એકાંત શુદ્ધ ને કથંચિત્ અશુદ્ધ એમ ન આવ્યું. કથંચિત્ એકાંત શુદ્ધ અને એકાંત અશુદ્ધ (એમ ન આવ્યું). આ તો સર્વથા એકાંત આવ્યું. ‘એકાંતશુદ્ધ (-કર્મનો મેલ નહિ હોવાથી જે અત્યંત શુદ્ધ થયું છે એવું),...’ શું? જ્ઞાન. આત્મા કહો કે જ્ઞાન કહો બધું એક છે. મૂળ જ્ઞાનની વાત લીધી છે. ‘એવું અને...’ ‘एकाकार-स्व-रस-भरतः अत्यन्त-गम्भीर-धीरम्’ ‘એકાકાર (એક જ્ઞાનમાત્ર આકારે પરિણમેલા)...’ જ્ઞાન એટલે આત્મા. એકલા આત્માના અનંત સ્વભાવપણે પરિણમેલો. આહાહા...! આ મોક્ષની

વ્યાખ્યા છે.

‘નિજરસની અતિશયતાથી...’ અતિશય ગંભીર છે. આત્માના જ્ઞાન અને આનંદના નિજરસની વિશેષતાથી, અતિશયતાથી નામ વિશેષતાથી. આહાહા...! ‘જે અત્યંત ગંભીર...’ છે. કેવળજ્ઞાન અત્યંત ગંભીર છે. આહા...! ‘અને ધીર છે...’ ધીરું છે. શાશ્વત છે. પ્રગટ્યું એ પ્રગટ્યું, એમ. ‘એવું આ પૂર્ણ જ્ઞાન...’ કેવળજ્ઞાન. હમણાં અહીં વજન છે. આ પૂર્ણ જ્ઞાનનો અર્થ ત્યાં. એ બધા વિશેષણ એના (છે). ‘જળહળી ઊઠ્યું...’ આહાહા...! ચૈતન્ય સ્વરૂપ ભગવાનઆત્મા એનો જ્ઞાન, દર્શન, આનંદ આદિ આચાર કરતાં પરમ શુદ્ધ ઉપયોગ થઈને એને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે, ઇ કેવળજ્ઞાન આવું હોય. આહાહા...! હવે અત્યારે તો કહે છે, કે શુદ્ધ ઉપયોગ હોય જ નહિ. અહીં કહે છે, કે સાચા પાંચ આચાર પાળે એને પરમ શુદ્ધ ઉપયોગ હોય.

મુમુક્ષુ :- આચાર્યને પોતાને છે એમ આચાર્ય જાહેર કરે છે.

ઉત્તર :- ઇ પોતાને જાહેર કરે છે ને! પંચમ આરામાં છે એમ જાહેર કરે છે. નથી એમ નહિ. ભલે થોડું, થોડા પણ. અહીં ઇ જ કહે છે. આહાહા...!

‘આ પૂર્ણ જ્ઞાન જળહળી ઊઠ્યું...’ શેને લઈને? એ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ ને વીર્ય એ પાંચ પ્રકારના આચારની નિર્મળતાથી. આહાહા...! અને પરમ શુદ્ધ ઉપયોગથી આ કેવળજ્ઞાન જળહળી ઊઠ્યું. આહાહા...! પાંચ મહાવ્રત પાળવાથી કે એમ એકેય વાત ન આવી એમાં. પાંચ મહાવ્રત પાળવાથી છે આમાં? ‘આ પૂર્ણ જ્ઞાન જળહળી ઊઠ્યું (સર્વથા શુદ્ધ આત્મદ્રવ્ય જાજ્વલ્યમાન પ્રગટ થયું);...’ ‘સ્વસ્ય અચલે મહિમ્નિ લીનમ્’ ‘પોતાના અચળ મહિમામાં લીન થયું.’ પોતાના અચળ મહિમામાં લીન થયું. જે બહારમાં ભટકતું હતું, રાગ ને દ્વેષમાં અટકતું હતું એ અટકતું, ભટકતું રહી ગયું એ પોતાના સ્વરૂપમાં લીન થઈ ગયું. આહાહા...! આનું નામ મોક્ષ ને આ મોક્ષનો ઉપાય. આહા...!

પરમ દર્શન, પરમ જ્ઞાન, પરમ ચારિત્ર, વીર્ય, તપ એ પાંચ આચારની ઉત્કૃષ્ટ દશા છતાં જે પરમ શુદ્ધ ઉપયોગ થાય... આહાહા...! છોકરાવને રજા છે આજ. રજા છે. ત્યાં આહાર છે ને આજ. નાતાલનો દિવસ છે. આહાહા...! એક સ્વરૂપે ભગવાન દ્રવ્ય સ્વભાવ છે એ પર્યાયમાં પૂર્ણ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રને આરાધીને પરમ શુદ્ધ ઉપયોગ દ્વારા જેણે કેવળજ્ઞાન પ્રગટ કર્યું છે. હવે આમાં કાંઈ વ્યવહારથી થાશે ને એનાથી થાય એ તો વાત કાંઈ આવતી નથી. કે નિમિત્તથી થાશે ને વ્યવહાર કરે તો થાય એવું આવતું નથી આમાં.

મુમુક્ષુ :- એનો અભાવ કરે વ્યવહારમાં તો થાય.

ઉત્તર :- ઇ ન જ હોય. અહીં નજર કરે ત્યાં એ ક્યાં હોય? આવ્યું હતું ને ક્યાંક એ? વ્યવહારથી નિશ્ચય આવ્યું હતું ક્યાંક. એ વ્યવહારથી નિશ્ચય (નહિ). એક આ જ ઉપાય છે. બસ! આત્મા જ્ઞાન સ્વરૂપ, આનંદ સ્વરૂપ, વીતરાગ મૂર્તિ, અનંત સ્વચ્છ, અંદર અનંત...

અનંત... પવિત્રતાનો આત્મા પિંડ છે. એની પર્યાયમાં ફેર છે પણ એની વસ્તુ આ છે. એ વસ્તુનું જ્ઞાન એની પ્રતીત, એની સ્થિરતા, એનું તપ અને એનું વીર્ય આચરણ, એના પુરુષાર્થનું આચરણ ત્યાં છે. એને લઈને એને પરમ શુદ્ધ ઉપયોગ થઈ અને કેવળજ્ઞાન થાય છે. બાકી કોઈ ક્રિયાકાંડથી, વ્યવહારથી થતું નથી. આહા...! ઈ મોટી તકરાર ચાલી છે. કાલે મોટું લખાણ આવ્યું છે. શુદ્ધ ઉપયોગને ના પાડે છે પણ શુભ ઉપયોગ ધર્મ જ અત્યારે હોય, શુભ ઉપયોગ સિવાય બીજો અત્યારે ધર્મ હોય નહિ. કહો, હવે આવું.

મુમુક્ષુ :- શુદ્ધ ઉપયોગ ન હોય તો સમ્યગ્દર્શનિય ન હોય.

ઉત્તર :- સમ્યગ્દર્શન એ તો શુદ્ધ ઉપયોગમાં હોય. અરે...! પ્રભુ! શું કરે છે? આવું આંધળું ખાતું ચાલે છે. આહા...!

પોતાનો સ્વભાવ શુદ્ધ ચૈતન્યમૂર્તિ અતીન્દ્રિય આનંદકંઠ એની દષ્ટિ આપતા, એનો સ્વીકાર કરતાં દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર આદિ પ્રગટ થઈ, પરમ શુદ્ધ ઉપયોગ થઈ અને કેવળજ્ઞાન થાય, આ એનો ઉપાય છે. બહુ ટૂંકામાં ટૂંકો આ ઉપાય છે, બીજો ઉપાય છે નહિ. ત્યારે કહે (છે), અત્યારે બની શકતું નથી. પણ બની શકતું નથી પણ શ્રદ્ધામાં તો કરો કે આ જ માર્ગ છે ને બીજો માર્ગ નથી. એ રસ્તે અંદરમાં જવાથી જ કલ્યાણ છે, બહારના વિકલ્પથી બિલકુલ કલ્યાણ છે નહિ. એમ એના શ્રદ્ધામાં તો એનો દોર કરે પહેલો તો આગળ વધે. પણ પહેલથી કહે, નહિ. એ શુભભાવ જ ધર્મ છે... શુભભાવ ધર્મ છે... શુભભાવ ધર્મ છે... હવે એને આગળ ક્યાં વધવાનું રહ્યું?

ભાવાર્થ :- ‘કર્મનો નાશ કરી મોક્ષને અનુભવતું, (જ્ઞાન) પોતાની સ્વાભાવિક અવસ્થારૂપ,...’ દશા. અવસ્થા છે ને મોક્ષ? ‘અત્યંત શુદ્ધ,...’ અત્યંત શુદ્ધ. શુદ્ધ તો નીચે પણ થોડું જ્ઞાન જે છે સ્વભાવ એ તો જ્ઞાનનો ક્ષયોપશમનો અંશ છે એને પણ કેવળજ્ઞાનનો અંશ કહ્યો છે. ક્ષયોપશમનો અંશ કેવળજ્ઞાનનો અંશ છે. ચીટ્ટીમાં આવે છે. ઈ જે ઉઘાડ છે એ કેવળજ્ઞાનમાં ભળે છે. એમ અહીં યથાખ્યાત ચારિત્રનો અંશ અહીંયાં શુભમાં હોય, જરી શુદ્ધતા (હોય) તો એ જઈને યથાખ્યાત થાય છે. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ આમાં? શુભભાવમાં શુદ્ધતાનો અંશ છે ખરો પણ એ ગ્રંથિભેદ યથા પછી એ કામ કરે. આહાહા...! સ્વભાવની એકાગ્રતા કરે પછી એ શુદ્ધતા કામ કરે. એ શુદ્ધતા વધીને પરમ શુદ્ધતામાં યથાખ્યાત ચારિત્ર થાય. એ જ્ઞાન કીધું. અને આચરણમાં પણ એટલો શુભમાં જરી શુદ્ધનો અંશ છે એ ગ્રંથિભેદ થતાં એ અંશ આગળ વધીને યથાખ્યાત ચારિત્રને પામે. એ અંશ. નિમિત્તથી નહિ ને જ્ઞાનથી નહિ તો પછી બીજાથી ક્યાં રહ્યું? એમાં આવ્યું છે, કે એ જ્ઞાન વધે ને ચારિત્ર એને લઈને વધે એમ ન હોય.

આવે છે ને ‘મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક’ માં? પાછળ ચિટ્ટી (માં આવે છે). જ્ઞાન વધે ને જ્ઞાનને લઈને ચારિત્ર વધે એમ નહિ. એ જ્ઞાનનો અંશ જેમ શુદ્ધ સ્વભાવ છે ને વધે છે એમ

એ શુદ્ધ સ્વભાવ અંદર અંશ હોવો જોઈએ એ આગળ વધે. જ્ઞાન વધ્યું માટે ચારિત્ર વધે એમ નથી. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ? ચારિત્રનો અંશ એણે શુભભાવમાં ગણ્યો છે અનાદિથી પણ જો ગ્રંથિભેદ કરે-મિથ્યાત્વ ટાળે તો એ અંશ શુદ્ધ અંશ કામ કરે, નહિતર અનાદિ બંધનું કારણ છે. આહાહા...! આવી બધી વાતમાં ક્યાં માથાકૂટ કરવી? કાંઈ કરી નાખો, કરો. બસ! શું કરે? સાંભળ તો ખરો! તું કોણ છો અંદર ને કેમ થાય છે પર્યાયમાં? તારી નજર ક્યાં છે? નજરમાં શું લીધું છે? નજરમાં આ શું આવતા ભાવ કેવા થાય છે? પરની નજર કરતાં ભાવ કેવા થાય છે? સ્વની નજર કરતાં ભાવ કેવા થાય છે? આહાહા...! એનું જ્ઞાન પણ ન મળે, એની ઓળખાણ ન મળે અને હવે એને ધર્મ થઈ જાય!

અહીં તો કહે છે, કે 'પોતાની સ્વાભાવિક અવસ્થારૂપ, અત્યંત શુદ્ધ, સમસ્ત જ્ઞેયાકારોને ગૌણ કરતું,...' એટલે જ્ઞેય એમાં જણાય છે પણ એને ગૌણ કરતું. એકલું જ્ઞાન જ છે, જ્ઞાન. જ્ઞેયનું જ્ઞાન તે તેનું જ્ઞાન, જ્ઞેયનું જ્ઞાન તે તેનું જ્ઞાન છે, એ જ્ઞેયનું જ્ઞાન નથી. 'સમસ્ત જ્ઞેયાકારોને ગૌણ કરતું, અત્યંત ગંભીર (જેનો પાર નથી એવું)...' આહાહા...! કેવળજ્ઞાન એટલે અનંત આનંદ સહિત, અનંત વીર્ય સહિત, અનંત સ્થિરતા સહિત એવું જે કેવળજ્ઞાન એનો અપાર મહિમા છે. 'અને ધીર...' છે. જેમાં આકુળતા નથી. સુખ છે, કેવળજ્ઞાનમાં સુખ છે, આત્મામાં સુખ છે, સુખ બીજે ક્યાંય નથી.

આત્મામાં સુખ આનંદ છે એ સિવાય ક્યાંય ત્રણકાળમાં કોઈ ઠેકાણે સુખ નથી. પૈસામાં નથી, બાયડીમાં નથી, છોકરામાં નથી, આબરૂમાં નથી, કુટુંબ-કબીલામાં ક્યાંય સુખ નથી. સુખ છે એક આત્મામાં. આહાહા...! જેને સુખી થવું હોય એણે તો સ્વદ્રવ્યને પકડવું, જેમાં સુખ ભર્યું છે. આહાહા...! એ સુખી થઈને ધીર થાય છે. જુઓને! આકુળતા રહિત થાય છે. '(આકુળતા વિનાનું)-એવું પૂર્ણ જ્ઞાન પ્રગટ દેદીપ્યમાન થયું, પોતાના મહિમામાં લીન થયું.' જેવું હતું એવું મહિમામાં લીન થયું. આહાહા...! મહિમા તો એવી હતી જ પણ એવી પર્યાયમાં લીન થયું. દ્રવ્ય સ્વભાવમાં જ્ઞાન છે એની તો મહિમા અપાર છે. સ્વભાવમાં જ્ઞાન છે શક્તિ અપાર (છે) હવે એની પર્યાયમાં પણ મહિમાનો પાર નહિ, પર્યાય રહી ગઈ. આહાહા...!

ટીકા :- 'આ રીતે મોક્ષ (રંગભૂમિમાંથી) બહાર નીકળી ગયો.' લ્યો! મોક્ષને પણ સ્વાંગ ગણ્યો, એક વેષ ગણ્યો. ભગવાન નિત્યાનંદ પ્રભુ એના ઉપર આ બધા વેષો છે, પર્યાયો છે. આસ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ, મોક્ષ બધી પર્યાયો છે, ભેખ છે એનો, એ ત્રિકાળી વસ્તુ નથી. ત્રિકાળી વસ્તુ તો ધ્રુવ નિત્યાનંદ પ્રભુ છે. એમાં આ વેષો અંદરમાં નથી. આહાહા...! આવો ધર્મનો ઉપદેશ?

એ મોક્ષ છે. 'રંગભૂમિમાં મોક્ષતત્ત્વનો સ્વાંગ આવ્યો હતો.' જોયું? સ્વાંગ એક ભેખ છે. મોક્ષ પણ એક આત્માનો એક સ્વાંગ છે, મોક્ષ એ કાંઈ ત્રિકાળી તત્ત્વ નથી. ત્રિકાળી તત્ત્વ તો શુદ્ધ જે ત્રિકાળ અનાદિ અનંત પડ્યું છે, એ તો નિત્યાનંદ પ્રભુ છે, નિર્મળ જ

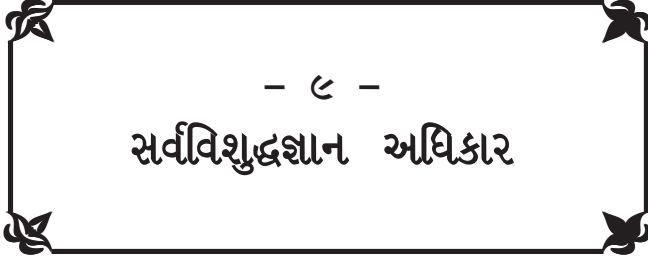
છે. એને કાંઈ આમાં નિર્મળતા કરવી છે ને મલિનતા ટાળવી છે એવું ધ્રુવમાં નથી કાંઈ. ધ્રુવને લક્ષે મલિનતા ટળે ને નિર્મળતા પ્રગટે એ તો પર્યાયમાં થાય. મોક્ષ પર્યાય, આ મોક્ષ એક સ્વાંગ છે. મોક્ષ એક સ્વાંગ છે, ભેખ છે જીવમાં. આહાહા...! એ ‘સ્વાંગ રંગભૂમિમાંથી બહાર નીકળી ગયો.’ સ્વાંગ જણાય ગયો એટલે નીકળી ગયો, એમ કહે છે.

જ્યોં નર કોય પર્યો દઢબંધન બંધસ્વરૂપ લખૈ દુખકારી,
ચિંત કરૈ નિતિ કૈમ કૈટૈ યહ તૌઊ છિદૈ નહિ નૈક ટિકારી;
છેદનકૂં ગહિ આયુધ ધાય ચલાય નિશંક કરૈ દુય ધારી,
યોં બુધ બુદ્ધિ ધસાય દુધા કરિ કર્મ રુ આતમ આપ ગહારી.

‘જ્યોં નર કોય પર્યો દઢબંધન’ બંધનમાં પડ્યો હોય કોઈ તે વિશે ‘દુખકારી,...’ એ દુઃખરૂપ જાણે. ‘ચિંત કરૈ...’ એ દુઃખરૂપ જાણ્યા કરે તેથી કાંઈ છેદાય નહિ. બંધનને દુઃખરૂપ જાણે ને જાણ્યા કરે માટે બંધ છેદાય નહિ. તેમ એનું ચિંતન કર્યા કરે તોય છેદાય નહિ. બે વાત આવી ગઈ છે ને પહેલી? ‘નિતિ કૈમ કૈટૈ યહ તૌઊ છિદૈ નહિ નૈક ટિકારી,...’ એની બંધની ચિંતા કર્યા કરે, બંધન આમ છે ને તેમ છે, કર્મનો ઉદય સત્તા છે ને એવી કર્મની ને બંધની વાતું કર્યા કરે એથી કરીને છેદાય નહિ કહે છે. એની બંધની ચિંતા કર્યા કરે તોય તે કર્મ છેદાય નહિ.

‘છેદનકૂં ગહિ આયુધ ધાય...’ પણ છેદનકૂં ગહિ આયુધ હોય તો છેદે. ‘ચલાય નિશંક કરૈ દુય ધારી,...’ બે ભાગ પાડી નાખે. ‘યોં બુધ બુદ્ધિ ધસાય દુધા કરિ...’ યોં જ્ઞાની બુદ્ધિ વડે કરીને દુધા કરિ. કર્મ અને આત્મા બેને જુદા પાડી. આહાહા...! જુદા છે પણ માન્યા છે એટલે એને જુદા કરીને, આહાહા...! બે દ્રવ્ય કાંઈ એક થયા નથી કોઈ દિ’ પણ માન્યું છે. એની દષ્ટિ દ્રવ્ય ઉપર નથી ને પર ઉપર છે એથી એને છેદવું. પર ઉપરની કર્મની જે બુદ્ધિ હતી એ છેદી અને ભેદજ્ઞાન કર્યું. ‘આતમ આપ ગહારી.’ આત્માને પકડ્યો. પરને દૂર કરી, કર્મબંધનને દૂર કરીને આત્માને અનુભવ્યો એનું નામ મોક્ષ છે. લ્યો!

‘આમ શ્રી સમયસારની (શ્રીમદ્ભગવત્કુંદકુંદાચાર્યદેવપ્રણીત શ્રી સમયસાર પરમાગમની) શ્રીમદ્ અમૃતચંદ્રાચાર્યદેવવિરચિત આત્મખ્યાતિ નામની ટીકામાં મોક્ષનો પ્રરૂપક આઠમો અંક સમાપ્ત થયો.’ લ્યો!

અથ પ્રવિશતિ સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાનમ્ ।

(મન્દાક્રાન્તા)

નીત્વા સમ્યક્ પ્રલયમખિલાન્ કર્તૃભોક્ત્રાદિભાવાન્

દૂરીભૂતઃ પ્રતિપદમયં બન્ધમોક્ષપ્રવલૃપ્તેઃ ।

શુદ્ધઃ શુદ્ધઃ સ્વરસવિસરાપૂર્ણપુણ્યાચલાર્ચિ-

ષ્ટઙ્કોત્કીર્ણપ્રકટમહિમા સ્ફૂર્જતિ જ્ઞાનપુઞ્જઃ ॥૧૯૩॥

સર્વવિશુદ્ધ સુજ્ઞાનમય, સદા આત્મારામ;

પરને કરે ન ભોગવે, જાણે જપિ તસુ નામ.

પ્રથમ ટીકાકાર આચાર્યદેવ કહે છે કે 'હવે સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન પ્રવેશ કરે છે'.

મોક્ષતત્ત્વનો સ્વાંગ નીકળી ગયા પછી સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન પ્રવેશ કરે છે. રંગભૂમિમાં જીવ-અજીવ, કર્તાકર્મ, પુણ્ય-પાપ, આસ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ અને મોક્ષ-એ આઠ સ્વાંગ આવ્યા, તેમનું નૃત્ય થયું અને પોતપોતાનું સ્વરૂપ બતાવી તેઓ નીકળી ગયા. હવે સર્વ સ્વાંગો દૂર થયે એકાકાર સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન પ્રવેશ કરે છે.

ત્યાં પ્રથમ જ, મંગળરૂપે જ્ઞાનપુંજ આત્માના મહિમાનું કાવ્ય કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :- [અખિલાન્ કર્તૃ-ભોક્તૃ-આદિ-ભાવાન્ સમ્યક્ પ્રલયમ્ નીત્વા] સમસ્ત કર્તા-ભોક્તા આદિ ભાવોને સમ્યક્ પ્રકારે નાશ પમાડીને [પ્રતિપદમ્] પદે પદે (અર્થાત્ કર્મના ક્ષયોપશમના નિમિત્તથી થતા દરેક પર્યાયમાં) [બન્ધ-મોક્ષ-પ્રવલૃપ્તેઃ દૂરીભૂતઃ] બંધ-મોક્ષની રચનાથી દૂર વર્તતો, [શુદ્ધઃ શુદ્ધઃ] શુદ્ધ-શુદ્ધ (અર્થાત્ જે રાગાદિક મળ તેમ જ આવરણ-બન્નેથી રહિત છે એવો), [સ્વરસ-વિસર-આપૂર્ણ-પુણ્ય-અચલ-અર્ચિઃ] જેનું પવિત્ર અચળ તેજ નિજરસના (-જ્ઞાનરસના, જ્ઞાનચેતનારૂપી રસના) ફેલાવથી ભરપૂર છે એવો, અને [ટઙ્કોત્કીર્ણ-પ્રકટ-મહિમા] જેનો મહિમા ટંકોત્કીર્ણ પ્રગટ છે એવો [અયં જ્ઞાનપુઞ્જઃ સ્ફૂર્જતિ] આ જ્ઞાનપુંજ આત્મા પ્રગટ થાય છે.

ભાવાર્થ :- શુદ્ધનયનો વિષય જે જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા છે તે કર્તાભોક્તાપણના ભાવોથી રહિત છે, બંધમોક્ષની રચનાથી રહિત છે, પરદ્રવ્યથી અને પરદ્રવ્યના સર્વ ભાવોથી રહિત હોવાથી શુદ્ધ છે, પોતાના સ્વરસના પ્રવાહથી પૂર્ણ દેહીધ્યમાન જ્યોતિરૂપ છે અને ટંકોત્કીર્ણ મહિમાવાળો છે. એવો જ્ઞાનપુંજ આત્મા પ્રગટ થાય છે. ૧૯૩.

શ્લોક-૧૯૩ ઉપર પ્રવચન

‘સર્વવિશુદ્ધ’ આપણે આવી ગયું છે. તોય ફરીને (લઈએ). આમાં કલાસમાં આવી ગયું છે. ‘સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન અધિકાર’. બધા સ્વાંગ નીકળી ગયા. એકલો જ્ઞાતા-દષ્ટા હતો તે રહી ગયો. એને અહીંયાં ‘સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન’ કહે છે. સર્વવિશુદ્ધ-જે જ્ઞાનને બંધ અને મોક્ષ પણ જેમાં નથી. આહાહા...! બંધ, મોક્ષ એ પર્યાય છે. જે જ્ઞાનમાં એ બંધ અને મોક્ષનો વેશ નથી એવું ત્રિકાળી જ્ઞાન, એવી પૂર્ણ પ્રગટ દશા (થઈ) એને અહીં સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન કહે છે.

સર્વવિશુદ્ધ સુજ્ઞાનમય, સદા આતમારામ;
પરને કરે ન ભોગવે, જાણે જપિ તસ્યુ નામ.

સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાનમય. આત્મા તો સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાનમય છે, ચૈતન્ય પ્રકાશનું પૂર છે. ચૈતન્યના પ્રકાશના નૂરનું તેજનું પૂર છે. કેમ ત્યારે દેખાતો નથી? કહ્યું હતું ને ડોકટરે ‘ચંદુભાઈ’એ. આવો થાંભલો. ચિત્તને થાંભલે બાંધ્યું એમ આવ્યું હતું ને? આહા...! પણ તેં નજર કે દિ’ કરી છે અંદર? જ્યાં છે ત્યાં નજર કરી નથી પછી દેખાય નહિ એનો અર્થ શું? જ્યાં છે ત્યાં નજર કરે તો દેખાય નહિ એમ ન રહે. દેખાય જ તે. આહા...! વસ્તુ તો અંદર છે. રાગ, પુણ્ય, દયા, દાનના વિકલ્પથી પણ અંદર ભિન્ન છે અને જ્યાં છે ત્યાં નજર ન કરે, નથી ત્યાં નજર કરે ને પછી (કહે) દેખાતો નથી. આહાહા...! બહારની ચીજમાં જો ઠીક હોય તો આંખો આમ ટક... ટક... ટક... જોયા કરે. એવી ચીજ હોય, નાટક છે કે આ ફિલ્મ, ફિલ્મ (હોય)... આહાહા...! ત્યાં આંખો પરને જોવા માટે ટક ટક કર્યા કરે. પોતાને જોવા માટે કોઈ દિ’ ફુરસદ લેતો નથી. આહાહા...!

પોતાને જોવા તે પોતે કોણ છે? અંદર જ્ઞાનાનંદ સ્વરૂપ સચ્ચિદાનંદ પ્રભુ પરમ શુદ્ધ પરમાત્મા છે. એ આત્મા અંદર પોતે પરમ આત્મા એટલે પરમ સ્વરૂપ છે. આહાહા...! અંદર દેહમાં આત્મા છે એ તો પરમ સ્વરૂપ પરમાત્મા છે, એની અવસ્થા પર્યાય એમાં બધી ભૂલ છે. આહાહા...! પછી કહે, કેમ દેખાતો (નથી)? કેટલાક કહે છે પણ હું નથી, મને દેખાતો નથી. પણ હું નથી એવું કઈ સત્તામાં હું નથીનો તેં નિર્ણય કર્યો? એ જ્ઞાનની સત્તામાં

હું નથી એવો નિર્ણય થાય છે. જ્ઞાનનું હોવાપણું એમાં નિર્ણય થાય છે. અજ્ઞાન અંધારામાં થાય? હું નથી, ત્યાં જ કીધું કે હું છું. આહાહા..!

મુમુક્ષુ :- આપે મોઢુ બંધ કરી દીધું.

ઉત્તર :- પણ વાત જ આખી વસ્તુ... બધું આ જણાય છે. ક્યાં જડમાં ક્યાં ગયો છે ઇ? જડને અડે છે કે દિ?' એ તો ખરેખર પોતાની જ્ઞાનની પર્યાયને જ જાણે છે. આહાહા..! આ મોટો ફેર, ઉગમણો-આથમણો ફેર છે. આ બધું જેની સત્તામાં જણાય છે એ સત્તા જ્ઞાન સત્તા છે. તે આ બધી સત્તાથી એની સત્તા ભિન્ન છે. જાણનારની સત્તા અને જણાય એની સત્તા બેયની જુદી છે. છતાંય જે જણાય છે એમ કહેવું એ વ્યવહાર છે. આહાહા..! મારા જ્ઞાનનો પર્યાય જ એને જાણવા તરફ વળેલો છે, પર્યાય જ મારો એવો છે. પરને જાણતો નથી, પોતાની પર્યાયને જાણે છે. પરને જાણવું કહેવું એ અસદ્ભૂત વ્યવહારનય છે, નિમિત્તપણું બતાવવા (કહેવાય). આહાહા..! આવું આકરું કામ. બીજું હવે ધંધા ન કરવા? ઢીકણું ન કરવું?

પરને જાણવું એ પણ તારું જ્ઞાન છે એ કાંઈ પરને લઈને તું જાણતો નથી. એ તારું જ્ઞાન છે એ જ્ઞાન જાણે છે. જ્ઞાનમાં જ્ઞાન કર્તા થઈ, જ્ઞાન કર્મ થઈને પોતે પોતાના કાર્યને કરે છે. અને તે જ્ઞાન થયેલું જ્ઞાન પોતે પોતામાં રાખે છે. એ કાંઈ જેને જાણે છે, વ્યવહારથી જાણે છે એની ભેગું જ્ઞાન ભળતું નથી. આહાહા..! આકરું કામ બહુ.

ચૈતન્ય સ્વરૂપ ભગવાનઆત્મા ચૈતન્યનું પૂર છે, નૂરનું તેજ છે. એમાં જે કાંઈ પર જણાય એમ કહેવું એ વ્યવહાર છે. એ પોતે જ પોતાને જાણે છે. પોતે જ્ઞેય, પોતે જ્ઞાન, પોતે જ્ઞાતા. ગાથા આવે છે. પોતે જ્ઞેય-જણાવા લાયક હોય તોપણ પોતે, જાણનાર પણ પોતે અને જાણવાનું સાધન જ્ઞાન એ પોતે. આહાહા..! ઇ કહે (છે), જુઓ!

‘સર્વવિશુદ્ધ સુજ્ઞાનમય, સદા આતમારામ, સદા આતમારામ,...’ સદા આતમારામ સર્વવિશુદ્ધ સુજ્ઞાનમય છે. એ તો સદાય સુજ્ઞાનમય જ છે અને સર્વવિશુદ્ધ જ છે. આહાહા..! ચૈતન્ય દ્રવ્ય સ્વભાવ સર્વવિશુદ્ધ ને સુજ્ઞાનમય છે. ‘સદા આતમારામ; પરને કરે ન ભોગવે,...’ આહાહા..! એ આત્મા સિવાય શરીરનું, વાણીનું, કર્મનું, સ્ત્રી-કુટુંબ-પરિવારનું, ગામનું, દેશનું કાંઈ કરી શકે નહિ, પરનું કાંઈ કરી શકે નહિ. આહાહા..! આ આખો વખત એમાં જાય કે, આનું કરું છું, આનું કરું છું, આનું કરું, આને માટે કરું છું, આને માટે કરું છું, આને માટે કરું છું, પણ ઇ આને માટે કરું એ ભાવ કોનો છે? ભાવ તો તારો છે. આહાહા..! આકરું કામ ઘણું.

‘કરે ન ભોગવે’ પરને તો કરે નહિ ને પરને તો ભોગવે નહિ એવો આત્મા છે. રાગને પણ કરે નહિ ને રાગને ભોગવે નહિ એવો આત્મા છે. આહાહા..! અરે..! બંધને કરે નહિ ને મોક્ષને કરે નહિ એવો આત્મા છે. આહાહા..! ત્રિકાળી સ્વરૂપ છે એને બંધ મોક્ષ કેવા?

અને પર્યાયમાં પણ જ્યારે સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન થયું એટલે પર્યાયને જાણનાર થયો. જાણે કે આ રાગ છે એ બંધ છે, મોક્ષની પર્યાય નિર્મળ છે એમ કેવળજ્ઞાનમાં જણાય પણ પોતે જાણનારો બંધમાં છે એમ નથી. એ તો એક સમયની પર્યાયમાં બંધમાં છે એમ પોતાનું જ્ઞાન ભિન્ન જાણે. જાણનારો બંધમાં નથી, બંધમાં તો એક સમયની પર્યાય છે. એમ મોક્ષની પર્યાયમાં મોક્ષ, મોક્ષ જાણનારમાં મોક્ષ નથી. એ શું કીધું ઈ? જાણનારો ભગવાન છે એમાં મોક્ષ નથી. એ તો મોક્ષની તો પર્યાય છે તેને એ જાણે છે. આરે આરે..! વાતું આવી. પકડવું કઠણ. શું કરવું આ? 'પરને કરે ન ભોગવે, જાણે જપિ તસુ નામ.' એ વિશેષ કેટલું વ્યવહાર કરે? તેને જાણે, જેમ છે તેમ જાણે, બસ!

‘પ્રથમ ટીકાકાર આચાર્યદેવ કહે છે કે ‘હવે સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન પ્રવેશ કરે છે.’

નીત્વા સમ્યક્ પ્રલયમખિલાન્ કર્તૃભોક્ત્રાદિભાવાન્

દૂરીભૂતઃ પ્રતિપદમયં બન્ધમોક્ષપ્રક્લૃપ્તેઃ ।

શુદ્ધઃ શુદ્ધઃ સ્વરસવિસરાપૂર્ણપુણ્યાચલાર્ચિ-

ષ્ટઙ્કોત્કીર્ણપ્રકટમહિમા સ્ફૂર્જતિ જ્ઞાનપુજ્જઃ ॥૧૯૩॥

આ સર્વવિશુદ્ધિનું માંગણિક કર્યું.

‘મોક્ષતત્ત્વનો સ્વાંગ નીકળી ગયો...’ લ્યો! ઠીક. એક સમયની પર્યાય હતી. એ દ્રવ્યમાં ક્યાં છે દ્રવ્યમાં? આહાહા..! વળી દ્રવ્યમાં નથી ને પર્યાયમાં છે, શું આ તે વાતું? કઈ જાતની આ વાત? કોઈ દિ’ સાંભળી ન હોય. પેલું સાંભળ્યું હોય કે, સામાયિક કરો, પોષા કરો ને પરિકમણા કરો ને છ પરબી બ્રહ્મચર્ય પાળો ને છ પરબી ફલાણું કરો, એવું ક્રિયાકાંડનું રાગનું સાંભળ્યું હોય, એમાં કાંઈ આત્મા નથી ન્યાં. આહાહા..!

અહીં કહે છે, ‘મોક્ષતત્ત્વનો સ્વાંગ નીકળ્યો, આત્મામાં એક સમયની પર્યાય એ સ્વાંગ હતી. વસ્તુ છે એ ત્રિકાળી આનંદકંદ છે, મોક્ષ એક સમયની પર્યાય છે. ભલે એ પર્યાય સાદી અનંત રહે પણ એ પર્યાય ત્યાં બે પર્યાય ભેગી થાતી નથી. શું કીધું? દ્રવ્ય સ્વભાવ છે એ તો એકરૂપ અનંત ગુણનો પિંડ આખો છે અને તેથી તેને મોક્ષ છે એ એક સમયની પર્યાય છે. એ સ્વાંગ નીકળી ગયો એટલે એક સમયની પર્યાય છે એ બીજે સમયે હોય નહિ. બે સમયનું ભેગું ન થાય. અહીં તો અનંતા ગુણોનો ભેગો આત્મા છે. આહાહા..!

અનંત ગુણનો ધણી આત્મા અંદર, એને મોક્ષ તો એક સમયની પર્યાય છે. જ્ઞાને જાણી લીધું એ મોક્ષ છે, જાણ્યું બસ! કરવાનું કાંઈ નથી એણે. જાણ્યું. આહાહા..! મોક્ષ પણ કરવો નથી, હોં! થઈ ગયો એને જાણે. આહાહા..! કારણ કે, કેવળજ્ઞાન હો એ પણ એક સમયની પર્યાય છે. કેવળજ્ઞાન બે સમય ભેગું રહેતું નથી. અને આ તો અનંત ગુણનો પિંડ એક સાથે ભેગો રહે છે. આહાહા..! અનંત... અનંત... અનંત... ગુણનો પિંડ ભેગો એક સમયમાં છે. આહાહા..! એને આ પર્યાય છે તે એક સમયની છે. કેવળજ્ઞાન હોય

તોપણ એ, ક્ષાયિક સમકિત હોય તોપણ એ અને કેવળદર્શન હોય તો અનંત વીર્ય હોય તો ઇ. એક સમયની પર્યાય બીજા સમય સાથે ભેગી થતી નથી. એથી તેને જ્ઞાની જાણે છે, તેને કરતો ભોગવતો નથી. જાણે છે એને પોતાના ભાવને કર્તા-ભોક્તા જાણે છે, કર્તા-ભોક્તા હોય છે.

‘મોક્ષતત્ત્વનો સ્વાંગ નીકળી ગયા પછી સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન પ્રવેશ કરે છે. રંગભૂમિમાં...’ જીવ-અજીવ અધિકાર આવી ગયા. કર્તાકર્મ આવ્યો, પુણ્ય-પાપનો આવી ગયો, આસ્રવનો આવી ગયો, સંવરનો, નિર્જરાનો, બંધનો અને મોક્ષ-એ આઠ સ્વાંગ કીધા, લ્યો! એ ભગવાન આત્માના આઠેય સ્વાંગ છે. જેવો બંધનો સ્વાંગ એવો મોક્ષનો સ્વાંગ. આહાહા...! દયા, દાનના પરિણામ છે એ બંધના કારણ છે, એ પણ બંધનો સ્વાંગ છે. કારણ કે, એ વિકાર છે અને મોક્ષ છે તે નિર્વિકાર છે એ પણ એક સ્વાંગ છે, એક પર્યાય એ સમયની (છે). આહાહા...!

‘એ આઠ સ્વાંગ આવ્યા, તેમનું નૃત્ય થયું...’ એટલે કે તેનું પરિણામન જણાણું. ‘અને પોતપોતાનું સ્વરૂપ બતાવી તેઓ નીકળી ગયા.’ આહાહા...! એકલો જ્ઞાયકભાવ રહી ગયો. એ આઠેય સ્વાંગને જાણ્યા. એકલો જ્ઞાયક સ્વરૂપ ભગવાન સચ્ચિદાનંદ પ્રભુ અનંત ગુણનો ગંભીર દરિયો એક રહી ગયો, કહે છે. આહાહા...! છે? ‘પોતપોતાનું સ્વરૂપ બતાવી તેઓ નીકળી ગયા. હવે સર્વ સ્વાંગો દૂર થયે એકાકાર સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન પ્રવેશ કરે છે.’ આહાહા...! ઝીણી વાત છે.

‘ત્યાં પ્રથમ જ, મંગળરૂપે જ્ઞાનપુંજ આત્માના મહિમાનું કાવ્ય કહે છે :-’

નીત્વા સમ્યક્ પ્રલયમખિલાન્ કર્તૃભોક્ત્રાદિભાવાન્

દૂરીભૂતઃ પ્રતિપદમયં બન્ધમોક્ષપ્રક્લૃપ્તેઃ ।

શુદ્ધઃ શુદ્ધઃ સ્વરસવિસરાપૂર્ણપુણ્યાચલાર્ચિ-

ષ્ટઙ્કોત્કીર્ણપ્રકટમહિમા સ્ફૂર્જતિ જ્ઞાનપુઞ્જઃ ॥૧૯૩॥

નીચે અર્થ :- ‘અખિલાન્ કર્તૃ-ભોક્તૃ-આદિ-ભાવાન્ સમ્યક્ પ્રલયમ્ નીત્વા’ ‘સમસ્ત કર્તા-ભોક્તા આદિ ભાવોને સમ્યક્ પ્રકારે નાશ પમાડીને...’ આહાહા...! એક રજકણને પણ હું હલાવું કે મુકું એ મારા અધિકારની વાત નથી.

મુમુક્ષુ :- રજકણ તો ક્યાં પકડી શકે છે?

ઉત્તર :- છે જ નહિ પકડવું છે ક્યાં?

મુમુક્ષુ :- ભેદજ્ઞાન થવું જોઈએ?

ઉત્તર :- ભેદજ્ઞાન જ વસ્તુ સ્વરૂપ જ આ છે. ભેદ સ્વરૂપ જ છે. અહીં તો ભેદ સ્વરૂપ કીધું એટલું. આહા...!

‘સમસ્ત કર્તા-ભક્તા આદિ ભાવોને સમ્યક્ પ્રકારે નાશ પમાડીને...’ આહાહા...! બધા મારા દ્રવ્ય સિવાય બીજા બધા દ્રવ્યોનું કંઈ પણ કર્તા-ભોક્તાપણું આત્મામાં છે નહિ. આહાહા...!

અહીંયાં તો આ જ્ઞાન સ્વરૂપ એવું પ્રગટ્યું એ તો બંધને, મોક્ષને, ઉદયને, નિર્જરાને જાણશે, જાણે. આહાહા..!

કારણ કે, જે સમયે જે પર્યાય થવાની છે એને, સમ્યગ્દષ્ટિએ પણ જે દ્રવ્યનો સ્વભાવ પકડ્યો છે અને તેથી એમાં ભાવ નામનો ગુણ છે એ ગુણને લઈને જે પર્યાય થવાની છે તે થાય જ છે. હું કરું તો થાય, ન કરું તો ન થાય ત્યાં એવું છે જ નહિ. આહાહા..! એ ભાવ નામના ગુણનું સ્વરૂપ જ એવું છે કે જે દ્રવ્યદષ્ટિ થઈ એટલે ભાવ ગુણ અંદર હતો એ સમયે સમયે જે પર્યાય આવવાની છે એ ભાવ ગુણને લઈને પર્યાય આવે જ, પર્યાય થાય જ. પર્યાય કરું તો થાય એમ નહિ, પર્યાય થાય જ. આરે.. આરે.. આવું આકરું કામ.

‘સમસ્ત કર્તા-ભોક્તા આદિ ભાવોને સમ્યક્ પ્રકારે નાશ પમાડીને...’ તેમ ભોક્તા. આહારનો ભોક્તા, સ્ત્રીના શરીરનો ભોક્તા, મકાનનો ભોક્તા ઇ આત્મા નથી. આહાહા..! ઇ તો જડની અવસ્થા છે. જડની અવસ્થા આત્મા ભોગવી શકે નહિ. આહાહા..! રોટલો, દાળ, ભાત, શાક એ આત્મા ભોગવી શકે નહિ અને રોટલીના બે કટકા આત્મા કરી શકે નહિ, એનો કર્તા થઈ શકે નહિ. આહાહા..! આવી ચીજ આકરી પડે. બધું આખો દિ’ કરવું અને કહે કે ન કરી શકે. કરવું તું માને છો આખો દિ’. છે ક્યાં? એ તો જ્ઞાન સ્વરૂપ ભગવાન તો છે. જાણનાર જાણે છે, કે આ છે એમ જાણે છે, એમાં કરવું ક્યાં આવ્યું? ભોગવવાનું, પરને ભોગવવાનું ક્યાં આવ્યું અંદરમાં? પરને અડે છે આત્મા? આત્મા પરને અડે છે તે ભોગવે? અડે એ ભોગવે. આહાહા..! ભારે વાતું આ.

‘કર્તા-ભોક્તા આદિ ભાવોને સમ્યક્ પ્રકારે નાશ પમાડીને...’ જોયું? સમ્યક્ પ્રકારે કીધું ને? ‘સમ્યક્ પ્રલયમ્’ છે ને એમાં? ‘સમ્યક્ પ્રકારે નાશ પમાડીને...’ જેમ વસ્તુ છે એ રીતે જાણીને નાશ પમાડીને. ધારણામાં એકલી વાત લઈ લે એમ નહિ, એમ કહે છે. આહાહા..! ધારણામાં લઈ લે વાત કે, આત્મા કર્તા-ભોક્તા નથી. એ નહિ. અહીં તો ‘સમ્યક્ પ્રકારે નાશ પમાડીને...’ એ આચાર્યની શૈલી છે એવી. એવું બધું જ્યાં આવે ત્યારે ‘સમ્યક્’ શબ્દ મુકે છે. સમ્યક્ પ્રકારે જાણીને, સમ્યક્ પ્રકારે દેખીને, સમ્યક્ પ્રકારે શ્રદ્ધિને. આહાહા..! (એનો અર્થ) પરિણમન કર એમ કહે છે. એકલું જાણપણું જ ન રાખે. એકલું જાણપણું રહે એ તો જ્ઞાનનો ઉઘાડ ક્ષયોપશમ છે. એ કોઈ ચીજ આત્મા નથી. આહાહા..! એવો ક્ષયોપશમ તો અભવિને પણ હોય છે. અભવિને ક્ષયોપશમ છે તેથી કરીને એ ક્ષયોપશમ આત્માને લાભ કરે એમ નથી કાંઈ. આહાહા..!

‘કર્તા-ભોક્તા આદિ ભાવોને સમ્યક્ પ્રકારે નાશ પમાડીને...’ આહાહા..! ‘સમ્યક્ પ્રલયમ્ નીત્વા’ આહાહા..! ચૈતન્ય આનંદકંદ પ્રભુ, એનો આશ્રય પૂર્ણ લઈને આ બધા રાગાદિનો નાશ કરે અને તેનો કર્તા ને ભોક્તા ન થાય. આહા..!

‘પ્રતિપદમ્’ ‘પદે પદે (અર્થાત્ કર્મના ક્ષયોપશમના નિમિત્તથી થતા દરેક પર્યાયમાં)’

‘બન્ધ-મોક્ષ-પ્રવલૃપ્તે:’ ‘બંધ-મોક્ષની રચનાથી દૂર વર્તતો,...’ આહાહા...! કહે છે, સમયે સમયે જે આત્મા છે એ બંધ ને મોક્ષની પર્યાયથી દૂર વર્તે છે. બંધ ને મોક્ષ એ પર્યાય છે. આહાહા...! આવું આકરું કામ. મોક્ષ એ પર્યાય છે, એનાથી દૂર વર્તતો થકો, મોક્ષથી દૂર વર્તતો થકો. આહાહા...! ‘બન્ધ-મોક્ષ-પ્રવલૃપ્તે: દૂરીભૂત:’ સંસ્કૃત છે ને? ‘બંધ-મોક્ષની રચનાથી દૂર...’ બંધને રચે ને મોક્ષને રચે એનાથી દૂર છે ભગવાન. આહાહા...! એ તો જ્ઞાયક સ્વભાવ, ચૈતન્ય સ્વભાવ, આનંદ સ્વભાવ, નિત્યાનંદ પ્રભુ જ્ઞાન અરીસો, ત્રિકાળી ધ્રુવ એ બંધ ને મોક્ષને કરતો નથી. આહાહા...! છે?

‘કર્તા-ભોક્તા આદિ ભાવોને સમ્યક્ પ્રકારે નાશ પમાડીને...’ આહા...! ‘દરેક પર્યાયમાં બંધ-મોક્ષની રચનાથી દૂર વર્તતો,...’ ઓહોહો...! દરેક સમયમાં દ્રવ્ય એટલે આત્મામાં દૃષ્ટિને લઈને આત્માનો અનુભવ હોવાથી પર્યાયમાં બંધ ને મોક્ષની રચનાથી રહિત છે. છે? ‘બંધ-મોક્ષની રચનાથી દૂર વર્તતો...’ કહો! હવે મોક્ષમાર્ગ તો ક્યાંય રહી ગયો, નિશ્ચય, હોં! વ્યવહારનય તો ક્યાંય રહી ગયો. વ્યવહાર મોક્ષમાર્ગ તો ક્યાંય (રહી ગયો). એ વ્યવહાર છે જ નહિ. નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગ છે એ પર્યાય છે એનાથી પણ આત્મા દૂર વર્તે છે. આહાહા...! સત્યને શોધવું નથી અને જેમાં વાડામાં પડ્યા એ વાડામાં માથે કીધે હા હા પાડી જિંદગી કાઢે. આહા...! જે ગમાણમાં ઘાસ નાખે ભેંસ એ ખાય, ઢોર એ ખાય. જે ગમાણમાં જે પડ્યું હોય એ ઢોર ખાય ને? એમ જે સંપ્રદાયમાં જે વાત એને મળે એ એને માને. આહાહા...! પણ તુલના કરી નહિ કે આ સત્ય શું છે? અસત્ય શું છે? આહાહા...!

‘બંધ-મોક્ષની રચનાથી દૂર વર્તતો’ ગજબ શબ્દ છે. ‘શુદ્ધ-શુદ્ધ (અર્થાત્ જે રાગાદિક મળ તેમ જ આવરણ-બન્નેથી રહિત છે એવો),...’ બે શબ્દ છે ને? એકમાં તો રાગાદિક મળથી રહિત છે ને બીજામાં આવરણ જડ કર્મ, બંનેથી રહિત છે. આહાહા...! પ્રભુમાં તો અંદર આવરણ પણ નથી ને મળ પણ નથી. દયા, દાનનો મળ પણ એમાં નથી અને જડ કર્મનું આવરણ એ પણ નથી. આહાહા...!

આવ્યું ને? પેલામાં આવ્યું ને? લોગ્ગસમાં આવ્યું. ‘વિહુયરયમલા’. લોગ્ગસ છે ને? હે ભગવાન! આપે વિહુય નામ ટાળ્યા છે. રજ, રજ-કર્મ ટાળ્યા છે. એ પણ એક અપેક્ષિત વચન છે. કર્મ ને મેલ. મેલ એ રાગ-દ્વેષ છે, રજ એટલે જડ-કર્મ. ‘વિહુયરયમલા’ લોગ્ગસ છે ઈ એનો અર્થ ઈ છે, પ્રભુ! ભગવાનની સ્તુતિ કરે છે, કે આપ કર્મના રજથી દૂર છો, ટાળ્યા છે અને પુણ્ય ને પાપનો મેલ છે એ પણ આપે ટાળ્યો છે. આહાહા...!

બંધ-મોક્ષથી દૂર વર્તતો શુદ્ધ, શુદ્ધ. જુઓ! ‘સ્વરસ-વિસર-આપૂર્ણ-પુણ્ય-અચલ-અર્ચિ:’ ‘જેનું પવિત્ર અચળ તેજ નિજરસના...’ જેનું પવિત્ર અચળ તેજ, પવિત્ર અચળ તેજ ચૈતન્યના તેજ અંદર છે. આહાહા...! જાણન-દેખનનું તેજ, અંદર ચંદ્રમાં શીતળ ઠંડો પડ્યો છે. આહાહા...! ‘પવિત્ર અચળ તેજ નિજરસના (-જ્ઞાનરસના, જ્ઞાનચેતનારૂપી રસના) ફેલાવથી ભરપૂર છે

એવો...’ આહાહા...! એ તો જ્ઞાનમાં, અનુભવમાં ભરપૂર છે. એ પરનો કર્તા-ભોક્તા નથી. આહાહા...! પોતાનો જે જ્ઞાન સ્વભાવ તેના રસમાં પૂર્ણ છે.

‘જ્ઞાનચેતનારૂપી રસના ફેલાવ...’ જોયું? ‘સ્વરસ-વિસર’ છે ને? ‘આપૂર્ણ-પુણ્ય-અચલ-અર્ચિ:’ પૂર્ણ થઈ જાય છે એનું. આહાહા...! એ સર્વજ્ઞ સ્વભાવી, આત્મા સર્વજ્ઞ સ્વભાવી જ છે. એ દ્રવ્ય ઉપર દષ્ટિ જતાં સર્વજ્ઞ સ્વભાવ પર્યાયમાં આવે છે એટલે પૂર્ણ જ્ઞાન થઈ જાય છે. આહાહા...! પણ એનો ઉપાય (શું)? એનો ઉપાય કલ્પો ને. એવા શુદ્ધ સ્વરૂપની શ્રદ્ધા, જ્ઞાન ને તેનું આચરણ તે એનો ઉપાય છે, બીજો ઉપાય કાંઈ છે નહિ. આહા...! બહારની ક્રિયાકાંડના આડંબરો, મોટા આડંબર ચાલ્યા જાય એમાં જરીએ ધર્મ નથી. આહાહા...! આડંબર છે બધા આડંબર.

‘જેનું પવિત્ર અચળ તેજ નિજરસના ફેલાવથી ભરપૂર છે એવો, અને...’ ‘ટહ્કોત્કીર્ણ-પ્રકટ-મહિમા’ ‘જેનો મહિમા (શાશ્વત) ટંકોત્કીર્ણ પ્રગટ છે...’ ટંકોત્કીર્ણ (એટલે) જેનો મહિમા શાશ્વત છે. આહાહા...! કોઈથી ઘડાયેલો નથી, કોઈથી ઘડતરથી ઊભો થયો નથી. આહાહા...! એવો જે ભગવાન શાશ્વત પ્રગટ છે. શાશ્વત અંદર પ્રભુ પ્રગટ છે, એ વસ્તુ શાશ્વત ઉપર નજર ન કરતાં પોતાનું શાશ્વતપણું ન રાખતા, પોતે શાશ્વત છે એટલે બીજી ચીજને પણ નિત્ય ઠરાવવા માગે છે. મારી પાસે બીજી બધી ચીજ રહેજો. પૈસા, આબરુ, કીર્તિ (રહેજો). કારણ કે, એ નિત્ય છે એ નિત્યનું ભાન નથી. પછી આ ચીજને નિત્ય ઠરાવવા માગે છે. બહારની ચીજ પૈસા, આબરુ, કીર્તિ મારી પાસે રહેજો. એ મૂઢતા છે, અજ્ઞાન છે. આહાહા...! પોતે શાશ્વત છે, નિત્ય છે એવું પોતે જાણતો નથી એટલે સામી ચીજને નિત્ય કાયમ ટકે એવું લેવા માગે છે. શરીર ટકે, વાણી ટકે, પૈસા ટકે, આબરુ ટકે, બાયડી-છોકરા સાચવવા આ બધા સરખા ટકે એવો એને નિત્યનો ઉદ્દમ છે. આ નિત્યનો ઉદ્દમ છોડીને એ નિત્યનો (ઉદ્દમ) કરવા મથે છે. એ નિત્ય કોઈ દિ’ થાય નહિ ને એનો પુરુષાર્થ સવળો થાય નહિ. આહાહા...! આવું તો બાવા થાય તો સમજાય. બાવો જ છો એમ અહીં કીધું ને? બંધ-મોક્ષનો પણ કર્તા નથી પછી તારે પ્રશ્ન શું? બાવો જ છે. આહાહા...! બંધ-મોક્ષને જાણનારો. આહાહા...! આ તે વાત છે! બંધ-મોક્ષનો જાણનાર, બંધ-મોક્ષનો જાણનાર. પ્રગટ જેની શાશ્વત મહિમા છે. ‘આ જ્ઞાનપુંજ આત્મા પ્રગટ થાય છે.’ લ્યો! આવો ભગવાન જ્ઞાનપુંજ જે છે એ પ્રગટ થાય છે.

ભાવાર્થ :- ‘શુદ્ધનયનો વિષય જે જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા છે...’ શું કહે છે હવે? કે, સમ્યગ્દર્શન એ દર્શનની અપેક્ષાએ, જ્ઞાનની અપેક્ષાએ શુદ્ધનય, એનો વિષય જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા. એકલો આત્મા સમ્યગ્દર્શનનો વિષય છે, પર્યાય નહિ. દયા, દાનના વિકલ્પ તો ક્યાંય રહી ગયા, એ તો વિકાર છે. આહાહા...! શુદ્ધનયનો વિષય કહો, સમકિતનો વિષય કહો. સમ્યગ્દષ્ટિનું ધ્યેય, વિષય, જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા છે. આહાહા...! એ તો જ્ઞાન સ્વરૂપી

પ્રભુ એમ સાથે લઈ લીધું. કે, આત્મા એટલે શું? જ્ઞાનસ્વરૂપ એમ. આત્મા ધ્યેયમાં છે પણ ઇ કેવો? કે એ જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા છે. એ જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા તે સમ્યગ્દષ્ટિનો વિષય છે, તે ધ્યેય છે. પહેલા ધર્મની શ્રેણી. શરૂઆતની ધર્મની પહેલી શ્રેણી, પહેલું પગથીયું. આહાહા...!

એને 'શુદ્ધનયનો વિષય જે જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા છે તે કર્તાભોક્તાપણાના ભાવોથી રહિત છે...' એવું જે જ્ઞાન એ પરના કર્તાભોક્તાપણાથી રહિત છે. આહાહા...! આ બધા વ્યવસ્થાપકો વ્યવસ્થા કરનારા નીકળે છે ને ગામો ગામ? કાર્યકર્તા નથી કહેતા? 'હેબરભાઈ' ને બધાને કાર્યકર્તા કહેતા ને? આવતા ને અહીંયાં આવતા, વ્યાખ્યાનમાં પણ આવતા. કાર્યકર્તા, વ્યવસ્થાપક, ફલાણી સંસ્થાના વ્યવસ્થાપક છે, ફલાણી સંસ્થાના એ દેખરેખ કરનારા ને બનાવનાર છે. આ દુનિયાથી ઊંધું છે બહુ. જે વ્યવસ્થિત છે તેની વ્યવસ્થા કરે કોણ? શું કહ્યું એ? જગતના જડ-ચૈતન્યની અવસ્થા તો વ્યવસ્થિત છે. જે પ્રમાણે થવાની છે તે વ્યવસ્થિત થાય જ છે. કોઈની કરી થાય છે એમ નથી, તેમ આડી-અવળી થાય છે એમ નથી. આહાહા...! ભારે આકરું કામ. આ બધા મંડળના નાયક થાય છે મોટા, પ્રમુખ થાય. બધા કામ કરે, નહિ? સારા કામ કરે. આહાહા...! કહે છે એ કાંઈ બનતું નથી.

એ 'કર્તાભોક્તાપણાના ભાવોથી રહિત છે, બંધમોક્ષની રચનાથી રહિત છે...' ત્રિકાળી સ્વભાવમાં એ ક્યાં છે? ત્રિકાળી સ્વભાવ ઉપર દષ્ટિ હોવાથી બંધમોક્ષની રચના પણ નથી. આહાહા...! ભાવ મોક્ષ, હોં! આહાહા...! એની રચનાથી રહિત છે. આહાહા...! 'પરદ્રવ્યથી અને પરદ્રવ્યના સર્વ ભાવોથી રહિત હોવાથી...' પરદ્રવ્યથી... આહાહા...! શરીર, વાણી, સ્ત્રી, કુટુંબ, પરિવાર, દેશ. આ મારો દેશ છે, આ મારો દેશ છે... 'હમચી મુંબઈ'! 'મુંબઈ'માં ચાલે છે ને? તમારા 'મહારાષ્ટ્ર'વાળા, 'મહારાષ્ટ્ર'વાળા બધા. 'હમચી મુંબઈ'! ધૂળની 'મુંબઈ'. આહાહા...! એવું બોલે છે ન્યાં. અમારું રાજકોટ, અમારું 'વઢવાણ', અમારું 'લીમડી'. કયું 'લીમડી' ને 'વઢવાણ'?

'પરદ્રવ્યથી અને પરદ્રવ્યના સર્વ ભાવોથી રહિત હોવાથી...' પરદ્રવ્ય અને પરદ્રવ્યના ભાવ. જેમ પરમાણુમાં વર્ણ, ગંધ આદિ. બીજા આત્મામાં જ્ઞાન, દર્શન આદિ. એ બધા પરભાવ. એ 'પરદ્રવ્યના સર્વ ભાવોથી રહિત હોવાથી...' આહાહા...! પર જીવથી તો રહિત છે પણ પર જીવના ભાવથી પણ રહિત છે. આહાહા...! પર જીવના ભાવને આત્મા કરે એમ બને નહિ, એમ કહે છે. આહાહા...! આકરું લાગે. આ 'સર્વવિશુદ્ધ અધિકાર' છે ને? બધા અધિકાર પૂરા થયા પછી માથે દેરાસરમાં કળશ ચડાવે ને? આ મોટો કળશ છે.

'પોતાના સ્વરસના પ્રભાવથી...' ભગવાનઆત્મા સ્વરસ નામ આનંદરસ, અતીન્દ્રિય આનંદ. આત્મા તો અતીન્દ્રિય આનંદ સ્વરૂપ છે. જે આ ઇન્દ્રિયના વિષય છે એ તો ઝેર છે. ઇન્દ્રિયોના વિષયનો ભોગ તો ઝેરના પ્યાલા પીવે છે અને માને છે કે અમને મજા પડે છે. આહાહા...! આ તો અતીન્દ્રિય પોતાના સ્વરસનો પ્રવાહ, આનંદ રસનો પ્રવાહ આવે

છે. આહાહા...! પ્રવાહ એટલે આમ ધ્રુવ આનંદની ધારા વહે છે. 'પોતાના સ્વરસના પ્રવાહથી પૂર્ણ દેદીપ્યમાન જ્યોતિરૂપ છે...' આહાહા...! 'અને ટંકોત્કીર્ણ મહિમાવાળો છે.' શાશ્વત મહિમાવાળો છે. 'એવો જ્ઞાનપુંજ આત્મા પ્રગટ થાય છે.' લ્યો! 'એવો આત્મા પ્રગટ થાય છે.' એની વિશેષ વ્યાખ્યા આવશે... (શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

શ્લોક-૧૯૪

(અનુષ્ટુભ)

કર્તૃત્વં ન સ્વભાવોઽસ્ય ચિતો વેદયિતૃત્વવત્ ।
અજ્ઞાનાદેવ કર્તાયં તદભાવાદકારકઃ ॥૧૯૪॥

હવે 'સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાનને પ્રગટ કરે છે. તેમાં પ્રથમ, 'આત્મા કર્તા-ભોક્તાભાવથી રહિત છે' એવા અર્થનો, આગળની ગાથાની સૂચનિકારૂપ શ્લોક કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :- [કર્તૃત્વં અસ્ય ચિતઃ સ્વભાવઃ ન] કર્તાપણું આ ચિત્સ્વરૂપ આત્માનો સ્વભાવ નથી, [વેદયિતૃત્વવત્] જેમ ભોક્તાપણું સ્વભાવ નથી. [અજ્ઞાનાત્ એવ અયં કર્તા] અજ્ઞાનથી જ તે કર્તા છે, [તદ્-અભાવાત્ અકારકઃ] અજ્ઞાનનો અભાવ થતાં અકર્તા છે. ૧૯૪.

પ્રવચન નં. ૩૭૯, શ્લોક-૧૯૪, ગાથા-૩૦૮ થી ૩૧૧ ગુરુવાર, પોષ સુદ ૯,
તા. ૨૭-૧૨-૧૯૭૯

'સમયસાર' 'સર્વવિશુદ્ધ અધિકાર'. ૧૯૪ કળશ છે, ૧૯૪.

કર્તૃત્વં ન સ્વભાવોઽસ્ય ચિતો વેદયિતૃત્વવત્ ।
અજ્ઞાનાદેવ કર્તાયં તદભાવાદકારકઃ ॥૧૯૪॥

‘કર્તૃત્વં અસ્ય ચિત્તઃ સ્વભાવઃ ન’ આત્મા પરનું કાંઈ કરી શકે એ સ્વભાવ નહિ. આહાહા...! ઇ કમબદ્ધમાં આવશે ઇ અહીં સિદ્ધ કરવું છે. આત્મા શરીર, વાણી, મન કે પરપદાર્થ એનું કાંઈ કરી શકે નહિ. આહાહા...! ‘કર્તૃત્વં અસ્ય ચિત્તઃ સ્વભાવઃ ન’ એનો સ્વભાવ નથી એ તો જ્ઞાન ને દર્શન ને આનંદ સ્વરૂપ છે, પરનો કર્તા નથી. આહા...! તેમ ભોક્તા પણ નથી. પર વસ્તુને ભોગવે આત્મા તો આત્મા તો અરૂપી છે રંગ, ગંધ, રસ વિનાનો અને જ્ઞાન ને આનંદ એનું રૂપ છે. કોને ભોગવે ઇ? પરનો કર્તા નથી ને પરનો ભોક્તા નથી. આહાહા...! સંસારની બધી વાતું ઊડી જાયને? પેલામાં આવશે.

‘અજ્ઞાનથી જ તે કર્તા છે,...’ અજ્ઞાનથી. સ્વરૂપનું ભાન નથી તેથી કર્તા માને છે, કે હું આ શરીરનું કરું, દેશનું કરું, કુટુંબનું કરું... આહા...! પરની દયા પાળી દઉં એવા અનેક ભાવ અજ્ઞાનપણે કરે છે. આહાહા...! ‘તદ્-અભાવાત્ અકારકઃ’ ‘અજ્ઞાનનો અભાવ થતાં અકર્તા છે.’ પોતે સ્વરૂપે અકર્તા છે. અભાવ થતાં સ્વરૂપે અકર્તા છે. કાંઈ પણ પરને (કરે નહિ). આહાહા...! એક પાંદડું તોડવાની પણ આત્મામાં શક્તિ નથી. પત્ર.. પત્ર. લીમડાનું કોઈ પત્તું તોડવાની શક્તિ નથી. આહાહા...! એ તો જડની ક્રિયા છે. એનો ભાવ છે તો એની પાસે રહ્યો, પણ ક્રિયા કરી શકતો નથી. ઓહોહો...! દૂધીનું શાક કરે છે ને? છરીથી આમ (કટકા કરે), એ આત્મા કરી શકતો નથી. દૂધીના કટકા આત્મા કરી શકતો નથી. તેમ ગોળ મોઢામાં નાખ્યો અને દાંતથી પાતળો કરે એ આત્મા કરી શકતો નથી. આહાહા...! એ ગાથા છે, ડોં!

* અહીં છ-માસનો અભ્યાસ કહ્યો તેથી એટલો જ વખત લાગે તેમ ન સમજવું. ખરેખર તો એક સમયમાં પ્રાપ્ત થાય છે પણ ઉપયોગ અસંખ્ય સમયનો હોવાથી અંતર્મુહૂર્તમાં પ્રાપ્ત થાય છે પરંતુ શિષ્યને કઠિન લાગતું હોય તો કહે છે કે છ-માસથી વધુ કાળ નહીં લાગે માટે જ્ઞાયક ભગવાનની લગની લગાવ. ૪૩૯.

— પરમાગમસાર

गुथा-३०८ थी ३११

अथात्मनोऽकर्तृत्वं दृष्टान्तपुरसरमाख्याति-

दवियं जं उप्पज्जइ गुणेहिं तं तेहिं जाणसु अणणं।

जह कडयादीहिं दु पज्जएहिं कणयं अणणमिह॥३०८॥

जीवस्साजीवस्स दु जे परिणामा दु देसिदा सुत्ते।

तं जीवमजीवं वा तेहिमणणं वियाणाहि॥३०९॥

ण कुदोचि वि उप्पण्णो जम्हा कज्जं ण तेण सो आदा।

उप्पादेदि ण किचि वि कारणमवि तेण ण स होदि॥३१०॥

कम्मं पडुच्च कत्ता कत्तारं तह पडुच्च कम्माणि।

उप्पज्जंति य णियमा सिद्धी दु ण दीसदे अण्णा॥३११॥

द्रव्यं यदुत्पद्यते गुणैस्ततैर्जोनीह्यनन्यत्।

यथा कटकादिभिस्तु पर्यायैः कनकमनन्यदिह॥३०८॥

जीवस्याजीवस्य तु ये परिणामास्तु दर्शिताः सूत्रे।

तं जीवमजीवं वा तैरनन्यं विजानीहि॥३०९॥

न कुतश्चिदप्युत्पन्नो यस्मात्कार्यं न तेन स आत्मा।

उत्पादयति न किञ्चिदपि कारणमपि तेन न स भवति॥३१०॥

कर्म प्रतीत्य कर्ता कर्तारं तथा प्रतीत्य कर्माणि।

उत्पद्यन्ते च नियमात्सिद्धिस्तु न दश्यतेऽन्या॥३११॥

जीवो हि तावत्क्रमनियमितात्मपरिणामैरुत्पद्यमानो जीव एव, नाजीवः, एवमजीवोऽपि क्रमनियमितात्मपरिणामैरुत्पद्यमानोऽजीव एव, न जीवः, सर्वद्रव्याणां स्वपरिणामैः सह तादात्म्यात् कड्कणादिपरिणामैः काञ्चनवत्। एवं हि जीवस्य स्वपरिणामैरुत्पद्यमानस्याप्यजीवेन सह कार्यकारणभावो न सिध्यति, सर्वद्रव्याणां द्रव्यान्तरेण सहोत्पाद्योत्पादकभावाभावात्; तदसिद्धौ चाजीवस्य जीवकर्मत्वं न सिध्यति; तदसिद्धौ च कर्तृकर्मणोरनन्यापेक्षसिद्धत्वात् जीवस्याजीवकर्तृत्वं न सिध्यति। अतो जीवोऽकर्ता अवतिष्ठते।

હવે આત્માનું અકર્તાપણું દષ્ટાંતપૂર્વક કહે છે :-

જે દ્રવ્ય ઊપજે જે ગુણોથી તેથી જાણ અનન્ય તે,
જ્યમ જગતમાં કટકાદિ પર્યાયોથી કનક અનન્ય છે. ૩૦૮.
જીવ-અજીવના પરિણામ જે દર્શાવિયા સૂત્રો મહીં,
તે જીવ અગર અજીવ જાણ અનન્ય તે પરિણામથી. ૩૦૯.
ઊપજે ન આત્મા કોઈથી તેથી ન આત્મા કાર્ય છે,
ઉપજાવતો નથી કોઈને તેથી ન કારણ પણ ઠરે. ૩૧૦.
રે! કર્મ-આશ્રિત હોય કર્તા, કર્મ પણ કર્તા તણે,
આશ્રિતપણે ઊપજે નિયમથી, સિદ્ધિ નવ બીજી દીસે. ૩૧૧.

ગાથાર્થ :- [યત્ દ્રવ્યં] જે દ્રવ્ય [ગુણૈઃ] જે ગુણોથી [ઉત્પદ્યતે] ઊપજે છે [તૈઃ] તે ગુણોથી [તત્] તેને [અનન્યત્ જાનીહિ] અનન્ય જાણ; [યથા] જેમ [ઇહ] જગતમાં [કટકાદિભિઃ પર્યાયૈઃ તુ] કડાં આદિ પર્યાયોથી [કનકમ્] સુવર્ણ [અનન્યત્] અનન્ય છે તેમ.

[જીવસ્ય અજીવસ્ય તુ] જીવ અને અજીવના [યે પરિણામાઃ તુ] જે પરિણામો [સૂત્રે દર્શિતાઃ] સૂત્રમાં દર્શાવ્યા છે, [તૈઃ] તે પરિણામોથી [તં જીવમ્ અજીવમ્ વા] તે જીવ અથવા અજીવને [અનન્યં વિજાનીહિ] અનન્ય જાણ.

[યસ્માત્] કારણ કે [કુતશ્ચિત્ અપિ] કોઈથી [ન ઉત્પન્નઃ] ઉત્પન્ન થયો નથી [તેન] તેથી [સઃ આત્મા] તે આત્મા [કાર્યં ન] (કોઈનું) કાર્ય નથી, [કિઞ્ચિત્ અપિ] અને કોઈને [ન ઉત્પાદયતિ] ઉપજાવતો નથી [તેન] તેથી [સઃ] તે [કારણમ્ અપિ] (કોઈનું) કારણ પણ [ન ભવતિ] નથી.

[નિયમાત્] નિયમથી [કર્મ પ્રતીત્ય] કર્મના આશ્રયે (-કર્મને અવલંબીને) [કર્તા] કર્તા હોય છે; [તથા ચ] તેમ જ [કર્તારં પ્રતીત્ય] કર્તાના આશ્રયે [કર્માણિ ઉત્પદ્યન્તે] કર્મો ઉત્પન્ન થાય છે; [અન્યા તુ] બીજી કોઈ રીતે [સિદ્ધિઃ] કર્તાકર્મની સિદ્ધિ [ન દૃશ્યતે] જોવામાં આવતી નથી.

ટીકા :- પ્રથમ તો જીવ ક્રમબદ્ધ એવા પોતાના પરિણામોથી ઊપજતો થકો જીવ જ છે, અજીવ નથી; એવી રીતે અજીવ પણ ક્રમબદ્ધ પોતાના પરિણામોથી ઊપજતું થકું અજીવ જ છે, જીવ નથી; કારણ કે જેમ (કંકણ આદિ પરિણામોથી ઊપજતા એવા) સુવર્ણને કંકણ આદિ પરિણામો સાથે તાદાત્મ્ય છે તેમ સર્વ દ્રવ્યોને પોતાના પરિણામો સાથે તાદાત્મ્ય છે. આમ જીવ પોતાના પરિણામોથી ઊપજતો હોવા છતાં તેને અજીવની સાથે કાર્યકારણભાવ સિદ્ધ થતો નથી, કારણ કે સર્વ દ્રવ્યોને અન્ય દ્રવ્ય સાથે ઉત્પાદ-ઉત્પાદકભાવનો અભાવ

છે; તે (કાર્યકારણભાવ) નહિ સિદ્ધ થતાં, અજીવને જીવનું કર્મપણું સિદ્ધ થતું નથી; અને તે (-અજીવને જીવનું કર્મપણું) નહિ સિદ્ધ થતાં, કર્તા-કર્મની અન્યનિરપેક્ષપણે (-અન્યદ્રવ્યથી નિરપેક્ષપણે, સ્વદ્રવ્યમાં જ) સિદ્ધિ હોવાથી, જીવને અજીવનું કર્તાપણું સિદ્ધ થતું નથી. માટે જીવ અકર્તા ઠરે છે.

ભાવાર્થ :- સર્વ દ્રવ્યોના પરિણામ જુદા જુદા છે. પોતપોતાના પરિણામોના, સૌ દ્રવ્યો કર્તા છે; તેઓ તે પરિણામોના કર્તા છે, તે પરિણામો તેમનાં કર્મ છે. નિશ્ચયથી કોઈનો કોઈની સાથે કર્તાકર્મસંબંધ નથી. માટે જીવ પોતાના પરિણામનો જ કર્તા છે, પોતાના પરિણામ કર્મ છે. એવી જ રીતે અજીવ પોતાના પરિણામનું જ કર્તા છે, પોતાના પરિણામ કર્મ છે. આ રીતે જીવ બીજાના પરિણામોનો અકર્તા છે.

ગાથા-૩૦૮ થી ૩૧૧ ઉપર પ્રવચન

‘હવે આત્માનું અકર્તાપણું...’ એ કમબદ્ધની વ્યાખ્યા છે પણ અકર્તાપણું અહીં સિદ્ધ કરે છે. ‘હવે આત્માનું અકર્તાપણું દૃષ્ટાંતપૂર્વક કહે છે :-’ આત્મા અકર્તા છે શરીર, વાણી, મન, પરદ્રવ્ય, બિલકુલ પરદ્રવ્યનો (અકર્તા છે).

दवियं जं उप्पज्जइ गुणेहिं तं तेहिं जाणसु अणणं।

जह कडयादीहिं दु पज्जएहिं कणयं अणणमिह॥३०८॥

जीवरसाजीवरस दु जे परिणामा दु देसिदा सुत्ते।

तं जीवमजीवं वा तेहिमणणं वियाणाहि॥३०९॥

ण कुदोचि वि उप्पण्णो जम्हा कज्जं ण तेण सो आदा।

उप्पादेदि ण किचि वि कारणमवि तेण ण स होदि॥३१०॥

कम्मं पडुच्च कत्ता कत्तारं तह पडुच्च कम्माणि।

उप्पज्जंति य णियमा सिद्धी दु ण दीसदे अण्णा॥३११॥

નીચે હરિગીત.

જે દ્રવ્ય ઊપજે જે ગુણોથી તેથી જાણ અનન્ય તે,

જ્યમ જગતમાં કટકાદિ પર્યાયોથી કનક અનન્ય છે. ૩૦૮.

જીવ-અજીવના પરિણામ જે દર્શાવિયા સૂત્રો મહીં,

તે જીવ અગર અજીવ જાણ અનન્ય તે પરિણામથી. ૩૦૯.

ઊપજે ન આત્મા કોઈથી તેથી ન આત્મા કાર્ય છે,
 ઉપજાવતો નથી કોઈને તેથી ન કારણ પણ ઠરે. ૩૧૦.
 રે! કર્મ-આશ્રિત હોય કર્તા, કર્મ પણ કર્તા તણે,
 આશ્રિતપણે ઊપજે નિયમથી, સિદ્ધિ નવ બીજી દીસે. ૩૧૧.

ટીકા :- આ તો હમણા શિબિરમાં વંચાય ગયું છે. વંચાઈ ગયું છે, પહેલા વંચાઈ ગયું છે. દરેક પદાર્થ પરમાણુ હો કે આત્મા, પ્રત્યેક પદાર્થ જે એની પર્યાય ઉત્પન્ન થવાનો કાળ છે તે સમયે પર્યાય ઉત્પન્ન થાય છે. આત્મા કહે કે હું ફેરફાર કરું. જિનેન્દ્રદેવ પણ પોતાની પર્યાયમાં આઘીપાછી ફેરફાર કરી શકતા નથી. આહાહા...! જે સમયે જે પર્યાય ઉત્પન્ન (થવાની) એ જન્મક્ષણ (છે). એ પર્યાયમાં ઉત્પત્તિનો કાળ છે. આહાહા...! નિયતવાદ થઈ જાય છે એને. એ લોકોને નિયત લાગે છે. પણ નિયતવાદમાં પાંચે સમવાય આવી જાય છે. એમાં એક નહિ, એ કહેશે. જુઓ!

‘પ્રથમ તો જીવ કમબદ્ધ...’ કમબદ્ધ આ સિદ્ધાંત છે. દરેક પરમાણુ ને પ્રત્યેક આત્માના કમસર પરિણામ થાય છે. કમવૃત્તિ તો પર્યાયનો ધર્મ જ છે. કમવૃત્તિ તો પર્યાયનો ધર્મ છે પણ અહીં તો કમબદ્ધ. એમાં વિશેષ (એ છે કે) જે સમયે જે થવાનું તે થાય. એ માટે કમબદ્ધ કીધું છે. આહાહા...! આ બધા દુકાને બેસીને વેપાર કરે છે, ધંધા કરે છે. કહે છે, એક તણખલાના બે કટકા કરવાની તાકાત આત્મામાં નથી. એક તણખલું.. તણખલું એના બે કટકા કરવાની આત્મામાં શક્તિ નથી. એ સમયે થવાની ક્રિયા એનાથી બે કટકા થાય છે. એને અજ્ઞાની માને છે કે હું આને કરું એ કર્તા અજ્ઞાની માને છે તે કરી શકતો નથી. આહાહા...! બહુ વાત આકરી.

‘પ્રથમ તો જીવ કમબદ્ધ એવા...’ સમયે સમયે જે પર્યાય થવાની એને ‘પ્રવચનસાર’માં તો એમ કહ્યું, કે દરેક દ્રવ્યની જે પર્યાય ઊપજે છે એ એનો જન્મક્ષણ છે, ઉત્પત્તિનો કાળ છે. એ પર્યાય ઉત્પન્ન (થવામાં) કોઈ નિમિત્તની અપેક્ષા કે દ્રવ્ય-ગુણની અપેક્ષા નથી. ઈ પર્યાય સ્વતંત્ર કર્તા થઈને એ સમયે પર્યાય ઉત્પન્ન થાય. જે સમયે ઉત્પન્ન થવાનો તે કાળ તે થાય અને તે પર્યાય ઉત્પન્ન થનારને દ્રવ્યની અપેક્ષા નથી. આહાહા...! નિમિત્તની અપેક્ષા તો નથી, પણ દ્રવ્યની અપેક્ષા નથી. આહાહા...! એવો એ ‘જીવ કમબદ્ધ...’ આહાહા...! જે સમયે જે પર્યાય થવાની તે સમયે થાય. આમાં મોટો વાંધો હતો. વાંધો છે ને? અત્યારે હજી મોટો વાંધો છે. એમ હોય તો નિયતવાદ થઈ જશે, ફલાણું થઈ જશે, ઢીંકણું થઈ જશે. એમાં અકર્તાપણાનો પુરુષાર્થ છે, ભાઈ!

જે સમયે જે પર્યાય જ્યાં થાય તેનો આત્મા કર્તા નથી ત્યારે અકર્તાનો ત્યાં પુરુષાર્થ છે અને અકર્તાપણું અહીં સિદ્ધ કરવું છે. માથે એ લખ્યું છે ને? અકર્તાપણું સિદ્ધ કરવું છે. પર જીવની આમ દયા પાળવી કે પરની હિંસા કરવી કે પરને અડવું. આહાહા...! એક

દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યને અડતું નથી, ચૂંબતું નથી, સ્પર્શતું નથી. અડતું નથી, સ્પર્શતું નથી તો કરે શું? આહાહા...! આકરી વાત છે આ.

‘જીવ ક્રમબદ્ધ એવા...’ ભાવાર્થમાં એની એટલી બધી ગંભીરતા નથી લખી. એના ખ્યાલમાં આવી નથી. ભાવાર્થ છે ને સાધારણ છે. જેના પરિણામ હોય એના પરિણામ... પણ ક્રમબદ્ધ છે એનો અર્થ નથી લખ્યો, ખ્યાલમાં આવ્યો નથી. આહાહા...! જે જીવ ક્રમબદ્ધ એક સમયે જે પર્યાય થાય છે પણ એવું જેનું લક્ષ હોય, કે ક્રમબદ્ધ પર્યાય થવાની તે થાય. ‘સ્વામી કાર્તિકેયાનુપ્રક્ષા’ માં પણ એમ લખ્યું છે. જે સમયે ભગવાને દીઠું તે સમયે ત્યાં દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવે થઈને ત્યાં થવાનું તે સમયે થાય. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- એ ન માને તો મિથ્યાદષ્ટિ....

ઉત્તર :- ન માને તો ત્યાં મિથ્યાદષ્ટિ કહ્યું છે. એવું ન માને તો મિથ્યાત્વ ને માને તો સમ્યગ્દષ્ટિ કહીએ એવો શબ્દ છે. આહાહા...! ત્યારે આમાં પુરુષાર્થ (શું)? પુરુષાર્થ આવ્યો. ક્રમબદ્ધ એટલે પર્યાય થાય છે એને કરવી છે ક્યાં? થાય છે એને કરવી છે ક્યાં? પોતાની પણ થાય છે ત્યાં કરવી છે ક્યાં? પરની પણ પર્યાય થાય છે ત્યાં તો બીજો ક્યાં કરી શકે? બીજા પરમાણુ અને આત્માની જે સમયે પર્યાય થાય છે એ થાશે. એમાં આત્મા શી રીતે કરી શકે? આહાહા...! છોકરાઓને એના મા-બાપ મોટા કરે ને, નાના હોય એ મોટા કરે. એ ભ્રમણા છે. એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યને કાંઈ-કાંઈ કરતું નથી, અકર્તા છે. આહા...!

એ અકર્તા ‘પોતાના પરિણામોથી ઊપજતો થકો...’ ક્રમબદ્ધ એવા પોતાના સમયે સ્વતંત્રપણે, સ્વતંત્રપણે... આહાહા...! તે તે દ્રવ્ય એ સમયની પર્યાય સ્વતંત્રપણે કરતો હોવાથી, ‘પોતાના પરિણામોથી ઊપજતો થકો...’ એમ કહે છે. પોતાના પરિણામથી, ક્રમબદ્ધ અને પોતાના પરિણામથી ઊપજતો થકો, ‘ક્રમબદ્ધ એવા પોતાના પરિણામોથી ઊપજતો થકો...’ એમ ભાષા છે. છે એમાં? શું કહ્યું? ક્રમબદ્ધ, ‘જીવ ક્રમબદ્ધ એવા પોતાના પરિણામોથી ઊપજતો થકો...’ બસ. આહા...! પોતાના પરિણામ પોતે ક્રમસર હોય એ ઊપજાવે. તે આવવાના અથવા પર્યાય થવાના એ આડા-અવળા ન કરી શકે. ઓહોહો...! આકરું કામ છે આ.

એ ‘જીવ ક્રમબદ્ધ એવા પોતાના પરિણામો...’ ક્રમસર આવનારા પરિણામ એ પોતાના પરિણામ. આહાહા...! જે સમયે જેનો ભવ અંત આવવાનો હોય ત્યારે આવે. જે સમયે જેને રખડવાનું હોય તે આવે. આહાહા...! કાળનય આવ્યું છે ને? નય આવી છે, કાળનય. જે સમયે એનો કાળ હોય તે તે સમયે મોક્ષ થાય. પછી અકાળનય પણ લીધી, પણ અકાળ એટલે કાંઈ કાળ ફરે એમ નહિ. કાળની સાથે પુરુષાર્થ અને સ્વભાવ લઈને અકાળ કહેવામાં આવ્યો છે. એકલો કાળ નથી એટલે. બાકી અકાળ (એટલે) આઘો-પાછો મોક્ષ થાય, અકાળે મોક્ષ થાય એમ છે નહિ. અકાળે મૃત્યુ થાય એમેય નથી. જુઓ!

‘ભગવતી આરાધના’ માં એમ લખ્યું છે, અકાળે મૃત્યુ છે. એમ ન માને તો ખોટું

છે. એ વ્યવહારથી વાત કરી, વ્યવહારથી વાત છે. પરમાણુનું સંક્રમણ તે રીતે થવાનું હતું તેથી ત્યાં થયું છે પણ આયુષ્ય ઓછું થયું અને આયુષ્યનો ક્રમ તુટી ગયો માટે ઇ મરી ગયો, દેહ છૂટ્યો એમ નથી. એના એ પરિણામ તે જ વખતે, તે જ છૂટવાના, તે ક્ષેત્રે, તે કાળે, તે સંયોગે, તે નિમિત્તે (તે છૂટશે). એમાં બીજો કોઈ ફેરફાર કરી શકે, ડોક્ટર-બાક્ટર કોઈ દવા ને ઇન્જેક્શન આપીને (એમ નથી). ડોક્ટર નથી કોઈ? કહો, સમજાણું?

‘ક્રમબદ્ધ એવા પોતાના..’ આહાહા..! અહીં વજન ત્યાં છે. ‘જીવ...’ અહીં પહેલો જીવને લીધો. જડને પછી લેશે. જડનું કાર્ય કરી શકતો નથી એ પછી કહેશે. પહેલો તો ‘જીવ ક્રમબદ્ધ એવા...’ એક પછી એક અનુક્રમે. અનુક્રમ ક્યારે કહેવાય? કે, એક પછી એક, એક પછી એક જે થવાની પર્યાય તે થાય એને અનુક્રમ કહીએ, તેને ક્રમબદ્ધ કહીએ. આહાહા..! આ ટિકિટ લેવા બેઠા હોય તો આમ નંબરવાર હોય છે ને? પહેલો ઉભો હોય એની પહેલી ટિકિટ, બીજાને બીજી, ત્રીજાને ત્રીજી. આ ટિકિટ રેલની કે ફિલ્મની. હાર હાર હોય. જેનો પહેલો નંબર હોય એને આપે પછી બીજાને, ત્રીજાને એમ ઉભા રહેવાનું લાઈનમાં. છાશ લેવા જાય છે ત્યાંય એમ થાય. આ છાસની (દુકાન) હોય છે ને? ત્યાં માણસ એક પછી એક ઉભા હોય એને આપે. આહાહા..! છે, જોયું છે. એમ અહીંયાં એક પછી એક આત્મા ક્રમબદ્ધ અનુક્રમે આવનારા જે પરિણામ છે તે પરિણામપણે તે ઊપજતો થકો. આહાહા..! ઝીણી જરી વાત છે. વધારે સ્પષ્ટ તો ભાઈ ‘હુકમચંદ્રજી’ એ લખ્યું છે. ક્રમબદ્ધનું પુસ્તક બહાર પાડવાનું છે. આપણે પણ પહેલા બે વાર થઈ ગયું છે. આમ તો ઘણી વાર થઈ ગયું પણ હમણાં બે વાર થયું તાજે તાજું.

ઓહોહો..! ભગવાનઆત્મા **‘ક્રમબદ્ધ એવા પોતાના પરિણામ...’** ક્રમબદ્ધ એવા પોતાના પરિણામ. આહાહા..! માથે કહ્યું હતું ને? અકર્તા સિદ્ધ કરવું છે એમ કીધું હતું ને? આત્માનું અકર્તાપણું દષ્ટાંતપૂર્વક સિદ્ધ કરવું છે. ક્રમબદ્ધ સિદ્ધ કરવું છે એમ નથી આવ્યું. અકર્તાપણું સિદ્ધ કરવું છે એમાં ક્રમબદ્ધ આવ્યું છે. સમજાણું કાંઈ? આહાહા..! આત્મા(ના) અકર્તાની પરાકાષ્ટા અહીંયાં છે. જગતનો ઈશ્વરકર્તા છે એ માન્યતા જેમ જૂઠી છે એમ એક આત્મા પરનું કરી શકે એ વાત જૂઠી છે. તેમ એ દ્રવ્ય પર્યાયને આડી-અવળી કરી શકે એ પણ જૂઠું છે અને એ પર્યાયને દ્રવ્ય કરે એ પણ નહિ, પર્યાય પર્યાયને કરે. એ અકર્તાપણું સિદ્ધ કરવું છે. ઠેઠ અકર્તાપણું લે છે. આહાહા..!

આ ચોપડી આત્મા બનાવી શકે નહિ, એમ કહે છે. આહા..! આ વકીલો વકીલાત કરી શકે નહિ એમ કહે છે. ભાષા વર્ગણા બોલે એ તો જડની પર્યાય છે આત્મા નહિ, આત્મા નહિ. આહા..! ડોક્ટરો ઇન્જેક્શન આપે છે એનાથી કાંઈ પરમાં થાય (એમ નથી). ઇન્જેક્શન શરીરને અડતું નથી, આત્મા ઇન્જેક્શન આપી શકતો નથી. આહાહા..! આવી વાત. પાંગળો થઈ ગયો, પર માટે પાંગળો, પોતા માટે પરમેશ્વર. પોતાના કાર્ય કરવા માટે

પરમેશ્વર, બીજાના કાર્ય માટે પાંગળો. આહાહા...! આવી વાતું સાંભળવા ક્યાં મળે? કરો, આ કરો, આ કરો તોફાન. ‘દયા તે સુખની વેલડી, દયા તે સુખની ખાણ. અનંતા જીવ મુક્તિએ ગયા...’ એ પરની દયાથી નહિ. એ દયાના પરિણામ જ રાગ છે.

અહીં કહે છે એ ‘ક્રમબદ્ધ એવા પોતાના પરિણામથી ઊપજતો...’ ભલે ઊપજે. એ ‘ઊપજતો થકો જીવ જ છે,...’ જીવ ક્રમસર અનુક્રમે પોતાના પરિણામે ઊપજતો થકો જીવ છે. આહાહા...! બહુ ઊંડું છે. સમજાય છે કાંઈ? એક લીટીમાં કેટલું ભર્યું છે એમાં! જીવ પ્રથમ કીધુંને? ‘તાવત્’ એમ. મુખ્ય વાત ઇ કહેવી છે, કે આહા...! ‘જીવ ક્રમબદ્ધ એવા પોતાના પરિણામોથી...’ ‘ક્રમબદ્ધ એવા પોતાના પરિણામોથી...’ આહાહા...! થાય ક્રમબદ્ધ એવા, પોતાના ક્રમસર થાય એવા પરિણામોથી પણ, ‘પરિણામોથી ઊપજતો થકો...’ જીવ પરિણામપણે ઊપજતો થકો. આહાહા...! ઉત્પાદની પર્યાય છે ને? ‘પોતાના પરિણામોથી ઊપજતો થકો જીવ જ છે,...’ આહાહા...!

જીવ ખાઈ શકતો નથી. કહો! રોટલી, દાળ, ભાત, શાક ખાઈ શકતો નથી. ચા ને દાળ દૂધ પી શકતો નથી. આત્મા તો અંદર અકર્તા છે. આહાહા...! આકરી વાત છે, પ્રભુ! વીતરાગની વાત બહુ ઝીણી. આહાહા...! માથે આ ટોપી પણ ઓઢી શકતો નથી, ટોપીને ફેરવી શકતો નથી, કપડાને આમ ફેરવી શકતો નથી. કપડું આમ પહેરવું કે આમ પહેરવું. આહાહા...! આકરું કામ બહુ. ઘણું ભર્યું છે એમાં.

‘જીવ ક્રમબદ્ધ એવા...’ ‘ક્રમબદ્ધ એવા પોતાના પરિણામો...’ પાછા એ પોતાના પરિણામ. આહાહા...! એનાથી ‘ઊપજતો થકો જીવ જ છે,...’ એ જીવ જ છે ‘અજીવ નથી;...’ એ જીવ છે ને અજીવ નથી. એટલે કે ત્યાં અજીવની પરિણામની સહાય છે એ જરીએ બિલકુલ નહિ. આહાહા...! સમ્યગ્દર્શનની પર્યાય ક્રમસર પોતાના પરિણામે ઊપજે છે એમાં કહે છે કે બીજી કર્મની કે બિલકુલ અપેક્ષા છે નહિ. આહાહા...! એ ક્રમબદ્ધમાં સમ્યગ્દર્શનની પર્યાય આવી એ પરિણામ પોતે પોતાને પોતે ઉપજાવી છે અને એ ઊપજતો થકો પોતે સ્વરૂપ છે. પરને લઈને એ જ્ઞાનની પર્યાય કે સમ્યગ્દર્શનની ઉત્પન્ન થતી નથી. આહાહા...!

સાંભળવાથી જ્ઞાનની પર્યાય ઉત્પન્ન થતી નથી એમ કહે છે. આહાહા...! એ તો ક્રમબદ્ધ એવા પોતાના પરિણામથી ઊપજે છે. એને એમ ભ્રમ પડે કે, હું બહાર હતો ને મારા બીજા પરિણામ હતા ને અહીંયાં આવ્યો ત્યાં મને આ સાંભળવાના પરિણામ થયા એટલે આ સાંભળવાથી આ પરિણામ થયા એમ નથી. આહાહા...! ભારે વાતું આકરી.

‘જીવ પોતાના પરિણામોથી ઊપજતો થકો જીવ જ છે,...’ એમાં અજીવની બિલકુલ અપેક્ષા નથી. અજીવ શબ્દે? અજીવ તો ખરું, અહીં અજીવને સિદ્ધ કરવું છે. બાકી આ જીવ સિવાય બીજા બધા અજીવ, જીવ નહિ એનું પણ આત્મા કાંઈ કરી શકતો નથી. આહાહા...! આવું છે. છોકરાને ભણાવી શકતો નથી, મોટા કરી શકતો નથી, પરણાવી શકતો નથી.

આરે.. આરે..! આહા..!

‘પોતાના પરિણામોથી ઊપજતો...’ બહુ વચન છે ને? એક જ પ્રકારના પરિણામ નહિ, અનંત પરિણામ છે, અનંત ગુણ છે. એ અનંત ગુણના અનંત પરિણામ (એક) સમયમાં (છે). શું કહ્યું સમજાણું? જીવદ્રવ્ય એક છે પણ ગુણ અનંત છે. જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, આનંદ આદિ એ અનંતા ગુણની ક્રમબદ્ધ પોતાના પરિણામોથી તેથી તો બહુવચન છે. એ અનંતા ગુણોની એ સમયની જે પર્યાય જ્ઞાનની થવાની, દર્શનની, શાંતિની, ચારિત્રની, આનંદની, વીર્યની જે સમયે જે પર્યાય થવાની તે આત્મા જ છે, એ આત્મા એ રીતે એમાં ઊપજે છે. આહાહા..! ગજબ વાત કરી છે ને! (કોઈ એમ કહે છે), ક્રમબદ્ધ પાઠ નથી. પણ પાઠમાં ક્રમનિયમિત છે ને? ક્રમનિયમિત છે એ જ ક્રમબદ્ધ છે. બીજું શું? લોકો એમ કહે, ક્રમબદ્ધ રાખવું, ક્રમબદ્ધ ક્યાં કીધું છે? પાઠમાં તો ક્રમ પણ કીધું નથી એમ કહે છે. અકર્તાપણું કહ્યું છે. પણ ટીકાકાર ‘અમૃતચંદ્રાચાર્ય’ કહે છે એ એમાં છે એ કહે છે કે બીજું નવું કહે છે? જે ભાવ એમાં ભર્યા છે તેને ખીલવે છે, તેને ખીલવે છે, ચોખવટ કરે છે. આહાહા..! બહુ વાત આવી.

‘જીવ ક્રમબદ્ધ એવા પોતાના...’ એટલે અનંતા ગુણોના. ઓહોહો..! જેટલા ગુણની સંખ્યા અનંતા... અનંતા... અનંતા... અનંતા... ગુણ છે એ દરેકની પર્યાય તે પોતાના સમયે પોતાના પરિણામથી જીવ ઊપજે છે. આહાહા..! કોઈ ગુણની પર્યાય બીજાથી થાય એમ છે નહિ. એમ એ ‘જીવ જ છે, અજીવ નથી;’ પેલામાં શબ્દ આવ્યો ને? જીવ જ છે. પરિણામથી અનંતા ગુણોની પર્યાય જે ઊપજી એ જીવ જ છે, અજીવ નહિ. આહાહા..!

એક બાજુ કહેવું કે, રાગ છે એ પુદ્ગલ છે. એ તો સ્વભાવમાં નથી માટે એને કાઢી નાખવાની વાત છે. બાકી રાગ પણ એને સમયે થાય છે. પણ જેને એ સમયે થાય છે તેની બુદ્ધિમાં તેનું અકર્તાપણું હોય છે. ત્યારે તેના સમયે થાય છે એવો એનો નિર્ણય સાચો છે. અકર્તા જ્ઞાતા-દષ્ટા છે. અકર્તાનો બીજો અર્થ જ્ઞાતા-દષ્ટા છે. જાણનાર-દેખનાર છે, બસ! બાકી બીજું કાંઈ આત્મા કરનારો નથી. ઓહોહો..!

‘એવી રીતે અજીવ પણ...’ પાંચ દ્રવ્ય અજીવ. ધર્માસ્તિ, અધર્માસ્તિ, કાળ, આકાશ અને પુદ્ગલ. આમાં મૂળ તો પુદ્ગલની વાત છે વધારે. ‘અજીવ પણ ક્રમબદ્ધ એવા પોતાના...’ આહાહા..! આ શરીરની પર્યાય, વાણીની પર્યાય એ ‘ક્રમબદ્ધ પોતાના પરિણામોથી ઊપજતું થકું અજીવ...’ આહાહા..! ભાષા જે આ બોલાય છે આત્માથી નહિ. આહાહા..! ભાષાને આત્મા કહી શકતો નથી, આત્મા શરીરને હલાવી શકતો નથી. આહાહા..! દોરડું આમ હલતું હોય એને જાલી રાખે, દોરડું આમ સ્થિર થઈ જાય ઈ કરી શકતો નથી, કહે છે. દોરડું હોય, દોરી આમ હલતી હોય એને થંભાવી રાખે. કહે છે એ કરી શકતો નથી. એ તો એ વખતની એની પર્યાય એવી થવાની છે. આહાહા..! અજીવ, અજીવની વાત છે

ને આ તો? એ દોરી અજીવ છે. આહાહા..! આવી વ્યાખ્યા લોકોને આકરી પડે. કર્તાબુદ્ધિ છે ને આખો દિ'. આ કરું ને આ કરું. અહીં પણ મંદિર બનાવું ને મૂર્તિ બનાવું ને આ બનાવું ને આ બનાવું, બધું કર્તાબુદ્ધિએ થાય.

મુમુક્ષુ :- ..

ઉત્તર :- બની ગયું નહિ, એની મેળાએ બનવાનું હતું ને બની ગયું છે. ઇ 'રામજીભાઈ'થી નથી બન્યું. કહો, સમજાણું કાંઈ? આહાહા..!

'અજીવ પણ...' શરીર પણ વાણી, શરીર, દાળ, ભાત, રોટલા, લાડવા ને ચુરમું ને પાપડ ને એ એને સમયે 'અજીવ પણ ક્રમબદ્ધ એવા...' અનુક્રમે તે પરમાણુની પર્યાય આવે તે પોતાના પરિણામોથી (આવે). કારણ કે એમાં અનંત ગુણ છે. પરમાણુમાં પણ અનંત ગુણ છે. જેટલા ગુણો જીવમાં છે એટલા ગુણો પરમાણુમાં છે. આ જડ છે ને આ ચેતન છે. બાકી જેટલી સંખ્યા ગુણની જીવમાં છે એટલી સંખ્યા ગુણની પરમાણુમાં છે. એક પરમાણુ. આ તો અનંતા પરમાણુ ભેગા છે. ભેગા લાગે છે, છે નહિ, છૂટે છૂટો છે. પરમાણુ એમાં સ્કંધમાં છૂટે છૂટો છે. આહાહા..! ઇ આવે છે ને? ૮૭ ગાથામાં નહિ? પરમાણુ સ્કંધમાં રહ્યો છતાં છૂટું કામ કરે છે, પોતાની પર્યાયે કામ કરે છે, પરને લઈને નહિ. આહાહા..! ઇ આવે છે ને? જે પરમાણુમાં બે ગુણ ચીકાશ હોય એ ચાર ગુણ ચીકાશવાળાને ભળે તો ચાર ગુણ થઈ જાય. એટલે જુઓ! પરને લઈને થાય છે એમ કહે છે. એ સમયે તે પરમાણુમાં ચાર ગુણી ચીકાશ થવાના ક્રમબદ્ધ ઊપજવાના પોતાના પરિણામથી તે ઊપજ્યો છે. જોડે ચાર ગણો જે ચીકણો પરમાણુ હતો એ એને લઈને અહીં ચાર ગુણ થયા, ગુણ એટલે ભાગ-ચાર પ્રકાર, એક, બે, ત્રણ એવા અનંત અનંત અવિભાગપ્રતિસ્થેદ છે. અનંત અવિભાગપ્રતિસ્થેદ (છે) પણ તે તે સમયે તેના પોતાના પોતાથી થાય છે. આહાહા..! આવું આકરું છે.

'અજીવ પણ ક્રમબદ્ધ...' એ પણ ક્રમબદ્ધ પોતાના પરિણામ, એ પણ ક્રમસર, અનુક્રમે. અજીવમાં પણ અનુક્રમે 'પોતાના પરિણામોથી ઊપજતું થકું અજીવ જ છે,...' આહાહા..! બે બોલમાં તો ચૌદ પૂર્વનું બધું સમાડી દીધું છે. આહાહા..! ધીરો થા, ધીરો થા ભાઈ! તું જ્ઞાન સ્વરૂપ છો ને પ્રભુ! તારું સ્વરૂપ તો જ્ઞાન ને આનંદ છે. એ જ્ઞાન, જ્ઞાન એ કરે, કર્તા શેનું કરે? એને કર્તા કામ સોપવું એ શી રીતે જ્ઞાન કરે? તારું અજ્ઞાન છે તે એને જ્ઞાનમાં માને, કે હું કરી શકું છું. આહા..! સમજાણું? પહેલા આવી ગયું હતું. 'અજ્ઞાનનો કોઈ ગહન મહિમા...' છે. આવ્યું હતું ને? પહેલા આવ્યું હતું. ઇ શ્લોકમાં (આવ્યું હતું). એના પહેલા શ્લોકમાં. ૧૯૫ કળશ છે? ૧૯૫ કળશ તો હવે આવશે. પણ આ તો જ્ઞાનનો મહિમા... વંચાય ગયો હશે, વંચાય ગયો હશે ને એટલે... 'ગહન મહિમા...' ઇ જુઓ! 'તે ખરેખર અજ્ઞાનનો કોઈ ગહન મહિમા...' આહાહા..!

વસ્તુ જ્ઞાનસ્વરૂપ ચૈતન્યમૂર્તિ લોકાલોકને એક સમયમાં અનુક્રમે આવતી પર્યાયનો જાણનારો, દેખનારો છે. આહાહા...! એને રાગ કરવો કે બીજાનું કરવું કે અલ્પજ્ઞપણાની વિકારી પર્યાયનો કર્તા થવું. આહાહા...! અવિકારી પર્યાય પર્યાયથી થાય છે.

અહીં કહે છે, કે અજીવ ક્રમબદ્ધ... ઈ આવી ગયું. પેલામાં ક્રમબદ્ધ એવા છે ને? 'ક્રમબદ્ધ એવા પોતાના પરિણામોથી...' અહીં પણ એમ લેવું 'અજીવ પણ ક્રમબદ્ધ પોતાના પરિણામોથી...' જોયું? એ અજીવના પરિણામ છે. આહાહા...! પાનું આમ ફેરવે એ અજીવના પરિણામ છે એને આત્મા ફેરવી શકતો નથી. આત્મા પાનું આમ ફેરવી શકતો નથી. એકલું નિશ્ચય રહી ગયું કહે છે. પણ નિશ્ચય એ સત્ય છે. વ્યવહાર તો બધો આરોપીત કથન છે. વ્યવહાર છે ખરો, વ્યવહાર નથી એમ નહિ. બોલાય છે, ભાષા બોલાય એમ બોલે. જ્ઞાની હોય એ એમેય બોલે, ભાઈ! આ મારો દીકરો છે, આ મારી દીકરી છે. બોલે, માનવામાં નહિ. આહાહા...! આ મારું ઘર છે, આ મારા વેવાય છે એમ જ્ઞાની પણ બોલે. બોલવું જુદું ને માનવું જુદું. માન્યતામાં એમ છે જ નહિ. આહાહા...! હવે આવો આંતરો પાડવો.

'અજીવ પણ ક્રમબદ્ધ પોતાના પરિણામોથી ઊપજતું...' અજીવ છે ને ઉપર? 'થકું અજીવ જ છે,...' અજીવ દરેક અજીવ પરમાણુ, એક પરમાણુથી માંડીને અનંત પરમાણુના જે સ્કંધ થાય, બે પરમાણુ ભેગા, ત્રણ પરમાણુ ભેગા, ચાર આદિ ક્રમબદ્ધ એના પરિણામમાં જે થવાના છે તે ઠેકાણે ઊપજે છે. આહાહા...! આત્મા એમ કહે છે, કે ભાઈ! તું લાડવો વાળી શકતો નથી. આહા...! આ તો હાથ છે, જડ છે. એ હાથ પણ લાડવો કરી શકતો નથી, તો પછી આત્મા શી રીતે કરે? આહા...!

મુમુક્ષુ :- આત્મા પ્રેરણા તો કરે ને?

ઉત્તર :- પ્રેરણા બિલકુલ કરે નહિ. પ્રેરણા પ્રેરણાથી જરીક નહિ. આહા...! એક બીજામાં અત્યંત અભાવરૂપ નાસ્તિ છે. એક દ્રવ્ય ને બીજા દ્રવ્ય વચ્ચે અત્યંત અભાવ છે. અત્યંત અભાવનો કિલ્લો પડ્યો છે મોટો. એમાં બીજો શી રીતે પ્રવેશ કરે? આહાહા...! આકરું કામ છે. આ અધિકાર જ ઝીણો છે.

મુમુક્ષુ :- સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન અધિકાર છે.

ઉત્તર :- હા. સર્વવિશુદ્ધ છે ને! તદ્દન અહીં તો, બંધ ને મોક્ષને પણ જાણનારો ત્યાં સુધી લીધું છે. આહાહા...! એકદમ ભગવાન ચૈતન્યદળ જાણક સ્વભાવવાળું તત્ત્વ એ જાણવાની પર્યાયને કરે એમ કહેવું એ હજી વ્યવહાર (છે). એ પર્યાય, પર્યાયકાળે પર્યાય ન્યાં થાય જ. આહાહા...! એનામાં ભાવ નામનો ગુણ છે એ ગુણને લઈને દ્રવ્યની જ્યાં દૃષ્ટિ થઈ, દ્રવ્યનો વસ્તુનો સ્વીકાર થયો તો એનામાં ભાવ નામનો એક ગુણ છે કે જેથી પર્યાય થાય જ. કરું તો થાય, ન કરું તો થાય એ પ્રશ્ન કાંઈ છે નહિ. આહાહા...! આકરું કામ છે. 'યશપાલજી' આવું કાંઈ સાંભળ્યું છે કોઈ દિ'? આકરી વાત છે. લોકો મશ્કરી કરે એવું

છે. આખો દિ' આ કરીએ અને કહે, કરતાં નથી, કરતાં નથી. કરો, બાપુ!

મુમુક્ષુ :- પોતે પોતાની મશ્કરી કરે.

ઉત્તર :- હા, શું કરે પણ? એ બધા જાણ્યા પછી તો વિરોધ કરે. કમબદ્ધનો વિરોધ કરે છે. કમબદ્ધનું લખાણ ભાઈએ 'હુકમચંદજી'એ 'વિદ્યાનંદજી'ને આપ્યું હતું. વિરોધ કર્યો. ખોટું છે, કહે. કારણ કે, એની માનેલી એકેય વાત સાચી રહેતી નથી. એને સુધારવા છે બધાને, આમ કરવું છે એમ કરીને બહારમાં પડવું છે, લોકરંજન કરવું છે. અહીં લોકરંજન થાય એવું નથી. આમાં, આત્મા રંજન થાય એવું છે. આહાહા...! શું થાય? ભાઈ! આવી વાત સાંભળવા માટે પણ માણસ થોડા હોય અને સાધારણ દેશી વાત કરે, આમ કરો, દયા પાળો, આમ કરો, મંડળ બાંધો, એક બીજાને મદદ કરો, કપડા આપો, ખાવાનું આપો... (આવું) સમજાય તો માણસ ભેગાય થાય જાજા. હવે આ કહે કે, કપડું-ફપડું કોઈને કાંઈ આપી શકે નહિ, કોઈને અનાજ આપી શકે નહિ, પાણી આપી શકે નહિ. ઠીક! આહાહા...! અનાજ, પાણી, ઔષધ અને કપડું, સ્થળ કાંઈક આપે, સારી જગ્યા આપે રહેવા માટે. અહીં કહે છે, કે એ ચીજ તો એને સમયે તે કાળે અજીવની થવાની એ અજીવ પોતાના પરિણામથી તે અજીવ ઉપજ્યું છે. તું જાણે કે, મારાથી ઊપજ્યું છે. આહાહા...! આ મકાન છવ્વીસ લાખનું ઊપજ્યું છે એ એને કારણે ઊપજ્યું છે.

મુમુક્ષુ :- છવ્વીસ લાખ આપે કહ્યું એમાં છવ્વીસ લાખ પૈસા જોયા એમ.

ઉત્તર :- છવ્વીસ લાખ પણ એનામાંથી આવવાના હતા એ આવ્યા. આહાહા...! આત્મા છવ્વીસ લાખને ખર્ચતો નથી. આત્મા પૈસા લઈ શકતો નથી, પૈસા દઈ શકતો નથી. આવી વાતું. બહુ આકરું કામ. આહાહા...! નિશ્ચયથી તો મંદિર ને પ્રતિમા સ્થાપવી એ આત્મા કરી શકતો નથી એમ કહે છે. ફક્ત એનો શુભભાવ હોય ત્યારે એની ક્રિયા થવાની હોય તો થાય છે. એનો શુભભાવ પુણ્ય, ધર્મ નહિ. આહાહા...! આવી વાતું છે.

'પોતાના પરિણામોથી...' એટલે બહુવચન (લીધું છે). પરિણામથી નહિ. અજીવમાં પણ અનંત ગુણ છે, માટે એ અજીવ અનુક્રમે... પણ લીધું ને? પણ. પણ કેમ લીધું? કે, પેલો જીવ કીધો માટે. જીવના પરિણામ જેમ કીધા તેમ અજીવ પણ, એમ. એથી પણ લીધું. 'કમબદ્ધ પોતાના પરિણામોથી...' એ પણ બહુવચન. અનંતા ગુણો પરમાણુ આ રંગ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, અસ્તિત્વ, વસ્તુત્વ એ દરેક ગુણ 'પોતાના પરિણામોથી ઊપજતું થકું અજીવ જ છે, જીવ નથી;...' જીવ નહિ, જીવ તેનો કર્તા નહિ. આહાહા...! પરમાણુ ને શરીર આદિની પર્યાયનો કર્તા નહિ, અકર્તા છે. આહાહા...! ઇ અકર્તાપણામાં કમબદ્ધનો સિદ્ધાંત આવી જાય છે. આહાહા...!

'કારણ કે...' દષ્ટાંત કહેતા હતા ને? લખ્યું હતું ને માથે? કે, અકર્તાપણું દષ્ટાંતપૂર્વક કહેશું. હવે દષ્ટાંત કહે છે. માથે લખ્યું હતું માથે. માથે આવ્યું હતું. અકર્તાપણું દષ્ટાંતપૂર્વક

આવ્યું હતું ને? 'આત્માનું અકર્તાપણું દષ્ટાંતપૂર્વક કહે છે...' એમ આવ્યું હતું ને? ગાથા ઉપર, ગાથાની ઉપર. આહાહા...! ગાથાની ઉપર જ તે. અકર્તાપણું દષ્ટાંતપૂર્વક કહે છે. હવે દષ્ટાંત દે છે. પહેલું અકર્તાપણું સિદ્ધ કર્યું, હવે એનો દાખલો આપે છે.

'કારણ કે જેમ (કંકણ આદિ પરિણામોથી ઊપજતા)...' સોનાથી સોનાના કંકણ થાય કે દાગીના થાય. દાગીનાને શું કહેવાય? ઝેવર. એ 'સુવર્ણને કંકણ આદિ પરિણામો સાથે તાદાત્મ્ય છે...' સોનાના ઝેવરને-દાગીનાને, સુવર્ણને કંકણ આદિ પરિણામ સાથે સંબંધ છે, એ સોનાને તેના પરિણામ સાથે સંબંધ છે. એ સોનીએ કંકણ કર્યું નથી. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ? ઈ સોનીએ કર્યું નથી, કહે છે. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- હથોડાએ કર્યું?

ઉત્તર :- એ કર્યું એ સોનાએ કર્યું છે, અરે...! સોનાના પરિણામે કર્યું છે. સોનાએ નહિ, સોનાના પરિણામે કર્યું છે. આવી વાત છે. દુનિયાથી જિનેશ્વરનો વીતરાગ માર્ગ જુદી જાત છે, ભાઈ! આહાહા...! દુનિયા તો બહારથી ચલાવે છે. આ કરો, આ અપવાસ કરો ને ફલાણું કરો ને ઢીંકણું કરો, આઠ-દસ અપવાસ કર્યા એટલે ઓહોહો...! મોટો વરઘોડો કાઢો, પતાસાની, ફલાણાની, પેંડાની લહાણી કરો એ બધો ધર્મ છે. ધર્મ ક્યાં હતો એમાં? એ તો શુભભાવ છે. તે પણ તે કાળે તે થવાનું છે તે તે થાય છે. એમાં તારો ભાવ હોય તો શુભભાવ હોય છે. પુણ્ય, ધર્મ નહિ. આહાહા...! કરોડો રૂપિયાના દાન આપે તોપણ એને રાગની મંદતા હોય તો પુણ્ય છે, ધર્મ નહિ. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- પુણ્યને પણ આપે પાપમાં નાખી દીધું.

ઉત્તર :- એ પુણ્ય તો કઈ અપેક્ષાએ? પવિત્રતાની પવિત્રતાથી હેઠે પડે છે એટલે. પુણ્યના પરિણામ શુભભાવ પણ પવિત્ર પ્રભુ છે ન્યાંથી ખસી જાય પતીત થાય, ત્યારે શુભ થાય છે. એથી પછી કહે કે, ભાઈ! 'પાપને પાપ તો સૌ કહે, પણ અનુભવી જન તો પુણ્યને પાપ કહે.' આ આકરી વાતું છે. દુનિયાથી જુદી જાત છે. કઠણ વાત. કેટલાકને પહેલી સાંભળવી જ કઠણ પડે. આખો દિ' એ બહારની ક્રિયાકાંડમાં મથ્યા હોય, રચ્યા હોય. આહાહા...! એક તો સંસારની ક્રિયામાં નવરો ન હોય, નવરો થાય તો કલાક સાંભળવા જાય તો મળે એવું ક્રિયાકાંડ ને બધી વાતું. એ કલાક લુટાંય જાય, થઈ રહ્યું. આહાહા...! આખી જિંદગી મફત ઢોરની જેમ જાય. ઢોર જેમ જાય એમ આખી જિંદગી જાય. આહાહા...! વળી મરીને પાછા ઢોર થાય. કારણ કે, સમ્યગ્દર્શન નથી તેમ સત્સમાગમ રોજ બબ્બે, ત્રણ ત્રણ, ચાર ચાર કલાક કરવો જોઈએ, ચાર ચાર કલાક વાંચવું જોઈએ તો એને પુણ્ય પણ થાય, તો પુણ્ય-પુણ્ય થાય, હોં! આહાહા...! આવું આકરું છે.

દાખલો આપ્યો છે. સોનાનું જે કંકણ થયું 'સુવર્ણને કંકણ આદિ પરિણામો સાથે તાદાત્મ્ય છે...' એ સુવર્ણને કંકણ એટલે કડું લ્યો, કડું લ્યો, કોઈ પણ સોનાની વીંટી લ્યો, એ સોના

સાથે એનું તન્મય છે. એનાથી જુદું નથી. એ દ્રવ્યના જ પરિણામ છે, એ સોનાના જ એ પરિણામ છે. તે સમયે ક્રમસર અનુક્રમે આવતા તે કડું થયું, કંકણ થયું વગેરે વગેરે. આહાહા...!

‘કંકણ આદિ...’ આદિ છે ને? કડું હોય, વીંટી હોય વગેરે. દાગીના હોય, સોનાના કડા હોય, પગમાં શું કહેવાય પગમાં એ? બહેનો પગમાં પહેરે. નહિ? કડા નહિ, બીજા પેલા કડલા, કડલા કહેતા હતા ને પહેલા? પહેલા કડલા પહેરતા હતા. એ હવે પછી ફરી ગયું. પણ એ કડલા-બડલા આત્માથી થયા નથી. આહાહા...! સોનીએ ઘડ્યું નથી, સોની એ એરણને અડ્યો નથી, સોની એ સોનાને અડ્યો નથી... આહાહા...! અને કંકણ થાય છે. ક્રમબદ્ધ એવા અજીવના પરિણામ તે કાળે, થવાને કાળે પોતાના પરિણામમાં પરિણામ ઊપજે છે. આહાહા...! કહો, ‘પુનાતર’ આવી આકરી વાત છે.

મુમુક્ષુ :- સિદ્ધાંત તો એવો છે-પરસ્પર ઉપગ્રહો જીવાનામ્.

ઉત્તર :- ઉપગ્રહો ઇ જ બધા નાખે છે ને. હજી સવારમાં જ વાંચ્યું હતું. ઇ ઉપગ્રહનો અર્થ નિમિત્ત એક બીજાને નિમિત્ત છે, એમ કહે છે. ઉપગ્રહનો અર્થ ઉપકાર છે એમ નથી. પણ સૌ હવે ઇ નાખે છે. ચૌદ બ્રહ્માંડનો ફોટો નાખી હેઠે (લાખે) પરસ્પર ઉપગ્રહો. ઉપગ્રહનો અર્થ જ કર્યો છે ભાઈએ ‘સર્વાર્થસિદ્ધિ’ માં એનો અર્થ કર્યો છે. એ નિમિત્ત છે એને આમ ઉપગ્રહો કહ્યું, બાકી એનાથી કાંઈ થાય એવું કાંઈ નથી. પરસ્પર ઉપગ્રહ, પરસ્પર નિમિત્ત નિમિત્ત સંબંધ છે. તે નિમિત્ત સંબંધ છે એનો અર્થ એ, કે નિમિત્ત એમાં કરતું નથી માટે એને નિમિત્ત નિમિત્ત સંબંધ કહેવાય છે. સામી પર્યાય થાય છે ત્યારે જે નિમિત્ત હોય છે એને નિમિત્તથી નૈમિત્તિક કહેવાય. કર્મના નિમિત્તથી વિકાર થયો એમ કહેવાય પણ ખરેખર એમ નથી. એ નિમિત્ત નૈમિત્તિક સંબંધથી કહેવાણું છે. ખરેખર તો વિકાર વિકારથી થયો છે, કર્મથી વિકાર થયો જ નથી. આહાહા...! કહો, આવી વાત છે.

મુમુક્ષુ :- બીજો વિકાર કેમ કરે છે? બેય ભેગા મળે તો વિકાર થાય ને?

ઉત્તર :- બેય ભેગા મળતા જ નથી કોઈ દિ’. બે વચ્ચે અત્યંત અભાવ છે. અત્યંત અભાવ છે એમાં ભાવ ક્યાંથી લાવવો? અડે એ તો ભાવ થઈ ગયો. આહા...! ઝીણી વાત છે, ભાઈ! બહુ ઝીણું તત્ત્વ છે, વીતરાગનું તત્ત્વ બહુ ઝીણું છે. એમાં પણ દર્શનશુદ્ધિ પહેલી કરવી એ તો મહા વસ્તુ છે. દર્શનશુદ્ધિથી એ ધર્મની શરૂઆત થાય છે. એ દર્શનશુદ્ધિના ઠેકાણા જેના નથી એને તો જ્ઞાન પણ ખોટું, ચારિત્ર પણ ખોટું, બધું ખોટું છે. આહાહા...!

છે કે નહિ? સામે પુસ્તક છે. ‘સુવર્ણને કંકણ આદિ પરિણામો સાથે તાદાત્મ્ય છે...’ તાદાત્મ્ય છે. ઠીક! પર્યાયને અને દ્રવ્યને તાદાત્મ્ય કહ્યું. પરિણામને અને પરિણામીને તાદાત્મ્ય કહ્યું. ખરેખર તો પર્યાય પર્યાયમાં તાદાત્મ્ય છે અને દ્રવ્ય દ્રવ્યમાં તાદાત્મ્ય છે. છતાં ફક્ત બીજાથી જુદું પાડવા તાદાત્મ્ય છે (એમ કહ્યું). સુવર્ણને કંકણ આદિ પરિણામો સાથે તાદાત્મ્ય છે. એ અજીવ સાથે નથી એમ સિદ્ધ કરવું છે, અજીવ સાથે એને છે નહિ એમ સિદ્ધ

કરવું છે. આહાહા..!

‘તેમ...’ જેમ સોનાનો દષ્ટાંત આપ્યો ‘તેમ સર્વ દ્રવ્યોને...’ બધા દ્રવ્યોને. પરમાણુ આત્મા, ધર્માસ્તિ, અધર્માસ્તિ, આકાશ, કાળ. ‘બધા દ્રવ્યોને પોતાના પરિણામો સાથે તાદાત્મ્ય છે.’ જેમ સોનાને તેના પરિણામ સાથે તદ્દરૂપ છે એમ દરેક દ્રવ્યને પોતાના પરિણામ સાથે તદ્દરૂપ છે. અહીં તો અત્યારે પરિણામની વાત સિદ્ધ કરવી છે ને? પછી પરિણામ ને દ્રવ્યની વાત સિદ્ધ કરવી હોય ત્યારે બીજી વાત આવે. આહાહા..! ત્યારે તો એમ કહે, કે આત્મા બંધ ને મોક્ષના પરિણામને કરતો નથી. ૩૨૦ ગાથા. પરિણામ પરિણામને કરે છે, પરિણામ દ્રવ્યને પર્યાયને કરતો નથી. પણ અહીં તો ફક્ત હજી બીજાથી જુદું પાડીને પોતાના પરિણામને પોતે કરે છે. પરના પરિણામને નથી (કરતો) એટલું અહીંયાં સિદ્ધ કરવું છે. આહાહા..!

આમ રીતસર કલાક ભાષણ આપે, તે બરાબર કલાક આપી શકે છે. આહાહા..! ભારે. ભાષાનો કાળ હોય, ક્રમ નીકળવાનો (હોય) એ પ્રમાણે ભાષા નીકળે, આત્માને લઈને નહિ. આહાહા..! આત્મા એનો કર્તા નથી. આકરું તો પડશે, બાપુ? શું થાય? આ અધિકાર જ આકરો છે. બધું લખાણ થોડું થોડું આવી ગયું છે. વિશેષ તો કમબદ્ધની ચોપડી છપાય છે ત્યારે આવશે. આહાહા..! સર્વ દ્રવ્યો એટલે દરેક દ્રવ્યો. ઓહોહો..! એક બાજુ ‘નિયમસાર’માં એમ કહે કે, હવે કાળ ન હોય તો પરિણામ થાય નહિ. કાળદ્રવ્ય ન હોય તો પરિણામ થાય નહિ માટે કાળદ્રવ્ય જોઈએ.

મુમુક્ષુ :- ઈ તો કાળની સિદ્ધિ માટે છે.

ઉત્તર :- પણ એવું આવ્યું, લ્યો! ઈ તો કાળ છે, નિમિત્તપણે વસ્તુ એક સિદ્ધ કરવી છે એટલું. પણ પરિણામ ઈ કાળને લઈને પરિણામે છે? દરેક વસ્તુ પરિણામી તો સ્વભાવ છે, નિત્ય પરિણામી તો સ્વભાવ પોતાનો છે. નિત્ય પરિણામી-ટકીને બદલવું એ તો દરેક દ્રવ્યનો સ્વતઃ સ્વયંસિદ્ધ સ્વભાવ છે. સમજાણું કાંઈ? છતાં ત્યાં એમ કહે કે, કાળદ્રવ્ય વિના પરિણામ (થાય નહિ). એ તો કાળદ્રવ્યને સિદ્ધ કરવું છે. કાળદ્રવ્ય વિના બીજા ન પરિણામે તો પરિણામન સ્વભાવવાળું દ્રવ્ય નથી? પાઠ તો આવો છે, લ્યો! આહાહા..! દરેક દ્રવ્ય પોતાના પરિણામથી પરિણામતો થકો બીજા દ્રવ્યની કોઈ આશા છે નહિ. આહાહા..! આમ હોંશું ને હરખ. છોકરાના લગન થાય ને પૈસા પચાસ-પચાસ હજાર ખરચવા હોય... જુઓ! તમારે હરખ ને હરખ, હરખ. જાણે અમે શું કરીએ છીએ? આહાહા..! બાપુ! કરી શકતો નથી કાંઈ, અભિમાન કરે છે. મિથ્યાત્વ સેવે છે. હું આ કરું છું એ તો મિથ્યાત્વ છે. આહાહા..!

મુમુક્ષુ :- આ તો જેને સંસાર છોડવો હોય એની વાત છે.

ઉત્તર :- જેને રખડવું મટાડવું હોય એને માટે છે. સંસાર એટલે બાયડી, છોકરા એમ નહિ. બાયડી, છોકરા કાંઈ સંસાર નથી. બાયડી, છોકરા, કુટુંબ, પૈસો એ સંસાર નથી. સંસાર તો પર્યાયમાં મિથ્યાત્વ ભાવ એ સંસાર છે. ‘સમયસાર’માં (આવી ગયું), મિથ્યાત્વ તે સંસાર

છે. સ્ત્રી, કુટુંબ, પરિવાર એ પરદ્રવ્ય એ કાંઈ સંસાર નથી. એની પર્યાયમાં રહેલો મિથ્યાત્વ ભાવ તે સંસાર છે. આહાહા...! એને છોડવું હોય તો આ સમજવું પડશે. સંસાર છોડો. સંસાર કેવો? આહાહા...! આત્માની ભૂલ આત્મામાં રહે કે બહાર રહે? મિથ્યા ભ્રમણા કરે. મેં કર્યું. તો ભ્રમણા તો એની પર્યાયમાં રહે. બહારની ચીજને શું સંબંધ છે? આહાહા...! આવું છે.

‘સર્વ દ્રવ્યોને...’ આહાહા...! ‘પોતાના પરિણામો સાથે તાદાત્મ્ય છે.’ આહા...! દરેક દ્રવ્યને. એમાં કોઈ બાકી નથી. ધર્માસ્તિ, અધર્માસ્તિ, આકાશ, કાળ વગેરે. આહાહા...! ધર્માસ્તિકાય નથી માટે સિદ્ધ ઉપર નથી જતા એમ નથી. ઘણા એમ કહે છે ને? ધર્માસ્તિકાય નથી માટે ઉપર જતાં નથી. (ઉપર) જવાનો ઊર્ધ્વ સ્વભાવ છે, ઊર્ધ્વ સ્વભાવ છે પણ ઊર્ધ્વ સ્વભાવ (હોવા છતાં) ધર્માસ્તિકાયનો અભાવ છે (માટે જતા નથી). પણ એનો પર્યાય રહેવાનો સ્વભાવ જ એટલો ત્યાં સુધી છે. ઊર્ધ્વ સ્વભાવમાં ત્યાં સુધી રહેવાનો એટલો એનો ક્રમમાં સ્વભાવ છે, આગળ જવાનો સ્વભાવ નથી. ધર્માસ્તિકાય હોત તો જાત. પણ ઈ નથી ત્યાં વળી હોત તો જાત ક્યાં પ્રશ્ન આવ્યો? આહાહા...! વાંધા ઘણા ઉઠાવ્યા છે. આહાહા...!

‘આમ જીવ પોતાના પરિણામોથી ઊપજતો હોવા છતાં...’ છે ને? ‘આમ જીવ પોતાના પરિણામોથી ઊપજતો હોવા છતાં તેને અજીવની સાથે કાર્યકારણભાવ સિદ્ધ થતો નથી,...’ લ્યો!

પ્રવચન નં. ૩૮૦ ગાથા-૩૦૮ થી ૩૧૧ શુક્રવાર, પોષ સુદ ૧૦, તા. ૨૮-૧૨-૧૯૭૯

‘સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન અધિકાર’ ‘સમયસાર’. ચાર લીટી ચાલી છે. થોડું એની સાથે મેળ કરવા ફરીને લઈએ. ‘પ્રથમ તો જીવ...’ આ જીવની અસ્તિ છે ને? આત્મા છે ને અંદર? જેમાં, જેનામાં જણાય છે તે ચીજ જાણનારી છે ને? એવી જે જાણનારી ચીજ એ શાશ્વત છે, નિત્ય શાશ્વત. એ ‘જીવ ક્રમબદ્ધ એવા પોતાના પરિણામોથી...’ એના પર્યાયો હોય છે, બદલવાની દશા હોય છે. ‘એ ક્રમબદ્ધ એવા પોતાના પરિણામોથી ઊપજતો થકો...’ ક્રમસર અનુક્રમે જે પરિણામ અવસ્થા થવાની છે તે ત્યાં થશે, આડી-અવળી થશે નહિ. થોડી ઝીણી વાત છે.

ક્રમબદ્ધ એવા પોતાના પરિણામથી. અનુક્રમમાં જે થતાં પરિણામ ‘તે પરિણામોથી ઊપજતો થકો જીવ જ છે,...’ એ અજીવને કારણે એ પરિણામ થાય છે, પરને કારણે થાય છે એમ નથી. જે જાણવા-દેખવાના, રાગના-દ્વેષના વગેરે જીવમાં પરિણામ થાય છે એ પરિણામ જીવના છે. એ પરિણામનો કર્તા જીવ છે, એ પરિણામનો કર્તા પરજીવ અને પરજડ નથી. આહાહા...! અજીવ નથી, એ જીવ (કર્તા) છે. પોતાના પરિણામનો પર્યાયનો, પર્યાય એટલે અવસ્થા,

દ્રવ્ય એટલે ત્રિકાળી નિત્ય વસ્તુ, એનું પરિણમન બદલવાની બદલતી દશા-અવસ્થા એ અવસ્થાને પોતે પોતાથી કરે છે. એમાં એને અજીવ કરતો નથી.

‘એવી રીતે અજીવ પણ...’ જડ, શરીર, વાણી, મન આ બધા પુદ્ગલો ‘ક્રમબદ્ધ પોતાના પરિણામોથી...’ એ પણ ક્રમસર અનુક્રમે. એના અનુક્રમમાં જે આવેલા પરિણામો એમાંથી ઊપજતું થકું અજીવ છે. જીવ એના જડના પરિણામને ઊપજાવી શકે, એ નહિ ઉપજાવે. આહાહા...! બહુ ઝીણું. આ શરીર છે, વાણી છે, આ જડ છે, એ જડના પર્યાય જે થાય છે, એને આત્મા ન કરી શકે. કારણ કે જડના પરિણામ જડમાં ને ચૈતન્યના પરિણામ ચૈતન્યમાં એક સમયે સાથે હોવા છતાં એક બીજાના કર્તા-કર્મ નથી. કર્તા આત્મા અને કાર્ય જડનું અથવા જડ કર્તા ને કાર્ય આત્માનું એમ છે નહિ. અજ્ઞાનીને અનાદિની ભ્રમણા છે. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- સાબુ લગાડવાથી શરીર સાફ થાય છે?

ઉત્તર :- સાબુને અડી શકતો નથી. ઝીણી વાત બહુ પડશે, બાપા! એક દ્રવ્ય, એક તત્ત્વ, બીજા તત્ત્વની અસ્તિ છે અને પોતાની પણ અસ્તિ છે, સત્તા છે, હોવાપણે છે. એ હોવાપણે છે એના દ્રવ્ય એટલે વસ્તુ હોવાપણે છે, ગુણ-શક્તિ હોવાપણે છે અને એની વર્તમાન પર્યાય-પરિણામ હોવાપણે છે. એ હોવાપણાના ત્રણમાં કોઈનો અધિકાર છે નહિ. આહાહા...! ઝીણી વાત છે, બહુ ભાઈ! અત્યારે તો ગડબડ બહુ ચાલી છે.

જીવ વસ્તુ છે. જીવ શબ્દ છે એ તો વાચક છે. એનું વાચ્ય આત્મા અંદર (છે), એ આત્મા વસ્તુ છે તો એ દ્રવ્ય એટલે વસ્તુ કાયમ રહેનારી (છે). ગુણ એટલે જ્ઞાન, દર્શન કાયમ રહેનારા અને પર્યાય એટલે એની બદલતી દશા. હવે એ ત્રણનો કર્તા જીવ છે, બીજો નહિ. આહાહા...! બીજા પરિણામનો કર્તા બીજો છે એમ નહિ, અજીવ નહિ. એ અજીવ પણ, એ શરીર, વાણી, મન ‘પોતાના પરિણામથી ઊપજતું થકું અજીવ જ છે,...’ આહાહા...! ઝીણી વાત બહુ પડે. શું થાય?

એક તત્ત્વ પોતાનું અસ્તિત્વ ધારે છે તેથી બીજા તત્ત્વનું અસ્તિત્વ છે એમાં એનો અધિકાર નથી. એ પદાર્થ જે છે એ છે, છોમાં એની જે સ્થિતિ છે, દ્રવ્ય-ગુણ તો ત્રિકાળ છે અને પર્યાય વર્તમાન છે. છે, એની વર્તમાન પર્યાયની સત્તામાં એનો કર્તા એ પોતે છે, બીજો છે નહિ. હાય..હાય...! આવી ઝીણી વાત છે.

‘એવી રીતે અજીવ પણ ક્રમબદ્ધ પોતાના પરિણામોથી ઊપજતું થકું અજીવ જ છે,...’ અજીવ પણ સત્તા છે ને? આ પરમાણુઓ અસ્તિ દેખાય છે ને? અસ્તિ છે કે નહિ આ? તો છે અસ્તિ તો એની કોઈ શક્તિ છે કે નહિ? એક એક પરમાણુ છે. આનો કટકો કરતાં છેલ્લો પોઈન્ટ, છેલ્લા પોઈન્ટને પરમાણુ કહીએ. પરમ આણુ. અને એમાં રંગ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ એ એના ગુણ છે અને આ અવસ્થા છે. પહેલી ધૂળની અવસ્થા હતી પછી

ઘઉંની થઈ, અત્યારે લોટની થઈ, પછી આ લોડીની થઈ. અવસ્થા બદલે. ઈ અવસ્થા એની સત્તાની જ અવસ્થા છે, અજીવની સત્તાની અવસ્થા છે. એ અવસ્થાને જડ-ચેતન કરે એમ ત્રણકાળમાં બને નહિ.

મુમુક્ષુ :- રોટલા ખાય ને શાંતિ કેમ મળે?

ઉત્તર :- રોટલા કોણ ખાય? ધૂળેય મળતી નથી શાંતિ. કલ્પના કરે છે. આહાહા...! ઝીણી વાત બહુ, બાપુ!

આ તો જે તત્ત્વ છે, અસ્તિ છે, છે, સત્તા છે. છે એની આદિ નથી, અંત નથી એવું સ્વરૂપ છે. જડ ને ચેતન બેય. એમાં છે એની પર્યાય વર્તમાનમાં જે છે એ પણ એની છે. ચેતનની વર્તમાન અવસ્થા પણ છે અને જડની વર્તમાન અવસ્થા પણ છે. તો ચેતનની વર્તમાન અવસ્થાને જડ કરે એમ બને નહિ. તેમ જડ છે એની અવસ્થા છે, અવસ્થા છે. જેમ દ્રવ્ય-ગુણ છે એમ અવસ્થા પણ વર્તમાન છે. એના દ્રવ્ય-ગુણ ત્રિકાળ છે. જેમ ત્રિકાળ છે તેમ તેની વર્તમાન અવસ્થા ભલે એક સમયની છે પણ અહીં ત્રિકાળ સત્તાને જેમ બીજાની કોઈ અપેક્ષા નથી એમ એની વર્તમાન અવસ્થાની સત્તાને બીજાની અપેક્ષા નથી. ઝીણી વાત છે, બાપુ! જગતથી જુદી જાત છે. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :- બંને દ્રવ્યની સ્વતંત્રતા..

ઉત્તર :- બેય સ્વતંત્ર (છે). પણ છે કીધું ને? અસ્તિ વસ્તુ છે એમ કહો તો એનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ થયું. અસ્તિત્વ સિદ્ધ થયું તો એ દ્રવ્ય ને ગુણનું અસ્તિત્વ ત્રિકાળ અને વર્તમાન પર્યાયનું તે જ કાળનું, તે જ સમયનું અસ્તિત્વ પ્રમાણ, આવે પાછે નહિ. આહાહા...! આવે પાછે નહિ પણ બીજાથી નહિ. નહિતર સત્તા સિદ્ધ નહિ થાય. આહાહા...! ઝીણી વાત છે. છે એવી જ્યારે વસ્તુ છે એ ત્રિકાળ છે. જીવ છે એ ત્રિકાળ છે અને જીવમાં જ્ઞાન, દર્શન, આનંદ, સચ્ચિદાનંદ પ્રભુ છે, એનો ગુણ આનંદ આદિ, શાંતિ આદિ છે એ પણ ત્રિકાળ છે. એની વર્તમાન અવસ્થા બદલે છે એ પર્યાય એક સમયની છે. જેમ ત્રિકાળ, ત્રિકાળપણે છે એમ એક સમયની અવસ્થા વર્તમાન વર્તમાનપણે છે. એ વર્તમાનપણે છે એ બીજાથી નથી. જેમ ત્રિકાળ દ્રવ્ય-ગુણ પણ દ્રવ્ય-ગુણપણે છે. એમ પર્યાય પર્યાયપણે છે એ સત્તા છે. એને બીજાથી છે એમ છે નહિ. આહાહા...! આખો દિ' આ બધું કામ કરે છે. કરી શકતો નથી, માને છે, ભ્રમણા છે એની. આહાહા...!

એક તત્ત્વ બીજા અનેક તત્ત્વ જો માનો તો એક તત્ત્વ ને બીજા તત્ત્વ વચ્ચે તો અભાવ છે. અભાવ ન હોય તો એ તત્ત્વ સિદ્ધ જ નહિ થાય. એક આ આંગળી છે એનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ કરવું હોય તો એ પોતાથી છે અને આ આંગળીથી નથી ત્યારે તેનું (અસ્તિત્વ) સિદ્ધ થાય નહિતર સિદ્ધ નહિ થાય. એમ આત્મા આત્માના દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયથી છે અને પરદ્રવ્ય ગુણ પર્યાયથી નથી. મૂળ વાંધા તો પર્યાયના છે ને! આહાહા...!

એમ જડ. જડ છે. એની વસ્તુથી. દ્રવ્ય એટલે કાયમ રહેનાર, ગુણ એટલે શક્તિ. જ્યારે ઇ છે તો એની પર્યાય (પણ છે). (વસ્તુ) ત્રિકાળ છે તો આ વર્તમાન છે. એ ત્રિકાળ ફરે નહિ, આ વર્તમાન ફરે નહિ. ત્રિકાળ કોઈથી ન થાય, તેમ વર્તમાન કોઈથી ન થાય. આહાહા...! થોડું નવું આવ્યું. વાંચતાં વાંચતાં ક્યારે આવે? ઇનું ઇ આવે છે એવું કાંઈ છે? આહાહા...! બહુ સરસ વાત છે, હોં! આહાહા...!

અજીવ પોતાના પરિણામથી ઊપજતું થકું. આ જડ જે છે, ભાષા બોલાય છે, આ હાથ ચાલે છે એ બધી પરમાણુઓની અવસ્થા છે. એ અસ્તિ છે ને? હોય તે જણાય કે ન હોય તે જણાય? ત્યારે હોય છે, આ છે એમ જણાય છે. તે હોય છે એ શું ચીજ છે? કે, આ પરમાણુનો પિંડ છે. એ પરમાણુમાં એક એક ભિન્ન પરમાણુ છે એ દરેક પરમાણુ કાયમ રહેનાર છે. એની વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, શક્તિ પણ કાયમ રહેનાર છે. જ્યારે કાયમ રહેનાર ત્રિકાળી પોતાની સત્તાને બીજાના સ્વીકારની જરૂર નથી તો એની વર્તમાન પર્યાયને પોતાના હોવાપણામાં બીજાના સ્વીકારની જરૂર નથી. આહાહા...! આવું આકરું છે. વાત તો એવી છે. આહાહા...!

‘ક્રમબદ્ધ એવા પોતાના પરિણામોથી ઊપજતું થકું...’ ભાષા તો એમ છે, કે ઉત્પાદવ્યયધ્રુવ યુક્તમ સત્. એમ આવે છે ને? નવી અવસ્થા નવી ઊપજે, જુની અવસ્થા જાય ને ધ્રુવ રહે ધ્રુવ. તે ત્રણેય સત્ છે ને? તો સત્ છે એને પરની કોઈ અપેક્ષા હોય નહિ. એના દ્રવ્ય-ગુણને તો હોય નહિ પણ વર્તમાન પરિણામ બદલે એને પણ પરની અપેક્ષા ન હોય. પોતાને કાળે, પોતાની યોગ્યતાથી, પોતાના પરિણામરૂપી પર્યાયને તે તે દ્રવ્ય કરે છે. આહાહા...! ભારે આકરું કામ જગતથી. આખો દિ’ આ બધા વેપાર કરે છે, બધા વકીલાત કરતાં નહોતા? ‘રામજીભાઈ’ વકીલાત કરતાં. બરસો રૂપિયા લેતા. કોર્ટમાં જતાં. ઇ બધા કરતાં હતા કે નહિ કાંઈ? ઇ તો માન્યતા હતી અંદર. કરે કોણ? પરને કરે કોણ? આ હોઈને હલાવે કોણ? આ અસ્તિ છે કે નહિ? સત્તા છે કે નહિ? સત્તા છે તો એ વસ્તુમાં કોઈ એની શક્તિ છે કે નહિ? વસ્તુ છે તો એની કોઈ શક્તિ ગુણ છે કે નહિ? અને છે શક્તિ તો એ ત્રિકાળ તત્ત્વ છે. શક્તિ અને પરમાણુ એ પોતે ત્રિકાળ છે. તો એનું કોઈ વર્તમાન છે કે નહિ? ત્રિકાળી ચીજનું વર્તમાન છે કે નહિ? જેમ ત્રિકાળને અપેક્ષા નથી એમ વર્તમાનને કોઈની અપેક્ષા નથી. આહાહા...! આવી ચીજ છે. દષ્ટાંત આપે છે.

‘કારણ કે જેમ (કંકણ આદિ પરિણામોથી ઊપજતા એવા) સુવર્ણને...’ સોનું જે કુંડળ આદિથી ઊપજે, સોનું કુંડળની પર્યાયથી ઊપજે. ‘આદિ પરિણામો સાથે તાદાત્મ્ય છે...’ એ પોતાની પર્યાય સાથે તદ્દરૂપ છે. શું કહે છે? સોનું જે છે સોનું, એ કુંડળપણે ઊપજે એ કુંડળની પર્યાય એ સોના સાથે તદ્દરૂપ છે. એ બીજા સાથે તદ્દરૂપ (નથી), બીજા સાથે એને કાંઈ સંબંધ નથી. એ કંકણ આદિની પર્યાયનો સંબંધ સોના સાથે છે. સોનું જેમ કાયમ

છે તેમ એના પરિણામ તે કાળે પોતાથી થયેલા સોના સાથે તાદાત્મ્ય છે. એ કુંડળને સોનીએ ઘડ્યા છે એમ નથી. આહાહા...! ગજબ વાત છે. સોનીએ ઘડ્યા નથી એમ કહે છે. સોની જુદું તત્ત્વ છે, સોનું જુદું તત્ત્વ છે. જુદા તત્ત્વની હયાતી પોતાથી છે. હયાતી જ્યારે પોતાથી છે તો એની વર્તમાન થતી અવસ્થાની હયાતી પણ પોતાથી છે. પરની હયાતીથી એની હયાતી છે એમ છે નહિ. આહાહા...! ગજબ વાત છે ને! હજી તો ભાષા બેસવી કઠણ પડે. આ તો મુદ્દાનો માલ છે.

‘સુવર્ણને કંકણ...’ એટલે કુંડળ આદિ, કડા આદિ ‘પરિણામો સાથે...’ સોનાનો દાગીનો થાય, એ દાગીનો એ સોનાની પર્યાય છે, સોનાના પરિણામ છે. કેમકે વર્તમાન પોતે પરિણામ છે. પાછા બદલી જાય છે. જે ત્રિકાળ સોનું છે એના જે કંકણ આદિ વર્તમાન પરિણામ છે એ પરિણામ સાથે સોનાને તદ્દરૂપ છે. આહાહા...!

એમ જીવના પરિણામ સાથે જીવને તદ્દરૂપ છે, અજીવના પરિણામ સાથે અજીવને (તદ્દરૂપ છે). પરિણામ એટલે પર્યાય. એ અજીવની પર્યાય સાથે અજીવને તન્મય છે. એ.. ‘દેવીલાલજી’! અહીંયાં પર્યાય ને દ્રવ્ય તન્મય કીધા. પરથી જુદું પાડવા (એમ કહ્યું). આહાહા...! ઇ તો ખ્યાલ છે. ઇ ઝીણી વાત પડે. પર્યાય પણ દ્રવ્ય ન કરે. પર્યાય પર્યાયને કરે. બે અસ્તિ છે ને? સત્ છે ને? સત્ને પરની અપેક્ષા હોય નહિ. છે એને પરની અપેક્ષા હોય નહિ. નથી એને પરની અપેક્ષા હોય નહિ. નથી એટલે નથી જ તે. છે તે ત્રિકાળ છે. અને તે ત્રિકાળ છે એ પોતાથી છે અને પોતાના પરિણામ ક્ષણે ક્ષણે બદલે છે એ પોતાથી બદલે છે, પરને લઈને નહિ. આહાહા...! નવરો નક્કર તદ્દન જુદો છે. આખો દિ’ અભિમાન આ કરું, આ કર્યું... આ કર્યું... આ કર્યું... આ કર્યું... આહાહા...!

‘સુવર્ણને કંકણ આદિ પરિણામો સાથે તાદાત્મ્ય છે તેમ સર્વ દ્રવ્યોને...’ સર્વ દ્રવ્ય એટલે વસ્તુ. આત્મા અનંત, અનંત પરમાણુઓ, આ પરમાણુ અનંત છે, આત્મા પણ જગતમાં અનંત છે. એક શરીરમાં એક એમ અનંત છે, એમ આ પરમાણુ જે છે આ અનંત અનંત રજકણનું દળ છે, આ એક ચીજ નથી. કટકા કરતાં... કરતાં... કરતાં... છેલ્લો પોઈન્ટ રહે તેને પરમ અણુ, પરમ અણુ-ઉત્કૃષ્ટ નાનો એને પરમાણુ કહેવામાં આવે છે. એ પરમાણુ પણ પોતાના પરિણામ સાથે તાદાત્મ્યરૂપ છે. આહાહા...! એ કંકણ આદિ પરિણામોથી ઊપજતા ‘સુવર્ણને કંકણ આદિ પરિણામો સાથે તાદાત્મ્ય છે તેમ સર્વ દ્રવ્યોને...’ આહાહા...! મોટા સિદ્ધાંતો છે, મહા સિદ્ધાંતો (છે). જેમ કુંડળની પર્યાય થઈ, કુંડળપર્યાય કહો કે પરિણામ કહો, કુંડળની પર્યાય થઈ તે સોના સાથે તદ્દરૂપ છે. એ પરદ્રવ્ય સાથે તદ્દરૂપ નથી, એના પોતાના દ્રવ્ય સાથે તદ્દરૂપ છે.

‘તેમ સર્વ દ્રવ્યોને પોતાના પરિણામો સાથે તાદાત્મ્ય છે.’ આહાહા...! દરેક પદાર્થ પોતાના વર્તમાન પરિણામ બદલતી દશા સાથે, પલટતી અવસ્થા સાથે તે તત્ત્વને તદ્દરૂપ છે. બે જુદા

નથી, તદ્‍રૂપ છે. એ પરરૂપ નથી, તદ્‍રૂપ છે. તે તે તત્ત્વના, તે તે સમયના ઉપજતા પરિણામ તે પરિણામને ને દ્રવ્યને તદ્‍રૂપ છે, અન્યરૂપ નથી. અને અન્યરૂપ નથી એટલે અન્યથી થયા નથી, સોનાથી થયા છે. આહાહા...! ‘યશપાલજી’! આવું સાંભળ્યું હતું કે નહિ ન્યાં ક્યાંય? કાલે પેલો આવ્યો હતો ને? ભાઈ! ક્ષુલ્લક. ઇ કહે, મારે ‘આફ્રિકા’ સાથે આવવું છે. ઇ ‘આફ્રિકા’ માટે આવ્યો હતો. શું કહેવાય ઇ? પાસપોર્ટ તો લેવાય ગયા છે. ઘણા માણસો ‘આફ્રિકા’ આવવાના છે.

અહીં કહે છે, બાપુ! કોઈનું કોઈ કાંઈ કરી શકે... પરોપકાર, પરોપકાર તો મૂળ ચીજ છે. મંડળના અધિકારી થાય અને પરોપકાર કરે એક બીજાને મદદ કરે, સહાય કરે. અહીં કહે છે, કે એક તત્ત્વનું, એક તત્ત્વની વર્તમાન અવસ્થાની હયાતીને જેમ તેના દ્રવ્ય અને ગુણને હયાતીને કોઈ અપેક્ષા નથી તેમ તેની વર્તમાન અવસ્થાની દશાને કોઈ અપેક્ષા છે જ નહિ. જેમ સ્વતંત્ર વસ્તુ પરમાણુ આદિ અનાદિથી છે તેમ એ પર્યાય પણ તે કાળની, તે કાળની સત્... સત્... સત્... છે. આહાહા...! આવો ઉપદેશ. વસ્તુ એવી છે, બાપુ! દુનિયાને અત્યારે ક્યાં દરકાર પડી છે? શું તત્ત્વ છે અને હું શું કરી રહ્યો છું અને આનું શું પરિણામ આવશે એને ક્યાં પડી છે. આહાહા...!

ભગવાનઆત્મા...! કહે છે, કે એ આત્મા અને પરમાણુ સર્વ દ્રવ્યોને. બધાને આવ્યું ને? એમાં સિદ્ધ પણ આવ્યા ને? સિદ્ધ. સિદ્ધ પણ ઉપર નથી જતાં એ પોતાના પરિણામની યોગ્યતાથી તે પરિણામ ત્યાં સુધીના જ છે. ધર્માસ્તિકાય ઉપર નથી માટે જતાં નથી એ વાત ખોટી છે. આહાહા...!

‘સર્વ દ્રવ્યોને...’ સર્વ દ્રવ્યો એટલે ઘણા દ્રવ્યોને. અનંત છે. આત્માઓ એક એક શરીરમાં એમ ભગવાન તરીકે અંદર છે એવા અનંત અનંત આત્માઓ છે. એથી અનંત ગુણા અનંત પરમાણુઓ છે. આત્માની સંખ્યા જે અનંત છે એના કરતાં પરમાણુ, આ છેલ્લો પરમાણુ એવી એની સંખ્યા અનંત અનંત ગુણી છે. એ બધા દ્રવ્યોને પોતાના પરિણામો સાથે તાદાત્મ્ય છે. આહાહા...! ઓહોહો...! આકરું કામ, બાપા! એ દાઢથી રોટલીના બે બટકા ન થાય. દાઢના રજકણો જુદા છે, રોટલીના જુદા છે. બટકાની જે પર્યાય થાય છે તે, તે ને પરમાણુની પોતાથી અસ્તિ કરીને થાય છે. પરમાણુ દ્રવ્ય-ગુણનું અસ્તિત્વ છે એની સાથે હયાતીવાળી પર્યાય એનાથી થાય છે, દાઢથી નહિ. દાઢની અસ્તિ તો દાઢને લઈને છે. આવું તો સાંભળ્યું ન હોય. આહાહા...! એવો માર્ગ છે, બાપુ!

આચાર્યોએ તો આમાં ઘણું ભરી દીધું છે. બધા દાખલા દેવા જઈએ તો પાર ન આવે. આહાહા...! એક પગ ચાલે છે ને? પગ, ઇ ચાલે છે એ પગના રજકણો છે એનું અસ્તિત્વ છે તેની અવસ્થા થાય છે, તેની અવસ્થાને લઈને ચાલે છે. જીવની પ્રેરણાથી ચાલે છે એ વાત તદ્‍ન જૂઠી (છે). કેમકે એનું અસ્તિત્વ છે, પરમાણુનું અસ્તિત્વ (છે). આ અંગુલી ચાલે

છે, જુઓ! એના પરમાણુનું અસ્તિત્વ છે. અસ્તિત્વ છે તો એની આ પર્યાયનું પણ અસ્તિત્વ છે. એ પર્યાયના અસ્તિત્વને-સત્તાને બીજી સત્તા આપે, સત્તા, એ સત્તા છે એને બીજું એને સત્ત્વ આપે એમ ત્રણકાળમાં બને નહિ. આહાહા...! નવરો થઈ જાય એવું છે. પણ માને ત્યારે ને. આહાહા...!

‘આમ જીવ...’ અહીં સુધી તો આપણે આવ્યું હતું. ‘આમ જીવ પોતાના પરિણામોથી ઊપજતો હોવા છતાં...’ શું હવે કહે છે? કે આ જીવ જે છે આત્મા, આત્મા કહો કે જીવ કહો, એ પોતાના પરિણામથી તો ઊપજે છે ને? બદલે છે ને દશા? દશા બદલે છે તો બીજાને પણ બદલાવે. પોતે બદલતો ન હોય તો જુદી વાત છે. પોતે બદલે બીજાને પણ બદલાવે એમ શિષ્યનો પ્રશ્ન છે. આહાહા...! શું કીધું? આમ પોતાના પરિણામથી ઊપજતો હોવા છતાં. દરેક આત્મા પોતાની વર્તમાન અવસ્થા, દશા, પરિણામ, અંશ જે છે વર્તમાન અંશ એને કરતો થકો. ‘છતાં તેને અજીવની સાથે કાર્યકારણભાવ સિદ્ધ થતો નથી,...’ આવું પોતાનું પરિણામ બદલતાં છતાં પરની સાથે બદલવું એ કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી. કોઈ કહે કે, પોતે બદલે છે ભેગું બીજાને બદલાવે. આહાહા...! એમ થતું નથી, એમ છે નહિ. વસ્તુની મર્યાદામાં આ વાત છે નહિ. (વાત) બેસવી કઠણ પડે, બાપુ! એમાં પહેલું-વહેલું સાંભળે એને તો આ શું કહે છે? આ તે કઈ જાતનો (ઉપદેશ)? આહાહા...! આખો દિ’ અભિમાન કરતો હોય, આ કર્યું ને આ કર્યું ને આ કર્યું. આહાહા...!

પ્રભુ! તું ચૈતન્ય છો ને! જ્ઞાનાનંદ, સહજાનંદ મૂર્તિ છો. તારામાં તારા પરિણામ તારી જાતના થાય, જીવ જાતના, જીવ જાતના (થાય) પણ કાંઈ જડ જાતના પરિણામ તારામાં ન થાય. એમ જડમાં જડની જાતના પરિણામ થાય એ ચૈતન્યને લઈને એના પરિણામ બદલે એમ ન થાય. આહાહા...!

આ સિદ્ધાંત શું કહ્યો છેલ્લો? કે, ‘આમ જીવ પોતાના પરિણામોથી ઊપજતો હોવા છતાં...’ ઊપજે તો છે, પર્યાય કરે તો છે પર્યાય. જીવ પર્યાય કરે તો છે. ઊપજે છે એટલે કરે તો છે. તો ભેગું તે અજીવની સાથે કારણકાર્યભાવ કરે તો વાંધો શું છે? (તો કહે છે), ‘પરની સાથે કાર્યકારણભાવ સિદ્ધ થતો નથી,...’ આહાહા...! પોતે પરિણામતો છતાં, બદલતો છતાં પરપદાર્થની સાથે પરપદાર્થ કાર્ય ને આત્મા કારણ, આત્મા કર્તા ને પરપદાર્થ કર્મ નામ કાર્ય એ રીતે વાત સિદ્ધ થતી નથી. આ તો સિદ્ધાંતોના સિદ્ધાંત છે, બાપા! આ કાંઈ વાત નથી, આ કાંઈ વાર્તા નથી. આહાહા...! ઝીણી વાત છે.

જ્યારે પોતે જીવ આત્મા છે (તેના) વિચાર તો બદલે છે, પરિણામ બદલાય છે. તો બદલે છે તો ભેગું બીજાના બદલાવે (એમાં) શું વાંધો છે? (તો કહે છે), પોતે બદલે ભલે છતાં હજી પરની સાથે કાર્યકારણભાવ સિદ્ધ થતો નથી. આત્મા કર્તા અને પરમાણુનું કાર્ય જીવ કરે એના પરિણામને એ (કાર્યકારણભાવ) સિદ્ધ થતો નથી. આ હાથ હલવવો એ

આત્માથી હલે છે એ વાત સિદ્ધ થતી નથી. આ ભાષા નીકળે છે એ જડની પર્યાય છે. એનો કર્તા આત્મા છે એવું કર્તાકર્મપણું સિદ્ધ થતું નથી. આહાહા...! પરની દયા પાળી શકે છે એમ બનતું નથી, એમ કહે છે. આહાહા...! એ તો પરવસ્તુ છે, પરજીવ છે.

મુમુક્ષુ :- આપના પ્રભાવથી તો અમે બધા આવ્યા છીએ.

ઉત્તર :- એ બધી નિમિત્તની વાતું. આહાહા...! માર્ગ એવો છે, બાપા! શું થાય? પ્રભુ! તારી રીત જ એવી છે. 'પ્રભુતા પ્રભુ તારી તો ખરી' પહેલા શીખતાને? ૭૮ વર્ષ પહેલાની વાત છે. બાર વર્ષની ઉંમર હતીને જ્યારે, ૭૮ વર્ષ પહેલા 'દલપતરામ' હતા. 'દલપત' કવિ કવિ. કદડા, કદડા એટલે 'કવિ દલપતરામ ડાહ્યાભાઈ' હતા. એના છોકરાઓ છે ને? 'વઢવાણ'માં છે. 'નાનાભાઈ'. ઇ એમ કહેતા, એક સ્તુતિ બનાવી હતી. 'પ્રભુતા પ્રભુ તારી તો ખરી, મુજરો મુજ રોગ લે હરી.' ઇ તો કર્તા માનનારા ને! 'પ્રભુતા પ્રભુતા પ્રભુ તારી (તો ખરી). અહીં આત્મામાં 'પ્રભુતા પ્રભુ તારી તો ખરી, મુજરો મુજ રોગ...' અજ્ઞાન છે, રાગ હરી લે તો પ્રભુ તું કહેવાય, પ્રભુ છો તું. આહાહા...! પરનું અભિમાન ને પરને કરું છું.

મુમુક્ષુ :- રાગ રૂપી રોગ.

ઉત્તર :- રાગ રોગ છે. ચાહે તો દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિનો રાગ પણ રોગ છે. ભગવાન તો રાગ વિના નિર્વિકલ્પ આનંદ સ્વરૂપ છે, અંદર સચ્ચિદાનંદ પ્રભુ છે. ન હોય તો પૂર્ણાનંદ પવિત્ર ન હોય તો પૂર્ણાનંદ પવિત્ર થાય ક્યાંથી? બહારથી કોઈ થાય એવું છે? અંદરમાં શક્તિ છે એમાંથી એ થાય છે. આહાહા...! લીંડીપીપરમાં ચોસઠ પ્હોરી તીખાશ ભરી છે. ભલે કદે નાની (હોય) પણ તીખાશ ચોસઠ પ્હોરી ભરી છે. એટલે ઘૂંટતા ઘૂંટતા ચોસઠ પ્હોરી બહાર આવે છે. ઇ છે ઇ બહાર આવે છે, પ્રાપ્તની પ્રાપ્તિ છે. એમ ભગવાનઆત્મામાં કેવળજ્ઞાન ને કેવળદર્શન થવાની શક્તિ છે. એ કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન જ્યારે થાય છે ત્યારે અંદર પ્રાપ્ત છે એમાંથી પ્રાપ્તિ થાય છે. આહાહા...! આકરી વાત બહુ. દુનિયાને સાધારણ મગજવાળાને તો આકરું લાગે.

'આમ જીવ પોતાના પરિણામોથી ઊપજતો હોવા છતાં તેને અજીવની સાથે...' અજીવ શરીર, વાણી, મન, કર્મ, દાળ, ભાત, શાક. એ દાળ, ભાત ને શાક આત્મા ખાઈ શકતો નથી, એમ કહે છે. એને અડતો નથી, કહે છે. એ તો જડની ક્રિયા જડમાં એને કારણે થાય. અરે...! આકરી વાત, બાપુ! બહુ આકરી, પ્રભુ! દુનિયાને જોઈ છે અમે, નથી કાંઈ જોઈ? ઘણી રીતે જોઈ છે. ૯૦ વર્ષ થયા. ૭૨ વર્ષથી તો નિવૃત્તિ છે. અઢાર વર્ષની ઉંમરથી નિવૃત્તિ (છે). ઘરની દુકાન 'પાલેજ'માં છે ને? તે દિ' ત્યાં દુકાન ઉપર શાસ્ત્રો વાંચતો. જોયું, ઘણું જોયું દુનિયાનું. આ ચીજ જુદી, બાપુ! આહાહા...! આ મારગડા જુદા, એ મારગડા જુદા. આહા...!

'અજીવની સાથે કાર્યકારણભાવ સિદ્ધ થતો નથી, કારણ કે સર્વ દ્રવ્યોને અન્ય દ્રવ્ય

સાથે ઉત્પાદ-ઉત્પાદકભાવનો અભાવ છે;...' શું કહે છે? સર્વ દ્રવ્યોને અન્ય દ્રવ્ય સાથે ઉત્પાદ એટલે ઉત્પન્ન થવું અને ઉત્પાદક એટલે ઉત્પન્ન કરવું. ઉત્પાદ એટલે ઉત્પન્ન થવું અને ઉત્પાદક એટલે ઉત્પન્ન કરવું એમ છે નહિ. એક ઉત્પાદક દ્રવ્ય છે અને બીજું ઉત્પાદ છે, ઉત્પન્ન કરનાર એમ છે નહિ. ઉત્પાદ ઉત્પાદક છે નહિ. આહાહા...! બીજી રીતે કહીએ તો ઉત્પાદક કારણ અને ઉત્પાદ તે કાર્ય-કર્મ, એ કાર્ય-કર્મ એમ છે જ નહિ. આહાહા...! આ આખો દિ' ધંધો કરે તો કોણ કરતું હશે ઇ? 'શાંતિભાઈ'! ગાંડા પાગલ કહે. આવી વાતું (કરે છે). આહાહા...! બાપુ! બધી ખબર છે સૌની. વસ્તુસ્થિતિ એવી છે. આહાહા...!

એ અહીં કહે છે 'સર્વ દ્રવ્યોને અન્ય દ્રવ્ય સાથે ઉત્પાદ...' એટલે કાર્ય અને ઉત્પાદક એટલે કે એનું ઉત્પાદ કરનારું કારણ. ઉત્પાદ એટલે કર્મ ને ઉત્પાદક એટલે કારણ, એનો અભાવ છે. આહાહા...! એ દરેક દ્રવ્યમાં ઉત્પાદ નામ ઉત્પન્ન થવાની યોગ્યતા અને બીજો એનો ઉત્પાદક એવો અભાવ છે. આહાહા...! આ લાકડી જે ઊંચી થાય છે એમાં ઉત્પાદ જે આ દશા થઈ એનો ઉત્પાદક એનો પરમાણુ છે. એનો ઉત્પાદક આ આંગળી નહિ. આત્મા નહિ ને આંગળી નહિ. આહાહા...! આ કઈ જાતનો આ સિદ્ધાંત?

વીતરાગ ત્રણલોકના નાથ જિનેશ્વર પરમેશ્વર કેવળજ્ઞાની પરમાત્મા, એના મુખથી નીકળેલું તત્ત્વ છે. સાધારણ જનતાને તો સાંભળવા મળ્યું નથી. સાધારણ જનતા પોતામાં મશગૂલ. એમાં બે પાંચ દસ હજારનો પગાર હોય, મહિને દસ, વીસ હજારનો (હોય) એટલે થઈ રહ્યું, જાણે અમે જીતી ગયા ને આગળ ચાલ્યા, ઊંડા. ધૂળમાંય નથી કાંઈ ન્યાં. લાખો-કરોડો રૂપિયા હોય તો શું છે? આહાહા...! કરોડ એ જડ છે એ તો. જડના કાર્ય તું રાખી શકે? આહાહા...! એ જડને લઈ શકું, જડને રાખી શકું, જડનું વ્યાજ ઉપજાવી શકું અને એ વ્યાજ હું લઈ શકું, કહે છે, કે એવું આત્મા અને જડ વચ્ચે કાર્યકારણ સંબંધ નથી. આહાહા...! આવું તો આકરું લાગે.

મુમુક્ષુ :- આ સમજવાથી લાભ શું થાય?

ઉત્તર :- લાભ સ્વતંત્ર એકલો હું છું પરિણામને બદલાવીને અંદરમાં રાખું. મારા પરિણામ છે એ બદલે છે ઇ મારાથી. હું કોણ છું? હું આત્મા ત્રિકાળી છું. ત્યાં (તે તરફ) એ પરિણામને વાળવા અને અનુભવ કરવો એ એનો સાર છે. આહા...! મારા સિવાય કોઈ પણ પરમાણુ ને આત્માનો હું કર્તા નથી. એની પર્યાયનું જે પરિણામ થાય છે તેનો કર્તા તે છે. એટલે પરનો કર્તા ઊડી ગયો, એટલે અકર્તા થયો. એ પુરુષાર્થ છે. આમાં એ આવ્યું ને? અકર્તા સિદ્ધ કરવું છે, પહેલું આવી ગયું છે.

પરનો કર્તા નથી પણ અંદર રાગ ને દ્વેષના પરિણામ થાય દયા, દાન, કામ, ક્રોધના તેનો પણ આત્મા કર્તા નથી. એ અજ્ઞાનમાં કર્તા (થાય છે). ગહન વિષય કોઈ અજ્ઞાન કે અજ્ઞાની એને માને છે. આહા...! વસ્તુ ચૈતન્ય સચ્ચિદાનંદ પ્રભુ સત્ નામ કાયમ રહેનારું

જ્ઞાન અને આનંદનો કંદ પ્રભુ છે. એવા પરનું કરવું એ કંઈ પણ છે નહિ. આહાહા...!
મુમુક્ષુ :- જૈન દર્શન તો દયા પ્રધાન છે.

ઉત્તર :- દયા પ્રધાન, આ દયા આત્માની. આત્માની દયા-એ રાગ ન કરવો એ આત્માની દયા. રાગ કરવો એ આત્માની હિંસા. આ બધી વ્યાખ્યા બીજી છે. આહાહા...! કેટલાકને તો કાને પહેલી-વહેલી પડી હશે. આહાહા...! એવો માર્ગ છે, પ્રભુ! પ્રભુતા પ્રભુ તારી તો મોટપ છે પણ એ તારી મોટપની તને ખબર નથી. આહા...! અનંત તું અને પર બધાનો જાણનાર છો, જાણનાર સિવાય તારું કોઈ કામ છે જ નહિ. રાગ કરવો ને પરનું કરવું ને એ તો કોઈ તારી ચીજમાં છે જ નહિ. આહા...! જ્ઞાતા-દષ્ટા તારો સ્વભાવ છે, જાણવું-દેખવું સ્વભાવ (છે). તે પણ પોતાને ખરેખર તો જાણવું-દેખવું એ સ્વભાવ છે, પરને જાણવું-દેખવું એ અપેક્ષિત છે. આહાહા...! ઝીણી વાત છે, ભાઈ! પણ સમજવી પડશે કે નહિ?

બાપુ! મરી જાઈશ ચોરાશીના અવતારમાં. અવતાર કરી કરીને અત્યાર સુધી ઠય નીકળી ગયા છે. કાગડાના, કુતરાના, નરકના, નિગોદના અનંતા ભવ કર્યા છે. કારણ કે આજ પહેલા ભવ વિનાનો ક્યાંય રહ્યો નથી. ભવ વિનાનો હોય તો ફરીને અવતાર હોય નહિ. જે ચણાનું બીજ બળી ગયું હોય એ કોઈ દિ' ઉગે નહિ. ચણો પાકો થઈ ગયો (એ) ઉગે નહિ. એમ જો મોક્ષ હોય તો ફરીને અવતાર હોય નહિ. ભવ જ અનંત કર્યા છે. અનંત... અનંત... અનંત... અનંત... અનંત... અનંત... અનંત... અનંત... ભૂતકાળમાં ક્યાંય આરો નથી. એ મિથ્યાત્વને લઈને, ભ્રમણાને લઈને, અસત્યની દષ્ટિને લઈને. આહાહા...! સત્ દષ્ટિની ખબર ન મળે એટલે અસત્ દષ્ટિમાં ગુંચવાય ગયેલા પડ્યા હોય, જિંદગી પૂરી કરી નાખે, જાવ. આહાહા...!

‘સર્વ દ્રવ્યોને અન્ય દ્રવ્ય સાથે ઉત્પાદ...’ એટલે કે ઉપજવાને લાયક અને ઉત્પાદક એને ઉપજાવનાર, એનો અભાવ છે. બીજા દ્રવ્યો ઉત્પાદ-ઉત્પન્ન થવાને લાયક અને બીજા એને ઉત્પન્ન કરનાર, એનો અભાવ છે. આહાહા...! અહીં તો જરી બે, પાંચ, દસ લાખ થાય ત્યાં જાણે, ઓહો...! કેવા અમે સુખી છીએ ને કેવા (છીએ)! આહાહા...! ભ્રમણા અજ્ઞાનીની છે, અજ્ઞાનની મૂઢતા છે. આહાહા...! અને સ્ત્રી સાથે પરણે એટલે કે, ઓહોહો...! બધી દુર્દટના ઉભી થઈ. આ સ્ત્રી ને મારું આ ને મારું આ. પ્રભુ! કોનું કોણ છે કોઈનું? આહાહા...! એનો આત્મા સ્વતંત્ર છે, એના શરીરના રજકણો સ્વતંત્ર છે. તારો આત્મા સ્વતંત્ર છે, તારા શરીરના રજકણો, બીજાના એના રજકણ પણ સ્વતંત્ર જુદા છે. આહાહા...! આવું છે.

‘ઉત્પાદ-ઉત્પાદકભાવનો અભાવ છે; તે (કાર્યકારણભાવ) નહિ સિદ્ધ થતાં,...’ જ્યારે કાર્યકારણભાવ સિદ્ધ થતો નથી, કોઈ પણ તત્ત્વનું કાર્ય એટલે પર્યાય બીજાનું કારણ થઈને થાય એ વાત સાબિત થતી નથી. સમજાણું કાંઈ? કાર્યકારણ-કોઈ પણ દ્રવ્યની પર્યાય એટલે વર્તમાન પરિણામ, વર્તમાન દશા, વર્તમાન પર્યાય એને બીજું દ્રવ્ય કારણ થાય એમ કોઈ

રીતે બનતું નથી. આહાહા...! અમે કારણ તો થઈએ ને? નિમિત્ત કારણ તો થઈએ ને? એમ કેટલાક કહે છે. અમે ભલે કરીએ નહિ પણ નિમિત્તકારણ તો છીએ. એ જ અહીં ના પાડે છે.

મુમુક્ષુ :- ‘ઢેબરભાઈ’ કહેતા હતા.

ઉત્તર :- ‘ઢેબરભાઈ’ કહેતા, ‘ઢેબરભાઈ’ આવતા ને અહીં? ઈ કહેતા કે, અમે નિમિત્ત તો થાઈએને, નિમિત્ત થાઈએને? કોનું પણ નિમિત્ત થાય? એની પર્યાય એને કાળે થાય છે. તમારાથી થાય છે? તમે નિમિત્ત હતા માટે થાય છે? તો તો પછી આના પરિણામ અને એ પરિણામમાં કર્તા-કર્મ થઈ ગયું. આહા...! આકરું કામ છે, ભાઈ! દુનિયાથી અત્યારે ચાલતો પ્રવાહ છે (એનાથી જુદી જાત છે). આહાહા...!

‘તે (કાર્યકારણભાવ) નહિ સિદ્ધ થતાં, અજીવને જીવનું કર્મપણું સિદ્ધ થતું નથી;...’ શું કહે છે? અજીવનું કાર્ય જીવનું એ સિદ્ધ થતું નથી. અજીવનું કાર્ય જીવનું એ સિદ્ધ થતું નથી. અહીં એટલી વાત લીધી છે. અજીવને જીવનું કાર્ય, અજીવને જીવનું કાર્યપણું સિદ્ધ થતું નથી. એટલે આત્મા જડનું, શરીરનું, વાણીનું, મનનું, કોઈનું, કુટુંબનું, કબીલાનું, સ્ત્રીનું, કો’કનું કરી શકે એ વાત સાબિત થતી નથી. લોજીક ને ન્યાયથી વસ્તુને સિદ્ધ કરતાં વસ્તુ જ્યારે સત્તા ને અસ્તિત્વથી છે, વસ્તુ પોતાની સત્તાથી છે. બદલે છે ત્યારે પણ પોતાની સત્તાથી છે. એને બીજાથી બદલવું એ સિદ્ધ થતું નથી. આહાહા...! આકરું પડે જગતને.

મુમુક્ષુ :- ‘નરસિંહ મહેતા’એ કહ્યું છે, કે કોઈનું નહિ કરી શકે.

ઉત્તર :- ‘હું કરું, હું કરું એ જ અજ્ઞાન છે.’ આ વાત જુદી. એ સાધારણ વાત છે.

‘અજીવને જીવનું કર્મપણું...’ એટલે? જીવનું કાર્ય અજીવનું, જીવનું કાર્ય અજીવનું સિદ્ધ થતું નથી. સમજાણું કાંઈ? એટલો અહીં સરવાળો લેવો છે. અજીવ જેટલા શરીર, વાણી, મન, અરે...! કર્મ, કર્મ બંધનને પણ જીવ કરે એ સિદ્ધ થતું નથી. એ જીવ છે એ અજ્ઞાન ભાવે પુણ્ય-પાપના ભાવ કરે અને તેથી કર્મબંધન થાય એ જીવ કરી શકતો નથી. કર્મના બંધનના પરમાણુ કર્મના સ્વતંત્ર છે કર્મ બંધનમાં. આહાહા...!

ખરેખર તો પુણ્ય ને પાપના ભાવ પણ વિકાર છે. એનો પણ કર્તા જીવ નથી. જીવ તો જ્ઞાન ને આનંદ સ્વરૂપ પ્રભુ છે. ત્રિકાળી જાણક ને આનંદ સ્વરૂપ છે, વીતરાગ મૂર્તિ છે, વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ વિનાની ચીજ છે છતાં અનંત ગુણનો ખજાનો, ગોદામ છે, અનંત ગુણનું ગોદામ છે. આહાહા...! એ જીવને અજીવનું કાર્યપણું સિદ્ધ થતું નથી. એ જીવ ગમે એવો તમે મોટો સ્થાપો, આવો છે, અનંત બળ છે, પણ એ પોતાને માટે, પરને માટે કાંઈ નહિ. આહાહા...! છે?

‘અજીવને જીવનું કર્મપણું...’ અજીવને જીવનું કાર્યપણું. એટલે જીવને અજીવનું કાર્યપણું સિદ્ધ થતું નથી. આહાહા...! મેળ એવો લાગે એને. ઈચ્છા થાય ને પગ ચાલે, ઈચ્છા થાય

ને ભાષા બોલાય. આ હાથ હલે છે એ જડની પર્યાય અવસ્થા છે. પરમાણુ અસ્તિત્વ છે એમાં વર્ણ, ગંધ, રસ, ગુણ છે અને આ આમ થઈ એ અવસ્થા છે. પહેલી આ પરમાણુની ધૂળની અવસ્થા હતી પછી ઘઉંની થઈ પછી લોટની થઈ પછી લોહીની થઈ અત્યારે આંગળીની થઈ. એ અવસ્થાઓ બદલાય, વસ્તુ કાયમ રહે. એ અવસ્થાને અહીં એ કહે છે. આહાહા...! એ જડની અવસ્થાનું કાર્ય જીવનું કોઈ રીતે સિદ્ધ થતું નથી. આ અજીવનું કર્મ-કાર્ય એ જીવનું છે એ સિદ્ધ થતું નથી. આહાહા...! આકરું લાગે ને? આ આમ આમ થાય એ તો જડનું કાર્ય છે. ભાષા જડ જડ છે, આ હોઠ માટી (છે). એનું કર્મ અજીવનું કર્મ એટલે આ કાર્ય જીવનું તો સિદ્ધ થતું નથી. જીવને લઈને ઇ આમ આમ થાય છે એ વાત સાબિત થતી નથી. આહાહા...!

ન્યાય મુક્યા છે એકલા. ન્યાયનો વિષય છે. લોજીક છે, ન્યાય છે. ન્યાયનો અર્થ નિ ધાતુ છે એમાં. નિ ધાતુ એટલે જેવી વસ્તુની સ્થિતિ છે ત્યાં જ્ઞાનને લઈ જવું, દોરી જવું એનું નામ ન્યાય. આ સરકારે ન્યાય-બ્યાય કર્યા એ નહિ. આ તો વસ્તુનો જેવો સ્વભાવ છે, જેવું એનું સ્વરૂપ છે તેમાં તે ન્યાય એટલે નિ ધાતુ તેને જ્ઞાનમાં તેને દોરી જવું ને આ રીતે છે એમ દોરી જવું એનું નામ ન્યાય. ન્યાયથી આ સિદ્ધ થાય છે. આહા...! અન્યાયથી ગમે તે રીતે અજ્ઞાની માને એ વસ્તુ સ્થિતિ બદલે એવું નથી. આહાહા...! જુઓ! આ પાનું છે તો એની મેળે આમ ફરે? હાથ વિના ફરે? હા. હાથ ને આ બેયની પર્યાયનું કાર્ય જીવનું નથી. અજીવને, આ અજીવને જીવનું કાર્યપણું એટલે જીવનું આ કાર્યપણું આમ થવું એ સિદ્ધ થતું નથી. આહાહા...! આવું કામ છે.

‘અને તે (-અજીવને જીવનું કર્મપણું) નહિ સિદ્ધ થતાં,...’ અજીવનું કાર્ય જીવનું નહિ સિદ્ધ થતાં. અજીવની અવસ્થા જીવથી થાય તે નહિ સાબિત થતાં. આહાહા...! અજીવમાં જે વર્તમાન અવસ્થા છે... આહાહા...! પાણી અગ્નિથી ઊંનું થતું નથી, એમ કહે છે. પાણીના દ્રવ્ય જુદા છે, અગ્નિના જુદા છે. પોતપોતાની પર્યાયનો કર્તા પોતે છે, બીજો દ્રવ્ય એનો કર્તા નથી. આહાહા...! ગજબ વાત! દુનિયાને ગળે ઉતરવી (કઠણ પડે) એવી વાત છે. કેમકે સર્વ દ્રવ્ય ભિન્ન છે ને? સર્વ દ્રવ્ય એટલે એ પાણીના દ્રવ્ય ભિન્ન છે, એ અગ્નિના પરમાણુ ભિન્ન છે. ઇ પરમાણુ છે. તો એક પરમાણુથી બીજી પરમાણુની પર્યાય થાય એનો અહીં નિષેધ છે. આહાહા...!

ખરું તો અગ્નિ પાણીને અડતી નથી અને પાણી ઊંનું થાય (છે). એ ઊંનું તો પાણીનું સ્પર્શગુણનું પરિણમન છે ઉંનું. અગ્નિને લઈને નહિ. આરે...! આવી વાત આકરી. દુનિયાથી જુદી જાતની વાત. શું થાય? માર્ગ આ છે. આકરો પડે ન પડે. અમારે શું કરવું આખો દિ?’ આખો દિ’ કરે શું? કરી જ ક્યાં શકે છો? જાણ કે થાય છે, જાણ કે આ થાય છે, થાય તેને જાણ. આહાહા...! થાય તેને કરું છું એ વાત છોડી દે. આહાહા...! પણ એ

કાંઈ વાત નથી, એ કાંઈ વાતે વડા થાય એવા નથી. અંદર પુરુષાર્થ જોઈએ છે.

ચૈતન્ય ભગવાન જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, પ્રજ્ઞાબ્રહ્મ સ્વરૂપ છે. પ્રજ્ઞા નામ જ્ઞાન ને બ્રહ્મ નામ આનંદ. પ્રજ્ઞાબ્રહ્મ આનંદ સ્વરૂપ છે એ શું કરે? જાણો-દેખો. આહાહા...! પરની અવસ્થાને કરે એ તો વાતેય નથી પણ પરને અડે એ વાતેય નથી. આહાહા...! એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યને અડે એ પણ વસ્તુના સ્વરૂપમાં નથી. આહાહા...!

‘(-અજીવને જીવનું કર્મપણું) નહિ સિદ્ધ થતાં, કર્તા-કર્મની અન્યનિરપેક્ષપણે...’ ભારે ભાષા જુઓ! ‘કર્તા-કર્મની અન્યનિરપેક્ષપણે (-અન્યદ્રવ્યથી નિરપેક્ષપણે, સ્વદ્રવ્યમાં જ) સિદ્ધિ હોવાથી,...’ હવે શું કીધું છે? દરેક પદાર્થ પોતે કર્તા અને પોતે પર્યાય એનું કર્મ. એ કર્તા-કર્મમાં પરની અપેક્ષા નહિ, નિરપેક્ષપણે સિદ્ધ થાય છે. એક દ્રવ્યના પરિણામ બીજા કરે એમ નહિ. નિરપેક્ષપણે સ્વતંત્ર સિદ્ધ થાય છે. આહાહા...! આવું આકરું. હાથને આમ હલાવવો કહે છે એની અવસ્થાને જીવની સાથે કર્તા-કર્મની અન્યનિરપેક્ષ છે. પરની અપેક્ષા વિના જડ પોતાને કારણે અવસ્થા ત્યાં કરે છે. એ પર્યાય અવસ્થા બદલે છે. આત્માથી કાંઈ નથી થાતું એનાથી. આહાહા...! છેલ્લો શબ્દ જોયો?

‘કર્તા-કર્મની અન્યનિરપેક્ષ...’ એક દ્રવ્યથી બીજા દ્રવ્યની નિરપેક્ષપણે કર્તા-કર્મ થાય છે. એટલે દરેક વસ્તુ કર્તા એટલે રચનાર અને કર્મ એટલે એની પર્યાય પરિણામ થાય તે એનું કર્મ. એ કર્તા-કર્મની અન્યનિરપેક્ષપણે (એટલે કે) બીજા દ્રવ્યની અપેક્ષા વિના, બીજા તત્ત્વની અપેક્ષા વિના સ્વતઃ તત્ત્વ પોતાના પરિણામને પોતે કરે, પરની સાથે કાંઈ સંબંધ છે નહિ. આરે આરે...! આવું ઝીણું છે. આટલા શબ્દોમાં (એટલું ભર્યું છે).

કોઈ કહે કે, આટલી અપેક્ષા તો છે ને? અપેક્ષા તો છે ને? એ કાઢી નાખવા. ‘કર્તા-કર્મની અન્યનિરપેક્ષ...’ પરદ્રવ્યની અપેક્ષા છે નહિ. જેમાં પોતાના પરિણામ થાય છે જીવને તો એમાં કર્મની પણ અપેક્ષા નથી. કર્મ બંધન થાય છે તેમાં જીવની અપેક્ષા નથી. શરીરની આંગળી ચાલે છે તેમાં જીવ ને બીજા પરમાણુની પણ અપેક્ષા નથી. નિરપેક્ષપણે પ્રત્યેક પદાર્થ બીજાની અપેક્ષા વિના... આહાહા...! સ્વદ્રવ્યમાં જ સિદ્ધિ હોવાથી. દરેક દ્રવ્ય પોતાના પરિણામ પોતે કરે એ સિદ્ધિ હોવાથી. આહાહા...! છેલ્લો બોલ સિદ્ધ બહુ જ, ઘણો કર્યો છે.

‘કર્તા-કર્મની અન્યનિરપેક્ષ...’ પરમાણુઓ અને આત્મા સમયે સમયે, ક્ષણે ક્ષણે જે બદલવાના પરિણામ પરમાણુ અને આત્મામાં થાય તે કર્તા પરમાણુ અને પર્યાય કર્મ. એમ જીવના પરિણામ જીવ ને પણ જીવના પરિણામ જીવ. એ એનો જીવ કર્તા ને પરિણામ કર્મ. અન્યદ્રવ્યની સાથે કર્તા-કર્મ નિરપેક્ષ છે. આહાહા...! આ આત્મા છે તો આ હાથ હલે છે એ નિરપેક્ષ છે. એની મેળાએ એનો પોતાનો પર્યાય છે તે થાય છે. આહાહા...!

કરવતથી લાકડાના બે ટૂકડા થાય છે એ વાત સિદ્ધ થતી નથી એમ કહે છે. કરવતના રજકણ જુદા છે, પેલા રજકણ જુદા છે. દરેક રજકણનો પર્યાય પોતાથી કાર્ય કારણમાં પોતે

છે, પર કારણ છે એમ છે નહિ. આહાહા...! આ બાઈયું ડોંશિયાર હોય એ કરે ને? આ પાપડ ને વડી ને નથી કરતાં? વડી, પાપડ.. પેલા શું કહેવાય? પુડલા. સારા પુડલા કરે. હળવો હાથ જેનો હોય ને પુડલા કરે, ભજ્યા કરે. કરે છે કે નહિ? ભગવાન... ભગવાન... ભગવાન... ભગવાન... અભિમાન કરે. આહાહા...! ઈ કીધું ને? કર્તા-કર્મની અન્યનિરપેક્ષ. બીજા તત્ત્વની અપેક્ષા જ જેને નથી. એ રીતે બધી ચીજોના પર્યાય થયા કરે છે. આહાહા...! આ એક વાત સમજે તો બધો નિર્ણય નિવેડો થઈ જાય. આકરી વાત છે, ભાઈ!

આ કમબદ્ધનો અધિકાર જ ઝીણો છે. શરૂ થયો છે, શરૂ થયો ત્યારથી... (સંવત) ૨૦૦૦ માં બહાર વિસ્તાર મૂક્યો હતો. છત્રીસ વર્ષ થયા. ત્યાં ખળભળાટ, ખળભળાટ થઈ ગયો. કમબદ્ધ થયું, બસ! તો તો પછી આ આત્મા કાંઈ કરી શકે નહિ. થવાનું હોય એ થાશે? થવાનું થાશે એમ જ છે. પણ થવાનું થાશે એની દૃષ્ટિ ક્યાં? પર ઉપર નહિ. એની આત્મા ઉપર દૃષ્ટિ (હોય). હું તો જ્ઞાન છું, આનંદ છું, સચ્ચિદાનંદ પ્રભુ છું એવી મારી સત્તા જ્ઞાનમય છે એવી જેને દૃષ્ટિ હોય એને આ કમબદ્ધના કર્તા-કર્મપણાનો ભાવ બરાબર બેસી જાય કે, કર્તા-કર્મ એક બીજા નથી. છે ને? આહા...!

‘કર્તા-કર્મની અન્યનિરપેક્ષ...’ અન્યની અપેક્ષા નથી. આહા...! લોકો કહે ને? કાંઈક અપેક્ષા તો રાખો, નિમિત્તની કાંઈ અપેક્ષા રાખો. ‘ઢેબરભાઈ’ એમ કહેતા હતા. આ સાંભળતા ત્યારે કહે, નિમિત્ત છે, નિમિત્ત રાખો. એની સાથે બીજા એક હતા એ તો બિચારા બેસતા, બીજા નહોતા એક? આવ્યા હતા. આહાહા...! હું બીજાનું ભલું કરી શકું એ વાત જ જૂઠી છે. ભાવ આવે, ભાવ આવે એનો જ્ઞાતા રહે, જાણનાર રહે. એનો એ કર્તા ન થાય. ભાવ આવે એનો કર્તા ન થાય. પરનું ભલું તો કરી તો શકે નહિ પણ ભલું કરવાનો ભાવ આવે એનો પણ કર્તા થાય તો મિથ્યાદૃષ્ટિ છે. કારણ કે, વિકારનો કર્તા થાય છે. આહાહા...! પ્રભુ તો જ્ઞાન સ્વરૂપ સચ્ચિદાનંદ છે એને રાગનું કર્તાપણું સોપવું એ વિપરીત દૃષ્ટિ છે. આહાહા...! એટલે કે એક બીજાને કાર્યમાં પરની અપેક્ષા છે જ નહિ. ભારે શબ્દ છે. અન્યની અપેક્ષા જ નથી. કિંચિત્ કથંચિત્ આમ છે ને કથંચિત્ આમ છે, એમ આવે છે ને? તમારે એમાં પણ આવે છે. શું તમારો હતો? વિકાસ... કથંચિત્ (આ) ને કથંચિત્ આ. આહાહા...! દુનિયા બેઠી આખી દુનિયાને (એ વાત) બેઠી છે. એ કાંઈ નવું નથી. આ વાત તદ્દન નવી છે. ‘જીવને અજીવનું કર્તાપણું સિદ્ધ થતું નથી. માટે જીવ અકર્તા ઠરે છે.’ લ્યો!

(શ્રીતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

પ્રવચન નં. ૩૮૧, શ્લોક-૧૯૩, ૧૯૪, ગાથા-૩૦૮ થી ૩૧૧ શુક્રવાર, મહા સુદ ૧, તા. ૦૧-૦૨-૧૯૮૦

સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન પ્રગટ થાય છે એ પણ છે પર્યાય પણ ત્રિકાળીને જાણે છે માટે એને સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન કહેવામાં આવ્યું. જાણે છે ત્રિકાળીને એની સાથે મોક્ષની પર્યાયને પણ જાણી છતાં એ સ્વાંગ છે અરે...! નિશ્ચયથી તો એ મોક્ષની પર્યાય પણ એક સ્વાંગ છે. આહાહા...! કારણ એક સમય, પણ એ જાણનારી પર્યાય રહે છે. ત્રિકાળી ભગવાન ધ્રુવ છે એ તો એ જેમ છે તેમ જ તેટલો અનાદિ કાળથી અનંત કાળ એક જ રૂપે છે. નિગોદથી માંડીને સિદ્ધ સુધીમાં દ્રવ્ય તો ત્રિકાળી નિરાવરણ જેમ છે તેમ જ છે. એમાં કાંઈ હેર-ફેર થતો નથી. એથી (એમ કહ્યું કે) ‘સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન પ્રવેશ કરે છે.’ એ પણ (પ્રવેશ કરે છે). જેમ મોક્ષનો સ્વાંગ પ્રવેશ કરે છે અને જાણી લીધું તેમ આ પણ સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન પ્રવેશ કરે છે, એ પણ એક પર્યાય થઈ. આહાહા...!

રંગભૂમિમાં જીવ-અજીવ, ઈ અધિકાર આવી ગયા. કર્તાકર્મ, પુણ્ય-પાપ, આસ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ અને મોક્ષ-એ આઠ સ્વાંગ આવ્યા, આઠ સ્વાંગ આવ્યા. આહાહા...! ભગવાન આત્મદ્રવ્ય ત્રિકાળી નિત્યાનંદ પ્રભુ એમાં આ આઠ સ્વાંગ આવ્યા, આઠ ભેખ આવ્યા, આઠ એક અવસ્થાઓ આવી. આહાહા...! ‘તેમનું નૃત્ય થયું...’ આઠનું નૃત્ય થયું એટલે પર્યાય પ્રગટી ને પરિણમી એ એનું નૃત્ય. પર્યાય થઈ અને પ્રગટી એ એનું નૃત્ય. આહાહા...!

‘અને પોતપોતાનું સ્વરૂપ બતાવી તેઓ નીકળી ગયા.’ લે. આઠેય પર્યાય પાછી નીકળી ગઈ. ટકતું તત્ત્વ એ પર્યાય નથી એટલે નીકળી ગઈ એમ કીધું. ટકતું તત્ત્વ જે ધ્રુવ ત્રિકાળ છે એની અપેક્ષાએ તો આઠે પર્યાયો નીકળી ગઈ. આહાહા...! આવી વાત હવે, લ્યો! હવે અહીં કોઈ દિ’ દયા, દાન ને વ્રત ને ભક્તિ ને પૂજાથી ધર્મ થાય! ક્યાં આ વાત ને ક્યાં આ વાત! ઉગમણો-આથમણો ફેર છે. અહીં તો કહે છે સંવર, નિર્જરા ને મોક્ષનો ભેખ પણ નીકળી ગયો. એક સમયમાં આવીને બીજે સમયે તે રહેતો નથી. આહાહા...! એથી એ સ્વાંગ નીકળી ગયો એમ કહેવામાં આવે છે. ધ્રુવ કાંઈ નીકળી જતું નથી અને જે જાણે છે એ છે તો પર્યાય પણ એ પર્યાય બધા સ્વાંગને એ જાણનારી છે. એ અપેક્ષાએ એમ કહીને એને સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન કહેવામાં આવ્યું છે.

‘પોતપોતાનું સ્વરૂપ બતાવી તેઓ નીકળી ગયા...’ સંવર ને નિર્જરા ને મોક્ષ ત્રણે નીકળી ગયા. આસ્રવ બંધ તો ભલે નીકળી ગયા. આસ્રવ એટલે પુણ્ય-પાપ, આસ્રવ ને બંધ ચાર એ તો મલિન છે. એ તો નીકળી ગયા પણ સંવર, નિર્જરા ને મોક્ષની પર્યાય નીકળી ગઈ.

એક સમયમાં આવી ને ચાલી ગઈ, એક સમય આવીને ચાલી ગઈ. આહાહા...! ભગવાન ધ્રુવરૂપે રહ્યો અને પર્યાય એક સમયમાં આવીને ચાલી ગઈ. આહાહા...! એને જાણનારું જ્ઞાન એ છે તો વર્તમાન પર્યાય. એ પર્યાયે, તે પર્યાયોને જાણી, કે આમ થયું. કરી નથી, જાણનાર પર્યાયે એને કરી નથી. સંવર, નિર્જરા, મોક્ષના સ્વાંગને પણ જાણનારી પર્યાયે કરી નથી. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- જેમ મોક્ષની પર્યાય નીકળી જાય છે, ગુરુદેવ! તેમ એને જાણનારી જ્ઞાનની પર્યાય એ પણ નીકળી જાય.

ઉત્તર :- અહીંયાં જાણનારી પર્યાય પલટે તો છે એ તો કહ્યું. પર્યાય છે ને ઈ? પણ એ કાયમ રહેનારી છે એમ ને એમ જાણનારી-જાણનારી (રહે છે) માટે એને (એમ કહ્યું કે) સ્વાંગ નીકળી ગયો ને સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન રહી ગયું. એટલે ખરેખર તો ત્રિકાળી જ્ઞાન રહી ગયું છે પણ ત્રિકાળી જ્ઞાનનું જ્ઞાન જે છે એ પર્યાય છે. ત્રિકાળીને જાણનારી પર્યાય રહી એ સ્વાંગ નીકળી ગયા છતાં તેને જાણનારી પર્યાય રહી. છે તો એ પણ સ્વાંગ.

મુમુક્ષુ :- જાણનારી પર્યાય પણ સ્વાંગ? મોક્ષેય સ્વાંગ ને મોક્ષને જાણનારી પર્યાયે સ્વાંગ?

ઉત્તર :- ધ્રુવમાં ક્યાં જાણવું છે? એ પણ પર્યાય છે, મોક્ષને જાણનારી પણ પર્યાય છે, અહીં સંવર, નિર્જરાને જાણનારી પર્યાય છે, ધ્રુવ જાણનાર નથી. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- ગુરુદેવ! મોક્ષની પર્યાયને જે જ્ઞાનની પર્યાય જાણે એ મોક્ષની પર્યાય એટલે કઈ લેવી?

ઉત્તર :- એ નિર્મળ પૂર્ણ થયું એમ જ્ઞાને જાણ્યું, કર્યું નથી.

મુમુક્ષુ :- નિર્મળતામાં કઈ પર્યાય લેવી?

ઉત્તર :- મોક્ષની પૂર્ણ, પૂર્ણ શુદ્ધ. મોક્ષની પર્યાય એટલે પૂર્ણ શુદ્ધ.

મુમુક્ષુ :- બધા ગુણોની?

ઉત્તર :- પૂર્ણ શુદ્ધ. બધા ગુણોની પર્યાય પૂર્ણ શુદ્ધ.

મુમુક્ષુ :- જ્ઞાનગુણની પર્યાય....

ઉત્તર :- .. જ્ઞાન પણ ભેગું છે પણ જ્ઞાનને અહીંયાં પ્રધાનપણે કહેવું છે. જાણનાર રાખવું છે ને એને? જાણનાર રાખવું છે. જાણનાર છે એ કાંઈ ધ્રુવ નથી. જાણનારની પર્યાયે ધ્રુવને જાણ્યું. એ પર્યાય પલટી જાય છે છતાં એ પર્યાય બીજા સ્વાંગને જાણે છે માટે એ સ્વાંગને કાયમ રહેનારી કહેવામાં આવી છે, આ અપેક્ષાએ. આહાહા...! ઝીણી વાત છે ને? સમજાણું કાંઈ? મોક્ષનો સ્વાંગ નીકળી ગયો. નીકળી ગયો એ જાણ્યું કોણે? એ પર્યાયે. કંઈ ધ્રુવ જાણતો નથી. છતાં પર્યાય પણ ક્રમસર છે, એ જાણનારી પર્યાય પણ ક્રમસર છે અને એ જાણનારી પર્યાયની સાથે અનંતી પર્યાય છે તે અક્રમ છે. જાણનારી પર્યાય સાથે અનંતા

ગુણની પર્યાય એક સમયે છે તેથી તે અક્રમ છે. એકલું ક્રમબદ્ધ જ છે એમ નથી, અક્રમ પણ છે, અક્રમનો અર્થ એક સાથે. ક્રમનો અર્થ એક પછી એક. આહાહા...! આવું છે.

આ તો ‘સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન અધિકાર’ (છે). ‘હવે સર્વ સ્વાંગ દૂર થયે એકાકાર સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન પ્રવેશ કરે છે.’ એ સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન પ્રવેશ કરે છે, એ પ્રગટ થયેલું પ્રવેશ કરે છે, એમ. બધા સ્વાંગને જાણનારું જ્ઞાન એ પ્રવેશ કરે છે. આહાહા...! છે તો જાણનારું એ જ્ઞાન પર્યાય છે એ કાંઈ જાણનારું ધ્રુવ નથી. બધાને જાણનારી પર્યાય પ્રગટ થાય છે. પોતામાં રહીને પોતે પરમાં ભળ્યા વિના પોતાની સત્તાના સામર્થ્યથી સ્વાંગ બધાને જાણે છે. એ સ્વાંગ છે માટે તેને જાણે છે એમ નહિ. એ પર્યાયનું સામર્થ્ય જ એવું છે, કે સર્વ સ્વાંગને સ્વાંગનું અસ્તિત્વ છે માટે જાણે છે એમ નહિ. એ પર્યાયનું પોતાનું અસ્તિત્વ એટલું તાકાતવાળું છે, કે બધા સ્વાંગને પોતામાં રહીને પરને અડ્યા વિના જાણે છે, આવું છે. એકાકાર કીધું ને હવે? પેલો ફેરફાર થતો હતો. આમાં એકાકાર (છે). એ પણ છે તો પર્યાય પણ સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન (પર્યાય છે). ધ્રુવ, ધ્રુવને સિદ્ધ કરવું છે. ધ્રુવને જાણનારું જ્ઞાન એ પ્રસિદ્ધ કરવું છે. ધ્રુવને જાણનારું જ્ઞાન પ્રવેશ કરે છે એમ અહીં સિદ્ધ કરવું છે. આહાહા...! છે ઝીણું ભાઈ! સમજાય છે કાંઈ? આહાહા...!

‘ત્યાં પ્રથમ જ, મંગળરૂપે જ્ઞાનપુંજ આત્માના મહિમાનું કાવ્ય કહે છે :-’

શ્લોકાર્થ :- ‘અખિલાન્ કર્તૃ-મોક્તૃ-આદિ-ભાવાન્ સમ્યક્ પ્રલયમ્ નીત્વા’ ‘સમસ્ત કર્તા-ભોક્તા આદિ ભાવોને સમ્યક્ પ્રકારે નાશ પમાડીને પદે પદે (અર્થાત્ કર્મના ક્ષયોપશમના નિમિત્તથી થતા દરેક પર્યાયમાં)...’ ‘બન્ધ-મોક્ષ-પ્રક્લૃપ્તે:’ ‘બંધ-મોક્ષની રચનાથી દૂર વર્તતો,...’ આહાહા...! જાણનારી પર્યાય(નું) ધ્રુવની ઉપર જોર છે એથી તે પર્યાયને સ્વાંગને દૂર કરતો, ‘બંધ-મોક્ષની રચનાથી દૂર વર્તતો....’ આહાહા...! ધ્રુવને જાણનારું જ્ઞાન એ બંધ-મોક્ષ આદિ પર્યાયથી તે જ્ઞાન દૂર વર્તતું (છે). આહાહા...!

‘કર્તા-ભોક્તા આદિ ભાવોને સમ્યક્ પ્રકારે નાશ પમાડીને પદે પદે (અર્થાત્ કર્મના ક્ષયોપશમના નિમિત્તથી થતા દરેક પર્યાયમાં)...’ ‘બન્ધ-મોક્ષ-પ્રક્લૃપ્તે:’ ‘બંધ-મોક્ષની રચનાથી દૂર વર્તતો,...’ આહાહા...! એ પર્યાય તો જાણે જ છે. છે તો પર્યાય, જાણનારી છે તો પર્યાય પણ એ પર્યાયનું જોર ધ્રુવ ઉપર છે. એથી આ બંધ-મોક્ષના પર્યાયથી દૂર વર્તતું એમ કીધું. છે તો એ પર્યાય પણ ધ્રુવ ઉપર જોર હોવાથી... છે તો પર્યાય, પર્યાયનું લક્ષ ધ્યેય ધ્રુવ હોવાથી બંધ-મોક્ષ આદિ પર્યાયથી દૂર વર્તતું, નહિ કરતું. બંધ-મોક્ષની પર્યાયને પણ એ જ્ઞાન પર્યાય સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન નહિ કરતું, દૂર વર્તતું (છે). આહાહા...! આવું છે. છે?

‘બન્ધ-મોક્ષ-પ્રક્લૃપ્તે: દૂરીભૂત:’ છે. આહાહા...! ‘બંધ-મોક્ષની રચનાથી દૂર વર્તતો, શુદ્ધ-શુદ્ધ (અર્થાત્ જે રાગાદિક મળ તેમ જ આવરણ-બન્નેથી રહિત છે એવો),...’ આવરણથી રહિત અને રાગાદિક મળથી રહિત એવો ‘સ્વરસ-વિસર-આપૂર્ણ-પુણ્ય-અચલ-અર્ચિ:’ ‘જેનું

પવિત્ર અચળ તેજ નિજરસના...' પવિત્ર અચળ તેજ નિજરસ ('જ્ઞાનરસના, જ્ઞાનચેતનારૂપી રસના) ફેલાવથી ભરપૂર છે...' જોયું? છે તો જ્ઞાનચેતના પર્યાય. આહા...! એ પર્યાયની એટલી તાકાત છે (કે) મોક્ષ ને સંવર-નિર્જરા આદિથી દૂર વર્તતું. એમાં ભળતું નથી. એ જ્ઞાન સ્વયં પોતે પોતાના પોતાને જાણતું પરને પોતામાં રહીને જાણતું, પરથી દૂર વર્તતું (પ્રવર્તે છે). આહાહા...! મોક્ષની પર્યાયને જાણતું છતાં તે જ્ઞાન મોક્ષની પર્યાયથી દૂર વર્તતું. 'સર્વવિશુદ્ધ અધિકાર' ઝીણો અધિકાર છે. એકદમ પૂર્ણ ધ્રુવ ઉપર (જેનું જોર છે), છે પર્યાય પણ એ પર્યાયનું ધ્યેય ધ્રુવ છે તેથી તે પર્યાયને બંધ-મોક્ષની પર્યાયથી દૂર વર્તતું એમ કહ્યું છે, ધ્રુવની સમીપ વર્તતું અને આ પર્યાયથી દૂર વર્તતું. સમજાય છે કાંઈ? આવો વિષય છે.

'જેનું પવિત્ર અચળ તેજ નિજરસના (-જ્ઞાનરસના, જ્ઞાનચેતનારૂપી રસના) ફેલાવથી ભરપૂર છે...' આહાહા...! 'એવો,...' 'ટટ્કોત્કીર્ણ-પ્રકટ-મહિમા' 'જેનો મહિમા ટંકોત્કીર્ણ (શાશ્વત) પ્રગટ છે...' વસ્તુ છે એની મહિમા શાશ્વત છે પણ જેણે જાણી છે, જાણી છે એને શાશ્વત છે. જેના જ્ઞાનમાં પર્યાયોથી દૂર વર્તતું ધ્રુવને જાણતું, ધ્રુવ છે એને જાણતું, એના ફેલાવથી. ધ્રુવ એમ કે કારણ છે, ધ્રુવ છે પણ ધ્રુવ છે તો એ જેણે જાણ્યું તેને ધ્રુવ છે, જેણે નથી જાણ્યું એને ધ્રુવ છે ક્યાં? સમજાય છે કાંઈ? આહા...!

'(જ્ઞાનચેતનારૂપી રસના) ફેલાવથી ભરપૂર એવો, અને જેનો મહિમા ટંકોત્કીર્ણ પ્રગટ છે...' ધ્રુવ, શાશ્વત એવો 'અયં જ્ઞાનપુઞ્જઃ સ્ફૂર્જતિ' 'આ જ્ઞાનપુંજ આત્મા પ્રગટ થાય છે.' જ્ઞાનપુંજ આત્મા પ્રગટ થાય છે. એટલે ધ્રુવ તો છે પણ ધ્રુવ ઉપર દષ્ટિ પડી ત્યારે પ્રગટ થાય છે એમ કહેવામાં આવ્યું. છે ઈ છે એમ ધારણામાં લીધું એને છે ઈ લક્ષમાં આવ્યું નથી. સમજાણું કાંઈ?

પ્રશ્ન કર્યો હતો ને ભાઈએ? 'ત્રિભુવનભાઈ'એ. એમ કે કારણ પરમાત્મા છે તો કાર્ય તો આવવું જોઈએ. કારણ પરમાત્મા છે, પણ કોને? જેને કારણ પરમાત્મા છે એવું ભાન થયું એને કાર્ય આવે. કારણ પરમાત્મા છે ઈ તો છે પણ છે એવી પ્રતીતિ કોને થઈ? એના ખ્યાલમાં એ ચીજ જ નથી આવી એને છે ક્યાં? જેના ખ્યાલમાં એ વસ્તુ આવી નથી એને છે ક્યાં? આહાહા...! ઈ છે એ ખ્યાલમાં આવે એને છે, ન આવે એને છે નહિ. છે છતાં એને ક્યાં છે? જેના ખ્યાલમાં આ વસ્તુ આવડી છે એ મૂળ ખ્યાલમાં જ તેનું જ્ઞેય આવ્યું નથી એને એ છે આવ્યું ક્યાં? આહાહા...! આવું ઝીણું છે.

કારણ પરમાત્મા છે એવું જ્ઞાન થાય તેને કારણ પરમાત્મા છે. બીજો આત્મા એમ બધાને કહે, કે બધા કારણ પરમાત્મા છે. પણ એને એમ જાણ્યા વિના એને કારણ પરમાત્મા નથી. બીજો આત્મા કહે, કારણ પરમાત્મા ધ્રુવને જાણનારો એમ કહે, કે બધા ભગવાન છે, બધા આત્માઓ પરમાત્મા છે. એ તો પોતે જાણ્યું છે એ અપેક્ષાથી પરને પરમાત્મા કહે છે. પણ જાણ્યું છે તે સ્થિતિથી આ રીતની મર્યાદાવાળું તત્ત્વ છે એવું જ બધાનું મર્યાદાવાળું

તત્ત્વ છે એમ જાણ્યું છે તે બીજાના તત્ત્વને શુદ્ધ ધ્રુવ તરીકે જાણે છે. સમજાણું કાંઈ? આહાહા..!

‘જ્ઞાનપુંજ આત્મા પ્રગટ થાય છે.’ એમ કીધું ને? છે તો ખરો પણ જેને દષ્ટિમાં આવ્યો એને પ્રગટ થાય છે એમ કહેવામાં આવ્યું. જેની દષ્ટિમાં જ આવ્યું નથી (કે) વિષય શું ચીજ છે આ, એને પ્રગટ ક્યાં છે? એ એને તો અપ્રગટ-છે જ નહિ. એને પ્રગટ છે એ પર્યાય છે ને રાગાદિ એ પ્રગટ છે. આહાહા..! પૂર્ણ પરમાત્મ સ્વરૂપ જ્ઞાનપુંજ, જ્ઞાનપુંજ કીધો ને? એવો જ્ઞાનપુંજ આત્મા જેને દષ્ટિમાં આવ્યો એને પ્રગટ છે, એને છે એમ આવ્યું એ પ્રગટ છે એમ આવ્યું. પર્યાયમાં જણાણું માટે એને પ્રગટ છે એમ આવ્યું. પર્યાયમાં જે ધ્રુવ જણાતું નથી એને તો ધ્રુવ છે નહિ. એને ધ્રુવ નથી.

ધ્રુવ જોનારો એના ધ્રુવને ધ્રુવ કહે છે. ધ્રુવને જોનારો બધા આત્માને આ રીતે ભગવાન ધ્રુવ છે એમ દેખે છે. એ તો પર્યાયબુદ્ધિ ગઈ છે, ધ્રુવબુદ્ધિ થઈ છે, એ પણ છે પર્યાય, પણ એ પર્યાયમાં ધ્રુવ જણાણો છે તેથી બધા આત્માઓ ધ્રુવ સ્વરૂપ ભગવાન છે (એમ જાણે છે). ‘દ્રવ્યસંગ્રહ’માં આવી ગયું. ‘દ્રવ્યસંગ્રહ’માં ધર્મ ધ્યાનનો અવાય વિચાર કરતાં (કહ્યું છે). આજ્ઞા, અવાય, વિપાક એવો વિચાર છે ને? ધર્મધ્યાનનો ભેદ (છે). એ ધર્મધ્યાન પણ છે તો નિર્મળ પર્યાય, પણ પર્યાયે જાણ્યો છે ધ્રુવ, પકડ્યો છે. આખી ચીજ આવડી છે એ પર્યાયે જે જાણ્યો છે એ કહે છે, કે બધા આત્માઓ ભગવાનસ્વરૂપ (છે). હું પણ હવે થોડા કાળમાં પૂર્ણ ભગવાન સ્વરૂપ થવાનો છું. સ્વભાવ ભગવાન છે એમ જાણ્યું છે ઇ એમ કહે છે, કે શક્તિરૂપે જે ભગવાન છે એને મેં જાણ્યો છે તો હું વ્યક્તરૂપે ભગવાન થવાનો જ છું. તેમ બધા ભગવાન થાવ! એ ધ્રુવ જાણનારો તો એમ કહે છે. છે જાણનારી પર્યાય પણ એ પર્યાયે જાણ્યું છે ધ્રુવ. આહાહા..!

૩૨૦ ગાથામાં એ આવ્યું ને? કે પર્યાય એમ માને છે, કે ત્રિકાળ સર્વ આવરણ રહિત અવિનશ્વર સ્વરૂપ પ્રત્યક્ષ પ્રતિભાસમય શુદ્ધ પારિણામિક પરમભાવલક્ષણ નિજ પરમાત્મદ્રવ્ય તે હું છે એમ પર્યાય કહે છે. પર્યાય એમ નથી (કહેતી કે) હું પર્યાય છું. પર્યાય આમ જેનું લક્ષ ન્યાં છે, કે આ જ આ હું છું. આહાહા..! એ પરમાત્મદ્રવ્ય જોણે જાણ્યું છે તેને આ જ્ઞાનપુંજ આત્મા પ્રગટ થાય છે. એને પ્રગટ થયો છે. સમજાય છે કાંઈ? છે તો ખરો પણ દષ્ટિમાં, અનુભવમાં આવ્યો છે એને પ્રગટ થાય છે. નહિતર વસ્તુ તો છે. છે છતાં તેને દષ્ટિમાં અસ્તિપણું આવ્યું નથી. એનું જેટલું હોવાપણાનું સામર્થ્ય છે એટલું જેની પર્યાયમાં, દષ્ટિમાં, જ્ઞાનમાં આવ્યું નથી એને તો ઇ ક્યાં છે? એ ભગવાન પૂર્ણાનંદ સ્વરૂપ પર્યાયમાં, દષ્ટિમાં આવ્યો છે એને જ્ઞાનપુંજ પ્રગટ થાય છે અને એ એમ જ જાણે છે, કે બધા ભગવાન જ્ઞાનપુંજ છે. પર્યાયમાં છે ભૂલ એને એકકોર રાખો. જ્ઞાનપુંજ ભગવાન છે. અને તેથી તો એમ પણ કહ્યું, બધા ભગવાન થાવ. હું થવાનો છું, તમે થાવ. આહાહા..! ‘દ્રવ્યસંગ્રહ’માં

ધર્મધ્યાનનો બોલ છે. ‘આવો જ્ઞાનપુંજ આત્મા પ્રગટ થાય છે.’

ભાવાર્થ :- ‘શુદ્ધનયનો વિષય...’ સમ્યગ્જ્ઞાનનો જે શુદ્ધનય છે, નય છે એ તો જ્ઞાનનો અંશ છે પણ એનો વિષય જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા છે. શુદ્ધનય છે જ્ઞાનનો પર્યાય પણ એનો વિષય જ્ઞાન સ્વરૂપ ભગવાન છે. પૂર્ણાનંદનો નાથ જ્ઞાનસ્વરૂપ ભગવાન તેનો વિષય છે. પર્યાયનો વિષય છે તેથી પર્યાય એમ માને છે કે હું તો આ છું. જેમાં મારી નજર પહોંચી, જેમાં મારી નજર પહોંચી ગઈ તે હું છું. આહાહા..!

‘તે કર્તાભોક્તાપણના ભાવોથી રહિત છે,...’ રાગ ને અન્યનો તો કર્તાભોક્તા નહિ પણ ‘બંધમોક્ષની રચનાથી રહિત છે,...’ આહાહા..! આ પંચમઆરાના સંત પંચમઆરાના અપ્રતિબુદ્ધ શિષ્યને આ કહે છે. અહીં તો પંચમઆરાના છે ને સાધુ? કોઈ કહે કે, આ વાત તો ચોથાઆરાની છે. પંચમઆરાના સંત, પંચમઆરાના અપ્રતિબુદ્ધ જીવને કહે છે. ભગવાન તું પૂર્ણ છો. મેં જાણ્યું છે, કે પૂર્ણ છો તો તું પણ પૂર્ણ છો. આહાહા..! બંધ અને મોક્ષની રચનાથી રહિત છે. આહાહા..! વસ્તુ જે છે (એ) આવે છે ખ્યાલમાં, જ્ઞાનમાં, પર્યાયમાં. પર્યાયમાં ખ્યાલમાં આવવા છતાં એ પર્યાય બંધ-મોક્ષની રચનાથી દૂર છે. આહાહા..!

‘પરદ્રવ્યથી અને પરદ્રવ્યના સર્વ ભાવોથી રહિત હોવાથી શુદ્ધ છે, પરદ્રવ્યથી અને પરદ્રવ્યના સર્વ ભાવોથી રહિત હોવાથી શુદ્ધ છે, પોતાના સ્વરસના પ્રવાહથી...’ પોતાનો જ્ઞાન, આનંદ રસ જે ધ્રુવ છે તેનો પ્રવાહ. પાણીનો પ્રવાહ આમ તીરછો જાય છે, આનો પ્રવાહ આમ ધ્રુવ જાય છે. કાયમનો ધ્રુવ પ્રવાહ અનાદિ અનંત એકરૂપ છે. આહાહા..! ‘પોતાના સ્વરસના પ્રવાહથી પૂર્ણ દેદીપ્યમાન જ્યોતિરૂપ છે...’ આહાહા..! જેવો ભગવાનઆત્મા અનંત અનંત શક્તિનો સાગર છે એવો જણાણો છે તેથી તેને તે જ આત્મા છે એમ પ્રતીતમાં, અનુભવમાં આવી ગયું છે. અનુભવમાં આવ્યા વિના આ છે એની પ્રતીતિ કેમ, ક્યાંથી લ્યે? જે ચીજ જણાણી નથી એની પ્રતીતિ કઈ રીતે લ્યે? જાણવામાં આવી હોય એ ચીજની પ્રતીતિ થાય કે આ ચીજ આવડી છે. સમજાણું કાંઈ?

‘પોતાના સ્વરસના...’ રસ એટલે સ્વભાવ. એના ‘પ્રવાહથી પૂર્ણ દેદીપ્યમાન...’ પોતાના સ્વભાવથી પૂર્ણ દેદીપ્યમાન છે. આહાહા..! ‘દેદીપ્યમાન જ્યોતિરૂપ છે અને ટંકોત્કીર્ણ મહિમાવાળો છે.’ શાશ્વત જેની મહિમા છે પણ જાણે છે કોણ? પર્યાય. આહાહા..! ટંકોત્કીર્ણ મહિમાવાળો છે, શાશ્વત મહિમા છે જેની, એવું જેણે જ્ઞાનમાં જાણ્યું એને (પ્રતીતમાં) આવ્યું કે, આ શાશ્વત મહિમાવાળું તત્ત્વ છે. આહાહા..! ‘એવો જ્ઞાનપુંજ આત્મા પ્રગટ થાય છે.’ એ તો અર્થનો ભાવાર્થ કર્યો.

‘હવે સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાનને પ્રગટ કરે છે. તેમાં પ્રથમ, ‘આત્મા કર્તા-ભોક્તાભાવથી રહિત છે’ એવા અર્થનો, આગળની ગાથાની સૂચનિકારૂપ શ્લોક કહે છે :-’

कर्तृत्वं न स्वभावोऽस्य चितो वेदयितृत्ववत्।

अज्ञानादेव कर्तायं तदभावादकारकः॥१९४॥

‘કર્તાપણું (આ ચિત્સ્વરૂપ આત્માનો સ્વભાવ નથી),...’ આહાહા...! આકરી વાતું છે. એમ જ્ઞાનની પર્યાય જાણે છે, જાણેલાને જાણનારું જ્ઞાન, જાણેલાને જાણનારું જ્ઞાન કહે છે કે હું તો કર્તા-ભોક્તા રહિત છું. બંધ-મોક્ષના કર્તાપણાથી પણ રહિત જ છું. આહાહા...! ‘જેમ ભોક્તાપણું સ્વભાવ નથી.’ એ ન્યાય મુક્યો. ભગવાનઆત્મા રાગને ભોગવે એવો એનો સ્વભાવ જ નથી. આહાહા...! સંસારને ભોગવે એવો એનો સ્વભાવ નથી, ભોક્તાપણું સ્વભાવ નથી. ‘અજ્ઞાનાત્ એવ અયં કર્તા’ ‘અજ્ઞાનથી જ તે કર્તા છે,...’ આહાહા...! કરવાપણું, કરું એ અજ્ઞાનથી છે. આહાહા...! ‘તદ્-અભાવાત્ અકારકઃ’ ‘અજ્ઞાનનો અભાવ થતાં અકર્તા છે.’ આહાહા...! ‘સર્વવિશુદ્ધ અધિકાર’ અલૌકિક છે.

‘હવે આત્માનું અકર્તાપણું દષ્ટાંતપૂર્વક કહે છે :-’

दवियं जं उप्पज्जइ गुणेहिं तं तेहिं जाणसु अणण्णं।

जह कडयादीहिं दु पज्जएहिं कणयं अणणमिह॥३०८॥

जीवस्साजीवस्स दु जे परिणामा दु देसिदा सुत्ते।

तं जीवमजीवं वा तेहिमणणं वियाणाहि॥३०९॥

ण कुदोचि वि उप्पण्णो जम्हा कज्जं ण तेण सो आदा।

उप्पादेदि ण किंचि वि कारणमवि तेण ण स होदि॥३१०॥

कम्मं पडुच्च कत्ता कत्तारं तह पडुच्च कम्माणि।

उप्पज्जंति य णियमा सिद्धी दु ण दीसदे अण्णा॥३११॥

નીચે હરિગીત.

જે દ્રવ્ય ઊપજે જે ગુણોથી તેથી જાણ અનન્ય તે,

જ્યમ જગતમાં કટકાદિ પર્યાયોથી કનક અનન્ય છે. ૩૦૮.

જીવ-અજીવના પરિણામ જે દર્શાવિયા સૂત્રો મહીં,

તે જીવ અગર અજીવ જાણ અનન્ય તે પરિણામથી. ૩૦૯.

ઊપજે ન આત્મા કોઈથી તેથી ન આત્મા કાર્ય છે,

ઉપજાવતો નથી કોઈને તેથી ન કારણ પણ ઠરે. ૩૧૦.

રે! કર્મ-આશ્રિત હોય કર્તા, કર્મ પણ કર્તા તણે,

આશ્રિતપણે ઊપજે નિયમથી, સિદ્ધિ નવ બીજી દીસે. ૩૧૧.

ટીકા :- ‘પ્રથમ તો જીવ કમબદ્ધ એવા...’ આમાં બધા વાંધા છે અત્યારે. કમબદ્ધ

થાય તો એમાં પછી આપણે કરવાનું ક્યાં રહ્યું? કમબદ્ધ થાય, એની મેળે થવાનું હશે એ થાશે. દરેક દ્રવ્યની પર્યાય કમબદ્ધ છે. જે કાળે ને જે સમયે ને જે ક્ષેત્રે અને જે સંયોગમાં ને જે નિમિત્તની અપેક્ષામાં, ભલે અપેક્ષા એને નથી પણ નિમિત્તમાં જે સમયે જે પર્યાય થવાની તે ત્યાં કમબદ્ધમાં થવાની. આગળ-પાછળ કરવા ઇન્દ્ર, નરેન્દ્ર, જિનેન્દ્ર સમર્થ નથી. આહાહા...! પર્યાય કમબદ્ધ થવામાં આડી-અવળી કરવાને સમર્થ જિનેન્દ્ર, નરેન્દ્ર પણ નથી, જિનેન્દ્ર નથી પછી શું? આહાહા...! પણ એની દૃષ્ટિ ક્યાં હોય છે? જ્ઞાયકભાવ ઉપર, અકર્તા ઉપર દૃષ્ટિ હોય છે. સિદ્ધ કરવું છે અકર્તાપણું. કમબદ્ધ તો પછી આના પેટામાં આવ્યું. સમજાણું? માથે છે ને?

‘આત્માનું અકર્તાપણું દૃષ્ટાંતપૂર્વક કહે છે.’ અકર્તાપણું દૃષ્ટાંતપૂર્વક કહે છે. કમબદ્ધ કહે છે એ વાત નથી લીધી. ‘અકર્તાપણું દૃષ્ટાંતપૂર્વક કહે છે.’ માથે લખ્યું છે? આહા...! અકર્તાપણું સિદ્ધ કરે છે. જૈન દર્શનની સર્વોત્કૃષ્ટતા (આ છે) કે, કોઈ પર્યાયનો પણ કર્તા નહિ એવી સર્વોત્કૃષ્ટતા અહીં સિદ્ધ કરી છે. પરનો કર્તા તો નહિ, રાગનો કર્તા નહિ, પણ નિર્મળ પર્યાયનો પણ કર્તા નથી. અકર્તા વસ્તુ સ્વભાવ છે એમ અહીંયાં જૈન દર્શનનું અકર્તાપણું સર્વોત્કૃષ્ટપણું છે એ બતાવે છે. આહાહા...!

‘પ્રથમ...’ એટલે મુખ્ય વાત તો એ છે, કે ‘તાવત’ શબ્દ છે ને? ‘જીવો હિ તાવત’ અંદર સંસ્કૃતમાં છે. ‘તાવત’ એટલે ‘પ્રથમ તો...’ અમારે મુખ્ય પ્રયોજનભૂત કહેવું છે તે તો ‘જીવ કમબદ્ધ...’ આહાહા...! જીવની પર્યાય કમસર (થાય છે). બીજે ભલે સહવર્તી અને કમવર્તી કહ્યું, અહીં કમનિયમીત કરીને કમબદ્ધ-જે પર્યાય જે સમયે થવાની તે થવાની તેને કમનિયમિત કહ્યું. એ ગુણ છે એ સહવર્તી છે, પર્યાય કમવર્તી છે એના અર્થમાં કોઈ એને કાઢી નાખે (કે) ભલે કમવર્તી છે પણ આપણે ફેરવી શકીએ, આડી-અવળી ગમે તે કાળે કરી શકીએ. એનો નિષેધ કરવા મુખ્ય તો તાત્પર્ય તો આ શેનું છે? કે, ‘કમબદ્ધ એવા પોતાના પરિણામોથી ઊપજતો...’ આહાહા...! જીવ પોતાના પરિણામોથી ઊપજતો. જીવ કમબદ્ધ એવા પોતાના પરિણામ. પાછી ભાષા જોઈ?

‘જીવ કમબદ્ધ એવા પોતાના પરિણામોથી ઊપજતો...’ પહેલું કહેતા હતા કે, બંધ-મોક્ષના પરિણામનો કર્તા નથી. અને વિશેષ સ્પષ્ટ બીજી આ રીતે કરીએ છીએ. પોતાના પરિણામથી ઊપજે છે દ્રવ્ય. પોતાના પરિણામથી તે કાળે, તે સમયે, તે ક્ષેત્રે, તે સંયોગે, તે નિમિત્તમાં પોતાના પરિણામથી તે જીવ ઊપજે છે. એને કોઈ પરની અપેક્ષા નથી. નિરપેક્ષપણે જીવદ્રવ્ય ‘કમબદ્ધ એવા પોતાના પરિણામોથી...’ આહાહા...! મહાસિદ્ધાંત મૂક્યો છે. કોઈ કહે, કમબદ્ધ ક્યાંથી કાઢ્યું? કોઈ કહે, એમાં તો કમનિયમિત છે. એકલો ‘કમ’ શબ્દ પડ્યો નથી. સંસ્કૃત. કમનિયમિત છે, પેલામાં સાધારણ શબ્દમાં કમવર્તી છે. ગુણ સહવર્તી, પર્યાય કમવર્તી. તો કમવર્તી (એટલે) કમે વર્તે એટલું. અહીં તો કમનિયમિત (શબ્દ છે). જે સમયે

જે પર્યાય આવવાની તે થવાની એમ નિયમિત કહીને સિદ્ધ એ કર્યું છે. નહિતર ક્રમે તો ભલે થાય પણ આડી-અવળી થાય, ગમે તે થાય. એમ નથી. એથી ક્રમની સાથે નિયમિત શબ્દ વાપર્યો છે. ક્રમે પણ નિશ્ચિત જે થવાની તે થવાની. આહાહા...! આવો ઉપદેશ. પેલું તો દયા પાળો ને વ્રત કરો ને ભક્તિ કરો ને પૂજા કરો... એ માર્ગ અને આ માર્ગ. નિયતિવાદ લાગે, નિયતવાદ. આ તો નિયતવાદ થઈ ગયો. જે સમયે જે થવાનું હોય તે થાય. એ તો નિયતવાદ (થયો), હવે આપણે શું કરીએ છીએ એમાં? પણ એ ક્રમબદ્ધના નિયમમાં પાંચેય સમવાય સાથે હોય છે. જે સમયે પર્યાય થાય એ સમયે સ્વભાવ પણ છે, પુરુષાર્થ સ્વ તરફ છે, નિમિત્ત પણ છે સામે, ભવિતવ્યતા પણ તે સમયની છે અને કાળલબ્ધિ પણ તે સમયની છે.

‘જીવ ક્રમબદ્ધ એવા પોતાના પરિણામોથી ઊપજતો થકો જીવ જ છે,...’ આમાંથી કેટલાક કાઢે ને? એ તો પોતાના પરિણામથી ઊપજે છે એટલી જ વાત ત્યાં લેવી. એ જીવ પોતાના પરિણામથી ઊપજે છે એમ, પરના પરિણામથી નહિ. પણ અહીં ક્રમ અને નિયમિત બે શબ્દ એની સાથે જોડ્યા છે. ક્રમે ક્રમે અને નિયમિત નામ જે થવાની તે જ થવાની. આહા...! એવો એ જીવ છે. એવો એ જીવ જ છે, જીવનો એવો સ્વભાવ જ છે. એમ કહ્યું ને? ‘પ્રથમ તો જીવ ક્રમબદ્ધ એવા પોતાના પરિણામોથી ઊપજતો થકો જીવ જ છે,...’ ‘જ’ શબ્દ વાપર્યો છે. જીવ છે એટલું નહિ, જીવ જ છે. પોતાના પરિણામથી ઊપજતો થકો, પરને નહિ ઊપજાવતો, પરથી નહિ ઊપજતો, પરને નહિ ઉપજાવતો, પરથી નહિ ઊપજતો પોતાના પરિણામથી ઊપજતો થકો એ જીવ છે. વિશેષ કહેશે. (શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

પ્રવચન નં. ૩૮૨ ગાથા-૩૦૮ થી ૩૧૧ શનિવાર, મહા સુદ ૨, તા. ૦૨-૦૨-૧૯૮૦

‘સમયસાર’ ‘સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન અધિકાર’. જેમ બીજા અધિકારો આવ્યા જીવ-અજીવ-મોક્ષ પ્રવેશ કર્યો એનો, સ્વાંગ પૂરો થઈ ગયો. સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન અધિકારનો સ્વાંગ પૂરો થતો નથી. બીજાની પેઠે આ અધિકાર નથી. મોક્ષનો સ્વાંગ પ્રવેશ કર્યો, સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાને પ્રવેશ કર્યો એટલે જેમ મોક્ષનો જાણનાર રહી ગયો, એમ સર્વવિશુદ્ધને જાણનાર બીજી (ચીજ) રહી ગઈ એમ નથી. ‘સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન’ પ્રગટ કર્યો એ કર્યો, બસ. સમજાય છે? જે ‘સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન’ પ્રગટ થયું ઈ તો એમ ને એમ સદાય રહ્યું. એને બીજા વેશની પેઠે વેશ નથી. પ્રવેશ કર્યો એટલે એને અંત આવી ગયો એમ નથી.

આ તો ‘સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન અધિકાર’. પૂર્ણ આનંદ ને પૂર્ણ જ્ઞાનની પર્યાય પ્રગટ થાય એને પણ જાણે ઈ શૈલી અહીં લીધી છે. એ જાણવાનો પર્યાય સાદી અનંત છે, એનો અંત નથી. મોક્ષના સ્વાંગનો અંત આવ્યો, પ્રવેશ નીકળી ગયો એમ કીધું ને? મોક્ષનો સ્વાંગ નીકળી

ગયો એમ ‘સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન અધિકાર’નો સ્વાંગ નીકળી ગયો એમ નથી. આ બે અધિકારમાં આ ફેર છે. કેમ? એ વસ્તુ ભલે ધ્રુવ ન લીધી પણ એ ધ્રુવનું જે જ્ઞાન થયું ને મોક્ષ કે નિર્જરા, ઉદય કે બંધનું જ્ઞાન એ જ્ઞાન... જ્ઞાન... જ્ઞાન... જ્ઞાન... જ્ઞાન... જ્ઞાન... સદાય (રહે છે), એનો એ વેશનો અંત આવી જાય એમ નથી. સમજાણું કાંઈ? એ રીતે ‘સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન’ પ્રવેશ કરે છે, ભલે એમ ભાષા લીધી. જેમ મોક્ષ સ્વાંગ પ્રવેશ કરે છે એમ (ભાષા) લીધી છતાં બેમાં મોટો ફેર છે.

બીજા અધિકારોનો સ્વાંગ પ્રવેશ કર્યો, પ્રવેશ થયો એને જાણી લીધું, આ જાણનારને હવે એનો અંત આવીને જાણ્યું એમ નહિ. સમજાય છે કાંઈ? ‘સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન અધિકાર’, છે પર્યાય પણ એ એમ ને એમ સાદ્દિઅનંત પ્રગટ થઈ દશા તે થઈ એ મોક્ષને જાણે, બંધને જાણે, સંવરને જાણે, નિર્જરાને જાણે, એ જાણનાર પર્યાય જે છે ‘સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન’ એ પ્રવેશ એટલે કે પ્રગટ થયો પણ એનો હવે અંત નથી. બીજાનો જેમ અંત આવી ગયો, મોક્ષનો વેશ પ્રવેશ પૂરો થઈ ગયો એમ આ સર્વાંગ ‘સર્વવિશુદ્ધ અધિકારનો’ પૂરો પ્રવેશ થયો એટલે પૂરો થઈ જશે એમ નથી. મોટો ફેર છે. સમજાણું કાંઈ?

ટીકા :- ‘તાવત’ તાત્પર્ય તો એ કહેવું છે અથવા મુખ્ય મુદ્દાની રકમ એ કહેવી છે. પ્રથમ એટલે ‘તાવત’ શબ્દ સંસ્કૃતમાં (છે). ‘કમબદ્ધ એવા પોતાના પરિણામોથી ઊપજતો થકો...’ આહાહા...! જીવ પોતાની પર્યાયમાં કમબદ્ધ જે સમયે જે થવાની તે થઈને રહે છે. આહાહા...! તે કમબદ્ધ પોતાના પરિણામોથી ઊપજતો થકો, તે પરિણામને પરની કોઈ અપેક્ષા નથી. કમબદ્ધ પરિણામ છે તેને પૂર્વ પર્યાયની અપેક્ષા નથી. ‘સ્વામી કાર્તિકેયાનુપ્રેક્ષા’માં એમ આવે છે ને? ‘પૂર્વ પરિણામયુક્ત દ્રવ્ય કારણ અને ઉત્તર પરિણામયુક્ત દ્રવ્ય કાર્ય’ એ તો વ્યવહારની અપેક્ષા કહેવી છે. આનો અંત જ નથી આ તો, આને કોઈ અપેક્ષા જ નથી. પૂર્વની પર્યાયની, પછીની પર્યાયની કે નિમિત્તની કે દ્રવ્ય-ગુણની પણ અપેક્ષા નથી. આહાહા...! આવો અધિકાર છે.

મૂળ પાઠમાં ‘તાવત’ શબ્દ છે. ‘જીવો હિ તાવત’ છે ને સંસ્કૃતમાં? ‘પ્રથમ તો...’ ‘તાવત’ એટલે પ્રથમ તો. કહેવું છે તાત્પર્ય એમાં જીવનું પહેલું કહ્યું, અજીવનું પછી કહેશે. કારણ કે, જાણનાર જીવ છે. આહાહા...! કમબદ્ધને જાણનાર જીવ છે, કમબદ્ધને જાણનાર અજીવ નથી. અજીવના કમબદ્ધને જાણનાર પણ જીવ છે. આહાહા...! એથી પહેલો જીવ મુખ્ય ‘તાવત’ કમબદ્ધ (લીધો).

કોઈ એમ કહે છે, કે ભાઈ! કમબદ્ધ શબ્દ કેમ નાખ્યો આમાં? કમનિયમિત છે ને? એ ચર્ચા છે. કમ છે, બસ! પણ નિયમિત છે એનો અર્થ જ બદ્ધ. જે સમયે જે પર્યાય થવાની તે કમસર (થવાની) આહાહા...! તેને કોઈ અપેક્ષા જ નથી. ‘સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન’ પ્રવેશ કરે છે. આહાહા...! અને એમ ને એમ રહે છે ‘સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન’ જે પ્રગટ કરે છે એ એમ

ને એમ રહે છે. મોક્ષ ભલે એમ ને એમ રહે છતાં એનો પ્રવેશનો અંત આવી ગયો, જ્ઞાન એને જાણે છે. પ્રધાનતા અહીં આપી છે. જ્ઞાન એને જાણે છે પણ જાણનારનો અંત નથી. જાણનાર તો જાણે જ છે. આહાહા...! એ પર્યાયથી, હોં!

‘ક્રમબદ્ધ એવા પોતાના પરિણામોથી ઊપજતો થકો જીવ જ છે,...’ પરિણામોથી ઊપજતો થકો એ જીવ જ છે. પરિણામ છે એ ઊપજતો થકો એ જીવ જ છે. આહાહા...! ‘અજીવ નથી;...’ ક્રમબદ્ધ પરિણામ થાય છે એમાં કોઈ અજીવ નથી. જીવ જ ક્રમબદ્ધ પોતાના પરિણામથી સ્વયંસિદ્ધ સ્વતંત્ર ઊપજતો થકો પોતાના પરિણામે ઊપજતો થકો જીવ જ છે. ઈ પરિણામે ઊપજતો થકો જીવ જ છે. આહાહા...! ‘અજીવ નથી;...’ ઈ અનેકાંત કર્યું. ક્રમબદ્ધ પણ છે ને અક્રમબદ્ધ પણ છે એમ નહિ. અક્રમબદ્ધ છે ખરું પણ અક્રમબદ્ધની વ્યાખ્યા- એક સમયમાં અનંત ગુણની પર્યાય એક સાથે થાય છે ઈ અપેક્ષાએ અક્રમ. અનંત ગુણની પર્યાય ક્રમે ક્રમે પહેલી એક ગુણની, બીજી બીજા ગુણની, ત્રીજી ત્રીજા ગુણની એમ ક્રમ નથી. એ અપેક્ષાએ જેમ ગુણ અક્રમ છે, સહવર્તી સાથે રહેનાર (છે) તેમ અનંતી પર્યાયો પણ સાથે રહેનાર છે, તે પણ સહવર્તી છે. આહાહા...! પણ છે ક્રમબદ્ધ. આહાહા...!

‘એવી રીતે...’ પહેલો તો જીવ-જાણનારને મુક્યો. ‘અજીવ પણ...’ પણ કેમ કીધું? પહેલો જીવ કીધો ખરો ને. ‘અજીવ પણ ક્રમબદ્ધ પોતાના પરિણામોથી ઊપજતું થકું અજીવ જ છે,...’ આહાહા...! અજીવને જે સમયે પર્યાય ઊપજે છે તેને જીવની પર્યાયની કોઈ અપેક્ષા છે જ નહિ. આહાહા...! અજીવને પણ ઊપજતા થકા તેની પર્યાયના ક્રમમાં એની પૂર્વની પર્યાયની પણ અપેક્ષા નથી, એને જીવના પરિણામની પણ અપેક્ષા નથી. તે તે સમયના તે પરિણામ (થાય છે). બહુ આકરું લોકોને લાગે.

આ હાથ હલે, આ લાકડી હલે, કહે છે, કે એ સમયનો એનો પર્યાય ક્રમબદ્ધમાં એને કારણે આવ્યો છે. ઈ આત્માની ઈચ્છા અને આત્માના જ્ઞાનને કારણે નહિ. ‘અજીવ પણ...’ પણ કેમ કીધું? પહેલા જીવને કીધું ખરું ને. એટલે ‘અજીવ પણ...’ એક જીવ પણ નહિ, અજીવ પણ ‘ક્રમબદ્ધ પોતાના પરિણામોથી ઊપજતું...’ આહાહા...! જે જે સમયે જે જડના પરિણામ થાય તે પોતાથી ઊપજેલા છે, એને કોઈ નિમિત્તની અપેક્ષા નથી. નિમિત્ત હો, એમ કહેવાય પણ એની અપેક્ષા નથી એને કે નિમિત્ત છે માટે આ પર્યાય થઈ. શાસ્ત્ર ભાષામાં એટલું બધું આવે, કર્મના નિમિત્તે રાગ થાય એવી ભાષા આવે. કર્મના નિમિત્તથી રાગ થાય, કર્મના નિમિત્તથી મિથ્યાત્વ થાય એવા શબ્દો ઘણા આવે. એ તો એક નિમિત્ત છે તેનું જ્ઞાન કરાવ્યું છે. પણ અહીંયાં જે પરિણામ થાય છે તેમાં તેને નિમિત્તની અપેક્ષા નથી. આહાહા...! આવું ઝીણું.

‘ક્રમબદ્ધ પોતાના પરિણામોથી ઊપજતું થકું...’ જડ જડના પરિણામથી ઊપજતું. પર્યાય, પરિણામ એટલે પર્યાય. ‘ક્રમબદ્ધ પોતાના પરિણામોથી ઊપજતું થકું અજીવ જ છે, જીવ

નથી;...’ આહાહા...! આમાં ઘણા વાંધા લે છે, કે એ કમબદ્ધ ક્યાં કહ્યું છે આમાં? કમ નિયમિત છે એમ કહે (છે). પણ કમનિયમિતનો અર્થ જ બદ્ધ છે. તે સમયે તે પર્યાય બંધાયેલી એટલે થવાને લાયક જ છે. આહાહા...! કોઈ પણ જડની પર્યાય, એની પર્યાય થવામાં જીવની અપેક્ષા તો નથી પણ એની પૂર્વની પર્યાયની અપેક્ષા એને નથી. એ અજીવમાં પણ અનંતી પર્યાય થાય છે. કેમકે અજીવમાં પણ અનંત ગુણ છે અને એ અપેક્ષાએ એક સમયમાં અનંતી પર્યાય અક્રમે રહેનારી, ક્રમે ઉત્પન્ન થનારી, અક્રમે રહેનારી, ક્રમે ઉત્પન્ન થનારી (પર્યાય છે). આહાહા...! આવી વાત છે. ‘સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન અધિકાર’ છે. આહાહા...! જેમાં જેના પરિણામમાં બીજાની અપેક્ષા જ નથી.

મુમુક્ષુ :- જીવના પરિણામ તો સમુચ્ચય લેવાના ને? જીવના ક્યા પરિણામ લેવા?

ઉત્તર :- બધા. નિર્મળ. બધાય અનંત ગુણમાં પરિણામ, અનંત ગુણના પરિણામ અક્રમે (થાય છે).

મુમુક્ષુ :- શુદ્ધ અને અશુદ્ધ બન્ને પરિણામ?

ઉત્તર :- શુદ્ધ-અશુદ્ધ બેય. પણ એ અશુદ્ધનો જાણનાર છે ભેગો એની મુખ્યતા છે. અશુદ્ધતા છે ખરી. કમબદ્ધમાં અશુદ્ધતા પણ આવે છે, અશુદ્ધતા નથી આવતી એમ નહિ, પણ એને પણ જાણનાર ‘સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન અધિકાર’ જે જાણનાર જીવ છે. જીવ જાણનાર છે એની અહીં પ્રધાનતા છે. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ? આવી વાતું હવે. પેલું જીવદયા પાળો ને વ્રત પાળો ને ભક્તિ કરો ને મંદિર બનાવો ને.. મંદિરમાં ધમાલ લાગે. આહાહા...! પચીસ પચીસ લાખના મંદિર થાય. ધામધુમ ચાલે એમાં રસ લાગે. પણ એ તો એના કમબદ્ધમાં પર્યાય થાય છે, તારાથી કાંઈ થઈ નથી એમાં. આહા...! એ વાજુ વાગે છે એ જીવથી નહિ, એ ડંકાથી નહિ. ડંકો આમ પડે છે એનાથી પણ નહિ. આહાહા...! ત્યાં જીવને એકદમ અટકવાનો રસ પડી જાય. બહારમાં આમ દેખાય કે, આહાહા...! પચાસ લાખનું મંદિર બન્યું. એને સમયે તે પર્યાય થાય તે પરિણામ એના જ છે.

‘અજીવ પણ કમબદ્ધ પોતાના પરિણામોથી ઊપજતું થકું અજીવ જ છે, જીવ નથી;...’

અજીવના પરિણામનું કમસર અનંતા પર્યાયોનું (રહેવું) અક્રમ પણ ઉત્પન્ન થવામાં કમ (છે) એમાં જીવની અપેક્ષા એને અજીવના પરિણામને બિલકુલ નથી. પગ છે એ જમીનને અડીને ચાલે છે એ વાત ખોટી છે. એમ આ હોઠ છે એ આ હોઠને અડે છે એ વાત પણ ખોટી છે. હોઠ હોઠને અડતો નથી. એક રજકણ બીજા રજકણની પર્યાયને અડતો નથી. એ પર્યાય તેને કાળે સ્વતંત્ર સ્વયંસિદ્ધ થાય છે તેમ ‘સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન’ જાણે છે. અજીવને ક્યાં જાણવું છે? જીવના પરિણામ ઊપજવાનો કાળ ને અજીવના બધાને જાણનાર જ્ઞાન છે. ‘સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન’ (છે). આહાહા...! તે જ્ઞાન એમ ને એમ કાયમ રહેનારું છે. બીજા વેશ જેમ ગયા એમ આ વેશ પણ જાય એમ નથી. પ્રવેશ કર્યો છે એમ છે. પ્રવેશ એટલે તે સમયે પ્રગટ થયો

છે પણ રહેનાર છે એમ ને એમ. આહાહા..! જેમ ધ્રુવને અપેક્ષા નથી તેમ તેના પરિણામને પણ કોઈ પરની અપેક્ષા નથી. એટલું લીધું કે અજીવના પરિણામથી ઊપજતો અજીવ છે, જીવના પરિણામથી ઊપજતો એ જીવ છે. એટલું ત્યાં લીધું. સમજાણું કાંઈ?

દષ્ટાંત આપે છે. કેમકે પાઠમાં પહેલું કહ્યું હતું ને શરૂઆતમાં? કે હવે અકર્તાપણાનું દષ્ટાંત સહિત... એમ કહ્યું હતું ને? ગાથાર્થ કર્યા પહેલા. ‘આત્માનું અકર્તાપણું દષ્ટાંતપૂર્વક કહે છે.’ ગાથા પહેલા. આત્માનું અકર્તાપણું, એ અકર્તાપણું દષ્ટાંતપૂર્વક કહે છે પણ એ અકર્તાપણું... આહા..! ઇ પરનો કર્તા નથી ને સર્વ જાણનાર જ છે. આહાહા..! એમ અહીંયાં જીવની સર્વ જાણવાની પર્યાયને સિદ્ધ કરવી છે. આહાહા..! એ પર્યાય પર્યાયને જાણે, એ પર્યાય એક સાથે અનંતી પર્યાય થઈ છે તેને જાણે, તે પર્યાય લોકાલોકને જાણે, તે પર્યાય દ્રવ્ય-ગુણ પૂરાને જાણે, એક જ પર્યાય જાણે જગતમાં પૂરી હોય એક જ તે (એવું છે). આહાહા..! ગજબ છે. એક જ પર્યાય બધી આવી ગઈ એમાં. કારણ કે, લોકાલોકને જાણવાનું પણ પર્યાયનું સામર્થ્ય છે. લોકાલોક છે માટે નહિ પોતાનું સામર્થ્ય જ એટલું છે અને દ્રવ્ય ગુણને જાણવાનું સામર્થ્ય પણ દ્રવ્ય-ગુણ છે માટે નહિ. એ પર્યાયનું એટલું સામર્થ્ય છે, કે દ્રવ્ય-ગુણને પરની અપેક્ષા વિના પોતે જાણે એવી એની તાકાત છે. આ ‘સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન અધિકાર’ છે. આહાહા..! અને તે પર્યાયનો અધિકાર છે આ, ધ્રુવનો નહિ. આહા..! એવી એક સમયની જે પર્યાય એને દષ્ટાંત સહિત સિદ્ધ કરે છે હવે. અકર્તાપણું, સિદ્ધ કરવું છે અકર્તાપણું એમાં કમબદ્ધ આવ્યું છે. અકર્તાપણું સિદ્ધ કરવામાં કમબદ્ધ આવ્યું છે. કમબદ્ધ સિદ્ધ કરવામાં અકર્તાપણું આવ્યું એમ નથી, ફેર એટલો છે. આહાહા..!

જૈનદર્શનની સર્વોત્કૃષ્ટ અકર્તાપણાની સ્થિતિનું વર્ણન આ છે. ઈશ્વર કર્તા તો નથી પણ દ્રવ્ય એની પર્યાયનો કર્તા નથી એવું ઉત્કૃષ્ટ સ્વયંસિદ્ધ વસ્તુના અકર્તાપણાને દષ્ટાંત સહિત સિદ્ધ કરીને સિદ્ધ કરે છે. આહાહા..! આમાં ધર્મ શું આવ્યો પણ હવે આવી વાતમાં? એમ માણસ કહે. એ જ આવ્યો, બાપુ! પ્રભુ! આહાહા..! પોતે પોતાના પરિણામને ઊપજતો થકો એ ધર્મના પરિણામને ઊપજતો થકો. એ જીવના પરિણામ એ ધર્મના પરિણામ ઊપજતો થકો. ભલે અશુદ્ધ હોય પણ અશુદ્ધને જાણવાનું જ્ઞાન ઊપજતો થકો. આહાહા..! જ્ઞાન ઊપજતું થકુ ને? અશુદ્ધપણું ઊપજતું થકું એમ નહિ. અશુદ્ધપણાને ને શુદ્ધપણાની પર્યાયને જાણતું જ્ઞાન પ્રગટ થાય છે. આહાહા..! ઇ કહેશે, કર્તા, કર્મ પોતાના પોતામાં છે. કર્તા પોતે અને કર્મ બીજાનું અથવા કર્તા બીજો ને કર્મ એટલે કાર્ય બીજાનું, કરનાર બીજો ને કાર્ય બીજાનું એવું સ્વરૂપ નથી. જે કર્તા છે તેનું કાર્ય તેનામાં તેનાથી સ્વતંત્ર થાય છે. આહાહા..! ઝીણો ઉપદેશ છે, ભાઈ! આ ગાથાઓ ઝીણી છે.

દષ્ટાંત કહે છે. ‘કારણ કે જેમ...’ ભાવાર્થમાં બહુ વિશેષ લીધું નથી. જેવી ગંભીરતા ટીકાની છે એવી ગંભીરતા ભાવાર્થમાં લીધી નથી. એટલે લોકો બહુ જુદું ન પાડી શકે. ‘કંકણ

આદિ પરિણામોથી ઊપજતા એવા) સુવર્ણને...’ સોનું કંકણથી ઉત્પન્ન થતાં, સોનીથી ઉત્પન્ન થતું નથી. એરણથી એને એ લોઢાના ઘણથી દાગીનાની અવસ્થા ઉત્પન્ન થતી નથી. આહાહા...! ‘કંકણ આદિ પરિણામો...’ કુંડળ આદિ પરિણામો, વીંટી આદિ પરિણામોએ ઊપજતું થકું, ‘સુવર્ણને કંકણ આદિ પરિણામો સાથે તાદાત્મ્ય છે...’ સોનાને તે પર્યાય સાથે તદ્દરૂપે છે. ઉત્પન્ન થાય છે સોનાથી અને તે પરિણામ સોના સાથે તાદાત્મ્ય છે. આહાહા...! છે?

‘સુવર્ણને કંકણ આદિ પરિણામો સાથે તાદાત્મ્ય છે...’ તે સ્વરૂપ છે, તત્ સ્વરૂપ છે. આહાહા...! સોનામાં કંકણ આદિ તત્ સ્વરૂપ છે, સોના સ્વરૂપ છે. અત્યારે એ દષ્ટાંત છે. (શ્રોતા :- પર્યાય જુદી ન રહી અત્યારે) નહિતર પરિણામ પરિણામ જ છે, દ્રવ્ય દ્રવ્ય છે. પણ અહીંયાં સોનાથી જે પરિણામ થયા તે સુવર્ણ જ છે, બીજી ચીજ નથી એમ સિદ્ધ કરવા એ સુવર્ણ છે એમ કહ્યું. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ?

‘સુવર્ણને...’ સોનાને ‘કંકણ આદિ પરિણામો...’ આદિ (એટલે) જે પરિણામ થવાના તે. કુંડળ, કંકણ, વીંટી. એ પરિણામો સાથે તાદાત્મ્ય છે. જુઓ! અહીં પર્યાયને ને દ્રવ્યને તાદાત્મ્ય કીધું. એક બાજુ દ્રવ્ય અને પર્યાય બેય ભિન્ન છે (એમ કહે). પર્યાય દ્રવ્યમાં તાદાત્મ્ય થતી નથી. છતાં અહીંયાં પરથી જુદું પાડવા તે પરિણામ તાદાત્મ્ય દ્રવ્યના છે. ‘આદિ પરિણામો સાથે તાદાત્મ્ય છે...’ પરિણામો સાથે સુવર્ણ તાદાત્મ્ય છે. આહાહા...! લ્યો! પર્યાય સાથે દ્રવ્ય તાદાત્મ્ય છે. અહીં કઈ અપેક્ષા સિદ્ધ કરવી છે? સર્વથા એમ લેવા માગે કે એ પરિણામ તાદાત્મ્ય છે, દ્રવ્યની સાથે તદ્દરૂપ થઈ જાય છે (તો) એમ નથી. પણ દ્રવ્યના પરિણામ છે માટે દ્રવ્ય સાથે તાદાત્મ્ય છે અને તે સમયે તેનાથી ઉત્પન્ન થયું છે અને તે જ ઉત્પન્ન થવાનો તેનો કાળ છે માટે તે પરિણામને તેના દ્રવ્ય સાથે તાદાત્મ્ય છે એમ કહેવામાં આવ્યું છે. સમજાણું કાંઈ? આહાહા...!

૩૨૦ ગાથામાં પર્યાયને દ્રવ્યથી કથંચિત્ ભિન્ન કીધી છે, કથંચિત્. અને ‘ચિદ્ધિવિલાસ’ માં દ્રવ્યથી પરિણામ સર્વથા જુદા જ છે. દ્રવ્ય ધ્રુવ છે અને તો એક સમયની પર્યાય છે. બેય ભિન્ન ભિન્ન છે. વાયક બે ભિન્ન છે એમ વાચ્ય પણ બે ભિન્ન છે. ત્યાં આગળ બે (ભિન્ન) કહેવું છે. અહીંયાં એકમેક કહેવું છે ત્યાં ભિન્ન કહેવું છે. આહાહા...! અહીંયાં જેનાથી પરિણામ ઉત્પન્ન થયા તે પરિણામ તે દ્રવ્યથી તાદાત્મ્ય છે, બીજાથી તાદાત્મ્ય નથી એમ સિદ્ધ કરવા (કહ્યું). તેમ તે પરિણામ પૂર્વની પર્યાય સાથે પણ તાદાત્મ્ય નથી. આહાહા...! તે પરિણામ-પર્યાય તે દ્રવ્યની સાથે તાદાત્મ્ય છે, બીજા દ્રવ્યની સાથે નથી અને બીજા દ્રવ્યની અપેક્ષાથી તે પરિણામ થયા નથી. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- આટલી બધી વાત કરી એમાં સાચી વાત કઈ?

ઉત્તર :- બધી એકે એક સાચી વાત છે. કઈ અપેક્ષા કીધી? દ્રવ્યના પરિણામ, પરિણામ તે પરના નથી, એટલે એના છે માટે તાદાત્મ્ય. પરથી જુદું પાડવા તેનું તાદાત્મ્ય (કહ્યું)

અને પોતામાં બેમાં જુદું પાડવા માટે બે ભિન્ન (કહે છે). આમ છે. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- જૈનદર્શનમાં કોઈ એક વાત નથી કરી, ઘડીકમાં આમ ને ઘડીકમાં આમ.

ઉત્તર :- ઘડીકમાં આમ ને ઘડીકમાં આમ નથી. કઈ અપેક્ષાએ છે તે અપેક્ષા બીજી છે ને આ અપેક્ષા બીજી છે. એ અપેક્ષા બીજી છે. ઘડીકમાં આમ ને ઘડીકમાં આમ એમ નથી.

મુમુક્ષુ :- એ તો એમ કહે છે, કંઈ નક્કી જ નથી.

ઉત્તર :- બેય નક્કી જ છે, બેય નક્કી છે. તે પરિણામ તાદાત્મ્ય છે તે પણ નક્કી છે, બીજા સાથે સંબંધ નથી તે અપેક્ષાએ. અને તે પરિણામ દ્રવ્યથી ભિન્ન છે, તે અપેક્ષાએ ભિન્ન છે. તે પણ એ રીતે સત્ય છે. બેય એ રીતે સત્ય છે. આહાહા...! સમજાય છે કાંઈ? ગાથા તો આ મૂળ (અકર્તાપણાને સિદ્ધ કરનારી છે).

ક્રમબદ્ધનો આખો વાંધો જ ઉઠવો છે ને ઇ? ક્રમબદ્ધ થાય તો પછી આ અમારે પુરુષાર્થ કરવાનો ફેરફાર તો રહેતો નથી, થવાનું ત્યારે થશે, અમારો પુરુષાર્થ કરવો તો રહ્યો નથી. પણ થવાનું થશે તેનો નિર્ણય જ્ઞાયક સ્વભાવ ઉપર જાય ત્યારે તેનો નિર્ણય સાચો થાય, ત્યારે તેમાં પાંચેય સમવાય ભેગા આવી જાય. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ? જે સમયે જે પર્યાય થાય તેમાં પુરુષાર્થ પણ છે, સ્વભાવ પણ છે, ભવિતવ્યતા છે, કાળલબ્ધિ છે, નિમિત્તની અપેક્ષા અને અનઅપેક્ષા (પણ છે). એટલે કે નિમિત્ત છે પણ ખરું અને નિમિત્તની અપેક્ષા એને નથી એ પણ ખરું. આહાહા...! આવો માર્ગ છે. વીતરાગ માર્ગ જૈનદર્શન સૂક્ષ્મ છે, ગંભીર છે. આહા...! આ તો અંતરના અનુભવની વાતું છે. આ કાંઈ એકલી ભાષાવર્ગણા, ધારેલી ધારણા એ આ માર્ગ નથી. આહાહા...!

ભગવાન પોતે આત્મા તેના પરિણામથી ઊપજતો થકો તાદાત્મ્ય છે. અજીવ પોતાના પરિણામથી ઉત્પન્ન થતો અજીવ દ્રવ્ય સાથે તાદાત્મ્ય છે. પરદ્રવ્ય સાથે તાદાત્મ્ય નથી એટલી અપેક્ષાએ તાદાત્મ્ય સિદ્ધ કરવું છે. આહાહા...! પણ જ્યારે એને ભિન્ન સિદ્ધ કરવું હોય ત્યારે દ્રવ્યથી પરિણામના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ ભિન્ન છે. એ દ્રવ્ય એટલે વસ્તુ એની. ઇ પર્યાય એને દ્રવ્ય કહેવું છે. ક્ષેત્ર એનું ભિન્ન છે, કાળ એનો એક સમય છે, ભાવ એની શક્તિ ભિન્ન છે. આહાહા...! આવું છે. આવું સમજણમાં આવે નહિ એટલે એકાંતપણું ટળે નહિ. અને ક્યાંક ક્યાંક હું કરી શકું છું અને મારાથી આ થયું એ એનું અભિમાન અંદરથી ગળે નહિ. આહાહા...! અભિમાન ટળે નહિ. જ્યાં ત્યાં હું કર્તા... હું કર્તા... હું કર્તા.

વ્યવસ્થાપકો વ્યવસ્થા કરવામાં તૈયાર છે એ મિથ્યા છે. વ્યવસ્થા થઈ રહી છે તેને વ્યવસ્થાપક કહે કે, અમે કરીએ છીએ. વ્યવસ્થાપક હોય ને? મંડળના વ્યવસ્થાપક, કામના વ્યવસ્થાપક. આહાહા...! વ્યવસ્થા, વ્યવસ્થા કરે કોણ? વ્યવસ્થા વ્યવસ્થાને કારણે, કાળે થઈ રહી છે તેમાં વ્યવસ્થાપક કહે કે મારાથી થઈ છે.

મુમુક્ષુ :- વ્યવસ્થાપકે શું કર્યું?

ઉત્તર :- વ્યવસ્થાપકે કર્યું અભિમાન. કર્યું એણે. આહાહા...! વ્યવસ્થાપક એટલે વિશેષ અવસ્થા તે તે સમયની ત્યાં ત્યાં થાય છે તેમાં વ્યવસ્થાપક કરે શું? એય! 'શાંતિભાઈ'! વ્યવસ્થાપક સ્થાપેને મોટા માણસને ક્યાંક બધે? આ વ્યવસ્થા તમારે કરવી, આ વ્યવસ્થા તમારે કરવી. થાળીઓ લાવવાની તમારે કરવી, દાળ રાંધવાનું ધ્યાન તમારે રાખવું, લાડવા વાળવામાં ધ્યાન બનાવવામાં તમારે ધ્યાન રાખવું. આહા...!

મુમુક્ષુ :- કામની વ્યવસ્થા તો કરવી જ પડે.

ઉત્તર :- હા ઇ જ કહે છે, કે વ્યવસ્થા થાય તેને કરવી પડે એ લાલ્ચો ક્યાંથી તું?

મુમુક્ષુ :- આ તો મુનિઓએ લખેલ છે. મુનિઓ એવું કામ ન કરે.

ઉત્તર :- મુનિઓએ લખેલ છે એ વસ્તુની સ્થિતિ લખી છે. મુનિપણને માટે આ વાત છે એમ નથી. વસ્તુની સ્થિતિ જ આ રીતે છે. ત્રણે કાળમાં જીવને માટે વ્યવસ્થા આ છે. આહાહા...! ઝીણી વાત છે, ભાઈ! તેમ આ 'સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન' થયું તેનો અંત આવી જશે એમેય નથી. (અંત આવી જશે) એ પણ જૂઠી વાત છે. આહાહા...! વ્યવસ્થાને કાળે વ્યવસ્થા થાય તેને 'સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન' જાણે, જાણે. આહાહા...! છતાં અહીં પરિણામને દ્રવ્ય સાથે તાદાત્મ્ય કીધા. છતાં તેને જાણે. ઇ 'સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન' તેને કરે નહિ. તાદાત્મ્ય કીધા છતાં કરે નહિ. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- દ્રવ્ય અને પર્યાય બેને જાણે કે એકલા દ્રવ્યને જાણે?

ઉત્તર :- બેયને જાણે, બધાને જાણે. પહેલું કહ્યું હતું ને? એક જ પર્યાય બધું બધું જગત આખું એક પર્યાય (જાણે). એ પર્યાય પર્યાયને જાણે, એ પર્યાય લોકાલોકને જાણે, એ પર્યાય અનંતી પર્યાયને જાણે, એ પર્યાય દ્રવ્ય-ગુણને જાણે. એટલી એક સમયની જ્ઞાનની પર્યાયમાં તાકાત છે. એવી શ્રદ્ધાની એક સમયની પર્યાયમાં બધું પૂર્ણ આ રીતે શ્રદ્ધવું એવી એની તાકાત છે. એક સમયની જાણવાની તાકાત છે, એક સમયની શ્રદ્ધાની તાકાત એટલી છે. એમ એક સમય ... આહાહા...! એટલી તાકાત છે. અનંતા ગુણમાં સ્થિર થવું એ પર્યાયની તાકાત છે. આહાહા...! અને તે તે સમયમાં પૂર્વની પર્યાયની અપેક્ષા રાખ્યા વિના (તે પર્યાય ઉત્પન્ન થાય છે). મોક્ષમાર્ગની પર્યાય છે માટે મોક્ષ થાય છે એમ નહિ. સમજાણું કાંઈ? મોક્ષમાર્ગની પર્યાય છે અભેદ. કાલે આવ્યું હતું. ભગવાને કહેલો અભેદ માર્ગ એ પણ જાણવા લાયક છે, એને હું પરિણમું છું. એમ આવ્યું હતું ને? બપોરે. આહાહા...!

એ સમય સમયની પર્યાય, એનું સત્ત્વ સ્વથી છે. સમય સમયની પર્યાય ક્રમસર થવાની અને તેનું સત્ત્વ સ્વથી છે. ભલે લોકાલોકને જાણે, ભલે અનંતી પર્યાયને જાણે, ભલે દ્રવ્ય, ગુણને જાણે છતાં એ પર્યાયનું સત્ત્વ સ્વથી છે, પરથી નથી. આહાહા...! એ રીતે 'સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન' જાણે છે. આહા...!

મુમુક્ષુ :- ભાવનાનું ફળ મોક્ષ આવે જ, કુદરત બંધાયેલી છે.

ઉત્તર :- એનો અર્થ થયો. પણ એ તો વસ્તુ બતાવી. પરિણામ છે તો એ પરિણામની પૂર્ણ દશા આવે જ. છતાં એ અપેક્ષિત વાત છે. મોક્ષમાર્ગથી મોક્ષ થાય એ પણ અપેક્ષિત છે. મોક્ષની પર્યાય મોક્ષથી થાય છે, મોક્ષમાર્ગથી નહિ. કેમકે મોક્ષમાર્ગની પર્યાયનો વ્યય થાય છે અને મોક્ષનો ઉત્પાદ થાય છે. એ ઉત્પાદમાં વ્યયનું કારણ નથી. આહા..! તેમાં ભાવનું કારણ ગણીએ તો દ્રવ્ય છે અને એનું કારણ ન ગણીએ તો પર્યાયનું કારણ પર્યાય છે. આહાહા..!

મુમુક્ષુ :- બધું લાંબું લાંબું બહુ છે.

ઉત્તર :- આવી ચીજ જ છે. એ વસ્તુનું સ્વરૂપ જ આવું છે. લાંબી કહો કે મોટી કહો કે ટૂંકી કહો કે છે એમ કહો. વસ્તુ આ રીતે છે, બીજી રીતે કોઈ રીતે વસ્તુની સિદ્ધિ નહિ થાય. આહાહા..! કેમકે પર્યાય પણ સત્ છે અને સત્ છે તે અહેતુક હોય છે. સત્ને હેતુ હોતો નથી. છે એને પણ હેતુ હોય તો એ છેનું સામર્થ્ય રહેતું નથી. ‘ચંદુભાઈ’! આહાહા..! આવું આવે છે. છે, ‘સમયસાર’માં ‘બંધ અધિકાર’ માં આવ્યું છે. પર્યાય પણ સત્ અહેતુક છે એને દ્રવ્યનો હેતુ પણ નથી. આહાહા..! અને જાણનારને જાણનાર એને જાણે છે. એ જાણવાની પર્યાયને પણ પરનો હેતુ નથી. ઇ જાણનારની પર્યાય તે સ્વયંસિદ્ધ સ્વતંત્ર સામર્થ્યવાળી છે. આહાહા..! વ્યવહારના રસીલાને તો આકરું લાગે એવું છે. વ્યવહારનો તો ક્યાંય ભુક્કો ઉડી જાય. આહાહા..!

મુમુક્ષુ :- વ્યવહાર ઉડી જાય તો જ વ્યવહારનું સંબંધપણું છે.

ઉત્તર :- ઇ ઉડી જાય એનું નામ જ વ્યવહાર છે. વ્યવહાર રહેતો નથી. નિશ્ચય ‘સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન’ જ રહે છે. આહાહા..! હવે એ સદાય રહે છે. ‘સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન’ સદાય રહે છે. પ્રવેશ કર્યો માટે એનો અંત આવી ગયો, મોક્ષની પેઠે અંત આવી જશે એમ નથી. મોટો ઉગમણો-આથમણો ફેર છે. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ?

આ અધિકાર જ ઝીણો છે. સર્વવિશુદ્ધની શરૂઆત કરી એમાં અકર્તાપણું શરૂ કર્યું. ‘સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન’ કહ્યું ને? જ્ઞાન. તો જ્ઞાન છે એ અકર્તા છે. આહાહા..! અને અકર્તાપણામાં ક્રમબદ્ધ આવ્યું છે. આહાહા..! અને એ વીતરાગ જૈનદર્શન, સર્વજ્ઞદર્શન, ત્રિલોકનાથનું દર્શન એ અકર્તાપણાની પરાકાષ્ટાને બતાવે છે. અકર્તાપણાની પરાકાષ્ટાને બતાવે છે, કે દ્રવ્ય પણ પર્યાયનું કર્તા નથી એવું અકર્તાપણું (સિદ્ધ કરે છે). આહાહા..! ઈશ્વર કર્તા તો નથી પણ દ્રવ્ય એની પર્યાયનો કર્તા નથી એટલું અકર્તાપણાનું સર્વોત્કૃષ્ટપણું જૈનદર્શન, વિશ્વદર્શન આ બતાવે છે. આહાહા..! આ બધી ગાથા ઝીણી છે. આ બધું ઝીણું ભેગું આવ્યું. એક તો સર્વવિશુદ્ધ છે વળી ક્રમબદ્ધ છે. ‘સર્વવિશુદ્ધ અધિકાર’ છે અને ‘ક્રમબદ્ધ અધિકાર’ છે. આહાહા..!

અહીં તો આપણે અહીં આવ્યું છે, કે ‘(કંકણ આદિ પરિણામોથી ઊપજતા એવા) સુવર્ણને કંકણ આદિ પરિણામો સાથે તાદાત્મ્ય છે તેમ...’ એ તો દૃષ્ટાંત કહ્યો. સિદ્ધાંત અકર્તા સિદ્ધ કરવું છે. ‘તેમ સર્વ દ્રવ્યોને...’ બધા પદાર્થોને. સર્વ દ્રવ્યમાં ક્યું બાકી રહી ગયું? નિગોદનો જીવ, કાળનું દ્રવ્ય, પરમાણુ દ્રવ્ય. આહાહા...! નિગોદનો જીવ પણ પોતાની પર્યાય સાથે તાદાત્મ્ય છે, એ કર્મ સાથે તાદાત્મ્ય છે જ નહિ. નિગોદના અનંત જીવ એક અક્ષરના, એક આંગળના અસંખ્યમાં ભાગમાં અનંતા આત્માઓ અને એક એક આત્માની સાથે તૈજસ, કાર્મણ શરીર. એક અંગુલના અસંખ્ય ભાગમાં અનંત આત્મા અને અનંતા તૈજસ, કાર્મણ શરીર (રહેલા છે)... આહાહા...! છતાં દરેકના પરિણામ તેના દ્રવ્ય સાથે તાદાત્મ્ય છે. આહાહા...! નિગોદના જીવના બધાનો શ્વોસ એક, આહાર એક છતાં તેના પરિણામ તેની સાથે-બીજાથી ભિન્ન છે અને એની સાથે અભિન્ન છે. દ્રવ્યથી અભિન્ન છે, બીજાથી ભિન્ન છે. ભલે એક શરીરમાં ભેગા રહેલા (હોય), અનંતા ભેગા (રહ્યા છે). આહાહા...! અને અનંતા તૈજસ અને કાર્મણ શરીર સાથે ભેગા છે. એક એક કર્મનો તૈજસનો, કાર્મણનો પરમાણુ પોતાના પરિણામ સાથે તાદાત્મ્ય છે, પર સાથે કાંઈ છે જ નહિ.

‘તેમ સર્વ દ્રવ્યોને પોતાના પરિણામો સાથે તાદાત્મ્ય છે.’ જોયું? અહીં પરિણામને દ્રવ્ય સાથે તાદાત્મ્ય લીધા. અનેકાંત છે. કઈ અપેક્ષાએ અનેકાંત સિદ્ધ કરવું છે? આહાહા...! એક બાજુ એમ કહે કે દ્રવ્ય પરિણામનો કર્તા છે જ નહિ અને દ્રવ્યમાં એ પરિણામ છે જ નહિ. દ્રવ્યમાં એ પરિણામ છે જ નહિ, પરિણામમાં દ્રવ્ય છે જ નહિ. જૈન માર્ગ, અનેકાંત વસ્તુસ્થિતિ જ એવી છે. આહાહા...! આ કાંઈ ઘડી કાઢ્યું નથી. વસ્તુનું સ્વરૂપ જેવું છે એવું જાણ્યું, એવું કહેવામાં આવ્યું.

‘આમ જીવ પોતાના પરિણામોથી ઊપજતો હોવા છતાં...’ ઈ શું કહ્યું? પહેલું કહ્યું સર્વ દ્રવ્યોને પોતાના પરિણામ સાથે તાદાત્મ્ય છે. ‘આમ જીવ પોતાના પરિણામોથી ઊપજતો...’ એટલે પરિણામથી ઊપજે તો છે તો પછી એકને ઊપજે તો એક ગાયનો (ગોવાળ થાય તો ભેગો) બે ગાયનો (ગોવાળ થાય). પોતાના પરિણામે ઊપજે છે તો બીજાને પણ ઊપજાવવામાં શું વાંધો? ઊપજતો ન હોય તો તો બીજાને ભલે ન ઊપજાવે, પણ ઊપજે છે. આહાહા...! ‘જીવ પોતાના પરિણામોથી ઊપજતો હોવા છતાં...’ એ ઊપજવાનું કાર્ય હોવા છતાં ‘તેને અજીવની સાથે કાર્યકારણભાવ સિદ્ધ થતો નથી...’ ઊપજવાનું કાર્ય કરતો છતાં, ઊપજવાનું કાર્ય કરતો છતાં અજીવ સાથે કાર્યકારણભાવનો સંબંધ નથી. આહાહા...! કેટલું સમાડ્યું છે એમાં!

‘આમ જીવ પોતાના પરિણામોથી ઊપજતો હોવા છતાં...’ પોતાના પરિણામ શબ્દ લીધો. પોતાના પરિણામ, દ્રવ્યના પરિણામ. પરથી જુદું પાડીને એનું સ્વતંત્ર સિદ્ધ કરવું છે ને. ‘પોતાના પરિણામોથી ઊપજતો હોવા છતાં...’ હોવા છતાં કેમ કહ્યું? એ ઊપજવાનું કામ તો કરે

છે તો પછી બીજાને ઊપજાવે ભેગો એની સાથે વાંધો શું? એક ગાયનો ગોવાળ ને પાંચ ગાયનો ગોવાળ એમ ભેગું સાથે સાથે ચાર ગાયને (ચરાવે એમાં વાંધો શું?) ન ઊપજતો હોય તો તો ન ઊપજાવે પણ ઊપજે છે. આહાહા...! આવી વાત છે. આહાહા...! વીતરાગ માર્ગ અપૂર્વ ને અલૌકિક છે. આહાહા...! એ સિવાય ક્યાંય નથી. અત્યારે તો એમાંય મોટી ગડબડ ઊઠી છે. આ માર્ગ બીજે ક્યાંય નથી, વીતરાગ સિવાય ક્યાંય સત્ય નથી. આહાહા...! વીતરાગ માર્ગમાં પણ અત્યારે તો ગડબડ ઊઠી ગઈ છે.

મુમુક્ષુ :- દરેક ધર્મવાળા એમ જ કહે છે.

ઉત્તર :- કહે છતાં વસ્તુ આ છે. દરેક પોતપોતાની કલ્પનાથી કહે (કે) અમારું સાચું છે. પણ આ વસ્તુ તો વસ્તુની સ્થિતિ છે.

ઉત્પાદવ્યયધ્રુવ યુક્તમ સત્ સ્વતઃ છે. ઉત્પાદવ્યયધ્રુવ યુક્તમ સત્ સ્વતઃ છે. એવી વાત બીજે ક્યાંય છે નહિ. તે તે સમયનો ઉત્પાદ,... આહાહા...! તે તે સમયનો વ્યય એ ઉત્પાદની અપેક્ષા રાખતું નથી. ઉત્પાદ વ્યયની અપેક્ષા રાખતું નથી. આહાહા...! એ પણ ‘પ્રવચનસાર’માં ૧૦૧ ગાથામાં કહ્યું છે. અહીં પરિણામને તાદાત્મ્ય લીધું છે. ન્યાં લીધું છે, કે ઉત્પાદ તે ધ્રુવની અપેક્ષા રાખતું નથી, તે વ્યયની અપેક્ષા રાખતું નથી. ‘પ્રવચનસાર’ ૧૦૧ ગાથા. આહાહા...!

‘આમ જીવ પોતાના પરિણામોથી ઊપજતો હોવા છતાં...’ એમ કે ન ઊપજતો હોય તો તો ભલે ન ઊપજાવે. કૂટસ્થ છે એ તો ભલે ન ઊપજાવે પણ ઊપજે છે એ પર્યાયમાં ઊપજે તો બદલે તો છે. કૂટસ્થ જે દ્રવ્ય છે એ તો ન બદલે, પરિણામે નહિ. ભલે પરિણામ સાથે તાદાત્મ્ય હોવા છતાં એ પરિણામે નહિ કાંઈ. આ તો ‘પોતાના પરિણામોથી ઊપજતો હોવા છતાં તેને અજીવની સાથે કાર્યકારણભાવ સિદ્ધ થતો નથી,...’ આહાહા...! જીવ કારણ અને અજીવ કાર્ય, અજીવની પર્યાય કાર્ય (એમ નથી). આહાહા...! જીવનું જ્ઞાન કારણ અને જ્ઞાનમાં આવું મારે ચાલવું છે એ ચાલવાની ક્રિયા એનું કાર્ય કોઈ રીતે સિદ્ધ થતું નથી. જીવનું જ્ઞાન કારણ (અને) ચાલવાની ક્રિયા કાર્ય, એ જીવની સાથે અજીવનું કાર્યકારણપણું કોઈ રીતે સિદ્ધ થતું નથી. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- ધક્કો મારે તો ચાલે.

ઉત્તર :- બિલકુલ જૂઠ વાત છે. ધક્કો મારી શકે કોણ? આ છે તે અહીં પડ્યું છે તે આમ કરે કોણ? આંગળા એમ કરે નહિ અને આત્મા તો કરે નહિ જ તે. આહાહા...! એવી વાત છે.

‘જીવ પોતાના પરિણામથી ઊપજતો હોવા છતાં...’ એમ કેમ કહ્યું? કે પરિણામ જો પરિણામથી ઊપજતો ન હોય, દ્રવ્ય કૂટસ્થ રહે તો તો પરનું ન કરે પણ પરિણામે તો છે. તે તે સમયમાં તે ઊપજે તો છે, તો ઊપજે ભેગો બીજાને ઊપજાવે. ઈ ‘ઊપજતો હોવા

છતાં...’ પોતપોતાના પરિણામને તે તે સમયે તે પરિણામને ઊપજાવતો હોવા છતાં. આહાહા...! ‘અજીવની સાથે કાર્યકારણભાવ સિદ્ધ થતો નથી.’ જીવના પરિણામ ઊપજે એટલું ઊપજવાનું કાર્ય કરે તો ભેગું જડનું પણ કાર્ય કરે એ વાત સિદ્ધ થતી નથી. આહાહા...! એના પોતાના પરિણામ બદલે તો સાથે બીજાના પરિણામ પણ બદલાવે (એમ નથી). એથી એમ લીધુંને ઊપજતો હોવા છતાં, પોતે પોતાના પરિણામે ઊપજતો હોવા છતાં, ઊપજવાનું કાર્ય કરવા છતાં. આહાહા...! ઊપજતો ન જ હોય, દ્રવ્ય છે એ કુટસ્થ છે એ તો જુદું, પણ આ તો પરિણામે ઊપજતો હોવા છતાં બીજાના પરિણામને કારણરૂપે થાય નહિ. આહા...! સમજાય છે કાંઈ?

‘અજીવની સાથે કાર્યકારણભાવ સિદ્ધ થતો નથી,...’ આહાહા...! ‘કારણ કે સર્વ દ્રવ્યોને અન્ય દ્રવ્ય સાથે ઉત્પાદ-ઉત્પાદકભાવનો અભાવ છે;...’ સર્વ દ્રવ્યોને અન્ય દ્રવ્ય સાથે ઉત્પાદ-ઉત્પન્ન થવાને લાયક, ઉત્પાદક ઉત્પન્ન કરનારો, ઉત્પાદ એટલે ઉત્પન્ન થવા લાયક અને ઉત્પાદક એટલે ઉત્પન્ન કરનારો, એવા ભાવનો અભાવ છે. આહાહા...! પરનો ઉત્પાદ અને જીવ ઉત્પાદક એનો અભાવ છે. પર ઉત્પન્ન થવાને લાયક એ ઉત્પાદ, જીવ ઉત્પાદક એ અભાવ છે. એ કાર્યકારણનો અભાવ છે. ઉત્પાદ જે છે એ કાર્ય છે, ઉત્પાદક છે તે કારણ છે. ઉત્પાદ છે તે કાર્ય છે, ઉત્પાદક છે તે કારણ છે. તે કારણકાર્યનો જીવને અજીવની સાથે ઉત્પાદ-ઉત્પાદક કાર્યનું કારણ સિદ્ધ થતું નથી. આહાહા...! આવું છે. વિશેષ કહેશે... (શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

પ્રવચન નં. ૩૮૩ ગાથા-૩૦૮ થી ૩૧૧ રવિવાર, મહા સુદ ૩, તા. ૦૩-૦૨-૧૯૮૦

‘સમયસાર’ ૩૦૮ ગાથા ફરીને લઈએ. માણસ નવા આવ્યા છે. ‘પ્રથમ તો જીવ...’ આત્મા. કમબદ્ધમાં જાણનારને પહેલો લીધો છે. જણાય છે અજીવ ને જીવ પણ જાણનારને પહેલો લીધો છે. ‘સર્વવિશુદ્ધ’ છે ને? ‘પ્રથમ તો જીવ કમબદ્ધ એવા પોતાના પરિણામોથી ઊપજતો થકો...’ જીવમાં કમબદ્ધ જે સમયે જે પરિણામ થવાના તે કમસર તે જ આવવાના, તે જ થવાના એવો એનો સ્વભાવ છે. ‘કમબદ્ધ એવા પોતાના પરિણામોથી ઊપજતો થકો જીવ જ છે.’ ભલે કહે કે, પોતાના પરિણામથી કમસર ઊપજે પણ એ પરિણામ તે જીવ જ છે. જીવના છે તે જીવ જ છે. અત્યારે એ સિદ્ધ કરવું છે. પરિણામ અને પરિણામી ભિન્ન એ અત્યારે સિદ્ધ નથી કરવું.

કમબદ્ધ બહુ ઝીણી વસ્તુ (છે). દરેક દ્રવ્યમાં, દરેક સમયે જે પર્યાય થવાની તે થવાની. એને જિનેન્દ્ર પણ ફેરવી શકે નહિ. પોતાની પર્યાય જે સમયે જે થાય તેને આઘી-પાછી

જિનેન્દ્ર પણ કરી શકે નહિ. કેમકે વસ્તુનો સ્વભાવ જ એ છે. ક્રમસર, નંબર વાર જે પર્યાયનો નંબર આવે તે જ પર્યાય તે આવે. નંબર વાર એક, બે, ત્રણ, ચાર, પાંચ, છ એમ જે સમયે જેની પર્યાય આવવાની છે તે નંબરવારમાં આવે. આડી-અવળી પર્યાય કરવા જાય તો થાય નહિ, માન્યતા એની ફેરફાર થઈ જાય. આહાહા...! ઇ કહેશે કે, અજ્ઞાન કોઈ ગહન વિષય છે, કે આવી ચીજમાં પણ જ્યારે અંદર કર્તાપણું માને છે, એને છે એ કોઈ અજ્ઞાનનો ગહન વિષય છે. બાકી તો આત્મા તેનો જે સમય છે તે સમયની પર્યાયમાં તે પ્રકારની પર્યાયે ઊપજતો થકો જીવ છે. બીજાની પર્યાયે ઊપજતો થકો એ તો છે જ નહિ, પોતાની પર્યાય પણ ક્રમસરમાં નંબરવાર આવે એ આવવાની. જેનો નંબર એ પર્યાયમાં આવવાનો એ જ આવવાની. આહાહા...! પણ એવી પ્રતીતિ કરનારને જ્ઞાયકભાવ સત્ સ્વરૂપ જે ત્રિકાળી સત્ સત્તા (છે) તેના ઉપર એની દષ્ટિ જો હોય તો તે ક્રમસર પરિણામ થાય તેનો તે જાણનાર થાય.

પર્યાયનો નિર્ણય પર્યાયથી થાય નહિ. જે સમયે જે પર્યાય થવાની તે થાય પણ એનો નિર્ણય પર્યાયને લક્ષે ન થાય. એનો નિર્ણય, અનુભવ જ્ઞાયક જે સત્તા ત્રિકાળી છે તેના સત્તાના સ્વીકારમાં દષ્ટિ જતાં ક્રમબદ્ધનો નિર્ણય એને અકર્તાપણે આવે છે. એટલે કે તે પર્યાય થાય છે તેનો પણ કર્તા નથી. થાય છે તેને શું કરવું? થાય છે તેને શું કરવું? છે, છે એને શું કરવું? આહાહા...!

એટલે પહેલો જીવ ક્રમસર, નંબરવાર, ‘ક્રમબદ્ધ એવા પોતાના પરિણામોથી ઊપજતો હોવાથી જીવ જ છે.’ એને પરિણામ ઊપજવામાં પરદ્રવ્યની કોઈ અપેક્ષા છે જ નહિ. જીવના નંબરવાર પરિણામ ઊપજવામાં બીજા કોઈ દ્રવ્યની અપેક્ષા છે જ નહિ, પહેલું એ સિદ્ધ કરે છે. પછી સિદ્ધ તો બીજું કરવું છે, કે અજીવનું કર્મ એનું નથી. વાત તો એ સિદ્ધ કરવી છે પણ પહેલો એના જ પરિણામનો પોતે તે સમયના પરિણામ ઊપજે તે જીવ છે, તે જીવ છે. તે તે પરિણામ તે તે સમયે ઊપજે છે તેની દષ્ટિ જ્ઞાયક ઉપર છે તેથી તે જીવ છે. આડીઅવળી કરવા જાય તો એ જીવ નથી. તેમ પર્યાયનો ક્રમબદ્ધનો (નિર્ણય) પર્યાયને લક્ષે કરવા જાય તોપણ તે જીવ નથી. આહાહા...! ત્રિકાળી જીવ જે સ્વભાવ છે તેની દષ્ટિ કરતાં જે નંબરવાર પર્યાય આવે તેને તે જાણનાર છે. આવી આકરી વાતું છે.

‘અજીવ નથી...’ એ પરિણામ જે આવે તે અજીવ નથી. ભલે અશુદ્ધ હો પણ તેનો જાણનાર તરીકે જાણવાનો પર્યાય પણ સાથે ઉભો થાય છે તેને અજીવની અપેક્ષા નથી. તેમ ખરેખર તો અશુદ્ધ પરિણામ જે ઊપજે છે અને એનો જે જીવ જ્ઞાયકપણે જે નિર્ણય કરીને જ્ઞાન થાય છે તે જ્ઞાનમાં પણ એ અશુદ્ધ પરિણામની અપેક્ષા નથી. આહાહા...! આવી વસ્તુ છે.

‘એવી રીતે અજીવ પણ...’ જેમ જીવ કલ્પો એમ અજીવ પણ. શરીર, કર્મ, પરમાણુઓ,

બહારની બધી પુદ્ગલની ચીજો એ ‘અજીવ પણ ક્રમબદ્ધ એવા પોતાના પરિણામોથી...’ એ પણ નંબરવાર પરિણામ આવે તેનાથી તે ઊપજે છે. તેથી તે અજીવ છે. એ પરિણામને જીવની કોઈ અપેક્ષા નથી. કર્મબંધન જે થાય છે તે અહીં રાગ છે માટે કર્મબંધનની પર્યાય થાય છે એવી અપેક્ષા નથી. કર્મબંધન વખતે પણ તે પરમાણુની પર્યાય અજીવની કર્મપણે થવાને લાયકથી થઈ છે તેથી તે અજીવ છે. જીવના રાગની અપેક્ષા થઈ માટે અહીં કર્મબંધન થયું એવી અપેક્ષા નથી. આહાહા...!

એક બાજુ એમ કહેવાય કે, જ્ઞાનાવરણીય આદિ છ કારણે બંધાય. આવે છે કે નહિ? જ્ઞાનનો નિહવ કરે, ઓળવે, જ્ઞાન વિપરીત કરે એવા ભાવથી જ્ઞાનાવરણીય બંધાય, એમ આવે. અહીં કહે છે, કે ઇ જ્ઞાનાવરણીય જે બંધાય છે એ અજીવ પોતાના તે સમયના તે પરિણામથી ઊપજતો થકો કર્મ થાય છે. જોડે રાગ છે કે મિથ્યાત્વ છે માટે આ કર્મની પર્યાય એમ થાય છે એમ નથી. એ પરમાણુના એ સમયના પરિણામ નંબરવાર આવ્યા (છે). જેમ પહેલા નંબરનો... છોકરાઓને કહે, પહેલો નંબર? કે, હા. બીજો, ત્રીજો, ચોથો નંબરવાર આહાહા...! એમ ટિકિટ લેવા જાય ત્યાં પણ નંબરવાર ઉભા હોય છે ને આમ? એને ક્રમસર મળે છે. અહીં તો અત્યારે તો દૂધ લેવા જાય છે તો એને હારમાં ક્રમસર પહેલો, બીજો (હોય) તેને તે મળે, આડો-અવળો થઈને ત્રીજા નંબરનો પહેલે નંબર ઘુસી જાય તો માર પડે માથે.

એમ આ અજીવમાં પણ ક્રમબદ્ધ પોતાના પરિણામ તે જ સમયે, તે જ જાત, તે જ જાતના પરિણામ જે થયા તે જ જાતના થવાના તે થવાના થયા. તેથી તે પરિણામે અજીવ ઊપજતો થકો એ અજીવ છે. ક્રમબદ્ધ પોતાના પરિણામોથી ઊપજતું થકું અજીવ જ છે ઇ. આહાહા...! કર્મબંધ થાય એને જીવના રાગની અપેક્ષા નથી, કહે છે. એ તો એનો પર્યાયનો કાળ છે. પરમાણુઓનો કર્મપણે પરિણમવાની પર્યાયનો નંબરવાર પરમાણુમાં છે તેથી તે તે જ્ઞાનાવરણીય આદિ બંધાય છે. આમ કહે, છ પ્રકારે જ્ઞાનાવરણીય બંધાય, છ પ્રકારે દર્શનાવરણીય બંધાય, અગિયાર પ્રકારે વેદનીય બંધાય. આવે છે ને બોલ? આહાહા...! એ તો નિમિત્ત કોણ હતું તેનું જ્ઞાન કરાવ્યું છે. બાકી તો તે સમયે અજીવના પરિણામ તે જ જાતના, તે જ પ્રકારના, તે જ કાળે, તે જ પર્યાય થવાની હતી. આહાહા...!

એ પ્રશ્ન થયો હતો. જીવ રાગ ન કરે તો ત્યાં કર્મબંધન ક્યાં બંધાય છે? એટલો ફેર પડે છે કે નહિ? એ પ્રશ્ન થયો હતો. ‘રાજકોટ’ (સંવત) ૨૦૦૬ ની સાલ. ખબર છે? ખબર નહિ હોય. ‘મૂળશંકરે’ પ્રશ્ન કર્યો હતો. ૨૦૦૬ સાલ, મંદિર વખતે. એમ કે, આત્મા રાગ ન કરે તો ત્યાં બંધાય નહિ. એટલી અપેક્ષા છે કે નહિ? પણ ઇ અપેક્ષા ત્યાં છે જ નહિ. ન કરે, કરવાનો પ્રશ્ન જ નથી. એ સમયે પરમાણુની પર્યાય ક્રમપણે થવાની તે થઈ, થવાની તે થાશે જ, એને રાગની અપેક્ષા નથી. આહાહા...! જ્યારે કર્મરૂપે પર્યાય થાય

છે પછી એનો પ્રશ્ન શું? કે રાગ ન કરે તો ન થાત એ પ્રશ્ન જ નથી, એ વાત જ તદ્દન અસત્ય ને જૂઠી છે. આહાહા...! એ જે સમયે કર્મની પર્યાય જે પ્રકારે થવાની તે થાય છે તેથી તેને અજીવ કહેવામાં આવે છે. ‘અજીવ પણ...’ પણ એટલે પહેલો જીવ કીધો છે માટે ‘અજીવ પણ ક્રમબદ્ધ પોતાના પરિણામોથી ઊપજતું થકું અજીવ જ છે, જીવ નથી;...’ જીવની અપેક્ષા એને બિલકુલ નથી એમ કહે છે. આહાહા...!

‘કારણ કે જેમ (કંકણ આદિ પરિણામોથી ઊપજતા એવા) સુવર્ણને...’ સોનું જે છે એ કુંડળ ને વીંટી આદિથી ઊપજે છે. તે ‘આદિ પરિણામો સાથે તે (સુવર્ણ) તાદાત્મ્ય છે...’ અત્યારે તે પરિણામને તે દ્રવ્યથી તાદાત્મ્ય સિદ્ધ કરવા છે. પરિણામી પરિણામપણે આવતો નથી, થતો નથી અને પરિણામ પરિણામથી થાય છે એ વાત અત્યારે સિદ્ધ નથી કરવી. અત્યારે તો એ પરિણામ તાદાત્મ્ય (છે). કેમકે સુવર્ણના જે પરિણામ કંકણ આદિ થાય એ પરિણામ સુવર્ણથી તાદાત્મ્ય (છે). તાદાત્મ્ય નામ તદ્દસ્વરૂપ, તદ્દસ્વરૂપ. તાદાત્મ્ય તદ્દસ્વરૂપ જ છે એ તો. આહાહા...! એ કંકણ આદિના પર્યાય સોના સ્વરૂપ જ છે, સોનું તે રૂપે તાદાત્મ્ય છે. આહાહા...! એ કંકણ આદિ થયા એમાં સોનીનો અધિકાર નથી. સોની છે માટે કંકણ થયું કે અંતર નીચે... શું કીધું? લોઢાની એરણ, એરણ છે માટે ત્યાં સોનાનો દાગીનો થયો એવી એને અપેક્ષા છે જ નહિ. આહાહા...! તે સમયે તે સોનાના પરિણામનો નંબરવાર કંકણ થવાનો નંબર હતો માટે થયો છે. તેથી તે પરિણામ સોના સાથે તાદાત્મ્ય છે. પર સાથે નહિ એમ સિદ્ધ કરવા તાદાત્મ્ય છે એમ કીધું, નહિતર તાદાત્મ્ય નથી. પરિણામ ને પરિણામી પણ ભિન્ન છે. પણ પરથી થયા નથી અને પરની અપેક્ષા રાખીને એ પરિણામ થયા નથી. આહાહા...! સોની છે, હથોડો છે, એરણ છે તેથી દાગીનો થયો એમ નથી. તે કાળે તે પરિણામ સોનાના પરિણામ થવાનો તે જ પરિણામ થવાનો કાળ (હતો) તેથી તે પરિણામ તે સોના સાથે તાદાત્મ્ય છે, તદ્દરૂપે જ છે. આહાહા...! સોનાના કંકણ સોનારૂપે જ છે. આહાહા...!

‘તેમ સર્વ દ્રવ્યોને...’ એની પેઠે સર્વ દ્રવ્યોને. જીવ કે અજીવ, પરમાણુ કે ધર્માસ્તિ, કર્મનું બંધન કે જીવના પરિણામનો. ‘સર્વ દ્રવ્યોને પોતાના પરિણામો સાથે તાદાત્મ્ય છે.’ દરેક દ્રવ્યને તેની પર્યાય સાથે તે દ્રવ્ય નંબરવાર આવે અને તેની સાથે તાદાત્મ્ય છે. આહાહા...! પરની સાથે કાંઈ એની અપેક્ષા નથી. એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યને અડતું નથી. આહાહા...! પાણી ઠંડુ છે, અગ્નિ આવીને ઊનું થાય છે. એ અગ્નિ એને અડતી નથી. અગ્નિથી ઊનું થયું નથી, અગ્નિને લઈને એ પાણી ઊનું થયું નથી. એ પાણીના પરિણામ ઉષ્ણપણે થવાના (હતા તેથી થયા છે). પાણી સાથે તાદાત્મ્ય છે, એ અગ્નિથી તાદાત્મ્ય છે નહિ. આહાહા...! ‘સર્વ દ્રવ્યોને પોતાના પરિણામો સાથે તાદાત્મ્ય છે.’

‘આમ જીવ પોતાના પરિણામોથી ઊપજતો હોવા છતાં...’ હવે શું કહે છે? કે, ઊપજવાનું

કાર્ય તો કરે છે તો ભેગું બીજાનું પણ ઊપજવાનું કાર્ય કરે એમાં શું વાંધો? કે, ના. 'પોતાના પરિણામોથી ઊપજતો હોવા છતાં...' પરિણમનથી, 'પરિણામોથી ઊપજતો હોવા છતાં તેને અજીવની સાથે...' આહાહા..! કર્મ સાથે કાંઈ સંબંધ નથી. 'કાર્યકારણભાવ સિદ્ધ થતો નથી,...' અજીવની સાથે કાર્યકારણભાવ (અર્થાત્) જીવ કારણ અને અજીવની પર્યાય કાર્ય. આહાહા..! સોનીએ વીંટી ઘડી કે કુંડળ કર્યું એ વાત સિદ્ધ થતી નથી. આહાહા..! અને સત્ છે તેને હેતુ નથી. છતાં અહીંયાં દ્રવ્યને તાદાત્મ્ય સાથે સંબંધ કીધો. એ તો તાદાત્મ્ય સાથે સંબંધ કીધો. પણ દ્રવ્યથી ઉત્પન્ન થાય છે. પોતાના પરિણામ ઊપજે છે એમ અહીંયાં સિદ્ધ કર્યું, એટલું તો અહીં સિદ્ધ કર્યું છે. આહાહા..! તદ્દન વીતરાગભાવ છે. આહાહા..! જગતના બધા પદાર્થોથી ઉદાસ થઈ સ્વ પરિણામનો કર્તા રહે એ વીતરાગપણાનું તાત્પર્ય છે. આહાહા..!

કોઈ પણ પરને સુધારી શકે કે બગાડી શકે કે વ્યવસ્થાપક વ્યવસ્થા કરી શકે એમ બનતું નથી. હોંશિયાર વ્યવસ્થાપક હોય તો તેની વ્યવસ્થા બરાબર થાય એમ નથી. આહાહા..! આવું છે. શિક્ષણ શિબિર. શીખવે શિષ્યને. ગુરુ ભણાવવાવાળો બીજાને શીખવે. કહે છે, કે એથી એને પર્યાય ન્યાં થઈ છે એમ નથી. અરે..! અરે..! અને અત્યારે અહીંયાં સાંભળતા પણ શબ્દ કાને પડે છે તેથી તેને તે પ્રકારનું જ્ઞાન ઊપજે છે એમ નથી. આહાહા..! ગજબ વાત છે. ઘરે હતા ત્યારે આ પરિણામ નહોતા, અહીં પરિણામ થાય છે. પરિણામ આવવાનો ફેર પડ્યો નહિ? દુકાને બેઠો હોય એ પરિણામ જુદા અને મંદિરે જાય ત્યાં પરિણામ જુદા થાય. એટલી કોઈ પરની અસર છે કે નહિ? આહાહા..!

મુમુક્ષુ :- આપ ના પાડો છો.

ઉત્તર :- એમ છે જ નહિ, વસ્તુના સ્વરૂપમાં જ એ નથી. જ્યાં જ્યાં જે જે દ્રવ્યો હોય ત્યાં ત્યાં તેના પરિણામ તેનાથી ઊપજેલા છે, એ મંદિરથી ઊપજ્યા નથી. ભગવાનના દર્શન થયા માટે શુભભાવ થયો એમ નથી એમ કહે છે. આહાહા..! તે પરિણામને ઉત્પન્ન થવાનો કાળ જ છે. ત્યારે એ સામી ચીજ છે એને નિમિત્ત કહો. નિમિત્ત એટલે કે બીજી ચીજ છે એટલું જ્ઞાન કરવા (કહો). એનાથી થાય છે, ભગવાનના દર્શનથી શુભભાવ થાય છે, એમ નથી. આહાહા..! આવી વાતું (એટલે) લોકો તો પછી કહે જ ને? 'સોનગઢ'નું એકાંત છે. પેલું તો શિક્ષણ શિબિર(માં) શીખો, આમ કરો, આ કરો, દુનિયાને મદદ કરો, એક બીજા સંપીને રહો, સંપીને રહો, એકબીજાને સહાયક થાવ. અહીં કહે છે, કે સહાયક-ફહાયક કોઈ થઈ શકતું નથી. આહાહા..! એકબીજા સાથે સંપ કરી શકતા નથી. ભિન્ન ભિન્ન છે. આહાહા..!

એ કહે છે, 'આમ જીવ પોતાના પરિણામોથી ઊપજતો હોવા છતાં...' એટલે કાર્ય તો કરે જ છે, કહે છે. જીવ પોતાના પરિણામે ઊપજે તો છે. 'તેને અજીવની સાથે કાર્યકારણભાવ સિદ્ધ થતો નથી.' ભલે પોતાનું ઊપજવાનું કાર્ય કરે પણ તેને પર સાથે

કાર્યકારણનો સંબંધ થતો નથી. ‘કારણ કે સર્વ દ્રવ્યોને અન્ય દ્રવ્ય સાથે...’ સર્વ દ્રવ્યોને, સર્વ પદાર્થ, છ દ્રવ્યને, અનંતને. અનંત અનંતપણે ત્યારે રહી શકે કે પોતપોતાની પર્યાયમાં તાદાત્મ્ય હોય તો જ તે રહી શકે, નહિતર અનંતપણું ન રહે. આહાહા...! અનંત આત્માઓ, અનંત પરમાણુઓ એ ક્યારે રહી શકે? કે, જેને પરની અપેક્ષા વિના પોતાના પરિણામ પોતાથી થાય અને પોતાથી ટકે ત્યારે તે અનંતપણું અનંતપણે રહી શકે. એક દ્રવ્ય પણ બીજા દ્રવ્યને કાંઈ કરે તો એ બીજાને કરે, ત્રીજો ત્રીજાને કરે એમ કરીને અનંત દ્રવ્યો બધા પોતાના ભિન્ન અસ્તિત્વને ગુમાવી બેસે. આહાહા...! બહુ આકરી વાત.

‘કારણ કે સર્વ દ્રવ્યોને અન્ય દ્રવ્ય સાથે ઉત્પાદ...’ એટલે? બીજા દ્રવ્યના પરિણામ ઉત્પન્ન થવાને લાયક અને બીજા દ્રવ્ય એને ઉત્પાદ કરનાર, એમ છે નહિ. ઉત્પાદ એટલે થવાને લાયક, ઉત્પાદક (એટલે) એને કરનાર, એવા ભાવનો અભાવ છે. આહાહા...! ઉત્પાદ અને ઉત્પાદકભાવનો અભાવ છે. આહાહા...! ‘જયસેનાચાર્ય’ ની ટીકામાં લખ્યું છે, કે કોઈ પણ એક ભાવ જો પૂરો સમજે તો બધા ભાવ બરાબર સમજે. ‘જયસેનાચાર્ય’ની ટીકામાં છે. કોઈ પણ એક બોલ બરાબર સમજે, જેમ છે તેમ પર્યાય સમજે, જેમ છે તેમ દ્રવ્ય સમજે, જેમ છે તેમ ગુણ સમજે, એક ભાવ બરાબર સમજે તો એને બધા ભાવ સમજવામાં સરખા આવી જાય. એવું ‘જયસેનાચાર્ય’ ની ટીકામાં છે. આહાહા...!

‘સર્વ દ્રવ્યોને અન્ય દ્રવ્ય સાથે ઉત્પાદ...’ નામ ઉત્પન્ન થવાની યોગ્યતા અને ઉત્પાદક કરનારો. કાર્ય ને કારણ (તેનો) અભાવ છે. ઉત્પાદ તે કાર્ય અને ઉત્પાદક તે કારણ. એનો... છે? ‘અભાવ છે. તે (કાર્યકારણભાવ) નહિ સિદ્ધ થતાં,...’ ઉત્પાદ એટલે કાર્ય. ઉત્પાદક એટલે કારણ. ઉત્પન્ન કરનારું કારણ, ઉત્પાદ એટલે ઉત્પન્ન થયેલું કાર્ય. ઉત્પન્ન થયેલું કાર્ય અને ઉત્પાદક કરનારો. એવો કાર્યકારણભાવ સિદ્ધ થતો નથી. ઉત્પાદ શબ્દે કાર્ય અને ઉત્પાદક શબ્દે કારણ. આહાહા...!

‘સર્વ દ્રવ્યોને અન્ય દ્રવ્ય સાથે ઉત્પાદ-ઉત્પાદકભાવનો અભાવ છે;...’ એક જીવ કાર્ય ને બીજો જીવ એનું કારણ એનો અભાવ છે. અજીવ કાર્ય ને જીવ એનું કારણ એનો અભાવ છે. અજીવ કારણ અને જીવ કાર્ય એનો અભાવ છે. આહાહા...! ‘(કાર્યકારણભાવ) નહિ સિદ્ધ થતાં,...’ ઉત્પાદ એટલે કાર્ય, ઉત્પાદ એટલે કારણ. ‘તે (કાર્યકારણભાવ) નહિ સિદ્ધ થતાં, અજીવને...’ સિદ્ધ તો આ કરવું છે. ‘જીવનું કર્મપણું સિદ્ધ થતું નથી;...’ અજીવને જીવનું કાર્ય એમ સિદ્ધ થતું નથી. અજીવનું કાર્ય જીવનું કાર્ય છે એમ સિદ્ધ થતું નથી. અજીવને જીવનું કર્મપણું, કર્મપણું એટલે કાર્ય, અજીવને જીવનું કાર્યપણું, અજીવને જીવનું કાર્યપણું સિદ્ધ થતું નથી. આહાહા...! એટલા બધા અજીવો છે એટલે એ શબ્દ વાપર્યો છે. આમ દેખનારો એક ને દેખાય અનંત પદાર્થ. તો એ અજીવનું કાર્ય જીવનું કારણ એમ સિદ્ધ થતું નથી. આહાહા...! છે?

‘અજીવને જીવનું કર્મપણું...’ અજીવને જીવનું કાર્યપણું. આહાહા...! અજીવનું કાર્ય જીવનું છે એમ સિદ્ધ થતું નથી. આહાહા...! પાણી ઊનું થાય, ટાઢુ મટીને ઊનું થાય એ અગ્નિથી ઊનું થયું નથી, અગ્નિ પાણીને અડી નથી, પાણીને અગ્નિ અડી જ નથી. પાણીનું કાર્ય અને અગ્નિ કારણ, પાણી ઊનું (થયું) એ કાર્ય, અગ્નિ કારણ એમ સિદ્ધ થતું નથી. અથવા કાર્ય ઉષ્ણતા અને જીવ આવીને અગ્નિનો સંયોગ કરાવીને ઊનું થયું એમ જીવનું, અજીવનું કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી. જીવને અજીવનું કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી. આહાહા...! આખો દિ’ આ બધા કર્યા કરે છે ને?

મુમુક્ષુ :- વકીલ ને ડોક્ટર તો બહુ કરે.

ઉત્તર :- વકીલ ને ડોક્ટર કરે, અભિમાન. ઇંજેક્શન લગાવીએ, આ કરીએ ને ફલાણું કરીએ. વકીલ દલીલ કરે. આહાહા...!

અજીવનું કોઈ પણ સમયનું કાર્ય અજીવને સમયે થાય. તેમાં જીવનું કાર્યપણું-કર્મપણું બિલકુલ નથી. આહાહા...! સિદ્ધ તો એમ કર્યું છે, જોયું? ‘અજીવને જીવનું કર્મપણું...’ અજીવનું કાર્ય જીવ કાર્ય કરે એ સિદ્ધ થતું નથી. આહાહા...! આ કોટ પહેરે છે ને ટોપી ઓઢે છે એ ક્રિયા અજીવના કાર્ય છે, એ જીવ કરતો નથી. અજીવનું કર્મ, જીવનું કાર્ય છે તેમ સિદ્ધ થતું નથી. આહાહા...! સરવાળે પાછી વાત ઇ લીધી છે. જીવનું કાર્ય અજીવ કરે એ વાત નથી. પણ અજીવનું કાર્ય જીવ કરે એ વાત સિદ્ધ થતી નથી. કારણ કે, જીવ ડોંશિયાર માણસ બહુ ગણાય ને? અને બધું જે વ્યવસ્થિત કામ કરવું હોય તો બરાબર કરે. આહાહા...!

સોઈમાં આમ બરાબર ધ્યાન રાખીને દોરો પોરવવો હોય, દોરાને પાતળો ઝીણો કરી પછી ખેંચે. કહે છે, (એની) સત્તા ભિન્ન છે, જ્ઞાયક સત્તા ભિન્ન છે. જડના કાર્ય વિનાનું કાર્ય છે, જડનું કાર્ય જીવનું નથી. જીવ સ્વતંત્ર ભિન્ન સત્તા છે એવા અહમ્પણાની સત્તાની શ્રદ્ધા એને થતી નથી. આહાહા...! ક્ષણે અને પળે અજીવ બદલતું જાય, લુગડું બદલે, આંખ બદલે, શરીર બદલે એ બદલવામાં પણ મારું ધ્યાન ન રહ્યું માટે બદલાણું, ખાવાનું ધ્યાન ન રહ્યું માટે આમ થયું. ક્ષણે ને પળે પરના કાર્યના કારણનો જીવમાં અભાવ છે. અજીવના કાર્યમાં જીવના કાર્યનો અભાવ છે. શબ્દ જોયો? ‘અજીવને જીવનું કર્મપણું...’ અજીવનું કાર્ય એ જીવનું કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી. અજીવનું કાર્ય તે જીવનું કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી. એ શબ્દનો એ અર્થ છે. સમજાણું કાંઈ? આહાહા...!

એક જ સિદ્ધાંત ગજબ કરે છે ને! આખા દુનિયાને વહેંચી નાખ્યું. દરેક દ્રવ્ય પોતપોતાની પર્યાયને કરે અને એ પર્યાય તાદાત્મ્ય દ્રવ્ય સાથે ભલે હો. બસ! બાકી પરની સાથે એનો કાંઈ (સંબંધ નથી). શબ્દ તો અહીં અજીવનું કાર્ય જીવ કરે નહિ, એમ કીધું છે. પણ બીજા જીવનું કાર્ય પણ બીજો જીવ કરે એમેય નથી. આ આમ વધારે લીધું. કારણ કે, અજીવ બહુ ઘણા છે. જીવ કરતાં અનંતગુણા અજીવ છે. આહા...! અને અનંતગુણા અજીવના કાર્ય

સમય સમયે ભિન્ન ભિન્ન થતાં ભાળતા મારી વ્યવસ્થા છે માટે આ ભિન્ન ભિન્ન થાય છે, મારું લક્ષ બરાબર ત્યાં છે માટે તે વ્યવસ્થિત જડના કાર્ય (થાય) છે એમ માનનારને અહીં જૂઠા ઠરાવે છે. સમજાણું કાંઈ? આહાહા..!

‘અજીવને જીવનું કર્મપણું...’ જીવનું કર્મપણું અજીવનું એમ નથી લીધું. પણ અજીવનું કાર્ય જીવનું સિદ્ધ થતું નથી. આહાહા..! છે કે નહિ અંદર? જુઓને! આહાહા..! હવે અહીં કહે કે, પરની દયા પાળો. જીવ પરની દયા પાળી શકતો નથી. જીવને દયાના ભાવ આવે એ પણ રાગ અને જીવની પોતાની હિંસા છે. આહાહા..! પરની (દયા) કરી શકતો તો નથી પણ પર જીવની દયાનો ભાવ આવે તો કહે છે, કે એ પણ કામ રાગ છે. પણ અહીં તો એ સિદ્ધ નથી કરવું પણ એની ગૌણતામાં આ બધું આવી જાય છે. અજીવનું કર્મ જીવનું નથી એટલું અહીં સિદ્ધ કરવું છે. કેમકે જાજા અજીવ છે. બધા આમ અનંતગુણ દેખાવમાં આવે અને જ્યાં હોય ત્યાં એને સવારમાં ઉઠે મોઢામાં સાફ કરે. શું આવે છે ઇ? સજાયો. કહે છે, કે એ કાર્ય જીવનું નથી એમ સિદ્ધ કરે છે.

મુમુક્ષુ :- જીવનું નથી પણ સજાયાનું છે?

ઉત્તર :- સજાયાનું પણ નથી. અહીં તો અજીવનું કાર્ય જીવ(નું) નથી એટલું સિદ્ધ કરવું છે પણ એમાં બધા ભાગ આવી જાય છે. આહાહા..! સજાયો એ વાળને ખેંચતો નથી, વાળને અડતોય નથી અને વાળ છૂટા પડે છે. આહાહા..! હવે આખો દિ’ આ ધંધામાં તો ‘હું કરું, હું કરું એ જ અજ્ઞાન છે, હું કરું, હું કરું એ જ અજ્ઞાન છે, શકટનો ભાર જેમ ધ્યાન તાણે’ એ ગાડુ ચાલતું હોય અને નીચે ઠુંઠે, પાછળ કુતરુ નીચે ઉભું હોય તો એને પેલું ઠુંઠું અડતું હોય (તો માને કે) એને લઈને ગાડું ચાલે છે. એમ આ દુકાને બેઠો. નોકર વ્યવસ્થિત કામ કરી શકે નહિ એવું હું બરાબર વ્યવસ્થિત કામ કરી શકું. ઘરાકને સાચવી શકું છું, લઈ-દઈ શકું છું. આહાહા..! એવા અજીવના કામને, અજીવની પર્યાયને જીવ કારણ થઈને કરે એ સિદ્ધ થતું નથી. આહાહા..! આ બધા કારખાના ચલાવે છે. આમ ચાંપ દાબે ત્યાં ચાલે, ચાંપ આમ કરે ત્યાં બંધ થઈ જાય, લ્યો! આહાહા..!

આ વાત સિદ્ધ કરીને સિદ્ધ આટલું કરવું છે. જીવનું જીવ કાર્ય કરે પણ જીવ અજીવનું ન કરે એ સિદ્ધ કરવું છે. આમ અજીવનું અજીવ કર્તા ને જીવનું કર્મ કર્મ, એમ નહિ. પણ જીવ કર્તા અને અજીવનું કર્મ એ કોઈ રીતે સિદ્ધ થતું નથી. આહા..! કારણ કે, વધારે તો આખું ચાલે ઇ જ છે ને માટે (એમ કહ્યું છે). આખો દિ’ હાથ, પગ હલે, આમ હલાવવા, આમ હલાવે. ખાવા વખતે પણ રોટલીને આંગળા આમ આમ કરે, બટકા ભરે, બટકા કરે. એ અજીવનું કાર્ય, જીવનું કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી. આહાહા..! આંગળાને જેમ વાળવા હોય તો વળે, શાકને અડે. શું કહેવાય પેલું? ચટણી. ચટણીને લે ત્યારે આમ લે, શાકને લે ત્યારે આમ લે, રોટલી લેતા આમ કટકા કરે, રોટલાના કટકા આમ કરે, એને તોડે. એ અજીવની

પર્યાયનું કર્મ એટલે કાર્ય તે તે સમયે તે પર્યાય તે અજીવમાં થતી તેનું કર્મ જીવને સિદ્ધ થતું નથી. આહાહા...! આવી વાત છે. એકાંત છે એમ કરીને કાઢી નાખે. માણસ એકાંત છે, અનેકાંત જોઈએ. કથંચિત્ નિશ્ચયથી કરી શકે નહિ, વ્યવહારથી કરી શકે.

મુમુક્ષુ :- વ્યવહારથી એમ કહેવાય.

ઉત્તર :- કહેવાય ઇ તો બોલાય. એમાં છે શું? બોલે તે કોણ બોલે છે? બોલે છે બીજો. આત્મા ક્યાં બોલે છે? આહાહા...! વીતરાગ માર્ગ એ સિવાય ક્યાંય બીજે સત્ છે જ નહિ. પરમાત્મા ત્રિલોકનાથ... આહાહા...! મુનિને એ દરકાર નથી. મુનિ તો ભગવાન કરીને બોલાવી (કહે છે કે) પ્રભુ! તારું કાર્ય અજીવનું નથી, હોં! આહાહા...! ભગવાન! અજીવ અનંતા આ જે દેખાય છે, પરમાણુ, હોઠ, શરીર, વાણી, મન, પૈસા, લક્ષ્મી, દાળ, ભાત, શાક, લુગડા, કપડા, દાગીના, મકાન... આહાહા...! તેના તે તે સમયનું તે કાર્ય અજીવનું કર્મ એટલે કાર્ય, જીવનું નથી. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- જીવ પોતાનામાં પોતાનો પર્યાય ગમે તેમ કરી શકે, પરમાં ન કરી શકે.

ઉત્તર :- ગમે તેમ નહિ. એ પર્યાય આવે તે જ કરી શકે. ગમે તેમ નહિ. જે સમયની એ પર્યાય આવે તે જ રૂપે પરિણમે.

મુમુક્ષુ :- એના ઉપર જોર કેમ નથી આપતા?

ઉત્તર :- ઇ આવી ગયું અંદર. સર્વ દ્રવ્ય આવ્યું ને? 'સર્વ દ્રવ્યોને પોતાના પરિણામો સાથે તાદાત્મ્ય છે.' પોતપોતાના પરિણામ સાથે (તાદાત્મ્ય છે), પરની સાથે કાંઈ સંબંધ નથી. એ પહેલું સામાન્ય આવી ગયું. અને આ હવે અજીવનું (કાર્ય) ઘણું છે, આખો દિ' અજીવનું ખાવું, પીવું, બોલવું, ચાલવું, પુસ્તક લખવું, દાગીના, દેવું, લેવું, ઘરાક, માલ આવ્યો, માલ દીધો ને માલ રાખ્યો ને આટલો રાખ્યો ને આટલો દીધો ને આટલો... એ..ઇ..! 'શાંતિભાઈ'! જવેરાતમાં આટલી જવેરાત વેચાણી ને આટલા કામ કરનારા પરચીસ જણા છે ને એનાથી આટલા દાગીના સાફ થયા ને આટલા પૈસા ગયા ને એટલા પેદા થયા. આહાહા...! બહુ આકરું કામ.

અહીં આ શબ્દ લેવો છે. 'અજીવને જીવનું કર્મપણું...' આહાહા...! સમજાય છે કાંઈ? પરમાણુથી માંડીને સ્કંધ. રોટલી, દાળ, ભાત, શાક, હાથ, દાઢ, જીભ કોઈ પણ જડનું કાર્ય અજીવનું સિદ્ધ થતું નથી. કેમકે અજીવમાં તે તે સમયે તે પર્યાય તેમાં ઉત્પન્ન થાય છે. આહાહા...! તેથી અજીવને જીવનું કાર્યપણું (સિદ્ધ થતું નથી). વજન અહીં આપ્યું છે. આ બધું કહ્યું બધું. કોઈ દ્રવ્ય કોઈ દ્રવ્યનું કરે નહિ, એમ વાત તો બધી આવી, પણ વધારે વજન અહીં આપ્યું છે. કારણ કે, આ બહારમાં બધે અજીવની ચીજમાં ક્ષણે ક્ષણે એને અભિમાન થાય છે. આહા...! લખવામાં, બોલવામાં, ખાવામાં, પીવામાં, વહેંચવામાં, માલ લાવવામાં. એ..ઇ..! 'કાંતિભાઈ'! જંગલમાંથી લાકડા લાવવામાં. આહાહા...! આનું આ કર્યું

ને આનું આ કર્યું ને આનું આ કર્યું. આહાહા..! આ તો ઠરી ગયેલાની વાતું છે, બાપુ!

તું તારા પરિણામમાં રહે. એ પરિણામની સાથે તાદાત્મ્ય તારે છે. બીજાના પરિણામ સાથે તાદાત્મ્ય નથી તેથી તે પરિણામનું કાર્ય તારું નથી. એ અજીવનું કાર્ય જીવનું નથી. આહાહા..! સરવાળો અહીં લીધો. પહેલું સર્વ દ્રવ્યોનું લઈને છેવટે અજીવ બહુ છે (અને) આખો દિ' એની નજરું ત્યાં જ જાય છે. આહાહા..! શ્વાસ લઈ શકું છું, શ્વાસ મુકી શકું છું, શ્વાસ રોકી શકું છું. આહાહા..! એવા અજીવના કાર્યને જીવનું કાર્યપણું સિદ્ધ થતું નથી. આહાહા..! પાંચ મિનિટની વાર છે ને હજી? પોણા નવમાં પાંચ (થઈ છે). આહાહા..!

‘અને તે (-અજીવને જીવનું કર્મપણું) નહિ સિદ્ધ થતાં, કર્તા-કર્મની અન્યનિરપેક્ષપણે...’ આહાહા..! ટીકા તે ટીકા છે. ‘કર્તા-કર્મની અન્યનિરપેક્ષપણે...’ પરનું કાર્ય જીવની અપેક્ષા વિના, એમ જીવનું કાર્ય પરની અપેક્ષા વિના નિરપેક્ષપણે-અપેક્ષા જ નથી, કે આ છે માટે આ થયું એવી અપેક્ષા જ નથી. આહાહા..! આ લાકડી એની મેળાએ કેમ ઊંચી થતી નથી? કહે છે, એની મેળાએ ઊંચી થાય છે. એ ઊંચીનું કર્મ જીવનું કાર્ય નથી. આહાહા..! એ સમયનું અજીવનું કર્મ જીવનું નથી. જીવે તે લાકડીને ઊંચી કરી નથી. આહાહા..! આવી વાત છે.

મુમુક્ષુ :- જીવને ભાવ શક્તિ વિનાનો ઠરાવ્યો.

ઉત્તર :- ભાવ શક્તિવાળો ઠરાવ્યો. અનંતી ભાવ શક્તિ (છે). પરનું કાર્ય નહિ ને એનો જ્ઞાતા-દષ્ટા (રહે) એવી અનંતી શક્તિ છે. અનંત અનંત આત્માથી વિરુદ્ધ અનંત અજીવો, એ અનંત અનંતગુણા અજીવના કર્મને-કાર્યને નહિ કરતો તે કાળે, તે કાળે તેને જાણતો, દેખતો અનંત સામર્થ્યવાળો ભગવાન છે. જાણતા-દેખતાવાળો અનંત સામર્થ્યવાળો છે. પરના કામ કરવાના સામર્થ્યવાળો નથી. પરના કાર્ય માટે પાંગળો છે. પણ પર અને સ્વને જાણવા માટે... આહાહા..! અનંતો પુરુષાર્થ છે, અનંતો પુરુષાર્થી છે.

અહીં સરવાળો તો લીધોને? ‘(-અજીવને જીવનું કર્મપણું) નહિ સિદ્ધ થતાં, કર્તા-કર્મની અન્યનિરપેક્ષપણે...’ જડનું કાર્ય જીવની અપેક્ષા વિના થાય છે. આ હાથ હાલે છે એ આત્માની અપેક્ષા વિના હાથ હાલે છે. આહાહા..! ‘દયા તે સુખની વેલડી, દયા તે સુખની ખાણ, અનંતા જીવ મુક્તિએ ગયા, દયા તણા પ્રમાણ.’ અહીં કહે છે, કે પરની દયાનું કાર્ય જીવનું છે જ નહિ. ઈ પર જીવનું કાર્ય આનું છે જ નહિ. આહાહા..! એનું શરીર જે નભ્યું ને ટક્યું, તેં કાંઈ મદદ કરી માટે ટક્યું છે એમ છે જ નહિ. આહાહા..! એકબીજાને સંપથી રહી શકે તો શાંતિ રહે, એકબીજાને સહાયક થાય તો શાંતિ રહે. ઈ અહીં છે જ નહિ એમ કહે છે. આહાહા..! શાંતિ તો પોતાથી પોતામાં રહે છે. પરનું કાર્ય મારું નથી. આહાહા..! મારું તો જાણવા-દેખવાનું કાર્ય છે. એ જાણવા-દેખવાના પરિણામ સાથે તાદાત્મ્ય છું. જાણવા-દેખવાના કાર્યનો કર્તા છું એટલું અહીં સિદ્ધ કરવું છે. પણ પરની સાથે કાંઈ સંબંધ નથી. વિશેષ કહેશે...

(શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

પ્રવચન નં. ૩૮૪, શ્લોક-૧૯૫, ગાથા-૩૦૮ થી ૩૧૧ સોમવાર, મહા સુદ ૪,
તા. ૦૪-૦૨-૧૯૮૦

ભાવાર્થ :- ‘સમયસાર’ ૩૦૮ થી ૩૧૧ ગાથાનો ભાવાર્થ. ‘સર્વ દ્રવ્યોના...’ સર્વ દ્રવ્યો લીધા છે, છએ દ્રવ્ય. ‘પરિણામ જુદા જુદા છે.’ દરેક દ્રવ્યના પરિણામ જુદા જુદા છે. ‘પોતપોતાના પરિણામોના, સૌ દ્રવ્યો કર્તા છે;...’ દરેક દ્રવ્ય પોતપોતાના પરિણામ એટલે પર્યાયના કર્તા એ દ્રવ્ય છે. ‘તેઓ તે પરિણામોના કર્તા છે;...’ તે તે દ્રવ્ય તે તે પરિણામનો કર્તા છે અને ‘તે પરિણામો તેમનાં કર્મ (કાર્ય) છે.’ કર્તા ને કર્મ અભિન્ન કીધું. તે પરિણામોનો કર્તા તે છે અને પરિણામ તેનું કાર્ય છે. એટલે કર્તાકર્મ બધું અભિન્ન છે. કર્તા બીજો ને કર્મ-કાર્ય બીજાનું, બીજામાં એવો કોઈ સંબંધ નથી.

‘નિશ્ચયથી કોઈનો કોઈની સાથે કર્તાકર્મસંબંધ નથી.’ વ્યવહારથી કથન કહેવામાં આવે પણ એ કાંઈ વસ્તુ નથી. ‘નિશ્ચયથી કોઈનો કોઈની સાથે કર્તાકર્મસંબંધ નથી.’ આહાહા...! ‘માટે જીવ પોતાના પરિણામનો જ કર્તા છે.’ જીવ તો પોતાને જે પરિણામ થાય તેનો તેને કર્તા કહેવામાં આવે છે. અત્યારે એ વાત સિદ્ધ કરવી છે. પરથી જુદા. બાકી પરિણામ પરિણામનો કર્તા છે એ વાત અહીંયાં ગૌણ રાખી છે. ‘જીવ પોતાના પરિણામનો જ કર્તા છે.’ અહીં તો દ્રવ્ય જે છે, દ્રવ્ય એ થતાં પરિણામનો તે કર્તા છે એમ કહીને બીજું દ્રવ્ય તેનું કર્તા નથી (એમ સિદ્ધ કરવું છે). આહા...! સમય સમયમાં દરેક જીવના પરિણામ એનું કાર્ય છે અને કર્તા એ જીવદ્રવ્ય છે. પરદ્રવ્યના પરિણામ સાથે કાંઈ એને સંબંધ નથી. આહાહા...! આ શરીરના, વાણીના, કર્મના, મનના પરિણામ સાથે જીવને કાંઈ સંબંધ નથી. પોતાના પરિણામ કર્તા અને પોતે એનો કર્મ.

‘એવી જ રીતે અજીવ પોતાના પરિણામનું જ કર્તા છે;...’ પરમાણુઓ, આ દરેક શરીર આદિ તેના જે આ પર્યાય થાય તેના કર્તા તે અજીવ છે. હાલવા, ચાલવાની ક્રિયા થાય, બોલવાની ક્રિયા થાય તેનો કર્તા તે અજીવ છે, જીવ નહિ. આહાહા...! આવો પરથી તદ્દન નવરો. એક સમયમાં બેયના પરિણામ સાથે હોવા છતાં બીજાના પરિણામનો બીજો જીવ કર્તા નથી. તેના પરિણામનો કર્તા તે અને આના પરિણામનો કર્તા જીવ. ‘એવી જ રીતે અજીવ પોતાના પરિણામનું જ કર્તા છે;...’ શરીર, આ વાણી, આ મન. આહાહા...! તે તે કાળે તે પરિણામનો તે કર્તા તે દ્રવ્ય અજીવ છે. અજીવના પરિણામનો કર્તા જીવ નિમિત્તપણે દેખાય છે એથી એ કર્તા નથી. નિમિત્તપણે ભલે હો. નિમિત્તપણું કહેશે પણ કર્તા નથી. નિમિત્ત તેનો કર્તા નથી, નહિંતર નિમિત્ત કહેવાય નહિ. નહિંતર ઉપાદાન થઈ જાય. ઇ કહેશે.

‘પોતાના પરિણામ કર્મ છે.’ પોતાના પરિણામ કર્તા અને એનું કર્મ પોતે કર્મ-કાર્ય, કર્મ એટલે કાર્ય. ‘આ રીતે જીવ બીજાના પરિણામોનો અકર્તા છે.’ આહાહા...! ધંધોપાણી, આ વેપાર એ બધા પદાર્થનો કર્તા આત્મા નથી, એમ કહે છે. આહાહા...! ખાવા-પીવાની ક્રિયા, બોલવાની, ચાલવાની ક્રિયા એ પરિણામનો કર્તા આત્મા નથી. તે તે કાળે તે અજીવના પરિણામ એનું કર્મ અને તેનો કર્તા તે અજીવ છે. નિમિત્તાધીન દષ્ટિવાળાને નિમિત્તથી થાય છે તેમ એને માને. નિમિત્ત આવ્યું માટે તે પરિણામ થયા. અહીં કહે છે, તેના પરિણામ (થાય) તેને કાળે ભલે નિમિત્ત હો, નિમિત્ત કહેશે આગળ કહેશે. છતાં એ નિમિત્તથી પરિણામ થતાં નથી. ‘આ રીતે જીવ બીજા પરિણામોનો અકર્તા છે.’

શ્લોક-૧૯૫

(શિખરિणी)

અકર્તા જીવોઽયં સ્થિત ઇતિ વિશુદ્ધઃ સ્વરસતઃ
સ્ફુરત્ચ્વિજ્જયોતિર્ભિશ્છુરિતભુવનાભોગભવનઃ ।
તથાપ્યસ્યાસૌ સ્યાદ્દિહ કિલ બન્ધઃ પ્રકૃતિભિઃ
સ ખલ્વજ્ઞાનસ્ય સ્ફુરતિ મહિમા કોઽપિ ગહનઃ ॥૧૯૫॥

‘આ રીતે જીવ અકર્તા છે તોપણ તેને બંધ થાય છે એ કોઈ અજ્ઞાનનો મહિમા છે’ એવા અર્થનું કળશરૂપ કાવ્ય હવે કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :- [સ્વરસતઃ વિશુદ્ધઃ] જે નિજરસથી વિશુદ્ધ છે, અને [સ્ફુરત્-ચિત્-જ્યોતિર્ભિઃ છુરિત-ભુવન-આભોગ-ભવનઃ] સ્ફુરાયમાન થતી જેની ચૈતન્યજ્યોતિઓ વડે લોકનો સમસ્ત વિસ્તાર વ્યાપ્ત થઈ જાય છે એવો જેનો સ્વભાવ છે, [અયં જીવઃ] એવો આ જીવ [ઇતિ] પૂર્વોક્ત રીતે (પરદ્રવ્યનો અને પરભાવોનો) [અકર્તા સ્થિતઃ] અકર્તા ઠર્યો, [તથાપિ] તોપણ [અસ્ય] તેને [ઇહ] આ જગતમાં [પ્રકૃતિભિઃ] કર્મપ્રકૃતિઓ સાથે [યદ્ અસૌ બન્ધઃ કિલ સ્યાત્] જે આ (પ્રગટ) બંધ થાય છે [સઃ] સઃ ખલુ અજ્ઞાનસ્ય કઃ અપિ ગહનઃ મહિમા સ્ફુરતિ] તે ખરેખર અજ્ઞાનનો કોઈ ગહન મહિમા સ્ફુરાયમાન છે. ૧૯૫.

ભાવાર્થ :- જેનું જ્ઞાન સર્વ જ્ઞેયોમાં વ્યાપનારું છે એવો આ જીવ શુદ્ધનયથી પરદ્રવ્યનો કર્તા નથી, તોપણ તેને કર્મનો બંધ થાય છે તે કોઈ અજ્ઞાનનો ગહન મહિમા છે-જેનો પાર પમાતો નથી. ૧૯૫.

શ્લોક-૧૯૫ ઉપર પ્રવચન

‘આ રીતે જીવ અકર્તા છે...’ જીવનો એનો સ્વભાવ પરનો અકર્તા છે. ‘તોપણ તેને બંધ થાય છે...’ શું છે આ? વિસ્મયતા આ તે શું? જીવ બીજા દ્રવ્યના પરિણામનો કર્તા નથી છતાં... આહાહા...! તેને બંધ થાય છે. એના પરિણામનો કર્તા નથી છતાં બંધ થાય છે. ‘એ કોઈ અજ્ઞાનનો મહિમા છે...’ આહાહા...! ગહન મહિમા છે એમ કહેશે. આહા...! કળશમાં તો એમ કહેશે. શું છે આ તે આ? દરેક પરમાણુ પોતાની પર્યાયને કરે એનો કર્તા ઈ અને નિમિત્ત એનો કર્તા નહિ છતાં એ આત્મામાં બંધ થાય છે એ કોઈ અજ્ઞાનની ગહન મહિમા છે. અજ્ઞાનની કોઈ ગહન (મહિમા છે) કે કર્તાપણું નહિ હોવા છતાં તેને બંધ થાય છે એ અજ્ઞાનની મહિમા છે. આહાહા...! ‘એવા અર્થનું કળશરૂપ કાવ્ય હવે કહે છે :’

અકર્તા જીવોડયં સ્થિત ઇતિ વિશુદ્ધઃ સ્વરસતઃ

સ્ફુરત્ત્વિજ્જયોતિર્ભિષ્છુરિતભુવનાભોગભવનઃ ।

તથાપ્યસ્યાસૌ સ્યાદ્દિહ કિલ બન્ધઃ પ્રકૃતિભિઃ

સ ખલ્વજ્ઞાનસ્ય સ્ફુરતિ મહિમા કોડપિ ગહનઃ ॥૧૯૫॥

આહાહા...! શું છે આ તે? કર્તા નહિ અને બંધ થાય! પરદ્રવ્યનો કર્તા નહિ, કર્મનો ને કર્મની પ્રકૃતિનો જીવની સાથે બંધ થાય. કર્તા નહિ ને બંધ થાય એ અજ્ઞાનની મહિમા છે, એમ કહે છે. આહાહા...!

‘સ્વરસતઃ વિશુદ્ધઃ’ ભગવાનઆત્મા ‘જે નિજરસથી વિશુદ્ધ છે,...’ પોતાના સ્વભાવથી શુદ્ધ સ્વભાવથી સ્વરસ-સ્વશક્તિ, સ્વસામર્થ્ય એના સ્વરસથી તો એ વિશુદ્ધ છે. આહાહા...! દરેક ભગવાનઆત્મા નિજરસથી તો વિશુદ્ધ છે. પોતાના રસના સ્વભાવથી જ્ઞાનરસ છે, આનંદરસ, શાંતરસ, વીતરાગરસ.. આહાહા...! એવા નિજરસથી તો એ વિશુદ્ધ જ છે. વિશુદ્ધ તો શુભભાવને પણ વાપરવામાં આવે છે પણ અહીં એ નહિ, અહીં શુદ્ધને વિશુદ્ધ કીધું છે. વિશુદ્ધ શુભભાવને પણ વિશુદ્ધ કહેવામાં આવે છે. અશુભની અપેક્ષાએ. પણ આ વિશુદ્ધ છે એ તો નિર્મળ છે. આહાહા...! સ્વરસથી-પોતાની તાકાતથી, પોતાના સ્વભાવના સામર્થ્યથી ભગવાનઆત્મા પોતાના સ્વભાવના સામર્થ્યથી વિશુદ્ધ છે. એની વિશુદ્ધતાને માટે કોઈ દ્રવ્યની અપેક્ષા નથી. નિજરસથી જ વિશુદ્ધ છે, પોતાના સ્વભાવથી જ તે વિશુદ્ધ છે.

‘અને...’ ‘સ્ફુરત્-ચિત્-જ્યોતિર્ભિઃ છુરિત-ભુવન-આભોગ-ભવનઃ’ જેની ચૈતન્ય જ્યોતિ પ્રગટ થતાં ‘સ્ફુરાયમાન થતી જેની ચૈતન્યજ્યોતિઓ...’ આહાહા...! વિશુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વભાવ, તેની પ્રગટ થતી ‘ચૈતન્યજ્યોતિઓ વડે લોકનો સમસ્ત વિસ્તાર વ્યાપ્ત થઈ જાય છે,...’ એટલે કે બધાને જાણી લે છે. બધાને જાણનારો છે. આખા લોકાલોકને એ જાણનારો છે. ચૈતન્યની વિશુદ્ધ જ્યોતિ વડે લોકાલોકનો તે જાણનાર છે. આહાહા...!

‘એવો જેનો સ્વભાવ છે,...’ એવો જેનો સ્વભાવ છે. વિશુદ્ધ છે નિજરસથી અને લોકાલોકને જાણે તેવો તેનો સ્વતઃ સ્વભાવ છે એમ કહે છે. છે ને? ‘એવો જેનો સ્વભાવ છે,...’ આ જીવ છતાં... આહાહા...! સ્વરસથી વિશુદ્ધ ત્રિકાળ અને જેની ચૈતન્ય જ્યોતિઓ પ્રગટ થતાં લોકાલોકને જાણે એવો એનો સ્વભાવ છે. પર્યાયનો પણ એવો એનો સ્વભાવ છે. ચૈતન્ય જ્યોતિ પ્રગટ થતાં વસ્તુ શુદ્ધ છે, તેમ પર્યાય પણ શુદ્ધ લોકાલોકને જાણવાને પોતાને કારણે સમર્થ છે. લોકાલોક છે માટે જાણે છે એમ પણ નહિ. આહાહા...! એનો સ્વભાવ જ એવો છે, એમ કહે છે. કીધું ને?

‘લોકનો સમસ્ત વિસ્તાર વ્યાપ્ત થઈ જાય છે એવો જેનો સ્વભાવ છે,...’ એમ કીધું. આહાહા...! એ લોકને જાણવા માટે લોક છે માટે (જાણે છે) એમ પણ નહિ, એનો સ્વભાવ જ એવો છે. ચૈતન્ય જ્યોતિ પ્રગટ થાય તે લોકાલોકને જાણે એવો જેનો સ્વભાવ છે, કરે એવો એનો સ્વભાવ નથી. કોઈ ચીજને કરે... આહાહા...! એવો એનો સ્વભાવ નથી, પણ આ સ્વભાવ છે. બધી ચીજને જાણવું એમ એવો એનો સ્વભાવ છે. બાકી રાખ્યા વિના, પોતાની ચૈતન્ય જ્યોતિથી બધાને વિસ્તારથી જાણવું એવો સ્ફુરાયમાન જેનો સ્વભાવ છે. આહાહા...!

‘અયં જીવઃ’ અરે...રે...! આ આવો જીવ છતાં. દ્રવ્યે શુદ્ધ છે અને પર્યાયની પ્રગટ જ્યોતિ થતાં બધાને જાણે એવો જેનો સ્વભાવ છે, એમ કહે છે. આહાહા...! વસ્તુ શુદ્ધ છે અને તેની પ્રગટ થતી ચૈતન્ય જ્યોતિઓ લોકાલોકને જાણે એવો એનો પોતાનો સ્વભાવ છે. લોકાલોકને કારણે નહિ, પોતાનો જ એવો સ્વભાવ છે. આવું હોવા છતાં, દ્રવ્ય અને પર્યાયમાં આવી તાકાત હોવા છતાં. આહાહા...!

‘આ જીવ પૂર્વોક્ત રીતે (પરદ્રવ્યનો અને પરભાવોનો) અકર્તા...’ સિદ્ધ છે. આ રીતે પરભાવોનો આત્મા અકર્તા ઠર્યો. સિદ્ધ છે એટલે ઠર્યો. એટલે એમ જ છે. આહાહા...! વસ્તુએ શુદ્ધ છે અને એની પર્યાયો પ્રગટ થતાં લોકાલોકને જાણે તેવો તેનો સ્વભાવ છે એ રીતે તે જીવ સિદ્ધ છે, આ રીતે જીવ સિદ્ધ છે. આહાહા...! તેને આવું હોવા છતાં, ‘તોપણ...’ એમ કહ્યું ને? આહાહા...! દ્રવ્ય વિશુદ્ધ અને ચૈતન્ય જ્યોતિની પ્રગટતા પણ સર્વને જાણે એવો જેનો સ્વતઃ પોતાનો સ્વભાવ જ એવો છે. એવો જીવ હોવા છતાં ‘તથાપિ’ ‘તોપણ તેને આ જગતમાં કર્મપ્રકૃતિઓ સાથે...’ આહાહા...! જે આ બંધ થાય છે, અરે...રે...! આ

શું? કહે છે. જેનું દ્રવ્ય અને પર્યાય તો આવું છે, શક્તિ આવી છે છતાં એને કર્મની પ્રકૃતિ સાથે બંધ થાય છે. આહાહા...! 'બંધ થાય છે.'

'યદ્ અસૌ બન્ધઃ કિલ સ્યાત્' નિશ્ચયથી પ્રગટ બંધ થાય દેખાય છે. 'સઃ ખલુ અજ્ઞાનસ્ય કઃ અપિ ગહનઃ મહિમા સ્ફુરતિ' આહાહા...! અંદરમાં કોઈ એવી અજ્ઞાન દશાની ગહન મહિમા (છે કે) જેને પ્રકૃતિનો સંબંધ થાય છે. સંબંધ થાય છે તે બંધ થાય છે, એમ. નહિતર સંબંધ નથી. એને તો જ્ઞેય-જ્ઞાયક સંબંધ છે. એ પરને જાણવું એવો સ્વતઃ પોતાનો સ્વભાવ છે. એવું હોવા છતાં એને પ્રકૃતિ સાથે જે બંધ થાય છે એ કોઈ અજ્ઞાનનો ગહન મહિમા છે. આહાહા...!

'તે ખરેખર અજ્ઞાનનો કોઈ ગહન મહિમા સ્ફુરાયમાન છે.' આહાહા...! એ એને પ્રગટ છે કહે છે. છે બધાને જાણવાનો સ્વભાવ છતાં કોઈ અજ્ઞાનનો એવો કોઈ મહિમા એના સ્ફુરાયમાનમાં છે, કે જેથી પ્રકૃતિની સાથે સંબંધ દેખાય છે. પ્રકૃતિ સાથે બંધ એવો સંબંધ દેખાય છે. આહાહા...! ચૈતન્ય જ્યોતિ પોતે સ્ફુરાયમાન, પોતે સ્વતઃ અને એની ચૈતન્ય જ્યોતિઓ પણ સ્વતઃ સ્વભાવ છે છતાં તેને કોઈ પ્રકૃતિ સાથે સંબંધ (થાય છે), એનો સ્વભાવ ને પ્રગટ જ્યોતિઓમાં સ્વભાવ નથી છતાં એ બંધ થાય છે એ કોઈ અજ્ઞાનનો મહિમા છે. આહાહા...! એ વસ્તુના સ્વરૂપનું અજ્ઞાન, એ આવી ચીજ છે એનું અજ્ઞાન, એ બંધનું નિમિત્ત થાય છે. આહાહા...! ખરેખર અજ્ઞાનનો કોઈ અગમ્ય મહિમા છે. એ અજ્ઞાનનો મહિમા ખરેખર પરને લઈને છે એમ પણ નહિ.

ખરેખર, એમ કીધું ને? 'ખલુ અજ્ઞાનસ્ય' પોતાની અજ્ઞાનની કોઈ ગહન મહિમા છે. આહાહા...! એની પર્યાયમાં અજ્ઞાનની કોઈ ગહન મહિમા છે, કે જે પ્રકૃતિનો સંબંધ થાય એવું અજ્ઞાન ગજબ થાય છે, કહે છે. આહા...! જેના દ્રવ્ય ને પર્યાયમાં એવો સ્વભાવ છે નહિ, દ્રવ્ય ને પર્યાય બેયમાં એવો સ્વભાવ છે નહિ છતાં કોઈ પર્યાયમાં આવો અજ્ઞાન મહિમા પોતાને કારણે... આહાહા...! કર્મને કારણે નહિ. ગહન અજ્ઞાન મહિમા, જેની ખબર નથી, જેની ખબરું નથી એવી કોઈ અજ્ઞાન મહિમા છે. એવો ભગવાનઆત્મા દ્રવ્ય અને પર્યાયે શુદ્ધ અને સ્ફુટ-પ્રગટ હોવા છતાં એની પોતાની કોઈ અજ્ઞાન મહિમાને લીધે પ્રકૃતિનો સંબંધ, બંધ દેખાય છે. આહાહા...! વિસ્મયતા બતાવે છે. પ્રકૃતિનો સંબંધ તો કોઈ વિસ્મય છે. કહે છે, વસ્તુને હોય નહિ આ. આહાહા...! એ વસ્તુ જોતા એને એ હોય જ નહિ, એ વસ્તુ ને વસ્તુની પ્રગટતા, ચૈતન્ય જ્યોતિઓની પ્રગટતા એ જોતા એને કર્મનો સંબંધ હોય જ નહિ. આહાહા...! પણ કોઈ અજ્ઞાનની ગહન મહિમા સ્ફુરાયમાન છે. એ પણ પ્રગટ કરી છે, કહે છે. પેલું જે પ્રગટ થવું જોઈએ, બધાને જાણવું એવું સ્ફુરાયમાન પ્રગટ થવું જોઈએ એને ઠેકાણે અજ્ઞાનની મહિમા સ્ફુરાયમાન છે. એના સ્થાનમાં, એને ઠેકાણે... આહાહા...! અજ્ઞાનની મહિમા સ્ફુરાયમાન છે. કર્મને લઈને નહિ, એમ નહીં. પ્રકૃતિને લઈને નહિ, કર્મને

લઈને નહિ. એનો જ પોતાનો સ્વભાવ આવો હોવા છતાં અજ્ઞાનની મહિમા સ્ફુરાયમાન થાય છે, એ પ્રગટ થાય છે, કહે છે. આહાહા...! અજ્ઞાન કોઈ એ રીતે પ્રગટ થાય છે, કે જેથી તેને કર્મનો સંબંધ થાય છે. આહા...! એ કોઈ ગહન મહિમા (છે). આહાહા...! ગહન મહિમાનો અર્થ ટીકાકાર (કરે છે).

ભાવાર્થ :- ‘જેનું જ્ઞાન સર્વ જ્ઞેયોમાં વ્યાપનારું છે...’ એ તો શુદ્ધ પ્રભુ, દ્રવ્ય તો શુદ્ધ છે પણ સર્વ જ્ઞેયોને જાણવામાં વ્યાપનારું છે એવો જેનો સ્વતઃ સ્વયંસિદ્ધ સ્વભાવ છે. આહાહા...! સર્વ જ્ઞેયો-પ્રકૃતિથી માંડીને બધું. સર્વ જ્ઞેયોને... આહા...! વ્યાપનારું નામ જાણનારું છે. ‘એવો આ જીવ શુદ્ધનયથી પરદ્રવ્યનો કર્તા નથી,...’ પોતાના સ્વભાવની દૃષ્ટિથી જોઈએ તો તે પરદ્રવ્યનો કર્તા નથી. શુદ્ધનય એટલે સ્વભાવ દૃષ્ટિ. સ્વભાવ દૃષ્ટિથી જોઈએ તો તે પરનો કર્તા નથી. ‘તોપણ તેને કર્મનો બંધ થાય છે...’ આહાહા...! ‘તે કોઈ અજ્ઞાનનો ગહન મહિમા છે...’ એની પર્યાયમાં, હોં! ઇ. કર્મને લઈને નહિ. આહાહા...! કર્મને લઈને કોઈ અજ્ઞાન મહિમા પ્રગટ થયો છે એમ નહિ. આહાહા...! એવું જે ચૈતન્ય દ્રવ્ય અને સ્ફુરાયમાન ચૈતન્ય જ્યોતિથી સર્વ જ્ઞેયોને વ્યાપનારું, જાણનારું આવું તત્ત્વ હોવા છતાં કોઈ અજ્ઞાનનો મહિમા (છે). એ સ્વરૂપનું જેને જ્ઞાન નથી એવા અજ્ઞાનનો કોઈ ગહન મહિમા (છે). આહાહા...!

અર્થકાર તો જરી કહે છે, ‘તોપણ તેને કર્મનો બંધ થાય છે તે કોઈ અજ્ઞાનનો ગહન મહિમા છે-જેનો પાર પમાતો નથી.’ એમ કરી નાખ્યું. વસ્તુ શુદ્ધ, ચૈતન્યજ્યોતિ પ્રગટ પર્યાય સ્ફુરાયમાન શુદ્ધ, એવું જેનું સ્વરૂપ હોવા છતાં અજ્ઞાન એમાંથી કોઈ પ્રગટ થાય છે, એ શું છે? જેમાં જ્ઞાન પ્રગટ થવું, અજ્ઞાન એ કોઈ દ્રવ્ય ને ગુણ પર્યાયમાં છે નહિ... આહાહા...! પણ પર્યાયમાં કોઈ અજ્ઞાનનો ગહન મહિમા પર્યાયમાં પ્રગટ થાય છે. છે ઇ, હોં! એમ કહે છે, પાછું નથી એમ નહિ. અજ્ઞાનની મહિમા એની પર્યાયમાં છે. આહાહા...! અજ્ઞાનનો ગહન મહિમા છે. તો છે ઇ. પાછું એમ કીધું કે, દ્રવ્ય આવું ને ચૈતન્ય આવું માટે એમાં અજ્ઞાનપણું છે જ નહિ એમાં, પર્યાયમાં અનાદિ સંસાર નથી એમ નહિ. અજ્ઞાનપણું છે. આહાહા...! જેનો ગહન મહિમા છે, જેનો પાર પામવો મુશ્કેલ છે. અહીં તો કહે છે, પાર પામવો (એવું) તો નથી, એ તો ઠીક. મુશ્કેલ છે એટલું. પાર પમાતો નથી એમ નહિ, પણ જેનો પાર પામવો મહા ગહન છે. કોઈ અલૌકિક કોઈ અચિંત્ય પુરુષાર્થ છે એમાં. આહાહા...! જે અજ્ઞાનનો મહિમા અચિંત્ય પુરુષાર્થથી તોડી નાખે છે એવો જેનો સ્વભાવ છે એમાં પણ આવું જે અજ્ઞાન મહિમા ઉત્પન્ન થાય છે તેને અજ્ઞાનપણામાં પાર પમાતો નથી. ભાન થયે તેનો પાર પામી શકે છે. આહાહા...! એ સ્વરૂપનું અજ્ઞાન છે ત્યાં સુધી એને પર્યાયમાં ગહન મહિમા પ્રકૃતિના સંબંધનું અજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. છતાં એની શક્તિ એવી છે... આહાહા...! કે ઇ અજ્ઞાન મહિમાને ક્ષણમાં તોડી શકે છે. આહાહા...! કેમ કે એ કાંઈ મૂળ જાત નથી. એ કોઈ ટકતી ચીજ નથી. ટકતી ચીજ તો શુદ્ધ છે અને ચૈતન્ય જ્યોતિઓ પ્રગટે એ ટકતું

છે. ચૈતન્ય દ્રવ્ય શુદ્ધ છે અને એની ચૈતન્યજ્યોતિઓ પ્રગટે તે તે ટકતું છે. આ અજ્ઞાન ટકતી ચીજ નથી. આહાહા...! પણ કોઈ એવી અજ્ઞાન મહિમા ઊભી થાય છે. આહા...!

આવો ભગવાન ભરેલો આનંદ ને જ્ઞાનનો સાગર, અનંત ગુણથી ભરેલો સાગર, જેની પ્રગટતામાં પણ ચૈતન્યજ્યોતિઓ જ પ્રગટ થાય. આહાહા...! એવું જેનું સ્વરૂપ છે છતાં કોઈ એની પર્યાયમાં... આહા...! શું થાય છે આ? કે એ અજ્ઞાન મહિમા છે. સ્વરૂપનું ભાન નથી તેથી તેને અજ્ઞાનના મહિમામાં કર્મનો સંબંધ દેખાય છે. બાકી એ કર્મ સંબંધ વિનાનો ભગવાન છે. આહા...! એનું દ્રવ્ય, ગુણ અને પર્યાય પરના સંબંધ વિનાનો છે પણ કોઈ અજ્ઞાન, સ્વરૂપના અજ્ઞાનને લઈને કર્મનો સંબંધ છે તે ગહન છે. તેને પાર પામવો મહાપુરુષાર્થ છે એમ કહે છે. પાર પમાતો નથી એટલે એમ અર્થ નથી. એને પાર પામવા માટે ગહન પુરુષાર્થ છે.

જાતિને જોવી, જાતને જોતા અજ્ઞાનનો પાર પામી જાય છે એવી એનામાં શક્તિ છે. આહાહા...! એની જાતને જોતા અજ્ઞાનની ગંધ જેમાં નથી એવી એનામાં તાકાત છે. એ અજ્ઞાનને પાર પામી જાય છે, અજ્ઞાનનો નાશ કરી શકે છે, એમ કહે છે. આહાહા...! આ તો વાત (થઈ), પણ કરવું શું આમાં? દયા પાળવી? કે આ વ્રત પાળવા? ઈ તો કહે છે કે એ વિકલ્પો એના સ્વરૂપમાં છે જ નહિ. એ પ્રગટ થાય તો ચૈતન્યજ્યોતિ પ્રગટ થાય. એમાં વ્રત ને અવ્રતનો વિકલ્પ ઉત્પન્ન થાય એવું તો એનું સ્વરૂપ છે જ નહિ. આહાહા...! પણ કોઈ અજ્ઞાનને કારણે એ સ્વરૂપનો ખ્યાલ નથી. એ ચૈતન્ય મહાપ્રભુ એનો એને ખ્યાલ નથી. એ કોઈ અલૌકિક ખ્યાલવાળી ચીજમાં ખ્યાલ નથી, એમ કહે છે. આહાહા...! શું કહ્યું ઈ?

જે ખ્યાલવાળી ચીજ છે, ખ્યાલવાળી જ ચીજ છે, જાણનારી ચીજ છે. સ્વપરને જાણવાના સ્વભાવથી સ્વતઃ ભરેલો સ્વભાવ જ છે. એ જાણનારને આ અજાણપણું શું થયું આ? એમ કહે છે. આહાહા...! આવો જાણનાર ભગવાન ભરપૂર ભરેલો અને એની સ્ફુરાયમાન જ્યોતિઓ પણ ચૈતન્ય જ થાય. એમાં આ અજ્ઞાનની સ્ફુરણા શું થઈ? આહાહા...! એ અજ્ઞાન એમાં આવ્યું ક્યાંથી? પ્રકૃતિને લઈને નહિ, દ્રવ્યની પર્યાયને લઈને નહિ. છતાં કોઈ પર્યાયમાં અજ્ઞાન (મહિમા છે). આહાહા...! એની પર્યાય તો ચૈતન્યજ્યોતિ કીધી. પ્રકાશ.. પ્રકાશ જેનો પ્રકાશ એવી જેની પર્યાયો છે, જ્યોતિ (છે) એમાં અજ્ઞાન શું છે? ગહન કોઈ ચીજ છે. આહાહા...! જેનો પાર જ્ઞાની પામી શકે છે, અજ્ઞાનીને પત્તો ખાતો નથી. આહાહા...! એમ કહે છે. પાર પામતો નથી એનો અર્થ પાર પામી જાય છે. પણ અજ્ઞાન એ શું આ તે? જ્ઞાન સ્વરૂપમાં આ અજ્ઞાન શું? એમ કહે છે. જાણનાર સ્વભાવ, જાણનાર સ્વભાવ શક્તિ એમાં આ અજ્ઞાન એટલે નહિ જાણવું, વિપરીત જાણવું એ શું છે આ તે? ગહન કોઈ છે, કહે છે. પણ તેનો પાર પામી શકાય છે, તેનો પાર પામી શકાય છે. આહાહા...!

 ગાથા-૩૧૨-૩૧૩

ચેદા દુ પયડીઅટ્ટં ઉપ્પજ્જઇ વિણસ્સઇ ।
 પયડી વિ ચેયયટ્ટં ઉપ્પજ્જઇ વિણસ્સઇ ॥૩૧૨॥
 એવં બંધો ઉ દોણ્હં પિ અણ્ણોણ્ણપ્પચ્ચયા હવે ।
 અપ્પણો પયડીએ ય સંસારો તેણ જાયદે ॥૩૧૩॥
 ચેતયિતા તુ પ્રકૃત્યર્થમુત્પદ્યતે વિનશ્યતિ ।
 પ્રકૃતિરપિ ચેતકાર્થમુત્પદ્યતે વિનશ્યતિ ॥૩૧૨॥
 એવં બન્ધસ્તુ દ્વયોરપિ અન્યોન્યપ્રત્યયાદ્ભવેત્ ।
 આત્મનઃ પ્રકૃતેશ્ચ સંસારસ્તેન જાયતે ॥૩૧૩॥

અયં હિ આસંસારત એવ પ્રતિનિયતસ્વલક્ષણાનિર્જાનેન પરાત્મનોરેકત્વાધ્યાસસ્ય કરણાત્કર્તા
 સન્ ચેતયિતા પ્રકૃતિનિમિત્તમુત્પત્તિવિનાશાવાસાદયતિ; પ્રકૃતિરપિ ચેતયિતૃનિમિત્તમુત્પત્તિવિનાશા-
 વાસાદયતિ । એવમનયોરાત્મપ્રકૃત્યોઃ કર્તૃકર્મભાવાભાવેઽપ્યન્યોન્યનિમિત્તનૈમિત્તિકભાવેન દ્વયોરપિ
 બન્ધો દૃષ્ટઃ, તતઃ સંસારઃ, તત એવ ચ તયોઃ કર્તૃકર્મવ્યવહારઃ ।

(હવે આ અજ્ઞાનના મહિમાને પ્રગટ કરે છે :-)

પણ જીવ પ્રકૃતિના નિમિત્તે ઊપજે વિણસે અરે!
 ને પ્રકૃતિ પણ જીવના નિમિત્ત ઊપજે વિણસે; ૩૧૨.
 અન્યોન્યના નિમિત્ત એ રીતે બંધ બેઉ તણો બને
 -આત્મા અને પ્રકૃતિ તણો, સંસાર તેથી થાય છે. ૩૧૩.

ગાથાર્થ :- [ચેતયિતા તુ] ચેતક અર્થાત્ આત્મા [પ્રકૃત્યર્થમ્] પ્રકૃતિના નિમિત્તે
 [ઉત્પદ્યતે] ઊપજે છે [વિનશ્યતિ] તથા વિણસે છે, [પ્રકૃતિઃ અપિ] અને પ્રકૃતિ
 પણ [ચેતકાર્થમ્] ચેતકના અર્થાત્ આત્માના નિમિત્તે [ઉત્પદ્યતે] ઊપજે છે [વિનશ્યતિ]
 તથા વિણસે છે. [એવં] એ રીતે [અન્યોન્યપ્રત્યયાત્] પરસ્પર નિમિત્તથી [દ્વયોઃ અપિ]
 બન્નેનો- [આત્મનઃ પ્રકૃતેઃ ચ] આત્માનો ને પ્રકૃતિનો- [બન્ધઃ તુ ભવેત્] બંધ થાય

છે, [તેન] અને તેથી [સંસારઃ] સંસાર [જાયતે] ઉત્પન્ન થાય છે.

ટીકા :- આ આત્મા, (તેને) અનાદિ સંસારથી જ (પરનાં અને પોતાનાં જુદા જુદા) નિશ્ચિત સ્વલક્ષણોનું જ્ઞાન (ભેદજ્ઞાન) નહિ હોવાને લીધે પરના અને પોતાના એકત્વનો અધ્યાસ કરવાથી કર્તા થયો થકો, પ્રકૃતિના નિમિત્તે ઉત્પત્તિ-વિનાશ પામે છે; પ્રકૃતિ પણ આત્માના નિમિત્તે ઉત્પત્તિ-વિનાશ પામે છે (અર્થાત્ આત્માના પરિણામ અનુસાર પરિણામે છે). એ રીતે-જોકે તે આત્મા અને પ્રકૃતિને કર્તાકર્મભાવનો અભાવ છે તોપણ-પરસ્પર નિમિત્તનૈમિત્તિકભાવથી બંનેને બંધ જોવામાં આવે છે, તેથી સંસાર છે અને તેથી જ તેમને (આત્માને ને પ્રકૃતિને) કર્તાકર્મનો વ્યવહાર છે.

ભાવાર્થ :- આત્માને અને જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મની પ્રકૃતિઓને પરમાર્થે કર્તાકર્મપણાનો અભાવ છે તોપણ પરસ્પર નિમિત્તનૈમિત્તિકભાવને લીધે બંધ થાય છે, તેથી સંસાર છે અને તેથી જ કર્તાકર્મપણાનો વ્યવહાર છે.

ગાથા-૩૧૨-૩૧૩ ઉપર પ્રવચન

‘(હવે આ અજ્ઞાનના મહિમાને પ્રગટ કરે છે :-)’ કેમ એમ થાય છે? એ અજ્ઞાન કેમ પ્રગટ થાય છે? સ્વરૂપમાં એ છે નહિ, પર્યાયમાં થવાનો સ્વભાવ નથી. પર્યાયમાં પણ એનો અજ્ઞાન થવાનો સ્વભાવ નથી, એમ કહે છે. પર્યાયમાં પણ ચૈતન્યજ્યોતિઓ પ્રગટ થાય એવો એનો સ્વભાવ છે. આહાહા...! છતાં અજ્ઞાન શું થયું? કેમ થાય છે? એ કહે છે.

चेदा दु पयडीअद्वं उप्पज्जइ विणरस्सइ ।

पयडी वि चेययद्वं उप्पज्जइ विणरस्सइ ।।३१२।।

एवं बंधो उ दोण्हं पि अण्णोण्णप्पच्चया हवे ।

अप्पणो पयडीए य संसारो तेण जायदे ।।३१३।।

જુઓ ચેદા-ચેતન, આત્મા પયડીઅદ્વં-પ્રકૃતિના લક્ષથી.

નીચે હરિગીત. ‘પણ જીવ પ્રકૃતિના નિમિત્તે...’ નિમિત્ત જેવો શબ્દ આવ્યો એટલે નિમિત્તનો અર્થ પોતાનું લક્ષ ત્યાં જાય છે એમ કહે છે. નિમિત્ત એ કરાવતું નથી, નિમિત્ત કરતું નથી. લક્ષ આ ચૈતન્ય દ્રવ્ય અને એની જ્યોતિઓ પ્રગટ પ્રકાશમાન હોવું જોઈએ ત્યાં તેનું લક્ષ જાતું નથી. તેથી તેનું લક્ષ નિમિત્તમાં જાય છે. નિમિત્તથી થાય છે એમ નહિ. સમજાણું કાંઈ? આહાહા...!

પણ જીવ પ્રકૃતિના નિમિત્તે ઊપજે વિણસે અરે!

ને પ્રકૃતિ પણ જીવના નિમિત્ત ઊપજે વિણસે; ૩૧૨.

અન્યોન્યના નિમિત્ત એ રીતે બંધ બેઉ તણો બને

-આત્મા અને પ્રકૃતિ તણો, સંસાર તેથી થાય છે. ૩૧૩.

આમાં નિમિત્તવાળા કાઢે. ટીકા :- ‘આ આત્મા, (તેને) અનાદિ સંસારથી જ...’ એમ કહે છે. એ કાંઈ નવું નથી, કહે છે. અનાદિ સંસારથી જ ‘(પરનાં ને પોતાનાં જુદા જુદા) નિશ્ચિત સ્વલક્ષણોનું જ્ઞાન (ભેદજ્ઞાન) નહિ હોવાને લીધે...’ આ કારણે. અજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે આ કારણે. કોઈ પ્રકૃતિને કારણે નહિ. એ નિમિત્ત છે, ‘ચેદા અઠ્ઠં’ નિમિત્તને લક્ષે. નિમિત્તથી નહિ, નિમિત્ત વડે નહિ, નિમિત્તને લક્ષે. આહાહા...! ‘(પરનાં અને પોતાનાં નિશ્ચિત સ્વલક્ષણોનું જ્ઞાન (ભેદજ્ઞાન) નહિ હોવાને લીધે પરના અને પોતાના એકત્વનો અધ્યાસ કરવાથી...’ દેખો! પરનો ને પોતાનો એકપણાનો અધ્યાસ કરવાથી, પ્રકૃતિથી નહિ. આહાહા...! એના દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાયથી પણ નહિ. ફક્ત પરના અને પોતાના એકત્વનો અધ્યાસ કરવાથી. એણે અધ્યાસ કર્યો છે, વાસ્તવિક સ્વરૂપ નથી. એણે પર્યાયમાં પરનો અધ્યાસ-એકત્વબુદ્ધિ કરી છે.

‘એકત્વનો અધ્યાસ કરવાથી કર્તા થયો થકો...’ અજ્ઞાનનો. ‘પ્રકૃતિના નિમિત્તે ઉત્પત્તિ-વિનાશ પામે છે;...’ અહીંયાં નિમિત્તવાળા જોર આપે. પણ અહીં તો ફક્ત એમ કહેવું છે, કે પ્રકૃતિના નિમિત્તે. સ્વભાવ નથી, પણ પ્રકૃતિ ઉપર એનું લક્ષ જાય છે. આમ લક્ષ જાતું નથી તો આમ જાય છે, એમ કહે છે. જે વસ્તુ છે ત્યાં લક્ષ નથી એટલે એનું લક્ષ તો જાવું તો જોઈએ ક્યાંય, એ આમ નિમિત્તમાં જાય છે. નિમિત્ત દ્વારા... છે? ‘પ્રકૃતિના નિમિત્તે...’ એટલે પ્રકૃતિના લક્ષે, સ્વભાવના લક્ષને છોડી દઈને. આહાહા...!

‘ઉત્પત્તિ-વિનાશ પામે છે;...’ પ્રકૃતિના નિમિત્તે, આમાં જરી વજન છે. પ્રકૃતિના નિમિત્તે એટલે પોતાના સ્વભાવથી નહિ, પણ પ્રકૃતિના લક્ષમાં જતાં. એનું લક્ષ અહીં જવું જોઈએ એને ઠેકાણે લક્ષ આમ જાય છે. ચૈતન્ય સ્વભાવ ઉપર આમ લક્ષ લેવું જોઈએ એ ન જતાં અજ્ઞાનને લઈને પર ઉપર લક્ષ જાય છે. પરથી થતું નથી, પરને લઈને થતું નથી, પર તેને અડતું નથી, પરને એ અડતું નથી. આહાહા...! છતાં ‘પ્રકૃતિના નિમિત્તે...’ આ નિમિત્તવાળા અહીં જોર દે. પ્રકૃતિના નિમિત્તનો અર્થ આ. પોતાનું લક્ષ છોડીને લક્ષ પરનું કરે છે એટલે એ નિમિત્ત થયું. કર્યું લક્ષ પર ઉપર એટલે નિમિત્ત થયું, એમ. નિમિત્તે કર્યું છે ને કરાવ્યું છે એમ નહિ. આહાહા...!

‘પ્રકૃતિના નિમિત્તે ઉત્પત્તિ-વિનાશ પામે છે;...’ આહાહા...! પોતે પરમાં લક્ષ કરતાં પ્રકૃતિના નિમિત્તે એટલે પ્રકૃતિનું તો નિમિત્ત છે, તેના લક્ષે. આહાહા...! ઉત્પત્તિ-વિનાશ થાય છે. વિકાર ઉત્પન્ન કરે ને વિકારનો નાશ થાય એ નિમિત્તને લક્ષે છે, વસ્તુમાં છે નહિ. આહાહા...! પર્યાયબુદ્ધિ તે નિમિત્તનું લક્ષ છે એમ કહે છે. એની પર્યાયબુદ્ધિ છે, દ્રવ્યબુદ્ધિ નથી, વસ્તુના સ્વભાવ બુદ્ધિ નથી તેથી પર્યાયબુદ્ધિવાળો પરના લક્ષમાં જાય છે. આહાહા...! પરના લક્ષવાળો જીવ એને લક્ષે ઉત્પત્તિ-વિનાશ પામે છે. પરના લક્ષે ઉત્પત્તિ અને વિનાશ થાય છે. પરથી

નહિ, પરમાં નહિ, પરને લઈને નહિ. આહાહા...! ફક્ત પરના લક્ષે ઉત્પત્તિ-વિનાશ પામે છે. આહાહા...! પોતાનું જે લક્ષ જોઈએ ચૈતન્યમૂર્તિ ભગવાન શુદ્ધ સ્ફુરાયમાન જ્યોતિ ચૈતન્ય જ્યોત, ચૈતન્ય જ્યોત એમાં પ્રગટ થવી જોઈએ એમ ન થતાં પરને લક્ષે ઉત્પત્તિ અને વિનાશ, વિકારને ઉત્પન્ન કરે ને વિકાર નાશ પામે તે પરના લક્ષે કરે છે. પર તેને કરાવતું નથી, પર તેનું કર્તા નથી. આહાહા...!

‘પ્રકૃતિના નિમિત્તે..’ બેયમાં નિમિત્ત લેશે, હોં! પાઠમાં છે ને? ‘ચેદા દુ પયડીઅદ્દં ઉપ્પજ્જઈ’ પ્રકૃતિના અર્થે ઊપજે છે એમ પાઠ છે. અર્થે એટલે નિમિત્તે, એમ. ‘ચેદા દુ પયડીઅદ્દં ઉપ્પજ્જઈ’ પ્રકૃતિને અર્થે ઊપજે, વિનશે. ‘પયડી વિ ચેયયદ્દં’ પ્રકૃતિ પણ ચેતનાને અર્થે ઊપજે અને વિણસે. અર્થે ઊપજે છે એનો અર્થ અહીં નિમિત્ત કર્યું. સમજાણું કાંઈ? આહા...! ગંભીર વાત છે, ભાઈ!

‘અનાદિ સંસારથી જ...’ પહેલો પર્યાયમાં શુદ્ધ હતો અને પછી આ અશુદ્ધતા થઈ એમ નથી. ‘અનાદિ સંસારથી જ (પરનાં અને પોતાનાં જુદાં જુદાં) નિશ્ચિત લક્ષણોનું જ્ઞાન નહિ હોવાથી...’ આહાહા...! પોતે ભગવાન ચૈતન્ય આનંદ, જ્ઞાનસ્વરૂપી વિજ્ઞાનઘન, વિજ્ઞાનસાગર તેનું લક્ષ નહિ હોવાથી, રાગથી ભિન્ન પડીને ભેદજ્ઞાન નહિ હોવાથી ‘પરના અને પોતાના એકત્વનો અધ્યાસ...’ રાગ અને આત્માના એકત્વનો અધ્યાસ ‘કર્તા થયો થકો,...’ આહાહા...! રાગનો કર્તા થયો થકો. રાગનો કર્તા અજ્ઞાનપણે કર્તા થયો થકો, પણ પ્રકૃતિનો નહિ, પ્રકૃતિથી અહીં નહિ. આહાહા...! ઈ આત્માની પહેલી વાત છે.

‘પ્રકૃતિના નિમિત્તે ઉત્પત્તિ-વિનાશ પામે છે...’ એટલે શું કીધું ઈ? કે, આત્માને સમયે સમયે ચૈતન્યજ્યોતિનો ઉત્પાદ થવો જોઈએ એને ઠેકાણે નિમિત્તને લક્ષે વિકારને ઉત્પન્ન કરે ને વિકારને નાશ પામે છે. આહાહા...! નિમિત્તથી નહિ પણ પોતાની પર્યાયમાં, પોતાના અજ્ઞાનને લઈને પ્રકૃતિના નિમિત્તનું લક્ષ કરીને પ્રકૃતિના નિમિત્તે ઊપજે છે, વિણસે છે. તેના લક્ષે કરીને ઊપજે ને વિણસે છે. એટલે વિકારને ઊપજાવે છે અને વિકારને નાશ કરે છે. ફક્ત પરના લક્ષે, પરથી નહિ. સમજાણું કાંઈ? મોટો ફેર છે આમાં. અર્થ કરવામાં મોટો ફેર કરે છે. જુઓ! નિમિત્તે અહીં કીધું છે.

‘પ્રકૃતિના નિમિત્તે...’ નિમિત્તે છે ને? એટલે કે પ્રકૃતિના લક્ષે. કોઈ દ્રવ્ય કોઈ દ્રવ્યને અડતું નથી, પર્યાય પર્યાયને અડતી નથી. પ્રકૃતિનું નિમિત્ત છે તે આત્મા નિમિત્તને અડતું નથી કાંઈ, ફક્ત લક્ષ કરે છે. આહાહા...! પોતાનું લક્ષ છોડી દઈ, પોતાનો ભગવાન પરમાનંદ જ્ઞાન સ્વરૂપ (છે) તેની ચૈતન્યજ્યોતિ તેને લક્ષે-સ્વને લક્ષે પ્રગટ થવી જોઈએ, એ સ્વને લક્ષે જે ઉત્પન્ન થવું જોઈએ તે છોડી દઈને પરને લક્ષે રાગ ને દ્વેષ ને ઉત્પન્ન થાય છે અને નાશ થાય છે. આહાહા...! આનો અર્થ કરવામાં લોકો ફેર ઘણો કરે છે.

‘પ્રકૃતિના નિમિત્તે ઉત્પત્તિ-વિનાશ પામે છે;...’ પ્રકૃતિના નિમિત્તે, જોર ન્યાં આપે. એટલે

પ્રકૃતિના લક્ષે, એમ. નિમિત્ત પર ચીજ છે તેના લક્ષે ઉત્પત્તિ ને વિનાશ પામે છે. 'પ્રકૃતિ પણ આત્માના નિમિત્તે...' એટલે આત્માની ઉપસ્થિતિથી. એને લક્ષ નથી ત્યાં, પ્રકૃતિને કાંઈ લક્ષ નથી. પણ 'આત્માના નિમિત્તે...' આહાહા...! 'ઉત્પત્તિ-વિનાશ પામે છે...' કારણ કે, આત્મા જ્યારે પરના લક્ષે રાગ-દ્વેષથી ઉત્પન્ન-વિનાશ પામે છે ત્યારે પ્રકૃતિ પણ આ ઉત્પાદ અને વિકાર ઉત્પન્ન-વિનાશ થાય છે તેના નિમિત્તે, તેને આશ્રયે પ્રકૃતિ પણ ઉત્પન્ન થાય છે. આહાહા...! આત્માના નિમિત્તે એટલે આત્માના વિકારના લક્ષે. લક્ષ એટલે વિકારના આશ્રયે. લક્ષ તો અહીં જડ છે. આત્માના આશ્રયે, આત્માની વિકાર દશાને આશ્રયે 'ઉત્પત્તિ-વિનાશ પામે છે.' પ્રકૃતિ આત્માના વિકારને આશ્રયે ઉત્પત્તિ ને વિનાશ પામે છે. આહાહા...! બેયમાં નિમિત્ત શબ્દ વાપર્યો છે, નિમિત્તથી નહિ. દ્રવ્ય નિમિત્તને અડતું પણ નથી નિમિત્ત તો પહેલા સિદ્ધ કર્યું. કોઈ કોઈને અડતું છે નહિ. આહા...!

'પ્રકૃતિ પણ આત્માના...' પણ કેમ કીધું? આત્મા જેમ પ્રકૃતિના લક્ષે ઉત્પત્તિ-વિનાશ પામે છે તેમ પ્રકૃતિ પણ આત્માના વિકારને આશ્રયે, આત્માના વિકારને આશ્રયે, નિમિત્ત એટલે આશ્રયે ઉત્પત્તિ-વિનાશ પ્રકૃતિમાં થાય છે. આહાહા...! ગાથા સાદી છે પણ એના ભાવ ઊંચા છે, જરી ઊંડા છે. આહા...!

ભગવાનઆત્મા ચૈતન્યજ્યોતિ સ્ફુરાયમાન પ્રગટ ચૈતન્ય પર્યાય (થાય) એવો જ એનો સ્વભાવ છે. એમ હોવા છતાં પ્રકૃતિના લક્ષે વિકારને ઉત્પન્ન કરે ને નાશ કરે છે. તેમ પ્રકૃતિ પણ જીવના વિકારના આશ્રયે ઉત્પત્તિ ને વિનાશ પામે છે. અહીં રાગ કરે તો ત્યાં એ પ્રમાણે કર્મ બંધાય. રાગ છૂટે તો ન્યાં કર્મ છૂટે એવો નિમિત્ત-નિમિત્ત સંબંધ (છે). કોઈ કોઈનો કર્તા-કર્મ નહિ. નિમિત્તનિમિત્ત સંબંધ (છે), કોઈ કોઈનો કર્તા-કર્મ નહિ. આહાહા...! નિમિત્ત નિમિત્ત સંબંધ એક જુદી ચીજ છે, કર્તા-કર્મથી જુદી ચીજ છે.

'પ્રકૃતિ પણ...' આહાહા...! કર્મના પરમાણુઓ પણ આત્માના વિકારના આશ્રયે પોતાના ઉપાદાનથી ઉત્પત્તિ ને વિનાશ પામે છે. સમજાય છે આમાં? એક બીજાના નિમિત્તે થાય છે એટલે નિમિત્તથી થાય છે એમ નથી. નિમિત્તથી થાય છે એમ નથી. મોટો ગોટો છે. આહા...! નિમિત્તના લક્ષે થાય છે અને પ્રકૃતિ પણ જીવના વિકારના આશ્રયે થાય છે. અહીં વિકાર કરે છે એને આશ્રય પ્રકૃતિ પોતે પોતાને કારણે ઉત્પત્તિ ને વિનાશને પામે છે. આહાહા...! 'પ્રકૃતિ પણ આત્માના નિમિત્તે...' આત્માના પરિણામ અનુસાર એમ અર્થ કર્યો ને? '(અર્થાત્ આત્માના પરિણામ અનુસાર પરિણામે છે).' એમ. પ્રકૃતિ પણ આત્માના વિકારના જે પરિણામ છે એને પ્રમાણે પરિણામે છે. છતાં એ પરિણમવું પોતાને પોતાની પર્યાયનો કાળ કમબદ્ધનો છે. અનુસાર આનો નિમિત્ત પણ પરિણમવાની યોગ્યતા તો પોતાની તે કર્મની તે પ્રકારે, તે સમયમાં, તે પર્યાય થવાની યોગ્યતાથી પ્રકૃતિ પરિણામે છે. પાઠમાં જ એવો અર્થ છે ને? આત્મા પ્રકૃતિને અર્થે અને પ્રકૃતિ પણ આત્માને અર્થે. એમ પાઠ છે. છે ને? અર્થે

એટલે ઇ. આત્મા પરને લક્ષે વિકાર ઉત્પન્ન ને વિનાશ પામે અને પ્રકૃતિ કર્મના વિકારને આશ્રયે ઉત્પન્ન ને વિનાશ પોતાના ઉપાદાનથી પોતામાં થાય છે.

આત્માના પરિણામ વિકાર નિમિત્ત છે માટે અહીં કર્મનું થવું થાય છે એમ નથી. ફક્ત વિકારને આશ્રયે, વિકારને અનુસારે પોતાની તેની લાયકાતથી પ્રકૃતિ પ્રકૃતિપણે ઉત્પન્ન ને વિનાશ પામે છે. આહાહા...! ગાથા તો સાદી છે.

મુમુક્ષુ :- વિસ્તાર સારો આવ્યો.

ઉત્તર :- વિસ્તાર સારો આવ્યો. વસ્તુસ્થિતિ આવી છે. આહાહા...!

‘(આત્માના પરિણામ અનુસાર...)’ પ્રકૃતિને લક્ષ તો છે એટલે અહીં જે પરિણામ થયા એના અનુસારે પરિણામે છે. પણ એ અનુસાર અહીં છે માટે પરિણામે છે? પણ તે પરિણામવાનો તેનો તે સમયનો કર્મરૂપી થવાની પર્યાયનો કાળ તેનો છે, ત્યારે આ જીવના વિકારી પરિણામ નિમિત્ત કહેવામાં આવે છે. નિમિત્તથી ત્યાં થતું નથી. સમજાણું કાંઈ? પરિણામ અનુસારે એટલે અહીં વિકાર પરિણામને અનુસાર જેવા જેટલા પ્રમાણમાં વિકાર થયા તેટલા જ પ્રમાણમાં અહીં કર્મની પ્રકૃતિ પોતે બંધાય છે. પણ એ પોતાને કારણે. આ તો નિમિત્તમાત્ર છે. આહાહા...! આશ્રયમાત્ર છે. નવી પ્રકૃતિ બાંધવામાં વિકારી પરિણામ આશ્રયમાત્ર છે. બાકી બંધાય છે એ પોતે પોતાના ઉપાદાનની યોગ્યતાથી તે સમયમાં તે કર્મની પર્યાય તે પ્રકારે પરિણામવાની યોગ્યતાને કારણે પરિણામે છે. આહાહા...! કહો, આમાં તો નિમિત્ત પણ છે ને? આવો અર્થ...

મુમુક્ષુ :- સ્વભાવભાવ નથી એમ બતાવે છે.

ઉત્તર :- અહીં તો ફક્ત એક બીજાનો આશ્રય (બતાવે છે). કરનાર આશ્રય કરે છે, આશ્રય દેનારો આશ્રય આપતો નથી. આહાહા...! આશ્રય કરનારો આશ્રય કરે છે, આશ્રય દેનારો આશ્રય દેતો નથી. એમાં મોટો ફેર છે. એટલે કે આત્માને વિકાર પરિણામ થયા એ કર્મને ભલે અનુસારે થયા પણ કર્મ તો નિમિત્તમાત્ર એને લક્ષે થયા, પણ ન્યાં લક્ષ છે માટે અહીં જીવના વિકાર પરિણામ થયા, એમ નહિ. તેમ જીવના વિકારને અર્થે કર્મ પ્રકૃતિ ઊપજે છે એટલે કે જેવા અહીં પરિણામ થયા એ અનુસારે તે પ્રકૃતિનું ઉપાદાન પોતાનું તે પ્રકારની પર્યાયનું ઉત્પન્ન થવાનું છે તેમ ઊપજે છે. આહાહા...!

આમાં પહેલું અકર્તા ઠરાવી, કમબદ્ધ ઠરાવીને આ વાત કરે છે. કમબદ્ધ ઠરાવીને આ વાત કરે છે ને? કમબદ્ધમાં શું આવ્યું? પોતે પોતાનો સ્વભાવ ભૂલ્યો ત્યારે કમમાં વિકાર આવ્યો. અને એ વિકારનું નિમિત્ત, પ્રકૃતિના કારણ પ્રકૃતિને તે પ્રકારે પરિણામવાનું ઉપાદાન તે કમબદ્ધમાં તે કર્મની પર્યાયમાં તે જ પ્રકારે પરિણામવાનો ઉપાદાન તે રીતે પરિણામ્યું. જીવના વિકાર પરિણામ છે માટે અહીં કર્મ પરિણામ્યું એમ નહિ અને કર્મ પ્રકૃતિ છે માટે અહીં જીવને વિકાર પરિણામ થયા, એમ નહિ. આહાહા...! થઈ ગયો વખત, થઈ ગયો વખત, લ્યો!

(શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

પ્રવચન નં. ૩૮૫ ગાથા-૩૧૨ થી ૩૧૫ મંગળવાર, મહા સુદ ૪, તા. ૦૫-૦૨-૧૯૮૦

‘સમયસાર’ ૩૧૨ અને ૩૧૩, એની ટીકા ફરીને. ‘આ આત્મા, (તેને) અનાદિ સંસારથી જ (પરનાં અને પોતાનાં જુદા જુદા નિશ્ચિત સ્વલક્ષણોનું જ્ઞાન (ભેદજ્ઞાન) નહિ હોવાને લીધે...’ પ્રકૃતિનો સ્વભાવ રાગાદિ (અને) ભગવાન ચૈતન્યનો સ્વભાવ જ્ઞાન, એ બેના જુદા લક્ષણો જુદા નહિ જાણવાને લીધે, ‘પરના અને પોતાના એકત્વનો અધ્યાસ કરવાથી...’ ભિન્નપણાના ભાન વિના રાગ અને જ્ઞાનને એકપણે માનવું એવો ‘એકત્વનો અધ્યાસ કરવાથી કર્તા થયો થકો, પ્રકૃતિના નિમિત્તે ઉત્પત્તિ-વિનાશ પામે છે;...’ પ્રકૃતિનું નિમિત્ત એટલે કે લક્ષ. પરના આશ્રયે, પરનો આશ્રય કરવાથી ઉત્પત્તિ અને વિનાશ (અર્થાત્) વિકાર ઉત્પન્ન કરે અને વિકાર નાશ કરે એવી દશા ઉત્પન્ન થઈ છે.

‘પ્રકૃતિ પણ આત્માના નિમિત્તે...’ એટલે આત્માના આશ્રયે. ‘ઉત્પત્તિ-વિનાશ પામે છે...’ નિમિત્તથી નહિ. નિમિત્તથી થાય તો કર્તા-કર્મ થઈ જાય. ફક્ત તેને આશ્રયે ઉત્પત્તિ ને વિનાશ, જીવના રાગને આશ્રયે પ્રકૃતિ નવીન બંધાય છે અને જૂની નાશ પામે છે. ‘(અર્થાત્ આત્માના પરિણામ અનુસાર પરિણામે છે).’ અહીં સુધી આવ્યું હતું.

‘એ રીતે-જોકે તે આત્મા અને પ્રકૃતિને કર્તાકર્મભાવનો અભાવ છે...’ એ રીતે જોકે આત્મા અને પ્રકૃતિને, આત્મા પ્રકૃતિને કરે ને પ્રકૃતિ આત્માના રાગને કરે એનો અભાવ છે. ‘તોપણ-પરસ્પર નિમિત્તનૈમિત્તિકભાવથી બંનેને બંધ...’ પણ આ નિમિત્તનૈમિત્તિકપણું સંબંધ છે એટલું, પરના આશ્રયે વિકાર કરે અને વિકારને આશ્રયે કર્મ બંધાય એટલો નિમિત્તનૈમિત્તિક સંબંધ છે, કર્તાકર્મ સંબંધ નથી. પ્રકૃતિને આશ્રયે જીવ વિકાર કરે અને વિકારને આશ્રયે પ્રકૃતિ બંધાય એટલો નિમિત્તનૈમિત્તિક સંબંધ હોવાને લીધે. આહાહા..! બેને કર્તાકર્મનો તો અભાવ છે. જીવના રાગને પ્રકૃતિ કરે ને પ્રકૃતિના પરિણામને રાગ કરે એ તો અભાવ છે, એ વસ્તુ સ્વરૂપ છે નહિ.

‘તોપણ-પરસ્પર નિમિત્તનૈમિત્તિકભાવથી...’ ફક્ત નિમિત્તનૈમિત્તિક સંબંધને લઈને ‘બંનેને બંધ જોવામાં આવે છે...’ સંસારની દશા જીવ અજ્ઞાનથી કરે છે પણ તેમાં આ નિમિત્ત છે, કર્મ પ્રકૃતિ નિમિત્ત (છે). અને કર્મ પણ પોતાની પર્યાય થવાને લાયક તે કર્મ પરિણામે છે. પણ તેમાં નિમિત્ત જીવના રાગ ને દ્વેષ (થાય છે) એટલો નિમિત્તનૈમિત્તિક સંબંધ છે. એ બંધ જોવામાં આવે છે. ‘પરસ્પર નિમિત્તનૈમિત્તિક ભાવથી...’ નિમિત્ત કર્તા ને નૈમિત્તિક કાર્ય એમ નહિ. આ રીતે ‘નિમિત્તનૈમિત્તિકભાવથી બંનેને બંધ જોવામાં આવે છે, તેથી સંસાર છે...’ તેથી મિથ્યાત્વ આદિ સંસાર છે. પ્રકૃતિના નિમિત્તે મિથ્યાત્વ કરે, મિથ્યાત્વને નિમિત્તે

કર્મ પોતાના પર્યાયથી ઉત્પન્ન થાય. એટલો નિમિત્તનૈમિત્તિકભાવનો સંબંધ હોવાને લઈને બંધ જોવામાં આવે છે. આહાહા...! 'તેથી સંસાર છે...' એ મિથ્યાત્વ એ સંસાર છે. કર્મના નિમિત્તે ઉત્પન્ન થતો મિથ્યાત્વ ભાવ, નિમિત્ત એટલે લક્ષ, ઉત્પન્ન થાય પોતાથી, ફક્ત આશ્રય લક્ષ પર ઉપર છે, એ સંસાર છે. આહાહા...! અને પ્રકૃતિ પણ તે સમયે પોતાની યોગ્યતાથી બંધાય છે. પોતાની ઉપાદાનની પર્યાયની તે સમયે ઉત્પન્ન થવાને લાયકથી બંધાય છે પણ એમાં જીવના રાગ ને વિકારનું નિમિત્ત છે એટલા સંબંધથી એને બંધ જોવામાં આવે છે. 'તેથી સંસાર છે.' આહાહા...!

આમાં મોટો ગોટો ઊઠે. કર્મને લઈને વિકાર થાય, જ્ઞાનાવરણીયથી જ્ઞાન રોકાય. 'ગોમ્મટસાર' માં એવા તો શબ્દ છે. જ્ઞાનાવરણીય કીધું છે ને? જ્ઞાનને આવરનાર જ્ઞાનાવરણીય કર્મ, એવો પાઠ છે. એ તો નિમિત્તનૈમિત્તિક સંબંધ બતાવ્યો છે. જ્ઞાનાવરણીય કર્મ છે એ તો સ્વતંત્ર પોતાની પર્યાયે પરિણમે છે. અહીંયાં જ્ઞાનાવરણીયમાં નિમિત્તપણે જે વિકાર કર્યો એ પણ સ્વતંત્રપણે પોતે તે કાળે તે કરવાની યોગ્યતાથી થયો છે. પણ એક બીજાના નિમિત્તનૈમિત્તિક સંબંધથી બંધ જોવાને લઈને એ સંસાર છે. એ નિમિત્તનૈમિત્તિક સંબંધ છે એ સંસાર છે. એ છે પોતાનો સ્વતંત્ર ભાવ, કર્મનો પણ સ્વતંત્ર પરિણમનનો ભાવ છતાં એ નિમિત્તનો આશ્રય છે તેથી વિકાર જીવ કરે છે તે સંસાર છે. કર્મકાંડમાં તો એટલું આખું ભર્યું હોય. જ્ઞાનાવરણીયથી જ્ઞાન રોકાય ને દર્શનાવરણીયથી દર્શન, વેદનીયથી આ સંયોગ મળે, મોહનીયથી દર્શન અને ચારિત્રનું વેદન ઉત્પન્ન થાય. એ બધી નિમિત્તનૈમિત્તિકની વ્યાખ્યા છે, કર્તાકર્મ નથી. આહાહા...!

'તોપણ-પરસ્પર નિમિત્તનૈમિત્તિકભાવથી બંનેને બંધ જોવામાં આવે છે,...' જીવને અને પ્રકૃતિને. પ્રકૃતિમાં પણ બંધન નિમિત્તને લક્ષે, આશ્રયે દેખાય છે અને પ્રકૃતિને આશ્રયે જીવમાં વિકાર દેખાય છે તે સંસાર છે. આહાહા...! અને તેથી જ આ કારણે નિમિત્તનૈમિત્તિકભાવથી બંધ જોવામાં આવે છે. 'તેથી સંસાર છે, તેથી જ તેમને (આત્માને ને પ્રકૃતિને) કર્તાકર્મનો વ્યવહાર છે.' કર્તાકર્મ છે નહિ. આહાહા...! કર્તાકર્મનો વ્યવહાર રાગ, મિથ્યાત્વનો કર્તા મિથ્યાદર્શન મોહનીય અને મિથ્યાદર્શન મોહનીયની ઉત્પત્તિનું કારણ મિથ્યાત્વ, એમ સંસાર (છે), બંનેનો આવો નિમિત્તનૈમિત્તિક સંબંધ સંસાર છે. આહાહા...! 'તેથી જ તેમને કર્તાકર્મનો વ્યવહાર છે.' પરમાર્થે નથી. કર્મને લઈને વિકાર ને વિકારને લઈને કર્મ બંધાય એમ નથી. આહાહા...! પણ નિમિત્તનૈમિત્તિક સંબંધને કારણે એકબીજાને કર્તાકર્મનો વ્યવહાર ઉપચારથી કહેવામાં આવે છે. મોટો આ ગોટો છે. જ્ઞાનાવરણીય ભાષા એવી છે ને? જ્ઞાનાવરણીય જ્ઞાનને આવરે. જ્ઞાનાવરણીયના ઉદયને લઈને જ્ઞાન રોકાણું છે. એમ નિમિત્ત- નૈમિત્તિકથી કહેવામાં આવે છે છતાં એક બીજામાં કર્તાકર્મપણું નથી, પણ આ નિમિત્તનૈમિત્તિક સંબંધને લઈને વ્યવહારથી ભાષા કર્તાકર્મની કરવામાં આવે છે. મોટો ફેર છે કર્મમાં. આહા...!

એ મોટો પ્રશ્ન (સંવત) ૧૯૭૨ માં થયેલો, કે આ કર્મને લઈને જ આ મિથ્યાત્વ થાય છે. એમ એ લોકો કહેતા. કર્મનો ઉદય છે એને લઈને અહીં મિથ્યાત્વ થાય છે. ત્યારે કહ્યું હતું કે, ભાઈ! એમ નથી. પોતે મિથ્યાત્વ કરે છે તેથી કર્મને નિમિત્ત કહેવામાં આવે છે. આ તો ૧૯૭૨ ની વાત છે. આહાહા...! મોટી ચર્ચા ચાલી હતી. 'મૂળચંદ્રજી' એ તોફાન કર્યું હતું. મેં કીધું, તમે ગમે તેમ કહો પણ મને માન્ય નથી. કર્મથી વિકાર થાય અને વિકાર થયો માટે પ્રકૃતિ બંધાય એ મને માન્ય નથી. બેય સ્વતંત્ર છે, કોઈ કોઈને આધીન કોઈ છે નહિ. ફક્ત નિમિત્તનૈમિત્તિક સંબંધ હોવાથી કર્તાકર્મનો વ્યવહાર, વ્યવહાર બોલવામાં, કહેવામાં આવે છે, સ્વભાવમાં નથી. આહાહા...!

એમ કે, આ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ છે ભાષા સિદ્ધાંત 'ગોમ્મટસાર'માં છે. જ્ઞાનને કર્મ આવરે છે. પાઠ તો એવો છે-જ્ઞાનાવરણીય. કીધું, એ નિમિત્તનું કથન છે. આત્માની જ્ઞાન પર્યાયને જ્ઞાનાવરણીય કર્મ ભિન્ન ચીજ છે એ આને આવરે એ વાત કોઈ રીતે વસ્તુમાં બેસે નહિ. વસ્તુનું એ સ્વરૂપ જ છે નહિ. ફક્ત નિમિત્તનૈમિત્તિક સંબંધ દેખીને કર્તાકર્મનો વ્યવહાર કરવામાં આવે છે. પણ એટલા ઊંડે કોણ વિચારે? એ તો જે માથે કહે એ જય નારાયણ. દર્શનમોહના ઉદયને લઈને મિથ્યાત્વ થાય. શાસ્ત્રમાં શબ્દ પણ એવા આવે. અહીં આવ્યું ને?

'પ્રકૃતિના નિમિત્તે ઉત્પત્તિ-વિનાશ પામે છે.' એમ આવ્યું ને? નિમિત્તનો અર્થ શો? કર્તા નથી. પ્રકૃતિ વિકારની કર્તા નથી. ફક્ત પ્રકૃતિનું નિમિત્ત છે અને વિકાર પોતે પોતાના ઉપાદાનથી સ્વતંત્ર તે સમયની પર્યાય થવાને લાયકથી તે થાય છે. જૈન ધર્મમાં કર્મની વ્યાખ્યા બહુ પ્રધાન થઈ ગઈ છે. જ્યાં હોય ત્યાં કર્મ.. કર્મ. સ્થાનકવાસીમાં સ્તુતિ બોલે ને? એમાં એમ બોલે, 'કર્મે વાળ્યો આડો અંક' એમ આવે એમાં. બીજી ભાષા ભૂલી ગયા. 'કર્મે રાજા, કર્મે રંક, કર્મે વાળ્યો આડો અંક'. એ તો નિમિત્તના કથન છે. પરદ્રવ્યને અને સ્વદ્રવ્યને બિલકુલ અત્યંત અભાવ છે, એકબીજા વચ્ચે તદ્દન અભાવ છે.

અંતરાય કર્મ આત્માને રોકે છે એ પણ નિમિત્તના કથન છે. અંતરાય કર્મની પર્યાય કર્મમાં છે અને આત્માની પર્યાય રોકાય છે એ પોતાના ઉપાદાનને કારણે રોકાય છે. અંતરાય કર્મ તો એને નિમિત્તમાત્ર કહેવામાં આવે છે. એવો નિમિત્તનૈમિત્તિક સંબંધ જોઈને વ્યવહારથી કર્તાકર્મ કહેવાય, પરમાર્થે કર્તાકર્મ છે નહિ. આહાહા...!

ચારિત્રમોહનો ઉદયને લઈને. આવે છે ને? જ્ઞાનીને પણ ચારિત્રમોહના ઉદયને લઈને વિકાર થાય એમ આવે છે. એ તો નિમિત્તની વાત છે. ચારિત્રમોહનું નિમિત્ત છે પણ કરનાર તો પોતે કરે છે ત્યારે તેને નિમિત્ત કહેવામાં આવે છે. જ્ઞાની પણ રાગ પોતે કરે છે. પોતાની નબળાઈમાં વિકારને કારણે વિકાર ઉત્પન્ન થાય છે તેમાં પ્રકૃતિને નિમિત્ત કહેવામાં આવે છે. નિમિત્ત સંબંધ કહેવાથી તે કર્તા છે એમ નથી. આ મોટો વાંધો છે. નિમિત્તનૈમિત્તિક સંબંધ

છે એમાં કર્તાકર્મ જોડી દે છે. શાતા વેદનીયના ઉદયને લઈને સંયોગો અનુકૂળ મળે એવું લખાય, લખાણમાં આવે. એ નિમિત્તનૈમિત્તિક સંબંધ છે. શાતા વેદનીયનો ઉદય નિમિત્ત છે અને જે સંયોગ આવે તે સ્વતંત્ર પોતાના પરમાણુની તે પર્યાય તે ઠેકાણે આવવાને લાયકથી આવે છે. શાતા વેદનીય તો નિમિત્ત છે. એ નિમિત્તનૈમિત્તિક સંબંધ દેખીને કર્તાકર્મનો સંબંધ જગતે ઊભો કર્યો છે. અહીં કીધું કે, એને દેખીને વ્યવહાર કહેવામાં આવે છે.

‘તેથી સંસાર છે અને તેથી જ તેમને (આત્માને અને કર્મને) કર્તાકર્મનો વ્યવહાર છે.’ વ્યવહાર છે ને? વ્યવહાર છે એટલે શું પણ? નિમિત્તનૈમિત્તિક સંબંધ દેખીને નિમિત્તનો વ્યવહાર કહેવામાં આવ્યો છે. નિમિત્ત કર્તા નથી. તેમ વિકારી પરિણામ કર્મને બાંધે, વિકાર ન થાય તો કર્મ ન બંધાય, વિકાર થાય તો કર્મ બંધાય તો એટલું તો વિકારને કારણે કારણ થયું કે નહિ ત્યાં? કે, ના. એ વખતે પણ કર્મ પ્રકૃતિના પરમાણુમાં કર્મ થવાની લાયકાતથી બંધાયેલા છે. જીવે પોતે પોતાથી વિકાર અને રાગ કર્યો છે. એટલો નિમિત્તનૈમિત્તિક સંબંધ દેખીને વ્યવહારથી કર્તાકર્મ કહેવામાં આવે છે. આ કર્મનું મોટું જોર છે. જૈનમાં તો કર્મ.. કર્મ. બીજામાં ઈશ્વર અને આમાં કર્મ. પેલાનો ઈશ્વર ચૈતન્ય ને આનો કર્મ જડ. કર્મને લઈને થાય, કર્મને લઈને થાય. આત્મામાં કર્મ ને પરદ્રવ્યને લઈને આત્મામાં થાય એ બિલકુલ જૂઠી વાત છે.

જ્ઞાનાવરણીયનો ક્ષયોપશમ-ઉઘાડ હોય તો અહીં જીવમાં ઉઘાડ દેખાય અને ઉઘાડ દેખાય છે ત્યારે ત્યાં કર્મનો ક્ષયોપશમ પણ છે, એટલો નિમિત્તનૈમિત્તિક સંબંધ છે. પણ કર્મનો ક્ષયોપશમ છે માટે જ્ઞાનનો ઉઘાડ થયો અને જ્ઞાનનો ઉઘાડ થયો માટે ત્યાં કર્મનો ક્ષયોપશમ છે એવું છે નહિ. એ તો નિમિત્તનૈમિત્તિક સંબંધથી કથન કરવામાં આવે છે. એમ આઠે (કર્મની) પ્રકૃતિ, ૧૪૮ પ્રકૃતિ સ્વતંત્ર પોતાના પરિણામથી થાય છે. જીવ પોતાના તે સમયના પોતાના સ્વતંત્ર પરિણામથી તે પરિણામ કરે છે. બે વચ્ચેનો નિમિત્તનૈમિત્તિક સંબંધ દેખી કર્તાકર્મ કહેવામાં આવે છે. આમાં મોટો ઝઘડો છે.

‘વર્ણીજી’ સાથે ચર્ચા થઈ ત્યારે પણ એમ બોલેલા, નિમિત્ત પણ કોઈ વખતે પરમાં નુકસાન કરે છે. તે દિ’ મોટી બે વાત થઈ હતી. (સંવત) ૨૦૧૩ ની સાલ. કથંચિત્ નિમિત્ત પણ કર્તા છે. કીધું, કર્તા નિમિત્ત નથી. અને કમબદ્ધમાં પણ કમસર જે પર્યાય થવાની હોય થાય એમ નહિ. એ તો જેમ પોતાનો પુરુષાર્થ હોય એવી થાય. કીધું, એમ નહિ. જે થવાની હોય તે જ થાય, પુરુષાર્થ એવો જ હોય. પહેલા પછી જે થવાની હોય તે થાય. ઇ કહે, પહેલા પછી જે થવાની હોય તે નહિ. પહેલા પછી થવાની હોય એ થાય ખરી પણ તે જ થવાની હતી તે થઈ એમ નહિ. એ મોટી ચર્ચા થઈ હતી. નહોતું બેસતું, બધાને નહોતું બેસતું. ‘મખનલાલજી’, ‘કૈલાસચંદ્રજી’ બધા બેઠા હતા. બધા હા પાડતા હતા. કોઈએ વિરોધ નહોતો કર્યો. એક વિરોધ ભાઈએ કર્યો ‘કુલચંદ્રજી’ એ, એણે કર્યો. ‘પંચાસ્તિકાય’

ની ૬૨મી ગાથામાં એ લેખ છે એ વાત તે દિ' મુકી હતી. (સંવત) ૨૦૧૩ ની સાલની વાત છે. ત્યાં તો કીધું 'પંચાસ્તિકાય' તો એમ કહે છે, કે એ પોતપોતાને કારણે ષટ્કારણે વિકાર પરિણમે છે, કર્મને લઈને નહિ.

ધર્મ તો સ્વતંત્ર છે પણ વિકાર પણ પર્યાયમાં તે સમયમાં ષટ્કારકના કર્તા, કર્મ, કરણ, સંપ્રદાનથી વિકાર પોતે ષટ્કારકથી પોતે પરિણમે છે. એને દ્રવ્ય-ગુણની અપેક્ષા નથી, એને નિમિત્તની અપેક્ષા નથી. પરકારકોની અપેક્ષા નથી એવો પાઠ છે. ત્યાં તે દિ' મુક્યો હતો. ન બેઠું. 'કુલચંદ્રજી' એ હા પાડી, કે સ્વામી એમ કહે છે, કે નિશ્ચયથી વિકાર પરના કારકની અપેક્ષા વિના પોતાથી પોતામાં વિકાર થાય છે. એ વાત ન બેસી. વિકાર પોતાથી થાય? દેખો! ૬૨મી ગાથા. ષટ્કારકથી વિકાર પોતે પોતાથી પરિણમે એને પર કારકોની અપેક્ષા નથી એવો પાઠ છે. ૬૨મી ગાથા. ન બેઠું. આ ગાથાઓમાં મોટો ઝઘડો છે. એમ કહ્યું ને પાછું કે નિમિત્તનૈમિત્તિક સંબંધ છે. એનો અર્થ શું? અહીંયાં કર્યું, કરે છે ત્યારે સામે ચીજ છે, બસ એટલું. અને સામે ચીજ છે તેથી અહીં કરે છે એમ નહિ. મોટો ફેર છે. જૈનમાં તો કર્મ... કર્મ. અન્યમાં ઈશ્વર અને જૈનમાં કર્મ. એને ચૈતન્ય ઈશ્વર.

એક ફેરી (સંવત) ૧૯૬૮ માં સ્વામીનારાયણના મંદિરમાં જોવા ગયા. 'ગઢડા' હું ને 'મગનભાઈ' સાથે હતા. ત્યાં મને દેખીને એ સ્વામીનારાયણ સાધુઓ ધોતા હતા. એને ખબર, કે આ જૈન છે એમ એને ખબર હતી. 'આ પાંદડું પણ ઈશ્વર વિના હલે નહિ.' એમ બોલ્યા. ૧૯૬૮ ની વાત છે. 'પાંદડું પણ ઈશ્વર વિના હલે નહિ.' એની સાથે ક્યાં વાત કરવી? ઈશ્વર કર્તા માને ને? ઈશ્વરથી પાંદડું હલે, ઈશ્વરની પ્રેરણાથી જગતના પ્રાણી પરિણામ કરે. ઈશ્વરની પ્રેરણા વિના કંઈ પણ પાંદડું હલી શકે નહિ. એમ મને દેખીને જૈન છે એમ દેખીને સ્વામીનારાયણ સાધુ બોલેલા. એની સાથે શું વાત કરવી? પણ જૈનમાં ઇ બોલે છે ને? કર્મને લઈને જ આત્મામાં વિકાર થાય. અને અર્થમાં એવું આવે પણ ખરું.

('સમયસાર') ૭૫-૭૬ ગાથામાં એવું આવે, કર્મ વ્યાપક છે અને વિકાર વ્યાપ્ય તેનું કાર્ય છે. ૭૫ માં એમ આવે છે. એ તો સ્વભાવની દૃષ્ટિ થઈ છે તેથી સ્વભાવ તે કર્તા અને તેનું કાર્ય સ્વભાવ નિર્મળ પર્યાય તે તેનું કાર્ય. એને કંઈ કર્મનો સંબંધ છે નહિ. એ સ્વભાવની દૃષ્ટિની અપેક્ષાએ (વાત છે). સ્વભાવ ચૈતન્ય છે એવું ભાન થયું એથી એનું વ્યાપ્ય સ્વભાવ છે. પછી થોડો રાગ બાકી રહ્યો એનું વ્યાપ્ય કર્મ છે એમ કરીને બેયને કાઢી નાખ્યા છે. ૭૫, ૭૬, ૭૭, ૭૮ (ગાથા). કર્મ વ્યાપક છે. ઇ મોટી ચર્ચા થઈ હતી, ભાઈ સાથે, 'ખારા.. ખારા!' 'ખારા' નહિ? ભાઈ! 'જામનગર'માં એ હતા. એ નોકર હતા. નોકરી હતી ને મોટી પદવીની?

મુમુક્ષુ :- 'સોમચંદભાઈ' નામ છે.

ઉત્તર :- 'સોમચંદભાઈ' છે એમ ને? ઇ 'સોમચંદભાઈ' કહે કે, જુઓ! આ શાસ્ત્રમાં

૭૫ ગાથામાં તો આમ કહ્યું છે, કર્મ વ્યાપક ને વિકાર વ્યાપ્ય. વિકારનું કર્તા તો કર્મ છે એમ અહીં કહ્યું છે. અને એક ઠેકાણે તમે એમ કહો કે, કર્મને લઈને થતું નથી. ભાઈ! આ કઈ અપેક્ષાએ કહ્યું? ‘સોમચંદભાઈ’ નોકર હતા ને? ‘જામનગર’. ત્યાં નોકરી હતી.

વિકારની પર્યાય પોતાનું વ્યાપ્ય એ કર્મનું વ્યાપ્ય ત્યાં કહી દીધું. કેમકે સ્વભાવદૃષ્ટિ થઈ છે તેથી તેનું લક્ષ વિકાર ને નિમિત્ત ઉપર નથી. તેથી તે વિકારનું કાર્ય કરનાર કર્મ ને વિકાર વ્યાપ્ય. એ વિકાર તેનું વ્યાપ્ય અવસ્થા છે, એમ કરીને કાઢી નાખ્યું. એથી કરીને એ કર્મનું જ કાર્ય છે એમ સિદ્ધ કરવું એમ નહિ થાય, કીધું. ‘સોમચંદભાઈ’ સાથે (ચર્યા) થઈ હતી. ‘જામનગર’. આ ૭૫ ગાથામાં આવ્યું ને, કે આમાં તો આમ આવ્યું છે, કે કર્મ વ્યાપક છે ને વિકાર વ્યાપ્ય છે અને તમે ના પાડો છો, કર્મ વ્યાપક નથી. કીધું, અહીં તો સ્વભાવની દૃષ્ટિ જ્યાં થઈ છે તો સ્વભાવની દૃષ્ટિવંતનું વ્યાપ્ય સ્વભાવ છે. એનું વ્યાપ્ય (સ્વભાવ છે). કોઈ ગુણ અનંત ગુણમાંયલો કોઈ ગુણ અપવિત્ર નથી અથવા અપવિત્રને પ્રગટ કરે એવો કોઈ ગુણ નથી. તેથી અનંત ગુણની સંખ્યાવાળું તત્ત્વ તે સ્વભાવદૃષ્ટિ થઈ તેનું વ્યાપ્ય સ્વભાવ જ છે. એનું વ્યાપ્ય-કાર્ય વિકાર નહિ. એ અપેક્ષાએ કર્મનું કાર્ય વિકાર છે એમ કીધું છે. કાઢી નાખવા માટે. સમજાણું કાંઈ? આહા...! એ અહીં છે.

ભાવાર્થ :- ‘આત્માને અને જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મની પ્રકૃતિઓને પરમાર્થે કર્તાકર્મપણાનો અભાવ છે’ ખરેખર તો અભાવ છે. આહાહા...! ‘તોપણ પરસ્પર નિમિત્તનૈમિત્તિક ભાવને લીધે...’ નિમિત્તનૈમિત્તિક સંબંધના વ્યવહારને લીધે ‘બંધ થાય છે, તેથી સંસાર છે અને તેથી કર્તાકર્મપણાનો વ્યવહાર છે.’ નિશ્ચય નથી. આહાહા...!

* સમ્યગ્દૃષ્ટિ, જીવ-અજીવ-આસ્ત્રવ-બંધ આદિના સ્વાંગોને જોનારા છે. રાગાદિ આસ્રવ બંધના પરિણામ આવે પણ સમ્યગ્દૃષ્ટિ તે સ્વાંગોના જોનારા જ્ઞાતા-દૃષ્ટા છે, તે સ્વાંગોના કર્તા નથી. સમ્યગ્દૃષ્ટિ એ સ્વાંગોને કર્મકૃત જાણી શાંતરસમાં જ મગ્ન રહે છે. શુભાશુભભાવો આવે છે. પણ સમ્યગ્દૃષ્ટિ તેને કર્મકૃત સ્વાંગો જાણી તેમાં મગ્ન થતાં નથી. મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવો જીવ-અજીવનો ભેદ જાણતાં નથી, તેથી તે કર્મકૃત સ્વાંગોને જ સાચા (પોતારૂપ) જાણીને તેમાં મગ્ન થઈ જાય છે. રાગાદિ ભાવો કર્મકૃત ભાવો હોવા છતાં તેને પોતાના ભાવો જાણી તેમાં લીન થઈ જાય છે. તેવા અજ્ઞાની જીવોને ધર્મીજીવો આત્માનું યથાર્થ સ્વરૂપ બતાવી, તેનો ભ્રમ મટાડી, ભેદજ્ઞાન કરાવીને શાંતરસમાં લીન કરી સમ્યગ્દૃષ્ટિ બનાવે છે. ૪૪૮.

— પરમાગમસાર

 ગાથા-૩૧૪-૩૧૫

જા એસ પયડીઅટ્ટં ચેદા ણેવ વિમુંચણ ।
 અયાણઓ હવે તાવ મિચ્છાદિટ્ટી અસંજઓ ॥૩૧૪ ॥
 જદા વિમુંચણ ચેદા કમ્મફલમણંતયં ।
 તદા વિમુક્તો હવદિ જાણઓ પાસઓ મુણી ॥૩૧૫ ॥
 યાવદેષ પ્રકૃત્યર્થ ચેતયિતા નૈવ નિમુજ્જતિ ।
 અજ્ઞાયકો ભવેત્તાવન્મિથ્યાદૃષ્ટિરસંયતઃ ॥૩૧૪ ॥
 યદા વિમુજ્જતિ ચેતયિતા કર્મફલમનન્તકમ્ ।
 તદા વિમુક્તો ભવતિ જ્ઞાયકો દર્શકો મુનિઃ ॥૩૧૫ ॥

યાવદયં ચેતયિતા પ્રતિનિયતસ્વલક્ષણાનિર્જ્ઞાનાત્ પ્રકૃતિસ્વભાવમાત્મનો બન્ધનિમિત્તં ન મુજ્જતિ, તાવત્સ્વપરયોરેકત્વજ્ઞાનેનાજ્ઞાયકો ભવતિ, સ્વપરયોરેકત્વદર્શનેન મિથ્યાદૃષ્ટિર્ભવતિ, સ્વપરયોરેકત્વપરિણત્યા ચાસંયતો ભવતિ; તાવદેવ ચ પરાત્મનોરેકત્વાધ્યાસસ્ય કરણાત્કર્તા ભવતિ । યદા ત્વયમેવ પ્રતિનિયતસ્વલક્ષણાનિર્જ્ઞાનાત્ પ્રકૃતિસ્વભાવમાત્મનો બન્ધનિમિત્તં મુજ્જતિ, તદા સ્વપરયોર્વિભાગજ્ઞાનેન જ્ઞાયકો ભવતિ, સ્વપરયોર્વિભાગદર્શનેન દર્શકો ભવતિ, સ્વપરયોર્વિભાગપરિણત્યા ચ સંયતો ભવતિ; તદૈવ ચ પરાત્મનોરેકત્વાધ્યાસસ્યાકરણાદકર્તા ભવતિ ।

(‘જ્યાં સુધી આત્મા પ્રકૃતિના નિમિત્તે ઊપજવું-વિશ્વસવું ન છોડે ત્યાં સુધી તે અજ્ઞાની, મિથ્યાદૃષ્ટિ, અસંયત છે’ એમ કહે છે :-)

ઉત્પાદ-વ્યય પ્રકૃતિનિમિત્તે જ્યાં લગી નહિ પરિતજે,
 અજ્ઞાની, મિથ્યાત્વી, અસંયત ત્યાં લગી આ જીવ રહે; ૩૧૪.
 આ આત્મા જ્યારે કરમનું ફળ અનંતું પરિતજે,
 જ્ઞાયક તથા દર્શક તથા મુનિ તેહ કર્મવિમુક્ત છે. ૩૧૫.

ગાથાર્થ :- [યાવત્] જ્યાં સુધી [એષ: ચેતયિતા] આ આત્મા [પ્રકૃત્યર્થ] પ્રકૃતિના

નિમિત્તે ઊપજવું-વિણસવું [ન એવ વિમુચ્ચતિ] છોડતો નથી, [તાવત્] ત્યાં સુધી તે [અજ્ઞાયકઃ] અજ્ઞાયક છે, [મિથ્યાદૃષ્ટિ] મિથ્યાદૃષ્ટિ છે, [અસંયતઃ ભવેત્] અસંયત છે.

[યદા] જ્યારે [ચેતયિતા] આત્મા [અનન્તકમ્ કર્મફલમ્] અનંત કર્મફળને [વિમુચ્ચતિ] છોડે છે, [તદા] ત્યારે તે [જ્ઞાયકઃ] જ્ઞાયક છે, [દર્શકઃ] દર્શક છે, [મુનિઃ] મુનિ છે, [વિમુક્તઃ ભવતિ] વિમુક્ત (અર્થાત્ બંધથી રહિત) છે.

ટીકા :- જ્યાં સુધી આ આત્મા, (પોતાનાં અને પરનાં જુદાં જુદાં) નિશ્ચિત સ્વલક્ષણોનું જ્ઞાન (ભેદજ્ઞાન) નહિ હોવાને લીધે, પ્રકૃતિના સ્વભાવને-કે જે પોતાને બંધનું નિમિત્ત છે તેને-છોડતો નથી, ત્યાં સુધી સ્વ-પરના એકત્વજ્ઞાનથી અજ્ઞાયક છે, સ્વપરના એકત્વદર્શનથી (એકત્વરૂપ શ્રદ્ધાનથી) મિથ્યાદૃષ્ટિ છે અને સ્વપરની એકત્વપરિણતિથી અસંયત છે; અને ત્યાં સુધી જ પરના અને પોતાના એકત્વનો અધ્યાસ કરવાથી કર્તા છે. અને જ્યારે આ જ આત્મા, (પોતાનાં અને પરનાં જુદાં જુદાં) નિશ્ચિત સ્વલક્ષણોના જ્ઞાનને (ભેદજ્ઞાનને) લીધે, પ્રકૃતિના સ્વભાવને-કે જે પોતાને બંધનું નિમિત્ત છે તેને-છોડે છે, ત્યારે સ્વપરના વિભાગજ્ઞાનથી (ભેદજ્ઞાનથી) જ્ઞાયક છે, સ્વપરના વિભાગદર્શનથી (ભેદદર્શનથી) દર્શક છે અને સ્વપરની વિભાગપરિણતિથી (ભેદપરિણતિથી) સંયત છે; અને ત્યારે જ પરના અને પોતાના એકત્વનો અધ્યાસ નહિ કરવાથી અકર્તા છે.

ભાવાર્થ :- જ્યાં સુધી આ આત્મા પોતાના અને પરના સ્વલક્ષણને જાણતો નથી ત્યાં સુધી તે ભેદજ્ઞાનના અભાવને લીધે કર્મપ્રકૃતિના ઉદયને પોતાનો સમજી પરિણમે છે; એ રીતે મિથ્યાદૃષ્ટિ, અજ્ઞાની, અસંયમી થઈને, કર્તા થઈને, કર્મનો બંધ કરે છે. અને જ્યારે આત્માને ભેદજ્ઞાન થાય છે ત્યારે તે કર્તા થતો નથી, તેથી કર્મનો બંધ કરતો નથી, જ્ઞાતાદ્રષ્ટાપણે પરિણમે છે.

ગાથા-૩૧૪ અને ૩૧૫ ઉપર પ્રવચન

હવે ૩૧૪-૧૫. ‘(‘જ્યાં સુધી આત્મા પ્રકૃતિના નિમિત્તે ઊપજવું-વિણસવું ન છોડે...’ જોયું? પેલામાં પ્રકૃતિના નિમિત્તે ઊપજે-વિણસે છે એમ કહ્યું. હવે પોતે ‘આત્મા પ્રકૃતિના નિમિત્તે ઊપજવું-વિણસવું ન છોડે ત્યાં સુધી અજ્ઞાની...’ છે. આહાહા...! પરને આશ્રયે વિકાર ઉત્પન્ન કરે એ તો અજ્ઞાની છે, કહે છે. આહાહા...! ‘મિથ્યાદૃષ્ટિ, અસંયત છે...’ ત્રણ લીધા. ‘એમ હવે (ગાથાઓમાં) કહે છે :-’ ૩૧૪-૧૫.

जा एस पयडीअहं चेदा णेव विमुंचए।
 अयाणओ हवे ताव मिच्छादिट्ठी असंजओ।।३१४।।
 जदा विमुंचए चेदा कम्मफलमणंतयं।
 तदा विमुत्तो हवदि जाणओ पासओ मुणी।।३१५।।

નીચે હરિગીત.

ઉત્પાદ-વ્યય પ્રકૃતિનિમિત્તે જ્યાં લગી નહિ પરિતજે,
 અજ્ઞાની, મિથ્યાત્વી, અસંયત ત્યાં લગી આ જીવ રહે; ૩૧૪.
 આ આત્મા જ્યારે કરમનું ફળ અનંતું પરિતજે,
 જ્ઞાયક તથા દર્શક તથા મુનિ તેહ કર્મવિમુક્ત છે. ૩૧૫.

ટીકા :- ‘જ્યાં સુધી આ આત્મા, (પોતાનાં અને પરનાં જુદાં જુદાં) નિશ્ચિત સ્વલક્ષણોનું જ્ઞાન (ભેદજ્ઞાન) નહિ હોવાને લીધે,...’ આ કારણે એમ કહે છે. જ્યાં સુધી ‘(પોતાનાં અને પરનાં જુદાં જુદાં) નિશ્ચિત સ્વલક્ષણોનું જ્ઞાન નહિ હોવાને લીધે,...’ આ કારણે ‘પ્રકૃતિના સ્વભાવને-કે જે પોતાને બંધનું નિમિત્ત છે...’ પ્રકૃતિનો સ્વભાવ તો બંધનું નિમિત્ત છે, બંધનું મૂળ કારણ નથી. આહાહા...! ભાષા સાદી છે પણ વસ્તુ સિદ્ધાંત એનો (મૂક્યો છે). પ્રકૃતિના સ્વભાવને જ્યાં સુધી ભેદજ્ઞાન કરીને ન તજે, તેનો આશ્રય ન છોડે. આશ્રય પોતે કરે છે. તેથી તેને સામાને નિમિત્ત કહેવામાં આવે છે. એ આશ્રય છોડી દેવે નહિ જ્યાં સુધી ત્યાં સુધી નિમિત્તના આશ્રયે કર્યા કરે.

‘નિશ્ચેત સ્વલક્ષણોનું જ્ઞાન નહિ હોવાને લીધે...’ આત્મા આનંદ ને જ્ઞાનની સત્તાવાળો છે એમાં વિકાર અને કર્મનો તો અભાવ છે, એવું જ્યાં સુધી સ્વલક્ષણનું અને પરના લક્ષણનું ‘જ્ઞાન નહિ હોવાને લીધે, પ્રકૃતિના સ્વભાવને-કે જે પોતાને બંધનું નિમિત્ત છે...’ જુઓ! આમાં નિમિત્તની વ્યાખ્યા ઘણી આવી. પ્રકૃતિનો સ્વભાવ કે જે બંધનું નિમિત્ત છે. બંધનું ઉપાદાન મૂળ કારણ પોતે છે. પ્રકૃતિ તો ત્યારે તેને નિમિત્ત કહેવામાં આવે છે. નિમિત્ત કીધું માટે એનાથી થાય છે તો એ નિમિત્ત જ રહેતું નથી. આહાહા...!

‘જ્યાં સુધી આ આત્મા (પોતાનાં અને પરનાં જુદાં જુદાં) નિશ્ચિત સ્વલક્ષણોનું જ્ઞાન (ભેદજ્ઞાન) નહિ હોવાને લીધે,...’ આને કારણે ‘પ્રકૃતિના સ્વભાવને-કે જે પોતાને બંધનું નિમિત્ત છે તેને-છોડતો નથી,...’ આહાહા...! ભેદજ્ઞાન નથી કરતો ત્યાં સુધી પ્રકૃતિના સ્વભાવનો રાગને લક્ષમાંથી આશ્રય કરવો છોડતો નથી. પ્રકૃતિનો આશ્રય કરવો છોડતો નથી. પણ પ્રકૃતિનું લક્ષણ ને સ્વભાવ ચૈતન્યનું (લક્ષણ) બેયનું ભિન્ન છે એના ભેદજ્ઞાનના અભાવને લીધે પરના આશ્રયે થતો તેને ભાવને છોડતો નથી. પરના આશ્રયે થતો ભાવ તેને પોતાનો માને છે પણ છોડતો નથી. આહાહા...!

આ 'સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન અધિકાર' છે. 'ત્યાં સુધી...' ક્યાં સુધી? કે, પોતે આત્મા પરનો આશ્રય છોડતો નથી, પરનું નિમિત્ત તરફનું લક્ષ્ય છોડતો નથી આ કારણે. 'ત્યાં સુધી...' એમ કહ્યું ને? જ્યાં સુધી કર્મનો ઉદય છે ત્યાં સુધી એમ કહ્યું નથી. જ્યાં સુધી આત્મા અને કર્મનો ભિન્ન ભાવ જાણતો નથી, ભિન્ન લક્ષણ કરતો નથી ત્યાં સુધી. ઇ તો પોતા ઉપર આવ્યું. સમજાણું કાંઈ?

'ત્યાં સુધી સ્વ-પરના એકત્વજ્ઞાનથી...' પર ને સ્વના ભેદજ્ઞાનના અભાવને લીધે. પર રાગ અને આત્મા બેને એક માનતો. આહાહા...! 'એકત્વજ્ઞાનથી અજ્ઞાયક છે,...' રાગ એ ખરેખર પોતાનું સ્વરૂપ નથી પણ નિમિત્તને આશ્રયે પોતામાં પોતાથી થાય છે. તેથી તે તેનું ખરું સ્વરૂપ લક્ષણ નથી. એવું લક્ષણનું ભાન નહિ હોવાને લીધે. આહાહા...! ભાષા બધી સાદી છે પણ છે અંદર નરમ. બેયની ભિન્નતા, સમય સમયની બેયની ભિન્નતા. કોઈને કારણે કોઈ પર્યાય ઉત્પન્ન થાય એ ત્રણ કાળમાં નથી. કર્મને લઈને વિકાર થાય ને વિકારને લઈને કર્મને થવું પડે એવું ત્રણ કાળમાં નથી. આહાહા...!

'સ્વ-પરના એકત્વજ્ઞાનથી અજ્ઞાયક છે,...' પ્રકૃતિને આશ્રયે જે વિકાર કરે છે તે વિકાર અને આત્માનો સ્વભાવ બે ભિન્ન છે, એમ નથી જાણતો ત્યાં સુધી નિમિત્તને આશ્રયે થતો વિકાર ને જ્ઞાન બે એક માનીને. શું કહ્યું ઇ? નિમિત્તને નહિ પણ નિમિત્તને આશ્રયે થતો જે વિકાર અને જે આત્માનું જ્ઞાન એને એકત્વજ્ઞાનથી, એ બેનું એકપણાનું જ્ઞાન છે. એ અજ્ઞાયક છે, એ જ્ઞાયક નથી. આહાહા...! હવે આવું બધું (સમજવું). કર્મને લઈને થાય, કર્મને લઈને થાય, જૈનમાં તો પહેલેથી એ પોકાર છે. સ્થાનકવાસીમાં ઇ, દેરાવાસીમાં ઇ, દિગંબરમાં ઇ, ત્રણેયમાં ઇ છે. કર્મને લઈને થાય.

અહીં તો (કહે છે), સ્વ-પરના એકત્વજ્ઞાનથી અજ્ઞાયક છે, કર્મને લઈને નહિ. કર્મને લઈને અજ્ઞાયક છે એમ નહિ. 'સ્વ-પરના એકત્વજ્ઞાનથી અજ્ઞાયક છે,...' પોતે જ્ઞાયક સ્વરૂપ છે અને વિકાર તે વિપરીત સ્વભાવ છે. એ નિમિત્તને આશ્રયે વિકાર થાય છે, એનો સ્વભાવ નથી. એમ જ્યાં સુધી વિકારનું અને સ્વભાવનું એકત્વજ્ઞાન છે ત્યાં સુધી તે અજ્ઞાની છે. આહાહા...! પ્રકૃતિને અને આત્માને એમ ન કહ્યું. અહીં તો સ્વ-પરના એકત્વજ્ઞાનથી (કહ્યું છે). પરના નિમિત્તને આશ્રયે થતો જે વિકાર અને સ્વભાવ બેને એકત્વ જ્ઞાન છે. આહાહા...! ત્યાં સુધી તે અજ્ઞાયક છે. છે? એ પર તો બંધનું નિમિત્ત છે, ઉપાદાન તો પોતે છે. તો એ નિમિત્તને આશ્રયે થતાં વિકારને પોતાનો માનીને ભેદજ્ઞાન કરતો નથી ત્યાં સુધી તેને એકત્વજ્ઞાનથી અજ્ઞાયક છે, ઇ અજ્ઞાની છે. આહાહા...! આવું બધું લાંબું લાંબું ક્યાં કરવા જાય? નવરાશ ક્યાં છે? ફુરસદ ન મળે. એટલે પછી કર્મ... કર્મ... કર્મ... કર્મ... બસ... જ્યાં હોય ત્યાં મોઢા આગળ વાત કર્મની જ મુકે. કર્મને લઈને થાય. આત્મા તો શુદ્ધ છે. એ અશુદ્ધતા તો કર્મને લઈને થાય છે. એ વાત સાચી, નિમિત્તપણાને લક્ષે થાય છે

એટલું સાચું, પણ નિમિત્તથી થાય છે એ ખોટું. આહાહા...! ક્યાં ફેર છે એ જરીક સમજવા જેવું છે. ક્યાં દરકાર કરી છે? આ કર્મ અને નિમિત્ત શું છે એનો નિર્ણય કે દિ' કર્યો છે? આહાહા...! શું કહ્યું?

‘જ્યાં સુધી આ આત્મા,...’ જ્યાં સુધી આ આત્મા. જ્યાં સુધી કર્મનો ભાગ છે ત્યાં સુધી એમ નથી કહ્યું, ‘જ્યાં સુધી આ આત્મા (પોતાનાં અને પરનાં જુદાં જુદાં) નિશ્ચિત સ્વલક્ષણોનું જ્ઞાન નહિ હોવાને લીધે, પ્રકૃતિના સ્વભાવને-કે જે પોતાને બંધનું નિમિત્ત છે...’ પ્રકૃતિના નિમિત્તે થયેલો ભાવ એ તો બંધનું કારણ છે. પ્રકૃતિના નિમિત્તે થયેલો ભાવ એ તો બંધનું કારણ છે. અને તેને તે છોડતો નથી. કોને? નિમિત્તને આશ્રયે થયેલો વિકાર તેને ઈ છોડતો નથી. આહાહા...!

‘ત્યાં સુધી સ્વ-પરના એકત્વજ્ઞાનથી અજ્ઞાયક છે, સ્વપરના એકત્વદર્શનથી (એકત્વરૂપ શ્રદ્ધાનથી) મિથ્યાદષ્ટિ છે...’ આહાહા...! એ નિમિત્તને આશ્રયે થયેલો ભાવ, કર્તા નિમિત્ત નહિ પણ નિમિત્તને આશ્રયે થયેલો ભાવ અને સ્વભાવિક ભાવ બેના ભેદજ્ઞાનના અભાવને લીધે તે વિભાવને છોડતો નથી. આહાહા...! વિભાવ થાય છે નિમિત્તને આશ્રયે, નિમિત્તથી નહિ, બેમાં મોટો ફેર છે. નિમિત્તથી અને નિમિત્તને આશ્રયે. નિમિત્તને આશ્રયે ત્યાં સ્વાધીન પોતે નિમિત્તનું લક્ષ કરે છે અને નિમિત્તથી થાય તો પરાધીન થઈ જાય છે. નિમિત્ત એને વિકાર કરાવે એમ થઈ જાય છે. આહાહા...!

‘સ્વ-પરના એકત્વજ્ઞાનથી અજ્ઞાયક છે,...’ ‘બંધનું નિમિત્ત છે તેને છોડતો નથી,...’ એમ કીધું છે. બંધને છોડતો નથી એમ નથી કહ્યું. ‘પ્રકૃતિના સ્વભાવને-કે જે પોતાને બંધનું નિમિત્ત છે...’ આહાહા...! તેને નિમિત્તને લક્ષમાંથી છોડતો નથી, એથી વિકારને છોડતો નથી. નિમિત્તને લક્ષમાંથી છોડતો નથી એટલે આને છોડતો નથી. આહાહા...! આવું બધું અજ્ઞાન.

મુમુક્ષુ :- પોતાને બંધનું નિમિત્ત છે, ભાવબંધનું નિમિત્ત છે?

ઉત્તર :- ભાવબંધનું નિમિત્ત છે. નિમિત્ત એટલે પોતે કરે છે તે પરનું લક્ષ છે, એમ. તેથી તે નિમિત્ત તરફનું લક્ષ છોડતો નથી, તેથી તેના તરફે થતો પોતાનો વિકાર તે લક્ષે એને પણ એ છોડતો નથી. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ? ‘બંધનું નિમિત્ત છે તેને-છોડતો નથી.’ બંધનું નિમિત્ત પ્રકૃતિ નથી, પ્રકૃતિને આશ્રયે થયેલો વિકાર તે બંધનું નિમિત્ત છે. આહાહા...!

‘જ્યાં સુધી આ આત્મા, (પોતાનાં અને પરનાં જુદાં જુદાં) નિશ્ચિત સ્વલક્ષણોનું જ્ઞાન (ભેદજ્ઞાન) નહિ હોવાને લીધે, પ્રકૃતિના સ્વભાવને-કે જે પોતાને બંધનું નિમિત્ત છે...’ એ પ્રકૃતિને આશ્રયે થતો ભાવ એ બંધનું કારણ છે. તેને એ છોડતો નથી. નિમિત્તને છોડતો નથી એમ નહિ. નિમિત્તથી થતાં ભાવને. પોતે નિમિત્તને આશ્રયે થતો ભાવ તેને છોડતો નથી. આહાહા...! પ્રકૃતિને છોડતો નથી ને ગ્રહતો નથી એ પ્રશ્ન છે જ નહિ. એ પ્રકૃતિનું ગ્રહવું-છોડવું આત્મામાં છે જ નહિ. પણ પ્રકૃતિના નિમિત્તે થતાં ભાવને છોડતો નથી. આહાહા...!

એ વિકાર બંધનું નિમિત્ત છે, એ આત્માનો સ્વભાવ નથી.

મુમુક્ષુ :- બંધનું નિમિત્ત છે એટલે નવા બંધનું નિમિત્ત છે?

ઉત્તર :- ભાવ, ભાવબંધનું નિમિત્ત છે ને. પ્રકૃતિના નિમિત્તના આશ્રયે થતો ભાવ બંધનું નિમિત્ત છે. તેને પ્રકૃતિનો આશ્રય છોડતો નથી તેથી તે વિકારને પણ છોડતો નથી. આહાહા...! કર્મને છોડવું ને ગ્રહવું નથી. પરદ્રવ્યનો ગ્રહણ-ત્યાગ આત્મામાં છે જ નહિ. ત્યાગઉપાદાનશૂન્યત્વ શક્તિ. પરનો ત્યાગ અને પરનું ગ્રહણ એ તો શૂન્ય છે. પણ પ્રકૃતિના નિમિત્તે થતો જે વિકાર સ્વભાવ એને પોતાનો માને છે એ નિમિત્તને આધીન થયેલો વિકાર છે એ સ્વભાવ આધીન થયેલી દશા નથી. થયેલી દશા પોતાથી પોતામાં છે, પણ નિમિત્તને આધીન થયેલી (છે). વિકાર સ્વભાવને આધીન થતો નથી. આહાહા...! આવું બધું યાદ રાખવું.

મુમુક્ષુ :- એને સ્વ-પરના ભેદજ્ઞાનનો અભાવ છે.

ઉત્તર :- એને પોતાને સ્વ-પરનું ભાન નથી. નિમિત્તને આશ્રયે થયેલો વિકાર એ પોતાનો સ્વભાવ નથી, વિકાર છે. થાય છે પોતાથી પણ નિમિત્તને આશ્રયે થાય છે, સ્વભાવને આશ્રયે નહિ. આહાહા...! સમજાય છે? બંધનું નિમિત્ત છે. પ્રકૃતિનો જે નિમિત્તને આશ્રયે થયેલો સ્વભાવ બંધરૂપ વિભાવ એ બંધનું નિમિત્ત છે તેને છોડતો નથી. ‘ત્યાં સુધી સ્વ-પરના એકત્વજ્ઞાનથી અજ્ઞાયક છે, સ્વપરના એકત્વદર્શનથી મિથ્યાદષ્ટિ છે...’ આહાહા...! પ્રકૃતિના લક્ષે થયેલો વિકાર તે મારો સ્વભાવ છે, મારું સ્વરૂપ છે એમ બેની એકતાબુદ્ધિ જેની છે તે મિથ્યાદષ્ટિ છે. આહાહા...! થયો છે પોતામાં પણ નિમિત્તને આશ્રયે થયેલો છે. એ વાસ્તવિક સ્વભાવથી થયેલો નથી. સમજાણું આમાં?

મુમુક્ષુ :- તો પછી વિકારને સાપેક્ષ કહેવામાં શું વાંધો છે?

ઉત્તર :- વિકાર સ્વતંત્ર છે, નિમિત્ત કીધું ત્યાં સ્વતંત્ર છે. ઉપાદાન સ્વતંત્ર છે. નિમિત્તની અપેક્ષા-તો પોતે કરી છે. લક્ષ, નિમિત્તની અપેક્ષા છે માટે વિકાર થાય છે એમ નથી. એ લક્ષ કરે છે. એ લક્ષ કરે છે એ નિમિત્તને આશ્રયે કરે છે એ બંધનું કારણ છે. તેથી તે એને છોડતો નથી. નિમિત્તને છોડતો નથી, ગ્રહતો નથી એ આવ્યું નથી. આહાહા...! પરદ્રવ્યને ગ્રહવા, મુકવાનો પ્રશ્ન અહીં છે જ નહિ. આહાહા...!

પરને લક્ષે થતો જે વિકાર એને જ્યાં સુધી નિમિત્તાધીન થયેલા વિકારને છોડતો નથી ત્યાં સુધી વિકાર ને સ્વભાવનું ભેદજ્ઞાન નથી. ત્યાં સુધી તે અજ્ઞાની છે, ત્યાં સુધી તે મિથ્યાદષ્ટિ છે. નિમિત્તને આધિન થયેલો ભાવ, નિમિત્તથી નહિ, નિમિત્તને આધીનથી થયેલો ભાવ, નિમિત્તને વશ થયેલો ભાવ. વશ આવે છે, ‘જયસેનાચાર્ય’ની ટીકામાં ‘કર્મને વશે’ એવો શબ્દ આવે છે. કર્મથી નહિ, કર્મને વશે. કર્મથી નહિ ને કર્મને વશે એમાં મોટો ફેર છે. પોતે વશ થાય છે. આહાહા...! આવું ઝીણું ઘણું, ભાઈ! હવે આવી ઝીણી વાતું ક્યાં (યાદ રાખવી?) દયા પાળો, વ્રત કરો, ભક્તિ કરો, પૂજા કરો.. થઈ ગયું. આહાહા...! પણ ઈ કહે

છે, કે ઈ ભાવ પ્રકૃતિના નિમિત્તે થયેલો છે. એટલે કે પરને આશ્રયે થયેલો છે તારો સ્વભાવભાવ નથી. થયો છે તારી પર્યાયમાં પ્રકૃતિના આશ્રયે, પણ સ્વભાવભાવ નથી. તેથી તેને તે ભાવ અને સ્વભાવના ભેદજ્ઞાનનો અભાવ છે. આહાહા..!

તેથી તે 'મિથ્યાદષ્ટિ છે અને સ્વપરની એકત્વપરિણતિથી અસંયત છે;...' આહાહા..! નિમિત્તને આધીન થયેલો ભાવ એને ને પોતાના સ્વભાવને એકત્વ પરિણતિ છે એ અસંયતી છે, એ સંયતી નથી. આહાહા..! એ અસાધુ છે. સાધુ થયેલો પણ પ્રકૃતિના નિમિત્તે થયેલો ભાવ પોતાનો પોતાની પર્યાયમાં પણ એને પણ સ્વભાવથી ભિન્ન નથી જાણતો અને એકત્વ માને છે તે અસંયમી, મિથ્યાદષ્ટિ અસંયમી છે. આહાહા..! અભ્યાસ નહિ એટલે વિષય જરી આકરો પડે. આહાહા..!

'અને ત્યાં સુધી જ...' જ્યાં સુધી એમ કહ્યું હતું ને? 'ત્યાં સુધી જ પરના અને પોતાના એકત્વનો અધ્યાસ કરવાથી કર્તા છે.' કોનો? પરિણામનો. નિમિત્તનો કર્તા છે એ નહિ. નિમિત્તને આધીન થયેલો વિકાર તેનાથી ભેદજ્ઞાન નથી, તેને છોડતો નથી ત્યાં સુધી તેનો કર્તા અજ્ઞાની થાય છે. વિકારનો કર્તા, ડોં! પ્રકૃતિનો નહિ, નિમિત્તનો નહિ. એ તો પહેલેથી ના જ પાડી કે નિમિત્તનૈમિત્તિક સંબંધ છે, કર્તાકર્મ સંબંધ છે નહિ. નિમિત્ત અને પ્રકૃતિ સાથે. આહાહા..! આવું આટલું બધું યાદ રાખવું. પેલું તો ટૂંકું ટય હતું. દયા પાળવી ને વ્રત પાળવા ને ભક્તિ કરવી, પૂજા કરવી. જાઓ! પણ કહે છે, કે એ બધો ભાવ નિમિત્તને આધીન થયેલો છે, તારો સ્વભાવ નથી. નિમિત્તથી થયો નથી, તારો સ્વભાવ નથી. નિમિત્તને આધીન થયેલો ભાવ અને સ્વભાવભાવનું ભેદજ્ઞાન નથી ત્યાં સુધી તે અજ્ઞાની મિથ્યાદષ્ટિ અને અસંયમી છે. આહાહા..!

'ત્યાં સુધી જ પરના અને પોતાના એકત્વનો અધ્યાસ કરવાથી કર્તા છે.' કર્તા સિદ્ધ કરવું છે ને? કોનો પણ કર્તા? નિમિત્તનો નહિ, નિમિત્ત આધીન થયેલા વિકારનો કર્તા છે. આહાહા..! 'ત્યાં સુધી જ પરના અને પોતાના એકત્વનો અધ્યાસ કરવાથી કર્તા છે. અને જ્યારે આ જ આત્મા, (પોતાનાં અને પરનાં જુદાં જુદાં) નિશ્ચિત સ્વલક્ષણોના જ્ઞાનને (ભેદજ્ઞાનને) લીધે, પ્રકૃતિના સ્વભાવને...' એ પ્રકૃતિનો સ્વભાવ નિમિત્ત આધીન થયો એને કીધું. એ પોતાનો સ્વભાવ નથી. પ્રકૃતિના નિમિત્તે એટલે પ્રકૃતિના નિમિત્તનો સ્વભાવ. આહાહા..! 'પ્રકૃતિના સ્વભાવને-કે જે પોતાને બંધનું નિમિત્ત છે...' કોણ? વિકાર. 'તેને-છોડે છે,...' જ્યારે પ્રકૃતિના આશ્રયે થતો પોતાનો વિકાર સ્વભાવ કે જે પોતાને બંધનું નિમિત્ત છે. પ્રકૃતિ નિમિત્ત છે એમ નહિ, બંધનું નિમિત્ત એનો ભાવ-વિકારી ભાવ બંધનું નિમિત્ત છે.

જ્યારે છોડે છે 'ત્યારે સ્વપરના વિભાગજ્ઞાનથી (ભેદજ્ઞાનથી)...' પોતાના અને પરના જુદા જ્ઞાનથી) 'જ્ઞાયક છે,...' જાણનાર છે. નિમિત્તનો કર્તા તો નથી પણ વિકારનો પણ કર્તા નથી. આહાહા..! એ જ્ઞાયક કીધો ને? પહેલા કર્તા કીધો એ વિકારનો અને આ જ્ઞાયક

કીધો એ વિકારનો કર્તા નથી. પર તો નિમિત્ત માત્ર એક ચીજ (છે) એટલું. આહાહા..!

‘સ્વપરના વિભાગદર્શનથી (ભેદદર્શનથી) દર્શક છે...’ નિમિત્તના આશ્રયે થયેલા વિકાર ને સ્વભાવના ભેદજ્ઞાનથી તે સમ્યગ્દષ્ટિ છે. ‘અને સ્વપરની વિભાગપરિણતિથી (ભેદપરિણતિથી) સંયત છે;...’ પ્રકૃતિના નિમિત્તે થયેલો વિકાર અને સ્વભાવનું ભેદજ્ઞાન હોવાથી અને સ્વભાવમાં પરિણતિ હોવાથી તે સંયત છે. ‘અને ત્યારે જ પરના અને પોતાના એકત્વનો અધ્યાસ નહિ કરવાથી અકર્તા છે.’ કોનો? વિકારનો. આહાહા..! વિશેષ આવશે.

(શ્રીતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

પ્રવચન નં. ૩૮૬, શ્લોક-૧૯૬, ગાથા-૩૧૪ થી ૩૧૬ બુધવાર, મહા સુદ ૫,
તા. ૦૬-૦૨-૧૯૮૦

‘સમયસાર’ ૩૧૪-૩૧૫નો ભાવાર્થ છે. ‘જ્યાં સુધી આ આત્મા પોતાના અને પરના સ્વલક્ષણને જાણતો નથી...’ એમ નથી લીધું કે, જ્યાં સુધી કર્મનું જોર છે.

મુમુક્ષુ :- ...

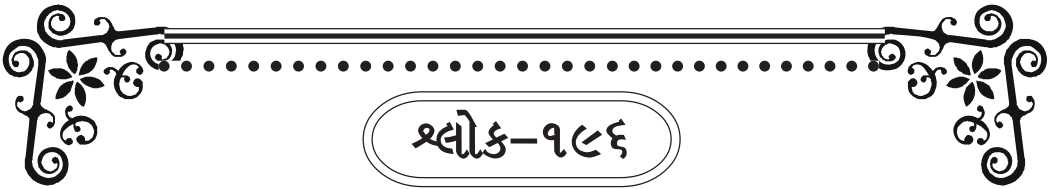
ઉત્તર :- એ વાત જ નથી. એક દ્રવ્યનું બીજા દ્રવ્ય ઉપર જોર છે જ નહિ. એટલે ‘જ્યાં સુધી આ આત્મા...’ એમ લીધું, જ્યાં સુધી કર્મનું જોર છે ત્યાં સુધી ભેદજ્ઞાન કરતો નથી એમ નથી લીધું. પાઠમાં એ આવી ગયું. ‘જ્યાં સુધી આ આત્મા...’ એ આ આત્મા કરીને બીજા આત્માઓથી જુદો પાડ્યો છે, બધા એક નથી.

‘જ્યાં સુધી આ આત્મા પોતાના અને પરના સ્વલક્ષણને જાણતો નથી ત્યાં સુધી તે ભેદજ્ઞાનના અભાવને લીધે કર્મપ્રકૃતિના ઉદયને પોતાના સમજી પરિણમે છે;...’ પોતાનો સમજીને પરિણમે છે. ‘એ રીતે મિથ્યાદષ્ટિ...’ પોતાનો જ્ઞાતા-દષ્ટા સ્વભાવ, એને છોડી અને પ્રકૃતિનો જે સ્વભાવ એ વિકાર છે. છે તો જીવની પર્યાયનો પણ એ પ્રકૃતિનો સ્વભાવ છે, આત્માનો સ્વભાવ નથી., એમ ભેદ પાડવો છે. જે પ્રકૃતિના સ્વભાવને પોતાનો સમજી પરિણમે છે. ‘એ રીતે મિથ્યાદષ્ટિ, અજ્ઞાની અને અસંયમી થઈને,...’ પોતે જ મિથ્યાદષ્ટિ જૂઠી દષ્ટિ જે સ્વભાવ દષ્ટિ છોડી અને વિભાવ પ્રકૃતિના સ્વભાવને પોતાનો માને ત્યાં સુધી તે મિથ્યાદષ્ટિ, અસંયમી અને અજ્ઞાની થઈને, ‘કર્તા થઈને, કર્મનો બંધ કરે છે.’ એ વિકારનો કર્તા થઈને કર્મનો બંધ થાય છે. આહાહા..! કર્તા થઈ વિકારની પરિણતિનો (બંધ કરે છે). સ્વ આશ્રય છોડી અને પર આશ્રયને અવલંબે જતાં તે વિકારનો કર્તા (થાય છે). જ્ઞાતાપણું ભાસ્યું નહિ એટલે કર્તાપણું તો એને હોઈ શકે. એટલે વિકારનો કર્તા થઈને કર્મનો બંધ કરે છે. કર્મનો બંધ કરે છે એ સમજાવ્યું છે. બાકી કર્મબંધ તો એને કારણે થાય છે. આ પોતે માને છે એ પ્રમાણે તે કાળે કર્મના બંધનના રજકણોની પર્યાયનું કર્મપણે થવાનું

છે તેને કર્મને બાંધે છે એમ કહે છે. સમજાણું?

‘અને જ્યારે આત્માને ભેદજ્ઞાન થાય છે...’ કર્મ મોળા પડે છે ને એમ વાત નથી કરી. પોતાથી જ ભેદજ્ઞાન જ્યારે થાય છે એમાં બધું આવી ગયું. કમબદ્ધ પણ આવ્યું, સર્વજ્ઞ સ્વભાવીનો નિર્ણય પણ આવ્યો. સર્વજ્ઞ સ્વભાવી આત્મા એને રાગથી ભિન્ન પાડી અને એનું ભેદજ્ઞાન કરે છે ‘ત્યારે તે કર્તા થતો નથી,...’ ત્યારે વિકાર પરિણામ થવા છતાં પ્રકૃતિના, નિમિત્તના આશ્રયે વિકાર થવા છતાં તેનો કર્તા થતો નથી. આહાહા...! શબ્દો તો બહુ સાદા છે પણ આ મૂળ માલ છે.

સ્વનો આશ્રય ન કરતા પરનો આશ્રય કરે છે તે રાગનો કર્તા થાય છે. અને જ્યારે ભેદજ્ઞાન થાય છે, પ્રકૃતિનો સ્વભાવ જે વિકાર થવું એનાથી ભેદજ્ઞાન થાય છે ત્યારે તે કર્તા થતો નથી. પરિણતિ હોય છે. પ્રકૃતિના નિમિત્તની પોતાના પર્યાયમાં, પોતાની કમજોરીથી વિકાર થાય છે પણ કર્તા થતો નથી. આહાહા...! ‘તેથી કર્મનો બંધ કરતો નથી,...’ તેથી તેને કર્મબંધ થતો નથી. કરતો નથી એટલે થતો નથી. આહાહા...! ‘જ્ઞાતાદૃષ્ટાપણે પરિણમે છે.’ ભેદજ્ઞાન થતાં એ આવી ગયું. કમબદ્ધ પણ એમાં આવી ગયું. ન્યાંથી શરૂ કર્યું છે ને? શરૂઆત, ગાથાથી શરૂઆત (કરી છે). કમબદ્ધમાં સ્વનું શરણ છે, એ શરણ લીધું છે એથી જ્ઞાતા-દૃષ્ટાપણે પરિણમે છે. એ જ એના કમબદ્ધમાં જાણવું-દેખવું એ જ એની પરિણતિ થાય તેને તે પ્રકૃતિના સ્વભાવને પોતામાં રહીને, જ્ઞાન ને દર્શનમાં રહીને તેને જાણે છે. એ કર્તાની વ્યાખ્યા કરી.

શ્લોક-૧૯૬

(અનુષ્ટુપ)

ભોક્તૃત્વં ન સ્વભાવોઽસ્ય સ્મૃતઃ કર્તૃત્વવચ્ચિતઃ ।

અજ્ઞાનાદેવ ભોક્તાયં તદભાવાદવેદકઃ ॥૧૯૬॥

‘એવી જ રીતે ભોક્તાપણું પણ આત્માનો સ્વભાવ નથી’ એવા અર્થનો, આગળની ગાથાની સૂચનારૂપ શ્લોક હવે કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :- [કર્તૃત્વવત્] કર્તાપણાની જેમ [ભોક્તૃત્વં અસ્ય ચિતઃ સ્વભાવઃ સ્મૃતઃ ન] ભોક્તાપણું પણ આ ચૈતન્યનો (ચિત્સ્વરૂપ આત્માનો) સ્વભાવ કહ્યો નથી. [અજ્ઞાનાત્ એવ અયં ભોક્તા] અજ્ઞાનથી જ તે ભોક્તા છે, [તદ્-અભાવાત્ અવેદકઃ] અજ્ઞાનનો અભાવ થતાં અભોક્તા છે. ૧૯૬.

શ્લોક-૧૯૬ ઉપર પ્રવચન

‘એવી જ રીતે ભોક્તાપણું પણ આત્માનો સ્વભાવ નથી...’ પ્રકૃતિના આશ્રયે થતો વિકાર તેનો ભોક્તાપણું એ જીવનો સ્વભાવ નથી. શરીર ને વાણી ને મન પરદ્રવ્યનું ભોગવવાપણું તો છે જ નહિ, એનો તો અહીં પ્રશ્ન છે નહિ. કેમકે એને તો એ અડતું પણ નથી અને તેનો તો અત્યંત અભાવ છે, પણ એની પર્યાયમાં કર્મના પ્રકૃતિના નિમિત્તે નબળાઈથી થતો વિકાર (છે) એનું ભોક્તાપણું પણ આત્માનો સ્વભાવ નથી. એ વિકારનું ભોગવવું એ જીવનો સ્વભાવ નથી. આહાહા...!

‘એવા અર્થનો, આગળની ગાથાની સૂચનારૂપ શ્લોક હવે કહે છે :-’ પછીની ગાથા કહેશે એની સૂચના પહેલી બતાવે છે. પછીની ગાથા કહેશે એની આ સૂચના કહે છે. ૧૯૬.

भोक्तृत्वं न स्वभावोऽस्य स्मृतः कर्तृत्ववच्चितः।

अज्ञानादेव भोक्तायं तदभावादवेदकः॥१९६॥

‘કર્તાપણાની જેમ ભોક્તાપણું પણ આ ચૈતન્યનો...’ રાગ, દયા, દાન, કામ, ક્રોધના પરિણામ એનું ભોગવવાપણું એ જીવનો સ્વભાવ નથી. આહાહા...! જેમ કર્તાપણું એનો સ્વભાવ નથી તેમ તેનું વેદવું, વિકારનું વેદવું એ કંઈ જીવનો સ્વભાવ નથી. આહાહા...! ‘ભોક્તૃત્વં અસ્ય ચિત્તઃ સ્વભાવઃ સ્મૃતઃ ન’ ‘ભોક્તાપણું પણ આ ચૈતન્યનો (ચિત્તસ્વરૂપ આત્માનો) સ્વભાવ કહ્યો નથી.’ આહાહા...! દયા, દાનના રાગને પણ ભોગવે એવો એનો સ્વભાવ નથી. ત્રિકાળી સ્વભાવ જ્ઞાતા-દૃષ્ટા (છું) એવું જ્યાં એને જ્ઞાનમાં ભેદજ્ઞાન થયું તેથી તે જ્ઞાતા-દૃષ્ટાને ભોગવે પણ પ્રકૃતિના સ્વભાવને ભોગવતો નથી. પરિણામ થાય છે, પ્રકૃતિના નિમિત્તથી, પોતાની નબળાઈથી વિકારભાવ થાય છે પણ તેને ભોગવવાનો સ્વભાવ કહ્યો નથી, એને ભોગવવાનો સ્વભાવ કહ્યો નથી.

‘અજ્ઞાનાત્ એવ અયં ભોક્તા’ રાગનું અનુભવવું એ અજ્ઞાનથી છે. આહાહા...! કેમકે રાગ એના સ્વભાવમાં નથી. એ તો પ્રકૃતિના નિમિત્તે થયેલી ઉપાધિ (છે) એને ભોગવવું એનો સ્વભાવ નથી. આહાહા...! શરીર, વાણી આદિ પરદ્રવ્યને ભોગવવું એ તો વાત છે જ નહિ. જેમ એનો કર્તા પણ નહિ તેમ ભોક્તા (નહિ), એની સાથે કંઈ સંબંધ જ નથી. ફક્ત પ્રકૃતિના નિમિત્તના આશ્રયે જે પ્રકૃતિનો સ્વભાવ, ચૈતન્યનો સ્વભાવ નહિ પણ એ પ્રકૃતિનો સ્વભાવ (છે) એમ. એને ભોગવવાનો સ્વભાવ ભગવાને કહ્યો નથી અને એમાં છે નહિ. ભોક્તાપણું ચૈતન્યનો સ્વભાવ કહ્યો નથી. આહાહા...!

કોઈ એમ કહે, કે આ તો ઉપરની વાતું છે. ઉપરના ઊંચા ગુણસ્થાનની (વાત છે).

અહીં એમ નથી, અહીં તો પહેલેથી જ આ વાત છે. સમ્યગ્જ્ઞાન થયું ત્યારથી પ્રકૃતિના સ્વભાવનો ભોક્તા નથી, એનો જાણનાર છે. આહાહા...! જે પોતાના અસ્તિત્વમાં છે તેનો તે કર્તા ને ભોક્તા છે. એ વિકાર પોતાના અસ્તિત્વ સ્વભાવમાં નથી. પોતાની સત્તાની સ્વભાવમાં એ નથી. તેથી પ્રકૃતિના નિમિત્તે થતો વિકૃત સ્વભાવ એનું ભોક્તાપણું ભગવાને કહ્યું નથી. એટલે કે એના સ્વભાવમાં નથી. એથી કહે (છે), જ્ઞાની રાગને ભોગવતો નથી, એમ ભગવાને કહ્યું છે અને એમ છે. ‘સ્વભાવ કહ્યો નથી.’ એમ કહ્યું ને?

‘ભોક્તૃત્વં અસ્ય ચિત્તઃ સ્વભાવઃ સ્મૃતઃ ન’ ‘સ્મૃતઃ ન’ ‘સ્મૃતઃ’ એટલે સ્મરણમાં આવે, કે આના કરતા એવું ભગવાને કહ્યું નથી અને એવો એનો સ્વભાવ છે જ નહિ. આહાહા...! કેટલાક આ વાત સાતમા ગુણસ્થાનની છે એમ કહે છે. કે, આ વાત સાતમા(ગુણસ્થાન)ની વાત છે. નિર્વિકલ્પ સમ્યગ્દર્શન ન્યાં થાય, ત્યાં આગળ એને કર્તા-ભોક્તા નથી, એમ આ ગાથાના અર્થમાં કહે છે. (પરંતુ) એમ નથી. કેમકે ચૈતન્યનો સ્વભાવ જ આનંદ ને જ્ઞાન ને દર્શન સ્વભાવ છે. તે સ્વભાવનો ભોક્તા અને કર્તા તો એનું સ્વરૂપ છે. પ્રકૃતિના નિમિત્તે થતી વિકૃત દશા તેનો એ કર્તા ને ભોક્તા સમકિતી ચોથે ગુણસ્થાનથી નથી. સમજાણું? કોઈ એને ઊંચે ગુણસ્થાને કહે છે, કે ભાઈ! સાતમાની વાત છે. ચોથે અનુભૂતી નથી એમ કહે છે. છે ને એક? ‘વિદ્યાસાગર’ જુવાન છે. એ એમ કહે છે, ચોથે ગુણસ્થાને અનુભૂતિ નથી. અહીં ચોથાથી જ વાત બધી લીધી છે. સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાનથી વાત લીધી છે.

‘(ચિત્સ્વરૂપ આત્માનો)...’ ભગવાન તો ચિત્સ્વરૂપ છે, આત્મા તો ચિત્-જ્ઞાન સ્વરૂપ છે. જ્ઞાન સ્વરૂપ છે એવું જે ભાન થયું એ રાગને કેમ ભોગવે? આહાહા...! એ રાગ આવે ખરો, સાધક છે એટલે હોય ખરો, પણ તેને જાણે. જાણવાના અસ્તિત્વમાં તેને જાણે કે, આ રાગ છે. નથી એમ નહિ તેમ ભોગવે છે એમ પણ નહિ. છે છતાં ભોગવતો નથી. આહાહા...! કેમકે જ્ઞાતા-દષ્ટા એવો ચૈતન્ય સ્વભાવ, પ્રકૃતિના સ્વભાવથી ભેદજ્ઞાન કર્યું છે અને કમબદ્ધનું ફળ જ ભેદજ્ઞાન છે. ત્યાંથી શરૂ કર્યું છે ને? કમબદ્ધનું પરિણામ જ અકર્તાપણું છે. રાગ અને રાગનું ફળ એનું કરવું ને ભોગવવું એ જીવનો સ્વભાવ નથી. કમબદ્ધમાં એ આવી ગયું છે. શરૂઆતમાં કમબદ્ધ સિદ્ધ કરવામાં અકર્તાપણું સિદ્ધ કર્યું છે. એની આ બધી વ્યાખ્યા વિસ્તાર છે. આહાહા...!

જે સમયે જે પર્યાય થવાની તે થાય એને જાણનારો જાણે. રાગાદિને જાણે, ભોગવે નહિ. આહાહા...! થાય, હોય (પણ) ભોગવે નહિ. એનાથી ભિન્ન સત્તા સ્વભાવનું ભાન છે એ ચૈતન્યની મહાસત્તા પ્રભુ છે એને પોતે કરે ને ભોગવે એવું એને વ્યવહારથી થઈ જાય છે. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- દીપચંદ્રજી શેઠિયા એમ જ કહેતા હતા ને કે, રાગને વેદે નહિ?

ઉત્તર :- હા, ઈ કહેતા હતા. એની એમાં મોટી ભૂલ આવી હતી ને. ‘ન્યાલચંદભાઈ’ને

લઈને. 'ન્યાલચંદભાઈ'એ એમ કહ્યું ને કે, શુભભાવ છે એ ભટ્ટી છે, એ એને ન રુચ્યું. શુભભાવ એ ભટ્ટી છે. તો એ કહે કે, નહિ. દુઃખ છે, એ શુભભાવ દુઃખ છે. તો ઈ કહે કે, દુઃખનું વેદન જ્ઞાનીને હોય નહિ, એમ કહેતા'તા.

મુમુક્ષુ :- દર્શન અપેક્ષાએ ન હોય પણ જ્ઞાન અપેક્ષાએ હોય.

ઉત્તર :- કોઈ અપેક્ષાએ વેદન હોય નહિ. દુઃખનો જાણનાર છે. વેદન પણ છે, વેદન છે પણ એનો જાણનાર છે. વેદન નથી એમ નહિ, બિલકુલ વેદન જ નથી એમ નહિ. તેમ વેદન હોવા છતાં છે વેદન એને જાણે છે. છે એને જાણે કે ન હોય એને જાણે? વેદન છે. તો ઈ એમ કહેતા હતા કે, દુઃખનું વેદન કરે એ તીવ્ર કષાયી જીવ છે, એમ કે, એ સમક્રિતી નથી, એમ કહેતા એ. છતાં એની સાથે આ 'સુમેરુમલ' ઈ બિચારા કહેતા કે, ભાઈ! આપણે આના ખુલાસા માટે મહારાજ પાસે જઈએ. એમ વાત એણે વાત કરી હતી, પણ ઈ કાંઈ આવી શક્યા નહિ. એમ ઈ કહેતા હતા.

મુમુક્ષુ :- આપે ફરમાવ્યું ને કે, રાગનો જાણનાર છે, વેદન કરનાર નથી.

ઉત્તર :- જાણનાર પણ વેદન છે, પર્યાયમાં વેદન બિલકુલ નથી (એમ નથી). જાણનાર છે એ તો જ્ઞાનની અપેક્ષાએ કીધું, પણ વેદન ન હોય તો પૂર્ણ વીતરાગતા હોય. મિથ્યાદષ્ટિને પૂર્ણ વેદન છે એકલું, (રાગનું) કેવળીને પૂર્ણ વેદન છે એકલું શાંતિનું, મિથ્યાદષ્ટિને પૂર્ણ વેદન છે એકલું વિકારનું, સાધકને વેદન શુદ્ધતાનું અને અશુદ્ધતાનું બેયનું છે. અહીં તો એને જ્ઞાતા-દષ્ટા તરીકે બતાવવો છે એટલે. પ્રકૃતિમાં વેદન છે, વેદન ન હોય તો પૂર્ણ વેદન વીતરાગ હોવો જોઈએ. પૂર્ણ વીતરાગ વેદનમાં રાગનું વેદન ન હોય, પણ જ્યાં અધૂરી દશા છે ત્યાં વેદન પણ છે અને તેનો જ્ઞાતા પણ છે. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- એમ માનીયે કે વેદે નથી પણ છેદે?

ઉત્તર :- છે એને ક્યાં છેદવું છે? પછી છેદાય છે, પછી. છે એની અહીં તો હયાતી બતાવવી છે એને છેદવું છે ક્યાં? છેદે તો પછી. છે એ વખતે છેદાય છે? આહાહા...! અહીં તો પ્રકૃતિનું વેદન છે તો ખરું એને જાણે છે એમ કહ્યું. તો છે એને જાણે કે ન હોય એને જાણે? આહાહા...! એ થોડાક ફેરે મોટો ફેર છે. એક ન્યાય પણ ફેરે તો આખું તત્ત્વ ફરી જાય છે.

સાધકને બાધકપણું ભેગું છે, કેવળીને બાધકપણું નથી. સાધક નથી તેને-મિથ્યાદષ્ટિને એકલું બાધકપણું છે. સમ્યગ્દષ્ટિને સાધકપણું છે ત્યાં બાધકપણું પણ છે. એ શ્લોક પહેલા આવી ગયો છે. એ બેય એક સાથે રહે એમાં વિરોધ નથી. જ્ઞાન (ધારા) અને કર્મધારા બેય એક સાથે રહેવામાં વિરોધ નથી. સમ્યગ્જ્ઞાન અને મિથ્યાજ્ઞાન એક સાથે રહેવામાં વિરોધ છે. પણ જ્ઞાનધારા ને કર્મધારા રહેવામાં વિરોધ નથી. એ શ્લોક આવી ગયો છે. ... કર્મની વિરતી પૂર્ણ ન થાય, રાગની નિવૃત્તિ પૂર્ણ ન થાય ત્યાં સુધી કર્મધારા અને જ્ઞાનધારા બેયનું

વેદન છે. પણ એ મારા તરીકે છે એમ વેદનમાં તો નથી. સમજાણું કાંઈ? આહા..!

ઇ તો 'સુમેરુમલ' કહેતા, કે એ વખતે મેં એને કહ્યું હતું. આને નહોતું બેસતું. એને કહ્યું હતું, કે 'ભાઈ! આ ફેર છે, આપણે મહારાજ પાસે જઈએ.' આવી શક્યા નહિ. વાત એવી આકરી છે અને એમાં પક્કડ થઈને પછી મુકાય (નહિ તો) આકરું પડે, બહુ આકરું પડે. (જ્ઞાનીને દુઃખનું) વેદન નથી એમ કહ્યું છે એ તો જ્ઞાતા-દષ્ટાની પ્રધાનતાથી કહ્યું છે. પણ વેદન ન હોય તો 'નિર્જરા અધિકાર' માં કહ્યું છે, કે સુખ-દુઃખનું વેદન હોય જ છે. બીજી ગાથામાં છે, નિર્જરાની બીજી ગાથા. પહેલી ગાથામાં દ્રવ્ય નિર્જરા, બીજામાં ભાવ નિર્જરા (લીધી છે). ત્યાં સુખ-દુઃખનું વેદન, સુખ-દુઃખનો ભાવ થાય જ છે, છતાં એ ખરી જાય છે. જ્ઞાતા-દષ્ટા છે ને! બીજી ગાથામાં છે ને? સુખ-દુઃખને ઓળંગતું નથી. થાય છે પણ ખરી જાય છે. આહાહા..!

અહીંયાં કહે છે, કે રાગનું, પ્રકૃતિના નિમિત્તથી થતી ઉપાધિનું ભોગવવાપણું આ ચૈતન્યનો સ્વભાવ નથી, એનો સ્વભાવ તો એવો નથી. 'અજ્ઞાનથી જ તે ભોક્તા છે,...' પેલામાં છે ઇ વેદન છે એ જાણે છે અને વેદન છે. આ તો એકલો અજ્ઞાનથી ભોક્તા છે. પ્રકૃતિના સ્વભાવને અજ્ઞાનથી ભોગવે છે. પોતાના સ્વરૂપની ખબર નથી, આનંદ સ્વરૂપ ભગવાન, જ્ઞાન સ્વરૂપી પ્રભુ, ત્રિકાળી જ્ઞાન સ્વભાવ પરમ પંચમભાવ, એમાં એ પ્રકૃતિનો સ્વભાવ ભેળસેળ થતો નથી. એ અપેક્ષાએ એને ભિન્ન રાખીને જાણે છે એમ કહ્યું. બાકી વેદે પણ છે, વેદે નહિ તો છે એને વેદે નહિ? જાણે ખરું. આહાહા..!

'સમયસાર'ની શૈલી અંતરની અલૌકિક છે. એ કોઈ બહારથી આ વાત કાંઈ મેળ ખાય એવો નથી. આહાહા..! એની સત્તા, મહાસત્તા એકલી આનંદ ને જ્ઞાનમય છે. એથી તેને પ્રકૃતિના સ્વભાવનું વેદન નથી એમ કહ્યું, આ આત્માના સ્વભાવની અપેક્ષાએ. બાકી તો કર્મધારામાં વેદન છે એમ પણ કહ્યું. બેય છે. રાગનું વેદન છે અને 'આસ્રવ અધિકાર' માં ત્યાં સુધી કહ્યું કે, જ્યાં સુધી યથાખ્યાત ચારિત્ર નથી ત્યાં સુધી જઘન્યપણે વેદન છે એમાં રાગનું વેદન પણ છે. 'આસ્રવ અધિકાર'. આહાહા..! છે ને નથી, નથી ને છે એ અપેક્ષા છે. આહાહા..! એનો સ્વભાવ કહ્યો નથી, વેદવું એનો સ્વભાવ કહ્યો નથી. થાય છે એ વેદન વિના થાય છે? રાગ થયો એ વેદન વિના થયો? પણ એનો સ્વભાવ નથી, એમ અહીંયાં કહેવું છે. આત્માનો સ્વભાવ કહ્યો નથી. 'અજ્ઞાનથી જ તે ભોક્તા થાય છે,...' એનું ભોક્તાપણું સ્વભાવને ભૂલીને એકલો રાગનો ભોક્તા થાય છે એ અજ્ઞાનથી થાય છે. આહાહા..! વાત સાધારણ છે પણ વાત મુદ્દાની છે. આમ તો કર્તા નથી ને ભોક્તા નથી એમ સાંભળ્યું તો ઘણીવાર હોય. ઘણીવાર આ વાત થઈ ગઈ છે પણ એનો મૂળ મર્મ ન સમજે જ્યાં સુધી... કે, વસ્તુ છે એ પ્રકૃતિના સ્વભાવને કરે ને વેદે એ વસ્તુનો સ્વભાવ નથી. વસ્તુનો સ્વભાવ નથી પણ પર્યાયમાં વેદન ને પરિણમન છે એને જાણે છે. આહાહા..!

ગાથા-૩૧૬

અળ્લાણી કમ્મફલં પયહિસહાવહ્વિદો દુ વેદેદિ ।
 ણાણી પુણ કમ્મફલં જાણદિ ઉદિદં ણ વેદેદિ ॥૩૧૬॥
 અજ્ઞાની કર્મફલં પ્રકૃતિસ્વભાવસ્થિતસ્તુ વેદયતે ।
 જ્ઞાની પુનઃ કર્મફલં જાનાતિ ઉદિતં ન વેદયતે ॥૩૧૬॥

અજ્ઞાની હિ શુદ્ધાત્મજ્ઞાનાભાવાત્ સ્વપરયોરેકત્વજ્ઞાનેન, સ્વપરયોરેકત્વદર્શનેન, સ્વપરયોરેકત્વપરિણત્યા ચ પ્રકૃતિસ્વભાવે સ્થિતત્વાત્ પ્રકૃતિસ્વભાવમપ્યહંતયા અનુભવન્ કર્મફલં વેદયતે । જ્ઞાની તુ શુદ્ધાત્મજ્ઞાનસદ્ભાવાત્ સ્વપરયોર્વિભાગજ્ઞાનેન, સ્વપરયોર્વિભાગદર્શનેન, સ્વપરયોર્વિભાગપરિણત્યા ચ પ્રકૃતિસ્વભાવાદપસૃતત્વાત્ શુદ્ધાત્મસ્વભાવમેકમેવાહંતયા અનુભવન્ કર્મફલમુદિતં જ્ઞેયમાત્રત્વાત્ જાનાત્યેવ, ન પુનઃ તસ્યાહંતયાઽનુભવિતુમશક્યત્વાદ્વેદયતે ।

હવે આ અર્થને ગાથામાં કહે છે :-

અજ્ઞાની વેદે કર્મફળ પ્રકૃતિસ્વભાવે સ્થિત રહી,
 ને જ્ઞાની તો જાણે ઉદયગત કર્મફળ, વેદે નહીં. ૩૧૬.

ગાથાર્થ :- [અજ્ઞાની] અજ્ઞાની [પ્રકૃતિસ્વભાવસ્થિતઃ તુ] પ્રકૃતિના સ્વભાવમાં સ્થિત રહ્યો થકો [કર્મફલં] કર્મફળને [વેદયતે] વેદે (ભોગવે) [પુનઃ જ્ઞાની] અને જ્ઞાની તો [ઉદિતં કર્મફલં] ઉદિત (ઉદયમાં આવેલા) કર્મફળને [જાનાતિ] જાણે છે, [ન વેદયતે] વેદતો નથી.

ટીકા :- અજ્ઞાની શુદ્ધ આત્માના જ્ઞાનના અભાવને લીધે સ્વપરના એકત્વજ્ઞાનથી, સ્વપરના એકત્વદર્શનથી અને સ્વપરની એકત્વપરિણતિથી પ્રકૃતિના સ્વભાવમાં સ્થિત હોવાથી પ્રકૃતિના સ્વભાવને પણ ‘હું’પણે અનુભવતો થકો (અર્થાત્ પ્રકૃતિના સ્વભાવને પણ ‘આ હું છું’ એમ અનુભવતો થકો) કર્મફળને વેદે છે-ભોગવે છે; અને જ્ઞાની તો શુદ્ધ આત્માના જ્ઞાનના સદ્ભાવને લીધે સ્વપરના વિભાગજ્ઞાનથી, સ્વપરના વિભાગદર્શનથી અને સ્વપરની વિભાગપરિણતિથી પ્રકૃતિના સ્વભાવથી નિવર્તેલો (-ખસી ગયેલો, છૂટી ગયેલો) હોવાથી શુદ્ધ આત્માના સ્વભાવને એકને જ ‘હું’પણે અનુભવતો થકો ઉદિત કર્મફળને, તેના જ્ઞેયમાત્રપણને

લીધે, જાણે જ છે, પરંતુ તેનું ‘હું’પણે અનુભવાવું અશક્ય હોવાથી, (તેને) વેદતો નથી.
ભાવાર્થ :- અજ્ઞાનીને તો શુદ્ધ આત્માનું જ્ઞાન નથી તેથી જે કર્મ ઉદયમાં આવે તેને જ તે પોતારૂપ જાણીને ભોગવે છે; અને જ્ઞાનીને શુદ્ધ આત્માનો અનુભવ થઈ ગયો છે તેથી તે પ્રકૃતિના ઉદયને પોતાનો સ્વભાવ નહિ જાણતો થકો તેનો જ્ઞાતા જ રહે છે, ભોક્તા થતો નથી.

ગાથા-૩૧૬ ઉપર પ્રવચન

‘હવે આ અર્થને ગાથામાં કહે છે :-’

અણાણી કમ્મફલં પયહિસહાવહિદો દુ વેદેદિ ।

ગાણી પુણ કમ્મફલં જાણદિ ઉદિદં ણ વેદેદિ ।।૩૧૬।।

અજ્ઞાની વેદે કર્મફળ પ્રકૃતિસ્વભાવે સ્થિત રહી,

ને જ્ઞાની તો જાણે ઉદયગત કર્મફળ, વેદે નહીં. ૩૧૬.

મારા તરીકે વેદે નહિ. વેદન તો છે. ‘આસ્રવ અધિકાર’ માં લઈ લીધું છે. જઘન્ય જ્યાં સુધી છે ત્યાં સુધી વેદન છે. યથાખ્યાત ચારિત્ર ન થાય ત્યાં સુધી એને એ વેદન છે. પણ એ ખરેખર જ્ઞાતા-દષ્ટા તરીકે લેતા તેનો જાણનાર છે એમ કહેવામાં આવ્યું છે. એના જ્ઞાતા-દષ્ટાના સ્વભાવને લઈને એના સ્વભાવમાં એ વેદવાનું નથી એ અપેક્ષાએ વેદન નથી એમ કહ્યું છે. પણ પર્યાયની અપેક્ષાએ વેદન અંદર છે, એ વાત પણ કાંઈ ખોટી નથી. ન હોય તો આત્માનું પૂર્ણ વેદન જોઈએ. પૂર્ણ વીતરાગી વેદન જ્યાં નથી ત્યાં આગળ બેય પ્રકાર છે. આહાહા...! ‘અજ્ઞાની વેદે કર્મફળ પ્રકૃતિસ્વભાવે સ્થિત રહી,...’ જોયું? પ્રકૃતિસ્વભાવે સ્થિત રહી. ‘ને જ્ઞાની તો જાણે ઉદયગત કર્મફળ, વેદે નહીં.’

ટીકા :- ‘અજ્ઞાની શુદ્ધ આત્માના જ્ઞાનના અભાવને લીધે...’ શુદ્ધ આત્મા, આત્મા તો શુદ્ધ છે, પવિત્ર છે, અનંત ગુણનો ધણી એ તો પવિત્ર છે. અનંત ગુણ બધા સંખ્યાએ ભલે અનંત અપાર નહિ એવા અસંખ્ય પણ બધાય પવિત્ર છે. અનંત! અસંખ્ય પ્રદેશમાં અનંત ગુણ, પાર નહિ એટલા પણ છે બધા ગુણો પવિત્ર. અનંત ગુણમાંયલો કોઈ ગુણ અપવિત્ર છે એમ નથી.

‘અજ્ઞાની શુદ્ધ આત્માના જ્ઞાનના અભાવને લીધે સ્વપરના એકત્વજ્ઞાનથી,...’ રાગ અને જ્ઞાનના એકત્વ ભાવથી. ‘સ્વપરના એકત્વદર્શનથી...’ જ્ઞાન અને રાગના એકત્વ શ્રદ્ધાથી ‘અને સ્વપરની એકત્વપરિણતિથી...’ ચારિત્ર. સ્વ અને રાગની એકત્વપરિણતિથી ‘પ્રકૃતિના

સ્વભાવમાં સ્થિત હોવાથી...' સ્વપરની એકત્વપરિણતિ. ત્યાં સ્વ શબ્દે સ્વભાવ પ્રગટ છે એમ નહિ.

ફક્ત જ્ઞાતા છે એની સાથે ભેગો પ્રકૃતિના સ્વભાવને વેદે છે, બસ! અને સ્વપરની એકત્વપરિણતિ એટલે સ્વની શુદ્ધતા પરિણતિ અને પરની અશુદ્ધતા પરિણતિ એમ નહિ. 'સ્વપરની એકત્વપરિણતિથી...' જ્ઞાતા-દષ્ટાને ભૂલી અને પ્રકૃતિના સ્વભાવને વેદે છે એ સ્વપરની એકત્વબુદ્ધિ છે. એનો અર્થ એવો નથી કે, અજ્ઞાનીને શુદ્ધ પરિણતિ પણ છે અને અશુદ્ધ પણ છે. અહીં તો અજ્ઞાનીની વાત છે. છતાં ભાષા તો એવી છે—સ્વપરની એકત્વ પરિણતિથી. સ્વ એટલે શુદ્ધ પરિણતિ સાથે છે એમ નથી. આહાહા..!

અજ્ઞાનમાં તો એકલી સ્વની સાથે વિકારની એકત્વની પરિણતિથી પ્રકૃતિના સ્વભાવમાં સ્થિત હોવાથી...' જોયું? સ્વપર શબ્દ કીધો તો સ્વમાં કાંઈક સ્થિત છે એમ નથી. આહાહા..! પ્રકૃતિના સ્વભાવમાં સ્થિત રહીને, પોતાની પર્યાયમાં બિલકુલ સ્થિત રહ્યા વિના. પ્રકૃતિના સ્વભાવ-વિકાર, રાગ અને દ્વેષ પ્રકૃતિનો સ્વભાવ છે, ચૈતન્યનો સ્વભાવ નથી એમ વાત છે. તેમ પ્રકૃતિથી થયું છે એમેય નથી. થયું છે પોતાથી પણ એ પ્રકૃતિના લક્ષે થયેલું છે, એનો સ્વભાવ નથી. આમાંથી એમ કાઢે કે, એ પ્રકૃતિને લઈને જ વિકાર થાય છે અથવા નિમિત્તને લઈને વિકાર થાય છે, એમ કોઈ કાઢે તો એમ નથી. આહા..!

'સ્વપરની એકત્વપરિણતિથી પ્રકૃતિના સ્વભાવમાં સ્થિત હોવાથી પ્રકૃતિના સ્વભાવને પણ...' જોયું? એટલી વાત છે. પ્રકૃતિનો સ્વભાવ જે વિકૃત છે તેને 'હું'પણે અનુભવતો થકો...' એ વિકારને 'હું'પણે જાણીને અનુભવતો થકો. જ્ઞાતા-દષ્ટાની તો એને ખબર નથી. મારી સત્તા વિકારથી ભિન્ન મારી સત્તા છે, મારું સત્ત્વ જ તદ્દન શુદ્ધ છે એની તો એને ખબર નથી. એથી એ પ્રકૃતિના સ્વભાવને (હું પણે અનુભવે છે). ક્યાંક હું પણે (તો અનુભવશે). જ્યારે અહીં હું પણું સ્વભાવ છે એવો તો ખ્યાલ નથી, ત્યારે ક્યાંક હું પણે તો વેદવું પડશે એને. 'હું'પણે અનુભવતો થકો (અર્થાત્ પ્રકૃતિના સ્વભાવને પણ 'આ હું છું' એમ અનુભવતો થકો)... આ 'પણ' કેમ કીધું? કે પ્રકૃતિનો સ્વભાવ એનો નથી. છતાંય પ્રકૃતિના સ્વભાવને પણ, એમ. એની સાથે સ્વભાવનું ભાન છે એમ નહિ. અહીં તો અજ્ઞાનીની વાત છે ને?

અજ્ઞાની પ્રકૃતિના સ્વભાવને પણ 'હું'પણે અનુભવતો થકો (અર્થાત્ પ્રકૃતિના સ્વભાવને પણ 'આ હું છું' એમ અનુભવતો થકો)... વસ્તુ તો જોઈ નથી, વસ્તુ તરફ નજર કરી નથી, મહાસત્તા પ્રભુની પડી છે એની સામું જોયું નથી. તેથી પર્યાયબુદ્ધિવાળો તો પ્રકૃતિના સ્વભાવને જ હું પણે વેદે છે. આહાહા..! કથન સાદું છે પણ છે મર્મવાળું, ઝીણું મર્મવાળું છે. એ પ્રકૃતિના સ્વભાવને હું પણે વેદે છે. પોતે કોણ છે એની એને ખબર નથી. અજ્ઞાનને લઈને... કીધું ને? 'અજ્ઞાની શુદ્ધ આત્માના જ્ઞાનના અભાવને લીધે...' એટલે શુદ્ધ સત્તાના

ભાનના અભાવને લીધે. ચૈતન્યની શુદ્ધ સત્તા એ ચૈતન્ય છે. એવા આત્માના શુદ્ધ સ્વભાવના જ્ઞાનના અભાવને લીધે. એનું જ્ઞાન જ નથી. આહા..!

‘સ્વ-પરના એકત્વજ્ઞાનથી...’ પોતે જ્ઞાતા એની સાથે રાગને ભેળવીને ‘સ્વપરના એકત્વ દર્શનથી, સ્વપરની એકત્વપરિણતિથી પ્રકૃતિના સ્વભાવમાં સ્થિત હોવાથી...’ એ તો પ્રકૃતિ-રાગમાં સ્થિત છે. આહાહા..! રાગ વિનાની ચીજ જ્ઞાતા-દૃષ્ટા મહાસત્તા પ્રભુ તે શુદ્ધનું એને જ્ઞાન નથી. આહાહા..! પર્યાયબુદ્ધિવાળો એને શુદ્ધ સ્વભાવની સત્તાનું જ્ઞાન નથી. તેથી પર્યાયબુદ્ધિમાં રહેલો એ પ્રકૃતિના સ્વભાવમાં સ્થિત રહીને. આમ (-સ્વભાવમાં) સ્થિત થવું જોઈએ એ નથી તો આમ સ્થિત રહીને. પ્રકૃતિનો સ્વભાવ રાગ ને દ્વેષ, પુણ્ય ને પાપ, દયા ને દાન, કામ ને ક્રોધ એમાં સ્થિત રહીને, સ્થિત હોવાથી.

‘પ્રકૃતિના સ્વભાવને પણ હું પણે (વેદતો) અનુભવતો થકો.’ (અર્થાત્ પ્રકૃતિના સ્વભાવને પણ આ હું છું) એમ અનુભવતો થકો) કર્મફળને વેદે છે...’ કર્મના ફળને વેદે છે. ભગવાન ચૈતન્યનું આનંદનું ફળ શાંતિ... આહાહા..! જ્ઞાનચેતનાનું વેદન એને નથી, એટલે આત્માનું વેદન નથી, તેથી કર્મની પ્રકૃતિનું વેદન એને છે. પ્રકૃતિ એટલે એના નિમિત્તે થતો સ્વભાવ. ‘કર્મફળને વેદે છે...’ અજ્ઞાની તો ‘કર્મફળને વેદે છે-ભોગવે છે;...’ આહાહા..!

‘અને જ્ઞાની તો શુદ્ધ આત્માના જ્ઞાનના સદ્ભાવને લીધે...’ ધર્મીને શુદ્ધ આત્માના જ્ઞાનના સદ્ભાવને લીધે. શુદ્ધ આત્માની હયાતી તે જ હું છું. ધર્મીને શુદ્ધ આત્માની સત્તા એ જ હું છું. રાગનો પ્રકૃતિનો જે સ્વભાવ તે હું નથી, મારું સ્વરૂપ નથી, મારો સ્વભાવ નથી. આહાહા..! ‘શુદ્ધ આત્માના જ્ઞાનના સદ્ભાવને લીધે સ્વપરના વિભાગજ્ઞાનથી...’ લ્યો! આમાં તો જુદું પાડયું, આમાં સ્વનું વેદન છે ને રાગ ભિન્ન છે એમ બેય છે. પેલામાં (અજ્ઞાનીના સ્વરૂપમાં) સ્વપર કીધું હતું પણ સ્વ શબ્દે જ્ઞાતા-દૃષ્ટા છે એટલું, પરિણતિ નથી. અહીં તો પરિણતિ છે. ‘સ્વપરના વિભાગજ્ઞાનથી...’ સ્વપરનું વિભાગનું જ્ઞાન છે, પ્રગટ થયેલું છે. જ્ઞાતા-દૃષ્ટા ને રાગનો સ્વભાવ બેયનું ભિન્નપણાનું ભાન, જ્ઞાન પરિણમ્યું છે. આહાહા..!

‘સ્વપરના વિભાગદર્શનથી...’ સ્વપરના વિભાગશ્રદ્ધાથી. આમ લ્યો તો દર્શનનો સ્વભાવ તો ફક્ત સ્વને પૂર્ણ રૂપે શ્રદ્ધવું એમાં કાંઈ પર આવતું નથી. અહીં તો બેય લીધા. જ્ઞાનપ્રધાન કથન છે (તેથી) બેય સાથે લીધા છે. ‘સ્વપરના વિભાગદર્શનથી...’ સ્વનું આનંદનું વેદન અને પ્રકૃતિ, બેના જુદા દર્શનથી. જુઓ! આ શ્રદ્ધામાં બે ભાગ કરી નાખ્યા. આમ સમકિતનો વિષય એક અભેદ અગિયારમી ગાથામાં કહ્યું. ‘ભૂદત્ય મસ્સિદો ખલુ...’ એકલો ભૂતાર્થ તે સમકિતનો વિષય છે. અહીં કહે છે, સમકિતના વિષયમાં સ્વપરનો વિભાગ બેય છે. આહાહા..! કઈ અપેક્ષાએ ક્યાં કેમ છે એમ જાણવું જોઈએને. આહાહા..!

‘સ્વપરના વિભાગદર્શનથી...’ બે આવ્યા. સમકિતના વિષયમાં તો બે આવ્યા. આહાહા..! સ્વપરનો વિભાગ. પેલામાં એક જ (આવ્યું). સમકિતમાં એકલો ભૂતાર્થ એકલો આવ્યો.

‘પ્રવચનસાર’માં આવે છે ને? જ્ઞાન ને જ્ઞેયની શ્રદ્ધા. એને બેયની શ્રદ્ધા લીધી છે. પાઠમાં ટીકા છે. જ્ઞાન સ્વરૂપ અને જ્ઞેય, એનું જે જ્ઞાન અને આત્માનું જ્ઞાન બેયની શ્રદ્ધા એને છે. એક ઠેકાણે શ્રદ્ધાનો વિષય એક જ દર્શન, ત્રિકાળી જ્ઞાયક ભૂતાર્થ છે એમ કહ્યું. અને ત્યાં કહ્યું કે, જ્ઞાન પોતાનું અને જ્ઞેય એનું જ્ઞાન, બેયની શ્રદ્ધા તે સમકિત છે. આહાહા...! એવું છે.

મુમુક્ષુ :- બેયની શ્રદ્ધા તે નિશ્ચય સમ્યક્ કે વ્યવહાર સમ્યક્?

ઉત્તર :- નિશ્ચય.. નિશ્ચય. નિશ્ચય છે આ. સ્વપરના વિભાગનું દર્શન આ નિશ્ચય છે. ત્યાં એ કહ્યું છે, જ્ઞાન અને જ્ઞેય, બેની શ્રદ્ધા (તે) સમકિત એ પણ નિશ્ચય છે, વ્યવહાર નહિ. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- જ્ઞાનપ્રધાન શ્રદ્ધા થઈ?

ઉત્તર :- જ્ઞાનપ્રધાન કથનમાં એ આવે, એમ જ આવે. ત્યાં બેયનું ભેગું લીધું છે. જ્ઞાન પર્યાયનો સ્વભાવ છે, કે જે પરને જાણે એ જ્ઞાન અને પોતે વસ્તુ, બેયની શ્રદ્ધા તે સમકિત છે, ત્યાં એમ લીધું છે. આહાહા...! ક્યાં કેટલી અપેક્ષાઓ પડે? લોકો મુંઝાય જાય.

મુમુક્ષુ :- એક ગુણમાં અનંત ગુણનું રૂપ હોય છે માટે એમ ત્યાં કહ્યું?

ઉત્તર :- એમ નહિ. ઈ બીજી વાત, આ બીજી વાત. એ તો એક ગુણમાં બીજા ગુણનું રૂપ છે. આમાં એમ નહિ. અહીં તો પરિણતિમાં શુદ્ધ પરિણતિ છે છતાં એની સાથે રાગ પણ છે અને શુદ્ધ પરિણતિમાં રાગનું જ્ઞાન છે. એ જ્ઞાન અને શ્રદ્ધા ત્રિકાળી બે થઈને સમકિત છે એમ કહ્યું છે. રૂપની વાત ત્યાં નથી. આહાહા...! ઝીણી વાત છે, ભાઈ!

‘સ્વપરના વિભાગદર્શનથી...’ ઈ તો ‘સમયસાર’માં પણ આવે છે. સ્વપરની બેયની શ્રદ્ધા. જ્ઞાનની પર્યાયમાં તેનું જ્ઞાન થાય છે, તેથી જે પર સંબંધીનું જ્ઞાન અને પોતાનું જ્ઞાન, બેયની શ્રદ્ધા તે સમકિત છે એટલે એ વસ્તુ થઈ, આખી વસ્તુ આવી ગઈ. આમ સમકિતના વિષયમાં એ પરની, બેની ભેદની અપેક્ષા કોઈ ઠેકાણે બિલકુલ ના પાડે. પરની, ભેદની અપેક્ષા છે જ નહિ. અને અહીં કહે કે, બે ભેગા (છે) જ્ઞાન અને જ્ઞેય, આત્મા બેયની શ્રદ્ધા. તે વિભાગ, તે બેનું જુદું ઉપાડ્યું છે. એનું નામ સમકિત છે એમ આવ્યું ને? સ્વપરના વિભાગના દર્શનથી. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- ચોખ્ખી વાત છે.

ઉત્તર :- છે, એ પણ છે, એકાંત નથી. અનેકાંતમાં પણ સમ્યક્ એકાંત એવો સમાય જાય છે. આહા...! પોતે પોતાનું જ્ઞાન અને પરનું જ્ઞાન બધું થઈને સમકિતનો વિષય છે એમ પણ કહે. અને એક બાજુ એકલો ભૂતાર્થ ત્રિકાળ સત્તા એ સમકિતનો વિષય છે એમ પણ કહે. દર્શનપ્રધાનથી એમ કહે, જ્ઞાનપ્રધાનથી આમ કહે. બેય અપેક્ષા જાણવી જોઈએ. બેય ખોટું નથી, બેય યથાર્થ છે. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- ‘રાજમલજી’ એ સાત તત્ત્વની શ્રદ્ધાને મિથ્યાત્વ કહ્યું.

ઉત્તર :- એ તો કીધું, ભેદવાળી (શ્રદ્ધા). સાત તત્ત્વનો ભેદ એ શ્રદ્ધા મિથ્યાત્વ છે. પણ અહીં મોક્ષમાર્ગમાં નવ તત્ત્વની શ્રદ્ધા તે સમકિત છે. કહ્યું કે નહિ? ઇ ‘તત્ત્વાર્થસૂત્ર’ માં એક વચન છે, એક વચન એટલે બધું અભેદ, અભેદની શ્રદ્ધા થઈ. આહા...! ૧૩ મી ગાથામાં કહ્યું ને? ‘મૂદત્યેનામિગદા’. ભૂતાર્થને જાણતા એટલે આત્માને જાણવો અને બીજી ચીજ (જે) એમાં નથી એનું જ્ઞાન એમાં થઈ જાય છે. આત્માનું જ્ઞાન થતાં બીજી પર્યાયો ને બીજો ભાવ એમાં નથી એનું જ્ઞાન ભેગું થઈ જાય છે. તેથી એને જ્ઞાન અને આત્માની શ્રદ્ધાને સમકિત કહ્યું, બે ભેગા મળીને સમકિત કહ્યું. છે ભાઈ! બધી વાત ખ્યાલમાં તો છે. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- અહીં તો બે જુદા કરવાની શ્રદ્ધાને સમકિત કહ્યું.

ઉત્તર :- અહીં તો જુદા કરવાની શ્રદ્ધાને સમ્યગ્દર્શન કહ્યું. ભેદજ્ઞાનના પણ બે પ્રકાર છે. ‘રાજમલે’ ટીકામાં લખ્યું કે, એક ભેદજ્ઞાન વિકલ્પવાળું છે. કેવળજ્ઞાનની પેઠે એ નથી. ‘રાજમલજી’ ની ટીકામાં છે. અને એક ભેદજ્ઞાન ‘જયસેનાચાર્ય’ની ટીકામાં (કહ્યું છે કે) ભેદજ્ઞાન તે જ અભેદજ્ઞાન છે. પરથી જુદું પાડ્યું એ જ સ્વભાવનું અભેદજ્ઞાન છે. ‘જયસેનાચાર્ય’ની ટીકામાં એમ છે. છે, ખબર છે. આહાહા...! વિશાળ.. વિશાળ. અનેકાંત માર્ગ જે રીતે કહ્યું તે રીતે તેને સમજવું જોઈએ, પોતાની કલ્પના એમાં નાખવી ન જોઈએ.

અહીં તો ‘સ્વપરના વિભાગદર્શનથી સમકિત છે અને સ્વપરની વિભાગપરિણતિથી પ્રકૃતિના સ્વભાવથી નિવર્તેલો છે...’ ચારિત્રમાં. સ્વની રમણતા (છે અને) પરથી ‘નિવર્તેલો (નહી ગયેલો, છૂટી ગયેલો)...’ છે. પ્રકૃતિના સ્વભાવથી નિવર્તી ગયેલો ‘હોવાથી શુદ્ધ આત્માના સ્વભાવને...’ જોયું? ‘શુદ્ધ આત્માના સ્વભાવને એકને જ ‘હું’પણે અનુભવતો થકો...’ ચારિત્ર. એકને જ હું અનુભવતો. આનંદ ને જ્ઞાન એ ચૈતન્યનું સ્વરૂપ એકપણે છે તેને અનુભવતો. ગાથાઓ સાદી છે પણ ભાવ જરી ઊંડા છે. આહાહા...!

‘શુદ્ધ આત્માના સ્વભાવને એકને જ...’ જોયું? વિભાગ બતાવ્યા ખરા પણ એકને જ ‘હું’ પણે અનુભવતો થકો ઉદ્દિત કર્મફળને, તેના જ્ઞેયમાત્રપણાને લીધે,...’ કર્મનું ફળ છે એ તો જ્ઞાનનું જ્ઞેય છે. રાગાદિ આવ્યો છે એ જ્ઞાનનું પરજ્ઞેય છે સ્વજ્ઞેય નહિ. પરજ્ઞેય તરીકે તેને જાણે છે. જોયું? ‘તેના જ્ઞેયમાત્રપણાને લીધે,...’ જ્ઞેયમાત્રપણાને લીધે. રાગ આવ્યો એ તો જ્ઞેયમાત્ર કર્મફળ છે. જ્ઞેયમાત્ર-જાણવામાત્ર જ છે. આહાહા...! ‘જાણે જ છે,...’ જ્ઞાનમાં રાગ ‘જ્ઞેયમાત્રપણાને લીધે,...’ રાગને જાણે જ છે, ‘પરંતુ તેનું ‘હું’પણે અનુભવાવું અશક્ય હોવાથી,...’ એ રાગને મારાપણે અનુભવાવું અશક્ય હોવાથી. આહાહા...! વેદન છે પણ મારા પણે વેદન (થવું અશક્ય છે). મારું એ સ્વરૂપ છે એ રીતે અનુભવાવું અશક્ય હોવાથી. ‘(તેને) વેદતો નથી.’ આ અપેક્ષાએ તેને વેદતો નથી એમ કહ્યું. સમજાણું કાંઈ?

ત્રણેય બોલ લીધા. સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન, સમ્યક્ચારિત્ર. ત્રણેમાં સ્વપરનો વિભાગ લીધો. સ્વપરનો વિભાગ તે જ્ઞાન છે, સ્વપરનો વિભાગ તે દર્શન છે અને સ્વપરનો વિભાગ પ્રકૃતિનું ભિન્નપણાનું જે સેવન એ ચારિત્ર છે. આહા...! અને એમાં રાગ આવે છે, એ રાગ આવે છે એ જાણે છે. ‘જ્ઞેયમાત્રપણાને...’ એમ આવ્યું ને? ‘જ્ઞેયમાત્રપણાને લીધી...’ એકલું જ્ઞેયમાત્ર છે. પરજ્ઞેય, ડોં! સ્વજ્ઞેય તો ત્રિકાળી શુદ્ધ. આહાહા...! પર ‘જ્ઞેયમાત્રપણાને લીધી, જાણે જ છે,...’ આહા...! ‘પરંતુ તેનું ‘હું’પણે અનુભવાવું અશક્ય હોવાથી, (તેને) વેદતો નથી.’ ‘હું’પણે અનુભવતો-વેદતો નથી. એ રાગ મારો સ્વભાવ છે એમ અનુભવતો નથી. આહા...! એક બાજુ કહે કે, બેયને વેદે છે, એક બાજુ કહે કે, એકને-સ્વને જ વેદે છે અને પરને તો જ્ઞેયમાત્ર તરીકે જાણે જ છે.

મુમુક્ષુ :- બેમાં શું સાચું છે?

ઉત્તર :- બેય સાચું છે. ભાવાર્થ વિશેષ કહેશે... (શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

પ્રવચન નં. ૩૮૭, શ્લોક-૧૯૭, ગાથા-૩૧૬ થી ૩૧૭ ગુરુવાર, મહા સુદ ૬,
તા. ૦૭-૦૨-૧૯૮૦

૩૧૬ ગાથાનો ભાવાર્થ. ‘સમયસાર’. ‘અજ્ઞાનીને તો શુદ્ધ આત્માનું જ્ઞાન નથી...’ અજ્ઞાની એટલે જેને આત્મા શું ચીજ છે એનું જ્ઞાન નથી. પર્યાય ને રાગ ઉપર દૃષ્ટિ હોવાથી એને શુદ્ધ આત્માનું જ્ઞાન નથી ‘તેથી જે કર્મ ઉદયમાં આવે...’ જે વસ્તુ છે એ દૃષ્ટિમાં આવતી નથી, આવી નથી તેથી ક્યાંક તો પોતાનું અસ્તિત્વ માનવું પડશે. એ પ્રકૃતિના ઉદયમાં પોતે પોતારૂપ જાણે છે. આમ ચૈતન્ય આનંદ સ્વરૂપ છે એનું અસ્તિત્વ, એની હયાતીને ન માનતા આ બાજુ પ્રકૃતિના નિમિત્તે ઉત્પન્ન થયેલો વિકારી ભાવ એને પોતાનો માને છે. આહાહા...! (તેને) ‘પોતારૂપ જાણીને...’ પોતે આનંદ અને જ્ઞાન સ્વરૂપ છે એનું જ્ઞાન નહિ હોવાથી પ્રકૃતિના નિમિત્તે થયેલી સ્વભાવ પ્રકૃતિ રાગ-દ્વેષ આદિ એને ‘પોતારૂપ જાણીને ભોગવે છે;...’ આહાહા...! પરને તો કંઈ ભોગવી શકતો નથી. શરીરને, વાણીને, પરને ઈ તો આત્મા ભોગવી શકતો નથી. કારણ કે પરદ્રવ્ય છે. પરદ્રવ્યને તો અડી શકતો નથી. ફક્ત પોતામાં પોતાપણાનું ભાન નહિ હોવાથી પોતામાં પ્રકૃતિનો સ્વભાવ ઉત્પન્ન થવાથી એને પોતાનો માનીને તેને અનુભવે છે.

મુમુક્ષુ :- વિભાવભાવને પોતાનો માને છે.

ઉત્તર :- પોતે અડી આ બાજુ શું છે એ જાણ્યું નથી. અંતર ચીજ મહા પ્રભુ આનંદ સ્વરૂપ, ચૈતન્ય સ્વરૂપ (છે) એની સત્તા, એનું અસ્તિત્વ, એનું હોવાપણું ત્રિકાળી (છે) એની

જેને ખબર નથી, એ બાજુ નજર નથી, એ બાજુની પિછાણ પણ નથી કે, આ હું કોણ છું આ? શું છે આ તે? એથી જે પ્રકૃતિના નિમિત્તે જે વિકાર થાય તેને પોતારૂપ જાણીને ભોગવે. આહાહા...! આનંદનો ભોગવટો છોડી અને રાગ ને વિકારને ભોગવે. આનંદ સ્વરૂપ ભગવાન એને તો જાણ્યો નથી, એને લક્ષમાં લીધો નથી, એથી જ્યાં લક્ષ છે તેને તે ભોગવે છે. એનું લક્ષ પ્રકૃતિના સ્વભાવ ઉપર રાગ ને દ્વેષ (થાય તેના ઉપર છે). પ્રકૃતિ તો નિમિત્ત છે પણ અહીં એના તરફનો સ્વભાવ લેવો છે ને! એના તરફના વલણનો વિભાવ. એને પોતારૂપ જાણીને ભોગવે છે. આહાહા...!

‘અને જ્ઞાનીને શુદ્ધ આત્માનો અનુભવ થઈ ગયો છે...’ આત્મા સચ્ચિદાનંદ શુદ્ધ પ્રભુ પવિત્ર ધામ, પવિત્ર સત્તા એનો અનુભવ થયો છે, એના તરફના વલણથી તે ચીજની સત્તાનું સામર્થ્ય અનુભવમાં આવ્યું છે. ‘તેથી તે પ્રકૃતિના ઉદયને,...’ તેથી તે પ્રકૃતિના ઉદયને ‘પોતાનો સ્વભાવ નહિ જાણતો થકો...’ રાગ થાય છે, પ્રકૃતિના નિમિત્તના ઉદયથી રાગ-દ્વેષ થાય છે પણ ‘તેને પોતાનો સ્વભાવ નહિ જાણતો થકો તેનો જ્ઞાતા જ રહે છે,...’ આહાહા...! અહીં અત્યારે ઇ સિદ્ધ કરવું છે અને જેટલું દુઃખ છે એટલું વેદન છે. પણ અહીંયાં તો એકદમ જ્ઞાતાપણને સિદ્ધ કરવું છે. આત્મા તો જ્ઞાન ને દર્શન, અતીન્દ્રિય આનંદ, એનો ભરેલો ભરપૂર ભગવાન છે. એની એને ખબર નથી તેથી પ્રકૃતિના સ્વભાવને પોતાનો સ્વભાવ જાણતો અને પોતાના સ્વભાવને નહિ જાણતો, પ્રકૃતિના સ્વભાવને પોતાનો જાણતો અને પોતાના સ્વભાવને નહિ જાણતો. આહાહા...!

તેનો જ્ઞાતા થઈ રહે છે. રાગ પોતાનો સ્વભાવ નથી ને પોતાનો સ્વભાવ આનંદ ને જ્ઞાન છે એમ જાણવામાં આવ્યું છે તેથી તે રાગ ને દ્વેષના ભાવને પોતાના સ્વભાવ નહિ જાણતો તેનો જ્ઞાતા રહે છે. આહાહા...! ટૂંકા શબ્દોમાં ભાવ તો આખા બે ભર્યા છે. આ બાજુની ખબર નથી, ચૈતન્ય સત્તાના સામર્થ્યની ખબર નથી તેથી પ્રકૃતિ સ્વભાવને ભોગવે છે. જેને ચૈતન્યના સામર્થ્યનું ભાન થયું છે તેને પ્રકૃતિનો સ્વભાવ આવે પણ તેને તે વેદે નહિ. પોતા તરીકે જાણીને વેદે નહિ, પોતા તરીકે એને માને નહિ. આવું સ્વરૂપ છે. આહાહા...!

તેનો ‘ભોક્તા થતો નથી.’ ધર્મી આત્માની સત્તાના સામર્થ્યના ભાનવાળો, આત્માના હોવાપણાના જ્ઞાનવાળો તે પ્રકૃતિના સ્વભાવને પોતાનો માનીને ભોગવતો નથી. ઇ ભોક્તા થતો નથી. આહા...! ભારે! અહીં તો બહારનું આ કરવું ને આ કરવું ને ન્યાં રોકાણો. કરી શકતો નથી ત્યાં રોકાણો. એ કરી શકે છે આ પોતાના ભાનને. પોતાની સત્તા અંદર પ્રગટ પ્રસિદ્ધ છે. જ્ઞાતા-દૃષ્ટા સ્વભાવથી ભરેલો ભગવાન સત્તામાં બિરાજમાન છે, સદા એકરૂપ છે, સદા જેના રૂપમાં ફેરફાર ચળાયળ થતો નથી, એને નહિ જાણતા પ્રકૃતિના સ્વભાવને ચળાયળવાળો જાણીને ભોગવે છે. જ્ઞાની ભોક્તા નથી. છેલ્લું ઇ આવ્યું ને?

શ્લોક-૧૮૭

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

અજ્ઞાની પ્રકૃતિસ્વભાવનિરતો નિત્યં ભવેદ્વેદકો
જ્ઞાની તુ પ્રકૃતિસ્વભાવવિરતો નો જાતુચિદ્વેદકઃ ।
इत्येवं नियमं निरूप्य निपुणैरज्ञानिता त्यज्यतां
शुद्धैकात्ममये महस्यचलितैरासेव्यतां ज्ञानीता ॥१९७॥

હવે આ અર્થનું કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :- [અજ્ઞાની પ્રકૃતિ-સ્વભાવ-નિરતઃ નિત્યં વેદકઃ ભવેત્] અજ્ઞાની પ્રકૃતિ-સ્વભાવમાં લીન-રક્ત હોવાથી (-તેને જ પોતાનો સ્વભાવ જાણતો હોવાથી-) સદા વેદક છે, [તુ] અને [જ્ઞાની પ્રકૃતિ-સ્વભાવ-વિરતઃ જાતુચિત્ વેદકઃ નો] જ્ઞાની તો પ્રકૃતિસ્વભાવથી વિરામ પામેલો-વિરક્ત હોવાથી (-તેને પરનો સ્વભાવ જાણતો હોવાથી-) કદાપિ વેદક નથી. [ઇતિ એવં નિયમં નિરૂપ્ય] આવો નિયમ બરાબર વિચારીને-નક્કી કરીને [નિપુણૈઃ અજ્ઞાનિતા ત્યજ્યતામ્] નિપુણ પુરુષો અજ્ઞાનીપણાને છોડો અને [શુદ્ધ-એક-આત્મમયે મહસિ] શુદ્ધ-એક-આત્મામય તેજમાં [અચલિતૈઃ] નિશ્ચળ થઈને [જ્ઞાનિતા આસેવ્યતામ્] જ્ઞાનીપણાને સેવો. ૧૮૭.

શ્લોક-૧૮૭ ઉપર પ્રવચન

‘હવે આ અર્થનું કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે :-’

અજ્ઞાની પ્રકૃતિસ્વભાવનિરતો નિત્યં ભવેદ્વેદકો
જ્ઞાની તુ પ્રકૃતિસ્વભાવવિરતો નો જાતુચિદ્વેદકઃ ।
इत्येवं नियमं निरूप्य निपुणैरज्ञानिता त्यज्यतां
शुद्धैकात्ममये महस्यचलितैरासेव्यतां ज्ञानीता ॥१९७॥

છેલ્લી ગાથાઓ છે એટલે બહુ ટૂંકી સારવાળી છે. ‘અજ્ઞાની પ્રકૃતિ-સ્વભાવ-નિરતઃ નિત્યં વેદકઃ ભવેત્’ સ્વરૂપની ખબર નથી. અનાદિની બહાર ઉપર નજર હોવાથી. નજર છે પોતાની પર્યાય પણ તેની નજરું બહાર હોવાથી એકલા રાગ અને દેષને જાણતો એને અનુભવે ને એને ભોગવે છે. આમાં પરને ભોગવે છે એમ નથી કહ્યું. શરીરને ભોગવી શકે છે, દાળ,

ભાત, રોટલાને ભોગવી શકે છે એમ છે નહિ. ફક્ત પ્રકૃતિના નિમિત્તે, સ્વભાવના ભાન વિના જે નિમિત્તે વિભાવ થાય તેને પોતાપણે જાણીને ભોગવે એ સંસાર છે, એ સંસાર છે. આહાહા...!

અહીં તો બહારથી આનાથી થાય ને આનાથી થાય ને.. એ એમ કહે, વ્યવહાર પણ સાચો છે. આ કહી શકાય છે. વ્યવહાર છે પણ છે ને ઈ? કરી શકાય છે એમ માને છે. કરી શકે એ રાગ ને દ્વેષને ભોગવે. પરને તો કરે નહિ ને ભોગવે નહિ ને અડે નહિ એવું એનું સ્વરૂપ અનાદિ છે. આહાહા...!

અજ્ઞાની-સ્વરૂપના ભાન વિનાનો મહાઆનંદની મૂર્તિ પ્રભુ! અતીન્દ્રિય આનંદનો સાગર આત્મા, એને નહિ જાણતો. આહાહા...! એ મૂળ ચીજ જે આખી પોતાની છે તેને નહિ જાણતો. 'અજ્ઞાની પ્રકૃતિ-સ્વભાવમાં લીન-રક્ત હોવાથી...' એ તો રાગ-દ્વેષ ને પુણ્ય-પાપના ભાવમાં (લીન છે). આમાં પુણ્ય ભેગું આવી ગયું. (એ) પ્રકૃતિનો સ્વભાવ છે. શુભ-અશુભભાવ એ બધો પ્રકૃતિના નિમિત્તે થતો પ્રકૃતિનો સ્વભાવ કહેવામાં આવે છે. એ આત્મ સ્વભાવ નહિ.

(અજ્ઞાની) 'પ્રકૃતિ-સ્વભાવમાં લીન-રક્ત હોવાથી (-તેને જ પોતાનો સ્વભાવ જાણતો હોવાથી-)... ચૈતન્યના વાસ્તવિક પ્રજ્ઞાબ્રહ્મ સ્વરૂપ પ્રભુ એને નહિ જાણતો 'પ્રકૃતિના સ્વભાવમાં લીન-રક્ત હોવાથી (-તેને જ પોતાનો સ્વભાવ જાણતો હોવાથી-) સદા વેદક છે,...' ઓહો...! ટૂંકું ઘણું કર્યું. પર્યાયબુદ્ધિવાળો દ્રવ્યની બુદ્ધિ નથી, દ્રવ્ય સ્વભાવની દષ્ટિ ને એની સત્તાની ઓળખાણ સંભાળ લીધી નથી તેથી તે પ્રકૃતિના સ્વભાવની ઓળખાણ ને સંભાળ રાખ્યા કરે છે. આહાહા...! ભાષા બહુ ટૂંકી છે, અંદર ભાવ ઊંડો છે. આહાહા...!

પોતાની કાયમી સત્તા આનંદમય તેની સામું ન જોતા, તેનો આશ્રય ન લેતા, તેના પક્ષમાં આવડતમાં ન જતા, પ્રકૃતિના સ્વભાવ ને આવડતમાં પોતાને માને છે, એમાં એ આવડત માને છે. આહા...! રાગ અને દ્વેષ, રતિ, અરતિ વગેરે. કામ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ આદિ પ્રકૃતિનો સ્વભાવ છે, ભગવાનનો એ સ્વભાવ નથી. એથી (તેમાં) લીન હોવાથી, તેનો (પોતાનો) સ્વભાવ જાણતો હોવાથી 'સદા વેદક છે.' અજ્ઞાની સદા વિકારનો વેદક છે. એટલે કે પ્રકૃતિના નિમિત્તે થતો સ્વભાવ તેનો તે વેદક ને અનુભવી છે. આહાહા...! પરનું કરવું કે ભોગવવાની તો વાત છે જ નહિ. અને અત્યારે એ આખું ધામધૂમ... બહારમાં ધમાધમ.. ધર્મને નામે ધમાધમ ચાલે છે. મંદિર બનાવવા ને વરઘોડા કાઢવા ને પૈસા ખર્ચવા ને એમાં જાણે કાંઈ ધર્મ હોય એમ માનીને ત્યાં રોકાઈ ગયો છે. આહાહા...!

અંતર વસ્તુ આખી નિવૃત્ત સ્વરૂપ (છે). રાગ ને પુણ્ય-પાપના વિકલ્પથી પણ નિવૃત્ત સ્વરૂપ છે, રાગ ને વિકલ્પ છે એ તો પ્રકૃતિના તરફના વલણવાળો વિભાવ, વિકાર છે. પોતાના સ્વભાવ તરફમાં તો આનંદ અને શાંતિ છે. એને ન જાણતા પ્રકૃતિ સ્વભાવમાં

લીન હોવાથી તેનો વેદક છે. એમાં લીન હોવાથી, તેમાં પોતાપણે માનવાથી, સ્વભાવને પોતાપણે ન જાણતા વિભાવને પોતાપણે જાણતા, 'સદા વેદક છે.' તેનો તે વેદનારો છે. આહાહા...! આ પૈસા ભોગવી શકે છે કે સ્ત્રીનું શરીર ભોગવી શકે છે એ વાત તો ત્રણકાળમાં છે નહિ. આહાહા...!

અંદરમાં ને અંદરમાં સ્વભાવથી વિપરીત વિભાવ, બસ! એને પોતાનો જાણી, સ્વભાવ પોતાનો છે એ જાણ્યો નથી. ત્રિકાળી ચૈતન્ય પ્રભુ એનું હોવાપણું અંતરમાં જાણ્યું નથી તેથી પ્રકૃતિ સ્વભાવમાં હોવાપણે જાણીને સદા વેદક છે. 'સદા વેદક છે.' એમ કહ્યું ને? 'અને...' 'જ્ઞાની પ્રકૃતિ-સ્વભાવ-વિરતઃ' પેલો (અજ્ઞાની) 'સ્વભાવ-નિરતઃ', 'અજ્ઞાની પ્રકૃતિ-સ્વભાવ-નિરતઃ', 'જ્ઞાની પ્રકૃતિ-સ્વભાવ-વિરતઃ' નિરત અને વિરત, બસ. આહાહા...! ધર્મી જીવ આત્માના સ્વભાવને જાણતો... છે? 'જ્ઞાની પ્રકૃતિ-સ્વભાવ-વિરતઃ' છે. પ્રકૃતિના સ્વભાવથી એટલે પુણ્ય-પાપના વિભાવથી ધર્મી વિરક્ત છે. અજ્ઞાની રક્ત છે, નિરત છે, નિરત છે, સદા એમાં લીન છે. જ્ઞાની એનાથી વિરક્ત છે. આહાહા...! આવું સ્વરૂપ છે.

'જ્ઞાની તો પ્રકૃતિસ્વભાવથી વિરામ પામેલો...' આત્મસ્વભાવની દૃષ્ટિ થતાં પ્રકૃતિના સ્વભાવથી વિરામ પામેલો, નિવર્તેલો. આહાહા...! 'વિરક્ત હોવાથી (-તેને પરનો સ્વભાવ જાણતો હોવાથી-)...' '(-તેને પરનો સ્વભાવ જાણતો હોવાથી-) કદાપિ વેદક નથી.' અહીં તો આ સિદ્ધ કરવું છે ને? આ (અજ્ઞાની) વેદક છે અને આ (જ્ઞાની) વેદક નથી એટલું. નહિતર (જ્ઞાની પણ) વેદક તો છે. જેટલે અંશે રાગ છે (તેટલે અંશે વેદક છે) પણ મારાપણે વેદક નથી. નબળાઈપણે પર્યાયમાં વેદક છે પણ મારાપણે વેદક નથી એટલે વેદક નથી એમ કહ્યું છે. આહાહા...!

'પ્રકૃતિસ્વભાવથી વિરામ પામેલો-વિરક્ત હોવાથી (-તેને પરનો સ્વભાવ જાણતો હોવાથી)...' એ પુણ્ય ને પાપના ભાવને રતિ-અરતિના ભાવને, શોક અને હરખના ભાવને, ઉત્સાહ હરખનો અને શોકનો એ ભાવને પરનો સ્વભાવ જાણતો 'કદાપિ વેદક નથી.' '(-પરનો સ્વભાવ જાણતો હોવાથી-) કદાપિ વેદક નથી.' એમ. આમાંથી એમ કાઢે કે, જ્ઞાની બિલકુલ પરનો વેદક છે જ નહિ. એકાંત એમ નથી. આ તો પરને પોતાનો જાણીને વેદતો નથી એટલી અપેક્ષા સિદ્ધ કરવી છે. જ્ઞાની વેદક છે. જેટલો ભાવ કયાશથી પ્રકૃતિના સંગે ઊપજેલો ભાવ અને અસંગ એવો ભગવાન એનાથી ઉત્પન્ન થયેલો ભાવ, બેયને વેદ છે. સાધક છે ને? પણ અહીંયાં એકનું જ સિદ્ધ કરવું છે. એને જાણે છે, વેદતો જ નથી એમ એટલું જ સિદ્ધ કરવું છે. એને અનુભવતો નથી, માલિકપણું નથી, સ્વામીપણું નથી એટલું સિદ્ધ કરવા વેદક નથી એમ કહ્યું છે.

'ઙ્ઙિતિ એવં નિયમં નિરૂપ્ય' 'આવો નિયમ બરાબર...' 'નિરૂપ્ય' એટલે 'નક્કી કરીને...' આવો નિયમ બરાબર વિચારીને, આવો નિયમ બરાબર નક્કી કરીને. આહાહા...! બહારનો

આ બધો ભપકો એ મસાણના હાડકાના ફાસફસ જેવો છે, એમાં આ રોકાણો છે. એને લઈને નહિ, રોકાણો છે રાગમાં અને રાગને વેદે છે, કાં પ્રતિકુળતા દેખીને દ્વેષને વેદે છે, પરને નહિ. આહાહા...! આત્મા શરીરને તો અડ્યો પણ નથી. આ પોતાનું શરીર છે એને પણ અડ્યો નથી તો પરના શરીરને તો કેમ અડે? અને કેમ ભોગવે? ફક્ત તેના પ્રકૃતિના નિમિત્તથી થતી વિકૃતિ, એ વિકૃતિને જાણે. જાણે અને વેદક નથી એમ અહીંયાં સિદ્ધ કરવું છે. જાણે.

‘કદાપિ વેદક નથી. આવો નિયમ બરાબર નક્કી કરીને...’ ‘નિપુણૈઃ અજ્ઞાનિતા ત્યજ્યતામ’ આહાહા...! હે ‘નિપુણ પુરુષો...’ આહાહા...! બે વાત કરીને આચાર્ય (કહે છે), હે વિચિક્ષણ નિપુણ પુરુષ! આહા...! ‘અજ્ઞાનિતા ત્યજ્યતામ’ હે નિપુણ પુરુષ! અજ્ઞાનને છોડી દે. આહા...! એને અહીં નિપુણ વિચિક્ષણ કહ્યો છે. ‘નિપુણૈઃ અજ્ઞાનિતા ત્યજ્યતામ’ નિપુણ પુરુષો એને કહીએ... આહાહા...! પ્રવિણ પુરુષ એને કહીએ, કે જે અજ્ઞાનભાવને છોડી દે. આહાહા...! જાણપણું વિશેષ હો ન હો એની સાથે અહીં સંબંધ નથી. ફક્ત પોતાના સ્વભાવને જાણી અને આ અજ્ઞાનભાવને છોડી દે, બસ! આટલું એને જ્ઞાન અંદર એટલું જોઈએ, બસ!

‘નિપુણ પુરુષો અજ્ઞાનીપણાને છોડો...’ આહાહા...! આચાર્ય શ્રોતાને સંભળાવે છે. શ્રોતા કેટલી હદનો છે એમ જોતા નથી. એની હદ બેહદની જ છે આત્મા. આહાહા...! અપરિમિત બેહદના ધરનારો ભગવાન અંદર છે. હે નિપુણ પુરુષો! આહાહા...! અજ્ઞાનીપણાને તજો. પરને તજો એમ કહ્યું નથી, અજ્ઞાનીપણાને તજો. જે આત્માના સ્વભાવથી વિરુદ્ધ સ્વભાવનો ભાવ મારો માનીને અનુભવો છો એ અજ્ઞાનીપણું છોડ. આહાહા...! આવી વાત (છે). કરવું શું આમાં બહારમાં? બહારમાં કરવાની વાત જ ક્યાં છે? અંદરમાં રાગનો વેદક છે. હે નિપુણ પુરુષ! સ્વરૂપને જાણીને એનું વેદન છોડ, બસ! આહાહા...! એનું સ્વામીપણું છોડ, ધણીપતું છોડ તો એનું વેદકપણું પણ છોડ. આહાહા...! મારા તરીકે વેદનપણું છોડ, વેદન રહેશે. આહાહા...! મારાપણા તરીકે તે પ્રકૃતિનો સ્વભાવ એવા ભાવને છોડી દે. આહાહા...! છે ને?

‘ત્યજ્યતામ’ ‘છોડી દે...’ લ્યો! આ ઉપદેશ. પ્રકૃતિના સ્વભાવમાં રક્ત છે, વિરક્ત થા. આ વાત છે. અહીંયાં જે વિરક્ત છે (તે) પ્રકૃતિ સ્વભાવમાં રક્ત છે. સ્વભાવમાંથી વિરક્ત છે, વિભાવમાં રક્ત છે એ વિભાવમાં વિરક્ત થા, સ્વભાવમાં રક્ત થા. આહાહા...! પંચમ આરાના સંત, પંચમઆરાના શિષ્યને પણ એમ કહે છે. પાંચમો આરો છે માટે ન થઈ શકે (એમ નથી). એક સાધુ છે તે એમ કહે છે, અત્યારે તો સાધુને બધાને શુભભાવ જ છે. શુદ્ધ-બુદ્ધ અત્યારે છે નહિ, શુભભાવ જ છે. છાપામાં આવ્યું છે. આહાહા...! શુભભાવ છે તો ધર્મ નથી એનો અર્થ (એમ) થયો. આહા...! શુભભાવ તો અભવિને પણ હોય છે. એમાં એ ચીજ કોઈ અપૂર્વ, અપૂર્વ નથી. આહાહા...! અહીં તો એને છોડ તે અપૂર્વ છે. શુભભાવ ‘ત્યજ્યતામ’ શુભભાવને છોડ. આહાહા...! અને શુદ્ધ ભાવમાં રક્ત થા. આ કરવાનું

છે. આખા જૈન દર્શનનું રહસ્ય તત્ત્વ તો આ છે. આહાહા..!

‘નિપુણ પુરુષો અજ્ઞાનીપણાને છોડો અને...’ ‘શુદ્ધ-એક-આત્મમયે મહસિ’ શું શબ્દ લીધો? પેલામાં એક શબ્દ નહોતો. એમાં અનેકપણાના વિભાવ હતા, આ બાજુમાં ‘શુદ્ધ-એક-આત્મામય...’ એકરૂપ શુદ્ધ ચૈતન્ય છે એમાં બેપણું પણ જેમાં નથી. આહાહા..! ‘શુદ્ધ-એક-આત્મમયે મહસિ’ ‘શુદ્ધ-એક-આત્મમયે મહસિ’ ‘મહસિ’ એટલે તેજ ‘શુદ્ધ-એક-આત્મામય તેજમાં...’ આહાહા..! ‘અચલિતૈઃ’ ‘નિશ્ચળ થઈને...’ શુદ્ધ આત્માના એકરૂપ તેજને (સેવો). વિકાર છે તે તો અતેજ છે, પર છે. આ ચૈતન્યરૂપી એકરૂપ તેજ જે અંદર છે, જ્ઞાનનું મૂળનું તેજ એકરૂપે જે બિરાજે છે એમાં ‘નિશ્ચળ થઈને...’ ‘જ્ઞાનિતા આસેવ્યતામ્’ ‘જ્ઞાનીપણાને સેવો.’ આહાહા..! આવો ઉપદેશ તો સીધો કર્યો છે.

આમ હળવે, હળવે રાગમંદ કરતા જાવ અને પછી થાશે એ વાત લીધી નથી. લીધી નથી એ છે નહિ માટે લીધી નથી. રાગ મંદ કરતા જાવ પછી શુદ્ધપણું પ્રાપ્ત થશે એમ નથી કહ્યું. અહીં તો (કહે છે), અજ્ઞાનીપણું છોડ અને આત્માના જ્ઞાનીપણાના ભાવને સેવ. આહાહા..! ક્રિયાકાંડના આડંબર આડે ચૈતન્ય ભગવાન અંદર મહાપ્રભુ જ્ઞાતા-દષ્ટા છે, જેમાં ક્રિયાનો આડંબરનો અભાવ છે. એ સ્વભાવની ગમ પડતી નથી અને આ ગમ પડે છે. અનાદિનો અભ્યાસ (છે). દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ આદિ અનાદિનો અભ્યાસ (છે). એ પણ સહજરૂપે અભ્યાસ થઈ ગયો છે. જેમ અશુભનો પણ સહજ અભ્યાસ થયો એમ શુભનો પણ સહજ થઈ ગયો છે. આ બાજુ શુદ્ધનો સહજ થઈ જાય છે, આ બાજુ શુભનો સહજ થઈ જાય. એટલે શુભને જ જાણે અમે કાંઈ કરીએ છીએ અને અમે ધર્મમાં છીએ, ધર્મના કોઈ પણ અંશને સેવીએ છીએ એમ શુભભાવમાં આવીને માને છે. આહાહા..!

એક શુદ્ધ આત્મા ‘મહસિ’ એટલે તેજ. સહજ એક આત્મામય તેજ. સ્વભાવિક એક આત્મામય તેજ તેને સેવ. આહાહા..! તેને અવિચળ રીતે જ્ઞાનીપણાને સેવો. આહાહા..! આ સેવના કરો. જ્ઞાન સ્વભાવ મૂર્તિ પ્રભુ છે એની સેવા કરો, એમાં રક્ત થાવ. અને અજ્ઞાન, પુણ્ય-પાપ ભાવ અજ્ઞાન છે એમાં તો જ્ઞાનનો અંશ છે નહિ, પ્રકૃતિ સ્વભાવ છે એનાથી વિરક્ત થાવ અને આમાં નિરત થાવ, રક્ત થાવ. આહાહા..! ‘જ્ઞાનીપણાને સેવો.’ આમાં એમ કાંઈ કહ્યું નથી કે, આમ પહેલા દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની શ્રદ્ધા કરો, આ કરો, આ કરો. આહાહા..! આટલું શાસ્ત્રનું જ્ઞાન કરો, એ કહ્યું નથી.

અહીંયાં તો આત્મા ભગવાન અંદર બિરાજે છે. જ્ઞાનીપણાની સેવના કર, બસ! અજ્ઞાનપણાને તજ દે, આ આખું કરવાનું હોય તો આ છે. જૈનદર્શન એટલે વીતરાગ સ્વરૂપી ભગવાન તેમાં સેવવું, રહેવું એ જૈનદર્શન છે. રાગમાં રહેવું એ જૈન દર્શન નથી. રાગને સેવવો અને માનવું કે ધર્મ (છે). એ તો અન્યમત છે, એ જૈનમત નથી. આહાહા..! આ તો આખો દિ’ ઇમો અરિહંતાશં, ઇમો સિદ્ધાશં ગોખ્યા કરે, અનુપૂર્વી કરે, પાઠો બોલે, તિફ્ફુત્તો,

જામો અરિહંતાણં, ઈરિયા, ઈચ્છામિ, તસ્સૂતરી, લોગસ્સ, જામોત્યુણં... એ બધા વિકલ્પો છે, એ તો પ્રકૃતિનો સ્વભાવ છે. આહાહા...! આત્માનો સ્વભાવ તે પ્રકૃતિના સ્વભાવથી વિપરીત વિરુદ્ધ છે.

એકરૂપ સદા શુદ્ધ છે એમ કહ્યું ને? એમ કહ્યું ને? જુઓને! ‘શુદ્ધ-એક-આત્મમયે મહસિ’ એકરૂપ શુદ્ધ ‘મહસિ’ નામ તેજ, જેના તેજ અંદર એકરૂપે છે, ચૈતન્યના તેજ એકરૂપે બિરાજે છે એમાં ભેદ અને ભંગ નથી. આહાહા...! ‘શુદ્ધ-એક-આત્મમયે મહસિ’ નામ તેજમાં ‘જ્ઞાનિતા આસેવ્યતામ્’ એ જ્ઞાનીપણું જ્ઞાનનું સેવન કર. આહાહા...! રાગ અને પુણ્ય આદિના પરિણામ એ તો પ્રકૃતિનો સ્વભાવ છે, એ આત્માનો સ્વભાવ નથી. આહા...! પ્રકૃતિના સ્વભાવથી આત્માનો સ્વભાવ થાય એમ બને નહિ. જેમાં જે હોય એમાંથી એ બને. એનામાં તો વીતરાગતા છે, સ્વભાવ છે, શુદ્ધ છે. જેમાં જે હોય એનાથી તે મળે, જેમાં જે નથી તેનાથી તે પ્રાપ્ત થાય એવું કદાપિ નહિ. આહાહા...!

આવું સાહિત્ય ઘરે ઘરે પહોંચી ગયું છે. ઘણા વર્ષ થઈ ગયા ને! કેટલાકને હવે ખટકે છે. એ ઝઘડો ઉભો થયો. આ સાહિત્ય તો પહેલાનું છે કાંઈ નવું નથી. ઇ તો એની સ્પષ્ટીકરણની વ્યાખ્યા બહાર આવી, બાકી વસ્તુ તો આમાં પડી છે. પરને મદદ કરો ને પર દુઃખીના આંસુ લુવો, ક્ષુધાવંતને આહાર આપો, તૃષ્ણાવંતને પાણી, સ્થાન ન મળે એને સ્થાન આપો, કપડા ન મળે એને કપડા આપો, રોગીને ઔષધ આપો, એ વાત તો અહીં કંઈ છે નહિ. આહાહા...! કહે છે. એ તો બધો વિકલ્પ પ્રકૃતિનો સ્વભાવ છે. એને તો ‘ત્યજ્યતામ્’. પ્રકૃતિનો સ્વભાવ છે તેને તો છોડ. આહાહા...!

હવે આમાં વાદ-વિવાદ કરવા જાય તો કાંઈ પાર પડે એવું નથી. વાદ-વિવાદ કરે. વ્યવહારથી પણ થાય. કેમ? કે છેલ્લો, અનુભવ થાય ત્યારે તો વ્યવહાર હોય છે. ત્યારે અશુભભાવ હોતો નથી. તેથી તે શુભભાવથી અનુભવ થાય એમ કરવામાં શું વાંધો? અનુભવ વખતે છેલ્લો અશુભભાવ ન હોય, શુભભાવ હોય પણ એને છોડીને, છોડીને કહેવાય. એને રાખીને, એનું લક્ષ રાખીને અહીં (આત્માનું) લક્ષ થઈ શકે (એમ બને નહિ). આહાહા...! આમાં તો તીર્થ ને તીર્થની જાત્રા ને સમ્મેદશિખરની ને અંતરીક્ષની, મક્ષીની જાત્રાનો ભાવ પ્રકૃતિનો સ્વભાવ (છે). આહાહા...! અહીં તો એમ કહે છે, બેધડક તેને છોડ. લે! સમ્મેદશિખરની જાત્રાનો ભાવ, ગીરનારનો, પાલીતાણાનો સાંભળવા-વાંચવાનો ભાવ વિકલ્પ છે (તેને) છોડ. આહાહા...!

એ જ્ઞાન એટલે એકરૂપ જ્ઞાન છે, જેમાં બેરૂપ નથી. બેરૂપ તો વિકારમાં બેરૂપ ને કરૂપ છે. આહાહા...! આ એકરૂપે ભગવાન ચૈતન્ય છે તેને સેવ, અજ્ઞાનને છોડ. આહાહા...! બહુ ટૂંકું. બાર અંગમાં આ કહેવું છે. ગમે તેટલું વાંચન ને ગમે એટલું જાણપણું કરીને તો આ (કરવાનું) છે. અંદર (અજ્ઞાનને) છોડ ને અહીં જાવું. પર તરફનું લક્ષ છોડી દે.

આહાહા..!

‘હવે, ‘અજ્ઞાની વેદક જ છે’ એવો નિયમ કરવામાં આવે છે...’ અજ્ઞાની રાગનો કે વિકારનો પ્રકૃતિ સ્વભાવનો વેદક જ છે, એને જ એ વેદે છે. શરીરને કે દાળ-ભાતને કે... આહાહા..! સ્ત્રીના શરીરને આત્મા ભોગવી શકે (એ) ત્રણકાળમાં નહિ. આહાહા..! અહીંયાં તો અજ્ઞાનપણાનો ત્યાગ, જ્ઞાનપણાનું સેવન, બસ! એક જ વાત, બહારની વાત કાંઈ છે નહિ. ‘અજ્ઞાની વેદક જ છે’ એવો નિયમ કરવામાં આવે છે (અર્થાત્ ‘અજ્ઞાની ભોક્તા જ છે...’ એ રાગનો, પ્રકૃતિ સ્વભાવનો, ક્ષણિક કૃત્રિમ સ્વભાવનો અકૃત્રિમ અનાદિ વસ્તુને છોડી દઈને કૃત્રિમનો વેદક છે. અકૃત્રિમ વસ્તુ જે ત્રિકાળી શુદ્ધ પરમાત્મ સ્વરૂપ... આહાહા..! એને છોડી ‘(અજ્ઞાની ભોક્તા જ છે એવો નિયમ છે એમ કહે છે.)’

* કોઈ જીવને દુઃખ થાય એ હોય નહિં. બધા જીવો પરમાનંદ સ્વરૂપ છે. જ્ઞાનાનંદસ્વરૂપ પરમાત્મા છે. એના સ્વભાવમાં દુઃખ ક્યાં છે? ભાઈ! ઊંઘી શ્રદ્ધા કરતાં પર્યાયમાં તને દુઃખ થશે. સત્યની પ્રરૂપણા કરતાં એ ન રુચે અને તને દુઃખ થાય એ અમે ઈચ્છીએ નહિ. માફ કરજે ભાઈ! આહાહા! આવો મારગ છે. કોઈ પણ જીવ એકેન્દ્રિયથી માંડીને તે જ ભવે સિદ્ધ થનાર બધાય જીવો પરમાનંદ સ્વરૂપ આત્મા છે. પછી કોનો અનાદર હોય! મને દુઃખ થાય તો એ ન ગમે તેમ બીજાને દુઃખ થાય એ પણ કેમ ઈચ્છીએ! ઊંઘી શ્રદ્ધા-પ્રરૂપણા કરીને દુઃખી થાય એને કેમ અનુમોદાય? સાધુપણાની ભગવાને કહેલી સત્ય પ્રરૂપણા થતાં અજ્ઞાવીસ મૂળગુણ ચોખ્ખા ન હોય ને છેદાય એને સાધુ કહેવાય નહિ, દ્રવ્યલિંગી પણ કહેવાય નહિ-એવી સત્ય પ્રરૂપણાથી કોઈને દુઃખ થાય એમ ન હો! ભાઈ! બાપુ ! ઘાંસનું તણખલું જરા વાગે તોપણ દુઃખ થાય તો મિથ્યા શ્રદ્ધાના કેટલા દુઃખ તને થાય! એ કેમ અનુમોદાય? સૌ આત્માને શાંતિ ... શાંતિ ... શાંતિ થાવ. અહીં અમારે તો કોઈનો વિરોધ નથી. કોઈ અમારો વિરોધ કરતું નથી. બધા આત્મા દ્રવ્યસ્વભાવે તો સાધર્મી છે. વિરોધતાનો ભાવ પોતાને નુકશાન કરે છે, બીજાને નહિ અને અવિરોધતાનો ભાવ પણ પોતાને લાભ કરે છે. બીજાને નહિ. આહાહા! આત્મા તો સર્વથી ઉદાસ ... ઉદાસ ... ઉદાસ છે. ૫૧૧.

— પરમાગમસાર

 ગાથા-૩૧૭

ળ મુચ્ચદિ પયડિમભવ્વો સુદ્ધુ વિ અજ્ઞાઇદૂળ સત્થાણિ ।

ગુડદુદ્ધં પિ પિંબંતા ળ પળ્ણયા ળિવ્વિસા હોંતિ ।।૩૧૭ ।।

ન મુચ્ચતિ પ્રકૃતિમભવ્યઃ સુષ્ટ્વપિ અધીત્ય શાસ્ત્રાણિ ।

ગુડદુગ્ધમપિ પિવન્તો ન પન્નગા નિર્વિષા ભવન્તિ ।।૩૧૭ ।।

યથાત્ર વિષધરો વિષભાવં સ્વયમેવ ન મુચ્ચતિ, વિષભાવમોચનસમર્થસર્કરક્ષીરપાનાચ્ચ ન મુચ્ચતિ; તથા કિલાભવ્યઃ પ્રકૃતિસ્વભાવં સ્વયમેવ ન મુચ્ચતિ, પ્રકૃતિસ્વભાવમોચનસમર્થ-દ્રવ્યશ્રુતજ્ઞાનાચ્ચ ન મુચ્ચતિ, નિત્યમેવ ભાવશ્રુતજ્ઞાનલક્ષણશુદ્ધાત્મજ્ઞાનાભાવેનાજ્ઞાનિત્વાત્ । અતો નિયમ્યતેઽજ્ઞાની પ્રકૃતિસ્વભાવે સ્થિતત્વાદ્દેદક એવ ।

હવે, ‘અજ્ઞાની વેદક જ છે’ એવો નિયમ કરવામાં આવે છે (અર્થાત્ ‘અજ્ઞાની ભોક્તા જ છે’ એવો નિયમ છે-એમ કહે છે) :-

સુરીતે ભણીને શાસ્ત્ર પણ પ્રકૃતિ અભવ્ય નહીં તજે,

સાકરસહિત ક્ષીરપાનથી પણ સર્પ નહિ નિર્વિષ બને. ૩૧૭.

ગાથાર્થ :- [સુષ્ટુ] સારી રીતે [શાસ્ત્રાણિ] શાસ્ત્રો [અધીત્ય અપિ] ભણીને પણ [અભવ્યઃ] અભવ્ય [પ્રકૃતિમ્] પ્રકૃતિને (અર્થાત્ પ્રકૃતિના સ્વભાવને) [ન મુચ્ચતિ] છોડતો નથી, [ગુડદુગ્ધમ્] જેમ સાકરવાળું દૂધ [પિવન્તઃ અપિ] પીતાં છતાં [પન્નગાઃ] સર્પો [નિર્વિષાઃ] નિર્વિષ [ન ભવન્તિ] થતા નથી.

ટીકા :- જેમ આ જગતમાં સર્પ વિષભાવને પોતાની મેળે છોડતો નથી અને વિષભાવ છોડાવવાને (મટાડવાને) સમર્થ એવા સાકરસહિત દૂધના પાનથી પણ છોડતો નથી, તેમ ખરેખર અભવ્ય પ્રકૃતિસ્વભાવને પોતાની મેળે છોડતો નથી અને પ્રકૃતિસ્વભાવ છોડાવવાને સમર્થ એવા દ્રવ્યશ્રુતના જ્ઞાનથી પણ છોડતો નથી; કારણ કે તેને સદાય, ભાવશ્રુતજ્ઞાનસ્વરૂપ શુદ્ધાત્મજ્ઞાનના (-શુદ્ધ આત્માના જ્ઞાનના) અભાવને લીધે, અજ્ઞાનીપણું છે. આથી એવો નિયમ કરવામાં આવે છે (અર્થાત્ એવો નિયમ ઠરે છે) કે અજ્ઞાની પ્રકૃતિસ્વભાવમાં સ્થિત હોવાથી વેદક જ છે (-કર્મનો ભોક્તા જ છે).

ભાવાર્થ :- આ ગાથામાં, અજ્ઞાની કર્મના ફળનો ભોક્તા જ છે-એવો નિયમ કહ્યો. અહીં અભવ્યનું ઉદાહરણ યુક્ત છે. અભવ્યનો એવો સ્વયમેવ સ્વભાવ છે કે દ્રવ્યશ્રુતનું જ્ઞાન આદિ બાહ્ય કારણો મળવા છતાં અભવ્ય જીવ, શુદ્ધ આત્માના જ્ઞાનના અભાવને લીધે, કર્મના ઉદયને ભોગવવાનો સ્વભાવ બદલતો નથી; માટે આ ઉદાહરણથી સ્પષ્ટ થાય છે કે શાસ્ત્રોનું જ્ઞાન વગેરે હોવા છતાં જ્યાં સુધી જીવને શુદ્ધ આત્માનું જ્ઞાન નથી અર્થાત્ અજ્ઞાનીપણું છે ત્યાં સુધી તે નિયમથી ભોક્તા જ છે.

ગાથા-૩૧૭ ઉપર પ્રવચન

ण मुयदि पयडिमभव्वो सुद्धु वि अज्झाइदूण सत्थाणि ।
गुडदुद्धं पि पिबंता ण पण्णया णिव्विसा होंति ॥३१७॥

સુરીતે ભણીને શાસ્ત્ર પણ પ્રકૃતિ અભવ્ય નહીં તજે,
સાકરસહિત ક્ષીરપાનથી પણ સર્પ નહિ નિર્વિષ બને. ૩૧૭.

દાખલો કડક આપ્યો. ‘જેમ આ જગતમાં સર્પ વિષભાવને પોતાની મેળે છોડતો નથી...’ એ તો ઠીક પણ ‘અને વિષભાવ છોડાવવાને (મટાડવાને) સમર્થ એવા સાકરસહિત દૂધના પાનથી પણ...’ આહાહા...! ‘સાકરસહિત દૂધના પાનથી પણ છોડતો નથી...’ દષ્ટાંત આ તો કીધો. આહાહા...! ‘તેમ ખરેખર અભવ્ય પ્રકૃતિસ્વભાવને...’ આ તો દષ્ટાંત છે, હોં! અભવી એટલે કે અભવ્ય કરતો નથી એ પ્રમાણે માને અજ્ઞાની કર્તા નથી એમ કહેવું છે.

‘તેમ ખરેખર અભવ્ય પ્રકૃતિસ્વભાવને પોતાની મેળે છોડતો નથી...’ આહાહા...! સર્પ પોતાની મેળે ઝેરને છોડતો નથી, પણ સાકરવાળા દૂધને પણ છોડતો નથી. એમ અભવી પ્રકૃતિના સ્વભાવને પોતાની મેળે તો છોડતો નથી. ‘અને પ્રકૃતિસ્વભાવ છોડાવવાને સમર્થ એવા દ્રવ્યશ્રુતના જ્ઞાનથી પણ છોડતો નથી;’ દ્રવ્યશ્રુતનું જ્ઞાન, હોં! આહાહા...! શાસ્ત્રનું જ્ઞાન કાને પડ્યું, એને જ્ઞાનમાં આવ્યું. આહાહા...! છતાં એ દ્રવ્યશ્રુતના જ્ઞાનથી પણ છોડતો નથી. પરનું વેદન છોડતો નથી, પરનો ભોક્તા દ્રવ્યશ્રુતના જ્ઞાનથી પણ છોડતો નથી, શાસ્ત્રનું જ્ઞાન થયું... આહાહા...! શાસ્ત્રના જ્ઞાનમાં આવ્યો, સાંભળ્યું, શાસ્ત્રજ્ઞાન થયું. અરે...! અગિયાર અંગનું નવ પૂર્વ સુધીનું દ્રવ્યશ્રુત જ્ઞાન થયું. છતાં દ્રવ્યશ્રુતના જ્ઞાનથી પણ છોડતો નથી. સાકરસહિત દૂધને પીતા છતાં સર્પ પોતાના ઝેરને છોડતો નથી. આહાહા...! એમ આ દ્રવ્યશ્રુતના જ્ઞાનથી પણ (છોડતો નથી). દ્રવ્યશ્રુત એના ખ્યાલમાં આવ્યું છે, કે આમ કહે છે, શાસ્ત્ર આમ કહે છે, શાસ્ત્ર આમ માને છે. શાસ્ત્ર કહે છે, અજ્ઞાનને છોડ ને સ્વભાવને સેવ એમ શાસ્ત્રનું જ્ઞાન થયું છતાં તે અંતરથી અજ્ઞાનપણાને છોડતો નથી. આહાહા...! ભારે

વાત! સમજાણું?

સર્પ પોતાની મેળાએ પોતાનું ઝેર છોડતો નથી પણ સાકરસહિત દૂધ પીતા પણ વિષને છોડતો નથી. એમ જીવ પોતાની મેળાએ મિથ્યાત્વ અને પ્રકૃતિના સ્વભાવને છોડતો નથી પણ દ્રવ્યશ્રુતનું જ્ઞાન કરીને પણ છોડતો નથી. આહાહા...! શાસ્ત્ર ભગવાનના કહેલા, ભગવાનના કહેલા દ્રવ્યશ્રુત, હોં! આહાહા...! ભાષા તો એવી છે, કે 'પ્રકૃતિસ્વભાવ છોડાવવાને સમર્થ...' છોડાવવાને સમર્થ-નિમિત્ત. દ્રવ્યશ્રુત-ભગવાનનું દ્રવ્યશ્રુત, એમાં કહેવાનો એ આશય છે, કે રાગને છોડ અને સ્વભાવમાં આવી જા. પણ એ એવું સાંભળે છે છતાં એ છોડતો નથી.

સાકરસહિત દૂધને પીને પણ સર્પ ઝેરને છોડતો નથી, એમ આ ઝેરીલો જીવ અજ્ઞાની વીતરાગની વાણી સાંભળે છે, કે પ્રકૃતિસ્વભાવ છોડવા લાયક છે અને ભગવાનઆત્મા શુદ્ધ ચૈતન્ય એકરૂપ એને સેવવા લાયક છે, એવું સાંભળીને પણ છોડતો નથી. આહાહા...! અહીં સુધી લઈ ગયા. શુભભાવ તો ઠીક દ્રવ્યશ્રુતનું જ્ઞાન લીધું. શુભભાવ તો છોડ. એનાથી કાંઈ આત્માને લાભ થાય એવું નથી. દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ, પૂજા, જાત્રાનો ગમે તે ભાવ એ આત્માને કાંઈ લાભ કરતો નથી.

મુમુક્ષુ :- નુકસાન તો કરે છે ને?

ઉત્તર :- નુકસાન કરનાર છે, પુણ્ય છે, બંધન છે, બેડી છે. લોઢાની બેડી એમ સોનાની પણ એ બેડી છે. આહાહા...! ઇ તો ન મુકી દીધું પણ વીતરાગનું દ્રવ્યશ્રુત સાંભળીને પણ, દ્રવ્યશ્રુતના જ્ઞાનથી પણ, એમ. દ્રવ્યશ્રુતનું એને જ્ઞાન થયું, જાણવામાં આવ્યું... આહાહા...! કે શાસ્ત્ર રાગને છોડવાનું કહે છે અને સ્વભાવને આદરવાનું કહે છે. એવું દ્રવ્યશ્રુતનું જ્ઞાન થયું. આહાહા...!

ભગવાનની વાણીને સાંભળીને, ભગવાનની વાણી. કલ્પિત શાસ્ત્રો છે એને નહિ. આ તો ભગવાનની વાણી જે છે એને સાંભળીને પણ જ્ઞાન થયું. જ્ઞાન એટલે તે તરફનું જાણપણું, સમ્યગ્જ્ઞાન નહિ. દ્રવ્યશ્રુતના જ્ઞાનથી પણ અજ્ઞાની રાગને છોડતો નથી. રાગના રસનો રસિયો સ્વભાવનો વિરોધી એવો રાગ તેને છોડતો નથી. ચૈતન્ય સ્વભાવ અંદર વીતરાગમૂર્તિ પ્રભુ, અનાકુળ આનંદનો સાગર, તેના તરફ નજર કરતો નથી અને આ રાગ તરફથી નજર છોડતો નથી.

છોડાવનાર મળે. છોડાવવાને સમર્થ છે એમ કીધું ને? (પ્રકૃતિ)સ્વભાવ છોડાવવાને સમર્થ-નિમિત્ત. એ શાસ્ત્રમાં નિમિત્તપણાની તાકાત એટલી જ છે. ભગવાનની વાણીમાં, બીજાની વાણી નહિ. ભગવાનની વાણી નિમિત્તપણે રાગને છોડાવવા સમર્થ છે. એનું જ્ઞાન હોવા છતાં અજ્ઞાની રાગને છોડતો નથી અને આત્માને સેવતો નથી. આહાહા...! આવી વાત છે. અહીં તો હજી ક્યાંય શુભઅશુભના ઠેકાણા ન મળે, ખબરેય ન મળે કે, આ શું કરું છું. ક્યાં જઈશ ને ક્યાં રહીશ અને ક્યાં રહું છું? ક્યાં રહું છું? અને કોને મેં છોડી દીધું છે? એની

ખબર નથી.

સ્વભાવને છોડી દીધો છે અને રાગની જાળ, કર્મજાળ, પુણ્ય ને પાપના બેય ભાવ કર્મજાળ, એને દ્રવ્યશ્રુતના જ્ઞાનથી પણ (છોડતો નથી). દ્રવ્યશ્રુત છે એ રાગને છોડાવવામાં નિમિત્તરૂપે છે. સમર્થ કીધું ને? 'પ્રકૃતિસ્વભાવ છોડાવવાને સમર્થ...' નિમિત્ત તરીકે. એવા દ્રવ્યશ્રુતના જ્ઞાનથી પણ અજ્ઞાની રાગને છોડીને આત્માને આદરતો નથી. અંદર રાગ વિકલ્પ છે એનાથી રહિત પ્રભુ છે એ દયા, દાન ને વ્રત, ભક્તિનો પણ વિકલ્પ રાગ છે, એ કાંઈ ધર્મ નથી. આહાહા..! એને છોડીને દ્રવ્યશ્રુત છોડવાનું કહે છે, એમ કહે છે.

એમ સિદ્ધાંત શું લીધો? કે દ્રવ્યશ્રુત પણ, ભાવશ્રુત તો કરે પણ દ્રવ્યશ્રુત પણ રાગને છોડાવવાનું કહે છે, એનું કથન રાગને છોડાવવાનું છે. આહાહા..! શુભરાગ પણ છોડાવવાનું છે. વીતરાગની વાણી દ્રવ્યશ્રુત પણ શુભરાગ દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ, જાત્રા, પૂજાનો ભાવ એ દ્રવ્યશ્રુત પણ તેને છોડાવવાને સમર્થ છે. છતાંય છોડતો નથી, એનું જ્ઞાન ખ્યાલમાં આવે છે. આહાહા..! ધારણામાં આવે છે, પણ ભાવમાં આવતું નથી, એમ કહે છે. આહાહા..! બે-ત્રણ મિનિટની વાર છે, નહિ? પાંચ મિનિટની વાર છે.

આહાહા..! કેટલું ભયું છે! વીતરાગની વાણી દ્રવ્યશ્રુત તેને કાને પડે છે અને તેનું એને જ્ઞાન પણ હોય છે. એ જ્ઞાનમાં એની ધારણામાં પણ એમ આવ્યું હોય છે, કે રાગ છોડવો ને આત્માના સ્વભાવમાં જાવું. છતાં તે રાગને છોડતો નથી ને સ્વભાવમાં આવતો નથી. આહાહા..!

મુમુક્ષુ :- વીર્ય તે બાજુ ઢળતું નથી કે ઢાળતો નથી?

ઉત્તર :- પોતે જાતે ઢળતો નથી. પોતાના રાગના રસમાં આત્માના રસ તરફ આવતો જ નથી. રાગ એ દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ.. બહુ તો અશુભરાગ છોડે અને એમાં આ દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ, જાત્રાનો ભાવ આવે એટલે જાણે કે, આપણે ઘણું કર્યું. એ પણ વિકાર અને દુઃખ છે. દ્રવ્યશ્રુત એને છોડાવવાને સમર્થ છે, દ્રવ્યશ્રુત એને છોડાવવાને સમર્થ છે, દ્રવ્યશ્રુત એને રખાવવાને સમર્થ નથી. આહાહા..!

અહીં તો હજી એના સંસારના, ધંધાના પાપ. આખો દિ' પાપ. વેપાર-ધંધો સવારથી સાંજ સુધી પાપ એકલું. બાયડી-છોકરાને રાજી રાખવામાં પાપ, એ પાપમાંથી નવરો થાતો નથી. અહીં તો કહે કદાચિત્ પુણ્યમાં આવ્યો અને દ્રવ્યશ્રુતે એને કહ્યું, એના ખ્યાલમાં આવ્યું, કે રાગ છોડાવે છે. છતાં એ રાગ છોડતો નથી. આહાહા..! કહો, 'શાંતિભાઈ'! આવી વાત આવી આજે. આહાહા..!

એક તો એ (વાત) આવી, કે દ્રવ્યશ્રુત જે છે એ રાગ કરવાનું કહેતો નથી, એ રાગ છોડવાનું કહે છે. શુભરાગ પણ છોડવાનું કહે છે, એક તો એ વાત આવી. અને તે તેના કાનમાં પડી અને એના જ્ઞાનમાં પણ આવી કે, આ રાગ છોડવાનું આ કહે છે. છતાં,

તે જ્ઞાન થવા છતાં રાગને છોડતો નથી. અંતરનો રસ આવતો નથી ને રાગનો રસ છોડતો નથી. આહાહા...! એમાં ને એમાં રખડ્યા કરે છે. આહાહા...!

‘કારણ કે તેને સદાય, ભાવશ્રુતજ્ઞાનસ્વરૂપ શુદ્ધાત્મજ્ઞાનના (-શુદ્ધ આત્માના જ્ઞાનના) અભાવને લીધે,...’ આહાહા...! દ્રવ્યશ્રુત ધારણા થઈ પણ ભાવશ્રુતજ્ઞાન પ્રગટ્યું નહિ એને. અંદર આત્મા આનંદનો નાથ સાગર છે તેનું જે જ્ઞાન થવું જોઈએ, ભાવશ્રુતજ્ઞાન જે આનંદની સાથે થાય તે જ્ઞાન એને થયું નહિ. ભાવશ્રુતજ્ઞાનના અભાવને લીધે. જોયું? ‘અજ્ઞાનીપણું છે.’ આહાહા...! વિશેષ કહેશે... (શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

[નોંધ :- ૩૮૮ નંબરનું પ્રવચન ૩૨૦ ગાથાનું હોય તે ૩૨૦ ગાથાના પ્રવચન સાથે પાછળ લીધેલ છે]

પ્રવચન નં. ૩૮૯ ગાથા-૩૧૭ થી ૩૧૮ સોમવાર, જ્યેષ્ઠ સુદ ૫, તા. ૧૯-૦૫-૧૯૮૦

‘સમયસાર’ ગાથા ૩૧૭. ‘હવે, અજ્ઞાની વેદક જ છે’ શું કહે છે? જેને આ આત્મા-જ્ઞાન રાગથી ભિન્ન છે એવી ખબર નથી એ અજ્ઞાની રાગનો અને વિકારનો જ વેદક છે. ‘એવો નિયમ કરવામાં આવે છે (અર્થાત્ ‘અજ્ઞાની ભોક્તા જ છે’ એવો નિયમ છે-એમ કહે છે):-’

ण मुयदि पयडिमभव्वो सुट्टु वि अज्झाइदूण सत्थाणि ।

गुडदुद्धं पि पिबंता ण पण्णया णिव्विसा होंति ।।३१७।।

સુરીતે ભણીને શાસ્ત્ર પણ પ્રકૃતિ અભવ્ય નહીં તજે,

સાકરસહિત ક્ષીરપાનથી પણ સર્પ નહિ નિર્વિષ બને. ૩૧૭.

આહાહા...! ટીકા :- ‘જેમ આ જગતમાં સર્પ વિષભાવને પોતાની મેળે છોડતો નથી...’ વિષ એની મેળે છોડતો નથી. ‘અને વિષભાવ છોડાવવાને (મટાડવાને) સમર્થ એવા સાકરસહિત દૂધના પાનથી પણ છોડતો નથી,...’ આહાહા...! પોતાની મેળે તો ઝેર છોડતો નથી પણ સાકરસહિત દૂધ પાવામાં આવે તોપણ તે ઝેરને છોડતો નથી, એ દષ્ટાંત થયો. આહાહા...! ‘તેમ...’ દષ્ટાંત અભવીનું આપે છે, સિદ્ધાંત તો બધાને લાગુ પડે. જે અજ્ઞાની શ્રુત શબ્દ ભણે, શ્રુતને જાણે, અગિયાર અંગ આદિ ભણે એમાં એ વાત આવી હોય કે રાગથી ભગવાન અંદર ભિન્ન છે. એવું સાંભળ્યું હોય, ધાર્યું હોય છતાં રાગથી ભિન્ન આત્માનું વેદન ન કરે. આહાહા...! તો શ્રુત શું કરે?

‘તેમ ખરેખર અભવ્ય પ્રકૃતિસ્વભાવને પોતાની મેળે છોડતો નથી...’ અભવી જે છે એ પ્રકૃતિને ‘પોતાની મેળે છોડતો નથી અને પ્રકૃતિસ્વભાવ છોડાવવાને સમર્થ...’ પ્રકૃતિના

સ્વભાવને છોડાવવાને સમર્થ. અભવી પ્રકૃતિ પોતાની મેળે તો છોડતો નથી પણ પ્રકૃતિ સ્વભાવ છોડાવવાને સમર્થ. લ્યો! વાણીને લીધું. વાણી નિમિત્ત છે એને પ્રકૃતિ છોડાવવામાં, સ્વભાવમાં નિમિત્ત છે એવું એ સાંભળે છે. ‘છોડાવવાને સમર્થ એવા દ્રવ્યશ્રુતના જ્ઞાનથી પણ;...’ શાસ્ત્ર કાને પડે, ભણે, વાંચે... આહાહા...! પણ છતાં રાગની એકતા છોડતો નથી. એની મેળે રાગ તો છોડતો નથી પણ દ્રવ્યશ્રુત રાગ છોડાવવાને સમર્થ છે એને પણ સાંભળીને પણ છોડતો નથી, એમ કહે છે. આહાહા...! અનાદિ કાળનું...

‘કારણ કે તેને સદાય, ભાવશ્રુતજ્ઞાનસ્વરૂપ શુદ્ધાત્મજ્ઞાનના (-શુદ્ધ આત્માના જ્ઞાનના) અભાવને લીધે,...’ આહાહા...! શું કહ્યું? શાસ્ત્રો દ્રવ્યશ્રુત સાંભળે છે, ધારે છે છતાં રાગથી રહિત ભાવશ્રુતજ્ઞાન એ ભાવ શુદ્ધાત્મજ્ઞાનના અભાવને લીધે, ‘ભાવશ્રુતજ્ઞાનસ્વરૂપ શુદ્ધાત્મજ્ઞાનના અભાવને લીધે, અજ્ઞાનીપણું છે.’ આહાહા...! ‘ભાવશ્રુતજ્ઞાનસ્વરૂપ શુદ્ધાત્મજ્ઞાન...’ ભાવશ્રુતજ્ઞાનનું ફળ શુદ્ધાત્માનું જ્ઞાન (છે). પવિત્ર આનંદ સ્વરૂપ પ્રભુ એનું એને જ્ઞાન ભાવશ્રુતનું ફળ એ એને ન આવ્યું, એના ‘અભાવને લીધે....’ આહાહા...! ‘અજ્ઞાનીપણું છે.’

અગિયાર અંગ ભણ્યો, નવ પૂર્વ પણ ધારણ કર્યા પણ ભગવાનઆત્મા આનંદસ્વરૂપ છે એના ભાવશ્રુતજ્ઞાનનું ફળ અતીન્દ્રિય આનંદનો સ્વાદ ને રાગની એકતાનું તૂટવું એ એણે કર્યું નહિ. આહાહા...! અનાદિ કાળથી રાગની એકતા માની છે, એકતા થઈ નથી. રાગ ને આનંદ પ્રભુ બેની વચ્ચે સાંધ છે, સંધિ છે, એક થયા નથી. છતાં ભાવશ્રુતજ્ઞાનના અભાવને લીધે રાગની એકતા એ તોડતો નથી. આહાહા...! ઝીણી વાત છે, આ મૂળ વાત છે. ગમે એ ક્રિયા કરે, પંચ મહાવ્રત પાળે, અઠ્યાવીસ મૂળગુણ પાળે એ તો બધો રાગ છે. આહાહા...! અને શાસ્ત્રનું જ્ઞાન થવા છતાં પણ ભાવશ્રુતજ્ઞાન જે આત્માનું (થવું જોઈએ) એનો એને અભાવ છે. આહાહા...! ચૈતન્ય સ્વરૂપ અતીન્દ્રિય આનંદ મૂર્તિ પ્રભુ એનો એને અજ્ઞાનને લીધે સ્વાદ ને અનુભવ આવતો નથી. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- પ્રકૃતિ સ્વભાવ....

ઉત્તર :- સ્વભાવ છે એ એણે જાણ્યો નથી. અંતર આનંદ સ્વરૂપ છે એ શાસ્ત્ર ભણ્યો છતાં, એમાં આવ્યું હતું એ વાત ધારણામાં (આવી) છતાં રાગથી ભિન્ન આનંદનો સ્વાદ ભાવશ્રુતજ્ઞાનસ્વરૂપે ન લીધો. આહાહા...! આ મૂળ વાત બાકી રહી ગઈ, ઝાડના બધા પાંદડા તોડ્યા, મૂળિયું સાજું (રહ્યું). આહાહા...! એમ રાગની મંદતા તો અજ્ઞાનીને પણ (થઈ). રાગની મંદતા અને મિથ્યાત્વની મંદતા અજ્ઞાનીને પણ હોય છે. આહાહા...! એ કોઈ ચીજ નહિ, એ તો તીવ્ર અને મંદ કર્મચક્ર (છે). તેનાથી ભિન્ન ભાવશ્રુતજ્ઞાનસ્વરૂપે આત્માનો જે આનંદનો સ્વાદ લેવો જોઈએ... આહાહા...! જે દ્રવ્યશ્રુતજ્ઞાન એ રાગને તોડાવવા નિમિત્તરૂપે છે એવું એણે ન કર્યું. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- કાળલબ્ધિ નથી આવી.

ઉત્તર :- કાળલબ્ધિમાં અંદર પુરુષાર્થ (ન કર્યો) માટે કાળલબ્ધિ નથી આવી. પુરુષાર્થની ખામી (છે) માટે કાળલબ્ધિ નથી આવી. કાળલબ્ધિ એટલે? 'ટોડરમલ્લે' તો એમ કહ્યું, કાળલબ્ધિ અને ભવ્યતા કોઈ ચીજ નહિ. અંતર્મુખ વળતા જે કાળમાં આત્માને આનંદ આવે એ કાળલબ્ધિ અને ભાવ આવ્યો એ ભવિતવ્યતા. આહાહા...! કેમકે કાળલબ્ધિ શબ્દ લીધા, ભાષા ધારી પણ એનું કાળલબ્ધિનું વાસ્તવિક જ્ઞાન થાય ક્યારે? આહાહા...!

ઇ તો ઘણા વર્ષથી કહીએ છીએ. ઘણા લોકો પહેલેથી કાળલબ્ધિ, કાળલબ્ધિ (બોલે છે). પણ કાળલબ્ધિનું જ્ઞાન થાય કોને? જેને આત્માના આનંદ સ્વરૂપનું વલણ થઈને ભાવશ્રુતજ્ઞાન દ્વારા આત્માનો અનુભવ કર્યો છે એને કાળલબ્ધિનું જ્ઞાન સાચું હોય છે. બીજો ધારી રાખે કાળલબ્ધિ, કાળલબ્ધિ. પણ ધારે એ ધારણામાં શું એનો અર્થ? આહાહા...!

'ભાવશ્રુતજ્ઞાનસ્વરૂપ શુદ્ધાત્મજ્ઞાનના (-શુદ્ધ આત્માના જ્ઞાનના) અભાવને લીધે, અજ્ઞાનીપણું છે.' આહાહા...! દ્રવ્યશ્રુત સાંભળવામાં આવ્યું અને એનું સામર્થ્ય પણ એટલું છે, કે એ રાગના ઝેરને ઉતારી નાખે અને આત્માના આનંદને ઉગ્રપણે ઉપર લાવે. રાગના ઝેરને છોડી દે અને આનંદના ભાવને ઉપર લાવે. આહાહા...! એવું દ્રવ્યશ્રુતનું સામર્થ્ય છે. છતાંય શાસ્ત્ર સાંભળ્યા, ધાર્યા અને, પણ એનાથી રાગથી ભિન્ન છે એમ ભાવશ્રુતજ્ઞાન દ્વારા શુદ્ધાત્માનું જ્ઞાન ન કર્યું. આહાહા...! આવી વાત છે.

અગિયાર અંગ ભણ્યો, નવ પૂર્વ પણ ભણ્યો, ક્રિયાઓ પણ પંચ મહાવ્રતની અનંતવાર કરી, અઠ્યાવીસ મૂળગુણ સાધુના જે છે એ પણ અનંતવાર કર્યા પણ એ તો બધી ક્રિયા રાગની છે, એ કાંઈ આત્મા નથી. આહાહા...! એને શાસ્ત્રનું ભણતર હોવા છતાં અને શાસ્ત્રની તાકાત પણ એ છે, કે રાગનું ઝેર ઉતારી નાખે. જેમ મંત્રથી વીંછીનું ઝેર ઉતરી જાય છે, સર્પનું ઝેર પણ મંત્રથી ઉતરે એવા સૂત્ર, મંત્ર છે, એ મંત્રથી પણ આને ઝેર ઉતર્યું નહિ કહે છે. આહાહા...!

'આથી એવો નિયમ કરવામાં આવે છે...' આથી એવો ચોક્કસ નિયમ કરવામાં આવે છે, નિયમ છે કે 'અજ્ઞાની પ્રકૃતિસ્વભાવમાં સ્થિત હોવાથી...' અજ્ઞાની પ્રકૃતિનો સ્વભાવ જે રાગ અને દ્વેષ, દયા ને દાન ને પુણ્ય ને પાપ એવો જે ભાવ એ પ્રકૃતિનો સ્વભાવ છે. આહાહા...! ઇ આત્માનો સ્વભાવ નથી. દયા, દાન, ભક્તિ, પૂજા, વ્રત એ બધો પ્રકૃતિનો સ્વભાવ રાગ છે. આકરું કામ છે. એવો પ્રકૃતિનો જે સ્વભાવ (તેમાં) સ્થિત હોવાથી, આહાહા...! અજ્ઞાની રાગની પ્રકૃતિમાંથી છૂટો પડ્યો નથી. રાગની પ્રકૃતિમાં સ્થિત હોવાથી 'તે રાગનો વેદક જ છે...' આત્માનો વેદક નથી. આહાહા...! આત્મા જે આનંદ સ્વરૂપ પ્રભુ એનો અનુભવ નથી, રાગનો અનુભવ છે. આહાહા...! છે?

'પ્રકૃતિસ્વભાવમાં સ્થિત હોવાથી...' વેદકનો ન્યાય આપ્યો કે એ પોતે પોતાના આત્મ સ્વભાવમાં વેદકમાં નહિ હોવાથી અને પ્રકૃતિનો જે સ્વભાવ રાગાદિ છે તે હોવાથી તેમાં

તેનો તેને ભોક્તા અને વેદક કહેવામાં આવે છે. આહાહા...! આવી વાત છે. 'પ્રકૃતિસ્વભાવમાં સ્થિત...' ભાષા જોઈ!

મુમુક્ષુ :- પ્રકૃતિસ્વભાવ એટલે?

ઉત્તર :- એ પુણ્ય ને પાપના ભાવ પ્રકૃતિસ્વભાવ, એ આત્મ સ્વભાવ નહિ. આહાહા...! શુભ ને અશુભભાવ દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ, પૂજા, જાત્રા એ બધો રાગ પ્રકૃતિનો સ્વભાવ છે. આહાહા...! એ તો રાગ છે, એ કંઈ આત્મા નથી. એ પ્રકૃતિ સ્વભાવમાં... આહાહા...! સ્થિત હોવાથી આત્મ સ્વભાવનો એને અનાદર છે. 'વેદક જ છે,...' 'પ્રકૃતિસ્વભાવમાં સ્થિત હોવાથી વેદક જ છે, (--કર્મનો ભોક્તા જ છે).' ધર્મનો ભોક્તા નથી એટલે કર્મનો ભોક્તા જ છે. આહાહા...!

અહીંયાં તો એમ કહેવું છે, કે જ્યાં આત્માના આનંદનો અનુભવ નથી ત્યાં એ રાગ, રાગનો જ વેદક ને અનુભવ છે. આહાહા...! વિકારનો જ અનુભવ એ પ્રકૃતિનો અનુભવ, આત્માનો એ અનુભવ નહિ. આહાહા...! આવી વાતું આકરી. ધંધા આડે હજી પુણ્ય કરવા પણ નવરો નથી. વેપાર ને ધંધા ને બાયડી-છોકરાને સાચવવામાં એના ધ્યાનમાં હજી પુણ્ય શુભભાવ કરવા નવરો નથી. અહીં તો કહે છે, શુભભાવ અનંતવાર કર્યો છતાં પ્રકૃતિનો એ તો સ્વભાવ છે, એ તો કર્મનો સ્વભાવ છે, એ આત્માનો સ્વભાવ નહિ. આહાહા...! તેથી તે 'કર્મનો ભોક્તા જ છે.'

ભાવાર્થ :- 'આ ગાથામાં, અજ્ઞાની કર્મના ફળનો ભોક્તા જ છે...' આહાહા...! 'એવો નિયમ કહ્યો.' એવો નિશ્ચય કહો, એવો નિશ્ચય કહ્યો, નિશ્ચય આ જ છે. અજ્ઞાની રાગને ભોગવે તે નિશ્ચય છે. આહાહા...! 'એવો નિયમ કહ્યો. અહીં અભવ્યનું ઉદાહરણ યુક્ત છે.' અભવીનું તો ઉદાહરણ આપ્યું પણ એ પ્રમાણે બધા પ્રાણી પ્રકૃતિના સ્વભાવને-રાગને વેદે છે તે આત્માને જાણતા નથી. આત્મા અંદર સચ્ચિદાનંદ આનંદ સ્વરૂપ એને એ ઓળખતા નથી તેમ વેદતા નથી. આહાહા...! ઉદાહરણ અભવ્યનું છે કેમકે એ તો કોઈ દિ' પ્રકૃતિનો સ્વભાવ છોડતો નથી. માટે તેને આ ઉદાહરણ અહીં આપ્યું છે.

'અભવ્યનો એવો સ્વયમેવ સ્વભાવ છે...' અભવ્યનો તો સ્વયમેવ સ્વભાવ છે. કર્મને લઈને નહિ, એને લઈને નહિ. આહાહા...! 'સ્વયમેવ સ્વભાવ છે કે દ્રવ્યશ્રુતનું જ્ઞાન આદિ...' ભગવાનની વાણી કાને પડી, ધાર્યું, આવ્યું કે, આમ કહે છે. 'આદિ બાહ્ય કારણો મળવા છતાં...' આહાહા...! 'અભવ્ય જીવ, શુદ્ધ આત્માના જ્ઞાનના અભાવને લીધે,...' જ્ઞાન તો શુદ્ધ ચૈતન્ય પ્રભુ પ્રત્યક્ષ વસ્તુ પડી છે અંદર. આહાહા...! 'અનુભવાય રહ્યો છે તોપણ' એવો શબ્દ કાલે આવ્યો હતો. નહિ? શેમાં આવ્યો હતો?

મુમુક્ષુ :- ૪૯ ગાથામાં, અવ્યક્તના છઠ્ઠા બોલમાં.

ઉત્તર :- હા ઈ, છઠ્ઠા બોલમાં ઈ આવ્યું હતું કે, આત્મા અનુભવાય, પ્રત્યક્ષ અનુભવાય

રહ્યો છે. અંદર પરમાત્મા આનંદકંદ પ્રભુ ચિદ્દાનંદ પડ્યો છે. એ પ્રત્યક્ષ અનુભવાઈ રહ્યો છે. છતાં તેનું ધ્યાન અને લક્ષ કરતો નથી. આહાહા...! છહો બોલ હતો ને? ૪૯ (ગાથા). છહો બોલ છે નીચે.

‘પોતે પોતાથી જ બાહ્ય-અભ્યંતર સ્પષ્ટ અનુભવાઈ રહ્યો હોવા છતાં...’ આહાહા...! કાલે આવ્યું હતું. નહિ? ‘પોતાથી જ બાહ્ય-અભ્યંતર સ્પષ્ટ અનુભવાઈ રહ્યો હોવા છતાં...’ આહાહા...! ભગવાન અંદર ચૈતન્યજ્યોત બિરાજે છે, પ્રત્યક્ષ! રાગ અને વિકાર એ તો ઉપર ટપકે તેલના બિંદુ જેમ પાણીના દળમાં દેખાય પણ એ તેલના બિંદુ કાંઈ પાણીમાં ગયા નથી અને પાણી કાંઈ તેલના બિંદુરૂપે થયું નથી. એમ ભગવાનઆત્મા પુણ્ય ને પાપના વિકારભાવ તેલ જેવા ચીકણા એ રૂપે આત્મા થયો નથી. આહાહા...! પણ છતાં અંતર સ્વરૂપ તો અનુભવાય રહ્યો એવી ચીજ છે, છતાં તેનો આદર તેના ઉપર નથી. આહાહા...! એ અવ્યક્તનો છહો બોલ હતો. આહાહા...!

‘શુદ્ધ આત્માના જ્ઞાનના અભાવને લીધે, કર્મના ઉદયને ભોગવવાનો સ્વભાવ બદલતો નથી;...’ અનંત કાળ વીત્યો. અનાદિ કાળ ચોરાશીના અવતારમાં એક એક અવતાર અનંત કર્યા. દિગંબર જૈન સાધુ પણ અનંતવાર થયો પણ અંદરમાં રાગની એકતાને તોડી નહિ. એ આ દયા, દાન, વ્રત, મહાવ્રત ને આ નગ્નપણું એ ક્રિયાથી મુક્તિ થશે એમ અજ્ઞાનપણે પ્રકૃતિના સ્વભાવને છોડ્યો નહિ. આહાહા...!

અંદરનો સ્વભાવ, પ્રકૃતિનો સ્વભાવ તો ક્ષણિક છે, ભગવાનનો સ્વભાવ તો ત્રિકાળ છે. આહા...! અતીન્દ્રિય આનંદ સ્વરૂપ આત્મા એનો સ્વભાવ તો ત્રિકાળ ધ્રુવ છે અને પ્રકૃતિનો (સ્વભાવ) એક ક્ષણિક (છે). અનુભવાય ને જાય, અનુભવાય ને જાય. આહાહા...! તો ક્ષણિક પર્યાયબુદ્ધિમાં અજ્ઞાનીને રાગનું એકનું વેદન છે. ચાહે તો જૈનનો દિગંબર સાધુ હો, નગ્ન હોય, હજારો રાણી છોડીને સાધુ થયો, પણ અંદરમાં રાગની એકતા તોડી નથી અને સ્વભાવની એકતા ગ્રહણ કરી નથી. આહાહા...! એથી તે અજ્ઞાની છે, એ કર્મનો ભોક્તા છે. પંચમહાવ્રત ને અઠ્યાવીસ મૂળગુણ પાળનારો કર્મનો ભોક્તા છે. આહાહા...! એ તો કર્મની પ્રકૃતિનો સ્વભાવ છે. પંચમહાવ્રત દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ, પૂજા, જાત્રા એ બધો ભાવ તો રાગ છે, એ તો પ્રકૃતિનો સ્વભાવ છે. આહાહા...! આકરી વાત છે, ભાઈ! એ રાગને પોતાનો માનીને અનુભવ્યો છે. છે પ્રકૃતિનો સ્વભાવ એને પોતાનો સ્વભાવ જાણીને અનુભવ્યો છે. આહાહા...!

‘અભવ્યનો એવો સ્વભાવ...’ સ્વયમેવ પોતાથી છે, કર્મને લઈને નહિ. ‘જ્ઞાનના અભાવને લીધે...’ ચૈતન્ય આત્મા આનંદ સ્વરૂપ તેના જ્ઞાનના અભાવને લીધે ‘કર્મના ઉદયને ભોગવવાનો સ્વભાવ આ બદલતો નથી.’ આહાહા...! કર્મના ઉદયને ભોગવવાનો સ્વભાવ પલટતો, બદલતો નથી. ‘માટે આ ઉદાહરણથી સ્પષ્ટ થાય છે કે શાસ્ત્રોનું જ્ઞાન વગેરે હોવા છતાં...’ વગેરે એટલે પંચ મહાવ્રત પાળતો હોય, અઠ્યાવીસ મૂળગુણ હોય, એને માટે ચોકા કરીને લેતો

પણ ન હોય, આહાર-બાહાર એને માટે કર્યા હોય એ લેતો ન હોય તો પણ અજ્ઞાની છે. આહાહા...! કેમકે એ પ્રકૃતિ રાગ છે. પર તરફનું વલણ એ પ્રકૃતિનો સ્વભાવ (છે) તેને જ એ પોતે અનુભવે છે. આહાહા...! આવી આકરી વાત છે.

હજારો રાણી છોડે, પંચ મહાવ્રત પાળે, ચામડા ઉતરડીને ખાર કોઈ છાંટે તો પણ ક્રોધ ન કરે, તોપણ એ પ્રકૃતિનો સ્વભાવ અનુભવે છે. આહાહા...! પ્રકૃતિના સ્વભાવથી ભિન્ન ભગવાન સ્વભાવ આનંદ ને જ્ઞાનની મૂર્તિ પ્રભુ જેનો સ્વયમેવ સ્વભાવ છે. જેમ અભવિને પણ સ્વયમેવ પ્રકૃતિને અનુભવે એ સ્વયમેવ સ્વભાવ છે, એ કાંઈ કોઈ કર્મને લઈને કે એને લઈને નથી. આહાહા...! અભવીનો સ્વયમેવ સ્વભાવ છે કે પ્રકૃતિને વેદે. આહાહા...! એમ આત્માનો સ્વયમેવ સ્વભાવ છે કે આનંદને જ વેદે. આહાહા...! શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપ છે ભગવાન અંદર. આહાહા...! પણ એની સામું જોવાને વખત ક્યાં? બહારની પ્રવૃત્તિ છોડી પણ અંદરની પ્રવૃત્તિ પ્રકૃતિનો સ્વભાવ (છોડ્યો નહિ). પુણ્યના ભાવ એ પ્રકૃતિનો સ્વભાવ (છે). આહાહા...! દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ, પૂજા, જાત્રા એ સમ્પેદશિખરની ને શેત્રુંજયની ને ગીરનારની જાત્રા એ ભાવ રાગ છે, પ્રકૃતિનો સ્વભાવ છે, એ આત્માનો સ્વભાવ નહિ. આહાહા...! રાડ નાખી જાય એવું છે કે નહિ?

મુમુક્ષુ :- રાડ નાખતો જ નથી.

ઉત્તર :- રાડ નાખતો નથી એટલે? રાડ નાખે છે એટલે? અંદર એને ખટકી જાય કે અર...ર...ર...! આવું કરે તો પણ ધર્મ નહિ? પંચમહાવ્રત પાળે, દ્વિગંબર સાધુ નગ્ન મુનિ અઠ્યાવીસ મૂળગુણ (પાળે), જાત્રા કરે. આહાહા...! અને એને માટે કરેલા ચોકાનો આહાર પણ ન લે, એને માટે કરેલા ચોકાનો આહાર લે તો વ્યવહારના પણ ઠેકાણા નથી. એ તો નિશ્ચય તો જૂઠું જ છે ને વ્યવહાર પણ જૂઠો છે. પણ આ તો એ પણ ન કરે, છતાં અંદર રાગનું વેદન એ પ્રકૃતિનો સ્વભાવ છે. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- દ્રવ્યલિંગીએ તર્કમાં તો બરાબર બેસાડ્યું હોય છે ને?

ઉત્તર :- શાસ્ત્રની ભાષા બરાબર જાણે છે પણ એનો ભાવ સમજતો નથી. ભાષા ભાષા જાણે, એમ કીધું. એનો ભાવ તો રાગથી ભિન્ન પડી અને આત્માનું વેદન કરવું એ શાસ્ત્રનો ભાવ છે. એ તો આવ્યું કે નહિ? દ્રવ્યશ્રુત તો રાગના ઝેરને ઉતારવા માટે નિમિત્ત છે. ભગવાનનું દ્રવ્યશ્રુત રાગનું ઝેર ઉતારવા માટે નિમિત્ત છે. એ દયા, દાન ને ભક્તિનો, પૂજાનો ભાવ રાગ છે, ઈ ઝેર છે. ભગવાન અમૃત સ્વરૂપ છે. એ અમૃતથી વિરુદ્ધ ભાવ રાગ છે. એ ઝેરને ઉતારવાને સમર્થ હોવા છતાં પોતે તેને છોડતો નથી. આહાહા...! આકરી વાત લીધી છે. આ 'સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન અધિકાર' છે ને?

'માટે આ ઉદાહરણથી સ્પષ્ટ થાય છે કે શાસ્ત્રોનું જ્ઞાન વગેરે...' એટલે ક્રિયા, પંચ મહાવ્રત. પ્રાણ જાય તો એને માટે કરેલો આહાર લે નહિ. પ્રાણ જાય તો આહાર ન લે

એવી ક્રિયા (પાળી) પણ એ બધો રાગ છે. આત્મા અંદર જે આનંદ સ્વરૂપ છે એની એને ખબર નથી. આવું કાને પડવું મુશ્કેલ છે. વાત કાને ક્યાં પડે છે? આ કરો ને આ કરો ને આ કરો ને આ કરો મજૂરી કરો, ગીરનાર જાવ ને સમ્મેદશિખર જાવ ને પાલીતાણા જાવ ને.

મુમુક્ષુ :- આપ વેપારને પણ મજૂરી કહો છો અને જાત્રાને પણ મજૂરી કહો છો.

ઉત્તર :- એ મજૂરી રાગની છે. રાગ છે. જ્ઞાનીને આવે પણ એ રાગને દુઃખ જાણે. જ્યાં સુધી વીતરાગ ન થાય ત્યાં સુધી જ્ઞાનીને જાત્રા આદિનો રાગ તો આવે પણ એને દુઃખ જાણે. એને ધર્મનું કારણ અને ધર્મ ન જાણે. ધર્મનું કારણ ને ધર્મ જાણે તે મિથ્યાદષ્ટિ અજ્ઞાની છે. આહાહા...! આવી વાત છે. કઠણ પડે એવી છે, બાપુ! આહાહા...!

‘શાસ્ત્રોનું જ્ઞાન વગેરે હોવા છતાં જ્યાં સુધી જીવને શુદ્ધ આત્માનું જ્ઞાન નથી...’ શુદ્ધ ભગવાન પ્રકૃતિના સ્વભાવથી ભિન્ન, એ પુણ્ય ને પાપના ભાવથી ભિન્ન ભગવાનઆત્મા (છે). કારણ કે એ તો જ્ઞાયક તત્ત્વ છે. નવ તત્ત્વ. પુણ્ય-પાપ, આસ્રવ તત્ત્વથી તો ભિન્ન તત્ત્વ છે. એ તત્ત્વને જ્યાં સુધી જાણ્યું નહિ, અનુભવ્યું નહિ... આહા...! ત્યાં સુધી ‘અજ્ઞાનીપણું છે.’

‘જીવને શુદ્ધ...’ કીધું? ‘શુદ્ધ આત્માનું જ્ઞાન નથી...’ આહાહા...! ‘અર્થાત્ અજ્ઞાનીપણું છે ત્યાં સુધી તે નિયમથી ભોક્તા જ છે.’ ચોક્કસ તે રાગનો જ અનુભવનારો છે. ભલેને નગ્ન મુનિ થયો, અઠવાવીસ મૂળગુણ પાળતો હોય પણ અંતર આત્માની શુદ્ધતાની ખબર નથી. એ પ્રકૃતિનો સ્વભાવ રાગ, રાગને અનુભવે છે. રાગનો જ ભોક્તા છે. આહાહા...! એવો નિયમ કરવામાં આવે છે. શાસ્ત્રકાર કહે છે, કે એ નિશ્ચય એમ જ છે. એમાં કોઈ ફેરફાર માને તો બધો ફેરફાર એની દષ્ટિમાં છે, વસ્તુમાં ફેરફાર નથી. આહાહા...!

જેટલી બાહ્ય દિશા તરફ દશા (છે), બાહ્ય દિશા તરફ વલણ થાય એ બધી રાગની દશા છે. અંતર દિશા તરફ દશા થાય એ અરાગની દશા ને શુદ્ધ જ્ઞાન છે. આહાહા...! બેની દશાની દિશામાં ફેર છે. રાગની દશા, દિશા પર છે. ભગવાનની ભક્તિ ને પૂજા ને દાન એ બધી દિશા પર તરફ છે. અને ધર્મની દશાની દિશા સ્વ છે. આહાહા...! આત્મા અતીન્દ્રિય આનંદમૂર્તિ પ્રભુ એ સમ્યગ્દર્શનની દિશા છે. દશા સમ્યગ્દર્શન એની દિશા છે. આહાહા...! ક્યાં એટલો નવરો છે? બહારનું કરવા હજી તો નિવૃત્તિ ન મળે અને આ તદ્દન વિકલ્પાતીત પ્રભુ એને વિકલ્પથી અનુભવવો એ અજ્ઞાન છે તેવો નિયમ નિશ્ચય છે, તે નિશ્ચય છે. કથંચિત્ અજ્ઞાન અને કાંઈક કરે છે માટે કથંચિત્ લાભ છે એમ નથી. આહાહા...!

‘જ્યાં સુધી જીવને શુદ્ધ આત્માનું જ્ઞાન નથી...’ આત્મા તો શુદ્ધ ચૈતન્યમૂર્તિ છે, પરમાત્મ સ્વરૂપ છે, ભગવાન સ્વરૂપ છે. એનું સ્વરૂપ જ ભગવાન છે. એને જ્યાં સુધી અનુભવતો નથી, એનું જ્ઞાન નથી. આહાહા...! ત્યાં સુધી ‘અજ્ઞાનીપણું છે ત્યાં સુધી તે નિયમથી ભોક્તા જ છે.’ નિયમથી રાગનો જ ભોક્તા છે. અનાદિથી અનંતવાર મુનિપણું લીધું. આહાહા...!

મુનિવ્રત ધાર અનંત વાર ત્રૈવેયક ઉપજાયો;
પૈ નિજ આતમજ્ઞાન વિના, સુખ લેશ ન પાયો.

‘મુનિવ્રત ધાર...’ દ્રવ્યલિંગી મુનિ નગ્ન પંચમહાવ્રત બરાબર ધારે. ‘મુનિવ્રત ધાર અનંત વાર ત્રૈવેયક ઉપજાયો;...’ ત્રૈવેયકમાં ગયા.. ડોકને સ્થાને જ્યાં દેવ છે ત્યાં ઉપજ્યો અનંત વાર પણ ‘આતમજ્ઞાન બિન સુખ લેશ ન પાયો.’ એ દુઃખી છે, એ પંચમહાવ્રત પાળનારો દુઃખી છે. આહાહા...! કેમકે રાગ છે ને એ આસ્રવ છે, આસ્રવ છે તે દુઃખ છે. આહાહા...! એવો નિયમ કરવામાં આવે છે, કે અજ્ઞાની જ પ્રકૃતિના સ્વભાવનો વેદક છે. જ્ઞાની પ્રકૃતિના સ્વભાવનો વેદક નથી. આહાહા...!

* ચોથા ગુણસ્થાને ઉપાદેયરૂપ શુદ્ધભાવ અલ્પ છે. પાંચમે છઠ્ઠે તે વધતો જાય છે. તથા હેયરૂપ વિકાર ચોથા ગુણસ્થાન કરતાં પાંચમે-છઠ્ઠે મંદ થતો જાય છે. જેમ જેમ શુદ્ધતા વધે છે તેમ તેમ ગુણસ્થાન વધે છે. ગુણસ્થાન અનુસાર સ્વજ્ઞેયને પકડવાની તાકાત વધતી જાય છે. પરદ્રવ્યને છોડવાથી ગુણસ્થાન વધે એમ નથી. લંગોટી હતી ત્યારે પાંચમું ને લંગોટી છૂટતાં છઠ્ઠું સાતમું એમ નથી... પણ અંદરમાં દ્રવ્યને પકડીને તેના આચરણની ઉગ્રતા થતાં ગુણસ્થાન વધે છે. ગુણસ્થાન અનુસાર બાહ્યમાં નિમિત્તોનો સંબંધ છૂટી જાય છે. જેમ કે છઠ્ઠા ગુણસ્થાને સદોષ આહાર લેવાનો ભાવ ન આવે, ત્યાં વસ્ત્રનો સંયોગ ન હોય પણ ત્યાં ગુણસ્થાન તો અંદરની શુદ્ધિથી ટક્યું છે. બહારમાં વસ્ત્રનો ત્યાગ કરીને બેસે તેથી કાંઈ છઠ્ઠું ગુણસ્થાન થઈ જતું નથી. ગુણસ્થાન પ્રમાણે જ્ઞાન અને ગુણસ્થાન પ્રમાણે ક્રિયા. કાંઈ ચોથા ગુણસ્થાને કેવળજ્ઞાન કે મનઃપર્યયજ્ઞાન ન હોય. તેમ જ ક્રિયા એટલે શુભભાવ, તે પણ ગુણસ્થાન અનુસાર હોય છે. અંદર ચોથું ગુણસ્થાન હોય ને બહારમાં દ્રવ્યલિંગી મુનિ હોય એટલે છઠ્ઠા ગુણસ્થાન જેવી ક્રિયા હોય, પણ તેની અહીં વાત નથી. અહીં તો જેટલું ગુણસ્થાન પ્રગટ્યું તેને અનુસાર ક્રિયા હોય છે. અંદર છઠ્ઠું ગુણસ્થાન હોય ને વેપાર કરતો હોય-એમ ન બને. પણ તેથી શુભપરિણામને લીધે ગુણસ્થાન હોય છે- એમ નથી. ૬૭૨.

— પરમાગમસાર

 ગાથા-૩૧૮

ગિવ્વેયસમાવણ્ણો ણાણી કમ્મપ્પલં વિયાણેદિ ।

મહુરં કહુયં બહુવિહમવેયઓ તેણ સો હોહ્ ।।૩૧૮ ।।

નિર્વેદસમાપન્નો જ્ઞાની કર્મફલં વિજાનાતિ ।

મધુરં કટુકં બહુવિધમવેદકસ્તેન સ ભવતિ ।।૩૧૮ ।।

જ્ઞાની તુ નિરસ્તભેદભાવશ્રુતજ્ઞાનલક્ષણશુદ્ધાત્મજ્ઞાનસદ્ભાવેન પરતોડત્યન્તવિરક્તત્વાત્ પ્રકૃતિસ્વભાવં સ્વયમેવ મુચ્ચતિ, તતોડમધુરં મધુરં વા કર્મફલમુદિતં જ્ઞાતૃત્વાત્ કેવલમેવ જાનાતિ, ન પુનર્જ્ઞાને સતિ પરદ્રવ્યસ્યાહંતયાડનુભવિતુમયોગ્યત્વાદ્દેદયતે । અતો જ્ઞાની પ્રકૃતિસ્વભાવવિરક્તત્વાદવેદક એવ ।

હવે જ્ઞાની તો કર્મફળનો અવેદક જ છે-એવો નિયમ કરવામાં આવે છે :-

નિર્વેદને પામેલ જ્ઞાની કર્મફળને જાણતો,

-કડવા મધુર બહુવિધને, તેથી અવેદક છે અહો! ૩૧૮.

ગાથાર્થ :- [નિર્વેદસમાપન્નઃ] નિર્વેદપ્રાપ્ત (વૈરાગ્યને પામેલો) [જ્ઞાની] જ્ઞાની [મધુરમ્ કટુકમ્] મીઠા-કડવા [બહુવિધમ્] બહુવિધ [કર્મફલમ્] કર્મફળને [વિજાનાતિ] જાણે છે [તેન] તેથી [સઃ] તે [અવેદકઃ ભવતિ] અવેદક છે.

ટીકા :- જ્ઞાની તો જેમાંથી ભેદ દૂર થયા છે એવું ભાવશ્રુતજ્ઞાન જેનું સ્વરૂપ છે એવા શુદ્ધાત્મજ્ઞાનના (-શુદ્ધ આત્માના જ્ઞાનના-) સદ્ભાવને લીધે, પરથી અત્યંત વિરક્ત હોવાથી પ્રકૃતિસ્વભાવને (-કર્મના ઉદયના સ્વભાવને) સ્વયમેવ છોડે છે તેથી ઉદયમાં આવેલા અમધુર કે મધુર કર્મફળને જ્ઞાતાપણાને લીધે કેવળ જાણે જ છે, પરંતુ જ્ઞાન હોતાં (-જ્ઞાન હોય ત્યારે-) પરદ્રવ્યને 'હું'પણે અનુભવવાની અયોગ્યતા હોવાથી (તે કર્મફળને) વેદતો નથી. માટે, જ્ઞાની પ્રકૃતિસ્વભાવથી વિરક્ત હોવાથી અવેદક જ છે.

ભાવાર્થ :- જે જેનાથી વિરક્ત હોય તે તેને સ્વયમેવ તો ભોગવે નહિ, અને પરવશે ભોગવે તો તેને પરમાર્થે ભોક્તા કહેવાય નહિ. આ ન્યાયે જ્ઞાની-કે જે પ્રકૃતિસ્વભાવને (કર્મના ઉદયને) પોતાનો નહિ જાણતો હોવાથી તેનાથી વિરક્ત છે તે-સ્વયમેવ તો પ્રકૃતિસ્વભાવને

ભોગવતો નથી, અને ઉદયની બળજોરીથી પરવશ થયો થકો પોતાની નિર્બળતાથી ભોગવે તો તેને પરમાર્થે ભોક્તા કહેવાય નહિ, વ્યવહારથી ભોક્તા કહેવાય. પરંતુ વ્યવહારનો તો અહીં શુદ્ધનયના કથનમાં અધિકાર નથી; માટે જ્ઞાની અભોક્તા જ છે.

ગાથા-૩૧૮ ઉપર પ્રવચન

‘હવે જ્ઞાની તો કર્મફળનો અવેદક જ છે-એવો નિયમ કરવામાં આવે છે :-’ એ ૩૧૮.

णिव्वेयसमावण्णो णाणी कम्मप्फलं वियाणेदि ।

महुरं कडुयं बहुविहमवेयओ तेण सो होइ ।।३१८।।

નિર્વેદને પામેલ જ્ઞાની કર્મફળને જાણતો,

-કડવા મધુર બહુવિધને, તેથી અવેદક છે અહો! ૩૧૮.

સમ્યગ્દષ્ટિ રાગનો વેદક નથી એ અપેક્ષાએ કહ્યું છે. રાગને મારું માનીને વેદતો નથી. અધુરો છે ત્યાં સુધી રાગનું વેદન છે. કેવળજ્ઞાન નથી ત્યાં સુધી આત્મજ્ઞાનનું વેદન છે અને રાગનું વેદન, બેય સાથે છે. મિથ્યાદષ્ટિને એકલી પ્રકૃતિના સ્વભાવનું વેદન છે. ભગવાન કેવળીને એકલા આત્માના સ્વભાવનું વેદન છે, સાધક જીવને આત્મજ્ઞાન છે, કે રાગથી ભિન્ન છે, રાગ મારી ચીજ નથી, રાગની ક્રિયા એ તો પ્રકૃતિનો સ્વભાવ છે, એમ આત્માનું સ્વરૂપ જાણ્યું ને વેદ્યું છે છતાં પૂર્ણ નથી એટલે રાગનું વેદન છે પણ એને અહીંયાં નિશ્ચયથી ઠરાવ્યો નથી. સમજાય છે કાંઈ? એનો એ જાણનાર રહે છે એમ. આહાહા..!

‘હવે જ્ઞાની તો કર્મફળનો અવેદક જ છે-એવો નિયમ કરવામાં આવે છે :-’

ટીકા :- ‘જ્ઞાની તો જેમાંથી ભેદ દૂર થયા છે...’ આહાહા..! આત્મા જ્ઞાયક સ્વરૂપ અભેદ ચિદાનંદ આનંદ એમાંથી જેને ભેદ દૂર થયા છે. આ રાગ છે ને આ આત્મા છે એવો ભેદ પણ જેમાંથી વિકલ્પ ઊઠી ગયો છે. આ ગુણી છે ને એમાં જ્ઞાન છે એવો ભેદ પણ જેમાંથી નીકળી ગયો છે. આહાહા..! ‘જ્ઞાની તો જેમાંથી ભેદ દૂર થયા છે એવું ભાવશ્રુતજ્ઞાન...’ જોયું? ભાવશ્રુતજ્ઞાન એને કહીએ કે જેમાં ભેદ રહેતા નથી. કે આ ગુણી છે એના ગુણ છે, હું આત્મા છું ને આ રાગ છે એવો ભેદ એમાં નથી. એકલો ભગવાનઆત્મા અભેદ સ્વરૂપ ગુણ-ગુણીનો ભેદ પણ જ્યાં દષ્ટિમાં નથી એવું. ભેદ દૂર થયા એવું. શું એવું? ‘ભાવશ્રુતજ્ઞાન જેનું સ્વરૂપ છે...’ આહાહા..! આ શ્લોકો બધા આકરા છે.

‘જ્ઞાની તો જેમાંથી ભેદ દૂર થયા છે...’ રાગ તો દૂર થયો છે પણ ગુણ-ગુણીના ભેદ પણ જેમાંથી દૂર થઈ ગયા છે. આહાહા..! ‘એવું ભાવશ્રુતજ્ઞાન...’ એવું ભાવશ્રુતજ્ઞાન. અહીં

કેવળજ્ઞાનની વાત નથી, અહીં તો હજી સાધકની વાત છે. આહાહા...! ધર્મી જીવ તો એને કહીએ ‘જેમાંથી ભેદ દૂર થયા છે એવું ભાવશ્રુતજ્ઞાન જેનું સ્વરૂપ છે એવા શુદ્ધાત્મજ્ઞાનના સદ્ભાવને લીધે, એવા (-શુદ્ધ આત્માના જ્ઞાનના-) સદ્ભાવને લીધે,...’ આહાહા...! પ્રકૃતિના સ્વભાવથી ભિન્ન પડી, જ્ઞાનના સ્વભાવમાં પણ ગુણ-ગુણીના ભેદને દૂર કરી, અભેદ એવા ભાવશ્રુતજ્ઞાનનો જ્યાં અનુભવ છે. આહાહા...! એને અહીં ભાવશ્રુતજ્ઞાન કહે છે. અભેદને-ભેદ દૂર કરે તેને. આહાહા...!

‘જ્ઞાની તો જેમાંથી ભેદ દૂર થયા છે એવું ભાવશ્રુતજ્ઞાન...’ આહાહા...! આત્માનું જ્ઞાન. ભાવશ્રુતજ્ઞાન એને કહીએ, કે જેની દૃષ્ટિમાંથી ભેદ દૂર થયા છે. જેની દૃષ્ટિમાં અભેદ આત્મા દૃષ્ટિમાં રહ્યો છે. આહાહા...! પુણ્ય-પાપ તો નહિ પણ ગુણ-ગુણીનો ભેદ પણ જેની દૃષ્ટિના વિષયમાં નથી. ભાવશ્રુતજ્ઞાનનો એ વિષય જ નથી. આહાહા...! આવું આકરું કામ.

મુમુક્ષુ :- જ્ઞાન તો ભેદાભેદ બધાને જાણે.

ઉત્તર :- જાણે પણ રાગ સહિત જાણે છે, અજ્ઞાની રાગની એકતા સહિત જાણે છે અને જ્ઞાની રાગથી ભિન્નતા થઈને જાણે છે. જાણવામાં જાણવામાં ફેર છે. અજ્ઞાની રાગમાં એકાકાર થઈને પરને જાણે છે. ધર્મી રાગથી ભિન્ન પડીને પોતાના સ્વરૂપમાં રહીને જાણે છે. આહાહા...! આવી વાતું છે ત્યારે આકરું લાગે છે ને?

ધર્મી તો... આહાહા...! ‘જેમાંથી ભેદ દૂર થયા છે...’ રાગ તો દૂર થઈ ગયો પણ જેના ગુણ-ગુણીના ભેદ, કે આ પર્યાય છે ને આ દ્રવ્ય છે એવા ભેદ પણ જેમાં દૂર થઈ ગયા છે. એની દૃષ્ટિ તો અંદર અભેદ ઉપર છે. આહાહા...! પર્યાયનું જ્ઞાન પણ યથાર્થ એને કહીએ કે જેને દ્રવ્યનું જ્ઞાન યથાર્થ હોય એને. આવે છે ને? ભાઈ! ‘નિયમસાર’માં. ન્યાં બહુ ચર્ચા થઈ, ‘રાજકોટ’માં બહુ (ચર્ચા થઈ). માણસ બહુ આવતું. ચર્ચા બહુ ઝીણી કાઢતા, ‘ચંદુભાઈ’. ઝીણી... ઝીણી... ઝીણી... ઝીણી... વાંચન ઘણું છે ને! ચાર-ચાર કલાક દરરોજ વાંચે છે, ડોક્ટર હોવા છતાં. રાતના પ્રશ્નો ઝીણા બહુ કરતા. બહુ ઝીણા, બહુ ઝીણા. ત્યાં પણ આ વાત આવી હતી. આહાહા...!

‘જ્ઞાની તો જેમાંથી ભેદ દૂર થયા છે એવું ભાવશ્રુતજ્ઞાન જેનું સ્વરૂપ છે...’ આહાહા...! કોનું? ‘એવા શુદ્ધાત્મજ્ઞાન...’ કહે છે, જેમાંથી ભેદ દૂર થયા અને ભાવશ્રુતજ્ઞાન થયું એ જેનું સ્વરૂપ છે. ભેદ દૂર થયા અને ભાવશ્રુતજ્ઞાન જેનું સ્વરૂપ છે. કોનું? ‘એવા શુદ્ધાત્મજ્ઞાન...’ આહાહા...! એવું શુદ્ધ આત્માનું જ્ઞાન. જેમાંથી રાગાદિ ને ગુણ-ગુણીના ભેદ ને પર્યાય ને દ્રવ્યનો ભેદ બે પણ જેમાંથી દૂર થયા છે, એવું ભાવશ્રુતજ્ઞાન જેનું સ્વરૂપ છે તેવું આત્માનું જ્ઞાન. આહાહા...!

‘એવા શુદ્ધાત્મજ્ઞાનના સદ્ભાવને લીધે, (-શુદ્ધ આત્માના જ્ઞાનના-) સદ્ભાવને લીધે,...’ આહાહા...! ‘પરથી અત્યંત વિરક્ત હોવાથી પ્રકૃતિસ્વભાવને સ્વયમેવ છોડે છે...’ આહાહા...!

પ્રકૃતિ છૂટે તો છોડે છે એમ નહિ. પોતે તેના ઉપરથી દષ્ટિ છોડી દે છે. આહાહા...! સ્વયમેવ છોડે છે. રાગ છૂટે છે માટે તેના ઉપર છોડવાનું લક્ષ છે એમ નહિ. પોતે પોતાના શુદ્ધાત્મજ્ઞાનના સદ્ભાવને લીધે પ્રકૃતિને સ્વયમેવ છોડે છે. આહાહા...! છે ને? 'પરથી અત્યંત વિરક્ત હોવાથી પ્રકૃતિસ્વભાવને...' આહાહા...! ધર્મી તો એને કહીએ, રાગ અને રાગના ફળ તરીકેની સંસારની આ બધી સામગ્રી બધા તરફથી જેની દષ્ટિ ઉઠી ગઈ છે. આહાહા...! પ્રકૃતિનો સ્વભાવ રાગાદિ અને તેનું ફળ આ સંયોગ, પૈસો, લક્ષ્મી, આબરુ, ધૂળ, મકાન, ધૂળ ધૂળ આ બધા પૈસા, પાંચ, પચીસ લાખ ને કરોડ-કરોડ રૂપિયા.. આહા...!

મુમુક્ષુ :- રૂપિયાના દાણા આવે છે અનાજ આવે છે.

ઉત્તર :- દાણા એના આવતા નથી. પૈસો હોય તોય દાણા નથી આવતા. દુકાળમાં વાત નથી એક આવી? એક છોડીને ઘરે બિચારાને કાંઈ નહોતું ને એના બાપ પાસે ગઈ. બાર વર્ષનો દુકાળ પડ્યો હતો. એક સુપડું મોતી, સાચા મોતી લઈને ગઈ. મોતી સુપડું ભરીને (ગઈ). બાપુ! મને એક સુપડું જુવાર આપો, બાજરો આપો. બાપ કહે છે, અરે...! દીકરી અમારે ઘરમાં છે જ આટલું અત્યારે. આ જ કરવાનું, ખાવાનું જ આ છે, બીજું છે નહિ મારી પાસે. આહાહા...! દુકાળ બાર વર્ષનો જ્યારે પડ્યો (ત્યારની વાત છે).

મુમુક્ષુ :- કેટલા વર્ષ પહેલાની વાત છે?

ઉત્તર :- હા, ભલે અનંત કાળ પહેલાની હોય પણ અનંત કાળમાં હતો કે નહિ ઇ? અનંત કાળમાં હતો કે નહિ ઇ? કે અનંત કાળ પહેલાની વાત એટલે નહોતો ત્યાં ઇ? આહાહા...! અનંતકાળ પહેલેથી છે બધી સ્થિતિમાં. આહાહા...! પણ કોઈ દિ' સ્વભાવ સન્મુખ જોવાની દરકાર કરી નથી. આહાહા...!

એથી 'પ્રકૃતિસ્વભાવને સ્વયમેવ છોડે છે...' એટલે કે છૂટી જાય છે. છોડે છે એમ કહેવું એ વ્યવહાર છે. અંતર સ્વભાવ તરફ વલણ છે તેથી પ્રકૃતિનો સ્વભાવ આવીને છૂટી જાય છે. આહાહા...! એને છોડે છે એમ કહે છે. બાકી આ પ્રકૃતિનો સ્વભાવ છે અને હું છોડું તો એ હજી લક્ષ પર ઉપર છે. એમેય નથી, મારો પ્રભુ ચૈતન્ય આનંદમૂર્તિ છે એની દષ્ટિને લઈને પ્રકૃતિનો સ્વભાવ છૂટી જાય છે એને છોડે છે એમ કહેવામાં આવે છે. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- દેખાય છે. રાગ, વિકલ્પ થતો જ નથી.

ઉત્તર :- રાગ થાય છે પણ છોડી દે છે. સાધક છે ને હજી! ભાવશ્રુતજ્ઞાન છે ને? ભાવશ્રુતજ્ઞાન છે ને? સાધક છે ને? કેવળી નથી. રાગ થાય છે પણ લક્ષમાં લેતો નથી, છૂટી જાય છે. આહાહા...!

'સ્વયમેવ છોડે છે તેથી ઉદયમાં આવેલા...' જુઓ! 'અમધુર કે મધુર કર્મફળને જ્ઞાતાપણને લીધે કેવળ જાણે જ છે,...' અમધુર એટલે અશુભભાવ હોય, મધુર-શુભભાવ

હોય બેયને જ્ઞાની જાણે છે. આહાહા...! છે? 'તેથી ઉદયમાં આવેલા...' જુઓ! ઉદયમાં આવે તો છે. અમધુર એટલે કડવો અશુભભાવ. મધુર એટલે શુભ. આહાહા...! એ 'કર્મફળને...' ઇ તો કર્મનું ફળ છે, ઇ ચૈતન્યનું ફળ નથી. આહાહા...! અરે...! આવી વાત સાંભળવામાં એકાંત લાગે. એ તો એકાંત છે, કહે છે. વ્યવહારથી થાય એ તો આવતું નથી એમાં. અરે...! પ્રભુ! સાંભળ, ભાઈ! આવી વાત સાંભળવા મળે નહિ ને સાંભળવા મળે તો એકાંત લાગે છે. અરે...! આ ભક્તિ, પૂજા, દાન, દયા એ બધું બંધ? બંધનું કારણ? આહાહા...! એકાંત લાગે અજ્ઞાનીને. એક તો સાંભળવું મુશ્કેલ પડે, સાંભળવા મળે નહિ. બહારમાં આ કરો ને આ કરો ને આ કરો ને આ કરો. આ સાંભળવા મળે તો એકાંત લાગે. આહા...! આ અનેકાંત નથી. વ્યવહારથી પણ થાય, નિશ્ચયથી પણ થાય એવું અનેકાંત જોઈએ. આહાહા...! અહીં કહે છે કે નિશ્ચયથી થાય ને વ્યવહારથી આત્મલાભ થાય નહિ. વ્યવહારથી બંધ થાય. આહાહા...! આવી વાત છે.

'ઉદયમાં આવેલા અમધુર કે મધુર...' આહાહા...! શુભભાવ તીર્થંકર ગોત્ર બાંધવાનો આવ્યો મધુર (એને) છોડે છે. કારણ કે એનું ફળ બંધન છે અને બંધન છે એ પ્રકૃતિ છે ને પ્રકૃતિ છે ઇ વિષના-ઝેરના ઝાડ છે. ૧૪૮ પ્રકૃતિ ઝેરના ઝાડ છે, ભગવાન અમૃતનું ઝાડ છે. આહાહા...! આત્મા અમૃતનું જીવન, જીવનું જીવન અમૃત સ્વરૂપ એનું જીવન છે અને આ પ્રકૃતિ છે (તે) ઝેરના ઝાડ છે. આહાહા...! તીર્થંકર પ્રકૃતિ પડી છે એ પણ ઝેરનું ઝાડ છે. ૧૪૮ પ્રકૃતિમાં આવ્યું, ૧૪૮ પ્રકૃતિમાં આવ્યું છે. ૧૪૮ પ્રકૃતિ બધી ઝેરના ઝાડ છે. કારણ, કે જે શુભભાવે પ્રકૃતિ બંધાણી એ પ્રકૃતિનો ઉદય એ શુભભાવ છોડીને કેવળ થાશે ત્યારે પ્રકૃતિનો ઉદય આવશે. તો શું શુભભાવે શું કર્યું? જે શુભભાવે જ્ઞાનીને પ્રકૃતિ બંધાણી તે પ્રકૃતિના કારણરૂપ જે શુભભાવ એનો નાશ કરીને વીતરાગ થાશે ત્યારે તે પ્રકૃતિનો ઉદય આવશે. હવે એને શું કામ છે? આહાહા...! આકરી વાત છે, ભાઈ! વીતરાગના સિદ્ધાંતો દુનિયાથી આખી જાતથી વાત જુદી છે. સાંભળે છે, હવે લોકો સાંભળે તો છે, કે કાંઈક કહેવાય છે, કાંઈક છે ખરું, 'આફ્રિકા' જેવામાં ગયા તોય માણસો હજારો (આવતા). બહેનો તો બે, ત્રણ હજાર. કોણ જાણે આમ ખીચોખીચ ભરાતું. પુરુષો થોડા પાંચસો, સાતસો. બપોરના, બપોરના રાંધવું ન હોય ને (એટલે) બહેનો બહુ આવતી. બધા સાંભળતા. વિરોધ કાંઈ નહિ, વિરોધ જરીએ નહિ. આહા...! માર્ગ આ છે. આહા...!

અને એનો વાંચનાર છે. કેવા કીધું? 'વેલજીભાઈ' બહુ ઊંશિયાર. છે નાની ઉંમર પણ બહુ સારું વાંચન, લોકો રાજી (થઈ જાય). એવું સરસ વાંચન (કરે છે). જડ ને ચૈતન્ય ને રાગ ને ભિન્ન કરીને વાત કરે. ન્યાં 'આફ્રિકા'માં! 'લંડન'માં તો આ 'પ્રેમચંદભાઈ' ભાઈ આવ્યાને આ? ન્યાં 'લંડન' માં ગયા હતા ને. એની લાઈન તો બહુ... રસ એવો એને એવો રસ છે. 'લંડન'માં મહાજન. ત્યાં 'વીરચંદભાઈ' જઈ આવ્યા ને? કેટલા દિ' રહ્યા?

સવા મહિનો ‘લંડન’ માં? ઠીક! એ માણસ એવો છે કોઈ. અહીં આવ્યો હતો. વૈરાગ્ય, વૈરાગ્ય... વાત અંદર.. આહાહા..! આ વસ્તુ જ છે, આવી ચીજ છે એમ કહે. અને મોઢામાં વૈરાગ્ય અને ‘લંડન’માં વાંચન કરે છે. આ ચીજ છે. જ્યાં હોય ત્યાં આત્મા છે ત્યાં છે. આ ક્યાં ન્યાં બહાર છે. આહાહા..! જ્યાં આત્મા છે ત્યાં આત્માના સ્વરૂપની વાર્તા, આવું એનું વેદન છે. આહાહા..!

અહીં કહે છે, ‘સ્વયમેવ છોડે છે તેથી ઉદયમાં આવેલા અમધુર કે મધુર કર્મફળને જ્ઞાતાપણને લીધે કેવળ જાણે જ છે, પરંતુ જ્ઞાન હોતાં (-જ્ઞાન હોય ત્યારે-) પરદ્રવ્યને ‘હું’પણે અનુભવવાની અયોગ્યતા...’ દેખો! આત્મજ્ઞાન હોતા રાગને પોતાપણે અનુભવવાની અયોગ્યતા છે. છે? ‘અનુભવવાની અયોગ્યતા હોવાથી (તે કર્મફળને) વેદતો નથી. માટે, જ્ઞાની પ્રકૃતિસ્વભાવથી વિરક્ત હોવાથી અવેદક જ છે.’ આ પણ અપેક્ષાએ કહ્યું, ડોં! થોડુંક છે એને જાણે છે એ અહીં લેવું નથી. અંદર થોડું વેદક પણ છે અને થોડું અવેદક છે. રાગનું થોડું વેદક છે, આનંદનું વેદક છે. પણ અહીં તો અત્યંત બિલકુલ વેદક નથી, જાણનાર છે એમ અહીં સિદ્ધ કરવું છે. (શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

પ્રવચન નં. ૩૯૦, શ્લોક-૧૯૮, ગાથા-૩૧૮ મંગળવાર, જ્યેષ્ઠ સુદ ૬, તા. ૨૦૦૫-૧૯૮૦

થોડું ચાલ્યું છે. ૩૧૮ ફરીને. ‘જ્ઞાની તો જેમાંથી ભેદ દૂર થયા છે...’ ધર્મી જીવની દષ્ટિ અભેદ ઉપર હોય છે. ધ્યેય જે ધ્રુવ છે, ધ્યેય જે ધ્રુવ છે એ અભેદ છે અને અભેદ ઉપર ધર્મીની દષ્ટિ હોય છે. બીજું બધે જાણે ભલે અને દષ્ટિમાં તો ધ્રુવ જ તરવરતું હોય એથી એને ભેદ હોતા નથી. ‘જ્ઞાની તો જેમાંથી ભેદ દૂર થયા...’ આહાહા..! પરવસ્તુ તો દૂર રહી, દયા, દાનના, ભક્તિના ભાવ રાગ એ દૂર રહ્યા પણ વસ્તુ જે અભેદ ધ્રુવ અખંડ છે એમાં ભેદ પણ જેમાં પાડતો નથી. આહાહા..!

‘એવું ભાવશ્રુતજ્ઞાન જેનું સ્વરૂપ છે...’ ભેદ દૂર થાય છે એવું જે અંતરલક્ષી ભાવશ્રુતજ્ઞાન સ્વરૂપ છે ‘એવા શુદ્ધાત્મજ્ઞાનના સદ્ભાવને લીધે...’ ધર્મીની હયાતી તો શુદ્ધાત્મ છે તેનો સદ્ભાવ તે મારું સ્વરૂપ છે. શુદ્ધ આત્મા છે ત્રિકાળી તે હું છું. આહાહા..! પર્યાય જેટલો હું નથી. દયા, દાન, વ્રત આદિના પરિણામ તો વિકાર છે એના ઉપર એની દષ્ટિ નથી, એમાં એનો આદર નથી. તેથી કહે છે ‘શુદ્ધાત્મજ્ઞાનના સદ્ભાવને લીધે...’ ભાવશ્રુતજ્ઞાન સ્વરૂપ એવું જે શુદ્ધાત્મ દ્રવ્ય મલિનતા ને ભેદથી રહિત (છે).

‘પરથી અત્યંત વિરક્ત હોવાથી...’ આહાહા..! જ્ઞાની-સમકિતી ચોથા ગુણસ્થાનવાળો ગૃહસ્થાશ્રમમાં ભલે હો પણ છતાં પરથી અત્યંત વિરક્ત (છે). સ્વરૂપમાં રક્ત ને પરથી

વિરક્ત (છે). આહાહા...! આવું સ્વરૂપ. શુદ્ધાત્મ ભાવશ્રુતજ્ઞાન સ્વરૂપ એવું જે શુદ્ધાત્મજ્ઞાન તેમાં રક્ત છે અને અનંત જે પર છે તેનાથી વિરક્ત છે. આહાહા...!

‘વિરક્ત હોવાથી પ્રકૃતિસ્વભાવને...’ પરથી વિરક્તને કારણે સ્વભાવમાં એકાગ્રતાને, રતિને કારણે અને પરભાવથી વિરક્તને કારણે ‘પ્રકૃતિસ્વભાવને સ્વયમેવ છોડે છે...’ કર્મનો ઉદય આવે એને પોતાનો સ્વીકારતો નથી. પોતાનું શુદ્ધ આનંદ સ્વરૂપ એનો જ્યાં સ્વાદ આવ્યો... આહાહા...! શુદ્ધભાવ, શુદ્ધસ્વરૂપ, શુદ્ધઆત્મા, ભાવશુદ્ધસ્વરૂપ શુદ્ધઆત્મા એનું જ્યાં ભાન થયું, સ્વાદ આવ્યો એની આગળ બધી ચીજોથી વિરક્તપણું (થયું), એમાં ક્યાંય આત્માનો સ્વાદ નથી. બીજી ચીજ તરફ લક્ષ જશે તો એને રાગ અને દુઃખ થશે. આહાહા...!

‘સ્વયમેવ છોડે છે...’ પહેલું એમ લીધું. છોડે છે એટલે કે અહીં આદરે છે, શુદ્ધાત્મસ્વરૂપને આદરે છે ત્યારે રાગાદિને- પ્રકૃતિ સ્વભાવને છોડે છે. સ્વભાવ પોતાનો છે એને જ્યારે અંતરમાં આદરે છે ત્યારે પ્રકૃતિના સ્વભાવને છોડે છે. આહાહા...! ભાષા ટૂંકી પણ ભાવ ગંભીર છે. માર્ગ વીતરાગનો અલૌકિક છે. અહીં જન્મ-મરણ રહિત થવાની વાત છે, ભાઈ! જન્મ-મરણ કરી કરીને અનંતા ભવ થયા એ પ્રકૃતિના સ્વભાવને પોતાનો માની અનંત સંસાર થયો.

ઇ છે ને કળશમાં? હવે કળશ આવશે એ કળશના અર્થમાં છે. ‘કળશ-ટીકા’ માં ૧૮૮ કળશ આવે છે ને? એના અર્થમાં છે. મિથ્યાત્વ સંસાર છે. આહાહા...! અને મિથ્યાત્વ ગયે સિદ્ધ સદશ છે, એમાં એમ છે. આ ૧૮૮ છે ને? એની ટીકામાં (છે). એક વિવિક્ષાની શૈલી કથનની પદ્ધતિ (એવી કરી છે) કે મિથ્યાત્વ તે સંસાર અને મિથ્યાત્વ ગયે સિદ્ધ સદશ અને એક બાજુ ચૌદમા ગુણસ્થાન સુધી અસિદ્ધ છે એમ કહે. આહાહા...! ઇ વિવિક્ષા, કઈ અપેક્ષા? વિવિક્ષા એટલે કથન, કથનમાં કઈ અપેક્ષા છે એ ન જાણે તો એકાંત થઈ જશે. અહીં કહે છે, મિથ્યાત્વ તે સંસાર છે, મિથ્યાત્વ ગયે સિદ્ધ સદશ છે. ‘કળશ-ટીકા’ માં છે.

૧૮૮ કળશ છે. ‘સમ્યગ્દષ્ટિ જીવને મટ્યા છે તે કારણથી.’ વિકારનું સ્વામીપણું સમ્યગ્દષ્ટિને મટી ગયું છે. કેમ કે ભગવાન જે આ શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ એ જ્યાં દષ્ટિમાં આવ્યો એની સાથે નહિ મેળ ખાતા પુણ્ય ને પાપના ભાવ સ્વભાવ સાથે અણમાણતા, મેળ નહિ ખાતા એનો એને આદર હોતો નથી. છે ને? ‘સમ્યગ્દષ્ટિ જીવને મટ્યા છે તે કારણથી. ભાવાર્થ આમ છે કે મિથ્યાત્વ સંસાર છે; મિથ્યાત્વ મટતાં જીવ સિદ્ધસદશ છે.’ મિથ્યાત્વ મટતાં સિદ્ધ સદશ છે. એક બાજુ વિવિક્ષાનું કથન આ એક જ પકડી લે (તો એકાંત થઈ જાય). ઘણાને ખ્યાલમાં એમ આવે કે, સમકિતીને આસ્રવ, બંધ નથી. પણ એ તો એક વિવિક્ષાનું કથન છે. દષ્ટિની અપેક્ષાએ કથન છે. બાકી તો જ્યાં સુધી પૂર્ણ યથાખ્યાત ચારિત્ર ન થાય ત્યાં સુધી જ્ઞાનીને પણ રાગ આવે છે અને એનું વેદન છે, એનું બંધન છે, એનો આસ્રવ છે. આહાહા...! વિવિક્ષાના કથનની અપેક્ષા ન સમજે ને એક બાજુ લઈને બેસે.. અહીં કહ્યું કે, મિથ્યાત્વ ગયે સિદ્ધ સદશ છે. બીજે કહ્યું કે, ચૌદમા ગુણસ્થાન સુધી હજી

અસિદ્ધ છે. અહીં જો કે સિદ્ધ સદૃશ કીધા છે. સિદ્ધ નહિ પણ સિદ્ધ સદૃશ. આહાહા...! એક બાજુ ચૌદમે ગુણસ્થાને અસિદ્ધ છે, એ સિદ્ધ નથી. આહા...! કારણ કે, હજી ચાર કર્મનો પણ અંશ છે, મેલ (છે) ત્યાં સુધી તે સિદ્ધ કહેવાતા નથી. આહાહા...! કથનની પદ્ધતિ ન સમજે તો એકાંત થઈ જાય એવું છે.

અહીંયાં કહે છે, સ્વયમેવ છોડે (છે). પ્રકૃતિ છે એનો ભાવ આવે છે, એનો ધર્મી સ્વામી નથી, એ પ્રકૃતિ સ્વભાવ પોતાનો નથી, પ્રકૃતિ સ્વભાવ દુઃખમય છે, પ્રભુ આત્મા આનંદમય છે એવા બેના વિવેકને લઈને એ દુઃખમય પ્રકૃતિના સ્વભાવને છોડે છે. આહાહા...! આવી વાતું છે, આવો ધર્મ, ત્યો!

‘તેથી ઉદયમાં આવેલા અમધુર કે મધુર કર્મફળને...’ અહીં પાછું લીધું, જુઓ! ‘જ્ઞાતાપણાને લીધે કેવળ જાણે જ છે,...’ આ છોડે કીધું, અહીં કીધું, કેવળ જાણે જ છે. છે? ‘કેવળ જાણે જ છે...’ એ તો જાણે જ છે. જાણે છે, જ્ઞાનનો સ્વભાવ (છે). તે સમયે જ્ઞાનની સ્વપરપ્રકાશક પર્યાય જ એવી પ્રગટી હોય છે કે એ છૂટે તેનું પણ જ્ઞાન છે, આ રહે તેનું પણ જ્ઞાન છે અને આત્મામાં એ નથી તેનું પણ એને જ્ઞાન છે. આહાહા...! આવો ધર્મ હવે. માણસને એકાંત લાગે. આહાહા...!

‘કર્મફળને જ્ઞાતાપણાને લીધે...’ ધર્મી જીવ તો જ્ઞાનસ્વરૂપ ચૈતન્યમૂર્તિ છે એમાં એને રાગ ને વિકારનો ભાવ અણમળતા જોઈને તેને આદરતા નથી. આહા...! સ્વભાવ અને વિભાવનો મેળ નહિ ખાતો હોવાથી, આનંદના સ્વાદની આગળ વિકારના સ્વભાવના દુઃખને છોડી દે છે અથવા એને જાણે છે. આહાહા...! ‘કેવળ જાણે જ છે,...’ એમ પાછું જોયું? જરીએ વેદે છે એમ અહીં નથી લીધું. બીજે ઠેકાણે (એમ કહે), ઠેઠ વીતરાગતા ન થાય ત્યાં સુધી હજી રાગને વેદે છે. દસમે ગુણસ્થાને પણ રાગનો અંશ છે ત્યાં સુધી વેદન છે. ઉદય છે એ વેદન છે પણ ત્યાં આગળ એક સમયની પર્યાય ભલે હો પણ વેદનમાં છે. અને અહીં કાઠી નાખ્યું છે. અહીં તો કેવળ જાણે જ છે, એ કથનની શૈલી છે. એ કથનની પદ્ધતિની રીત ન જાણે તો ક્યાંકનું ક્યાંક કરી નાખે. આહાહા...!

‘પરંતુ જ્ઞાન હોતાં...’ જ્ઞાન એટલે આત્મા શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપ (છે) એવું અંતરમાં ‘જ્ઞાન હોતાં (જ્ઞાન હોય ત્યારે-) પરદ્રવ્યને ‘હું’પણે અનુભવવાની અયોગ્યતા હોવાથી...’ આહાહા...! ભગવાનઆત્મા અતીન્દ્રિય આનંદનું જ્ઞાન હોતાં, અતીન્દ્રિય આનંદની મૂર્તિ હું છું. સર્વાંગે મારા આત્મપ્રદેશમાં આનંદ ભર્યો છે, અતીન્દ્રિય આનંદ ભર્યો છે. આહાહા...! “હું”પણે અનુભવવાની અયોગ્યતા હોવાથી...’ તેથી સર્વાંગ આનંદ ને જ્ઞાનની મૂર્તિ હું છું એથી પ્રકૃતિના સ્વભાવને અનુભવવાને અલાયક છે, અયોગ્ય છે. સ્વભાવને અનુભવવાને યોગ્ય છે, પણ વિભાવને અનુભવવાને અયોગ્ય છે. આહાહા...! આવો ધર્મ હવે. ઝીણી વાત છે, ભાઈ!

ધર્મી તો પોતાનો આત્મસ્વભાવ શુદ્ધ આનંદને જાણતો, માનતો ને વેદતો... આહાહા...!

શુદ્ધ ચૈતન્યઘન ભગવાન એને જાણતો, એ હું છું એમ માનતો... આહાહા...! અને તેને વેદતો, પ્રકૃતિના સ્વભાવને જાણે છે, માને છે કે પર છે. વેદનને પણ અત્યારે પર ગણવામાં આવ્યું છે. વેદન નથી. આવી વાત આવી ત્યાં થઈ જાય છે ને? પહેલા થઈ ગયું હતું કે જ્ઞાનીને દુઃખ હોય જ નહિ, જ્ઞાનીને જેટલો રાગ કષાય ગયો એટલું દુઃખ નથી પણ જેટલો કષાય છે એટલું દુઃખ છે. અહીં તો એને જાણે છે, કાં છોડે છે, કાં વેદતું નથી એમ ત્રણ લીધું છે. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- ‘શેઠિયાજી’ નો અભિપ્રાય એમ હતો કે, છેદવાની ચીજને વેદે કેમ?

ઉત્તર :- એ દુઃખ ભોગવે જ નહિ. એનો અર્થ કે, ધર્મી થયો, સમક્રિતીને દુઃખ હોય જ નહિ. એમ અભિપ્રાય હતો. એને દુઃખ (નથી). દુઃખ ભોગવે તો તીવ્ર કષાય છે એમ કીધું. ઇ જરી ફેરફાર થઈ ગયેલો. આ વસ્તુ ગજબ છે. મૂળ ચીજને પહોંચી વળવું (એ અલૌકિક છે). અનંત અનંત સંસાર ચાલ્યો ગયો છે, અનંત અનંત ભવ ચાલ્યા ગયા. આહા...! ક્યાંય એણે પત્તો પોતાનો લીધો નથી. પોતાના પત્તા વિના, બીજાને પત્તામાં મેળવી પોતાનો આ પત્તો આ જાણે મારી ચીજ છે (એમ માન્યું). પુણ્ય, દયા, દાન, વ્રત મારા ભાવ છે અને એના ફળ તરીકે પુણ્યનું ફળ આવે—આ બાલ્ય સ્ત્રી, કુટુંબ, પૈસા, ધૂળ, પૈસા એ મારી ચીજ છે (એમ માન્યું). પૈસા ધૂળ છે, માટી છે, પુદ્ગલ છે. આહાહા...! અજ્ઞાની એને પોતાના માની અને મજા માને છે. જ્ઞાની એને પર માની ને તેના તરફના વલણના ભાવને દુઃખ માને છે. આહાહા...! આવો ફેર છે.

ધર્મીને ‘પરદ્રવ્યને ‘હું’પણે અનુભવવાની અયોગ્યતા...’ આહાહા...! તેથી ‘(તે કર્મફળને) વેદતો નથી.’ પણ અહીંથી પછી સર્વથા વેદતો નથી એમ લઈ લે તો પાછા વાંધા ઉઠે ને. કઈ અપેક્ષાએ અત્યારે કથન ચાલે છે? ચૈતન્ય દ્રવ્ય જ્ઞાયકભાવ વસ્તુ છે અને તેમાં ચૈતન્યમાં આનંદ ને જ્ઞાન આદિ શાંતિ... શાંતિ... શાંતિ... એ શાંતિના માલથી ભરેલો, અતીન્દ્રિય આનંદના ભાવથી ભરેલો એવા ભગવાનનો જેને આદર થયો એ પ્રકૃતિના સ્વભાવનો આદર કરતો નથી. છોડે છે, જાણે છે, વેદતો નથી એમ અહીંયાં કહે છે. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- દષ્ટિની મુખ્યતાથી વાત કરી.

ઉત્તર :- દષ્ટિની મુખ્યતા. આ એકલું અત્યારે (લીધું છે). આહા...!

‘પરદ્રવ્યને ‘હું’પણે અનુભવવાની...’ આહાહા...! સમક્રિત, જ્ઞાન થતાં, ધર્મની પહેલી સીઠી થતાં, ધર્મનું પહેલું પગથીયું થતાં એને વિષયના ભોગમાં પણ દુઃખ લાગે છે. આહાહા...! ચક્રવર્તી સમક્રિતીને છન્નું હજાર સ્ત્રી હોય છે પણ અતીન્દ્રિય આનંદના સ્વાદની આગળ એ ભોગ ઉપરનો મજાનો ભાવ જે લોકો મજા માને છે ત્યાં જ્ઞાનીને દુઃખ લાગે છે. આહાહા...! પર તરફના વલણના ભાવને જ્ઞાની દુઃખ જાણે છે અને સ્વ તરફના વલણના ભાવને સુખ જાણે છે. આહાહા...!

‘પરદ્રવ્યને ‘હું’પણે અનુભવવાની અયોગ્યતા હોવાથી (તે કર્મફળને) વેદતો નથી.’ છોડે છે, જાણે છે અને વેદતો નથી, ત્રણ બોલ લીધા. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- આપ કહો છો કે વેદે છે.

ઉત્તર :- વેદે છે. એ તો અહીં તો દષ્ટિની અપેક્ષાએ વાત છે. વેદે નહિ? તો રાગ થાય વેદે નહિ? ‘નિર્જરા અધિકાર’માં બીજી ગાથામાં આવ્યું નહિ? જ્ઞાનીને રાગ આવ્યે સુખ-દુઃખનું વેદન થયા વિના એ જાય નહિ. ત્યાં અલ્પ વાત લીધી છે. જરીક વેદીને છૂટી જાય. પણ જ્યાં સુધી રાગ છે, યથાખ્યાત ચારિત્ર અને કેવળજ્ઞાન નથી ત્યાં સુધી રાગનું વેદન પણ જ્ઞાનીને છે. દસમે ગુણસ્થાને અબુદ્ધિપૂર્વક રાગ છે, લોભનો ઉદય (છે), ઉદય છે પણ વેદન છે કે નહિ? આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- ન્યાં વેદન નથી એમ કેમ કહ્યું?

ઉત્તર :- વેદન નથી તો વીતરાગતા હોય, વીતરાગતા તો નથી. આહાહા...! પક્ષપાતથી વાત કરે ઈ કોઈ આ ચીજ નથી. આ તો વીતરાગનો માર્ગ સર્વજ્ઞ પરમેશ્વરે (કહેલો માર્ગ છે).

‘માટે, જ્ઞાની...’ ધર્મી એને કહીએ કે, જેને આત્મા આનંદનો નાથ હાથ લાગ્યો છે. આહાહા...! જે અતીન્દ્રિય આનંદથી ભરેલો ભગવાન એનો અનુભવ થયો છે. ‘જ્ઞાની પ્રકૃતિસ્વભાવથી વિરક્ત હોવાથી...’ પ્રકૃતિ એટલે રાગ, દ્વેષ પરિણામ જે પ્રકૃતિસ્વભાવ છે, એ કાંઈ જીવનો સ્વભાવ નથી. ‘પ્રકૃતિસ્વભાવથી વિરક્ત હોવાથી અવેદક જ છે.’ આહા...! અહીં અત્યારે એ સિદ્ધ કરવું છે. ‘અવેદક જ છે.’ એમ સિદ્ધ કરવું છે. પણ આ એકાંત આમ ને આમ લઈ લે તો રાગાદિ છે એને વેદવામાં આવતો જ નથી. ત્યારે ન આવે તો રાગ થાય શી રીતે? રાગ થયો એ વેદનમાં આવે ત્યારે જ થાય છે. આહાહા...! નહિતર પૂર્ણ આનંદ હોવો જોઈએ. પૂર્ણ આનંદના અભાવમાં તેટલું દુઃખ તો છે. જ્ઞાનીને પણ તેટલા દુઃખનું વેદન છે. આહાહા...! આનંદ ને દુઃખ બેયનું વેદન છે. કહ્યું હતું ને કાલે? મિથ્યાદષ્ટિને એકલું દુઃખનું વેદન છે, ભગવાન કેવળી પરમાત્માને એકલો આનંદ છે, સાધકને આનંદ ને દુઃખ બેય ભેગું છે. સાધક છે તે બાધકપણું ભેગું છે. આહાહા...! સમજાય છે કાંઈ? આહાહા...!

અનાદિ કાળથી અજ્ઞાનમાં એણે તો રાગનું જ વેદન કર્યું છે, પ્રકૃતિના સ્વભાવનું જ વેદન કર્યું છે. કોઈ દિ’ આત્મા તરફના વલાણનું વેદન કર્યું નથી. આહાહા...! ભલે કરોડોપતિ-અબજોપતિ, મોટા અધિકારીઓ પચાસ પચાસ લાખની પેદાશવાળા હોય એથી શું? અંતરની ચીજને એણે જોઈને વેદી નથી. આહાહા...! એ પ્રકૃતિનો સ્વભાવ જે પુણ્ય-પાપ, દયા-દાન કે કામ-ક્રોધ તેનું જ એને કર્તાપણું ને વેદનપણું છે. આહાહા...! એ સુખી નથી. આ પૈસાવાળા ને અબજોપતિ એ બધા સુખી નથી. આહાહા...! એક હિસાબે તો પુણ્યથી એને પૈસા મળ્યા પણ પૈસા છે એ પરિગ્રહમાં ગણ્યા છે. બાહ્ય દસ પ્રકારનો પરિગ્રહ (છે). તો એ હિસાબે

તો એ પાપી છે, પૈસાવાળા પાપી છે. અર..ર..ર..! આવી વાત. સમજાણું કાંઈ? કેમ કે જે પૈસો છે એને પરિગ્રહમાં ગણ્યો છે અને પરિગ્રહ તે પાપ છે. ત્યારે જે પૈસો છે જાજો એમ જાજો એ દુઃખી છે અને એટલો એ પાપી છે. અર..ર..ર..! આમ ખમ્મા ખમ્મા થાતું હોય, લ્યો! પરમ દિ' 'રાજકોટ'માં આઠ મિનિટ ઇંદિરા (ગાંધી) આવી હતી. જોગવાઈની ચીજ તો જુઓ! ક્યાં ક્યાં અટવાઈ નાખ્યો છે? ભગવાનઆત્માને પુણ્યના પરિણામમાં ક્યાંય અટવાડી દીધો છે. આહાહા..!

અહીં કહે છે, 'જ્ઞાની પ્રકૃતિસ્વભાવથી વિરક્ત હોવાથી...' આ કારણે અવેદક કહેવામાં આવે છે. પ્રકૃતિનો સ્વભાવ, જેટલો પુરુષાર્થ ને નબળાઈ છે એટલા અંદર રાગ-દ્વેષ થાય છે ધર્મને પણ, પણ તે અવેદક છે. કેમ? 'પ્રકૃતિસ્વભાવથી વિરક્ત હોવાથી...' આ સિદ્ધાંત મુક્યો. પ્રકૃતિના સ્વભાવથી અંતર દષ્ટિમાં વિરક્ત છે, દષ્ટિમાં એનો આદર નથી. દષ્ટિનું ધ્યેય તો દ્રવ્ય ઉપર છે. તેથી એ પરથી વિરક્ત છે. પ્રકૃતિના સ્વભાવથી વિરક્ત હોવાથી અવેદક છે, આ ન્યાય મુક્યો છે. આહાહા..! આવો ઉપદેશ, આવી વાત. પેલું તો દયા પાળો ને વ્રત કરો, ભક્તિ કરો, દાન કરો સમજાય તો ખરું. હવે એમાં શું સમજવું હતું? ધૂળ. એમાં તો અનાદિ કાળથી કરતો આવે છે. રાગ અને રાગના ફળને અનાદિથી કરતો ને ભોગવતો આવે છે. એમાં શું સમજવાનું હતું? આહાહા..!

પ્રભુ આત્મા પ્રકૃતિના સ્વભાવથી વિરક્ત હોવાથી, સ્વભાવના ભાવમાં રક્ત હોવાથી. ધર્મી જીવ સ્વભાવમાં, આનંદમાં અતીન્દ્રિય આનંદનો ભોગવતો-અનુભવ કરતો હોવાથી, તે પ્રકૃતિના સ્વભાવથી વિરક્ત હોવાથી અવેદક કહેવામાં આવે છે. આહાહા..!

ભાવાર્થ :- 'જે જેનાથી વિરક્ત હોય...' આહાહા..! 'તે તેને સ્વવશે તો ભોગવે નહિ,...' પોતે સ્વવશે ભોગવે નહિ. આહાહા..! 'અને પરવશે ભોગવે તો તેને પરમાર્થે ભોક્તા કહેવાય નહિ.' આ ન્યાય. પરવશે ભોગવવું પડે છે. પુરુષાર્થની નબળાઈને લઈને જ્ઞાનીને પણ રાગ ને દ્વેષનું વેદન ભોગવવું હોય છે. પણ 'પરમાર્થે ભોક્તા કહેવાય નહિ.' પરમાર્થે તેનો ભોક્તા છે એમ કહેવાય નહિ. આહાહા..! 'આ ન્યાયે જ્ઞાની-કે જે પ્રકૃતિસ્વભાવને (-કર્મના ઉદયને) પોતાનો નહિ જાણતો હોવાથી...' પ્રકૃતિસ્વભાવ એટલે? કામ, ક્રોધ, દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ એ બધા પરિણામ પ્રકૃતિ સ્વભાવ છે, એ આત્માનો સ્વભાવ નથી. આહાહા..! આકરું કામ છે, ભાઈ! વીતરાગનો ધર્મ બહુ અપૂર્વ ને સૂક્ષ્મ છે. અપૂર્વ અને સૂક્ષ્મ છે. આહાહા..! ધર્મી 'પ્રકૃતિસ્વભાવને પોતાનો નહિ જાણતો હોવાથી તેનાથી વિરક્ત છે તે-સ્વયમેવ તો પ્રકૃતિસ્વભાવને ભોગવતો નથી,...' હવે આવ્યું. 'અને ઉદયની બળજોરીથી પરવશ થયો થકો...' જોયું? કર્મનો ઉદય છે હજી, પુરુષાર્થની કમજોરી છે એને લઈને 'ઉદયની બળજોરીથી પરવશ થયો થકો પોતાની નિર્બળતાથી ભોગવે...' જોયું? ભોગવે તો છે જ નિર્બળતાથી. આહા..! 'તો તેને પરમાર્થે ભોક્તા કહેવાય નહિ,...' પ્રેમ નથી અને રુચિ નથી અને એનાથી દષ્ટિમાં

વિરક્ત છે. રાગના સ્વભાવથી દષ્ટિથી વિરક્ત છે પણ નબળાઈને લઈને રાગ આવે છે તેને વ્યવહારે એમ કહેવાય કે, આ ભોગવે છે. આહાહા..!

‘ઉદયની બળજોરીથી...’ એ કંઈ કર્મને લઈને થતો નથી. પણ અહીં એમ સિદ્ધ કરવું છે, કે ધર્મને જેટલો રાગાદિ થાય એ સ્વાધીન સુખની બુદ્ધિમાંથી થતો નથી. તેથી એને પરવશપણે થાય છે એમ કહેવાય છે. પરવશ નામ કર્મથી થાય છે (એમ નહિ). એમ થાય છે તો પોતાથી પણ પર્યાયમાં સ્વભાવ સન્મુખની દષ્ટિના જોરને લઈ પર્યાયમાં રાગાદિ થાય એનો પણ તે ભોક્તા કહેવાતો નથી. આહાહા..! આવી વાત છે.

આમાં ધર્મ શું કરવો? ધર્મ, ધર્મ કેમ થાય? આ આમ થાય. ચૈતન્યને પ્રકૃતિના સ્વભાવથી વિરક્ત જાણવો. આહાહા..! કર્મના નિમિત્તથી થતાં ઉપાધિ ભાવથી નિરુપાધિ ભગવાન અંદર પડ્યો છે સચ્ચિદાનંદ પ્રભુ એને જાણવો, માનવો ને અનુભવવો એનું નામ ધર્મ છે, બાકી બધી વાતું છે. આહાહા..!

ઉદયની બળજોરી કીધી. ખરેખર તો એક દ્રવ્ય ઉપર બીજા દ્રવ્યની બળજોરી લાગુ પડતી નથી. એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યને અડતું નથી. શું કીધું? કર્મનો ઉદય આત્માને અડતોય નથી, આત્મા એને અડતો નથી. કેમકે દ્રવ્ય ભિન્ન ભિન્ન છે. ભિન્ન દ્રવ્યમાં ભિન્ન દ્રવ્યનું અડવું ત્રણકાળમાં થતું નથી. આહાહા..! પણ પુરુષાર્થની નબળાઈથી પ્રકૃતિનો સ્વભાવ આત્માના સ્વભાવથી વિરુદ્ધ હોવાથી થયો એથી બળજોરીથી થયો એમ કહેવામાં આવ્યું. એને હોંશ નથી, એ રાગને કરું અને ભોગવું એમ હોંશ નથી. એથી થાય છે પોતાના પુરુષાર્થથી છતાં પ્રકૃતિનો સ્વભાવ... આહાહા..! બળજોરીથી પ્રવર્ત્યો. અહીં કહે ઉદયની બળજોરી.

કોઈ કહે કે, તમે (કહો છો કે) કર્મથી વિકાર નથી થાતા (એમ કહો છો) આ કર્યા, લ્યો! આહાહા..! નિમિત્તથી પરમાં કાંઈ થાય નહિ. આ અહીં કહ્યું. પરમાર્થે જોયું? ‘ઉદયની બળજોરીથી પરવશ થયો...’ એનો અર્થ—આત્મા જ્ઞાન ને આનંદનું ભાન હોવા છતાં, એનું વેદન હોવા છતાં પુરુષાર્થની નબળાઈથી જરી પ્રકૃતિ તરફના વલણવાળો રાગ-દ્વેષ થાય એને અહીં પરના બળજોરીથી કહેવામાં આવ્યું છે. છે તો પોતાના પુરુષાર્થની નબળાઈનું કાર્ય. આહાહા..!

શબ્દે શબ્દે વાંધા ઉઠાવે. કર્મની બળજોરીથી વિકાર થાય છે. ત્રણકાળમાં વાત સાચી નથી. કર્મ આત્માને અડતો નથી, આત્મા કર્મને અડતો નથી ત્રણકાળ, ત્રણલોકમાં. આહાહા..! આ બે આંગળી છે તે આ આંગળી આને અડતી નથી. કોણ માને? અડે છે એ સંયોગથી જોવે છે, આ અહીંથી જોવે છે. ન અડે ઈ અહીંથી જોવે છે. આની સાથે આને સંબંધ કાંઈ નથી એથી એને આંગળીને આ અડતી જ નથી. પણ આનાથી આમ જોનારને, આ સંયોગથી જોનારને અડે છે એમ દેખાય છે. સ્વભાવથી જોનારને અડતી નથી એમ દેખાય છે. આહાહા..!

પાણી ઊનું થયું એ અગ્નિથી થયું એમ જે જોવે છે એ સંયોગથી જોવે છે અને સંયોગથી નહિ જોનાર જે વસ્તુનો સ્વભાવ છે તેથી જોનાર એ ઊનું પાણી પોતાના સ્પર્શ ગુણની પર્યાયમાં ઠંડી હતી એને ઉષ્ણ કરી. અગ્નિને લઈને પાણી ઊનું થયું નથી. આહાહા...! એમ કર્મને લઈને આત્મામાં વિકાર થયો નથી પણ અહીં આત્મામાં આનંદ ને જ્ઞાનનું જોર હોવાથી સમક્રિતીને એનો પ્રેમ નથી, તેમ તેની રુચિ નથી. તેથી પુરુષાર્થની નબળાઈને કર્મની બળજોરીમાં નાખીને કાઢી નાખવા માગે છે. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- ભાવકર્મની બળજોરીથી કહેવાય છે?

ઉત્તર :- ભાવકર્મની વાત છે અહીં, અહીં ભાવકર્મની વાત છે ને? આહાહા...!

‘ઉદયની બળજોરીથી પરવશ થયો થકો પોતાની નિર્બળતાથી...’ દેખો! ‘ભોગવે...’ નિર્બળતાથી રાગ આવે એને ભોગવે. આહાહા...! ‘તો તેને પરમાર્થે ભોક્તા કહેવાય નહિ,...’ આહાહા...! એકકોર કહ્યું ભોગવાય નહિ, એકકોર કહે કે ભોગવાય. ભોગવાય નહિ જે કહ્યું છે એ પોતાના સ્વભાવના જોરથી રાગનો પ્રેમ નથી તેથી રાગને ભોગવતો નથી એમ કહ્યું. પણ નબળાઈ છે જ્યાં સુધી અને રાગ થાય છે, એ વેદે છે પોતે. કર્મને લઈને થતો નથી, કર્મને જીવ વેદતો નથી, કર્મ તો જડ છે. માટી જડ છે, ધૂળ છે. ધૂળને આત્મા વેદે નહિ. આત્મા અરૂપી છે. એ અરૂપી પોતાની ભૂલમાં સ્થિરતાના રાગ-દ્વેષને વેદે. પોતાના રાગ-દ્વેષ પોતાથી થાય તેને વેદે. કર્મને કારણે નહિ ને કર્મને ભોગવે નહિ. આહાહા...! આવું સ્વરૂપ છે.

આ આવો ધર્મ હશે વીતરાગનો? અરે...! આ એકેન્દ્રિય, બેઈન્દ્રિય, ત્રણેન્દ્રિય, ઇચ્છામિ પડિકમ્મણા... ઇરિયા વીરીયા તસ્સૂતરી કરણેન.. એ બોલે ત્યાં સામાયિક થઈ ગઈ. સાત પાઠ બોલીને બેઠો. ધૂળમાંય નથી સામાયિક, મિથ્યાત્વ છે. સામાયિક કેવી ત્યાં? હજી આત્મા રાગનો પણ કર્તા નથી એવી દૃષ્ટિ થઈ નથી અને અકર્તા એવો ચૈતન્યમૂર્તિ જેને અનુભવમાં આવ્યો નથી એને અંદરમાં ઠરવાની ક્રિયા આવે ક્યાંથી? સામાયિક ને પોષા તો અંદર સ્વરૂપમાં ઠરવાની ક્રિયા છે. પણ એ સ્વરૂપ જ અનુભવમાં આવ્યું નથી એને ઠરવાની ક્રિયા હોય ક્યાંથી? આહાહા...!

‘પરમાર્થે ભોક્તા કહેવાય નહિ, વ્યવહારથી ભોક્તા કહેવાય. પરંતુ વ્યવહારનો તો અહીં શુદ્ધનયના કથનમાં અધિકાર નથી;...’ આ તો શુદ્ધનયનું કથન છે. આહાહા...! શુદ્ધનયના કથનમાં તો પર્યાય જૂઠી છે એમ કીધું. ૧૧ મી ગાથા. પર્યાય જૂઠી, અભૂતાર્થ, અસત્ય, જૂઠી છે. પર્યાય જૂઠી હોય તો આ સંસાર કોનો? મોક્ષ કોનો? મોક્ષ ને સંસાર પર્યાય છે. મોક્ષનો માર્ગ પણ પર્યાય છે, મોક્ષ પર્યાય છે, સંસાર પર્યાય છે અને ૧૧ મી ગાથામાં કીધું, પર્યાય જૂઠી છે. એ કઈ અપેક્ષાએ? એને લક્ષમાં ન લેવા માટે એને ગૌણ કરી વ્યવહાર કહીને નથી અને ત્રિકાળને મુખ્ય કરી, નિશ્ચય કરીને છે એમ કીધું છે. આહાહા...! અરે...રે...!

આવી વાત (સમજવા) ક્યાં નવરા હોય? વાણિયાને ધંધા આદિ નવરાશ ન મળે. આ સવારથી હોળી સળગે, મજૂરી. ભલે પાંચ-પચીસ હજાર પેદા કરતો હોય મહિને પણ મજૂરની પેઠે, મજૂરી છે મોટી, મોટા મજૂર. આહાહા...! મજૂર તો આઠ થી બાર કામ કરે, બે થી છ કરે. આ સવારના છ વાગ્યાથી તે રાતના દસ વાગ્યા સુધી કામ કરે.

મુમુક્ષુ :- આ તો શેઠ છે ને!

ઉત્તર :- શેઠિયા અમારે ‘કુંવરજીભાઈ’ હતા ને? શેઠ. આહાહા...! દુનિયા શું કરી રહી છે અને શું માર્ગ છે (એનો) જગતને પત્તો નથી. જિંદગી ચાલી જાય છે, આયુષ્ય પૂરું થઈ જશે, દેહ છૂટી જશે. આત્માની સત્તા કાંઈ નાશ નહિ થાય. તેનું હોવાપણું ક્યાંક જઈને અવતરશે. આ બધી મમતામાં જાશે તો રખડશે. ભૂંડ ને કાગડા-કૂતરામાં અવતરશે. આહાહા...! અનાદિઅનંત સત્તા તત્ત્વ છે. દેહનો નાશ થશે, ભગવાનનો-આત્માનો નાશ થશે? (નાશ નહિ થાય તો) એની સત્તા ક્યાંક જાશે કે નહિ? તો એકલી બહારની મમતા... મમતા... મમતા... કરી તો એમાં રખડશે, ઢોરમાં જાશે એ તો. આ તો માંસ, દારૂ ન ખાતા હોય એની વાત છે, ડોં! પણ માંસ, દારૂ ખાતા હોય તો મરીને નરકે જવાના. આહાહા...! મોટા અમલદાર, અધિકારી હોય. માછલા ને માંસ ખાતા હોય એ નરકમાં જવાના. નરકના અધિકારીઓ છે. આહાહા...!

આ ભગવાનને જાણ્યા વિના ને કેવી રીતે પરાધીન છે, કઈ રીતે સ્વાધીન છે, વિકાર કેમ થાય છે, વિકાર એ આત્માનો કેમ નથી, એના ન્યાય ને જ્ઞાન અંદરથી જાણ્યા ન હોય, એ તો મિથ્યાત્વમાં મૂંઝાયને (રખડશે). અને એ તો કહ્યું હતું, મિથ્યાત્વ તે સંસાર છે. એ સંસાર છે. ભલે બાયડી-છોકરા છોડી, દુકાન-ધંધો છોડી, નગ્ન બાવો, નગ્ન મુનિ દિગંબર થાય તોપણ તે મિથ્યાત્વ છે એ સંસાર છે. સંસાર છોડ્યો, સંસાર કોઈ બાહ્ય નથી. બાયડી-છોકરા-પૈસા એ કોઈ સંસાર નથી. સંસાર તો સ્વરૂપમાંથી સંસારણ-હટીને રાગ અને દ્વેષને પોતાના માનવા એનું નામ સંસાર છે. આહાહા...! ગજબ વાત છે. સમજાય છે કાંઈ? સંસાર આત્માની પર્યાયથી દૂર ન હોય. ઈ પોતે પર્યાય છે એટલે દૂર ન હોય. સંસાર એટલે મિથ્યાત્વ અને રાગ-દ્વેષ, પુણ્ય-પાપ. એ પર્યાય છે, એ આત્માની પર્યાય છે તો એ સંસાર આત્માની પર્યાયથી જુદો ન હોય. બાયડી, છોકરા ને મકાન, પૈસા એ કાંઈ સંસાર નથી, એ તો જડ પદાર્થ પર છે. આહાહા...! એની પર્યાયમાં જે વિકાર થાય એ વિકાર મારો છે અને હું તે કર્તવ્યમાં કરી શકું છું એનું નામ મિથ્યાત્વ ને સંસારની પર્યાય છે. આહાહા...! ‘શુદ્ધનયના કથનમાં અધિકાર નથી; માટે જ્ઞાની અભોક્તા જ છે.’

(વસન્તતિલકા)

જ્ઞાની કરોતિ ન ન વેદયતે ચ કર્મ
જાનાતિ કેવલમયં કિલ તત્સ્વભાવમ્ ।
જાનન્પરં કરણવેદનયોરભાવા-
ચ્છુદ્ધસ્વભાવનિયતઃ સ હિ મુક્ત એવ ॥૧૯૮॥

હવે આ અર્થનું કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :- [જ્ઞાની કર્મ ન કરોતિ ચ ન વેદયતે] જ્ઞાની કર્મને કરતો નથી તેમ જ વેદતો નથી, [તત્સ્વભાવમ્ અયં કિલ કેવલમ્ જાનાતિ] કર્મના સ્વભાવને તે કેવળ જાણે જ છે. [પરં જાનન્] એમ કેવળ જાણતો થકો [કરણ-વેદનયોઃ અભાવાત્] કરણના અને વેદનના (-કરવાના અને ભોગવવાના-) અભાવને લીધે [શુદ્ધ-સ્વભાવનિયતઃ સઃ હિ મુક્તઃ એવ] શુદ્ધ સ્વભાવમાં નિશ્ચળ એવો તે ખરેખર મુક્ત જ છે.

ભાવાર્થ :- જ્ઞાની કર્મનો સ્વાધીનપણે કર્તા-ભોક્તા નથી, કેવળ જ્ઞાતા જ છે; માટે તે કેવળ શુદ્ધસ્વભાવરૂપ થયો થકો મુક્ત જ છે. કર્મ ઉદયમાં આવે પણ છે, તોપણ જ્ઞાનીને તે શું કરી શકે? જ્યાં સુધી નિર્બળતા રહે ત્યાં સુધી કર્મ જોર ચલાવી લે; ક્રમે ક્રમે સબળતા વધારીને છેવટે તે જ્ઞાની કર્મનો નિર્મૂળ નાશ કરશે જ. ૧૯૮.

શ્લોક-૧૯૮ ઉપર પ્રવચન

‘હવે આ અર્થનું કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે :-’ ૧૯૮.

જ્ઞાની કરોતિ ન ન વેદયતે ચ કર્મ
જાનાતિ કેવલમયં કિલ તત્સ્વભાવમ્ ।
જાનન્પરં કરણવેદનયોરભાવા-
ચ્છુદ્ધસ્વભાવનિયતઃ સ હિ મુક્ત એવ ॥૧૯૮॥

આહાહા...! જ્ઞાની ચોથે ગુણસ્થાને ભલે ગૃહસ્થાશ્રમમાં હો. ‘ભરત ચક્રવર્તી’ ને ‘બાહુબળ’ સમકિતી હતા. છ ખંડનું રાજ હતું, છનું હજાર સ્ત્રી, છનું કરોડ પાયદળ, છનું હજાર

સ્ત્રી છતાં જ્ઞાની એક રજકણને, રાગને પોતાનો માનતો નથી. આહાહા...! એક રજકણ, આ તો ઘણા રજકણથી બનેલી ધૂળ છે આ. આ આંગળી ઘણા રજકણથી બનેલી આ ધૂળ છે. આ ધૂળ છે, ધૂળ. આહાહા...! એમાં એક રજકણને પણ પોતાનો માનતો નથી અને રાગનો, દયાનો અંશ આવે એને પોતાનો માનતો નથી. રાગ અને રજકણને ધર્મી પોતાનો માનતો નથી. અર..ર..ર..! આહાહા...! આવી વાતું હવે. એ તો પોતાના આનંદ સ્વરૂપ ભગવાન નિત્યાનંદ નિત્ય ધ્રુવ વસ્તુ જ્યાં પકડી છે એ એક ક્ષણિક અને વિકૃતવાળી વસ્તુને પોતાની કેમ માને? આહાહા...!

ધર્મી જીવ ‘કર્મને કરતો નથી...’ રાગ-દ્વેષ આદિને એ કરતો નથી. પરને તો કરી શકતો નથી. અજ્ઞાની આત્મા પણ સ્ત્રી, કુટુંબ કે ધંધાની ક્રિયાને કરી શકતો નથી. થડે બેસીને અભિમાન કરે (કે) આ ધંધો મેં કર્યો ને એનાથી આ પાંચ હજાર પેદા થયા ને આ મહિનાના સરવાળે લાખ આ પેદા થયા ને ઠીકણું થયું ને... આહાહા...! એવી અજ્ઞાની પરહપરહની વાતું કરે.

અહીં કહે છે. ‘જ્ઞાની કર્મને કરતો નથી...’ ધર્મી જીવ, કોઈ કાર્ય મેં કર્યું એમ છે જ નહિ. આહાહા...! જે શરીરના કામ છે હાલવા-ચાલવાના એ જડના છે, આ તો જડ (છે). આંગળી આમ થાય આ તો જડની ક્રિયા છે, આત્માની નથી, આત્મા કરતો નથી આને. આહાહા...! તો બાહ્ય ચીજ જે છે મકાન ને પૈસા ને દાગીના ને કપડા ને એને તો શું કરે એ? આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- ડોંશિયાર હોય એ કરે.

ઉત્તર :- ડોંશિયાર હોય એ અભિમાન વધારે કરે. બધું જોયું છે ને! અહીં તો ઘણું જોયું છે, આ આખી દુનિયા જોઈ છે. ૯૧ વર્ષ ચાલે છે શરીરને. ૬૬ વર્ષથી તો દીક્ષા લીધી છે, ૬૬ વર્ષથી. અને આમ તો (સંવત) ૧૯૬૪ ની સાલથી શાસ્ત્રનો અભ્યાસ છે. દુકાનો ઘરની, અમારી દુકાન છે ને ‘પાલેજ’માં? ‘ભરૂચ’ ને ‘વડોદરા’ વચ્ચે ‘પાલેજ’ છે. શું કીધું?

મુમુક્ષુ :- પાંચ વર્ષ...

ઉત્તર :- પાંચ વર્ષ દુકાન ચલાવી. ૧૯૬૩ થી ૧૯૬૮. દુકાન છે મોટી અત્યારે, દુકાન મારા પિતાજીની હતી, પછી અમારા ભાગીદાર હતા, ગુજરી ગયા. અત્યારે તો ભાગીદારના છોકરાઓ છે. ચાલીસ લાખ રૂપિયા છે અત્યારે, ચાર લાખની પેદાશ છે એવી દુકાન છે. ‘ભરૂચ’ ને ‘વડોદરા’ વચ્ચે ‘પાલેજ’ છે ત્યાં છે. ધૂળમાં છે નહિ કાંઈ. આહા...! છોકરાઓ નરમ છે. સાંભળે, રહીએ ત્યાં સુધી કાયમ જોડે રહે, આમ ઉઠીએ ત્યાં રોવે અરે...રે...! અમને સાંભળવું ચાલ્યું જાય છે બિચારા! પૈસા છે, ચાલીસ લાખ રૂપિયા છે. અત્યારે છોકરાઓને વહેંચી દીધું. એક ને લાખ સવા લાખની પેદાશ છે. પેદાશ. ‘પાલેજ’માં

દુકાન છે, દુકાન હતી ને પાંચ વર્ષ મેં ચલાવી હતી. ૬૩ થી ૬૮. ૬૮ માં દુકાન છોડી, ૭૦ માં દીક્ષા (લીધી). ૬૬ વર્ષ તો દીક્ષાને થયા. આમાં (-સંપ્રદાયમાં દીક્ષા) લીધી હતી ને! પિતાજી સ્થાનકવાસી હતા ને. આહાહા..!

આ મારગડા જુદા, પ્રભુ! એકાંત લાગે, આકરું લાગે, બાપા! પણ મારગડા કોઈ જુદા છે. એ જન્મ-મરણ રહિત થવાને એની રીતું, એની પદ્ધતિ કોઈ અલૌકિક છે. આહાહા..! સાધારણ માણસ માની બેસે ક્યાંક દયા ને વ્રત ને ભક્તિ કરે, પૈસા ખર્ચે બે, પાંચ, દસ લાખ લ્યો ને, આહાહા..! ક્યાં હમણાં ગ્યા નહોતા અમે? ‘આફ્રિકા’. ૨૬ દિ’ રહ્યા હતા. માણસ.. માણસ... પ્રેમ લોકોનો બહુ. ૨૬ દિ’માં તો ૪૫ લાખ રૂપિયા ભેગા કર્યાં. આ હમણાં ગયા હતા. ૪૫ લાખ. પહેલા પંદર લાખનું મંદિર બનાવવાનું છે. દિગંબર મંદિર ૧૫ લાખનું. આ ખર્ચ બીજો. ભેગો કર્યો ૪૫ લાખ બીજા કર્યાં. ન્યાં લખપતિ તો ગરીબ માણસ કહેવાય. લાખ, બે લાખ એ ત્યાં ગરીબ કહેવાય. દસ લાખ, વીસ લાખ, પચીસ લાખ, પચાસ લાખ... એ ધૂળ ઘણી ભેગી થયેલી. આહાહા..! પણ એને ચોખ્ખી વાત કીધી આ તો, તમારા ૪૫ લાખ શું કરોડો રૂપિયા ખર્ચો તો ધર્મ નથી. એમાં રાગની કદાચિત્ મંદતા કરશો તો પુણ્ય થશે અને પુણ્ય મારું માને તો મિથ્યાત્વ છે. આવી વાત છે, પ્રભુ!

તારી પ્રભુતાની તો બલિહારી છે પણ એની એને ખબર નથી. ચૈતન્ય પ્રભુ અંદર અનંત શક્તિનો ઘણી છે. અનંત આનંદ ને અનંત જ્ઞાન, અનંત વીર્યથી ભરેલો ભગવાન છે. આહાહા..! એ અહીં બે બીડી સારી પીવે... શું કહેવાય? સીગરેટ... સીગરેટ. આહાહા..! બે બીડી, સીગરેટ પીવે ત્યારે ભાઈ પાયખાને જાય. આવા અપલખણ. હવે એને કહેવું તું ત્રણલોકનો નાથ. અરે..! તું ઇન્દ્રના ઇન્દ્રાસનને પણ ઇચ્છે નહિ. પ્રભુ! તારી ભાવનામાં તો પરમાત્મપદની ભાવના (હોય) એ તું આત્મા (છો). આહાહા..! પ્રભુ! તું આત્મા છો ને! આહાહા..! તો એની શક્તિ ને એનો સ્વભાવ તો પ્રભુનો છે, પ્રભુના જેવડો સ્વભાવ છે. જે પ્રભુ થયા, પ્રભુ થયા અરિહંત ઈ ક્યાંથી થયા? બહારથી કાઢ્યું છે કાંઈ? ભગવાન બિરાજે છે મહાવિદેહક્ષેત્રમાં સામે, ‘સીમંધર’ પ્રભુ બિરાજે છે, થયા ક્યાંથી? બહારથી આવે છે કાંઈ? અંદરમાં અરિહંતપદ પડ્યું છે એ અંદરમાંથી બહાર આવે છે. આહાહા..! પ્રભુ! અંદરમાં પાંચ પરમેષ્ટીના પદ પડ્યા છે. આહાહા..! એ શક્તિરૂપે પ્રભુ! તું આ પરમાત્મા છો અંદર. આહા..! એની જેને દષ્ટિ થઈ એને કહે છે પ્રકૃતિના સ્વભાવને ભોગવવું એ એને આત્મા નહીં. એ તુચ્છ તુચ્છ. આહાહા..!

વાઘરણ હોય ઈ બે દાણા... બે શું કહેવાય? દાતાણ. બે-ચાર દાતાણ આપે ને એક રોટલી, બે રોટલી આપે તો ખુશી થઈ જાય. આ એવા આ વાઘરણ જેવા છે. ક્યાંક પૈસો મળે થોડોક ને બાયડી ઠીક હોય ને કાંઈક અધિકાર મળે, કાંઈક પાંચ પાંચ દસ હજાર પગાર મહિનાનો (મળે)... અરે..! પ્રભુ! તું શું કરે છે? આહાહા..! આ અંતરમાં અનંતી

ઋદ્ધિ પડી છે, જે ઋદ્ધિની વાત સર્વજ્ઞ પૂર્ણ રીતે કહી શકે નહિ. કેમકે આ વાણી જડ છે, પ્રભુ તો ચૈતન્ય છે. એ અરૂપી છે ને આ રૂપી છે. અરૂપીની વાતું પ્રભુ! રૂપી દ્વારા કેટલી કરવી? આહાહા..!

અહીં વાતમાં બે અધિકાર લીધા છે, કે ઈ નબળાઈને લઈને વેદે છે, છતાં તે વેદતો નથી એમ પણ કહ્યું પાછું. આહાહા..! કીધું ને? ‘કર્મને કરતો નથી તેમ જ વેદતો નથી,...’ આહાહા..! ‘કર્મના સ્વભાવને તે કેવળ, કેવળ જાણે જ છે.’ આહાહા..! બિલકુલ રાગને પોતાનો સ્વીકારતો નથી. દયા, દાન ને ભક્તિ, પ્રભુનું વંદન એવો વિકલ્પ ઉઠે રાગ એને સ્વીકારતો નથી, મારી ચીજ નથી. આહાહા..! મારી નબળાઈને લઈને વિકલ્પ, રાગ આવે છે પણ એ મારા ઘરની ચીજ નહિ. ઘરની હોય એ જુદી પડે નહિ તો કોઈ દિ’ સિદ્ધ થાય જ નહિ. પણ જુદી પડે એ ઘરની નહિ. આહાહા..! સમજાય છે કાંઈ? આવી વાતું છે, પ્રભુ!

ધર્મની ચીજ પ્રભુ! બહુ ઝીણી છે. લોકને એકાંત લાગે. આ તે વીતરાગનો માર્ગ છે? આ શું છે? ભાઈ! તને ખબર નથી, પ્રભુ! વીતરાગનો માર્ગ આ છે, ભાઈ! અનંતા તીર્થકરો, અનંતા કેવળીઓનો માર્ગ આ છે. લોકોને સાંભળવા મળ્યો નથી એટલે કાંઈ બીજો થઈ જાય? આહાહા..!

કેવળ જાણતો થકો... આહાહા..! છે? ‘કર્મના સ્વભાવને તે કેવળ જાણે જ છે.’ કેવળ જાણતો થકો. ‘કરણના અને વેદનના (—કરવાના અને ભોગવવાના) અભાવને લીધે...’ એ દયા, દાનના વ્રતના પરિણામને પણ કરવાને ને વેદવાને તે અશક્ય છે. આહાહા..! ‘કરણના અને વેદનના અભાવને લીધે શુદ્ધ સ્વભાવમાં નિશ્ચળ...’ સ્થિત. આહાહા..! પરમાનંદનો નાથ પ્રભુ શુદ્ધ સ્વભાવમાં સ્થિત છે. આહાહા..! નિયત એટલે સ્થિત છે. આહાહા..! ‘શુદ્ધ-સ્વભાવનિયત: સ: હિ મુક્ત: એવ’ આહાહા..! ‘શુદ્ધ સ્વભાવમાં નિશ્ચળ એવો તે ખરેખર મુક્ત જ છે.’ જ્ઞાની મુક્ત છે. આહાહા..! એકકોર મુક્તિ ભગવાનને કહેવી. ‘સિદ્ધા સિદ્ધિ મમ્ દિસંતુ’ એકકોર સમકિતી મુક્ત છે. કેમ કે રાગ અને રાગના ફળથી વિરક્ત છે. આહાહા..!

‘તે ખરેખર મુક્ત જ છે.’ ભાષા છે ને? ‘સ: હિ મુક્ત: એવ’ ‘સ:’ તે નિશ્ચયથી ‘મુક્ત: એવ’ આહાહા..! આકરું લાગે. બહુ વિચાર માગે બાપુ! બહુ વખત માગે. આહા..! સમાગમ જોઈએ. ‘મુક્ત: એવ’ અત્યારે આત્મા રાગથી અને પુણ્યથી મુક્ત જ છે. કેમકે રાગ અને પુણ્ય છે એ નવ તત્ત્વમાં આસ્રવ ને પુણ્ય-પાપ બંધમાં જાય છે. ભગવાનઆત્મા ભિન્ન પડ્યો છે અંદર, જ્ઞાયકપણે જુદો પડ્યો છે. એથી ખરેખર જેને દ્રવ્ય આત્મા અંદર પકડાણો, સમકિત થયું તે મુક્ત જ છે. આહાહા..! વિશેષ કહેશે...

(શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

 ગાથા-૩૧૯

ળ વિ કુલ્લ્લ ળ વિ વેલ્લ ળાળી કમ્માલ્લં લહુપલારાલ્લં ।

જાળલ્લ પુળ કમ્મલ્લં લંધં પુળ્લં ચ પાલં ચ ।।૩૧૧।।

નાપિ કરોતિ નાપિ વેલ્લયતે જ્ઞાની કર્માળિ લહુપ્પકારાળિ ।

જાનાતિ પુનઃ કર્મલ્લં લન્ધં પુળ્લં ચ પાપં ચ ।।૩૧૧।।

જ્ઞાની હિ કર્મચેતનાશૂન્યત્વેન કર્મલ્લચેતનાશૂન્યત્વેન ચ સ્વયમકર્તૃત્વાલ્લવેલ્લયિતૃત્વાલ્લ
ન કર્મ કરોતિ ન વેલ્લયતે ચ; કિન્તુ જ્ઞાનચેતનામયત્વેન કેલ્લલં જ્ઞાતૃત્વાલ્લકર્મલ્લન્ધં કર્મલ્લ
ચ શુભમશુભં વા કેલ્લલમેવ જાનાતિ ।

હલ્લે આ જ અર્થને ફરી દલ્લ કરે છે :-

કરતો નથી, નથી વેલ્લતો જ્ઞાની કર્મ લહુલ્લિલ્લને,

લ્લસ જાણતો ઁ લંધ તેમ જ કર્મલ્લળ શુભ-અશુભને. ૩૧૯.

ગાથાર્થ :- [જ્ઞાની] જ્ઞાની [લહુપ્પકારાળિ] લહુ પ્પકારનાં [કર્માળિ] કર્મોને
[ન અપિ કરોતિ] કરતો પણ નથી, [ન અપિ વેલ્લયતે] વેલ્લતો (ભોગલ્લતો) પણ નથી;
[પુનઃ] પરંતુ [પુળ્લં ચ પાપં ચ] પુણ્ય અને પાપ, [લન્ધં] કર્મલ્લંધને [કર્મલ્લં]
તથા કર્મલ્લળને [જાનાતિ] જાણે છે.

ટીકા :- કર્મચેતના રહિત હોવાને લીધે પોતે અકર્તા હોવાથી, અને કર્મલ્લળચેતના રહિત
હોવાને લીધે પોતે અલ્લેલ્લક (-અભોક્તા) હોવાથી, જ્ઞાની કર્મને કરતો નથી તેમ જ વેલ્લતો
(-ભોગલ્લતો) નથી; પરંતુ જ્ઞાનચેતનામય હોવાને લીધે કેલ્લળ જ્ઞાતા જ હોવાથી, શુભ અથવા
અશુભ કર્મલ્લંધને તથા કર્મલ્લળને કેલ્લળ જાણે છે.

પ્રવચન નં. ૩૯૧, ગાથા-૩૧૯, ૩૨૦ બુધવાર, જ્યેષ્ઠ સુદ ૭, તા. ૨૧-૦૫-૧૯૮૦

‘સમયસાર’ ૩૧૯ (ગાથા). ‘હવે આ જ અર્થને ફરી દઢ કરે છે :-’ એ વાતને વિશેષ સ્પષ્ટ કરે છે.

ण वि कुव्वइ ण वि वेयइ णाणी कम्माइं बहुपयाराइं ।

जाणइ पुण कम्मफलं बंधं पुण्णं च पावं च ॥३१९॥

કરતો નથી, નથી વેદતો જ્ઞાની કરમ બહુવિધને,

બસ જાણતો એ બંધ તેમ જ કર્મફળ શુભ-અશુભને. ૩૧૯.

ટીકા :- ‘કર્મચેતના રહિત હોવાને લીધે...’ રાગને કરવું, ભોગવવું એ કર્મચેતના છે. ધર્મી એ કર્મચેતના રહિત છે.

મુમુક્ષુ :- કર્મચેતના એને છે તો ખરી.

ઉત્તર :- છે, ... અત્યારે એને વેદનને કરવું નથી એ વિવિક્ષા છે. નહિતર તો એક અંશે કર્મનું વેદન હોય તેને પણ જ્ઞાન જાણે છે, પણ અત્યારે વિવિક્ષામાં દષ્ટિના જોરની અપેક્ષાએ વાત છે. દષ્ટિના જોરથી અહીં વાત છે.

‘કર્મચેતના...’ એટલે દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ, પૂજા કે કામ, ક્રોધ એના પરિણામને ચેતવું એટલે એમાં એકાકાર થવું એવી કર્મચેતનાથી ધર્મી ‘રહિત હોવાને લીધે...’ આહાહા...! ધર્મી એટલે જ્ઞાયક સ્વરૂપ જે ત્રિકાળ શુદ્ધ ચૈતન્ય છે, પરમ પવિત્ર, પરમ પૂર્ણ સ્વરૂપ છે. આમાં એક ઠેકાણે કળશમાં આવે છે. વધારીને કહેતા નથી. છે? એ શબ્દ આમાં આવે છે. આહા...! ‘કળશ ટીકા’ છે એમાં આવે છે. બધું યાદ રહે છે? ભાવ યાદ રહે. અમે વધારીને કહેતા નથી. જેવું સ્વરૂપ છે તે રીતે કહીએ છીએ. આહાહા...!

અહીંયાં દષ્ટિની મુખ્યતાના કથનની અપેક્ષાએ (કહ્યું છે). ‘કર્મચેતના રહિત...’ આહાહા...! ચાહે તો એ સમકિતી લડાઈમાં ઊભો હોય છતાં અત્યારે તો દષ્ટિની પ્રધાનતા છે તેથી કર્મચેતના એને નથી. એ રાગમાં એકાગ્ર થવું એમાં નથી તેથી કર્મચેતના નથી. રાગમાં એકાગ્ર હોય અને રાગની મીઠાશ આવતી હોય તો તે કર્મચેતના કહેવાય. કર્મ એટલે વિકારમાં ચેતાય ગયો, વિકારમાં સળગી ગયો. ચેતવું એટલે વિકારમાં ડૂબી ગયો. આહાહા...!

જેને રાગ થાય એ રાગમાં જે ચેતાય જાય છે, એટલે તેમાં જ પોતાનું સર્વસ્વ માની પ્રભુ પોતાની ચીજને બાળી મૂકે છે. આહાહા...! ચૈતન્યસ્વરૂપે ભગવાન બિરાજે છે એનો આદર ન કરતા એનાથી વિરુદ્ધ જે પુણ્ય અને પાપ, દયા ને દાન, વ્રત ને ભક્તિ, પૂજા ને કામ ને ક્રોધ, વિષયવાસના એવો જે ભાવ એ કર્મ એટલે કાર્ય છે, વિકારી કાર્ય છે.

વિકારી કાર્યની ચેતના-એકાગ્રતા ધર્મીને હોતી નથી. આહાહા...! (રાગ) હોય છે, વેદે પણ છે પણ અત્યારે એ વાત લેવી નથી. વિવિક્ષા જે જાતનું કથન ચાલતું હોય તેની પુષ્ટિને માટે તે કથન ચાલે. આહા...!

એકકોર એમ કહે, યથાખ્યાત ચારિત્ર ન થાય ત્યાં સુધી એને વિકારનો મેલ હોય છે તેથી તે ચેતતો હોય કે આ મારું સ્વરૂપ નથી. વેદાય છે પણ મારી નબળાઈને લઈને, થાય છે એ પણ મારી નબળાઈને લઈને. એમ એક બાજુ જ્ઞાનની વાત ચાલતી હોય ત્યારે એ પણ કહેવાય. વિવિક્ષા કથનની પદ્ધતિ છે એને સમજવી જોઈએ.

અહીં તો, ‘કર્મચેતના રહિત...’ સમકિતી રાજા, મહારાજા હોય. ‘શ્રેણિક’ રાજા, હજારો રાજા જેને ચામર ઢાળતા અને મોટું રાજ (હતું) છતાં સમકિતી હતા. તેથી કર્મરહિત એને કહેવામાં આવે છે. રાગમાં ચેતાય જાય છે એ નહિ, એ જ્ઞાનમાં ચેતાય જાય છે. આહાહા...! ભગવાન સ્વરૂપ ચૈતન્યપ્રભુ, ધર્મી એમાં ચેતાય જાય છે, એકાગ્ર છે. એનું તેને વેદન છે, એની યોગ્યતાથી કર્મ જે ચેતનાના દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિના પરિણામ એવા આવે છતાં તેથી રહિત હોવાથી પોતાના એ માનતો નથી. આહાહા...! જગતથી જુદી ચીજ છે. જગત સાથે મેળ ખાય એવું નથી.

‘કર્મચેતના રહિત હોવાને લીધે...’ ‘કર્મચેતના રહિત હોવાને લીધે પોતે અકર્તા...’ અકર્તાની વ્યાખ્યા કરી. ધર્મી અકર્તા કેમ છે? કે, કર્મચેતના રહિત હોવાને કારણે. એ રાગ મારો છે એવી ચેતનામાં એ જોડાતો નથી. આહાહા...! મારા તરીકે જોડાતો નથી. કર્મચેતના રહિત હોવાને કારણે, એમ. ‘અકર્તા હોવાથી...’ આહાહા...! સમ્યગ્દષ્ટિ અકર્તા છે. ઝીણી વાત બહુ, ભાઈ! આહાહા...! અહીં તો સાધારણ કોઈ દયા પાળવાના ભાવ, વ્રતના ને ભક્તિના ભાવ આવે તો એ મારા અને એનાથી મને ધર્મ થશે (એમ માને), એ તો મિથ્યાદષ્ટિ છે, એ ધર્મી નથી, એ અધર્મી છે. આહાહા...! આવી વાત છે. એક વાત.

વિકારના પરિણામ એના નથી એમ એને જ્ઞાનમાં જણાય છે, તેથી તે રહિત હોવાથી પોતે અકર્તા (છે). ‘અકર્તા હોવાથી, અને કર્મફળચેતના રહિત હોવાને લીધે...’ આહાહા...! પ્રભુ ચૈતન્ય સ્વરૂપ જ્ઞાતા આનંદનો સાગર (છે) એવો જ્યાં અંતરમાં દષ્ટિમાં આવ્યો તો પૂર્ણ સ્વરૂપનો જ્યાં ભેટો થયો એને કહે છે, ‘અકર્તા હોવાથી...’ વાત કેવી લીધી? ‘કર્મચેતના રહિત હોવાને લીધે પોતે અકર્તા હોવાથી...’ રાગને ચેતીને એકાગ્ર નથી માટે અકર્તા છે. આહાહા...! ‘કર્મચેતના રહિત હોવાને લીધે પોતે અકર્તા હોવાથી...’ આહાહા...! દયા, દાન, વ્રતનો વિકલ્પ રાગ આવે પણ તેનું કાર્ય મારું છે એમ નહિ માનતા તેથી તે અકર્તા છે. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- ‘પ્રવચનસાર’ ની ૧૮૯ ગાથા બતાવીને....

ઉત્તર :- વિભાવ એનો છે. એ તો ત્યાં શુદ્ધનયે રાગ પોતાની પર્યાયમાં, પોતાના

પુરુષાર્થથી, પરની અપેક્ષા વિના પોતાથી થાય છે એટલું બતાવવા તે રાગ જીવનો છે એમ કહ્યું. એ રાગ પોતે કરે છે અને રાગને કરવામાં કોઈની અપેક્ષા નથી અને રાગ એની પર્યાયમાં પુરુષાર્થથી થાય છે એથી શુદ્ધનયે એમ કહ્યું, કે રાગનો કર્તા જીવ છે. એ તો એનું રાગપણું, એનું કર્તૃત્વ જડનું કે પરનું નથી, એના અસ્તિત્વમાં-એની પર્યાયના અસ્તિત્વમાં છે એટલું જણાવવા કહ્યું.

અહીં તો દ્રવ્યદષ્ટિની અપેક્ષાએ.. આહાહા..! વસ્તુનો સ્વભાવ જેવો છે તેવો જાણ્યો છે તો વસ્તુસ્વરૂપ તો જ્ઞાન અને આનંદસ્વરૂપ છે, એને રાગની એકતાની ચેતના નહિ હોવાને લીધે એ અકર્તા હોવાથી.. આહાહા..! આકરી વાત છે. ‘અને કર્મફળચેતના રહિત હોવાને લીધે...’ એ રાગનું ફળ જે હોંશ અને હરખ, એનું એને વેદન નથી. કેમ કે એની હોંશ ને હરખ છે નહિ. આહાહા..! શુભાશુભ રાગ થાય તેની હોંશું ને હરખ નથી. તેથી તે રાગ ને દ્વેષના ફળને હોંશ ને હરખથી વેદતો નથી માટે તે વેદતો નથી. આહાહા..! આવી વાતું છે. ધર્મની વાતું ઝીણી બહુ, બાપુ! લોકોને પડી છે ક્યાં? જિંદગી ચાલી જાય છે. આહાહા..! આયુષ્ય પૂરા થઈને ક્યાંય રખડશે. આ શરીરમાં તો અમુક કાળ રહેવાનો. પોતાની સ્થિતિ અનાદિઅનંત રહેવાની. એ અનાદિઅનંત રહેશે ક્યાં? જો આત્મકલ્યાણ કે ધર્મ ન કર્યો તો રહેશે ક્યાં? નરક ને નિગોદમાં જઈને રહેશે. આહાહા..!

તેથી અહીં કહે છે, ધર્મ કરનારને આ રીતે ધર્મનું ફળ આનંદ અને શાંતિ આવવાથી તેને રાગના ફળને હોંશે, હરખે વેદતો નથી. માટે તે રાગના ફળનો અવેદક છે. આહાહા..! ભાષા ભલે સાદી પણ માર્ગ તો જે છે ઈ છે. કહ્યું નહિ હમણા? અમે વધારે વધારીને કહેતા નથી. જેમ વસ્તુનું સ્વરૂપ છે તેમ કહીએ છીએ, વધારીને અમે કહેતા નથી. આહાહા..!

આ ભગવાનઆત્મા ચેતનમાં ચેતાઈ ગયો, ચેત્યો.. ચેત્યો.. ચેત્યો. આહાહા..! હું તો ચૈતન્ય સ્વરૂપ, આનંદ સ્વરૂપ છું એમ પોતાના સ્વરૂપમાં ચેતાઈ ગયો, જણાય ગયો. આહાહા..! એને એ રાગનું કર્તાપણું તો નથી પણ તેના ફળરૂપે હરખ ને શોકનું પણ એને વેદન નથી. અત્યારે તો એ લેવાનું છે. આહાહા..! બીજા વાત કરે ત્યારે (એમ કહે), જ્યાં સુધી યથાખ્યાત ચારિત્ર ન થાય ત્યાં સુધી રાગ દસમે ગુણસ્થાને પણ છે. લોભનો ઉદય છે એને એ વેદે છે. ઉદય છે એ વેદ્યા વિના જાય કેમ? આહાહા..! અહીં ચોથે ગુણસ્થાને વેદતો નથી, એમ કહે છે. વિવિક્ષાની કઈ અપેક્ષા છે? કથનની કઈ અપેક્ષા છે એ એણે લક્ષમાં લેવું જોઈએ ને? આહા..!

‘કર્મફળચેતના રહિત હોવાને લીધે...’ આહાહા..! એ પુણ્યના પરિણામમાં પણ જેને હરખ નથી, પુણ્યના પરિણામની પણ જેને હોંશ નથી એને એનો વેદક કેમ કહેવાય? એમ કહે છે. સમજાણું કાંઈ? ‘કર્મફળચેતના રહિત હોવાને લીધે પોતે અવેદક...’ છે. આહાહા..! સમ્યગ્દષ્ટિ ધર્મની ભલે પહેલી દરજજાની (સીટીમાં હોય), પણ જેને રાગથી પ્રભુ ભિન્ન

પડી ગયો, ભિન્ન છે એમ ખ્યાલમાં, અનુભવમાં આવી ગયો. રાગથી તો પ્રભુ ભિન્ન જ છે, એક થયો નથી. એમ માન્યતામાં, અનુભવમાં આવ્યું. માન્યતામાં હતું કે રાગ એ મારું કર્તવ્ય છે, એ તો મિથ્યાત્વ છે. આહાહા..!

રાગના વિકલ્પથી ભિન્ન પ્રભુ, નિર્વિકલ્પ આનંદનો સાગર, તેનું જ્યાં જ્ઞાન ને અંદર ભેટો થયો તો એની પર્યાયનો કર્તા અને ભોક્તા કહેવાય, પણ રાગનો કર્તા અને એના ફળ હરખ-શોકનો ભોક્તા ધર્મીને મુખ્યપણે કહેવાય નહિ. સમજાય છે કાંઈ? ગૌણપણે છે. અત્યારે ગૌણપણું કહીને મુખ્યતાની પદ્ધતિ છે. એકલો ભગવાનઆત્મા જ્ઞાનસ્વભાવ, જ્ઞાનદળ, જ્ઞાનદળ એ શું કરે? જેમાં રાગના કણનો પણ અભાવ (છે) અને રાગના ફળના વેદનનો પણ જેમાં અભાવ (છે), એવો જે ભગવાનઆત્મા દૃષ્ટિમાં, અનુભવમાં આવ્યો એ અનુભવી જીવ રાગને કર્તા થઈને કરતો નથી, રચતો નથી, તેમ તેના ફળને હરખને હોંશથી વેદતો નથી. આહાહા..! આવું સ્વરૂપ છે. વીતરાગ સર્વજ્ઞ પરમેશ્વર ત્રિલોકનાથની આ વાણી આવી છે. સંતો એમની વાણી જગત પાસે જાહેર કરે છે. આહા..! ભગવાન આમ કહે છે, ભગવાન આમ કહેતા હતા. આહાહા..! અને આ ભગવાનનો પણ એવો જ સ્વભાવ છે, કહે છે.

આનંદ અને જ્ઞાનના સ્વભાવવાળો પ્રભુ, એ વિકાર જે આનંદથી વિરુદ્ધ એવા ભાવની હોંશ નથી એ કેમ કરે? અને હોંશથી કેમ વેદે? માટે ધર્મી જીવ વિકારના પરિણામને કરતો અને વેદતો નથી, એમ કહ્યું છે. આહાહા..! ‘જ્ઞાની કર્મને કરતો નથી તેમજ વેદતો (-ભોગવતો) નથી;...’ આ કારણ આપ્યું. પહેલા કારણ આપ્યા ને? ‘કર્મચેતના રહિત હોવાને લીધે અને કર્મફળચેતના રહિત હોવાને લીધે...’ આ કારણ આપ્યું. ધર્મી કર્મચેતના રહિત (છે). કેમ કે રાગ છે એને સમકિતી પોતાનો માનતો નથી, એને ભિન્ન માને છે. એટલે રાગનું વેદન પણ મારું નથી. એનાથી ભિન્ન જાણે છે. આના કારણે... જ્ઞાની રાગને કે વિકારને કરતો નથી તેમ ભોગવતો નથી. આહાહા..!

‘પરંતુ જ્ઞાનચેતનામય હોવાને લીધે...’ જુઓ! ત્રણે ચેતના લીધી. ‘જ્ઞાનચેતનામય હોવાને લીધે...’ એટલે? પ્રભુ આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, સમજણનો પિંડ છે, તેના જ્ઞાનની ચેતના જાગી હોવાથી એ જ્ઞાન હું છું, એમ ચેતાઈ ગયો, જણાય ગયો, અનુભવાણો, એવી ‘જ્ઞાનચેતનામય હોવાને લીધે...’ ભાષા જોઈ? જ્ઞાનચેતનાવાળો નથી લીધું. જ્ઞાનચેતનામય હોવાને લીધે, (એમ) અભેદ કરી દીધું. આહાહા..! ભગવાનઆત્મા, ધર્મી જીવ તો એકલી ‘જ્ઞાનચેતનામય હોવાને લીધે...’ એ તો જ્ઞાનચેતનામય છે. ચેતનાવાળો પણ નહિ. અભેદ છે. આહાહા..! ઝીણી વાત બહુ, ભાઈ!

ધર્મી જીવ ‘જ્ઞાનચેતનામય હોવાને લીધે...’ પહેલામાં કહ્યું હતું ને? ‘કર્મચેતના રહિત હોવાને લીધે પોતે અકર્તા હોવાથી અને કર્મફળચેતના રહિત હોવાને લીધે પોતે અવેદક (-અભોક્તા) હોવાથી, જ્ઞાની કર્મને કરતો નથી તેમજ વેદતો નથી;...’ આહાહા..! રહિત

છે તેને કરતો અને વેદતો નથી. જે સહિત માને તે કર્તા અને (ભોક્તા થાય). આહાહા...! આકરી વાત છે. આ તો બહારનું કાંઈ કર્યું કે પડિકમણું કે પોષા કે અપવાસ કર્યા તો થઈ ગયો ધર્મ. ધૂળમાંય ધર્મ નથી, મિથ્યાત્વ છે ત્યાં. એ ક્રિયા રાગની તેને ધર્મ માની કર્તા થાય છે. દેહની ક્રિયાનો કર્તા થાય છે. આ જડ છે. મેં આહાર ન લીધો, મેં છોડ્યો. એ પરનો કર્તા, છોડવું માનવું એ મિથ્યાત્વ છે. મિથ્યાત્વ સેવે છે અને માને છે કે કાંઈ ધર્મ કરીએ છીએ. આવી વાત છે, ભાઈ! દુનિયાથી જુદી છે. આહાહા...!

‘જ્ઞાનચેતનામય હોવાને લીધે...’ ધર્મી તો જ્ઞાનચેતનામય એટલે જ્ઞાનસ્વરૂપ જ છે. જ્ઞાનચેતનામય – જ્ઞાનસ્વરૂપ છે તેમ ચેતાય ગયો, જાણી લીધું, એનો અનુભવ થયો છે. ‘જ્ઞાનચેતનામય હોવાને લીધે કેવળ જ્ઞાતા જ હોવાથી...’ ધર્મી રાગ ને પુણ્ય-પાપના પરિણામને કેવળ જાણનાર પોતાનો સ્વભાવ હોવાથી, પોતાનો સ્વભાવ જાણનાર હોવાથી તેનો તે જાણનાર રહે છે. આહાહા...! આવી ઝીણી વાતું. પેલી બધી મોટી મોટી વાતું કરતા હતા. આટલા અપવાસ કર્યા ને છઠ કર્યા ને અઠ્ઠમ કર્યા ને ફલાણું કર્યું ને વરઘોડા કાઢ્યા.. જાણે ધર્મ થઈ ગયો. આહાહા...! પ્રભુ! મારગડા પ્રભુ તારા જુદા છે. કેમકે તું જ્ઞાનમય વસ્તુ છો, રાગમય નથી. દયા, દાનના રાગમય તું વસ્તુ નથી. તું જ્ઞાનમય વસ્તુ છો. આહાહા...! એ જ્ઞાનમય હોવાથી.. આહાહા...!

‘કેવળ જ્ઞાતા જ હોવાથી...’ ‘જ્ઞાનચેતનામય હોવાને લીધે કેવળ જ્ઞાતા હોવાથી, શુભ અથવા અશુભ કર્મબંધને...’ આહાહા...! એ કરતો નથી. શુભ ને અશુભ કર્મને કરતો નથી અને તેના ફળને પણ ‘કેવળ જાણે જ છે.’ શુભ-અશુભ કર્મબંધને જાણે છે. છે ખરા, શુભ-અશુભભાવ છે છતાં જ્ઞાનમય ચેતનની દષ્ટિ હોવાથી, જ્ઞાનમયમાં એ રાગનું કરવાપણું અને ભોગવવાપણું સંભવે નહિ. જ્ઞાનમય ચેતનામાં એ કેમ સંભવે? પ્રભુ! આહાહા...! ગજબ વાત છે. પણ અંતરનો વિશ્વાસ આવવો જોઈએ ને?

અંતરમાં હું એક ચૈતન્યમૂર્તિ જ્ઞાનમય છું. ભગવાન સ્વરૂપે હું છું. ભગવાન જે પર્યાયમાં- અવસ્થામાં થયા એ થયા કઈ રીતે? ક્યાંથી આવ્યા? ભગવાન સ્વરૂપ બહારથી આવ્યું છે? પોતે ભગવાન સ્વરૂપ જ છે, જ્ઞાનમય સ્વરૂપ ભગવાન (છે). આહાહા...! જ્ઞાનમય હોવાને લીધે કર્તા અને ભોક્તા તે તેનો હોતો નથી. તેનો જાણનાર રહે છે. છે? ‘શુભ અથવા અશુભ કર્મબંધને તથા કર્મફળને કેવળ જાણે જ છે.’ કેવળ જાણે જ છે, આટલું કહ્યું. આહાહા...! ટીકામાં છે ને? ‘શુભમશુભં વા કેવલમેવ જાનાતિ’ ‘એવ’ છે? ‘એવ’ શબ્દ છે. આહાહા...! એક ભાવ પણ બરાબર જો સમજવામાં આવે તો બીજા બધા ભાવનો નિકાલ થઈ જાય. આહાહા...! પણ એકેય ભાવ સમજવામાં ઠેકાણા ન મળે, બધામાં ગોટાળા, ગોટો ઊભો કરે.

એક ભાવ સમજવામાં આવે કે, ભગવાન તો જ્ઞાનમય ચૈતન્યબિંબ છે. એ પોતે એનાથી વિરુદ્ધ ભાવને હોંશથી અને હરખથી કરે અને વેદે એ શી રીતે બને? આહાહા...! ભગવાન

આનંદમય છે, અતીન્દ્રિય આનંદમય છે. આનંદવાળો નહિ, આનંદમય છે. એવો પ્રભુ (છે). રાગ છે એ દુઃખરૂપ છે અને રાગની હોંશ કરવી, મેં આમ કર્યું, હરખ લાવવો એ પણ દુઃખ છે. આનંદમય આત્માના જ્ઞાનના પ્રેમમાં એનાથી વિરુદ્ધનું વેદનને કરવું એને હોઈ શકતું નથી. એ દુઃખને કરતો નથી, એમ કહે છે. રાગ એ દુઃખ છે. ચાહે તો દયાનો રાગ હોય પણ છે દુઃખ. ગજબ વાત છે. અરે..! પરમાત્માની ભક્તિનો રાગ દુઃખ છે. આહાહા..! આકુળતા છે. ભગવાન અનાકુળ સ્વરૂપ છે. એ અનાકુળ સ્વરૂપ, આનંદ સ્વરૂપ એવી જેને પોતાના અસ્તિત્વની હયાતીનો જ્યાં અનુભવ થયો કે મારી હયાતીમાં રાગ ને રાગનો રસ એ મારી હયાતીમાં નથી. તેથી તેનો હું જાણનાર અને દેખનાર છું. સમજાય છે? ઝીણું છે, ભાઈ! આહાહા..! બહારમાં ધમાધમ ચાલતી હોય. અહીં કાંઈ ધમાધમ થાતી નથી. કેટલા લાખો ખર્ચાને, ‘લક્ષ્મીચંદભાઈ’ નો કાગળ આવ્યો છે ને? શું કહેવાય ઇ? ‘નાઈરોબી’. અગિયાર x દસ મારા તરફથી પણ પોતે લખ્યું છે, કે મને ઠીક નથી. છાતીમાં કાંઈક થાય છે. એ દવા કરાવવા જાવું પડશે. પૈસા શું કરે પણ? આહાહા..! શેય છે. એક લાખ ને દસ હજાર આપ્યા. કાગળ આવ્યો છે. અને પોતે મૂર્તિ સ્થાપીને પાંચ લાખ અને પાંચ હજાર (આપ્યા). આહાહા..! ન્યાં તો લાખોની વાતું. એનું લખાણ આવ્યું મને કાંઈક થયું છે છાતીમાં, મને ઠીક નથી. ડોક્ટર પાસે બતાવ્યું, જવું પડશે. આ ધૂળ. ધૂળમાં કઈ રીતે રહે? ધૂળ એ કાંઈ તારી સાવધાનીથી રહે નહિ. તું ધ્યાન રાખ તો રહે અને નહિતર (ન રહે). એમ નહિ. ધ્યાન રાખ તો પણ થવાનું હશે એ થશે. ધ્યાન ન રાખ તો પણ થવાનું હશે તે થશે. આહાહા..! જડની પર્યાય.. અહીં તો અંદર રાગ ને દયા, દાનના પરિણામને કરતો નથી ત્યાં જડની પર્યાયની વાત તો શું કરવી? આહાહા..! એની રાખે રહે અને એનું ધ્યાન કરે તો રહે, દવાથી રહે.. ધૂળેય રહે નહિ.

મુમુક્ષુ :- ધંધો કરવો હોય તો કાળજી રાખવી પડે.

ઉત્તર :- રાખ્યે રહેતા હશે? ભલે દવા કરે. એ તો જે સમયે જેની જે પર્યાય જે થવાની તે થવાની એને કોઈ રોકી શકે નહિ. એની તો અહીં વાતેય નથી કે શરીરને રાખે ને.. એ તો ત્રણકાળમાં બિલકુલ નથી. આહાહા..! ફક્ત અંદરમાં જ્ઞાનમય ને આનંદમય વસ્તુ છે એનાથી વિરુદ્ધ ભાવ તેનો પણ કર્તા ને ભોક્તા નથી. કેમકે જેને એ વિરુદ્ધ ભાવથી વિરુદ્ધ, જ્ઞાનમય આનંદનો સ્વાદ લીધો છે... આહાહા..! એ વિરુદ્ધ ભાવથી વિરુદ્ધ જ્ઞાનનો સ્વાદ લીધો છે એ સ્વાદમાં રાગનો સ્વાદ એને લાગતો નથી. આહાહા..! આવું છે. સાધારણને તો પાગલપણું લાગે, હોં! અજાણ્યા માણસ હોય, ઇ કહે કે, આ શું કહે છે? આખો દિ’ આ કરીએ, દુકાનના ધંધા કરીએ, દુકાનને થડે બેઠા સાચવીએ. ધૂળેય સાચવતો નથી. સાંભળને! થડે બેસે કોણ? આહાહા..!

ભગવાન અંદર ચૈતન્યમય (છે) એવું જેણે જાણ્યું એને એના સ્વભાવથી વિરુદ્ધ ભાવ,

એક મ્યાનમાં બે તલવાર શી રીતે રહે? કર્તા ને ભોક્તા... અહીં અત્યારે ઇ વિવિક્ષા છે. છતાં નબળાઈને લઈને આવે છે, થાય છે, જાણે છે, મારી નબળાઈ છે પણ એ મારી ચીજમાં નથી. આહાહા...! મારી વસ્તુ જે અંદર છે એમાં આ નથી. આહાહા...! આવું ક્યારે બેસે? નવરાશ ન મળે. આહાહા...! આખો દિ' સંસારના કામ આડે ફુરસદ ન મળે ને આવી વાત સાંભળવા મળે નહિ.

મુમુક્ષુ :- સાંભળવા તો મળે છે પણ આવતો નથી.

ઉત્તર :- આ તો સંપ્રદાયમાં તો આ વાત છે જ નહિ. એ તો બધું જોયું છે ને! ન્યાં તો કરો, કરો ને કરો. આ વ્રત કરો ને તપ કરો ને અપવાસ કરો. પેલામાં એમ કહે, ભક્તિ કરો. સમ્મેદશીખરની, શેત્રુંજયની જાત્રા કરો. કરો.. કરો.. કરો.. અહીં કહે છે, કરોમાં મરો છે. કરવામાં કર્તવ્ય તરીકે મારું છે એમ માને છે ત્યાં આત્માનું મરણ છે. આહાહા...!

‘જ્ઞાનચેતનામય હોવાને લીધે કેવળ...’ કારણ આ મૂક્યું. ધર્મીજીવ ‘જ્ઞાનચેતનામય હોવાને લીધે કેવળ જ્ઞાતા જ હોવાથી...’ આહાહા...! જાણનાર રહેવાથી, જાણનાર રહેવાથી ‘શુભ અથવા અશુભ કર્મબંધને તથા કર્મફળને કેવળ જાણે જ છે.’ એકલો ભિન્ન થઈને જાણે છે કે.. આહાહા...!

* પ્રશ્ન :- આત્મા અનંત સ્વભાવવાન હોવા છતાં તેને જ્ઞાન માત્રપણે કેમ કહેવાય છે ? જ્ઞાન માત્ર કહેવાથી બીજા અન્ય ધર્મોનો નિષેધ સમજાય છે.

ઉત્તર :- લક્ષણની પ્રસિદ્ધિ વડે લક્ષ્ય-આત્માનો નિર્ણય કરવા માટે આત્માને જ્ઞાનમાત્ર કહેલ છે. આત્મામાં અનંત ગુણ છે. તેમાં જ્ઞાન મુખ્ય છે તે વિશેષ ગુણ છે. ત્રણે કાળ આત્માનું લક્ષણ જ્ઞાન છે, તે અન્ય દ્રવ્યોમાં નથી. જાણવાનું કાર્ય પર્યાયથી છે, જ્ઞાનની પ્રસિદ્ધિ વડે, જાણનાર તે જ આત્મા એમ લક્ષ્યરૂપ આત્મા નિઃશંકપણે પ્રસિદ્ધ થાય છે. વ્યવહાર, રાગ, દયા, દાન, ભક્તિ વડે આત્માની પ્રસિદ્ધિ થાય નહીં. કેમકે રાગાદિ ત્રિકાળી સ્વરૂપમાં રહેતા નથી. એક સમયમાત્ર રહીને તે ટળી જાય છે. તેથી તે સ્વલક્ષણ થઈ શકે નહિ, અનંત ધર્મમાં મુખ્ય જ્ઞાન છે, પરાશ્રય બુદ્ધિ છૂટી અંતર્મુખ થવામાં જ્ઞાન જ કારણ છે. ૬૩૭.

— પરમાગમસાર

 ગાથા-૩૨૦

કુત એતત્?-

દિટ્ઠી જહેવ ગાણં અકારયં તહ અવેદયં ચેવ ।

જાણઙ્ઞ ય બંધમોક્ષં કમ્મુદયં ણિજ્જરં ચેવ ॥૩૨૦॥

દૃષ્ટિઃ યથૈવ જ્ઞાનમકારકં તથાઽવેદકં ચૈવ ।

જાનાતિ ચ બન્ધમોક્ષં કર્મોદયં નિર્જરાં ચૈવ ॥૩૨૦॥

યથાત્ર લોકે દૃષ્ટિર્દશ્યાદત્યન્તવિભક્તત્વેન તત્કરણવેદનયોરસમર્થત્વાત્ દૃશ્યં ન કરોતિ ન વેદયતે ચ, અન્યથાગ્નિદર્શનાત્સન્ધુક્ષણવત્ સ્વયં જ્વલનકરણસ્ય, લોહપિણ્ડવત્સ્વયમૌષ્ણ્યાનુ-ભવનસ્ય ચ દુર્નિવારત્વાત્, કિન્તુ કેવલં દર્શનમાત્રસ્વભાવત્વાત્ તત્સર્વં કેવલમેવ પશ્યતિ; તથા જ્ઞાનમપિ સ્વયં દ્રષ્ટૃત્વાત્ કર્મણોઽત્યન્તવિભક્તત્વેન નિશ્ચયતસ્તત્કરણવેદનયોરસમર્થત્વાત્કર્મ ન કરોતિ ન વેદયતે ચ, કિન્તુ કેવલં જ્ઞાનમાત્રસ્વભાવત્વાત્કર્મબન્ધં મોક્ષં વા કર્મોદયં નિર્જરાં વા કેવલમેવ જાનાતિ ।

હવે પૂછે છે કે-(જ્ઞાની કરતો-ભોગવતો નથી, જાણે જ છે) એ કઈ રીતે? તેનો ઉત્તર દષ્ટાંતપૂર્વક કહે છે :-

જ્યમ નેત્ર, તેમ જ જ્ઞાન નથી કારક, નથી વેદક અરે!

જાણે જ કર્મોદય, નિરજરા, બંધ તેમ જ મોક્ષને. ૩૨૦.

ગાથાર્થ :- [યથા એવ દૃષ્ટિઃ] જેમ નેત્ર (દશ્ય પદાર્થોને કરતું-ભોગવતું નથી, દેખે જ છે), [તથા] તેમ [જ્ઞાનમ્] જ્ઞાન [અકારકં] અકારક [અવેદકં ચ એવ] તથા અવેદક છે, [ચ] અને [બન્ધમોક્ષં] બંધ, મોક્ષ, [કર્મોદયં] કર્મોદય [નિર્જરાં ચ એવ] તથા નિર્જરાને [જાનાતિ] જાણે જ છે.

ટીકા :- જેવી રીતે આ જગતમાં નેત્ર દશ્ય પદાર્થથી અત્યંત ભિન્નપણાને લીધે તેને કરવા-વેદવાને અસમર્થ હોવાથી, દશ્ય પદાર્થને કરતું નથી અને વેદતું નથી-જો એમ ન હોય તો અગ્નિને દેખવાથી, *સંધુક્ષણની માફક, પોતાને (નેત્રને) અગ્નિનું કરવાપણું (સળગાવવાપણું), અને લોખંડના ગોળાની માફક પોતાને (નેત્રને) અગ્નિનો અનુભવ દુર્નિવાર થાય (અર્થાત્

* સંધુક્ષણ = સંધૂકણ; અગ્નિ સળગાવનાર પદાર્થ; અગ્નિ ચેતાવનારી વસ્તુ.

જો નેત્ર દશ્ય પદાર્થને કરતું-વેદતું હોય તો તો નેત્ર વડે અગ્નિ સળગવી જોઈએ અને નેત્રને અગ્નિની ઉષ્ણતાનો અનુભવ અવશ્ય થવો જોઈએ; પરંતુ એમ તો થતું નથી, માટે નેત્ર દશ્ય પદાર્થને કરતું-વેદતું નથી)-પરંતુ કેવળ દર્શનમાત્રસ્વભાવવાળું હોવાથી તે સર્વને કેવળ દેખે જ છે; તેવી રીતે જ્ઞાન પણ, પોતે (નેત્રની માફક) દેખનાર હોવાથી, કર્મથી અત્યંત ભિન્નપણાને લીધે નિશ્ચયથી તેને કરવા-વેદવાને અસમર્થ હોવાથી, કર્મને કરતું નથી અને વેદતું નથી, પરંતુ કેવળ જ્ઞાનમાત્રસ્વભાવવાળું (જાણવાના સ્વભાવવાળું) હોવાથી કર્મના બંધને તથા મોક્ષને, કર્મના ઉદયને તથા નિર્જરાને કેવળ જાણે જ છે.

ભાવાર્થ :- જ્ઞાનનો સ્વભાવ નેત્રની જેમ દૂરથી જાણવાનો છે; માટે કરવું-ભોગવું જ્ઞાનને નથી. કરવા-ભોગવવાપણું માનવું તે અજ્ઞાન છે. અહીં કોઈ પૂછે કે-‘એવું તો કેવળજ્ઞાન છે. બાકી જ્યાં સુધી મોહકર્મનો ઉદય છે ત્યાં સુધી તો સુખદુઃખરાગાદિરૂપે પરિણમન થાય જ છે, તેમ જ જ્યાં સુધી દર્શનાવરણ, જ્ઞાનાવરણ તથા વીર્યાતરાયનો ઉદય છે ત્યાં સુધી અદર્શન, અજ્ઞાન તથા અસમર્થપણું હોય જ છે; તો પછી કેવળજ્ઞાન થયા પહેલા જ્ઞાતાદષ્ટાપણું કેમ કહેવાય?’ તેનું સમાધાન :- પહેલેથી કહેતા જ આવીએ છીએ કે જે સ્વતંત્રપણે કરે-ભોગવે, તેને પરમાર્થે કર્તા-ભોક્તા કહેવાય છે. માટે જ્યાં મિથ્યાદષ્ટિરૂપ અજ્ઞાનનો અભાવ થયો ત્યાં પરદ્રવ્યના સ્વામીપણાનો અભાવ થયો અને ત્યારે જીવ જ્ઞાની થયો થકો સ્વતંત્રપણે તો કોઈનો કર્તા-ભોક્તા થતો નથી, તથા પોતાની નબળાઈથી કર્મના ઉદયની બળજોરીથી જે કાર્ય થાય છે તેનો કર્તા-ભોક્તા પરમાર્થદષ્ટિએ તેને કહેવાતો નથી. વળી તે કાર્યના નિમિત્તે કાંઈક નવીન કર્મરજ લાગે પણ છે તોપણ તેને અહીં બંધમાં ગણાવમાં આવતી નથી. મિથ્યાત્વ છે તે જ સંસાર છે. મિથ્યાત્વ ગયા પછી સંસારનો અભાવ જ થાય છે. સમુદ્રમાં બિંદુની શી ગણતરી?

વળી એટલું વિશેષ જાણવું કે-કેવળજ્ઞાની તો સાક્ષાત્ શુદ્ધાત્મસ્વરૂપ જ છે અને શ્રુતજ્ઞાની પણ શુદ્ધનયના અવલંબનથી આત્માને એવો જ અનુભવે છે; પ્રત્યક્ષ-પરોક્ષનો જ ભેદ છે. માટે શ્રુતજ્ઞાનીને જ્ઞાન-શ્રદ્ધાનની અપેક્ષાએ તો જ્ઞાતાદષ્ટાપણું જ છે અને ચારિત્રની અપેક્ષાએ પ્રતિપક્ષી કર્મનો જેટલો ઉદય છે તેટલો ઘાત છે તથા તેને નાશ કરવાનો ઉદ્યમ પણ છે. જ્યારે તે કર્મનો અભાવ થશે ત્યારે સાક્ષાત્ યથાખ્યાત ચારિત્ર થશે અને ત્યારે કેવળજ્ઞાન થશે. અહીં સમ્યગ્દષ્ટિને જ્ઞાની કહેવામાં આવે છે તે મિથ્યાત્વના અભાવની અપેક્ષાએ કહેવામાં આવે છે. જ્ઞાનસામાન્યની અપેક્ષા લઈએ તો તો સર્વ જીવ જ્ઞાની છે અને વિશેષ અપેક્ષા લઈએ તો જ્યાં સુધી કિંચિત્માત્ર પણ અજ્ઞાન રહે ત્યાં સુધી જ્ઞાની કહી શકાય નહિ-જેમ સિદ્ધાંતમાં ભાવોનું વર્ણન કરતાં, જ્યાં સુધી કેવળજ્ઞાન ન ઊપજે ત્યાં સુધી અર્થાત્ બારમા ગુણસ્થાન સુધી અજ્ઞાનભાવ કહ્યો છે. માટે અહીં જે જ્ઞાની-અજ્ઞાનીપણું કહ્યું તે સમ્યક્ત્વ-મિથ્યાત્વની અપેક્ષાએ જ જાણવું.

ગાથા-૩૨૦ ઉપર પ્રવચન

હવે ૩૨૦ ગાથા. બહુ ઊંચી છે. આ તો વંચાઈ ગઈ છે. ‘જયસેનાચાર્યદેવ’ ની ટીકા. હવે આજે આમાંથી લેવાનું છે. ‘હવે પૂછે છે કે-જ્ઞાની કરતો-ભોગવતો નથી, જાણે જ છે એ કઈ રીતે?’ એ તમે આ શું કહ્યું? રાગ છે, પુણ્ય છે, પાપ છે, ભાવ થાય છે અને તમે કહો છો કે એનો કર્તા ને ભોક્તા નથી. કઈ રીત છે આ? કઈ પદ્ધતિથી તમે કહેવા માગો છો? શું છે તે આ? આહાહા...! જ્ઞાની કરતો-ભોગવતો નથી અને જાણે જ છે, આહા...! એ કઈ રીતે? એમ પ્રશ્નકારનો (પ્રશ્ન છે). પ્રશ્નકારને ખ્યાલમાં આવ્યું કે આ આમ કહે છે. કાઠી નથી નાખ્યું, સાંભળીને કાઠી નથી નાખ્યું, ખ્યાલમાં લઈ લીધું કે જ્ઞાની જ્ઞાનચેતનામય હોવાથી રાગ દયા, દાન આદિના ભાવને કરતો, ભોગવતો નથી. પ્રભુ! હું પૂછું છું, એ કઈ રીતે? એનો કોઈ દષ્ટાંત (છે) કે અમને સમજાય? એમ પૂછે છે. જુઓ! ‘તેનો ઉત્તર દષ્ટાંતપૂર્વક કહે છે:-’ આવા પ્રશ્નકારને સમજવું છે માટે દષ્ટાંત દઈને તેને સમજાવે છે. ૩૨૦.

दिष्टी जहेव गाणं अकारयं तह अवेदयं चव।

जाणइ य बंधमोक्खं कम्मदयं णिज्जरं चव।।३२०।।

જયમ નેત્ર, તેમ જ જ્ઞાન નથી કારક, નથી વેદક અરે!

જાણે જ કર્મોદય, નિરજરા, બંધ તેમ જ મોક્ષને. ૩૨૦.

આહાહા...! પ્રભુ તો એકલો જ્ઞાનમય છે ને! એ જ્ઞાન શું કરે? કહે છે, કે એ તો મોક્ષને પણ કરતું નથી. આહાહા...! જ્ઞાનસ્વરૂપી પ્રભુ છે, એકલી પ્રજ્ઞાચક્ષુ છે એ તો જાણવું-દેખવું, જાણવું-દેખવું, જાણવું-દેખવું એની દશા થયા કરે. આહાહા...!

ટીકા :- ‘જેવી રીતે આ જગતમાં નેત્ર દશ્ય પદાર્થથી...’ આ જે આંખ છે, જેને આંખ દેખે છે એનાથી ‘અત્યંત ભિન્નપણાને લીધે...’ આંખ છે એનું જે દશ્ય છે-દેખાવાલાયક (છે) એનાથી તો આ નેત્ર ભિન્ન છે. અગ્નિ જે છે, અગ્નિ દેખે ત્યારે અગ્નિમય થઈ જાય છે? બરફ દેખે તો કાંઈ ઠંડું થઈ જાય છે? એ નેત્ર તો ફક્ત દશ્ય પદાર્થથી અત્યંત ભિન્ન. પહેલો દાખલો સિદ્ધ કરે છે.

જેમ આંખ ‘દશ્ય પદાર્થથી અત્યંત ભિન્નપણાને લીધે તેને કરવા-વેદવાને અસમર્થ હોવાથી...’ આંખ અગ્નિને કરે અને અગ્નિને જાણતા વેદે (તેનો) અભાવ છે. આહાહા...! અગ્નિનું કરવું અને અગ્નિનું વેદવું એ આંખનું કામ નથી. આહાહા...! આંખ, કહે છે, દેખનાર આંખ દશ્ય જે દેખાય તેની સાથે રહી છે. આ તો સમજાય એવી વાત છે. આંખમાં જે

દેખાય છે આ.. આ.. એ જે દેખે છે, આંખ દષ્ટ છે અને આ દેખાય છે તે બીજી ચીજ છે, એનું દશ્ય (છે). આહાહા..! આંખ જેને દેખે છે તેનાથી તો આંખ અત્યંત ભિન્ન છે. આહાહા..! આંખ જેને દેખે છે, સર્પ દેખે, અગ્નિ દેખે, વીંછી દેખે (તો) સર્પ ને વીંછીનું આંખમાં ઝેર ચડી જાય? આહાહા..!

‘જગતમાં નેત્ર દશ્ય પદાર્થ...’ આંખથી દેખવાલાયક પદાર્થ. એનાથી ‘અત્યંત ભિન્નપણાને લીધે...’ આહાહા..! આંખ અગ્નિને જોવે, પાણીનો ધોધ ચાલતો હોય અને હેઠે કાદવ થાય અથવા ખાડો પડે (એને) જ્ઞાન જોવે કે એના કાનમાં પડે ક્યાંય? આહાહા..! દેખનારી ચીજને દેખનારો, દેખનારી ચીજથી તો દેખનારું નેત્ર જુદું છે. આહાહા..! અત્યંત ભિન્ન પાછું, એમ. એકલું જુદાપણું નહિ. આંખ છે એ અગ્નિને દેખે, વીંછીને દેખે, સર્પને દેખે પણ એનાથી તો ભિન્ન છે. આહાહા..!

‘તેને કરવા-વેદવાને અસમર્થ...’ છે. આંખ જેને દેખે છે તેને કરવા ને વેદવા માટે અસમર્થ છે. કેમ કે જેને દેખે છે એ આંખથી અત્યંત જુદી ચીજ છે. આંખથી જુદી ચીજ છે એ આંખ બીજાને કરવું, ભોગવવું કેમ કરી શકે? આંખ દેખે ખરું (કે) આ ચીજ છે. પણ એ અત્યંત ભિન્ન હોવાથી એ આંખ એને-અત્યંત જુદું છે એને કરે, વેદે એમ કેમ થાય? આહાહા..! આ તો પેલા કહેતા, બાવા થઈએ તો સમજાય. અહીં તો કહે છે, બાવો જ છે, સાંભળને જ્ઞાનમય ચીજ છો, રાગાદિ સર્વથા બીજી ચીજનો અભાવ છે, તો બાવો છો તું. પરનો ત્યાગ ઈ અભાવ છે. આહાહા..! જ્ઞાનમાં પરનો ત્યાગ જ છે. પરનો ભોગ પણ નથી અને કર્તાપણું નથી. આહાહા..!

‘અત્યંત ભિન્નપણાને લીધે તેને કરવા-વેદવાને અસમર્થ હોવાથી, દશ્ય પદાર્થને કરતું નથી...’ આંખ જેને દેખે એને કરતું નથી. કેમ કે દેખાનાર જે ચીજ છે એનાથી પ્રભુ આંખ તો જુદી છે. તો જુદી આંખ એને શું કરે? આહાહા..! પાણીના એકદમ ધોધ પડતા હોય (એને) આંખ દેખે. એ ધોધને અટકાવે? હેઠે ખાડો પાડીને ધોધને ઝીલે? જે અત્યંત ભિન્ન ચીજ છે એને આ આંખ કરે શું? આહાહા..! આ તો લૌકિક સાદો દાખલો આપ્યો. ‘દશ્ય પદાર્થને કરતું નથી અને વેદતું નથી...’ આંખ છે એ જેને દેખે છે એ તો ચીજ છે, હવે છે એને કરે શું? અને જે ભિન્ન છે તેને વેદે શું? આહાહા..!

‘જો એમ ન હોય...’ આંખ છે એ દશ્ય પદાર્થને દેખે છે છતાં તે ચીજને તે આંખ કાંઈ કરી શકે નહિ અને તે આંખ તેને કાંઈ વેદી શકે નહિ, એવું તને આંખ અને પદાર્થ વચ્ચેની અત્યંત ભિન્નતા નજરમાં દેખાય છે. આહાહા..! જેમાં અત્યંત ભિન્નતા એવી આંખ, તને પ્રત્યક્ષ દેખાય છે, એ જેને દેખે છે તેની સાથે એકમેક કેમ થાય? તેનો કર્તા કેમ થાય? કેમ કે જે દેખાય છે એ તો જુદી ચીજ છે. જુદી ચીજ જુદી ચીજની કર્તા-ભોક્તા કેમ થાય? આહાહા..! ઝીણી વાતું છે, ભાઈ!

‘જો એમ ન હોય તો અગ્નિને દેખવાથી,...’ જોયું? અગ્નિ તો આંખથી દેખવાલાયક છે. આંખ દેખે. ‘જો એમ ન હોય તો અગ્નિને દેખવાથી, સંધુક્ષણની માફક,...’ અગ્નિ સળગાવનાર પદાર્થ છે ને? અમે ‘પેટલાદ’માં જોયું હતું. અગ્નિ આમ થાય, સંધુક્ષણમાં અગ્નિ (મૂકે). રાંધવા પહેલા અગ્નિ ન હોય તો સંધુક્ષણ મૂકે છે ને? ઝીણો ઝીણો ભૂકો. છાણામાં ભૂકો કરીને સંધુક્ષણ મૂકે. .. અગ્નિ ચૂલામાં દાબીને રાખે પછી જ્યારે રાંધવું હોય ત્યારે એને ખોલે, એમાં રાંધે. કેટલાક એ સંધુક્ષણ નવું કરે. છાણામાં ઝીણો ભૂકો (કરી) એમાં અગ્નિ મૂકે. તો કહે છે, કે આંખ એને દેખે છે કે એને લઈને આંખ બળે છે? આહાહા...! સંધુક્ષણ લીધો છે.

અહીં તો બેય વાત છે. બધાને ઘરે હોય નહિ. કેટલાક તો અગ્નિ દાબી રાખે. જ્યારે રાંધવું કરવું હોય ત્યારે રાખ કાઢી નાખે. આ તો કહે છે, અગ્નિ નથી એમાંથી સંધુક્ષણ કરે છે. છાણામાં ઝીણો ભૂકો (કરીને) એમાં અગ્નિ લગાવે. તેથી આંખ બળે? આંખ દેખે કે આમ થાય છે. આહાહા...! કેમ કે જે દેખાય છે તેનાથી તો જુદી છે. એકબીજામાં અત્યંત અભાવ છે. ભાવમાં ભાવ વચ્ચે અડવું કેમ બની શકે? એક ચીજ ને બીજી ચીજ વચ્ચે તો અત્યંત અભાવ છે. એમાં એક ચીજ બીજી ચીજને અડીને ભોગવવાનું કાર્ય કરી શકે નહિ. ખરેખર તો આ સાકર ને મેસૂબ ને રોટલા, દાળ, ભાત આત્મા ખાતો નથી. ફક્ત તેને દેખી અને ઠીક લાગે તો રાગ કરે અને ઠીક ન લાગે તો ‘આ દાળ બરાબર સરખી થઈ નથી, ચૂરમું બરાબર થયું નથી, ફલાણું થયું નથી’ એમ દ્વેષ કરે, તો દ્વેષને વેદે. ઠીક છે એમ જાણીને રાગ કરે તો રાગને વેદે. પણ કાંઈ દાળ, ભાત, શાક, રોટલી ખવાતી હશે? આત્મા ખાય? આહાહા...! આખો દિ’ કામ કરે અને કહે, એને કરતો નથી. આહાહા...! માન્યું છે અજ્ઞાનીએ. પોતાની ચીજ અંદર જ્ઞાન, નેત્રની પેઠે જુદી પડી છે. એ નેત્ર જેમ પર અગ્નિને સળગાવે? એમ બને?

‘અગ્નિને દેખવાથી, સંધુક્ષણની માફક,...’ અગ્નિ સળગાવનાર. એમ આંખ એને સળગાવે. જેમ અગ્નિ સળગાવનાર સળગાવે છે ને? એમ આંખ આને સળગાવે એમ બને? અત્યંત ભિન્ન છે માટે સળગાવી ન શકે ‘પોતાને (નેત્રને) અગ્નિનું કરવાપણું (સળગાવવાપણું),...’ નથી. ‘અને લોખંડના ગોળાની માફક...’ લોઢાનો ગોળો જ્યારે ઊનો થાય છે ત્યારે એ ઉષ્ણ છે પણ આંખ એને દેખે એટલે કાંઈ આંખમાં વેદાય છે? લોઢાનો ગોળો ઊનો થયો તો આંખે દેખ્યું કે, ઊનો થયો, પણ આંખ ઊનાને વેદે? એ લોઢાનો ગોળો અગ્નિને વેદે છે. આહાહા...! આવી વાતું હવે.

મુમુક્ષુ :- આ બધી વાત સમજવા જેવી છે.

ઉત્તર :- વસ્તુ તો આ છે, ભાઈ! અત્યારે ચાલતો નથી પ્રવાહ. પ્રવૃત્તિમાં એકદમ રોકાઈને જિંદગી ચાલી જાય છે. આહા...! અને એ બધા કરવા ને ભોગવવાના ભાવમાં

મિથ્યાત્વને સેવે છે. મિથ્યાત્વનું સેવન છે. મિથ્યાત્વ છે તે અનંતા ભવનો ગર્ભ છે. એ મિથ્યાત્વમાં અનંતા ભવ થવાની તાકાત છે. આહાહા...! એનાથી ચેતતો નથી અને ખબર પણ કરતો નથી. આહાહા...!

‘લોખંડના ગોળાની માફક પોતાને (નેત્રને) અગ્નિનો અનુભવ દુર્નિવાર થાય...’ લોહાનો ગોળો ઊનો થયો એટલે અગ્નિને અનુભવે છે. એમ આંખ બીજાને દેખતા એનું વેદન આવે તો આંખ બળી જાય. અગ્નિનું વેદન અહીં આવે તો આંખ બળી જાય. આહાહા...! દાખલો છે કાંઈ! કેટલું સ્પષ્ટ કર્યું! ‘(અર્થાત્ જો નેત્ર દશ્ય પદાર્થને કરતું-વેદતું હોય તો તો નેત્ર વડે અગ્નિ સળગવી જોઈએ...’ નેત્ર વડે અગ્નિ સળગવી જોઈએ. આહાહા...! ‘અને નેત્રને અગ્નિની ઉષ્ણતાનો અનુભવ અવશ્ય થવો જોઈએ;...’ આહા...! ન્યાં અગ્નિનો મોટો ઢગલો થાય. હડ.. હડ.. હડ મકાન સળગે છે ને? આંખ દેખે. આંખ દેખે તો એને કરે છે? આંખ એને ઠારી શકે છે? આહાહા...! આંખ તો જોવે. પેલા નળવાળા આવીને પાણી છાંટે તો આંખ તો જોવે. કરે છે કાંઈ? તેમ એને વેદે છે?

‘નેત્ર વડે અગ્નિ સળગવી જોઈએ અને નેત્રને અગ્નિની ઉષ્ણતાનો અનુભવ અવશ્ય થવો જોઈએ; પરંતુ એમ તો થતું નથી, માટે નેત્ર દશ્ય પદાર્થને કરતું-વેદતું નથી...’ આહાહા...! આંખ છે તે દશ્યને કરતું-વેદતું નથી. કેમ કે દર્શન સ્વભાવવાળી ચીજ પર ચીજને કરે, વેદે એ ક્યાંથી આવે? આહાહા...! આ તો હજી દષ્ટાંત છે. માટે નેત્ર તો કેવળ દેખે જ છે. આહાહા...! ‘(નેત્ર દશ્ય પદાર્થને કરતું-વેદતું નથી)—પરંતુ કેવળ દર્શનમાત્રસ્વભાવવાળું...’ કોણ? આંખ. એ તો દેખવાના સ્વભાવવાળી છે. કોઈના કરવા ને ભોગવવાના સ્વભાવવાળી નથી. આહાહા...! આવી વાતું. પકડવું કઠણ, મુંઝાય. પેલી સહેલીસટ (વાત હતી). એકેન્દ્રિયની દયા પાળો, આનું કરો, દયા પાળો, પૈસા આપો. આહાહા...! મૂર્તિ પધરાવી (એમાં) પાંચ-સાડા પાંચ લાખ આપ્યા. ‘લક્ષ્મીચંદભાઈ’ એ એક મૂર્તિ પધરાવવાના સાડા પાંચ લાખ (આપ્યા). પૈસા ઘણા. એમાંથી કાંઈ પૈસા એણે આપ્યા છે? આંખ તો પૈસા આવ્યા કે ગયા એ દેખે, જાણે.

અહીં તો કહેશે, આંખ દર્શનસ્વભાવવાળું હોવાથી. આંખ છે એ કેવળ દર્શનસ્વભાવી (છે). આંખની વાત કરે છે. ભગવાનમાં એમ લેશે, કેવળ જ્ઞાનમાત્રસ્વભાવવાળો છે. એ આત્માનું પછી કહેશે. અત્યારે તો હજી આંખની વાત ચાલે છે. ‘કેવળ દર્શનમાત્રસ્વભાવવાળું હોવાથી,...’ કોણ? આંખ—નેત્ર ‘તે સર્વને કેવળ દેખે જ છે;...’ આહાહા...! આંખ દર્શનસ્વભાવવાળું હોવાથી કેવળ બીજાને દેખે છે—આ સિદ્ધાંત સિદ્ધ કર્યો. આંખનો દર્શન સ્વભાવ હોવાથી દશ્ય પદાર્થને દેખે છે. દશ્ય પદાર્થને કરે ને વેદે એ દર્શનસ્વભાવવાળું નેત્ર કરી શકે નહિ. આહાહા...!

‘તેવી રીતે...’ હવે જ્ઞાન—આત્મા લેવો છે. પેલો દાખલો હતો. જ્ઞાન એટલે આત્મા પણ, ‘પોતે (નેત્રની માફક) દેખનાર હોવાથી,...’ જ્ઞાન તો દેખનાર છે. જે કંઈ બને ને ઉત્પન્ન થાય અને બળે કે નાશ થાય, આહાહા...! એને તે દેખનાર છે. છોકરો ઉત્પન્ન થાય અને

છોકરો મરી જાય એને જ્ઞાન જાણે અને દેખે છે. આહાહા...! એ છોકરાને ઉત્પન્ન કરી શકતો નથી તેમ રાખી શકતો નથી. બળીને મરી ગયો તો તારે કારણે કાંઈ નથી. એને વેદી શકતો નથી. આહાહા...! દુઃખને લઈને આમ તરફડિયા મારતો હોય, જીવતો હોય. એની માં જોવે, કાંઈ કરી શકે? આહા...!

‘જ્ઞાન પણ, પોતે (નેત્રની માફક) દેખનાર હોવાથી, કર્મથી અત્યંત ભિન્નપણાને લીધે...’ પેલી આંખથી બીજી ચીજ અત્યંત ભિન્ન હતી. એમ આ કર્મથી અત્યંત ભિન્ન (છે). ભગવાનઆત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપી... આહાહા...! કર્મથી અત્યંત ભિન્ન (છે). પછી કર્મથી રાગ થાય કે દ્વેષ થાય કે હરખ થાય, એ બધાથી ભિન્ન. આહાહા...! આંખ જેમ પરથી ભિન્ન એને દેખે, જાણે છતાં પરનું કાંઈ કરી શકે નહિ. એમ આ જ્ઞાન, કર્મથી ભિન્ન આત્મા અને એનાથી ભિન્ન કર્મ, એમ જાણે. ‘કર્મથી અત્યંત ભિન્નપણાને લીધે...’ આહાહા...! અહીં તો કહે છે, કે કર્મથી તો આત્મા અત્યંત ભિન્ન છે. કર્મ અને આત્મા બે વચ્ચે અત્યંત અભાવ છે. ભગવાનઆત્મા જ્ઞાનસ્વભાવવાળું તત્ત્વ... આહાહા...! એ અત્યંત ભિન્ન તત્ત્વ છે ‘તેને કરવા-વેદવાને અસમર્થ હોવાથી,...’ આહાહા...! એ જ્ઞાનતત્ત્વ આ હાથને હલાવવાને અસમર્થ છે. આંખની પાંપણ ફેરવવાને અસમર્થ છે. કેમ કે એ જ્ઞાનસ્વભાવવાળું જે પદાર્થ જણાય એનાથી ભિન્ન છે. ભિન્ન એને કરે શું? અડચા વિના કરે શું? અડતું નથી એને જ્ઞાન. આહાહા...! ભારે વાત, ભાઈ!

‘અત્યંત ભિન્નપણાને લીધે,...’ કોણ? આંખની માફક જ્ઞાન. આત્માનું જ્ઞાન અથવા આત્મા. ‘અત્યંત ભિન્નપણાને લીધે નિશ્ચયથી તેને કરવા-વેદવાને અસમર્થ હોવાથી, કર્મને કરતું નથી અને વેદતું નથી,...’ આહાહા...! પેલાને કહ્યું હતું ને? કેવળ દર્શનસ્વભાવવાળું નેત્ર. આ છે એ કેવળ જ્ઞાનમાત્રસ્વભાવવાળું (તત્ત્વ છે). આત્માનો કેવળ જ્ઞાન સ્વભાવ છે. જાણે-દેખે એવો એનો સ્વભાવ છે. બાકી કોઈનું કરવું એનો સ્વભાવ નથી. આખો દિ’ આ દુકાને બેસે, ધંધા કરે. અમે કર્યા, અમે કર્યા, અમે કર્યા... આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- સલાહ તો આપે ને?

ઉત્તર :- કોણ સલાહ આપે? સલાહ ભાષાથી, આત્મા જુદો છે. ભાષાથી જ્ઞાનતત્ત્વ જુદું છે. જુદો જુદાનું કરે શું? ભાષા શી રીતે કરી શકે? આહા...! સલાહ પણ કોણ આપે? આહાહા...!

કેવળ જ્ઞાનમાત્ર, પાછું જોયું? પેલામાં-આંખમાં દર્શનમાત્ર સ્વભાવ હતો. ‘કેવળ જ્ઞાનમાત્રસ્વભાવવાળું (જાણવાના સ્વભાવવાળું) હોવાથી કર્મના બંધને...’ આહાહા...! કર્મ બંધાય તેને પણ ભિન્ન રહીને જાણે અને મોક્ષને પણ ભિન્ન રહીને જાણે. આહાહા...! એ મોક્ષને, બંધને કરતો નથી. આહાહા...! જ્ઞાન ભગવાન બંધને, મોક્ષને કરતો નથી. ‘કર્મના ઉદયને તથા નિર્જરાને કેવળ જાણે જ છે.’ વિશેષ વાત આવશે.. (શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

પ્રવચન નં. ૩૮૮ ગાથા-૩૨૦ શુક્રવાર, મહા સુદ ૭, તા. ૦૮-૦૨-૧૯૮૦

‘સમયસાર’, ૩૨૦ ગાથા. હવે શિષ્ય પૂછે છે. એનો અર્થ એ છે, કે જેને ગરજ છે સાંભળવાની ઈ પૂછે છે. સાંભળવા ખાતર સાંભળવા આવવું એ જુદી ચીજ છે અને પોતાના આત્મા માટે સાંભળવું એ વાત કહે છે. ‘હવે પૂછે છે કે-(જ્ઞાની કરતો-ભોગવતો નથી),...’ એમ અંતર જિજ્ઞાસા થઈ છે કે ધર્મી રાગાદિ-દ્રેષાદિને કરતો નથી ને ભોગવતો નથી, ‘(જાણે જ છે) એ કઈ રીતે?’ એની રીત શું છે? એનો પ્રકાર શું છે? એમ જાણવા જિજ્ઞાસા છે. ‘તેનો ઉત્તર દષ્ટાંતપૂર્વક કહે છે :-’ જેની આ સાંભળવાની જિજ્ઞાસા છે એને અહીંયાં ઉત્તર દેવામાં આવે છે, એવી શૈલી કહી છે.

दिष्टी जहेव गाणं अकारयं तह अवेदयं चव।

जाणइ य बंधमोक्खं कम्मदयं णिज्जरं चव।।३२०।।

જ્યમ નેત્ર, તેમ જ જ્ઞાન નથી કારક, નથી વેદક અરે!

જાણે જ કર્મોદય, નિરજરા, બંધ તેમ જ મોક્ષને. ૩૨૦.

ટીકા :- પહેલો દષ્ટાંત આપે છે. પૂછવાનું શું છે, કે આત્મા આ બધું કરે છે, વેદવામાં આવે છે, આ બધું દેખાય છે અને તમે કહો છો કે આત્મા કરે નહિ ને વેદે નહિ. પરને કરે નહિ ને રાગને વેદે નહિ. આ શું ચીજ? આ શું એની આશ્ચર્યતા? એનો સ્વભાવ આવો વિસ્મયકારી શું છે? એમ શિષ્યને જાણવાની જિજ્ઞાસા થઈ છે એને કહે છે.

‘જેવી રીતે આ જગતમાં...’ પહેલું જગત સિદ્ધ કર્યું, આ જગત છે. ‘આ જગતમાં...’ અસ્તિ સિદ્ધ કરી, જગતની હયાતી સિદ્ધ કરી. એમાં ‘નેત્ર દશ્ય પદાર્થથી અત્યંત...’ નેત્ર જે આંખ છે, એ દેખવા યોગ્ય ‘પદાર્થથી અત્યંત ભિન્નપણાને લીધે...’ આંખ જેને દેખે છે એ દેખનાર પદાર્થથી આંખ તો અત્યંત ભિન્ન છે. ‘અત્યંત ભિન્નપણાને લીધે તેને કરવા-વેદવાને અસમર્થ હોવાથી,...’ સિદ્ધાંત આ કહ્યો. આંખ દરેક પદાર્થને અત્યંત ભિન્ન, દરેક પદાર્થથી આંખ ભિન્ન (છે). એ આંખ ભિન્નને કરે ને વેદે કેમ? પોતામાં હોય તેને કરે ને વેદે પણ પરને કરે ને વેદે (નહિ કેમ કે) એ તો અત્યંત ભિન્ન છે. જેને આંખ અડતી પણ નથી, એને કરે-ભોગવે એ કેમ બને?

તે ‘અત્યંત ભિન્નપણાને લીધે તેને કરવા-વેદવાને અસમર્થ હોવાથી,...’ આંખ જગતની ચીજને દેખે છતાં આંખથી જગતની ચીજ કાંઈ કરાય નહિ, તેમ ભોગવાય નહિ. ‘દશ્ય પદાર્થને કરતું નથી...’ એ દેખવાયોગ્ય પદાર્થને આંખ કરતું અને વેદતું નથી. આહાહા...! ‘જો એમ ન હોય તો...’ આંખ જો કરે ને વેદે તો, કરતું ને વેદતું ભિન્નથી ભિન્ન પદાર્થને ભિન્નતા નથી અને કરતું-ભોગવતું હોય તો ‘અગ્નિને દેખવાથી, *સંધુક્ષણની માફક,...’ અગ્નિ

સળગાવનાર, અગ્નિ ચેતાવનાર અગ્નિ ચેતે છે, એનાથી અગ્નિ ચેતાય છે.

એમ ‘પોતાને (નેત્રને) અગ્નિનું કરવાપણું...’ આંખને સળગાવવાપણું આવે. જેમ સંધુક્ષણ અગ્નિને સળગાવે છે એમ આંખને પરથી ભિન્ન છે છતાં એને કરે ને વેદે તો સળગાવવાપણું આવે, તો આંખને સળગાવવાપણું (આવે). આંખ આમ પડે ત્યાં બીજું સળગવું જોઈએ. આંખને સળગાવવાપણું આવે. ‘અને લોખંડના ગોળાની માફક પોતાને (નેત્રને) અગ્નિનો અનુભવ દુર્નિવાર થાય...’ આંખ ભિન્ન ચીજને દેખવામાત્રથી એને ભોગવે તો લોઢાનો ગોળો જેમ અગ્નિમાં ઉષ્ણ થઈ જાય છે એમ આંખ પણ અગ્નિમાં અગ્નિમય થઈ જાય. આહાહા...! ‘અગ્નિનો અનુભવ દુર્નિવાર થાય...’ આંખને ભિન્ન ચીજને અનુભવવાનો ભાવ આવી જાય.

‘(અર્થાત્ જો નેત્ર દશ્ય પદાર્થને કરતું-વેદતું હોય...’ આંખ છે એ બીજી ચીજને. આહાહા...! કોઈ પણ ચીજને કરતું ને વેદતું હોય ‘તો તો નેત્ર વડે અગ્નિ સળગવી જોઈએ...’ આંખ વડે અગ્નિ થવી (જોઈએ). સંધુક્ષણ જેમ કરે છે એમ આંખ આમ કરે ત્યાં અગ્નિ થવી જોઈએ. જો અગ્નિ અને એ ભિન્ન પદાર્થ એને આવો સંબંધ હોય તો આંખ આમ થાય ત્યાં, ત્યાં સળગવું જોઈએ. ‘જો નેત્ર દશ્ય પદાર્થને કરતું-વેદતું હોય તો તો નેત્ર વડે અગ્નિ સળગવી જોઈએ...’ આંખ વડે કરીને અગ્નિ થવી જોઈએ. જેમ ઓલો સંધુક્ષણ અગ્નિને સળગાવે છે તેમ આમ જ્યાં આંખ પડે ત્યાં સળગવું જોઈએ. આહા...!

‘અને નેત્રને અગ્નિની ઉષ્ણતાનો અનુભવ અવશ્ય થવો જોઈએ;...’ આંખ છે એ દેખે છે અગ્નિને પણ અગ્નિનો અનુભવ નહિ. જો એમાં એકાકાર થાય તો અનુભવ થાય. એ તો ભિન્ન ચીજ છે. આંખ અને જે ચીજ અગ્નિ છે એ તો ભિન્ન છે. ભિન્નને અગ્નિ કરે પણ નહિ અને ભિન્નને અગ્નિ વેદે પણ નહિ. આ તો હજી દષ્ટાંત છે. આહાહા...! ‘પરંતુ એમ તો થતું નથી,...’ આંખથી સળગતું નથી ને આંખ પરને વેદતી નથી. ‘નેત્રને અગ્નિની ઉષ્ણતાનો અનુભવ અવશ્ય થવો જોઈએ; પરંતુ એમ તો થતું નથી, માટે નેત્ર દશ્ય પદાર્થને કરતું-વેદતું નથી...’ આંખ છે તે દેખવા યોગ્ય પદાર્થને, દેખવા યોગ્ય એટલો સંબંધ ખરો પણ એ ઉપરાંત એને સળગાવે કે બાળે તો તો પોતે જ અગ્નિમય થઈ જાય. આંખ અગ્નિમય થઈ જાય, બળી જાય. અને આંખ કરે તો આમ આંખ પડે ત્યાં અગ્નિ થવી જોઈએ. આહાહા...! ‘પરંતુ એમ તો થતું નથી, માટે નેત્ર દશ્ય પદાર્થને કરતું-વેદતું નથી...’ આંખ દેખવા યોગ્ય પદાર્થને, દેખવા યોગ્ય પદાર્થનો સંબંધ રાખ્યો પણ એ ઉપરાંત એને સળગાવે ને બાળે એમ થઈ શકે નહિ.

‘પરંતુ કેવળ દર્શનમાત્રસ્વભાવવાળું હોવાથી...’ આંખ તો ‘કેવળ દર્શનમાત્રસ્વભાવવાળું હોવાથી તે સર્વને કેવળ દેખે જ છે;...’ આ દષ્ટાંત કહ્યો. આંખ તો બધી ચીજને દેખે જ છે. કોઈ ચીજને કરતો નથી, કોઈ ચીજને બાળતો નથી ને કોઈ ચીજથી બળતું નથી. અગ્નિથી આંખ બળતી નથી, અગ્નિને આંખ કરતી નથી. આહાહા...!

‘તેવી રીતે...’ એ તો દૃષ્ટાંત હતો, હવે સિદ્ધાંત આત્મા ઉપર ઉતારે છે. ‘જ્ઞાન...’ એટલે આત્મા. આત્મા એટલે જ્ઞાનસ્વભાવ, આત્મા એટલે જ્ઞાનસ્વરૂપ. નેત્ર જેમ અગ્નિને સળગાવે નહિ અને અગ્નિથી બળે નહિ એમ આત્મા પણ.. આહાહા...! ‘પોતે (નેત્રની માફક) દેખનાર હોવાથી,...’ દેખનાર છે, વ્યવહારથી પરને દેખનાર છે. આંખ જેમ પરને દેખે છે એમ આત્મા પરને દેખે ખરો. જે કાળે જે ચીજ છે તે કાળે તે આંખ દેખે, તેમ આત્મા પણ તેને દેખે ખરો. આહાહા...! દેખવા ઉપરાંત કરવું ને વેદવું એનામાં હોતું નથી. દેખવાનો સંબંધ છે એક વાત તો લીધી. આંખ દેખે છે એ અગ્નિને કરતી નથી, એમ આત્મા દેખે છે એવું તો છે, દેખતો નથી એમ નથી. આહાહા...!

આત્મા એટલે જ્ઞાન પણ ‘પોતે (નેત્રની માફક) દેખનાર હોવાથી,...’ એટલું લીધું. જ્ઞાન પરને દેખે છે એટલું લીધું. જો કે પરને દેખે છે એ હજી વ્યવહાર છે. છતાં એટલો સંબંધ લીધો. તો જેમ પરને દેખે છે એવો વ્યવહાર છે તો પરને કરે એવો પણ વ્યવહાર હોવો જોઈએ. આહાહા...! કે એમ નથી. આહાહા...! આંખને દેખવાનો સંબંધ છે એથી કાંઈ આંખ બીજાને સળગાવે કે બીજાને વેદે? એમ આત્મા(ને) દેખવાનો સંબંધ છે. આહાહા...! આટલું તો લીધું. ‘દેખનાર હોવાથી,...’ આહા...! ‘(નેત્રની માફક) દેખનાર હોવાથી, કર્મથી અત્યંત ભિન્નપણાને લીધે...’ જેમ અગ્નિ પરપદાર્થથી ભિન્ન છે. એને દેખે છતાં તેનાથી સળગે ને બળે નહિ. એમ આત્મા કર્મને દેખે ખરો. આહાહા...!

‘કર્મથી અત્યંત ભિન્નપણાને લીધે...’ એકલું ભિન્ન ન લીધું. પ્રભુ! ચૈતન્ય જ્ઞાન સ્વરૂપ ભગવાન પરપદાર્થથી અત્યંત ભિન્નપણાને લીધે, દેખનાર હોવા છતાં, આટલી વાત છે. પેલામાં આવ્યું હતું કે, એક(નું) જ્યારે પોતે કરે છે તો પછી ભેગું પરનું પણ કરે. કરે છે ને? પોતાનું કર્યા વિના રહે છે? એ આવી ગયું હતું. કરે છે તોપણ પરને તો કરતું-ભોગવતું નથી. પોતાના પરિણામને ભલે કરે ને ભોગવે. આહાહા...! એ અહીં નિર્મળ પરિણામને કરે ને ભોગવે એની વાત છે, મલિનની વાત નથી.

આત્મા નેત્રની માફક પરની સાથે દેખવાના સંબંધમાત્રથી પરને દેખે માટે પરનું કાંઈ કરે, પરનું દેખવું એવો તો એનો સંબંધ છે પણ દેખવું સંબંધ છે માટે કાંઈ કરે (એમ નથી). આહાહા...! હાથને હલાવે, પગને હલાવે, આંખને હલાવે, બોલે. જે ચીજ છે એને દેખે છે તો દેખવા છતાં જે ચીજ દેખે તે જ દેખે બરાબર, તેના પરિણામમાં તે જ દેખવાનું બરાબર આવે. એવું હોવા છતાં. આહાહા...! તે દેખનાર હોવા છતાં કર્મને કરતું નથી. આહાહા...! રાગાદિ, કર્મ આદિને કરતું નથી. કરતું નથી કીધું. કેમ કરતો નથી એમ ન કીધું? જ્ઞાન કહ્યું ખરું ને. જ્ઞાન એટલે આત્મા. એટલે જ્ઞાન આમ દેખવાનો-જાણવાનો સંબંધ એટલો કહીએ છીએ છતાં દેખવામાત્ર ઉપરાંત એને કરવા અને વેદવાનું ‘અત્યંત ભિન્નપણાને લીધે નિશ્ચયથી તેને કરવા-વેદવાને અસમર્થ હોવાથી,...’ આહાહા...! જીવ જ્ઞાનસ્વરૂપ હોવાથી એને કર્મનો

ઉદય થાય એને દેખે. દેખવાના સંબંધમાત્રથી કર્મના ઉદયને વેદે કે કરે એવું નથી. આહાહા...! હજી તો ચાર બોલ લેશે.

‘કર્મને કરતું નથી અને વેદતું નથી,...’ આહાહા...! કર્મ પરને જાણવા દેખવાના સંબંધ હોવા છતાં પરને કરતું અને વેદતું બિલકુલ નથી. આહાહા...! આ બધું આખો દિ’ આ ધંધો-વેપાર ધમાલ ચાલે છે ને? દુકાન ઉપર બેઠો. કહે છે, કે આત્માને ને એને દેખવામાત્રનો સંબંધ છે. દેખવા ઉપરાંત એને કરવા ને વેદવાનો બિલકુલ સ્વભાવ નથી. આહાહા...! આંખ જેમ અગ્નિને કાંઈ કરતું નથી, એમ ભગવાનઆત્મા કર્મ અને કર્મથી મળેલી ચીજો એ કોઈ ચીજને, કર્મને કરતો-ભોગવતો નથી તો પરની તો વાત શું કરવી? આહાહા...!

‘કરતું નથી અને વેદતું નથી, પરંતુ કેવળ જ્ઞાનમાત્રસ્વભાવવાળું...’ આહાહા...! ‘કેવળ જ્ઞાનમાત્રસ્વભાવવાળું (જાણવાના સ્વભાવવાળું) હોવાથી...’ ભગવાન તો જાણવાના સ્વભાવવાળો છે, બસ! આખી દુનિયાને દેખે. આહાહા...! વિષય વાસના કાળે સંયોગને દેખે. આહાહા...! છતાં તે વિષય વાસનાને કરતો નથી અને સામી ચીજને જે ભોગવે છે એમ દેખાય છે એને એ આત્મા કરતો નથી. આહાહા...! કેવળ જ્ઞાનસ્વભાવ, એકાંત નહિ કીધું? કેવળ જ્ઞાન લીધું, એકલો જ્ઞાન સ્વભાવ. કથંચિત્ જ્ઞાન સ્વભાવ ને કથંચિત્ કર્તાપણું. રાગનું કર્તાપણું, અરે...! બંધ ને મોક્ષનું કર્તાપણું કથંચિત્ (કહો) તો અનેકાંત કહેવાય. એમ નથી. આહાહા...!

ભગવાનઆત્મા જ્ઞાન સ્વભાવવાળું હોવાથી જાણવાનું કામ કરે, જાણવાના સ્વભાવવાળું હોવાથી જાણવું કામ કરે. આહાહા...! પણ તે બંધને કરતું નથી. રાગ ને બંધને કરતું નથી તેમ રાગને તે જ્ઞાન વેદતું નથી. બંધને જ્ઞાન જાણે, જાણવાનો સ્વભાવ હોવાથી જાણે એટલું કહીએ પણ તે રાગને કરે ને વેદે એવું એનું સ્વરૂપ નથી. આહાહા...! પરનું કરવું તો ક્યાંય રહી ગયું. ઝવેરાતનું ને.. આહાહા...! હીરા, માણેક ને ઝવેરાત ને કપડા ને.. એ એક રજકણને માત્રને (કરે નહિ). દેખે રજકણથી માંડીને આખી દુનિયા પણ એક રજકણને કરે કે રાગને કરે ને વેદે, જાણવાના સંબંધમાત્રથી કરવા ને વેદવાનો સંબંધ થઈ જાય એમ નથી. આહાહા...! પરને જાણવા ને દેખવાનો સંબંધ છે એટલા માત્રથી પરને કરે ને વેદે એ છે નહિ. આહાહા...! છે?

‘પરંતુ કેવળ જ્ઞાનમાત્રસ્વભાવવાળું હોવાથી કર્મના બંધને...’ અહીં હવે આકરી વાત આવી. કર્મનો બંધ થાય એને જાણે, બંધ કરે નહિ. બંધ થાય, પરજ્ઞેય તરીકે બંધને જાણે, બંધને કરે નહિ. આહાહા...! જ્ઞાનાવરણીય કર્મથી જ્ઞાન રોકાય. ‘ગોમ્મટસાર’માં તો બધા એ (કથન) આવે. આઠ કર્મથી આમ થાય ને આઠ કર્મથી આમ થાય. એ તો નિમિત્તનું જ્ઞાન કરાવવા (કહ્યું). આહાહા...!

અહીં તો કેવળ જ્ઞાનસ્વભાવ, કેવળ જ્ઞાનમાત્ર. જ્ઞાનમાત્ર કહેતાં જ્ઞાન એકલું નહિ પણ જ્ઞાનમાત્ર કહેતાં બીજા અવિનાભાવી ગુણો છે, પણ જ્ઞાનમાત્ર કહેતાં રાગને ને પરને કરે નહિ એ માટે માત્ર કીધું છે. આહાહા...! એ બોલે નહિ, ચાલે નહિ. આહાહા...! બીજાને

શીખામણ દે નહિ, બીજાથી શીખામણ લે નહિ. લ્યો, અહીં તો એ આવ્યું. કાલે બપોરે તો એ આવ્યું હતું, ગુરુના વચનોને પામીને. એ તો ફક્ત સુદષ્ટિનો ઉપદેશ આપ્યો એ એણે લઈ લીધો, સુદષ્ટિને કરી લીધી. એટલી વાત કહેવા માટે કરી.

અહીં તો કહે છે 'કેવળ જ્ઞાનમાત્રસ્વભાવવાળું હોવાથી કર્મના બંધને...' કરતો નથી, જાણે છે. શાસ્ત્રમાં આવે, કે ચોથે ગુણસ્થાને આટલી પ્રકૃતિ સત્તા(માં) હોય, આટલો ઉદય હોય, આટલું વેદન અંદર વેદવા યોગ્ય એટલે અનુભાગ હોય. પણ એ જાણે. આહાહા...! ચોથે ગુણસ્થાને આઠ પ્રકૃતિમાંથી આટલી કર્મની આટલી પ્રકૃતિ હોય, આટલી છૂટે, આટલી બંધાય, આટલી સત્તામાં રહે, આટલી ઉદીરણા થાય, આટલો ઉદય આવે. એ વાત બધી આવે પણ એને જાણે. આહાહા...! અરે...! નજીકની ચીજ કર્મ છે એના ઉદયને પણ જાણે તો પર ચીજને આ કરે ને આ કરવું (એ તો કરે ક્યાંથી?) આહાહા...! આત્મા ચાલે ને આત્મા બોલે ને આત્મા પરને કટકા કરે, પરને ભુક્કા કરે, મદદ કરે, પરથી મદદ લે એ વસ્તુના સ્વરૂપમાં નથી. આહાહા...!

એ 'બંધને તથા મોક્ષને...' આહાહા...! જ્ઞાન તો મોક્ષને કરતું નથી. આહાહા...! ઘણી વાત ઊંચી છે. ૩૨૦ ગાથા. બંધને કરે, મોક્ષને કરે એ પણ નહિ. બંધને ભલે ન કરે પણ મોક્ષને કરે ને? મોક્ષ પૂર્ણ દશા (કરે ને?) કે, ના. તે કાળે તે પર્યાય થાય જ એને કરે શું? ન હોય એને કરે. જેની સ્થિતિ ન હોય તેને કરે એને કરે કહેવાય. પણ જાણનાર જ્ઞાનીને મોક્ષની પર્યાય છે એમ જાણે, બસ! છે એને જાણે. આહાહા...! મોક્ષની પર્યાયને પણ કરે નહિ. કેમકે એનામાં એક ભાવ નામનો એક ગુણ છે, કે જે ગુણને લઈને દષ્ટિ જે દ્રવ્ય ઉપર પડી અને દ્રવ્યનો સ્વીકાર થયો ત્યાં જે બંધનો રાગાદિ છે... આહાહા...! એને એ કરતું નથી. આહાહા...! તે ગુણસ્થાને તેના પ્રમાણમાં કર્મનો ઉદય આવે અને ઉદીરણા થાય એને એ કરતો નથી. આહાહા...! છેલ્લી હદ છે. જ્ઞાનસ્વભાવ, જ્ઞાનસ્વભાવ. બહુ તાણીને તું કહે તો જાણે-દેખે એમ અમે કહીએ છીએ. ખરેખર તો એ પરનું જાણવું-દેખવું એ વ્યવહાર છે. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- જાણતો નથી એ વ્યવહાર?

ઉત્તર :- એ પરને જાણે છે એ પણ વ્યવહાર. કરે ને વેદવાની તો વાત જ નહિ. પોતે પોતાને જાણે છે તે નિશ્ચય. આહાહા...! પણ કહે છે, કે તું બહુ લઈ જા તો દેખે-જાણે એટલે સુધી રાખ. આહાહા...!

આત્મતત્ત્વ જ્ઞાનસ્વરૂપી ભગવાન એ મોક્ષને કરે એ પણ નહિ. આહાહા...! પુરુષાર્થ ક્યાં ગયો ત્યાં? કહે છે, કે એ જાણે એ જ એનો પુરુષાર્થ છે. જાણે કે આ મોક્ષ થયો. તે વખતે તે કાળે તે જ પર્યાય શુભભાવને લઈને, શુભભાવનો સ્વભાવ છે, શુભ-અશુભ આદિ છે ને? એને લઈને પર્યાય થાય જ. કરું તો થાય, વિકલ્પ કરું તો થાય, અમસ્તા

કરું તો થાય... આહા...! એવું સ્વરૂપમાં નથી. આહાહા...! એ બંધને કરતો નથી અને મોક્ષને પણ કરતો નથી. આહાહા...! કેમકે મોક્ષની પર્યાય તે કાળે, તે થવાની જ છે. થવાની જ છે એને કરે? તો થવાની છે, થાય છે, થાય છે, થાય છે તેને કરે છે એટલે શું? આહાહા!

જ્ઞાન પ્રભુ, પર્યાય થાય છે અથવા છે, છે તેને કરવું શું? મોક્ષની પર્યાય છે, જાણનારને તે મોક્ષની પર્યાય ત્યાં છે, છે તેને કરવું શું? આહાહા...! સત્... સત્ને કરવું શું? તો છે એ નથી થાય, એમ થઈ જાય. મોક્ષની પર્યાય પણ તે કાળે થાય તે જ એનો સ્વભાવ છે. દ્રવ્યદષ્ટિ થઈ એથી તેના અંતરમાં ગુણમાં એવો એક ભાવ નામનો ગુણ છે કે તે પર્યાય થાય જ. ભાવ નામનો ગુણ છે, કે મોક્ષની શુદ્ધ પર્યાય તે કાળે થાય જ. આહાહા...! એ ભાવ નામના ગુણને લઈને, આખી દ્રવ્યદષ્ટિ થઈ છે તેથી તે મોક્ષની પર્યાય થાય છે, થાય છે, થાય છે એને કરું છું એમ કેમ આવે? કહે છે. આહાહા...! આવું ઝીણું છે. તે તે કાળે તે પર્યાય થાય જ છે અથવા છે અથવા સત્ છે, સત્ છે. આહાહા...! સત્ છે, સત્ને કરે? આહાહા...! આવી વાત છે. અત્યારે તો લોકો ક્યાંય બહારમાં માનીને, મનાવીને (પડ્યા છે).

અહીંયાં તો પ્રભુ જ્ઞાન સ્વભાવવાળો હોવાથી તે સમયે મોક્ષની પર્યાય થાય છે. થાય છે તેને કરે છે એ તો વિરુદ્ધ થયું. છે તેને કરે છે એ તો વિરુદ્ધ છે. આહાહા...! છે તેને જાણે છે. આહાહા...! આ વસ્તુનું સ્વરૂપ છે. બંધ ને મોક્ષને. આહાહા...! એમ 'કર્મના ઉદયને,...' ઉદય પણ છે, ઉદય છે તેને જાણે છે. એ જ્ઞાનમાં રહીને પોતાને ને ઉદયને દ્વિરૂપતા તરીકે જાણે છે, એટલું ભલે કહીએ. ઉદયને જાણે છે એટલું કહીએ. એ સિવાય બીજું તો કોઈ છે જ નહિ. અહીં સુધી આવ્યું કે, ઉદયને જાણે છે, બસ! એટલી વાતને સિદ્ધ જ્ઞાનને કરી, જાણનાર આત્મા છે એ અપેક્ષાએ. આહાહા...!

'ઉદયને તથા નિર્જરાને...' આહાહા...! આત્મા નિર્જરાને કરતો નથી. કેમ? કે એ સમયે અશુદ્ધતા ટળે છે, શુદ્ધતા વધે છે, કર્મ ખરે છે. એ નિર્જરાના ત્રણ પ્રકાર છે. કર્મ કરવું એક પ્રકાર-બાહ્ય, અશુદ્ધતાનું ગળવું એક પ્રકાર અને શુદ્ધનું વધવું એક પ્રકાર. એ સમયે કહે છે એ ત્રણેય છે. તે એક સમયમાં ત્રણેય છે, છે એને કરે શું? આહાહા...! ઝીણી વાત છે. આહાહા...! એ સોનાને કે હીરાને ઘસે. કહે છે, કે એ પર્યાય તો ત્યાં છે. હવે છે એને એ કરે એનો અર્થ શું? નથી તેને કરે એમ હોય પણ તે પર્યાય ત્યાં છે જ. આહાહા...!

સત્ નિર્જરાપણે પર્યાય છે. અહીં શુદ્ધતાની વૃદ્ધિ એ નિર્જરા. અશુદ્ધતાનું ગળવું એ પણ નિર્જરા અને કર્મનું (ખરવું એ પણ) નિર્જરા, પણ ખરું તો શુદ્ધતાનું વધવું (તે છે). પણ અહીં એ કહે છે, કે શુદ્ધતાનું વધવું એ પણ તે કાળે છે. આહાહા...! નિર્જરાના પ્રકાર ત્રણ એમાં ખરું તો શુદ્ધતાનું વધવું એ નિર્જરા (છે). અશુદ્ધતાનું ગળવું એ તો વ્યવહારનયથી ને કર્મનું ટળવું એ તો અસદ્ભુત વ્યવહારનયથી. આહાહા...! પણ અહીં તો શુદ્ધતાનું વધવું

એ પણ તે સમયનો તે સમયે તે છે, વધવું તે છે. આહાહા...! શુદ્ધ ઉપયોગથી ત્યાં વધે છે એ તે સમયે છે. છે એને કરવું શું? આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- ઊપજે છે એ પણ ન લેવું?

ઉત્તર :- ઊપજે છે એને કરતું નથી. એ વાત તો આવી. એ વાત તો સિદ્ધ કરી. કે, ઊપજે છે ને? એ ઊપજે છે ને? છે એને ઊપજે છે કરવું? ઝીણી વાત છે, ભાઈ! આહાહા...! જે મોક્ષ ઊપજે છે.. અરે..! નિર્જરા પણ ઊપજે છે. આહાહા...! ઊપજે છે એની હયાતી તો છે, હયાતી છે એને કરવું છે? ઝીણી વાત છે. આહાહા...!

‘નિર્જરાને...’ ભાષા પાછી કેવી છે? કેવળ જ્ઞાનમાત્રસ્વભાવવાળું હોવાથી. એક ત્યાં લીધું. અહીં લીધું ‘કેવળ જાણે જ છે...’ છેલ્લું. ‘કેવળ જાણે જ છે...’ એ નિર્જરાને પણ કરે છે, થાય છે ત્યાં કરે છે એ શી રીતે? મોક્ષ પણ થાય છે, તે સમયે સત્ છે. તે પણ તે ક્રમબદ્ધના... ક્રમબદ્ધથી ઉપાડ્યું છે ને આ બધું? મોક્ષની પર્યાય ક્રમસરના કાળે થાય છે એને કરવું શું? નિર્જરાને કાળે નિર્જરા શુદ્ધિની વધે છે એને કરવું શું? આહાહા...! આવી વાત છે. એને ઠેકાણે અહીં તો કહે પરનું કરવું, પરને સહાય કરવું, મદદ કરવું, બધાને સંપ રાખવા માટે એક-બીજાને મદદ કરો તો સંપથી રહી શકાય. આહાહા...! લોકોને આમ બહારથી મીઠું લાગે. ઓશિયાળાની દષ્ટિ ખરી ને! આહાહા...! અહીં કહે છે, એ તો દષ્ટિ વિરુદ્ધ છે.

અહીં તો સત્ છે. જેમ ત્રિકાળી જ્ઞાનસ્વભાવ સત્ છે, જેમ ત્રિકાળી આત્મા સત્ છે એને શું કરવું? એમ તે તે પર્યાય તે કાળે તે સત્ જ છે. આહાહા...! બેય સત્ છે. અહીં વસ્તુ ત્રિકાળીપણે સત્ છે, નિર્જરા ને મોક્ષ એ પણ તે કાળના સમયપણે તે સત્ છે. છે એને કરવું શું? આહાહા...! ગજબ વાત કરી છે.

‘સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન અધિકાર’ છે ને? અને તે પણ, તેને જાણવાની પર્યાય પણ ખરેખર નિર્જરા ને મોક્ષને જાણે છે એમ કહ્યું, કરે છે એમ ન કહ્યું પણ છતાં નિર્જરા ને મોક્ષને કાળે તે જ્ઞાનની પર્યાય પણ તે પ્રકારે ત્યાં થવાની જ છે. મોક્ષ ને નિર્જરાને જાણે એવી જ પર્યાય તે કાળે થવાની જ છે. આહાહા...! જરી ઝીણું છે. નિર્જરા ને મોક્ષની પર્યાય તો છે, છે તેને ભલે જાણે એમ કહેવું, પણ જાણવાની પર્યાય પણ તે કાળે છે જ. છતાં એટલું કહે કે તે પરને જાણે છે એટલું કહો. એ પરને જાણે છે એ રીતે જ છે. એ જ્ઞાનની પર્યાય જે સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન છે એ પરને જાણે છે એ રીતે જ એ છે. એ પર છે માટે પરને જાણે છે એમ પણ નહિ. આહાહા...! આવો માર્ગ છે.

સત્ને સત્ તરીકે સિદ્ધ કરે છે. છે, સત્ છે આહાહા...! એટલું કહીએ છીએ કે, જાણે છે, પણ જાણે છે એ પણ પર્યાય સત્ છે. તે જ પ્રકારે તે જ સમયે તેને જાણવું એવી જ પર્યાય તે છે તેને જાણે માટે તે પર્યાય તેને જાણે છે એ પણ વ્યવહાર છે. આહાહા...! એ જાણવાની પર્યાય પણ તે કાળે ક્રમસરમાં તેને જાણે એવું પોતે પોતાની પર્યાયપણે છે.

આહાહા...! ઝીણું બહુ છે. આહાહા...!

ચારેય બોલ લીધા, બાકી શું રાખ્યું? બંધ ને મોક્ષ. આહાહા...! ભાવબંધ, દ્રવ્યબંધથી તો ભિન્ન છે પણ ભાવબંધને પણ તે જ પ્રકારે તે ત્યાં જાણે છે. રાગ બંધાય છે, રાગ થાય છે, તે તે કાળે તે થાય છે તેને તે તે કાળે જાણવાનું કામ તે જ્ઞાનની પર્યાય તે કાળે પોતાથી કરે છે. આહાહા...! એ રાગ ને બંધ છે માટે એની અપેક્ષા રાખીને જાણવાની પર્યાય થાય છે એ વ્યવહાર છે. સમજાય છે કાંઈ? જાણવાની પર્યાય થાય છે. આહાહા...!

અનંત ગુણોને, અનંતી પર્યાયને, મોક્ષ-નિર્જરા આદિ, ઉદય આદિને તે સમયમાં તે જ્ઞાનની પર્યાય તેને તે રીતે જાણે એ રીતે જ પોતે ઉત્પન્ન થાય છે. એ રીતે પોતે પોતાથી સ્વતંત્ર ઉત્પન્ન થાય છે. આહાહા...! હવે અહીં બહારમાં માણસને અટકવું. આને કરવું ને આને.. એક ઠેકાણે સાંભળ્યું હતું. ‘ઇન્દોર’માં પચાસ પંડિત ભેગા થયા હતા. એ વખતે એ ચર્ચા મુકી અહીંના વિરોધની, કે પરનો કર્તા ન માને તે દિગંબર જૈન નથી. આહાહા...! અરે...! પ્રભુ! શું કરે છે તું? આહાહા...!

કર્તા તો નહિ પણ ખરેખર તો એનો જાણનાર પણ નહિ. જાણનાર જાણનારને જાણતા, જાણનારને-જાણનારને જાણવાની પર્યાય સત્ ઉત્પન્ન થાય છે. પણ આટલો અહીં વ્યવહાર સિદ્ધ કરવો છે કે મોક્ષને, નિર્જરાને જાણે છે. જાણવાની પર્યાય અને મોક્ષ ને બંધની પર્યાય અને નિર્જરાની (પર્યાય) ભિન્ન છે. અનંતી પર્યાય એક સમયે થાય છે. અનંતા ગુણની અનંતી પર્યાય અક્રમે, અક્રમે એકસાથે થાય છે. આહાહા...! નિર્જરાની પર્યાયને અને મોક્ષની પર્યાયને પણ તે સમયની પર્યાય થાય છે, તે જાણે છે એમ કહેવામાં આવે છે. આહાહા...! ઝીણું તો છે થોડું. ૩૨૦ (ગાથા) આને વળી (ટેપ) ઊતારવું તું ને?

મુમુક્ષુ :- કર્તાપણું તો ગયું પણ જાણવામાં પણ ગર્ભિતપણે કર્તાપણું પડ્યું છે?

ઉત્તર :- જાણવું એ જાણવું એ પણ કરવું, જાણવાનું કરું, જાણવાનું કરું એ પણ નથી. એ જાણવાની પર્યાય પણ તે કાળે સત્ તરીકે છે અને થાય છે. આહાહા...! આવું છે. આ દુનિયામાં હું કરું.. હું કરું. આખો દિ’ આ ધંધા મેં કર્યા ને આને મેં કર્યા ને આને મેં કર્યા, મેં આને સાચવ્યા, છોકરાને મોટા કર્યા, પાળી-પોશીને, ભણાવીને.. બધું ગપ છે આ તો કહે છે. આહાહા...!

જ્યાં પોતાની નિર્જરા ને મોક્ષની પર્યાય (થાય છે)... આહાહા...! એને પણ જાણવાનું કામ, કરવાનું નહિ, જાણવાનું કામ કરે. આહાહા...! એ પરના રજકણને કે પરના સ્કંધને કાંઈ પલટાવે, બદલાવે (એમ નથી). આહાહા...! આત્મા રોટલી કરી શકે, લાડવો વાળી શકે, એ તો છે જ નહિ, કહે છે. આહાહા...! એમ સિદ્ધ કરવું છે કે તે સમયે તેનું સત્ છે એ પ્રકારે થાય છે. એનું એ સત્ છે એમાં તારા હેતુની એને શું જરૂર છે? એટલું રાખ કે, તું જ્ઞાન છો ને એ જ્ઞાન નથી એટલે જાણવાનું કામ કરે. આહાહા...! આવો માર્ગ. ક્યાં

લઈ જવો એને? અહીં કહે, એકેન્દ્રિયની દયા પાળો, બેઈન્દ્રિયની દયા પાળો, ત્રણઈન્દ્રિયની, ચૌઈન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિયની... આહાહા...! હિંસા ન કરો. એ બધા વ્યવહારના વચનો છે. આહાહા...! તે વખતે હિંસા થવાની નથી જ. આહાહા...! તેને જ્ઞાન જાણે છે. આહાહા...! તે જ્ઞાન પણ હિંસા થવાની નથી એ અપેક્ષા રાખીને જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું છે એમેય નથી.

અનંતી પર્યાય એક સમયે ઉત્પન્ન થાય છે. એમાં એક પર્યાયને બીજી પર્યાયની પણ અપેક્ષા નથી. આહાહા...! આવું એનું સત્ સ્વરૂપ છે. ૩૨૦ ગાથા. આહાહા...! ભાઈએ મુકયું છે ને? 'જયસેનાચાર્ય'ની ટીકામાં કે ભાઈ! 'યોગીન્દ્રદેવે' પણ એમ કહ્યું છે, કે આત્મા બંધ અને મોક્ષને કરે નહિ. એ ગાથા મૂકી છે ને? આહાહા...! છે ને? આમાં છે કે નહિ? પાનું છે પાનું.... આ બાજુ છે. શ્રી 'યોગીન્દ્રદેવે' પણ કહ્યું છે, કે

ण वि उप्पज्जइ ण वि मरइ बंधु ण मोक्खु करेइ।

जिउ परमत्थँ जोइया जिणवरु एउँ भणेइ।।६८।।

જિનવર ત્રણલોકનો નાથ જિનેશ્વર એમ કહે છે. બીજી ભાષા શું કહેવાય? કહે છે એમ કહેવું છે. વાણી વાણીને કારણે આવે છે પણ એ વાણીના નિમિત્ત છે એટલે કહે છે એમ કહેવામાં આવે છે. વાણી છે એટલે ભૂતાર્થ તે સમયની તેની પર્યાય છે લાયકાતથી તે વાણી આવે છે. ભગવાન છે માટે આવે છે એમેય નથી. આહાહા...! પણ ભાષા શું કહેવાય? મોટાનું નામ દેવું હોય ત્યારે (એમ કહે).

'જિનવર એવું ભણેઈ' હે યોગી! યોગી એટલે યોગને આત્મામાં જોડનાર. આહાહા...! પરમાર્થે જીવ ઊપજતો પણ નથી, પરમાર્થે જીવ નિર્જરા ને મોક્ષપણે પણ ઊપજતો નથી અને મરતો પણ નથી. આહાહા...! અને બંધ-મોક્ષ કરતો નથી એમ શ્રી જિનવર કહે છે. દાખલો જિનવરનો આપ્યો. જિનવર આમ કહે છે. બંધ ને મોક્ષ કરતો નથી એમ જિનવર કહે છે. આહાહા...! એનો અર્થ એટલો કે આત્મા જે સ્વભાવ છે તેના તરફ જ્યાં જાણવાનું લક્ષ થયું (ત્યાં) બધું છૂટી ગયું. બસ! પછી જે છે એ જાણે. એ નિર્જરાને જાણે, મોક્ષને જાણે, સાધક વખતે નિર્જરાને જાણે, સાધ્ય વખતે મોક્ષને જાણે. આહાહા...! તે જાણવાની પર્યાય પણ તેવી જ પોતે તે કાળે તે પ્રકારની પોતાથી ઊપજે છે. આહાહા...! જાણવાની પર્યાય પણ બંધને, મોક્ષને, નિર્જરાને, ઉદયને જિનવર કહે છે, કે આત્મા કરતો નથી, જાણે જ છે. એ જાણે છે એ જ્ઞાનની પર્યાય પણ તે કાળે, તે જ પ્રકારે પોતાની ઉત્પન્ન થવાનો કાળ હતો તો થઈ છે. આહાહા...! આકરું કામ છે જરી.

એમાં એમ આવ્યું છે, કે એકદેશ શુદ્ધનયાશ્રિત આ ભાવના. એ ભાવના એટલે જ્ઞાનની પર્યાય આદિ, શ્રદ્ધાની પર્યાય, ચારિત્રની પર્યાય જે ભાવનારૂપ પ્રગટ થઈ, તે આંશિક શુદ્ધિરૂપ પરિણતિ છે. તે નિર્વિકાર સ્વસંવેદનલક્ષણ ક્ષયોપશમિક જ્ઞાનરૂપ હોવાથી. ઈ ક્ષયોપશમ જ્ઞાન છે. વસ્તુ તરીકે ભલે શ્રદ્ધા ઉપશમરૂપ હો, ક્ષયોપશમરૂપ હો, ક્ષાયિકરૂપ હો પણ તેને જાણનારું

જ્ઞાન ક્ષયોપશમ જ્ઞાન છે, તેને જાણનારું ક્ષાયિક જ્ઞાન અત્યારે અહીં નથી. શું કહ્યું સમજાણું? આહાહા..!

પરમાર્થે જીવ ઊપજતો પણ નથી એટલે શેમાં? પર્યાયમાં ઊપજતો નથી ને પર્યાયને વ્યય કરતો નથી.. આહાહા..! ‘પ્રવચનસાર’માં ૧૦૧ ગાથામાં એમ કહ્યું, કે જે પર્યાય ઊપજે છે તેને ધ્રુવની અપેક્ષા નથી. જાણવાની અપેક્ષાથી અહીં જાણે છે, એ એવું જ્ઞેય આવ્યું માટે અહીં જ્ઞાન એવું થાય છે એવી અપેક્ષા નથી. જાણવાના જ્ઞાનમાં જે જણાવા યોગ્ય બરાબર સામે આવ્યું માટે તેને અહીં જાણે છે એટલી અપેક્ષાએ જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થઈ એમ પણ નથી. આહા..!

ઈ કીધું અહીં, જુઓને! આહા..! એકદેશ વ્યક્તિરૂપ છે. ક્ષયોપશમ જ્ઞાનની અપેક્ષાએ ભલે ક્ષાયિક સમકિત થયું પણ જ્ઞાનની અપેક્ષાએ ક્ષયોપશમ જ્ઞાનરૂપ થયું. તોપણ ધ્યાતા પુરુષ એમ ભાવે છે કે સકળ નિરાવરણ અખંડ... આહાહા..! ભગવાનઆત્મા સકળ નિરાવરણ, સકળ નિરાવરણ, પૂર્ણ નિરાવરણ અખંડ એક પ્રત્યક્ષ પ્રતિભાસમય. અખંડ છે ને એકરૂપ છે. પ્રત્યક્ષ પ્રતિભાસમય-જ્ઞાનમાં પ્રત્યક્ષ પ્રતિભાસમય દેખાય, જણાય છે તેવો છે. અવિનશ્વર શુદ્ધ પારિણામિક પરમભાવલક્ષણ-શુદ્ધ પારિણામિક સહજ સ્વભાવ લક્ષણ નિજ પરમાત્મદ્રવ્ય... આહાહા..! નિજ પરમાત્મદ્રવ્ય તે હું છું. પર તો નહિ, રાગ નહિ, પર્યાય નહિ. આહા..!

પર્યાય એમ જાણે છે, કે સકળ નિરાવરણ અખંડ એક જ્ઞાનસ્વરૂપ અવિનશ્વર પરમ પારિણામિકભાવ લક્ષણ નિજ પરમદ્રવ્ય, પરમાત્મદ્રવ્ય તે હું છું. પર્યાય કહે છે, કે હું પર્યાય છું એમેય નહિ. આહાહા..! આવી વાત છે. નિજ પરમાત્મદ્રવ્ય તે જ હું છું, તે જ હું છું. જે સકળ નિરાવરણ છે તે જ હું છું. એકાંત કરી નાખ્યું. કથંચિત્ આમ ને કથંચિત્ (આમ) તેમ ન નાખ્યું. જે સકળ નિરાવરણ અખંડ એક પ્રત્યક્ષ પ્રતિભાસમય.. આહા..! જ્ઞાનની પર્યાયમાં તેવડો જ ભાસે છે આખો. આહાહા..! એ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનમાં જણાય એવો ભગવાનઆત્મા અવિનશ્વર શુદ્ધ પારિણામિક પરમભાવલક્ષણ નિજ પરમાત્મદ્રવ્ય તે જ હું છું. પરંતુ એમ ભાવતો નથી કે, ખંડજ્ઞાન હું છું. ક્ષયોપશમ જ્ઞાનરૂપે પણ હું છું એમ ભાવતો નથી એમ કહે છે. આહાહા..!

અહીં તો કીધું કે, ક્ષયોપશમજ્ઞાનમાં કે ક્ષાયિકજ્ઞાનમાં જણાય છે. જે છે તેમ જણાય છે એટલું. પણ છતાં ધર્મી ક્ષયોપશમ જ્ઞાનને પણ ભાવતો નથી. એની દષ્ટિ દ્રવ્ય ઉપર હોય છે. આહાહા..! ૩૨૦ ગાથા વંચાઈ ગઈ છે. ઘણા વ્યાખ્યાન થઈ ગયા છે. આ તો ‘યોગીન્દ્રદેવે’ પણ એમ કહ્યું છે, એમ.

ण वि उप्पज्जइ ण वि मरइ बंधु ण मोक्खु करेइ ।

जिउ परमत्थँ जोइया जिणवरु एउँ भणेइ ॥६८ ॥

આહાહા..! એકલો જ્ઞાનસ્વરૂપ ભગવાન પૂર્ણાનંદનો નાથ પૂર્ણ જ્ઞાન એને જ્ઞાન પ્રધાનથી

આખો આત્માને લીધો. કારણ કે, તે પર્યાયમાં અનંતી પર્યાય ને દ્રવ્ય-ગુણ જણાય છે તે પર્યાયને પણ હું ઉત્પન્ન કરું છું એમ નહિ. આહાહા...! એ પણ તે કાળે છે, છે તેને પણ હું જાણું છું. આહાહા...! એમ અહીં કીધું.

‘બંધને તથા મોક્ષને, કર્મના ઉદયને તથા નિર્જરાને કેવળ જાણે જ છે.’ નિર્જરા પણ કરતો નથી, મોક્ષ કરતો નથી. ગજબ વાત છે. એને ઠેકાણે અહીં તો પરનું કરવું, દયા પાળવી, પરની દયા પાળવી ને પરને મદદ કરવી ને પરને સહાય કરવી.. તદ્દન તત્ત્વ વિરુદ્ધ છે પણ હવે શું થાય? વિષય પૂરો થઈ ગયો. (શ્રીતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

પ્રવચન નં. ૩૯૨, શ્લોક-૧૯૯ ગાથા-૩૨૦ શુક્રવાર, જ્યેષ્ઠ સુદ ૮, તા. ૨૩-૦૫-૧૯૮૦

‘સમયસાર’ ૩૨૦ ગાથા. છેલ્લો શબ્દ બે લીટી. પહેલા પેરેગ્રાફમાં છેલ્લી બે લીટી ફરીને. જ્ઞાની કરવા-વેદવાથી ભિન્ન છે. એથી વિવિક્ષા ભેદ છે નહિતર જ્ઞાની જ્યાં સુધી જઘન્યભાવે પરિણમે ત્યાં સુધી એને બંધન છે. ‘આસ્રવ અધિકાર’ માં ૧૭૦-૧૭૧ માં આવે છે. પણ અહીંયાં જ્ઞાન પ્રધાન કથન છે. તેથી અહીં કહે છે જ્ઞાની ‘કેવળ જ્ઞાનમાત્રસ્વભાવવાળું હોવાથી...’ છેલ્લી બે લીટી. જેમ નેત્ર કેવળ દર્શનસ્વભાવવાળું છે તો દેખે છે. એમ જ્ઞાન ‘કેવળ જ્ઞાનમાત્રસ્વભાવવાળું હોવાથી કર્મના બંધને...’ કર્મના બંધને પણ જાણે છે. આહાહા...! મોક્ષને જાણે છે, મોક્ષને કરતો નથી. જ્ઞાન સ્વભાવનું અહીં મુખ્ય વર્ણન છે ને! એટલે બંધને કરતો નથી અને મોક્ષને કરતો નથી.

મુમુક્ષુ :- કર્મ સંબંધી મોક્ષ?

ઉત્તર :- કર્મ સંબંધી બધું.

મુમુક્ષુ :- ભાવકર્મ, દ્રવ્યકર્મ...

ઉત્તર :- બેય અત્યારે નથી. ‘આસ્રવ અધિકાર’ આવે ત્યારે એમાં આવે. જઘન્ય જ્ઞાન-દર્શનનું પરિણમન છે ત્યાં સુધી એને બંધન છે, વેદન છે. ૧૭૦-૭૧-૭૨ ‘આસ્રવ અધિકાર’ મૂળ પાઠમાં છે. જ્યાં સુધી જઘન્યપણે પરિણમન છે ત્યાં સુધી એને યથાખ્યાત (ચારિત્ર) નથી, તો એને બંધન ને વેદન બેય છે. અથવા ‘પ્રવચનસાર’ની ૪૭ નય એમાં આવ્યું છે. કર્તા, ભોક્તા જ્ઞાની છે. આહાહા...! ૪૭ નય. રાગનો પણ કર્તા છે, રાગનો પણ ભોક્તા છે. ૪૭ નય. પણ અહીંયાં તો જ્ઞાનની મુખ્યતાથી વિવિક્ષા ભેદે બીજી વાતને ગૌણ કરીને જ્ઞાન જાણવાવાળું છે એમ બતાવવું છે. જેમ આંખ-નેત્ર દૂરવર્તી પદાર્થને દેખે છે, એમ જ્ઞાન બંધ ને મોક્ષને કરતું નથી. આહાહા...! થાય છે તેને જાણે છે. મોક્ષને પણ કરતું નથી, મોક્ષના માર્ગને પણ કરતું નથી. આહાહા...! જાણનાર તરીકે લેવો છે ને?

જાણનાર, જણાય છે તેનાથી દૂર છે, એકમેક નથી. તેથી (એ) જ્ઞાન સ્વભાવમાં કર્મના

બંધને જાણે, મોક્ષને જાણે, આહાહા...! ઉદયને જાણે અને નિર્જરાને જાણે. 'કેવળ જાણે જ છે.' અહીં જરીએ કરે છે એ અહીં લેવાનું નથી. અહીંયાં જ્ઞાનપ્રધાન કથન છે. આહાહા...! એકલું જ્ઞાન, આહાહા...! ચૈતન્ય સ્વભાવ.

નેત્ર-આંખ બીજા પદાર્થથી દૂર રહેતી થકી બીજાને જાણે છે. એમ જ્ઞાનસ્વભાવી ભગવાનઆત્મા બંધ અને મોક્ષ આદિ અને ઉદયથી દૂર રહેતા થકા તેને જાણે છે. આહાહા...! ૩૨૦ ગાથા છે. ખરેખર તો મોક્ષને પણ જ્ઞાન કરતું નથી અને મોક્ષના માર્ગને પણ કરતું નથી. ટીકામાં આવી ગયું છે, 'જયસેનાચાર્ય'ની ટીકામાં. બંધને કરતું નથી, બંધના કારણને કરતું નથી. મોક્ષને કરતું નથી, મોક્ષના કારણને કરતું નથી. આ ચાર બોલ લીધા છે.

અહીંયાં, કેવળ જ્ઞાનસ્વભાવ. આંખ જેમ દૂર(વર્તી) પદાર્થને એકમેક થયા વિના ભિન્ન રહીને દેખે છે. એમ જ્ઞાન બંધ, મોક્ષ ને ઉદય નિર્જરા, નિર્જરા.. આહાહા...! મોક્ષ એને પણ જ્ઞાન ભિન્ન રહીને જાણે છે. જ્ઞાન સ્વભાવ એવો છે, કે એ તો જાણનાર છે. જ્યારે જાણનાર સ્વભાવની વાત આવે ત્યારે એ તો બંધથી પણ ભિન્ન છે, મોક્ષથી પણ ભિન્ન છે, નિર્જરાથી પણ ભિન્ન છે. ભિન્ન છે એટલું નહિ પણ એને જાણે છે, ભિન્ન તરીકે જાણે છે. આહાહા...! ૩૨૦ ગાથા. એ આપણે અહીં સુધી આવી ગઈ છે.

કેવળ જ્ઞાનસ્વભાવવાળું આત્મતત્ત્વ હોવાથી કર્મના બંધને, મોક્ષને, કર્મના મોક્ષને. આહાહા...! 'કર્મના ઉદયને તથા નિર્જરાને કેવળ...' દૂર રહીને જેમ આંખ દેખે છે એમ પરમાં ભણ્યા વિના દૂર રહીને જ્ઞાન એને જાણે છે, એને કરતું નથી, મોક્ષને કરતું નથી. આહાહા...!

એક બાજુ 'પ્રવચનસાર' ૪૭ નયમાં એ અધિકાર આવે કે રાગનો કર્તા એ આત્મા જ્ઞાની છે ને રાગનો ભોક્તા એ જ્ઞાની છે. ૪૭ નયમાં. ૪૭ નય છે ને? 'પ્રવચનસાર'. કર્તા ને ભોક્તા એ જ્ઞાની આત્મા છે. આહાહા...! અને ત્યાં તો ત્યાં સુધી કીધું છે કે, વ્યવહારથી પણ મોક્ષ થાય છે, નિશ્ચયથી પણ થાય એમ પણ કહ્યું છે. 'પ્રવચનસાર' ૪૭ નય. આહાહા...! ત્યાં તો ક્રિયાનયથી પણ મોક્ષ થાય, જ્ઞાનનયથી પણ થાય એમ બેય વાત લીધી. કારણ કે, ત્યાં જ્ઞાનની એકલી જાણવાની વાત (લીધી છે). તે અપેક્ષાએ આત્મા જેટલો રાગમાં પરિણમે છે એટલો કર્તા છે. એ ક્રિયાનો કરનારો છે, એ ક્રિયાનો વેદનારો છે, એ ક્રિયાનો ભોગવનારો છે.

મુમુક્ષુ :- અહીંયાં કેમ ના પાડી?

ઉત્તર :- અહીં તો જ્ઞાનપ્રધાન વાત છે. જાણનાર એકલો ભિન્ન છે એ બતાવવું છે. અને ત્યાં તો કહ્યું કે, જઘન્ય જ્ઞાનભાવે પરિણમે. છે ને? 'આસ્રવ અધિકાર' માં જુઓ! ૧૭૦-૧૭૧.

चउविह अणेयभेयं बंधंते णाणदंसणगुणेहिं ।

समए समए जम्हा तेण अबंधो त्ति णाणी दु ।।१७० ।।

સમયે સમયે જ્ઞાનીને પણ ‘નાણદંસણગુણેહિ’ બંધન છે. ૧૭૦ ગાથા. ૧૭૧માં ચોખ્ખું (કહ્યું)...

जम्हा दु जहण्णादो णाणगुणादो पुणो वि परिणमदि ।

अण्णत्तं णाणगुणो तेण दु सो बंधगो भणिदो ।।१७१।।

૧૭૧. જ્ઞાની ‘બંધગો ભણિદો’ અહીં બંધને જાણે એમ કહ્યું. એ વિવિક્ષા છે. ગૌણ-મુખ્ય કહીને વિવિક્ષા છે. અહીં તો ચોખ્ખી વાત છે. જુઓ! ‘નાણગુણાદો પુણો વિ પરિણમદિ સો બંધગો ભણિદો!’ આહાહા...! અને ૧૭૨માં તો કહ્યું.

दंसणणाणचरित्तं जं परिणमदे जहण्णभावेण ।

णाणी तेण दु बज्झदि पोग्गलकम्मेण विविहेण ।।१७२।।

જઘન્ય એટલે ચોથે, પાંચમે, છઠ્ઠે. ત્યારે જ્ઞાની નવા કર્મથી બંધાય છે. છઠ્ઠા ગુણસ્થાને, દસમા સુધી બંધાય છે. દસમા ગુણસ્થાને છ કર્મ બંધાય છે. એટલો જરી લોભનો અંશ છે એને ગણીને છ બંધાય છે એમ કહ્યું. અહીંયાં જ્ઞાન પ્રધાન કથને આત્મા જ્ઞાન સ્વભાવી છે એમ કહીને મોક્ષનો પણ કર્તા આત્મા નથી, જ્ઞાન નથી. આહાહા...! નય અધિકારમાં રાગ અને દ્વેષ ને દયા, દાનના પરિણામો પણ, જ્ઞાની પરિણામે છે માટે કર્તા છે એમ કહ્યું. નય અધિકાર.

મુમુક્ષુ :- બન્ને શાસ્ત્રમાં ફેર આવ્યો.

ઉત્તર :- કાંઈ ફેર આવ્યો નથી, ત્યાં તો અંશે અંશ છે ઇ જણાવ્યું છે. અંશ એનો પોતાનો છે એ પરનો ક્યાં છે? પોતાની જઘન્યતામાં જ્યાં સુધી રાગ છે એ કાંઈ કર્મને લઈને નથી, પોતાને લઈને છે એમ જણાવવું (છે). આમાં પણ અર્થમાં આવશે, કર્મની બળજોરીથી. અહીંયાં આવશે આમાં. નબળાઈથી કર્મના ઉદયની બળજોરીથી કાર્ય થાય તેમાં કર્તા-ભોક્તા પરમાર્થે ન કહેવાય. આહાહા...!

અહીંયાં કીધું કે, જઘન્યભાવે પરિણામે એને બંધન પુદ્ગલનું થાય છે આસ્રવ. ૪૭ નયમાં કહ્યું કે, જ્ઞાની સમકિતી, છઠ્ઠે ગુણસ્થાને મુનિ એ પણ રાગનો કર્તા ને રાગનો ભોક્તા છે. ૪૭ નય. કઈ અપેક્ષા? એમાં લખ્યું છે, ક્યાંક છે ખરું, વિવિક્ષાની વિચિત્રતા. ન્યાં આસ્રવમાં વિવિક્ષાની વિચિત્રતા છે, એવો શબ્દ છે. ૨૭૬ પાને નીચે. (૧૭૨ ગાથાનો ભાવાર્થ) એમ કે એકકોર બંધન રહિત કહેવું. ૨૭૬ પાનું, નીચે છેલ્લે તદ્દન છેલ્લે. આ વિવિક્ષાનું વિચિત્રપણું છે. એ કથનની શૈલી છે. આહાહા...! વિવિક્ષાનું વિચિત્રપણું છે, કથન પદ્ધતિની વિચિત્રતા છે. વસ્તુનો સ્વભાવ જેવો છે તેઓ જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ વર્ણવે છે.

જ્ઞાનીને જ્યારે જઘન્ય પરિણામન હોય ત્યારે બંધ પણ છે ને વેદન પણ છે. અને બંધને ગણવો ન હોય જ્યારે, જ્ઞાનને ગણવું હોય ત્યારે ચોથે ગુણસ્થાનથી બંધન નથી ને આસ્રવ નથી, એમ કહે. આમ દસમા ગુણસ્થાન સુધી લોભનો ઉદય છે. તો છ કર્મ દસમે

બાંધે, દસમે ગુણસ્થાને છ કર્મ બાંધે. વિચિત્રતા, વિવિક્ષાની કથનની પદ્ધતિ કઈ અપેક્ષા છે તે જાણે નહિ તો ગોટો ઊઠી જાય, ગોટો ઊઠે.

અહીં (૧૭૨ ગાથાના ભાવાર્થમાં) કહ્યું ને? ‘જ્યાં સુધી ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાન છે ત્યાં સુધી અબુદ્ધિપૂર્વક (અર્થાત્ ચારિત્રમોહનો) રાગ હોવા છતાં, બુદ્ધિપૂર્વક રાગના અભાવની અપેક્ષા જ્ઞાનીને નિરાસ્રવપણું કહ્યું અને અબુદ્ધિપૂર્વક રાગનો અભાવ થતાં અને કેવળજ્ઞાન પ્રગટતાં સર્વથા નિરાસ્રવપણું કહ્યું. આ, વિવિક્ષાનું વિચિત્રપણું છે.’ આહાહા..!

અહીંયાં તો એમ કહે છે. ન્યાં તો જઘન્યભાવે પરિણમે છે ત્યાં સુધી બંધન છે એમ પણ કહ્યું. અહીં કહે છે જ્ઞાન મોક્ષને કરતું નથી. આહાહા..! વસ્તુથી આંખ જેમ દૂર રહીને દેખે છે, તેમ જ્ઞાન સ્વભાવ ભગવાન પરચીજમાં ભળ્યા વિના, રાગ ને શરીર આદિ જ્ઞેયમાં ભળ્યા વિના જ્ઞાન દૂર રહીને મોક્ષને ને નિર્જરાને જાણે છે. ઉદયને તો જાણે, બંધને તો જાણે પણ મોક્ષને, નિર્જરાને જાણે. આહાહા..! ઝીણી વાત છે, ભાઈ! તત્ત્વ એવી ઝીણી વાત છે.

અહીં એ કહ્યું. ‘કર્મના બંધને તથા મોક્ષને...’ આહાહા..! કર્મનો બંધ થાય તો છે, એને જાણે છે. મોક્ષ થાય છે, પર્યાયમાં કર્મ નાશ થઈ જાય છે. એ કરતો નથી, નાશ કરતો નથી, જાણે છે. કર્મના ઉદયને, કર્મનો ઉદય આવે એમાં રાગાદિ થાય એને જાણે છે, દૂર રહીને જાણે છે. આહાહા..! અને ‘નિર્જરાને...’ ધર્મની પર્યાય જે નિર્જરા છે શુદ્ધિની વૃદ્ધિ. સંવર એ શુદ્ધિની ઉત્પત્તિ, નિર્જરા એ શુદ્ધિની વૃદ્ધિ, મોક્ષ એ શુદ્ધિની પૂર્ણતા. પણ એ શુદ્ધિની વૃદ્ધિને કેવળ જ્ઞાની જાણે છે, એને કરતો નથી. આહાહા..!

મુમુક્ષુ :- બીજા ગુણની પર્યાયને કરે કેમ? જ્ઞાન તો જાણે.

ઉત્તર :- બીજા કરે છે. અહીં તો જ્ઞાનને એકલું બતાવવું છે, મિથ્યાત્વના અભાવમાં. બાકી તો જ્ઞાન રાગને કરે છે. જઘન્યભાવ બતાવ્યો ને? આસ્રવ. જઘન્યભાવે ચોથે, પાંચમે, છઠ્ઠે પરિણમે છે ત્યાં સુધી રાગ કરે છે, રાગનું બંધન છે, કર્મ બંધાય છે. ૪૭ નયનું વર્ણન ચાલ્યું છે ને? ૪૭ નયમાં કર્તા-ભોક્તા (કહ્યું છે). ‘પ્રવચનસાર’. કર્તા-ભોક્તા આત્મા છે રાગ ને દ્વેષનો, જ્ઞાની પોતે કર્તા ને ભોક્તા છે.

મુમુક્ષુ :- ૧૮૯ ગાથામાં એમ કીધું કે એ શુદ્ધનયનું કથન છે.

ઉત્તર :- ઈ વખતે શુદ્ધનયનું હોય ત્યારે કર્તા-ભોક્તાનો નિષેધ કરે પણ જ્ઞાન જણાવવું હોય ત્યારે કર્તા-ભોક્તા તું છો એમ બતાવે છે. ‘પ્રવચનસાર’માં કર્તા-ભોક્તા નય છે. ત્યાં તો ૪૭ નયમાં તો ઘણું નાખ્યું છે. વ્યવહાર નાખ્યો, નિશ્ચય નાખ્યો, વ્યવહારથી મોક્ષ, નિશ્ચયથી મોક્ષ એમ કહ્યું છે ત્યાં. ક્રિયાથી મોક્ષ, જ્ઞાનથી મોક્ષ. લ્યો! ન્યાં તો એમ કહ્યું. રાગની ક્રિયાથી મોક્ષ એમ કીધું છે ત્યાં. ક્રિયાનય, જ્ઞાનનય. જ્ઞાનથી મોક્ષ થાય એમાં સાથે ને સાથે લીધું છે. એ નયોની સાથે જ્ઞાનનું વિચિત્રપણું છે એ રીતે એને જ્ઞાનમાં લેવું જોઈએ.

અહીં તો મોક્ષને પણ કરતો નથી. આહાહા...! અને નિર્જરાને કરતો નથી અને કર્મના ઉદયને ને બંધને પણ કરતો નથી. છે ખરો, બંધ થાય છે, ઉદય હોય છે, નિર્જરા થાય છે, કર્મ ટળે છે. જાણે છે. આહાહા...! અહીં સુધી તો કાલે આવ્યું હતું.

ભાવાર્થ :- ‘જ્ઞાનનો સ્વભાવ નેત્રની જેમ દૂરથી જાણવાનો છે;...’ જોયું? જ્ઞાન પ્રભુ ચૈતન્યમૂર્તિ (તેનો સ્વભાવ) નેત્રની જેમ દૂરથી જાણવાનો છે. પર ચીજમાં ભણ્યા વિના. જો કે એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યને ત્રણકાળમાં અડતું નથી. એક શરીરને આત્મા અડતો નથી. અહીંયાં તો સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા જ્યાં સુધી જઘન્યભાવે પરિણમે છે ત્યાં સુધી એને ઉત્કૃષ્ટ ભાવનું વેદન નથી, તેથી તેને તેટલું બંધન ને આસ્રવ છે. એક એ નયને બરાબર જાણવી જોઈએ. ૪૭ નયમાં એ નય લીધી છે. ૪૭ નયમાં તો ક્રિયાનયથી મોક્ષ છે એમ પણ કીધું છે. એનો અર્થ કે, એક નયે એમ યોગ્યતા ગણી છે, યોગ્યતા ગણી. આહાહા...! જ્ઞાનનયે મોક્ષ થાય, ક્રિયાનયે મોક્ષ થાય, વ્યવહારથી મોક્ષ થાય, નિશ્ચયથી મોક્ષ થાય એમ ૪૭ નયમાં વર્ણન છે, ‘પ્રવચનસાર’. એ જ્ઞાનની શૈલીથી સમજાવ્યું છે. એ છે, રાગ છે જ્ઞાનીને, જ્યાં સુધી વીતરાગ ન થાય ત્યાં સુધી જ્ઞાન છે, રાગ છે, રાગનું વેદન છે એથી કર્તા-ભોક્તા ત્યાં સિદ્ધ કર્યું છે. સમકિતીને કર્તા-ભોક્તા, હોં! આહાહા...! સમકિતી કર્તા-ભોક્તા છે એમ સિદ્ધ કર્યું. ૪૭ નય.

મુમુક્ષુ :- ‘સમયસાર’ માં સમકિતી જાણતો, ન કરતો એમ આવે.

ઉત્તર :- કીધું ને બે પ્રકાર છે. બેય વિવક્ષા ફેર છે. વિવક્ષાની વિચિત્રતા છે. ત્યાં આગળ તો જઘન્ય પણ દોષ એનો છે એમ બતાવવું છે અને અહીં તો બંધ ને મોક્ષનો જાણનાર છે એમ બતાવવું છે. આહાહા...!

‘જ્ઞાનનો સ્વભાવ નેત્રની જેમ દૂરથી જાણવાનો છે;...’ જોયું? ભાષા. અહીં એ લેવું છે. ‘આસ્રવ અધિકાર’ માં તો જઘન્યભાવે પરિણમે છે એને કર્મનું બંધન થાય છે. ચોથા, પાંચમા, છઠ્ઠાને. એવો મૂળ પાઠ, મૂળ પાઠ છે.

અહીંયાં ‘જ્ઞાનનો સ્વભાવ નેત્રની જેમ દૂરથી જાણવાનો છે; માટે કરવું-ભોગવવું જ્ઞાનને નથી.’ જાણે. જાણનાર કરે શું ને ભોગવે શું? આહાહા...! જાણનાર એવો ચૈતન્ય સ્વભાવ તે કરે શું અને ભોગવે શું? એ તો જાણે. એ વાત અહીં લીધી છે. મોક્ષને જાણે, નિર્જરાને જાણે. નિર્જરાને એ કરે નહિ, મોક્ષને કરે નહિ, મોક્ષના માર્ગને સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર એને પણ જ્ઞાની કરે નહિ. કઈ અપેક્ષા? આહાહા...! ચાર બોલ લીધા છે ને ‘જયસેનાચાર્ય’ની ટીકામાં? બંધ ને મોક્ષ અને બંધ-મોક્ષના કારણ એને આત્મા કરતો નથી. મોક્ષના કારણને-મોક્ષમાર્ગને કરતો નથી, બંધને કરતો નથી, બંધના કારણને કરતો નથી. વિવક્ષાથી ભિન્ન ભિન્ન શૈલી છે.

અહીં કહે છે, કે ‘જ્ઞાનનો સ્વભાવ નેત્રની જેમ દૂરથી જાણવાનો છે;...’ માટે કરવું-

ભોગવવું જ્ઞાનને નથી. આહાહા...! કરવા ભોગવવાપણું માનવું તે અજ્ઞાન છે. રાગનું કરવાપણું કે મોક્ષ ને નિર્જરાનું કરવાપણું પણ નહિ. આહાહા...! ચૈતન્ય સ્વરૂપ, જ્ઞાન સ્વરૂપ પ્રભુ! થાય તેને જાણે. તે ખરેખર તો થાય તેને દૂરથી જાણે. આંખ જેમ દૂરથી દેખે, એમ દૂરથી જાણે એવો એનો વાસ્તવિક મૂળ સ્વભાવ (છે). આહાહા...!

‘કરવા-ભોગવવાપણું માનવું તે અજ્ઞાન છે.’ હવે અહીં ૪૭ નયમાં કહ્યું, કે સમકિતી કર્તા-ભોક્તા છે. ‘પ્રવચનસાર’ છેલ્લે ૪૭ નય આવે છે ને? આમાં ૪૭ શક્તિ આવે છે. આ તો ‘સમયસાર’ છે. આમાં ‘સમયસાર’(માં) ૪૭ શક્તિ વર્ણવી છે. પ્રવચનસારમાં છેલ્લે ૪૭ નય વર્ણવી છે. કર્તા નયે, ‘આત્મદ્રવ્ય કર્તા નયે રંગરેજની માફક...’ રંગ, રંગનો કરનાર છે. ‘રાગાદિ પરિણામનું કરનાર છે (અર્થાત્ આત્મા કર્તા નયે રાગાદિ પરિણામોનો કર્તા છે, જેમ રંગારો રંગકામનો કરનાર છે તેમ.)’ સમ્યગ્જ્ઞાનની વાત છે. એમ ભોક્તા. ‘આત્મદ્રવ્ય ભોક્તૃનયે સુખ-દુઃખાદિનું ભોગવનાર છે.’ ‘પ્રવચનસાર’ આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- ‘સમયસાર’ એમ કહે કે, કર્તા-ભોક્તા નથી.

ઉત્તર :- એ કઈ રીતે? દષ્ટિની પ્રધાનતાથી કર્તા-ભોક્તા નથી પણ જ્ઞાન જાણે છે, કે આ પરિણામન મારામાં છે, રાગનું પરિણામન મારામાં છે ને રાગનું વેદન મને છે, વેદન જડને નથી. કર્તા ને ભોક્તા સમકિતીને લીધા છે. ૪૭ નય. આહા...! છે?

મુમુક્ષુ :- અકર્તા-અભોક્તા પણ લીધું છે.

ઉત્તર :- ઈ તો સામે છે જ ને. આ તો કર્તા છે. કર્તા પણ છે અને અકર્તા પણ એક સાથે છે. કર્તા નય સાથે (છે), રાગનો અને જાણનારો એક સાથે અકર્તા. ભોક્તા રાગનો એક સાથે, અભોક્તા એની સાથે એક સાથે છે. નયો એક સાથે હોય છે. ઝીણી વાત છે. આ ૪૭ નયનો વિસ્તાર આવી ગયો છે, પુસ્તક છપાશે ત્યારે બહાર આવશે. ‘મુંબઈ’ થી છપાય છે.

‘કરવા-ભોગવવાપણું માનવું તે અજ્ઞાન છે. અહીં કોઈ પૂછે કે-‘એવું તો કેવળજ્ઞાન છે.’ કેવળજ્ઞાનમાં કરવું-ભોગવવું કાંઈ ન મળે. તમે પાઠરું આટલું બધું ઠરાવો છો? ‘બાકી જ્યાં સુધી મોહકર્મનો ઉદય છે ત્યાં સુધી તો સુખદુઃખરાગાદિરૂપે પરિણામન થાય જ છે,...’ જ્ઞાનીને પણ થાય છે. ત્યાં સુધી તો સુખ ને દુઃખ, સુખ-દુઃખ શું? વિકારી, હોં! આત્માનું સુખ નહિ. વિકારી સુખ ને વિકારી દુઃખ રાગાદિરૂપે પરિણામન થાય જ છે. આહાહા...! ‘તેમ જ જ્યાં સુધી દર્શનાવરણ, જ્ઞાનાવરણ તથા વીર્યાતરાયનો ઉદય છે ત્યાં સુધી અદર્શન,...’ સમકિતીને અદર્શન ભાવ છે હજી. ‘અજ્ઞાન...’ અજ્ઞાન પણ છે એટલે કે વિપરીત જ્ઞાન એમ નહિ, ઓછું જ્ઞાન. ‘તથા અસમર્થપણું...’ વીર્યને લઈને અસમર્થપણું ‘હોય જ છે; તો પછી કેવળજ્ઞાન થયા પહેલા જ્ઞાતાદષ્ટાપણું કેમ કહેવાય?’ આ પ્રશ્ન પૂછ્યો છે.

‘તેનું સમાધાન :- પહેલેથી કહેતા જ આવીએ છીએ કે જે સ્વતંત્રપણે કરે-ભોગવે,

તેને પરમાર્થે કર્તા-ભોક્તા કહેવાય છે.’ અમે એ અપેક્ષાએ કહીએ છીએ. સ્વતંત્રપણે કર્તા, પોતાનું માની સ્વતંત્રપણે કર્તા-ભોક્તા થાય તેને અમે કર્તા-ભોક્તા કહીએ. જ્ઞાની પોતાનું માનતો નથી તેથી એને કર્તા-ભોક્તા જ્ઞાનની અપેક્ષાએ કહેતા નથી. પણ ૪૭ નયની અપેક્ષાએ જ્ઞાની પોતે રાગનો કર્તા ને ભોક્તા પોતે પોતાનો છે. એનો કર્તા-ભોક્તા કોઈ બીજી ચીજ છે નહિ. આહાહા...! કેટલો ફેર! એકકોર કહે મોક્ષ અને મોક્ષનો કર્તા નહિ અને એક બાજુ કહે કે, રાગનો કર્તા જ્ઞાની. આહાહા...! જણાવ્યું છે. અહીં એ જ પૂછ્યું છે. સ્વતંત્રપણે કરે ભોગવે એ અપેક્ષાએ અમે કહ્યું છે.

‘સ્વતંત્રપણે કરે-ભોગવે, તેને પરમાર્થે કર્તા-ભોક્તા કહેવાય છે. માટે જ્યાં મિથ્યાદષ્ટિરૂપ અજ્ઞાનનો અભાવ થયો ત્યાં પરદ્રવ્યના સ્વામીપણાનો અભાવ થયો...’ પરદ્રવ્યનું સ્વામીપણું, રાગનું સ્વામીપણું સમકિતીને નથી. આહાહા...! અને એકકોર મોક્ષનો કર્તા નથી. ઝીણી વાત છે, ભાઈ! સ્યાદ્વાદ માર્ગ છે, આ કાંઈ એકાંત માર્ગ નથી. બધી નયો એને એક સમયે વર્તે છે. એક જ સમયે ૪૭ નયો વર્તે છે. આહાહા...!

‘માટે જ્યાં મિથ્યાદષ્ટિરૂપ અજ્ઞાનનો અભાવ થયો ત્યાં પરદ્રવ્યના સ્વામીપણાનો અભાવ થયો અને ત્યારે જીવ જ્ઞાની થયો થકો સ્વતંત્રપણે તો કોઈનો કર્તા-ભોક્તા થતો નથી,...’ સ્વતંત્રપણે આ રાગ ઠીક છે, રાગ સુખરૂપ છે, મને સુખરૂપ થાય છે એવી બુદ્ધિથી કર્તા થતો નથી. ‘તથા પોતાની નબળાઈથી કર્મના ઉદયની બળજોરીથી...’ આહાહા...! લ્યો! એકકોર કહે કર્મને આત્મા અડતો નથી, આત્માને કર્મ અડતા નથી. એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યને ત્રણકાળમાં અડે નહિ. ‘સમયસાર’ની ત્રીજી ગાથા. સ્વદ્રવ્ય પોતાના ધર્મને ચુંબે, પર્યાયને. પરને અડતો નથી. આ આંગળી આ આંગળીને અડતી નથી, કર્મ આત્માને અડતું નથી, આત્મા કર્મને ત્રણકાળમાં અડતો નથી. આહાહા...! એક રજકણ આ બીજા રજકણને અડતું નથી. ત્રીજી ગાથા.

દરેક દ્રવ્ય પોતાના ગુણ અને પર્યાયને ચુંબે છે, અન્ય દ્રવ્યના કોઈપણ પર્યાયને તે અડતુંય નથી. આહાહા...! આખો દિ’ આ... એ પ્રશ્ન થયો હતો ત્યાં ‘રાજકોટ’. આ ચાલે છે ને? પગ જમીનને અડતો નથી. આ ચાલે એમાં પગ જમીનને અડતો નથી. આહાહા...! કેમ કે જમીન અને પગ વચ્ચે અભાવ છે, અત્યંત અભાવ છે. એ પગ પોતાની ક્રિયાથી, તે આમ આમ ગતિ કરે છે અને પોતાને આધારે ગતિ કરે છે, જમીનને આધારે નહિ. અર...ર...ર...! આવી વાત બેસવી. છએ દ્રવ્યને સમયે સમયે પર્યાયમાં ષટ્કારકપણું પરિણમન સ્વતંત્ર થાય છે.

અહીં કહે છે, કે ‘જ્ઞાનીને નબળાઈથી, કર્મના ઉદયની બળજોરીથી જે કાર્ય થાય છે...’ આવે છે ‘તેનો કર્તા-ભોક્તા પરમાર્થદષ્ટિએ તેને કહેવાતો નથી,...’ પરમાર્થદષ્ટિએ કહેવાતો નથી. ‘વળી તે કાર્યના નિમિત્તે કાંઈક નવીન કર્મરજ લાગે પણ છે...’ કર્મ તો દસમા ગુણસ્થાન સુધી બંધાય છે. આહાહા...! દસમે ગુણસ્થાને પણ ત્યાં છ કર્મ બંધાય છે, એક આયુષ્ય

ને મોહ નહિ. અબુદ્ધિપૂર્વક લોભનો ભાગ છે ને જરી? ધ્યાનમાં છે, આનંદમાં છે, ઉપયોગ અંદરમાં છે, જરીક લોભનો ભાગ હજી બાકી છે. એથી દસમે ગુણસ્થાને પણ આ છ કર્મનું બંધન છે. આહાહા...! અહીં કહે કે, સમકિતીને બંધન નથી. એ મિથ્યાત્વની અપેક્ષાએ વાત કરી છે. મિથ્યાત્વ એ સંસાર છે અને એને લઈને અનંત સંસાર ભોગવવો પડે, એવી દષ્ટિથી અહીં વાત કરી. મિથ્યાત્વ ગયા પછી ચારિત્રમોહને કારણે જે દોષ ઉત્પન્ન થાય એનું બંધન છે, એનું વેદન છે પણ અહીં મિથ્યાત્વ ગયા પછી એની ગણતરી ગણી નથી. કીધું ને.

‘વળી તે કાર્યના નિમિત્તે કાંઈક નવીન કર્મરજ લાગે પણ છે...’ ધર્મીને પણ ‘તોપણ તેને અહીં બંધમાં ગણવામાં આવતી નથી.’ જોયું? કેમ? કે ‘મિથ્યાત્વ છે તે જ સંસાર છે.’ અવ્રત ને પ્રમાદ ને કષાય ગૌણ કરી નાખ્યા છે. એકકોર ચૌદમા ગુણસ્થાન સુધી અસિદ્ધ છે. અસિદ્ધની વ્યાખ્યા જે આવે છે, ઉદયભાવના ૨૧ બોલ, ‘તત્ત્વાર્થ સૂત્ર’. ચૌદમે ગુણસ્થાને અસિદ્ધ છે અને અહીં (કહે) મિથ્યાત્વ ગયા પછી આત્મા સિદ્ધ સદશ છે. ચૌદમે ગુણસ્થાને અસિદ્ધ છે એવો પાઠ ૨૧ ઉદયના બોલમાં છે. ‘તત્ત્વાર્થ સૂત્ર’ અને અહીં સિદ્ધ સદશ છે. મિથ્યાત્વ ગયું ત્યાં સિદ્ધ સદશ છે. અનંત સંસારનું કારણ ગયું એ અપેક્ષાએ કહેવામાં આવ્યું. બાકી સંસાર છે હજી. આહાહા...!

‘મિથ્યાત્વ છે તે જ સંસાર છે.’ ભાષા દેખો! હવે આમ એકકોર બંધના કારણ પાંચ (કલા)-મિથ્યાત્વ, અવ્રત, પ્રમાદ, કષાય ને જોગ. બંધના કારણ પાંચ. અને અહીં કહે છે ‘મિથ્યાત્વ છે તે જ સંસાર છે.’ આનું મુખ્યપણું બતાવવું છે. અને અવ્રત, પ્રમાદ, કષાયનો બંધ છે તેને ગૌણપણે છે, અભાવપણે નહિ, એને ગૌણપણે રાખીને નથી એમ કહ્યું.

‘મિથ્યાત્વ ગયા પછી સંસારનો અભાવ જ થાય છે.’ આહાહા...! ભ્રાંતિ ગઈ અને અખંડાનંદ પ્રભુ ચૈતન્ય સ્વરૂપ, આનંદનો સાગર દષ્ટિમાં આવ્યો, પૂર્ણ પરમાત્મા દષ્ટિમાં આવ્યો એ અપેક્ષાએ એને મિથ્યાત્વનો નાશ થયો. તેથી તેને સંસારનો અભાવ થયો એમ કહ્યું. એકકોર ચૌદમે સુધી સંસાર છે એમ કીધું. ચૌદમા ગુણસ્થાન સુધી સંસાર છે. આહાહા...! અસિદ્ધ કહો કે સંસાર કહો. સિદ્ધને સંસાર નહિ. ચૌદમાં સુધી સંસાર છે. ઉદય ભાવ છે ને જરીક ચાર અઘાતી કર્મનો એટલો અસિદ્ધ ભાવ છે, અસિદ્ધ ભાવ કહો કે સંસાર કહો. અહીં સંસારનો અભાવ ચોથે કહે છે. ‘મિથ્યાત્વ ગયા પછી સંસારનો અભાવ જ થાય છે. સમુદ્રમાં બિંદુની શી ગણતરી?’ જુઓ! બિંદુ છે, પણ સમુદ્રમાં બિંદુની શી ગણતરી? એ લીધી છે અહીંયાં. અને આસ્રવમાં, નયમાં બધે ઠેકાણે...

મુમુક્ષુ :- બિંદુ-બિંદુ જેટલો...

ઉત્તર :- હા, બિંદુ. સંસાર છે ને એટલો? હજી રાગ, અવ્રત, પ્રમાદ ભાવ છે ને. અવ્રત ભાવ છે, પ્રમાદ ભાવ છે, કષાય ભાવ છે, જોગ ભાવ છે. સમકિતમાં અવ્રત, પ્રમાદ, કષાય ને યોગનો અંશ નાશ થાય છે. અંશ, હોં! મિથ્યાત્વનો જેમ નાશ થાય છે એમ

અવ્રતનો, પ્રમાદનો, કષાયનો એમ જોગ... જોગ... જોગ... એ તેરમે જોગ (પ્રગટે) એનો અંશે નાશ થાય છે. આહાહા...! કારણ કે, સમ્યગ્દર્શન થતાં જેટલા અનંતા ગુણ છે તેનો એક અંશ વ્યક્તપણે પ્રગટ થાય છે. એથી એ કંપન ગુણ જે જોગનો છે એનો પણ એક અંશ પ્રગટ થાય છે, અકંપપણું. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- સર્વ ગુણાંશ તે સમ્યક્ત્વ.

ઉત્તર :- સર્વ ગુણાંશ તે સમકિત. 'રહસ્યપૂર્ણ ચિદ્દી' માં લખ્યું છે, જ્ઞાનાદિ અનંત ગુણો સમકિતીને અંશે પ્રગટે છે, કેવળીને પૂર્ણ પ્રગટે છે. 'રહસ્યપૂર્ણ ચિદ્દી' 'ટોડરમલ્લ'.

અહીં એ કહે છે. આહાહા...! 'વળી એટલું વિશેષ જાણવું...' બીજો પેરેગ્રાફ. 'કેવળજ્ઞાની તો સાક્ષાત્ શુદ્ધાત્મસ્વરૂપ જ છે...' આહાહા...! 'અને શ્રુતજ્ઞાની પણ શુદ્ધનયના અવલંબનથી આત્માને એવો જ અનુભવે છે; પ્રત્યક્ષ-પરોક્ષનો જ ભેદ છે.' કેવળીને પ્રત્યક્ષ છે અને શ્રુતજ્ઞાનીને પરોક્ષ છે. 'માટે શ્રુતજ્ઞાનીને જ્ઞાન-શ્રદ્ધાનની અપેક્ષાએ તો જ્ઞાતાદૃષ્ટાપણું જ છે...' શ્રુતજ્ઞાનીને જ્ઞાન-શ્રદ્ધાની અપેક્ષાએ જ્ઞાતા-દૃષ્ટાપણું છે 'અને ચારિત્રની અપેક્ષાએ પ્રતિપક્ષી કર્મનો જેટલો ઉદય છે...' સમકિતીને. આહાહા...! 'તેટલો ઘાત છે...' આહાહા...! એકકોર (કહે) મોક્ષનો કર્તા નહિ, એકકોર કહે સમકિતીને પણ હજી, છૂંકે ગુણસ્થાને પણ હજી ઘાત છે. ઉદય આવે છે એમાં જોડાય છે. જોડાય છે, નથી જોડાતો તો એકલી નિર્જરા થઈ જાય, તો ઉદય રહે જ નહિ. આહાહા...!

'પ્રતિપક્ષી કર્મનો જેટલો ઉદય છે...' આહાહા...! એકકોર 'બાહુબળ' ને 'ભરત' લડાઈ કરે અને સમકિતની અપેક્ષાએ એને બંધ ને આસ્રવ નથી એમ કહેવાય. આહાહા...! એક બાજુ દસમા ગુણસ્થાન સુધી લોભનો ઉદય છે માટે છ કર્મનું બંધન એને છે. આહાહા...! કઈ અપેક્ષા વિવક્ષા કથનની શૈલી ન જાણે અને એકાંત તાણે તો એ તો મિથ્યાત્વ થઈ જાય. આહાહા...! લડાઈ કરે લડાઈ, બે ભાઈઓ સમકિતી છે. એ લડાઈમાં વિકારીભાવ આવતો હશે કે નહિ? વિકારી ભાવ આવ્યા વિના લડાઈ થાય કાંઈ? છતાં તેને બંધન છે, એ વિકાર જેટલું છે એનું બંધન છે, વેદન છે.

વેદનના ત્રણ પ્રકાર છે. મિથ્યાદૃષ્ટિને એકલું દુઃખનું વેદન છે, ગમે તેવો ત્યાગી થાય પંચમહાવ્રત ધારી થાય, દૃષ્ટિ મિથ્યાત્વ છે જ્યાં સુધી રાગ તે હું ને આ હું, ત્યાં સુધી એકલું દુઃખ (વેદે છે). કેવળીને એકલું સુખ (છે). આહાહા...! અને સાધકને સુખ ને દુઃખ બેય (છે). સમજાય છે કાંઈ? બેયનું વેદન છે. કેવળીને એકલા આનંદનું વેદન છે, એકલો આનંદ. ભલે અસિદ્ધ ભાવ છે પણ આનંદમાં ખામી નથી અને જેની શ્રદ્ધામાં એક નાનું શક્ય જરી રહી ગયું એને પૂર્ણ દુઃખ જ છે. અંશે સુખ નથી. અને સમ્યગ્દૃષ્ટિ થયા પછી સુખ પણ છે. જેટલો સ્વનો આશ્રય લીધો એટલું સુખ છે, જેટલો હજી પરનો આશ્રવ રહી ગયો છે એટલું દુઃખ છે. આહાહા...!

અહીં એ કહે છે. ‘ચારિત્રની અપેક્ષાએ પ્રતિપક્ષી...’ એ તો સમકિતની ને જ્ઞાનની અપેક્ષાએ જ્ઞાતા-દૃષ્ટા કીધું. પણ ‘ચારિત્રની અપેક્ષાએ પ્રતિપક્ષી કર્મનો જેટલો ઉદય છે તેટલો ઘાત છે...’ સમકિતીને એટલો ઘાત છે. આહાહા...! છઠ્ઠે ગુણસ્થાને પણ સંજ્વલનનો ઉદય છે એટલો શાંતિનો ઘાત છે. આહાહા...! મુનિને સંજ્વલનનો ચોથા કષાયનો ઉદય છે એટલો હજી શાંતિનો ઘાત છે. આહાહા...! ‘જેટલો (કર્મનો) ઉદય છે તેટલો ઘાત છે તથા તેને નાશ કરવાનો ઉદય પણ છે.’ જોયું? ઘાત થાય છે અને એને નાશ કરવાનો પ્રયત્ન પણ છે, રાખવાનો પ્રયત્ન નથી. આહાહા...! આવી વાતું છે.

‘જ્યારે તે કર્મનો અભાવ થશે ત્યારે સાક્ષાત્ યથાખ્યાત ચારિત્ર થશે અને ત્યારે...’ કર્મબંધન અટકશે. ‘અને ત્યારે કેવળજ્ઞાન થશે.’ મૂળ તો આમ છે કહે છે. ‘અહીં સમ્યગ્દૃષ્ટિને જ્ઞાની કહેવામાં આવે છે તે મિથ્યાત્વના અભાવની અપેક્ષાએ કહેવામાં આવે છે.’ મિથ્યાત્વનો નાશ થયો એ અપેક્ષાએ એને જ્ઞાની કહેવાય. ‘જ્ઞાનસામાન્યની અપેક્ષા લઈએ તો તો સર્વ જીવ જ્ઞાની છે...’ ઠીક! બધા જીવ ભગવાન છે. જ્ઞાન સ્વરૂપ ભગવાન છે બધા, અભવી પણ ભગવાન છે. દ્રવ્ય તો જ્ઞાન સ્વરૂપ છે ને? એ તો પર્યાયમાં ફેર છે. આહાહા...! શું કીધું?

‘સર્વ જીવ જ્ઞાની છે...’ એમાં કોઈ બાકી રાખ્યો? આહાહા...! કષાય જે હંમેશાં હજારો ગાયોને કાપે છતાં એ જ્ઞાની છે. આહાહા...! કઈ રીતે? અંદર દ્રવ્ય સ્વરૂપ જ્ઞાન છે એ અપેક્ષાએ. પર્યાયથી તો મરીને નરકે જશે. આહા...! સર્વ જીવ જ્ઞાની કીધા ને? એમાં કોઈ બાકી રાખ્યો? આહાહા...! એનું દ્રવ્ય જે છે એ તો શુદ્ધ ચૈતન્યઘન છે, એ બધા ભગવાન છે. આહાહા...! કહ્યું નહિ? ‘દ્રવ્ય સંગ્રહ’ નું ન કહ્યું? ‘દ્રવ્ય સંગ્રહ’ માં એક શ્લોક છે, ટીકા. અવાય અવાય. ધર્મ ધ્યાનના બોલ છે ને? વિપાક, અવાય. એમાં અવાયમાં એવો બોલ છે, કે હું તો આઠે કર્મ રહિત થવાનો છું.

ધર્મી વિચાર કરે છે. પણ બધા ભગવાન થાવ. આઠેય કર્મનો નાશ કરી અને તમે ભગવાન થાવ. ‘બૃહદ દ્રવ્ય સંગ્રહ’ માં છે. ધર્મધ્યાનના ચાર બોલ છે ને? એમાં એક અવાય બોલ છે. વિપાક વિજય, સંસ્થાન વિજય, અવાય વિજય એમાં અવાય વિજયના અર્થમાં છે. હું તો આઠ કર્મથી રહિત થવાનો છું જ પણ બધા જીવો આઠ કર્મ રહિત થાવ, પ્રભુ! દુઃખી કોઈ ન થાવ. કોઈ સંસારમાં ન રહો. એવો પાઠ છે. કોઈને નરક ને નિગોદનું દુઃખ ઠીક લાગે? તો સમકિતીને એમ લાગે કે, આ કરે અને નરકમાં જાય તો ઠીક. બીજાના દુઃખને વેદન એ પણ કરવા માગતો નથી. આહાહા...!

બીજા જીવો પણ કર્મનો નાશ કરીને ભગવાન થાઓ! ભગવાન તરીકે તો બોલાવ્યો છે. ૭૨ ગાથા, આની-‘સમયસાર’ની ૭૨ ગાથા. ત્રણવાર ભગવાન ભગવાન ભગવાન (કહીને બોલાવ્યો છે). પુણ્ય અને પાપ અશુચિ છે, મેલ છે. ૭૨ ગાથામાં છે. ત્યારે ભગવાનઆત્મા નિર્મળાનંદ છે. એમ ભગવાનઆત્મા લીધો છે, ૭૨ ગાથા. આહાહા...! પુણ્ય ને પાપ અજીવ

છે, જડ છે, ભગવાનઆત્મા ચૈતન્ય છે. બીજો બોલ છે. ત્રણ વાર ભગવાન આવ્યા. પુણ્ય-પાપ એ દુઃખ છે. આહાહા...! ત્યારે ભગવાન આનંદ છે, અનાકુળ આનંદનો નાથ છે ઇ. આહાહા...! એવું બે વચ્ચે વહેંચણી કરીને જુદું પાડવા ૭૨ ગાથામાં (કહ્યું છે). ભગવાન 'અમૃતચંદ્રાચાર્ય' એમ બોલે છે. ભગવાનઆત્મા! આહાહા...!

પુણ્ય ને પાપના મેલથી જુદો છે માટે ભગવાન છે. પુણ્ય-પાપ એ જડ છે, કેમકે પુણ્ય-પાપમાં ચૈતન્યનો અંશ નથી. એ પુણ્ય-પાપ પોતે (પોતાને) જાણતા નથી તેમ બીજાને જાણતા નથી, બીજા વડે જણાય છે માટે જડ છે. આહાહા...! ગજબ વાત છે, ભાઈ! પુણ્ય-પાપ દુઃખરૂપ છે, ભગવાન અનાકુળ આનંદરૂપ છે. ભગવાન તરીકે ત્રણ (વાર બોલાવ્યા છે). ટીકામાં ત્રણમાં ભગવાન બોલાવ્યા છે. મૂળ પાઠ (છે). 'અમૃતચંદ્રાચાર્ય'. આહાહા...! અને અવાયમાં એ જ કહ્યું કે, હું તો આઠ કર્મ રહિત થવાનો છું જ. બધા ભગવાન આઠ કર્મ રહિત થાવ, કોઈ કર્મ સહિત ન રહો. આહાહા...! ધર્મી આવી ભાવના ભાવે છે. એવી ભાવના ભાવતો નથી કે, આ મરીને નરકે જાય ને દુર્ગતિએ જાય ને... આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- 'કુંદકુંદાચાર્યદેવ' કહે છે, મારા દુશ્મનને પણ દ્રવ્યલિંગ ન હો.

ઉત્તર :- કોઈ છે જ નહિ દુશ્મન-બુશ્મન. દુનિયામાં કોઈ શત્રુ છે જ નહિ, બધા દ્રવ્ય સ્વભાવ ભગવાન છે. દ્રવ્યે તો બધા સાધર્મી છે, દ્રવ્યદષ્ટિએ તો બધા સાધર્મી છે, આખી દુનિયા. આહાહા...! આકરી વાતું છે, બાપા! પર્યાયદષ્ટિએ જોવે તો ચૌદમા ગુણસ્થાન સુધી હજી અસિદ્ધ છે. આહાહા...! કેટલો ફેર?

અહીં કહે છે, કે 'અહીં સમ્યગ્દષ્ટિને જ્ઞાની કહેવામાં આવે છે તે મિથ્યાત્વના અભાવની અપેક્ષાએ કહેવામાં આવે છે. જ્ઞાનસામાન્યની અપેક્ષા લઈએ તો તો સર્વ જીવ જ્ઞાની છે...' દેખો! સર્વ જીવ જ્ઞાની (છે). જ્ઞાન સ્વરૂપ જ છે બધા એને આત્મા કહીએ. અને રાગ-દ્વેષ આદિ થાય એ તો પુણ્ય-પાપ તત્ત્વ છે. નવ તત્ત્વમાં એ તો પુણ્ય-પાપ ને આસ્રવ તત્ત્વ છે, ભગવાન તો જ્ઞાન તત્ત્વ છે. આહાહા...! 'સર્વ જીવ જ્ઞાની છે અને વિશેષ અપેક્ષા લઈએ તો જ્યાં સુધી કિંચિત્માત્ર પણ અજ્ઞાન રહે ત્યાં સુધી જ્ઞાની કહી શકાય નહિ...' આહાહા...! 'જેમ સિદ્ધાંતમાં ભાવોનું વર્ણન કરતાં, જ્યાં સુધી કેવળજ્ઞાન ન ઊપજે ત્યાં સુધી અર્થાત્ બારમા ગુણસ્થાન સુધી અજ્ઞાનભાવ કહ્યો છે.' આહાહા...! બારમા ગુણસ્થાન સુધી અજ્ઞાન એટલે મિથ્યાત્વ એ નહિ, ઓછું જ્ઞાન. બારમે અજ્ઞાન કહ્યું અને સમકિતીને જ્ઞાન કહ્યું. એ અપેક્ષા છે, બાપુ! એ એકાંત ન તણાય. કઈ અપેક્ષાએ કહ્યું? આહાહા...!

બારમા ગુણસ્થાન સુધી અજ્ઞાનભાવ (કહ્યો). અજ્ઞાન એટલે? મિથ્યાત્વ નહિ, ઓછું જ્ઞાન, ઓછા અત્પ જ્ઞાનને અજ્ઞાન કહ્યું ત્યાં. 'માટે અહીં જે જ્ઞાની-અજ્ઞાનીપણું કહ્યું તે સમ્યક્ત્વ-મિથ્યાત્વની અપેક્ષાએ જ જાણવું.' ચારિત્રદોષ વચ્ચે આવે છે એને અહીં ન લેવા. ચારિત્ર દોષ તો પછી છઠ્ઠા ગુણસ્થાને છે ને દસમા ગુણસ્થાને છે. આહાહા...! ચારિત્રનો

દોષ તો દસમા ગુણસ્થાન સુધી છ કર્મ બંધાય. અગિયારથી બંધ. અગિયાર, બારમા ગુણસ્થાનથી બંધ, અબંધ છે. એક ઈર્ષ્યાપદ આસ્રવ બંધાય. 'કેવળજ્ઞાન ન ઊપજે ત્યાં સુધી અર્થાત્ બારમા ગુણસ્થાન સુધી અજ્ઞાનભાવ કહ્યો છે.' આ અજ્ઞાન એટલે મિથ્યાત્વ નહિ, ડોં! અજ્ઞાન એટલે વિપરીત ભાવ નહિ, અજ્ઞાન એટલે ઓછું જ્ઞાન. પરિપૂર્ણ નથી એટલી અપેક્ષાએ અજ્ઞાન કહ્યું. 'માટે અહીં જે જ્ઞાની-અજ્ઞાનીપણું કહ્યું તે સમ્યક્ત્વ-મિથ્યાત્વની અપેક્ષાએ જ જાણવું.' સમકિત અને મિથ્યાત્વની અપેક્ષાએ જાણવું, બધી અપેક્ષાએ એને અજ્ઞાની કહ્યા એમ ન જાણવું. આહાહા..! ખુલાસો કેવો સરસ કર્યો છે. આહાહા..!

શ્લોક-૧૯૯

(અનુષ્ટુભ)

ये तु कर्तारमात्मानं पश्यन्ति तमसा तताः।

सामान्यजनवत्तेषां: न मोक्षोऽपि मुमुक्षताम्।।१९९।।

હવે, જેઓ-જૈનના સાધુઓ પણ-સર્વથા એકાંતના આશયથી આત્માને કર્તા જ માને છે તેમને નિષેધતો, આગળની ગાથાની સૂચનારૂપ શ્લોક કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :- [ये तु तमसा तताः आत्मानं कर्तारम् पश्यन्ति] જેઓ અજ્ઞાનઅંધકારથી આસ્થાદિત થયા થકા આત્માને કર્તા માને છે, [मुमुक्षताम् अपि] તેઓ ભલે મોક્ષને ઇચ્છનારા હોય તોપણ [सामान्यजनवत्] સામાન્ય (લૌકિક) જનોની માફક [तेषां मोक्षः न] તેમનો પણ મોક્ષ થતો નથી. ૧૯૯.

શ્લોક-૧૯૯ ઉપર પ્રવચન

'હવે, જેઓ-જૈનના સાધુઓ પણ-સર્વથા એકાંતના આશયથી આત્માને કર્તા જ માને..' છ કાયની દયાનો પાળનારો છું એમ માને એ પણ મિથ્યાદૃષ્ટિ છે. જેમ અન્યમતિ ઈશ્વરને કર્તા માને છે એમ તું જો છ કાયની દયા પાળી શકે તો કર્તા થયો, તું પણ મિથ્યાદૃષ્ટિ થયો. આહાહા..! ઈશ્વર કર્તા નથી તેમ છ કાયની દયા તું પાળી શકતો નથી. કારણ કે, એ તો પરદ્રવ્ય છે. પરદ્રવ્યની દયા પાળી શકતો નથી પણ દયાનો ભાવ આવે એ પણ હિંસા છે. ગજબ વાત છે. 'પુરુષાર્થ સિદ્ધિ ઉપાય' માં પાઠ છે, કે દયાનો ભાવ તે હિંસા છે. 'પુરુષાર્થ સિદ્ધિ ઉપાય', 'અમૃતચંદ્રાર્ય'. આહાહા..!

હવે અહીં કહે કે, દયાથી ધર્મ થાય છે. સ્વદયા. પોતાનો આનંદ નાથ, રાગના આસ્રવથી ભિન્ન એવું ભાન થયું. ભલે આસ્રવ ચીજ રહી ગઈ થોડી પણ રાગ ને પુણ્યથી ભિન્ન મારી ચીજ છે એ હું છું, રાગ ને એ મારી ચીજ નથી. મારી ચીજ હોય એ મારાથી જુદી પડે નહિ, જુદી પડે એ મારી ચીજ નહિ. જ્ઞાન ને આનંદ એ કોઈ દિ' જુદો પડે નહિ. આહાહા...! રાગ ને દ્વેષ તો જુદા પડી જાય છે માટે મારી ચીજ નહિ. એમ જ્ઞાની જાણે છે તેને જ્ઞાની કહેવામાં આવે છે, એમ કહે છે.

‘જૈનના સાધુઓ પણ-સર્વથા એકાંતના આશયથી આત્માને કર્તા જ માને છે તેમને નિષેધતો, આગળની ગાથાની સૂચનારૂપ શ્લોક કહે છે :-’ જૈન સિવાય, બીજા ઈશ્વર આદિને કર્તા માને છે, કોઈ દેવ-દેવલાને કર્તા માને છે અને જૈનનો સાધુ છ કાયની દયાને પાળી શકું છું એમ માને (છે), એ બેય કર્તા છે. આહાહા...! ઇ કહે છે. ૧૯૯ શ્લોક.

ये तु कर्तारमात्मानं पश्यन्ति तमसा तताः।

सामान्यजनवत्तेषां: न मोक्षोऽपि मुमुक्षताम्।।૧૯૯।।

‘જેઓ અજ્ઞાન-અંધકારથી આસ્થાદિત થયા થકા આત્માને કર્તા માને છે, તેઓ ભલે મોક્ષને ઈચ્છનારા હોય તોપણ સામાન્ય (લૌકિક) જનોની માફક...’ સામાન્ય લૌકિક જેમ ઈશ્વરને કર્તા માને છે અને મિથ્યાત્વી છે તેમ અમારા જૈનના સાધુ પણ કે કોઈ જૈન નામ ધરાવનારા પર દ્રવ્યની ક્રિયા કરી શકું છું, એ બધા ઈશ્વર કર્તા માનનારા જેવા છે. આહાહા...! પોતાનો રાગ-દ્વેષ કરે, નબળાઈ છે ત્યાં સુધી, પણ પરને તો કિંચિત અડતોય નથી. એ છ કાયના જીવના શરીર એને આ જીવ અડી શકતો નથી, અડ્યા વિના એને મારે શી રીતે? આહાહા...! ભારે આકરું. અગ્નિ પાણીને અડતી નથી અને પાણી ઊનું થાય છે. ગજબ વાત છે. અગ્નિ પાણીને અડતું નથી. કેમકે બે વચ્ચે અત્યંત અભાવ (છે), બે દ્રવ્ય જુદા છે. આહાહા...!

मुमुक्षु :- युवा उपर એમ ને એમ અગ્નિ વગર રાખી મુકો..

ઉત્તર :- કોણ, રાખે કોણ? ને મુકે કોણ? ચુલો જ ધૂળ છે. એની ઉપર રહેવું એ પણ એની જડની પર્યાયની યોગ્યતા હોય તો રહે. રાખનારો કહે કે, હું આને રાખું (તો એ) મિથ્યાત્વ ભાવ છે. આહાહા...! અહીં ઈશ્વરની સાથે નાખ્યા છે. જેમ ઈશ્વર કર્તા માનનારા છે એમ અમારા સાધુ ને ગૃહસ્થ પરદ્રવ્યની કોઈ પણ પર્યાયને હું કરી શકું છું.. આહાહા...! મિથ્યાદૃષ્ટિ છે. ઈશ્વરના કર્તાપણાની સાથેના, ઈશ્વરના કર્તાપણાની હારનો છે ઇ. આહાહા...!

मुमुक्षु :- ઈશ્વર કર્તાવાદી માનનાર તો ગૃહીત મિથ્યાદૃષ્ટિ છે.

ઉત્તર :- ઇ ભલે ગૃહીત પણ આ મિથ્યાત્વની વાત છે ને.

‘તેઓ ભલે મોક્ષને ઈચ્છનારા હોય તોપણ સામાન્ય (લૌકિક) જનોની...’ જે ઈશ્વરને માનનારા છે, કર્તા તો છે નહિ કોઈ છતાં કર્તા માને છે એના ‘માફક તેમનો પણ મોક્ષ

થતો નથી.’ પરને કર્તા માને, પોતાની પર્યાયમાં રાગ-દ્વેષને કર્તા જાણે એ જુદી વાત છે પણ પરનો કાંઈ અડીને કાંઈક કરું, એક જરીક પરમાણુની પર્યાય કરું. એક પરમાણુ બીજા પરમાણુને અડતો નથી આમાં. આહાહા...! એક આ જીવ આ શરીરને કોઈ દિ’ અડ્યો નથી. આ જીવ કર્મને કોઈ દિ’ અડ્યો નથી, છુયો નથી, કર્મ જીવને છુયું નથી. આહાહા...! ફક્ત પોતાની દષ્ટિમાં વિપરીતતા સેવે અને માને કે, હું આને જીવાડું છું કે આને મારી શકું છું, તો કર્તાબુદ્ધિ છે એની તો. વિશેષ કહેશે... (શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

પ્રવચન નં. ૩૯૩, શ્લોક-૧૯૯ ગાથા-૩૨૧ થી ૩૨૩ શનિવાર, જ્યેષ્ઠ સુદ ૧૦, તા. ૨૪-૦૫-૧૯૮૦

‘સમયસાર’ ૧૯૯ કળશ છે. ‘હવે, જેઓ-જૈનના સાધુઓ પણ-સર્વથા એકાંતના આશયથી આત્માને કર્તા જ માને છે...’ વ્યવહાર ચારિત્ર પાળતા હોય, વ્યવહાર સમકિતી કહેવાય પણ નિશ્ચય આત્મજ્ઞાન વિના શુભ ક્રિયાના કર્તા થાય છે અને છ કાયના જીવની રક્ષા કરી શકું છું, છ કાયના જીવની રક્ષા, દયા પાળી શકું છું, એ માન્યતા મિથ્યાત્વ છે, એ કહે છે. એ ‘કર્તા જ માને છે તેમને નિષેધતો, આગળની ગાથાની સૂચનારૂપ શ્લોક કહે છે :-’

ये तु कर्तारमात्मानं पश्यन्ति तमसा तताः।

सामान्यजनवत्तेषां: न मोक्षोऽपि मुमुक्षताम्।।૧૯૯।।

‘જેઓ અજ્ઞાન-અંધકારથી (ઠંકાય ગયા) આસ્થાદિત થયા થકા...’ આહાહા...! ‘આત્માને કર્તા માને છે...’ આત્મા જ્ઞાન સ્વરૂપ છે તેને રાગનો કર્તા અને છ કાય જીવની દયાનો પાળનાર માને છે. આહાહા...! આમ તો કહેવાય, છ કાયના પીર ને છ કાયના રક્ષક ને સંવત્સરી કાગળમાં લખતા. અહીં કહે છે, છ કાયનો રક્ષક માને, છ કાયનો દયા પાળનાર માને, છ કાયને રાખું એમ માને એ ઈશ્વર કર્તા માનનારાની જેવો કર્તા છે. આહાહા...! મિથ્યાદષ્ટિ છે.

‘આત્માને કર્તા માને છે, તેઓ ભલે મોક્ષને ઇચ્છનારા હોય તોપણ સામાન્ય (લૌકિક) જનોની માફક તેમનો પણ મોક્ષ થતો નથી.’ અને જુના ‘સમયસાર નાટક’માં એનો અર્થ કર્યો છે. ‘હૃદયના આંધળા અજ્ઞાની જીવ મિથ્યાત્વથી વ્યાકુળ થઈને મનમાં અનેક પ્રકારના જૂઠા વિકલ્પ ઉત્પન્ન કરે છે. અને એકાંત પક્ષ ગ્રહણ કરીએ આત્માને કર્મનો કર્તા માનીને નીચી ગતિનો પંથ પકડે છે.’ આણે એવી રીતે લીધું. યહ વ્યવહાર સમકિત એમ લીધું છે, ખરેખર તો નિશ્ચય વિના વ્યવહાર હોય નહિ પણ દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની શ્રદ્ધા (છે તેથી)

વ્યવહાર સમકિતી ગણ્યા છે. ‘વ્યવહાર સમકિતી ભાવચારિત્ર વિના...’ દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની શ્રદ્ધા આદિ બરાબર કરે, વ્યવહાર સમકિત બરાબર હોય. આહાહા...! પણ ભાવચારિત્ર વિના, અંતર આનંદની રમણતા વિના, અતીન્દ્રિય આનંદની શ્રદ્ધા, જ્ઞાન ને રમણતા વિના ‘બાહ્ય ચારિત્રનો સ્વીકાર કરીને...’ બાહ્ય ચારિત્ર-પંચ મહાવ્રત વ્યવહાર, પંચ મહાવ્રત નિશ્ચય છે એ તો અંતર સ્વરૂપી (છે). એ વાત તો ‘નિયમસાર’માં આવી ગઈ. પંચ મહાવ્રત નિશ્ચય છે એ તો આત્મામાં રમણતા છે, આત્મામાં રમણતા એ નિશ્ચય પંચ મહાવ્રત છે અને વ્યવહાર પંચ મહાવ્રત એ વિકલ્પ છે. એ વ્યવહાર પંચમહાવ્રતને પાળતા ‘શુભ ક્રિયાથી કર્મનો કર્તા કહેવાય છે.’ જરીક ભાષા વ્યવહાર સમકિતી એને ભાષા લીધી છે. ‘તે મુર્ખ મોક્ષને તો ઇચ્છે છે પરંતુ નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ વિના સંસાર સમુદ્રથી પાર ઉતરતો નથી.’ આ ૧૯૯ કળશનો અર્થ કર્યો છે. ‘સામાન્ય (લૌકિક) જનોની માફક તેમનો પણ મોક્ષ થતો નથી.’ હવે ગાથા.

* જ્ઞાનદાન કુળ, ધનવાનપણું, નીરોગી શરીર તથા લાંબું આયુષ્ય એ બધુંય પામીને પણ અંતરમાં ઉત્તમ સરણ સ્વભાવ પામવો દુર્લભ છે. પરિણામમાં તીવ્ર વક્તા હોય, મહાસંકલ્પ પરિણામ હોય, ક્રોધ-માન-માયા-લોભ તીવ્ર હોય ત્યાં ધર્મનો વિચાર ક્યાંથી કરે ? વિષય કષાયનો લંપટી હોય ને સરણ મંદકષાયના પરિણામ પણ ન હોય-તેને ધર્મની પાત્રતા પણ નથી, એટલે મંદકષાયનાં સરણ પરિણામ થવા પણ દુર્લભ છે. હજી ધર્મ તો જુદી ચીજ છે. સરણ પરિણામ થવા તે કાંઈ ધર્મ નથી. પણ અહીં તો એમ કહે છે કે, સરણ પરિણામ થવા પણ દુર્લભ છે. તો પછી ધર્મની દુર્લભતાની તો શી વાત ! ઘણા જીવોને સરણ પરિણામ થવા છતાં સત્યસમાગમ મળવો દુર્લભ છે. કોઈક લૌકિક માણસો પણ મંદકષાયવાળા હોય છે, પણ વીતરાગી સર્વજ્ઞ શાસનના તત્ત્વ સમજાવનારનો સત્યસમાગમ મળવો બહુ દુર્લભ છે. મંદકષાય કરે, પણ કુદેવ-કુગુરુના સંગે ચડીને ઊંધી શ્રદ્ધાને પોષીને મનુષ્યપણું હારી જાય છે. વીતરાગી દેવ-ગુરુનો સમાગમ મળવો મહા દુર્લભ છે. ધર્મનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજાવનારા જ્ઞાની પુરુષોનો સમાગમ મહા ભાગ્યથી મળે છે, સત્ સમજવાની યોગ્યતા હોય ત્યારે આવી વાણી સાંભળવા મળે અને સત્યસમાગમ પામીને પણ અંતરમાં સમ્યગ્દર્શન પામવું તે તો પરમ દુર્લભ છે. ૭૭૬.

— પરમાગમસાર

गाथा-३२१ थी ३२३

लोयस्स कुणदि विण्हू सुरणारयतिरियमाणुसे सत्ते।
 समणाणं पि य अप्पा जदि कुव्वदि छव्विहे काए॥३२१॥
 लोयसमणाणमेयं सिद्धंतं जइ ण दीसदि विसेसो।
 लोयस्स कुणइ विण्हू समणाण वि अप्पओ कुणदि॥३२२॥
 एवं ण को वि मोक्खो दीसदि लोयसमणाण दोण्हं पि।
 णिच्चं कुव्वंताणं सदेवमणुयासुरे लोए॥३२३॥
 लोकस्य करोति विष्णुः सुरनारकतिर्यङ्मानुषान् सत्त्वान्।
 श्रमणानामपि चात्मा यदि करोति षड्विधान् कायान्॥३२१॥
 लोकश्रमणानामेकः सिद्धान्तो यदि न दश्यते विशेषः।
 लोकस्य करोति विष्णुः श्रमणानामप्यात्मा करोति॥३२२॥
 एवं न कोऽपि मोक्षो दश्यते लोकश्रमणानां द्वयेषामपि।
 नित्यं कुर्वतां सदेवमनुजासुरान् लोकान्॥३२३॥

ये त्वात्मानं कर्तारमेव पश्यन्ति ते लोकोत्तरिका अपि न लौकिकतामतिवर्तन्ते;
 लौकिकानां परमात्मा विष्णुः सुरनारकादिकार्याणि करोति, तेषां तु स्वात्मा तानि
 करोतीत्यपसिद्धान्तस्य समत्वात्। ततस्तेषामात्मनो नित्यकर्तृत्वाभ्युपगमात् लौकिकानामिव
 लोकोत्तरिकाणामपि नास्ति मोक्षः।

हुवे आ ज अर्थने गाथा द्वारा कहे छे :-

ज्यम लोक माने 'देव, नारक आदि जिव विष्णु करे',
 त्यम श्रमण पण माने कही 'आत्मा करे षट् कायने', ३२१.
 तो लोक-मुनि सिद्धांत अक ज, भेद तेमां नव हीसे,
 विष्णु करे ज्यम लोकमतमां, श्रमणमत आत्मा करे; ३२२.

એ રીત લોક-મુનિ ઉભયનો મોક્ષ કોઈ નહીં દીસે,

-જે દેવ, મનુજ, અસુરના ત્રણ લોકને નિત્યે કરે. ૩૨૩.

ગાથાર્થ :- [લોકસ્ય] લોકના (લૌકિક જનોના) મતમાં [સુરનારકતિર્યઙ્માનુષાન્ સત્વાન્] દેવ, નારક, તિર્યચ, મનુષ્ય-પ્રાણીઓને [વિષ્ણુઃ] વિષ્ણુ [કરોતિ] કરે છે; [ચ] અને [યદિ] જો [શ્રમણાનામ્ અપિ] શ્રમણોના (મુનિઓના) મન્તવ્યમાં પણ [ષડ્વિધાન્ કાયાન્] છ કાયાના જીવોને [આત્મા] આત્મા [કરોતિ] કરતો હોય [યદિ લોકશ્રમણાનામ્] તો લોક અને શ્રમણોનો [એકઃ સિદ્ધાન્તઃ] એક સિદ્ધાંત થાય છે, [વિશેષઃ] કાંઈ ફેર [ન દશ્યતે] દેખાતો નથી; (કારણ કે) [લોકસ્ય] લોકના મતમાં [વિષ્ણુઃ] વિષ્ણુ [કરોતિ] કરે છે અને [શ્રમણાનામ્ અપિ] શ્રમણોના મતમાં પણ [આત્મા] આત્મા [કરોતિ] કરે છે (તેથી કર્તાપણાની માન્યતામાં બન્ને સમાન થયા). [એવં] એ રીતે, [સદેવમનુજાસુરાન્ લોકાન્] દેવ, મનુષ્ય અને અસુરવાળા ત્રણે લોકને [નિત્યં કુર્વતાં] સદાય કરતા (અર્થાત્ ત્રણે લોકના કર્તાભાવે નિરંતર પ્રવર્તતા) એવા [લોકશ્રમણાનાં દ્વયેષામ્ અપિ] તે લોક તેમ જ શ્રમણ-બન્નેનો [કઃ અપિ મોક્ષઃ] કોઈ મોક્ષ [ન દશ્યતે] દેખાતો નથી.

ટીકા :- જેઓ આત્માને કર્તા જ દેખે છે-માને છે, તેઓ લોકોત્તર હોય તોપણ લૌકિકતાને અતિક્રમતા નથી; કારણ કે, લૌકિક જનોના મતમાં પરમાત્મા વિષ્ણુ દેવનારકાદિ કાર્યો કરે છે, અને તેમના (-લોકથી બાહ્ય થયેલા એવા મુનિઓના) મતમાં પોતાનો આત્મા તે કાર્યો કરે છે-એમ *અપસિદ્ધાંતની (બન્નેને) સમાનતા છે. માટે આત્માના નિત્ય કર્તાપણાની તેમની માન્યતાને લીધે, લૌકિક જનોની માફક, લોકોત્તર પુરુષોનો (મુનિઓનો) પણ મોક્ષ થતો નથી.

ભાવાર્થ :- જેઓ આત્માને કર્તા માને છે, તેઓ ભલે મુનિ થયા હોય તોપણ લૌકિક જન જેવા જ છે; કારણ કે, લોક ઈશ્વરને કર્તા માને છે અને તે મુનિઓએ આત્માને કર્તા માન્યો-એમ બન્નેની માન્યતા સમાન થઈ. માટે જેમ લૌકિક જનોને મોક્ષ નથી, તેમ તે મુનિઓને પણ મોક્ષ નથી. જે કર્તા થશે તે કાર્યના ફળને ભોગવશે જ, અને જે ફળ ભોગવશે તેને મોક્ષ કેવો?

ગાથા-૩૨૧ થી ૩૨૩ ઉપર પ્રવચન

લોયસ્સ કુણદિ વિણ્હુ સુરણારયતિરિયમાણુસે સત્તે ।
 સમણાણં પિ ય અપ્પા જદિ કુવ્વદિ છવ્વિહે કાણે ।।૩૨૧ ।।
 લોયસમણાણમેયં સિદ્ધંતં જઇ ણ દીસદિ વિસેસો ।
 લોયસ્સ કુણઙ્ગ વિણ્હુ સમણાણ વિ અપ્પઓ કુણદિ ।।૩૨૨ ।।
 એવં ણ કો વિ મોક્ખો દીસદિ લોયસમણાણ દોણ્હં પિ ।
 ણિચ્ચં કુવ્વંતાણં સદેવમણુયાસુરે લોણે ।।૩૨૩ ।।
 જ્યમ લોક માને 'દેવ, નારક આદિ જીવ વિષ્ણુ કરે',
 ત્યમ શ્રમણ પણ માને કદી 'આત્મા કરે ષટ્ કાયને', ૩૨૧.

ટીકામાં નહિ આવે. ટીકામાં સમુચ્ચય લીધું છે. છ કાય નામ નથી આપ્યા. અને આ તો ખાસ છ કાયની દયા પાળે છે, છ કાયની રક્ષા કરે છે. પરની રક્ષા કરે છે એ તો ઈશ્વર કર્તા છે એવો તું કર્તા થયો. આહાહા...! ઈશ્વર જેમ પરને રાખે છે, બનાવે છે એમ છ કાયના જીવની તેં રક્ષા કરી, દયા પાળી ને રાખ્યા (એમ માને છે તો) મિથ્યાદષ્ટિ છો. ઈશ્વર કર્તા માનનારની પેઠે તું પણ એની જેવો મિથ્યાત્વી (છો). ભલે વ્યવહારથી તને દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની શ્રદ્ધા બહારથી હોય, વ્યવહાર ચારિત્ર શુભ ક્રિયા (હો) પણ ભાવચારિત્ર વિના અંતર સમ્યગ્દર્શન નિશ્ચય સ્વભાવની દષ્ટિ, અનુભવ એ ઉપરાંત સ્વરૂપની રમણતા એવા નિશ્ચય ચારિત્ર વિના મુક્તિ ત્રણકાળમાં કોઈને હોતી નથી.

જ્યમ લોક માને 'દેવ, નારક આદિ જીવ વિષ્ણુ કરે',
 ત્યમ શ્રમણ પણ માને કદી 'આત્મા કરે ષટ્ કાયને', ૩૨૧.

લોયસમણાણમેયં સિદ્ધંતં જઇ ણ દીસદિ વિસેસો ।
 લોયસ્સ કુણઙ્ગ વિણ્હુ સમણાણ વિ અપ્પઓ કુણદિ ।।૩૨૨ ।।
 એવં ણ કો વિ મોક્ખો દીસદિ લોયસમણાણ દોણ્હં પિ ।
 ણિચ્ચં કુવ્વંતાણં સદેવમણુયાસુરે લોણે ।।૩૨૩ ।।
 એમ અહીંયાં

તો લોક-મુનિ સિદ્ધાંત એક જ, ભેદ તેમાં નવ દીસે,
 વિષ્ણુ કરે જ્યમ લોકમતમાં, શ્રમણમત આત્મા કરે; ૩૨૨.

એ રીત લોક-મુનિ ઉભયનો મોક્ષ કોઈ નહીં દીસે,

-જે દેવ, મનુજ, અસુરના ત્રણ લોકને નિત્યે કરે. ૩૨૩.

આહાહા...! 'જેઓ આત્માને કર્તા જ દેખે છે...' છ કાયના નામ આમાં નથી આપ્યા. સિદ્ધાંતકારનો આશય તો છ કાયની દયા ઉપર છે. એ જગતના પ્રાણી છ કાયની દયા... પત્રમાં લખાતા. તમારે સંવત્સરી (પછી) જ્યારે એક બીજાને લખતા ને? છ કાયના પીયર, છ કાયના રક્ષક. ખબર છે? પત્રમાં લખતા. સંવત્સરીના દિવસે એક બીજા ઉપર ક્ષમાપનાનો પત્ર લખે ને? છ કાયના રક્ષક, છ કાયના પીયર, એવું સાધુને પણ લખે. એ છ કાયના પીયર ને રક્ષક જેમ અન્ય કર્તા ઈશ્વર માને છે એમ એ તું પણ એની રક્ષા કરનારો તે આખા લોકનો કર્તા છો, એમ મિથ્યાદષ્ટિ છો. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- એમ લખે કાગળમાં કે, તું મિથ્યાદષ્ટિ છો.

ઉત્તર :- મિથ્યાદષ્ટિ છે જ, ઇ કાંઈ લખે છે? ઇ તો લખે, છ કાયના પીયરને છ કાયના રક્ષક. ઇ તો એમ લખતા સ્થાનકવાસીમાં, શ્વેતાંબરમાં બીજી વાત.

'જેઓ આત્માને કર્તા જ દેખે છે, કર્તા જ દેખે છે...' આહાહા...! 'માને છે, તેઓ લોકોત્તર હોય...' લોકોત્તર એટલે જૈનના સાધુ હોય. લૌકિકપણું બધું છોડી દીધું હોય, જૈનના સાધુ થઈને જૈનના શ્રદ્ધા-જ્ઞાન અને જૈનની વ્યવહાર ચારિત્રની ક્રિયા બરાબર પાળતા હોય. તેથી એને કીધું લોકોત્તર હોય, લોકથી એની જાત જુદી (હોય). છ કાયની દયા પાળે, વ્રત ચોખ્ખા (પાળે) પણ છતાં એની દયા પાળું છું એવો ભાવ (રાખે છે). 'તોપણ લૌકિકતાને અતિક્રમતા નથી;...' લૌકિક જેમ ઈશ્વરને કર્તા માને તેમ આ જૈનના સાધુ થઈને પણ છ કાયના જીવને પાળી શકું છું, દયા પાળી શકું છું, રક્ષા કરી શકું છું. તો જેઓ મિથ્યાદષ્ટિ સામાન્ય છે તેવા 'લૌકિકતાને અતિક્રમતા નથી;...' લૌકિક જેમ એ માને છે એમ આ માનનાર એક જ છે, બેમાં કાંઈ ફેર નથી. ભારે આકરું પડે. કહો, પહેલું નહોતું લખાતું? 'ગુલાબચંદભાઈ! છ કાયના પીયર લખાતું, છ કાયના રક્ષક. આહાહા...! સાધુ ઉપર લખે તો એમ લખતા. આહાહા...!

અહીં કહે છે, કે એ કર્તા માને તે લોકોત્તર હોય. કીધું ને આપણે 'સમયસાર'? વ્યવહાર ક્રિયાકાંડ હોય, બરાબર ચોખ્ખું વ્યવહાર સમકિત હોય એમ કહે છે. નિશ્ચય વિના તો નહિ પણ એને અહીં કહ્યું છે. દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની બરાબર શ્રદ્ધા (હોય). એને માટે માથુ કાપે, દેહ તૂટે તોય અંદર બીજું ન માને પણ એ બધું બહારના પરદ્રવ્યની પ્રતીતિ, અંદર સ્વદ્રવ્યની નહિ. આહાહા...!

સ્વદ્રવ્ય જે અંદર (છે એ) રાગના વિકલ્પથી પણ પાર (છે) એવા આત્માને માન્યા વિના એના કર્તાપણાની બુદ્ધિ જાય નહિ અને કર્તાપણાને લઈને. આહાહા...! એ લોકોત્તર હોય, જૈનના સાધુ હોય... આહાહા...! દિગંબર હોય, પંચમહાવ્રત પાળતા હોય.. આહાહા...!

‘તોપણ લૌકિકતાને અતિક્રમતા નથી;...’ લોક ઈશ્વરને કર્તા માને છે એમ આ છ કાયના કર્તા માને. એ છ કાયના (કર્તા) માને એ આખા લોકનો કર્તા માને છે. એક પણ પરને કર્તા માનનારો (છે) એની બુદ્ધિમાં તો આખા લોકનું કર્તાપણું ઊભું છે. આહાહા...! આકરી વાત છે. આહા...!

‘લૌકિકતાને અતિક્રમતા નથી; કારણ કે, લૌકિક જનોના મતમાં પરમાત્મા વિષ્ણુ દેવનારકાદિ કાર્યો કરે છે,...’ નારકી ઈશ્વર બનાવે, ઈશ્વર વિના પાંદડું પણ હલતું નથી એવું કહે. આહાહા...! એ સાંભળેલું છે. એકફેરી ‘ગઢડા’માં ગયા હતા, (સંવત) ૧૯૬૮ની વાત છે ‘ગઢડા’માં મંદિર જોવા અંદર ગયા હતા ત્યાં બાવા ન્હાતા હતા. ત્યાં આગળ બધું જોવા ગયેલા. એને ખબર હતી કે, આ સાધુ થવાના છે. એટલે એ સાધુ બોલ્યો, ધોતો હતો, લુગડા ધોતો હતો, ઈશ્વર વિના પાંદડું હલશે નહિ ક્યાંય. પાંદડું ભલે ઈશ્વર વિના હલશે નહિ, એવું સંભળાવ્યું. મેં કીધું આપણે ક્યાં એની વાત કરવી. ‘ગઢડા’નું મંદિર મોટું છે, બાવા ઘણા રહે છે.

અહીં કહે છે, કે ‘લૌકિકતાને અતિક્રમતા નથી; કારણ કે, લૌકિક જનોના મતમાં પરમાત્મા વિષ્ણુ દેવનારકાદિ કાર્યો કરે છે, અને તેમના (-લોકથી બાહ્ય થયેલા એવા મુનિઓના) મતમાં પોતાનો આત્મા તે કાર્યો કરે છે...’ આ છ કાય શબ્દ જે પાઠમાં છે એ અહીં નથી નાખ્યો. એનો અર્થ એટલો એ બધાનું કરે છે. કરવા લાયક, છ કાયના જીવની દયા પાળવા લાયક છે (એમ માને છે). આહાહા...! આ તો બધું ફેરફાર પડી જાય. છ કાયની રક્ષા (કરનાર) માને તોય મિથ્યાદષ્ટિ છે. કારણ કે, ઈશ્વર કર્તા કહે, આ પરને રાખવાની રક્ષાને કહે. એની રક્ષા કરી શકું છું. આહાહા...! એ બેય સરખા કર્તા થયા. છ કાયની રક્ષાના કરનારા, એકેન્દ્રિયની રક્ષાના કરનારા, ત્રસની રક્ષા કરનારા અમે એની રક્ષા કરીએ છીએ, એ લોક આખાનું કર્તાપણું (આવે છે). કારણ કે એ પ્રસંગમાં એણે એનો કર્તા માન્યો, બીજો પ્રસંગ હોય તોપણ પરનો કર્તા છે તો ત્યાં પણ એનો કર્તા માનશે. એટલે આખા લોકનો કર્તા એ માને છે. આહાહા...! ‘રામજીભાઈ’! આમાં વિષ્ણુ કર્તા માને. ‘રામજીભાઈ’ પટેલ છે, તમારા ‘રાજકોટ’ ના. આહાહા...! આકરું જગતને પડે.

સ્વતંત્ર ચીજ છે એમાં કરે કોણ? કર્તા માનવું એ મહા મિથ્યાત્વ છે, કહે છે. આહાહા...! આ હાથ હલે એનું કર્તા થવું એ પણ મિથ્યાત્વ છે. કારણ કે, એ પરદ્રવ્ય છે. પરદ્રવ્યની પર્યાય પરદ્રવ્યથી થાય છે. આહાહા...! આત્માથી નહિ. આહા...! બોલવાની આ ભાષા પણ આત્માથી (થાય) નહિ. આહાહા...! જે છ કાયની જીવની રક્ષાનો કરનાર માને એ બધા પદાર્થની પર્યાયનો કર્તા માને છે. આહાહા...! આકરી વાત.. ‘દયા તે સુખની વેલડી ને દયા તે સુખની ખાણ, અનંતા જીવ મુક્તિએ ગયા, દયા તણા પ્રમાણ.’ પણ કોની દયા? પરની દયા પાળી શકતો નથી પછી પ્રશ્ન ક્યાં? એ મિથ્યાદષ્ટિ વ્યવહાર ચારિત્ર ચોખ્ખું હોય, ક્રિયાકાંડ

બરાબર કરતો હોય, શુભભાવ રાખતો હોય, દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની શ્રદ્ધા રાખતો હોય પણ પર જીવને હું રાખી શકું છું એવી માન્યતા એ ઈશ્વરને કર્તા માનનારની જેવી જ બેયની સરખી માન્યતા છે. બેય ચાર ગતિમાં કુપંથે રખડવાના છે. આહાહા..!

મુમુક્ષુ :- કર્તા ન બનવું, નિમિત્ત થઈને રહેવું.

ઉત્તર :- નિમિત્ત છે, નિમિત્ત તો તમે નિમિત્ત થઈને રહેવું એમ નહિ. જ્યાં થતું હોય ત્યારે ત્યાં નિમિત્ત હું છું એટલું. શું કીધું ઇ? જ્યાં થતું હોય, એની રક્ષા એને કારણે ત્યાં (થતી હોય) ત્યાં હું એક નિમિત્ત છું એટલું માને. એની મેં રક્ષા કરી એટલું નહિ. ‘બંધ અધિકાર’ માં આવે છે, કે હું તો નિમિત્તમાત્ર છું. નિમિત્તમાત્રનો અર્થ ન્યાં તો થયું જ છે. એની રક્ષા તો એને માટે થઈ છે પણ હું તો નિમિત્તમાત્ર છું. નિમિત્ત છું માટે ન્યાં રક્ષા થઈ છે તો તો બેય એક થઈ ગયા. આહાહા..! નિમિત્ત હું છું માટે ત્યાં રક્ષા થઈ ઇ તો ઇનું ઇ કર્તા થયો. પણ જે વખતે જેની રક્ષા એને કારણે થઈ ત્યારે જ્ઞાની માને કે, હું તો નિમિત્તમાત્ર છું. આહાહા..! નિમિત્તકર્તા માનવું એ પણ મિથ્યાત્વ છે. નિમિત્તમાત્ર. તે કાળે તેની પર્યાય થાય છે, તેની ઉપસ્થિતિમાં મારી હાજરી છે એટલે હું નિમિત્ત કહેવાઉં છું. બાકી મારાથી ત્યાં થયું છે એમ ત્રણકાળમાં છે નહિ, તેમ હું એનો કરનાર છું એમ ત્રણકાળમાં નથી. આહાહા..!

‘(-લોકથી બાહ્ય થયેલા એવા મુનિઓના) મતમાં પોતાનો આત્મા તે કાર્યો કરે છે- એમ *અપસિદ્ધાંતની...’ ખોટો ભૂલ ભરેલો સિદ્ધાંત ‘(બન્નેને) સમાનતા છે.’ બન્નેની એક સરખી વાત છે. આહાહા..! છ કાયના જીવ જ જૈનમાં છે, બીજે ક્યાંય છે નહિ. છ કાયના જીવ જૈન જ કહે, બીજામાં ક્યાંય છે નહિ. હવે એ છ કાયના જીવને હું પાળી શકું છું... આહાહા..! એ મિથ્યાદષ્ટિ છે. વિષ્ણુ કર્તાની પેઠે એ પોતે જ છે વિષ્ણું કર્તા છે. આહાહા..! આકરું લાગે દુનિયાથી. આણે વળી જરીક વ્યવહાર સમકિતીને રાખ્યો છે. દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર લીધા છે, વ્યવહાર બરાબર પાળે છે, પંચ મહાવ્રતની ક્રિયા બરાબર કરે છે પણ હું પરની રક્ષા કરી શકું છું એ અભિપ્રાયે મિથ્યાદષ્ટિ છે. આહાહા..!

‘માટે આત્માના નિત્ય કર્તાપણની તેમની માન્યતાને લીધે, લૌકિક જનોની માફક,...’ ઈશ્વરને, વિષ્ણુને કર્તા માનનારાની માફક ‘લોકોત્તર પુરુષોનો...’ ભાષા તો લોકોત્તર રાખી. વ્યવહાર કીધો છે. તેથી પેલા... લોકોત્તર, લોકોત્તર એટલે લોકથી બીજો જુદો પડેલો એવો લોકોત્તરમાં પુરુષ ‘એ (મુનિઓનો) પણ મોક્ષ થતો નથી.’ એ પણ કર્તા માને છે ત્યાં સુધી મિથ્યાદષ્ટિ છે. આહાહા..!

મુમુક્ષુ :- મુનિની દયા પાળવી કે ન પાળવી?

ઉત્તર :- પાળી શકે છે ક્યાં તે પાળવી કે ન પાળવી. વીતરાગ ભાવ કરવો, બસ! એ કરવો એ પણ પર્યાયથી કરવો, દ્રવ્યથી થાય નહિ, પર્યાયથી. દ્રવ્યથી થાય? દ્રવ્ય તો

ધ્રુવ છે. આ આકરી વાત છે, ભાઈ! વીતરાગી પર્યાય, રાગ રહિત પર્યાય, મિથ્યાત્વ રહિત પર્યાય પોતે કરે, પરિણમે એ પર્યાયનો કર્તા વ્યવહારે કહેવાય છે. પર્યાય પર્યાયનો કર્તા. નિર્મળ પર્યાય, ડોં! આહાહા..! મલિન પર્યાય ત્યાં નથી. આહાહા..! મલિન પર્યાયનો કર્તા થાય તો એ તો એની એ વાત છે. આહાહા..! છ કાયની રક્ષા કરે, ઈશ્વર કર્તા માને કે મલિન પર્યાયનો કર્તા માને એ આખી દુનિયાનો રાગનો કર્તા માનનાર છે. આવી વાત છે.

‘લૌકિક જનોની માફક, લોકોત્તર પુરુષ...’ ભાષા તો (એમ છે), ડોં! લોકોત્તર પુરુષ તો કીધો એને. વ્યવહાર કીધો ને. તેથી આણે નાખ્યું ને? વ્યવહાર સમકિતી નાખ્યું. ક્રિયા વ્યવહારની બરાબર કરે, નગ્નપણું, દિગંબરપણું, પંચ મહાવ્રત, પાંચ સમિતિ, ત્રણ ગુપ્તિ આચરણ બરાબર કરે છતાં કર્તા માને કે, આ એકેન્દ્રિય જીવને મેં બચાવ્યો, મેં બચાવ્યો, મારાથી તે રહ્યો, રક્ષા (થઈ, તો તે) મિથ્યાદષ્ટિ છે. આકરું કામ છે.

મુમુક્ષુ :- ભેદજ્ઞાનનું કામ છે.

ઉત્તર :- એ જ વસ્તુનું સ્વરૂપ છે. આ કાંઈ પક્ષ-પંથ નથી. વસ્તુ એવી છે, કે એક ચીજ બીજી ચીજને કરે નહિ એવી વસ્તુસ્થિતિ છે એ એમ એ રીતે આચાર્ય કહે છે. આ કાંઈ પક્ષ ને પંથની વાત નથી. ચીજ અનંત છે તો અનંતમાં અનંતપણે ક્યારે રહે? કે, એક ચીજને બીજી ચીજ અડે નહિ ને એક ચીજ બીજી ચીજને કાંઈ કરે નહિ. આહાહા..! સમજાય છે આમાં?

ભગવાને જ્યારે અનંત પદાર્થ કહ્યાં તો અનંત પદાર્થની વ્યાખ્યા એટલી, કે અનંત છે તે પોતપોતાને કારણે તે અનંતપણું રહ્યું છે. એકને કારણે બીજું ને બીજાને કારણે ત્રીજું (હોય) તો અનંત રહી શકશે નહિ. એ તો પદાર્થના સ્વભાવની આ વાત છે, આ કોઈ પક્ષની વાત નથી. અનંત પરમાણુ ને અનંત આત્મા છે કે નહિ? તો છે તો એક જીવ બીજા જીવનું શું કરે? એ જીવ એ પણ અસ્તિ છે કે નહિ? આહાહા..! એક જીવની પર્યાય, બીજા જીવની પર્યાય, (પર્યાય) વિનાનો એ જીવ છે? કોઈ દ્રવ્ય નકામું છે? નકામું એટલે કામ વિનાનું, કામ વિનાનું એટલે પર્યાય વિનાનું. આહાહા..! કોઈ દ્રવ્ય વર્તમાનમાં નકામું છે? કોઈ પણ એમ વર્તમાનમાં, કોઈ પણ વર્તમાનમાં, અનંત કાળમાં કોઈ પદાર્થ નકામો છે? નકામો એટલે બીજાને કામ આવે એવો? એમ નકામો એટલે કે એની પર્યાયના કામ ને કાર્ય વિનાનો છે? અનંત પદાર્થ જ્યારે પોતાની પર્યાયના કાર્યનો કર્તા છે તો અનંત અનંતપણે સ્વતંત્ર રહે છે. આહાહા..! પણ એક જીવ છ કાયની રક્ષાને પાળી શકું એમ માનનાર અનંતા પદાર્થને પોતાના કર્તાપણે માને છે. પોતે જ્ઞાતા-દષ્ટા છે, જ્ઞાન-દર્શન મારું સ્વરૂપ છે. એ જ્ઞાન દર્શન કરે શું? આહાહા..!

જાણનાર-દેખનાર કરે શું? એ આપણે આવી ગયું છે પહેલું, આના પહેલા. નેત્ર જેમ દશ્ય પદાર્થથી ભિન્ન છે તે નેત્ર ભિન્ન પદાર્થને, અગ્નિને સળગાવે નહિ ને અગ્નિને ઓલવે

નહિ. આહાહા..! એમ અગ્નિને અનુભવે નહિ. નેત્રથી એ દૂર પદાર્થ છે. એમ આ જ્ઞાનથી અનંત પદાર્થ દૂર છે. એ જ્ઞાનને દૂર પદાર્થ અડચા પણ નથી. આહાહા..! જે પદાર્થ દૂર છે, પોતાના અસ્તિત્વમાં નથી અને એના અસ્તિત્વમાં (છે), પોતાના અસ્તિત્વથી એ ભિન્ન અસ્તિત્વ છે તો ભિન્ન અસ્તિત્વની કોઈ પણ પર્યાયને બીજો ભિન્ન કરે (એમ હોય નહિ). ‘જ્ઞાનચંદ્રજી’! આવું છે આ, આકરું કામ છે. આહાહા..! પછી લોકો એકાંત છે એમ કરીને (કાઠી નાખે). ગમે એમ માનો, બાપુ! માર્ગ આ છે. આહાહા..!

એક તો એક પદાર્થ બીજાને અડતો નથી—એક સિદ્ધાંત. ત્રીજી ગાથા. એક પદાર્થ બીજા પદાર્થને અડતો નથી. કર્મ જીવને અડચા નથી, જીવ કર્મને અડચા નથી તો જીવ કર્મને કરે ને કર્મ જીવને વિકાર કરાવે એવું વસ્તુના સ્વરૂપમાં નથી. આહાહા..! ભારે આકરું કામ. તેમ એક જીવ બીજા અસ્તિત્વવાળા તત્ત્વોને, સત્તા રાખનારા તત્ત્વોને... તો સત્તાના તો ત્રણ પ્રકાર, ઉત્પાદ-વ્યય ને ધ્રુવ, તો બીજા પદાર્થો પણ સત્તાથી, સત્થી ઉત્પાદ-વ્યય ને ધ્રુવથી છે. એનો ઉત્પાદ, બીજો આત્મા એનો ઉત્પાદ કરે તો પર્યાયને કરે તો એ પર્યાય વિનાનો ઠર્યો, એનો કર્તા આ થયો. આહાહા..! ‘ધીયા’! ઝીણી વાતું છે બહુ. આહાહા..! પરની પર્યાયને પોતે કરે ત્યારે એ પર્યાય વિનાનો હતો એટલે કરી? કાળ તો એક છે. પર્યાય વિનાનું, ઉત્પાદ-વ્યય ને ધ્રુવ વિનાનું એ તત્ત્વ હોઈ શકે જ નહિ. કોઈ પણ પરમાણુ અને જીવ પોતાની સત્તાના ઉત્પાદ-વ્યય ને ધ્રુવના સત્ત્વથી ટકી રહ્યા છે. એના ઉત્પાદ-વ્યયને માટે બીજાની સત્તાની જરૂર છે નહિ. આહાહા..!

મુમુક્ષુ :- એક દ્રવ્યને બીજા દ્રવ્યની જરૂર પડે છે.

ઉત્તર :- બિલકુલ પડે નહિ. જરૂર પડે નહિ કીધું ને. કે એની સત્તામાં ઉત્પાદ-વ્યય ને ધ્રુવ તો એનું સત્ત્વ રાખ્યું છે. દરેક દ્રવ્યે ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રુવ સત્ રાખ્યું છે. સત્ દ્રવ્ય લક્ષણમ, ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રુવ તેનું સ્વરૂપ. ત્યારે ઉત્પાદ-વ્યય ને ધ્રુવ તો ભલે કાયમ રહ્યું પણ ઉત્પાદ-વ્યય વિનાનું કોઈ દ્રવ્ય નથી તો બીજો દ્રવ્ય એના ઉત્પાદ-વ્યયને કરે એ આખા લોકના ઉત્પાદ-વ્યયને કરવાનું અભિમાન છે. આહાહા..!

મુમુક્ષુ :- ઉત્પાદ ન કરે પણ ઉત્પાદમાં ફેરફેર કરે.

ઉત્તર :- ફેરફાર કરે તોય મિથ્યાદષ્ટિ. ફેરફાર એક સમયમાં ફેરે નહિ. જે સમયે જેનો ઉત્પાદ થવાનો તે થવાનો, આડે-અવળે થાય નહિ એનો પણ અને તારો (પણ). જે સમયે થવાની પર્યાય એ પછી થાય ને પછીની પહેલી થાય એવું ત્રણકાળમાં નથી. જે સમયમાં જે પર્યાય થવાની તે સમયે થવાની, તેના ઉત્પાદને લઈને. આહાહા..!

એથી એમ કહે છે, ‘લૌકિક જનોની માફક, લોકોત્તર પુરુષોનો (મુનિઓનો)...’ મોક્ષ થતો નથી.

બે વાત-સિદ્ધાંતના રહસ્યની બે મુખ્ય વાત. એક તો એક તત્ત્વ બીજાને અડે નહિ

ને એક તત્ત્વ બીજાની પર્યાયને કરે નહિ. કેમકે પર્યાય વિનાનું કોઈ દ્રવ્ય ત્રણકાળમાં નથી. જે પર્યાય વિનાનું નથી તો પછી આ પર્યાયને કરે? એ વસ્તુનું સ્વરૂપ જ એવું છે. આ કાંઈ પક્ષ ને પંથની વાત નથી. આહાહા...! જૈન ધર્મ એ કોઈ પક્ષ નથી, વાડો નથી, પંથ નથી, એ તો વસ્તુનીસ્થિતિ જે (રીતે) છે એ રીતે બતાવે છે. વસ્તુની સ્થિતિ જે રીતે છે એ રીતે બતાવે છે. આહાહા...! આવું સાંભળ્યું ન હોય એને તો આકરું લાગે. આમ આખો દિ' અમે આ કરીએ છીએ ને. શું કરે છે? ભાઈ!

મુમુક્ષુ :- વકીલાત કરી કરીને થાકી ગયા, આપ કહો છો કાંઈ કરી શકતો નથી.

ઉત્તર :- માને છે કરીએ છીએ, વકીલાત અમે કરીએ, ભાષા સલાહ આપીએ. સલાહ નહોતા આપતા 'રામજીભાઈ'? 'દેબરભાઈ' ને બધા આવે ત્યારે સલાહ આપતા. પછી એક મહિનો કેદમાં જાવું પડ્યું ને?

મુમુક્ષુ :- ક્રિયા ફળ વિનાની હોય?

ઉત્તર :- પણ એને લઈને ગયા એમ પણ નથી. જે પર્યાયમાં પરમાણુ પરિણમ્યા તે સમયના કાળમાં તે જ પરમાણુ તેના કર્તા છે. એનું ફળ પાછું કેદમાં જાવું એ એનું ફળ નથી. આહાહા...! આવી વાત છે, જગતથી જુદી જાત છે, બાપુ! એમ કે, આવો ગુનો કર્યો માટે એ ગુનાનું ફળ તરીકે એને આવશે, એ ગુના તરીકે એના ફળ આવશે એમ છે નહિ. એ સમયે તેની એવી પર્યાય થવાની છે એ પ્રકારે એની પર્યાય થશે. ગુનો કર્યો માટે આવી પર્યાય થઈ એમ પણ છે નહિ. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- એનો સ્વકાળ હતો માટે છે.

ઉત્તર :- બધે સ્વકાળે જ એનો પર્યાય થાય. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- જેવી ગતિ કરે એવું એને ફળ જ.

ઉત્તર :- એ પર્યાય કરે એવી પર્યાય થાય, ફળ મળે એવી વાત નથી અહીં. ફળ મળે તે વખતની પર્યાય તેની ભિન્ન ભિન્ન છે. આ પર્યાયને લઈને એ પર્યાય થઈ છે એમ નથી. શું કીધું? ભાઈ! અહીં શુભભાવથી પંચ મહાવ્રત પાળ્યા એથી એને દેવગતિ મળી, દેવગતિની પર્યાય થઈ. (તો કહે છે), ના. દેવગતિની પર્યાય કાળે તે પર્યાય થવાની હતી. આહાહા...! આવી વાત છે. ફળ કોનું? ફળ તો તે સમયે (છે). એક ગાથામાં આવી ગયું છે આપણે, ભાઈ! ૧૦૨ ગાથા. જે સમયે કર્તા છે તે સમયે પોતે ભોક્તા વેદતા છે. કરે છે ત્યારે વેદે છે. ૧૦૨ ગાથા. ભાઈ! કર્તા ને વેદતા. વસ્તુસ્થિતિ એવી છે. આહાહા...!

જે સમયે જે પર્યાય કર્તાપણે થઈ એ પોતે પરિણમનની કર્તા. તે સમયે તેનું ફળ વેદન પણ તે જ સમયે છે. વેદન પછી આવે એ પછીની પર્યાય, આને લઈને નહિ. 'જ્ઞાનચંદ્રજી' આવી વાત આકરી છે, ભાઈ!

મુમુક્ષુ :- પુણ્ય કરે તો પૈસા મળે છે.

ઉત્તર :- ધૂણેય મળતા નથી એને લઈને. આહાહા...! એ તો પૈસાના પરમાણુઓને એ સમયની ઉત્પાદની પર્યાય અહીં, અહીં સુધી આવવાની હતી તે આવી. પેલાને કારણે આવી છે એ નહિ, પુણ્યને કારણે આવી છે એમ નહિ. પૂર્વના પુણ્ય છે માટે આવી છે એમેય નહિ. આહાહા...! બહુ ફેર. આખું જીવન બદલાય જાય. આ તો આખા જીવનને પલટો મારવાની વાત છે. આહાહા...! એકાદ બે વાતું પકડીને માની બેસે કે, અમે જૈન છીએ, બાપુ! ઇ જૈનપણું કોઈ વસ્તુ છે.

‘જિન સો હી આત્મા, અન્ય સો હી કર્મ, કર્મ કટે જિન વચન સે એહી જિન વચનનો મર્મ’. આહાહા...! એ પણ સમજાવ્યું ત્યારે એમ કહ્યું. બાકી કર્મનો નાશ થાય એ પણ આત્માથી નહિ. કર્મ નાશ એટલે? કર્મની પર્યાય અકર્મરૂપે પરિણમે તેને કર્મનો નાશ થયો એમ કહેવામાં આવે. શું કીધું ઇ? આત્માએ કર્મનો નાશ કર્યો એમ કોઈ દિ’ બનતું નથી. નાશનો અર્થ શું છે? કે જે પર્યાય કર્મરૂપે હતી એ કર્મ પોતે પલટીને અકર્મપણે થવાની હતી એ અકર્મપણે થાય છે. આહાહા...! ઝીણી વાત છે, પ્રભુ! આહાહા...! માર્ગ પ્રભુનો અલૌકિક છે. એના પત્તાના મૂળ, એનું હૃદય-પાતાળ જ્યાં સુધી નહિ લ્યે ત્યાં સુધી સત્ (હાથ) નહિ આવે. આહાહા...! અને સત્ વિના એને સંસાર નહિ ટળે. આહાહા...!

એ અહીં કહે છે. ‘લૌકિક જનોની માફક, લોકોત્તર પુરુષ...’ લોકોત્તર તો કીધો એને. ભલે મિથ્યાદષ્ટિ છે, પરનો કર્તા માને છે, રખડવાનો છે પણ લોકોત્તર પુરુષ કહ્યો. કઈ અપેક્ષાએ? કે જૈનના નામનો લોકોત્તર પુરુષ જૈન છે. એનો સાધુ છે, પંચ મહાવ્રત પાળે છે, શુભ ક્રિયા કરે છે અને... આહાહા...! ઉઘાડા પગે ચાલે છે, લોચ કરાવે છે એ અપેક્ષાએ એને લોકોત્તર કહેવામાં આવ્યો, પણ છે મિથ્યાદષ્ટિ. આહાહા...! એ લોચની ક્રિયા પણ હું કરું છું. અત્યારે તો મેળો ભેગો કરે છે લોચ કરવો હોય તો પણ આ આંગળા મારા (તેનાથી) આમ આમ હું કરું છું, વાળને અડે છે એમેય નથી ને વાળ નીકળે છતાં આંગળાથી નીકળે છે એ પણ નથી. ભાઈ! આવું છે, બાપા! વસ્તુ આવી છે. આહાહા...! એ પણ કર્તા માન્યો એણે.

મુમુક્ષુ :- શરીરમાં ચળ આવે તો ખંજોળવું કે નહિ?

ઉત્તર :- એ અડતો નથી ને! આ હાથ એને અડતા નથી આમ. તેલ ચોપડે, તેલ શરીરને અડતું નથી. આહાહા...! આવી વાતો. માર્ગ ભાઈ! આકરો છે, ભાઈ! અને જેના ફળ... આહાહા...! ભલે એનું ફળ એના કાળે આવે પણ એનું ફળ અનંત આનંદ. આહાહા...! મોક્ષ એટલે અનંત આનંદ. સહજાનંદની મૂર્તિ પ્રભુ એવું જેનું ફળ એના કારણ પણ કેવા હોય! આહાહા...! કારણ એને કહેવાય. કારણથી તે કાર્ય થયું છે એ વ્યવહાર છે, એ પણ વ્યવહાર છે. આહાહા...! તે પર્યાયનો કાળ જ હતો, જન્મક્ષણ (હતો). તે પર્યાયનો જન્મક્ષણ ઉત્પાદ-ધ્રુવને લઈને પણ નહિ. આહાહા...! પ્રભુ.. પ્રભુ.. પ્રભુ! એ જીવની રક્ષા થઈ એ ઉત્પાદ થયો. એ ઉત્પાદ બીજાથી તો નહિ પણ એ ઉત્પાદ એના ધ્રુવથી પણ નહિ. ‘જ્ઞાનચંદ્રજી’!

આવી વાતું છે, ભગવાન! આહાહા...! માર્ગ આકરો લાગે. એની જે ઉત્પાદની પર્યાય છે એને ધ્રુવની અપેક્ષા નથી, એને વ્યયની અપેક્ષા નથી. કેમકે ઉત્પાદ-વ્યય ને ધ્રુવ ત્રણ સત્ છે. જેમ પર સત્ છે તેને બીજો ન કરે, એમ ત્રણેય સત્ છે એમાં એક સત્ બીજાનું ન કરે. આહાહા...! ક્યાં સુધી લઈ ગયા! સમજાય છે કાંઈ?

એ સત્-ઉત્પાદ-વ્યય ને ધ્રુવ આવું સત્, એ સત્ પણ પોતાના ઉત્પાદ ને ધ્રુવની અપેક્ષા રાખતું નથી, એને વ્યયની અપેક્ષા નથી, વ્યયને ઉત્પાદની અપેક્ષા નથી. ઉત્પાદને ધ્રુવની ને ધ્રુવને ઉત્પાદની અપેક્ષા નથી. ત્રણે સત્... સત્... સત્... સત્... સત્... આહાહા...! એક એક દ્રવ્યમાં એક સમયમાં ત્રણેય સત્ (છે). સત્ને કોઈ હેતુ હોય નહિ. આહાહા...! આકરું કામ છે, પ્રભુ! ઓહોહો...! ક્યાંનું ક્યાં લઈ ગયા!

અહીં છ કાયના (જીવની વાત ચાલે છે). આહા...! સત્ છે, અને જે સમયનું જે પર્યાયનું સત્ છે તે પર્યાયનું તેના સત્ને બીજો કરે, એ પર્યાયને એના ધ્રુવનો પણ આશ્રય નથી તો બીજો એના ઉત્પાદને કરે (એ ત્રણકાળમાં છે નહિ). આહાહા...! કેટલાકે તો આવી વાત સાંભળી ન હોય. વાડામાં પડ્યા હોય. જે જાતની વાત સાંભળીને માની હોય, વાડો પુરો કરીને ચાલી જશે. આહાહા...!

ભગવાન તો અહીં એમ કહે છે, લોકોત્તર પુરુષ ભલે હો. જૈનનો આમ સાધુ તે કેવો? આમ જોઈને ચાલે, જોઈને નિર્દોષ આહાર લે, પંચ મહાવ્રત ચોખ્ખા પાળે, નિરતિચાર પાળે. આહા...! વ્યવહાર જેનો ચોખ્ખો, જેને વ્યવહાર સમકિતી પણ કહ્યા. અહીં લોકોત્તર કહ્યો. આહા...! પણ જે એક જીવ બીજા જીવની દયા પાળી શકું, આ સ્ત્રીનો આત્મા છોકરાને મોટા કરી શકું, પાળી શકું. નહિ? તો એને મેળે મોટો થાય બિચારા? નાના છોકરા હોય, લ્યો!

મુમુક્ષુ :- મૂળ તત્ત્વમાં અપવાદ હોય તો સારું.

ઉત્તર :- અપવાદ તો નિંદા કહેવાય. અપવાદ હોય નહિ.

અહીં તો એક જ સત્તાની સત્ વાત, સત્ છે. આહાહા...! અહીં અટક્યું છે ક્યાં?

લોકોત્તર પુરુષ ભાઈ! અહીંયાં (શબ્દ) વાપર્યો છે. આહાહા...! ‘પરદ્રવ્યાત્મતત્ત્વયો:

કર્તૃકર્મત્વસમ્બન્ધાભાવે તત્કર્તૃતા કુત:।’ એની વ્યાખ્યા કરી. આહાહા...! આ આંગળી પણ આમ જે આમ થાય છે એનો જે આ પર્યાય છે એનો કર્તા આત્મા તો નથી પણ એ પર્યાય તેના ધ્રુવથી, પરમાણુનો જે ધ્રુવ છે એનાથી પર્યાય નથી, પર્યાય પર્યાયથી થઈ છે. આહાહા...! આકરું લાગે બીજાને, શું થાય? પરમાત્માનું સત્ જ એવું કોઈ છે. એમાં એકાંત તાણી જાય. કરી શકાય, આ કરીએ છીએ.

એક ફેરી એ તો ન્યાં થયું હતું. આ કર્યું, લ્યો! આ કર્યું. એમ બોલ્યો હતો. ‘ચીમન ચકુ’! છે ને અત્યારે? ‘ચીમન ચકુ’ ‘મુંબઈ’ સ્થાનકવાસીમાં. તમે કહો કે, હાથ ફેરવી (શકાતો

નથી). આ હાથ ફેરવ્યો, લ્યો! અહીં બેઠા હતા ને અહીં વાત થઈ હતી. આવા એના સ્થાનકવાસીના અગ્રેસર છે. કીધું, બાપુ! આ હાથ છે એના પરમાણુ ઊંચા થયા છે એ આત્માથી નહિ. આત્મા આત્માની પર્યાયથી ઊંચો થયો ને આ શરીર શરીરની પર્યાયથી ઊંચું થયું. આહા...! એને ઠેકાણે કહે, લ્યો! અમે હાથ ફેરવ્યો. અહીં બેઠા હતા ને કહ્યું. એ આ મંદિરની સાલ (સંવત) ૧૯૯૭, ૯૬-૯૭, ૯૬-૯૭. અરે...રે...! આકરી વાત, પ્રભુ!

તારા એક સમયનું જે સત્ છે તે બીજે સમયે નહિ, એ બીજે સમયે એને લઈને નહિ. આહાહા...! એક સમયની પર્યાયનું સત્ છે એ એને લઈને (છે). બીજી પર્યાયની સત્ નહિ પણ એ પર્યાય ધ્રુવને લઈને નહિ. આહાહા...! ગજબ વાત છે. ‘જ્ઞાનચંદ્રજી’! આવી વાત છે, બાપુ! આહાહા...! આકરું લાગે બીજાને.

આમાં તો બહુ લખ્યું છે. એણે તો કંઈક કુપંથમાં એવી ભાષા લખી છે. (‘સમયસાર નાટક’ ‘સર્વવિશુદ્ધિ દ્વાર’, શ્લોક-૧૦) ‘હૃદયકા અંધા...’ આ ગાથાનો અર્થ કર્યો. ‘અજ્ઞાની જીવ મિથ્યાત્વસે વ્યાકુલ હોકર મનમેં અનેક પ્રકારકે જૂઠે વિકલ્પ ઉત્પન્ન કરતા હૈ,...’ આહાહા...! કલ્પનાઓ કરે આનું આમ કરું ને આનું આમ કરું ને આનું આમ થાય ને, આહાહા...! ‘જૂઠે વિકલ્પ ઉત્પન્ન કરતા હૈ ઔર એકાંત પક્ષ ગ્રહણ કરકે આત્માકો કર્મકા કર્તા માનકે નીચ ગતિકા પંથ પકડતા હૈ.’ આહાહા...! નરક ને નિગોદની ગતિમાં જશે. અર...ર...ર...!

‘વહ વ્યવહારસમ્યક્ત્વી...’ અહીં લોકોત્તર કહ્યું. ‘ભાવચારિત્ર કે બિના...’ અંતર વીતરાગતા વિના. પેલામાં તો રાગની ક્રિયાનો કર્તા ને પરની ક્રિયાનો કર્તા માને. વીતરાગ ચારિત્ર વિના, આહાહા...! વીતરાગી સમ્યગ્દર્શન ને વીતરાગી ચારિત્ર એના વિના ‘બાહ્ય ચારિત્ર સ્વીકાર કરકે શુભ ક્રિયાસે કર્મકા કર્તા કહલાતા હૈ.’ શુભ ક્રિયાનો કર્તા હું છું, મહાવ્રતનો પાળનાર હું છું, એ રાગનો કર્તા માને એ પણ મિથ્યાદૃષ્ટિ છે. આહાહા...! ‘વહ મૂર્ખ મોક્ષકો તો ચાહતા હૈ પરન્તુ નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ કે બિના સંસાર સમુદ્રસે નહિ તરતા.’ આહાહા...! આ તો ‘સમયસાર’ની ટીકા કરનારે આમ કહ્યું. આહા...!

ભાવાર્થ :- ‘જેઓ આત્માને કર્તા માને છે,...’ આમાં અત્યારે પરની પર્યાયની વાત છે, પોતાની પર્યાયનો કર્તા નહિ એ વાત અત્યારે નથી. એનો અધિકાર ચાલે ત્યારે એનો ચાલે. પોતાની પર્યાયનો પણ કર્તા નથી, એ ૩૨૦ ગાથા, ૩૨૦ માં આવી ગયું ને કાલે, પરમ દિ’? મોક્ષને પણ આત્મા કરતો નથી, બંધને કરતો નથી, ઉદયને કરતો નથી, નિર્જરાને કરતો નથી આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- આત્મા તો પોતાની સન્મુખ થાય છે.

ઉત્તર :- સન્મુખ થાય એ સ્વતંત્ર પોતાની પર્યાયથી થાય છે. આહાહા...! આકરી વાત છે. બહુ સરસ વાત છે, બહુ સારી વાત (છે). ‘જ્ઞાનચંદ્રજી’! બરાબર આવ્યા છે ને વાત

સારી આવી. ભાગ્યશાળીને તો કાને પડે એવી વાત આવી છે. આહાહા...! એવી વાત છે, બાપુ! અરે...! સત્ સાંભળવા મળે નહિ એનો વિચાર ને મંથન કે દિ' કરે? આહાહા...!

‘જેઓ આત્માને કર્તા માને છે, તેઓ ભલે મુનિ થયા હોય...’ સાધુ દિગંબર સંત થયા હોય. શ્વેતાંબરના એને તો મુનિ કહેવાતા જ નથી જૈનમાં. શ્વેતાંબરના સાધુ સ્થાનકવાસી સાધુ એ તો અન્યમતિ છે, જૈનમતિ નથી. આકરી વાત છે, પ્રભુ!

મુમુક્ષુ :- એનામાં પણ આચાર્યો તો હોય છે.

ઉત્તર :- આચાર્ય મિથ્યાદષ્ટિ. બધો આખો પંથ મિથ્યાદષ્ટિ છે. ભગવાને એમ કીધું છે ને. અમારા સ્વભાવની વાતથી વિરુદ્ધ જેણે કર્યું છે, બધું વિરુદ્ધ કર્યું છે. કપડા રાખવા ને સ્ત્રીમાં મુક્તિ ને... આહાહા...! ભગવાનને રોગને આહા...!

મુમુક્ષુ :- દવા તો લેવી જોઈએ ને.

ઉત્તર :- દવા લે, રોગ થાય, રોગની દવા લે એ બધી કલ્પના. અહીં તો મુનિ થાય એને રોગ હોય તો આહાર દેનાર આહારમાં ભેગી ભેળવીને આપે. મુનિને જુદું એને દવા હોય નહિ. બીજે કાળે (હોય નહિ). આહાર અત્યારે કર્યો ને પછી દવા બીજે સમયે, બીજે કાળે લેવી... બાપુ! (એમ હોય નહિ).

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- એ બધા ડોક્ટર પણ.... અહીં તો બધાની સત્નું ઉઘાડ છે. પોલ નીકળે એવું છે. આહાહા...!

અહીં તો મુનિ ભલે હોય, એમ કીધું પછી પ્રશ્ન ક્યાં? જૈનનો ‘મુનિ થયા હોય તોપણ લૌકિક જન જેવા જ છે;...’ આહાહા...! ‘કારણ કે, લોક ઈશ્વરને કર્તા માને છે અને તે મુનિઓએ આત્માને કર્તા માન્યો...’ આહાહા...! મૂળ પાઠ-‘કુંદકુંદાચાર્ય’નો પાઠ તો છ કાયનો છે. એકેન્દ્રિય, બેઈન્દ્રિય, ત્રણઈન્દ્રિય, ચૌઈન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિય. એ પાંચે ઈન્દ્રિયવાળા એકેન્દ્રિયથી એની કોઈ પણ પર્યાયને બીજો કરી શકે (એમ માને) એ મિથ્યાદષ્ટિ છે. આહાહા...! પંચેન્દ્રિયની પર્યાયને પણ એની છે. છોકરો ને બાળક ઊભા થાય છે એ પંચેન્દ્રિયની પર્યાયથી (ઊભા થાય છે). એને એની માં કહે કે, મેં આને મોટો કર્યો. ભ્રમણા મિથ્યાત્વ છે. અર...ર...! બધું આવું હોય? આખી દુનિયા (એમ માને છે). ભાઈ! એનું શરીર જુદું, એનો આત્મા જુદો. એનો આત્મા સત્ છે ને એના શરીરના રજકણો પણ સત્ છે, એની પર્યાય જે સમયે થવાની તે તેનાથી થાય છે. એને ઠેકાણે બીજો કહે કે, મારાથી થાય છે એ અજ્ઞાન છે, મિથ્યાત્વ છે. આહાહા...! આવું માનશે તો કોઈ કોઈનું કરશે નહિ. પણ કોણ કરી શકતું હતું તે કરશે નહિ? ફક્ત માન્યતામાં ફેર છે. બાકી તો જે સમયે જે પર્યાય પરની ને સ્વની થવાની તે થાય જ છે. આહાહા...!

આ તો આમાં એક ભાવ નામનો ગુણ છે, એમ પરમાણુમાં પણ એક ભાવ નામનો

ગુણ છે. જે ગુણીનું લક્ષ કરતાં તે ગુણને કારણે તેની પર્યાય વર્તમાનમાં હોય, હોય ને હોય જ. ૪૭ ગુણમાં ભાવ ગુણ છે. ‘સમયસાર’ માં પાછળ ૪૭ શક્તિ છે ને? એમાં એક ભાવ ગુણ છે. ભાવ નામનો ગુણ એ વર્તમાન પર્યાય વિના હોય નહિ એ એમ કહેવું એ પણ ગુણથી પર્યાય થઈ એ પણ વ્યવહાર છે. પણ એ પર્યાય તે કાળે તે પોતાથી થઈ છે. આહાહા..! એ સિવાય આગળ-પાછળ એક સમયમાત્ર ફરે નહિ. આહાહા..! કહો, ‘દેવીલાલજી’! આહાહા..! પાણી ઊતરી જાય એવું છે. અભિમાન... જ્યાં-ત્યાં હું કરું, હું કરું, ‘હું કરું હું કરું’ એ જ અજ્ઞાન છે, શકટનો ભાર જેમ જ્ઞાન તાણે’ ગાડાની નીચે કૂતરાને ટુંટું અડચું હોય. ગાડુ ચાલતું ચાલતું હોય તો જાણે, આ ગાડાને હું ચલાવું છું.

મુમુક્ષુ :- એ તો ભગવાન કરે એમ બતાવે છે.

ઉત્તર :- ભગવાન કરે... એ તો કહ્યું નહિ? ઈશ્વર વિના પાંદડું હલે નહિ. એ સ્વામીનારાયણનો સાધુ હતો. ત્યાં અમે જોવા ગયેલા. હું ને ‘મકનભાઈ’ સાથે હતા, ‘મકનભાઈ’. અંદર જોયું નહોતું એટલે જોવા ગયા. મને દેખીને (બોલ્યો), ઈશ્વર વિના (પાંદડું હલે નહિ). નાની ઉંમર તે દિ’ ૨૨-૨૩ વર્ષની ઉંમર, (મને) દેખીને કહ્યું કે, ઈશ્વર વિના પાંદડું હલે નહિ. હવે આને ક્યાં કહેવું? કીધું. આહાહા..! દરેક આત્મા ઈશ્વર. પરમાણુ પણ ઈશ્વર, જડેશ્વર છે. પરમાણુ જડેશ્વર છે, ભગવાન ચૈતન્યઈશ્વર છે. આહાહા..! કોઈને લઈને કોઈનું કાંઈ થાય એવું છે નહિ. આહાહા..!

‘અને તે મુનિઓએ પણ આત્માને કર્તા માન્યો-એમ બન્નેની માન્યતા સમાન થઈ.’ ઈશ્વર કર્તા માનનારા અને આ પર્યાયને કર્તા માનનારા. આહાહા..! ‘માટે જેમ લૌકિક જનોને મોક્ષ નથી, તેમ તે મુનિઓને પણ મોક્ષ નથી.’ આહાહા..! ‘જે કર્તા થશે તે કાર્યના ફળને ભોગવશે જ...’ કાર્યના ફળને ભોગવશે અહીં તો ઈ કીધું. એવી જ પર્યાય આવશે. આહાહા..! જે કર્તાપણાની બુદ્ધિમાં રહ્યો છે તેની પર્યાય ભવિષ્યમાં પણ દુઃખરૂપની પર્યાય થશે એવું જ આવશે, દુઃખરૂપની જ પર્યાય આવશે એવું થશે. આહાહા..!

‘કાર્યના ફળને ભોગવશે જ, અને જે ફળ ભોગવશે તેને મોક્ષ કેવો?’ સંસારની ક્રિયાનું ફળ. આ કર્તા થાય તો એ કર્તા મિથ્યાત્વ છે અને એ મિથ્યાત્વનું ફળ દુઃખની દશા ભવિષ્યમાં આવશે. દુઃખની દશા (આવશે). દુઃખ તો અત્યારે પણ છે. જે ઊંઘી શ્રદ્ધા છે એ પોતે દુઃખ છે પણ એ દુઃખ લંબાશે. આહાહા..! પછી પણ દુઃખમાં આવશે. સંયોગો પ્રતિકુળ આવશે અને એમાં દુઃખમાં જાશે. એ વાત કહેવા માંગે છે. નારકીના સંયોગ પ્રતિકુળ છે. બાકી આવશે તો એ સમયની પર્યાયને કાળે પણ ઉપદેશ આપવામાં શું આપે? આહાહા..! ‘કાર્યના ફળને ભોગવશે જ, અને જે ફળ ભોગવશે તેને મોક્ષ કેવો?’ આહાહા..!

(અનુષ્ટુભ)

નાસ્તિ સર્વોઽપિ સમ્બન્ધઃ પરદ્રવ્યાત્મતત્ત્વયોઃ ।

કર્તૃકર્મત્ત્વસમ્બન્ધાભાવે તત્કર્તૃતા કૃતઃ ॥૨૦૦॥

હવે, ‘પરદ્રવ્યને અને આત્માને કાંઈ પણ સંબંધ નથી, માટે કર્તાકર્મસંબંધ પણ નથી’
-એમ શ્લોકમાં કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :- [પરદ્રવ્ય-આત્મતત્ત્વયોઃ સર્વઃ અપિ સમ્બન્ધઃ નાસ્તિ] પરદ્રવ્યને અને આત્મતત્ત્વને સઘળોય (અર્થાત્ કાંઈ પણ) સંબંધ નથી; [કર્તૃ-કર્મત્ત્વ-સમ્બન્ધ-અભાવે] એમ કર્તાકર્મપણાના સંબંધનો અભાવ હોતાં, [તત્કર્તૃતા કૃતઃ] આત્માને પરદ્રવ્યનું કર્તાપણું ક્યાંથી હોય?

ભાવાર્થ :- પરદ્રવ્યને અને આત્માને કાંઈ પણ સંબંધ નથી, તો પછી તેમને કર્તાકર્મસંબંધ કઈ રીતે હોય? એ રીતે જ્યાં કર્તાકર્મસંબંધ નથી, ત્યાં આત્માને પરદ્રવ્યનું કર્તાપણું કઈ રીતે હોઈ શકે? ૨૦૦.

શ્લોક-૨૦૦ ઉપર પ્રવચન

‘હવે, ‘પરદ્રવ્યને અને આત્માને કાંઈ પણ સંબંધ નથી,...’ કોઈ દ્રવ્યને ને કોઈને કાંઈ સંબંધ નથી. પણ અહીં તો એક આત્માને ને પરદ્રવ્યને એટલું લેવું છે. બાકી તો કોઈ દ્રવ્યને બીજા દ્રવ્ય સાથે કાંઈ સંબંધ નથી. આત્માને બીજા આત્મા સાથે કાંઈ સંબંધ નથી.

મુમુક્ષુ :- અત્યંત અભાવ છે.

ઉત્તર :- બે વચ્ચે અભાવ છે. આ આંગળી આંગળીને અડતી નથી. આહાહા...! એક બીજાનો અભાવ છે, આવી વાત છે, ભાઈ! ઝીણી પડે પણ સત્ય (આ છે).

‘પરદ્રવ્યને અને આત્માને કાંઈ પણ સંબંધ નથી,...’ અથવા એક દ્રવ્યને ને બીજા દ્રવ્યને કાંઈ પણ સંબંધ નથી. ‘માટે કર્તાકર્મસંબંધ પણ નથી...’ જ્યારે એક દ્રવ્યને બીજા દ્રવ્યની સાથે કાંઈ સંબંધ નથી તો કર્તાકર્મ સંબંધ પણ છે નહિ. એ શ્લોકમાં કહેશે.

(શ્રીતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

પ્રવચન નં. ૩૯૪, શ્લોક-૨૦૦ ગાથા-૩૨૪ થી ૩૨૭ સોમવાર, જ્યેષ્ઠ સુદ ૧૧,
તા. ૨૬-૦૫-૧૯૮૦

૨૦૦ કળશ, ૨૦૦ કળશ. ‘હવે, ‘પરદ્રવ્યને ને આત્માને કાંઈ પણ સંબંધ નથી, માટે કર્તાકર્મસંબંધ પણ નથી’ એમ. માટે કર્તાકર્મસંબંધ પણ નથી. એક આત્મા પરનું કાંઈ કરી શકે નહિ એનું કારણ, કે એક દ્રવ્યને ને બીજા દ્રવ્યને કાંઈ સંબંધ નથી. સંબંધ નથી તે કર્તા કેમ બની શકે? આહાહા...! ગાથા.

નાસ્તિ સર્વોઽપિ સમ્બન્ધઃ પરદ્રવ્યાત્મતત્ત્વયોઃ ।

કર્તૃકર્મત્ત્વસમ્બન્ધાભાવે તત્કર્તૃતા કૃતઃ ॥૨૦૦॥

‘પરદ્રવ્ય-આત્મતત્ત્વયોઃ સર્વઃ અપિ સમ્બન્ધઃ નાસ્તિ’ પરદ્રવ્ય શરીર, કર્મ, વાણી, મન, સ્ત્રીના શરીર, કુટુંબ, કબીલાના જડ શરીરો, એનો આત્મા પણ પર, એ ‘પરદ્રવ્યને અને આત્મતત્ત્વને સઘળોય (અર્થાત્ કાંઈ પણ) સંબંધ નથી;...’ આહાહા...! શરીરનો કોઈ અવયવ બીજાના શરીરના અવયવને અડે એમ બનતું નથી. આહાહા...! શરીર એકબીજાને અડે નહિ તો શરીરના અવયવ, કોઈ પણ અવયવ બીજાના શરીરના અવયવને અને એને આત્માને કાંઈ સંબંધ નથી બેયને. બેય પરમાણુ સાથે (કાંઈ સંબંધ નથી). આહાહા...! ‘પરદ્રવ્યને અને આત્મતત્ત્વને...’ પરદ્રવ્ય એટલે પછી શરીર, વાણી, મન, બહારની ચીજો, પૈસા, પાણી, મકાન એ કોઈ ચીજને, આત્માને ને એને કાંઈ સંબંધ નથી. આહા...!

મુમુક્ષુ :- ક્યારે એવો સંબંધ નથી?

ઉત્તર :- સદાય સંબંધ નથી, ત્રિકાળ સંબંધ નથી. ઝીણી વાત છે. કીધુંને પહેલું? કે આ શરીરનો કોઈ પણ અવયવ (એને) બીજા શરીરના અવયવની સાથે કાંઈ સંબંધ નથી. એ તો પરદ્રવ્યની સાથે પરદ્રવ્યનો સંબંધ (કલ્પો). આ તો આત્માને પરદ્રવ્ય સાથે કાંઈ સંબંધ નથી એમ અહીં સિદ્ધ કરવું છે.

મુમુક્ષુ :- જ્ઞાની થયા પછી ને?

ઉત્તર :- માને ન માને એમાં ક્યાં? અજ્ઞાનીને પરદ્રવ્ય સાથે સંબંધ નથી. ઇ માને ગમે તે રીતે. અજ્ઞાનીને પણ પરદ્રવ્ય સાથે કાંઈ સંબંધ નથી. આહા...!

મુમુક્ષુ :- પૈસાનો સંબંધ તો છે.

ઉત્તર :- પૈસા-બૈસા ધૂળમાં ક્યાં હતા. એ ધૂળના છે. એ આત્મા એને અડે છે? આહાહા...! કાંઈ સંબંધ નથી જરીએ.

મુમુક્ષુ :- સગાવહાલાં ને પૈસાની સાથે સંબંધ છે ને!

ઉત્તર :- એ બધી વાતું. ક્યાંય કોઈ સાથે સંબંધ (નથી). આ શરીરના રજકણ છે, આ અવયવ બધા શરીરના (છે) એ અવયવ સાથે આત્માને કાંઈ સંબંધ નથી. આહાહા...! આ તો નજીક છે. શરીરના અવયવો બધા, પાંચ જડ ઇન્દ્રિયો, અત્યારે અહીં ભાવેન્દ્રિય નથી લેવાની. અહીં તો પરદ્રવ્ય લીધું છે. એટલે જે પાંચ ઇન્દ્રિય આ જે જડ છે એનો કોઈ પણ અવયવ, એનો કોઈ પણ ભાગ આત્માને ને એને કાંઈ સંબંધ નથી. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- દુનિયાના બધા કામ અટકી જાય.

ઉત્તર :- બધા કામ થયા જ કરે છે, અટકે ક્યાંથી? કામ વિનાના પરમાણુ નથી. એ તો કહ્યું હતું. કોઈ પણ પદાર્થ નકામો એટલે પોતાની પર્યાયના કાર્ય વિનાનો કોઈ પદાર્થ છે નહિ. આ જગતમાં જેટલા પદાર્થ છે એ બધા દરેક સમયે પોતાની પર્યાયરૂપી, અવસ્થારૂપી કાર્યના કર્તા છે. એ પર્યાય વિનાના નથી તો બીજા એનું કરવાનું કરે શું? આહાહા...! આકરી વાત છે. આ શ્લોક બહુ ઊંચો છે.

‘સર્વઃઅપિ સમ્બન્ધઃ નાસ્તિ’ ‘સર્વઃઅપિ સમ્બન્ધઃ નાસ્તિ’ આહાહા...! પ્રભુ! તું તો જ્ઞાન સ્વરૂપ છો ને!

મુમુક્ષુ :- નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ તો છે.

ઉત્તર :- નિમિત્તનૈમિત્તિક સંબંધ એટલે એક બીજાને કરે એમ કાંઈ નથી. નિમિત્તનૈમિત્તિક સંબંધ બોલાય પણ એ એમ વસ્તુ નથી. સંબંધનો જ અભાવ છે એકબીજામાં તો સંબંધ શું? એક ચીજ ને બીજી ચીજ વચ્ચે અભાવ છે. શરીરના અવયવો અને આત્મા, બે વચ્ચે અત્યંત અભાવ છે. આહાહા...! આકરી વાત છે, ભાઈ! શરીરના અવયવોથી હું કામ લઈ શકું છું. હાથ સારા હોય, પગ સારા હોય, શરીર લઠ્ઠ જેવું હોય એના અવયવો પણ એવા તો હોય.. આહાહા...! એ તો જડ છે, માટી છે, ધૂળ છે. ધૂળની સાથે આત્માને કાંઈ સંબંધ નથી. આહાહા...! ‘સર્વઃઅપિ સમ્બન્ધઃ’ અહીં તો ભાષા પાઠ છે. સર્વ સંબંધ. આહા...!

મુમુક્ષુ :- જ્ઞાતા-જ્ઞેયનો સંબંધ...

ઉત્તર :- એ જ્ઞાતા-જ્ઞેય તો જાણવાની અપેક્ષાએ વાત છે. એ વ્યવહાર છે. એ જ્ઞાતા ને એ પરજ્ઞેય એ પણ વ્યવહાર છે. નિશ્ચયથી તો પોતે જ જ્ઞાતા ને પોતે જ જ્ઞેય ને પોતે જ જ્ઞાન છે. પરની સાથે સંબંધ શું છે? આહાહા...! પરનો કર્તા તો નથી, પરની સાથે સંબંધ તો નથી પણ પરને જાણતો પણ નથી. આહાહા...! જાણવા કાળે પોતાની જ્ઞાનની પર્યાયને જાણે છે એમાં એ વસ્તુ એને જણાય જાય છે. એ વસ્તુને લઈને નહિ, એ જ્ઞાનની પર્યાયના સામર્થ્યને લઈને સ્વ ને પર પોતા વડે, પોતાથી જણાય જાય છે. આહાહા...! અરે...! જગતને આકરું પડે.

‘સર્વઃઅપિ સમ્બન્ધઃ’ કીધું ને અહીંયાં? પરદ્રવ્યને અને આત્મતત્ત્વને... આહાહા...! આંખની પાપણને અને કાળા ગોળાને કે જીભને કે આ આંગળીના અવયવ ને બીજા પણ

એને ને આત્માને કાંઈ સંબંધ નથી, જરીએ સંબંધ નથી. પરમાણુ પોતાની પર્યાયથી પરિણમતા ઊભા ટકી રહ્યા છે. દરેક પરમાણુ, દરેક સમયે પોતાની પર્યાયથી પરિણમતા ટકી રહ્યા છે. એની સાથે બીજા દ્રવ્યનો (કે) આત્માનો સંબંધ જરીએ નથી. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- કોઈ પાસે રૂપિયા લાવીને ન દેવા તો શું થાય!

ઉત્તર :- રૂપિયા લીધા હતા કે દિ? લીધા છે એ માન્યું છે. એ ખોટું છે. પરમાણુના પૈસા એ આત્મા લે અને પરને દે એ વાતમાં માલ કાંઈ નથી. આહાહા...! ઝીણી વાત છે, ભાઈ! અહીં તો પરદ્રવ્ય સાથે કાંઈ સંબંધ નથીમાં દાળ, ભાત, રોટલા ને સવારમાં ચા ને દૂધ એને ને આત્માને કાંઈ સંબંધ નથી. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- મહેમાનને રોકવા ને પછી કહેવું કે રોકવાને ને અમારે કાંઈ સંબંધ નથી.

ઉત્તર :- કોણ પણ મહેમાન છે ક્યાં?

મુમુક્ષુ :- પછી કહેવું કે આહાર ...

ઉત્તર :- આહાર દે કોણ? આહાર જડ માટી (છે). એનું ઊંચું થવું, નીચું થવું, ક્ષેત્ર ફેર થવો, એના કોળીયા થવા, કટકા થવા, આત્માને ને એને કાંઈ સંબંધ નથી. આહાહા...! આવી વાત છે. આ બહુ ઊંચો શ્લોક છે.

‘સર્વઃઅપિ સમ્બન્ધઃ નાસ્તિ’ બસ! એટલું. ખલાસ થઈ ગયું. કોની સાથે? ‘પરદ્રવ્ય-આત્મતત્ત્વયોઃ’ અત્યારે એ જ વાત છે. આત્મતત્ત્વને અને પરદ્રવ્યને ‘સર્વઃઅપિ નાસ્તિ’ કાંઈ સંબંધ નથી. આહાહા...! એને ઠેકાણે અહીં અમારા વહાલા છે ને આ સગા છે ને અમારા જમાઈ થાય છે ને મામા થાય ને ધૂળ થાય... કાંઈ સંબંધ નથી. આત્મા વસ્તુ ભિન્ન છે. બીજી વસ્તુ, આ શરીરના બધા રજકણો પણ ભિન્ન છે. એ રજકણને અને આત્માને કાંઈ સંબંધ નથી. આહાહા...! આવું માને યથાર્થ-જેમ છે તેમ એ માને કે, કોઈ દ્રવ્ય આત્માને અડતું નથી. આત્મા (સાથે) કાંઈ સંબંધ નથી. સંબંધ નથી તો કર્તા કેમ હોઈ શકે? એ સિદ્ધ કરવું છે. જ્યારે આત્માને ને પરને સંબંધ નથી તો પછી કર્તા શી રીતે હોય શકે?

મુમુક્ષુ :- પંડિતજીએ આટલા આટલા તરજૂમા કર્યા.

ઉત્તર :- તરજૂમા કોણ કરે? અભિમાન કરે અંદર કે, આ હું કરું છું ને બહાર પડે ને લોકો જાણે. એ તો ઊંડો મિથ્યાત્વ ભાવ છે. આહાહા...! ઝીણી વાત છે, ભાઈ! આહા...! દુનિયાથી તો મરી જવાય, મરે ત્યારે સાજો થાય એવું છે. દુનિયાથી મરે તો સાજો થાય એવું છે. એટલે શું કહ્યું? પરચીજથી મરે. મારે ને એને કાંઈ સંબંધ નથી. તો તે જીવતો થાય એવો છે નહિતર મરી જાય છે. પરના સંબંધને ગણો... આહાહા...! મારા અક્ષર સારા છે માટે લખું.

મુમુક્ષુ :- મોતીના દાણા જેવા.

ઉત્તર :- હા અમારે ભાઈ હતા ને? મોટાભાઈ ‘ખુશાલભાઈ’. એનું નામું પોતે લખતા.

ઘરનું, ડોં! પણ મોતીના દાણા જેવા અક્ષર. કુદરતે એવું હતું, કુદરતે. એ ‘કુવરજીભાઈ’ ને બીજા ચોપડા ન લખે, લખે પોતે ‘ખુશાલભાઈ’ મોતીના દાણા જેવા અક્ષર પડે આમ. આહા...! એ તો અક્ષરની પર્યાય તે કાળે, તે પ્રમાણે પરિણમવાની હતી. આત્માને ને અક્ષરને કાંઈ સંબંધ નથી. એમ આવ્યું આમાં?

‘નાસ્તિ સર્વઃઅપિ સમ્બન્ધઃ પરદ્રવ્ય-આત્મતત્ત્વયો’ આત્માને અને પરદ્રવ્યના તત્ત્વને કાંઈ પણ સંબંધ નથી. પછી આ ખેડ-ખેડ કરે કે નહિ? ‘રામજીભાઈ’! ખેતી ન કરે? કાંઈ ન કરી શકે. આહાહા...! ઝીણી વાત બહુ, બાપુ! આહાહા...! એક આ ૨૦૦ શ્લોક છે એક તો આંકડોય પૂરો થઈ ગયો છે ૨૦૦ અને વાત પણ એવી જ છે. આહાહા...! ‘નાસ્તિ સર્વઃઅપિ સમ્બન્ધઃ’ કોની સાથે? કે, આત્મા અને પરદ્રવ્ય સાથે. આહાહા...! અત્યારે એ લેવું છે. નહિતર પરદ્રવ્યમાં પણ બીજા-બીજા દ્રવ્યની સાથે કાંઈ સંબંધ નથી. એક પરમાણુને બીજા પરમાણુ સાથે કાંઈ સંબંધ નથી. દરેક દ્રવ્ય પોતાની વર્તમાન પર્યાયે પરિણમતા ટકી રહ્યા છે. પણ સાંભળ્યું છે કે દિ? ને ખબર કે દિ? જૈનમાં જન્મ્યા હોય તોય મજૂરી કરી કરીને જિંદગી પૂરી કરે. ઈ મજૂરી કરે છે. ભલે પછી પાંચ, દસ લાખ પેદા કરે પણ મોટો મજૂર. રાગ અને દ્વેષ વિકારના કર્તા મોટા મજૂર છે. એય ‘બલુભાઈ’! શેઠિયાઓને મજૂર કહેવા! ભગવાન કહે છે, મજૂર નહિ પણ ભિખારી છે. કેમકે પોતાની ઋદ્ધિ અહીં અંદર છે એની તો ભાળ-સંભાળ કરતો નથી અને જે એની નથી અને જેમાં એ પોતે નથી એની સંભાળ કરવા રોકાય (છે તે) ભિખારી છે. આહાહા...! કહો ‘ટોળિયાજી’! આવી વાતું છે. આ દુકાને બધો ધંધો ચાલે. છોકરાઓ કરે છે ને! એ પણ પહેલા કરતા ને! આહાહા...!

અહીં કહે છે, પ્રભુ! ‘અમૃતચંદ્રાચાર્ય’ મહા સંત, મહા મહાત્મા, આહાહા...! એ મહાત્મા એમ કહે છે, કે પ્રભુ એમ કહેતા હતા, પ્રભુ એમ કહે છે, કે ‘સર્વઃઅપિ સમ્બન્ધઃ’ નથી. કોની સાથે? આત્મા ને પરદ્રવ્ય શરીર સાથે, આત્મા ને શરીર સાથે, આત્મા ને વાણી સાથે, વાણી આત્મા કરે, શરીરની સંભાળ ધ્યાન રાખે આત્મા, ખોરાક-બોરાકનું ધ્યાન રાખે તો શરીર ઠીક રહે. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- ડોક્ટર કહે, શરીરનું ધ્યાન રાખવું એમ બધા કહે છે, આપ ના કહો છો.

ઉત્તર :- પણ ધ્યાન રાખીને શેનું? ધ્યાનની પર્યાય તો એના પોતામાં રહી. ધ્યાન રાખનારની પર્યાય તો ધ્યાન કરનારમાં રહી. એ પર્યાય પરમાં ક્યાં ગઈ તે પરનું કાંઈ કરે?

મુમુક્ષુ :- બાપને દીકરો કહે, શરીરનું ધ્યાન રાખવું.

ઉત્તર :- દીકરો-બીકરો ‘સુમનભાઈ’ કોઈ કરતું નથી. આવીને પગ દાબે, લ્યો! આહાહા...! એ પગને હાથ અડતો નથી. (શ્રોતા :- આપની રૂબરૂમાં પગને હાથ અડયો’તો) અને પગને ને આત્માને અડતું નથી કાંઈ. આહાહા...! પેલો ત્યાં કસરત કરાવતો હતો ને? એ તો જડની

ક્રિયા છે, બાપુ! આહા...! પરમાણુની ક્રિયા એ થાય છે. એ થવાનો એ કાળ હોય ત્યારે પેલો નિમિત્ત દેખાય. પણ નિમિત્તથી ત્યાં કાંઈ થયું છે (એમ નથી). અંદર કાંઈ નહિ, કાંઈ નહિ. આહાહા...! અરે...રે...! નિંદા-પ્રશંસાના શબ્દો એ જડ છે, આત્માને ને એને કાંઈ સંબંધ નથી. એ તો આવશે આમાં. આહાહા...! કોઈ તારી પ્રશંસા કરે અને તને એમ લાગે કે, મારી આ પ્રશંસા કરે છે તો તારા આત્માને ને પ્રશંસા જડને સંબંધ થયો ઈ તો. આહાહા...! અહીંયાં તો આત્મા ને પરમાણુ દ્રવ્યને, પરની સાથે કાંઈ સંબંધ નથી. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- ફલાણા કહે છે, મુંબઈમાં આટલા રૂપિયા આપ્યા એમ જાહેર કરે છે.

ઉત્તર :- ઈ કાલે આપ્યું નહિ? ડોક્ટરને 'મુંબઈ' તરફથી આપ્યું છે. એક હજાર રૂપિયાનું ચાંદીનું.. 'બલુભાઈ' લાવ્યા. એ તો એ પરમાણુ ત્યાં જવાના હોય જાય, જે ઠેકાણે રહેવાના હોય ત્યાં રહે અને જે પર્યાય થવાની હોય તે થાય. આહાહા...! જે ક્ષેત્રે રહેવાનું હોય તે રહે અને તે ક્ષેત્રે પણ પોતાની પર્યાય જે થવાની હતી તે થઈને રહે. પરની સાથે કાંઈ સંબંધ નથી, ભાઈ! આહાહા...! આવી વાત સાંભળવી મુશ્કેલ પડે. કોઈ દિ' સાંભળી ન હોય ને માથાકૂટ (કરી). જગતની મજૂરીઓ કરી આખો દિ'. આ કર્યું ને આ કર્યું ને આ કર્યું. એમાં વળી પાંચ-દસ હજારનો પગાર હોય મહિને, બસ! ફાટી જાય પ્યાલો. આ 'દલીચંદભાઈ'ના દીકરાને છે ને? એકને પંદર હજારનો પગાર, 'મુંબઈ'. 'મોરબીવાળા' 'દલીચંદભાઈ'. અને (બીજાને) આઠ હજારનો પગાર. કાલે આવ્યા હતા ને! 'અડવાણી'. 'અડવાણી' ની અંદરમાં છે. એમ આઠ-આઠ હજાર, દસ-દસ હજારનો એક મહિને પગાર. પણ એથી શું થયું? એના પરમાણુને ને આત્માને સંબંધ શું છે? આહા...! કોઈ દિ' કાનેય વાત પડી ન હોય. વિચાર કરવા વખત મળતો ન હોય અને આખો દિ' મજૂરીમાં રોકાય જાય છે. એ.. 'ગુણવંતભાઈ'! આ બધા મજૂરી કરે છે એમ કહે છે અહીં તો. રાગની મજૂરી, હોં! પર શરીરની નહિ. આ મેં કર્યું ને મેં આ કર્યું ને મેં આ બગાડ્યું ને મેં સુધાર્યું ને બે ભેગા થઈને આ કામ લીધા, એકલાથી ન થાત. બે ભેગા થઈને આપણે આ કામ લીધું. આહાહા...! ભ્રમણા એ ભ્રમણા બધી સેવે છે. આહા...!

મુમુક્ષુ :- આજ દિવસ સુધી ભ્રમણાનો જ ધંધો કર્યો લાગે છે.

ઉત્તર :- ભ્રમણાનું જ આ જગત ઊભું થયું છે. આહાહા...! જગત જગતમાં છે પણ પોતે ઊભું કર્યું, આ મારા... મારા... મારા... એમ કરીને પોતાનું ઊભું કર્યું એ ભ્રમણાથી છે. આ મારું મકાન છે ને મારા છોકરા છે ને આ છોકરાની વહુ છે ને. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- એ બધાથી તો અમે શોભા પામીએ છીએ.

ઉત્તર :- ધૂળેય નથી શોભા. આહા...! છોકરાની વહુને સારો સાડલો પહેરાવ્યો હોય, પાંચ હજારનો. પાંચ પાંચ હજારના સાડલા આવે છે. આ છેડામાં સોનાનું ભર્યું હોય અને તેથી આમ છેડામાં રાખે છે. સાડલો પહેરીને પછી છેડો આમ રાખે. એટલે સોનાનું ભરેલું

દેખાય. પાંચ પાંચ હજાર, દસ દસ હજારના આવે છે. મોટા ગૃહસ્થો હોય ને લાખો રૂપિયાનો એક એક. લાખો રૂપિયાનો મોટા કરોડો-અબજોપતિને લાખોનું એક એક મકાન હોય. આહાહા...! અભિમાનમાં મરી ગયા આમ ને આમ. પોતાનું સ્વરૂપ ચૈતન્ય જાણનાર છે. એને કરનાર નથી, એને તોડનાર નથી, એને રાખનાર નથી, એની વ્યવસ્થા કરનાર નથી. છતાં હું વ્યવસ્થાને રાખનાર, કરનારો છું એણે આત્માને મારી નાખ્યો છે. આત્મા જ્ઞાન સ્વરૂપ છે (એમ કહે છે તો કહે છે) કે, ના ના તું નહિ. હું તો આ કરનારો તે હું. જ્ઞાન સ્વરૂપને મારી નાખ્યો. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- કોઈ કોઈને મારી શકે નહિ.

ઉત્તર :- કીધું, પોતાને મારી નાખ્યો. બીજાને ક્યાં માર્યો એણે? બીજાના કામમાં બધી હોંશિયારી મેં કરી અને એની હુંફ ચડી એમાં આત્મા મરી ગયો. એટલે કે, આત્મા જ્ઞાતા-દૃષ્ટા ન રહ્યો. આહા...! જીવનું સ્વરૂપ તો જ્ઞાતા-દૃષ્ટા છે. એ જાણે ને દેખે એ એનું સ્વરૂપ છે. એ ઉપરાંત કોઈપણ ચીજ એને માટે નાખે તો એનો અનાદર કરતાં એ નથી. એને મરણતુલ્ય કરી નાખ્યો. આવે છે ને આપણે? કળશમાં આવે છે. મરણતુલ્ય કરી નાખ્યો. આહાહા...! વાતું આકરી. ઇચ્છામી પડિકમણુ આવે છે ને? ઇરીયા વરીયા ગમણા ગમણે જીવયા જીવરવીયા તસ્સ મિચ્છામી દુક્કડમ્. કોના જીવતરના જીવ? અરે...! ભાઈ! માર્ગ કોઈ જુદો, બાપુ!

ત્રણલોકના નાથ તીર્થંકરદેવ સર્વજ્ઞ પરમાત્મા સાક્ષાત મહાવિદેહમાં બિરાજે છે એની આ બધી વાણી છે. સાક્ષાત્ પ્રભુ બિરાજે છે, સત્મામાં ઉપદેશ ચાલે છે. સર્વજ્ઞ છે, પરમાત્મા છે, અરિહંત છે, એ જ્ઞામો અરિહંતાણમાં છે. હજી ચાર કર્મ બાકી છે એટલે એ ચાર કર્મ જશે એટલે (સિદ્ધ થશે). આ ‘મહાવીર’ ભગવાન આદિ તો સિદ્ધ થઈ ગયા, એ અરિહંતમાં રહ્યા નહિ. આઠેય કર્મનો નાશ થઈને સિદ્ધ થઈ ગયા. આઠે કર્મનો નાશ એ પણ કહે છે, કે આત્મા કરી શકતો નથી. આહાહા...! કર્મ જડ છે એને આત્મા રાખે ને નાખે, એમ કેમ બને? ઓહોહો...! ભાષા કાંઈક, કથનમાં કાંઈક ને માન્યતામાં કાંઈક એમ કહે છે. જ્ઞાની પણ કથનમાં તો એમ જ બોલે કે, આ અમારું ગામ છે, આ અમારો છોકરો છે એમ જ બોલે. એ કથનમાં એમ છે, શ્રદ્ધામાં બિલકુલ જૂઠ છે. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- ઇરાદાપૂર્વક જાણીને ખોટું બોલે છે.

ઉત્તર :- બધું ખોટું. આહાહા...!

‘પરદ્રવ્યને અને આત્મતત્ત્વને સઘળોય (અર્થાત્ કાંઈ પણ)...’ જરી લાળ લાતરે પણ, આહાહા...! પરદ્રવ્યની સાથે, પરવસ્તુ સાથે આત્માને કાંઈ લાળ લાતરે પણ સંબંધ નથી. આહાહા...! થોડીક .. થોડીક કાંઈક લાગી એને લઈને કાંઈક સંબંધ છે એટલો.. (એમ નથી). આહા...!

‘કર્તૃ-કર્મત્વ-સમ્બન્ધ-અભાવે’ ‘એમ કર્તાકર્મપણાના સંબંધનો અભાવ હોતાં,...’ જ્યારે ભગવાનઆત્મા અને પરવસ્તુ સ્વતંત્ર છે એને અને એને કાંઈ સંબંધ નથી. આહાહા...! સારો દાગીનો આવે અને સારા કપડા પહેરીને નાનો છોકરો આવે ત્યાં આમ બાથ ભીડે. જાણે છોકરાને આમ જાણે ઓહોહો...! શું કરશે? સારા કપડા-બપડા આપ્યા હોય ને ઊંચા, પહેરીને બેઠો હોય. ઓહોહો...! અરે...! પ્રભુ! તું તો એકલો જ્ઞાન સ્વરૂપી છો ને, પ્રભુ! જ્ઞાન સ્વરૂપી કરે શું? થાય તેને જાણે, એ પણ વ્યવહાર, એટલો વ્યવહાર કહેવાય. આહાહા...! બાકી તો એ સમયે પોતાને જ જાણે છે એ. આહાહા...! અરે...રે...! કળશ બહુ ઊંચો છે.

આમ સંબંધ નથી તો પતિ-પત્નીને સંબંધ ખરો કે નહિ? દીકરાને ને બાપને સંબંધ ખરો કે નહિ? આહાહા...! (શ્રોતા :- તો પછી બાપનું નામ શું લખાવવું પણ ત્યાં.) પૂજ્ય પિતાશ્રી એમ નામ આપીને જ્યાં લખે ત્યાં રાજી રાજી થઈ જાય. આહાહા...! પૂજ્ય પિતાશ્રી આપના પ્રતાપે મારે અત્યારે વેપાર ઠીક છે. આપનો પ્રતાપ છે, એમ લખે. શિરછત્ર છે. આપને માટે મને બહુમાન છે પણ હું છોટે રહી ગયો. આપને પ્રતાપે અહીં મને ઠીક છે. આહાહા...! કોનો પ્રતાપ ને કોની વાતું? આ બધું શું છે આ? મોહનો દાડૂ પીધો છે, કહે છે. આ બધા મોહનો દાડૂ પીધો છે. આહાહા...!

કાંઈ પણ સંબંધ નથી. ‘સઘળો’ શબ્દ છે ને? ‘સઘળોય સંબંધ’ એટલે સર્વ. સર્વ સંબંધ. સર્વનો અર્થ સઘળો કર્યો અને સઘળોનો અર્થ કાંઈ પણ નહિ, જરીએ પણ આત્માને ને જડને સંબંધ નથી. આહાહા...! એમાં આ પૈસા મારા ને મેં આપ્યા ને ત્યાં મારું નામ રાખજો, હોં! એક લાખ રૂપિયા આપ્યા (છે), એમાં (નામ રાખજો). આહા...! આમ ને આમ જીવ મોહમાં તણાઈ ગયો, મિથ્યાશ્રદ્ધામાં જિંદગી ચાલી જાય છે. આહાહા...! આવી વાત મોંઘી છે.

‘સંબંધ નથી; એમ કર્તાકર્મપણાના સંબંધનો અભાવ હોતાં,...’ જ્યારે કાંઈ સંબંધ નથી તો પછી આત્મા કર્તા અને પરમાણુનું એનું કાર્ય એ તો કાંઈ છે નહિ, એ તો બની શકતું નથી. ‘કર્તાકર્મપણાના સંબંધનો અભાવ હોતાં, આત્માને પરદ્રવ્યનું કર્તાપણું ક્યાંથી હોય?’ આહાહા...! નદીમાંથી પાણીના બેડા ઉપાડી આવે. બહેનો પાણી (ન લાવે તો) પીવું શી રીતે?

મુમુક્ષુ :- હવે તો નળ થઈ ગયા ને?

ઉત્તર :- નળ થયા અત્યારે નળ પાસે ઉઘાડવા તો જાવું પડે ને? ત્યાં આ મારી આંગળી છે ને એનાથી મેં બરાબર આમ કર્યું, આમ કર્યું, આમ કર્યું. આહાહા...! જડથી તો શૂન્ય છે. ભગવાનઆત્મા જડની શૂન્ય છે, સ્વરૂપથી ભરેલો ભગવાન છે. આહાહા...! જ્ઞાન-દર્શન ને આનંદના ભાવથી સર્વાંગ ભરેલું તત્ત્વ છે અને પરદ્રવ્યની સાથે કાંઈ કાંઈ એક લાળ લાતરે પણ સંબંધ નથી. જરીક લાળ પડે તો એટલો અહીં સંબંધ (નથી). આહાહા...! માટે ‘કર્તાકર્મપણાના સંબંધનો અભાવ હોતાં, આત્માને પરદ્રવ્યનું કર્તાપણું ક્યાંથી હોય?’ આહાહા...!

ભાવાર્થ :- ‘પરદ્રવ્યને અને આત્માને કાંઈ પણ સંબંધ નથી, તો પછી તેમને કર્તાકર્મસંબંધ કઈ રીતે હોય?’ આહાહા...! ‘એ રીતે જ્યાં કર્તાકર્મસંબંધ નથી, ત્યાં આત્માને પરદ્રવ્યનું કર્તાપિણું કઈ રીતે હોઈ શકે?’ આહાહા...! પરદ્રવ્ય માટે આત્મા પાંગળો છે, પોતાના સ્વભાવને પ્રગટ કરવા મહા પરાક્રમી ક્ષત્રિય છે, મહા પરાક્રમી રાજા ક્ષત્રિય પોતે છે. આહાહા...! પોતાનામાં પુરુષાર્થ કરવા આનંદ ને જ્ઞાનને પ્રગટ કરવા મહા પરાક્રમી પુરુષાર્થી છે. આહાહા...! પરનું કરવા માટે પાંગળો છે. આહાહા...! આવી વાત ક્યાં છે? સાંભળવા કો’ક દિ’ મળતી હોય બિચારાને. એમાં જુવાનીયા તો આખો દિ’ બિચારા દુકાનમાં કે નોકરીમાં ફસાય ગયા હોય. વખત પણ મળતો ન હોય, કાને સારું સાંભળવા મળે નહિ. આહાહા...! પછી ભલે પગાર પાંચ હજારનો હોય કે દસ હજારનો હોય. આહાહા...! પંદર હજારનો પગાર છે ને? આ ‘દલિયંદભાઈ’ નો દીકરો. એક છોકરાને મહિને પંદર હજારનો પગાર છે, ‘મુંબઈ’. આ ‘સુમનભાઈ’ને આઠ હજારનો, લ્યો ને! ‘રામજીભાઈ’ના (દીકરા). ઇ શું પૈસા પણ? ધૂળ. આહાહા...! ‘એ રીતે જ્યાં કર્તાકર્મસંબંધ નથી, ત્યાં આત્માને પરદ્રવ્યનું કર્તાપિણું કઈ રીતે હોઈ શકે?’ હવે ગાથા.

* અધ્યાત્મ કથનીમાં મુખ્યને તો નિશ્ચય કહ્યો છે તથા ગૌણને વ્યવહાર કહ્યો છે. મુખ્યને નિશ્ચય કહ્યો એમાં સિદ્ધાંત છે. નિશ્ચયને મુખ્ય કહ્યો નથી. કેમ કે અધ્યાત્મમાં નિશ્ચયનયનો વિષય જ મુખ્ય રહે છે તેથી મુખ્યને નિશ્ચય અને નિશ્ચયને મુખ્ય કહેવામાં મોટો આંતરો છે. ગૌણને વ્યવહાર કહેલ છે. અધ્યાત્મમાં વ્યવહાર કદી મુખ્ય થાય નહિ. એક આત્મામાં નિશ્ચય અને વ્યવહાર બન્ને સાથે છે. એમાં આત્મા અખંડ દ્રુવ એકરૂપ છે. તેની મુખ્યતા તે જ નિશ્ચય છે. કેમ કે દ્રવ્યસ્વભાવના આશ્રયે ધર્મ પ્રગટે છે, ટકે છે અને વધે છે, તે પ્રયોજન દ્રવ્યથી સઘાય છે. માટે અધ્યાત્મમાં મુખ્યને નિશ્ચય કહ્યો છે. વ્યવહારથી કે નિમિત્તથી ધર્મની પર્યાય પ્રગટ થતી નથી, ટકતી નથી, અને વધતી પણ નથી. તેથી અધ્યાત્મમાં વ્યવહારની મુખ્યતા કદી થતી નથી. અધ્યાત્મમાં આત્માના આશ્રયે સાધકપણું છે. વ્યવહારથી સાધકપણું નથી. તેથી એમાં કદી વ્યવહારનું મુખ્યપણું થતું નથી, પણ ગૌણપણું જ રહે છે. નિશ્ચયનું ગૌણપણું કદી થતું નથી કેમ કે પ્રયોજન તો અખંડ દ્રવ્યના આશ્રયે શુદ્ધ પર્યાય પ્રગટ કરવી તે છે. તેથી મુખ્ય તે નિશ્ચય છે અને ગૌણ તે વ્યવહાર છે. ૭૮૭.

– પરમાગમસાર

गाथा-३२४ थी ३२७

ववहारभासिदेण दु परदव्वं मम भणंति अविदिदत्था ।
जाणंति णिच्छएण दु ण य मह परमाणुमित्तमवि किंचि ॥३२४॥
जह को वि णरो जंपदि अम्हं गामविसयणयररट्ठं ।
ण य होंति तस्स ताणि दु भणदि य मोहेण सो अप्पा ॥३२५॥
एमेव मिच्छदिट्ठी णाणी णीसंसयं हवदि एसो ।
जो परदव्वं मम इदि जाणंतो अप्पयं कुणदि ॥३२६॥
तम्हा ण मे त्ति णच्चा दोण्ह वि एदाण कत्तविवसायं ।
परदव्वे जाणंतो जाणेज्जो दिट्ठिरहिदाणं ॥३२७॥

व्यवहारभाषितेन तु परद्रव्यं मम भणन्त्यविदितार्थाः ।
जानन्ति निश्चयेन तु न च मम परमाणुमात्रमपि किञ्चित् ॥३२४॥
यथा कोऽपि नरो जल्पति अस्माकं ग्रामविषयनगरराष्ट्रम् ।
न च भवन्ति तस्य तानि तु भणति च मोहेन स आत्मा ॥३२५॥
एवमेव मिथ्यादृष्टिर्ज्ञानी निःसंशयं भवत्येषः ।
यः परद्रव्यं ममेति जानन्नात्मानं करोति ॥३२६॥
तस्मान्न मे इति ज्ञात्वा द्वयेषामप्येतेषां कर्तृत्ववसायम् ।
परद्रव्ये जानन् जानीयात् दृष्टिरहितानाम् ॥३२७॥

अज्ञानिन एव व्यवहारविमूढाः परद्रव्यं ममेदमिति पश्यन्ति । ज्ञानिनस्तु निश्चयप्रतिबुद्धाः परद्रव्यकणिकामात्रमपि न ममेदमिति पश्यन्ति । ततो यथात्र लोके कश्चिद् व्यवहारविमूढः परकीयग्रामवासी ममायं ग्राम इति पश्यन् मिथ्यादृष्टिः, तथा यदि ज्ञान्यपि कथञ्चिद् व्यवहारविमूढो भूत्वा परद्रव्यं ममेदमिति पश्येत् तदा सोऽपि निरसंशयं परद्रव्यमात्मानं कुर्वाणो मिथ्यादृष्टिरेव स्यात् । अतस्तत्त्वं जानन् पुरुषः सर्वमेव परद्रव्यं न ममेति ज्ञात्वा लोकश्रमणानां द्वयेषामपि योऽयं परद्रव्ये कर्तृत्ववसायः स तेषां सम्यग्दर्शनरहितत्वादेव भवति इति सुनिश्चितं जानीयात् ।

હવે, 'જેઓ વ્યવહારનયના કથનને ગ્રહીને 'પરદ્રવ્ય મારું છે' એમ કહે છે, એ રીતે વ્યવહારને જ નિશ્ચય માની આત્માને પરદ્રવ્યનો કર્તા માને છે, તેઓ મિથ્યાદષ્ટિ છે' ઇત્યાદિ અર્થની ગાથાઓ દષ્ટાંત સહિત કહે છે :-

વ્યવહારમૂઢ અતત્ત્વવિદ્ પરદ્રવ્યને 'મારું' કહે,
 'પરમાણુમાત્ર ન મારું' જ્ઞાની જાણતા નિશ્ચય વડે. ૩૨૪.
 જ્યમ પુરુષ કોઈ કહે 'અમારું ગામ, પુર ને દેશ છે',
 પણ તે નથી તેનાં, અરે! જીવ મોહથી 'મારાં' કહે; ૩૨૫
 એવી જ રીત જે જ્ઞાની પણ 'મુજ' જાણતો પરદ્રવ્યને,
 નિજરૂપ કરે પરદ્રવ્યને, તે જરૂર મિથ્યાત્વી બને. ૩૨૬.
 તેથી 'ન મારું' જાણી જીવ, પરદ્રવ્યમાં આ ઉભયની
 કર્તૃત્વબુદ્ધિ જાણતો, જાણે સુદષ્ટિરહિતની. ૩૨૭.

ગાથાર્થ :- [અવિદિતાર્થાઃ] જેમણે પદાર્થનું સ્વરૂપ જાણ્યું નથી એવા પુરુષો [વ્યવહારભાષિતેન તુ] વ્યવહારનાં વચનોને ગ્રહીને [પરદ્રવ્યં મમ] 'પરદ્રવ્ય મારું છે' [મળન્તિ] એમ કહે છે, [તુ] પરંતુ જ્ઞાનીઓ [નિશ્ચયેન જાનન્તિ] નિશ્ચય વડે જાણે છે કે [કિઞ્ચિત્] કોઈ [પરમાણુમાત્રમ્ અપિ] પરમાણુમાત્ર પણ [ન ચ મમ] મારું નથી'.

[યથા] જેવી રીતે [કઃ અપિ નરઃ] કોઈ પુરુષ [અસ્માકં ગ્રામવિષયનગરરાષ્ટ્રમ્] 'અમારું ગામ, અમારો દેશ, અમારું નગર, અમારું રાષ્ટ્ર' [જલ્પતિ] એમ કહે છે, [તુ] પરંતુ [તાનિ] તે [તસ્ય] તેનાં [ન ચ ભવન્તિ] નથી, [મોહેન ચ] મોહથી [સઃ આત્મા] તે આત્મા [મળતિ] 'મારાં' કહે છે; [એવમ્ એવ] તેવી જ રીતે [યઃ જ્ઞાની] જે જ્ઞાની પણ [પરદ્રવ્યં મમ] 'પરદ્રવ્ય મારું છે' [ઇતિ જાનન્] એમ જાણતો થકો [આત્માનં કરોતિ] પરદ્રવ્યને પોતારૂપ કરે છે, [એષઃ] તે [નિઃસંશયં] નિઃસંદેહ અર્થાત્ ચોક્કસ [મિથ્યાદૃષ્ટિઃ] મિથ્યાદષ્ટિ [ભવતિ] થાય છે.

[તસ્માત્] માટે તત્ત્વજ્ઞો [ન મે ઇતિ જ્ઞાત્વા] 'પરદ્રવ્ય મારું નથી' એમ જાણીને, [એતેષાં દ્વયેષામ્ અપિ] આ બન્નેનો (-લોકનો અને શ્રમણનો-) [પરદ્રવ્યે] પરદ્રવ્યમાં [કર્તૃવ્યવસાયં જાનન્] કર્તાપિણાનો વ્યવસાય જાણતા થકા, [જાનીયાત્] એમ જાણે છે કે [દૃષ્ટિરહિતાનામ્] આ વ્યવસાય સમ્યગ્દર્શન રહિત પુરુષોનો છે.

ટીકા :- અજ્ઞાનીઓ જ વ્યવહારવિમૂઢ (વ્યવહારમાં જ વિમૂઢ) હોવાથી પરદ્રવ્યને 'આ મારું છે' એમ દેખે છે-માને છે; જ્ઞાનીઓ તો નિશ્ચયપ્રતિબુદ્ધ (નિશ્ચયના જાણનારા) હોવાથી પરદ્રવ્યની કશિકામાત્રને પણ 'આ મારું છે' એમ દેખતા નથી. તેથી, જેમ આ જગતમાં

કોઈ વ્યવહારવિમૂઢ એવો પારકા ગામમાં રહેનારો માણસ ‘આ ગામ મારું છે’ એમ દેખતો-માનતો થકો મિથ્યાદષ્ટિ (-ખોટી દષ્ટિવાળો) છે, તેમ જો જ્ઞાની પણ કોઈ પણ પ્રકારે વ્યવહારવિમૂઢ થઈને પરદ્રવ્યને ‘આ મારું છે’ એમ દેખે તો તે વખતે તે પણ નિઃસંશયપણે અર્થાત્ ચોક્કસ, પરદ્રવ્યને પોતારૂપ કરતો થકો, મિથ્યાદષ્ટિ જ થયા છે. માટે તત્ત્વને જાણનારો પુરુષ ‘સઘળુંય પરદ્રવ્ય મારું નથી’ એમ જાણીને, ‘લોક અને શ્રમણ-બન્નેને જે આ પરદ્રવ્યમાં કર્તૃત્વનો વ્યવસાય છે તે તેમના સમ્યગ્દર્શનરહિતપણાને લીધે જ છે’ એમ સુનિશ્ચિતપણે જાણે છે.

ભાવાર્થ :- જે વ્યવહારથી મોહી થઈને પરદ્રવ્યનું કર્તાપણું માને છે તે-લૌકિક જન હો કે મુનિજન હો-મિથ્યાદષ્ટિ જ છે. જ્ઞાની પણ જો વ્યવહારમૂઢ થઈને પરદ્રવ્યને ‘મારું’ માને તો મિથ્યાદષ્ટિ જ થાય છે.

ગાથા-૩૨૪ થી ૩૨૭ ઉપર પ્રવચન

‘હવે, ‘જેઓ વ્યવહારનયના કથનને ગ્રહીને...’ શું હવે કહે છે? બોલવામાં તો એવું આવે ક્યાં ગામ તમારું? ‘રાજકોટ’. ‘રાજકોટ’ ક્યાં હતું એના બાપનું? એનું ક્યાં હતું ને એના બાપનું ક્યાં હતું?’

વવહારભાસિદેણ દુ પરદવ્વં મમ ભગંતિ અવિદિદત્થા ।
 જાણંતિ ણિચ્છણેણ દુ ણ ય મહ પરમાણુમિત્તમવિ કિંચિ ॥૩૨૪॥
 જહ કો વિ ણરો જંપદિ અમ્હં ગામવિસયણયરરટ્ઠં ।
 ણ ય હોંતિ તસ્સ તાણિ દુ ભણદિ ય મોહેણ સો અપ્પા ॥૩૨૫॥
 એવેવ મિચ્છદિટ્ઠી ણાણી ણીસંસયં હવદિ એસો ।
 જો પરદવ્વં મમ ઇદિ જાણંતો અપ્પયં કુણદિ ॥૩૨૬॥
 તમ્હા ણ મે ત્તિ ણચ્ચા દોણ્હ વિ એદાણ કત્તવિવસાયં ।
 પરદવ્વે જાણંતો જાણેજ્જો દિટ્ઠિરહિદાણં ॥૩૨૭॥

નીચે હરિગીત.

વ્યવહારમૂઢ અતત્ત્વવિદ્ પરદ્રવ્યને ‘મારું’ કહે,
 ‘પરમાણુમાત્ર ન મારું’ જ્ઞાની જાણતા નિશ્ચય વડે. ૩૨૪.
 જ્યમ પુરુષ કોઈ કહે ‘અમારું ગામ, પુર ને દેશ છે’,
 પણ તે નથી તેનાં, અરે! જીવ મોહથી ‘મારાં’ કહે; ૩૨૫

એવી જ રીત જે જ્ઞાની પણ 'મુજ' જાણતો પરદ્રવ્યને,
 નિજરૂપ કરે પરદ્રવ્યને, તે જરૂર મિથ્યાત્વી બને. ૩૨૬.
 તેથી 'ન મારું' જાણી જીવ, પરદ્રવ્યમાં આ ઉભયની
 કર્તૃત્વબુદ્ધિ જાણતો, જાણે સુદષ્ટિરહિતની. ૩૨૭.

ટીકા :- 'અજ્ઞાનીઓ જ વ્યવહારવિમૂઢ (વ્યવહારમાં જ વિમૂઢ) હોવાથી...' અજ્ઞાનીઓ જ વ્યવહારવિમૂઢ હોવાથી, વ્યવહારમાં મૂઢ છે. ખબર નથી કાંઈ કે, આ શું છે. આહાહા...! 'પરદ્રવ્યને 'આ મારું છે' એમ દેખે છે...' આ દેશ મારો, આ ગામ મારું, આ મકાન મારા. આહાહા...! પાંચસો મકાન આમ ઊભા હોય હવે એ ઊભા હોય તો પાંચસો તો ખરેખર જાણવામાં છે. એમાં જાણવામાં આવે તો કહે, આ મારું મકાન. ચાલો ચાલો અહીં. પાંચસોને એક સાથે જાણે છે, જાણવામાં ક્યાં ફેર પડ્યો? ત્યાં વળી મારું ક્યાંથી થઈ ગયું આ? આહાહા...!

'અજ્ઞાનીઓ જ વ્યવહારવિમૂઢ, (વ્યવહારમાં જ વિમૂઢ) હોવાથી પરદ્રવ્યને 'આ મારું છે' એમ દેખે છે—માને છે; જ્ઞાનીઓ તો નિશ્ચયપ્રતિબુદ્ધ (નિશ્ચયના જાણનારા) હોવાથી...' ધર્મી તો એને કહીએ, કે જે જાણનાર ને દેખનાર એ હું, જણાવું એ હું નહિ, પર વસ્તુ જણાય તે હું નહિ. હું તો મારા સ્વરૂપમાં જાણનાર-દેખનાર તે હું. આહાહા...! જેને જાણે તે હું નહિ, જેમાં જણાય છે તે હું. એમાં ભલે પર ને સ્વ બેય જણાય પણ તે જણાય છે તે હું. એમ 'નિશ્ચયપ્રતિબુદ્ધ (નિશ્ચયના જાણનારા) હોવાથી પરદ્રવ્યની કણિકામાત્રને પણ...' આહાહા...! 'પરદ્રવ્યની કણિકામાત્ર પણ...' આહાહા...! વેળુની એક ઝીણી કણિકા મેં ઉપાડી ને મેં લીધી ને અહીં મુકી એ જ્ઞાની માને નહિ. આહાહા...!

'શ્રીમદ્' તો કહે છે એક તણખલાના બે કટકા કરવા અમે સમર્થ નથી. એક તણખલાના બે કટકા (કરવા) અમે સમર્થ નથી. એનો અર્થ કે, ક્રિયા એનાથી થાય એમાં અમારે શું? આહાહા...! હવે આવી દષ્ટિની ખબર નહિ અને વ્રત ને ... ને અપવાસ ને એ.. ધમાધમ પાપની બધી ક્રિયાઓ છે ધમાધમ. આહાહા...! તત્ત્વની તો ખબર ન મળે. એકડા વિનાના મીંડા માથે લખ્યે જાય છે. આહા...!

વસ્તુ આ છે. જ્ઞાનીઓ 'પરદ્રવ્યની કણિકામાત્ર...' જોયું? એક રજકણ ને રાગનો અંશ ખરેખર તો. આહાહા...! એને 'પણ 'આ મારું છે' એમ દેખતા નથી.' આહાહા...! આ તો બધી હોંશું ઊડી જાય. પેલું તો છોકરો કાંઈ પાંચ દસ લાખ પૈસા લઈને આવ્યો હોય, વળી મોટી દુકાન કરવી છે, હવે આમ છે ને તેમ છે. હોંશ... હોંશ... હોંશ... હરખનો પાર ન મળે. બનાવો આજે લાપસી. આહાહા...! શું કરું છું એની ખબર ન મળે. આ આત્મા પોતાના જ્ઞાન ને આનંદ સિવાય પરના દ્રવ્યને રજકણને પણ કાંઈ અડી શકતો નથી. અડી શકતો નથી તો કરી શકે ક્યાંથી? આહાહા...! આત્મા પરદ્રવ્યના શરીરને અડતો પણ નથી, શરીરને આત્મા અડતો નથી. કર્મ આત્માને અડ્યા નથી, આત્મા કર્મને અડ્યા નથી, કર્મ

પરદ્રવ્ય છે.

મુમુક્ષુ :- એક ક્ષેત્રાવગાહ તો છે.

ઉત્તર :- એક ક્ષેત્રમાં રહેલા એ તો લાખ કરોડ બધી ચીજ હોય. એક આકાશના પ્રદેશમાં અનંતા પરમાણુ છે. એક જગ્યાએ હોવાથી કાંઈ એક ચીજ થઈ જાય છે? આહાહા...! એક થાળીમાં રતન ને કેળુ મુક્યું હોય તો બે એક દેખાય એટલે બેય એક થઈ જાય? કેળું ને રતન. આહાહા...! એક જગ્યાએ હોય માટે એક થઈ જાય એવી ચીજ ક્યાં છે? આહાહા...! એક પ્રદેશ, આકાશના એક પ્રદેશમાં આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશ છે. એવા અસંખ્ય પ્રદેશ અસંખ્ય આકાશ પ્રદેશને રોક્યા છે. એ પણ નિમિત્ત વ્યવહાર કહેવાય. એ તો પોતે પોતાથી જ ત્યાં અવગાહનમાં રહ્યો છે. અને તેના તે ક્ષેત્રમાં બીજા અનંતા પરમાણુ ને અનંતા જીવો પણ છે. આહાહા...!

આટલું આ આંગળી જેટલું ક્ષેત્ર છે, જુઓ! એક ક્ષેત્રમાં એક આત્મા વ્યાપ્યો છે એવા અનંત આત્મા છે. આહાહા...! અને અનંતા આત્માની સાથે એના અનંતા કર્મો છે અને અનંતા કાર્મણ ને તૈજસ શરીર છે. આટલા ભાગમાં, હોં! અંદર. આહાહા...! ક્યાં વાત (છે)? ત્રિલોકનાથ સર્વજ્ઞદેવ પરમાત્મા વીતરાગ પરમેશ્વરનું આ ફરમાન છે. ભગવાનની સીધી આ વાણી છે. લોકોને મળી નથી, લોકો સાંભળે તો આ કરો ને આ કરો ને આ કરો, દયા કરો, વ્રત કરો, કરો ને મરો. બીજું શું? આહાહા...! અહીં તો કહે, કરવું એ તો મરવું છે. કેમકે એ તો જ્ઞાન સ્વરૂપી પ્રભુ છે ને! એક અક્ષરને પણ કેમ કરે? આહાહા...! એક અક્ષર પણ અનંત પરમાણુથી બનેલો (છે). એમાં પણ અક્ષરના અનંત પરમાણુમાં એક એક પરમાણુ પોતાની પર્યાયથી રહેલો (છે). બીજા પરમાણુની પર્યાયથી ભેગા થઈને અક્ષર થયો છે એમ પણ નથી. આહાહા...! આમાં શું કરવું આ? આ તો દુનિયા છોડીને બેસી જાય તો થાય, માણસ એમ કહે. દુનિયા છૂટી પડી જ છે, છોડેલી જ પડી છે. તારી માન્યતામાં ફેર છે. બાકી બધું છૂટું જ પડ્યું છે, કંઈ તારી પાસે નથી ત્યાં અંદર ગરી ગયું. આહાહા...!

માન્યતા... એ કીધું ને? ‘મોહેણ’ આવ્યું હતું ને. ગાથામાં આવ્યું હતું. ‘મોહેણ સો અપ્પા’ ૩૨૫. ‘ण य होंति तस्स ताणि दु भणदि य मोहेण सो अप्पा’ ગાથા ૩૨૫. એનું કાંઈ થાતું નથી પણ મોહથી માને છે. મોહ. ૩૨૫ ગાથાનું છેલ્લું પદ. આહાહા...! ‘પરદ્રવ્યની ક્ષણિકામાત્રને પણ...’ એક રાયને પણ આત્મા ફેરવી શકે કે રાયનો આમ ભૂકો કરી શકે (એમ નથી). ચક્રવર્તીની એક દાસી હોય છે. જ્યારે ચક્રવર્તી ગાદીએ બેસે, એવી એક દાસી તે ઊંચો હીરો હોય હીરો, એ હીરાને આમ કરે (હાથમાં મસળે) ત્યાં ભૂકો થઈ જાય. એનાથી ચાંદલો કરે. એવી દાસી એક હોય. પુણ્યવાળી હોય ને શરીર મજબુત, એવું કાંઈ પૂર્વનું લઈને આવ્યા હોય. સિદ્ધાંતમાં લેખ છે. ચક્રવર્તી ગાદીએ બેસે ત્યારે એની દાસી હીરાનો ભૂકો કરી ચાંદલો કરે. આહાહા...! ઈ કહે છે, હીરાનો ભૂકો આંગળાથી થયો

નથી. અને એ ચાંદલો ન્યાં થયો એ આત્માએ કર્યો નથી. અરે...રે...! આ વાત ક્યાં? આહા...!

પરદ્રવ્યની કણિકા, કણિકામાત્ર પણ. આહાહા...! એક રજકણ ને એક રાગનો અંશ ખરેખર તો, એ આ મારો છે એમ માની અજ્ઞાની (વસ્તુસ્થિતિ) દેખતા નથી અને જ્ઞાની ‘પરદ્રવ્યની કણિકામાત્રને પણ ‘આ મારું છે’ એમ દેખતા નથી.’ આહાહા...! ‘તેથી, જેમ આ જગતમાં કોઈ વ્યવહારવિમૂઢ એવો પારકા ગામમાં રહેનારો...’ પારકું ગામ એટલે ગામ ક્યાં એનું છે? કોઈ ગરાસિયાનું હોય તો એમ વ્યવહારે બહારમાં કહેવાય. પારકા ગામમાં.. અહીં પારકાનું ગામ કીધું. સમજાવવું છે તો શું સમજાવે? પારકાનું ગામેય ક્યાં છે? ‘રાજકોટ’ દરબારનું ગામ છે. એને એમ કહે કે, ક્યું તમારું ગામ? ‘રાજકોટ’. ત્યાં રહેવાનું ઘર પણ હોય નહિ. અમારું ગામ, અમારી રાજધાનીનું ગામ, અમે ત્યાં મુખ્ય માણસ છીએ. આહાહા...!

‘કોઈ વ્યવહારવિમૂઢ એવો પારકા ગામમાં રહેનારો માણસ ‘આ ગામ મારું છે....’ આહાહા...! અમે અમારા ગામમાં રહીએ છીએ. પણ ગામ જ ક્યાં તારું છે? આહાહા...! ‘એમ દેખતો-માનતો થકો મિથ્યાદષ્ટિ (-ખોટી દષ્ટિવાળો) છે,...’ એમ માને છે. આ મારું ગામ છે. આહાહા...! ગામ તો કો’કનું હોય. ગામની જગ્યા ક્યાં એના બાપની હતી? ગરાસીયાની એમ વ્યવહારે કહેવાય. આહાહા...! ‘તેમ જો જ્ઞાની પણ કોઈ પણ પ્રકારે...’ કોઈ પણ પ્રકારે. અનેક પ્રકાર છે અભિમાનના, વ્યવહારમૂઢતાના. આહાહા...! કોઈ પણ પ્રકારે એટલે વ્યવહારમૂઢતાના ઘણા પ્રકાર છે એ માહેલા ‘કોઈ પણ પ્રકારે વ્યવહારવિમૂઢ થઈને...’ આહાહા...! વ્યવહારની ક્રિયામાં મૂઢ-વિમૂઢ થઈને. આહાહા...! બોલવામાં તો ભાષા એ આવે, ભાઈ! છતાં અંતરમાં આંતરો પાડવો એ તો પોતાના જ્ઞાન ગુણનું ભાન હોય એ પાડે.

‘શ્રીમદ્’ તો એમ કહેતા કે, અમારો આ કોટ ને અમારો આ. અમારો કોટ એટલે કે અમારો નહિ. અમારી લાવજો ટોપી, અમારી ટોપી લાવજો. એટલે કે અ-મારી, એ ટોપી મારી નથી, એવું બોલતા. પણ આ તો બોલાય ભાષા તો સંસારની છે એ પ્રમાણે જ્ઞાની પણ બોલે, એમાં શું? આ કોની દીકરી છે? કે, મારી દીકરી. કોનો દીકરો? (મારો દીકરો છે). એમ જ કહે. ભાષા કથની ને કરણીમાં ફેર છે. કથન વાણીનો અવાજ છે, શ્રદ્ધા અંદરની ચીજ છે. આહાહા...! આકરું કામ બહુ, ભાઈ! આહાહા...! જુવાન માણસ છે પણ પંદર-પંદર, વીસ-વીસ વર્ષના માણસ ચાલ્યા જાય છે, જુઓને! જરીક કાંઈક થયું તો આ થયું. એ ઊડી ગયો. હવે એ ક્યાં જાય? આવી મમતા કરી હોય. અમારા... અમારા... અમારા... અમારા... અમારા... એ મરીને ઢોરમાં-પશુમાં ઊપજે ક્યાંક. આહાહા...! અરે...! આ અવતાર. જે કાંઈ કરવાનું છે તે કર્યું નહિ, નહિ કરવાના અભિમાન કર્યા. અભિમાન કર્યા, કરી શકે નહિ.

‘વ્યવહારવિમૂઢ થઈને આ પરદ્રવ્યને ‘આ મારું છે’ એમ દેખે તો તે પણ નિઃસંશયપણે અર્થાત્ ચોક્કસ, પરદ્રવ્યને પોતારૂપ કરતો થકો, મિથ્યાદષ્ટિ જ થાય છે.’ આહાહા...! મિથ્યાદષ્ટિ

થાય છે. કદાચિત્ જ્ઞાની હોય અને જો આ મારું છે એમ કરે તો એ મિથ્યાદષ્ટિ થાય છે, એમ કહે છે. મિથ્યાદષ્ટિવાળો તો માને પણ જ્ઞાની થઈને કોઈવાર આ અમે કરીએ છીએ ને આ મારા કર્તવ્ય છે (એમ માને તો તે પણ નિઃસંશયપણે મિથ્યાદષ્ટિ થાય છે). આહાહા...! પરદ્રવ્યનું આત્માનું કર્તવ્ય છે, પરદ્રવ્યને ને અમારે સંબંધ છે. બહુ પૂર્વનું કાંઈ સંબંધ હશે એટલે આની સાથે મારે સંબંધ છે. સંબંધ કોણ કોનો? કોના તત્ત્વને અરે...! કોનો સંબંધ? આહાહા...!

‘નિઃસંશયપણે...’ જ્ઞાની હોવા છતાં જો આ મારું પરદ્રવ્યને કોઈ ઠેકાણે માને (તો) ‘ચોક્કસ, પરદ્રવ્યને પોતારૂપ કરતો થકો, મિથ્યાદષ્ટિ જ થાય છે. માટે તત્ત્વને જાણનારો પુરુષ ‘સઘર્ણુય પરદ્રવ્ય મારું નથી’...’ આહાહા...! કર્મ પણ મારા નથી, રાગ પણ મારો નથી. આહાહા...! દયાનો રાગ ઉઠે એ પણ મારો નથી. આહાહા...! ‘એમ જાણીને, ‘લોક અને શ્રમણ-બન્નેને...’ લોક એટલે જે ઈશ્વરને કર્તા માને છે એવી જેની માન્યતા છે અને આ શ્રમણની માન્યતા એવી છે, કે અમે બીજાનું કાંઈક કરી શકીએ છીએ, કાંઈક પણ કણિકામાત્રનું કરી શકીએ. તો એ ‘લોક અને શ્રમણ-બન્નેને જે આ પરદ્રવ્યમાં કર્તૃત્વનો વ્યવસાય છે...’ આહાહા...! પરદ્રવ્યમાં કર્તાપણાનો વ્યવસાય-વેપાર છે ‘તે તેમના સમ્યગ્દર્શનરહિતપણાને લીધે જ છે...’ આહાહા...! ‘સમ્યગ્દર્શનરહિતપણાને લીધે જ છે’ એમ સુનિશ્ચિતપણે જાણે છે.’ આહાહા...! જ્ઞાની છતાં, જો પરમાં આ મારું છે એમ આવ્યું (તો) સુનિશ્ચિતપણે તે મૂઠ છે, એ અજ્ઞાની છે. આહાહા...!

એક દીવાસળીને પણ સળગાવવી, ઘસવી આત્મા કરી શકતો નથી. આહાહા...! સંધુક્ષણ મૂકેને ચૂલામાં? છાણાનો ભૂકો. કેટલાક તો ચૂલામાં અગ્નિ દાબી રાખે. એ પણ બધું જોયું છે ને! કેટલાક દાબી રાખે. એ અગ્નિ બીજે દિ’ ખોલીને છાણા નાખીને દાળ-ભાત, રોટલી બનાવે અને કેટલાક નવી કરે ભૂકો (નાખે એટલે) ભડ.. હડ.. હડ (અગ્નિ પેટે). આ અમે કર્યું આ જુઓ! જુઓ! આ એના માથે પુડલા કર્યા જુઓ! આ કર્યું ને અમે આ કર્યું. બહેનો પુડલા કરે ને? શું કહેવાય પેલી? વડી... વડી. હોંશિયાર બાઈ હોય એ વડી સારી કરે અને સેવ કરે. ખાટલો હોય ને ખાટલો? એના પાછળના ભાગમાં પાટીયું નાખે ને પછી એહીં બેસે. જોયું છે ને બધું. પછી આમ કરે. જાણે મગજના ધ્યાલા ફાટી ગયા હોય. અમે જાણે શું અત્યારે કરીએ છીએ! આહાહા...! તું કરે છો મિથ્યાત્વને. વિમૂઢપણાને કરે છે. આહાહા...! ખાટલાના પાછળના ભાગમાં પાટીયું નાખીને પછી બેસે, ખાટલે બેસે. એના પાવરના મોઢા જોયા હોય તો... આહાહા...! અભિમાન... અભિમાન. ઘણું જોયું છે ને! મોઢે પાવર ચડી ગયા હોય. આહાહા...!

અહીં તો કહે છે, અજ્ઞાની તો ઠીક પણ જ્ઞાની પણ એક કણિકામાત્રને પણ પોતાની માને તો બન્ને જણા-લોક ઈશ્વરને કર્તા માને આ પોતે આત્માને કર્તા માને, કર્તાપણામાં

બેય સરખા. ‘શ્રમણ-બન્નેને જે આ પરદ્રવ્યમાં કર્તૃત્વનો વ્યવસાય છે તે તેમના સમ્યગ્દર્શન-રહિતપણાને લીધે જ છે...’ લ્યો! આહાહા...!

ભાવાર્થ :- ‘જે વ્યવહારથી મોહી થઈને...’ મૂળ પાઠમાં છે એટલે લીધું. ‘વ્યવહારથી મોહી થઈને પરદ્રવ્યનું કર્તાપણું માને છે...’ આહાહા...! પરદ્રવ્યનું કર્તાપણું એ માને છે એમ કહે છે, થતું નથી. આહાહા...! પરદ્રવ્યનો કર્તા થઈ શકતો નથી. પણ ‘પરદ્રવ્યનું કર્તાપણું માને છે તે-લૌકિક જન હો...’ ઈશ્વર કર્તા માનનારા લૌકિક હો ‘કે મુનિજન હો...’ આહાહા...! જૈનના સાધુઓ વ્યવહાર સમકિતી ક્રિયા ઘણી કરે, ઉત્કૃષ્ટ ક્રિયા (કરે), ચાર-ચાર દિ’ ના આંતરે આહાર કરે, એવી તપસ્યા કરે પણ એ મૂઢ છે. આહાહા...! લોકોને આકરું (પડે). ‘મુનિજન હો-મિથ્યાદષ્ટિ જ છે. જ્ઞાની પણ જો...’ જોયું? પાછું ઇ આવ્યું. ‘જ્ઞાની પણ જો વ્યવહારમૂઢ થઈને...’ આહાહા...! ‘પરદ્રવ્યને ‘મારું’ માને...’ આહાહા...! આ પુસ્તક અમે બનાવીએ છીએ, આ લખીએ છીએ અમે ને અને છપાવે અમારું નામ. આહાહા...! એ પણ કહે છે, કે મિથ્યાદષ્ટિ છે. આહાહા...! બધાનું પાણી ઊતરી જાય એવું છે. ‘જ્ઞાની પણ જો વ્યવહારમૂઢ થઈને પરદ્રવ્યને ‘મારું’ માને તો મિથ્યાદષ્ટિ જ થાય છે.’ એ અર્થનો કળશ કહેશે.

(શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

પ્રવચન નં. ૩૯૫, શ્લોક-૨૦૧-૨૦૨, ગાથા-૩૨૮ થી ૩૨૯ મંગળવાર, જયેષ્ઠ સુદ ૧૨, તા. ૨૭-૦૫-૧૯૮૦

ભાવાર્થ છે ને? ‘જે વ્યવહારથી મોહી થઈને...’ ગાથા ૩૨૭ એના પછી છે. એની ટીકા પછી. ૩૨૭ ગાથા એની ટીકા એના પછી ભાવાર્થ છે. ‘જે વ્યવહારથી મોહી થઈને પરદ્રવ્યનું કર્તાપણું માને છે...’ પરદ્રવ્યને હું કરી શકું છું, પરદ્રવ્યની પર્યાય મારાથી થાય છે એવું જે માને એ મિથ્યાદષ્ટિ ‘લૌકિક જન હો કે મુનિજન હો...’ જૈન હો કે અન્ય હો.

મુમુક્ષુ :- અજાણ્યા ચોપડા છે.

ઉત્તર :- અજાણ્યો ચોપડો છે. છે તો અંદર વસ્તુ ભગવાન પ્રગટ પ્રસિદ્ધ છે એનું આ કથન છે. આહાહા...! અને એની પ્રસિદ્ધિ વિના આ દુનિયા છે એમ પ્રસિદ્ધ કરશે કોણ? આહાહા...! એની ચૈતન્યની પ્રસિદ્ધિ, ચૈતન્ય સ્વરૂપ એની પ્રસિદ્ધિ વિના આ છે ઇ પ્રસિદ્ધ કોણ કરશે? એ પરદ્રવ્ય જડ, શરીર કાંઈ પ્રસિદ્ધ કરતાં નથી. આહાહા...! એથી અહીં કહે છે, કે ‘વ્યવહારથી મોહી (મૂઢ) થઈને પરદ્રવ્યનું કર્તાપણું માને છે તે-લૌકિક જન હો...’ ઈશ્વર કર્તા માનનારા લૌકિક જન હો ‘કે મુનિજન હો-મિથ્યાદષ્ટિ જ છે.’ આહા...! પરની હું કંઈ દયા પાળી શકું છું, પરને મારી શકું છું. દુકાનનું કામ કરી શકું છું. આખો દિ’ દુકાને બેઠો હોય સવારથી સાંજ સુધી તે આમ ધમાલ ચાલે. અમારે જોઈ છે ને. અમારે

દુકાન હતી ને મોટી, મોટી દુકાન હતી. ‘કુંવરજી જાદવજી’. અત્યારે દુકાન મોટી છે. અત્યારે તો મોટી થઈ ગઈ, તે દિ’ નાની હતી. એ દુકાન ચાલતી પણ હતા અભિમાન, આ અમે દુકાન ચલાવીએ છીએ, આ અમે દુકાન ચલાવીએ છીએ. છોકરાઓ નરમ છે. ત્રણ છોકરાઓ છે. ભાગીદાર બધા ગુજરી ગયા. અહીં તો ૯૧ વર્ષ થયા એટલે કંઈક ગુજરી ગયા ને કંઈક ખલાસ થઈ ગયા, છોકરાઓ રહ્યા છે. અત્યારે દુકાન ચલાવે છે, પૈસા ચાલીસ લાખ છે, અત્યારે દુકાનની ચાર લાખની પેદાશ છે, ચલાવે છે. મંદિર કર્યું છે, પૂજા કરે, ભક્તિ કરે, વાંચન કરે પછી દુકાને જાય. હવે ભાઈ! આ ધૂળમાં અનંતવાર ગયા. કરવાનું આ છે એ કરને.

અહીં કહે છે, કે વ્યવહારથી મોહીને લૌકિક જન હો ઈશ્વરના કર્તા માનનારા કે મુનિજન જૈન સાધુ હો પણ જો પરનો કર્તા (થઈ) પરની દયા પાળી શકું છું એવું કર્તા માને તો મિથ્યાદષ્ટિ છે. આહાહા...! આકરી વાત છે. ‘મુનિજન હો-મિથ્યાદષ્ટિ જ છે.’ ‘જ’ છે. કીધું? જ્ઞાની પણ જો વ્યવહારમૂઢ...’ જોયું પાછું આવ્યું. પહેલા ધર્મી પણ જ્ઞાની થયા પછી પણ જો વ્યવહાર મૂઢ થઈને પરદ્રવ્યને મારું માને.. આહાહા...! એ પરદ્રવ્યની જે ક્રિયા-હિંસાની, દયાની, ભાષા જૂઠું બોલવાની એવી ભાષા, સત્ય બોલવાની (ભાષા) એ ક્રિયા કે લખવાની એ ક્રિયા મારી છે ને એ ક્રિયા હું કરું છું એમ જ્ઞાની હોય તો એ મિથ્યાદષ્ટિ છે. આહા...!

જ્ઞાની પણ જો વ્યવહારમૂઢ થઈને બહાર પરમાં જ મૂઢ થઈ... આહાહા...! ‘પરદ્રવ્યને ‘મારું’ માને તો મિથ્યાદષ્ટિ જ થાય છે.’ જ્ઞાની થયેલો પણ જો પરનું કર્તાપણા માને તો. આમ તો સમકિતી હોય ને છન્નું હજાર સ્ત્રી હોય, છન્નું કરોડ પાયદળ હોય, રાજ હોય, રાગ છે, દ્વેષ છે પણ એ મારું કર્તવ્ય છે એમ નથી માનતો. એ થાય, નબળાઈને લઈને આવી ગયો એનો એ જાણનાર રહે છે. આહાહા...! કહો, ‘બલુભાઈ’! શું આ બધું? આ દવાખાના કર્યા હતા ને મોટા? એનો શ્લોક કહે છે. ૨૦૧ શ્લોક.

શ્લોક-૨૦૧

(વસન્તતિલકા)

एकस्य वस्तुन इहान्यतरेण सार्धं
सम्बन्ध एव सकलोऽपि यतो निषिद्धः ।
तत्कर्तृकर्मघटनास्ति न वस्तुभेदे
पश्यन्त्वकर्तृ मुनयश्च जनाश्च तत्त्वम् ॥२०१॥

હવે આ અર્થનું કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :- [યતઃ] કારણ કે [ઇહ] આ લોકમાં [એકસ્ય વસ્તુનઃ અન્યતરેણ સાર્ધં સકલઃ અપિ સમ્બન્ધઃ એવ નિષિદ્ધઃ] એક વસ્તુનો અન્ય વસ્તુની સાથે સઘળોય સંબંધ જ નિષેધવામાં આવ્યો છે, [તત્] તેથી [વસ્તુભેદે] જ્યાં વસ્તુભેદ છે અર્થાત્ ભિન્ન વસ્તુઓ છે ત્યાં [કર્તૃકર્મઘટના અસ્તિ ન] કર્તાકર્મઘટના હોતી નથી- [મુનયઃ ચ જનાઃ ચ] એમ મુનિજનો અને લૌકિક જનો [તત્ત્વમ્ અકર્તૃ પશ્યન્તુ] તત્ત્વને (વસ્તુના યથાર્થ સ્વરૂપને) અકર્તા દેખો (-કોઈ કોઈનું કર્તા નથી, પરદ્રવ્ય પરનું અકર્તા જ છે-એમ શ્રદ્ધામાં લાવો). ૨૦૧.

શ્લોક-૨૦૧ ઉપર પ્રવચન

એકસ્ય વસ્તુન ઇહાન્યતરેણ સાર્ધં
સમ્બન્ધ એવ સકલોઽપિ યતો નિષિદ્ધઃ ।
તત્કર્તૃકર્મઘટનાસ્તિ ન વસ્તુભેદે
પશ્યન્ત્વકર્તૃ મુનયશ્ચ જનાશ્ચ તત્ત્વમ્ ॥૨૦૧॥

‘કારણ કે આ લોકમાં...’ ‘એકસ્ય વસ્તુનઃ અન્યતરેણ સાર્ધં’ આહાહા...! ‘એક વસ્તુનો અન્ય વસ્તુની સાથે સઘળોય સંબંધ જ નિષેધવામાં આવ્યો છે,...’ આહાહા...! ગજબ વાત છે.

મુમુક્ષુ :- બાપ-દીકરાને કાંઈ સંબંધ નથી.

ઉત્તર :- બાપ કોણ છે ને દીકરો કોણ? ‘સુમન’ કોણ? ‘સુમન’ ન્યાં રખડે છે. એને કેટલા પૈસા પાપના આપ્યા તોય નોકરી ત્યાં કરે છે અને આને અહીં કો’ક રાંધે એના રોટલા ખાવા પડે છે. પાપ કરીને પૈસા (કમાણા અને) પરણાવ્યો ને વળી શું કર્યું? ભણાવ્યો. હવે ઈ ન્યાં રહે છે ને અહીં રોટલા ઘરના ખવાય. કોણ કોનું કરે. આ દાખલો, આ તો ઘરનો દાખલો આપ્યો. આહાહા...! છોકરાઓ કોણ કરે? બાપ કોનું કરે? દીકરો કોનું કરે? દીકરી કોનું કરે? આહાહા...!

એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યને કાંઈ પણ કરી શકે નહિ. આહાહા...! પહેલો તો સિદ્ધાંત એ આવી ગયો કે, એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યને અડે નહિ, સ્પર્શે નહિ. દરેક દ્રવ્ય-વસ્તુ પોતામાં રહેલી શક્તિ અને અવસ્થા પોતાનો જે ધર્મ, ધર્મ એટલે સ્વભાવ, ગુણો ને પર્યાય સ્વભાવ એને ચુંબે છે, અડે છે, દરેક દ્રવ્ય. પણ બીજા દ્રવ્યના ગુણ પર્યાયને અડતું નથી. આ વાત બેસતી. આહાહા...! આ આંગળી આ આંગળીને અડતી નથી. આ આંગળી આ કપડા, આ આમ ઊંચું થાય એને અડતી નથી અને એની મેળાએ આ ઊંચું થાય છે આ, આ આંગળી

અડતી નથી એને. કોણ માને? ગાંડા જ કહે કે નહિ? આ આંગળી અડ્યા વિના આ કાગળ ઊંચો થાય છે. એને એ જ કાળે ઊંચો થવાની તે પર્યાયનો કર્તા એ પરમાણુ છે, આંગળી નહિ. આહાહા...! ઇ કીધું ને?

‘કારણ કે આ લોકમાં એક વસ્તુનો અન્ય વસ્તુની સાથે...’ આહાહા...! કોઈ પણ એક ચીજ પરમાણુ કે આત્મા એને બીજા પરમાણુ કે આત્મા સાથે ‘અન્ય વસ્તુની સાથે સઘળોય સંબંધ જ નિષેધવામાં આવ્યો છે,...’ સઘળોય સંબંધ જ, છે. ‘સમ્બન્ધઃ એવ’ આહાહા...! છે ને? ‘સમ્બન્ધઃ એવ નિષિદ્ધઃ’ ‘સઘળોય સંબંધ જ નિષેધવામાં આવ્યો છે,...’ આહાહા...! આ મારી દુકાન ને મારી દુકાન ચાલે છે ને સારી છે ને નોકર સારા છે ને એમ જ્ઞાની પણ જો કદાચિત્ એ મારાપણે માને તો એ પણ મિથ્યાદષ્ટિ છે. આહાહા...! આકરી વાત છે.

‘એક વસ્તુનો અન્ય વસ્તુની સાથે સઘળોય સંબંધ જ નિષેધવામાં આવ્યો છે, તેથી જ્યાં વસ્તુભેદ છે...’ જ્યાં ચીજ જુદી જુદી છે, વસ્તુઓ જુદી જુદી છે ‘અર્થાત્ ભિન્ન વસ્તુઓ છે ત્યાં...’ ‘કર્તૃકર્મઘટના અસ્તિ ન’ ‘ત્યાં કર્તાકર્મઘટના હોતી નથી...’ ભિન્ન ચીજ આત્મા કર્તા અને પરમાણુનું કાર્ય કરે, શરીરને હલાવે ને શરીરને બોલવાની ક્રિયા કરે એ અન્ય દ્રવ્ય, અન્ય દ્રવ્યનું કર્તા કદી છે નહિ. આહાહા...! આત્મા અન્યદ્રવ્ય છે ને વાણી, શરીર, મન, કર્મ અને સંયોગી ચીજો બધા અન્ય છે. તો કહે છે, કે એક ચીજનો અન્ય વસ્તુની સાથે... આહાહા...! ‘સઘળોય સંબંધ નિષેધવામાં આવ્યો છે,...’ સઘળોય સંબંધ. અહીં તો નિમિત્ત નિમિત્ત સંબંધ પણ નિષેધવામાં આવ્યો છે એમ કહે છે. જાણવા માટે બોલે એટલું. આહાહા...! આવે જાણવા માટે, જ્ઞાયક અને જ્ઞેય. એ પણ વ્યવહાર છે. આહાહા...! વીતરાગ માર્ગ ભારે ઝીણો, ભાઈ! આહા...!

એક આંગળી બીજી આંગળીને અડે નહિ, એક આંગળી આ કાગળને અડે નહિ અને આ કાગળ ઊંચો થાય. આ અડતી નથી. હવે આ કોણ માને કોણ આ? આ મોઢાની ચીજ જે આ હલે છે, આ હોઠ હલે છે, ભાષા થાય છે, એ આત્માથી ભિન્ન ચીજ છે, આત્માથી અનેરી ચીજ છે. એ અનેરી ચીજનો આત્મા કર્તા છે નહિ કાંઈ. આહાહા...! પેલા લોકો રાડુ પાડતા. ૫૦ પંડિતો ‘ઇન્દોર’ માં ભેગા થયા હતા. એવું સાંભળ્યું હતું કે, પરદ્રવ્યનો કર્તા ન માને તે દિગંબર નથી. એવું સાંભળ્યું હતું, કો’ક કહેતું હતું.

મુમુક્ષુ :- ‘ઇન્દોર’ માં એમ કહ્યું હતું.

ઉત્તર :- આ ‘ઇન્દોર’ની વાત કરું છું. એવું સાંભળ્યું છે, ‘ઇન્દોર’ માં પચાસ પંડિતો ભેગા થયા. પછી ચર્ચા કરતાં (નક્કી કર્યું કે), કોઈ પરદ્રવ્યનું કર્તા ન માને તો એ દિગંબર જૈન નહિ. કારણ કે, આ પરદ્રવ્યનું કર્તા નહિ માનનારા અમે અહીં, (એમ સામે નક્કી કર્યું). આહાહા...! કર્તા માને તે સમ્યગ્દષ્ટિ છે. અર..ર..ર...! પ્રભુ! બીજાને ખોટા પાડવા આટલી વાતની જવાબદારી ઊંધી લેવી. અરે...! પ્રભુ! ક્યાં જાવું છે? આહા...!

કોઈ શરણ નથી, દેહ છૂટે કોઈ શરણ નથી. આહાહા...! દેહમાં રહ્યો કોઈ શરણ નથી. આહાહા...! ઘડીકમાં દેહમાં કાંઈક થઈ જાય, કાંઈ ખબર ન પડે શું થશે? આહાહા...! ગળુ બંધ થઈ જાય, આમ શ્વોસ અટકી જાય. આહા...! ઊલટી થઈ જાય, કાનમાંથી કાંઈ લોહી ચાલ્યા કરે, શરીર ફાટીને લોહી નીકળે. એ તો એક જડ છે, બાપુ! એની કોઈ પણ અવસ્થાને આત્મા કરી શકતો નથી. આહાહા...! એનું ધ્યાન રાખે તો શરીર સારું રહે એમ નથી.

મુમુક્ષુ :- ખાવું-પીવું તો જોઈએ ને.

ઉત્તર :- ખાવું-પીવાનું પણ તે ધ્યાન રાખે માટે શરીર સારું રહે. ખાવા-પીવાની ક્રિયા જ કરી શકતો નથી. મમતા કરે એ વખતે કે, હું આ ખાઉં છું, પીઉં છું. જ્ઞાનીને વિકલ્પ આવે પણ વિકલ્પનો કર્તા નથી. અને આ તો વિકલ્પ અને એ ક્રિયાનો કર્તા બેયનો કર્તા થાય છે. આહાહા...! ઝીણી વાત છે, ભાઈ! આહાહા...! મોટા પ્લેન ચલાવે છે. છ કલાકમાં ત્રણ હજાર માઈલ, છ કલાકમાં ત્રણ હજાર માઈલ કાપે. ઓહોહો...! એક કલાકમાં કેટલું થયું? ૫૦૦ (માઈલ) એક કલાકમાં. ‘ભાવનગર’થી તે ‘નાઈરોબી’ ‘આફ્રિકા’ અમે ગયા હતા ને. બેઠા હતા છ કલાક. છતાં એની એ ક્રિયાનો કર્તા એ છે ને? એન્જન કરનારો એ નથી. આહાહા...!

એક ફેરી તો આપણે બેઠા હતા ને ઘણા માણસ આપણા હતા. પછી એના માણસ કે, જોવા આવનારને ગયા હતા, અંદર ગયા હતા. ખબર છે? એક ફેરી અંદર ગયા હતા. આપણા માણસો ઝાઝા હતા. આહાહા...! (ત્યારે કહ્યું), ચાલો જુઓ અમારા સંચા કેવી રીતે ચાલે છે, (જુઓ). અને ત્યાં અમે બેઠા હોઈએ ત્યારે પાંચ, છ કલાક બેસે. એટલે ઈ આહાર પાણી લાવે. ફલાણું, ઢીકણું, માંસવાળાને માંસ આપ્યું, રોટલી ને દાળ ને શાક ને બધું (આપ્યું). અહીં અમે એકેય લઈએ નહિ, એકેય નહિ. એટલે એને એમ કંઈ નવીન જાતનું. રોટલી શું કાંઈ નહિ, અહીંની ચીજ કાંઈ નહિ. ફક્ત આવ્યા છીએ ને બેઠા છીએ. છ કલાક સુધી કાંઈ નહિ. એ વસ્તુ પર છે એને માટે તારે સમતા રાખવી જોઈએ. પરને લઈને હું સુખી છું ને મારે લઈને આ સુખી છે અથવા હું પરને દુઃખી કરી શકું છું એ બધો કર્તા ભાવ મિથ્યાદૃષ્ટિનો છે. આહાહા...! ‘જ્ઞાની પણ જો વ્યવહારમૂઢ થઈને...’ આહાહા...! આત્મજ્ઞાની પણ... આહાહા...! વ્યવહારમાં મૂઢ થઈને.. આહાહા...! પરદ્રવ્યને મારું માને તે મિથ્યાદૃષ્ટિ થાય છે. આહાહા...!

‘હવે આ અર્થનું કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે :-’

एकस्य वस्तुन इहान्यतरेण सार्धं
सम्बन्ध एव सकलोऽपि यतो निषिद्धः ।
तत्कर्तृकर्मघटनास्ति न वस्तुभेदे
पश्यन्त्वकर्तृ मुनयश्च जनाश्च तत्त्वम् ॥२०१॥

‘કારણ કે આ લોકમાં...’ ‘एकस्य वस्तुनः अन्यतरेण सार्धं सकलः अपि सम्बन्धः एव निषिद्धः’ ‘એક વસ્તુનો અન્ય વસ્તુની સાથે સઘળોય સંબંધ જ...’ ભગવાન ત્રિલોકનાથ કેવળજ્ઞાની પરમાત્માથી નિષેધવામાં આવ્યો છે...’ આહાહા...! પરમેશ્વર ત્રિલોકનાથ તીર્થંકર જેણે ત્રણકાળ ત્રણલોક જાણ્યા, જોયા એમનાથી આ નિષેધવામાં આવ્યો છે. આહાહા...! ‘એક વસ્તુનો અન્ય વસ્તુની સાથે સઘળોય સંબંધ જ નિષેધવામાં આવ્યો છે...’ આહાહા...! શરીરના અવયવો એને ને આત્માને કાંઈ સંબંધ નથી, કહે છે. આહાહા...! આ શરીરના જે બધા અવયવો (છે) એને ને આત્માને કાંઈ સંબંધ નથી. આહાહા...! તો એ શરીરના અવયવો બીજાના શરીરને અડે.. અર...ર...ર...! એ કોઈ દિ’ બનતું નથી. (અડે છે એમ) માને છે, અજ્ઞાનપણે માને છે. આહાહા...!

‘એક વસ્તુનો અન્ય વસ્તુની સાથે સઘળોય સંબંધ જ...’ પાછો છે જોયું? ‘सम्बन्धः एव निषिद्धः’ ‘એક વસ્તુનો અન્ય વસ્તુની સાથે સંબંધ જ બધો નિષેધ (છે). કોઈ પ્રકારનો કાંઈ સંબંધ. (નહીં) આટલો અમારી સાથે સંબંધ છે ને આ અમારા મિત્રો છે, સાથે ભણ્યા હતા. માટે અમારા એ મિત્ર છે એવો મિત્ર મિત્રનો સંબંધ છે. ધૂળેય નથી કહે છે. આહાહા...! અમે સાથે ગયા હતા ‘લંડન’માં ને ત્યાં આઠ વર્ષ સાથે ભણ્યા છીએ અને એક વિશિમાં (મેસમાં) અમે જમતા હતા ને અમારે બહુ સંબંધ છે. આહાહા...! ચાલે છે ને આવું? એ બધું ગપ છે, કહે છે. આહા...!

કોઈ કોઈનો કાંઈ પણ સંબંધ કરે એ સંબંધ નિષેધવામાં આવ્યો છે. ‘તેથી જ્યાં વસ્તુ ભેદ છે...’ જ્યાં વસ્તુ જુદી જુદી છે, એમ કહે છે. આત્મા પરમાણુ, પરમાણુ પણ જુદો જુદો. આહાહા...! એક આત્મા ને બીજો આત્મા જુદો, એક આત્મા બીજા આત્માનું ને એક આત્મા પરમાણુનું, પરમાણુ પરમાણુનું ને પરમાણુ આત્માનું એ વસ્તુ ભેદે... આહાહા...! જ્યાં વસ્તુ ભેદ છે, વસ્તુની જ્યાં જુદાઈ છે... આહાહા...! ભિન્ન વસ્તુઓ છે ત્યાં ‘कर्तृकर्मघटना अस्ति न’ ‘કર્તાકર્મઘટના હોતી નથી...’ ભિન્ન પદાર્થની અવસ્થા ભિન્ન પદાર્થ કરી શકતો નથી. દરેકના દ્રવ્ય-ગુણ તો ધ્રુવ છે. પરમાણુના અને આત્માના દ્રવ્ય ને ગુણ તો ધ્રુવ (છે). હવે એની પર્યાય છે એ કરી શકતા નથી. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- ઘણા પરમાણુ ભેગા મળે તો ભાષા નીકળે છે.

ઉત્તર :- કોઈ ભેગા થાતા જ નથી ને કોઈ. એ સ્કંધમાં પણ એ પરમાણુ તો જુદો ભિન્ન પોતાના કામની અવસ્થાનું કરી રહ્યો છે. એ સ્કંધ લઈને પર્યાય એમાં રહી છે એમ પણ નહિ. આમાં એક પરમાણુ છે એ પોતાનું કામ કરી રહ્યો છે, પરની સાથે એને કાંઈ સંબંધ નથી. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- શબ્દ નીકળે એને શબ્દવર્ગણા સાથે કાંઈ સંબંધ નથી?

ઉત્તર :- કાંઈ વર્ગણા (સંબંધ) નથી. શબ્દવર્ગણા, ભાષા વર્ગણા. આ લોટની રોટલી

કરવી ને લોટના આ પાપડ કરવા ને આ વડીયું કરવી ને પુડલા કરવા ને. કાંઈ કરી શકતો નથી. આ તો ભિન્ન વસ્તુમાં જુદી જુદી ચીજમાં જુદી ચીજ કાંઈ અડતી નથી પછી અડતી નથી ને કરે એ ક્યાંથી આવ્યું? કહે છે. આહાહા..!

મુમુક્ષુ :- પરાક્રમ શું?

ઉત્તર :- પરાક્રમ એનું એનામાં. પરની સાથે શું સંબંધ છે? એનું પરાક્રમ એના પોતામાં રહ્યું. પરની સાથે શું સંબંધ છે? બહુ પરાક્રમી હોય તો આમ મારે આમ બંધુક સરખી આમ મારે ને જોરથી મારે ને આમ કરે, લાકડીનો પ્રહાર કરે. એ લાકડીને આંગળી અડતી પણ નથી, ઈ પ્રહાર કરે? આહાહા..!

એ ‘કર્તાકર્મઘટના હોતી નથી-એમ મુનિજનો...’ આહાહા..! હે સંતો! તમે એમ માનો ‘અને લૌકિક જનો...’ જે ઈશ્વર (કર્તા) માનનારા. બેયની વાત કરી છે. પેલામાં મુનિજન એટલો અર્થ કર્યો છે, આમાં ‘કળશ-ટીકા’ માં. ‘મુનિજન’ શબ્દ છે ને? આહા..! ‘મુનયઃ ચ જનાઃ ચ’ ભાષા તો બે જુદી છે, ‘મુનયઃ ચ જનાઃ ચ’ મુનિજનો એટલે સાધુઓ અને લૌકિક જનો પરનું કાંઈ કરી શકતા નથી. વસ્તુ ભેદમાં.

‘તત્ત્વને (વસ્તુના યથાર્થ સ્વરૂપને) અકર્તા દેખો...’ આહાહા..! ત્યારે એક માણસ કહે કે આમ મુઠી મારે. એ મુઠી તો જડથી મરાય, મારાથી ક્યાં મરાય છે? એમ બોલે તો? પણ ભાવ કોનો છે? ભાવ હતો કે નહિ? ક્રિયા તો એનાથી થઈ છે પણ ભાવ મારવાનો હતો તારો કે નહિ? તારા પરિણામ ભાવકર્મ વિકારમાં અને તું પછી વિકારના પરિણામ કરીને એનો કર્તા થા, એ તો મૂઢ છે. આહાહા..! ઘણો ફેર. આખો દિ’ આ કરો, આ કરો, આ કરો એમ ચાલે. અહીં કરવાની ના પાડે (કે) કોઈ કોઈનું કર્તા નથી.

‘(વસ્તુના યથાર્થ સ્વરૂપને) અકર્તા દેખો (-કોઈ કોઈનું કર્તા નથી, પરદ્રવ્ય પરનું અકર્તા જ છે-એમ શ્રદ્ધામાં લાવો).’ બોલવામાં આવે કહે છે પણ શ્રદ્ધામાં લાવો. બોલવામાં આવે, શાક લઈ આવ્યા? કે હા. શેનું લાવ્યા? તુરીયા, દૂધી. છોકરાને પૂછે. ભાષા તો જ્ઞાની એમ બોલે, પૂછે. પણ એની શ્રદ્ધામાં એમ નથી. એ વાણી ને એ બધી ક્રિયા પર છે. આહાહા..! એનો કર્તા આત્મા નથી. બહુ આકરું, દુનિયાને. આખો દિ’ પર શરીર આદિ સાથે રહેવું, આખો દિ’ બાયડી, છોકરા, કુટુંબ, વેપાર, ધંધો કે ઘરાક, ઘરાક સાથે રહેવું અને કહે, કાંઈ સંબંધ નથી. આહાહા..!

દષ્ટિમાંથી પહેલો વિકાર એકત્વબુદ્ધિ છે એ કાઠી નાખ. એ ક્રિયા તો થશે થવાની હશે ઈ પણ એકત્વબુદ્ધિ-અમે કરીએ છીએ અને અમે કરીશું... આહાહા..! તેથી અમારી વાત બહાર આવશે, અમે કાંઈ સારું કરશું તો અમારી વાત બહાર આવશે એ રહેવા દે, એ મિથ્યાત્વભાવ છે. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ? આહાહા..! પરદ્રવ્યનો પરદ્રવ્ય અકર્તા જ છે એમ શ્રદ્ધામાં લાવો. આહાહા..!

શ્લોક-૨૦૨

(વસન્તતિલકા)

યે તુ સ્વભાવનિયમં કલયન્તિ નેમ-
મજ્ઞાનમગ્નમહસો બત તે વરાકાઃ ।
કુર્વન્તિ કર્મ તત એવ હિ ભાવકર્મ-
કર્તા સ્વયં ભવતિ ચેતન એવ નાન્યઃ ॥૨૦૨॥

‘જે પુરુષો આવો વસ્તુસ્વભાવનો નિયમ જાણતા નથી તેઓ અજ્ઞાની થયા થકા કર્મને કરે છે; એ રીતે ભાવકર્મનો કર્તા અજ્ઞાનથી ચેતન જ થાય છે.’-આવા અર્થનું, આગળની ગાથાઓની સૂચનારૂપ કાવ્ય હવે કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :- (આચાર્યદેવ ખેદપૂર્વક કહે છે કે :) [બત] અરેરે! [યે તુ ઇમમ્ સ્વભાવનિયમં ન કલયન્તિ] જેઓ આ વસ્તુસ્વભાવના નિયમને જાણતા નથી [તે વરાકાઃ] તેઓ બિચારા, [અજ્ઞાનમગ્નમહસઃ] જેમનું (પુરુષાર્થરૂપ-પરાક્રમરૂપ) તેજ અજ્ઞાનમાં ડૂબી ગયું છે એવા, [કર્મ કુર્વન્તિ] કર્મને કરે છે; [તતઃ એવ હિ] તેથી [ભાવકર્મકર્તા ચેતનઃ એવ સ્વયં ભવતિ] ભાવકર્મનો કર્તા ચેતન જ પોતે થાય છે, [અન્યઃ ન] અન્ય કોઈ નહિ. ૨૦૨.

ભાવાર્થ :- વસ્તુના સ્વરૂપના નિયમને નહિ જાણતો હોવાથી પરદ્રવ્યનો કર્તા થતો અજ્ઞાની (નમિથ્યાદષ્ટિ) જીવ પોતે જ અજ્ઞાનભાવે પરિણમે છે; એ રીતે પોતાના ભાવકર્મનો કર્તા અજ્ઞાની પોતે જ છે, અન્ય નથી. ૨૦૨.

શ્લોક-૨૦૨ ઉપર પ્રવચન

‘જે પુરુષો આવો વસ્તુસ્વભાવનો નિયમ જાણતા નથી...’ જે કંઈ પુરુષો, પુરુષ એટલે આત્માઓ, એકલા પુરુષ જ નહિ. જે કોઈ આત્મા ‘આવો વસ્તુસ્વભાવનો નિયમ, વસ્તુસ્વભાવનો નિયમ જાણતા નથી તેઓ અજ્ઞાની થયા થકા કર્મને કરે છે;...’ એટલે પરના કાર્ય હું કરી શકું છું એમ માને, માને. પરના કાર્ય હું કરી શકું છું એમ માને. આહાહા...! ‘એ રીતે ભાવકર્મનો કર્તા અજ્ઞાનથી ચેતન જ થાય છે.’ પરનો કર્તા તો છે જ નહિ.

ભાવકર્મ જે વિકલ્પ ઉકલ્યો છે એ શુભરાગ કે અશુભરાગ, એનો કર્તા તે અજ્ઞાનથી

ચેતન થાય છે. ‘અજ્ઞાનથી ચેતન જ થાય છે.’ એ પરને લઈને નહિ. આહાહા...! પરદ્રવ્ય પરનું અકર્તા જ છે એમ શ્રદ્ધામાં લાવો એ આવી ગયું. ‘તેઓ અજ્ઞાની થયા થકા કર્મને કરે છે; એ રીતે ભાવકર્મનો કર્તા અજ્ઞાનથી ચેતન જ થાય છે.’ ભાવકર્મ એટલે પુણ્ય ને પાપના અસંખ્ય પ્રકાર એ બધાનો કર્તા જીવ ચૈતન્ય અજ્ઞાની છે. આહાહા...! ‘આવા અર્થનું, આગળની ગાથાઓની સૂચનારૂપ કાવ્ય હવે કહે છે :-’

ये तु स्वभावनियमं कलयन्ति नेम-

मज्ञानमग्नमहसो बत ते वराकाः ।

कुर्वन्ति कर्म तत एव हि भावकर्म-

कर्ता स्वयं भवति चेतन एव नान्यः ॥૨૦૨॥

‘(આચાર્યદેવ ખેદપૂર્વક કહે છે કે :) અરેરે!’ આ શું થયું આ? એક બીજાનું કરી શકે નહિ છતાં થયું શું આ? આહાહા...! ‘ખેદપૂર્વક કહે છે કે : અરેરે! જેઓ આ વસ્તુસ્વભાવના નિયમને જાણતા નથી...’ ‘તે વરાકા:’ ‘તેઓ બિચારા,...’ આહાહા...! લ્યો ને, આ બધા અબજોપતિ મોટા હોય રાજા ને દેવ ને બધાને વરાકા કીધા. પરનું કંઈ પણ કરી શકું છું, એ મારું કર્તવ્ય છે અને મારા કર્તવ્યથી હું બહાર આવીશ, લોકો મને ઓળખશે. આહાહા...! સારા કપડાં પહેરાવું તો મને મારા દીકરાને ઓળખશે, સ્ત્રીને સારા કપડા પહેરાવું, દાગીના પહેરાવું તો લોકો ઓળખશે, કે આ ગૃહસ્થી લાગે છે. આહાહા...!

‘ખેદપૂર્વક કહે છે કે : અરેરે! જેઓ આ વસ્તુસ્વભાવના નિયમને...’ વસ્તુનો નિયમ છે, કે એક રજકણ આત્માને અડે નહિ, આત્મા રજકણને અડે નહિ, આત્મા રજકણને કરે નહિ, રજકણ આત્માને કાંઈ કરે નહિ. કર્મ આત્માને કરે નહિ કાંઈ. અરે...! આ વાત કેમ (બેસે)? આહાહા...! જૈનદર્શનમાં તો એ મોટું કર્મ... કર્મ... કર્મ... જ્યાં હોય ત્યાં કર્મ. પેલાને ઈશ્વર, આને કર્મ. (આને) જડ, પેલાને ચૈતન્ય. પેલાને ઈશ્વર કર્તા, આને કર્મ કર્તા જ્યાં હોય ત્યાં. કર્મને લઈને રાગ થયો, કર્મને લઈને આ થયું, કર્મને લઈને આ થયું. આહાહા...! બેયને જડને લઈને થયું. એકને ચૈતન્યને લઈને થયું અને આને જડને લઈને બધું થયું. આહાહા...!

‘જેઓ આ વસ્તુસ્વભાવના નિયમને જાણતા નથી તેઓ બિચારા,...’ આહાહા...! ભલે મોટા ઈન્દ્ર હોય તોપણ એને બિચારા કીધા છે અહીં તો. આહાહા...! મોટા અબજપતિ શેઠિયા હોય. અમે આ બધું કરી શકીએ છીએ. આહાહા...! ‘રતિલાલ’ છે અબજપતિ. કેટલે ઠેકાણે કારખાના. ‘નાઈરોબી’માં એક શ્વેતાંબર (છે). અબજ રૂપિયા. બે વાર આવ્યો હતો. ન્યાં આવ્યો હતો, પાછો ‘મુંબઈ’ હું આવ્યો ન્યાંય આવ્યો હતો. કેટલે ઠેકાણે કારખાના. લાખ લાખ, પાંચ પાંચ, બબ્બે લાખ એવા કેટલે ઠેકાણે નાખેલા. સો કરોડ રૂપિયા. એ રૂપિયા પછી રાખવા ક્યાં? અને ઘણા સંચા ઉભા (કર્યા). નોકરો રાખીને સંચાઓ કેટલા ચારે બાજુ નાખ્યા. બધે તપાસ કરવા જાય. મહાજન છે, હોં! તમારા. આહાહા...! અરે...રે...! કુદરતી

એક જ રહી ગયો એનો મોટો ભાઈ હતો એ મરી ગયો. પોતે નાનો એક જ રહી ગયો અને અબજની મૂડી. એને હું કરું, આ કરું ને આ કરું ને આકરું ને... મને એણે ચિઠ્ઠીમાં લખીને પૂછ્યું કે, આ દિગંબર મુમુક્ષુ મંડળો એના માણસો શ્વેતાંબરના મંદિરમાં આવતા નથી, દર્શન કરતાં નથી, છબીને અડતા નથી. એનું શું? કીધું, આને પરદેશમાં શું કહેવું? કીધું ભાઈ! તત્ત્વદષ્ટિ થયા પછી વ્યવહાર કેવો હોય એ ખબર પડશે. એ વિના ખબર નહિ પડે. તત્ત્વજ્ઞાન સમ્યગ્દર્શન થશે પછી વ્યવહાર એને કેવો હોય અને કોનું હોય એની ખબર પડશે, તત્ત્વજ્ઞાન વિના નહિ ખબર પડે. એને એમ કેમ કહેવું કે, આ માર્ગ જ તારો ખોટો છે બધો. ‘દેવીલાલજી’ સમજ્યા! કારણ કે પરદેશમાં બિચારા માંડ આવતા હોય ને અને એમ કહે કે, તારી વાત જ ખોટી છે બધી. કીધું, તત્ત્વજ્ઞાન થયા પછી વ્યવહાર કેવો હોય એની ખબર પડે. આહાહા...! સમ્યગ્દર્શન થશે તો ખબર પડશે કે, વ્યવહાર કેવો હોય આવો વ્યવહાર ન હોય પછી એને. લુગડાવાળા સાધુ ને દાગીનાવાળા ભગવાની પ્રતિમાને, એ પછી પૂજનીક નહિ માને. એ તત્ત્વદષ્ટિવાળો વ્યવહારને બરાબર ઓળખશે. તત્ત્વદષ્ટિ વિના વ્યવહારની ખબર નહિ પડે. એમ કહ્યું. ‘આફ્રિકા’માં બિચારો માંડ આવ્યો હોય એને કાંઈ એમ કહેવાય કે, તમારો શ્વેતાંબર ધર્મ જ સાચો નથી. આહાહા...!

‘વસ્તુસ્વભાવના નિયમને જાણતા નથી તેઓ બિચારા, જેમનું (પુરુષાર્થરૂપ-પરાક્રમરૂપ) તેજ અજ્ઞાનમાં ડૂબી ગયું છે એવા,...’ આહાહા...! પરનું કરું છું, પરનું કરું છું એનો પુરુષાર્થ અજ્ઞાનમાં ડૂબી ગયો છે. આહાહા...! આ બૈરાઓ આખો દિ’ દાળ, ભાત, શાક, રોટલા, રોટલી કરે, પાપડ, પુરી, પુરી, પાપડ, વડી... આહાહા...! સેવ, સેવ, પુડલા, સેવ આખો દિ’ કરે અને આ કહે કરે નહિ. આહાહા...! એ બધી જડની ક્રિયા જડને કાળે, જડને કારણે થાય છે. જોડે બાય ઊભી માટે એણે આમ તેલ નાખ્યું ને આ પુડલા આમ કરે ને પછી ઉપર નાખે. તેલ ને ઘી પુડલામાં અંદર જાય, પુડલો સારો થાય. આહાહા...!

બહારના વેપારના અભિમાનીઓને આ વાત બેસવી કઠણ પડે. આહા...! વેપાર અમને આવડ્યો છે ને અમે બરાબર ચલાવ્યો છે, દુકાન અમારી જ્યારથી ચાલી ત્યારથી વધતી જ છે. આહા...! એ બધી આવડતના, અમારી આવડતના ફળ છે. આવડતના ધૂળેય ફળ નથી. ભાઈ! તને ખબર નથી, બાપુ! આહાહા...!

‘કર્મને કરે છે...’ (પુરુષાર્થરૂપ-પરાક્રમરૂપ) તેજ અજ્ઞાનમાં ડૂબી ગયું છે...’ શું કીધું? એનું વીર્ય હું પરને કરું છું એ કરી શકતો નથી પણ અજ્ઞાનમાં એનું પરાક્રમ ડૂબી ગયું. આહાહા...! પરનું કરી શકતો નથી પણ પરના કરવા ટાણે એનો અજ્ઞાન એનો પુરુષાર્થ અજ્ઞાનમાં ડૂબી ગયો. ઇ પુરુષાર્થે પરને કર્યું નથી. આહાહા...! ‘એવા, કર્મને કરે છે; તેથી...’ ‘ભાવકર્મકર્તા ચેતનઃ એવ સ્વયં ભવતિ’ ‘ભાવકર્મનો કર્તા ચેતન જ પોતે થાય છે, અન્ય કોઈ નહિ.’ લ્યો! ભાવકર્મ એટલે પુણ્ય ને પાપ, દયા ને દાન, વ્રત ને ભક્તિ, કામ ને

ક્રોધ, વિષયની વાસના આદિનો કર્તા જીવ થાય છે, જડ નહિ. આહાહા..!

‘જયસેનાચાર્ય’ની ટીકામાં બે ગાથા આવે છે, કે બે થઈને રાગ કરે છે. ઇ તો એક સમજાવ્યું છે, બીજી ચીજ સાથે હતી. કર્મ અને આત્મા થઈને વિકાર થાય છે એકલાથી નહિ. અહીં કહે છે, એકલાથી થાય છે. નિમિત્તનું જ્ઞાન કરાવ્યું છે, બીજું શું છે? નિમિત્તથી થયું નથી જરીએ, નિમિત્ત અડતું નથી કરે કોને? અને નિમિત્તની પાસે જે વસ્તુ છે તે પર્યાય વિનાની છે? પર્યાય વિનાની છે કે નિમિત્ત પર્યાય એની કરી દે? આહાહા..!

‘ભાવકર્મનો કર્તા ચેતન જ પોતે થાય છે,...’ આહા..! ‘સમયસાર’માં ઘણે ઠેકાણે એ આવે, વિકાર ને કર્મનો જડનો કર્તા આત્મા નથી. સમક્રિતીને આસ્રવ નથી, સમક્રિતીને બંધ નથી. હવે ન્યાં પકડે. કઈ અપેક્ષાએ છે? જેટલી અસ્થિરતા છે તેને ન ગણી અને શ્રદ્ધા, જ્ઞાન ને અનુભવની મુખ્યતા ગણી એમ કહ્યું છે. પાછું અહીં તો કહ્યું કે, રાગ જેટલો જે કોઈ કરે તે તેનો કર્તા તે જ છે. ૧૮૯ ગાથા, ‘પ્રવચનસાર’ ન્યાં તો ચોખ્ખી વાત કરી છે. ગમે તે રાગ-દ્વેષ એ જીવ પોતે જ અજ્ઞાની કે જ્ઞાની પોતે જ કરે છે, પોતામાં થાય છે ને પોતે કરે છે. આહાહા..! કર્મને લઈને થાય છે એમ ઘણું લખાણ આવે છે. જ્ઞાનીને નથી, કર્મને લઈને થાય, ઇ તો નિમિત્તનું કથન છે. બાકી જ્ઞાનીને જે રાગ આવે છે, રાગ થાય છે એ પોતાના પુરુષાર્થની નબળાઈથી થાય છે. ચેતન જ કીધું ને?

‘કર્તા ચેતન જ પોતે થાય છે, અન્ય કોઈ નહિ.’ જોડે ચીજ એને જરીએ રાગ કરવામાં મદદ કરે, દ્વેષ કરવામાં ઇ છે નહિ. આહાહા..! વિષયની વાસના કરવામાં પણ કર્મનું કાંઈ નથી. એનો પોતાનો જ આત્મા એ વાસનામાં કરેલો કર્તા થાય છે. આહાહા..! આખી દુનિયાથી ફેરફાર છે.

ભાવાર્થ :- ‘વસ્તુના સ્વરૂપના નિયમને નહિ જાણતો હોવાથી પરદ્રવ્યનો કર્તા થતો...’ આહા..! ‘અજ્ઞાની (-મિથ્યાદષ્ટિ) જીવ પોતે જ અપાનભાવે પરિણમે છે;...’ પરને લઈને નહિ ને પરમાં નહિ, પોતે અજ્ઞાનભાવે પોતામાં પરિણમે છે. આહાહા..! આ કરું છું, હું પરનું કરું છું એમ માની પોતે અજ્ઞાનરૂપે પરિણમે છે. પરનું કરી શકતો નથી. આહાહા..! અને ‘એ રીતે પોતાના ભાવકર્મનો કર્તા...’ પોતાના ભાવકર્મ એટલે રાગ-દ્વેષ, પુણ્ય-પાપ એનો ‘કર્તા અજ્ઞાની પોતે જ છે, અન્ય નથી.’ આહાહા..! કર્મનું જોર આવ્યું માટે એને વિકાર થયો, કર્મનો કોઈ એવો પ્રકાર, પૂર્વનો ઉદય આવ્યો એને લઈને આ બધું મગજ ફરી ગયું ને પરિણામ સરખા રહ્યા નહિ, એમ નથી. એ કાળે પોતાના અજ્ઞાનથી વિકારભાવને પોતે કરીને કર્તા થાય છે. આહાહા..! પણ પરનો કર્તા તો છે જ નહિ. અજ્ઞાની પોતાના ભાવના અજ્ઞાનને કરે પણ અજ્ઞાની પણ પરદ્રવ્યનું તો કાંઈ કરે જ નહિ. આહા..!

જ્ઞાની પરદ્રવ્યનું તો કરે નહિ પણ રાગ આવે એનો એ ખરેખર કર્તા ન થાય. પરિણમન છે માટે કર્તા જાણે. પરિણમન છે ને? આવે છે ને? જીવ નય આવી ને? જ્ઞાની રાગનો

કર્તા છે ઈ પરિણમનની અપેક્ષાએ. ૪૭ નયમાં આવે છે. તદ્દન કાઢી નાખે કે, આત્માને કાંઈ ન મળે. અહીં તો કર્તા છે અને ભોક્તા તું છો. એ રાગનો, દુઃખનો ભોક્તા તું છો. જ્ઞાનીને કહે છે, કે રાગનો કર્તા ને રાગનું દુઃખ એનો ભોક્તા તું છો. તારામાં થાય છે, પરમાં થાતું નથી ને પરને લઈને થાતું નથી. આહાહા..!

મુમુક્ષુ :- જ્ઞાની તો રાગનો જ્ઞાતા છે, કર્તા નથી.

ઉત્તર :- પણ જ્ઞાતા છતાં વેદન કોનું છે? વેદન છે ને? એ તો વેદનની અપેક્ષા જ્યારે કાઢી નાખવી હોય તો કે કર્તા ને ભોક્તા નથી એમ પણ કહે છે. સમ્યગ્દષ્ટિ પરનો ભાવનો... આવી ગયું ને? કર્મ, કર્તા ને ભોક્તાનો અભાવ છે એમાં. એ આવી ગયું, એ દષ્ટિની મુખ્યતાથી વાત કરી છે. પણ પર્યાય, પર્યાય દીઠની વાત જ્યારે ચાલે છે તો એ જ્ઞાનીને પોતાની તે સમયની તે પર્યાય પોતાના ઊંધા પુરુષાર્થથી થાય છે. આહાહા..! એક બાજુ કહે કે જ્ઞાની આસ્રવથી, બંધથી રહિત છે. બીજી બાજુ કહે કે, હજી દસમા ગુણસ્થાન સુધી આસ્રવ છે, છ કર્મ આવે છે. આહાહા..! શું થાય? આખો રસ્તો ફરી ગયો, ફેરફાર થઈ ગયો આખો.

‘વસ્તુ સ્વરૂપના નિયમને નહિ જાણતો હોવાથી પરદ્રવ્યનો કર્તા...’ જુઓ! નહિ જાણવાથી. વસ્તુ આ બીજી છે હું નહિ એમ જાણતો નથી તેથી ‘અજ્ઞાની જીવ પોતે જ અજ્ઞાનભાવે પરિણમે છે;...’ આહા..! ‘એ રીતે પોતાના ભાવકર્મનો કર્તા...’ કહો! ‘જયસેનાચાર્ય’ની ટીકામાં એમ કહ્યું કે, એકલો કર્તા હોય જ નહિ. આત્મા ને કર્મ બે થઈને રાગ કરે, એવો પાઠ છે. એ કર્મને નિમિત્ત હતું એનું જ્ઞાન કરાવ્યું. આચાર્યની ટીકા છે. એક કરી શકે નહિ, બે થઈને કરે. જેમ દીકરો એક થાય, એકલી માં કે બાપથી થાય નહિ એવો દાખલો આપ્યો છે. માતા-પિતા બેથી એક દીકરો થાય, એમ કર્મ ને આત્મા બેથી રાગ થાય. કઈ અપેક્ષા છે એ અપેક્ષા જાણવી જોઈએ ને! બેય લક્ષમાં તો રાખવી જોઈએ ને! આહાહા..! એ તો તે વખતે કોઈ બીજું કર્મ સિવાય નિમિત્ત ન હોય એ બતાવવા (કહ્યું). નોકર્મ બીજા એમ કે વિકારમાં નિમિત્ત હોય તો એ કર્મ જ છે, એટલું બતાવવા એ કહ્યું. આહાહા..! દાખલો પાછો એ આપ્યો છે, કે ભાઈ! દીકરાનો બાપ એકલો કાંઈ થાય? માં ને બાપ બે હોય તો દીકરો થાય. એમ આત્મા ને કર્મ બે હોય તો કર્મ થાય ભાવકર્મ. આવું છે અંદર. પછી માણસ મૂંઝાઈ જાય આગળ પાછળ મેળવતા. વસ્તુ સ્વરૂપ જ એવું છે બાપુ! આહાહા..!

મુમુક્ષુ :- લખ્યું છે એમ જ કે, હળદર અને ચૂનો ભેગા મળીને લાલ રંગ થાય.

ઉત્તર :- પોતાની દષ્ટિમાં છે ને, નબળાઈ છે ને એની. કર્મ છે માટે થાય રાગ એમ નહિ. અહીં થાય છે ત્યારે કોને નિમિત્ત કહેવું? કે, બીજી ચીજો નિમિત્ત નહિ. કર્મને નિમિત્ત કહેવું એટલે બે થી થાય એમ કહ્યું. બીજી ચીજોનો એમાં-આ નિમિત્તપણામાં અભાવ છે. આહાહા..! અહીં તો કહે છે, કે ચેતન એકલો જ કરે છે. આહાહા..! ‘એ રીતે પોતાના ભાવકર્મનો કર્તા અજ્ઞાની પોતે જ છે, અન્ય નથી.’

गुथा-३२८-३३१

मिच्छतं यदि पयडी मिच्छादिद्वी करेदि अप्पाणं।
 तम्हा अचेदणा ते पयडी णणु कारगो पत्तो॥३२८॥
 अहवा एसो जीवो पोग्गलदव्वस्स कुणदि मिच्छतं।
 तम्हा पोग्गलदव्वं मिच्छादिद्वी ण पुण जीवो॥३२९॥
 अह जीवो पयडी तह पोग्गलदव्वं कुणंति मिच्छतं।
 तम्हा दोहिं कदं तं दोण्णि वि भुंजंति तस्स फलं॥३३०॥
 अह ण पयडी ण जीवो पोग्गलदव्वं करेदि मिच्छतं।
 तम्हा पोग्गलदव्वं मिच्छतं तं तु ण हु मिच्छा॥३३१॥
 मिथ्यात्वं यदि प्रकृतिर्मिथ्यादृष्टिं करोत्यात्मानम्।
 तस्मादचेतना ते प्रकृतिर्ननु कारका प्राप्ता॥३२८॥
 अथवैष जीवः पुद्गलद्रव्यस्य करोति मिथ्यात्वम्।
 तस्मात्पुद्गलद्रव्यं मिथ्यादृष्टिर्न पुनर्जीवः॥३२९॥
 अथ जीवः प्रकृतिस्तथा पुद्गलद्रव्यं कुरुतः मिथ्यात्वम्।
 तस्मात् द्वाभ्यां कृतं तत् द्वावपि भुञ्जाते तस्य फलम्॥३३०॥
 अथ न प्रकृतिर्न जीवः पुद्गलद्रव्यं करोति मिथ्यात्वम्।
 तस्मात्पुद्गलद्रव्यं मिथ्यात्वं तत्तु न खलु मिथ्या॥३३१॥

जीव एव मिथ्यात्वादिभावकर्मणः कर्ता, तस्याचेतनप्रकृतिकार्यत्वेऽचेतनत्वानुषङ्गात्।
 स्वस्यैव जीवो मिथ्यात्वादिभावकर्मणः कर्ता, जीवेन पुद्गलद्रव्यस्य मिथ्यात्वादिभावकर्मणि
 क्रियमाणे पुद्गलद्रव्यस्य चेतनानुषङ्गात्। न च जीवः प्रकृतिश्च मिथ्यात्वादिभावकर्मणो द्वौ
 कर्तारौ, जीववदचेतनायाः प्रकृतेरपि तत्फलभोगानुषङ्गात्। न च जीवः प्रकृतिश्च
 मिथ्यात्वादिभावकर्मणो द्वावप्यकर्तारौ, स्वभावत एव पुद्गलद्रव्यस्य मिथ्यात्वादिभावानुषङ्गात्।
 ततो जीवः कर्ता, स्वस्य कर्म कार्यमिति सिद्धम्।

હવે, ‘જીવને) જે મિથ્યાત્વભાવ થાય છે તેનો કર્તા કોણ છે?’-એ વાતને બરાબર ચર્ચાને, ‘ભાવકર્મનો કર્તા (અજ્ઞાની) જીવ જ છે’ એમ યુક્તિથી સિદ્ધ કરે છે :-

જો પ્રકૃતિ મિથ્યાત્વની મિથ્યાત્વી કરતી આત્મને,
તો તો અચેતન પ્રકૃતિ કારક બને તુજ મત વિષે! ૩૨૮.
અથવા કરે જો જીવ પુદ્ગલદ્રવ્યના મિથ્યાત્વને,
તો તો ઠરે મિથ્યાત્વી પુદ્ગલદ્રવ્ય, આત્મા નવ ઠરે! ૩૨૯
જો જીવ અને પ્રકૃતિ કરે મિથ્યાત્વ પુદ્ગલદ્રવ્યને,
તો ઉભયકૃત જે હોય તેનું ફળ ઉભય પણ ભોગવે! ૩૩૦.
જો નહિ પ્રકૃતિ, નહિ જીવ કરે મિથ્યાત્વ પુદ્ગલદ્રવ્યને,
પુદ્ગલદ્રવ્ય મિથ્યાત્વ વણકૃત!-એ શું નહિ મિથ્યા ખરે? ૩૩૧.

ગાથાર્થ :- [યદિ] જો [મિથ્યાત્વં પ્રકૃતિઃ] મિથ્યાત્વ નામની (મોહનીય કર્મની) પ્રકૃતિ [આત્માનમ્] આત્માને [મિથ્યાદૃષ્ટિ] મિથ્યાદૃષ્ટિ [કરોતિ] કરે છે એમ માનવામાં આવે, [તસ્માત્] તો [તે] તારા મતમાં [અચેતના પ્રકૃતિઃ] અચેતન પ્રકૃતિ [નનુ કારકા પ્રાપ્તા] (મિથ્યાત્વભાવની) કર્તા બની! (તેથી મિથ્યાત્વભાવ અચેતન ઠર્યો!)

[અથવા] અથવા, [ણ્ણઃ જીવઃ] આ જીવ [પુદ્ગલદ્રવ્યસ્ય] પુદ્ગલદ્રવ્યના [મિથ્યાત્વમ્] મિથ્યાત્વને [કરોતિ] કરે છે એમ માનવામાં આવે, [તસ્માત્] તો [પુદ્ગલદ્રવ્યં મિથ્યાદૃષ્ટિઃ] પુદ્ગલદ્રવ્ય મિથ્યાદૃષ્ટિ ઠરે!- [ન પુનઃ જીવઃ] જીવ નહિ!

[અથ] અથવા જો [જીવઃ તથા પ્રકૃતિઃ] જીવ તેમ જ પ્રકૃતિ બન્ને [પુદ્ગલદ્રવ્યં] પુદ્ગલદ્રવ્યને [મિથ્યાત્વમ્] મિથ્યાત્વભાવરૂપ [કુરુતઃ] કરે છે એમ માનવામાં આવે, [તસ્માત્] તો [દ્વાભ્યાં કૃતં તત્] જે બન્ને વડે કરવામાં આવ્યું [તસ્ય ફલમ્] તેનું ફળ [દ્વૌ અપિ ભુજ્જાતે] બન્ને ભોગવે!

[અથ] અથવા જો [પુદ્ગલદ્રવ્યં] પુદ્ગલદ્રવ્યને [મિથ્યાત્વમ્] મિથ્યાત્વભાવરૂપ [ન પ્રકૃતિઃ કરોતિ] નથી પ્રકૃતિ કરતી [ન જીવઃ] કે નથી જીવ કરતો (-બેમાંથી કોઈ કરતું નથી) એમ માનવામાં આવે, [તસ્માત્] તો [પુદ્ગલદ્રવ્યં મિથ્યાત્વમ્] પુદ્ગલદ્રવ્ય સ્વભાવે જ મિથ્યાત્વભાવરૂપ ઠરે! [તત્ તુ ન ખલુ મિથ્યા] તે શું ખરેખર મિથ્યા નથી?

ટીકા :- જીવ જ મિથ્યાત્વ આદિ ભાવકર્મનો કર્તા છે; કારણ કે જો તે (ભાવકર્મ) અચેતન પ્રકૃતિનું કાર્ય હોય તો તેને (-ભાવકર્મને) અચેતનપણાનો પ્રસંગ આવે. જીવ પોતાના જ મિથ્યાત્વાદિ ભાવકર્મનો કર્તા છે; કારણ કે જો જીવ પુદ્ગલદ્રવ્યના મિથ્યાત્વાદિ ભાવકર્મને કરે તો પુદ્ગલદ્રવ્યને ચેતનપણાનો પ્રસંગ આવે. વળી જીવ અને પ્રકૃતિ બન્ને મિથ્યાત્વાદિ ભાવકર્મના કર્તા છે એમ પણ નથી; કારણ કે જો તે બન્ને કર્તા હોય તો જીવની માફક

અચેતન પ્રકૃતિને પણ તેનું (-ભાવકર્મનું) ફળ ભોગવવાનો પ્રસંગ આવે. વળી જીવ અને પ્રકૃતિ બન્ને મિથ્યાત્વાદિ ભાવકર્મના અકર્તા છે એમ પણ નથી; કારણ કે જો તે બન્ને અકર્તા હોય તો સ્વભાવથી જ પુદ્ગલદ્રવ્યને મિથ્યાત્વાદિ ભાવનો પ્રસંગ આવે. માટે એમ સિદ્ધ થયું કે-જીવ કર્તા છે અને પોતાનું કર્મ કાર્ય છે (અર્થાત્ જીવ પોતાના મિથ્યાત્વાદિ ભાવકર્મનો કર્તા છે અને પોતાનું ભાવકર્મ પોતાનું કાર્ય છે).

ભાવાર્થ :- ભાવકર્મનો કર્તા જીવ જ છે એમ આ ગાથાઓમાં સિદ્ધ કર્યું છે. અહીં એમ જાણવું કે-પરમાર્થે અન્ય દ્રવ્ય અન્ય દ્રવ્યનાં ભાવનું કર્તા હોય નહિ તેથી જે ચેતનના ભાવો છે તેમનો કર્તા ચેતન જ હોય. આ જીવને અજ્ઞાનથી જે મિથ્યાત્વાદિ ભાવરૂપ પરિણામો છે તે ચેતન છે, જડ નથી; અશુદ્ધનિશ્ચયનયથી તેમને ચિદાભાસ પણ કહેવામાં આવે છે. એ રીતે તે પરિણામો ચેતન હોવાથી, તેમનો કર્તા પણ ચેતન જ છે; કારણ કે ચેતનકર્મનો કર્તા ચેતન જ હોય-એ પરમાર્થ છે. અભેદદષ્ટિમાં તો જીવ શુદ્ધચેતનામાત્ર જ છે, પરંતુ જ્યારે તે કર્મના નિમિત્તે પરિણામે છે ત્યારે તે તે પરિણામોથી યુક્ત તે થાય છે અને ત્યારે પરિણામ-પરિણામીની ભેદદષ્ટિમાં પોતાના અજ્ઞાનભાવરૂપ પરિણામોનો કર્તા જીવ જ છે. અભેદદષ્ટિમાં તો કર્તાકર્મભાવ જ નથી, શુદ્ધચેતનામાત્ર જીવવસ્તુ છે. આ પ્રમાણે યથાર્થ પ્રકારે સમજવું કે ચેતનકર્મનો કર્તા ચેતન જ છે.

ગાથા-૩૨૮ થી ૩૩૧ ઉપર પ્રવચન

‘હવે, (જીવને) જે મિથ્યાત્વભાવ થાય છે તેનો કર્તા કોણ છે?’-એ વાતને બરાબર ચર્ચાને, ‘ભાવકર્મનો કર્તા (અજ્ઞાની) જીવ જ છે’ એમ યુક્તિથી સિદ્ધ કરે છે :-’ ગાથા.

મિચ્છતં જદિ પયડી મિચ્છાદિટ્ટી કરેદિ અપ્પાણં ।

તમ્હા અચેદણા તે પયડી ણણુ કારગો પત્તો ॥૩૨૮ ॥

અહવા एसो जीवो पोग्गलदव्वस्स कुणदि मिच्छतं ।

તમ્હા પોગ્ગલદવ્વં મિચ્છાદિટ્ટી ણ પુણ જીવો ॥૩૨૯ ॥

अह जीवो पयडी तह पोग्गलदव्वं कुणंति मिच्छतं ।

તમ્હા દોહિં કદં તં દોણિણ વિ ભુંજંતિ તસ્સ ફલં ॥૩૩૦ ॥

अह ण पयडी ण जीवो पोग्गलदव्वं करेदि मिच्छतं ।

તમ્હા પોગ્ગલદવ્વં મિચ્છતં તં તુ ણ હુ મિચ્છા ॥૩૩૧ ॥

નીચે હરિગીત.

જો પ્રકૃતિ મિથ્યાત્વની મિથ્યાત્વી કરતી આત્મને,
તો તો અચેતન પ્રકૃતિ કારક બને તુજ મત વિષે! ૩૨૮.
અથવા કરે જો જીવ પુદ્ગલદ્રવ્યના મિથ્યાત્વને,
તો તો ઠરે મિથ્યાત્વી પુદ્ગલદ્રવ્ય, આત્મા નવ ઠરે! ૩૨૯
જો જીવ અને પ્રકૃતિ કરે મિથ્યાત્વ પુદ્ગલદ્રવ્યને,
તો ઉભયકૃત જે હોય તેનું ફળ ઉભય પણ ભોગવે! ૩૩૦.
જો નહિ પ્રકૃતિ, નહિ જીવ કરે મિથ્યાત્વ પુદ્ગલદ્રવ્યને,
પુદ્ગલદરવ મિથ્યાત્વ વણકૃત!-એ શું નહિ મિથ્યા ખરે? ૩૩૧.

જડને કાંઈ ભોગવતો હોતો નથી એમ કહેવું છે માટે આત્મા જ કર્તા છે. પ્રકૃતિ કરે નહિ, જીવ ન કરે ને એવો મિથ્યાત્વ પુદ્ગલમાં આવે. વગર કહે મિથ્યાત્વ થાય પુદ્ગલમાં પ્રકૃતિ, એ તારી વાત ખોટી નથી. આહાહા..!

ટીકા :- માથે કૌસમાં છે. ‘(આથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે પોતાના મિથ્યાત્વભાવનો-ભાવકર્મનો-કર્તા જીવ જ છે.)’

ટીકા :- ‘જીવ જ મિથ્યાત્વ આદિ ભાવકર્મનો કર્તા છે;...’ લ્યો! મિથ્યાશ્રદ્ધા રાગ-દ્વેષ આદિ એ જીવ જ (કર્તા છે). નિશ્ચય કહ્યું, ‘જ’ (કહીને) એકાંત કહ્યું. આહાહા..! ‘જીવ જ મિથ્યાત્વ આદિ ભાવકર્મનો કર્તા છે;...’ ભાવકર્મ એટલે પુણ્ય, પાપ, દયા, દાન, વ્રત, કામ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, વાસના, વિષય આદિ. આહાહા..! એ આદિ ભાવકર્મનો કર્તા જીવ છે, બીજો કોઈ કર્તા છે નહિ. કર્મથી એ થયું નથી, કર્મ કર્તા એનો છે નહિ. આહાહા..!

‘કારણ કે જો તે (ભાવકર્મ) અચેતન પ્રકૃતિનું કાર્ય હોય તો તેને (-ભાવકર્મને) અચેતનપણાનો પ્રસંગ આવે.’ આહાહા..! કેમકે રાગ-દ્વેષ ઇ તો ચૈતન્ય છે અને જડ જો એનું કરે તો અચેતન છે એને ચેતનનો પ્રસંગ આવે. શું કીધું સમજાણું કાંઈ? આહા..! કે, જો એ કરે, પુણ્ય ને પાપ, દયા, દાન મિથ્યાત્વ ભાવ એ જીવની પર્યાય અને જીવમાં છે, એ ચેતન છે, ભલે ચેતનાભાસ (છે) પણ ઇ ચૈતન્યમાં છે. એને જો બીજો કર્મ કરે તો એને ચેતનપણું આવે. કર્મ જડ છે. એ આ વિકારીને કરે તો એને ચેતનપણું આવે. આહાહા..! કેમ? કે પુણ્ય ને પાપ આદિ વિકારી મિથ્યાત્વ ભાવ એ જીવ છે, જીવની પર્યાય છે, એ ચેતન છે. ભલે ચેતનાભાસ પણ એ ચેતન છે. અને જો કર્મ જડ કરે તો એ ચેતન થઈ જાય. આહાહા..! અચેતનપણાને ચેતનનો પ્રસંગ આવે. છે? ‘(-ભાવકર્મને) અચેતનપણાનો પ્રસંગ આવે. જીવ પોતાના જ મિથ્યાત્વાદિ ભાવકર્મનો કર્તા છે;...’ આહા..!

મિથ્યાશ્રદ્ધા, મિથ્યાજ્ઞાન, અવ્રત પ્રમાદ, કષાય આદિ ભાવકર્મનો જીવ કર્તા છે. આહાહા...!

‘કારણ કે જો જીવ પુદ્ગલદ્રવ્યના મિથ્યાત્વાદિ ભાવકર્મને કરે...’ શું કહે છે હવે? ‘જો જીવ પુદ્ગલદ્રવ્યના મિથ્યાત્વાદિ ભાવકર્મને...’ એની પર્યાયને. જડ પુદ્ગલની મિથ્યાત્વની પર્યાયને જીવ કરે. એ મિથ્યાત્વ પ્રકૃતિ છે ને જડની? આહાહા...! ‘જો જીવ પુદ્ગલદ્રવ્યના મિથ્યાત્વાદિ ભાવકર્મને કરે તો પુદ્ગલદ્રવ્યને ચેતનપણાનો પ્રસંગ આવે.’ ન્યાય છે. જો રાગ ને પુણ્ય-પાપના ભાવ કર્મ કરે તો કર્મ અચેતન છે અને આ તો ચેતન છે. આહાહા...!

એક ઠેકાણે એને પુણ્ય-પાપને જડ કહીને કર્મના છે કરીને કાઢી નાખે છે. એ સ્વભાવની દષ્ટિવંતની અપેક્ષાએ. આહાહા...! ૭૫-૭૬-૭૭ ગાથા. રાગ-દ્વેષ આત્માના બિલકુલ નથી. એ રાગ-દ્વેષ કર્મના છે. કર્મ વ્યાપક છે અને વિકાર એનું વ્યાપ્ય-કાર્ય છે એમ ત્યાં કહ્યું. એ દષ્ટિના સ્વભાવની અપેક્ષાએ. આ તો વસ્તુ સ્થિતિ કેમ છે તેની આ વાત છે. આહાહા...!

‘વળી જીવ અને પ્રકૃતિ બન્ને મિથ્યાત્વાદિ ભાવકર્મના કર્તા છે એમ પણ નથી;...’ દેખો! લ્યો! ‘જયસેનાચાર્યે’ કહ્યું છે, બે કરે. અહીં ના પાડે છે. તેથી ‘જયસેનાચાર્ય’ની ટીકા લોકોને ઠીક પડે છે ને! આ ‘અમૃતચંદ્રાચાર્ય’ની ટીકા કઠણ પડે છે. ‘જીવ અને પ્રકૃતિ બન્ને મિથ્યાત્વાદિ ભાવકર્મના કર્તા છે એમ પણ નથી;...’ જીવ મિથ્યાત્વને કરે અને પુદ્ગલ મિથ્યાત્વને કરે, બે થઈને મિથ્યાત્વ કરે એમ પણ નથી. આહાહા...!

‘કારણ કે જો તે બન્ને કર્તા હોય તો જીવની માફક અચેતન પ્રકૃતિને પણ તેનું (-ભાવકર્મનું) ફળ ભોગવવાનો પ્રસંગ આવે.’ એ જડને રાગદ્વેષનું ફળ (ભોગવવું પડે) તો જડમાં તો ભોગવવાનું છે નહિ. આ રાગ-દ્વેષનું ભોગવવું, હોં! એની પર્યાય ભોગવે એ જુદી. પણ આ રાગ-દ્વેષ પુણ્ય-પાપને જો એ કરે, રાગ-દ્વેષનું ફળ એને ભોગવવું ઇ તો આ ચેતનના ભાવ છે. એ ભાવને શી રીતે ભોગવી શકે? આહાહા...!

એક બાજુ એમ કહે કે, આત્મા ચૈતન્ય સ્વરૂપ છે, રાગના અંશને પણ કરી શકે નહિ. એ તો સ્વભાવની દષ્ટિ લાવવા એ વાત કરી છે. અહીં કહે છે, કે પણ હજી પહેલી પર્યાયમાં વિકાર થાય એ કર્મને લઈને થાય કે બેને લઈને થાય એ ભૂલમાં પડ્યો એને વળી સ્વભાવનો અનુભવ ક્યાંથી હોય? એને સ્વભાવની દષ્ટિ ક્યાંથી હોય? એમ કહે છે. આહાહા...!

‘ભાવકર્મના કર્તા છે એમ પણ નથી; કારણ કે જો તે બન્ને કર્તા હોય તો જીવની માફક અચેતન પ્રકૃતિને પણ તેનું (-ભાવકર્મનું) ફળ ભોગવવાનો પ્રસંગ આવે.’ જીવે કર્યા રાગ-દ્વેષ, જીવે કર્યા પુણ્ય-પાપ એનું ફળ જડને ભોગવવું પડે, બે ભેગા થઈને કરે તો. જીવ તો એનું ફળ ભોગવે એ તો પોતાનું કરેલું છે. આ સંયોગને માટે ભલે કાળભેદ છે અને પોતાના માટે તો જે વખતે કરે છે તે વખતે જ ભોગવે છે. અજ્ઞાની જે વખતે રાગ-દ્વેષ કરે છે તે જ વખતે વેદે છે, પણ એ વેદન જીવનું છે. એ જો જડનું હોય કે જડ જો

કર્તા એનો હોય તો આ રાગના વેદનને જડનું કરવું પડે. જડ તો રાગને વેદી શકે નહિ. આહાહા...!

‘વળી જીવ અને પ્રકૃતિ બન્ને મિથ્યાત્વાદિ ભાવકર્મના અકર્તા છે એમ પણ નથી; કારણ કે જો તે બન્ને અકર્તા હોય તો સ્વભાવથી જ પુદ્ગલદ્રવ્યને મિથ્યાત્વાદિ ભાવનો પ્રસંગ આવે.’ એટલે શું કહે છે? તો તો પુદ્ગલ એકલું મિથ્યાત્વપણે સ્વતંત્ર પરિણમે છે એમ આવે. તો મિથ્યાત્વપણે પરિણમે એવું પુદ્ગલ એવું ક્યાંથી હોય? અહીં વિકારી જીવનું નિમિત્ત ન હોય તો મિથ્યાત્વની પ્રકૃતિનું પરિણમવું અને એનું જડમાં ક્યાંથી હોય? જીવ જો વિકારી પણે બિલકુલ ન થાય અને પ્રકૃતિ એકલી કર્મ મિથ્યાત્વરૂપે થાય તો જડને મિથ્યાત્વ થયું, આત્માને કાંઈ ન થયું, ઝીણી વાત છે થોડી. આહા...!

‘બન્ને અકર્તા હોય તો સ્વભાવથી જ પુદ્ગલદ્રવ્યને મિથ્યાત્વાદિ ભાવનો પ્રસંગ આવે. માટે એમ સિદ્ધ થયું કે-જીવ કર્તા છે અને પોતાનું કર્મ કાર્ય છે (અર્થાત્ જીવ પોતાના મિથ્યાત્વાદિ ભાવકર્મનો કર્તા છે અને પોતાનું ભાવકર્મ પોતાનું કાર્ય છે).’ એ કાર્ય જડનું ને કર્મનું છે (એમ) બેને હોય તો ચેતનનો ભાવ... રાગ-દ્વેષ, પુણ્ય-પાપ ચેતનનો ભાવ (છે) એનું એને વેદન (થવું જોઈએ). જડને શું વેદન હોય? આ ચેતનના ભાવનું વેદન. એટલે જીવ એનો કર્તા છે પણ જડકર્મ નથી. વિશેષ કહેશે... (શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

પ્રવચન નં. ૩૯૬, શ્લોક-૨૦૩, ગાથા-૩૨૮ થી ૩૪૪ ગુરુવાર, જયેષ્ઠ સુદ ૧૫,
તા. ૨૯-૦૫-૧૯૮૦

ભાવાર્થ. ચાર ગાથા છે ને? ૩૨૮ થી ૩૩૧. એનો ભાવાર્થ. અહીં પાનું ૪૯૧ છે ને? ‘ભાવકર્મનો કર્તા જીવ જ છે...’ શું કહે છે? કે, જે કંઈ આ પુણ્ય ને પાપ, દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ, કામ, ક્રોધ વિકલ્પો થાય એ આત્માની પર્યાયમાં સ્વતંત્ર થાય છે. ઇ પર્યાય સ્વતંત્ર કર્તા થઈને કરે છે. એથી ભાવકર્મનો કર્તા જીવ જ છે. અહીં જીવ સિદ્ધ કરવો છે. આહાહા...! ‘એમ આ ગાથાઓમાં સિદ્ધ કર્યું છે. અહીં એમ જાણવું કે-પરમાર્થે અન્ય દ્રવ્ય અન્ય દ્રવ્યનાં ભાવનું કર્તા હોય નહિ...’ દરેક દ્રવ્ય પરિણમનશીલ છે-બદલતા સ્વભાવવાળું છે તો બીજો એને બદલાવે એમ બને નહિ.

મુમુક્ષુ :- મદદ તો કરે.

ઉત્તર :- જરીએ મદદ કરે નહિ. એ પદાર્થ અસ્તિ છે કે નહિ? અને છે તો એમાં ઉત્પાદ-વ્યય એવી પર્યાયનો ધર્મ છે કે નહિ? અને ઉત્પાદ-વ્યયનો પર્યાયનો ધર્મ તે તે સમયે પોતાથી થાય છે. અત્યારે તો વિકાર જીવનો છે એમ સિદ્ધ કરવું છે. નહિતર ખરેખર તો જેમ દીવો છે દીવો... ઇ આવી ગયું છે આપણે, દીવાની પાસે ગમે તેટલા ઘટ-પટ બીજી

ચીજો હોય એ ઘટને જાણતો નથી ખરેખર, એ તો દીવાનો પ્રકાશ પોતાનો છે એ પ્રકાશે છે. એ એ ચીજને એ પ્રકાશે છે. એવો પ્રકાશપણાનો સ્વભાવ એનો ને પોતાનો તે કાળે છે તેને તે જાણે છે, આમ છે. ખરું સ્વરૂપ તો એ છે.

આ તો હજી ભાવકર્મ પર્યાયમાં બીજાને લઈને થાય (એમ) માને એ જૂઠું છે. ભાવકર્મ થાય છે પોતાની પર્યાયમાં પણ ધર્મીને જેમ દીવાની આગળ ગમે તે ચીજો જાય-આવે એને એ દીવો કરતો નથી. તેમ તે ગમે તેટલી જાય-આવે એનો દીવાનો પ્રકાશ એ કરતો નથી. સમજાય છે કાંઈ? આહાહા..!

એમ આ ચૈતન્ય દીવો, ભગવાન ચૈતન્ય દીવો એ આ શરીર, વાણી, મન અનેક પ્રકારના થાય, બદલે એને એ કાંઈ જ્ઞાન જાણે છે. જાણે છે તે પણ એને જાણતો નથી. ખરેખર એ જાણવાની પર્યાયનો, પોતાને જાણવાનો ને એને જાણવાના પર્યાયનો સ્વભાવ છે તેથી પોતે પરિણમે છે. સમજાય છે કાંઈ? ચૈતન્ય દીવડો. જેમ દીવો છે ઇ છે. પદાર્થો આવે-જાય એવો જ એ પ્રકાશે છે. છતાં એ પ્રકાશનો સ્વભાવ જ પેલા પદાર્થ જાય-આવે એને લઈને નથી. એ તો પોતાને લઈને છે અને જે જાય-આવે પદાર્થ એ પોતાને લઈને જાય-આવે છે. આહાહા..!

મુમુક્ષુ :- પૈસા આવે એ અમારી મહેનતથી નહિ?

ઉત્તર :- એ પૈસા આવવાના હતા ન્યાં. જ્ઞાને જાણ્યું છે એ પૈસા આવ્યા એને નહિ, એ જ્ઞાનરૂપી દીવડો પોતાને ને પરને પ્રકાશે છે. તે તે સમયે તે જ પર્યાય પૈસાને જાણવાની થવાની હતી એ રીતે થઈ છે. પૈસો લાવ્યા નથી, પૈસો તેનો નથી, પૈસો તે ખર્ચી શકતો નથી. ‘બલુભાઈ’! આ બધું... આહાહા..!

ગમે તેવો દીવો હોય એ તો પોતાના સ્વભાવે પ્રકાશે છે. એની જોડે બીજા પદાર્થો આવે જાય માટે એમાં કાંઈ વિકૃત થાય છે અને આવે જાય એને લઈને અહીં પ્રકાશે છે અને અહીં એને અને પોતાને પોતાથી પ્રકાશે છે એથી પેલી ચીજ આવે-જાય છે? આહાહા..! ‘દેવીલાલજી’! સમજાય છે કાંઈ? વાત તો મુદ્દાની વાત આ છે.

અહીંયાં તો કર્તા એને સિદ્ધ કરવો છે. કારણ કે, કર્તા પર્યાય કાંઈ જડમાં થાતી નથી, થાય છે એનામાં એના પુરુષાર્થના કારણે અને તેના કાળે, પણ છતાં ખરેખર તો જ્યાં દષ્ટિ જ્યાં આત્માની થઈ છે, કે હું તો જ્ઞાન સ્વરૂપ જ છું. એવું જ્યાં જ્ઞાન થયું તે વખતનો રાગ એનું અહીં જ્ઞાન, રાગ છે માટે થાય છે એમેય નહિ, તેમ અહીં જ્ઞાનનું બદલવું થાય છે એ રાગને લઈને નહીં. રાગને જાણવાનું જ્ઞાન એ રાગને કારણે નહિ. તેમ અહીં જાણવું રાગનું થયું માટે રાગ આવ્યો એમેય નહિ. આહાહા..! આવું ઝીણું છે.

અહીં તો ભાવકર્મ. ભાવકર્મ વિકારી પર્યાય. આહાહા..! પર તો કર્તા નથી પણ એની પર્યાયમાં-આત્માની પર્યાયમાં પુણ્ય-પાપ આદિ અસંખ્ય પ્રકાર વિકાર થાય, બસ! એટલું અહીં

સિદ્ધ કરવું છે. 'એમ આ ગાથાઓમાં સિદ્ધ કર્યું છે. અહીં એમ જાણવું કે-પરમાર્થે અન્ય દ્રવ્ય અન્ય દ્રવ્યના ભાવનું કર્તા હોય નહિ...' આહાહા...! દીવો એ ચીજને લાવે કે છોડે એમ ન હોય, તેમ દીવામાં પ્રકાશ થાય છે એ ચીજને જાણે પ્રકાશ જાણે છે માટે એને લઈને પ્રકાશ થાય છે એમેય નથી.

એમ ચૈતન્ય દીવડો, ભગવાન ચૈતન્ય દીવડો અંદર, એને તે કાળે જે ચીજ રાગાદિ થાય તેને ખરેખર તો જાણવાના સ્વભાવને લઈને રાગ છે માટે જાણે છે એમેય નહિ. આહાહા...! એનો પોતાનો તે પ્રકારે સ્વપર પ્રકાશક સ્વભાવ સ્વતઃ પરને પ્રકાશે છે (એમ) નહિ. પરથી પ્રકાશતો નથી, પરને પ્રકાશતો નથી. આહાહા...! અને પરને લઈને પ્રકાશતો નથી. આહાહા...! શું આમાં સમજવું?

એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યના ભાવનો કર્તા હોય નહિ, પર્યાય ક્યાંથી કરે? કેમકે દરેક દ્રવ્ય તે સમયમાં ઉત્પાદ-વ્યયની પર્યાયના કાર્ય વિનાનું દ્રવ્ય છે નહિ. કાર્ય વિનાનું દ્રવ્ય નથી. આહાહા...! ઉત્પાદ-વ્યય વિનાનું કોઈ દ્રવ્ય નથી. તેથી ઉત્પાદ-વ્યયનું કાર્ય બીજો કોઈ કરે એમ બનતું નથી. આહાહા...! હજી તો એટલેથી આકરું પડે. તેથી આઘું હવે લઈ જશે.

'પરમાર્થે અન્ય દ્રવ્ય અન્ય દ્રવ્યના ભાવનું કર્તા હોય નહિ તેથી જે ચેતનના ભાવો છે...' અત્યારે રાગાદિ, હોં! 'તેમનો કર્તા ચેતન જ હોય.' વિકલ્પની ક્રિયાનો કર્તા એ ચેતન છે. પરિણમે છે ને એ? તેથી 'પ્રવચનસાર'માં ૪૭ નયમાં લીધું છે ને? કે, પરિણમે છે માટે કર્તા પોતે છે. આહા...! કરવા લાયક છે કે નહિ એ પ્રશ્ન ત્યાં છે નહિ. ફક્ત પરિણમન કરે છે માટે આત્મા એનો કર્તા છે. આહાહા...! શેનો? રાગાદિનો. પરનો નહિ. રાગ થયો માટે આ હાથ હાલે, વાણી બોલાય, શરીર ચાલે કે, રોટલીનો ભુકો થાય કે લાડવાનો ભુકો થાય, આખો છે એનો કટકા થાય, કપડા છે એને ફાડે.

મુમુક્ષુ :- રોટલીના ટુકડા દાળમાં તો બોળાયને?

ઉત્તર :- કોઈ બોળે ને કોણ બોળે? આહાહા...! આ લુગડા આમ ફાડે તે ફાડનાર ફાડતો તો નથી. ફાડક દઈને.. એ તો એની પર્યાય તે સમયે જુદી પડવાની હતી.

મુમુક્ષુ :- આ લૂગડા 'બલુભાઈ'એ કર્યા નથી?

ઉત્તર :- કાંઈ કર્યું નથી, ધૂળેય કર્યા નથી.

મુમુક્ષુ :- 'બલુભાઈ' એ લુગડા પહેર્યા નથી?

ઉત્તર :- પહેર્યા પણ નથી, પહેરે કોણ? જડ? આહાહા...! એ તો એના ક્ષેત્રમાં ત્યાં આવવાની પર્યાયની સ્થિતિ છે તે પ્રમાણે આવીને રહ્યા છે. આહાહા...! આવી વાત છે. સમજાય છે આમાં?

એક તો અહીંયાં એ સિદ્ધ કર્યું, કે ભગવાનઆત્મા તો જ્ઞાન સ્વરૂપી આનંદમૂર્તિ પ્રભુ છે પણ એની પર્યાયમાં જે વિકાર થાય છે, એથી કોઈ એમ કહે કે, એના ગુણનો તો

સ્વભાવ વિકારનો છે નહિ. દ્રવ્યનો વિકાર (કરવાનો સ્વભાવ) નથી. માટે વિકાર કોઈ પરથી થાય છે એમ નહિ. એ વિકાર પણ તે સમયની ઉપરથી પર્યાય છે, ઉપર ઉપર. ગુણ અને દ્રવ્ય તો શુદ્ધ છે, પણ ઉપર ઉપર વિકૃત જે થાય છે તેનો કર્તા એટલે રચનારો, એટલે પરિણમનારો આત્મા છે. આહાહા..!

મુમુક્ષુ :- અમારે શું કરવું એ બતાવો.

ઉત્તર :- આ કરવું એમ કહે છે. રાગ થાય છે તે પોતાની પર્યાયમાં છે એમ જાણી અને એનાથી (પોતાને) જુદો જાણવો. અને જુદો જાણવામાં રાગ છે માટે જાણવામાં જુદો આવ્યો અને અહીં જાણવામાં આવ્યો માટે રાગ ત્યાં આવ્યો છે એમ નથી. આવું 'બલુભાઈ'! આ ક્યાં તમારું વર્ષીતપ રહ્યું આમાં? આહાહા..! પ્રભુનો માર્ગ ઝીણો છે, પ્રભુ! ઉપર ઉપરથી માની લે એ વસ્તુ નથી. આહાહા..!

'ચેતનના ભાવો છે તેમનો કર્તા ચેતન જ હોય.' જોયું? દયા, દાન, વ્રત આદિ પરને લઈને નહિ. પોતાની પર્યાયમાં તે કાળે ઉત્પાદ-વ્યય થવાનો સ્વભાવ છે તેથી તે ચેતનના ભાવ ચેતન કરે છે. આહા..! 'આ જીવને અજ્ઞાનથી જે...' હવે આવ્યું. એ વિકારનું કર્તાપણું લીધું પણ એ અજ્ઞાનથી છે. આહાહા..! 'આ જીવને અજ્ઞાનથી જે મિથ્યાત્વાદિ ભાવરૂપ પરિણામો છે તે ચેતન છે,...' આહાહા..! એ મિથ્યાત્વના પરિણામ ચેતનના છે. કર્મને લઈને નહિ, કર્મથી નહિ, કર્મનું જોર આવ્યું માટે મિથ્યાત્વનો ભાવ થયો એમ નહિ. આહાહા..! એ સમયે મિથ્યાશ્રદ્ધાનો ભાવ થવાનો પોતાને કાળે (હતો) એનો કર્તા ચેતન છે. એને ને પરને કાંઈ સંબંધ નથી એ તો આવી ગયું ને પહેલું? 'સર્વઃઅપિ સમ્બન્ધ નાસ્તિ' આહાહા..!

'જડ નથી;...' એ પરિણામો ચેતનના (છે). મિથ્યાત્વ-પરમાં સુખ છે, ઠીક જ્યાં શાક આવ્યું ખાવામાં ત્યાં એને ઠીક પડે છે એવો જે ભાવ મિથ્યાત્વનો, એ મિથ્યાત્વનો ભાવ છે. આહાહા..! કપડું એક સારું પહેર્યું એટલે હું સારો દેખાવ છું એવી માન્યતા તે મિથ્યાત્વ છે. આહાહા..!

મુમુક્ષુ :- ખરાબ કપડું પહેરે ને સારો દેખાય?

ઉત્તર :- કોણ દેખાય સારો? ધૂળ. એ કપડા કપડામાં રહ્યા, શરીર શરીરમાં રહ્યું, આત્મા આત્મામાં રહ્યો, કર્મ કર્મમાં રહ્યા. આત્મા આત્મામાં રહ્યો, કર્મ કર્મમાં રહ્યું, શરીર શરીરમાં રહ્યું, કપડું કપડામાં રહ્યું. આહાહા..! આવી વાત છે.

મુમુક્ષુ :- બધાએ કપડા પહેરેલા નથી?

ઉત્તર :- કોણ પહેરે ને કોણ છોડે? આહાહા..! ગજબ વાત છે. વસ્તુની સ્થિતિ જ એવી છે. પરમાત્માએ કહ્યું છે એમ નહિ, વસ્તુનો સ્વભાવ જ એવો છે, એવો ભગવાને જાણ્યો ને એવો કહ્યો. આહાહા..! તારામાં તને વિકૃત અવસ્થા થાય તે તારાથી તારામાં (તારે કારણે થાય છે).

‘અશુદ્ધનયથી તેમને ચિદાભાસ પણ કહેવામાં આવે છે.’ એટલે ચેતન નહિ પણ ચેતનાભાસ. છે એના, કર્મના નહિ, કર્મને લઈને નહિ. આહાહા..! ‘એ રીતે તે પરિણામો ચેતન હોવાથી, તેમનો કર્તા પણ ચેતન છે;...’ પરિણામ મિથ્યાત્વ અને રાગ ચેતન છે, ચેતન છે માટે ચેતન તેનો કર્તા છે, એ કાંઈ જડ નથી. આહાહા..! અત્યારે આ સિદ્ધ કરવું છે. ‘પરિણામો ચેતન હોવાથી...’ આહાહા..! ‘તેમનો કર્તા પણ ચેતન જ છે;...’ આહાહા..! ‘કારણ કે ચેતનકર્મનો કર્તા ચેતન જ હોય-એ પરમાર્થ છે.’ વળી જોયું? અશુદ્ધ નિશ્ચયનયથી પણ એ પરમાર્થ છે. વાત બરાબર છે એમ કહે છે. ભલે અશુદ્ધ નિશ્ચયથી કીધું, પરિણામ અશુદ્ધ-મલિન, નયથી કહીએ પણ એ અશુદ્ધનયથી એનું છે એ પરમાર્થ છે. આહાહા..!

એક બાજુ કહે, કે વિકારના પરિણામ થયા તેથી અહીંયાં જ્ઞાનને વાંધો આવ્યો કાંઈ, બિલકુલ નહિ. ચૈતન્ય, ચૈતન્યપણે સ્વપરપણે પ્રકાશે જ છે. એ ખરેખર પરને પ્રકાશે છે એમ કહેવું એ પણ વ્યવહાર છે. પોતામાં સ્વપરપ્રકાશકની પર્યાય તે કાળે ગમે તે પદાર્થ જાય-આવે, ભાંગે-તૂટે એનું તે જ પ્રમાણે અહીં જાણવું થાય અને એ જાણવું થાય તે તેના કારણે (જાણે), તૂટ્યું-ભાંગ્યું એને કારણે નહિ. અરે..! જાણવું થાય એમાં જરી ઠીક બીજી ચીજ તૂટી એમાં દ્વેષ આવ્યો એને લઈને એનું જાણપણું થાય છે, એને (-પદાર્થને) લઈને નહિ. આહાહા..! આવી વાતું છે. લોકોએ જૈન ધર્મને બહારમાં બગાડી નાખ્યો. એ કાંઈ બગડ્યો નથી, જૈન ધર્મ બગડતો નથી. લોકોએ પોતાને બગાડીને જૈન ધર્મ માન્યો, બગાડીને જૈન ધર્મ માન્યો. જૈન ધર્મ બગડતો નથી, જૈન ધર્મ તો ઉજ્જવળ (જ રહે છે). આહાહા..!

ચૈતન્ય સ્વરૂપ ભગવાનઆત્મા ચેતનના વિકારનો કર્તા ચેતન (છે). તેમનો કર્તા (ચેતન) છે. કેમ? ‘ચેતનકર્મનો કર્તા ચેતન જ હોય-એ પરમાર્થ છે.’ જોયું? અહીં પરમાર્થ છે કીધું. આહાહા..! એ વિકારનો કર્તા આત્મા છે એ પરમાર્થ છે, એમ કહે છે. પરમાર્થ એટલે સાચી વાત છે. એ કર્મને લઈને વિકાર થયો છે એમ બિલકુલ નહિ. આહાહા..! જેમ બધા માણસો ઘરના, કુટુંબના ભેગા થયા અને એને આ પ્રસંગ કરવા પડે એ માટે એને રાગ આવે છે એમેય નહિ. આહા..! છોકરાના લગન કરવા પડે, દીકરીને પરણાવવી પડે, એના લુગડા લાવવાના. એ બિલકુલ કરી શકતો નથી. એ તો તે સમયે થાય છે ત્યારે કર્તા રાગનો થાય છે. અને જ્ઞાની તો રાગનોય કર્તા નથી તેનો રાગનો જાણનાર છે. એના ચૈતન્યના પ્રકાશ આગળ ગમે તેટલી ચીજો આવે-જાય, રાગ, બીજી ચીજ (આવે-જાય), એ તો પોતે પોતાના પરિણમનપણે, ચૈતન્યપણે, સ્વ-પરપ્રકાશકપણે પરિણમે જ છે. રાગને જાણે છે ને એને જાણે છે. રાગને ને એને જાણે છે એમેય નહિ. રાગને એ ચીજ તરફનું જે જ્ઞાન પોતાનું છે એ પોતાને પોતે જાણે છે. આહાહા..! આવું ઝીણું. આહાહા..!

‘એ પરમાર્થ છે.’ અહીં કીધું ને? એક કોર કહ્યું, વિકારનો કર્તા જીવ છે એ પરમાર્થ છે. પરમાર્થ નામ સાચી વાત છે. એ કાંઈ વિકાર કાંઈ કર્મ કરાવે છે ને એ ચીજો કરાવે

છે, બહારની ચીજોના સંગ ને પ્રસંગથી વિકાર થાય છે એમ નથી. આહાહા..!

મુમુક્ષુ :- રાગનો કર્તા હોય તો આત્માનો સ્વભાવ થઈ જાય.

ઉત્તર :- કર્તા પર્યાયનો સ્વભાવ છે, પર્યાયનો સ્વભાવ છે, પર્યાયનો સ્વભાવ છે. પર્યાય કર્તા છે. આહાહા..! દ્રવ્યના ગુણ તો બધા નિર્મળ છે, બધા અનંતા ગુણ નિર્મળ છે. આહાહા..! વાત ઝીણી છે, બાપુ! વીતરાગનો માર્ગ કોઈ અલૌકિક છે. આહાહા..!

મુમુક્ષુ :- વીતરાગ અલૌકિક છે તો એમનો માર્ગ પણ અલૌકિક જ હોય ને!

ઉત્તર :- અલૌકિક છે.

આ આત્મા એની સમીપમાં જે ચીજો શરીર, વાણી, કર્મ, દીકરા, દીકરી બધા દેખાય, મોટા થાય, નાના થાય આ બધા એના લગન (થાય), આત્મા એના પ્રત્યે રાગ કરે. એ રાગ કરે એમાં એ કારણ નથી. રાગ પોતે કરે છે અને ખરેખર તો જ્ઞાની જો હોય તો રાગને પણ જાણે છે, એ રાગને લઈને નહિ. આહાહા..! ધર્મી જીવ તો પોતાના આત્માના પર્યાયને-ધર્મને, એનું જ્ઞાન ને પરનું જ્ઞાન એ તો પોતાનું જ્ઞાન છે. આહાહા..! એને પણ પોતે જાણે છે, પરને નહિ. આહાહા..! સમજાય છે કાંઈ?

મુમુક્ષુ :- પરને તો વ્યવહારે જાણે છે.

ઉત્તર :- વ્યવહાર ખોટો, વ્યવહાર ખોટો. કથન જ વ્યવહારનું ખોટું છે. આહાહા..! આ આત્મામાં પુણ્ય ને પાપનો જે વિકાર થાય તો કોઈ ઘરના માણસો છે કે એને લઈને થાય છે એમ નથી. આહાહા..!

હવે ‘અભેદદષ્ટિમાં તો...’ જુઓ! હવે આવ્યું. ‘જીવ શુદ્ધચેતનામાત્ર જ છે,...’ આહાહા..! આ તો ભેદદષ્ટિથી કથન કર્યું કે વિકાર જેટલો વિષયનો, ભોગનો, રાગનો, લેવાનો, દેવાનો, ખાવાનો, પીવાનો જે રાગ થાય તે જીવ કરે છે ને જીવની પર્યાયમાં પરમાર્થ છે. એ ભેદની દષ્ટિથી વાત કરી. કારણ કે, ત્રિકાળી જે આત્મા એનો આ પર્યાય તો ભેદ પડ્યો. એ પર્યાય એની છે એટલો ભેદ પાડીને કહ્યું (કે) પરમાર્થ એનો કર્તા છે. આહાહા..! ઝીણી વાત બહુ, બાપુ!

‘અભેદદષ્ટિમાં તો...’ આહાહા..! ‘જીવ શુદ્ધચેતનામાત્ર જ છે,...’ શું કીધું ઈ? ત્રણલોકના નાથ તીર્થંકરદેવ ફરમાવે છે કે અભેદદષ્ટિમાં જે રાગ થયો અને જે રાગને લઈને સંયોગી કોઈ સ્વતંત્ર ચીજ હોય તેને ફક્ત ચેતન જાણે જ છે, તે એ ચીજ છે માટે એને જાણે છે એમ નહિ. એ ચીજ સંબંધીનું ને પોતાના સંબંધીનું ચૈતન્યનું પરિણમન પોતે સ્વતંત્ર પોતે કરે છે. આહાહા..! આવી વાત હવે. સામાયિક કરો, પોષા કરો, પડિકમણા કરો ધર્મ થઈ ગયો. ધર્મ ક્યાંય નથી, બાપુ! ધર્મ ઝીણી ચીજ છે, ભાઈ! ભવ ચાલ્યો જાય છે અને આ ચીજ હાથમાં નહિ આવે તો ક્યાં જશે? આહાહા..! એનો એને વિચાર કરવો પડે. આહાહા..! આવા ટાણા ક્યારે મળે?

કહે છે, બેય વાત નાખી. કે, જે જે આત્મા પુણ્ય ને પાપના ભાવ કરે છે એ સ્ત્રીને લઈને નહિ, દીકરાને લઈને નહિ, વેપારને લઈને નહિ, પોતાના વિકારના પરિણામ પોતે પોતાથી કરે છે. આહાહા...! હવે જો અભેદદષ્ટિથી જોઈએ તો એ રાગનોય કર્તા નથી. આહાહા...!

‘અભેદદષ્ટિમાં તો જીવ શુદ્ધચેતનામાત્ર જ છે,...’ રાગ પણ નથી. આહાહા...! ચૈતન્ય સ્વરૂપ ભગવાન એના પ્રકાશની પાસે રાગ કે બીજી ચીજ ગમે તેટલી આવે-જાય તેથી જ્ઞાનને વિકૃત કરી નાખે, કે એને લઈને અહીં જ્ઞાન થાય એમ નથી. આહાહા...! ‘બલુભાઈ’! કોઈ દિ’ સાંભળ્યું નહિ હોય ન્યાં. આહાહા...! આવી વાત છે.

કહે છે, બે વાત કરી. એક વાત તો તું પરને લઈને તારામાં વિકાર થાય એ વાત છોડી દે. વિકાર તારો તારે લઈને પર્યાયમાં, પર્યાયમાં વિકાર થાય, એક વાત. હવે બીજી વાત, એથી કરીને કાંઈ કલ્યાણ નથી. હવે એ ભેદને છોડીને અભેદદષ્ટિ. અખંડાનંદ પ્રભુઆત્મા એની દષ્ટિમાં, એ રાગ થાય તેને પણ રાગ છે માટે જાણે છે એમ નહિ. એ ચૈતન્યનું તે સમયનું પરિણામન તે પોતાને ને પરને જાણે તે જ રીતે ઉત્પન્ન થાય છે. અભેદદષ્ટિમાં રાગનો કર્તા આત્મા નથી. રાગનો કર્તા તો નથી પણ રાગથી અહીં જ્ઞાન થાય છે એમ પણ નથી. (જો એમ હોય) તો રાગ કર્તા ને જ્ઞાન કાર્ય થયું. (પરંતું) એમ પણ નથી. આહાહા...! ઝીણી વાતું બહુ, બાપુ! વીતરાગ સર્વજ્ઞદેવ ત્રિલોકનાથ એના કથનો ઠેઠ આત્માને સ્પર્શીને છે. આહાહા...!

‘અભેદદષ્ટિમાં તો જીવ શુદ્ધચેતનામાત્ર જ છે,...’ ત્યાં એમ કહ્યું. શું? એ રાગ પણ નહિ, એમ. વિકાર પણ એનો નહિ. આ તો પહેલો વિકાર સિદ્ધ કર્યો કે, પરથી વિકાર નથી, વિકાર તારો તારામાં (છે). એટલું અશુદ્ધનયનું પરમાર્થે એટલે સાચી વાત છે એ સિદ્ધ કરી. પણ એટલેથી હવે અટક્યું નથી. અહીં તો અભેદદષ્ટિમાં જીવ શુદ્ધચેતનામાત્ર (છે). રાગ પણ નથી. આહાહા...! ચૈતન્યની જ અભેદદષ્ટિ કરતાં, સમ્યગ્દર્શન કરતાં એ રાગ જે થાય તેનો એ કર્તા પણ નથી. રાગ થાય તેને જાણે છે એમ કહેવું એ વ્યવહાર છે. જાણનાર, જાણનારને જાણતા રાગનું જ્ઞાન થઈ જાય છે. એને રાગનું જ્ઞાન છે એમ વ્યવહારથી કહેવાય છે. આહાહા...! આવો કઈ જાતનો ધર્મ, માર્ગ? આહાહા...!

‘પરંતુ જ્યારે તે કર્મના નિમિત્તે પરિણમે,...’ નિમિત્તે પરિણમે એનો અર્થ-કર્મને લઈને પરિણમે છે એમ નહિ. નિમિત્ત ઉપર લક્ષ કરે છે તેથી તે નિમિત્તે પરિણમે છે એમ કહેવામાં આવ્યું છે. કર્મના નિમિત્તે એટલે કર્મના લક્ષે, કરનાર પોતે પોતાથી વિકાર કરે છે. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ? ‘કર્મના નિમિત્તે પરિણમે છે...’ કર્મના નિમિત્તે પરિણમે છે એમ જ્યાં આવે ત્યાં એમ કહે, કર્મને લઈને વિકાર થાય છે. એમ નથી. ફક્ત પોતે પોતા તરફનું લક્ષ છોડી, ચૈતન્ય આનંદનો નાથ પ્રભુ, એનું લક્ષ છોડીને લક્ષ પરનું કરે છે તેથી તેને નિમિત્ત

કહેવામાં આવ્યું. એ નિમિત્તના લક્ષે જે વિકાર થાય તે કર્મના નિમિત્તે પરિણમે છે એમ કહેવામાં આવે છે. આહાહા...! વિકાર થાય તેમાં તેનું લક્ષ પર ઉપર છે, વિકારની દશાની દિશા પર ઉપર છે. એથી બતાવ્યું કે, નિમિત્ત એની દિશા છે. નિમિત્ત એની દશા કરાવે છે એમ નથી. આહાહા...! સમજાય છે કાંઈ?

‘કર્મના નિમિત્તે પરિણમે છે...’ એટલે અહીંથી એમ લે કે, કર્મને લઈને પરિણમે છે. ઇ કર્મને લઈને વાત જ નથી. કર્મ પર, જડ પર પદાર્થ, તું પર પદાર્થ. કર્મ તને અડતાય નથી, તું એને અડતો નથી ને તને વિકાર કરાવે કર્મ? જૈનમાં એ બધું ચાલ્યું છે. બસ, કર્મને લઈને થાય, કર્મને લઈને થાય.

અહીં કહે છે, ‘કર્મના નિમિત્તે પરિણમે છે ત્યારે તે તે પરિણામોથી યુક્ત તે થાય છે...’ છે તો અભેદ શુદ્ધચેતનામાત્ર જ છે. આહાહા...! શુદ્ધચેતનામાત્ર જ આત્મા છે. એ શુદ્ધ ચૈતન્ય વસ્તુ આનંદ સ્વરૂપ અતીન્દ્રિય આનંદની મૂર્તિ પ્રભુ આત્મા છે. આહાહા...! પણ એને ભૂલી અને અજ્ઞાનભાવે પરિણમે છે. આહાહા...! ‘તેથી તે તે પરિણામોથી યુક્ત તે થાય છે...’ પરિણમે છે તેથી પરિણામથી યુક્ત થાય (છે), પરિણામ સહિત થાય છે. આહાહા...! શું કહ્યું ઇ? કે, એ પરિણામ સહિત થવું એ એનું દ્રવ્ય-ગુણનું સ્વરૂપ નથી પણ પર્યાયમાં વિકાર હોવાથી તે પરિણામથી યુક્ત (છે). પરના કારણે યુક્ત થાય છે એમ નહિ. આહાહા...! પોતાને કારણે પરિણામ યુક્ત થાય છે. મિથ્યાત્વ અને રાગ-દ્વેષ પરિણામ પોતાને કારણે યુક્ત થાય છે. પરને કારણે કાંઈ થતું નથી. આહાહા...! કેટલું યાદ રાખવું આમાં?

‘અને ત્યારે પરિણામ-પરિણામીની ભેદદૃષ્ટિમાં...’ દેખો! ‘પોતાના અજ્ઞાનભાવરૂપ પરિણામોનો કર્તા જીવ જ છે.’ ત્યારે પરિણામ જે વિકાર થયા અને પરિણામી દ્રવ્ય એની ભેદદૃષ્ટિ થઈ. એમાં ‘પોતાના અજ્ઞાનભાવરૂપ પરિણામોનો કર્તા જીવ જ છે.’ આહાહા...! એક તો બધાથી જુદો કાઠી નાખી અને વિકાર થાય છે એ પણ તારાથી થાય છે, બીજાથી નહિ ત્યાં સુધી લાવ્યા. બધી ચીજ કાઠી નાખી. એકે એક ચીજ. મારો દેશ ને મારી સ્ત્રી ને મારો દીકરો... બધી વાત ખોટે ખોટી. બધું ગપે-ગપ, કોઈનો દીકરો નથી, કોઈની બાયડી નથી. સૌના સૌ તત્ત્વ જુદા છે. આહાહા...!

એ એક તો સૌના તત્ત્વ સૌ છે માટે એને લઈને જીવમાં વિકાર થાય એમ નથી. માટે વિકાર થાય છે એ ભેદદૃષ્ટિએ પરિણામ પરિણામીનું છે. પરિણામી એટલે દ્રવ્ય તેનું પરિણામ છે એમ વાત કરી. આહાહા...! ‘અભેદદૃષ્ટિમાં...’ આહાહા...! ભારે માર્ગ. ‘અભેદદૃષ્ટિમાં તો કર્તાકર્મભાવ જ નથી.’ જોયું? આહાહા...! ચૈતન્ય અભેદ ને પૂર્ણ છે એમ જ્યાં દૃષ્ટિ થઈ પછી પર્યાયમાં જે રાગ થાય તેનો એ કર્તા નથી, તેનો તે જાણનાર પણ નથી. જાણનાર છે એમ કહેવું એ વ્યવહાર છે. આહાહા...! કર્તા તો નથી પણ તેનો જાણનાર છે એમ કહેવું એ વ્યવહાર છે. પણ તે સમયે તે રાગાદિનું જ્ઞાન પોતામાં થયેલું છે એથી

પોતે રાગનો કર્તા નથી પણ જ્ઞાનનો કર્તા છે. આહાહા...! આ વાંચ્યું પણ નહિ હોય. ‘બલુભાઈ’! વાંચે તો કાંઈ સમજણ પડે એવું નથી. આહાહા...! એવી વાત છે, બાપુ!

મુમુક્ષુ :- અમારે વાંચવું નહિ. કારણ કે સમજાય નહિ, એમ આપના કહેવાનું ફળ આવ્યું.

ઉત્તર :- પણ વાંચે તો ખબર પડે કે, નથી વંચાતું, નથી સમજાતું વાંચે ત્યારે ખબર પડે કે આ સમજાતું નથી.

મુમુક્ષુ :- વાંચીને સમજાતું નથી....

ઉત્તર :- ભલે સમજાતું નથી પણ વાંચે ત્યારે ખબર પડે ને કે સમજાતું નથી. વાંચ્યા વિના અધ્ધરથી (કહે કે) અમને સમજાતું નથી, એટલે શું? કહેતા ને? અમારો માસ્તર એવો હતો. પોણો સો વર્ષ પહેલાની વાત છે, પોણો સો વર્ષ પહેલાની. માસ્તર એવો હતો, નિશાળમાં જે બે, ચાર, પાંચ હોંશિયાર છોકરા હોય એને ઘરે બોલાવે. બાયડી નહોતી, પોતે રાંધતા. રાંધવાનું રાંધે ને અને મોટા મોટા છોકરાને બોલાવે, એને શીખવે. પણ એને પહેલું એમ કહે, કે આ પાઠ વાંચીને લાવજે, વાંચીને અહીંયાં લાવજો. પછી તમે શું સમજ્યા અને હું શું એનો અર્થ કરું છું, ત્યારે તમને ફેર પડશે.

એ ‘નરોત્તમ’ માસ્તર હતા. બે ચાર છોકરા હોંશિયાર હોયને એને બોલાવે. પોતે રાંધતા જાય રોટલી ને દાળ ને વચ્ચે બોલાવતા જાય, આ વાત સમજાવતા જાય. જો આનો અર્થ આવો છે. એ મેં વાચ્યું ત્યારે મને ખ્યાલ નહોતો આવ્યો. પણ વાંચે ત્યારે ખબર પડે ને કે, ખ્યાલ નથી આવ્યો એ. વાંચવાની જ જ્યાં દરકાર નથી... આહાહા...!

હવે અહીં કહે છે, કે શુભ-અશુભભાવ, હિંસા, જૂઠું, ચોરી, વિષય, દયા, દાન, કામ, ક્રોધ પરિણામ જીવ કરે છે. એ બધો વિકાર છે. એ પર્યાયમાં દ્રવ્ય-ગુણના આશ્રય વિના એક સમયની પર્યાયમાં સ્વતંત્ર થાય છે, એ દ્રવ્ય-ગુણને લઈને નહિ, પરવસ્તુને લઈને નહિ. આહાહા...! માટે તે પરમાર્થ છે, બરાબર વાત છે, એમ. વિકાર એ કરે છે એ વાત ભેદદષ્ટિમાં બરાબર છે.

હવે ‘અભેદદષ્ટિમાં...’ આહાહા...! ‘તો કર્તાકર્મભાવ જ નથી,...’ આહાહા...! ભગવાન ચેતન સ્વરૂપ એને રાગાદિ ગમે તે ચીજો બહારની આવે-જાય કે રાગમાં તીવ્ર મંદ થાય તેને આત્મા પોતાથી, પોતામાં, પોતા વડે જાણે છે. આહાહા...! રાગને લઈને નહિ. ‘અભેદદષ્ટિમાં...’ છે ને? ‘કર્તાકર્મભાવ જ નથી, શુદ્ધચેતનામાત્ર જીવવસ્તુ છે.’ આહાહા...! ભગવાનઆત્મા શુદ્ધ પવિત્ર ચેતનામાત્ર તત્ત્વ અંદર છે. એની ઉપર દષ્ટિ નથી અને પર્યાય ઉપર દષ્ટિ છે અને બહાર ઉપર દષ્ટિ છે તેથી ચોરાશી અવતારમાં રખડી મરે છે. આહાહા...! અહીં અબજોપતિ વાણીયો હોય, મરીને ઢોર થાય. ધર્મ નથી, પુણ્ય નથી, પુણ્યના ઠેકાણા નથી. આહાહા...!

અહીં કહે છે, કે ભેદદષ્ટિમાં તો તને સમજાવ્યું કે, વિકાર છે એ તારામાં (છે). પર્યાયમાં એ ભેદ પડ્યો ને? પર્યાય. દ્રવ્ય-ગુણ રહ્યા નહિ, પર્યાયમાં વિકાર કીધા. વિકાર તારો, તારાથી, તારામાં, તારે લઈને થાય છે. હવે અભેદદષ્ટિથી જોઈએ તો... આહાહા...! પર્યાયદષ્ટિ છોડી દીધી, વસ્તુની દષ્ટિથી જોઈએ તો 'શુદ્ધચેતનામાત્ર જીવવસ્તુ છે.' શુદ્ધચેતના, હોં! પાછી એકલી ચેતના નહિ. શુદ્ધચેતના એટલે રાગ આવે એને એ પોતામાં રહીને પોતાથી જાણે. આહાહા...! સંયોગો આવે એને પણ પોતામાં રહીને પોતાથી જાણે. એ સંયોગનો થાય નહિ, એ રાગનો થાય નહિ, રાગ ને સંયોગથી અહીં જ્ઞાન થાય એમેય નહિ. આહાહા...! આવી ઝીણી વાત છે.

વેપારીને નવરાશ ન મળે ધંધા આડે. આખો દિ' પાપના ધંધા. એમાં દુકાને થડે બેઠો હોય તો જાણે ઓહોહો...! એમાં દરરોજની પેદાશ પાંચસો, હજારની હોય તો મશગૂલ થઈ જાય એ તો તમારે. અમારે 'કુંવરજીભાઈ' હતા ને. 'પાલેજ' અમારી દુકાન હતી ને? છે ને દુકાન ત્યાં? હજી અત્યારે મોટી દુકાન છે. દુકાને બેસે તો જાણે આમ.. આમ, ઓહોહો...! (જાણે) શું કર્યું ને શું કરીએ છીએ! મારાથી કહેવાય ગયું હતું. (સંવત) ૧૯૬૪ની સાલની વાત છે. ૬૪..૬૪. ૧૮ વર્ષની ઉંમર હતી. અત્યારે તો ૮૧ ચાલે છે. ૮૧. તે દિ' મેં એને કહ્યું હતું, આ શું છે પણ આ? આખો દિ' આ ઝંઝાળ. આ કર્યું, આ કર્યું. કાંઈ મોખ જ (ન મળે). ગામમાં સાધુ આવે તો મોખ ન મળે. એ વખતે તો એ સ્થાનકવાસી સાધુને માનતા ને. સ્થાનકવાસી હતા ને. મરીને ઢોર થાઈશ, કીધું. યાદ રાખજે. બબ્બે, બે લાખની પેદાશ હતી. અત્યારે વધારે છે. મોટી દુકાન છે. ચાર લાખની પેદાશ છે. એ જ દુકાન છે. મરીને ઢોર થાઈશ, કીધું. એમ કહ્યું હતું, હોં! બોલે નહિ મારી સામું. આહાહા...! 'કુંવરજીભાઈ'ને (કીધું'તું) દાંત કાઢે. ભગત છે કાંઈક કહે છે. ભગત છે, સાંભળો બસ. શું છે પણ આ? આખો દિ' દુકાન... દુકાન... દુકાન... દુકાન... આત્મા શું? સાધુ ગામમાં આવ્યા તે સાંભળવા, સાંભળવાને નવરાશ ન મળે. આખો દિ' સામું ન જોવે. રાતે આઠ વાગે જાય. ચોપડો-બોપડો નામુ લખી આઠ વાગે જાય. પેલો સાધુ દિવસના નવ વાગે આવ્યો હોય ઈ (રાત્રે) આઠ વાગે જાય. આહાહા...! આ ધંધા જગતના, પાપના આખો દિ'.

અહીં કહે છે, કે તને ધંધાને કારણે રાગ નથી થયો. તને રાગ થયો છે તારા પુરુષાર્થની નબળાઈને લઈને. એ પણ અમે ભેદદષ્ટિથી કથન કરીએ છીએ. પર્યાયનો ભેદ પડ્યો ને! પણ અભેદદષ્ટિથી જોઈએ... આહાહા...! તો ચેતનમાત્ર, શુદ્ધચેતનમાત્ર પરિણામોનો કર્તા જીવ જ છે. આહાહા...!

'શુદ્ધચેતનામાત્ર જીવવસ્તુ છે.' આહાહા...! એ તો ઝળહળ દીવો, દીવો છે. દીવા પાસે ગમે એ ચીજ જતી-આવતી હોય, (એ) કાંઈ દીવાને વિકૃત કરતું નથી ને દીવાને એ જણાવતું પણ નથી. આહાહા...! એમ આ ચૈતન્ય દીવડો, સંયોગી ચીજો અનેક પ્રકારે જોડે બને એને

લઈને એ ચેતનદીવો વિકૃત થયો નથી, તેમ તે થયું તેને લઈને જાણતો નથી પણ પોતાનો સ્વપરને જાણવાનો સ્વભાવ છે તેથી તે કાળે જાણે છે. આહાહા...! આમાં સમજાય છે કાંઈ? ઝીણી વાત છે. આહાહા...!

‘અભેદદષ્ટિમાં તો કર્તાકર્મભાવ જ નથી,...’ જોયું? વિકારનો કર્તા ને વિકાર કાર્ય એ તો મિથ્યાદષ્ટિમાં, ભેદદષ્ટિમાં છે. તે પણ પરને લઈને નહિ. હવે અભેદદષ્ટિમાં તો એ વિકારનો કર્તા ને કર્મ એ છે જ નહિ. કારણ કે, દષ્ટિ પડી છે આત્મા ઉપર. આત્મા તો શુદ્ધ ચૈતન્યમૂર્તિ છે. એથી તે રાગનો ને વિકાર જે થાય તેનો તે શુદ્ધચેતનામાત્ર વસ્તુ કર્તા નથી. આહાહા...! આટલે બધે પહોંચવું ને નવરાશ ન મળે. દુનિયાના કેટલા કામ કરવા? ‘આફ્રિકા’નું કેટલું કામ કર્યું ‘બલુભાઈ’એ! કેટલાની ટિકિટું ને કેટલાનો આહાર, ફલાણું, ઢીકણું... આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- આપ ના પાડો છો કે કરી શકતો નથી.

ઉત્તર :- માન્યું હતું કે કરે છે. એ ક્રિયા કરી શકતો નથી. આહાહા...!

‘શુદ્ધચેતનામાત્ર જીવવસ્તુ...’ આ ભગવાન જે આત્મા અંદર છે એ તો શુદ્ધ પવિત્ર આત્મા છે. એમાં તો દયા, દાનના ભાવનો વિકાર પણ એમાં નથી. આહાહા...! આકરું કામ ઘણું, ભાઈ! જન્મ-મરણ રહિત થવાના પંથ આકરા છે. અશક્ય નથી, અપૂર્વ છે. આહાહા...! અપૂર્વ એનો માર્ગ છે. આહાહા...!

‘શુદ્ધચેતનામાત્ર જીવવસ્તુ છે. આ પ્રમાણે યથાર્થ પ્રકારે...’ આ પ્રમાણે (એટલે) પર્યાયમાં વિકાર એનાથી થાય છે અને શુદ્ધચેતનામાત્રને લઈને એ નહિ, એમ (એ) પ્રમાણે યથાર્થ પ્રકારે સમજવું કે ચેતનકર્મનો કર્તા ચેતન જ છે.’ વ્યવહારે, પરમાર્થે નહિ. પરમાર્થે એટલે દ્રવ્ય સ્વભાવની દષ્ટિથી નહિ, અભેદદષ્ટિથી નહિ. ભેદદષ્ટિથી કર્તા એનો એ જ છે, કર્મને લઈને જરીએ નહિ. ટીકામાં એ આવે છે, ‘જયસેનાચાર્ય’ની ટીકામાં કે જેમ પુત્ર એકને ન હોય. પત્ની-પત્ની બે હોય તો પુત્ર હોય. એમ વિકાર એકલાને ન હોય. કર્મ ને આત્મા બે હોય તો હોય એમ છે. અહીં ના પાડે છે. ત્યાં તો એ નિમિત્તનું જ્ઞાન કરાવ્યું. લોકોને એ ટીકા બહુ સારી લાગે છે. સાધક ને સાધ્ય. વ્યવહાર સાધન બતાવ્યું છે ને એટલે ખુશી થઈ જાય છે. આહાહા...!

અહીં કહે છે, કે આ પ્રમાણે વિકાર થાય છે તે તારાથી, તારામાં, તારે લઈને (થાય છે), પરને લઈને નહિ. એ તો ભેદદષ્ટિનું કથન (છે). અભેદદષ્ટિમાં તો વિકારનો પણ કર્તા તું નહિ, એનો જાણનાર ને દેખનાર (છો). આહાહા...! એ જાણનાર-દેખનારની પાસે ગમે તેવા રાગ અને ગમે તેવા સંયોગો આવે-જાય છતાં અહીંયાં ફેરફાર થાય નહિ. અહીં તો જાણનાર... જાણનાર... જાણનાર... જાણનાર... જાણનાર... રહે. આહાહા...! ‘ચેતનકર્મનો કર્તા ચેતન જ છે.’

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

કાર્યત્વાદકૃતં ન કર્મ ન ચ તજ્જીવપ્રકૃત્યોર્દ્વયો-
 રજ્ઞાયાઃ પ્રકૃતેઃ સ્વકાર્યફલભુગ્ભાવાનુષઙ્ગાત્કૃતિઃ ।
 નૈકસ્યાઃ પ્રકૃતેરચિત્ત્વલસનાજ્જીવોઽસ્ય કર્તા તતો
 જીવસ્યૈવ ચ કર્મ તચ્ચિદનુગં જ્ઞાતા ન યત્પુદ્ગલઃ ॥૨૦૩॥

હવે આ અર્થનું કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :- [કર્મ કાર્યત્વાત્ અકૃતં ન] કર્મ (અર્થાત્ ભાવકર્મ) છે તે કાર્ય છે, માટે તે અકૃત હોય નહિ અર્થાત્ કોઈએ કર્યા વિના થાય નહિ. [ચ] વળી [તત્ જીવ-પ્રકૃત્યોઃ દ્વયોઃ કૃતિઃ ન] તે (ભાવકર્મ) જીવ અને પ્રકૃતિ બન્નેની કૃતિ હોય એમ નથી, [અજ્ઞાયાઃ પ્રકૃતેઃ સ્વ-કાર્ય-ફલ-ભુગ્-ભાવ-અનુષઙ્ગાત્] કારણ કે જો તે બન્નેનું કાર્ય હોય તો જ્ઞાનરહિત (જડ) એવી પ્રકૃતિને પણ પોતાના કાર્યનું ફળ ભોગવવાનો પ્રસંગ આવે. [એકસ્યાઃ પ્રકૃતેઃ ન] વળી તે (ભાવકર્મ) એક પ્રકૃતિની કૃતિ (-એકલી પ્રકૃતિનું કાર્ય) પણ નથી, [અચિત્ત્વલસનાત્] કારણ કે પ્રકૃતિને તો અચેતનપણું પ્રકાશે છે (અર્થાત્ પ્રકૃતિ તો અચેતન છે અને ભાવકર્મ ચેતન છે). [તતઃ] માટે [અસ્ય કર્તા જીવઃ] તે ભાવકર્મનો કર્તા જીવ જ છે [ચ] અને [ચિદ્-અનુગં] ચેતનને અનુસરનારું અર્થાત્ ચેતન સાથે અન્વયરૂપ (-ચેતનના પરિણામરૂપ-) એવું [તત્] તે ભાવકર્મ [જીવસ્ય એવ કર્મ] જીવનું જ કર્મ છે, [યત્] કારણ કે [પુદ્ગલઃ જ્ઞાતા ન] પુદ્ગલ તો જ્ઞાતા નથી (તેથી તે ભાવકર્મ પુદ્ગલનું કર્મ હોઈ શકે નહિ).

ભાવાર્થ :- ચેતનકર્મ ચેતનને જ હોય; પુદ્ગલ જડ છે, તેને ચેતનકર્મ કેમ હોય?

શ્લોક-૨૦૩ ઉપર પ્રવચન

‘હવે આ અર્થનું કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે :-’

कार्यत्वादकृतं न कर्म न च तज्जीवप्रकृत्योर्द्वयो-
रज्ञायाः प्रकृतेः स्वकार्यफलभुग्भावानुषङ्गात्कृतिः ।
नैकस्याः प्रकृतेरचित्तलसनाज्जीवोऽस्य कर्ता ततो
जीवस्यैव च कर्म तच्चिदनुगं ज्ञाता न यत्पुद्गलः ॥२०३॥

‘કર્મ કાર્યત્વાત્ અકૃતં ન’ શું કહે છે? પુણ્ય ને પાપ, દયા ને દાન, વિષય ને ભોગના ભાવ એ પોતે કર્મ છે એટલે કાર્ય છે. કાર્ય છે એ ‘કાર્યત્વાત્ અકૃતં’ તો કાર્ય તે કર્યા વિના હોય નહિ. ‘કર્મ (અર્થાત્ ભાવકર્મ) છે તે કાર્ય છે, માટે તે અકૃત હોય નહિ અર્થાત્ કોઈએ કર્યા વિના થાય નહિ.’ આહાહા...! વિકારભાવ જે થાય છે એ કાંઈ કર્યા વિના ન થાય, અકૃત નથી, ‘કોઈએ કર્યા વિના થાય નહિ. વળી...’ ‘તત્ જીવ-પ્રકૃત્યોઃ દ્વયોઃ કૃતિઃ ન’ કર્યા વિના થાય નહિ અને બે મળીને કરે નહિ. જીવ અને કર્મ બે મળીને વિકાર કરે નહિ. આહાહા...!

આમાં પણ ધર્મ શું કરવો? ઈ ધર્મ જ આ છે. પ્રકૃતિને કારણે વિકાર નથી એવો વિકાર સંસાર છે, પર્યાયમાં સંસાર (છે) એને જાણવું. જાણીને તેની દષ્ટિ છોડીને દ્રવ્યદષ્ટિ કરવી. દ્રવ્યદષ્ટિ કરવાથી તે વિકારનો પણ કર્તા નથી, આ એને કરવાનું છે. આહાહા...! શું થાય? કેટલાકને અજાણ્યું લાગે, કે આ કઈ વાત શું કરે છે? આખો દિ’ કરીએ છીએ ને કરતાં નથી? આખો દિ’ અભિમાન કરે છે, હોં! આ કર્યું... આ કર્યું... આ કર્યું... આહા...!

‘કારણ કે, જો તે બન્નેનું કાર્ય હોય તો જ્ઞાનરહિત (જડ) એવી પ્રકૃતિને પણ પોતાના કાર્યનું ફળ ભોગવવાનો પ્રસંગ આવે.’ આહાહા...! એક તો એ કીધું કે, એ વિકાર છે એ કાર્ય છે. કાર્ય કર્યા વિના હોય નહિ. અને આત્મા ને પ્રકૃતિ બે મળીને કર્મ કરે નહિ. બે મળીને કરે તો બેને ફળ ભોગવવું પડે. રાગનું ફળ જડને ભોગવવું પડે. રાગનું ફળ... આહાહા...! રાગ અને દ્વેષનું ફળ દુઃખ, એ જડને તો કાંઈ છે નહિ. જડને ભોગવવું પડે એમ છે નહિ. માટે જડ કાંઈ રાગનો કર્તા ભેગો ભળીને કરે છે એમ છે નહિ. આહાહા...! ‘કારણ કે, જો તે બન્નેનું કાર્ય હોય...’ આત્મા ને કર્મ બેયનું. આ વિકાર રાગ, દ્વેષ, પુણ્ય, પાપ, દયા, ‘તો જ્ઞાનરહિત (જડ) એવી પ્રકૃતિને પણ પોતાના કાર્યનું ફળ ભોગવવાનો પ્રસંગ આવે.’ એ તો જ્ઞાનરહિત છે. એને પોતાના રાગનું ફળ, રાગનું ફળ શું પણ એને? આહા...!

એ જીવને તો રાગનું ફળ દુઃખ પણ એને જડને શું? આહાહા...! માટે જડ ને આત્મા બે ભેગા થઈને રાગ કરતા નથી. આહાહા...!

‘વળી તે (ભાવકર્મ) એક પ્રકૃતિની કૃતિ (-એકલી પ્રકૃતિનું કાર્ય-) પણ નથી,...’ બે વાત. ત્રીજી વાત વિકાર છે એ કાર્ય છે, કાર્ય છે એ કર્તા વિના હોય નહિ એક વાત. હવે બે થઈને કર્તા હોય તો બીજાને-જડને રાગનું ફળ ભોગવવું પડે. એ નથી. હવે એકલી પ્રકૃતિ જડ કરે, રાગને એકલી પ્રકૃતિ જડ કરે. આહાહા...! ‘(ભાવકર્મ) એક પ્રકૃતિ...’ કર્તા પણ નથી. કારણ કે, પ્રકૃતિને તો અચેતનપણું છે અને પેલા રાગ-દ્વેષ તો ચેતન છે. આહાહા...! સમજાય છે કાંઈ? રાગ-દ્વેષના પરિણામ છે તો ચેતનના (છે). એ પ્રકૃતિ કરે તો પ્રકૃતિ તો અચેતન છે. એને ક્યાંથી ચેતન થાય? આહાહા...!

‘(-એકલી પ્રકૃતિનું કાર્ય-) પણ નથી, કારણ કે પ્રકૃતિને તો અચેતનપણું પ્રકાશે છે (અર્થાત્ પ્રકૃતિ તો અચેતન છે અને ભાવકર્મ ચેતન છે).’ આહાહા...! એ પુણ્ય ને પાપ, દયા ને દાન, વ્રત ને ભક્તિ, કામ ને ક્રોધ, રળવું ને ભોગવવું એ પરિણામ પ્રકૃતિના નથી, ભાવકર્મ ચેતન છે. આહાહા...! એ દુઃખરૂપ દશા ચેતનની છે. આહાહા...! એને દુઃખ ભાસતું નથી. ભગવાન તો આનંદ છે. અંદર આનંદ સ્વરૂપ છે. રાગ તો દુઃખરૂપ છે. પ્રકૃતિનું ફળ એ દુઃખ છે એ કાંઈ જડને ભોગવાતું નથી. એ તો ચેતનને હોય છે. એક ચેતન જ એનો કર્તા છે, બે મળીને રાગ થયો છે એમ છે નહિ. આહાહા...!

‘માટે તે ભાવકર્મનો કર્તા જીવ જ છે અને ચેતનને અનુસરનારું અર્થાત્ ચેતન સાથે અન્વયરૂપ...’ ‘તત્ ચિદ્-અનુગં’ ‘ચેતન સાથે અન્વયરૂપ,...’ ચેતનની સાથે સંબંધવાળું. ‘(-ચેતનના પરિણામરૂપ-) એવું તે ભાવકર્મ...’ એટલે વિકારી ભાવ. હિંસા, જૂઠું, ચોરી, વિષય, ભોગ, વાસના અરે...! સત્ય, અહિંસા, સત્ય, દત્ત, બ્રહ્મચર્યનો ભાવ એ બધો વિકાર છે. આહાહા...! એ ‘ચેતનને અનુસરનારું અર્થાત્ ચેતન સાથે અન્વયરૂપ (-ચેતનના પરિણામરૂપ) એવું તે ભાવકર્મ જીવનું જ કર્મ છે,...’ કર્મ એટલે કાર્ય. આહાહા...! વિકારી પરિણામ જીવના જ છે, કર્મના નહિ. આહાહા...!

એ મોટી ચર્ચા હાલી હતી ને ત્યાં? (સંવત) ૨૦૧૩ ની સાલ. આ ‘વર્ણાજી’ સાથે. (એ કહે), નિમિત્તથી પણ થાય, જો કર્મથી ન થાય તો વિકાર સ્વભાવ થઈ જાય છે. એ તો પર્યાયનો સ્વભાવ છે. એનો વિકૃત થવાનો એ સ્વભાવ છે. ષટ્કારકરૂપે પરિણામે છે. ‘પંચાસ્તિકાય’ની ૬૨ ગાથા. વિકાર પોતે એક સમયમાં ષટ્કારકરૂપે સ્વતંત્ર પરિણામે છે. નથી તેને કર્મના કારકની અપેક્ષા, નથી તેને દ્રવ્ય-ગુણની અપેક્ષા. પર્યાય સ્વતંત્રપણે, ષટ્કારકપણે પરિણામે છે. આહાહા...! (એમને) ન બેઠું, વિરુદ્ધ પડ્યું. અરે...! આ મહારાજ છેતરાય ગયા છે. (એને) એમ થઈ ગયું. આહાહા...! નવી વાત આ શું કહે છે? વિકાર પોતે પોતાથી કરે છે, પ્રકૃતિથી બિલકુલ નહિ. આહા...! અને ‘પંચાસ્તિકાય’ ની ૬૨ મી

ગાથામાં ચોખ્ખું લખ્યું છે. ષટ્કારકપણે પર્યાયમાં વિકાર જીવ કરે એને કર્મ કારક નથી, કર્મ તેનો કારક નથી એમ પાઠ છે. આહાહા..!

મુમુક્ષુ :- વિકાર સર્વથા નિરપેક્ષ છે.

ઉત્તર :- નિરપેક્ષ છે. દરેક સત્ છે એ નિરપેક્ષ જ છે. ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રુવ ત્રણે સત્ છે ને? વિકાર ઉત્પાદ છે કે નહિ? એ ઉત્પાદ પોતાથી થાય. પરની અપેક્ષા છે જ નહિ. આહાહા..! આવું બધું વાણીયાને દુનિયાના ધંધા આડે યાદ ક્યારે રાખવું? આહાહા..! ‘આ પ્રમાણે યથાર્થ પ્રકારે સમજવું કે ચેતનકર્મનો કર્તા ચેતન જ છે.’ લ્યો! એ સિવાય બીજો છે નહિ. પછી કળશ કહેશે. (શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

* પ્રશ્ન :- ઊંચા ઉપદેશનું સ્વરૂપ નીચલી દશાવાળાને ભાસે નહિ. માટે આવી વાત અમને સમજાય નહિ. એલ. એલ. બી. અને એમ. એ. ની ઊંચી વાત અમારે માટે નથી. તેથી અધ્યાત્મ ઉપદેશ કરવો યોગ્ય નથી. કેમકે અમારી વર્તમાન એવી લાયકાત નથી.

ઉત્તર :- અન્ય તો અનેક પ્રકારની ચતુરાઈ જાણે છે અને અહીં મૂર્ખપણું પ્રગટ કરે છે તે યોગ્ય નથી. સંસારની ખાવા-પીવાની વાત કરે તો એમાં ચતુરાઈ બતાવે, વ્યવહારની વાત કરે તો આવું ખપે અને આવું ન ખપે, શુદ્ધ આહાર આવો હોય વગેરે કહે પણ “વ્યવહારે લખ દોહલાં, કાંઈ ન આવે હાથ રે.”

સંસારમાં રુચિવાળો હોવાથી સંસારનાં કામ બધાં જાણે અને અહીં અમે સમજી શકીએ નહિ એમ કહે. ઘેર છોકરાની સગાઈની વાત ચાલતી હોય તો ત્યાં ઘરના બધા માણસો ચતુરાઈ બતાવે છે, ચોપડાનાં હિસાબમાં ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજ કાઢે, ગમે તેવું અટપટું કામ હોય તોપણ તેનો ઉકેલ કરે, ત્યાં ઉપયોગને લગાવે અને અહીં સમજાય નહિ. એમ કહે તો તેને ધર્મની રુચિ જ નથી. અધ્યાત્મશાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરવાનો જે નિષેધ કરે છે તે ભગવાનના માર્ગનો દ્રેષી છે એમ આથી સિદ્ધ થાય છે. ૯૨૧.

- પરમાગમસાર